

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

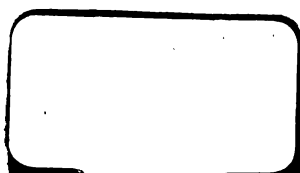
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600026638V

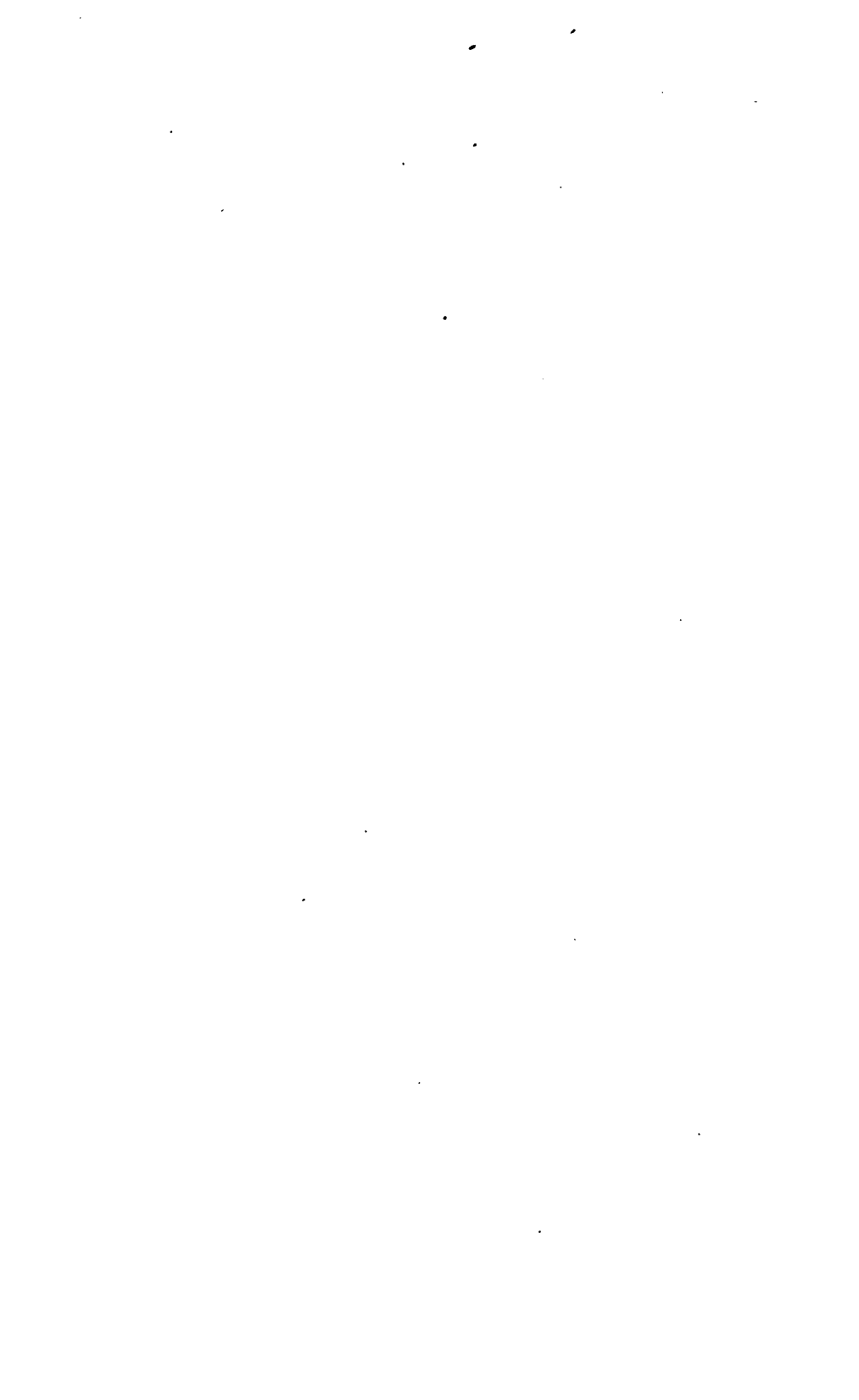

**SCRIPTORUM GRÆCÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

EX CREBRIORIBUS MANUSCRIPTIS PARTIM NOVIS
CURIS RECESSIT PARTIM NUNC PRIMUM
ERUIT

HUGO LÆMMER

PROFESSOR (AMERINUS), IN THEOLOGICA AC PHILOSOPHIA DOCTOR,
IN THEOLOGICA LINGUARUM GRÆCÆ ET LATINÆ PERITUS,
PROFESSOR IN THEOLOGICA, UNIVERSITATIS N. IMPERATORIS IN
PRAGUE ET IN REGIA ACADEMIA ORIENTALIS.

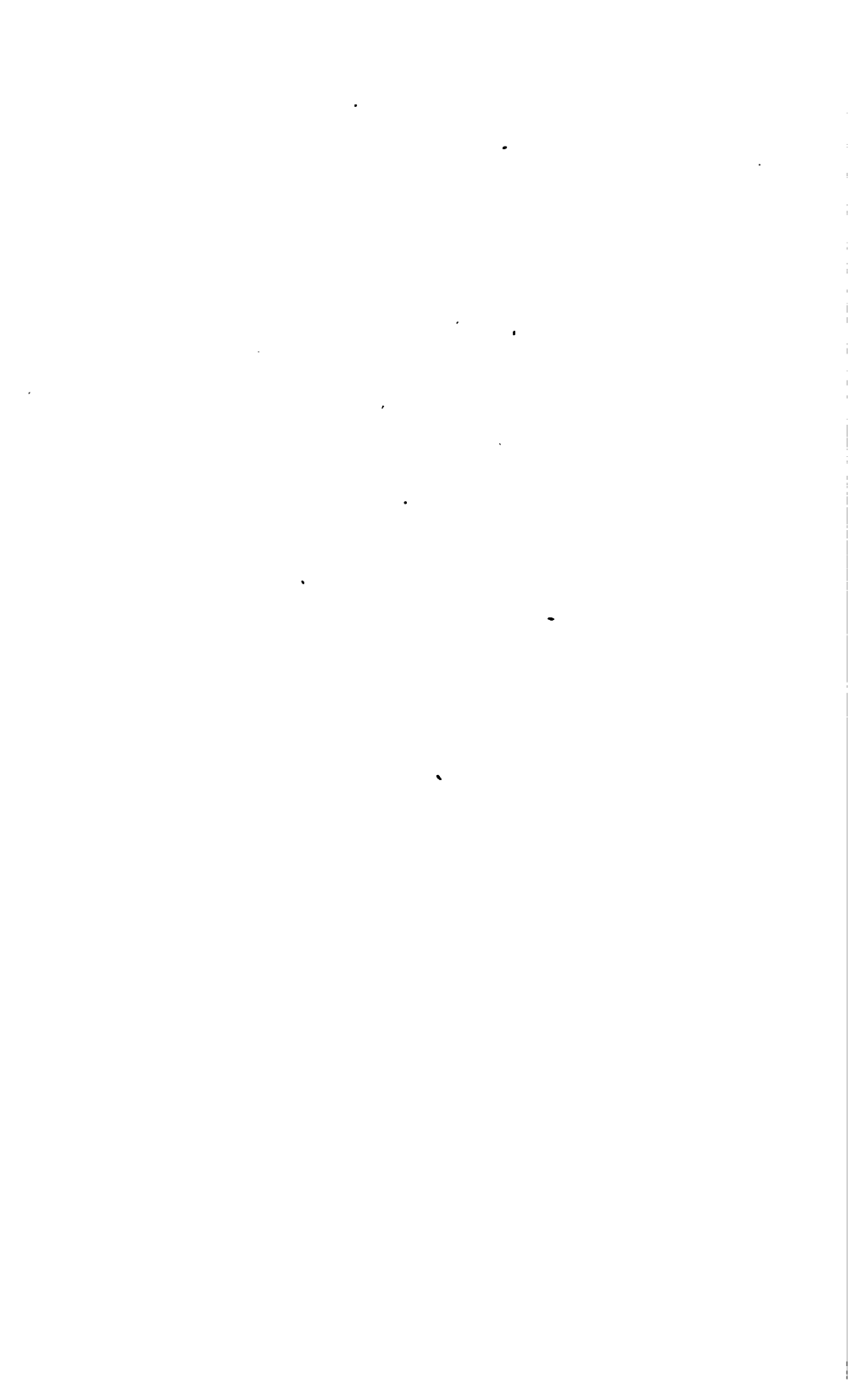
VOLUMINIS I SECTIOES I ET II.

FRIBURGI BRISGVIÆ,
STAMPTIBUS HERDER.

MDCCLXIV.

1248

d. 1.

SCRIPTORUM GRAECLÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

11

SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

VOLUMINIS I SECTIO I:

PROLEGOMENA

**CONTRA GRAECAM SERNIKAVII TRACTATUUM THEOLOGICORUM
VERSIONEM PER EUGENIUM BULGAR ARCHIEPISCOPUM
SCHISMATICORUM CHERSONENSEM ADORNATAM
DIRECTA.**

CELSISSIMO AC REVERENDISSIMO DOMINO

DOMINO HENRICO FOERSTER

PRINCIPI EPISCOPO VRATISLAVIENSI

**SANCTITATIS SUAE PRAESULI DOMESTICO, SOLIO PONTIFICIO
ASSISTENTI, SS. THEOLOGIAE DOCTORI, EQUI TI AQUILAE
RUBRAE I CL. ALIORUMQUE ORDINUM INSIGNIBUS
ORNATO**

IN TESSERAM

SUMMAE REVERENTIAE VERAE PIETATIS AC SINCERAE CHARITATIS

D. D. D.

1) **Ecclesiae Annales** controversiam de Spiritus Sancti processione testantur non theologicè tantummodo vexatam, sed odiis politicis profanisque machinationibus potissimum nutritam Orientalibus praetextum a catholicae unitatis centro se separandi dedisse praecipuum eandemque ad nostra usque tempora sollertissime propagatam diri schismatis haud invalidum existere fulcrum. Falsa autem quoad hanc materiam Graecorum doctrina, etsi prima eiusmodi vestigia nemo inficiari poterit in concertationibus cum Nestorianis et Monothelitis deprehendi, parentem demum ac propugnatorem versutissimum nacta est Photium, quem una cum complicibus Hugo Etherianus ¹⁾ deplorasce ait Isaiam dicendo: Vae qui sapientes sunt apud semetipsos et in oculis suis prudentes.

2) Photius igitur princeps sophismata de Spiritus Sancti ex solo Patre processione undequaque expoliendi ac velut in systema redigendi suscepit laborem. Quam callide studuerit, artificiosis disputationibus axiomata fundamentalia stabilire verisque falsa principia miscere, praeter Epistolam encyclicam ²⁾ et prolixas ad Aquileiensem Archiepiscopum litteras, ³⁾

¹⁾ Lib. II contra Graec. c. XVI. Biblioth. Patr. Lugdun. XXII, 1230.

²⁾ Ἐγκύκλιος ἐπιστολή, πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικοὺς θρόνους, Ἀλεξανδρείας, Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ᾗ περὶ κεφαλαιῶν τινῶν διάλυσιν πραγματοποιεῖται· καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον. Photii Epistolae ed. Londin. Montacutius f. 47 sq.

³⁾ Ex Combesii Auctuario novissimo in Append. ad Jageri de Photio monographiam (*Histoire de Photius* etc. ed. II. Paris.) p. 452 sq.

maxime luculenter demonstrat ipsius Liber de Spiritus Sancti Mystagogia, qui in compluribus inest Codicibus Vaticanis. ¹⁾

3) Hac ex triade operum posteriores theologi Schismatici suas hauserunt argumentationes, v. gr. Nicolaus Methonensis, Eustratius Nicaenus, Nicetas Byzantinus, Andronicus Camaterus, Marcus Ephesius aliique, quorum libri aut iam in editis prostant aut nondum vulgati sunt. Universi largius pressiusve prosecuti syllogismos Photii mira astutia amplificatos variis sub formis sexcenties ad fastidium usque repetierunt. Prae caeteris vero id saeculo XVII praestitit Adam Sernikaw, Baturinensis monachus, ²⁾ Metrophanis Cripotuli sectator, cuius Tractatus numero XIX „de processione Spiritus Sancti a solo Patre“ intitulati in annum ferme 1682 sunt referendi.

4) Delituit Sernikavii opus per multa decennia in bibliothecis Russicis manuscriptum, donec Regiomonti annis 1770—1776 excusum publicam vidit lucem. Iniqua deinceps elogia, quibus Theophanes Procopowicz, Praesul Novogrodensis, Photiani dogmatis vindex, istud extollere non omisit, in causa fuerunt, cur versus finem saeculi elapsi auctoritate Catharinae II Imperatricis graeca prodierit versio per Eugenium Bulgar, Archiepiscopum Chersonensem, atheistarum Galliae ac rationalistarum Germaniae adulatorem, ³⁾ adornata ac sic inscripta: *Ἀδὰμ Ζοιρηνιαβίου Βορούσσου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· Πραγματεῖαι θεολογικαὶ ἐννέα καὶ δέκα. Ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς μεταφρασθεῖσαι, καὶ τισὶν ἐπισημειώσεσι διαπυκασθεῖσαι. Καὶ Μάρχον Ἐφρεσοῦ τοῦ*

---

¹⁾ Codd. Vatic. 1923, Palat. 216, Column. 38, Ottobon. 27. *Φωτίου Πατριάρχου λόγος περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας* ed. Hergenroether. Ratisbon. 1857. Cfr. Ang. Maii *Scriptorum veterum nova Collectio*. Tom. I. Praef. de Photio §. VII. p. XXIII sq.

²⁾ *Strahl*: *Russia docta* p. 276 sq.

³⁾ Cfr. *Die Neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage* (Augsb. 1841) p. 307.

*Εὐγενικοῦ Κεφάλαια Συλλογιστικά πενήκοντα ἐπτά πρὸς Ἀσ-
τινοὺς, ἄχρι τοῦ νῦν Ἀνέκδοτα. Καὶ Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλεὺς
Ἀπάντησις πρὸς Σωφρόνιον Ποκλάσκι, Ῥέκτορα τῆς ἐν Κιαιβίῳ
Σχολῆς, τὸν ἐν Γασίῳ τῆς Μολδαβίας Ἰγούμενον χρημα-
τίσαντα. Ἐν τῷ Τυπογραφείῳ τῆς ἐν Πετροπόλει Αὐτο-
κρατορικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἐν ἔτει 1797.*

5) Rarissime quidem graecae huius Tractatum Serni-
kavii translationis, quae summa fertur auctoritate penes schis-
maticos pollere, extra fines Imperii Russici reperiuntur exem-
plaria. Unum eorum anno demum 1862 Vaticanis tropaeis
additum examini subiiciendi provinciam suscepi, posteaquam
Sanctissimus D. N. Pius Papa IX. S. Congregationis de Pro-
paganda Fide pro negotiis Ritus Orientalis Consultorem me
nominare dignatus est.

6) Exordior a brevi synopsis, qua argumentum Operis
determinetur, exhibenda. Lucubrationes igitur Sernikavianae
ab Eugenio Bulgar e Latino in Graecum idioma versae et
annotationibus varii generis auctae duobus comprehenduntur
voluminibus, quorum unum septem, alterum vero duodecim
sectiones continet. Ex praefatione a. 1796 exarata ac priori
volumini praemissa duplex apparet scopus Interpretis, qui et
Clero Schismatico syntagma ratiocinationum ad principalem
de Spiritus Sancti processione controversiam pertinentium
subministrare voluit et insimul funestam Regni Poloniae divi-
sionem respiciendo spe firmissima erectus est, fore ut falsae
doctrinae veneno Graecos Unitos corrumpere et ad obedi-
entiam Matri ac Magistrae Ecclesiarum denegandam pervertere
posset. Epistolam dedicatorem Catharinae Imperatrici nun-
cupatam haud indignam dixeris praesule Byzantino, qui hu-
mana divinaque iura confundit. Praefationem excipiunt pro-
logus editionis Regiomontanae, autobiographia auctoris in
epitomen redacta (*Βίος Ἀδάμ Ζωιωνικαβίου ἀνδρὸς πολυμα-
θεστάτου, ἐξ ὧν αὐτὸς περὶ ἐαυτοῦ ἀφηγήσατο γράφας ἰδιο-
χείριος, εἰς τὸ ἐπιτομώτερον συλλεχθεὶς καὶ ὅλον σχιμαρχη-
θεὶς*), et tabula iuxta alphabetum digesta rerum personarumque,
quae in decursu operis commemorantur.

7) Iam vero primus Tractatus (*Πραγματεία Α', ἐν ἣ ἀποδείκνυται, τοὺς Ἀνατολικοὺς Θείους Πατέρας, κατὰ τὰς δέκα πρώτας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν χρόνων Ἐκατονταετηρίδας, ὁμοφρόνως ἅπαντας, διατελέσαι πιστεύοντας, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*) frustra demonstrare nititur, SS. Patres Orientales decem priorum Ecclesiae saeculorum unanimi consensu omnes tam credidisse quam docuisse, quod Spiritus Sanctus ex solo Patre procedat. Hunc in finem, servata methodo centuriatoria, inde a D. Marci Liturgia ad Eliam usque Cretensem sedulo coacervantur quaevis testimonia ad τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον spectantia, ita quidem ut clausula: „Qui a Patre procedit“ perfida contumacia transformetur in eam quae dicit: „a Patre solo“, et Salvatoris vox, qui est perennis fons veritatis, infirmetur; dum satis superque exploratum est, sexcenta in Graecorum Patrum scriptis exstare effata, quibus Spiritus Sancti etiam ex Filio processio confirmatur. Eandem igitur fere schismaticos amplecti patet methodum, qua utuntur haeretici, utpote qui D. Pauli Apostoli de iustitia „fidei“ doctrinam ad vesana de „sola fide“ contorqueant commenta.¹⁾

---

¹⁾ Cfr. Io. Perrone Praelectiones Theologicae ed. Lovan. Volum. II. pag. 426, 5: „Εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκοῦν κάκπος ἐστὶν ὁ πατὴρ τοῦ πνεύματος, ex hac doctrina perversa Macedonianorum factum est, ut Patres institerint in asserenda Spiritus Sancti processione a Patre. Mirum proinde non est, si Adam Sernikaw ac Theophanes Prokopowicz, ut refert *Filaret* (metropolita Moscoviensis in libro cui titulus: *Rosmowj miedzy* etc. seu „Dialogi inter dubitantem et persuasum de orthodoxia orientalis graeco-russae Ecclesiae“ Petropoli 1829 pag. 49), collegerint quinquaginta Patrum testimonia, in quibus haec veritas reperitur. Sed mala fides horum auctorum in hoc est, quod dissimulaverint omnia testimonia, quae certe pauciora non sunt, in quibus iidem Patres asserunt Spiritum S. procedere a Patre et a Filio, vel a Patre per Filium. Quis unquam Catholicorum negavit Spiritum S. procedere a Patre? Verum, dum hoc adstruitur, aliud non negatur; ideoque aërem verberat *Filaret*, dum cum suis Adam et Theophane opponit quinquaginta testimonia Patrum; ut aliquid proficeret, deberet afferre vel unum testimo-

8) In Tractatibus secundo ac tertio absque tabulis et testibus rei insinuantur Latini depravatorum SS. Patrum et Orientalium (pag. 207—279: *Πραγματεία Β'*, ἐν ἣ περὶ τῶν Παραφθορῶν, τῶν ἐν τοῖς τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων Συγγραμμασι, περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως τετολμημένων, ὑπὸ τε Λατίνων αὐτῶν, καὶ τῶν Λατινιζόντων Γραικῶν) et Occidentalium (pag. 280—337: *Πραγματεία Γ'*, ἐν ἣ περὶ τῶν Παραφθορῶν τῶν ἐν τοῖς τῶν Δυτικῶν Πατέρων Συγγραμμασι, περὶ τὴν Ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ Λατίνοις τετολμημένων) textuum. Sernikavii editor eiusmodi LXVIII in medium affert exempla. Quae si absque partium studio considerantur, minime de fraudulentis insertionibus sermo esse potest, sed tantummodo de ponderanda philologico-critica singularum lectionum versionumve dignitate agitur. Mirum sane, quod Eugenius Bulgar, qui nonnisi ex libris impressis argumentatur, auctoritatem Patrum labefactare studet, Codices esse corruptos impudenter asserendo, dum nec protulit antiquos libros Mscr., in quibus aliter legeretur, nec quos non habuit, proferre potuit. Nota admodum est varietas causarum suppositionis ac corruptionis Operum SS. Patrum, inter easque malitia Graecorum, artis falsatoriae peritissimorum, non ultimum tenet locum. Criminationes in Latinos effusas pronum erit documentis authenticis confutare simulque convicia in Schismaticos retorquere.

9) Exin recensio incipit Occidentis Doctorum, qui saec. III—VIII de processione Spiritus Sancti absque additamento disputarunt (*Πραγματεία Δ'*, ἐν ἣ δεικνύται, ὅτι οἱ τῶν Δυτικῶν Ἐκκλησιῶν Πατέρες, ἐκ Γ'. ἐπὶ τὴν Η'. Ἐκατονταετηρίδα λήγουσαν, ὁμοψύχῳ φρονήματι διετέλουν πιστεύοντες τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι) et ex quibus auctor pro Photiana sententia defendenda prorsus invalida mutuatur arma. Nec minus irrito conatu in Tract. V (*Πραγματεία Ε'*, ἐν ἣ δεικνύται, αὐτοὺς Λατίνους, ἐνίων

---

nium, in quo Spiritus S. dicatur a solo Patre procedere, ut ipse cum suis Graecis contendit, quod profecto nunquam efficiet."

τωνων παρὰ σφίσι, κατὰ τὴν Η'. Ἐκατονταετηρίδα λήγουσαν, τὸ τῆς Προόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ Λόγματος, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ Συμβόλῳ τούτου προσθήκη, εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν τὸ πρῶτον παρεισαγόντων, ἐπὶ μακρὸν περὶ τούτου πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντας διενεχθῆναι. Ἐν πρώτοις δέ, τοὺς πρώτους τῶν καινοτομημάτων τούτων ἐξάρξαντας, ὑπὸ τῶν αὐτοῖς συνακμαζόντων λοιπῶν Λατίνων κατακρίτους ἐκκηρυχθῆναι) pro fingendis differentiis dogmaticis inter Latinos ipsos exortis adducuntur tum Leonis PP. III ad legatos Ecclesiae Gallicanae et Caroli Magni ex Synodo Aquisgranensi Romam directos responsa, ¹⁾ tum spuriae Ioannis Octavi ad Photium litterae. ²⁾

10) Qui sequitur Tractatus sextus (*Πραγματεία ζ', ἐν ἣ ἐκ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν ἀποδείκνυνται, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*) novem ἐπιχειρήματα exhibens, is theologica principia a parente Schismatis invecta repetit, quatenus his tribus potissimum momentis acerrime insistit:

- a) Spirare est proprietas Patris hypostatica.
- b) Filio quoque spirationem Spiritus Sancti adscribere, est dualismum principiorum eorumque inter se diversorum statuere.
- c) Quemadmodum Filius, ita et Spiritus Sanctus ex Patre est immediate, nullo existente medio.

11) Absurda et iteratis iam vicibus confutata axiomata excipit septimus isque ultimus prioris voluminis Tractatus (*Πραγματεία Ζ, ἐν ἣ δεικνυνται, ὅτι διὰ τοῦ τῶν Οἰκουμηνικῶν Συνόδων ψηφίσματος, τοῦ μηδένα ἄλλον Πίστεως ὄρον, παρὰ τὸν ἐν Νικαίᾳ, ἐπιστάγεσθαι διακελευομένου οὐ μόνον τάναντία, ἀλλὰ καὶ τάληθῇ τῷ Ἱερῷ Συμβόλῳ ἐμπαρυφαίνεσθαι ἀπηγόρευται. ὥσθ' οὕτω, καὶ ἀληθὲς εἶναι τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι ὑποτεθεῖν,*

¹⁾ Cass. Baronii Annales Eccl. a. a. 809 n. 53 sq.

²⁾ Lupus Synod. Canon. illustrat. Tom. II pag. 1419.

οὐδέν τι ἦττον μὴ θέμις εἶναι, τῷ Ἱερῷ Συμβόλῳ τοῦτο προστίθεσθαι), in quo ista obiectio tritissima denuo decantatur, per Concilia tertium ac quartum omnem omnino ad Symbolum additionem fuisse prohibitam. Quid sibi voluerit illud vetitum, intelligere minime potuit, qui ubivis praecudicatas contra legitimam Ecclesiae auctoritatem manifestat opiniones nec definitionibus Synodi Florentinae, in qua haec quoque quaestio omni ex parte fuit illustrata, acquiescit.

12) Alterum operis Sernikaviani volumen a prolixis exorditur argumentationibus biblicis. Per septem integros Tractatus (VIII—XIV) auctor acerrime laborat in enervanda vi illorum Sacrae Scripturae documentorum, quibus vel Spiritus Sanctus a Filio mitti, vel Filius omnia quae sunt Patris habere, vel Spiritus S. i. e. Spiritus Filii a Filio accipere de eoque quod est Domini sumere, vel Christus insufflasse Apostolis ipsum Spiritum Sanctum etc. dicitur. Textus huiusmodi pro catholica facere sententia inde negat, quod falsa et explosa Photii sophismata urget nec ad indagandum verum Sacrorum Bibliorum sensum sanis utitur regulis hermeneticis.

13) Idem fere dicendum est de patristico Tractatu XV (*Πραγματεία ΙΕ', ἐν ἣ αἱ ἀπὸ τῶν Συγγραμμάτων τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων, ὑπὲρ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, προχειρίζονται μαρτυρίαι διαλύονται*), qui in duas partes, tum generalem (§ 1—6), tum specialem (§ 7 sq.) dispescitur. Notissimae sunt illae loquendi formulae, quibus antiquiores Orientalium Doctores dum utuntur, Spiritus Sancti processionem Patri ac Filio haud obscure asserunt, v. gr. τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, Spiritum Sanctum in Filio manere eiusque imaginem esse, ex ore Dei i. e. Filio procedere etc. Graecorum Patrum a Latinis discrepantiam non in re, sed in verbis solummodo sitam esse, innumera testantur exempla saepissime collecta et egregie vindicata, quorum auctoritatem perversae exceptiones nequeunt irritam reddere.

14) Sernikavius posteaquam in Tractatu XVI (*Πραγματεία Ιζ'*, ἐν ᾗ δεικνύται, οὐδὲ τὰ λοιπὰ Λατίνων Ἐπιχειρήματα οἷά τε εἶναι συμπεραίνειν τὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν) nova sophismatum pseudotheologicorum specimina edidit et se in Photii ac Caerularii tanquam ipsius magistrorum verba iurare ingenue professus est, ad pertractandas quaestiones historico-canonicas se convertit. Ac primum quidem (Tractat. XVII: *Πραγματεία ΙΖ'*, ἐν ᾗ δεικνύται, ὅτι ἡ ἐπὶ Ἰννοκεντίου Πάπα τοῦ Γ', μετὰ τῆς ἐν Ρώμῃ Ἐκκλησίας ἔνωσις, χειρὶ βιαίᾳ τοῖς Ἀνατολικοῖς ἐπεδεσποτεύθη. Ἐνθὲν τοι καὶ ὑπὸ τούτων, ἐπειδὴν ἐξῆν, ἡθέτηται, καὶ ἀνετράπη) audacter calumniatur Synodum Lateranensem sub Innocentio III coactam. Deinceps (Tract. XVIII: *Πραγματεία ΙΗ'*, ἐν ᾗ ἀποδείκνυται, οὐδὲν ὅλως συντελεῖν Λατίνους, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀυτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου προαχθεῖσαν τῆς Ἀνατολικῆς τε καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔνωσιν) novem antithesibus Michaelis Palaeologi circa unionem ecclesiasticam studia impugnat. Denique (Tractat. XIX: *Πραγματεία ΙΘ'*, ἐν ᾗ ἀποδείκνυται, ὅτι ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος οὐκ ἔννομος· ὡς πολλοῦ γε καὶ δεῖν ταῖς Οἰκουμενικαῖς τῶν Συνόδων ταύτην συγκαταλέγεσθαι) Concilium Florentinum nec legitimum nec oecumenicum fuisse impudenter asseverat.

15) Restant duae operis Sernikaviani graecae versioni subiunctae appendices, quarum una (p. 709 sq.) huncce habet titulum: *Μάρκον Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλογιστικὰ Κεφάλαια πρὸς Λατίνους*. Sunt Marci Eugenici de processione Spiritus Sancti capita syllogistica numero 57, antea nondum edita.¹⁾ Praesul Chersonensis, qui Archiepiscopum Ephesinum Photii pedissequam tanquam admirabilem *πρωταγωνιστήν* et advocatum „orthodoxae“ Ecclesiae praedicare non erubuit, „Capita Syllogistica“ magis κατ' ἐπιτομήν composita atque uberiores „Tractatus Theologicos“ recte animadvertit arctissimo vinculo inter se cohaerere prorsusque consonare; verum de industria

¹⁾ Cfr. *Alb. Fabricii Biblioth. Graec. I, 529.*

videtur reticuisse splendidam istius libelli Confutationem per Georgium Scholarium et eximium Card. Bessarionem elaboratam.¹⁾

16) Vilissimi pretii censenda est altera appendix (pag. 742 sq.) epistolam exhibens Coridati Constantinopolitani ad Sophronium Potsaskium Moldaviensem d. V. m. Augusti a. 1640 datam (*Ἐπιστολὴ δογματικὴ Κορυδαλέως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Διδασκάλου, πρὸς τὸν πανοσιώτατον Πατέρα Σωφρόνιον Ποχζάσκι, τὸν ῥέκτορα μὲν πρῶην χρηματίζαντα τῆς ἐν Κιαιβίᾳ Σχολῆς, τότε δὲ ἐν Γιασίῳ τῆς Μολδαβίας Ὑγουμενεύοντα*). In qua praemittitur ἐκθεσις τῶν ἀρχῶν, ὥς ἡ Ἀνατολικὴ ὑποτίθῃσιν Ἐκκλησίαι, i. e. fundamentalia fidei Schismaticorum capita compendiose dilucidantur. Quo facto, magister Byzantinus doctrinam περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος explicandam aggrediens, per quattuor paginas (749—752) contra catholicum dogma a S. Thoma et Scholasticis propugnatum undecim ieiunas admodum profert exceptiones.

17) Hucusque brevem dedi synopsis singularum partium operis sub auspiciis Catharinae II Imperatricis in Catholicos

---

¹⁾ Eugenius Bulgar Tom. I. Praef. ad Lector.: *Μάρκος ὁ Εὐγενικός οὗτός ἐστιν ὁ θαυμαῖσιος, ὁ περιώνυμος Ἐφέσου Ἀρχιεπίσκοπος· ὁ ἐπὶ τῆς ἀποφράδος καὶ ἀπαίδου ἐκείνης Φερράριακῆς καὶ Φλωρεντιακῆς Συνόδου πρωταγωνιστὴς οἶόν καὶ πρῶταθλος τοῦ ὁρθοδόξου τῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας φρονήματος προμαχῆδας ἔτε καὶ λαμπρῶς ἀριστεύσας. Τοῦδε τοῦ κλεινοῦ Ἄνδρος κάλλιστόν τι Σύγγραμμα ἐν πολλοῖς καὶ ἄλλοις φιλοπονηθὲν φέρεται, τὸ εἰς τότε μὲν ἀπρόϊτον ἐν ταῖς Λατίνων Βιβλιοθήκαις λαμβάνον, χερσὶ δὲ ταῖς ἡμῶν οἶόν τι Ἑρμαῖον ἐμπεδόν, πολλοῦ ἄξιον. Τουτὶ οὖν Σοι, μετὰ τὰς τοῦ ἡμετέρου Ἀδὰμ ἐννεακαίδεκα Πραγματείας, ὥς ἐν Ἐπιθῆκῃ μοίρα, καὶ ὥσπερ κρᾶσπεδόν τι τοῦ ὅλου Βιβλίου ὑποθέσθαι περᾶσθαι, τύποις ἐκδοῖς τὸ γ' ἐπὶ τούτου ἀνέκδοτον . . τοῦ μὲν κατ' ἐπιτομὴν πρὸς τὸ διαλεκτικώτερον ἐπισυστελλομένου . . τοῦ δὲ πρὸς τὸ ἐκθετικώτερον καὶ ἀδρότερον ἐπεκτεινομένου . . κάκεινο τῇ παραθέσει καλῶς συνόψῃ, οἷον ἐναρμόνιον τε καὶ σύμφωνον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ τὸ τῆς Θεολογίας ἥκει μελέδημα ὑπ' ἀμφοτέρων . .*

iniquissimae versus exitum saeculi XVIII publicati. Scopum graeci Interpretis fuisse duplicem supra § 6 innuimus. Eugenius Bulgar, qui speciem politici magis quam theologi prae se fert, pariter de confirmandis in contumacia Schismaticis atque de inducendis ad defectionem Unitis cogitavit. Quoad vero variarum argumentationum seriem, eae in patristicas (Tractt. I. IV sq. VII. XV. Cfr. supra §§. 7. 9. 11. 13), speculativas (Tractt. VI. XVI. Cfr. supra §§. 10. 14), biblicas (Tractt. VIII—XIV. Cfr. supra §. 12), philologico-criticas (Tractt. II. III. Cfr. supra §. 8) et historico-canonicas (Tractt. XVII—XIX. Cfr. supra §. 14) distinguuntur.

18) Absoluto graecae Tractatum Sernikavii versionis examine, Romae in bibliotheca PP. Praedicatorum apud S. Mariam supra Minervam indagavi Theophanis Procopowicz Archiepiscopi Novogrodensis Tractatus de Processione Spiritus Sancti, qui, posteaquam ultra saeculi dimidium in Russia lituerunt, Gothae anno 1772 publicam in lucem prodierunt. De istius Photiani praesulis (qui quondam Collegii Graeci in alma Urbe alumnus, honorum ac divitiarum spe illectus, in patriam redux ad schisma defecit) libro idem atque de Sernikavii opere iudicium est proferendum. Merito dixeris: „Parturiunt montes etc.“¹⁾

Quatenus vero archiepiscopus Novogrodensis inhaeserit vestigiis monachi Baturinensis, cuius lucubrationes nondum typis impressas prae oculis habuit, ex sequenti patebit tabula, in qua argumentationum summam indicaturus sum:

- a) pag. 1 sq. De vocibus processionis et missionis, ut in mysterio de quo agitur, usurpantur.
- b) pag. 21 sq. Quid de processione Spiritus Sancti ex Scriptura certi haberi possit.

---

¹⁾ „Sordes omnes verrere non dubitavit atque in unum colligere, quae iamdiu disiectae atque explosae erant a tot eruditis viris, sive contra processionem Spiritus Sancti a Patre ac Filio, sive contra particulam symbolo adiectam.“ Ita Io. Perrone l. c. p. 420 de Theophane.

- c) p. 39 sq. 110 sq. Testimonia selecta Patrum orientalium necnon occidentalium.
- d) p. 152 sq. Ex principiis theologicis dogma schismaticum confirmatur.
- e) p. 164 sq. Obiectiones Latinorum.
- f) p. 226 sq. Recensentur loca Patrum orientalium ac occidentalium, quae Latini corrupisse dicuntur.
- g) p. 337 sq. Singulares ad obiecta quaedam ex patribus orientalibus dicta responsiones.
- h) p. 427 sq. De additamento Filioque ad Symbolum facto.
- i) p. 447 sq. De relationibus, notionibus et processionibus divinarum personarum.

19) Inter tractatus Sernikavii, quibuscum Theophanes consonat, numero XVII confutatione nec indigent nec prorsus digni sunt. Quoad enim sophismata biblica, patristica, speculativa, — ea, quemadmodum novi nihil continent, ita pluries per catholicos auctores magno cum acumine et operosa sedulitate esse refutata constat. Res iam peracta est per Aeneam Parisiensem (Lib. adversus Graecos),¹⁾ et Ratramnum Corbeiensem (Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam infamantium Libri IV);²⁾ neque minus laudandi sunt S. Anselmus Cantuariensis,³⁾ Anselmus Havelbergensis (Dialogorum adversus Graecos Libri tres),⁴⁾ Hugo Etherianus,⁵⁾ D. Thomas Aquinas,⁶⁾ Hieronymus Donatus (Opus de Processione Spiritus Sancti contra Graecum Schisma),⁷⁾

¹⁾ *D'Achery Spicilegium* I, 113 sq. (VII, 1 sq.)

²⁾ *D'Achery* l. c. p. 63 sq. (II, 1 sq.)

³⁾ Liber de Processione Spiritus S. contra Graecos. Cfr. *Eadmer* Vit. Ans. II, 47.

⁴⁾ *D'Achery Spicilegium* XIII, 88 sq.

⁵⁾ Biblioth. PP. *Lugdun.* XXII.

⁶⁾ Summa 1 q. 36 sq.

⁷⁾ Ang. *Maili* Script. Vet. Nova Collectio VII, 341 sq.

Petavius (De Trinitat. Lib. VII. c. 3 sq.), Bellarminus (De Christo Lib. II. c. 24), Le Quien (Dissertatio de processione Spiritus Sancti),¹⁾ Nicolaus Comnenus Papadopoli,²⁾ Hergenroether, qui suae Photiani libri de Spiritus Sancti Mystagogia editioni egregiam dissertationem antirrheticam subiunxit,³⁾ aliique. Maiores autem quavis exceptione sunt Scriptores Graeciae Orthodoxae nobis vel iteratis post Leonem Allatum⁴⁾ ac Petrum Arcudium⁵⁾ curis ex thesauro potissimum Codicum MScr. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae recensendi vel prima vice e tenebris protrahendi hunc in finem, ut contra venenum per Sernikavium eiusque interpretem ac epitomatores propinatum praeparetur antidotum efficacissimum, Schismaticique ipsorum Graecorum armis ac argumentis solide refellantur et universae cavillationes penitus prosternantur, Uniti autem in sancta erga petram B. Petri obedientia roborentur.

20) Quantum vero ad SS. Synodos generales Lateranensem, Lugdunensem, Florentinam attinet a monacho Baturinensi et archiepiscopo Chersonensi audacia prorsus insigni impugnatas, earundem vindiciae in ipsis Actis Conciliorum ac Annalibus Ecclesiae continentur;⁶⁾ nec nisi qui historiam ecclesiasticam ne primis quidem labiis attingit, maximas ignorat sollicitudines pro Orientalibus a S. Sede Apostolica per decursum saeculorum adhibitas et optatissimum in Concilio Florentino assecutas exitum, ita ut Decretum Unionis malitia Marci Ephesini eiusque assecularum mi-

---

¹⁾ S. Ioannis Damasc. Opp. T. I in princ.

²⁾ Praenotationes Mystagogicae ex I. Can. Resp. V. Sect. III n. 12 sq. p. 304 sq.

³⁾ Cfr. *Analecta Iuris Pontificii* II, 673.

⁴⁾ Graeciae Orthodoxae Tomi II. Romae 1652 sq.

⁵⁾ *Opuscula Aurea Theologica*. Romae 1670.

⁶⁾ Cfr. etiam *Ecclesiae Graecae Monumenta* ed. *Cotelerius*. Tom. III pag. 495 sq.

nime suum amiserit vigorem obligatorium.¹⁾ Quae omnia iam toties dicta et authenticis documentis probata repetere superfluum utique est.²⁾

At quibus videtur in schismate manere et seiunctione, hi contumaces ac inobsequentes morbo laborant insanabili; Aethiopes sunt qui non dealbantur; toties victi in disputationibus semper ad vomitum redeunt; nec unquam lapis coqui nec in aqua scribi poterit.³⁾

21) Duo dumtaxat in opere Sernikaviano reperiuntur Tractatus (II^{us} et III^{us} pagg. 207 sq. 280 sq. graecae versionis: *Πραγματεία Β' ἐν ἣ περὶ τῶν παραφθορῶν τῶν ἐν τοῖς τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων συγγράμμασι, περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως τετολμημένων, ὑπὸ τε Λατίνων αὐτῶν καὶ τῶν λατινιζόντων Γραικῶν. — Πραγματεία Γ' ἐν ἣ περὶ τῶν παραφθορῶν τῶν ἐν τοῖς τῶν Ἀντικῶν Πατέρων συγγράμμασι, περὶ τῇ ἐκπόρυσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ Λατίνοις τετολμημένων*), qui videri possunt alicuius esse momenti, quum speciem novitatis prae se ferant nec solummodo trita ac explosa caeterorum Schismaticorum argumenta decantent. Iuvabit ante omnia huc transscribere, quae Theophanes Procopowicz, Sernikavii encomiasta ac pedissequa, super isto duplici Tractatu annotavit (l. c. p. 226 sq. Cap. XIV §. 200): „Quod vehementer“, inquit, „omnes desiderare debuerant, sed exspectare nemo potuit, id felicissima opera, licet incredibili labore, effecit Adam Zernikaw. Plurima Patrum cum Orientalium tum Occidentalium dicta, quae Latinis favere, et nobis adversari videbantur, ostendit esse corrupta, et ita Papaeo Herculi non clavam, sed integram panopliam ex-

¹⁾ Cfr. *Πατριπλος* L'Eglise Orientale II, 3 sq.

²⁾ Cfr. *Benedicti PP. XIV. Const. Allatae sunt* § 5 sq. *Bullarium* S. Congreg. de Propag. Fide III, 340 sq. ac *Pii PP. IX. Breve Romani Pontificis* VI Ianuar. 1862.

³⁾ Cfr. *Josephi Methonensis Responsio ad libellum Marci Eugenici*. Coll. Conc. Labb.-Colet. XVIII, 705.

torsit. Adverterant quidem huiusmodi corruptelas etiam olim priores passim scriptores; sed et numero non multas, et non ita clare deprehensas. At Zernikavi conatus felicissimus ut est praeter spem nostram, ita contra opinionem Latinorum, qui donec hoc opus videant, numquam tale quid posse fieri existimant. Porro non quaeritur hic, quis istarum corruptelarum sit auctor. Non unus certe eas omnes patravit, nec uno tempore: sed nunc Latini, nunc ipsis faventes Graeci (qualis erat Blemmidas, Beccus et alii) modo hunc, modo illum Patrem, iniecta larva, passim deformabant. Sed qui et quando hoc fecerint, nihil nostra interest, modo ostendamus plurima loca esse depravata. Prememus igitur Zernikavi vestigia, et quae ille copiose tractat, longas identidem auctorum orationes recitans, nos quantum fieri potest, brevissime, tantum libros, capita vel paginas annotando exponemus."

22) Ac re quidem vera Archiepiscopus Novogrodensis duos de quibus sermo est, tractatus monachi Baturinensis fideliter exscripsit vel in epitomen redegit, ita ut Sernikavii confutatio Theophanis simul obiectionibus inserviat refellendi. Synopsin heic subiungam locorum parallelorum:

a) *Παράφρασις Β'* (Patres Orientales).

<i>Παραφθορά</i>	<i>A'</i>	=	Procopowicz	§ 201. 202.
"	<i>B'</i>	=	"	§ 203.
"	<i>Γ'</i>	=	"	§ 204.
"	<i>Δ'</i>	=	"	§ 205.
"	<i>E'</i>	=	"	§ 206.
"	<i>ς'</i>	=	"	§ 207.
"	<i>Z'</i>	=	"	§ 208.
"	<i>H'</i>	=	"	§ 209.
"	<i>Θ'</i>	=	"	§ 215.
"	<i>I'</i>	=	"	§ 216.
"	<i>IA'</i>	=	"	§ 217.
"	<i>IB'</i>	=	"	§ 218.
"	<i>II'</i>	=	"	§ 220.
"	<i>IA'</i>	=	"	§ 221.

<i>Παραφθορά</i>	<i>ΙΕ'</i>	=	Procopowicz	§ 222.
"	<i>Ις'</i>	=	"	§ 223.
"	<i>ΙΖ'</i>	=	"	§ 224.
"	<i>ΙΗ'</i>	=	"	§ 233.
"	<i>ΙΘ'</i>	=	"	§ 229.
"	<i>Κ'</i>	=	"	§ 232.
"	<i>ΚΑ'</i>	=	"	§ 230.
"	<i>ΚΒ'</i>	=	"	§ 231.
"	<i>ΚΓ'</i>	=	"	§ 234.
"	<i>ΚΔ' et ΚΕ'</i>	=	"	§ 228.

b) *Πραγματεία Γ'* (Patres Occidentales).

<i>Παραφθορά</i>	<i>Α'</i>	=	Procopowicz	§ 236.
"	<i>Β'</i>	=	"	§ 237.
"	<i>Γ'</i>	=	"	§ 238.
"	<i>Δ'</i>	=	"	§ 239.
"	<i>Ε'</i>	=	"	§ 240.
"	<i>ς'</i>	=	"	§ 241.
"	<i>Ζ'</i>	=	"	§ 242.
"	<i>Η'</i>	=	"	§ 243.
"	<i>Θ'</i>	=	"	§ 244.
"	<i>Ι'</i>	=	"	§ 245.
"	<i>ΙΑ'</i>	=	"	§ 246.
"	<i>ΙΒ'</i>	=	"	§ 247.
"	<i>ΙΓ'</i>	=	"	§ 248.
"	<i>ΙΔ'</i>	=	"	§ 249.
"	<i>ΙΕ'</i>	=	"	§ 250.
"	<i>Ις'</i>	=	"	§ 251.
"	<i>ΙΖ'</i>	=	"	§ 252.
"	<i>ΙΗ'</i>	=	"	§ 253.
"	<i>ΙΘ'</i>	=	"	§ 254.
"	<i>Κ'</i>	=	"	§ 225.
"	<i>ΚΑ' et ΚΒ'</i>	=	"	§ 256. 257.
"	<i>ΚΓ'</i>	=	"	§ 258.
"	<i>ΚΔ'</i>	=	"	§ 259.
"	<i>ΚΕ'</i>	=	"	§ 260.

<i>Παραφθορά</i>	<i>Κς'</i>	=	Procopowicz	§ 261.
"	<i>KZ'</i>	=	"	§ 262.
"	<i>KH'</i>	=	"	§ 263.
"	<i>KΘ'</i>	=	"	§ 264.
"	<i>Α'</i>	=	"	§ 265.
"	<i>ΑΑ'</i>	=	"	§ 266.
"	<i>ΑΒ'</i>	=	"	§ 267.
"	<i>ΑΓ'</i>	=	"	§ 268.
"	<i>ΑΔ'</i>	=	"	§ 269.
"	<i>ΑΕ'</i>	=	"	§ 270.
"	<i>Ας'</i>	=	"	§ 271.
"	<i>ΑΖ'</i>	=	"	§ 272.
"	<i>ΑΗ'</i>	=	"	§ 276, 14.
"	<i>ΑΘ'</i>	=	"	§ 273.
"	<i>Μ'</i>	=	"	§ 276, 17.
"	<i>ΜΑ'</i>	=	"	§ 274.
"	<i>ΜΒ'</i>	=	"	§ 276, 19.
"	<i>ΜΓ'</i>	=	"	§ 275.
<i>Παραφθοραί παντοῖαι</i>		=	"	§ 276.

23) Iam vero demonstrandum nobis erit, nulla veritate niti nec ulla veritatis specie gaudere, quae Sernikavius unacum graeco Tractatum interprete absque tabulis et testibus de falsatis per Latinos SS. Patrum ac Conciliorum monumentis asserere non erubuit. Seriem igitur in specie singularum quae notatae sunt corruptelarum recensebimus criminationesque impudenter in Catholicos vibratas amolibimur. Quo facto, ad generales quasdam conclusiones transitus patebit.

Πραγματεία Β'. Παραφθορά Α'.

24) I. In secundo operis Sernikaviani tractatu, quem ad τὰς παραφθορὰς τὰς ἐν τοῖς τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων συγγράμμασι spectare diximus, primo loco rei insinuantur Latini, quod contextum depravarint oecumenicae Synodi septimae, quippe in cuius actione VII symbolum Constantinopolitanum cum additione Filioque legatur. Nota admodum est differentia inter Graeca et Latina illius Synodi exemplaria, qualia

hodie dum exstant edita; ast idem ipse Codex Cardinalis Iuliani, quem Monachus Baturinensis impugnât, additamenti adversarios confundit. Evolvenda sunt acta Sessionis V S. Concilii Florentini, ubi in recensione graeca p. 85 sq. (a. 1438)¹⁾ ad verbum haecce leguntur: „Ea vero definitio (VII Synodi) cum a nobis recitaretur, prolatus est alter codex a Latinis, antiquus, manuscriptus, in quo eadem huius synodi definitio continebatur: inventumque est, ubi de Spiritus S. divinitate agitur, iis verbis *Ex Patre procedentem* additum *Et ex Filio*, sicut ipsi dicunt. Atque hac de re multum habuere sermonem, librum nobis ostendentes quasi antiquum, seque de illo iactantes, et cum nostro codice illum conferentes, et convenientiam ex subscriptionibus et aliis probantes: quam in omnibus comperientes excepto hoc additamento, videbantur admirari. Nos igitur nihil ad hoc respondimus, quod non liceret per tempus. Tantum eos, quod ipsi postularunt, hortati sumus, ut recitarent huiusmodi expositionem cum additamento, sicuti in libro scriptum habebatur . . . Iulianus Carnalis sic est allocutus imperatorem: Serm̃e imperator, prolatus a nobis symbolum in septima synodo, scriptum est in vetustissimo codice (*ἐν βιβλίῳ παλαιοτάτῳ*): et impossibile est auspicari, aliquam in eo factam esse mutationem (*ἀδύνατον ὑπονοῖσαι γενέσθαι τινὰ ἐναλλαγὴν ἐν αὐτῷ*): habemus porro et antiquum historicum, virum doctum, qui quidem inter multa alia narrat hoc etiam, symbolum videlicet ita esse a septima synodo expositum et lectum: quod etiam ex eius testimonio probamus.“

25) Hac ex relatione apparet:

- a) Codicem septimae Synodi per Nicolaum Cusanum²⁾ aliumve absque dubio Constantinopoli in Italiam delatum ac per Latinos Ferrariae prolatus fuisse exemplum MScr. antiquissimum.

¹⁾ SS. Concilia stud. Labbei et Cossartii ed. Veneta Nicol. Coleti. Tom. XVIII.

²⁾ Cfr. *Concil. Florentin.* Sess. XX fol. 285 sq.

- b) Nullum in eo exstitisse corruptionis mutationisve vestigium.
- c) Ne minima quidem facta exceptione Graecos, caeteroquin disputaces, silentio genuinitatem scripturae approbasse.

Accedunt

- d) auctoritas, quam Iulianus innuit, Martini Poloni;
- e) testimonium Manuelis Calecae,¹⁾ qui iam ante Iulianum imposturam schismaticorum advertit ac sugillavit.
- f) Lectioni codicis Ferrariae prolati lucem et robur afferunt, quae in Codice Vaticano 660 (f. 257: *πρᾶξις σὺν θεῷ τρίτῃ τῆς ζ' συνόδου*) fol. 261 leguntur: *πιστεύω εἰς ἓνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα· καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καὶ θεὸν ἡμῶν . . . καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ θεὸν ὃν τε καὶ γνωριζόμενον· τριάδα ὁμοούσιον κτλ.*

Hinc recte Baronius²⁾ in exemplaribus Graecis, quae circumferuntur, respectu vetustatis codici authentico Cardinalis Iuliani utique postponendis stylum scribarum mendacem opinatur operatum esse falsitatem: dum enim in symbolo legitur: „Credimus et in Spiritum S. Dominum et vivificatorem, ex Patre Filioque procedentem“: abrasso nomine *Filioque* a Patre procedentem tantummodo relictum est. Simile quoddam perfidae rasurae manifestum vestigium infra nobis occurret in S. Gregorii Nysseni Homiliis.

26) Ridiculum prorsus videtur, Labbei Cossartique et Harduini notam istam marginalem: „In codice Iuliano MScr. legitur: qui ex Patre procedit, omisso Filio“ urgere, quum omnia alia edita Latina codici Cardinalis Iuliani suffragentur,

¹⁾ Biblioth. PP. Colon. XIV, 26.

²⁾ Baronii Annales Ecclesiastici a. a. 680, XXXII. De errore chronologico cfr. Pagium a. h. l.

nec ex discrepantia unius queat reliquis enasci praeiudicium. Sin autem Sernikavius (p. 210) Summorum Pontificum Leonis III. ac Ioannis VIII. acta et scripta adducit, in eo *πρωτον ψευδος* est situm, quod illos additamenti in Symbolo adversarios fuisse decantat. Quoad enim primam obiectionem, sic eam optime iam solvit Ven. Bellarminus¹⁾ inquit: „Adducunt ut Magister testatur libr. 1. d. 11. Leonem III Pontificem Romanum, qui ad fidei cautelam iussit scribi in tabula argentea Symbolum Constantinopolitanum sine additione *Filioque* et poni in altari post corpus S. Pauli. Vixit autem iste Pontifex circa annum 802 a Christo nato, quo tempore iam additio facta fuerat, ergo illam abstulit Pontifex. Respondeo, Pontificem dedita opera hoc fecisse, ut servaretur memoria Symboli Constantinopolitani, quale fuerat, et ut intelligerent omnes, non damnari illud Symbolum, nec esse contrarium nostro. Habet enim Ecclesia plura Symbola, Apostolicum, Nicaenum, Athanasii, Constantinopolitanum sine ulla additione, et illud idem cum additione, quae omnia unum et idem sunt, licet unum alio sit clarius et explicatius. Porro omnia illa Symbola Ecclesia Catholica recipit, et honorat, et sicut condito Nicaeno Symbolo, non fuit abrogatum Symbolum Apostolicum, et sicut condito Constantinopolitano, non fuit abrogatum Nicaenum: ita quoque condito nostro Symbolo, non debuit abrogari Constantinopolitanum. Itaque prudentissimo consilio summus Pontifex, ne Graeci putarent, reprobari a nobis Symbolum Constantinopolitanum, iussit illud honorifice in Ecclesia conservari.“

Quantum vero attinet ad Ioannis PP. VIII Epistolam Photio nuncupatam, quae Sernikavio ad patheticam declamationem faciendam (ἡ πῶς Ἰωάννης ὁ Η΄: τὴν τοιάνδε προσθήκην, ὡς καὶ τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ καὶ ταῖς Συνόδοις ἀντιφερομένην, σὺν αὐτοῖς τοῖς εἰσηγησαμένοις Ἀναθέματι καθυποβαλεῖν ἠνέσχετο, εἶπερ οὕτω μετὰ τῆς προσθήκης ἦδει ἐπὶ

¹⁾ Rob. Bellarmini Controversa. Lib. II de Christo cap. XXVII. pag. 143 ed. Colon.

τῆς οἰκουμενικῆς ζ'. συνόδου φθάσαν προαναγνωσθῆναι τὸ ἱερὸν σύμβολον;) subministravit ansam, — ista epistola omni iure nescio cuius posterioris Graeculi figmentum esse censetur.¹⁾

Παραφθορὰ Β'.

27) II. In Ioannis Vecci Collectione sententiarum ex Sanctorum scriptis (*Συναγωγή ῥήσεων γραφικῶν*), quibus Latinorum dogma stabilitur,²⁾ pag. 104 verba exstant sequentia: Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης Συνόδου, ἐν οἷς εἶπον οἱ πατέρες διὰ τοῦ Ἐπισκόπου Λεοντίου πρὸς τὸν Φιλόσοφον, εὔρηται τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον (In actis primae Nicaenae Synodi, in quibus dixerunt Patres per Episcopum Leontium ad Philosophum, reperitur Spiritus procedens a Patre, sed proprius esse Filii, et ab ipso emanans). Textus Arcudianus congruit cum Codice Vaticano Graeco 677 p. 63 sq. Leontii autem Caesariensis dicta, ad quae Veccus respicit, Gelasius Cyzicenus Lib. II Actorum primae Synodi cap. XXII iuxta Codicem Vaticanum 830 (*Σύνταγμα τῶν κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ ἀγίαν σύνοδον πραχθέντων*, ad marg. Γελασίου τοῦ Κυζικηνοῦ)³⁾ fol. 36 sic exhibet: Ἀπόκρισις τῶν ἀγίων ἡμῶν πατέρων διὰ τοῦ ἐπισκόπου Λεοντίου πρὸς τὸν φιλόσοφον. Λέγου μίαν θεότητα τοῦ πατρὸς . . καὶ τοῦ υἱοῦ . . καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ υἱοῦ, καθὰ φησὶν ὁ θεὸς ἀπόστολος Παῦλος· εἴ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ . . . καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον . . ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἴδιον δὲ ὄν τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἄνωτέρω ἀπεδείξαμεν. ὅτι δὲ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον ἡμῖν ἐστὶ, σαφέστατα ἐν εὐαγγε-

¹⁾ Chr. Lupus Canones Octavi Concilii Notis ill. in Synod. Decret. ed. Lovan. Calumn. II. p. 1419 sq.

²⁾ Arcudius Opuscula Aurea Theolog. p. 98 sq.

³⁾ Cfr. Cod. Vatic. 1142 p. 58 sq. cum Tom. I Concil. Romae editorum p. 755.

λοις ἐδίδαξαν αὐτὸς ὁ κύριος, εἰπὼν· ἐάν τις διαρᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με κτλ. Me non monente, Veccum unusquisque videt haud voluisse Leontii integram orationem reddere, sed ex ea dumtaxat illud excerpere, quod processionem Spiritus Sancti concernit. Ast monachus Baturinensis patriarcham Constantinopolitanum arguit mutilati codicis Actorum Synodi Nicaenae; nec aliam propter rationem, nisi quod hic voculam ἡμῖν omiserit. Sernikavius autem non argumentatur, sed audacter calumniatur, odio plenus in Veccum sanctae unionis defensorem strenuum. Qui absque partium studio Acta Nicaeni integra perpendit, non potest quin confiteatur patriarcham Cpolitanum Leontii sensum quam maxime fideliter expressisse; omissio vel additio voculae ἡμῖν nihil ad rem facit, quum aperte dicatur τὸ πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ quumque ex Filio emanans nobis communicetur.

Παραφθορὰ Γ.

28) III. Ubi in D. Marci Evangelistae Liturgia Spiritus Sancti fit mentio, scriptura magnae Bibliothecae Patrum Coloniensis (Tom. X) a contextu Bibliothecae Graec. Patrum Parisiensis (Tom. II) discrepat. Editio enim Coloniensis habet: „Spiritus Sanctus ex Te Filioque procedens.“ Contra vero exemplum Parisiense: τὸ Σοὶ ὁμοούσιον, τὸ ἐκ Σοῦ ἐκπορευόμενον (ex Te procedens), τὸ σύνθρονον τῆς βασιλείας Σοῦ: dum editores Lugdunenses additamentum καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ parenthesi signant. Nihil mirum, quod Sernikavius priori lectione reiecta posteriorem defendit tanquam suae de processione Spiritus Sancti ex solo Patre opinioni magis faventem. Advertit praeterea, nec Latinos nec Graecorum Unitorum quempiam testimonium illud ex D. Marci Liturgia attulisse. Theophanes autem Procopowicz insuper: „Non possum,“ ait, „certe hic non mirari, quod nec adulterina scripta, sicut haec Marci Liturgia est, manus falsatorum effugerint“ (p. 233, not. l). Id quidem de falsatorum audacia dictum nos concedimus, scripturae Coloniensi adstipulantes

et cum Bellarmino¹⁾ asserentes, numquam fuisse morem Latinorum corrumpendi libros, sed Graecorum, qui in casu de quo agitur, τὸ Filioque eliminarunt; quemadmodum res est exploratissima, mutationes a Schismaticis haud semel audacter in libros liturgicos esse invectas.²⁾

Παραθροὰ Δ'.

29) IV. Ὁ Θαυματουργὸς Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι, φησὶ . . . τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος (Gregorius Thaumaturgus in oratione cuius initium, Inimicissimi et alieni, ait . . . Spiritu quoque ex substantia Patris et Filii aeternae emissio).

Sic Veccus in opere intitulo: *Ῥήσεις γραφικαί*,³⁾ quod cum Codice Vaticano Gr. 677 contuli. At inter opera Thaumaturgi a Gerardo Vossio Paris. 1621 edita pag. 101 ultima verba ita sonant: „ex substantia Patris per Filium aeternae emissio.“ Similiter Manuel Caleca⁴⁾ et Leo Allatius in editione Epigrapharum Vecci⁵⁾ (τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος = Cod. Vatic. 1455). Necnon in libro MScr. graeco antiquitate conspicuo, qui ex bibliotheca Cardinalis Sirleti in Vaticanam translatus hodie numero 1431 insignitur et ubi fol. 325 sq. τοῦ μεγάλου Γρηγορίου ἡ κατὰ μέρος πίστις inserta est, conformiter haec reperiuntur: ὁμολογοῦμεν ὁμοούσιον εἶναι τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα . . . τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος . . . πάντα αὐτὰ ἀκούστωσαν Παύλου μηδαμῶς χωρίζοντος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς θεότητος τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κτλ. (f. 331 sq.) Sic igitur Codices S. Gregorii, quorum Sernikavius nullum vidit,

¹⁾ Bellarminus de Christo II, XXIII p. 137.

²⁾ Cfr. *Flosculus Veritatis* de Ecclesiarum Unione ed. *Propag.* p. 4. 22.

³⁾ *Arcudius* l. c. pag. 108.

⁴⁾ *Magna PP. Biblioth. Lugdun.* XXIII, 383.

⁵⁾ *Graecia Orthodoxa* II, 533.

fluctuant inter καὶ τοῦ υἱοῦ et δι' υἱοῦ. Nec Veccus in duobus quae citavimus variis operibus dubitavit varietatem hanc reddere. Qui si fraudem meditaturus fuisset, sane locum unum alteri ad verbum conformasset. Caeterum iam SS. Patres praepositionum διὰ et ἐκ vires aequales etiam in divinis demonstrarunt pluribus ex Scriptura petitis testimoniis.¹⁾

Παραφθορὰ Ε'.

30) V. S. Athanasius libro IV contra Arianos (Cod. Vat. Gr. 400 p. 71) longe ante medium iuxta versiones Latinas (v. gr. Paris. 1608 p. 118; Basil. 1564 p. 233): „Non enim," inquit, „tria principia, aut tres Patres introducimus, sicut Marcionistae, cum non tres Soles ad comparisonem adducamus, sed unicum solem, eiusque splendorem, et ex utroque lucem procedentem." Quibus verbis Sernikavius opponit textum Graecum²⁾: ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα καὶ ἐν τῷ ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαύγασματι φῶς. Verum contradictionem inter autographum et interpretationem Latinam asserere non potest nisi qui vel ignorantia linguarum laborat, vel studio agitur ignorantes fallendi. Discrimen in verbis, non in re situm est. Sanctus enim Athanasius per ἥλιον Patrem, per ἀπαύγασμα Filium, per φῶς Spiritum S. intelligit. Quodsi autem lucis ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαύγασματι unitatem vindicat, Patrem Filiumque propugnat esse unum Spiritus Sancti principium.

Παραφθορὰς'.

31) VL. Hugo, Rudolfus et reliqui Gregorii PP. IX ad Germanum Patriarcham Constantinopolitanum Legati, qui Synodo Graecorum Nymphensi interfuerunt, in sua περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ definitione haec adduxerunt ex S. Athanasii Expositione Fidei: „Spiritus S. processio est Patris, omniaque portantis Filii, per quem

¹⁾ Leo Allatius in Vindiciis Synodi Ephesinae pag. 382 sq.

²⁾ Ed. Heidelberg. p. 262. Montfaucon I, 564.

implevit omnia.“¹⁾ Ast in eadem *ἐκδόσει τῆς πίστεως* iuxta editionem Operum S. Athanasii Parisiensem a. 1627 (I, 242) locus de quo quaeritur, sic se habet: τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐκπόρευμα ὃν τοῦ πατρὸς, αἰεὶ ἐστὶν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ πέμψαντος πατρὸς, καὶ τοῦ φέροντος υἱοῦ, δι’ οὗ ἐπλήρωσε τὰ πάντα. Hinc Sernikavius stupide pariter et malitiose Legatis Pontificiis crimen falsationis impingit. Neque tamen probavit nec probare potuit, Codicem quo illi usi sunt, antiquitate et interna dignitate inferiorem esse libris MScr., ex quibus modernae S. Athanasii recensiones fluxerunt. Praeterea non vidit, vel advertere non voluit, additamentum Parisiensis quam iactat editionis, scilicet: αἰεὶ ἐστὶν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ πέμψαντος Πατρὸς, tantum abesse, ut dogmati catholico obstet, ut cum eodem optime consonet.

Παραφθορὰ Ζ’.

32) VII. Septima corruptela per Sernikavium ficta ad libellum spectat „de passione imaginis Domini nostri Iesu Christi“ (cap. IV), qui tomo II, 636 Operum D. Athanasii continetur. Dum igitur versio eius latina clausulam: „unus Spiritus S. et ab utroque procedens“ exhibet, in neutro graecorum exemplarium *τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ πνεύματος* fit mentio. Respondeo, auctorem istius libelli minime censendum esse S. Athanasium; id quod et Theophanes Procopowicz (§ 208) concedit. Porro non liquet, sitne graeca an latina opusculi genesis. Credibile autem videtur, in graecis apographis pericopen super processione Spiritus S. de industria esse omissam.

Παραφθορὰ Η’.

33) VIII. Quae in omnibus Latinis Symboli Athanasiani interpretationibus leguntur verba: „Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens“, ea monachus Baturinensis corruptelam appellat manifestam, quia universae editiones Graecae in textu illud *καὶ ἐκ τοῦ*

¹⁾ Concill. Coll. Labbei ed. Paris XI, 460. Venet. XIII, 1232.

viōi non habeant. Citat insuper famosum Marcum Antonium de Dominis, utpote qui testatus sit, etiam in exemplis MScr. additamentum omitti. E contra nos quidem

a) repetimus quae Bellarminus ¹⁾ hac super re egregie disseruit inquiens: „dici posset, haec verba (Et filio) esse addita a Latinis. At nequa hoc dici potest, tum quia etiam in Graecis Symbolis haec particula invenitur, tum etiam in Concilio Toletano IV capite I recitatur confessio, fere ad verbum desumpta ex hoc Symbolo, et ibi legimus, a Patre et filio, et fuit celebratum hoc Concilium circa annum DCXXXIII, et proinde ante schisma Graecorum. Adde, quod Genadius Scholarius in lib. pro defensione Concil. Florentini, c. 1 sect. 5 dicit, Graecos sui temporis dicere solitos, Athanasium fuisse ebrium, quando haec scripsit. Ex quo apparet, illos non negasse, Athanasium ita scripsisse.“

b) subiicimus minime deesse exemplaria Graeca, in quibus additamentum exstet. Varietatem scripturae repraesentant duo quos excussi Codices Vaticani numeris 579 et 677 distincti, quorum prior fol. 190 sq. haec habet: *Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας λόγος περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ὅστις δ' ἂν βούληται σωθῆναι κτλ. . . οἷος ὁ πατήρ, τοιοῦτος ὁ υἱός, τοιοῦτον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον . . τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ τοῦ πατρὸς οὐ ποιητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐ γεννητὸν, ἀλλ' ἐκπορευτὸν· εἰς οὖν ὁ πατήρ κτλ.* Verum in Cod. 677 fol. 78 concordantia cum latinis recensitionibus conspicitur: *Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἐκθεσις πίστεως. Ὅστις ἂν βούληται σωθῆναι κτλ. . . τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οὐ ποιητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐ γεννητὸν, ἀλλ' ἐκπορευόμενον κτλ.*

---

¹⁾ *Bellarminus de Christo Lib. II c. XXV p. 138.*

Παραφθοραὶ Θ'. Ι'. ΙΑ'.

34) IX. X. XI. Prosus inanes sunt obiectiones a Sernikavio circa tria Didymi Alexandrini loca factae. Etenim

a) in omnibus S. Hieronymi Operum editionibus (Paris. Colon. Basil. Antverp.) insertus Didymi de Spiritu Sancto Liber II¹⁾ inter alia haec continet: „Salvator qui et veritas est, ait: Non enim loquetur a semetipso, hoc est, non sine me, et sine meo et patris arbitrio: quia inseparabilis a mea et patris est voluntate: et amplius quia non ex se est, sed ex patre et ex me est, hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a patre et a me illi est. Ego veritatem loquor, id est, inspiro quae loquitur.“ Eadem ad verbum leguntur in Decreto Gratiani P. III De Consecratione Dist. V, necnon ab Ivone Carnotensi Homil. in fest. Pentecost.²⁾ referuntur. Ratramnus quoque Corbeiensis ac praeterea Aeneas Ep̃us Parisiensis³⁾ ex Didymi dictis in favorem doctrinae ecclesiasticae argumentantur. Hisce testibus gravissimis opponit Sernikavius mira qua assolet levitate unicam editionem Parisiensem a. 1500 impressam, quam Oxoniae vidit et ex qua particulam excerpserat sequentem: τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ παράκλητος ὢν· περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ φησὶν· οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ· τουτέστιν, οὐκ ἄνευ ἐμοῦ, οὐδὲ τῆς ἐμῆς καὶ τῆς τοῦ πατρὸς βουλῆς· ἀχώριστον γὰρ ἐστὶ τῆς ἐμῆς καὶ τῆς τοῦ πατρὸς θελήσεως. αὐτὸ γὰρ τοῦτο ὅτι ὑφίσταται καὶ λαλεῖ, ἐγὼ λαλῶ· τουτέστιν ἐμπνέω ἅπερ λαλεῖ. πνεῦμα γὰρ τῆς ἀληθείας ἐστὶν. Facile hinc concluditur, monachum Baturinensem stolidis lectoribus fucum facere velle, quoniam verba quae affert,

¹⁾ Vallarsi II. n. 34 p. 142.

²⁾ Fr. Combesii Biblioth. PP. Paris. IV, 556.

³⁾ Dacherii Spicilegium II, 57; VII, 13 (= I, 78. 113).

opinionibus schismaticorum palam adversantur. Et ut a substantia doctrinali abstrahamus, quis in primis elementis philologico-criticae artis versatus ridiculam istam praetensionem non advertit, Vallarsio scilicet, Gratiano reliquisque denegandam, soli autem typographo Parisiensi esse attribuendam fidem?

- b) Deinceps Sernikavius ex Didymo aliam orationis seriem describit, quemadmodum ea in S. Hieronymi Operibus necnon apud Gratianum Ivonemque (ll. cc.) legitur. Textum annectit Parisiensem, in quo clausula: „procedens a veritate, consolator emanans de consolatore etc.“ deest, dum de Spiritu expresse dicitur: *αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ προπερόμενον*, id quod sufficit ad errorem Graecorum refellendum. Sin autem Ratramnus (l. c.) et Ioannes Provincialis¹⁾ non omnia quae in editionibus Hieronymianis exstant, sed tantummodo singula eorum in medium proferunt, hoc argumentum ex silentio nihil ad quaestionem de corruptis codicibus solvendam valet.
- c) Denique apud eundem Didymum penes Opera S. Hieronymi Lib. I de Spiritu Sancto n. 13 ista leguntur: „per substantiam ex utroque demonstratus est Spiritus Sanctus.“ Vox: „utraque“ pro: „utroque“, quam exhibet editio Parisiensis et quam Sernikavius defendit, nil aliud nisi error typographicus esse videtur.

Παραφθορὰ IB'.

35) XII. Ex Magni Basilii tertio in Eunomium Antirrhethico Ioannes Veccus (Epigraphe I. G. O. II, 523)²⁾ sequentem deprompsit pericopen: *Τὶς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιωματικῇ καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; ἀξιωματικῇ μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγ-*

¹⁾ S. Concil. Florentin. Sess. XXII.

²⁾ Cfr. Hugo Etherianus III, 13. Biblioth. PP. Colon. XII, 2 p. 408.

γέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος, φύσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι, οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων δεδιδάγμεθα γραφῶν, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατόν συλλογίζεσθαι (Cur enim necesse est, si dignitate et ordine tertius est Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate namque ipsum secundum esse a Filio, cum ab ipso habeat, quod sit, et ab ipso accipiat, et nobis annunciet, et prorsus ab illa causa pendeat, pietatis sermo tradit. Natura vero tertia uti, nec a divinis Scripturis didicimus, nec ex antecedentibus fieri potest, ut colligatur).

Ita quidem Codex Vaticanus 606. Corruptum esse locum clamat Sernikavius provocans ad S. Basilii editiones, in quibus verba aliter se habeant. Lubenter id agnoscimus nos ac insuper varietatem vel potius diversitatem notamus confirmari Codice Vaticano Graeco 408, in quo pag. 228 sq. *Βασίλειον τοῦ Μεγάλου ἀντιόχητικοὶ λόγοι τέσσαρες κατ' Εὐνομίου* reperiuntur. Ibi enim haud procul a principio τοῦ λόγου γ' (p. 294^b) legimus: *τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ παραδίδωσιν ἴσως ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· φύσει δὲ τῇ τρίτῃ χρῆσθαι, οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεδιδάγμεθα, οὔτε ἐκ τῶν προειρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατόν συλλογίσασθαι κτλ.¹⁾*

¹⁾ In Codice quoque Vat. 434. saeculi ferme XII. f. 32, ubi in mutilato Basilii textu legitur ἀξιώματι γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ παραδίδωσιν ἴσως ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος, saeculo uno vel altero post homo orthodoxus sic in margine adnotavit: «σημειώσον ὅτι παρέλειψεν ὡς αἰρετικὸν τὸ παρὰ τοῦ ἁγίου γραφὴν· λέγει γὰρ οὕτως· ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος (ubi vides omissum etiam ἴσως). Animadvertite, inquit, amanuensem praetermisisse, ceu si esset haereticum, id quod vir sanctus scripserat. Sic enim ille dicit: dignitate secundum esse a Filio etc.» Contra Basilii Codex Vat. Pal. 216 f. 68, quia adversariorum tantummodo manibus

Haec cum scriptura Vaticana congruit forma textus constituta a Garnerio¹⁾, qui apposite in margine: „Locum“, inquit, „nullum esse arbitror, aut ipsius Basilii, aut aliorum Patrum, de quo acrius in concilio Florentino disputatum sit, quam de illo *ἀξιώματι μὲν γὰρ κτλ.* Latini, ut patet ex sess. 20, proferebant codicem vetustissimum, in quo sic legebatur, *ἀξιώματι μὲν γὰρ δεύτερον τοῦ νιοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον* etc. Dignitate namque secundum esse a Filio, cum habeat esse ab ipso, atque ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat [sermo pietatis tradit]. Graeci vero haec verba *παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον* et sequentia usque ad vocem *ἐξημμένον*, in suo libro vetustissimo quoque et optimo deesse affirmabant; hodieque in editis et in nostris septem mss. desunt. Sequitur in graeco non procul ab initio sessionis 20 *παραδίδωσιν ὁ τῆς εἰσεβείας λόγος*, tradit pietatis sermo. Sed hic Graeci voculam ἴσως omissam esse, aut potius sublatam conquerebantur. Consentit cum libro Latinorum noster Reginus secundus, in quo vox ἴσως deest: consentiunt vero cum libro Graecorum tum editi tum reliqui sex mss., in quibus omnibus haec vox ἴσως invenitur. Monere libet, illa *ἀξιώματι μὲν γὰρ* etc. paulo aliter legi sessione 21 pag. 314, sed ita tamen, ut eadem plane sententia efficiatur“ (Cfr. l. c. pag. 273 not. ad *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς λέγουσι κτλ.*).

36) Igitur Sernikavius eiusque interpres Eugenius Bulgar et epitomator Theophanes Procopowicz (§ 218) insistunt vehementer locum D. Basilii de quo quaeritur, misere esse depravatam et interpolatam. Rationi autem extrinsecae ex editionibus impressis derivatae addunt argumentum vel *κριτήριον* illud internum, quod in Codice Ioannis Provincialis palam sibi contradicat S. Basilius, dum idem in codice Ephesii

---

versatus fuit, neque schismatis aetatem superat, lacunam suam sine critica adnotatione retinuit. (Ang. Maii Nov. Patrum Biblioth. IV, 47.)

¹⁾ S. P. N. Basilii Opp. ed. Garnier. T. I p. 272.

optime sibi constet. Verumenimvero pronum est demonstrare, utrumque argumentum quavis veritatis specie destitui, genuinamque Sancti Doctoris scripturam hodie in Ioannis Vecchi Codice Vaticano graeco 606 supra laudato conservari. Acta id evidenter testantur Florentina necnon gravissimae Cardinalis Bessarionis et Iosephi Methonensis auctoritates.

37) In principio Sessionis XX S. Concilii Florentini die 7 Martii 1439¹⁾ Marco Eugenico verba Magni Basilii *τις γὰρ ἀνάγκη* κτλ. in libro MSer. Latinorum corrupta esse calumnianti Ioannes Provincialis fertur sic respondisse: „Dicimus, librum hunc nuper fuisse a Domino Nicolao de Cusa Constantinopoli huc delatum: esse autem ex membranis, non bambacinis foliis (*ἔστι δὲ ἡ βιβλος ἐν μεμβράνοις, οὐκ ἐν βαμβακίνοις*), adeoque annosae antiquitatis, ut videatur plus quam sexcentos habere annos, hoc est multos ante annos, quam schisma hoc oriretur, et secundum dissidium. Porro autem liber tam bene est interpunctus, tam emendatus atque optime dispositus, ut nullam corruptelae suspicionem iniiciat (*ὥστε μηδεμίαν ἐν ταύτῃ ὑπορᾶσθαι ᾖθοράν*). Dico igitur, nullam huic libro depravationem posse ascribi; primo, quia numquam a Latinis est visus, nisi in praesenti: perspicitur ergo, diligentique indagatione quaeratur, an ulla in eo rasura, sive depravatio, vel manus adiectioprehendatur. Secundo, quoniam additamenti huius, de quo vos loquimini, genus non videtur posse tribui Latinis: ratio est, quia usque ad hoc tempus, pace vestra dixerim, constat ex vestris antiquissimis conciliis,²⁾ vitium hoc depravandi libros, et expungendi e libris, quae sane fiebant ab hostibus fidei, deprehensum esse in illis partibus . . . Quare probabiliter creditur, librum hunc a Spiritu S. fuisse conservatum in ipsa urbe Constantinopoli, ne incideret in manus auctorum dissidii.“

¹⁾ Concil. Coll. Colon. Tom. XVIII fol. 285 sq. Cfr. *Hefele*, Die temporäre Wiedervereinigung der griech. mit der latein. Kirche. *Théolog. Quartalschr.* XXIX. 1847. p. 229 sq.

²⁾ Conc. *Aplon*. part. 3.

Marcus Eugenicus non potuit quin confiteretur, plures Constantinopoli exstare Codices, in quibus dictum D. Basilii eadem atque in libro Ioannis Provincialis ratione legeretur; verum repetiit interpolationis calumniam. Quoad vero objectionem de more Graecorum libros MScr. mutilandi, eam quidem refellere nequii, malitiose autem mentionem iniecit cuiusdam Nicaeni canonis interpolati, quem Zosimus Papa citasset. Atvero de industria non animadvertit, istum canonem revera conditum esse per Synodum Sardicensem, quae cum Nicaena unius instar computari solet.¹⁾

38) Lectionem Codicis Cusani prae scriptura exemplaris Eugenici palmam mereri, Ioannes utrumque textum conferendo clarissime probavit.²⁾ Nec minus recte Bellarminus³⁾ sic argumentatur: „Sed praeterea ex consequentibus colligimus evidenter, aut illa verba (τις γὰρ ἀνάγκη κτλ.)⁴⁾ debere esse in textu, aut certe sensum eorum. Nam sic pergit Basilius: Nam quemadmodum filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est, et dignitate, quoniam origo, atque causa essendi Pater ipsi est, natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita Spiritus Sanctus, etsi dignitate et ordine secundus a filio est, non tamen alienae ipsum esse naturae inde consequetur. Et habentur haec omnia in Graeco ad verbum, (ὡς γὰρ ὁ υἱός, τάξει μὲν δεύτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τῷ εἶναι πατέρα αὐτοῦ, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία, οὕτω δηλονότι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκ ἐστ' ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτριᾶς ὑπάρχον φύσεως).⁵⁾ Perpende,

¹⁾ Cfr. *Ballerini* De antiquis collectionibus etc. Canonum (*Galland.* I, 289). *Hefele* Conciliengeschichte I, 341.

²⁾ Coll. Concil. *Harduini* IX, 254.

³⁾ *Bellarminus* de Christo Lib. II c. 25 p. 139. Cfr. *Petavius* De Trinit. Lib. VII. c. 3.

⁴⁾ Cfr. supra in prin. § 35.

⁵⁾ *Ioannis Vacci* Epigraph. I p. 524.

obsecro, rationem Basilii. Dicit Spiritum esse secundum a filio ordine et dignitate, non tamen natura. Et probat, quia sicut filius est secundus a Patre, quia ab illo habet esse: ita quoque et Spiritus est secundus a filio, ubi nisi addatur, vel subintelligatur id, quod est in nostris codicibus, videlicet Spiritum habere esse a filio, sicut filius habet esse a Patre, ratio Basilii nihil concludet, nec ullo modo probari posset, Spiritum S. esse secundum a filio, ut filius est secundus a Patre.“

Absque dubio varietas lectionum inde exorta est, quod Graeci post schisma in apographis D. Basilii particulam *παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον κτλ.*, quippe quae in ipsorum de Spiritu S. sophismata non quadraret, perfide omiserint.¹⁾ Contra Codices ante schisma manu exarati integram S. Doctoris sententiam exhibuerunt. Quorum quidem ex numero fuit exemplar Nicolai Cusani in Codice Vaticano 606 fideliter redditum. Pluria autem eiusdem generis exemplaria Constanti-nopoli reperiri Marcus ipse Eugenicus nequit diffiteri.²⁾ Quodsi Codices hi in partibus occidentalibus fuissent indagati, assertio de eorum interpolatione ac depravatione facilius quamdam veritatis speciem prae se tulisset. Ast libri Graecorum dogmati adversantes in Graecia scripti et conservati fuerunt. Ergo suspicio falsationum a Latinis patratarum plane evanescit.³⁾

---

¹⁾ Io. Vercus de Processione Spiritus Sancti Cap. I: „Si dictum asserens *dignitate secundum esse a Filio Spiritum*, ex Oratione illa universa erasissent, qui aliud palam aperteque enuncians *ab eo esse habens*, oblitteraverunt, forte tum eorum improbitas, ut illis collubitus erat, finem assecuta fuisset: sed nunc veritatis Spiritu eorum cogitationes subvertente, illud *a Filio esse Spiritum* ex Oratione abrogarunt, sed *secundum esse eum a Filio*, in omnibus libris descriptum reliquerunt. Indeque qui sapientes apprehendit in calliditate eorum, diligenter similia examinantibus fraudem comprehendere concedit.“

²⁾ Harduin. l. c. p. 230.

³⁾ Miror, quomodo lectionem Graecorum ex paucorum MSS. auctoritate praeferre lectioni Latinorum, adeo in Concilio Florentino excusae

39) Quae hucusque disputavimus, iis duplex accedit auctoritas omni laude superior, videlicet eximii Cardinalis Bessarionis ac Iosephi Episcopi Methonensis. Ac quantum attinet ad Bessarionem, is in Opusculo de Processione Spiritus Sancti ad Alexium Lascarum Philanthropinum directo, quod cum Codice Vaticano Gr. 1428 fol. 31 sq. contuli, ubi de Oratione sua dogmatica loquitur,¹⁾ effatum Magni Basilii (*τις γὰρ ἀνάγκη ... ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος*) in medium profert et deinceps haec subiungit: „Hoc igitur dictum in ea Oratione praetermissi. Non autem aliter id legitimum esse Beati Basilii credo, ac ceteros eius sermones adversus Eunomium; quibus vero rationibus id mihi ipse persuadeam, tu quoque audies. Primum quidem in hac Synodo, cum libri quinque, immo vero sex invenirentur, et quattuor sane in membrana scripti vetustissimi exstarent, duo vero reliqui bambaceni, quorum tres quidem erant Mitylenensis Archiepiscopi, quartus Latinorum: ex duobus autem bambacenis unus erat invictissimi nostri Imperatoris, alter sacri Patriarchae, quem ille ex Monasterio Xanthopulorum accipiens secum attulerat. Horum igitur sex librorum quinque sic sententiam habebant, quemadmodum ego nunc exposui, nimirum ab ipso habentem esse, et ab illa

---

atque strenue vindicatae, Maurinus editor maluerit. Certe Manuel Calceas, strenuus catholicae fidei propugnator, haec scribere non dubitavit, cap. 10: „Quod si quis additamentum hoc esse dicit (verba *κατ' αἰριού* etc. id est, ut *qui*, usque ad illa: *causa pendeat* inclusive), calumniatur. Primum enim in antiquissimis libris ista lectio deprehenditur, quorum tanta est vetustas, ut eos ante schisma perscriptos esse quivis fateatur, quorum aliqui lituras etiam exhibent, cum quidam doctoris sententiam tanquam spuriam calumniati essent, ob idque ferro in scripturam grassati, ut contradicere possent. Sed et consequentia sermonis, et phrasis ipsa valde cohaerens est, et doctoris proposito consentanea (Io. Perrone l. c. II, 427 n. 1.) Cfr. A. Maii (Nov. PP. Biblioth. IV, 47) de Garnerio censura; et Ioannis Vecii de processione Spiritus sancti (adversus eos qui asserunt, magni Basilii dictum, quo affirmatur, *ex Filio esse Spiritum Sanctum*, et reperitur in illius Oratione, adulteratum esse) cap. I.

¹⁾ Arcudius p. 168 sq.

causa scilicet Filii dependentem Spiritum S. testabantur (*παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐκείνης τῆς αἰτίας ἦγουν τῆς τοῦ υἱοῦ ἐξημμένον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντα*). Unus vero liber scilicet Patriarchae secus habebat, cum quispiam sententiam interscidisset, et partim addidisset, partim etiam abstulisset. Deinde, peracta sacrosancta Synodo, post reditum nostrum Constantinopolim, cum sacrorum illorum monasteriorum fere omnes libros proposuissem investigandos, quosunque recentiores, et post illam magnam contentionem reperi scriptos; hi omnes intercisam habebant sententiam: qui vero antiquioris manus, et ante mutuam pugnam essent; hi omnes, cum non pauciores sint ipsis corruptis, sani et integri manent (*ὅσα δ' ἀρχαιοτέρας χειρὸς ἦσαν, καὶ πρὸ τῆς μάχης τῆς κατ' ἀλλήλων, ταῦτα ὑγιῇ καὶ ὁλόκληρα μένουσιν οὐκ ἐλάττω τῶν ἐφ' ὁραμένων ὑπάρχοντα*). In quibus et aliquid lachrymis, et admiratione dignum comperi . . Id igitur eiusmodi erat. Inter alios libros etiam in Monasterio Christi Soteris pantepopti (hoc est, servatoris cuncta inspicientis) duos reperi Beati Basilii libros: quorum unus quidem in membrana scriptus ex facie vetustissimus apparebat: quot annorum tamen esset, nescio, propterea quod ibi non esset annus adscriptus: alter vero bambacenus annos ante trecentos scriptus erat, si quidem in calce adscriptus erat annus, ex quo id facile computari poterat: et libri ipsi adhuc exstant, nisi forte postquam mihi ostensi fuerunt, opera eorum, qui facile omnia mala propriae saluti machinantur, evanuerint. Hi duo libri, quemadmodum nos exposuimus Doctoris sententiam, sic intus habebant scriptam: Homo vero quidam, animo quidem audax, sed manu adhuc longe audacior, adversus membranam ferro utens veritatem abrasit, minus tamen res illi processit. Cum enim locus vacuus sit, ipsaeque syllabae dimidiae adhuc appareant; et audaciam illius arguunt, et veritatem ipsam nihilominus clare exprimunt. In alio vero libro litura totam illam partem sententiae oblitteravit, quae sic habet: Ab ipso habentem esse, et omnino ab illa causa dependentem. Verum

deinde tempore procedente, cum doctus ille Cydones¹⁾ librum in manus accepisset, sententia iterum sana reddita est: ipse siquidem propria manu et sententiam in libro integram adscripsit, et eum qui id ausus esset, satis digne convitiis consectatus est. In tantam nimirum dementiam, tenebras, et ignorantiam nostrates contentio impulit, et audent dicere Latinos et Veccum libros corrupisse: cum tamen dictum istud tantam habeat pulchritudinem, tantaque cum eloquentia, rotunditate, et attica gratia sit prolatum. . . Non solum igitur fieri non poterat, ut hanc sententiam tanta cum gratia Latini ederent; sed neque Graecorum ullus, excepto ipso Basilio: illius est enim imago, illius est hoc genus scribendi . . . Amplius etiam et aliunde hoc idem certum facere posset aliquis. Fuit vir quidam, cum plerisque aliis magnae sapientiae apud Latinos, Hugo appellatus, antiquissimus auctor, et qui multo tempore nos antecessit: ex quo enim fuit, prope trecenti sunt anni elapsi. Is cum de processione Spiritus S. scribat, hoc magni Basilii dicto ad probandum utitur.“

40) Pariter ad diiudicandam vilitatem argumentorum Marci Ephesii, quem Sernikavius ipsiusque pedissequae optime rem suam defendisse gloriantur, auctoritas facit Iosephi Episcopi Methonensis in Responsione ad Libellum Marci de S. Synodo Florentina.²⁾ Una ex multis Ephesini calumniis hisce erat concepta verbis: „Quo ubi pervenimus, disputationem de dogmate sumus aggressi, Latinis dicta proferentibus ex libris partim apocryphis et ignotis, partim depravatis et corruptis; quibus sententiam suam inniti asseverabant. Itaque rursus ego cum illis congressus, et sententiam absurdam esse aperte demonstravi, et libros depravatos perspicue probavi: nihil tamen profeci, nec persuadere quidquam potui; tantum mihi frustra tempus contrebatur.“ Ad quae Praesul

---

¹⁾ De Demetrio Cydonio cfr. Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Tom. X p. 385.

²⁾ Concill. ed. Coleti XVIII, 711 sq. Cfr. Fitzipios L'Église Orientale II, 52 sq.

Methonensis: „Primus“, ait, „de dogmate Ioannes ille in theologica summi vir ingenii, atque in instituto S. Dominici praefecti dignitate ornatus disputationem instituit: Accepta, inquires, benedictione patris beatissimi, quaestionem de Spiritus S. processione vobiscum habebō: quando non ex apocryphis ignotisque libris protulit textus, aut corruptis et depravatis, ut ipse ais; nisi apocrypha intelligas Basilii Magni et Athanasii opera, necnon Epiphaniū et sancti Cyrilli; quorum dicta Ioannes proferebat Latinorum nomine, per quae demonstrare conabatur dogmatis veritatem. . Tu vero cum ferre non posses veritatem, corruptos et depravatos vocabas doctorum libros. . Proxima vero sessione cum illi ex magistro Cyrilli verbis argumenta duxissent, tu omnino S. Cyrillum negasti ita dicere. Cum vero Ioannes Epiphanium eade quae Cyrillus dicentem protulisset, tu haec ipsa etiam adterata vocasti. Inde coactus profundae illius ac sublimis theologiae vir Basilium magnum attulit in libro contra Eurmium consimilia prioribus disserentem, tu vero illa quod depravata dixisti. Ita libros omnes, qui producti sunt, corruptos vocando, stultissimus ab omnibus habitus es. Quam misistis etiam Nicomediensis praesulis ministrum, ut affecodicem S. Basilii, in quo dictum illud habetur; Cur e necesse est etc. (*τίς γὰρ ἀνάγκη κτλ.*) Ille vero sive sua permotus, sive etiam a vobis admonitus, voluit occurrere veritati, atque accepto codice venit ad fenestram cogitandum dictum illud abraderē, signatoque folio, in quo sententia habebatur, cultellum quaerebat, quo illam eraderet, at veritas veritatis non permisit id fieri, ne veritas exstingueretur excitat ergo flantem auram, per quam factum est, ut in quo dictum inerat, mutato, aliud se offerret: ille festinus aliud expunxit pro alio. Deinde celeri gressu reversus synodum audacter ibat ad convincendos Latinos. Ut pater eius librum aperuit, et integram sententiam vidit, in ministrum intuens, rem commonstrabat, at ille trepidus clamavit: Ita mihi Domine tua prosit benedictio, illam, quomodo autem rursus integra sit, ignoro. I.

inventa esset sententia, confusi recessistis; et iam non te pudet dicere, Latinorum dogma abs te demonstratum esse absurdum? . . . acta testantur veritatem, nihil aliud a te clamitatum, quam, Prolatus liber apocryphus est. Proferebant Cyrilli dictum, vocabas corruptum: citabant Basilii sententiam, dicebas: Depravata est: et in hoc sita erat responsionis tuae praestantia. Deinde illis dicentibus, ut verum a te proferretur, quaerebas spatium eundi Constantinopolim ad invenendum. Haec erant egregia tua verba: et robur tui sermonis, quae profecto recensere pudeat.“¹⁾

Παραφθορὰ II'.

41) XIII. Τὴν κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀγνοούμεθα, ἐν ᾗ μόνῃ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν· τῷ τὸ μὲν αἷτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἷτιου, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας δὲ ὄντος. ἄλλην πάλιν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς κτλ. (Differentiam secundum causam et causatum non negamus: in quo solo discerni alterum ab altero comprehendimus, et quod credamus unum quidem esse causam, alterum vero ex eo quod est causa, et ex eo quod est ex causa; rursus alterum discrimen intelligimus, unum quidem immediate etc.) Sic Ioannes Veccus in congerie sententiarum de processione Spiritus Sancti, ex S. Gregorii Nysseni ad Ablabium libro qui inscribitur ὅτι οὐκ εἰσὶ τρεῖς θεοί.²⁾ Cum Vecco concordant Rudolfus reliquique Gregorii IX ad Germanum Constantinopolitanum Legati.³⁾ Discrepant autem Nysseni Graeco-Latina editio Parisiensis a. 1615 (II, 459) necnon Hugo Etherianus⁴⁾ ac Manuel Caleca,⁵⁾ quatenus

¹⁾ Cfr. Ludov. Vallés Diss. qua expenditur celebris locus S. Basilii M. de process. Spirit. S. Paris. 1721.

²⁾ Arcudius p. 116 (= Cod. Vatic. 677). Cfr. Leo Allatius G. O. II, 536, ubi post ἐξ αἰτίας vocula δὲ deest (= Cod. Vatic. 1455).

³⁾ Concill. T. XI, 1 p. 327.

⁴⁾ Bibl. PP. Colon. XII, 408.

⁵⁾ L. c. XIV, 26.

inter ὄντος et πάλιν (rursus) punctum non iniiciunt. Hinc Sernikavius de Vecco et Rudolfo: οἱ δὲ πανούργως συνῆπτον μὲν, ἃ διεστείλατο, διέστελλον δὲ ἅπερ ὁ Νύσσης συνῆπτε. Nihil vero interpunctionis varietas ad rem facit. Sive enim uno sive altero modo interpungatur, in utroque casu contextus id postulat, ut S. Gregorius dicatur primum notare tres trium personarum proprietates (caussa — ex causa — ex eo quod est ex causa), deinceps autem urgere differentiam inter Filium et Spiritum in eo consistentem, quod Filius nullo modo sit a Patre mediate, sed solum immediate; at Spiritus aliquo modo a Patre sit mediate.

Παραφθορὰ ΙΔ'.

42) XIV. Veccus (Dicta Sanctorum p. 102. 140) et Calca¹⁾ ex eiusdem Gregorii Homilia III εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν, quae sic incipit: ὁ τὴν σκιάν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν κτλ., haec citant: τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται (Spiritus vero Sanctus et a Patre dicitur, et a Filio esse testimonium habet). Similiter Gennadius in defensione Concilii Florentini c. 1 (Cod. Vatican. 838), annotando hunc locum ex plerisque codicibus a Graecis esse sublatum. Nihil autem mirum, quod Sernikavius et Procopowicz heic etiam, ne Nysseni auctoritate victos se esse confiteantur, Latinos corruptelae reos insinuant. Ast quodlibet dubium removetur antiquissimo Codice Vaticano Graeco 2066, qui in saeculum VII referendus praeter varias Magni Basilii in Hexaemeron homilias fol. 71 sq. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν Λόγους complectitur. Ibi fol. 86 ad verbum reperiuntur sequentia: Ὁ γὰρ μονογενὴς υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς παρὰ τῆς ἁγίας γραφῆς ὀνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ἴσῃσιν αὐτῷ ὁ λόγος τὸ ἰδίωμα· τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται· εἰ γάρ τις φησὶν πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ·

¹⁾ Bibl. PP. Colon. XIV, 275.

οὐκ οὖν τὸ μὲν πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄν καὶ Χριστοῦ ἐστὶν πνεῦμα κτλ. Congruuit scriptura Codicis Vaticani 448 saec. XI (= Cod. Bibl. Synod. Mosqu. N. 71 [72]), ita tamen ut in eo voces inter καὶ et τοῦ υἱοῦ praepositio ἐκ manu audaci abrasa et oblitterata conspiciatur. Cfr. Io. Vecci Sententia Synodalis c. 3 (G. O. I, 371): „Habuit inter alios libros magnus Oeconomus Xiphilinus a suo genere cognomento Penteclesiota, qui simul cum uxoris suae sororis marito, nostrae Ecclesiae Referendario, Escammatismeno nuncupato, adversas partes tuebatur, volumen, ex ipsa antiquitate dignitatem habens, in quo varia commentaria divinitus inspirata continebantur Nyssaënsium luminis Gregorii, magni illius atque admirabilis Patris. Inter eas Orationes legebatur et illa in Pater noster Homilia, cuius principium: Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγίᾳ τὸν Ἰσραηλίτην λαόν. In ea cum de communibus et propriis divinarum hypostaseon tractare, edocereque contingeret, subintulit, Spiritus vero Sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse affirmatur (τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται). Hanc sententiae particulam, indeque comparata pro pace subsidia, in commodum publicum attulit beatæ memoriæ ille magnus Oeconomus Xiphilinus, volumen illud percurrens, et ad hunc locum perveniens, volumenque sibi ad legendum comparasse ex Penteclesiota fassus est. Omnibus id patuit, et nobis ipsis, et ipsi qui volumen possidebat, nostrisque adversabatur. Hinc non parvæ suppetiæ, Deo misere, ad pacem ecclesiasticam stabiliendam accedere. Referendarius ergo sororis uxoris Penteclesiota maritus, eiusdem cum possessore libri sententiæ, id propriis oculis intuitus, et ad adeo patens dictum non valens se opponere, quod fidem etiam ex multis aliis, quæ in libro continebantur, large comparaverat, planum hoc documentum eradere, cum adhuc nostra oppugnaret, sibi proposuit, ferroque usus Ex eradit, non considerans alia quoque volumina ad hoc ipsum comprobandum conquisita fuisse, quæ omnia exprimerent, et

Ex praepositionem abunde redderent, cum depravata nondum fuissent.“

Egregium commentarium exhibet Angeli Card. Maii „de Sancti Gregorii Nysseni Fragmento in eius editionibus desiderato deque particula dogmatica *ex* contra schismaticos corruptores in eiusdem textum restituta“ dissertatio,¹⁾ quae inter alia haec continet: „Quum anno 1833 in septimo Scriptorum veterum tomo, Anastasii presbyteri graecum opus ederemus „de patrum circa Domini incarnationem doctrina“, primum omnium exhibuimus Nysseni illud fragmentum, ex praedicto sermone ab Anastasio sexti saeculi homine sumptum, et quidem parte prope dimidia auctius, quam a Vecco postea fuit recitatum. Deinde vero exploratis bibliothecae vaticanae forulis, feliciter comperimus partem hanc Nysseni in aliis quoque conservatam codicibus . . Sunt ergo vaticanae bibliothecae codices hi, in quibus Nysseni sermo a me integer conspectus est. I. Vaticanus 2066. membraneus nobilissimus, saeculo septimo vel octavo uncialibus litteris scriptus, cum glossis etiam aequae quadratis in margine exstantibus, de quo nos inferius plura verba faciemus. II. Vat. 448. membr. saeculi ferme XI. de quo nos item codice postea latius loquemur. III. Vat. 449. membr. saeculi undecimi. IV. Vat. 1409. bombycinus saeculi tertii decimi. V. Urbin. vat. 14. chart. saeculi XIV. VI. Vat. 1729. chart. saec. XV. Codices autem in quibus Nysseni hoc fragmentum separatim scribitur, tres sunt chartacei, nempe VII. Anastasii presb. column. vat. 19. VIII. Vat. 1102. IX. Vat. lat. 4326, in quo Hieronymus Donatus, senator venetus, vir saeculo XV. desinente clarus, doctrinae graecae linguaeque peritissimus, in suo a nobis edito (Script. vet. T. VII) de processione Sp. S. contra Graecos doctissimo opere, partem eius testimonii ex Nysseno graece item producit. Nysseni ergo praeclarum hoc segmentum in novem saltem habemus bibliothecae vaticanae codicibus; eratque idem in aliis a Vecco, Bessarione, et Donato, ut ipsi

---

¹⁾ Maii Novae PP. Biblioth. Tom. IV p. 40 sq.

simant, visis codicibus . . Codices denique vaticani, in quibus aequae ac in editionibus fragmentum deest, duo sunt. I. Vat. 1907. saeculi circiter duodecimi, bombycinus, qui etsi nobis ineditos duos Nysseni sermones suppeditavit, in hoc tamen tertio de or. domin., et interdum alibi, lacunis laborat. II. Urbin. vat. 13. chart. satis recens. Causa vero in his evidens defectus est, quia schismatici amanuenses iniucundum illud sibi testimonium sponte omisisse videntur, id quod pluribus postea exemplis et auctoritatibus confirmabo. Nunc ipsum rei caput attingendum est, nempe utrum et in quot cognitis nobis codicibus particula dogmatica *ἐκ* legatur. Namque haec deest in operis anastasiani codice columnensi vat. 19, itemque in eiusdem operis codice vat. 1102, in quibus legitur *καὶ τοῦ vioῦ προσμαρτυρεῖται*. Item abest ea particula a vatt. 449, 1409, 1729, necnon ab urbin. vat. 14, in quibus scribitur *καὶ τῷ viῷ προσμαρτυρεῖται*. Haec, inquam, documenta in adversariorum parte sunt, atque a violatis exemplis dimanant. Age iam quae nobis, vel potius veritati favent, exponamus . . Etenim inter illos quos supra memoravi vatt. codices gregorianum fragmentum continentes, unus est qui schismatis tempora longe antecedit, immo et ipso Photio ducentis ferme annis antiquior est, litteris quadratis ut iam monui scriptus, specie prorsus insigni atque admirabili, qui ex monasterio monachorum basilianorum Cryptae ferratae in bibliothecam vaticanam Pio VI. regnante transiit. Continentur eo, praeter S. Basilii hexaameronem, S. Gregorii nysseni sermones in orationem dominicam, in beatitudines, scripta etiam ad Petrum fratrem, orationes epitaphicae, et capita physiologica. Iam in sermonibus de orat. domin. quum curiosissime rem meam scrutarer, tertium illum sermonem non solum integrum, id est absque lacuna vidi, verum etiam, quod me incredibili gaudio adfecit, particulam dogmaticam *ἐκ* suo in loco f. 88. b. evidentissimam, ut caetera omnia, perlegi: quae visa, Vicimus exclamavi: en quippe codicem, cuius sine dubio dignitas cunctis praevalet: en testem veritatis ingenuum ac probatissimum: en ut auctoritas temporis, prout dixit Cicero,

naturae id est veritatis iudicia confirmat. Quin adeo plausum meum praeoccupavit illic in margine manus quaedam, multo tamen recentior, graeci alicuius orthodoxi scribentis: *εὖ σοι μέγιστε Γρηγόριε*: „bene tibi, maxime Gregori.“ Protinus ergo dedi operam ut hic eximius Nysseni tractatus fidelissime in aere excuderetur: codicis quoque numeralem notam adscripsi, ut rem suis oculis, quisquis volet, in vaticana bibliotheca contempletur. Hanc meam laetitiam mox cumulavit Hier. Donatus, qui lib. I. 15 et IV. 13. sic integerrime scribit: *τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται*: „Spiritus sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse testimonio probatur.“ Idem vero Donatus lib. III. 14. p. 112 rem illam sub Vecco in synodo gestam novisse se ait his verbis: „exstat huius conventus narratio, quae Deo volente in manus meas incidit.“ Itaque et eius synodi particulam scribit. Ne tamen Nysseni locum, ab eo lib. I. 15. scriptum, ex Vecco potius sumpsisse suspicemur, vetat ipse dum in nuper citata p. 112. ait se complura gregoriani sermonis exemplaria inter se comparasse, ubi celebre id testimonium legebatur... Verumtamen egregie nos, vaticani codicis antiquissimi ope, adfirmationem Vecci iam comprobavimus; et mox alio singularis naturae codice item vaticano, Vecci eiusdem sinceritatem decretique synodici summam prudentiam et aequitatem demonstrabimus. Accedamus enim ad codicem vat. 448, peculiari ob ea quae dicturi sumus mentione dignissimum. Ait quippe Veccus in sententia synodica, codicem illum Xiphilini, in quo fraudulenter deleta fuerat *ἐκ* particula, valde antiquum fuisse, compluraque Nysseni opera continuisse. Iam vero codicem hunc vat. uno vel etiam altero ante Veccum saeculo (id est ante synodum, quae anno 1280 fuit celebrata) exaratum fuisse, non videbitur inspicienti improbabile (quamquam aliquot eius folia recentiore manu suppleta fuerunt, quae tamen ad controversam partem non adtinent). Tempora ergo vaticani ac byzantini codicis vix invicem distare videntur. Sed ne eorum quidem continentia differt; nam vaticanus aequae ac byzantinus Nysseni operibus

plenus est, nihilque alienum toto in corpore prae se fert. Nunc res mira, et praeter meam omniumque expectationem oblata, narranda est. Etenim ego tertium illum Nysseni de oratione dominica sermonem in hoc codice legens, ubi ad illum gravissimi momenti locum deveni f. 204.^b, particulam celebrem *εξ* in codice quidem scriptam observavi, verum postea studiose oblitteratam, superstite adhuc particulae in litura vestigio, perspicuoque extra deletionem leni spiritu; cuius palmaris rei fidelem imaginem in excusa tabula exhibui. Porro ego hac visa litura, et immani Schismaticorum contra catholicum dogma facinore, equidem cohorrui, manus vocemque in coelum sustuli, et mihi rem plane insperatam, nostraeque theologiae perutilem deprehendisse visus sum. Statim etiam cogitare coepi, num hic reapse idem codex esset, quem Constantinopoli ab Escammatismeno deletum Veccus conventui episcoporum obtulit; conventus autem, fraude iam denudata, prudenter vetuit quominus particula *εξ* in lacuna rescriberetur. En quippe in litura codicis vaticani nihil reapse postea rescriptum est. Num ergo Veccus, aut de synodo catholicus aliquis, codicem illum Romam misit, ut et fallaciae Schismaticorum, et sinceritatis Catholicorum perpetuum monumentum in christiani orbis metropoli exstaret? Rem ita se habere confidenter propemodum adfirmarem, nisi Hier. Donatus lib. III. 14. de hoc Schismaticorum flagitio loquens narraret „se pluribus eius sermonis exemplaribus comparatis, in quibusdam illud *εξ* temere ac stulte abrasum vidisse.“ Si ergo non unus fuit deleticius huius sermonis codex, haud satis est evidens, vaticanum nostrum unum eundemque esse Xiphilini seu Vecchi codicem. Valde tamen suspicor, Donatum liberius locutum, ita ut vocabulo „quibusdam“ unum hunc designaverit deleticium vaticanum, quem is recte Romae inspicere potuit. Nam quum ipse opus suum de Sp. S. graece in Creta scripseisset, cui insulae, ut ipse ait, pro Venetis dux praesidebat, idem postea Romae fecit latinum, qua in urbe dum apud Pontificem esset orator, mortem cum vita anno 1511 commutavit. Atque ut hanc dubitationem concludam, aio:

Si vaticanus hic codex 448, idem byzantinus Vecci est, ex-
 osculor Dei providentiam qui religiosum id documentum Con-
 stantinopoli Romam transtulit: sin vero alterum exemplar est,
 schismatica fraudis testimonium duplicatur, simulque Vecci
 ac Donati adfirmatio laudatur, qui plures codices particulam
ex continentes vidisse se aiunt. Sed age iam confirmare pla-
 cet Nysseni particulam *ex* splendidissimo exemplo viri Nysseno
 aetate supparis, Theodori Mopsuesteni, cuius nos commenta-
 rium in epistolam ad Romanos edidimus Spicil. rom. T. IV.
 Quamquam locus a nobis mox recitandus, in antiquiore alio
 et emendatiore vat. codice, unde et Cyrillum deprompsimus,
 Diodoro tarsensi tribuitur, homini adhuc antiquiori, nec minus
 celebri, qui et Io. Chrysostomum in litteris sacris instituit.
 Iam Theodori ac Diodori nomina in codicibus haud raro con-
 fundi, compertum est; quin et ipse Photius cod. 223. Diodo-
 rum hunc, Theodorum nominat. Sive itaque Theodorus sive
 Diodorus sic in codicibus et in nostra editione ait ad Rom.
 VIII. 11. *Προειπὼν πνεῦμα Χριστοῦ, πάλιν φησί· τὸ πνεῦμα*
τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ἐπαναγαγὼν ἀπὸ τοῦ
Χριστοῦ ἐπὶ τὸν πατέρα τὸ πνεῦμα· οὐδὲν ἕτερον ἀλλ' ἡ σαφῶς
διδάσκων ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ τὸ πνεῦμα οὐκ ἀλλότριον τῆς
πατρικῆς θεότητός ἐστι. Quid hac dictione evidentius? At-
 que ut novis a me editis monumentis uti pergam, Faustus
 reiensis quinto saeculo episcopus in homilia de Spiritu Sancto,
 apud nos Spicil. rom. T. V. p. 93, Nysseni propemodum ac
 Theodori seu Diodori verba interpretans, sic ait egregie.
 „Ergo quia Spiritus sanctus de utroque procedit, ideo dicitur:
 qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.“ Ecce
 autem antiquum etiam sermonem alium ex veronensi codice
 mecum communicavit vir cl. Iosephus Brunatus, in quo pa-
 riter scribitur: „Spiritum quoque sanctum non ingenitum
 neque genitum, sed ex Patre Filioque procedentem, eo quod
 Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis et coae-
 ternus ambobus.“ Haec ego testimonia prae caeteris recita-
 bam, quia nova sunt. Ceteroqui haud minus evidentia ha-
 bentur ex Athanasio et Chrysostomo contra Arianos, ex

Cyrillo in anath. IX. et in Iohalem, ex Epiphanio in anco-
rato; ut legere est apud Bessarionem orat. dogm. cap. VII,
et apud Donatum lib. I. 13. Immo et ipse Nyssenus in suo
a nobis edito sermone de Spiritu S. n. 22. sibimet consonat,
ubi ait Spiritum S. a Filio semper accipere et mitti . . Vi-
deant etiam, quibus otium est, ea quae nos addulimus in praef.
ad Spicil. T. VI. nova patrum pro nostro hoc dogmate testi-
monia: item quae adnotavimus ad Cyrillum II. Cor. I. 21,
ubi etiam Hilarium produximus de Trin. VIII. 20, et Augu-
stini textum in maurina editione mendosum sanavimus. Prae-
sertim vero legant quae in duobus priscis opusculis lat. de
process. Spiritus S. dicuntur apud nos Script. vet. T. VII.
Denique ne negligent, oro, theologi quae Gregorius patriarcha
contra Marcum ephes. (apud Lab. Concil. T. XIII) necnon
quae Bessarion in magna ad Alexium Lascarim epistola late
scribunt de patrum traditione evidenti circa processionem
etiam a Filio; cum peracuta quoque et verissima celebris
dicti Iohannis damasceni explicatione: legentibus enim con-
stabit, Graecos ea nube argumentorum a gentilibus suis Gre-
gorio ac Bessarione prorsus fuisse obrutos, et universa causa
excidisse.“

Παραφθορά ΙΕ'.

43) XV. In Severi Patriarchae Alexandrini Rituali Syro-
rum¹⁾ Symbolum Constantinopolitanum cum additamento
Filioque legitur. Monacho Baturinensi id magnopere displicet.
Unde exclamat: *Ἀλλὰ πῶς ἂν ἐπὶ τῆς ἀπὸ Χριστοῦ Ζ'.*
Ἐκατονταετηρίδος, πιστεύσειε τις ἐπιπολάσαι παρὰ Σύροις
τὴν τοιάνδε προσθήκην, ἣν καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Λατίνοις,
περὶ τοῦ τοῦ τέλους τῆς Η'. ἀναφύεσαν ἴσμεν καὶ καινοτομη-
θεῖσαν; (= At quomodo iam saeculo VII auctum esse po-
tuit symbolum apud Syros, cum apud ipsos Latinos nondum
auctum fuit, nisi iam demum post octavum elapsum saecu-

¹⁾ Biblioth. PP. Colon. VII, 530. Cfr. Typici Edit. Syriac. Ant-
werp. §. 63.

lum?)¹⁾ Fundamentum huiusmodi obiectionis apparet in errore historico niti; res namque exploratissima est, additionem circa annum 600 factam fuisse.

Παραφθορά Ις'.

44) XVI. In Liturgia Aethiopica, Romae Aethiopice, Parisiis autem Latine edita,²⁾ idem Symbolum Constantino-
politanum cum additamento exstat. Latinos ita corrupisse censet Sernikavius, testimonium iactans Iobi Ludolfi. Verum hic ipse³⁾ testatur

- a) Aethiopes in Liturgia sua Spiritum Sanctum aequè Spiritum Filii ac Patris, necnon personam per se subsistentem esse haud aegre fateri.
- b) eosdem uti S. Scripturae verbis: „Qui egreditur a Patre et sumit de Filio“ (Ioann. XV, 26; XVI, 14), nec ultra rimari velle.
- c) Aethiopes pro voce: processit, communiter uti: progerminavit, ortus est.
- d) in confessione Tzagazaabi legi: Qui germinavit vel processit a Patre et Filio.

Igitur verba, de quibus quaeritur: et Filio, constat omni iure esse proprio loco inserta.

Παραφθορά ΙΖ'.

45) XVII. In S. Ioannis Damasceni Historia Barlaami et Iosaphati, Barlaamus discipulum instruens, iubet eum credere „in Spiritum Sanctum, ex Patre et Filio procedentem.“⁴⁾ Versionem istam latinam emendatione indigere, non Serni-

¹⁾ Theophanes *Procopowicz* §. 222.

²⁾ *De la Bigne* Biblioth. PP. tom. VI.

³⁾ *Iobi Ludolfi* Historia Aethiopica Lib. III c. 5, 29 sq. Cfr. eiusd. Grammat. Aeth. ed. II p. 175, ubi fragmentum libri apud Aethiopes non ignobilis, cui titulus *Organum musicum B. Mariae V.*, recitatur. In eo Spiritus S. parem erga Patrem ac Filium habere dicitur relationem.

⁴⁾ Ioann. Damasceni Opp. ed. Basil p. 607. Colon. p. 319.

kavius vidit primus, sed ante eum iam Billius et Bellarminus adverterunt. Nec minus Leo Allatius,¹⁾ qui: „Quod dicit Bellarminus,“ ait, „illud ex Filio additum esse ab aliquo, verum est: idque interpretatione Billii, et MScr. Codicibus, qui illud non habent, palam fit. Solent nonnulli, dum nimis cantu videri volunt, parum se cantos divendere. Quare, quisquis ille fuerit, cum legisset, Spiritum S. a Patre procedere, quasi hisce verbis eorum Graecorum, qui tantum a Patre Spiritum procedere asserunt, error induceretur, pro sua religione ac pietate, de suo illud Filioque adiecit.“

Caeterum iam Nicephorus Blemmida, Bessarion, Gennadius aliique Damascenum bene et cum Catholica Ecclesia sensisse demonstrarunt nec unquam negasse, Spiritum S. a Filio procedere; imo hoc ipsum evidenter admodum expressisse Lib. I de fide orthodox. cap. XV, ubi de Patre loquens subinfert: καὶ προβολεὺς διὰ λόγου ἐκφαντορικοῦ πνεύματος.

Παραφθορὰ ΙΗ'.

46) XVIII. Porro Sernikavius eiusque epitomator fingunt etiam Photii ad Michaellem Bulgarorum Regem epistolam ab Occidentalibus esse falsificatam idque in crimen summae vertunt impudentiae. Ast mera haec est schismaticorum calumnia. Res enim ita se habet. Ven. Canisius Tomo V part. 1 Antiquarum Lectionum epistolam illam Photii,²⁾ in qua Symbolum Constantinopolitanum continetur, imprimi curavit.³⁾ Pro latina autem versione Schedis usus est Francisci Turriani, qui haud immemor definitionum Concilii VII generalis act. 7⁴⁾ interpretis munere ita voluit fungi, ut symbolum debito ornaret augmento. Canisius vero optime τὸ Filioque non prorsus ex textu eiiciendum esse censuit, sed diverso a

¹⁾ *Leo Allatius* De Ecclesiae Occid. atque Oriental. perpet. Consens. Lib. II c. 2 n. 8.

²⁾ *Montacutius* f. 1—45.

³⁾ Ed. *Ingolstad.* pag. 184 (*Bamag* II, 374).

⁴⁾ Cfr. supra §. 24 sq. (*Παραφθορὰ Α'.*)

reliquis verbis caractere sic notavit, ut cuivis palam fiat lectori, additamentum illud non a Photio esse profectum.

Παραφθορά ΙΘ'.

47) XIX. Quoad Leonem Sapientem, qui in Orationibus suis principia de processione Spiritus theologica se prodit ignorare vel perperam intelligere, eum nec volumus nec possumus dealbare. Quare in versione Epistolae ipsius ad Omarum Saracenum latina, ¹⁾ loco „ex quibus“ scribendum fuisset „ex quo“.

Παραφθοράι Κ'. ΚΑ'. ΚΒ'.

48) XX. XXI. XXII. Quantum attinet ad Constantinum Harmenopulum et Nicetam Choniatem, horum quidem ex Operibus Sernikavius et Procopowicz triadem excerpterunt corruptelarum, quas tamen princeps indagavit ac notavit Leo Allatius ²⁾ sic disserens: „Constantinus Harmenopulus, erroris huiusce (schismatici) propugnator, fidem quam ipse profitebatur, emittens, de Spiritu Sancto verba faciens, dicit illum ex Patre procedere. Francofurtenses tamen Typographi anno 1566, sive qui illud opusculum de Haeresibus in linguam Latinam convertit, non in interpretatione modo, sed in Graeco etiam contextu, Filioque posuit. ³⁾ Sic a. 1528 Basileae in officina Petri Pernaë, tum in Graeco, tum in Latino textu, tantummodo ex Patre editum est. ⁴⁾

In Thesauro orthodoxae Fidei Nicetae lib. II cap. XXXIV, Petrus Morellus Interpres, dum Nicetae verba de processione Spiritus Sancti in Latinum vertit, ex suo addit „et Filii“, licet per parenthesin, cum auctor scripsisset, „Procedit ex

¹⁾ Biblioth. PP. Colon. Tom. ult. p. 241.

²⁾ De Consens. Lib. II c. 2 n. 8.

³⁾ „Et in Spiritum S. coaeternum ex Deo et Patre et Filio procedentem“ (Marq. Freher Ius Graeco-Romanum T. I l. 8).

⁴⁾ De la Bigne Biblioth. PP. in Append. col. 1881. Leunclavius in prima edit. Basil. p. 578: τὸ συναϊδίως ἐν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ὑπογεγόμενον.

ipsa Patris essentia non genitus, sed procedens“; quod verisimilius videbitur e toties repetita Interpretis additione: cap. XXXV „Credimus in Spiritum S., qui ex Patre (Filioque) procedit.“ Et infra: „Patri et Filio per omnia similia, qui ex Patre (Filioque) procedit.“ Et haec quidem tolerabilia sunt, cum parenthesi inclusa, de suo esse addita, lector possit suspicari: illud vero quis ferret in eodem capite, ubi vertens illa Damasceni, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγομεν, καὶ πνεῦμα πατρὸς ὀνομάζομεν, ita ausus est interpretari: „Hunc vero ex Patre quoque et Filio, et Patris Spiritum nominamus;“ et illa ex Capite XVIII lib. 1 θεὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον ἐστὶ δύναμις ἁγιαστικὴ ἐνυπόστατος ἐκ τοῦ πατρὸς ἀδιαστάτως ἐκπορευομένη, καὶ ἐν νιῶ ἀναπνευομένη, sic, veritū, an pervertit? „Deus denique Spiritus Sanctus, virtus sanctificans, quae per se subsistit, a Patre et Filio procedit, et in Filio conquiescit.“ Id prudentissimi quique, et catholicae religioni addictissimi, semper detestati sunt. Religio namque vera, veritate, non falsitate et dolis, firmatur.“

Παραφθοραὶ ΚΓ'. ΚΔ'. ΚΕ'.

49) XXIII. XXIV. XXV. Qui superest Gennadius Patriarcha Constantinopolitanus, istius Dialogum Sernikavius opinatur mire ac varie a falsariis laceratum et quasi in equuleo fuisse. Assertio haec tam inaudita quam mendax est et ex studio vindicandi Gennadium tanquam schismatis advocatum profluxit. Ipse Gottingensis libri Theophanis¹⁾ editor,²⁾ caeteroquin Russis amicissimus, non potest quin confiteatur: „Quas variationes inter conferendum observavi, eae omnes, non quidem in graeco textu, qui in omnibus editionibus ne tantillum quidem a se dissidet, sed in versionibus tantum Latinis occurrunt.“ Versiones autem Latinae nihil prorsus continent, quod non sit adaptatum genuinis placitis eius,

¹⁾ *Theophanes Procopowicz* § 267 not.

²⁾ *Damasc. Semenow Rudnew* (*Strahl*, Das gelehrte Russland p. 351).

qui Apologiam quinque capitum seu articulorum Definitionis fidei in Synodo Florentina editae conscripsit.¹⁾

50) In fine Tractatus II Sernikavii, qui XXV παραφθορὰς Patrum Orientalium hucusque recensitas complectitur, Eugenius Bulgar notulam apposuit, in qua de quibusdam aliis quas vocat corruptelis conqueritur. Ac

a) primum quidem ex Magni Basilii epistola περὶ τῆς διαφορᾶς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως²⁾ particulam: ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον citat Latinamque insectatur versionem (ed. Paris. 1628. III, 66), in qua habentur verba: „ex Christo et ex Deo“. Atvero non vituperandus, sed laudandus est interpres, quippe qui verum S. Doctoris de processione Spiritus Sancti etiam ex Filio sensum religiose reddiderit.³⁾

b) Porro notat Archiepiscopus Chersonensis Theophilum Rutkam (de proc. Spir. S. c. 2) ex S. Iustini M. Philosophi libro de recta fidei confessione pericopen laudare huiusmodi: „Deus Pater Filium ex essentia sua genuit, et ex illo ipso Spiritum S. emisit.“ Contra urget in graecis exemplaribus legi: ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῆς οὐκείας οὐσίας ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ἀπεγέννησεν, ἐκ δὲ τῆς αὐτῆς τὸ πνεῦμα προήγαγεν. Indubie istud: „ex illo ipso“ nihil est aliud nisi error typographicus pro „ex illa ipsa.“ Sin autem interpres ex industria sic vertit, grammaticae, non theologicæ erravit, quum Pater et Filius sint ὁμοούσιοι.

c) Tertio loco Eugenius Bulgar affert Leonem Sapientem. Videtur autem ipsi excidisse e memoria, quod dumtaxat ea recoquit, quae Sernikavius antea (pag. 270) dixerat.⁴⁾

¹⁾ Cfr. Leo Allat. in Rob. Crèyghtoni App. Exerc. VII, 83 sq.

²⁾ Ed. Parisiens. 1615. II, 464.

³⁾ Cfr. supra § 35 sq.

⁴⁾ Cfr. supra § 47.

d) Quam perperam denique Cyrillum in propriam schismatici trahere conentur sententiam, iam Leo Allatius egregie monstravit.¹⁾

51) Tertium sui operis tractatum, qui περὶ τῶν παραφθορῶν τῶν ἐν τοῖς τῶν Ἀντικῶν Πατέρων Συγγράμμασι περὶ τὴν Ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ Λατίνους τετολμημένων agit, Monachus Baturinensis ab hisce exorditur declamationibus²⁾: Εἶπερ οὖν ἄρα Παιῖδες Λατίνων, τὰς τῶν Ἀνατολικῶν Θεοπεσιῶν Πατέρων Βίβλους, οὕτως ἀνευθριάστως ἀπετόλμησαν διαφθεῖραι· ὧν, τοὺς μὲν ἑτεροῖα τινὰ διδάξαι, καὶ αὐτοὶ τάληθές δυσωπούμενοι, ἐκβιάζονται καθομολογεῖν· τοὺς δ' ἄλλως διανανοθεῦσθαι, οἱ Ἑλληνιστὶ φθηγόμενοι Κώδικες οἶοι τε εἰσὶν ἀπελέγχειν· τίποτε ὑπολαμβάνειν χρεῶν περὶ τῆς Λατίνων πίστεως, ἢ περὶ τὰ πονήματα τῶν παρ' αὐτοῖς Ἀρχαίων Πατέρων ἀναστρεφόμενοι προσεχρήσαντο; πότερον, ἀκεραίαν αὐτοὺς τὴν πίστιν διατηρῆσαι ἡγήσαιο, εἶπου παρὰ τινός τῶν Ἀντικῶν Πατέρων, τὴν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς διδασκαλίαν κατελήφουσιν διακριδὸν ὁμολογουμένην, τοὺς τοσαῦτα δείγματα κακοπιστίας παρεσχηκότας περὶ τὰ Συγγράμματα τῶν Ἀνατολικῶν; Εἰκὸς γὰρ πολλὰ ῥάδιον αὐτοὺς ἐναχθῆναι εἰς τὸ τὰ Λατινικὰ διαφθεῖρειν, ἢ σπανίως τοῖς ἐξ Ἑώας ἐπεχωρίαζεν, ἢ χεῖρας ἐπενεγκεῖν βιαίως τοῖς Βιβλίους τῶν Ἀνατολικῶν, ἅττα κοινῇ κατὰ τὴν Ἑώαν λῆξιν δεδημοσίετο· ταύτη τοι καὶ πολὺς ἡμῖν ἀπαντᾷ Παραφθορῶν ἀριθμὸς, τῶν ὑπὸ Λατίνων, ἐν τοῖς τῶν Ἰθαγενῶν αὐτοῖς Πατέρων φιλοπονήμασι, τετολμημένων· καθότι καὶ μετὰ πλείονος τῆς ἀδείας τοὺς οικείους, ἢ τοὺς ὀθνεῖους Ἀνατολικούς παρὴν διαστρέφειν, ὥς αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος δεῖξαι ἐπιβαλλόμεθα. Vanas et falsas esse vidimus Sernikavii criminationes de corruptelis per Latinos patratas, quas parum criticus et nimis ad calumniandum propensus inter Orientalium Patrum opera exstare praetendit. Idem iam nunc observabimus

¹⁾ Leonis Allatii Vindiciae Synodi Ephesinae et S. Cyrilli pag. 31 sq.

²⁾ Eugenius Bulgar p. 280.

recensendo singulas ex scriptis Patrum occidentalium depromptas παραφθοράς, quas tanquam suspectas ac spurias monachus Baturinensis ipsiusque interpret et epitomator ideo praecipue et a priori reiecerunt, quia eae pro dogmate catholico faciunt.

Πραγματεία Γ'. Παραφθορά Α'.

52) I. Qui iuxta Baluzium ac Fabricium ¹⁾ S. Cypriani foetus immerito censetur Sermo de adventu Spiritus Sancti, in eo secundum editiones Romanam (a. 1563. p. 368), Coloniensem (a. 1617. p. 285), Basileensem (a. 1558. p. 331) aliasque haec habentur: „Spiritus Sanctus a Patre procedens, a Patre et Filio quaternario superfertur.“ Quaerit Sernikavius: *Τὶ δ' ἐστὶ τὸ φάναι τὸ „Ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ;“ ἢ οὐκ αὐτόθεν ἐστὶ κατάδηλον ὅτι ἐμπαρεισίχθη ταῦτα: „ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ;“* Respondeo cum Iacobo Pamelio, ²⁾ illud „a Patre procedens“ superfluum esse. Saepenumero in Codicibus MScr. evenit, ut notae marginales in textum ipsum irrepserint; idque in nostro casu factum esse videtur. Caeterum auctor Sermonis l. c. de Spiritu Sancto loquitur, quando is initio mundi ferebatur super aquas, et quattuor elementa formabat. ³⁾

Παραφθορά Β'.

53) II. S. Hilarius Pictaviensis libro II operis de Trinitate ⁴⁾: „De Spiritu Sancto,“ inquit, „nec tacere oportet, nec loqui necesse est. Sed sileri a nobis eorum causa qui nesciunt, non potest. Loqui autem de eo non necesse est, qui a Patre et Filio auctoribus confitendus est. Et quidem puto, an sit, non esse tractandum. Est enim, quandoquidem donatur, accipitur, obtinetur. Et qui confessioni patris et filii con-

¹⁾ Fabricii Biblioth. Latin. L. 4 c. 2 § 3 p. 699.

²⁾ Ed. Antverpiens. a. 1589 p. 439 not.

³⁾ Bellarminus de Christo Lib. II c. 24 p. 137.

⁴⁾ Constant Vindiciae Vett. Codicum pag. 79 sq.

nexus est, non potest a confessione patris et filii separari.“ Concordat cum editis scriptura antiquissimi Codicis Vaticani 252 p. 13. Sponte heic corruptionem se prodere opinantur tam Sernikavius, quam Bulgar et Procopowicz, quum ne Latini quidem dicere audeant duo principia duasve causas esse Spiritus Sancti, imo hoc tanquam blasphemum reiiciant. Quodsi autem, quaeso, hoc ita est et ab adversariis conceditur, quomodo Occidentales textus S. Hilarii tam absurde et contorte falsati possent argui? Ast corruptelae quodvis vestigium prorsus deesse auctoritates externae et interna testantur. Perperam enim graecus Sernikavii interpres voculam: „auctoribus“ vertit *αἰτίων* loco *προβολέων*, notionesque confudit. Deinceps quae forsitan in S. Ecclesiae Doctoris sententia inest difficultas, ea sic expeditur, ut cum Michael Le Quien¹⁾ pericopen: „a Patre et Filio auctoribus“ hacce explicemus ratione: „tanquam scilicet ab uno principio ob unam amborum naturam.“ Nec potest insinuari D. Hilario inconstantia ideo quod alibi in eodem libro de Trinitate secundo sic loquitur: „Spiritus S. nesciunt (haeretici), dum et usum et auctorem eius ignorant.“ Nemo sane Patrum τὴν προβολήν uni Patri tanquam eius characterem constitutivum vindicavit, notisve quae uni ipsi conveniunt, adiunxit. Schismatici distinctionem inter proprietates hypostaticas ac diacriticas non advertunt et hinc S. Hilarium male intelligunt, quia τὴν προβολήν sive spirationem activam, quae nullam ad paternitatem neque ad filiationem habet oppositionem relativam, a passiva spiratione seu ἐκπορεύσει parum accurate secernunt.²⁾ In eo quod S. Doctor Pictaviensis una vice Patrem et Filium auctores Spiritus Sancti appellat, altera autem vice de usu et auctore eiusdem Spiritus sermocinatur, nec dualismus principiorum nec contradictio reperitur.

¹⁾ Dissertationes *Damasceicae*. I. De Processione Spiritus S. § 2. (S. Ioann. Dam. Opp. ed. *Le Quien*. Tom. I in princ.)

²⁾ Cfr. *Petavius* de Trinit. III, 1 sq. VII, 10 n. 19 sq.

Παραφθορά Γ'.

54) III. Tertiissima est appellatio ad legem Synodi Ephesinae, qua cavetur, ne quidquam in Symbolo innovetur, addatur, detrahatur. Obiectionem eiusmodi protulerunt Graeci in Concilii Florentini Sessione XIII. „Nos contendimus,“ inquit Bessarion, ¹⁾ „hanc inhibitionem a tertia Synodo primum excogitatam. Quare non audebamus dicere ante secundam Synodum hanc factam fuisse inhibitionem. Si enim hoc diceremus, alterutrum sequi necesse esset; vel Patres secundae Synodi contra leges fecisse, et esse sub anathemate; vel si hoc nefas est dicere: non igitur verborum additamentum, sed contrarias intelligentias impedivisse. Ob id dicebamus, post secundam Synodum hoc obstaculum factum fuisse, quod ante ipsam non erat. Quare si quis e contrario ostenderit ante secundam Synodum factum fuisse interdictum, quod tertia Synodus dixit, et iisdem ipsis ferme verbis; alterum ex praedictis duobus colligitur. Et quoniam eos sub anathemate esse, maleque fecisse non audemus dicere; superest secundum, nimirum istud impedimentum non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, sed contrariam fidem vetare. Hoc igitur nobis probarunt Latini. Ostensum enim est ab ipsis hanc inhibitionem primo Nicaenam Synodum primam fecisse iisdem verbis, quibus et tertia, et quae deinceps subsecutae fuerunt... Protulerunt itaque nobis in antiquissimo libro in membrana scripto Epistolam Liberii Papae scriptam ad Athanasium Alexandrinum, cuius initium est: Olim et ab initio tantam percipimus a Beato Petro Apostolorum Principe etc. Deinde ultra pergens, dicit se recepisse Epistolam S. Athanasii, et eam legisse. Postremo subiungit: Fidem vero Nicaeni Concilii in eadem epistola rectam cum invenissemus, magnas Deo gratias retulimus: pro qua non solum vobis compati, simul et persecutionem pati parati sumus, verum necessitate flagitante etiam mori pro Christi nomine non recusa-

---

¹⁾ Epistola ad Alexium Lascarim. *Arcudius* p. 209 sq.

remus, quantumvis licet debiles sumus. Praedicta enim sacrosancta Nicaena Synodus, quemadmodum legimus, definivit, nemini licere aliam fidem proferre, vel conscribere, aut componere, aut docere aliter. Neque aliquid in fide sentire, vel proferre, quod definitionibus horum Patrum contrarium esse possit. Qui vero audet aliam fidem componere, aut proferre, aut docere, seu tradere aliud symbolum . . si Episcopus quidem sit iste talis, vel Clericus; episcopus sane ab episcopatu, clericus vero a clero alienetur. Sin autem monachus sit, aut laicus, anathemate feriat . . . Haec igitur his ipsis verbis similia sunt verbis tertiae Synodi, et aliarum. Quid igitur dicemus de secunda Synodo, deque Gregorio Theologo, qui huic secundae Synodo cum praesideret, symbolo primae in multis immutato, ipse fertur symbolum quo nos modo utimur, conscripsisse? si istud interdictum hanc habet intelligentiam, quam profitentur nostri; heu loco Sanctorum Patrum, atque Doctorum, Patres secundae Synodi, et Magnus in Theologia Gregorius, hominum pestiferorum ac fraudulentorum locum obtinuerunt. Sed absit, ut vel cogitemus istud convicium. Non igitur neque prima, neque tertia, neque ulla alia Synodus, tanquam contraria his loquatur, hanc habet intelligentiam; sed contrariam fidem manifeste prohibet.“

Liberii ad Athanasium epistolam,¹⁾ cuius in hac Bessaronis relatione fit mentio, authenticam non esse ante Sernikavium iam Binius et Labbeus demonstrarunt. Absurdum autem pariter et iniquum est, disputatorum Florentinorum bonam in citando istud documentum fidem addubitare. Nam — si forsitan Nicolaum Cusanum ac Ioannem a Turrecremata excipis — saeculo XV disquisitiones de collectione Canonum Isidori Mercatoris criticae nondum fuerunt susceptae ac ne hodie quidem post Blascum, Ballerinius aliosque omnes tricae sunt solutae. Quoad vero sanam intelligentiam decreti Ephesini, quod Schismatici obtrudunt tanquam caput Megarae,

---

¹⁾ Coll. Concill. Labbei et Cossartii. Tom. II pag. 766.

cum Bessarione ¹⁾ nihil obstare asserimus, quominus vera tum fidei tum symbolo addantur, imo vero explicetur. Nullum enim veritatis est dogma, quod in Symbolo ac simplici traditione Apostolorum non contineatur. Explicanda vero sunt, et cum Symbolo connectenda non semper scilicet, neque a quocunque, sed magna urgente necessitate, atque ita Ecclesia iudicante. ²⁾

Παραφθορά Δ'.

55) IV. Ex Damasi Papae ad Paulinum Episcopum Antiochenum Confessione Fidei Ioannes Provincialis in Synodi Florentinae Collat. XXI inter alia laudavit haec: „Spiritus S. qui nec Pater sit nec Filius, sed a Patre procedat et Filio.“ Similiter Gennadius in Apologia Concilii Florentini: „parclitum neque patrem esse neque filium, sed ex patre procedentem et filio.“ Nihil autem huius generis in contextu Confessionis Damasianae, ³⁾ qualem Theodoretus (Hist. Eccles. Lib. V cap. 18) exhibet, inveniri potest. Hinc querela de dolo malo. Dilemma vero nos opponimus: aut Damasi confessio hodie non integra, sed mutila et per Theodoretum truncata habetur, ⁴⁾ aut si haec hypothesis minus placet, Papa duas ad Paulinum epistolas, quarum in altera locus supra citatus exstitit, dicendus est exarasse; id quod testimonio Iustiniani Imperatoris ⁵⁾ fit probabile.

Παραφθορά Ε'.

56) V. Magister Sententiarum, Petrus Lombardus (L. 3 D. 4), necnon Hugo Etherianus (L. 3 c. 17) ⁶⁾ ex D. Ambrosii Libro II de Spiritu Sancto citant quae sequuntur: „Quod

¹⁾ Arcudius pag. 207.

²⁾ Cfr. Perrone Praelect. Theologic. Volum. II pag. 465 sq.

³⁾ Cfr. Coustant Epistolae Romanorum Pontificum pag. 502 sq.

⁴⁾ Baronius Annal. a. a. 867, LXVIII.

⁵⁾ L. c. a. a. 373, XIII.

⁶⁾ Biblioth. PP. Colon. XII, 3 p. 412.

ex aliquo est, aut ex substantia, aut ex potestate eius est: ex substantia, sicut Filius, qui a Patre, vel ex Patre, et Spiritus Sanctus qui a Patre et Filio procedit.“ Concordat Caleca,¹⁾ qui tamen particulam: „sicut Filius qui a Patre“ omittit. Differunt modernae Sancti Doctoris Mediolanensis editiones: „Ex substantia, sicut Filius, qui ait: ex ore Altissimi prodivi; sicut Spiritus, qui a Patre procedit, de quo Filius dicit: ille me glorificabit, quia de meo accipiet.“ Dissonantia est verbalis, non realis. Petrus, Hugo et Caleca voluisse videntur sensum tantummodo Ambrosii fideliter reddere; idque egregie praestiterunt, quum S. Archiepiscopus Mediolanensis saepenumero processionem Sancti Spiritus a Patre Filioque doceat.

Παραφθοράς ζ'. Ζ'.

57) VI. VII. Duo adhuc alii loci eiusdem S. Doctoris a Sernikavio notantur corrupti (de symbolo c. 4; de Spiritu S. I, 10). Neque vero monachus Baturinensis ullam rationem profert criticam, sed ex indiciis argumentatur internis; id est stupidus et praeiudiciis schismaticis occaecatus cohaerentiam dictorum Ambrosii non intelligit et hinc effugium calumniis sibi quaerit.

Παραφθοράς Η'.

58) VIII. Rufini Presbyteri Aquileiensis Explicatio Symboli Apostolici (Cod. Vatican. 4248) una cum Operibus tam D. Hieronymi quam S. Cypriani solet imprimi. Dum autem penes priorem haec habet: „Spiritus S. tanquam de utroque procedens et cuncta sanctificans,“ in editionibus Cypriani (Romana a. 1563, Antverpiensi a. 1568, Coloniensi a. 1617) verba illa ita leguntur: „Spiritus S. tanquam de Dei ore procedens et cuncta sanctificans.“ Sernikavius crimine τῆς παραφθοράς id inurit, quod nil aliud nisi varietas scripturae est. Neque vero obstat una alteri ratione contradictoria.

¹⁾ Biblioth. PP. Colon. XIV, 288.

Παράφρασις Θ'.

¶ S. Hieronymus in *Explanatione fidei ad Cyrillum* (cap. 1328): „Quid,“ inquit, „quod et Spiritum S. cum invenimus in Scriptura, et de patre proprie esse de patre et filio semper: sed et regnare, et creare . . .“ S. Hieronymus S. proprie et vere de Patre Filioque procedit.“¹⁾ Theophanes Procopowicz (§ 244) ita omnes habere editiones concedit nec ex contextu vestigia falsatoris apparere. Verum ad stipulatur Sernikavio, qui quum generale corruptelarum argumentum in nostrum applicaret casum, fraudem sibi visus est deprehendisse. Ad Petrum igitur Lombardum, cuius auctoritatem caeteroquin flocci pendunt, provocant ex eoque colligi posse autumant, quod D. Hieronymus soli Patri processionem Spiritus Sancti attribuerit. Haec autem assertio quam falsa sit, series argumentationum Magistri Sententiarum integra satis probat. Is enim,²⁾ postquam exposuit, quomodo spiritus principaliter procedat a patre: non quia prius vel magis procedat a patre quam a filio: sed quia cum procedat a filio, hoc ipsum habet filius a patre, — sic pergit: „Ex eodem,“ inquit, „sensu etiam dicitur procedere proprie de patre, unde Hieronymus in expositione catholicae fidei Nicaenique symboli ait. Credimus in Spiritum Sanctum, qui de patre procedit proprie. Item, Spiritum Sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de patre esse proprie. Et item, De patre filius et spiritus sanctus proprie et vere de patre procedit. Ecce aperte dicit spiritum sanctum proprie esse de patre, et proprie procedere a patre. Quod non est ita intelligendum, tanquam prius vel plenius a patre procedat quam filio, sed quia hoc habet pater a se, non ab alio, ut de ipso sit et procedat Spiritus Sanctus.“ Pariter nec Abaelardus (introduc. ad Theolog. II, 14) nec S. Petrus Damiani

---

¹⁾ Opera D. Hieronymi ed. Basileensis Tom. IV pag. 127.

²⁾ Sententiarum Lib. I Dist. XII. ed. Veneta. fol. 31 sq.

(de Spiritu S. c. 1)¹⁾ nec Ioannes Provincialis, quos citat, monachum Baturinensem iuvare queunt ad struendas ipsius cavillationes.

Παραφθορὰ I'. IA'. IB'.

60) X. XI. XII. „Credimus et in Spiritum S., verum Deum ex Patre procedentem, aequalem per omnia patri et filio, voluntate, potestate, aeternitate, substantia.“ Ita S. Hieronymus in expositione fidei Damaso inscripta.²⁾ Variant Codices S. Doctoris, quibus tam Ioannes Disputator Florentinus, quam Legati Aquisgranensis Synodi ad Leonem Papam missi in libello suo de processione Spiritus S. sunt usi, ita tamen, ut illa varietate genuina Hieronymi sententia non mutetur.

Παραφθορὰ II'.

61) XIII. Eo usque insaniae progrediuntur Sernikavius, Bulgar et Procopowicz, ut etiam D. Augustino schismaticas de processione opiniones obtrudere conentur. Ac primum quidem id frustra deducunt ex discrepantia scripturae, quae in Epistola 66 Maximo Medico nuncupata obviam fit. Sive enim cum editione Basileensi legatur: „Spiritus S. non sicut creatura ex nihilo est factus, sed sic a Patre Filioque procedit, ut nec a Filio sit factus,“ sive lectio editionis Venetae³⁾ praeferatur: „Spiritus S. non sicut creatura ex nihilo est factus, sed sic a Patre procedit, ut nec a patre nec a filio sit factus,“ — utraque contextus forma ecclesiasticum stabilit dogma.

Παραφθορὰ IA'.

62) XIV. Lib. I Dist. XVIII Magister Sententiarum quendam locum ex S. Augustino (De Trinitate V, 11) — si sin-

¹⁾ Opp. ed. *Paris*. III, 287.

²⁾ Opp. ed. *Basil*. IV, 124.

³⁾ Tom. II pag. 96.

gula premissa verba — parum accurate excerptisse censendus est, quatenus in epitomen redegit, quae Episcopus Hippomenis fasces designavit.

Περὶ τῆς τοῦ IE.

§ XV. Cum sit communis quaedam consubstantialis pars et illi. sanctorum spiritus, scilicet amorum, quod absit, *ἀγάπη* ex illis. Sed ad hoc clarius perspicueque cernendum, non propter illi alicui figuram sed quia non potes. Verum hoc non illi sed quod non possum scire. Ipsa tamen tibi ostendit in via illa in quibus te sustinet ipsa, quam fixis oculis aspiciam non illam tuam imaginem vultus agnoscas. Ipsa vocat illi verum esse in te, quando de scientia tua figuram, hoc est, quod, quod est illi. Scimus: quamvis illius quod figuram significationem vult vel proferamus vel cogitem et sed ex illi quod verum signat nostra formetur: atque in hac signat illi, scilicet in cogitationis eius quod verum signat illi hoc est scire vel parentem ac patrem verum voluntate scire illi signat. Quam quidem voluntatem de signatione procedere, scire non vult quod oculis illi vel quod sit scire, non tamen esse cogitationis imaginem, et illi quantum in hac se intelligibili nativitate et processionis illi signat illi signat, quod non hoc est cogitatione comprehendere quod agere, vel etiam perfrui voluntate, verum illi signat illi propter August. de Trinit. XV, 27. Præterea hoc hanc Signatorem inde colligit, quod in codice Vener. A. 151 una marginali vetera MSer. loco *οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη ἡ ἀγάπη* verum. Insuper addimus etiam Remotionem in sua operum Augustini editione haec ad locum supra exemplum adducere: Locum prope MSS. habent *οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη*. Atvero retrocedit notionum: *οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη* ordinatur antiquissimo Codice Vaticano 100, fol. 100. hanc legimus: .... in acie cogitantis imago similis cogitationis eius quam memoria con-

¹⁾ Rom. VIII p. 27 ed. Alex. C. Rom. II. 452 (430 ed. Levan.)

tinebat . . . Quam quidem voluntatem de cognitione procedere nullus ambigit.“

Παραποροὰ Ιε'.

64) XVI. Quantum attinet ad Sermonem 38 de tempore, cuius auctor polemicam Nestorii errorum habere videtur rationem, is in Benedictina Augustini recensione monacho Baturinensi ignota omni iure omissus est, quia totus ex Alcuini libro de Trinitate excerptus.

Παραποροὰ ΙΖ'.

65) XVII. Absurda nec refutatione digna est Sernikavii conclusio haec: Temporibus Augustini controversia de processione Spiritus Sancti nondum agitabatur. At in celebribus Doctoris Hipponensis capitibus 26. 27 Lib. XV de Trinitate inter alia haec reperiuntur: „Spiritus autem Sanctus non de patre procedit in filium, et de filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit.“¹⁾ Ergo corruptela est statuenda. Quoad clausulam in cap. 27 obviam: „Haec de illo sermone²⁾ in hunc librum transtuli, sed fidelibus non infidelibus loquens,“ ea quisque me non monente concerni intelligit discrimen Christifideles inter et Ethnicos, non Catholicos inter et Schismaticos.

Παραποροὰ ΙΗ'.

66) XVIII. Sernikavio Dialogum quaestionum sexaginta quinque Qu. XI impugnanti opponere sufficit editorem tractatum Theophanis Procopowicz (§ 253 not.) Gottingensem, qui: „Censura haec,“ ait „forte abfuisset, si auctor editionem Benedictinorum prae manibus habuisset. Nam totus Dialogus ille 65 quaestionum a Benedictinis inter supposititia Augustini scripta relatus est, quia, inquiunt, ex diversis auctoribus excerptus.“

¹⁾ Codex Vaticanus 420 f. 130.

²⁾ Tract. in Ioann. 99.

Παραφθορά 1Θ'.

67) XIX. „Spiritus S. secundum scripturas sanctas nec patris solius est, nec filii solius, sed amborum, et ideo communem qua invicem se diligunt pater et filius, nobis insinuat charitatem . . . Et tamen non frustra in hac trinitate non dicitur verbum dei nisi filius, nec donum dei nisi spiritus sanctus: nec de quo genitum est verbum, nec de quo procedit principaliter spiritus sanctus, nisi deus pater. Ideo autem addidi, principaliter, quia et de filio spiritus s. procedere reperitur. Sed hoc quoque illi pater dedit non iam existenti et nondum habenti, sed quicquid unigenito verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et spiritus s., spiritus esset amborum“ (August. de Trinit. XV, 17). Odorantur schismatici voculam „principaliter“ una cum subiecta dicti istius ratione in falsatorias manus esse referendam. Quod non asseruissent, si absque partium studio attente tum integrum caput 17 tum commentarium Petri Lombardi in effata Augustini (Sentent. Lib. I Dist. XII) perlegissent. Illud „principaliter“ unicam processionis ab utroque aequaliter actionem minime excludit, sed Patrem declarat ut *αἰτίαν προκαταρχικὴν*, unde Filio vis spiratrix communicatur.¹⁾

Παραφθορά K'. KA'. KB'.

68) XX. XXI. XXII. Missas facimus duas παραφθοράς ex Libri de Trinitate et Unitate capitibus 5 et 10 derivatas.

---

¹⁾ Cfr. *S. Anselmus Cantuar.* de process. Sp. S. c. 16: „Si dicitur, quod Spiritus Sanctus principaliter a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus Sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sit de illo: quoniam id quod est, habet a Patre; non sicut in rebus creatis, cum aliquid asserimus esse principaliter, volumus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur principaliter, quam illud, ad quod refertur.“ *D. Thomas Aquin.* Sum. 1. qu. 36. a. 3. ad 2. *Anselmus Havelberg.* Dial. c. Graec. L. II. c. 25 (*D'Achery* Spic. XIII, 188 sq.).

Libellum istum editores Benedictini¹⁾ probarunt non esse S. Augustini nec quid aliud, nisi excerpta eaque turpiter deformati. At quae notant Sernikavius eiusque interpret et epitomator verba, ea sanam continent doctrinam, nec possunt istis non displicere, quia cohaerentiam inter missionem ac processionem urgent. Prorsus ridicula denique est exceptio ex libro contra sermonem Arianorum c. 23 deprompta, ubi S. Doctorem adversarii fingunt clarissime docere Spiritum S. a solo Patre procedere, dum verba eius sic sonant: „Cum ambo a Patre, ille nascatur, hic procedat.“

Παραφθορά ΚΓ'.

69) XXIII. Nomine D. Athanasii falso circumfertur opus de unita natura divinitatis.²⁾ Ex eo Ratramnus Corbeiensis (Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam infamantium Lib. III cap. 6)³⁾ nonnulla profert verba („sane alius est Spiritus hic principalis Paracletus a Patre et Filio, qui in Pentecoste in Apostolos effusus est, quia vere de unita divinitate Patris et Filii procedit“), quae ab Aenea Episcopo Parisiensi (adv. Graecos)⁴⁾ omittuntur nec in hodiernis Athanasii editionibus habentur. Hac ex diversitate Codicis Ratramni concludit Sernikavius iam saeculo IX scripta Patrum a Latinis corrupta esse. Atvero verba ista, de quibus quaeritur, nihil exhibent quod auctor anonymus libri de unita natura non quavis fere pagina contextus, sicuti nunc imprimi-
tur, repetat et inculcet. Cfr. v. gr. pag. 576 („sicut procedit a Deo patre, ita procedit a filio, ut tota Trinitas unus credatur Deus“) cum pag. 581.

Παραφθορά ΚΔ'.

70) XXIV. In praefati operis particula VIII quae inscribitur: „De Ariana et Catholica Confessione ad Theo-

¹⁾ Tom. VIII in App. p. 59.

²⁾ S. Athanasii Opera ed. Paris. 1627. Tom. II pag. 550 sq.

³⁾ D'Achery Spicileg. II, 94.

⁴⁾ D'Achery VII, 13.

philum“¹⁾ reperiuntur sequentia: „ego credo Filium in Patre et Patrem in Filio, Spiritum quoque S. paracletum, qui procedit a Patre et Filio, esse et Patris, quia et a Filio procedit, sicut et in Evangelio scriptum est, quod per insufflationem suam dederit discipulis suis Spiritum S... Et ideo inseparabilem confiteor Trinitatem.“ Concedo orationem scriptoris esse corruptam; id autem lapsu calami videtur evenisse. Genuina medela affertur forma contextus, quam praeter Legatos Aquisgranenses (in libello Leoni III oblato) S. Petrus Damiani (de fide cathol. c. 10)²⁾ conservavit („Spiritum quoque paracletum, qui procedit a Patre, esse et Filii et Patris, quia et a Filio procedit“).

Παραφθορά KE'.

71) XXV. Eusebii Emiseni³⁾ Homiliae in Dom. IV post Pascha⁴⁾ inserta est series argumentationum theologiarum ad processionem Spiritus Sancti ex Patre Filioque spectantium, quas schismatici nulla alia ex causa depravatas esse asseverant, nisi quia antithesin urgent huiusmodi: „Observa sagaciter: supra dictum est, veracem et sapientem esse, idem Spiritui S. esse, quod est ipsum eius esse; personaliter ergo accipiebatur; hic iam dicitur, ista esse omnium trium personarum communia... Pessima ergo fide priora Eusebii verba corrupta sunt.“ Exceptionem hanc, quae ignorantiam quaestionum speculativarum magis quam malitiam prodit, ride.

Παραφθορά Kς'.

72) XXVI. Eugenii Episcopi Carthaginensis Confessio Fidei ad Hunnericum Vandalorum Principem directa, quae inter Orthodoxographa Basileae a. 1569 edita p. 1617 exstat, inter alia haec habet: „de Patre et Filio procedentem

---

¹⁾ S. *Athanasii* Opp. ed. *Paris*. II, 575 sq.

²⁾ Opp. III, 9.

³⁾ Cfr. *Fabricius* Biblioth. Graec. V, 107.

⁴⁾ Biblioth. PP. *Colon*. V, 3, 682.

Spiritum Sanctum credimus.“ Eadem Eugenii Confessio a Victore Episcopo Viticensi Lib. II de persecutionibus Vandalicis refertur, ita tamen ut plerumque in editis rō filioque omittatur.¹⁾ Nonnullos autem constat veteres Arianos ideo negasse Spiritum S. a Filio procedere, quia exinde Patres colligebant Filii divinitatem.²⁾ Nec minus comperta sunt certamina ab Eugenio contra haeresin Arianam suscepta, quae in causa fuerunt, cur is oblata Hunnerico nostra Confessione in exilium deiectus sit. Verum indubie ansam exponendi fidem catholicam non praetermisit, quin Filii divinitatem coram Principe Ariano qua par erat ratione vindicaret, attribuendo secundae aequae ac primae personae processionem Spiritus Sancti. Sin autem Episcopus Viticensis una cum aliis Africae Praesulibus Confessionem Eugenii subscripsisse dicendus est, culpa vel incuria eorum qui Victoris de persecutionibus opus apographis divulgavit, factum esse videtur, ut vocula Filioque eliminaretur.

Παραφθορὰ ΚΖ'.

73) XXVII. Praeclara est Rustici Cardinalis Diaconi et Papae Vigili nepotis contra Acephalos disputatio.³⁾ In ea etiam quaestio de Spiritu Sancto perstringitur. Auctor urget, quod sicut a Patre Filius nascitur, sic Spiritus Sanctus procedit. Ast problema a consilio disputationis institutae alienum de modalitate processionis a Patre Filioque discutere respuit. Mentem Rustici editores Bibliothecae Coloniensis optime explicarunt nugasque schismaticorum exploserunt.

Παραφθορὰ ΚΗ'.

74) XXVIII. In Vigili Episcopi Tridentini Lib. I contra Eutychem iuxta recensione primam et secundam Bibliothecae

---

¹⁾ Biblioth. PP. Colon. V, 3 p. 638. Paris. VII, 1910. Contra Tom. VIII Bibl. PP. Lugdun. p. 678 cum voce filioque legitur.

²⁾ S. Hilarius de Trinitate VIII, 20. Cfr. Perrone II, 439.

³⁾ Biblioth. PP. Colon. VI, 2, 237.

ad prolixas Gregorii disputationes integre repetendas, quum unum sufficeret dictum probans?

Παραφθορά AB'.

78) XXXII. „Unde ipsa quoque Veritas, ut fidem discipulis augeret, dixit: Si non abiero, Paraclitus non veniet ad vos (Io. 16, 7). Cum enim constet quia paraclitus Spiritus a Patre semper procedat et Filio, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat qui a Filio numquam recedit?“ (S. Gregorii Magni Dialogorum Liber II cap. 38).¹⁾ In contextu Graeco, quem omnes norunt Zachariae Pontifici deberi, verba eadem sic se habent: ὅθεν τοίνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα πίστιν τοῖς μαθηταῖς προσ-θῇ, εἶπεν· εἰ μὴ ἐγὼ ἀπελθῶ, ὁ παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. φανερόν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένει. τίνος οὖν χάριν αὐτὸν ὁ υἱὸς πορευθῆναι λέγει; ἵνα ἐκεῖνος ἔλθῃ ὅστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχωρίσθῃ. Unde editores Monachi O. S. B. e Cong. S. Mauri²⁾: „Hoc loco,“ aiunt, „animadvertat Lector, verba illa φανερόν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένει, id est: „Aperte igitur patet, quod Paraclitus Spiritus a Patre procedit, et in Filio permanet;“ longe aliter legi apud Gregorium Latine, nempe: „Cum enim constet, quia Paraclitus Spiritus a Patre semper procedat et Filio.“ Ex quo manifeste apparet, a Graecis postea Zachariae Papae versionem fuisse depravatam, ut bene notavit Ioannes Diaconus lib. 4 de vita eiusdem B. Gregorii cap. 75 de Dialogis loquens, his verbis: „Quos libros Zacharias, sanctae Ecclesiae Romanae Episcopus, Graeco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini Imperatoris, post annos ferme 175 in Graecam linguam convertens, Orientalibus Ecclesiis divulgavit: quamvis astuta Graecorum perversitas in commemora-

¹⁾ Opp. ed. Maurin. II, 276.

²⁾ L. c. pag. 275 not. β.

tiene Spiritus Sancti a Patre procedentis, nomen Filii suaptim radens, abstulerit.“ Haec Ioannes Diaconus. Hanc censuram attexere curarunt Romani sub Sixto V editores et alii deinceps.“ Cfr. Praefat. in Dialogos XXVI p. 120: „Huius autem corruptelae auctorem fuisse Photium, peritissimum scilicet talium depravationum artificem, inde maxime suspicor, quod Zachariae opus et Gregorianos Dialogos plurimum commendat. Nimirum ex illis interpolatis, iamiam sibi aut suis contra processionem Spiritus Sancti arma conflagabat, et machinas comparabat. Caeterum a Graecorum errore quantum sit alienus Gregorius, probare in promptu est, tum ex symbolo quod initio sui Pontificatus edidit, ubi docet: „Spiritus Sanctum nec genitum, nec ingenitum, sed coaeternum de Patre et Filio procedentem,“ tum ex multis Moral. locis, nempe I, 30; V, 65. Clarius adhuc Homil. 26 in Evang. post initium: „De Patre procedit et Filio.“ Vi horum argumentorum se victos confiteri nolentes, Sernikavius, Bulgar et Procopowicz ad mendacia confugiunt. Ioanni Diacono ista de corrupto S. Gregorii textu verba a Latinis esse inserta absque tabulis aasserere non erubescunt, sic ratiocinantes: Biographus S. Gregorii libros suos Ioanni VIII dedicavit. Hic autem Papa additamenti adversarius dogma de profectione Spiritus Scti catholicum reiecit. Ergo Ioannes Diaconus dogmatis Domino suo exosi fautorem se profiteri non potuit. Sophisma hoc satis inde refellitur, quod Epistola, ex qua Graeci Ioannem VIII commenti Photiani advocatum et patronum fuisse deducunt, Graeculi posterioris figmentum censetur.¹⁾

Παραφθορά Α'.

79) XXXIII. S. Isidorus Hispalensis lib. VII Origin. c. 3²⁾: „Spiritus Sanctus,“ inquit, „ideo praedicatur Deus, quia ex Patre Filioque procedit et substantiam eorum habet.

¹⁾ Christ. Lupus Canon. II, 1419 sq. Cfr. supra § 26.

²⁾ S. Isidori Hisp. Opp. ed. Iacobus du Breul. Paris. 1601. p. 88.

Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quam quod ipse est Pater.“ Hacce particula citata subsistit Sernikavius corruptelamque sic vult demonstrare: Si Isidorus revera prius pronunciasset, procedere Spiritum S. a Patre Filioque eorumque substantiam habere, consequenter dicere debuisset: „neque enim aliud ab iis procedere potuit quam quod ipsi illi sunt.“ Habebat vero nasum schismaticus, sed non habebat frontem: substitit illic ideo, quia sequentem contextum vidit quamvis praetensae corruptelae excludere suspicionem optimeque cum verbis cohaerere citatis. Nam pergit ultro S. Isidorus: „Spiritus S. autem dictus secundum id quod ad aliquid refertur spirans . . Proprio autem modo quodam Spiritus S. secundum quod refertur ad Patrem et Filium, quod eorum spiritus sit . . Ideo igitur Spiritus Dei sanctus vocatur, quia Patris et Filii sanctitas est . . proprie tamen ipse vocatur Spiritus S., tanquam sanctitas coessentialis et consubstantialis amborum . . Hoc autem interest inter nascentem Filium et procedentem Spiritum S., quod Filius ex uno nascitur: Spiritus S. ex utroque procedit.“

Παραφθορά ΑΔ'.

80) XXXIV. Porro idem in epistola Claudio Duci inscripta c. 2¹) prolixam de processione Spiritus S. a Filio instituens disputationem, inter alia: „Nobis,“ ait, „insinuare curasti quorundam Graecorum obiectionem, quod in Nicaena vel Constantinopolitana Synodo sub anathemate prohibitum legitur in symbolo, et in illo S. Athanasii de fide Catholica diminuere vel addere aliquid: atque ideo quidam ex Graecis Latinos proterve nituntur reprehendere, quod in professione s. fidei Deo corde et ore decantent: qui ex Patre Filioque procedit . . Quae supradicta prohibitio, si subtiliter et recte perspicitur, omnis ambiguitas removetur: cum enim addere seu diminuere prohibuit, de re contraria intellexit . . Spiritum vero S. esse Patris et Filii, et a Patre et a Filio mitti,

atque procedere ab utroque, S. Scripturae ~~veritas~~ demonstramus . . .“ Epistolam hanc ~~veritas~~ schismatici, et qui eam scriptis Iaidori inseri ~~veritas~~ plagiarium prodidisse ex rationibus ~~veritas~~. Atvero constat aetate S. Iaidori non ~~veritas~~ tina symbolum cum additamento ~~veritas~~ inter Graecos haud defuisse, qui ~~veritas~~ iterum iterumque decantatam ~~veritas~~. Prima etenim vestigia controversiae ~~veritas~~ sione iam in concertationibus cum ~~veritas~~ deprehenduntur.

Παραρτήματα

81) XXXV. In Epistola ~~veritas~~ Synodi 125 Episcoporum, quae ~~veritas~~ rum qui missi sunt ad Synodum ~~veritas~~. Fidei iuxta omnes Conciliorum ~~veritas~~ habens: „et in Spiritum ~~veritas~~ Patre procedentem (τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ~~veritas~~ ronium¹⁾) autem secutus ~~veritas~~ Florentino Iulianus S. E. ~~veritas~~ habuit contra Graecos ~~veritas~~ Graeci impostores eam ~~veritas~~ eoque loco quo legebatur ~~veritas~~ que procedentem, illi ~~veritas~~ lectori veritatis ~~veritas~~ lia VI Concilii Graecorum: Bona hinc fide Nicolai ~~veritas~~ dalis sic citat: „Credo ~~veritas~~ procedentem.“ Verum ~~veritas~~ quod Sernikavii Inter-

¹⁾ Cfr. Concill. ~~veritas~~

²⁾ Baronii Anna. ~~veritas~~

³⁾ Coletus VII. ~~veritas~~

⁴⁾ Qu. II de ~~veritas~~

praeterit, insuper perperam Baronium a. a. 860, 32 laudans) Antonius Pagi,¹⁾ qui vestigiis Combefisii²⁾ inhaerens: „In Actis,“ inquit, „Florentinae Synodi ac Iuliani in ea dictis nihil occurrit, non magna reverentia a Graecis pariter et Latinis, de VI Synodo eiusque Actis assertum; et in ea actum tantum de VII Synodo Generali, de eius nimirum Actione VII in confessione fidei, in qua Graecis abest vox Filioque.“³⁾ Igitur ἀναλογικῶς solummodo Epistolae Agathonis per Graecos perfidos falsificatio supponi potest, nisi forte potius dicamus Agathonem iisdem atque Leonem III rationibus ad scribendum sine additione symbolum fuisse motum, antiquitatis tenacissimum.

Παραφθορὰ Α΄.

82) XXXVI. Operi a Melchiore Hittorpio adornato et: „Catholicae Ecclesiae De Divinis Officiis Varii Libri ad S. D. N. Gregorium XIV. Romae 1591“ intitulo Ordo Romanus (Cod. Vatic. 4973) insertus est, qui fol. 28 (Sabbato ante Palmas) Symbolum tam Graece (τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον) quam Latine (Spiritus S. qui ex Patre Filioque procedit) exhibet. Ordinis huius auctor ignoratur, antiquitas omni exceptione maior est. Videtur is a magistris Romanae Ecclesiae tum esse conscriptus, quum Stephano Pontifice, et Pipino primum, deinde Carolo Magno procurante, divina officia Romana cum Romano cantu in Galliam sunt introducta. Hittorpius eum ex triade librorum MScr. ita edidit, ut nihil neque adderet neque resecaret.⁴⁾ Unde Schismaticorum de fraude cavillationes gerrae sunt germanae et λῆροι λήρων.⁵⁾

¹⁾ Pagi Crit. in Baron. 680, XXXII.

²⁾ Combefisius in Hist. Haeres. Monothelitarum Disp. 2 cap. 1 §. 3.

³⁾ Cfr. supra § 25.

⁴⁾ Cfr. Bona Analecta Liturg. Sacra (Epist. Select. ed. Sala) pag. 367.

⁵⁾ Scipio Maffei opp. T. XI. ed. ven. p. 148 codicem liturgicum lat. describens, inter Capitulares veronenses conservatum, quem in

Παραφθορά ΑΖ'.

83) XXXVII. Si Beda Commentario in librum Boethii de Trinitate (Opp. VIII, 938) inique Graecos contra Latinos propter doctrinam de Processione Spiritus S. etiam ex Filio insurgere conqueritur, Sernikavius eiusque interpres et epitomator locum Bedae nota imposturae iisdem ex causis inurunt, quibus Epistolam S. Isidori Claudio Duci nuncupatam *ψευδεπίγραφον* appellant et quas iam supra § 80 refutavimus.

Παραφθορά ΑΗ'.

84) XXXVIII. Inter Concilia Antiqua Galliae opera Iacobi Sirmondi edita¹⁾ commemoratur Synodus Gentiliacensis a. 767. Qua de re in hac synodo disceptatum sit, Adonis Viennensis in Chronico verba declarant²⁾. „Facta est,” inquit, „Synodus a. I. D. 767 et quaestio ventilata inter Graecos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus S., sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio: et de Sanctorum imaginibus.“ De eadem ait Sirmondus scribere etiam Reginonem Abbatem³⁾ locumque designare; necnon videri de hac ipsa esse accipienda, quae Paulus Papa Pipino rescripserit Epist. XXVI inter Carolinas. Obiiciunt Schismatici, quod alii Annalistae, v. gr. Eginhardus,⁴⁾ dumtaxat quaestionis de cultu imaginum SS. faciunt mentionem. Nos haud inficiamur istam principaliter in Concilio Gentiliacensi fuisse pertractatam; verum quin saltem obiter etiam controversia de Spiritu S. discussa

---

Hispania scriptum ante Saracenorum incursionem indicat, id est saeculo septimo, ait: „habetur in his quoque tam vetustis membranis oratio illa quae Schismaticos graecos iugulat: o Spiritus Sancte, qui a Patre Filioque procedis.“ (*Ang. Maii Nov. Patrum Bibliothec. IV, 53 n. 2.*)

¹⁾ *Sirmondus* II, 60.

²⁾ *Biblioth. PP. Colon. IX, 2, 292.*

³⁾ *Pistorius Scr. Germ. p. 25.*

⁴⁾ *Duchesne* II, 237.

sit, dubitare nequit nisi qui praepostero addictus scepticismo Adonis testimonium fide dignissimum flocci pendit.

Παραφθορά ΑΘ'.

85) XXXIX. Etherii Episcopi Uxamensis et Beati Presbyteri (libr. I adversus Elipandum Toletanum) ¹⁾ verba: „Neque a duobus processit aut Pater aut Filius, sed tantum Spiritus Sanctus . . . a Patre et a Filio Deus est, non a se“ cum contextu sequentium: „solus Pater a se Deus, hi vero duo ab uno sunt Deus, idest a Patre“ minime pugnant et cum sanis theologiae ecclesiasticae principiis optime consonant.

Παραφθορά Μ'.

86) XL. Nota est Epistola Hadriani Papae ad Carolum Regem de imaginibus, qua confutantur illi qui Synodum Nicaenam secundam oppugnarunt („Dominus ac Redemptor noster“). ²⁾ Eius authenticia partim ex decreto Ivonis, partim ex conciliabulo Parisiensi sub Eugenio celebrato apparet. In hac igitur Epistola libris Carolinis opposita, quam ex Gallia ad Gregorium XIII missam primus integram exhibuit Severinus Binius, ³⁾ inter alia haecce leguntur: „In Actione Tertia. In primo quidem capitulo ferebatur, in eo quod dicit: Et in Spiritum S. dominum ac vivificatorem, ex Patre per Filium procedentem. Reprehensio. Quod Tarasius non recte sentiat, qui Spiritum S. non ex Patre et Filio, secundum Nicaeni Symboli fidem, sed ex Patre per Filium procedentem in suae credulitatis lectione profiteatur. Responsio. Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam S. Patrum confessus est: quorum capitula pro vestro nimio amore, quem erga vestram praeerectissimam a Deo protectam regalem excellentiam gerimus, breviter exaramus: scilicet S. Athanasii de apparitione Domini in carne, inter cetera: Et propter hoc

¹⁾ Bibl. PP. Colon. VIII, 344.

²⁾ Concill. cur. Nicol. Coleti VIII, 1553 sq.

³⁾ Cfr. l. c. p. 549.

insufflat in facie Apostolorum etc.“ Ex Patrum auctoritatibus Hadrianus Tarasium evincit cum Symbolo quoad rem per diversa verba significatam apprime convenire. Ac ne unum quidem Sernikavius valet proferre argumentum internum externumve, quo praetensa παραφθορά suffulciatur.

Παραφθορά ΜΑ'.

87) XLI. Paulinus Aquileiensis in Synodo Foroiulienſi ¹⁾ additamentum Filioque fertur defendisse et dogma de Processione Spiritus S. accurate exposuisse. Actis Concilii monachus Baturinensis fidem non denegasset, si additionem animadvertisset receptam fuisse in Hispania, Gallia aliisque in locis, antequam Romae a Summo Pontifice reciperetur. ²⁾

Παραφθορά ΜΒ'.

88) XLII. Exstant in Alcuini de Trinitate Libris (v. gr. I, 25) longiores de Processione ex Patre Filioque disputationes, quas absque ulla ratione in dubium vocant Schismatici. Ineptum enim est ex intentione Synodi Aquisgranensis, in qua non tam de quaestione dogmatica ab Occidentalibus et Orientalibus ante schisma unanimi consensu enucleata, quam de usu Symboli particula Filioque ornati liturgico agebatur, contra integritatem textuum Alcuini argumentari.

Παραφθορά ΜΓ'.

89) XLIII. Rhabanus Maurus lib. I de Universo cap. 3 ³⁾: „Spiritus S.“ inquit, „ideo praedicatur Deus, quia ex Patre Filioque procedit, et substantiam eius habet. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quam quod ipse est Pater.“ Procul dubio loco voculae „eius“ legendum videtur „eorum“. Sin autem Rhabanus deinceps solius patris meminit, hoc inde

---

¹⁾ Labbe VII, 994.

²⁾ Cfr. Bellarminus de Christo Lib. II C.21 p. 135.

³⁾ Opp. ed. Colvener. I, 59.

factum est, quia simili atque S. Augustinus modo¹⁾ in Patrem principaliter refert processionem, quin tamen unicam utriusque personae actionem excludat.

Παραφθορὰὶ παντοίας.

90) XLIV. Denique Sernikavius corruptelarum quas fingit seriem ita terminat, ut tabulam Conciliorum et Scriptorum in quibus dogma Latinorum vindicatur, componat. Ac primum quidem recenset

Concilia Toletanum VIII a. 653.

Emeritense in Lusitania a. 666.

Bracarense IV a. 675.

Toletanum XI a. 675.

Heldfeldense in Anglia a. 680.

Toletanum XII a. 681.

„ XIII a. 683.

„ XV a. 688.

„ XVI a. 693.

„ XVII a. 694.

Dein nominat Hildefonsum Toletanum (libro de virginitate B. Mariae V. c. VIII), Aponium (ll. 3 et 6 in Cantica), Ordinationem Episcoporum Gallicam, Bedam Venerabilem (Comment. in Epist. a. Roman. c. VIII, Comm. in I ad Corinth. epist. c. XII, Comm. in epist. ad Galat. cap. IV, Homil. aestiv. Dominica Exaudi, Comm. in cap. Ioann. VII, VIII, libr. de sex dierum creatione, ad verba illa: „Et Spiritus Dei ferebatur super aquas,“ libr. I de element. Philosophiae), necnon alios iam antea citatos recantat.

91) Omnia horum Conciliorum ac Scriptorum loca pessimae fidei et indubie corrupta esse, deprehendi facile dicunt Schismatici, si ad acta Aquisgranensium cum Leone III Papa respiciatur. Ea autem assertio quantum a veritate aberret, ex documentis historicis patet. Etenim

¹⁾ Cfr. supra § 67.

- a) Quaestione de processione Spiritus S. per Ioannem quendam monachum Hierosolymitanum agitata, Synodus magna Grani aquis congregata mense Novembri a. 809 tanquam regulam et fidem ecclesiasticam sanxit, Spiritum S. a Patre et Filio procedere, non creatum, non genitum, sed Patri et Filio coaeternum et consubstantialem.¹⁾
- b) Exstat epistola Caroli M. ad Leonem PP. III per Bernarium Vormatiensem, Iesse Ambianensem Episcopos et Adalardum abbatem Corbeiensem directa, quam ex abbate Smaragdo post Holstenium Codice MScr. Bibliothecae Reginae usum Sirmondus descripsit.²⁾ Ipsius scopus ex principio et fine fit manifestus. Verba sic sonant: „Quaestio quae de Spiritus S. processione est nuper exorta, iamdudum est diligentissime a s. patribus ventilata. Sed quia iam diu a quaerentibus neglecta iacebat, non quievit quasi antiquitus ventilata, sed quasi quaedam his temporibus nobis subito emersit occulta, quod divinitus spiratum fideliter credens non dubito . . Haec a nobis summo opitulante opifice de Spiritus S. processione multiplicia s. scripturarum adgregata sunt testimonia, ut divinatorum librorum sententiis victus, multorumque orthodoxorum nube testium pressus veritati non valeat resistere inimicus; sed potius sententiis catholicis veridicisque suasus testimoniis, revertatur ad tutissimum ecclesiae sinum.“ Instant Schismatici: Quomodo per saecula duo continua ante illud concilium Aquisgranense continuata usque ad ipsius tempora, ubique per ora scriptorum, et in conciliis dogma istud sonuit, et tamen legati Aquisgranenses aiunt, eam quaestionem diu neglectam iacuisse, et nuper demum exortam? Vanissima est huiusmodi obiectio. Constat

---

¹⁾ Concill. cur. Nicol. *Coleti* IX, 277 sq.

²⁾ *Sirmond.* Concill. Gall. II, 256 a. a. 809.

enim duobus ante synodum Aquisgranensem saeculis doctrinam de Spiritus S. processione ex Patre Filioque a scriptoribus et conciliis unanimiter tanquam fidem ecclesiasticam fuisse assertam et vindicatam, quin tamen disputationes isto temporis spatio institutae prolixis et subtilibus SS. Patrum tam Orientalium quam Occidentalium disquisitionibus queant aequiparari. Dubia autem Ioannis Hierosolymitani in causa fuerunt, cur quaestio denuo accuratius et cum apparatu theologico ventilaretur.

- c) Patres Aquisgranenses quoad dogma concordēs unice dubitarunt, num id bene factum esset, ut symbolum, cui tum apud Hispanos tum apud Gallos additae fuerant illae syllabae Filioque, ita auctum in Ecclesia caneretur. ¹⁾ Ac Leo III, etsi additamentum in decantando Symbolo a Francis adhiberi contra consuetudinem Romanae Ecclesiae, amore custodiendae antiquitatis et cum Graecis servandae pacis studio ductae, moleste ferebat, tamen nec prohibuit absolute id deinceps fieri et palam professus est processionem Spiritus S. a Patre et Filio ab ecclesia credi ceu dogma fidei. „Lectis“ — ita inquit Acta Collationis cum Papa Romae a Legatis Aquisgranensibus habitae ²⁾ — „a praedictis missis per ordinem testimoniis, atque a Domno Apostolico diligentissime auditis, ait: Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus, et sacrae scripturae auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo: et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abiicio.“

92) Absurda est schismaticorum appellatio ad Alcuinum, quippe qui in Epistola ad Lugdunenses sententiae Leonis III prorsus conformia statuat. Quod vero denique spectat ad

¹⁾ Cfr. *Baronius* a. a. 809, § sq.

²⁾ Concill. *Coleti* IX, 278 sq. Cfr. *Liber Pontificalis* in Leone III.

Ioannis VIII Photio nuncupatas litteras,¹⁾ a Sernikavio una cum interprete et epitomatore saepius iactatas, huc transscribere iuvat, quae apposite Christ. Lupus²⁾ notavit: „Eo tempore Romana Ecclesia, nuperum Leonis tertii Pontificis Decretum servans, sine additamento adhuc omnino recitabat Symbolum ideoque inter ipsam et Photium esse de hac re non potuit scandalum aut contentio; esse potuerit cum sola, quae cum additamento tunc pridem recitabat, Francorum Ecclesia. Verum absit, ut eam Ioannes octavus aut quis alius Romanus Pontifex ista de causa anathematizavit, aut cum Inda collocavit. Recentius est istud de Symboli additamento litigium, proindeque et ista Epistola est nescio cuius posterioris Graeculi figmentum.“

93) Confutationem absolvimus duorum Sernikavii Tractatum, qui de falsatis per Latinos SS. Patrum ac Conciliorum monumentis tam occidentalibus quam orientalibus agunt. Singulas corruptelas a Schismaticorum triade insinuat dum recensuimus, criminationes in Catholicos impudentissime vibratas sumus amoliti. Etenim vidimus istas quae finguntur *παράφθοράς* haud semel nil aliud concernere, nisi varietatem scripturae in diversis Codicibus obviam et ab editoribus fideliter expressam. Alteram corruptelarum quas notat monachus Baturinensis categoriam, constituunt errores levitati typographorum vel transscribentium attribuendi. Tertio schismatici discrepantiam urgent versionis latinae a graeco autographo, quae tamen in verbis, non in re subsistit. Quarto sine testibus Latini arguuntur falsatorum textuum, quum e contrario documenta authentica accusationem in Graecos retorquendam esse efflagitent. Quinto perperam argumentationes ex modo interpungendi desumuntur. Sexto de notis agitur marginalibus, qui in textum irrepsierunt. Septimo differentiae inter principem et posteriores eiusdem auctoris recensiones in malam contorquentur fidem. Octavo mendae vel corruptelae, quas

¹⁾ *Beveregii Εἰσροδίων* sive Pandectae Canonum II, 806 sq.

²⁾ *Chr. Lupus* Can. II, 1420.

Latini fassi restituerunt primi, decantantur. Plerumque autem schismatici absque ullis auctoritatibus doli mali notam inurunt, ubi effata SS. Patrum et Conciliorum perspicua ipsorum de Processione Spiritus Sancti commentis adversari intelligunt. Rem exploratissimam super additione in Symbolo saec. VII facta negant; de dualitate principiorum queruntur; ad legem Synodi Ephesinae provocant; cohaerentiam singulorum dictorum non vident et hinc calumniis effugium sibi quaerunt; notiones „proprie“ et „principaliter“ ad Patrem relatas perverse interpretantur; antitheses in locis Patrum sibi videntur invenire, quaestionum speculativarum ignorantia insignes; actis denique synodalibus falsissimas obtrudunt intentiones. Sic nulla veritate nituntur nec ulla veritatis specie gaudent, quae Sernikavius unacum graeco Tractatuum interprete ac epitomatore Novogrodensi contra Latinos deblaterant.

94) Duplex adhuc momentum silentio haud praetereundum esse censeo:

- a) Monachus Baturinensis eiusque pedissequae etiam in duobus *περὶ παραφθορῶν* tractatibus, qui novitatis saltem speciem praeseferunt, vestigiis Photii, ¹⁾ Nicetae Myrseniotae, ²⁾ Marci Ephesii aliorumque inhaerent, qui quum apertis testimoniis respondere nequirent, ad sacram illam anchoram confugere soliti sunt: Dicta Patrum ab adversariis, quibusdam additis vel immutatis, corrupta fuisse. Istiusmodi autem calumniae quam stultae et fatuae sint, iam Nicephorus Blemmida, ³⁾ Bessarion, Scholarius, Iosephus Methonensis, ⁴⁾ Leo Allatius (l. c.) demonstrarunt.
- b) Neminem latere potest, Sernikavium, Eugenium Bulgar et Theophanem Procopowicz multa sophismata mutuatos esse a Novatoribus recentiorum temporum,

¹⁾ Photius De Spiritus Sancti Mystagogia c. 71.

²⁾ Cfr. Leo Allatius Vindiciae Synodi Ephesinae pag. 274 sq.

³⁾ Oratio I c. 4. G. O. I, 3 sq.

⁴⁾ Harduin. IX, 313. 449. 567 sq.

qui saepe conquesti sunt, adulteros fuisse a Catholicis MSS. Patrum Codices, qui inique mille iniuriarum plaustra exonerarunt, ne quid sentiatis, quae inter eos obtinent, quidquam illis adversi appareret. Cavei¹⁾ praesertim mendacia a Muratorio²⁾ optime refutata Schismaticis in praeiudicia propensissimis admodum grata acceptaque fuerunt.³⁾

95) Superest, ut convicia Graecorum in Graecos ipsos, falsatoriae artis peritissimos, retorqueamus. Infinitum paene catalogum falsariorum ac falsitatum adversus Codices a Schismaticis, qui Eutychianos ac Nestorianos imitati sunt, commissarum possemus contexere; sed nonnulla sufficere proponere specimina. Photium igitur, parentem funesti schismatis, — ut verbis utar Barth. Germonii⁴⁾ — hominem fuisse magnae quidem eruditionis, sed maioris nequitiae Bellarminus⁵⁾ ait, et vere. Quis enim fraudes ignorat et dolos, quibus usus est vir ambitiosus, ut S. Ignatium de Sede Patriarchali detruderet, et detrusum perderet? Istud autem hoc in loco imprimis observandum est, eum impudentia singulari ausum esse ipsos Romanorum Pontificum literas coram Imperatore, coram Synodo truncare et variis modis adulterare.⁶⁾ Sed iuvat ea de re conquerentem Nicolaum I audire. „Quia superius,“ inquit,⁷⁾ „de falsatae Epistolae per iam dictos tunc Rodoaldum et Zachariam Episcopos ad te directae scriptura

¹⁾ Cavei Script. Eccl. Hist. Lit. Proleg. Sect. VII.

²⁾ De Ingeniorum Moderatione in Religionis negotio. ed. Francof. Lib. II c. 6 p. 273.

³⁾ Cfr. Theophanes Procopowicz § 289 sq.

⁴⁾ Germon De Veteribus Haereticis Ecclesiasticorum Codicum Corruptoribus. p. 365 sq.

⁵⁾ Bellarminus Lib. de Scr. Eccles. in Photio.

⁶⁾ Cfr. librum meum: „Papst Nikolaus der Erste u. die byzantin. Staatskirche seiner Zeit“ intitulatum p. 39.

⁷⁾ S. Nicolai PP. I Epist. 9 ad Michaellem Imp. (Concill. Labbe VIII, 330 sq.) Cfr. Harduin. V, 147: „falsata Graecorum more“.

memoriam fecimus: restat ut partim loca, in quibus falsata est, quantum inspectis exemplaribus Graecis, quae nobis per Leonem a secretis misisti, nosse tribuitur, aperiamus." Deinde postquam conquestus est non fuisse in ea legenda Epistola servatum ordinem legitimum, et a SS. Patribus observari solitum, addit, „in iis quae ibidem (coram Synodo) ex ea lecta sunt, nonnulla addita, multa mutata, plura subtracta reperiri." Tum vero non pauca profert loca, quae fuerant adulterata, suppressa vel addita. Denique his enumeratis sic concludit idem Pontifex. „Siquidem per Vestratum aliquem tantum nefas patratum est, quoniam apud Graecos, sicuti nonnulla diversi temporis scripta testantur, familiaris est ista temeritas, miramur . . ." Hactenus Nicolaus, qui quidem Photium huius sceleris architectum fuisse non pronunciat. Verum cum ea maxime loca resecta sint et adulterata, quae Ignatium adiuvabant, Photii autem ambitioni adversabantur, quis non statim intelligat, sacrilegium istud non posse in alios derivari, quam in Photium atque eius satellites et ministros: praesertim cum certum sit Photii ingenium eiusmodi fraudum fuisse feracissimum.¹⁾

96) Tres etiam Ioannis Octavi Epistolas, primam ad Basilium et Alexandrum Imperatores, secundam ad ipsum Photium, tertiam ad Clerum Constantinopolitanum et Patri-

¹⁾ Petr. *Constant* Vindiciae Veterum Codicum Confirmatae pag. 624: „cum nullum hoc pseudopatriarcha noverimus in confingendis vel adulterandis scriptis impudentiorem." Cfr. *Nouveau traité de Diplomatique* tom. VI part. VII cap. 1 ad Saec. IX. *Hergenröther* in Not. ad libr. de *Mystagog.* p. 161: „Photio obicitur, quod Bibl. Cod. 277 in homil. de incarnatione Chrysostomo adscripta, quae incipit: *ὅπως ἐπεφάνη ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις*, propositionem *ἐκ* expunxerit (p. 848 ed. 1601), quam Beccus (G. O. I, 139; II, 313. 314. 334. 527), Manuel Calecas, Ios. Methon. (Hard. IX, 574) et editio Saviliana omnino concordanter legunt. Verba sunt: *ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς. ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα.* Alibi, ut Or. I prophyl. (G. O. II, 528) legitur: *τὸ παρὰ Χριστοῦ πνεῦμα.* De hoc testimonio cf. *Petavium* de Trin. VII, 3, 19."

archas Orientalium Ecclesiarum datam, falsatas esse a Photio;¹⁾ ut et Commonitorium quod Ioannes Legatis suis dederat, pluribus ostendit Baronius (a. a. 879); neque vero ullus ea de re dubitandi locus est. Habetur enim istarum literarum geminum exemplar, unum in Regesto Rom. Pontificum, alterum in actione secunda Synodi, quam Photius celebravit Constantinopoli. Primum literas exhibet sinceras et genuinas, quales a Ioanne scriptae sunt: alterum eas repraesentat, quae lectae sunt in Synodo et a Photio adulteratae. Has omnium oculis subiecit eruditus Annalium Ecclesiasticorum scriptor: neque quisquam est, qui eius diligentiam reprehenderit et in invidiam vocaverit.²⁾

97) Iudicium porro habemus Synodi a. 1280 Ioanne Vecco praesidente et octo Metropolitibus considentibus celebratae,³⁾ ubi publicis tabulis fuit manifestatum, Escammatismum Ecclesiae Constantinopolitanae Referendum ex S. Gregorii Nysseni (Hom. in Pater noster) Codice antiquo (= Vat. Gr. 448), ferro usum voculam *ex* erasisse idque postea confessum esse.⁴⁾

98) Rursus idem ille Veccus Patriarcha, sanctae unionis germanus vindex: „Alius,“ inquit,⁵⁾ „illud „quod vero ex illo, quod continue est ex primo“ ex scriptis Nysseni erasit:

¹⁾ Cfr. *Leo Allatius* De octava Synodo Photiana pag. 120 sq.

²⁾ Cfr. *Anastasio* Bibliothecarii Praefat. ad VIII Synod. Oecumen. — *Iacobus Gretserus* De Iure et More prohibendi, expurgandi et abolendi libros haereticos et noxios, p. 208: „Sic in Synodo VIII^a Oecumenica contra Photium, falsarunt Graeci Epistolam Adriani II Pontificis, resectis omnibus illis, quae in laudem imperatoris occidentalis scripta erant. Quam fraudem Anastasius Bibliothecarius deprehendit, Legatisque Apostolicae Sedis indicavit, ut scribit Wilhelmus Bibliothecarius in vita Adriani II Pontificis: vel ut aliis placet, ipsemet Anastasius Bibliothecarius.“ — *Tosti* Storia dello Scisma Greco Vol. I p. 410.

³⁾ Supra § 42. Cfr. *Leo Allatius* De Consens. Lib. III c. 1 n. 5 p. 893 sq.

⁴⁾ Cfr. *Ang. Maii* Nova PP. Bibliothec. IV, 40 sq.

⁵⁾ *Veccus* De iniusta sui Depositione Orat. II c. 23.

alius ex commentariis magni Basilii, „Qui ab ipso quod sit habet,“ a Filio scilicet Spiritum Sanctum esse: alius ubi Nysseni verba erant, „ut Processionis tantum proprietatem Spiritui soli inhaerentem confirmaret,“ „Patri“ literis immutatis apposuit: alius cum reperisset decernentem eundem Nyssenum, „Filium praeintelligi Spiritus hypostasi secundum causae rationem,“ loco Spiritus, Patris supposuit: rursumque ubi idem, „Spiritus ex Filio esse attestari“ dixerat, qui mutationem attentavit, ferro utens, praepositionem Ex obliteravit; itemque alius ubi sanctus Epiphanius dicit; „Quodsi Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, sive ab utroque. Si Christus ex Spiritu creditur,“ reposuit. Tot itaque ac tantis et praeter has aliis in scriptura tentatis perfectisque perversitatibus, ne vos inquam, contentiose eorum sententiis mordicus obsecundemini.“

99) Deinceps Constantinus Meliteniota,¹⁾ postquam celebrem Magni Basilii textum in tertio adversus Eunomium Antirrhético obvium: *Τίς γὰρ ἀνάγκη, φησὶν, εἰ τῷ ὁξυώματι καὶ τῇ τάξει κτλ.* attulit, sic pergit: „Haec igitur obtendentes, qui adversas partes tuentur, in voluminibus uti supra verba repraesentantibus corruptionem esse factam contendunt, adulterata ea esse nimis fraudulenter asserentes, quod vel mente solum concipere stultum fuerit. Quandoquidem undenam et a quibus corruptio similis in volumina omnia, quae ubique terrarum sunt, irrepsit? A Pneumatomachis, ut publicant quidam ex adversariis. Et nihilominus ex contentis in illis non intelligitur vel leviter Spiritum sanctum creaturam esse, ut stultis illis delirisque placet, et ad quod conatus omnes haeresis respiciunt. Sed a Latinis, aut ab aliquibus ex nostris, qui iamdiu eorum partes sequuntur? Et haec quoque neque persuadebuntur, neque probabuntur prudentibus. Primum quod illi prorsus linguam nostram ignorant, magnaque est inter utrasque nationes post dissidium disiunctio. Hinc ab eo tempore ex eorum viris eruditis nemo linguam Graecam

¹⁾ De Processione Spiritus S. Oratio II cap. 20 sq.

exercuisse reperitur. Secundum, quia propriae nationis tantumdem hostis est, ut obviam quamque adversus illam additionem in sanctorum commentariis comminiscatur, et quod a Deo edocti Patres nusquam et nullo in loco decernere verbis ipsis videntur, hoc ille ex se ipso fingat in destructionem dogmatis, quod in omni sua gente vires acquisiverat, et probabatur? Modum vero corruptelae, si quid unquam simile contigisset, numquam qui ante nos fuere non indicassent. Non sunt omnia haec plana, ut dicunt. Non sunt vera, nec quam proxime ad veritatem accedunt: quin oppositum est, si quis recte coniicit. Namque qui ex schismate sunt, cum prorsus sed non absque errore reprobassent, reiecissentque etiam ex Filio esse Spiritum Sanctum, atque etiam cum oppositum credentibus bellum teterrimum commovissent, ac confirmassent, et uti haereticos eos pro eorum viribus a sese disiunxissent, quandoquidem ex quo id peractum est, anni plures effluerunt, et illis decurrentibus in magna copia volumina exscripta sunt, quae in primis recte dictata scripta erant, in posterioribus describere maligne noluerunt, tanquam quae palam sententiam eorum redarguerent... Neque haec tantummodo dum exscribunt, inconsiderate et licenter, sed alia quoque plurima turbulenti homines adulterarunt, ex his quidem auferentes, si quid scriptum esset quod ipsis non arderet, in aliis aliud simile, ut illis videbatur apponentes, quae omnia tempore opportuno commemorabo. Et quid hic inquam de transcriptis ab eisdem alio atque alio tempore voluminibus, dum eorundem nonnulli nec ab illis, quae ab antiquo tempore exarata erant, manus abstinerunt. In quibus multa eraserunt, aliis loco eorum suppositis, quibusdam etiam prorsus abolitis.“ Prolixas annectit Veci discipulus disputationes, in quibus late singula enumerat corruptionis exempla.

100) De improbitate Schismaticorum non solum a Latinis in S. Concilio Florentino detecta, sed etiam a Bessarione et Iosepho Methonensi peculiaribus scriptis confirmata, necnon quomodo — teste Ioanne Diacono — ex S. Gregorii M.

Dialogis astuta Graecorum perversitas in commemoratione Spiritus S. a Patre procedentis nomen Filii suapte radens abstulerit, — iam supra egimus.¹⁾ Pariter multi ex iis qui SS. Patrum opera typis evulgarunt, haud semel depravationes a Graecis patratas notare coacti sunt.²⁾

101) Atvero recte Horatius: „Cum quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.“ Ne igitur longus sim in re tam manifesta totiesque documentis authenticis comprobata, retorquendis Schismaticorum conviciis finem imponam, pauca tantummodo ex praeclara Ang. Card. Maii de S. Gregorio Nysseno dissertatione³⁾ subiungens verba, quae ad corruptos Schismaticorum dolo codices post exortas cum orthodoxis quaestiones spectant: „Leo Allatius in Enchiridio⁴⁾ c. IV in Nazianzeni sermone de adventu Aegyptiorum, ait ab haereticis vocabulo *ἀγεννησίας* substitutum fuisse *αἰτίας*, quo dolo Filium removebant, quominus causa sit Spiritus S. simul cum Patre. Idem Allatius c. XV demonstrat corruptam fuisse ab iisdem Metaphrastae dictionem in sermone de S. Dionysio Areopag. ubi legebatur *ἐκπορευόμενον τοῦ πνεύματος ἁγίου* . . . S. Caelestini papae epistolam ad Nestorium in nonnullis subdole locis a graeco aliquo interprete fuisse perversam, demonstravi olim bobiensi codice utens, cum de vetere Chalcedonensis synodi latina translatione disserui . . Idem usuvenit in Byzantinorum episcoporum catalogo. Et enim in Columnnensi Vat. Codice, cuius aetas schisma Photii praecedit, initium fit, prout veritas postulat, a Metrophane sub magno Constantino. At recentior Chronographus, quem nos edidimus, cum neotericis aliis, facit initium sui catalogi

¹⁾ Cfr. supra §§ 37 sq. 39 sq. 78.

²⁾ Cfr. etiam *Petavius* in Notis ad Epiphanium p. 359.

³⁾ *Ang. Maii* Nova Biblioth. IV, 48 sq.

⁴⁾ Textus huius operis lingua Graecorum vernacula scripti Romae a. 1658 editus est. Italicam eius versionem a Raphaele Vernazza confectionem exhibet Codex Bibliothecae *Vaticellanae* Allatianus numero XX insignitus.

a Stachy, apostolicorum temporum homine, fraude nobilissima Schismaticorum, ut apostolicam dignitatem Byzantinae Sedi vindicent.“

102) Iam, quod reliquum est in hisce Prolegomenis tractandum, venio nunc ad delineationem ipsius Operis sub titulo: „Scriptorum Graeciae Orthodoxae Bibliotheca Selecta“ evulgandi. Quaeritur: quinam auctores Graeci in hanc collectionem sint recipiendi? Indubie delectus erit inchoandus ab illis ecclesiastici dogmatis propugnatoribus, quos Raynaldus, Aubertus, Sfondratus, Meursius, Allatius et Arcudius primi e tenebris eruerunt, i. e. a Nicephoro Blemmida, Ioanne Vecco, Constantino Meliteniota, Georgio Metochita, Georgio Pachymera, Demetrio Cydonio, Bessarione, Georgio Trapezuntio, Gregorio Protosyncello, Hilarione Monacho, Ioanne Plusiadenio.

Singula igitur horum undecim theologorum scripta novis curis recensenda breviter perstringam; dein subsidia critica innuam, quibus eadem ipsa duxi emendanda; tum de via ac ratione illos libros in tria volumina distribuendi agam; denique *ἀνέκδοτα* quaedam Graeciae Orthodoxae monumenta indigtabo ex thesauris Manuscriptis depromta et quarto operis de quo sermo est volumini inserenda.

103) Magna animorum contentione de concilianda Romanae Graecorum ecclesia atque exitiali schismate extinguendo agitatum esse constat sub pontificatu Gregorii PP. IX, qui a. 1233 per litteras et legatos ad Germanum Patriarcham Constantinopolitanum missos, ut sancta unio catholica restitueretur, omnem dedit operam. Hisce ipsis temporibus floruit Nicephorus Blemmida, vir pietate ac doctrina admirabilis, cuius integritatem vel ipsi Schismatici summis exornarunt laudibus.¹⁾ Qui quum rerum divinarum contemplationi addictus in monte Atho solitariam ageret vitam, Graecae eccle-

¹⁾ *Georg. Acropol. Annal.* c. 32. *Pachym. Histor.* V, 15. Cfr. *Leon. Allatii de Eccles. Occidental. atque Oriental. perpet. Consens.* L. II C. XIV n. 4 p. 712 sq.

siae cum Romana coniunctionis appetentissimus, non dubitavit duas Orationes publicare ad Iacobum Bulgariae Archiepiscopum et ad Theodorum Ducam Lascarum transmissas, quibus ex S. Patrum auctoritatibus Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere luculenter demonstrat. Utrumque illud commentarium Baronii continuator Odericus Rainaldus in decimotertii suorum Annalium tomi calce collocavit.¹⁾

104) Posteaquam in Concilio Lugdunensi Graeci per suos Oratores Ecclesiae Latinae uniti fuerunt, haud exiguus remansit numerus adversariorum unionis, quorum impugnationem verbo et scriptis strenue suscepit Ioannes Veccus Episcopus Constantinopolitanus, vir excellentis ingenii, ad agnoscendam supremam Matris ac Magistrae Ecclesiarum auctoritatem potissimum ex lectione librorum Blemmidae perductus.²⁾ Nec mirum, quod Andronicus, Michaelis Imperatoris successor, Veccum pro vera fide pugnantem, coacto conciliabulo Antistitum Schismaticorum, ad maritimas Bithyniae partes relegavit, ubi patriarcha exul per quattuordecim annos turri inclusus in Romani dogmatis confessione moritur.³⁾ Ex magno Vecci operum numero sequentia ad praesentem pertinent scopum:

- a) De Unione Ecclesiarum Veteris et Novae Romae (70 Capita).
- b) Sententia Synodalis de corrupto S. Gregorii Nysseni dicto Hom. in Pater noster, quae incipit "Ὅτε προσήγεν. Hoc documentum pretiosissimum ex Regia Parisiensi primus descripsit Ioannes Aubertus.
- c) Vecci Apologia, nullo modo Graecorum consuetudines destrui, si Ecclesiarum unionem acceptant, sed ad conciliandam in Christo pacem multum conducere,

---

¹⁾ p. 721—743. — Alia Nicephori scripta de anima, *περί ψυχῶν ἀρχῶν καὶ αἰσίων*, de Ascetarum modo vivendi, necnon Explicatio Psalterii Davidici exstant in Codd. Vatt. 246. 313. 683. 733.

²⁾ *Pachym.* Hist. VII, 9.

³⁾ *Leon. Allat.* de Consens. L. II C. XV n. 8 p. 761 sq.

quod inter se in asserendo dogmate conveniunt (4 Capita).

- d) Eiusdem Epigraphae sive Praescriptiones in dicta ac sententias sanctorum Patrum a se collectas de processione Spiritus Sancti. Sunt numero XIII, quae eruditionem pariter ac sagacitatem Vecci testantur. Fucosas contra Epigraphas a Gregorio Palama, calido veritatis catholicae contrario machinatore, elaboratas Contradictiones Bessarion praeclare enervavit, Veccum tuendo. Iuvabit utique editionem τῶν Ἐπιγραφῶν ita instruere, ut uno eodemque conspectu Palamae antitheses et Nicaeni defensiones textui subiunctae exhibeantur.
- e) Eiusdem Collectio sententiarum ex Sanctorum scriptis, quibus Latinorum dogma stabilitur.
- f) Ad Sugdaeae Episcopum Theodorum Libri tres, in quibus Veccus non solummodo dogmaticas disquisitiones concinnavit, sed etiam historiam Photiani schismatis contexuit.¹⁾

105) Subsequuntur scripta duorum Vecci discipulorum doctrinaeque praeconum, qui iidem magistro haud dissimiles fuerunt in tormentis pro veritate firmissimo animo ferendis,²⁾ scilicet:

- a) Constantini Meliteniotae, Magnae Ecclesiae Chartophylaxis, de ecclesiastica unione Latinorum et Graecorum necnon de processione Spiritus Sancti etiam ex Filio Orationes II.
- b) Georgii Metochitae Diaconi Magnae Ecclesiae Refutatio trium Capitum a Maximo Planude Monacho editorum.

106) Utriusque theologi modo memorati coaetaneus, Georgius Pachymeres, sub Michaelis et Andronico Dicaeo-

---

¹⁾ Cfr. *Leon. Allat.* de perp. in dogm. de Purgatorio consensione p. 825 sq.

²⁾ *Allat.* de Consens. L. II C. XV n. 9. 10 p. 769 sq.

phylacis honore donatus,¹⁾ Aristotelis epitomator et Dionysii Areopagitae commentator,²⁾ etsi caeteroquin circumspecte legendus nec cum Petro Halloix falsis elogiis ornandus est, libellum composuit *πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι διὰ τοῦτο λέγεται πνεῦμα θεοῦ, διὰ τὸ ὁμοούσιον*, in quo schismaticam de processione Spiritus Sancti exceptionem convellens, sanas et Latino dogmati conformes profert sententias.

107) Exeunte saeculo XIV floruit Demetrius Cydonius, patria Thessalonicensis vel Byzantinus,³⁾ vir solide doctus et mere orthodoxus, eo etiam nomine meritissimus, quod complures Sanctorum Augustini, Anselmi Cantuariensis, Thomae Aquinatis libros in Graecam transtulit linguam.⁴⁾ Hoc loco missas facio eiusdem Orationes et Epistolas. Duae autem lucubrationes, quae ad propositum operis nostri spectant, sic sunt inscriptae:

- a) De execrandis dogmatibus Gregorii Palamae.
- b) De processione Spiritus Sancti ad eos qui dicunt, Filium Dei non esse ex substantia Patris. XIII Capita, quae absurdas ex falso principio consequentias evidentissime confutant.

108) Eximii Bessarionis Cardinalis Archiepiscopi Nicaeni tractatus pro Vecco apologeticos iam supra (§ 104, d) attigimus. Quemadmodum vero eius opusculum de processione Spiritus S. via historico-theologica Alexium Lascarum Philanthropinum ad ictus adversariorum propulsandos egregie instruit, ita Epistola Generalis Viterbii a. 1463 ad Clerum Constantinopolitanum graece exarata et dein latine versa, plane aureo sermone necessitatem agnoscendi et colendi Caput universitatis Fidelium inculcat.

---

¹⁾ Leon. Allatii de Georgiis et eorum Script. Diatr. Append. ad Georg. Acropol. Histor. Byzant. p. 364 sq.

²⁾ Codd. Vatt. Graec. 267. 321. 377. 973.

³⁾ Alb. Fabricii Biblioth. Graec. Tom. X p. 385.

⁴⁾ Codd. Vatt. 606. 677. 1093. 1115. 1122.

109) Georgius Trapezuntius († 1484), propter doctrinae praestantiam inter Cives Venetos adscriptus et Romae fere primus Graecorum habitus,¹⁾ praeter epistolarem ad Ioannem Palaeologum cohortationem *πρὸς τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν*²⁾ duas confecit litteras satis prolixas Ioanni Cubolesio (De processione Spiritus Sancti; 30 Capita) et Hieromonachis Creten-sibus (De una, sancta, catholica Ecclesia; 20 Capita) nuncu-patas.

110) Inter Praesules, qui posteaquam Synodo Florentinae subscripserunt, unionis observantissimi atque pro salute gregis admodum solliciti fuerunt, eminet Gregorius Protosyncellus,³⁾ a. 1445 patriarchatu Constantinopolitano donatus, pietate et doctrina conspicuus. In Epistola ad Imperatorem Trapezun-tium directa per XXI Capita de additione facta in Symbolo solide disputavit simulque Patres Florentinos nihil novi osten-dit in sanctam Christi Ecclesiam prae his quae antiquitus constituta fuerant, introduxisse.

111) Accedit Hilarionis Monachi Oratio dialectica de pane Graecorum mystico, et Latinorum azymo; quam primus e sua bibliotheca depromptam Ioannes Meursius a. 1619 Lug-duni Batavorum inter „Divina Varia“ Theologorum Graeco-rum *ἀνέκδοτα* edidit.⁴⁾ Absque dubio Hilarion polemicam habet rationem libelli cuiusdam a Niceta monacho Studita et Michaelis Caerularii sectatore contra Latinos compositi.⁵⁾

112) Agmen claudit Ioannis Archipresbyteri Plusiadeni⁶⁾ inter Pium quendam, Publicanum, Rhacendytam, et unum ex

¹⁾ *Giornale de' Letterati d'Italia* XVI, 414 sq. *Allat.* de Georgiis I. 374.

²⁾ *Codd. Vatt.* 1175 p. 202; 1370 p. 211; 1428 p. 124.

³⁾ *Leon. Allat.* de Consens. L. III C. IV n. 4 p. 955 sq.

⁴⁾ *Repet.* in *Io. Meursi Operum Volumen VIII* ex recens. *Io. Lami.* ed. Florent. fol. 779 sq.

⁵⁾ *Acta et Scripta de Controversiis Eccles. Graec. et Latin.* ed. *Will* p. 127.

⁶⁾ *Allatius* (de Consens. III, 3 n. 3) Plusiadenum et Iosephum Episc. Methonensem, qui Responsionem ad libellum Marci Ephesii de Synodo

duodecim Sacerdotibus, qui unionem amplexi fuerant, praesentibus et aliis tribus, Auditore videlicet, Teste, et Dicaeocrita Disceptatio: De differentia inter Graecos et Latinos. Et, De sacrosancta Synodo Florentina. Asservatur hic dialogus Mediolani in Bibliotheca Ambrosiana, ex qua Leo Allatius eum consecutus est Pauli Sfondrati opera descriptum.

113) Absolvi catalogum auctorum et librorum pro nova Graeciae Orthodoxae bibliotheca seligendorum. Fieri autem non potest, ut textus editionum principum reimprimatur, nisi subsidiis criticis sanatus et accuratissime recensitus. Quapropter textum impressum cum libris manuscriptis contuli et iuxta eiusmodi collationes emendavi. Ac primum quidem in amplissima Vaticani Palatii bibliotheca novem potissimum Codices Graecos numeris 606. 677. 708. 1093. 1115. 1393. 1428. 1455 insignitos et Ottobonianum 225 excussi. Dein Collectanea Allatii manu exarata, quae scopo praesentis operis apprime inserviunt, in bibliotheca Vallicellana¹⁾ perscrutandi facultatem petii ac impetravi; inter quae praepriis XII Codices numeris X. XIII. XIV. XX. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXXIX. XLV. LIII. LXX signatos excerpti. Denique quum Florentiae in bibliotheca Laurentiana celebres Angelii Mariae Bandini Chartas ad Concilium Florentinum pertinentes examinarem, haud praetermisi Codicem membran. 26 Plut. VIII²⁾ pro restituenda lectionum nativa integritate consulere. Haec igitur subsidia critica excutienti contigit mihi, ut genuinam plurimis mendis possem afferre medelam.

Florentina adornavit, unum eundemque esse haud praeter rem (Cod. Vatic. 670) suspicatur.

¹⁾ Cfr. Origine, Progresso e Stato della Biblioteca *Vallicelliana* nel 1838 (MSer.) pagg. 4. 22 sq.: „Leone Allaccio nel suo morire, accaduto l'anno 1669, fidò in tal modo i suoi Autografi ed Apografi di opere editae ed inedite, non che le copie di vari Codici Vaticani, Barberini, di propria mano trascritti, che in fine per mezzo del Vernazza, e del Mariotti dovessero riposarsi, e rimaner fidati alla nostra Biblioteca.“ etc.

²⁾ Cfr. *Bandini* Catalogus fol. 381 sq.

114) A subsidiis criticis transeo ad innuendam viam ac rationem Operis de quo agitur, in tria volumina (quorum unumquodque ex singulis constabit sectionibus) distribuendi.

a) Primum Volumen praeter

α) haec Prolegomena contra Sernikavii ab Eugenio Bulgar in Graecum versos Tractatus directa, constituent

β) Nicephori Blemmidae Orationes II,

γ) Ioannis Vecci de Unione Ecclesiarum,

δ) Eiusdem Sententia Synodalis,

ε) Eiusdem Apologia,

ζ) Eiusdem Epigraphae XIII unacum Palamae contradictionibus et Bessarionis defensionibus textui cuiusque paginae subiiciendis.

b) Subsequitur Secundum Volumen, in quod septem opera censeo esse recipienda:

α) Ioannis Vecci Collectionem ex Sanctorum scriptis in favorem Latinorum dogmatis,

β) Eiusdem ad Theodorum Episcopum Libros III,

γ) Constantini Meliteniotae de Ecclesiastica Unione,

δ) Eiusdem de Processione Spiritus Sancti,

ε) Georgii Metochitae Refutationem Capitulorum Planudis,

ζ) Georgii Pachymerae libellum,

η) Demetrii Cydonii de dogmatibus Palamae tractatum.

c) In Tertio rursus Volumine iuxta Codices MScr. correcta erunt collocanda:

α) Demetrii Cydonii de processione Spiritus Sancti XIII Capita,

β) Bessarionis ad Lascarum Epistola,

γ) Eiusdem Epistola Generalis,

δ) Georgii Trapezuntii ad Cuboclesium,

ε) Eiusdem ad Cretenses,

ζ) Gregorii Protosyncelli ad Imperatorem Trapezuntium Epistola,

η) Hilarionis Monachi Oratio dialectica,

θ) Ioannis Plusiadeni Disceptatio de differentia inter Graecos et Latinos.

115) Exstant adhuc *ἀνέκδοτα* quaedam Graeciae Orthodoxae monumenta, quae e tenebris eruta apparatus pro Quarto operis quod aggressus sum Volumine suppeditabunt. Prae caeteris duo quae causae catholicae inserviunt, scripta lucem adhuc desiderant:

- a) Manuelis Chrysolorae de processione Spiritus Sancti Capita: *Κεφάλαια ὅτι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* (Codex Gr. Ottobonianus 305 p. 71 sq.), quae integra descripsi, lectionibus variis ex Codicibus Vaticano 1103 et Vallicellano Leon. Allatii n. XIV in fine adiectis.
- b) Marci Eugenici Capita Syllogistica a Georgio Scholario et Bessarione confutata = Cod. Vatican. Gr. 1428 f. 128 sq. Cod. Vallicell. Allat. XXV. Cod. Med. Laurentian. XIV. Plut. X. Cod. Monacens. gr. 27. ¹⁾

His accedunt:

- c) Ioannis Chilae (sive Clidae), Metropolitae Ephesi, ²⁾ tractatus doctissimus ob Schismatis detestationem compositus, cuius titulus ex graeco idiomate versus hic est: „Ioannis metropolitae Ephesi oratio composita contra schismaticos, ex diversis canonibus et scriptis demonstrationibus comprobans, quod cum ecclesia est orthodoxa, absurde nonnulli ab hac secedunt.“ Bibliotheca Vaticana duplicem huius Orationis recensionem asservat, unam latiore, strictiorem alteram. Illa in Codice Ottoboniano 225, haec in Cod. Ottob. 213 reperitur.
- d) Anonymi Confutatio operis Photii de Spiritus Sancti *Mystagogia*, quae Florentiae in Bibliotheca Lauren-

¹⁾ Cfr. Catalogus Codd. MScr. Graecorum Bibl. Reg. Bavaricae auctore Ignatio Hardt. I, 140 sq.

²⁾ *Leo Allat.* contra Creyghtonum p. 644.

tiana Plut. VIII cod. 26 p. 174 sq. delitescit et sic inscribitur: *Ἀντιφύητικὰ τοῦ λόγου, ὃν Φώτιος κατὰ Λατίνων πρὸς τινὰ φιλόσοφον Εὐσέβιον ἔγραψεν.*

- e) Simonis Constantinopolitani ex Ordine Praedicatorum Tractatus de Processione Spiritus Sancti = Cod. Vatican. Gr. 1104 p. 1 sq. Vallicellan. Allat. LIII.
- f) *Οἱ τοῦ Καματηροῦ συλλογισμοὶ μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῖς ἀντιφύήσεων* (Cod. Laurentian. Plut. VIII, 26.). Quibuscum haud absone nonnulla ex Nicetae Maroniensis, Thessalonicae Archiepiscopi, ¹⁾ prolixis dialogis ²⁾ possent coniungi.

Plura quattuor secundo loco nominatorum *ἀνεκδότων*, quae schedulis meis inserui, obiter in notis proferam.

---

¹⁾ *Leo Allat.* de Nicetis Diatr. n. X p. 12 sq. *Ang. Maii* Nova Biblioth. VI, 2, 445.

²⁾ *Cod. Vatic.* 1115 p. 2 sq.

**SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

VOLUMINIS I SECTIO II:

NICEPHORI BLEMMDAE ORATIONES DUAE.

M O N I T U M.

1) Sub Pontificatu Gregorii Papae IX (qui memor promissi Germano Graecorum Patriarchae facti de mittendis qui causam unionis Ecclesiae serio cum ipso tractarent, id anno 1233 praestitit), ¹⁾ floruit Nicephorus Blemmida, vir, si pietatem et doctrinam spectes, vere admirabilis. ²⁾ Ἀνὴρ δὲ οὗτος, ait Gregoras lib. II, πολλὰς περιτετισμένος ταῖς ἀρεταῖς καὶ πολλῇ τῇ σοφίᾳ ἐξεσηκημένος, ὁπόσῃν τε Ἑλλήνων ὕμνοῦσι παῖδες καὶ ὁπόσῃν οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας προστάται καὶ ῥήτορες εἰς ἡμετέραν ὠφέλειαν προὔθηκον. („Erat is multis virtutibus insignis et sapientia varia instructus, tum ea quae apud Gentes in pretio est, tum ea quam Ecclesiae Antistites et Oratores in nostram utilitatem prodiderunt.“) Georgius Acropolita in Histor. Ἐκείνου δὲ τελευτήσαντος μετὰ τὴν εἰς ἡμᾶς τῶν ποιημάτων σαφήνειαν καὶ τὴν τῆς τῶν λόγων τέχνης διδασκαλίαν, παρὰ τὸν Βλεμμιδὴν Νικηφόρον, ὃν τότε πάντες οἶδαμεν τελεώτερον τῶν ἄλλων ἐν ταῖς κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιστήμαις, ἐφοίτησά τε αὐτὸς καὶ ὅσοι σὺν ἐμοὶ ἐτελοῦντο τὰ λογικὰ ³⁾. („Eo demortuo, postquam nobis poëmatum ambages explicasset et orationis conficiendae artem tradidisset, ad Blemmidam Nicephorum,

¹⁾ *Spondanus* in *Contin. Annalium Eccl. Baronii* a. 1233, III.

²⁾ Hasce de Blemmidae vita ac scriptis notitias desumpsi ex *Leonis Allatii* De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua Consensione Lib. II Cap. XIV, IV sq.

³⁾ Cfr. Blemmidae Epitome logica ed. *Wegelin*. August. 1605. Eiusdem περὶ ψυχῆς Cod. *Vatican.* 246 p. 257, περὶ φυσικῶν ἀρχῶν καὶ αἰτῶν Codd. *Vatt.* 313. 314.

nimis urgere, cui magis volupe erat, ab eo similem dignitatem non recipi. Reges scilicet eos qui Patriarchatui praesunt, moribus et ingenio abiectiores moderatioresque, ut facilius eorum nutibus veluti iussis succumbant, peropiant; quod rusticioribus, cum sermonibus fidere nequeant, potissimum accidit: qui vero sapientiae operam navant, rigidiores videntur et illorum iussibus adversantur. Propterea Imperator Theodorus, illius mente sensuque leviter degustato, ad alios se convertit.“) Gregoras lib. III cap. 1: ἀλλ' ἦν τηνικαῦτα ὁ πατριαρχικός θρόνος ἀφανισμένος τοῦ διῆθύνοντος, ἐπεὶ πρὸ βραχέως ἔφη γενόμενος ἐξ ἀνθρώπων ὁ πατριάρχης Γερμανός, ἀνὴρ συνετός καὶ ἀρετῇ καὶ λόγῳ τὸν βίον κοσμήσας.¹⁾ σκέμματα τοίνυν καὶ λόγοι προϋτίθεντο περὶ τοῦ τῆς πατριαρχείας ἀναδεξιμένου τοὺς οὐκ αἰσῶν καὶ ἦσαν ἐπὶ γλώττης πολλοὶ τε τῶν ἐπιδόξων, ἄλλοι καὶ ἄλλοις. ἐν τοῖς πάντων δ' ἔκειτο στόμασι μᾶλλον ὁπάντων ὁ σοφία καὶ ἀρετῇ περιώνυμος Νικηφόρος ὁ Βλεμμιδης, ὃς ἐτύγγανε παρὰ τὴν αὐτοῦ μονὴν ἀθόρυβον ποιούμενος τότε τὴν διαίταν, καὶ ἀσκήσει τραχείᾳ συντήκων τὸν βίον. („Sed cum sedes vacaret, nam Germanus, vir prudens et doctrina et probitate vitae insignis, non ita pridem decesserat, de successore eligendo deliberatum ac disputatum est: ac multi in expectatione atque in ore erant, et alii aliis; sed doctrina et virtute celebris Nicephorus Blemmida, omnium sermonibus, cacteris praeferebatur: qui cum in monasterio a se exstructo, quietam agens vitam, aspera victus et exercitationum ratione sese macerabat etc.“)

3) Fuit Blemmida apud Graecos validus Latinae sententiae adversus Graecos assertor; nam cum, Ioanne Duca rerum potiente, inter Graecos discuteretur de processione Spiritus Sancti, ipse multis ex sacra Scriptura et ex sanctis Patribus testimoniis collectis, Latinorum sententiam confirmavit; et postea ad Imperatorem Theodorum Lascarim, et ad Iacobum²⁾ Bulgariae Archiepiscopum electum, eorum examen transmisit. Ioannes Veccus,

¹⁾ Germano potius quam Manueli Patriarchae Blemmida subrogandus fuisse videtur. Cfr. etiam Ephraemii Chronologi Caesares i. Theodor. II v. 8939 sq. Ang. Maii Script. Vett. Collect. Vatic. Tom. III P. I, 211.

²⁾ Cui Proarchio cognomen fuit.

Orat. de iniustitia quam perpessus est, propria Sede eiectus: Ἐπὶ δὲ τούτῳ νεώτερον καὶ ὅσον τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς ἐστὶν εἰπεῖν τὸν Βλεμμίδην εὐρίσχω ἐκείνον, οἷ πολὺ τὸ ἐν λόγοις κλέος ἐστὶν. οὐ τὴν σοφίαν οὐδ' ὁ πᾶν ἀπεχθῶς διακαίμενος μὴ ἐπὶ πολὺ προελθεῖν δόξης διαβαλεῖ, γραφὴν τινα περὶ τῆς ὑποθέσεως ἐγγαράττοντα ταύτης πρὸς τινα Βουλγαρίας μὲν ἀρχιεπίσκοπον τῷ χρόνῳ ἀναδειχθέντα, διὰ δὲ βίου θεοφιλεῖαν πρὸς τὸ ὄρος τὸν Ἄθω ἀναχωρητικῶς ἐλόμενον ζῆν. οὐ καὶ αὐτοῦ τοῖς ἐν λόγοις περιουσίας πολλοὶ μὲν τῶν εἰσέτι ζώντων οἱ μάρτυρες· ἀκριβῆς δὲ ἀπόδειξις ἄπερ τῷ βίῳ μετὰ θάνατον ἐκείνος τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαστάσιν ἀποδύρεται, τὴν κατὰ τῶν αἰτίων αὐτῆς ἐντεῦθεν παριστῶν ἑαυτοῦ ἀγανάκτησιν. ποιῶν δὲ οὕτω δίδωσί μοι νοεῖν, μὴ ἂν ποτε τοιαῦτα πρὸς ἐκείνον λέγειν καὶ γράφειν, εἰ μὴ κἀκεῖνον ἦδει ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν ὀδυνόμενον διαστάσει, ὡς καὶ ἑτέρος τις ἐκ τῆς τῶν γραμμάτων ἔχει συνιδεῖν περιλήψεως. („Praeterea iuniorum et eiusdem cum nostra aetatis, ut ita dicam, Blemmidam illum invenio, cuius laus multa est in sermone, cuiusque sapientiam etiam quam maxime infensi in ingentem gloriam pervenisse fatebantur, scriptum quoddam de hoc argumento digerentem ad Bulgariae quendam Archiepiscopum electum, quamvis is divino instinctu percitus, in monte Atho solitariam vitam agere elegisset: cuius etiam in orationibus praestantiam multi qui adhuc in vivis sunt, contestantur. Sed nulla certior erat demonstratio, quam ipsius scripta, quae post illius mortem teruntur manibus omnium. Nomen erat viro Iacobo. Ad hunc Blemmida scribens, ecclesiastica dissidia deplorat, in illius causam promens indignationem. Quo mihi satis innuere videtur, numquam similia se vel dicturum vel scripturum fuisse, nisi etiam illum agnovisset de hoc Ecclesiarum dissidio indolere, ut et alius quispiam ex iis quae in literis continentur, perspiciet.“) Georgius Pachymeres Histor. lib. VI: πῖπτε γοῦν ἐς χεῖρας ἐκεῖνον τῷ Βέκκῳ τὰ τῷ σοφωτάτῳ Βλεμμίδῃ γραφέντα πρὸς τε τὸν βασιλέα Θεόδωρον ἀρχὴν ἔχοντα τὸ, Ὁ ζητῶν οἱ ἐν καιρῷ καὶ λαμβάνων ἐν καιρῷ, καὶ τὰ πρὸς τῆς Βουλγαρίας Ἰάκωβον τὸ, Ἔστι μοι πάθος ὅπερ ἐξαγγελῶ, πρὸς ἀκέστορα γὰρ ἰατρὸν, προοίμιον φέροντα. („Inciderunt igitur in manus Vecchi, cum ea quae doctissimus vir Blemmida scripsit ad Theodorum Imperatorem, quae incipiunt: Qui quaerit non opportuno tempore et accipit opportuno; tum ea quae ad

Iacobum Bulgariae Archiepiscopum, quae huiusmodi praeseferunt prooemium: Est mihi morbus, quem potefaciam, quippe ad peritum medicum.-) Manuel Caleca lib. IV adversus Graecos: „Indicio etiam nobis sunt Nicephori Blemmidae Monachi et Presbyteri, cuius in omni virtute et sapientia nomen insigne apud omnes est, duo ad Theodorum Lascarium Regem libri de Spiritu Sancto conscripti, quibus indicatur, ex Filio et per Filium substantiam habere, a Sanctis Patribus traditum.“

4) Duo de hac materia a Blemmida conscripti libri non ad Theodorum Lascarium, sed unus tantum, alter ad Iacobum Bulgariae Archiepiscopum directus est: nisi plures de eadem re libros conscripsisse, dicere velimus: ut vere scripsit. Trium de eadem re Epistolarum ipse meminit, orat. ad Iacobum Bulgariae Archiepiscopum: καὶ ὅτι μὲν το πρῶτον πολλοὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλων παρεδωσαν, οἵδεις δὲ τὸ δευτερον οἶμαι δὴ πάντα μαρτυρήσειν ἄνδρα θεογραφικὸν ἐνθιτῆτι διοικούμενον. οὐχ ἥττον δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν τρισὶν ἐπιστολαῖς φθάσαντες ὑπεμνήσαμεν.¹⁾ („El primum quidem a multis sanctis Doctoribus traditum fuisse, secundum a nemine, existimo, omnes homines qui in sacris literis exerciti sunt et aequitate diriguntur, suo testimonio comprobaturus. Et nos item non minus hanc rem tribus epistolis iam percensuimus.“) Idemmet etiam asseverat Orat. ad Theodorum Lascarium, Patrum testimonia quae de processione Spiritus Sancti agerent, in unum volumen collegisse: ζητεῖς μαρτυρίας ὧν ἀρτίως εἰρήκαμεν. πλείστας ἐναγχός σοι προκεκομίκαμεν, τύμον ὅλον ἐγκεχειρηκότες τοιούτων μεστών. ὅμως ἂν ἐξ ἐκείνων κἀνταῦθα βραχείας τινὰς παραθήσομεν. („Testimonia iam dictorum exposcis? Plurima paulo ante obtulimus, cum Tomum traderemus horum refertissimum: nihilominus ex iis et hic nonnulla apponemus.“)

---

¹⁾ Celebris Blemmidae ἐπιστολὴ παθολογικῆα, quam ad plurimos ipse dedit, postquam Marchesinam, Imperatoris Ioannis Ducae pellicem, templo eiecit (*Spondanus* a. a. 1255, XVI), typis impressa exstat apud *Leonem Allatium* l. c. pag. 717 sq. Ex qua praeter alias virtutes patet summam in Nicephoro pietatem fuisse, in proximum charitatem, in res sacras reverentiam, rerum humanarum neglectum et turpis famae contemptum.

5) Quorum etiam meminisse videtur Nicephorus Gregoras *Hist. lib. V*: 'Ὅπερ δὲ ἐπὶ νοῦν ἀναβιβασάμενος ὁ βασιλεὺς, ὡς καὶ πρὸ πέντε καὶ εἴκοσι ἐτῶν ἐπὶ τῆς Ἰωάννου τοῦ Δούκα βασιλείας, ἡ τοιαύτη παρὰ Λατίνων ἐκινήθη ὑπόθεσις, καὶ ἦν τῇναυτᾷ σοφὸς ἀνὴρ Νικηφόρος ὁ Βλεμμίδης, θείων γραφῶν ἐμπειρότατος, ὅς σχολῇ δεδωκὼς ἑαυτὸν, ἤρξατο συλλέγειν πολλὰς παρὰ τῶν θείων γραφῶν μαρτυρίας, συγκροτεῖν δοκούσας τῷ τῶν Λατίνων δόγματι, καὶ λογογραφεῖν ἐπὶ τούτοις, λάθρα μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν· ἐλογογράφει δ' οὖν ἔστιν ᾧ. („Tandem in mentem venit Imperatori, eandem rem a Latinis ante annos viginti quinque, Ioanne Ducarum potiente, agitatam fuisse; et tum doctum exstitisse virum, Nicephorum Blemmidam, literarum divinarum peritissimum, qui cum se in otium contulisset, multa e Sacra Scriptura testimonia, quae dogma Latinorum confirmare viderentur, colligere et conscribere coepisset; clam ille quidem, infamiae metu, sed tamen scripsit quaedam.“) In postremis verbis Gregoras a malitia sua non discedit. Qui enim clam scripsit, qui imperatorio iussu id egerat, et literas non ad Imperatorem solum, sed ad Iacobum etiam Archiepiscopum Bulgariae, palam dederat? Et qui de negotio publico sibi commisso publice sententiam proferens, secreto scriptitasse dicendus est? διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν, quod verti debuerat „propter multorum iudicia“, ea scilicet reveritum Blemmidam, cum ipse solus esset, clam scripsisse; vel „propter multorum invidiam“, ut alii dicerent et Gregorae sententia est; Interpretes „infamiae metu“ reddidit;¹⁾ quasi infamia fuerit, iussu Imperatoris, de rebus controversis pro Latinis et pro veritate contra Graecos aberrantes scribere. Certe ipse non puto, adeo desipuisse Gregoram.

6) Tradunt nonnulli, Blemmidam cognomento Sapientem, contra Chrysolanum qui de processione Spiritus Sancti pro Latinis contra Graecos opus ediderat, scripsisse. Quodsi ita est, alium ab hoc nostro Nicephoro Blemmida fuisse, qui Latinorum partes elegantissimis Orationibus tutatus est, certo certius est. Et sane, scriptum illud Blemmidae quod incipit, ταῦτα οἱ τῆς

¹⁾ Cfr. *Spondanus* a. a. 1233, V.

Πρώτης ἐπάγουσιν, ὁ πατήρ ἐνεργεῖ διὰ τοῦ υἱοῦ, non tantum contra Chrysolanum quem nullo modo nominat, sed contra opinionem Latinorum est. Existimarunt vero viri docti, illud contra Chrysolanum esse, quod scripta Furnae et Eustathii, quibus Chrysolano respondetur, subsequatur. Graeci enim non tantum hoc contra Latinos, sed aliud quoque de processione Spiritus Sancti, sub nomine Blemmidae publicarunt ad Ioannem Ducam, cuius principium est, *Εἰ μὲν περὶ καινοῦ τινος ζητήματος προὔκειτο συνεξτάσαι*. Unde dici posset, primum Blemmidam tempore Ioannis Ducae, cum Romani Apocrisarii Byzantium venissent ad sedanda Ecclesiarum dissidia, nondum discussa causa, quae in promptu occurrerant ex penu aliorum Schismaticorum, effutisse; re postea examinata diligentius et veritate cognita, eandem ad Theodorum Ioannis haeredem et Iacobum Bulgariae et alios scriptis editis promulgasse: secundo, commenta ea esse aliorum Schismaticorum; sed, ad comparandam auctoritatem, sub tanti viri nomine prodiisse. Moris enim id fuit recentioribus, ut fidem quam quis pro defendenda veritate aucupaverat, deprimerent famamque partam convellerent, nova adversus veritatem scripta sub eodem nomine edere, ut de Ioanne Vecco Patriarcha factitarunt. Eoque magis id mihi persuadeo, quod videam, neque rerum pondera, neque doctrinam, neque styli rationem eandem in utrisque esse. Quae si censor ingenuus perspexerit, haec quoque pro Latina Ecclesia a Doctore et Magistro, quae contra eam, a puero eoque elingui dictata esse affirmabit. Quare nulla ratione Blemmidae sunt; et si Blemmidae, alterius ab hoc nostro necessario fuerint, licet Nicephori nomen adversarii supposuerint.¹⁾

7) Blemmidae opuscula tum ad Theodorum Lascarum, tum ad Iacobum Bulgariae per Leonem Allatium in Latinam versa Odoricus Raynaldus, Baronianorum Annalium continuator, post suae Continuationis Tomum primum, veluti luce dignissima, Graece et Latine primus publicavit. Ipse ego textum Allatianum

---

¹⁾ Blemmidae orationis quae βασιλικὸς ἀνδρίας („Qualem oporteat esse regem“) inscribitur, duplex exemplar, alterum purum et originale, alterum metaphrasi ad planiorem elocutionem translatum, edidit *Ang. Maius* Script. Vett. Collect. II, 609 sq.

cum Codicibus Bibliothecae Vaticanae Graecis 1115 p. 46 sq. et 1455 p. 274 sq. contuli, quibus tertio loco accedit Codex Mediceo-Laurentianus Plut. VIII, 26 p. 236 sq. Hacce ex triade subsidiorum criticorum fluxit, quae in Scriptorum Graeciae Orthodoxae Voluminis I Sectione secunda exhibetur, recensio utriusque Nicephori Orationis.

ΤΟΥ ΕΝ ΜΟΝΟΤΡΟΠΟΙΣ¹⁾ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΟ-
ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΠΡΕΣΒΥ-
ΤΕΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΩΝ ΔΙΑ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ,
ΔΓ ΥΙΟΥ ΚΑΙ ΕΞ ΥΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΣΘΑΙ ΤΟ
ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΙΑΚΩΒΟΝ.

1. Ἔστι μοι πάθος, ὅπερ ἐξαγγελῶ· καὶ γὰρ ὁ λόγος
πρὸς ἀκέστορα ἱερὸν, καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης αὐτῷ.
ἐγὼ τοῖς σοφοῖς παρήρησι λαλοῦ, καὶ οὔτι μοι δέος ἐκκαλύ-
πτοντι τὴν διάνοιαν· ἡ γὰρ βεβαίωσιν ἢ διόρθωσιν ἢ ἄπται-
στος κρίσις ἐπαγάγοι τοῖς λεγομένοις. ἀσόφοις δὲ διαλεγό-

SANCTISSIMI SAPIENTISSIMIQUE MONACHI AC PRESBYTERI
NICEPHORI BLEMMIDAE ORATIO PRIMA SANCTORUM
PATRUM TESTIMONIIS DEMONSTRANS, PER FILIUM
ET EX FILIO SPIRITUM SANCTUM DICI.

AD IACOBUM BULGARIAE ARCHIEPISCOPUM.

I. Morbum quo afficior, in lucem proferam: ad medicum
enim sacrum oratio dirigitur, omnesque alios qui iisdem ac ille
disciplinis praediti sunt. Ipse cum doctis palam libereque ser-
mones confero, nullusque me sensa aperientem timor invadit;
namque infallibile iudicium dicta vel comprobabit vel corriget.

¹⁾ Μονότροποι dicti Monachi, ob mutuam concordiam seu communem
vivendi rationem. Consule Du Cangium in Gloss. med. et inf. Graec.

μενος ὑποστέλλομαι, καὶ μάλιστα ὅτε περὶ Θεοῦ φητέγγομαι· δέδοικα γὰρ τὸ μὴ ξυνιέναι αὐτοὺς, ὡς ἐντεῦθεν ἐπισφαλῆ πρὸς τὸν λόγον ὑπόνοιαν ὑφ' ὁρώμενος. εἰ δὲ τῷ ἀσέβῳ συνελθοῖ τὸ φίλερι, τότε καὶ πρὸς τὸ λέγειν ὅλως ὀκνῶ τε καὶ ἀναδύομαι. ὥσπερ γὰρ οὐκ ἀποδεκτὸς ὁ θρασέως καὶ ἀπερισκεπτὸς Θεολογῶν (ἡμιοχεῖσθαι γὰρ τὴν Θεολογίαν τρύβῳ χρεῶν, ὡς ἂν μὴ πρὸς ἀπωλείας ὥσειεν ὀλισθήματα), παραπλησίως καὶ ὁ φιλονείκως ἀκροώμενος καὶ τρόπῳ παντὶ πρὸς τὸ ἀντιλέγειν ὀρώων, ἀποπεμπτέος καὶ ἀποτρόπαιος. ἔρις γὰρ κακόχαρτος ταράττει καὶ συγχεῖ τὴν ἀλήθειαν. εἰ δὲ καὶ γλῶσσαι πολλαὶ εἰσιν αἱ συζήναι πρὸς τὸ αὐτὸ, πῶς οὐκ ἂν δόξαιαν τοῖς πολλοῖς περιγινόμεναι μιᾶς ἐτιροζήρου; εἰ δὲ καὶ ὧν αἱ ὑπεροχαί, πῶς εἰς ἀγαθὸν ἀποβαίη τῷ ἀσυνμῶν τὸ ἀληθευτικόν, κατ' ἄγε δὴ τοῦμιφανές;

2. Οὕτως ἐν τούτοις ἔχων, οὕτω πάσχων, ἐπεὶ πρὸς σοφούς νῦν ὁ λόγος, καὶ εἰρήνην ζητοῦντας τὴν ἐν Χριστῷ καὶ διώκοντας, πεπαθῆσθαισμένως ἐρῶ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. τὸ δὲ ἐστίν, εἰ δι' υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται Πνεῦμα

Cam vero sciolos alloquor, reprimo me, et potissimum cum de Deo verba facio; vereor enim, ne dum ipsi rem non capiunt, falsi mihi suspicionem appingant. Quodsi imperito contentionis studium accedit, tum loqui detrecto et de circulis subducor. Quemadmodum enim nullo modo admitti debet, qui audacter et inconsiderate de rebus divinis loquitur (necesse quippe est theologiam timore dirigi, ne in excidium praecipites agat), pari ratione qui contentiose aures exhibet et modis omnibus contradictionem ambit, eiiciendus est et execrandus. Contentio siquidem malis gaudens confundit turbatque veritatem. Quodsi et sermones plerique in idem una simul concurrant, quomodo non videbuntur multis unius qui in alteram partem inclinat, potiores esse? Et si eorum fuerint qui in dignitatibus sunt, qua ratione veritas ipsa in bonum illi qui contraria sentit, in conspectu aliorum vertetur?

II. Cum ita me habeam et ita afficiar, et ad peritos oratio sit, eosque qui pacem in Christo quaerunt et procurant, libere aperteque de proposita quaestione edisseram, quae erit: An per Filium Spiritus Sanctus a Patre procedit: an vero ex Patre abe-

παρὰ πατρός, ἢ μὴν ἐκ πατρός προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δι' υἱοῦ. καὶ ὅτι μὲν τὸ πρῶτον πολλοὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλων παρεδούσαν, οὐδεὶς δὲ τὸ δεύτερον, οἶμαι δὴ πάντα μαρτυρήσειν ἄνδρα θειογραφικὸν εὐθύτητι διοικούμενον.¹⁾ οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν τρισὶν Ἐπιστολαῖς φθάσαντες ὑπεμνήσαμεν.

Β. Ὅτι δὲ τὸ μὴ τοῖς εὐαγγελίοις σαφῶς τὴν φωνὴν ἐντεταχθῆναι, τοῦτο δὴ τὸ πρόχειρον εἰς ἀντιλογίαν πολλοῖς, οὐτίπου τοῦ δόγματος ἀφαιρεῖται τὸ εὐπαράδεκτον, ἢ τῶν

que medio, et non per Filium. Et primum quidem a multis sanctis doctoribus traditum fuisse, secundum a nemine, existimo omnes homines, qui in sacris literis versati sunt et aequitate diriguntur, suo testimonio comprobanturos. Et nos item non minus hanc rem tribus Epistolis iam percensuimus.

III. Quod vero in Evangeliiis plane vox illa inserta non est, quod plerique ad contradicendum arripiunt, dogmati nihilominus non officere probatur eorum fide digno testimonio, qui res theo-

¹⁾ Cfr. Nicephori Oratio II. ad Theodorum c. 4, necnon quae in Consultatione inedita operis Photiani de Spiritus S. Mystagogia (Ἀντιρόχηται τοῦ λόγου, ἐν Φώτιος κατὰ Λατίνων πρὸς τινὰ φιλόσοφον Εὐδόκιον ἔγραψεν, Cod. Laurent. Gr. Plut. VIII, 26) fol. 194 leguntur: οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκ πατρός δι' υἱοῦ εἰρηκότες τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον, καὶ κανόνα παραδόντες ἡμῖν τοῦ μηδὲν ἐπὶ τῆς θεολογίας διαφέρειν τὴν διὰ καὶ τὴν ἐκ, καὶ πάλιν ἐκ πατρός καὶ υἱοῦ προερχόμενον τὸ πνεῦμα θεολογήσαντες, καὶ μηδεμίαν εἶναι τοῦ πνεύματος εἰπόντες διαφορὰν τοῦ ἐκπορευέσθαι καὶ προερχέσθαι, ὡς οὐδ' ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ προερχέσθαι καὶ γεννᾶσθαι κτλ. Idem Anonymus Photii verbis: πλὴν αὖθις ὁ κλεινὸς Ζαχαρίας κτλ. (Hergenoether pag. 93) hancce ἀντιρόχησιν ὀρπονῇ (l. c. fol. 198): Οὐ διὰ τῆς ἐστὶ γνώμης περὶ τῆς τοῦ παναγίου πνεύματος ἐκπορευέσεως τὸ τοῖς μὲν ἐκ πατρός, τοῖς δὲ ἐκ πατρός δι' υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐμοῖν λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ διὰ τοῦτο, σύμφωνοι μὲν ἀλλήλοις Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος, ἐκ πατρός τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορευέσθαι, καθάπερ φαμὲν καὶ ἡμεῖς, τὴν ἀναρχὸν αἰτίαν δηλοῦντες υἱοῦ τε καὶ πνεύματος· σύμφωνοι δὲ αὐτοῖς καὶ πάντες οἱ διὰ μέσου κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν Ῥώμης προστάντες Θεσμῶν, τὸ αὐτὸ λέγοντες. οὐ μνημονοῦν οὐδὲ οἱ ἐκείνοις ἐκόμενοι, ἐκ πατρός καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορευέσθαι· κατὰ σαφεστέραν τινὰ δῆλωσιν τοῦ μὴ καὶ τὸ πνεῦμα προεχῶς καὶ αἰετῶς ὡς τὸν υἱὸν ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι ἐκ τοῦ πατρός, πρὸς ἀλλότριον ἀποκλίναντες ἐκτραπείσθαι φρόνημα, οὐδὲ τῆς ἐκείνων ἑαυτοὺς διέφραξαν πίστεως κτλ.

θεολογησάντων ἀξιοπιστία παρίστησιν· ἐπεὶ μὴδ' ἐξεῖναι ἀπιστεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν εἰρημένους, ἀλλ' ἀπόδειξιν εἶναι τοῦ λόγου τὸ ἐκείνων ἀξιόπιστον, πάσης δυνάμεως λογικῆς καὶ ἀντιλογικῆς ἰσχυρότερον ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἐν τοῖς Σηλιτευτικοῖς ἀποφαίνεται.¹⁾ ὁ γὰρ τοῖς εὐαγγελισταῖς ἐμπνεύσας, αὐτὸς ἐκεῖνος καὶ τοῖς λοιποῖς θεηγόροις ἐνέπνευσε, καὶ θεοῦ φωναὶ τὰ τῶν ὅλων ἀγίων συγγράμματα.

4. Τὸ δὲ λέγειν αὐτὰ νονοθεῦσθαι παρὰ τῶν Πνευματομάχων, ἡλίθιον·²⁾ ἐπεὶ κατ' οὐδὲν ὅλως τῇ αἵρεσει συμβάλλεται τὸ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογεῖσθαι προοδικῶς εἶναι παρὰ πατρός, εἰ μὴ τούναντιον ἅπαν, καὶ καταβάλλει ταύτην, καὶ ἀναιρεῖ. τῇ μὲν γὰρ κτίσμα βλασφημεῖται τὸ

---

logicas pertractarunt; quando nec in nostra potestate esse, deiferorum Patrum dictis non credere, sed eorum auctoritatem dicti demonstrationem esse, facultate omni logica et contradictoria validiorem, cui a theologia nomen est, in Invectivis adversus Iulianum decernat. Qui enim Evangelistis inspiravit, ille idem et aliis diviniloquis verba dictavit, et Dei voces sunt Sanctorum omnium monumenta.

IV. Et dicere eadem ab illis qui Spiritui adversantur, corrupta fuisse stultum est ac fatuum; quum nihil id omnino ad haeresin conferat, per Filium Spiritum sanctum fateri a Patre procedere, sed penitus eam relicit ac refellit. Hac etenim Spiritus creatura impie admodum asseritur, illo ex ipsa Filii essentia

---

¹⁾ S. Gregorii Theologi Oratio IV (adversus Iulianum Imperatorem prior Invectiva) cap. CII: εἰς ταυτὸν ἥκοντος τοῦ αὐτοῦ ἔφα, τῷ παρ' ἡμῖν πιστεύουσιν, ἐν ἄλλαις συλλαβαῖς τε καὶ ῥήμασι, πᾶν εἰ μὴ παύοιςθε κωμωδοῦντες τοῦτο καὶ διασύροντες· βούλεται γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος, μὴ ἐξεῖναι διαπιστεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν εἰρημένους, ἀλλ' ἀπόδειξιν εἶναι τοῦ λόγου τὸ ἐκείνων ἀξιόπιστον, πάσης δυνάμεως λογικῆς καὶ ἀντιλογικῆς ἰσχυρότερον. (Opp. ed. Maurin. I, 133.)

²⁾ Cfr. Bessarion, Gregorius Scholarius ac Iosephus Methonensis apud Harduin. IX, 313. 449. 567 sq. Leo Allatus Vindic. Syn. Ephes. c. 50 p. 274 sq. c. 59 p. 398 sq. et quae a nobis sunt disputata in Prolegomenis.

πνεῦμα, τῷ δ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς κηρύττεται τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁμοούσιον πατρὶ καὶ υἱῷ. τίνα δ' ἂν ἔχοι καὶ λόγον τὸ τὴν τοιαύτην κακουργίαν ταῖς ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἱερᾶς ἐνσκηψαί βιβλοῖς τῶν τοσούτων ἀγίων ὁμοῦ, καὶ τὴν παραφθορὰν οὕτω γενέσθαι παγκόσμιον τοῖς τῶν μεγάλων Πατέρων συγγράμμασι, καὶ μηδένα τῶν πρὸ ἡμῶν τὴν λύμην ἐπισημῆνασθαι; οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι. διανοίας τὸ τοιοῦτον ἀνάπλασμα κακοδαίμονος.

5. Πῶς δὲ καὶ ὅσοι κατὰ Ῥωμαίων γεγράφασι τὰ τῆς ἐριδος μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν διάστασιν, πρὸς μὲν τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι οὐσιωδῶς, ὡς εἶχον, ἀντέστησαν, πρὸς δὲ τὸ δι' υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐδαμῶς. μᾶλλον μὲν οὖν οἱ λογιώτεροι, καὶ συνηγοροῦντες αὐτῷ κατεφάνησαν, κῆντεῦθεν ἐπιχειροῦντες ἀνασκευάζειν τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ. καὶ ὅτι τοῦθ' οὕτως ἔχον ἐστίν, ἐκ τῆς ἱερᾶς Ὁπλοθήκης¹⁾ μανθάνομεν, ὅπως δὲ ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων

---

praedicatur, et eiusdem cum Patre et Filio essentiae. Et quamnam probabilitatem habuerit, simile facinus in universos totius Orbis sacros libros tantorum Sanctorum simul desaevisse, et corruptelam adeo universalem fuisse, nullumque ante nos tantam noxam indicasse? non fuit unquam, non est. Mentis miserae ac infelicis commentum id est.

V. Quanam item ratione quicunque adversus Latinos post dissidium et schisma, quae in dissidio erant, conscripserunt, ex Filio Spiritum sanctum esse essentialiter, pro viribus adversati sunt; per Filium vero a Patre nequaquam? imo potius inter eos peritiores, veluti patroni illius causam susceperunt, inde argumenta sumentes ad refellendum et illud ex Filio. Idque ita se habere ex libro cui „Sacrum Armamentarium“ nomen est, discimus.

---

¹⁾ Ioannes Veccus (Orat. de iniusta sui depositione c. 14: τὸν ἐπὶ τῇ κατὰ τῶν Ἰταλῶν ἀντιρρήσει τὴν τῆς παρ' αὐτῷ ὀνοματοθέτη ἱερᾶς Ὁπλοθήκης ὀνομασθεῖσης συγγραφάμενον βιβλόν, τὸν Καματηρὸν λέγω ἐκεῖνον..) istam ad quam Blemmida provocat βίβλον αἰδέσιμον ait esse compositam ab Andronico Camatero, qui post Photium primus ex Patrum dictis in favorem schismatis causae collectis sophisticis argumenta ad formulam ἐκ τοῦ υἱοῦ impugnandam petiit.

ἀνδρῶν λογάσι, καὶ περισπούδαστος εἰσέπειτά τε καὶ ἕως ἡμῶν περίπυστος καὶ ἐξαιρετος, καὶ οὐδείς ποτε κατ' αὐτοῦ, οὐδὲ τῶν πάντῃ ἀπηναιδευμένων κινῆσαι γλῶσσαν ἔλως τετάλμηκεν, ἐπεὶ καὶ βιαίτερον ἐνίσταται πρὸς τὴν νύσθεν τοῦ πνεύματος πρὸδον, αὐτὰ βοᾷ διαπρυσίως τὰ πράγματα. ἐν ταύτῃ Ῥωμαῖοι διαλογικοῖς νόμοις εἰσάγονται ῥῆσιν τοῦ σοφωτάτου Κυρίλλου προτείνοντες εἰς σύστασιν τοῦ σφῶν αὐτῶν δόγματος, οὕτως ἔχουσιν¹⁾. Τρεπτόν δὲ οὗτοι που τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥως ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προερχόμενον πνεῦμα. Τίς οὖν ἡ ἀπολογία πρὸς τοὺς ἐκ Ῥώμης, κατανοήσωμεν. Ὁ μακάριος οὗτος πατὴρ Κύριλλος τὰς πολλὰς τῶν ἡμετέρων λόγων προφάσεις προαιρῶν, σύντομον εὐθύς τῇ τῶν ἀσαφῶν συλλαβῶν προφορᾷ

Librum porro tunc temporis doctorum virorum praecipuis in veneratione fuisse, postea ab aliis magno studio conquisitum, nostra hac aetate maxime celebratum atque in honore habitum, et neminem unquam etiam eorum qui pudore deposito omnia inverecunde tentant, adversus eum linguam movere ausum esse, cum et violentius Spiritus processioni ex Filio adversetur, res ipsae satis luculenter clamant. In eo Latini, uti in dialogis fieri solet, introducuntur sapientissimi Cyrilli dictum ad propriam opinionem corroborandam proponentes. Verba Cyrilli sunt: „Mutabilis vero minime est Spiritus; nam si mutationi esset obnoxius, ipsi divinae naturae defectus adscriberetur: siquidem Dei et Patris necnon et Filii est, qui essentialiter ex utroque, ex Patre scilicet per Filium, Spiritus profluit.“ Expendamus porro, quaenam ad eos qui Roma convenerant, responderunt. „Beatus hic Pater Cyrillus multas nostrarum rationum tergiversationes praecidens, compendiosam illico obscurarum syllabarum enuntiationi addidit exposi-

¹⁾ Eodem ex S. Cyrilli ad Palladium ep. sumto testimonio utuntur *Hugo Etherianus* (L. III c. 21 p. 1259), *Veccus* (Epigr. I), *Allatius* (Enchirid. c. α'. Vindic. Syn. Ephesin. c. XLII p. 209: „Hic ex ambobus, nempe ex Patre per Filium profunditur Spiritus. Ergo profusio ex Patre per Filium est profusio ex Patre et ex Filio, alias non esset ex ambobus. Et si alia profusio esset illa quae fit per Filium, et alia quae fit ex Patre,

προσήνεγκε τὴν σαφήνειαν. εἰπὼν γὰρ οὐσιωδῶς ἐξ ἁμφοῖν τὸ πνεῦμα προέρχεσθαι, τὸ, ἡγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ συντόμως ἐπήγαγε. τὸ δὲ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπαγωγῆς συναγόμενον, οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα προέρχεσθαι, οὐ μὴν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. εἰ γὰρ καὶ τοῦτ' ἦν, οὐκ ἂν τῆς τοιαύτης τῷ ἀγίῳ προσθήμης ἐδέχθη. Οἱ ἐκ Πρώτης πρὸς ταῦτα· Τοῖνυν οὐδ' ἡμεῖς σφαλλόμεθα, ἀκολούθως τῷ θείῳ τούτῳ πατρὶ ἐκ τοῦ πατρὸς μὲν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, πλὴν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τὴν ἐξ ἀντὶ τῆς διὰ καὶ νοοῦντες καὶ ἐρμηνεύοντες· ἀλλ' ὁ, καὶ, σύνδεσμός, φασιν οἱ πρὸς ἔλεγχον χωροῦντες αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ παρ' ὑμῶν προστιθέμενος οὐκ ἐξ τοιαύτα λέγειν ὑμᾶς· προφανῶς ἐλέγχων, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, καθ' ὅποιον σημαίνόμενον ἐπὶ τοῦ πατρὸς τὴν ἐξ ἐκλαμβάνεσθε, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ νοεῖτε ταύτην καὶ λέγετε. τοῖνυν ἡ καὶ ἐπ' ἁμφοῖν τῷ πατρὶ δηλαδὴ καὶ τῷ υἱῷ τὴν ἐξ πρόθεσιν κατὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν τιθέατε· καὶ πῶς οὐκ θνῃσκιοῦσθε τῷ θείῳ πατρὶ, τὴν μὲν ἐξ ἐπὶ τοῦ πατρὸς, τὴν

tionem. Cum enim dixisset, essentialiter ex utroque Spiritum profluere, illud, ex Patre nempe per Filium, concise subnexuit. At quod ex simili inductione colligitur, nihil aliud infert, quam ex solo Patre Spiritus processione, non autem ex Filio. Nam si id esset, simili additione opus non fuisset. Ad haec, qui Roma adveniant: „Neque nos itaque fallimur dictis divini huiusce Patris inhaerentes, cum asserimus ex Patre et ex Filio Spiritum procedere: attamen in Filio Ex praepositionem loco illius Per intelligimus et interpretamur. Sed coniunctio Et, inquit qui eos refellere conabuntur, Filio a vobis annexa, ea quae dicitis, manifesto confutat, cum ex Patre et ex Filio Spiritum procedere dicitis, in quo significatu in Patre praepositionem Ex assumitis, in eodem et in Filio vos eam accipitis et fatemini. Quare aut in utroque, in Patre nempe et Filio, Ex praepositionem in eodem significatu adstruatis: et quomodo divino Patri non adversamini,

quomodo esset unus Spiritus essentialiter Patris et Filii, alia atque alia ex Patre et Filio professione profusus? Sin minus ab ipsis differentia in divina essentia assignanda est.“)

δε διὰ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ ἐκφωνήσαντι, ἥ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν ἀντὶ τῆς διὰ τὴν ἐξ λαμβάνετε, διὰ τοῦ πατρὸς καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι. καὶ δότε λοιπὸν ἡμῖν ἕτερον, ἐξ οὗ τὸ πνεῦμα διὰ τῶν δύο τούτων ἐκπορεύεσθαι λέγεται· κατ' ἄλλην γὰρ ἐπὶ τοῦ πατρὸς, καὶ κατ' ἄλλην ἐπὶ τοῦ υἱοῦ σημασίαν τὴν αὐτὴν καὶ μίαν πρόθεσιν ἐκλαμβάνεσθαι, παρὰ τοῦ συμπλεκτικοῦ τούτου συνδέσμου βιαίως κωλύεσθε, καθὰ προειρήκαμεν. τὸ γὰρ ἀσυνδέτως λέγειν ἢ γράφειν, ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ ὑμεῖς ὡς βάρβαρον καὶ ἀδιανόητον ἀποφεύγετε. Ταῦτα μὲν ἐκ τῆς ἱερᾶς Ὁπλοθήμης.

6. Ἄλλος δὲ τις τῶν ἐκκρίτων δὴ καὶ αὐτὸς τοῖς ἐκ Πά-
μης διαλεγόμενος, ἐπειδὴ προεῖλετο δεῖξαι, μὴδ' ὅπως οὖν ἀλ-
λήλοις ἐναντία ὄντα κατὰ τὸ ἀληθὲς τὰ παρὰ τῶν ἁγίων
λεγόμενα, κἄν δοκῇ τοῖς ἀπερισχέπτοις. Ἦν ἂν, φησὶν, ἐν-
αντία, εἰ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ αὐτοῦ
ὄντα σημαντικά, παρὰ μὲν τῶν ἀπεβάλλοντο, παρὰ δὲ τῶν
ἐνεκρίνοντο. οὕτω γοῦν καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ
πατρὸς ἔρη τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον.¹⁾ καὶ τάχα πάντα

---

qui Ex in Patre, Per autem in Filio dictitat: aut in utroque, loco illius Per, Ex praepositionem assumitis, per Patrem et per Filium Spiritum asserentes procedere, et assignate nobis alium, ex quo Spiritus per hos duos procedere dicatur: secundum enim unum significatum in Patre, et secundum alium in Filio unam eandemque praepositionem accipere coniunctione illa copulativa, ut iam diximus, impedimini. Nam absque copula effari aut scribere, ex Patre ex Filio, vos quoque veluti barbarum et incogitabile vitatis.“ Et haec quidem ex divino Armamentario.

VI. Alius etiam vir eximius et praestans cum Latinis sermonem conserens, cum sibi proposuisset demonstrare nullo modo, si veritas attendenda est, sibi quae a Sanctis dicuntur adversari, licet id videatur imperitis: „Adversarentur utique,“ inquit, „si de eodem et secundum idem, significantia idem ab his quidem reiicerentur, ab aliis approbarentur. Sic itaque in similibus Christus asseruit, Spiritum ex Patre procedere, et omnia forte Patri refe-

---

¹⁾ S. Evang. sec. Ioannem XV, 26: ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

πίωνα δι' ἐπιστολῆς ὁ τῆς Ἀθανασίας ἀξιῶνμος¹⁾. Ὡςπερ γέννημα μονογενὲς ὁ υἱὸς ἐστίν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ διδόμενον καὶ πεμπόμενον, καὶ αὐτὸ ἐν καὶ οὐ πολλὰ, οὐδὲ ἐκ πολλῶν ἐν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ πνεῦμα. ἐνὸς γὰρ ὄντος τοῦ υἱοῦ τοῦ ζῶντος λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἀγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὐσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεάν. ἥτις γε ἐκ πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται.

8. Ἐπιρύνονται τῷ ἐκλάμπειν²⁾ τινές, καὶ φανερώσεως εἶναι φασιν αὐτὸ δηλωτικόν, οὐχ ὑπάρξεως· τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι προδηλωκέναι τὴν ὑπαρξιν. εἰ τοίνυν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα λέγεται παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ λόγου φανεροῦται, μὴ οὔσης τῆς φανερώσεως, οὐδ' ἐκ τοῦ πατρὸς λέγοιτ' ἂν ἐκπορεύεσθαι. τί γοῦν πρὸ τοῦ γεγονέναι τὴν κτίσιν, εἴτε τὴν αἰσθητὴν, εἴτε τὴν νοητὴν, ἐνθα παρὰ τοῦ

---

per Epistolam edoceat dignus qui habeat ex immortalitate nomen, Athanasius. „Quemadmodum germen unigenitum Filius est, sic et Spiritus qui a Filio datur et mittitur, et ipse unus et non plures, neque ex pluribus unus, sed solus ipse Spiritus: nam cum unus sit Filius, vivens Verbum, unam oportet esse perfectam completamque sanctificantem et illuminantem vitam, quae operatio ipsius et munus est; quae ex Patre dicitur procedere, quando a Verbo quod ex Patre est, sine ulla haesitatione elucet, mittitur et datur.“

VIII. Elucendi verbo quidam mordicus inhaerent, traduntque eo promulgationem indicari, non existentiam; namque per „procedere“ antea positum existentiam manifestari. Si itaque Spiritus procedere dicitur ex Patre, quoniam a verbo manifestatur; cum non manifestatur, neque ex Patre procedere dicetur. An igitur ante res conditas, sive sensiles sive intellectuales, quibus

---

¹⁾ S. Athanasius ad Serapionem contra eos qui dicunt Spiritum S. creaturam esse (Opp. ed. Paris. T. III) fol. 345.

²⁾ De aequipollentia formularum ἐκλάμπειν, προέρχεσθαι, προϊέναι, ἐκπορεύεσθαι κτλ. vid. Petavium de Trin. L. VII. c. 4.

λόγου πεφανέρωται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἂν αὐτὸ λαχθεῖν ἐκπορευόμενον ἐκ πατρὸς; ὥσπερ γὰρ εἴ τις τὸν ἄνθρωπον λέγοντος οὐσίαν ἐμψυχον, αἰσθητικὴν, ἐπειδὴ ζῶν ἐστιν, εἴπερ ἔχει τις ἕτερος τὸ αἷτιον ἀνελεῖν, συνανέλοι καὶ τὸ συμπεράσμα· τὸν αὐτὸν τρόπον τῶν αὐτῶν ὑποθέσεως ἀνατετραμμένης, τὸ δητὲν συναγόμενον, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, διασκέδασται.

9. Καὶ οὗτοι μὲν ἔτι, δι' ὃ λέγεται παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ζητεῖτῶσαν, ἡμεῖς δὲ τὴν ἀληθῆ προσλαβόμενοι σημασίαν τῆς λέξεως, οὕτως συλλογισόμεθα. τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ λόγου, τουτέστι διὰ τοῦ λόγου πρόεισιν ἐκ πατρὸς, ὥσπερ ἐξ ἡλίου διὰ τοῦ φωτὸς φωτιστικὴ λαμπρῶν. καὶ περὶ τοῦτ' ἐστιν, ὃ δὲ λόγος ἐκ τοῦ πατρὸς ὁμολόγηται, διὰ τοῦτο καὶ τὸ πνεῦμα παρὰ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται. κέχρηται δὲ τῇ ἐκλάμπειν ὁ διδάσκαλος λέξει, καταλήλως τῇ φωτιστικῇ ζωῇ. διὰ τοῦτο καὶ τοῦ λόγου ἐνέργειαν, ζῶσαν δηλονότι καὶ ὑπερσπῶσαν, τὸ ἅγιον ὠνόμασε πνεῦμα, τὸν λόγον καὶ υἱὸν εἰδὼς θεοῦ δύναμιν ἐνυπόστατον. ἐπεὶ δὲ διὰ τῆς δυνάμεως ἡ ἐνέργεια, ἡ δὲ δύναμις ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ θεοῦ, διὰ τοῦτο ἐκ θεοῦ ἡ ἐνέργεια. τοῦτο γὰρ βούλε-

a Verbo manifestatus est Spiritus Sanctus, non dicetur ex Patre procedere? Quemadmodum enim quopiam dicente, hominem essentiam animatam, sensilem, quandoquidem animal est, si alius causam evertere possit, inductionem etiam evertet: eadem ratione talium hominum suppositione sumpta, quod inde colligitur, quantum in ipsis est, destruetur.

IX. Et hi quidem adhuc, propter quid dicatur Spiritus ex Patre procedere, quaerent. Nos verum dictionis significatum assumptentes, hunc in modum argumentemur. Spiritus ex Verbo, per Verbum scilicet profluit ex Patre, quemadmodum ex sole per lumen illuminans splendor. Id cum ita sit, et Verbum ex Patre confitemur, propterea et Spiritus ex Patre procedere dicitur. Usurpat vero dictionem „elucet“ ad similitudinem vitae illuminantis; ideoque et Verbi operationem, vivam scilicet et subsistentem, Spiritum Sanctum compellavit, Verbum et Filium noscens Dei virtutem enhypostatam. Quando vero per virtutem operatio, virtus autem ex Deo nemine contradicente, propterea ex Deo

τα τῇ διδασκάλῳ τὸ, λέγεται ἐκπορεύεσθαι· ὡς τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως λεγομένης καὶ κληρονομημένης ἐκ πατρὸς ἡμῶν τῇ πρὸς τὸ πρῶτον αἷτιον ἀναφορᾷ. ὡς μὲν οὖν ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ καὶ θεοῦ λόγου, τὸ πνεῦμα τοῦ ἁγίου αἰδίως ἐκλάμπει παρ' αὐτοῦ, ταῦτόν δ' εἰπεῖν, δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς. ὡς δὲ δωρεὰ καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδεται φυσικῶς.

10. "Ὅτι δὲ τὸ ἐκλάμπειν ἐν θεολογίᾳ παραστατικόν ἐστὶ τῆς ἀπαυτοῦ καὶ ἀχρόνου ὑπάρξεως, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος δεικνυσὶν οὕτω λέγων ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν¹⁾. Κοινὴ προλήψις πᾶσιν ὁμοίως χριστιανοῖς ἐνυπάρχει τοῖς γε ὡς ἀληθῶς τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξίοις, περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν υἱὸν γεννητὸν ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολάμπαντα. Καὶ πάλιν²⁾. Ἀγαθοῦ μὲν πατρὸς, ἀγαθοῦ υἱός, φωτὸς δὲ τοῦ ἀγεννήτου φῶς ἐξέλαμψε τὸ αἰδίον. Καὶ Γρηγόριος δὲ τῶν Νυσσαέων ὁ σοφὸς ἱεράρχης, οὕτω γράφει ἐν τῷ πρῶτῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν. Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀεὶ πατὴρ νοεῖται. ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως

operatio est, quod Magister insinuat illis verbis „dicitur procedere“, cum Spiritus processio dicatur, et praedicetur ex Patre propter relationem ad primam causam. Uti itaque operatio Filii et Dei Verbi, Spiritus Sanctus perpetuo elucet ab ipso, quod idem est ac dicere, per ipsum a Patre. Sed tanquam donum et mittitur et donatur naturaliter.

X. „Elucere“ porro in rebus divinis existentiam neque passioni obnoxiam neque tempori subiacentem inducere, Magnus Basilius ita probat, Oratione secunda antirrhethica: „Communis,“ inquit, „praenotio omnibus aequae Christianis innata est iis, qui tali appellatione digni sunt, lumen esse Filium generatum ex ingenito lumine illucescentem.“ Et rursum: „Boni Patris bonus Filius, luminis vero ingeniti lumen eluxit sempiternum.“ Gregorius quoque Nyssaënsium doctus antistes in prima Antirrhethica haec habet: „Pater quidem sine principio, et ingenitus et semper Pater intelligitur; ex eo vero immediate et indivise unigenitus Filius

¹⁾ S. Basilii adversus Eunomium Lib. II. Opp. ed. Paris. I, 740.

²⁾ L. c. fol. 743.

ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται. δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν κῆμα, εὐθύς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν υἱόν, ὥς ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αὐτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, οὔτε διαστήματι οὔτε φύσεως ἐτερότητι τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμνεται.¹⁾ Πάλιν πρὸς αὐτὸν ὁ μέγας Βασίλειος, περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως²⁾. Ὁ δὲ υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον πνεῦμα

---

cum patre simul intelligitur; per hunc autem et cum ipso, antequam inanis et non subsistens in medio perceptio incidat, statim Spiritus Sanctus iunctim concipitur, non post Filium existentia subsistens, ut aliquando unigenitus absque Spiritu concipiatur; sed ex rerum omnium Deo, et ipse suae essentiae causam habens, unde et unigenitum lumen oritur, per verum autem lumen elucescens, neque distantia neque naturae diversitate a Patre sive ab Unigenito dividitur.“ Rursus ad eundem magnus Basilius de differentia essentiae et hypostasis: „Filius ex Patre procedentem Spiritum per semetipsum, et una secum cognoscens, solus

---

¹⁾ „Nulla ibi tempora cogitantur, quae habent prius et posterius“ (D. Augustinus de Trinit. XV, 26). „Cum ad constituendum Patrem et Filium et Spiritum S. aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et aetates temporalium naturarum, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedat a corde, quod spatio extenditur, quod fine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per distantiam intelligat, nihil per gradus quaerat.“ (S. Leo M. Sermo III. de Pentec. c. 4.)

²⁾ Cfr. Simonis Constantinopolitani ex Ordine Praedicatorum Tractatus de Processione Spiritus Sancti. Codex Vaticanus Gr. 1104 p. 23 sq. (Valliscell. Allat. LIII): Τῷ σοφιστάτῳ ἀνδρὶ τῷ ἡγαπημένῳ μοι ἐν Κυρίῳ πατρὶ παρῷ Σοφωνία φράς Σίμων ὁ Κωνσταντινουπολίτης ὁ ἐκ τῆς τάξεως τῶν Ἡερῶν ἐν τῷ τοῦ μονογεννήτορος Θεοῦ πατρὸς μονογενεῖ Θεῷ λόγῳ αὐτοῦ ἀεὶ χαίρειν. Μέννημαι ὡς ὅτε ἡ μεγάλη ἀγῶδύνη σου ἀπέδραστο παρὰ τοῦ τριδμεγίστου βασιλέως τῶν Ῥωμαίων πρέσβις πρὸς τὸν ἐνδοξότατον ἔργα Σικελίας καὶ χάριν τούτου τὴν πορείαν διὰ τῆς Εὐρίκου πεποιήσας, ἐνχειρίσάτῳ μοι ἐπέειπε τινὰ τόμον, ἐν ᾧ περιείληπτο χρήσις τις ἱερὰ τοῦ

δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός ἐκλάμπας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιῶζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ἣ

unigenite ex ingenito lumine elucens, nullam secundum proprietatem notarum communionem habet cum Patre, aut cum

ἐν ἁγίοις μεγάλου Βασιλείου ἐμπεριεχομένη ἐν τινὶ τῶν πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὸν Νύσσης Γρηγόριον λόγων αὐτοῦ τῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ὡπως ἐξετάσας αὐτὴν γνωρίσω κατὰ τὸ ἐρρικτὸν μοι τῇ σῇ ἀγιότητι τὴν αὐτῆς ἔννοιαν. Ἐδοκεῖ γὰρ σοι δι' αὐτῆς τεθεολογημένοι ὡς εἰσας τὸν μέγαν Βασιλεῖον, μόνον τὸν πατέρα αἰτίαν εἶναι τοῦ πνεύματος, καὶ οὐ μὴν οὖν αὐτῷ τὸν υἱόν, ὡς δυσχυρίζονται οἱ ἐξ αἰμοῖν προαγεσθαι τὸ αὐτό. ἔχει καὶ τοιοῦτε ἡ αὐτὴ ὡς ἐμπεριεῖληπται ἐν βιβλίῳ ἀρχαιοτάτῳ ἀποκειμένῳ ἐν τῇ εὐαγγελιστῇ μονῇ τοῦ κυροῦ Μελετίου, οὕτως ἐπὶ λήξεως. "Ἐκείνη τοῖνον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀπ' οὗ πάντα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ μὲν υἱοῦ ἡρτῆται, ὃ ἀδιαστάτως καταλαμβάνεται τῆς διὰ τοῦ πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημείον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν υἱόν καὶ οὖν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπερστάναι. Ὁ δὲ υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός ἐκλάμπας οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιῶζον τῶν γνωρισμάτων ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ἢ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνος γνωρίζεται. Ὁ δὲ γε ἐπὶ πάντων Θεὸς διαίρετον γνωρίσμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ Πατὴρ εἶναι καὶ μὴδὲ ἐκ μιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει. καὶ διὰ τούτων πάλιν τῶν σημείων καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐκγεγνώσκειται." Ὅτι δὲ ὁ μέγας Βασιλεὺς διὰ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἱερᾶς χρήσεως οὐκ ἐναντιώταται τῷ περὶ τὴν τοιαύτην πραγματείαν τῶν Ἰταλῶν θόγματι, ἀλλὰ μάλλον συνευδοκεῖ καὶ συνάδει, πρόδηλόν σοι γενήσεται διὰ τῶν ἐφεξῆς, εἰ τοῖς συνθερόμας ἔξομι πρὸς τοῦτ' τὸ ἐγχείρημα τὸς πρὸς τὸν Θεόν τῆς θῆς ἀγιοτήτος ἁγίας εὐχάς, ὡς διακαπτός χαρίσαιοτό μοι ὁ Κύριος τῇ πρεσβείᾳ τῆς κυρίας καὶ ἀληθῶς Θεοτόκου τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ τῶν εἰρημένων ἁγίων Θεοφόρων πατέρων Βασιλείου ρρηί καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, καὶ μὴν καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν τοῦ ὁσίου καὶ μακαριωτάτου Δομεντιανοῦ καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ἁγίων, ὁ καὶ γεννητὸς μοι. αἰμήν.

Ἄλλ' ἐπειδὴ περ τότε οἰόμεθα γνωρίσκειν ἑαυτον κατὰ τὸν φιλόσοφον ἐν τῷ περὶ φυσικῆς ἀφρασεως βιβλίῳ αὐτοῦ, ὅταν τὰ αἰτια γνωρίζωμεν τὰ πρῶτα, καὶ τὰς ἀρχὰς τὰς πρῶτας ἐκείνης θαλασσῇ τῆς τέχνης περὶ ἧς ὁ λόγος ἐστίν, ἀνάγκη εἰ θελωμεν γινώσκειν ὕψους τὴν ἔννοιαν τῆς τοιαύτης περὶ τῶν γνωρισμάτων τῶν Θεοφυκτικῶν τῶν ὑποστάσεων ἱερᾶς χρήσεως τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ὡπως ὅδεκεν ἐν πρῶτοις τὰς ἀρχὰς τῶν Θεολογικῶν ὑποτυπώσεων, τὰς περὶ αὐτὴν μάλιστα θεωρουμένας, ἀποκταί εἰδῆ. Διὰ τοῦτο οἰδέναι σε δεῖ πρὸς τὸ παρὸν γράμμα καὶ πρῶτον μὲν ὅτι ὡς ἀνακαταίτε ἐξ

πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἰωάννης ὁ σοφὸς Ποιητὴς ἐν Ἱμνοῖς πρὸς τὴν ὑπέραγνον Θεομήτορα· ¹⁾ Σὺ μήτηρ Θεοῦ

Spiritu Sancto.⁴ Ioannes Poeta sapientissimus in Hymnis ad immaculatissimam Virginem: „Mater Dei absque coniunctione pe-

ενοίας τῶν σημαντικῶν κλίσεων τῶν Θεῶν τριῶν ὑποστάσεων, καὶ τῆς τάξεως τῶν αὐτῶν, πάντα ἐστὶ τὰ περὶ τὴν ὑπερουσίον οὐσίαν τῆς ὑπερφυστοῦς μακαρίας Θεότητος θεωρούμενα Θεία γνωρίσματα, καὶ τὰ μὲν τρία τῶν αὐτῶν οὕτω λέγεται γνωρίσματα, ὥστε καὶ ὑποστατικά ἰδιώματα, ὡς ἡ ἐν τῷ πατρὶ πατρότης, καὶ ἡ ἐν τῷ υἱῷ υἰότης, καὶ ἡ ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι πνεομένη Θεία ἐκπόρευσις. Ταῦτα γὰρ τὰ τρία, εἴπερ εἶδὼν ὑποστατικά ἰδιώματα, ἀποριδτικά γὰρ παντάπασι μένουσιν ἀκονιώνητα, ὅθεν περὶ αὐτῶν ὁ Θεὸς Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ ἡ. τῆς Θεολογίας αὐτοῦ κεφαλαίῳ Θεολογῶν λέγει· „Ἐνα Θεὸν γενώσκωμεν. ἐν μόναις δὲ ταῖς τρισὶν ἰδιότησι τῆς τε πατρότητος καὶ υἰότητος καὶ ἐκπορεύσεως κατὰ τὸ αἶτιον καὶ αἰτιατὸν καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως ἦτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν.“ τὰ δ' ἄλλα δύο οὕτως λέγεται γνωρίσματα, ὥστε οὐ μὴν καὶ ὑποστατικά ἰδιώματα. καὶ τὸ μὲν ἐν τῶν αὐτῶν, ὡς ἡ τοῦ μὴ ὄντος ἀναιρέσις. δηλὸν δ' ὅτι ὡς ἡ διὰ τῶν δύο προφερομένη ἀγεννησία προσήκει μόνῳ τῷ μονογενήτορι Θεῷ τῷ πατρὶ, καὶ γὰρ ἐν τῇ ὑπερουσίῳ τριάδι πρῶτον πρῶτον τῷ λόγῳ τῆς ἐκείσε τάξεως ὣν ὁ αὐτὸς, εἰς ἔμφασιν ὅτι οὕτω πρῶτον πρῶτον, ὥστε οὐδ' ἐκ μιᾶς αἰτίας ὑρίσθησιν. Ἀναίτιος γὰρ παντάπασι μόνος αὐτὸς ἀγεννητος προσηγόρευται, τὸ δ' ἄλλο ὡς ἡ ἰδιότης ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ πατὴρ γνωρίζεται αἰτία, τουτέστιν ἀρχὴ φυσικῇ χρηματίζει τοῦ πνεύματος· μὴ ὅν ἐν τῷ πατρὶ ἰδίωμα ὑποστατικὸν· καὶ γὰρ οὐ πατρότης αὐτοῦ· ἢ μόνῃ πατρότητι τοῦ υἱοῦ διενήνοχεν, ἀρμόζει οὐ μόνῳ Θεῷ τῷ πατρὶ, ἀλλὰ καὶ μονογενεὶ Θεῷ λόγῳ αὐτοῦ, καίπερ πατὴρ λέγεται κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐτυμολογίαν, παρὰ τὸ τὰ πάντα τὰ ἐν τῷ πατρὶ ὁραῖσθαι ἐν τῷ υἱῷ. διὸ καὶ ὁ Θεόλογος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὴν πεντηκοστὴν λόγῳ αὐτοῦ· „Τί μοι μακρολογεῖν, φησὶ, πάντα ὅσα ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ πλὴν ἀγεννησίας, πάντα ὅσα ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς πλὴν γεννήσεως,“ ταῦτα οὐκ οὐσίας ἀπορίζει κατὰ γε τ' ἐμὸν λόγον, περὶ οὐσίαν δὲ ἀπορίζεται. τί οὖν; εἰ πάντα ἔσα ἂν ἔχη ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ ἔστι, πλὴν ἀγεννησίας, κατὰ τὴν τοιαύτην Θεολογίαν τοῦ τοιοῦτου ἀγίου ἀνδρός. ἔστι δὲ ἡ ῥηθεῖσα ἡ περὶ οὐσίαν θεωρουμένη ἰδιότης, καθ' ἣν ὁ πατὴρ γνωρίζεται αἰτία εἶναι τοῦ πνεύματος, οὐ μὴν ἀγεννησία. καὶ γὰρ τίθησιν, οὐ μὴν δὲ ἀναρεῖ, ἀρα καὶ τοῦ υἱοῦ ἡ αὐτὴ καθὰ θελονότι καὶ Θεοῦ τοῦ πατρὸς, οὐ τῷ λόγῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ πράγματι κτλ.

Τῷ αἰθεσιμνάτῳ καὶ σοφῷ ἀνδρὶ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ νομοφύλακι φράς Σίμων ὁ Κωνσταντινουπολίτης ὁ ἐκ τῆς τάξεως τῶν Κληρῶν ἐν τῷ τοῦ μονογενήτορος μονογενεὶ Θεῷ λόγῳ αὐτοῦ αἰεὶ χαίρειν. Ἡ δὴ λωδὺς τῶν λόγων σου φωτιεὶ καὶ συνετιεὶ νηπίους· ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς Δαβὶδ τῇ πνευματικῇ κισσάρᾳ τοῦ ἀγίου πνεύματος κινηθεὶς διὰ τῶν

ἀσυνδυάστως γεγένησαι τοῦ ἐξ ἀκηράτου πατρὸς ἐκλάμπαντος.

peristi eum, qui ex incorrupto Pater eluxit.“ Ad haec Interpres,

τουῶνδε τῶν ἐν τῷ ρῆ. περιελημμένων ψαλμῷ προδήλως διωχνρίζεται, ὡς ἡ θεόπνευστος καὶ θεορρήμων ἅπαντα δηλονότι θεία γραφή τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης διερμηνευομένη καὶ διασαφηνιζομένη φωτίζει τοὺς νοερούς ὁρθολογούς τῆς ψυχῆς, καὶ συνετεῖ τοὺς νηπίους τῷ πνεύματι πρὸς τὸ βαδίζειν ἀπροσκόπτως τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, τὴν ἀπάγουσαν πρὸς ζωὴν κατὰ τὸ ἐν τῷ εἰρημένῳ ψαλμῷ ἀδόμενον παρὰ τοῦ ῥήθεντος Δαβὶδ λέγοντος πρὸς θεόν· λῦχος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου, εἶπον ὁ λόγος σου, ὡς ἐτέρωθε ἀναγινώσκειται, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου. Δεῖ δὲ ἡ θεόπνευστος γραφή διερμηνεύεσθαι τε καὶ ἐξετάζεσθαι, ὡς ἐντέλλεται ὁ Σωτὴρ λέγων· ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς· ὅτι τὸ γράμμα θανατοῖ, τὸ δὲ πνεῦμα ζωογονεῖ, ὡς φησὶν ὁ ἀπόστολος, οὐ κατὰ τὰς ἀποδοκιμασθείσας καὶ ἀναθεματισθείσας παρὰ τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων κακοδόξους γνώμας τῶν αἵρετικῶν, τῶν ἐκδικητῶν τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ κατὰ τὰς θεοδόφους θεολογίας τῶν ἁγίων θεοφόρων πατέρων, τῶν θείων διδασκάλων καὶ φωστῆρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῶν πρωτοεξάρχων καὶ διατακτόρων τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων, αἷς ἡ ὁρθοδοξία τῶν Γραικῶν ἐκκλησία ἐν ἅπασιν ἀκολουθήσασα διὰ τῶν θείων μάλιστα ποιητῶν τῶν κατακαλλυνόντων καὶ κοσμηθάντων αὐτὴν θείοις αὐτῶν μελωδήμασι, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνέκαθεν, καὶ μέχρι τῆς σήμερον δι' υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐν παρόρῳβῃ θραναῖς ταῖς φωναῖς θεολογεῖ ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὐ μὴν ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, ὡς λέγει Φώτιος ὁ Βελῆς, καὶ ὁ τούτου διδάσκαλος Θεοδώριτος. καὶ γὰρ ἡ αὐτὴ εἰς ἀκραιφνήν παραστάσιν τῆς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς κατ' ἰδίαν φυσικὴν ὑπαρξίν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύεως, ἐν μὲν τῇ ε' ὥδῃ τοῦ κανόνος τῆς δευτέρας ἐβδομάδος τῆς πεντηκοστῆς πρὸς εἰρμόν, σπλαγχνῶν Ἰωάν, ἐν βιβλίῳ Τριωδίῳ, πρὸς τὸ αὐτὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποτενομένη οὕτωςι κατὰ ῥῆμα μελωδοῦσα θεολογεῖ· ἴθι πρὸς ἡμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον μετόχος τῆς σῆς ἀπεργαζόμενον ἁγιότητος, καὶ φῶς ἀνεσπέρου καὶ θείας ζωῆς καὶ τῆς εὐδεδότατης σου διαδόσεως. σὺ γὰρ ποταμὸς θεύκτης ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ πορευόμενος. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ ἤχῳ τῆς ὁκτωήχου πρὸς τὸν Σωτῆρα ἡμῶν μέλπουσα οὕτωςι λέγει· Ἐθου ἡμῖν ἀκαταίσχυτον κρέσβον τ,·ν δε γεκούσαν Χριστέ. ταύτης ταῖς ἐντεύξεσιν ἕλω νόμοις ἡμῖν πνεῦμα μεταδοτικὸν ἀγαθότητος ἐκ πατρὸς διὰ σοῦ προερχόμενον. ταῦτα ἡ αὐτὴ διὰ τοῦ θείου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. διὰ δε τοῦ θειοτάτου Μεταφραστοῦ Συμεῶνος ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τοῦ ὁκτωβρίου μηνὸς καρ' αὐτοῖς ἀναγινωσκομένου ἀναγνώσματος τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἐν ἁγίοις Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου οὕτωςι πως δογματίζει ἐκὶ λέξεως· Πάλαι μὲν ἐν τόποις ἦν τὰ τῆς πίστεως καὶ αἰνίγμασι, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος τῷ τῆς σκιάς γέρεε συνεκαλύπτετο. ἐπεὶ δὲ τὸ μέγα τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐπρασματοῦθι μυστήριον καὶ ὁ πλάσας κατὰ μόνους τὰς καρδίας ἡμῶν, τῷ τῆς οἰκείας περὶ ἡμῶν οὐκῶ χρηστότητος ἀναμάρτητος γέγονεν ὡς ἡμεῖς, τᾶλλα τε

ἐν τούτοις ὁ ἐξηγούμενος, ὁ πολλοῖς θαυμαζόμενος, ὁ καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων πρῶτος σαφηνιστὴς· τὸ, ἐκλάμψαντός,

qui multis in admiratione est et qui sacros canones primus exposuit: „Eluxit,“ inquit, „supernam Filii absque passione ge-

νόηθεν, ὅσα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀσθενείας, ἵνα ἐγὼ τὴν πρώτην ἀπολάβω εὐγένειαν, καὶ τέλος τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατακρίνεται. καὶ ἵνα μὴ τὰ καθ' ἑασθον λέγω (πολλὰ γὰρ ἐν μέσῳ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ μυστήρια) πέρας τὰ τῆς σωματικῆς ἐνθιμίας δέχεται, τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἄρχεται, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναφέρεται, καὶ πρὸς τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον, καὶ τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ πνεῦμα ἐπὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθηταῖς ὁδηγίαν. δι' οὗ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἐπὶ τῆς σκιάς ἐχειραγωγῆθη πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν μὴ ὡς ἐκπορευόμενον αὐτοῦ τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἐθνῶν ὁδηγίαν αὐτὸ κατέπεμψε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἀλλ' ἀνομοίως τῷ πατρὶ, ὥσπερ τινὲς δεῖξαι βιάζονται παρεξηγούμενοι τε τὴν τοιαύτην ἱερὰν θεολογίαν τοῦ Θεοῦ Μεταφραστῶ, καὶ δογματίζοντες ὡς ἄλλοι ἐξ ὧν ἀνόητως λέγουσιν, ὡς τοῦ μὲν πατρὸς ἐκπέμπεται ὡς θυμὸς καὶ ὁμοούσιον, ὅτι ὡς ἐκπορευόμενον ἐκείθεν φυσικῶς, τουτέστιν ἀπέδαλται, τοῦ δὲ υἱοῦ οὐ μὲν οὕτως, ἀλλ' ὡς τι ἑτεροφυὲς τε καὶ ὑποχείριον, ὅτι οὐχ ὡς ἐκείνου ἐκπορευόμενον καθάπερ καὶ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐξῶθεν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καθάπερ καὶ τὰ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα θεόθεν λειτουργικὰ πνεύματα, ἔσται τοῦτο παντάπασι ἀβεβάστατον καὶ βλάσφημον. ἀλλ' ὅτι οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐκείθεν ὡς ἐξ οἰκείου φωτός τῆς Θεότητος αὐτοῦ φύσεως φυσικῶς τε καὶ ἀμερίστως ἐκπαινόμενον παρ' αὐτοῦ τοῖς ποιήμασι πέμπεται, πρόδηλον ἐξ ὧν ἡ αὐτῇ ἐκκλησία ἐν μὲν τῇ ζ. ὡδῇ τοῦ κανόνος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ ψαλλομένου ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τοῦ Μαΐου μηνὸς πρὸς εἰρμόν, Θεοῦ συγκατάβασιν, πρὸς αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεοῦ λόγον τοῦ πατρὸς ἄδουσα, οὕτως ὡς θεολογεῖ· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πατὸς ἀνάρχου ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ σοῦ ἀμερίστως ἐκλάμψαν, μονογενὲς λόγε Θεοῦ, τοῖς ἀποστόλοις κραυγάζειν ἀνήγγειλεν, ὁ τῶν πατέρων Θεὸς εὐλόγητός εἰ. Ἐν δὲ μιᾷ τῶν μυστικῶν εὐχῶν τῆς Θείας λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις μεγάλου Βασιλεῖος τοῦ Θεοῦ τὸν πατέρα ἀποτεκνομένη, οὕτως περὶ τῆς εἰρημένης τῆς ἐκ τοῦ φωτός τοῦ ἀληθινοῦ δηλαδὴ τοῦ υἱοῦ ἐκπάνσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος κατὰ ῥήμα διέκεισιν· Ἀναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ὁ Πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν. ὅς ἐστιν εἰκὼν τῆς θῆς ἀγαθότητος, σφραγὶς ἰσότυπος ἐν ἑαυτῷ δεικνύς σε τὸν πατέρα, λόγος ζῶν, Θεὸς ἀληθινός, ἡ πρὸ αἰώνων σοφία, ζωὴ, ἁγιασμός, δύναμις κτλ.

1) Cfr. Toscani et Cozza, De Immaculata Deiparae Conceptione Hymnologia Graecorum pp. 35. 48. all. II. D. Ioannis Damasceni Opp. ed. Bill. fol. 357 sq.

φησι, τὴν ἄνω γέννησιν τοῦ υἱοῦ ἀπαθῆ παρίστησιν. ὡς γὰρ ἡ λαμπηδὼν ἐκ τοῦ ἡλίου ἀπαθῶς ἔξεισιν, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς ἀπαθῶς γεγέννηται τῷ πατρὶ· καὶ τὸ ἄχρονον δὲ τοῦ υἱοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ἀναρχον, διὰ τοῦ ἐκλάμπει διδάσκει ὁ Ποιητής. ὡς γὰρ ἅμα φῶς καὶ ἅμα ἡ ἐξ αὐτοῦ λαμπηδὼν, οὕτως ἅμα νοηθεῖη πατὴρ, ἅμα παρέπεται νοεῖσθαι καὶ τὸν υἱόν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως ὑπὲρ τὴν χρείαν. ὅπου γὰρ ἡ τοῦ λόγου διάνοια λελογισμένη καὶ λίαν ἡρμωσμένη φαίνεται, τοιοῦτοτρόπως ἐκλαμβανομένης τῆς λέξεως, ἄλλως δ' ἔχειν ὑπονοούμενης, πολὺ τὸ ἀλόγιστον φέρουσα καὶ ἀνάρμοστον, τί χρὴ πλέον ἐκέισε ζητεῖν εἰς τὴν τῆς ἀληθείας παρόδστασιν;

11. Τὸ δὲ λέγειν, ἵνα μὴ τις νομίῃ, ὡς ἀρχὴ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς, ἐπιφανεροῖ τὸ πνεῦμα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ δίδωσιν ὡς συγγενὲς, διὰ τοῦτο λέγεται ἐκ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, περιέργον μὲν, ἀλλ' εὐφώρατον. ποίαν γὰρ τὸ φανεροῦν καὶ δίδόναι τοιοντοτρόπως ὑποψίαν εἰσαγάγοι ἂν ἀρχῆς; ἢ πῶς ὡς συγγενὲς διδούς ὁ λόγος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἀντιδοθεῖη παρὰ τοῦ συγγενοῦς; ἢ πῶς τοῦ λόγου πεφηνότος

---

nerationem denotat. Quemadmodum enim splendor ex sole sine passione effluit, ita et Filius sine passione genitus est a Patre; et Filium absque tempore, et secundum id idem sine principio per verbum „Elucere“ Poeta edocet. Sicut enim simul lumen, et simul qui ex eo est splendor; sic cum primum mente concipitur Pater, simul subsequitur et Filium intelligi.“ Et haec plus quam opus erat, adduximus. Ubi enim sententiae mens prudens, multumque rebus adaptata videtur, si ita verbum accipitur; sin minus in alium sensum distrahatur, multum improbabilitatis atque inconcinnitatis praesefert, quid inde magis ad veritatem comprobendam emendandum est?

XI. Illud autem dicere, ne quis existimet, principium Spiritus Filium, manifestare Spiritum per doctrinam suam, et veluti sibi cognatum exhibere, ideoque dici ex Patre procedere, curiosum quidem est, sed quod facile deprehendi potest. Quam enim suspicionem principii huiuscemodi manifestatio atque exhibitio inferet? et quam ratione veluti cognatus Filius Spiritum Sanctum exhibens, non a cognato sibi exhibebitur? et quomodo

ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐχὶ καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ λόγος, ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ πατρὸς; καὶ πῶς ἀρχὴ τοῦ πνεύματος ὁ λόγος νομισθεῖται λοιπὸν; ἀπαγε τῶν τοιούτων παρεξηγήσεων, οἷδ' ὅτι φαίης ἂν καὶ αὐτὸς τῷ ἐριστικῷ. τὸ μέντοι δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα παρὰ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ Βασιλείος ὁ μέγας πολλαχοῦ, καὶ δὴ καὶ τοῖς Ἀντιόχητικοῖς¹⁾ ἀποφαίνεται· πῶς ἂν οὖν, φάσκων, χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα; λόγος Θεοῦ καὶ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' υἱοῦ. εἰ πνεῦμα ἀπιστεῖται, καὶ λόγος συναπιστεῖται. περὶ τούτου καὶ ὁ διορατικώτατος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ διέξεισιν οὕτως²⁾· Φησὶν οὖν ὁ μακάριος Πέτρος³⁾ τοῖς περὶ τὸν Ἀνανίαν, τί ὅτι ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς, ψεύσασθαι ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; καὶ φησὶν, οὐκ ἀνθρώπων ἐψεύσασθε, ἀλλὰ Θεῷ. ἄρα Θεὸς ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ᾧ ἐψεύσαντο οἱ ἀπὸ τοῦ τιμήματος νοσφισάμενοι. Καὶ πάλιν·⁴⁾ Ὁ πατὴρ ἀληθοῦς υἱοῦ ἐστὶ πατὴρ. φῶς ὅλος, καὶ υἱὸς πατρὸς ἀληθοῦς, φῶς

Verbo sine controversia ex Patre comparente, non habebit sine controversia quidquid habet a Patre? et qua ratione in posterum Spiritus principium Verbum reputabitur? Apage has pravas expositiones, tu quoque omnino dices, nec fallor, ei cum quo tibi litigium est. Verumtamen Spiritum ex Patre per Filium procedere, magnus Basilius pluribus in locis, et in Antirrheticis potissimum decernit: „Quomodo itaque,” inquit, „separabuntur ea, quae separari nequeant Verbum Dei, et Spiritus ex Deo per Filium. Si Spiritus non creditur, et Verbum quoque non creditur.“ De hoc eodem perspicacissimus Epiphanius in Ancyroto hunc in modum discurrit: „Ait itaque Beatus Petrus his, qui cum Anania erant: Cur tentavit vos Satanas, mentiri Spiritui sancto? Et ait: Non homini mentiti estis, sed Deo. Deus ergo ex Patre et Filio Spiritus, cui mentiti fuerant, qui de pretio fraudarant.“ Et rursum: „Pater veri Filii Pater est, lumen

¹⁾ S. Basilii Opera ed. Paris. I, 695 sq.

²⁾ S. Epiphaniū adv. Haeres. Lib. III Tom. I, VI (Opp. ed. Petau. I. 894).

³⁾ Actus Apostolorum V, 3 sq.

⁴⁾ S. Epiphaniū Opp. fol. 896.

ἐκ φωτός, οὐχ ὡς τὰ ποιητὰ ἢ τὰ κτιστὰ, προσηγορίᾳ μόνῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πνεῦμα ἀληθείας ἐστι, φῶς τρίτον παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ, τὰ δὲ ἄλλα πάντα θέσει ἢ παραθέσει ἢ κλήσει. ταῦτα καὶ ὁ διορατικώτατος Ἐπιφάνιος τῷ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ κεκρημένος ἀντὶ τοῦ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ. καθὰ καὶ ὁ σοφώτατος Κύριλλος ἐν τοῖς Θησαυροῖς¹⁾ λέγων οὕτως· "Ὅπερ ὁ μακάριος Μωϋσῆς²⁾ ἐμπεφυσῆσθαι παρὰ θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ δισχυρίσατο, τοῦτο Χριστὸς ἀνανεῶν ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν ἐνεφύσησε τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς λέγων,³⁾ λάβετε πνεῦμα. ἵνα πάλιν ἀναμορφωθέντες εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰκόνα σύμμορφοι φαινώμεθα τῷ πεποιηκῶτι διὰ τῆς τοῦ πνεύματος μετοχῆς. ὅτε τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γινόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει θεοῦ, πρό- εἰσι δὲ καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, προύδηλον ὅτι τῆς θείας οὐ- σίας ἐστίν, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν. πρόεισι, φησὶν, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, τουτέστι δι' υἱοῦ παρὰ τοῦ

totus, et Patris veri Filius, lumen de lumine, non ut res factae aut creatae, nominatione sola Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est, lumen tertium a Patre et Filio: reliqua alia positione vel oppositione vel appellatione." Haec perspicacissimus Epiphanius, ex Patre et Filio usurpans, loco illius, ex Patre per Filium. Quemadmodum et sapientissimus Cyrillus in Thesauris his verbis enuncians: „Quod beatus Moyses homini a Deo inflatum fuisse contendit, id Christus post resurrectionem a mortuis renovans inflavit suis discipulis, dicens: Accipite Spiritum; ut rursus reformati in imaginem quam a principio habuimus, conformes fimus Creatori per Spiritus participationem. Cum itaque Spiritus sanctus ad nos veniens, conformes nos efficit Deo, profluit vero et ex Patre et Filio, manifestum est, eum divinae essentiae esse, essentialiter in ipsa et ex ipsa profluens." Profluit, inquit, ex Patre et Filio, hoc est per Filium ex Patre. At Nyssaensium

¹⁾ S. Cyrilli Alexandr. Thesaur. Lib. XIII c. 3. Opp. ed. Paris. II, 230.

²⁾ Liber Genes. II, 7.

³⁾ S. Evangel. sec. Ioannem XX, 22.

πατρός. ὁ δὲ γε τῶν Νυσσαίων καὶ τῆς οἰκουμένης φωστήρ, ἐν πόσοις παρίστησιν ἐναργῶς, ὅτι δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρός, τέως γοῦν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιόχητικῶν¹⁾ τάδε λέγει περὶ τοῦ πνεύματος· Τῷ πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συγκαπτόμενον πάλιν αὐτοῦ, τῷ μὴ πατὴρ εἶναι καθάπερ ἐκείνος διαχωρίζεται· τῇ δὲ πρὸς τὸν υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφεία, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἔχειν ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιάζοντι, ἐν τῷ μῆτε μονογενῶς ἐκ τοῦ πατρός ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ πεφηνέναι. πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ μονογενοῦς ὑποστάσης, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα τὸ πνεῦμα νομισθῇ πρὸς ταύτην ἔχειν, ἐκ τοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ πεφηνέναι, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσδεεῖ τῆς ἐτέρωθεν ἀγαθότητος διακρίνεται τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως.

12. Διαποροῦσι περὶ τοῦ πεφηνέναι τινές, μὴ ποτε λέγοντες φανερώσεως αὐτὸ δηλωτικὸν ἐστίν, οὐχ ὑπάρξεως; καίτοι γ' ἔχρην αὐτοὺς, εἰ μὴ τῷ ἐνεργητικῶν εἶναι τὸ ῥῆμα κατὰ τε προφορὰν καὶ δήλωσιν ὁμοῦ προσεσχέκασαν, κἄν γοῦν

---

orbisque lumen, quot ille in locis palam confirmat, per Filium Spiritum Sanctum ex Patre esse? sed potissimum in prima Antirrhetica haec de Spiritu tradit: „Patri secundum quod increatus est coniungitur, rursusque ab eo, quod quemadmodum ille Pater non est, separatur: coniungitur et Filio secundum quod increatus est, et quod causam existentiae ex omnium Deo habeat: seiungitur rursus proprietate, quod non tanquam unigenitus ex Patre substitit, et quod per ipsum Filium apparuit. Rursus cum creatura per Filium substitisset, ne cum ea communionem Spiritus habere existimaretur, quod per Filium appareat immutabilitate, firmitate, ac bonitatis quae extranea sit nulla indigentia, a creatura Spiritus secernitur.“

XII. De verbo illo „apparere“ plerique dubitant. Anne, inquam, illud manifestationem, et non existentiam notat? Cum oporteret eosdem, praeterquam quod verbum illud tum pronunciatione, tum expressione activum est, saltem ex aliis Patrum

---

¹⁾ S. Gregorii Nysseni contra Eunomium Oratio Refutatoria I. Opp. ed. Paris. II, 1 sq.

ἐξ ἄλλων ῥήσεων πατρικῶν τὴν σημασίαν κατανεροχέναι τῆς λέξεως, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας ἐπηρροστας καθιστοχέναι διακενής. αἰτία γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ταῦτα λέγει περὶ τοῦ πνεύματος· ¹⁾ Οὐδεν ἔχον ἐαττῷ ἐπικτητον, ἀλλ' αἰδιῶς πάντα ἔχον ὡς πνεῦμα θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεηγνός. Ὁ δὲ σοφώτατος Κύριλλος περὶ τοῦ Χριστοῦ· ²⁾ Τὸν θεοῦ μεσίτην καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὰς ῥαφας συγχέσθαι φασιν, ἐκ τε τῆς καθ' ἑμᾶς ἀνθρωπότητος, τελειῶς ἔχουσας κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, καὶ ἐκ τοῦ πεηγνότητος ἐκ τοῦ θεοῦ κατὰ φύσιν υἱοῦ, τουτεστι τοῦ μονογενοῦς. καὶ πάλιν· Ἰδιὸν ἐστι τὸ πνεῦμα τοῦ τριοῦ. οὔτοι ποτ' ἄλλοις ἢ λόγος ἐστὶ, πεηγνός ἐκ πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ τοοῦτο καθ' ἑμᾶς ἀνθρώπος γεγονώς, πρόδηλον ὡς θεὸς μὲν το πνεῦμα, τὸ ἐξ οὗ πρῶτως ἔχον καὶ φυσικῶς ὡς θεός. τὰ δ' ἄλλα ποιήματα καταχρηστικώτερον ὡς ἐκ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ πεηγνότης, ἐξ οὗ λεγόμενα. ὥστε σημαντικὸν ἱπαρξέως ἀριδῆλως τὸ πεηγνέναι, τῆς γραφῆς

sententis vocis significatum colligere, neque veritatem calumniantes frustra tempus terere. In prompta enim sunt, quae Basilius Magnus tradit de Spiritu: „Nihil habens in se ipso adscititium, sed ab aeterno omnia possidens, ut Dei Spiritus et ex ipso apparens.“ Sapientissimus Cyrillus de Christo: „Mediatorem Dei et hominum, ut divinae tradunt litterae, componi dicimus, et ex nostra humanitate secundum propriam rationem perfecta, et eo qui a Deo apparuit, secundum naturam Filio, hoc est, unigenito.“ Et rursus: „Proprius est Spiritus Filii, non ea ratione tantum, qua Verbum est, apparens ex Patre, sed ea etiam, qua a nobis concipitur homo factus. Manifestum Deum esse Spiritum, illud ex alio proprie possidens, et naturaliter ut Deus: alias vero creaturas magis improprie, tanquam quae a creatore et opifice apparuerunt, ex quo fiuntur. Quare manifestissime verbum apparere existentiam denotat: Scriptura vero haec

¹⁾ Τοῦ ἐν ἁγίῳ πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου νεφέλαια Χ. περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, πρὸς τὸν ἐν ἁγίῳ Ἀμφιλόχιον ἐπίσκοπον Ἰωνίου. Opp. II, 291 sq. Cfr. Iohannes Theologus Sess. XXI. Conc. Florent. (Hard. IX, 256): „Omne quod Spiritus S. accepit et accipit et accipiet, id aeternaliter habet“ etc.

²⁾ Cfr. S. Cyrilli Alex. Opp. II, 75. 217.

δὲ διαγορευοῦσης οὕτω περὶ τοῦ πνεύματος. ὥς οὖν ὁ δημιουργὸς λόγος ἰσπερώσει τὸν οὐρανὸν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, τουτέστιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. καὶ ἄλιν· Οὐτε ἄλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἀρρήτου στόματος ἀρρήτως πεφηνός. οὐ ταυτὸν ἐπὶ τοῦ πνεύματος δέκνται φανερώς τὸ πεφηνέναι καὶ ἐκπορεύεσθαι;

13. Τοιγαροῦν ἔδει καὶ τοὺς ἐνταυθοὶ περὶ τοῦ πεφηνέναι διαποροῦντας, ἀλλάχθην, ὥς ἔφαμεν, ἐκ τῶν ἀναμφιλέκτων τῆς τῆς λέξεως πορίσασθαι δήλωσιν, ἢ μὴν ἐκ γε τῆς τοῦ λόγου συμφράσεως συνεωρακέναι τὸ ἀληθές, καὶ μὴ παραλογίζεσθαι σφᾶς αὐτοὺς. ποῖαν γὰρ ἂν ἔχειν ὑπωπτεύθη πρὸς τὴν κτίσιν κοινότητα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τοῦ, τὴν μὲν διὰ τοῦ μονογενοῦς ὑποστῆναι, τὸ δὲ δι' αὐτοῦ πεφανερωῖσθαι αὐτῇ; ἢ πῶς ἐν ἄλλοις διακρινόμενον τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως, οὐ μᾶλλον ἂν διεκρίνετο προχειρότερον, ἐκ τοῦ τὴν μὲν διὰ τοῦ μονογενοῦς ἔχειν τὸ εἶναι, τὸ δὲ μὴ δι' αὐτοῦ δὴ τοῦ μονογενοῦς. ἀλλὰ τοῦτό ἐστι δι' υἱοῦ τὸ εἶναι τῷ πνεύματι παρὰ πατρὸς φνσικῶς δι' υἱοῦ, καὶ τῇ κτίσει,

---

asserente de Spiritu. Quemadmodum itaque opifex Verbum caelum firmavit, ita et Dei Spiritus qui ex Patre procedit, hoc est ex ore eius.“ Et rursus: „Neque a Dei gloria alienus Spiritus ex ineffabili ore ineffabiliter apparens.“ An non manifesto de Spiritu evincitur idem esse apparere et procedere?

XIII. Oportebat itaque eos, qui hic de huius verbi significato haesitant, aliande, ut diximus, et ex indubitatis dictionis sententiam expiscari, vel saltem ex ipsa dicendi structura veritatem comprehendere, et non seipsos falsis ratiocinationibus decipere. Quid enim cum creatura habere commune existimaretur Spiritus Sanctus ex eo, quod illa quidem per Unigenitum substitit, Spiritus vero per ipsum illi manifestatus est? Annon, cum in aliis Spiritus secernatur a creatura, magis et faciliiori quodam modo secerneretur ex eo, quod illa per Filium, quod sit, habeat: ille autem non per ipsum, Unigenitum nempe. Sed hoc est per Filium Spiritui, quod sit ex Patre naturaliter per Filium, et creaturae, sed ut ab opifice productae. Haec enim haud firma

δὴ προβαλλόμενοι, τὸ τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτον, καὶ τὸ
 πρῶτον αἷτιον ἐντεῦθεν παραδηλούμενα. τέως δ' οὖν ὁ τὰ
 θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τῆς τοῦ μονογενοῦς λόγου
 ἐκκλησιαστικῆς, τοιαῦτά φησι περὶ αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς·
 Ὅτε παρατίθεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ πα-
 τρός,¹⁾ ὡς ἄνθρωπος ἑαυτὸν παρατίθεται ἑαυτῷ, ὡς θεῷ·
 αὐτὸς γὰρ ἡ χεὶρ καὶ αἱ χεῖρες τοῦ πατρὸς. Ὁ δὲ σοφὸς
 Ἰωάννης ἐπ' ἐκκλησίας ὕμνων τὸν διαπετάσαντα τὰς χεῖρας
 ἐν τῷ σταυρῷ, δι' ἐμὲ ταῖς ἀχράντοις αὐτοῦ χερσὶ κηρύττει
 γεγονέναι τὴν ἐμὴν καταρχὰς διαπλάσιν ἐκ χοῆς, τὸ δημιουργ-
 ῖκον τοῦ λόγου, καὶ τὸ τῆς ἐνεργείας ἀνυστικόν, χεῖρας ὀνο-
 μάζων, συμβολικῶς ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς. εἰ δέ τις καὶ τὸν υἱὸν
 καὶ τὸ πνεῦμα χεῖρας αἰροῖτο καλεῖσθαι θεοῦ, τὴν προσή-
 κουσάν αἰτίαν συνεκδέχεσθαι καὶ εὐλογον. καὶ ὅτε μὲν ἀκούει
 τὸν υἱὸν βραχίονα καὶ δεξιάν τοῦ θεοῦ, δάκτυλον δὲ τὸ
 πνεῦμα τὸ ἅγιον, τότε τὴν ἄκραν συμφύτην θεωρεῖται τοῦ
 υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα παρὰ
 τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. τὸν υἱὸν δὲ καὶ τὸ
 πνεῦμα χεῖρας νοῶν τοῦ θεοῦ, τὸ ἀσύγχυτον ἐντεῦθεν συν-

seon inconfusum, et primam causam inde nobis insinuari. Tandem
 in rebus divinis pertractandis consultissimus Athanasius Oratione de
 unigeniti Verbi incarnatione, de eodem Unigenito haec scribit:
 „Dum commendat in manus Patris spiritum suum ut homo,
 semetipsum sibi ut Deo commendat. Ipse enim est manus
 Patris.“ Sapiens quoque Ioannes in Ecclesia laudans eum, qui
 extendit manus in cruce: „Propter me immaculatis illius manibus,
 praedicat, „factam fuisse meam in principio creationem ex terra,
 creandi vim ipsam Verbi et operationis efficientiam manus sym-
 bolice exemplo nostri nuncupans. Si quis vero et Filium et
 Spiritum manus Dei velit appellare, causam habeat neque im-
 probabilem neque intempestivam: et cum audit Filium brachium
 et dexteram Dei, digitum vero Spiritum Sanctum, tunc summam
 Filii et Spiritus unitatem speculetur, et per Filium Spiritum
 a Deo Patre procedere. Filium autem et Spiritum manus Dei
 intelligens, inconfusum inde et per se subsistens Filii et Spiritus

¹⁾ S. Evangelium sec. Lucam XXIII, 46.

επινοείτω, καὶ ἰδιουπόστατον τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, οὐ τὸ μὴ διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός, ὥσπερ οὐδὲ τὸ μὴ ἀλληλουχεῖσθαι ταῦτα κατὰ τὴν δεξιάν χεῖρα καὶ τὴν εὐώνυμον, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐνθεν εἶναι, τὸ δ' ἐνθεν, οὐκ ἐν ἀλλήλοις.

15. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ μέγας ἐν Θεολογίᾳ Γρηγόριος ποτὲ μὲν ἀκτῖνι παρεικάζει τὸν υἱόν, φωτὶ δὲ τὸ πνεῦμα, καὶ τὸν μὲν πηγῇ, τὸ δὲ ποταμῷ. ποτὲ δὲ τὸ τῶν εἰρημένων τῆς θεότητος ὑποστάσεων ἀσύγχυτον παραδηλῶσαι προθέμενος, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἀχώριστον ἐν τῇ καθόδῳ τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὥσπερ ἀκτῖνας δύο πέμπεσθαι ταύτας ἐξ ἐνὸς ἡλίου φησί, καὶ δύο ποταμούς ἐκ μιᾶς πηγῆς, προβαίνοντας μὲν πολὺ τε καὶ εἰς μακρόν, ἐχομένους δὲ τοῦ ὅθεν διαπαντός· ἄλλοτε δὲ τὸ ἀδιαίρετον τῆς τριάδος παραστῆσαι βουλόμενος, καὶ ὁμότιμον, ἓνα μαργαρίτην ταύτην ἀποκαλεῖ. καὶ Διονύσιος μὲν ὁ Θεωρητικώτατος δίδυμα σπλάγχνα τοῦ πατρὸς, καὶ ῥῶτα καὶ ἄνθη καὶ βλαστοὺς Θεοφύτους προσαγορεύει τὸν υἱόν καὶ τὸ πνεῦμα, τὸ τῶν ὑποστάσεων ὑπεμφαίνων ἀσύγχυτον, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἔχειν καὶ ἅμφω τὸ εἶναι γνησίως καὶ ἀκραφνῶς. ἑτεροὶ δὲ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ῥίζαν

simul mente concipiat, non quod per Filium Spiritus non procedat ex Patre, quemadmodum neque quod hi inter se non connectantur, sicut manus dextera et laeva: sed quod unus ex una parte est, alius in alia, non in se ipsis confusi.

XV. Ideo in theologicis praestans Gregorius aliquando radio assimilat Filium, lumini Spiritum, et hunc quidem fluvio, illum fonti: aliquando eorundem minime confusas deitatis hypostases, et in descensu ad homines non separari a Patre explanans, uti binos radios eos ex uno sole mitti, et duos fluvios ex uno fonte longe lateque procurentes, illique semper adhaerentes, unde emanant, vocat. Aliquando unum indivisumque triadis, necnon eundem omnium honorem adstruens, unam eam margaritam appellat. Et Dionysius rerum divinarum speculator et venator accerrimus bina Patris viscera, et lumina et flores et germina a Deo prognatos Filium et Spiritum indigitat, minime confusas eorum hypostases commonstrans, et ex Patre habere utrumque, quod vere et proprie sit. Alii ex sanctis Patribus radicem nuncupant Patrem,

μὲν ὀνομάζουσι τὸν πατέρα, κλάδον τὸν υἱόν, καὶ καρπὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν τοῦ ἀγίου πνεύματος διὰ τοῦ υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ὑποδεικνύοντες ὑπαρξιν.¹⁾ ἀκούω δὲ καὶ τινος θεολόπτου καὶ θεοσόφου καθηγητοῦ περὶ τῆς ὑπερθέου τριάδος οὕτωςί με διδάσκοντος· Τὴν μὲν ἀνωτάτω ῥίζαν, ἧς ἐπέκεινα τὸ σύμπαν οὐδὲν, ἐννοήσεις τὸν πατέρα. τὸν δὲ γε τῆς ἀνωτάτω ῥίζης ἐκπεφυκότεα καὶ γεγεννημένον, παρραδέξῃ τὸν υἱόν, οὐκ ἐν ἴσῃ τάξει τοῖς πεποιημένοις τὴν ἐν χρόνῳ λαχόντα γέννησιν, οὔτε μὴν ἐν ἐλάττωσιν, ἢ ἐν οἷς ὁ πατήρ, τὸ τῆς ἰδίας φύσεως ἐκφαίνοντα κάλλος, ἀλλ' ἅμα τε καὶ συναίδιον, πᾶν ὅτιοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν. προσήκοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, ἅγιον δὲ πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ προχερόμενον φυσικῶς, καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ στομάτων διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν ὑποσημαίνον ὑπαρξιν. οὕτω τε σαφῇ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ἰδικαῖς ὑπαρξεσιν ἰδιότητα τηρῶν, μίαν τε καὶ ὁμοούσιον τὴν ἀπάντων βασιλίδα προσκυνήσεις φύσιν. Τί

ramum Filium, et fructum Spiritum Sanctum, Spiritus Sancti per Filium existentiam demonstrantes. Audio praeterea quendam numine afflatum, et divina doctrina imbutum praeceptorem de divina triade haec ad amussim disserentem: „Supremam omnium radicem, ultra quam quidquid est, nihil est, intelligito mihi Patrem, e suprema vero radice enatum prognatumque accipito Filium, non eodem modo ac caeterae res creatae, generationis temporariae modum sortitum, neque in paucioribus quam Pater propriae naturae pulchritudinem commonstrantem; sed universa coaeterna et aequae ac Pater mensura possidentem, unum si excipias parere. Namque id soli Deo et Patri convenit; Spiritum autem sanctum dicito, qui ex Deo Patre per Filium effunditur naturaliter, et veluti, ut exemplo hoc utar, ex oris spiratione propriam existentiam indicantem. Sic planam et inconfusam trium hypostaseon in singularibus existentiis proprietatem conservans, unam et consubstantialem reginam omnium

¹⁾ Cfr. *Hergenroether* in *Comm. ad Photii de Mystagogia Spiritus S. librum* pag. 158.

τὸ προχεῖσθαι φυσικῶς; αὐτὸ δὴ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦ πνεύματος, ὑπαρξίς ἰδική καὶ ἰδίωμα, καθὼς τοῦ πατρὸς τὸ ἀνωτάτω εἶναι, καὶ οὐ ἐπέκεινα μηδὲν, τουτέστι τὸ ἀναρχον, καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ παρὰ τοῦ πατρὸς γεγεννησθαι. περὶ τούτων γὰρ ἡ σύμπασα ῥήσις διέξεισι, τοὺς τῆς ὑπάρξεως τρόπους εἰλικρινῶς διορίζουσα τῶν μακαρίων τῆς θεότητος ὑποστάσεων.

16. Ἀλλὰ τί χρὴ περὶ τῶν τοιούτων μακρηγορεῖν; εἰ μὲν οὐδέπω σαφῶς οὐδεὶς τῶν ἀγίων ἐδίδαξε, τὸ δι' υἱοῦ τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσιν εἶναι παρὰ πατρός, οὐδ' ἡμεῖς ἀνάγκην ἔχομεν ὀρύσσειν φρέαρ καινόν. εἰ δ' ἐκπαλαι τοῦτο τὸ φρέαρ ὠρώρυκτο, Φιλιστιαίου δὲ χεὶρ ἐνέφραξεν ἢ συνέχωσεν, οὐκ ἀνακαθαριεῖ τις αὐτό ποτε, καὶ τὸν χεῖν ἐκφορήσας τὸν πολλὴν τῆς ἀγνοίας, εὐρήσει τὸ ζῶν ὕδωρ, καὶ τῶν τῆς νομῆς προβάτων τὸ σύνταγμα διατμηθὲν οὐ καλῶς, εἰς μίαν πάλιν ποιμνὴν διὰ τοῦ κοινοῦ ποιμένος ἐπισυνάψει τῷ μονογενεῖ καὶ ἀγαπητῷ, ἔστιν οὐ καὶ τὴν αὐτοῦ δὴ τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐκμιμησάμενος συγκατάβασιν; φέρε δὴ μετὰ τῶν ἄλλων παιδῶν τοῦ πατρὸς τοῦ κληρονόμου, καὶ χάριτι πατρὸς τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸν μέγαν πάλιν κἀνταῦθα παρα-

---

naturam adorabis." Quid est effundi naturaliter? ipsa processio Spiritus, existentia singularis et proprietas, quemadmodum Patris supremo loco esse, et ultra quem nihil, hoc est absque principio; et Filii a Patre esse genitum. De his enim allata supra verba agunt, existentiae modos perspicue determinantia beatarum deitatis hypostaseon.

XVI. Verumtamen quid opus est, de his plura dicere? Siquidem si nullus ex Sanctis plane nos Spiritus processionem per Filium ex Patre esse docuisset, neque nobis effodiendus puteus novus esset: sed si iam olim puteus hic effossus est, et Philistaei manus obturavit atque opplevit, non eum aliquando quispiam expurgaverit, immanisque ignorantiae luto egesto, vivam aquam invenerit, et ovium quae pascuo huic destinatae sunt, agmen malisque artibus divisum in unum rursus germen per communem Pastorem unigenito et dilecto in nonnullis eiusdem boni Pastoris demissionem imitatus coniunxerit? Age igitur cum aliis Patris et haeredis, et gratia patris gentium, magnum huc adducamus Athanasium, rursumque contemplemur, quae

γάγωμεν Ἀθανάσιον, καὶ ἴδωμεν αὐτῷ ὅσον δὴ καὶ αὐτὸς τῇ τοῦδε φρέατος ἀνορυγῇ συνεβάλετο. τί γοῦν κατ' Εὐσεβίου τοῦ Σαμοσατέως, καὶ Μελετίου τῶν ἀλλοφύλων τῆς πίστεως ἠκροβόλισεν ὁ τοῦ δεσπότης οἰκογενῆς, ὁ τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχος; Ἦν δὲ ἀδύνατον ἐν τῇ τῆς τριάδος δόξῃ τὸ πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προοδικῶς ὃν ἐκ θεοῦ δι' υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ θεοῦ γεγονὸς, ὡς λέγουσι. τί τὸ προοδικῶς, ἐν τῷ περὶ δογμάτων καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος συντόμως ἡρμήνευσεν.¹⁾ Εἰ πολυπραγμονεῖς, εἰπὼν, υἱοῦ γέννησιν καὶ πνεύματος πρόδοον, καὶ γὰρ σου πολυπραγμονῶ τὸ κράμα ψυχῆς τε καὶ σώματος, καὶ πάλιν· Μὴ δὲ πνεύματος περιεργάζου τὴν πρόδοον. ἐν δευτέρῳ δὲ τῶν Εἰρηνηκῶν.²⁾ Ἄλλ' ἐκεῖσε ἀνοίσεις τὸ καλὸν γέννημα, καὶ τὴν θαυμασίαν πρόδοον. καὶ πάλιν.³⁾ Αὐτοῖς δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἰδέναι φύσιν θεότητος ἀνάρχῃ καὶ γεννήσει καὶ προοδῷ γνωριζομένην. ὃν οὖν ἔχει λόγον ἐπὶ τοῦ πατρὸς τὸ ἀν-

---

ipse in huiusce putei effossione praestiterit. Quid itaque adversus Samosatenum Eusebium et Meletium a fide alienos, Domini verna et Ecclesiae defensor eiaculavit? „Fieri minime poterat, ut in triadis gloria Spiritus glorificaretur, nisi ille profunderet ex Deo per Filium, sed ut reliquae creaturae ex Deo factus fuisset, ut asserunt.“ Quid sit „profunderet,“ Oratione de dogmatibus et ordine Episcoporum, qui Theologi cognomen habet, paucis interpretatus est: „Si tu,“ dicens, „curiose inquiris Filii generationem et Spiritus effluxum, et ego quidem a te inquirō animae et corporis mixtionem.“ Et rursus: „Ne curiose nimis Spiritus effluxum perquirito.“ Secunda Oratione de Pace: „Sed ibi relinques pulchrum foetum et admirabilem effluxum.“ Item: „Ipsi vero unam ac eandem noscere naturam deitatis, quae absque principio, generatione et effluxu cognoscitur.“ Quam itaque rationem in Patre, sine principio, et in Filio,

---

¹⁾ S. Gregorii Theologi de Dogmate et constitutione Episcoporum Oratio (XX c. 11 ed. Maur.). Opp. I, 382 sq.

²⁾ S. Gregorii Naz. Εἰρηνηκός γ'. (alias β.). εἰς τὴν σύμβασιν cap. VII. Opp. ed. Maur. I, 429.

³⁾ L. c. fol. 431.

ἀρχως, ἐπὶ τε τοῦ υἱοῦ τὸ γεννητῶς, τὸν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τὸ προοδικῶς, ταῦτὸν δ' εἰπεῖν ἐκπορευτικῶς.

17. Ἐγὼ δ' ἀκήκοά ποτε καὶ οὕτω διαπορούντων τινῶν· εἰ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, πῶς ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος εἰρηκε·¹⁾ Θέλω τὸν πατέρα μείζω²⁾ εἰπεῖν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἴσοις εἶναι τοῖς ἴσοις ἐστὶ, καὶ τὸ εἶναι. τοῦτο γὰρ παρὰ πάντων δοθήσεται, καὶ δέδοικα τὴν ἀρχὴν, μὴ ἐλαττόνων ἀρχὴν ποιήσω, καὶ καθυβρίσω διὰ τῆς προτιμήσεως. εἰ λόγος καὶ πνεῦμα ἅγιον ἴσα, ἴσην ἂν ἔχοιεν καὶ τὴν ὑπαρξιν, ἔχοντα καὶ ἅμφω ταύτην ὡσαύτως παρὰ πατρός. ταῦτα τῶν καινότερων ἀπορημάτων, ὡς οὐκ ἂν πρὸς τὸν μονογενῆ τὴν ἰσότητα τοῦ πνεύματος ἔχοντος, εἰ δι' αὐτοῦ ἐκπορευέιτο. καὶ μὴν καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐν τῇ ἐνστάσει παρελλημμένης ῥήσεως πατρικῆς ἡ λύσις προφαίνεται. δέδοικα γάρ φησι τὴν ἀρχὴν, μὴ ἐλαττόνων ἀρχὴν ποιήσω. ὥστε θέλει καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ μέγας Θεηγόρος ἴσην εἶναι τοῖς ἐξ αὐτῆς, μηδὲν τὸ ἀρχικὸν παραβλαπτομένην ἐκ τῆς ἰσότητος, ἥτις ὁμοτιμίαν δεικνυσι

---

genitum, eandem habet in Spiritu effluere, quod idem est ac procedere.

XVII. Aliquando etiam ipse aliquos hunc in modum disserentes audiui: Si est per Filium Spiritus, quomodo in rebus theologicis pertractandis celeberrimus Gregorius dixit: „Volo Patrem maiorem dicere, ex quo, ut aequales sint, aequales habent et sunt. Hoc enim ab omnibus concedetur, vereorque, ne principium inferiorum principium faciam, et praelatione iniuria afficiam.“ Si Verbum et Spiritus sanctus aequalia sunt, aequalem utique habebunt et existentiam, cum eam uterque habeat aequaliter a Patre. Haec sunt recentiorum dubia, nullam scilicet aequalitatem cum unigenito Spiritum habiturum, si per ipsum procederet: et tamen ab eadem Patris sententia, quae in ipsa obiectione assumitur, facilis sese offert solutio. „Vereor enim,“ ait, „ne principium inferiorum principium faciam,“ vult itaque magnus hic diviniloquus Pater principium aequale esse cum iis, qui ab eodem emanant, cum in nullo principium ab aequalitate illa vulneretur, quae eundem honorem eandemque

¹⁾ S. Gregorii Theol. Oratio Quadragesima c. 43. l. c. fol. 725.

²⁾ Nonnulli S. Gregorii Codices addunt τοῦ υἱοῦ: „Allo maiorem“.

καὶ ταυτότητα φύσεως. καθὼς ὁ αὐτὸς πάλιν διδάσκαλος ἐν δευτέρῳ τῶν Εἰρηνικῶν διαγορεύει σαφέστατα·¹⁾ Τριάς, λέγων, ὡς ἀληθῶς ἡ τριάς, ἀδελφοὶ, τριάς δὲ οὐκ ἀνίσων πραγμάτων ἀπαρίθμησις,²⁾ ἀλλ' ἴσων καὶ ὁμοτίμων σύλληψις. ὥσπερ οὖν ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαιρεῖται τοῦ ἐνὸς τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἐστὶν ἀναιρετική τοῦ, τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. ταύτην μὲν οὖν ἐν τῇ τριάδι τηρεῖν τὴν ἰσότητα, τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστίν, ἀποπεμπτέον δὲ πόρῳ τὴν σύγχυσιν ὡς ὑπερβολὴν, ὡς ἔλλειψιν τε τὴν ἀνισότητα, τουτέστι τὴν ἀλλοτριώσιν. τί γὰρ δεῖ θεὸν ἢ συναλείγειν κακῶς ἢ κατατέμνειν εἰς ἀνισότητα; καὶ πάλιν, ἢ συστέλλειν θεότητα καὶ ἀναλύειν ἀθέως, ἢ κατατέμνειν ἀνίσους ἀλλοτριότησιν ἢ μεγέθους ἢ φύσεως. ἀλλ' εἴπερ φασὶ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λεχθεῖν, θεογόνος ἂν εἴη καὶ ὁ υἱός, τοῦτο δὲ τοῦ πατρὸς ἰδίωμα. συμμερίζεται ἄρα ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα. τῆς

naturam constabilit, quemadmodum idem magister secunda Oratione de Pace plenissime asseverat: „Trias,“ inquiens, „verissime trias est, o fratres, trias non inaequalium rerum enumeratio, sed aequalium et aequae honoratarum comprehensio.“ Quemadmodum itaque trium aequalitas non violat unius principium, sic et eorum qui ex principio sunt, aequalitas non tollit Spiritum per Filium ex Patre procedere. Haec ergo aequalitas in triade ante omnia servanda est, longeque mittenda confusio, ut excessus: et ut defectus inaequalitas, hoc est alienatio. Quid enim opus est Deum aut insulse contrahere, aut inaequalitate concidere? rursumque non est contrahenda deitas, aut impie dissolvenda, aut inaequalibus vel naturae vel magnitudinis disiunctionibus discindenda. Sed si, inquiunt, per Filium Spiritus dicetur, Filius quoque Deum generaret, quae Patris proprietas est. Compartietur ergo Filius cum Patre hanc proprietatem. Et dei-

¹⁾ Oratio vigesima tertia cap. X fol. 431.

²⁾ S. Gregorius interserit hancce parentheses: ἡ τί κωλύει, καὶ δεκάδα καὶ ἑκατοσιτάδα καὶ μυριάδα ὀνομάζειν μετὰ τοσοῦτων συντιθεμένην; πολλὰ γὰρ τὰ ἀριθμούμενα, καὶ πλείω τούτων.

δὲ θεογόνου δυνάμεως μένον ἔρημον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ κινδυνεύσει μεγάλῃ βαθμῷ τῆς θεότητος ἐκπεσεῖν, εἴγε τῇ δυνάμει καὶ τὴν οὐσίαν ἀνάγκη συννυφαιρῆσθαι; εἰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον ὁμοδύναμον, τὸ μὴ ὁμοδύναμον οὐδ' ὁμοούσιον.

18. Βαβαί, πόσον ἐμοὶ φέρει τὰ εἰρημένα τὸ δύσληπτον.¹⁾ εἰ γὰρ ὁ πατὴρ γεννᾷ τὸν υἱὸν μὴ ἔκ τινος τοῦτο λαβὼν, οὐδὲ ὁ υἱὸς ἔχει τὸ πνεῦμα λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐκ οἶδα ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἔξειν φάσκουσιν τὸν υἱόν. πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν πατέρα κατονομάζουσιν; εἰ μὲν ὅτι θεὸν γεννᾷ τὸν υἱόν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἐξαίρετον ὑποστάσεως, ὁ δὲ υἱὸς οὐ θεογόνος, υἱὸν μὴ γεννῶν. εἰ δὲ τὸ γεννᾶν καὶ προβάλλειν καὶ ἄμφω συνάγοντες εἰς ταῦτόν, θεογόνον οὕτω τὸν πατέρα φασίν, ἰδοὺ θεοῦ γόνος καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενῆς ὁ υἱὸς; εἰ δ' ἀπαρακαλύπτως τὸ προβάλλειν εἰσάγοντες ὡς ἰδίωμα πατρικόν, ἐντεῦθεν κατασκευάζουσι τὸ μὴ δι' υἱοῦ πεφηνέναι

---

para facultate spoliatus Spiritus Sanctus, an non de magno deitatis gradu decidet, si una cum facultate essentia quoque privari necesse sit? Etenim si quod eiusdem est essentiae, eiusdem etiam potentiae est, quod eiusdem potentiae non est, neque eiusdem essentiae erit.

XVIII. Papae, quam mihi comprehensu difficilia sunt, quae dicuntur! Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eundem procedentem ex Patre; prorsus non capio, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei genitorem Patrem indigitant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternae hypostaseos praecipuum. At Filius non Deum generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum generantem Patrem appellant, ecce et Dei foetus est Spiritus; et quam ratione unigenitus Filius erit? Si item producere aperte insinuant, tanquam proprietatem paternam, inde comprobant, non per Filium apparuisse Spiritum

---

¹⁾ Cfr. Photius de Mystagogia Spiritus S. cap. 17 sq.

τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός, ἐκ τοῦ ἐν ἀρχῇ ἐκχεῖσθαι σοφίζονται. τὸ γὰρ ἐκ πατρός μὴ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἰδίωμα εἶναι πατρικὸν τὸ προβλητικὸν, ἄντικρυς ταυτόν. ποία δὲ γραφὴ τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα παραδίδωσιν; ἔπειτα πῶς τὸ προσὸν τῷ πατρὶ καθάπερ ἀρχῇ προβλητικὸν συμμερισθῆσεται τῷ υἱῷ ἐκ τοῦ δι' αὐτοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός; εἰ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγει τις ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς, ἔσται δὴ καὶ ὁ υἱὸς κατὰ τὸ ἀρχικὸν κοινωνὸς τῷ πατρί. καὶ πῶς υἱός; ἀνακόλουθον τοῦτο καὶ ἄτοπον. εἰ δὲ καὶ αὕτη τοῦ πνεύματος ἡ ἐκπύρευσις ἐκ τοῦ πατρός διαφύρηθην κηρύττεται, καθὼς καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ υἱός, προδήλως σκιαμαχοῦσιν οἱ ἀντιτείνοντες. ἐν δὲ γε τοῖς ἐπεξηγημένοις προσλαβώμεθα καὶ τὸν υἱὸν ἡμεῖς, καὶ ἀντεπενέγκωμεν τῆς θεογονου δυνάμεως ἔρημον ὃν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔρημος ὢν καὶ ὁ υἱός, οὐ κινδυνεύσουσι κατ' αὐτοὺς τῆς θεότητος ἐκπεσεῖν;

19. Ἐγὼ δὲ θαυμάζω καὶ τὴν αὐτῶν σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφὴν, δι' ἧς μὴ εἶναι κατασκευάζουσι τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν ὁμοούσιον. εἰ γὰρ τὸ μὲν ὁμοούσιον ὁμοδύναμον, τὸ δὲ μὴ

ex Patre, ex eo quod in principio effundatur, subdole argutantur. Namque ex Patre non per Filium Spiritum, et proprietatem esse paternam vim producendi plane idem est. Quatenam autem scriptura talem proprietatem tradit? Deinde quomodo, quae inest Patri veluti principio facultas effundendi, dispartietur cum Filio, propterea quod per ipsum est Spiritus ex patre? Siquidem si quis ex Filio Spiritum, ut ex primo principio asserat, communicabit utique Filius Patri, secundum quod ille principium est, et tum quomodo erit Filius? sed consequens id absurdum est, nec convenit. Quodsi et ipsa Spiritus processio ex Patre palam edicitur, quemadmodum et omnia quae habet Filius, manifesto adversarii inaniter cum umbra depugnant. Verumtamen in adductis nos Filium assumimus et obiiicimus, facultate deipara cum Spiritus Sanctus careat, careatque et ipse Filius, annon secundum ipsos de deitate deiici periclitabuntur?

XIX. Ego porro admiror eorundem cum oppositione conversionem, per quam Filium non eiusdem esse cum Patre naturae adstruunt. Etenim si id quod eiusdem essentiae est, eiusdem facultatis est, et quod non est eiusdem facultatis, neque

ὁμοδύναμον μὴδ' ὁμοούσιον, ἢ ὁ υἱὸς ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁμοδύναμος, ἣν ὑπέθεντο δύναμιν, καὶ γεννήσει πάντως υἱόν, ἢ οὐχ ὁμοδύναμος τὴν τοιαύτην γεννητικὴν δύναμιν, καὶ κατ' αὐτοὺς οὐδ' ὁμοούσιος τῷ πατρὶ. καὶ πῶς φασιν, εἰ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ Καισαρείας Λεόντιος ἔλεγε κατὰ Νικαίαν, ὡς ἐκ τῆς ὅλης Συνόδου πρὸς τὸν Φιλόσοφον·¹⁾ Λέχου μίαν θεότητα τοῦ πατρὸς τοῦ γεννήσαντος τὸν υἱὸν ἀνεκφράστως, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ υἱοῦ; πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν εὐαγγελίοις φησὶ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι,²⁾ μὴ προστιθεῖς τὸ

---

eiusdem essentiae est, aut Filius eiusdem cum Patre essentiae, ideoque et eiusdem facultatis, quam ipsi supponunt, omnino generabit Filium: aut non est eiusdem facultatis, generativae scilicet, et secundum eosdem non erit eiusdem cum Patre essentiae. Et quomodo, inquit, si per Filium est Spiritus Sanctus, Leontius Caesariensis nomine Nicaenae Synodi ad Philosophum respondet: „Accipe unam deitatem Patris, qui genuit Filium ineffabiliter, et Filii ex eo geniti, et Spiritus Sancti ex eodem Patre procedentis qui et proprius est Filii.“ Quomodo etiam et ipse Dominus in Evangelio dicit, Spiritum Sanctum a Patre pro-

---

¹⁾ Ἀπόκρισις τῶν ἁγίων ἡμῶν πατέρων διὰ τοῦ ἐπισκόπου Λεοντίου πρὸς τὸν φιλόσοφον. Leontii Caesariensis dicta Gelasius Cynicenus Lib. II Actorum primae Synodi cap. XXII (Cod. Vatican. 830 fol. 36) exhibet. Cfr. *Prolegomena nostra* § 27 p. 20 sq.

²⁾ 8. Evang. sec. Ioann. XV, 26. Cfr. D. Thomas (in Summa theol. p. 1. qu. 36. a. 2. ad 1): „regulariter etiam in S. Scriptura tenendum est, quod id quod de Patre dicitur, oportet de Filio intelligi, etiam si dictio exclusiva addatur, nisi solum in illis, in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. XI dicit: Nemo novit Filium nisi Pater, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus S. a Patre procedit, etiamsi adderetur, quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc, quod est esse principium Spiritus S., non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc, quod hic est Pater et ille Filius.“

διὰ τοῦ υἱοῦ; Πρὸς ταῦτ' ἡμεῖς οὕτως ἀνθυποφέρομεν. διὰ τι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἴδιον εἶπεν ὁ Λεόντιος τοῦ υἱοῦ, μὴ μέντοι καὶ τὸν υἱὸν ἴδιον εἶναι τοῦ πνεύματος, εἰ μὴ τὸν μὴ ᾔδει ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς; εἰ βουλευτὸν δὲ, τὸ μόνου παρελήφθω ἀντὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἂν ἡ ἐκστασις ἐπὶ πλέον ἔχη τὸ βίαιον, καὶ εἰρησθῶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου ἐκπορευόμενον. τί γοῦν ὅτε φησὶν ὁ τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ,¹⁾ τὸν πατέρα μόνον εἶναι τοῦ ἁγίου πνεύματος χορηγόν, οὐ δάσσομεν τῷ υἱῷ τὸ εἶναι χορηγῷ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος; ἢ ὅταν λέγῃ ὁ κύριος²⁾ περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἢ τῆς ὥρας μηδένα εἰδέναι, μηδὲ τοὺς ἀγγέλους τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ πατέρα μόνον, οὐ δάσσομεν καὶ τῷ υἱῷ ταύτην τὴν εἰδήσιν; ἢ ὅτε πρὸς τὸν πατέρα φησὶν.³⁾ αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, οὐκ ἐροῦμεν θεὸν ἀληθινὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; ἀλλ' ὥσπερ ὅταν ὁ πατὴρ εἰδέναι λέγεται

cedere, non addito, per Filium? His nos ita obiiicimus. Quare Spiritum Sanctum proprium dixit Leontius Filii, non item et Filium proprium esse Spiritus, nisi quod agnosceret hunc quidem immediate ex Patre, Spiritum vero per Filium ex eodem Patre? Et si placuerit, assumatur illud „solo“ loco illius „eodem“, ut obiectio ipsorum magis ac magis urgeat, dicaturque, Spiritum Sanctum qui ex Patre solo procedit. Quid praeterea? Cum dicit divinus Athanasius Oratione prima contra Arianos, Patrem solum Spiritum Sanctum suppeditare, an non dabimus Filio eiusdem Spiritus Sancti suppeditationem? Aut cum dicit Dominus, de die illo aut hora neminem scire, neque angelos caelorum, nisi suum Patrem solum, an similem cognitionem Filio denegabimus? vel cum ad Patrem dicit: „Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum,“ an non asseremus Deum verum Christum? an non asseremus Deum verum Spiritum Sanctum? Sed quem-

¹⁾ Opera I, 55 sq.

²⁾ S. Evangel. sec. Matthaenum XXIV, 36.

³⁾ S. Evangel. sec. Ioannem XVII, 3.

μόνος, πᾶσά τις ἑτέρα γνώσις, τουτέστι τῶν γηγενῶν ἐξαργεῖ. καὶ ὅταν μόνος ἀληθινὸς μαρτυρῇται θεός, πᾶς τις ἑτεροφυῆς θεός ἀποπέμπεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὅτε παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς λεχθῇ τὸ πνεῦμα προέρχεσθαι, πᾶσά τις ἑτεροούσιος ἀρχὴ πόρῳ φεύξεται. τὸ γὰρ μόνον, οὐκ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖται διαίρεσιν τῶν τῆς θεότητος ὑποστάσεων, ὡς αὐτὸς πάλιν ὁ Θεότατος Ἀθανάσιος ἐν Διאלέξει τῇ πρὸς Ἀρειον¹⁾ ἀποδείκνυσιν. οὕτως οὖν οὐδὲ τὸ αὐτοῦ διακριτικὸν γὰρ μᾶλλον τοῦτό ἐστιν, ἢ διαιρετικόν.

20. Εἰ δοκεῖ δὲ συμπαρεilhφθῶ καὶ τὸ μόνον, καὶ τὸ αὐτοῦ. τίς οὐχ ὁμολογεῖ τῶν φρονούντων ὀρθῶς, ἐξ αὐτοῦ μόνου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς, ἐκπορεύεσθαι; καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ υἱός, ἐκ τοῦ πατρὸς ταῦτ' ἔχειν αὐτόν; ἐγὼ δὲ τὸ λοιπὸν δέδοικα, μὴ τις καὶ τελείαν ἀδυναμίαν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως, καὶ ζωῆς ἐρημίαν τῆς αὐτοζωῆς, καὶ ἀλογίαν τοῦ ἐννοησάτου λόγου καταψηφίσαιτο, προσμαρτυρεῖν τὸν Κύριον ἐαυτῷ ταῦτα διατεινόμενος, οὐ δύναμαι, λέγοντα,²⁾ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν.

admodum cum Pater scire solus dicitur, omnis alia cognitio, mortalium nempe, cessat, et cum solus verus Deus comprobatur, omnis externus Deus amandatur: ita et cum a solo Patre Spiritus Sanctus emanare dicetur, omne alienae essentiae principium longe fugabitur. „Solum“ etenim inter deitatis hypostases divisionem necessario non infert, ut ipse rursus divinissimus Athanasius in Congressu cum Ario commonstrat. Sic itaque nec dictio „ex eodem“; discernit enim potius illa, quam dividit.

XX. Et si placet, una simul comprehendantur et „solo“ et „eodem“; quis dummodo compos animi sit, non fatebitur ex eodem solo Deo et Patre Spiritum Sanctum, tanquam ex primo principio procedere? et quaecunque habet Filius, ex Patre ea habere? Ipse vero hinc vereor, ne quis et meram impotentiam divinae potentiae, et vitae privationem vitae quae per se ipsam vita est, et per se subsistentis Verbi irrationabilitatem attribuat, haec eadem sibi ipsi tribuere Dominum contendens: „Non pos-

¹⁾ Opp. III, 358 sq.

²⁾ Ioann. V, 30.

καὶ¹⁾ διὰ τὸν πατέρα ζῶ. καὶ²⁾ ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, τοῦ Κυρίου λέγοντος διὰ τὴν τοῦ πατρὸς τιμὴν, καὶ τὴν εἰς τὸ πρῶτον αἰῶνα ἀναφορὰν, διὰ τε τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ἀντίθεσιν, καὶ ὡς ἀπ' ἄλλης τινὸς ἐξουσίας ποιεῖσθαι τοὺς λόγους· ὅτι ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρὸς.

21. Ἀμφιβάλλει τις ὅπως τῶν νοῦν ἐχόντων, τί δῆποτε παρὰ τοῦ πατρὸς εἶρηκεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ δι' ἐμοῦ μὴ προσθεῖς; καίτοιγε τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας εἰπὼν, ἑαυτοῦ μεμαρτύρηκεν εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν,³⁾ ἡ ἀλήθεια. περὶ δὲ τοῦ οἰκείου λόγου τί φησιν; οὐχ ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς παρὰ τοῦ πατρὸς ἔστιν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρὸς.⁴⁾ τί ἂν οὖν ἐγεγόνει λοιπὸν, εἰπὼς ἐκφέρει ὁ Κύριος, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἔστιν ἐμὸν, ἢ οὐκ ἐκπορεύεται δι' ἐμοῦ; καίτοιγε τὴν εὐγνώμονα καὶ

---

sum,“ dicentem, „facere ex me ipso quicquam.“ Et: „per Patrem vivo.“ Et: „Verbum quod auditis, non est meum, sed eius qui misit me Patris.“ Haec Domino enunciante propter Patris honorem, et ad primam causam respectum, et ne videatur Deo adversari, et alia auctoritate sermones serere: „Verbum,“ ait, „quod auditis, non est meum, sed eius qui misit me Patris.“

XXI. Ambigit nescio quis, ex iis etiam qui pleno pectore sapient; quam ob causam a Patre dixit Spiritum veritatis procedere, non addens illud, per me? Cum tamen Spiritum veritatis dicens, proprium sui esse Spiritum Sanctum confessus sit: „Ego enim,“ inquit, „sum Veritas.“ De proprio autem Verbo, quid? non dicit, Verbum meum a Patre est, sed „Verbum quod auditis, non est meum, sed eius qui misit me Patris“. Quid igitur fuisset, si Dominus dixisset, Spiritus Sanctus non est meus, neque procedit per me? Et tamen candidas prudentesque

---

¹⁾ Ioann. VI, 58.

²⁾ L. c. VII, 16.

³⁾ L. c. XIV, 6.

⁴⁾ L. c. VII, 16.

αἴτιος ὁ πατήρ,¹⁾ καὶ οὐκ ἂν εἴη αἴτιον ἀρχικὸν ὁ υἱός, ὧν αὐτοαἴτιος ὁ πατήρ. μίαν γὰρ ἀρχὴν τὸν πατέρα τὸν ἀναρ-

Filii et ipsius Spiritus. Solus enim Pater causa est, Filiusque numquam dicetur prima causa eorum, quorum ipsa causa Pater

- ¹⁾ Οἱ τοῦ Καματηροῦ συλλογισμοὶ (numero XLIV) μετὰ τῶν ἐκ' αὐτοῖς ἀντιρρήσεων (Cod. Medic. Laurent. Plut. VIII, 26 fol. 146 sq.): συλλογισμὸς κα': πάλιν αἴτιος ὁ πατήρ, αἴτιος δὲ καὶ ὁ υἱός· τίς οὖν ὁ μᾶλλον αἴτιος· εἰ μὲν γὰρ ὁ πατήρ, πῶς οὐκ ἐλάττωσις τοῦτο τοῦ υἱοῦ· εἰ δ' ὁ υἱός, μείζων ἄρα κατὰ τοῦτο τοῦ πατρὸς. ἀντιρρήσις: ἀλλ' οὐκ ἔστι τὸ πνεῦμα ἐξ αἰτίου μὲν ἰδία τοῦ πατρὸς, ἐξ αἰτίου δὲ ἰδία τοῦ υἱοῦ, ἵνα καὶ διαπορεῖν σοι ἐξέσται, τίς οὖν ὁ μᾶλλον αἴτιος· ἀλλ' ἐκ πατρὸς ἔστιν ἐκπορευόμενον διὰ υἱοῦ· καὶ ὥσπερ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ θεότητος τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι λεγόμενον οὐκ ἰδία μὲν ἔστιν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας καὶ θεότητος· ἰδία δὲ ἐκ τῆς τοῦ υἱοῦ οὐσίας καὶ θεότητος· ἀλλὰ διὰ τὸ τὴν τοῦ υἱοῦ οὐσίαν καὶ θεότητα εἰς τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν καὶ θεότητα ἀναφέρεσθαι, ὡς ἐξ ἐνὸς αἰτίου λέγεται τῆς μιᾶς οὐσίας καὶ θεότητος τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ, οὕτω καὶ ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον διὰ υἱοῦ, διὰ τὸ πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ὡς εἰς ἀρχὴν ἀναφέρεσθαι, ὡς ἐξ ἐνὸς Θεοῦ πρόεισι τοῦ πατρὸς τε καὶ τοῦ υἱοῦ· εἰ γὰρ δύο αἴτια τοῦ πνεύματος δοκεῖ σοι λέγειν ὁ Ἰταλὸς, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγων τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον, θύο ἂν λογισθεῖεν αἴτια λέγειν τοῦ πνεύματος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, καὶ οἱ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον αὐτὸ λέγοντες. — συλλογισμὸς λε', ἀντιρρήσις: . . εἰ δὲ πατὴρ καὶ υἱὸς πνεῦμα ὑπάρχον ἐνός Θεοῦ πνεῦμά ἐστι, πάντι που δήλον, ὡς ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχον, ἐξ ἐνός ὑπάρχει Θεοῦ, καὶ τὸ νῦν δὲ ῥηθῆσόμενον, παραστήσει ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὡς ἐξ ἐνός ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· κοινῶς γὰρ πάντως ἅπασιν ὠμολόγηται οὐ μόνον τοῖς ἡμετέροις πατέρασιν ἐν τῇ Θεολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς τὴν θύραθεν ματιῶσι σοφίαν, ὡς πᾶν ἴδιον ἐνός ἔστιν ἴδιον καὶ οὐ πολλῶν· ἢ πῶς ἂν ἴδιον εἴη τινός, οὐπερ ἐτέρω τοῦ μετέχον αὐτοῦ κοινωνεῖ· τὸ γοῦν πνεῦμα ἴδιον ὁμολογούμενως ἐστὶ τοῦ πατρὸς· ἀλλ' ὡσαύτως ἐστὶν ἴδιον καὶ τοῦ υἱοῦ. εἰ γοῦν τοιαῦτα δύο εἶδιν ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, ὥστε ἕκαστον αὐτῶν τὸ οὐκ εἶναι ἴδιον κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἕτερον ἔχειν διαστολήν, πῶς καὶ τοῦ πατρὸς ἴδιον καὶ τοῦ υἱοῦ ἴδιον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται· πάντως οὐκ ἄλλοθεν ἔστιν ἴδιον πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι τοῦ ὅρου τηρουμένου τῇ ιδιότητι, ἀλλ' ἢ ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὸ ἀμφοῖν ἴδιον, ὡς ἐνός Θεοῦ ἴδιον. — συλλογισμὸς μγ', ἀντιρρήσις: . . οὕτω καὶ πατήρ καὶ υἱός ἔχουσι μὲν τὸ διάφορον ὑποστατικῶς, ὅτι ὁ μὲν πατήρ ἐστίν, ὁ δὲ υἱός· ἔχουσι δὲ τὴν ἐπὶ τῇ προόδῳ τοῦ πνεύματος κοινωνίαν, ὅτι ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἢ τοῦ πνεύματος ἔστιν ἐκπόρευσις· καὶ οὐδέν τι τὴν ἐπὶ τῇ προόδῳ ταύτῃ κοινωνίαν καὶ ἐνότητα λυμαίνεται ἢ προδικάζει, διαφορὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ.

χον δογματίζομεν καὶ κτίσεως καὶ θεότητος, τῆς κτίσεως ποιητικῆν, φυσικῆν τῆς θεότητος. ὁ μὲν οὖν ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγων, ὑποψίαν παρέχει τοῦ, τὸν υἱὸν δογματίζειν ἔχοντα τὸ προβλητικόν, ὡς ὁ πατήρ τὸ γεννητικόν. καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Θεῖος οὗτος ἀνὴρ, ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα οὐ λέγομεν. ὁ δὲ λέγων ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, προδήλως ὁμολογεῖ, τὸν πατέρα μόνον αἴτιον εἶναι τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως. πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ υἱός, οὕτως ἔχει λαβὼν αὐτὰ παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐσιωδῶς δηλονότι καὶ φυσικῶς, ὡς κυρίως υἱός ἐκ κυρίως πατρὸς.

24. Εἰ δὲ καὶ τῷ ἱερῷ Σύμβολῳ τῆς πίστεως οὐκ ἐμπεριέληπτον τὸ, δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, θαυμάζειν οὐ χρή. καὶ ἕτερα γὰρ τῶν ἀναγκαίων οὐ περιέχει τὸ Σύμβολον, καὶ τὸ δὴ ἀναγκαϊότατον, ὅτι τὸ ἅγιον πνεῦμα Θεὸς καὶ ὁμοούσιον τῷ πατρί τε καὶ τῷ υἱῷ. διὰ τί γὰρ τὸν μὲν υἱὸν ἀναγορεύει Θεοῦ υἱόν, καὶ γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς, καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεὸν αὐθις ἀληθινόν, καὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, περὶ δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐδὲν τοιοῦτον διεξ-

---

est. Unum enim principium Patrem, qui sine principio est, decernimus, et creaturae et divinitatis, effectivum creaturae, divinitatis naturale. Qui itaque ex Filio Spiritum adstruit, suspicionem iniicit, ne Filium asserat vim producendi in se habere, quemadmodum habet Pater vim generandi. Proptereaque divinus hic vir ait: „Ex Filio Spiritum non dicimus.“ Qui vero dicit, Spiritum ex Patre per Filium, palam fatetur, Patrem solum causam esse processionis Spiritus. Quaecunque enim habet Filius, ita habet ut accipiens ea a Patre, essentialiter scilicet et naturaliter, tanquam proprie Filius ex proprie Patre.

XXIV. Etiam si vero in sacro Symbolo Fidei non comprehendatur per Filium Spiritum Sanctum a Patre procedere, non est cur admiremur. Nam et alia ex necessariis Symbolum non continet, et id quod maxime omnium necessarium est, Spiritum scilicet Sanctum Deum esse, eiusdem cum Patre et Filio essentialiter. Propter quid enim Filium asseverat Dei Filium, et ante saecula omnia genitum ex Patre, neque hoc solum, sed Deum rursus verum et Patri consubstantialem, et de Spiritu Sancto

εισιν, ἀλλ' ὕστερον, ὅτε περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ θεότητος λόγος ἐγεγόνει πολὺς, τότε κύριον αὐτὸ καλεῖ, καὶ τῷ πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον ἀποφαίνεται. πότερον ἐντεῦθεν οὐχ ὁμολογήσομεν οὕτω σαφῶς, θεὸν εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; ἢ καὶ ὁμοούσιον κηρύττοντες, οἷς συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται, λόγους καινοτομίας εἰς τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑφέξομεν; καὶ τίς ἂν εἴποι τοῦτο φρονῶν ὑγιῶς; οὕτως οὖν οὐδὲν ἐξαισίον, εἰ καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ αὐτοῦ πνεύματος οἱ τότε μὲν πατέρες διὰ τινὰς αἰτίας οὐ διηυκρίνησαν. νῦν δὲ καιροῦ καλοῦντος ὑμᾶς ἐπὶ πολλοὺς λαοὺς εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ὁμόνοιαν ἐφελκύσασθαι διαρθρώσετε ὑμεῖς οἱ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐντελῶς τοῖς τῶν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἀγιότητι περιόπτων καὶ περιπύστων πατέρων ἐπόμενοι δόγμασιν, οἷς ἀρχῇθεν καὶ ἕως ἡμῶν τὸ πάντῃ ἀνεπίληπτον συντετήρηται. οἷς καὶ Ταράσιος¹⁾ ὁ ἀγιοτάτος καὶ τὰ θεῖα σοφώτατος

nihil tale prosequitur; sed postea cum de illius essentia et divinitate multi fuissent agitati sermones, tum Dominum ipsum vocat, et cum Patre et Filio simul adorari et conglorificari declarat. Annon exinde iam manifeste confitebimur Spiritum Sanctum Deum esse? etiamne, si consubstantialem praedicemus illis, quibuscum adoratur et conglorificatur, de innovata fidei professione iudicium subibimus? et quis sanae mentis hoc dixerit? Hoc igitur modo nihil praeter fas moremque accidet, si et processionem eiusdem Spiritus illi quidem Patres, qui tum floruerunt, suas ob causas enucleatius explicatiusque non tradiderunt. Vos autem praesenti temporis occasione ad multas gentes ad unionem in Christo pertrahendas provocati dilucidius eandem exponetis; vos, inquam, eiusdem Spiritus, et perfecte Patrum sapientia sanctitateque illustrium, et fama clarissimorum dogmata sequentes, quae ab ipso initio ad haec usque tempora culpae reprehensionem et calumniarum aculeos omnino effugerunt. His Tarasius sanctissimus et rerum divinarum scientissimus fultus ac

¹⁾ Cfr. *Simonis Constantinopolitani ad Ioannem Nomophylacem Epistola in Cod. Vatican. Gr. 1104 p. 47 sq. (Allatius contra Hotting. c. 18. p. 334 sq. De Octava Synodo Photiana p. 453 sq.)*

ἐχρησμένους καὶ ἡδρασμένους, ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον προανεκήρυξε διὰ λιβελλοῦ συν-
οδικοῦ, καὶ τὸ ἀκροατήριον οἰκουμενικὸν καὶ παγκόσμιον, καὶ
οἱδεῖς τῶν ἀπάντων τῆς αὐτοῦ θεολογίας ἐπιλαβέσθαι τετόλ-
μηκεν.

25. Εἰ καὶ τινες τῶν ἄρτι σοφῶν οὐδ' ἐνταῦθα τρόπους
ἀντιλογίας ἡμηχάνησαν ἐξευρεῖν· φασὶ γὰρ, ὅτι κατὰ τὸ
σωπαώμενον ἐπελάβοντο τοῦ λιβελλοῦ οἱ Ἀνατολικοὶ, τὸ δι'
υἱοῦ παρέντες ἐν τῇ σοφῶν αὐτῶν ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως. καίτοι
ποῖον ἐντεῦθεν ἡ ἀντιλογία φέρει τὸ κραταιόν, εἰ τὸν τοῦ
μακαριωτάτου Σωφρονίου τόμον ἐκεῖνοι τυχόντες ἔχειν ἐστάλ-
κασιν, ἀπαραιοποίητον αὐτόν, ὥς ἔδει, τηρήσαντες, ἐπεὶ μὴδ'
ἀνάγκην εἶχον μετεγγράφειν καὶ ἀντιπέμπειν, ἅπερ ἐδέξαντο.
τοῦτο δειξάτω τις, εἴ τινα μέμψιν κἄν γοῦν μετρίαν τῷ τοῦ
Πατριάρχου προσήψαν γράμματι, καὶ εἰ μὴ τοῦτο τέως εἰ μὴ
ἐπαίνων καὶ τούτων πολλῶν καὶ μεγάλων αὐτὸ κατηξίωσαν,
θεωρητικῆς καὶ θεοφρονεστάτης διανοίας ἀνομολογήσαντες
εἶναι πανίερον, θεόπνευστον τὴν τῆς ὁρθοδοξίας ἀκρίβειαν,
καὶ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ πατρικῶν δογμάτων τὴν διαφα-

---

confirmatus, ex Patre per Filium procedentem Spiritum Sanctum,
libello synodico iam multo ante palam aperteque professus fuit;
atque id in universali totius orbis terrarum auditorio; nec quis-
quam omnino ex omnibus fuit, qui eius doctrinam de Deo re-
prehendere ac ei contradicere ausus est.

XXV. Quamvis nonnullis nostri temporis sapientibus non
defuerit solertia, quin etiam heic contradicendi ansas invenerunt;
dicunt enim: Orientales ea quae in libello erant, silentio suo
improbasse, cum in sua fidei professione illud „per Filium“
omiserint. Verumtamen, quae vis inde contradictioni fuerit, si
beatissimi Sophronii Tomum illi tenentes, miserunt sine ulla
immutatione, ut par erat, conservatum; cum nulla urgeret ne-
cessitas interpolandi, contradicendique iis quae ipsi receperant.
Hoc quispiam ostendat, in aliquam saltem vel levissimam re-
prehensionem Patriarchae scriptum incurrisset. Id si non pos-
sunt, dicant interim, annon laudibus multis maximisque illud
dignum duxerunt, speculativa et divina scientia instructissimae
considerationis sacrarium id esse confitentes, quod exactam et
divinitus inspiratam rectae Fidei traditionem, clarissimamque

νεστάτην ἐξάπλωσιν, ὡς ἀκτῖνας ἡλιακὰς προβαλλόμενον. λέγει τις οὖν ἐπιλήψιμόν τι φέρειν αὐτοὺς ἡγήσασθαι, τὸ τοσαύτης τετυχηκὸς παρ' αὐτῶν ἀναδρήσεως; ἀλλ' οὔτοι μὲν οὕτως. ἡ δ' οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀκροασαμένη τετάρακται; τεθορύβηκε; τὸ καινὸν ἀπηγόρευεν ἄκουσμα, καθὼς εἰώθει συμβαίνειν ταῖς τῶν ἁλλοκότων δογμάτων εἰσαγωγαῖς; οὐδαμῶς. ἐροίμην δ' ἂν προσφόρων καὶ τὴν σὴν πολλὴν ἀγιότητα, τῷ ταύτης ἰλαρῷ καὶ ἀτύφῳ καὶ πρὸς ἀνοχὴν ἐτοίμῳ τεταρβήκῳς. εἴ τινα ποτε προημέγκω δόξαν οὐχ ὑγιαίνουσαν, ἀπειλὴ δὲ καὶ γνώμης οὕτως ἔχειν ἑφασκες, οὕτω φρονεῖν, οὕτω πιστεῦν διατεινόμενος, πότερον ἂν ἡρεμαίως οἱ πλησίον σου τὴν τοῦ δυσφήμου προσήκαντο πάροδον; οὐκ ἂν ἀντεῖπον; οὐκ ἂν ἐξ ἐναντίας σου ἔστησαν; ἐγὼ μὲν οἶμαι, μηδὲ τὸν οἰκεῖον σφᾶς αὐτοὺς ἐπεγνώκенаι καθηγεμόνα, πρὶν αὐτὸν ἀποσκευάσασθαι τὸ ἀπόβλητον, καὶ ταῖς τοῦ ἀναθήματος ἀρχαῖς ἐνδικώτατα καθυποβαλεῖν. ἐκεῖ δὲ τοῦναντίον ἦπαν. οἱ γὰρ τῆς οἰκουμενικῆς συνελεύσεως, καὶ μάλιστα ὅσοι τὴν ἱερὰν γραφὴν ἐπιστημονικώτεροι καὶ σοφώτεροι τῶν λιβέλλων καὶ ἀμφοτέρων τις ἀκρόασιν ὑπανεγνωσμένων κοινῇ, ὡς ἕνα

---

apostolicorum ac paternorum dogmatum explanationem uti solis radios emittit. Quis itaque dicit eos existimasse aliquid reprehensione dignum in scripto contineri, quod tot praeconiis ab eisdem exceptum fuerat? sed hi quidem sic. At oecumenica Synodus audiens turbata ne est? edidit strepitum? novam auditionem exhorruit? prohibuit, ut fieri amat in absurdorum dogmatum traditionibus? Minime gentium. Peterem ipse quoque non importune a tua multa sanctitate, illius hilaritati et deiectioni et ad tolerandum facilitati maxime fidens. Si quam aliquando opinionem non sanam in medium attulisti, et te ita tenere contenderes, ita sentire, ita credere obnixe affirmares, ac qui audiunt propinqui tacite blasphemam opinionem persentiscerent? Annon contradicerent? Annon adversum te omnia facerent? Ego sane existimo neque proprium ductorem eosdem velle recognoscere, ni prius reiicullam opinionem abiecerit, et anathematis diris iustissime subiecerit. Ibi vero totum contrarium contigit. Nam qui in universalem congressum convenerant, et potissimum in sacris literis scientiores et sapientiores, cum uterque libellus aliis audientibus le-

τούτους κεκρίκασι, τῷ μὴ θατέρου θάτερον παρὰλλάττειν τι κατ' εὐσέβειαν. ἤδεισαν γὰρ ἀκριβῶς τοὺς τῶν θεοφόρων πατέρων προέχοντας, δι' υἱοῦ τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσιν εἶναι τεθολογηκότας ἐκ τοῦ πατρὸς, τοὺς τε παρὰ πατρὸς διηγγελκότας αὐτὸ ἐκπορευόμενον, οὐκ ἀνηναμένους τὸ δι' υἱοῦ. Εἰ τοίνυν τοῖς ἐκ τοῦ πατρὸς εἰρηκόσι τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον οὐκ ἀπείρηται ὅλως τὸ δι' υἱοῦ, τοῖς δέ γε διαρθρῶσαι τὴν ἐκ πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος παρ' αὐτοῦ κεκινημένοις τοῦ πνεύματος προσεβόηθη τὸ δι' υἱοῦ, εἰδὼν ὅτι σύμπαντες οἱ τοῦ πνεύματος, οὐκ ἄλλως ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸ πεφρονήκασιν ἐκπορεύεσθαι, εἰ μὴ δι' υἱοῦ, μηδεμίαν παρεισδυσιν ἔχοντες τοῦ ἐναντιολογεῖν ἐν αὐτοῖς, ἄκρας δὲ μᾶλλον συμφωνίας οὔσης ἐν τοῖς ἀγίοις, καὶ τὸ αὐτὸ τῶν ὅλων πεπαιδευμένων φρονεῖν, καὶ τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ὄντων ἐν πνεύματι, κατὰ δὴ καὶ οἱ τὸ ἱερὸν μᾶθημα παραδεδωκότες συνοδικῶς. κέκτεινοι γὰρ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν ἱερογραφικῶς τὸ τοιοῦτον ἐξέθεντο, λόγοις οἰκονομίας τὴν φωνὴν παρασιωπήσαντες, τῷ τε πρὸς ἄλλα σπεύδειν ἐπείγοντα, καὶ τῷ τῶν αἰρετιζόντων τὸν θόρυβον

---

geretur, tanquam unum iudicarunt, cum unus ab alio in nullo, quod ad pietatem faceret, discreparet. Plane siquidem callebant, inter deiferos Patres praecipuos, per Filium Spiritus processionem esse a Patre asseverasse; eosque qui illum ex Patre pronunciassent, non respuisse per Filium. Si itaque ab iis, qui ex Patre affirmaverunt Spiritum procedere, non reiicitur omnino „per Filium“: ab iis vero, qui enucleate tradiderunt Spiritus ex Patre processionem, ab eode Spiritum excitatis, additum fuit „per Filium“: manifestum est, universos qui e Spiritu sunt, non aliter ex Patre eum procedere, quam per Filium sensisse, cum nulla in illis ratio contradicendi interveniat: imo summe inter se sancti conveniunt, doctique omnes hoc idem sentiunt, amorem, pacem atque unionem amplectentes in Spiritu: quemadmodum et qui sacram hanc doctrinam plena Synodo tradiderunt. Illi etenim eodem sensu sacris innixi literis hoc exposuerunt e prudentiae legibus vocem obticescentes, tunc ad alia procuranda et sectariorum strepitus comprimendos intenti:

ἀποσελεσθαι. δι' ἣν αἰτίαν οὐδὲ θεὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον σαφῶς οὕτω καὶ καθαρῶς προσηγόρευσαν, τῷ μὴ ἔχειν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἐτοιμῶς τὴν προσηγορίαν πιστώσασθαι. τί δ' ἔδει πρὸς διαλέξεις καὶ ὑπὲρ τῶν τοιούτων φωνῶν χωρεῖν αὐτοὺς, καὶ λογομαχεῖν, καὶ τὸν πολὺν κλονεῖσθαι λαόν, ἐνὸν καὶ ἄλλως ἀναντιρρήτως τὴν εὐσεβῆ κρατύνεσθαι καὶ ὁρθόδοξον ἔννοιαν;

26. "Οτι δὲ τὸ ἐκ πατρὸς λέγειν ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, ταῦτόν κατ' ἔννοιαν, οὐ διάφορον, ἐκ τῶν τῆς αὐτῆς ἐβδόμης Συνόδου πρακτικῶν¹⁾ ἐναργέστατα καταφαίνεται. τῶν Τόμων γὰρ ὑπανεγνωσμένων συνοδικῶς, τοῦ τε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς δι' υἱοῦ διασαφούντος ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ αἰδίως ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τὸ αὐτὸ πνεῦμα διαγορεύοντος, ὁ μὲν τῶν τῆς Συνόδου σεπτῶν πατέρων οὕτως ἔχουσαν τὴν γνώμην ἐξηνεγκεν. Ἐν μηδεμιᾷ ἐννοίᾳ παραλάττοντα καὶ τὰ νῦν ἀναγνωσθέντα γράμματα ἐκ τῆς ἀνατολῆς πεμφθέντα πρὸς Ταράσιον τὸν ἀγιάτατον ἀρχιεπίσκο-

---

ideoque neque Spiritum Sanctum plane et clare Deum pronunciarunt, cum non haberent in promptu, quibus id ex Evangeliiis comprobarent. Et quid opus erat eos pro his vocibus disputationibus verbisque decertare, turbasque ciere in populo; cum possent alia ratione irrefragabiliter piam orthodoxamque sententiam constabilire?

XXVI. Verum ex Patre asserere procedere Spiritum Sanctum, et ex Patre per Filium sensu idem esse, nec diversum, ex actis eiusdem septimae Synodi apertissime evincitur. Nam cum Tomi in Synodo lecti fuissent, ille videlicet, qui Spiritum Sanctum ex Deo Patre per Filium procedentem affirmat; tum alius, qui ab aeterno procedentem ex Deo et Patre eundem Spiritum asserit, unus ex Synodi venerandis Patribus sententiam ita se habentem protulit: „Cum scripta quae nunc lecta et ex Oriente missa sunt ad Tarasium sanctissimum archiepiscopum et oecume-

---

¹⁾ Harduin. T. IV. Mansi T. XII. Cfr. Andreas Rhod. in Sess. VII. Concil. Florent. (Hard. IX, 100), Bessarion (l. c. p. 349), Iosephus Melhon. (l. c. p. 574), Georgius Protosyncellus (l. c. p. 623).

πον καὶ οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προομολογηθέντος ὅρον τῆς πίστεως εὐρὼν, κἀγὼ ὁ ἀνάξιος τούτοις συντίθεμαι. ὁ δὲ τοιαύτην ὦν ἡκροάσατο τὴν κρίσιν πεποίηκε· Τὰ ἀναγνωσθέντα γράμματα Ταρασίου τοῦ ἀγιοτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως παρὰ τῶν αὐτόθι ἀρχιερέων, τοιαύτην οἰκειότητα ἔχειν πρὸς τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡγοῦμαι ἀρχιερέως Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε μηδεμίαν ἑτερότητα ἐν αὐτοῖς εἶναι, ἀλλὰ τελείαν ταυτότητα, ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τὰ ἄμφω εἶναι, ἥως πεπληρωμένα πάσης ὀρθοδοξίας. ἕτερος οὕτως ἀπεφῆναι· Οἷς ὁ τῆς εὐσεβείας μεμελέτῃται τρόπος, τούτοις δήπου πάντως καὶ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας διαλάμπεται λόγος. εἰκότως τοίνυν καὶ ἡ ἐμὴ βραχύτης, τοῖς ἀναγνωσθεῖσιν ἱεροῖς καὶ συνοδικοῖς γράμμασι τοῦ ὁσιωτάτου καὶ μακαριωτάτου τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἀρχιεπισκόπου Ταρασίου, ἃ πρὸς τοὺς τῆς ἐώας ἐξαπέστειλεν, ἔτι γε μὴν καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτὸν ἀποσταλεῖσι νουνεχῶς τὸ τῆς διανοίας ἐνερείσας ὅμμα, κατὰ πάντα τῇ τῶν ἁγίων πατέρων συμφωνοῦντα ὀρθόδοξῳ πίστει, διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἔγνων. ἄλλος ταύτας

---

nicum patriarcham, in nullo sensu discrepare a definitione fidei ab eodem emissam comperiam, ego quoque indignus assentior.“ Alius eorum quae audiit, sententiam hanc dedit: „Scripta Tarasii sanctissimi archiepiscopi et oecumenici patriarchae, quae lecta et ab orientali Dioecesi ab illius praesulibus missa sunt, talem conformitatem cum scriptis antistitis Constantinopolitani habere existimo, ut nulla diversitas inter ea sit, sed perfecta identitas: ita ut unum utraque sint, plena scilicet omni orthodoxia.“ Alius ita determinavit: „Quibus pietas curae est, iis utique et orthodoxiae oratio resplendet. Iure itaque merito mea parvitas, lectis sacris ac synodicalis literis sanctissimi et beatissimi regiae urbis archipraesulis Tarasii, quas ad Orientales transmisit: necnon et his, quae ab iis ad ipsum directae sunt, animum diligenter advertens, per omnia sanctorum Patrum fidei orthodoxae concordantes legens cognovi.“ Alius has voces emisit: „Consentientes intuens synodicas literas Tarasii sanctissimi et oecumenici Patriarchae et rescripta eorum ab Orientalibus praesulibus transmissa, illis consentio.“ Alius

ἔλρηκε τὰς φωνὰς· Σύμφωνα δὲ τὰ συνοδικὰ γράμματα Ταρασίου τε τοῦ ἁγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, καὶ τὰ ἀντιγράφα αὐτῶν τὰ ἀπὸ τῶν τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερέων, συντίθεσθαι αὐτοῖς. ἕτερος οὕτως ἐφθέγγετο· Ὡςπερ ἐν φρονούντες ἐληλύθαμεν, οὕτω καὶ ἐν λέγειν ἐδιδάχθημεν. συμφώνων τοίνυν οὐσῶν τῶν ὑπαναγνωσθεισῶν συνοδικῶν κεραιῶν Ταρασίου τοῦ ἁγιοτάτου οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τῶν σταλεισῶν παρ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς τῆς ἐώας ἁγιοτάτους ἀρχιερεῖς, καὶ τῶν ἀντιγράφων τῶν παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτὸν πεμφθέντων, πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν τῶν ἐξ οἰκουμενικῶν Συνόδων, οὕτω κἀγὼ πιστεύω. οἱ λοιποὶ τῶν ὁσιωτάτων ἐπισκόπων ταῦτ' ἐξεφώνησαν· Πᾶσα ἡ κατὰ χάριν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ φιλευσεβὲς θέσισμα τῶν γαληνοτάτων καὶ ὀρθοδόξων ἡμῶν βασιλέων συναθροισθεῖσα ἁγία Σύνοδος, τὴν γενομένην ἀναφορὰν παρὰ Ἀδριανοῦ Πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης πρὸς τοὺς ὀρθοδοξοτάτους ἡμῶν βασιλεῖς, καὶ τὸν νυνὶ ἀναγνωσθέντα χάρτην, ὅρον ὀρθοδοξίας τοῦ ἁγιοτάτου καὶ μακαριωτάτου οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ταρασίου ὄντα, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ἀναπεμφθέντα πρὸς τὴν αὐτοῦ μακαριότητα παρὰ τῶν ἀρχιερέων γράμματα ἀποδεχόμενοι, στοιχοῦμεν καὶ ἀσπάζομεθα. ἐντεῦθεν οἱ τὸ ἀληθὲς ἐκζητοῦντες πορίζονται καὶ ὅτι τό ἐκ τοῦ

---

ita pronunciavit: „Sicut unum sentientes convenimus, ita et unum dicere edocti sumus: quoniam itaque synodici apices Tarasii sanctissimi oecumenici Patriarchae ad sanctissimos Orientis praesules per eundem transmissi, et rescripta per eosdem ad ipsum directa, de sancta et orthodoxa fide sex universalium Synodorum inter se recte conveniant, ita et ego credo.“ Reliqui sanctissimi Episcopi haec conclamarunt: „Tota quae per gratiam Christi veri Dei nostri, et piam tranquillissimorum et orthodoxorum nostrorum Imperatorum sanctionem congregata est Synodus, relationem ab Hadriano Papa senioris Romae ad maxime orthodoxos Imperatores nostros, et chartam nunc lectam, quae rectam orthodoxamque definitionem sanctissimi et beatissimi Oecumenici Patriarchae Tarasii complectitur, atque literas ad beatitudinem eius ab Orientis Praesulibus missas, recipientes confirmamus et veneramur.“ Hinc indagatores veritatis adstruunt, sanctissimum Tarasium processionem Spiritus Sancti ex Patre

πατρός δι' υιοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι μετὰ τῆς οἰκίας Συνόδου κατεξετάσας καὶ δοκιμάσας ὁ ἀγιάτατος Ταράσιος οὕτω θεοφρόνως καὶ θεοπνεύστως ἐξέθετο, κρίσει πολλῶν κυρωσάμενος, καὶ κήρυγμα παγκόσμιον δι' ἐπιστολῆς ἡς πᾶσαν διαπεφοιτηκυίας ἐκκλησίαν Χριστοῦ ποιησάμενος.

21. Εἰ δὲ τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον, ὃ παρὰ τῶν τῆς δευτέρας Συνόδου πατέρων ἐκτέθεται, καὶ οἱ τῆς ἐβδόμης ὅροι τῆς πίστεως καὶ αὐθις εἶναι κεκρίκασιν, οὐδὲν θαυμαστόν. ἤρετίσαντο γὰρ ἐν τῷ κοινῷ τοῖς πᾶσιν ἐγνωσμένον καὶ καθωμιλημένον λόγον, καὶ εἰσέτι κρατεῖν καὶ μὴ δοκεῖν πᾶν ὁμολογίαν ἐπὶ μὴδενὶ κέρδει παραδιδόναι αὐτοὺς, ἡνωμένης οὐσῆς τῷ τότε τῆς ἐκκλησίας ἀπάσης Χριστοῦ. τέως τῶν ἀπάντων οὐδεὶς ἀντιπυθέγγασθαι τῷ Πατριάρχῃ τετύλμηκεν. ἦν γὰρ ἂν τοῖς πρακτικοῖς ἐντεταγμένη καὶ ἡ ἀντίρρησις. ἀλλ' ὥς ἔοικε, νῦν συμπᾶσα γνῶσις, σύμπας ζῆλος, τότε δέ γε καὶ ἐφεξῆς τοιοῦτον οὐδέν. πῶς γὰρ ἂν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας ἀλλότριον, εἴπερ ἦν ὅλως, ἀνεπισήμαντον ἕως δεῦρο παρεωράθη καὶ ἀστηλίτευτον; ποῖον τῶν ἐκφύλων δογμάτων οὐ διεφανλίσθη πολυτρόπως παραδειγματισθὲν;

per Filium in germana Synodo cum examinasset approbassetque, ita pie admodum et divino instinctu tradidisse, multorum iudicio stabilientem et per epistolam ad universas Christi Ecclesias promulgationem universalem transmittentem.

XXVII. Quodsi fidei Symbolum quod a Patribus in Synodo secunda expositum fuit, etiam illi in septima postea definitionem fidei esse decreverunt, non est cur miremur. Maluerunt enim publice cognitam omnibus divulgatamque definitionem robur adhuc habere, ne viderentur novam professionem sine ullo emolumento tradere, cum eo tempore universa Ecclesia Christi unionis vinculo colligaretur. Nec ullus tunc temporis ex his omnibus Patriarchae contradicere ausus est. Esset enim utique et contradictio in actis inserta. Sed, ut videtur, hoc tempore omnis scientia et omnis zelus abundat; tunc vero et subsequendis temporibus nihil simile fuit. Quomodo enim quod erat ab orthodoxa fide alienum, si quid fuerat, omnino ad haec usque tempora sine ulla nota atque reprehensione neglectum delituisse? Quodnam de extraneis dogmatibus reprehensioni non patuit, multis modis palam traductum? Quis cuiuscunque haereseos

ποῖος ἀρχηγὸς τῆς οἰασοῦν αἰρέσεως, ἡ συνήγορος, οὐκ ἐκ-
κλήρυκτος; τὸ δι' υἱοῦ παρὰ πατρός ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα
τὸ ἅγιον τίνες ἀποβάλλονται; καὶ τοὺς τὸ δόγμα θεμένους
ἀνάγκαστον οἰκιοῦνται, καὶ πατέρας ἀποκαλοῦσι καὶ διδασκά-
λους καὶ ἁγίους θεοῦ, καὶ φωναῖς εὐφήμοις ἐπ' ἐκκλησίας
γεραίρουσι, καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν αἰτοῦνται, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν
ἐπικουρίας ἰκετεύουσιν ἐπιτεύξασθαι; καὶ ποίας ταῦτα τῆς
συμφωνίας; ἀλλ' ἔγωγε τέως τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ὑγιῇ πέπεισ-
μαι εἶναι τὰ δόγματα, καὶ ὧν οὐκ ὑγιῇ τὰ δόγματα, τούτους
οὐκ ἂν εἶποιμι ἁγίους ποτέ. οὕτως ἀφελῶς ἔχω καὶ ἀπραγ-
μόνως. οὐδὲ γὰρ δένδρον ἀγαθὸν¹⁾ ἐωράκειν ποτὲ καρπὸν
πονηρὸν προβαλλόμενον, ἀλλὰ τοῦ σαπροῦ δένδρου τὸν καρ-
πὸν ἐκείνον εἶναι πεπειράμαι πονηρὸν, τοῦ δ' ἀγαθοῦ δένδρου
καλὸς ἀραρότως καὶ ὁ καρπός.

---

auctor sive patronus proscriptus non fuit? Per Filium a Patre
procedere Spiritum Sanctum quinam condemnant? Annon eos,
qui simile dogma scripto tradiderunt, sibi associant, patresque
nuncupant et praeceptores sanctosque Dei, et vocibus bene
ominatis in Ecclesia cohonestant, et preces eorum implorant,
eorumque subsidia consequi contendunt? Et quaenam in his
consensio? Ego vero sanctorum Patrum dogmata sana esse ex-
istimo, et quorum dogmata sana non sunt, eos numquam ipse
sanctos compellarim. Ita sum simplex et minime curiosus: neque
enim arborem bonam unquam conspicatus sum fructum malum
producere: sed arboris putridae fructum illum malum esse
experientia ipsa cognovi; bonae vero arboris bonus, ut et con-
venit, fructus est.

---

¹⁾ S. Evang. sec. Matthaeum VII, 18.

**ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΜΟΝΟΤΡΟΠΙΣ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ
ΦΙΛΟΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΠΡΕ-
ΣΒΥΤΕΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ ΛΟΓΟΣ ΔΕΥ-
ΤΕΡΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΥΣΕΒΗ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝ-
ΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΔΟΥΚΑΝ
ΤΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ, ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΟΓΜΑΤΙΚΩΝ
ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ.**

1. Ὁ αἰτῶν ἐν οὐ καιρῷ καὶ λαμβάνων ἐν καιρῷ, παρί-
στησι τεκμηριωδῶς τὴν αἴτησιν εὐκαιρον, εἰ γε προηγουμένῳ
τῷ μὴ κατὰ καιρὸν ἔποιτ' ἂν τὸ κατὰ καιρὸν. εἰ δέ τις τῇ
τοῦ παρέχοντος ἐπιγράφοιτο προμηθεΐα τὸ ἀποτέλεσμα, κἀν-
τειῦθεν οὐχ ἦτιον τὸ τοῦ κατάρξαντος δείκνυται νουνεχές.
ὅτι τε καλῶς ᾔδει καὶ λίαν ἐπιστημόνως, ἡ προκαταβάλλει
τὰ σπέρματα, καὶ ὅτι τότε πάντως ἐχρῆν, ἢν' ὅτε δεοὶ μετα-

**EIUSDEM SANCTISSIMI SAPIENTISSIMIQUE MONACHI AC
PRESBYTERI NICEPHORIBLEMMIDAE ORATIO SECUNDA
AD PIUM IMPERATOREM CONSTANTINOPOLITANUM
THEODORUM DUCAM LASCARIM DE NONNULLIS DO-
GMATICIS QUAESTIONIBUS.**

I. Qui intempestive poscit et tempestive accipit, perspicuis
argumentis tempestivam petitionem ostendit, si, cum id quod
intempestivum erat, praecesserit, subsequatur illud quod oppor-
tunum est. Si vero quis rei assecutionem eius qui eam exhibet,
providentiae adscribat, inde non minor illius prudentia mon-
stratur, qui eidem principium dedit: scivit enim cate et solerter,
quemnam in locum sementem proiiceret, ut cum opus esset,

λήψαιτο τοῦ καρποῦ, προύποτεθειμένης τῆς τοῦ ἐφίεσθαι συνετίσεως. οὕτω καὶ γεωργὸς, οὕτω καὶ φυτουργὸς, καὶ μὴ παρὰ πόδας αὐτοῖς ἢ ἀπόλαυσις, προμοχθοῦσιν ὅμως διὰ τὴν ἔκβασιν, τῷ κρείττονι τῆς ἐλπίδος νευρούμενοι, τὸν ἀντίον ἀποσειόμενοι, καὶ ὥς ἐπ' ἑλαττον οἶα μηδέποτε' ἐσόμενον λογιζόμενοι. τῷ τοι καὶ σὺ σοφίας μαίευμα καὶ τιθήνημα, μήπω κεκινημένης ἐνταυτοῖ τῆς ἤδη συνεβόηγμένης δογματικῆς συζητήσεως, φθάνεις ἐξητημένος λόγους περὶ ταύτης, ἐξ ὧν τευδάρηκας ἑτέροις ἐνασχολουμένων τηνικαῦτα σπουδάσμασι, καὶ ἦν ἡ αἰτησις οὐτόσον ἑαυτῇ συνεπαγομένη τὸ φορητικόν, ὅσον δὴ τὸ προοπτικόν, καὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ σοφοῦ τοῖς γε ξυνιέναι δυναμένοις τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καταγγέλλουσα τὰ μήπω ὄντα προορωμένου πλέον, ἢ τὴν τῶν ὄντων ὑπόστασιν, οἱ κατανοεῖν ἤρημένοι μόνα τὰ ἐν ποσίν. ἐπεὶ δὲ νῦν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, οὐκ ἂν φαίμεν, ὅτι κεκλήμεθα, μᾶλλον μὲν οὖν ἀλλ' ἠπειγμεθα, καίτοι τὸ σῶμα νοσηλευόμενοι, πρὸς τὴν τοῦ αἰτήματος εἰσπραξιν καὶ ἀπότισιν οἶα τινος ὠρισμένου φόρου καὶ ἱκανῶς ἀφωσιωμένου,

---

postmodum fructum percipere posset, praehabita scilicet solerti cognitione illius quod appeteret. Eadem ratione et agricola et sator, licet tuum nullum ipsis emolumentum sit, ob eventum nihilominus labores praeassumunt, spe meliore corroborati, quidquid illis adversari posset excutientes, tenentesque nihil illis evenire posse, quod spem frustretur vel minuat. Propterea tu quoque sapientiae foetus atque alumnus, nondum hac in urbe mota quae iam eruperat dogmatica quaestione, de ea providus rationes exposcis ab iis, quos tibi futuros morigeros existimasti, licet aliis studiis tum temporis occuparentur, et petitio illa non tantum molestiae secum, quantum providentiae afferebat, et in capite sapientis illis qui res concipere poterant, oculos illius praenunciabat, ea quae nondum erant, melius praevidentis, quam eorum quae iam sunt existentiam capiant illi, qui ea tantum quae ante pedes sunt, intelligunt. Cum vero nunc, rebus ita poscentibus, vocemur, non dicam, sed compellamur, licet infirma atque aegra valetudine simus, ad petitionis exactionem atque solutionem, veluti cuiusdam praescripti vectigalis et satis iam

ἔχεις τοῦ προκαταβεβλημένου τὴν ἐπικαρπίαν κατὰ καιρὸν, ἔχεις δ' ὀπόσῃν ἢ ἐν ἡμῖν ἀσθένεια τῆς σαρκὸς ἅμα καὶ τῆς διανοίας παραχωρεῖ.

2. Πρῶτον μὲν οὖν ἴσθι τὴν ἐκπόρευσιν ἐπὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τρόπον ὑπάρξεως, ὑποστατικὴν ιδιότητα, καθὼς ἐστὶν ἡ γέννησις ἐπὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἡ ἀγεννησία ἐπὶ τοῦ πατρὸς. αὐτὸ γὰρ τὸ μὴ γεγενῆσθαι καὶ τὸ γεγενῆσθαι καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν πατέρα, τὸν δὲ υἱόν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται πνεῦμα ἅγιον, προσηγόρευσεν, ὥς φησιν ὁ πολλὸς ἐν Θεολογίᾳ Γρηγόριος.¹⁾ Οἱ δ' ὁμώνυμον ἐπὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τιθέντες τὸ ἐκπορεύεσθαι, δότωσαν ἑτέραν φωνὴν τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπάρξεως ἰδίως σημαντικὴν, ἣ μὴν καὶ τὴν ἀγεννησίαν καὶ τὴν γέννησιν ἐπὶ τῶν ἄλλων τῆς θεότητος ὑποστάσεων μετὰ τῆς παραπληξίας ὁμωνυμείτωσαν ἐπὶ τὸ αὐτό. μεθ' ἑτέρων μὲν γὰρ πραγμάτων τὸ ἐκπορεύεσθαι συνταττόμενον, οἷς ἂν συντάττειτο, δηλώσειε τὸ κατάλληλον, ὥς τὸ, ποταμὸς ἐξ Ἑδέμ ἐκπορεύεται,²⁾ καὶ, ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. κατὰ δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος εὐρισκόμενον, αὐτὴν καὶ μόνην σημαίνει τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπαρξιν, καθὼς

---

dilati, habes opportune fructus eorum quae antea proieceras; habes quantum nobis imbecillitas carnis mentisque permittit.

II. Ante omnia itaque scito processionem in Spiritu Sancto modum existentiae esse et hypostaticam proprietatem, quemadmodum est in Filio nascibilitas et in Patre innascibilitas. Illud etenim ingenitum esse et genitum et procedere, hunc quidem Patrem, illum Filium, hunc vero de quo dicitur Spiritum Sanctum nuncupavit, ut in rebus theologicis pertractandis eximius Gregorius ait. Qui vero τὸ procedere in Spiritu Sancto homonymum affirmant, assignent aliam vocem, quae proprie existentiam Spiritus Sancti notet, sin' minus, innascibilitatem et nascibilitatem in aliis divinis hypostasibus eodem stupore homonymon adstruant. Etenim τὸ procedere cum rebus aliis annexum, eorum quibuscum construitur, coniunctionem significabit; verbi gratia: „Fluvius ex Edem procedit,“ et hoc: „Procedebat foras, et loquebatur in idipsum;“ verumtamen Spiritui Sancto annexum, ipsam et solam

¹⁾ S. Gregorii Theologi Oratio XXXI c. 9. Opp. ed. Maur. I, 561.

²⁾ Lib. Genes. II, 10.

... σοφὸς παραδédωκε. τὸ δέ γε προ-
... λλάμπειν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον, ἄλλοις μὲν
... πρᾶγμασιν, ἄλλας ἐννοίας εἰσάγουσιν.
... ὁ βασιλεὺς, καὶ, οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν
... θεολογία δὲ παραλαμβανόμενα, τῇ μὲν περὶ
... τὴν τοῦ πνεύματος σημαίνουσιν ὑπαρξιν, τῇ
... τοῦ, τὴν τοῦ υἱοῦ. καὶ τὰς μαρτυρίας εὐχερὲς
... πολλές γε οὔσας ἐκ τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἀνα-

3. Τοῦ δὲ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπόρευσιν δι' υἱοῦ
... πατρός ὁμολογούμενον ἦν ἀνέκαθεν ¹⁾ καὶ ἔως
... τοῖς εὐσεβέσι, καὶ πρεσβευόμενον καὶ οἷα δόγμα κοινόν
... τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. καιρὸς δ' οὐ πολὺς,
... τινες ἐπαθόν τι γελοιότατον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀθλιώ-
... τικον. βουλόμενοι γὰρ ἐκ περιουσίας ἀνελεῖν τὸ, ἐκ τοῦ υἱοῦ,
... αὐτῇ καὶ τὸ, δι' υἱοῦ, καὶ τὰ διδάγματα τῶν
... τούτων ἁγίων, ὅπου μὲν ἦν τις λαβὴ δοκοῦσα, διέστρεψαν,
... οὐκ ἦν οὐδαμῶς, ὡς ἀσύμφωνα δῆθεν τοῖς λοιποῖς
... διακρούσαντο. καὶ ὅπου μὲν ἦν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶτε προ-

Spiritus Sancti existentiam significat, ut in Evangeliiis, qui
solus sapiens est, tradidit. Progredi vero, et effulgere, et si
quid simile est, aliis rebus connexa alios sensus prae se ferunt;
veluti: „Progreditur Rex,“ et: „iusti fulgebunt sicut sol:“ quae
in divinis assumpta, in Spiritu quidem Spiritus Sancti existen-
tiam significant, in Filio Filii: et testimonia quae plurima sunt,
ex sacris literis, in promptu sunt perquirenti.

III. Verumenimvero Spiritus Sancti processionem ex Patre
per Filium esse multo iam antea in confessis erat, et usque ad
haec nostra tempora a piis hominibus asseritur, et veluti com-
mune dogma Ecclesiae recipitur. Sed non diu est, ex quo
nonnulli ridicule dicam an misserrime affecti, dum vellent peni-
tus „ex Filio“ tollere, una cum eo sustulerunt et „per Filium,“
et tantorum Patrum documenta, si qua captionis dabatur ansa,
perverterunt, sin vero nulla apparebat, tum illa, tanquam quae
cum reliquis non convenirent, reiecerunt. Et ubicunque erat ex

¹⁾ Cfr. Blemmidae Oratio I cap. 5 sq.

χεισθαι εἴτε προέρχεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως παρεδέξαντο τὰ ὀνόματα, ὅπου δὲ τὸ δι' υἱοῦ προσέκειτο, τὴν πρὸ γυναικός ἐκείνῃ καὶ τὴν πρόδοον καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ἐξειλήφασιν.

4. Σύνεσις δὲ οὐδεμία συνεωρακέναι, πρῶτον μὲν ὅτι πολλοὶ τῶν ἁγίων πατέρων ἐδογματίσαν καὶ λίαν σαφέστατα τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ μὴ διὰ τοῦ υἱοῦ, τῶν ὅλων οὐδεὶς τῇ θεολογίᾳ προσέθετο, πλην εἰ μὴ τις εἰσάγει τὸ τοῦ Θεοδωρίτου¹⁾ φιλόκειον. δι' ὃ καὶ καθήρητο καὶ ἀποκεκήρυκτο, κἄν ὕστερον κατεγνωκῶς καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ὅσοι τῆς Θεοστυγοῦς ἱριδος, ἀποσκευασάμενος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταῖς τοῦ ἀναθέματος ἀραῖς καθυποβαλὼν, μόλις οὕτω προσδέχτο.

5. Δεύτερον δὲ τὸ πῶς ἂν ἔχοι ὁ υἱὸς χορηγεῖν τὸ πνεῦμα, μὴ κατὰ τινα σχέσιν ἑτέραν τῆς ὁμοουσιότητος ὠκειωμένον αὐτῷ; εἰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον αἴτιον τῷ υἱῷ τῆς χορηγίας τοῦ

Patre sive effundi sive emanare Spiritum Sanctum, de processione voces acceperunt, ubicunque vero per Filium annexum erat, effusionem ibi et emanationem, et si quid aliud simile, pro dono et munere dici contenderunt.

IV. Neque ulla illis prudentia adfuit discernendi. Primum quidem multos sanctos Patres et apertissime omnino sancivisse per Filium Spiritum Sanctum ex Patre procedere, at per Filium non procedere nullum, dum de rebus divinis ageret, affirmasse, nisi quis hoc a Theodoro contentionis vitio dictum in medium afferat, propter quod depositus et proscriptus est; licet postea semetipsum condemnans, sermonibus propriis, quos execrandae contentionis studio effutierat, ablegatis et anathematis diris subactis, vix tandem receptus sit.

V. Secundo vero quonam modo posset Filius Spiritum largiri, nisi esset cum eo aliqua alia habitudine, quam consubstantialitatis coniunctus? Etenim, si consubstantialitas causa in Filio

¹⁾ Quem „huius negationis inventorem et praeconem“ vocat *Hugo Etherianus* L. I c. 2 p. 1200.

πνεύματος, ἢ τινος τῶν ἄλλων, ὧν ἔχειν λέγεται παρὰ τοῦ
 υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐπεὶ ὥσπερ ὁ υἱὸς τῷ πνεύματι ὁμοούσιος,
 οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τῷ υἱῷ, χορηγεῖ δὲ ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα,
 χορηγήσοι ἂν καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν. ἴδιον τὸ πνεῦμα τοῦ
 υἱοῦ, ἴδιος ἂν λέγοιτο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος, ἀποστέλλει
 ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα, καὶ αὐτὸς ὡς Θεὸς ἀνταποσταλεῖ παρὰ
 τοῦ πνεύματος, ἐκεῖνα λαλεῖ τὸ πνεῦμα, ὅσα ἂν ἀκούει παρὰ
 τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁ υἱὸς ἐκεῖνα λαλήσει, ὅσα ἂν ἀκούσειε παρὰ
 τοῦ πνεύματος. ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει τὸ πνεῦμα, λήψαιτο
 καὶ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πνεύματος. διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα
 συνάπτεται τῷ πατρὶ, καὶ ὁ υἱὸς διὰ τοῦ πνεύματος
 συνάπτεται τῷ οικείῳ πατρί. ὅσα ἔχει τὸ πνεῦμα, παρὰ
 τοῦ λόγου ἔχει, καὶ ὁ υἱὸς ὅσα ἔχει, ταῦτ' ἂν ἔχοι παρὰ
 τοῦ πνεύματος. διὰ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς ἐνεργεῖ, ἐνεργ-
 γοίη καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ. εἰκὼν ἐστὶ τοῦ υἱοῦ τὸ
 πνεῦμα, καὶ ὁ υἱὸς εἰκὼν ἂν εἴη τοῦ πνεύματος. τοι-
 αύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱόν, ὡς
 ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα. τοιαύτην ἂν ἔχοι καὶ ὁ υἱὸς
 πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τάξιν καὶ φύσιν, ὡς αὐτὸ πρὸς τὸν
 πατέρα. πολλὰ τὰ τοιαῦτα· τέως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἀπηριθμη-

---

esset suppeditationis Spiritus, sive alterius cuiuspiam ex iis, quae
 Spiritus habere dicitur a Filio, quando quemadmodum eiusdem
 essentiae est cum Spiritu Filius, ita et Spiritus cum Filio, lar-
 gitur vero Filius Spiritum, suppeditaret quoque Filium Spiritus:
 proprius est Filii Spiritus, proprius diceretur et Filius Spiritus:
 mittit Filius Spiritum, et ipse ut Deus contra mitteretur a Spiritu:
 loquitur Spiritus, quaecunque a Filio audit, et Filius loqueretur,
 quaecunque a Spiritu audiret: ex Filio accipit Spiritus, acciperet
 et ex Spiritu Filius: per Filium Spiritus coniungitur Patri, et
 Filius per Spiritum proprio Patri coniungeretur: quaecunque
 habet Spiritus, a Filio habet, et Filius quaecunque habet, ea
 haberet a Spiritu: per Spiritum Filius operatur, et Spiritus per
 Filium operaretur: imago est Filii Spiritus, et Filius imago
 Spiritus esset: talem ordinem naturamque habet Spiritus ad
 Filium, qualem Filius habet ad Patrem, talem haberet et Filius
 ad Spiritum et ordinem et naturam, qualem ipse Spiritus ad
 Patrem. Multa his similia sunt. Interim autem et ex his, quae

μένων ὃ γε μὴ πάντῃ ἀπηναιδευμένος καὶ ἀπονενοημένος τῇ ἀληθείᾳ κατάθροίτο.

β. Ζητεῖς μαρτυρίας ὧν ἀρτίως εἰρήκαμεν; πλείστας ἐνηγὼς σοι προκεκομίσκαμεν, Τόμον ὅλον ἐγκεχειρηκότες τοιούτων μετόν· ὅμως ἂν ἐξ ἐκείνων κᾶνταῦθα βραχείας τινὰς παραθήσομεν. ὁ τοίνυν τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν μὲν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ¹⁾ τάδε φησὶν· Ὁ δὲ Σωτὴρ τὸ ἐμπαιλιθεὶς ὧν, καὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αἰεὶ βασιλεύων, τοῦ τε πνεύματος τοῦ ἁγίου αὐτὸς ὧν χορηγὸς μόνος. καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα λαλεῖ, ἀλλ' ὁ λόγος ἐστὶν ὁ τοῦτο διδούς τοῖς ἁγίοις. καὶ αὐθις· Ἀμέλει ὥσπερ πρὸ τῆς ἐκωδρωπήσεως λόγος ὧν ἐχορήγει τοῖς ἁγίοις ὡς ἴδιον τὸ πνεῦμα, οὕτω καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, ἁγιάζει τοὺς πάντας τῷ πνεύματι. ἐν τῷ τρίτῳ δὲ τῶν αὐτῶν· Εἰ τὸ πνεῦμα οἶδε, πολλὰ μᾶλλον ὁ λόγος, ἢ λόγος ἐστὶν, οἶδε, παρ' οὐ καὶ τὸ πνεῦμα λαμβάνει. καὶ αὐθις· Καὶ ὅσα ἔχει τὸ πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ λόγου ἔχει. τὸ δ' ὅς ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ υἱοῦ

numerata iam sunt, qui omnino verecundiam non deposuit et prorsus oblitus sui non est, veritati assensum praebebit.

VI. Testimonia iam dictorum exposcis? Plurima paulo ante obtulimus, cum Tomum traderemus horum refertissimum; nihilo minus ex iis et hic nonnulla apponemus. Divinissimus Athanasius prima contra Arianos Oratione haec habet: „Rursum vero Salvator Deus existens, dominatu Patris perpetuo imperans, et Spiritum Sanctum unicus ipse largiens.“ Item: „Neque enim ex se ipso Spiritus loquitur, sed verbum est, quod illum dignis subministrat.“ Item: „Denique quemadmodum ante incarnationem Verbum cum esset, sanctis veluti proprium Spiritum elargiebatur, sic et homo factus Spiritu sanctificat omnes.“ Et tertia Oratione: „Si Spiritus scit, multo magis scit Verbum, quia Verbum est; ex quo et Spiritus accipit.“ Rursum: „Quaecunque habet Spiritus, ea habet a Verbo.“ Illud autem: „Quicumque dixerit contra Filium hominis, remittetur ei“ exponens ait de

¹⁾ Vel potius in Epistola encyclica ad Afros Episc. a Theodoro in libro II. Historiae Ecclesiasticae relata. Cfr. *Allatius* Vindiciae Synodi Ephesinae c. LV p. 344 sq.

τοῦ ἀνθρώπου, ἀφαιθήσεται αὐτῷ, ¹⁾ διερμηνεύων φησὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι, Αὐτὸς λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς διὰ τοῦ πνεύματος ἐνεργεῖ τὰ πάντα. πρὸς Σεραπίωνα δὲ τὸν ἐπίσκοπον ²⁾. Εἰκὼν τοῦ υἱοῦ λέγεται καὶ ἐστὶ τὸ πνεῦμα. καὶ πάλιν· Ὁ μὲν υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποστέλλεται, αὐτὸς δὲ τὸ πνεῦμα ἀποστέλλει. καὶ ὁ μὲν υἱὸς τὸν πατέρα δοξάζει, λέγων· Ἐγὼ σε ἐδόξασα, τὸ δὲ πνεῦμα δοξάζει τὸν υἱόν. ἐκεῖνος γάρ, φησιν, ἐμὲ δοξάσει. καὶ ὁ μὲν υἱὸς φησὶν· ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον, τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γάρ, φησι, λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. καὶ ὁ μὲν υἱὸς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς ἦλθε, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν, ὃ πέμψει ὁ πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου. τοιαύτην δὲ τάξιν καὶ φύσιν ἔχοντος τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱόν, οἷαν ἔχει ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, πῶς ὁ τοῦτο κτίσμα λέγων, οὐ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ ἐξ ἀνάγκης φρονήσει; εἰ γάρ ἐστι τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ κτίσμα, ἀκόλουθον ἂν εἴη λέγειν αὐτοὺς καὶ τὸν λόγον τοῦ πατρὸς εἶναι κτίσμα. ὁ μέγας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει Βασίλειος περὶ τῆς πίστεως διαλαμβάνων ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς ³⁾.

Christo: „Ipse Verbum Dei cum sit, ipse per Spiritum omnia operatur.“ Et ad Serapionem Episcopum: „Imago Filii dicitur et est Spiritus.“ Item: „Filius a Patre quidem mittitur, ipse vero Spiritum mittit: et Filius quidem Patrem glorificat, dicens: Ego te glorificavi; Spiritus autem glorificat Filium: Ille enim, ait, me glorificabit. Et Filius inquit, quae audiui a Patre, haec et loquor mundo. Spiritus ex Filio accipit: De meo enim, inquit, accipiet et annuntiabit vobis; et Filius in nomine Patris venit: Spiritus autem Sanctus, ait, quem mittet Pater in nomine meo. Talem ordinem et naturam cum habeat Spiritus ad Filium, qualem habet Filius ad Patrem, quomodo qui hunc creaturam vocat, non idem et de Filio necessario sentiet? Etenim si Spiritus est creatura Filii, subsequens omnino fuerit affirmare eodem, et Verbum Patris esse creaturam.“ Magnus tum in meditando tum in agendis Basilius de fide tractans in Asceticis:

¹⁾ S. Evang. sec. Matthaeum XII, 32.

²⁾ S. Athanasii Opera IV, 440. 442.

³⁾ S. Basilii Opp. II, 390.

Τοῦ μὲν πατρὸς πέμποντος τὸν υἱόν, τοῦ δὲ υἱοῦ πέμποντος τὸ ἅγιον πνεῦμα. καὶ πάλιν· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διδάσκον καὶ ὑπομιμνήσκον πάντα, ὅσα ἂν ἀκούοι παρὰ τοῦ υἱοῦ. ἐπιστέλλων δὲ πρὸς Ἀμφιλόχιον¹⁾. Ἐν δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, φησὶ, καὶ αὐτὸ μοναδικῶς ἐξαγγελλούμενον, καὶ δι' ἐνὸς υἱοῦ τῷ ἐνὶ πατρὶ συναπτόμενον. πρὸς δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν σοφὸν ἐν ἁγίοις Γρηγόριον, περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως²⁾. Ὡς περ, φησὶν, ἐξ ἀλύσεως, ὁ τοῦ ἐνὸς ἄχρον ἀψάμενος, καὶ τὸ ἕτερον ἄχρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ πνεῦμα ἐκλύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν συνεφελκύσατο, καὶ εἰ τὸν υἱὸν ἀληθῶς τις λάβοι, ἔξει αὐτὸν ἐκὰτέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, πῇ δὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα συνεπαγόμενον. οὔτε γὰρ τοῦ πατρὸς ὁ αἰὶ ὦν ἐν τῷ πατρὶ ἀποτμηθῆναι δύναται, οὔτε τοῦ πνεύματος ποτὲ διαζευχθήσεται τοῦ ἰδίου ὁ πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. ἐν δὲ τοῖς Ἀντιφ-

„Patre mittente Filium, Filio mittente Spiritum Sanctum.“ Item: „Spiritus Sanctus, qui docet et memoriae suggerit, quaecunque a Filio audierit.“ Et ad Amphilochium scribens: „Unus vero est et Spiritus Sanctus, qui et ipse singulariter enunciatur, et per unum Filium uni Patri coniungitur.“ Et ad fratrem suum inter Sanctos sapientissimum Gregorium, de differentia essentiae et hypostasis: „Quemadmodum“ ait, „in catena, qui unam extremitatem arripit, et aliud extremum una cum ea attrahit, sic et qui Spiritum traxit, per eum et Filium simul traxit, et si quis Filium vere suscepit, habebit ipsum utraque ex parte, hac Patrem, illa proprium Spiritum una secum ducentem. Neque enim a Patre, qui semper in Patre est, praescindi potest; neque a Spiritu unquam dissociabitur proprio, qui omnia in ipso ope-

¹⁾ S. Basilii de Spirit. S. Opp. II, 332.

²⁾ S. Gregorii Nyss. Opp. II, 464. — Πατέρα εἰπον, καὶ πρὶν ἐκὰς τὸν υἱόν, ἐσήμενα καὶ τοῦτον ἐν τῷ πατρὶ· υἱὸν ἐπήγαγον... ἅγιον πνεῦμα προσέθην· ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφήρμοσα. οἱ δὲ οὐκ ἴδασιν ὅτι μήτε ἀπηλλοτριῶται πατὴρ υἱοῦ ἢ πατὴρ... ἐν τε ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἔστι τὸ πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος μήτε τοῦ φέροντος δυνάμετον στερῆσθαι. S. Dionysius Alex. Lib. II. Apol. ad Dionys. Rom. apud S. Athanasium in Epist. de Sententia Dionysii n. XVII p. 254 (Routh Reliquiae Sacrae Ed. II Vol. III p. 395).

ρητικοῖς¹⁾. Ἐνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὁ υἱός, πατρικῇ φύσει καὶ πατρικῇ ὀνόματι. καὶ ἐνὸς ὄντος κυρίου τοῦ υἱοῦ, κύριος ὁ πατήρ, τῷ τῆς εἰκόνος ὀνόματι καλούμενος, ὡς πρωτότυπος αὐτῆς καὶ γεννήτωρ. οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα κύριος ἀπὸ τοῦ κυρίου τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει, ἅψ' οὐ καὶ μεταδίδεται, καὶ ὁ κύριος ἀπὸ τῆς εἰκόνος πνεῦμα, ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς πνεῦμα ἀπ' αὐτοῦ προσηγόρευται. ὁ σοφώτατος Κύριλλος πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον περὶ τοῦ Χριστοῦ· ἀπολύων γὰρ ἁμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπὸν καταχρεῖ πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ πατρός λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζων φύσεως, κοινὸν δὲ ὥσπερ τὸ χρῆμα τιθεῖς τῇ μετὰ σαρκὸς οἰκονομίᾳ διὰ τὴν ἔνωσιν, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐνέπνει σωματικῶς. ἐν δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν Θησαυρῶν· Ἀνάγκη τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ υἱοῦ. ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, τὸν ἀνακαινισμόν ἐργάζεται. καὶ πάλιν· Οὐκ ἄλλότριον τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ὥσπερ ἐνέργειά τις φysi-

ratur.“ Et in Anthirrheticis: „Unus Deus cum sit, Deus Filius paterna natura et paterno nomine: unus cum sit Dominus Filius, Dominus Pater, imaginis nomine vocitatus, tanquam exemplar illius et genitor, sic et Spiritus Dominus a Domino nomen habet, a quo subministratur, et Dominus ab imagine Spiritus, quando et Deus Spiritus ab eodem cognominetur.“ Sapientissimus Cyrillus ad imperatorem Theodosium de Christo: „Liberans enim a peccatis eum qui ipsi adhaeret, proprio deinceps ungit Spiritu, quem immittit ipse tanquam ex Deo Patre Verbum; et ex propria natura nobis emittens, et tanquam rem incarnationis, dispensatione communem ponens propter unionem etiam, ut homo corporaliter insufflabat.“ Secundo libro Thesaurorum: „Necessario Spiritum ex natura Filii existere fatendum est: namque ut ex eo natura existens, et in creaturas ab eodem missus, renovationem efficit.“ Item: „Non est alienus ab essentia Filii Spiritus Sanctus, sed in ipso et ex ipso et veluti operatio quaedam naturalis.“ Item ad Nestorium de Christo:

¹⁾ S. Basilus adversus Eunomium Lib. V. Opp. I, 792. 793.

κῆ.) πρὸς δὲ Νεστόριον περὶ Χριστοῦ πάλιν· Αὐτὸς ἐνεργῶν διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἔφρασκεν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀγγελεῖ ὑμῖν. ἀλλ' ἐκ τούτων μὲν φανερόν, ὅτι δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός.

7. Ἦδη δὲ καὶ τινὰς ἐνοστάσεις τῶν ἀντιφερομένων τάς γε βιαιοτέρας ἐπισκεπτέον, ὅπως ἂν ἐξεταζομένων αὐτῶν ἡ τῆς ἀληθείας σύστασις ἐπὶ πλέον ἰσχυροτέρα φανεῖ τῇ τῶν τῆς ἀπάτης συστροφῶν διαλύσει συντρέχουσα, καὶ τὸ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα πεφηνέναι παρὰ πατρός ἐκφαίνουσα τρανότερον καὶ κρατύνουσα. πῶς οὖν εἰκὼν ἐστὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα;¹⁾ φασί. εἰ τοῦτο ἐστὶ, τῷ υἱῷ κατὰ πάντα παρισωθήσεται, καὶ ἔξει παρ' ἑαυτῶ τὰ τῆς τοῦ υἱοῦ γνωριστικὰ ὑποστάσεως. πῶς οὖν οὐκ ἐστὶ γέννημα τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ πρόβλημα; ἢ πῶς οὐ τοῦ υἱοῦ μὲν υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πατρὸς, εἴπαρ

„Ipse operans per Spiritum Sanctum dicebat: De meo accipiet, et annuntiabit vobis.“ Atque ex his quidem manifestum est, per Filium esse Spiritum a Patre.“

VII. Sed iam adversariorum obiectiones aliquae et validiores considerandae sunt, ut iis examinatis, veritas magis, fraudum machinis dissolutis, elucescat, per Filium Spiritum existere ex Patre, planius confirmans, atque stabiliens. Quomodo itaque, inquit, imago Filii Spiritus est? Si id fuerit, Filio in omnibus exaequabitur, habebitque apud semetipsum per omnia hypostaseos Filii notas. Quomodo itaque non erit generatus a Patre, sed procedens? et quomodo non erit filius Filii et Patris nepos, si

---

¹⁾ Cfr. *D. Cyrilli Alexandr. in Ioann. Ev. XI, 41. Opp. ed. Par. I, 657.*

²⁾ „Graeci Patres, ut iam Gregorius Thaumaturgus in Confess. (Nysseni Opp. III, 546), Basil. I. V. c. Eunom., Naz. Or. II. de Filio, Athan. ep. ad Serap. alique Spiritum dicunt εἰκόνα τοῦ υἱοῦ, sicut Filium εἰκόνα τοῦ πατρὸς. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (Phot. Amphil. quaest. 235 ed. Mai. Vett. Scr. nova Coll. IX. p. 113). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam.“ *Hergenroether ad Phot. libr. de Sp. S. mystagog. p. 167, 7. Cfr. S. Thomas Aquin. (Summ. p. I. q. 35. a. 2. Opusc. I. c. Graec. c. 10. 32) et Petavius (de Trin. VII, 7).*

ἐν Εὐαγγελίοις ὁ μόνος σοφὸς παραδεδώκε. τὸ δὲ γε προ-
έρχεσθαι, καὶ τὸ ἐκλάμπειν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον, ἄλλοις μὲν
καὶ αὐτὰ συντιθέμενα πράγμασιν, ἄλλας ἐννοίας εἰσάγουσιν.
ὥς τὸ, προέρχεται ὁ βασιλεὺς, καὶ, οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν.
ὥς ὁ ἥλιος, ἐν θεολογίᾳ δὲ παραλαμβανόμενα, τῇ μὲν περὶ
τοῦ πνεύματος τὴν τοῦ πνεύματος σημαίνουσιν ὑπαρξιν, τῇ
δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ, τὴν τοῦ υἱοῦ. καὶ τὰς μαρτυρίας εὐχερὲς
τῷ βουλομένῳ πολλὰς γε οὕσας ἐκ τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἀνα-
λέγεσθαι.

3. Τὸ δὲ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπόρευσιν δι' υἱοῦ
εἶναι παρὰ πατρὸς ὁμολογούμενον ἦν ἀνέκαθεν ¹⁾ καὶ ἔως
ἡμῶν τοῖς εὐσεβέσι, καὶ πρεσβευόμενον καὶ οἷα δόγμα κοινὸν
ἀνατεθειμένον τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. καιρὸς δ' οὐ πολὺς,
ἐξ οὗ τινες ἐπαθόν τι γελοιότατον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀθλιώ-
τατον. βουλόμενοι γὰρ ἐκ περιουσίας ἀνελεῖν τὸ, ἐκ τοῦ υἱοῦ,
συνανέειλον αὐτῷ καὶ τὸ, δι' υἱοῦ, καὶ τὰ διδάγματα τῶν
τοσούτων ἁγίων, ὅπου μὲν ἦν τις λαβὴ δοκούσα, διέστρεψαν,
ὅπου δ' οὐκ ἦν οὐδαμῶς, ὥς ἀσύμφωνα δῆθεν τοῖς λοιποῖς
διεκρούσαντο. καὶ ὅπου μὲν ἦν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶτε προ-

Spiritus Sancti existentiam significat, ut in Evangeliiis, qui
solus sapiens est, tradidit. Progredi vero, et effulgere, et si
quid simile est, aliis rebus connexa alios sensus prae se ferunt;
veluti: „Progreditur Rex,“ et: „iusti fulgebunt sicut sol:“ quae
in divinis assumpta, in Spiritu quidem Spiritus Sancti existen-
tiam significant, in Filio Filii: et testimonia quae plurima sunt,
ex sacris literis, in promptu sunt perquirenti.

III. Verumenimvero Spiritus Sancti processionem ex Patre
per Filium esse multo iam antea in confessis erat, et usque ad
haec nostra tempora a piis hominibus asseritur, et veluti com-
mune dogma Ecclesiae recipitur. Sed non diu est, ex quo
nonnulli ridicule dicam an miserrime affecti, dum vellent peni-
tus „ex Filio“ tollere, una cum eo sustulerunt et „per Filium,“
et tantorum Patrum documenta, si qua captionis dabatur ansa,
perverterunt, sin vero nulla apparebat, tum illa, tanquam quae
cum reliquis non convenirent, reiecerunt. Et ubicunque erat ex

---

¹⁾ Cfr. *Blemmidas Oratio I cap. 5 sq.*

χεισθαι εἴτε προέρχεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως παρεδέξαντο τὰ ὀνόματα, ὅπου δὲ τὸ δι' υἱοῦ προσέκειτο, τὴν πρὸχυσιν ἐκεῖ καὶ τὴν πρὸδον καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτον ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ἐξειλήφασιν.

4. Σύνεσις δὲ οὐδεμία συνεωρακέναι, πρῶτον μὲν ὅτι πολλοὶ τῶν ἁγίων πατέρων ἐδογματίσαν καὶ λίαν σαφέστατα τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ μὴ διὰ τοῦ υἱοῦ, τῶν ὅλων οὐδεὶς τῇ θεολογίᾳ προσείτετο, πλην εἰ μὴ τις εἰσάγει τὸ τοῦ Θεοδωρίτου¹⁾ φιλόκειον. δι' ὃ καὶ καθήρητο καὶ ἀποκεκήρυκτο, κἄν ὕστερον κατεγνωκῶς καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ὅσοι τῆς θεοστιγυῶς ἐριδος, ἀποσκευασάμενος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταῖς τοῦ ἀναθέματος ἀραῖς καθυποβαλὼν, μόλις οὕτω προσδέδεκτο.

5. Δεύτερον δὲ τὸ πῶς ἂν ἔχοι ὁ υἱὸς χορηγεῖν τὸ πνεῦμα, μὴ κατὰ τινὰ σχέσιν ἑτέραν τῆς ὁμοουσιότητος ὀκλειωμένον αὐτῷ; εἰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον αἷτιον τῷ υἱῷ τῆς χορηγίας τοῦ

Patre sive effundi sive emanare Spiritum Sanctum, de processione voces acceperunt, ubicunque vero per Filium annexum erat, effusionem ibi et emanationem, et si quid aliud simile, pro dono et munere dici contenderunt.

IV. Neque ulla illis prudentia adfuit discernendi. Primum quidem multos sanctos Patres et apertissime omnino sancivisse per Filium Spiritum Sanctum ex Patre procedere, at per Filium non procedere nullum, dum de rebus divinis ageret, affirmasse, nisi quis hoc a Theodoro contentionis vitio dictum in medium afferat, propter quod depositus et proscriptus est; licet postea semetipsum condemnans, sermonibus propriis, quos execrandae contentionis studio effutierat, ablegatis et anathematis diris subactis, vix tandem receptus sit.

V. Secundo vero quonam modo posset Filius Spiritum largiri, nisi esset cum eo aliqua alia habitudine, quam consubstantialitatis coniunctus? Etenim, si consubstantialitas causa in Filio

¹⁾ Quem „huius negationis inventorem et praeconem“ vocat *Hugo Etherianus* L. I c. 2 p. 1200.

πνεύματος, ἢ τινος τῶν ἄλλων, ὧν ἔχειν λέγεται παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐπεὶ ὥσπερ ὁ υἱὸς τῷ πνεύματι ὁμοούσιος, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τῷ υἱῷ, χορηγεῖ δὲ ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα, χορηγήσοι ἂν καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν. ἴδιον τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, ἴδιος ἂν λέγοιτο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος, ἀποστέλλει ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα, καὶ αὐτὸς ὡς θεὸς ἀνταποσταλεῖ παρὰ τοῦ πνεύματος, ἐκεῖνα λαλεῖ τὸ πνεῦμα, ὅσα ἂν ἀκούει παρὰ τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁ υἱὸς ἐκεῖνα λαλήσει, ὅσα ἂν ἀκούσει παρὰ τοῦ πνεύματος. ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει τὸ πνεῦμα, λήψαιτο καὶ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πνεύματος. διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα συνάπτεται τῷ πατρὶ, καὶ ὁ υἱὸς διὰ τοῦ πνεύματος συνάπτεται τῷ οικείῳ πατρί. ὅσα ἔχει τὸ πνεῦμα, παρὰ τοῦ λόγου ἔχει, καὶ ὁ υἱὸς ὅσα ἔχει, ταῦτ' ἂν ἔχοι παρὰ τοῦ πνεύματος. διὰ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς ἐνεργεῖ, ἐνεργοῖ καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ. εἰκὼν ἐστὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, καὶ ὁ υἱὸς εἰκὼν ἂν εἴη τοῦ πνεύματος. τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱόν, οἷαν ὁ υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν πατέρα. τοιαύτην ἂν ἔχοι καὶ ὁ υἱὸς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τάξιν καὶ φύσιν, οἷαν αὐτὸ πρὸς τὸν πατέρα. πολλὰ τὰ τοιαῦτα· τέως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἀπηριθμη-

---

esset suppeditationis Spiritus, sive alterius cuiuspiam ex iis, quae Spiritus habere dicitur a Filio, quando quemadmodum eiusdem essentiae est cum Spiritu Filius, ita et Spiritus cum Filio, largitur vero Filius Spiritum, suppeditaret quoque Filium Spiritus: proprius est Filii Spiritus, proprius diceretur et Filius Spiritus: mittit Filius Spiritum, et ipse ut Deus contra mitteretur a Spiritu: loquitur Spiritus, quaecunque a Filio audit, et Filius loqueretur, quaecunque a Spiritu audiret: ex Filio accipit Spiritus, acciperet et ex Spiritu Filius: per Filium Spiritus coniungitur Patri, et Filius per Spiritum proprio Patri coniungeretur: quaecunque habet Spiritus, a Filio habet, et Filius quaecunque habet, ea haberet a Spiritu: per Spiritum Filius operatur, et Spiritus per Filium operaretur: imago est Filii Spiritus, et Filius imago Spiritus esset: talem ordinem naturamque habet Spiritus ad Filium, qualem Filius habet ad Patrem, talem haberet et Filius ad Spiritum et ordinem et naturam, qualem ipse Spiritus ad Patrem. Multa his similia sunt. Interim autem et ex his, quae

μένων ὃ γε μὴ πάντῃ ἀπηναιδευμένος καὶ ἀπονενοημένος τῇ ἀληθείᾳ κατὰδοιτο.

6. Ζητεῖς μαρτυρίας ὧν ἀρτίως εἰρήκαμεν; πλείστας ἐνεργὸς σοι προκεκομήκαμεν, Τόμον ὅλον ἐγκεχειρηκότες τοιούτων μεστών· ὅμως ἂν ἐξ ἐκείνων κἀνταῦθα βραχείας τινὰς παραθήσομεν. ὁ τοίνυν τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν μὲν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ¹⁾ τάδε φησὶν· Ὁ δὲ Σωτὴρ τὸ ἐμπαιλὸν θεὸς ὢν, καὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αἰεὶ βασιλεύων, τοῦ τε πνεύματος τοῦ ἁγίου αὐτὸς ὢν χορηγὸς μόνος. καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα λαλεῖ, ἀλλ' ὁ λόγος ἐστὶν ὁ τοῦτο διδούς τοῖς ἀξίοις. καὶ αὐθις· Ἀμέλει ὥσπερ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως λόγος ὢν ἐχορήγει τοῖς ἁγίοις ὡς ἴδιον τὸ πνεῦμα, οὕτω καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, ἀγιάζει τοὺς πάντας τῷ πνεύματι. ἐν τῷ τρίτῳ δὲ τῶν αὐτῶν· Εἰ τὸ πνεῦμα οἶδε, πολλὰ μᾶλλον ὁ λόγος, ἢ λόγος ἐστὶν, οἶδε, παρ' οὗ καὶ τὸ πνεῦμα λαμβάνει. καὶ αὐθις· Καὶ ὅσα ἔχει τὸ πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ λόγου ἔχει. τὸ δ' ὅς ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ υἱοῦ

numerata iam sunt, qui omnino verecundiam non deposuit et prorsus oblitus sui non est, veritati assensum praebebit.

VI. Testimonia iam dictorum exposcis? Plurima paulo ante obtulimus, cum Tomum traderemus horum refertissimum; nihilominus ex iis et hic nonnulla apponemus. Divinissimus Athanasius prima contra Arianos Oratione haec habet: „Rursum vero Salvator Deus existens, dominatu Patris perpetuo imperans, et Spiritum Sanctum unicus ipse largiens.“ Item: „Neque enim ex se ipso Spiritus loquitur, sed verbum est, quod illum dignis subministrat.“ Item: „Denique quemadmodum ante incarnationem Verbum cum esset, sanctis veluti proprium Spiritum elargiebatur, sic et homo factus Spiritu sanctificat omnes.“ Et tertia Oratione: „Si Spiritus scit, multo magis scit Verbum, quia Verbum est; ex quo et Spiritus accipit.“ Rursum: „Quaecunque habet Spiritus, ea habet a Verbo.“ Illud autem: „Quicumque dixerit contra Filium hominis, remittetur ei“ exponens ait de

¹⁾ Vel potius in Epistola encyclica ad Afros Episc. a Theodoro in libro II. Historiae Ecclesiasticae relata. Cfr. *Allatus* Vindiciae Synodi Ephesinae c. LV p. 344 sq.

τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ,¹⁾ διερμηνεύων φησὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι, Αὐτὸς λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς διὰ τοῦ πνεύματος ἐνεργεῖ τὰ πάντα. πρὸς Σεραπίωνα δὲ τὸν ἐπισκοπον²⁾. Εἰκὼν τοῦ υἱοῦ λέγεται καὶ ἐστὶ τὸ πνεῦμα. καὶ πάλιν· Ὁ μὲν υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποστέλλεται, αὐτὸς δὲ τὸ πνεῦμα ἀποστέλλει. καὶ ὁ μὲν υἱὸς τὸν πατέρα δοξάζει, λέγων· Ἐγὼ σε ἐδόξασα, τὸ δὲ πνεῦμα δοξάζει τὸν υἱόν. ἐκεῖνος γάρ, φησιν, ἐμὲ δοξάσει. καὶ ὁ μὲν υἱὸς φησὶν· ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον, τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γάρ, φησι, λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. καὶ ὁ μὲν υἱὸς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς ἦλθε, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν, ὃ πέμψει ὁ πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου. τοιαύτην δὲ τάξιν καὶ φύσιν ἔχοντος τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱόν, οἷαν ἔχει ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, πῶς ὁ τοῦτο κτίσμα λέγων, οὐ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ ἐξ ἀνάγκης φρονήσει; εἰ γάρ ἐστι τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ κτίσμα, ἀκόλουθον αὖν εἴη λέγειν αὐτοὺς καὶ τὸν λόγον τοῦ πατρὸς εἶναι κτίσμα. ὁ μέγας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει Βασίλειος περὶ τῆς πίστεως διαλαμβάνων ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς³⁾.

Christo: „Ipse Verbum Dei cum sit, ipse per Spiritum omnia operatur.“ Et ad Serapionem Episcopum: „Imago Filii dicitur et est Spiritus.“ Item: „Filius a Patre quidem mittitur, ipse vero Spiritum mittit: et Filius quidem Patrem glorificat, dicens: Ego te glorificavi; Spiritus autem glorificat Filium: Ille enim, ait, me glorificabit. Et Filius inquit, quae audiui a Patre, haec et loquor mundo. Spiritus ex Filio accipit: De meo enim, inquit, accipiet et annuntiabit vobis; et Filius in nomine Patris venit: Spiritus autem Sanctus, ait, quem mittet Pater in nomine meo. Talem ordinem et naturam cum habeat Spiritus ad Filium, qualem habet Filius ad Patrem, quomodo qui hunc creaturam vocat, non idem et de Filio necessario sentiet? Etenim si Spiritus est creatura Filii, subsequens omnino fuerit affirmare eodem, et Verbum Patris esse creaturam.“ Magnus tum in meditando tum in agendis Basilius de fide tractans in Asceticis:

¹⁾ S. Evang. sec. Matthaeum XII, 32.

²⁾ S. Athanasii Opera IV, 440. 442.

³⁾ S. Basilii Opp. II, 390.

Τοῦ μὲν πατρὸς πέμποντος τὸν υἱόν, τοῦ δὲ υἱοῦ πέμποντος τὸ ἅγιον πνεῦμα. καὶ πάλιν· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διδάσκον καὶ ὑπομιμνήσκον πάντα, ὅσα ἂν ἀκούοι παρὰ τοῦ υἱοῦ. ἐπιστελλων δὲ πρὸς Ἀμφιλόχιον¹⁾. Ἐν δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, φησί, καὶ αὐτὸ μοναδικῶς ἐξαγγελλλόμενον, καὶ δι' ἐνὸς υἱοῦ τῷ ἐνὶ πατρὶ συναπτόμενον. πρὸς δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν σοφὸν ἐν ἁγίοις Γρηγόριον, περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως²⁾. Ὡσπερ, φησὶν, ἐξ ἀλύσεως, ὁ τοῦ ἐνὸς ἄχρου ἀφάμενος, καὶ τὸ ἕτερον ἄχρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ πνεῦμα ἐλκύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν συνεφέλυσάτο, καὶ εἰ τὸν υἱὸν ἀληθῶς τις λαῖβοι, ἔξει αὐτὸν ἐκὰτέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, πῇ δὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα συνεπαγόμενον. οὔτε γὰρ τοῦ πατρὸς ὁ αἰὶ ὢν ἐν τῷ πατρὶ ἀποτμηθῆναι δύναται, οὔτε τοῦ πνεύματος ποτὲ διαζευχθήσεται τοῦ ἰδίου ὁ πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. ἐν δὲ τοῖς Ἀντιφ-

„Patre mittente Filium, Filio mittente Spiritum Sanctum.“ Item: „Spiritus Sanctus, qui docet et memoriae suggerit, quaecunque a Filio audierit.“ Et ad Amphiloichium scribens: „Unus vero est et Spiritus Sanctus, qui et ipse singulariter enunciatur, et per unum Filium uni Patri coniungitur.“ Et ad fratrem suum inter Sanctos sapientissimum Gregorium, de differentia essentiae et hypostasis: „Quemadmodum“ ait, „in catena, qui unam extremitatem arripit, et aliud extremum una cum ea attrahit, sic et qui Spiritum traxit, per eum et Filium simul traxit, et si quis Filium vere suscepit, habebit ipsum utraque ex parte, hac Patrem, illa proprium Spiritum una secum ducentem. Neque enim a Patre, qui semper in Patre est, praescindi potest; neque a Spiritu unquam dissociabitur proprio, qui omnia in ipso ope-

¹⁾ S. Basilus de Spirit. S. Opp. II, 332.

²⁾ S. Gregorii Nys. Opp. II, 464. — Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐκὰς τὸν υἱόν, ἐσήμανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ πατρὶ· υἱὸν ἐπήγαγον... ἅγιον πνεῦμα προσέθηκα· ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφήρμοσα. οἱ δὲ οὐκ ἴσασιν ὅτι μήτε ἀπηλλοτριώται πατὴρ υἱοῦ ἢ πατὴρ... ἐν τε ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐστὶ τὸ πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος μήτε τοῦ φέροντος δυνάμενον στέρεσθαι. S. Dionysius Alex. Lib. II. Apol. ad Dionys. Rom. apud S. Athanasium in Epist. de Sententia Dionysii n. XVII p. 254 (Routh Reliquiae Sacrae Ed. II Vol. III p. 395).

ρητικοῖς¹⁾. Ἐνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὁ υἱός, πατρικῇ φύσει καὶ πατρικῇ ὀνόματι. καὶ ἐνὸς ὄντος κυρίου τοῦ υἱοῦ, κύριος ὁ πατήρ, τῷ τῆς εἰκόνος ὀνόματι καλούμενος, ὡς πρωτότυπος αὐτῆς καὶ γεννήτωρ. οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα κύριος ἀπὸ τοῦ κυρίου τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει, ἀφ' οὗ καὶ μεταδίδεται, καὶ ὁ κύριος ἀπὸ τῆς εἰκόνος πνεῦμα, ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς πνεῦμα ἀπ' αὐτοῦ προσηγόρευται. ὁ σοφώτατος Κύριλλος πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον περὶ τοῦ Χριστοῦ· ἀπολύων γὰρ ἁμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπὸν καταχρεῖται πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ πατὴρ λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζων φύσεως, κοινὸν δὲ ὥσπερ τὸ χρήμα τιθεὶς τῇ μετὰ σαρκὸς οἰκονομίᾳ διὰ τὴν ἔνωσιν, καὶ ὡς ἀνθρώπος ἐνέπνει σωματικῶς. ἐν δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν Θησαυρῶν· Ἀνάγκη τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ υἱοῦ. ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, τὸν ἀνακαινισμὸν ἐργάζεται. καὶ πάλιν· Οὐκ ἄλλότριον τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ὥσπερ ἐνέργειά τις φysi-

---

ratur.“ Et in Anthirrheticis: „Unus Deus cum sit, Deus Filius paterna natura et paterno nomine: unus cum sit Dominus Filius, Dominus Pater, imaginis nomine vocitatus, tanquam exemplar illius et genitor, sic et Spiritus Dominus a Domino nomen habet, a quo subministratur, et Dominus ab imagine Spiritus, quando et Deus Spiritus ab eodem cognominetur.“ Sapientissimus Cyrillus ad imperatorem Theodosium de Christo: „Liberans enim a peccatis eum qui ipsi adhaeret, proprio deinceps ungit Spiritu, quem immittit ipse tanquam ex Deo Patre Verbum; et ex propria natura nobis emittens, et tanquam rem incarnationis, dispensatione communem ponens propter unionem etiam, ut homo corporaliter insufflabat.“ Secundo libro Thesaurorum: „Necessario Spiritum ex natura Filii existere fatendum est: namque ut ex eo natura existens, et in creaturas ab eodem missus, renovationem efficit.“ Item: „Non est alienus ab essentia Filii Spiritus Sanctus, sed in ipso et ex ipso et veluti operatio quaedam naturalis.“ Item ad Nestorium de Christo:

---

¹⁾ S. Basilus adversus Eunomium Lib. V. Opp. I, 792. 793.

κῆ.¹⁾ πρὸς δὲ Νεστόριον περὶ Χριστοῦ πάλιν· Αὐτὸς ἐνεργῶν διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἔφασκεν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήγεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἀλλ' ἐκ τούτων μὲν φανερόν, ὅτι δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός.

7. Ἦδη δὲ καὶ τινὰς ἐνστάσεις τῶν ἀντιφερομένων τὰς γε βιωτέρας ἐπισκεπτέον, ὅπως ἂν ἐξεταζομένων αὐτῶν ἡ τῆς ἀληθείας σύστασις ἐπὶ πλέον ἰσχυροτέρα φανείῃ τῇ τῶν τῆς ἀπάτης συστροφῶν διαλύσει συντρέχουσα, καὶ τὸ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα πεφηνέναι παρὰ πατρός ἐκφαίνουσα τρανότερον καὶ κρατύνουσα. πῶς οὖν εἰκὼν ἐστὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα;²⁾ φασίν. εἰ τοῦτο ἐστὶ, τῷ υἱῷ κατὰ πάντα παρισωθήσεται, καὶ ἔξει παρ' ἐαυτῷ τὰ τῆς τοῦ υἱοῦ γνωριστικὰ ὑποστάσεως. πῶς οὖν οὐκ ἐστὶ γέννημα τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ πρόβλημα; ἢ πῶς οὐ τοῦ υἱοῦ μὲν υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πατρὸς, εἶπερ

„Ipse operans per Spiritum Sanctum dicebat: De meo accipiet, et annuntiabit vobis.“ Atque ex his quidem manifestum est, per Filium esse Spiritum a Patre.“

VII. Sed iam adversariorum obiectiones aliquae et validiores considerandae sunt, ut iis examinatis, veritas magis, fraudum machinis dissolutis, elucescat, per Filium Spiritum existere ex Patre, planius confirmans, atque stabiliens. Quomodo itaque, inquit, imago Filii Spiritus est? Si id fuerit, Filio in omnibus exaequabitur, habebitque apud semetipsum per omnia hypostaseos Filii notas. Quomodo itaque non erit generatus a Patre, sed procedens? et quomodo non erit filius Filii et Patris nepos, si

---

¹⁾ Cfr. *D. Cyrilli Alexandr.* in Ioann. Ev. XI, 41. Opp. ed. Par. I, 657.

²⁾ „Graeci Patres, ut iam Gregorius Thaumaturgus in Confess. (Nysseni Opp. III, 546), Basil. I. V. c. Eunom., Naz. Or. II. de Filio, Athan. ep. ad Serap. alique Spiritum dicunt εἰκόνα τοῦ υἱοῦ, sicut Filium εἰκόνα τοῦ πατρὸς. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (Phot. Amphil. quae. 235 ed. Mai. Vett. Scr. nova Coll. IX. p. 113). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam.“ *Hergenroether* ad Phot. libr. de Sp. S. mystagog. p. 167, 7. Cfr. S. Thomas Aquin. (Summ. p. 1. q. 35. a. 2. Opusc. I. c. Graec. c. 10. 32) et *Potavius* (de Trin. VII, 7).

εις τὸν υἱὸν ὡς εἰς ἀρχέτυπον ἀναφέρεται; πρὸς ταῦτα καὶ μὴ πρὸς ἡμᾶς ἢ μάχη, πρὸς γὰρ τοὺς εἰρηκότας εἰκόνα τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἡμεῖς οὕτω φαμέν. Πᾶσα εἰκὼν ἐξ ἀνάγκης διαφέρει κατὰ τι πρὸς τὸ ἀρχέτυπον. διαφραῶς γὰρ οὐκ οὔσης τινὸς ἐν αὐτοῖς, εἴην ἂν αἱ εἰκόνες ἀρχέτυπα, διὸ καθάπερ ὁ υἱὸς εἰκὼν ὑπάρχων πατὴρ διενήνοχε τοῦ πρωτοτύπου τῷ ιδιώματι· υἱὸς γὰρ οὐ πατήρ, γεννητὸς οὐκ ἀγέννητος· οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰκὼν τοῦ υἱοῦ, καὶ ὃν καὶ λεγόμενον πνεῦμά ἐστιν, οὐκ υἱός, προβλητόν, ἀλλ' οὐ γεννητόν. ἡ γὰρ ιδιότης ἀκίνητος ἐστὶν ἐκ τοῦ ταύτην ἔχοντος. ἡ πῶς ἂν ιδιότης μένοι κοινουμένη, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτερον μεταπίπτουσα; τὸ γὰρ ἐν δυσὶν ἢ πολλοῖς θεωρούμενον, κοινότης, ἀλλ' οὐκ ιδιότης ἐστίν.

8. Ὅθεν οὐδὲ υἱὸς ὅλως ἐκλήθη τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἂν εἴη μόνος υἱὸς ὁ υἱός, καὶ μόνον υἱός, οὐ μὴν καὶ πατήρ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πνεῦμα μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ υἱός, καθὼς καὶ ὁ πατήρ μόνον πατήρ. διὸ καὶ ὁ μέγας ἐν θεωρίῳ καὶ πράξει Βασίλειος οὕτω φησὶ πρὸς Εὐνόμιον ἀπο-

---

in Filium tanquam ad exemplar transfertur? Ad haec, licet contentio contra nos suscepta non sit, sed contra eos qui Filii imaginem Spiritum Sanctum asseverant, nos ita occurrimus. Omnis imago necessario ab exemplari suo in aliquo differt. Nam si nulla esset inter ea differentia, essent plane imagines exemplaria. Quapropter, quemadmodum Filius imago Patris cum sit, differt tamen ab exemplari proprietate: filius enim est, non pater; generatus, non ingenuus: sic et Spiritus Sanctus imago Filii cum sit et dicatur, Spiritus est, non filius; effusus, sed non generatus: proprietas enim ab eam possidente avelli non potest: vel quomodo proprietas, si communicaretur et ab uno in alium transmearet? Quod enim in duobus aut pluribus conspicitur, communitas est, non proprietas.

VIII. Hinc neque Filius prorsus vocatus est Spiritus Sanctus, ut solus filius esset filius, et tantummodo filius, et non pater: et Spiritus Sanctus Spiritus solum, non item et filius, quemadmodum et Pater solum pater. Propterea magnus tum in meditando, tum in agendis Basilius Eunomio haesitanti, quare non et Spi-

ροῦνται, διὰ τί μὴ καὶ τὸ πνεῦμα υἱὸς τοῦ υἱοῦ¹⁾· Ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ τριάς μὴ νομισθῇ πληθὺς ἄπειρον υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. ἀλλὰ λέγεις, εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ υἱός, υἱοῦ δὲ τὸ πνεῦμα, καὶ εἰ Θεοῦ μὲν λόγος ὁ υἱός, ῥῆμα δὲ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, διὰ τί μὴ υἱὸς υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἴρηται; τούτῳ γὰρ ἰσχυροτάτῳ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐχρήσω. ἡ γὰρ υἱὸν ἢ κτίσμα καλεῖς νοεῖν. καὶ ὅτι μὴ υἱὸς ὠνόμασται, διὰ τοῦτο κτίσμα εἶναι βλασφημίης τὸ τῆς κτίσεως αἷτιον, τὸ τῆς κτίσεως ἀγίαστικὸν καὶ θεοποιὸν, τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ δοξαζόμενον ὀνόμασι, τὸ τῶν θείων ἐνεργειῶν πληρωτικόν. ἐπεὶ οὖν ἀνάξιόν σοι φαίνεται τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας ὡς ἀλλότριον πατρὸς καὶ υἱοῦ, σκέψαι, πῶς υἱὸς ἀπαργάζεται τοὺς ἀγιαζομένους. εἰ δὲ σὺ διὰ τοῦ πνεύματος υἱὸς Θεοῦ, πῶς τὸ πνεῦμα ξένον νόστητος; καὶ αὐθις· Λέγομεν οὖν ὅτι τὸ εἰπεῖν υἱὸν ἐξ υἱοῦ, τὴν τριάδα τῆς θεότητος εἰς πλήθους ὑποψίαν προσῆγεν ἀνθρώποις ἀκούσασιν· ἔτοιμον γὰρ ἦν ὑπολαβεῖν, ὡς

---

ritus filius Filii? respondet: „Non quod non sit ex Deo per Filium, sed ne trias infinitam multitudinem, filios scilicet ex filiis, ut in hominibus solet, in se habere existimaretur. Sed ais: Si Dei imago est Filius, Filii vero Spiritus; et si Dei quidem verbum Filius, verbum vero Filii Spiritus; quare non et filius Filii Spiritus dictus est? hoc siquidem validissimo argumento ad tuam impietatem adstruendam usus es. Aut enim Filium aut creaturam iubes nos tenere: et quod Filius nuncupatus non est, ideo creaturam esse impie asseris illum, qui creaturae causa est, qui creaturam sanctificat et deificat, qui Domini Deique appellatione glorificatur, qui divinas complet operationes. Cum itaque appellatione Filii indignus tibi iudicetur, tanquam a Patre et Filio alienus, considera quam ratione filios efficit eos qui sanctificantur. Quodsi tu per Spiritum filius Dei es, quomodo Spiritus a filiatione alienus est?“ Item: „Dicimus itaque, affirmare filium ex Filio, triadem in multitudinis deitatum suspicionem homines, qui id audissent, adduxisset: in promptu

---

¹⁾ S. Basilii adv. Eunomium Lib. V. Opp. I, 787.

ἐκπερ τὸς ἐξ τοῦ γεγεννημένου καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἕτερος ἂν
 εἰς γεννημένος. καὶ πάλιν ἄλλος, καὶ ἐπὶ πλῆθος ἑξῆς. διὰ
 ἣν καὶ τὸ αὖθις ἐκ τοῦ τοῦ πνεύματος εἶναι, τραπὺς ἀντιφράζεν
 ὁ Ἀποστόλος. ὁ λέγων, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλ-
 λήθη. καὶ τὸ δὲ τοῦ τοῦ πνεύματος εἶναι, περὶ τοῦ πνεύματος
 ἡμεῖς αὐτοὶ περὶ τοῦ θεοῦ. καὶ τοῦ Χριστοῦ προσεσπών,
 περὶ τοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ὡς καὶ ἀνδραγατῶν, τὸν δὲ τοῦ
 τοῦ πνεύματος ἐγγράμματα, ὡς αἱ: αὖθις καὶ τοῦ, ὁ αὖθις
 πνεῦμα διακρίνων καὶ ὡς αἰδώς: ὁ εἶναι, αἱ: δὲ τὸς αἰδώς γεν-
 νημένος γεγεννημένος. ὁ ἀποφράζεν τὸν καὶ τοῦ, τὸς ἀληθινὸς
 θεοῦ, αὖθις ὁ εἶναι, τοῦ λόγος καὶ πνεῦμα, ἐν δὲ καὶ τὸ
 πνεῦμα τοῦ ἁγίου ἀληθῶς ἁγίου πνεύματος.

9. Καὶ ὡς π. π. τοῦ πνεύματος περὶ τοῦ ἐπὶ τὸν τὸν ἐν
 εἰδὲ περὶ τοῦ, ὁ εἶναι τὸν ὅλως ἐκ τοῦ τοῦ: πνεῦμα ὁ οὕτως
 φρονῶν, αἱ: δὲ διακρίνων τὸν ἐν Χριστῶν, ὡς ἐκ τοῦ τοῦ τοῦ
 θεοῦ καταβαίνον εἶναι, τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὸν τὸν τοῦ ἀνδραγατῶν.
 λέγομεν οὖν, ὡς οὐκ ἄλλοθεν ἐχρῶν περὶ τοῦ τοῦ πνεύματος ἐπὶ

namque erat suspicari, sicut Filius ex Filio generatus est, ita
 ex hoc rursus alium progeneratum esse, et rursus alium, et sic
 item plures alios unum post alium. Propterea ex Deo quidem
 esse Spiritum, palam Apostolus edixit, dicens: Spiritum qui ex
 Deo est, accepimus. Et per Filium apparere plane demonstra-
 vit, cum Spiritum illum vocasset uti Dei et mentem Christi in-
 super asserens, quemadmodum et Dei Spiritum ut hominis.
 Filium vero Filii dicere cavit, ut unus quidem Pater et Deus,
 qui semper Pater perseverat et est ab aeterno quod est: unus
 vero Filius sempiterna generatione generatus, qui sine principio
 est cum Patre, et Filius verus Dei semper est, qui est Deus
 Verbum et Dominus: unus et Spiritus Sanctus vere Spiritus
 Sanctus.

IX. „Et quare, inquit, Spiritus descendit ad Filium in specie
 columbae, si omnino ex Filio erat? Qui ita sentit, modis omni-
 bus in duo Christum unum dividit, ut ex Filio Dei Spiritum
 Sanctum descendere dicat in filium hominis. Dicimus itaque

¹⁾ Epist. B. Pauli Apost. ad Corinth. Prima II, 12.

²⁾ S. Evangel. sec. Matth. III, 16.

τὸν κύριον, ἣ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὅθεν καὶ ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς ὡς ἂν οὐράνιον εἶναι πιστάσῃται, καὶ υἱὸν ὄντως Θεοῦ τὸν ἐπὶ γῆς βαπτίζομενον. ἔπειτα καὶ ὡς εἰς ἄνθρωπον διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐπὶ τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα κατέρχεται. τοῦτο καὶ ὁ σοφώτατος ἐδίδαξε Κύριλλος, τὸν προφήτην Ἰωὴλ ἐξηγούμενος¹⁾. Ἡ μὲν γὰρ ἐστίν, εἰπὼν, Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ υἱὸς· γεγέννηται γὰρ ἀληθῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς· ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς. ἡ δὲ γέγονεν ἄνθρωπος καὶ πέρηγε καθ' ἡμᾶς, ἐπακτὸν αὐτῷ εἶναι τὸ πνεῦμα λέγεται· καταπεφοίτηκε γὰρ ἐπ' αὐτὸν ἐν εἶδει περιστερᾶς, ὅτε καθ' ἡμᾶς γεγονώς, ὡς ἔφην, ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν οἰκονομικῶς ἐβαπτίζετο. τότε καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα δοτὸν αὐτῷ λέγεται διὰ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ τοῦτο ἐστίν ἡ κένωσις. ἐπεὶ γοῦν ὡς ἄνθρωπος διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐδέχετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, πόθεν ἔδει τοῦτο δέχεσθαι, εἰ μὴ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν εἰς δόξαν αὐτοῦ; μετὰ δὲ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν ἥδη τῆς οἰκονομίας τετελεσμένης, οὐ δέχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον,

---

non aliunde quam de caelo in Dominum Spiritum descendere decuisse, unde etiam vox Patris advenit, ut caelestem esse confirmaret et Filium vere Dei, qui in terra abluebatur. Deinde ut in hominem propter dispensationem super Filium Spiritus descendit. "Hoc et sapientissimus docuit Cyrillus, Prophetam Ioelem exponens: „Qua enim est," ait, „Deus et ex Deo secundum naturam Filius (generatus enim vere est ex Deo Patre), proprius eius et in eo et ex eo Spiritus est: quemadmodum et de ipso Deo et Patre intelligitur. Qua vero factus est homo et modo nostro apparuit, adscititius illi esse Spiritus dicitur; descendit enim super ipsum in specie columbae, cum secundum nos factus, ut dixi, tanquam unus ex nobis per dispensationem baptizaretur. Tum et proprius ipsius Spiritus donatus ipsi dicitur propter humanitatem, et haec est exinanitio. Cum itaque ut homo propter dispensationem accipiebat Spiritum suum, undenam illum nisi de caelo in sui gloriam debebat accipere? Post passionem vero et resurrectionem, iam dispensatione perfecta,

---

¹⁾ Cfr. *Allatii Vindictae* p. 122 sq.

πάν ὃ περὶ Θεοῦ λέγεται, ἡ κοινὸν ἐστὶ τῆς τριάδος, ἡ μιᾷς ὑποστάσεως ἴδιον. ὥστε καὶ τὸ ἐκπορευτικόν, ἡ καὶ τῶν τριῶν ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἡ μιᾷς ἐξ αὐτῶν· μέσον γάρ τι φυσικοῦ καὶ ὑποστατικοῦ ιδιώματος οὐ γινώσκομεν. ἐπεὶ δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα, παρ' ἑαυτοῦ δὲ ἀδυνατεῖ ἐκπορεύεσθαι, οὐδὲ παρὰ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, καὶ ἐστὶ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἴδιον τὸ ἐκπορευτικόν. οὕτω γὰρ καὶ Γρηγόριος ἐν βίβλῳ τῇ Θεογνωσίᾳ διδάσκει τῶν Νυσσαίων ὁ πρόεδρος· Πνεῦμα, λέγων, τὸ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορευόμενον· τοῦ δ' ἕνεκα γὰρ καὶ πνεῦμα στόματος,

dicitor, aut triadi commune est aut uni hypostasi proprium; quare id quod est emittere, aut tribus hypostasibus conveniet aut uni: nihil enim medium inter naturalem et hypostaticam proprietatem agnoscimus. Quando vero ex Patre, nemine haesitante, Spiritus procedit, et fieri nequit ut a semet aliquid procedat, neque ex Filio procedet, et sic vis emittendi erit propria hypostasis paternae: sic etenim et Gregorius in libro, qui de Dei cognitione inscribitur, Nyssaensium antistes docet: „Spiritus,“ inquit, „ex paterna hypostasi procedens, hanc etiam ob causam,

πατρὸς εἶναι τὸ ἐξ ἑαυτοῦ προάγειν τὸ πνεῦμα, καὶ τοῦτο ἀπὸ τοῦ πατρὸς μεταλαμβάνοντες καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύεσθαι, ὡς τοῖς Λατίνοις δοκεῖ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκέτι· ἀλλὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας κηρύκων καὶ διδασκάλων οὐδεὶς ἴδιον εἴρηκε τοῦ πατρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπέμψιν ἢ προαγωγὴν ἢ προβολὴν ἢ ἐκπόρευσιν, ἢ ὅπως ἂν τις τὴν τούτου ὑπαρξὴν ἐθέλοι καλεῖν· καὶ ψευδοὺς ταύτης οὕσης γε τῆς προάσεως, τὸ τοῦ δημαγωγοῦ πρὸς τὸν ἀρχάγγελον ἑτεροφυεῖς (comparatur Iosue cum Archangelo protectore. Iosue V, 14) τῷ σὺ σκοπῷ συμβάλλεται κατ' οὐδέν· καὶ λαίκεται λοιπὸν, μήτε τοῦ πατρὸς ἴδιον παραμέρος, μήτε τοῦ υἱοῦ πάλεν ἴδιον παραμέρος λέγειν ἡμᾶς τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπέμψιν, τῷ Λαμασκηῶ πατέρι καὶ τῆς οἰκουμένης πειθομένους φωστῆρι, τὸν πατέρα προβολέα διὰ λόγου τοῦ ἐκκραυγοῦ λέγοντι πνεύματος· ὁ γὰρ τὸν πατέρα διὰ τοῦ λόγου προβολέα λέγων τοῦ πνεύματος, κοινὸν πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα καρίσθησεν.

ἀλλ' οὐχὶ λόγῳ στόματος ἔρχεν ὁ Δαβὶδ,¹⁾ ἵνα τὴν ἐκπορευ-
τικὴν ιδιότητά τῃ πατρὶ μόνῃ προσοῦσαν πιστώσῃται.

11. Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα φαμέν; πρῶτον μὲν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶθέπερ ἐκ πρώτης ἀρχῆς δογματιζόμεν, ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς. ἔπειτα καθὼς οὐ δύναται παρ' ἐαυτοῦ ἐκπορεύεσθαι πάντως, οὐδ' ἀποστελλέσθαι παρ' ἐαυτοῦ δύναιτ' εἶναι, ἵνα μὴ τὸ αὐτὸ καὶ ἀποστέλλον εἴη κατὰ ταὐτόν καὶ ἀποστελλόμενον. ἐπεὶ δὲ καὶ παρὰ πατρός ἀποστέλλεται καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ, καθὼς αὐτὸς ὁ τοῦ πατρὸς υἱὸς ἐν Εὐαγγελίῳ²⁾ ἐδίδαξεν, ἔγνωμεν ἰδοὺ τὴν τοῦ πνεύματος ἀποστολὴν μέσῃ φιλικῆς τε καὶ ὑποστατικῆς ιδιότητος. ὅθεν ὁ τῆς ἐκστάσεως θεμέλιος διασέσεισται καὶ σεσάθρωται. τί δ' εἴη φάινει καὶ κατ' αὐτὸ τὸ τοῦ πνεύματος ὄνομα τοῦ ἀγνώστου μέσου γνωσχομένου. πνεῦμα γὰρ πατρός καὶ πνεῦμα υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα λέγεται καὶ ἐστίν, ἐαυτοῦ δὲ

et Spiritum oris, non autem Verbum oris David appellavit, ut proprietatem procedendi Patri soli adstrueret."

XI. Quid itaque nos ad haec dicimus? Primum quidem nos Spiritum Sanctum non ex Filio tanquam ex primo principio asseveramus, sed per Filium ex Patre. Deinceps, quemadmodum non potest ex seipso procedere omnino, neque a semetipso mitti poterit, ne idem et mittens sit secundum idem, et missum. Cum autem et a Patre mittitur et a Filio, sicuti ipse Patris Filius in Evangelio docuit, novimus missionem Spiritus mediam inter naturalem et hypostaticam proprietatem. Quare instantiae fundamentum disiectum plane emarcuit. Quid porro dicerent de ipso Spiritus nomine, quod in iis, in quibus medium non agnoscunt, medium tamen esse cognoscitur. Spiritus enim Patris et Spiritus Filii Sanctus Spiritus dicitur et est; sui ipsius vero

¹⁾ Liber Psalmorum XXXII, 6. Εfficax ex verbis illis Psalmi, prout a S. Patribus intelliguntur, desumptam contra Photianos argumētum Ioannes Theologus Sess. XVIII Concilii Florentini in medium protulit (*Harduin.* IX, 200).

²⁾ S. Evang. sec. Ioann. XV, 26; XVI, 7.

πνεῦμα οὐτ' ἔστιν οὔτε λέγεται· καθὼς οὐδὲ ὁ πατὴρ ἑαυτοῦ πατὴρ, ἢ ὁ υἱὸς ἑαυτοῦ υἱός.¹⁾

12. Ἄλλ' ἐξεταστέον λοιπὸν, εἴπερ ὀρθῶς· τε καὶ ἀσφαλῶς το τοῦ σοφοῦ Γρηγορίου ῥητὴν παρενέμεκται λέγοντος, ὡς αὐτοὶ φασί, τὸν Δαβὶδ τούτου χάριν εἰρηκέναι τὸ πνεῦμα στόματος πνεῦμα, καὶ μὴ τὸν λόγον στόματος λόγον, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται. πῶς οὖν εἰ τὸν λόγον εἰρήκει στόματος λόγον, καὶ τι μετὰ τοῦ πατρὸς ἐτέρῳ τὴν τοιαύτην ἂν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα ἐκοινώσατο; ποίαν ἔχει τὴν ἀνάγκην ὁ λόγος; ἀλλ' ὡς ἔοικεν ἡ παροδικὴ τῶν γραμμῶν διεξέλευσις, οὐχ ἦττον ἢ τὸ τοῦ τρόπου σίλερι, καὶ τὸ ἐντεῦθεν κακοῦργον τὰς τοιαύτας ἀτοπίας εἰσήγγχε. τρισὶ γὰρ στοιχείοις μετ' ἐπιθέσεως κεραίας τῷ πνὶ' λέξεως διαχαραττομένης συνοπτικῶς, κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τῇ

Spiritus neque est neque dicitur, quemadmodum neque Pater sui ipsius Pater, neque Filius sui ipsius Filius.

XII. Caeterum illud examinandum est, utrum recte tutoque sapientis Gregorii dictum adductum sit dicentis, ut ipsi aiunt, Davidem ideo dixisse spiritum oris Spiritum, et non Verbum oris verbum, ut proprietatem emittendi soli Patri assereret. Quomodo itaque si dixisset Verbum oris verbum, aliquem una cum Patre huius emittendi proprietatis participem fecisset? Quam oratio necessitatem arguit? Sed ut videtur, scripturarum subita nec satis accurata lectio, non minus quam mores contentiosi, et quae inde subsequitur, facinorosa astutia absurda haec in medium protulit. Cum enim tribus elementis et apice superposito vox „Spiritus“ exaretur, dum abbreviatur, et pari modo

---

¹⁾ Cfr. Petavii Manuelem Calecam et Bessarionem secuti disputationes (de Trinit. VII c. 15, 5. 6) et Leo Allatus (Vindiciae c. LVI p. 360): „Velim respondeant mihi acutuli isti (Schismatici). Estne causatum, sive effectus in Triade? Et illud estne commune triadis, an unius hypostasis proprium? Neutrum dicere valent. Nam causatum quod in Deo conspicitur, nec est triadis commune, nec unius triadis hypostasis proprium; cum sit commune Filii et Spiritus, et non sit commune Patris. Et propius ad rem. Mittere Spiritum sanctum Patris et Filii est: id vero de Spiritu sancto nullo modo dicitur: neque enim fieri potest, ut idem sit mittens et missus.“

πρὶ, τοῦ μέσου μόνου γε διενηνοχότος,¹⁾ ἡ τοῦ μέσου παραφθορά τε καὶ μεταποίησις. καὶ γὰρ εὐχερὴς τὴν ἀπάτην τοῖς μὴ ἐπεσχεμμένοις προϋξένησε τὸ τοῦ πνεύματος ἴδιον τῷ πατρὶ προσαρμόσασιν.

13. Ἄλλ' ἐχρῆν ἐννοῆσαι τὸ ἐκπορεύεσθαι παθητικῶς μὲν ἐσχηματισμένον, φέρον δὲ δήλωσιν ἐνεργητικὴν, ὥς εἶναι μᾶλλον ἐκπορευτικὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ περ ἐκπόρευτον. ἐνεργεῖν γὰρ, ἀλλ' οὐχὶ πάσχειν ἐστὶ τὸ πορεύεσθαι τε καὶ ἐκπορεύεσθαι. διὸ καὶ ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ καιρῶς ἀπαγγέλλων ἡγοῖ. Τοῦ δ' ἐνεκα πνεῦμα στόματος, ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἶρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ πνεύματι μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται· μὴ μέντοι δηλαδὴ καὶ τῷ λόγῳ, καὶ γὰρ ἐπεὶ τὰ τοῦ στόματος ῥήματα ἐκπορευόμενα λέγεται· τὰ γὰρ ἐκπορευόμενα, ἡγοῖ, διὰ τῶν χειλέων μου, οὐ μὴ ἀθετήσω. τούτου χάριν εἶρηκεν ὁ προφήτης.²⁾ τῷ λόγῳ

etiam vox „Patris“ medio elemento tantum discrepante, medii corruptio atque immutatio, quod facile fieri potuit, in fraudem parum consideratos deduxit, qui quod proprium erat Spiritus, Patri adaptarunt.

XIII. Sed oportebat porro considerare ἐκπορεύεσθαι „procedere,“ passive quidem formari, sed sensum prae se ferre activum; ut potius sit Spiritus Sanctus ἐκπορευτικός „procedens“ quam ἐκπόρευτος „emanatus,“ aut profusus, ut ita dicam: agere enim est et non pati, progredi et procedere. Quapropter sapiens hic vir opportune interpretans, ait: „Ideo Spiritum oris, non vero verbum oris David dicit, ut procedendi proprietatem soli Spiritui vindicaret;“ non vero et ipsi Verbo, quia verba oris procedere dicuntur: „Quae enim procedunt, ait per labia mea, non faciam irrita;“ propterea Vates dixit: „Verbo Domini caeli

¹⁾ Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzeni Orat. XXIV (Clem. XXXIV) de adventu Aegyptiorum, nimirum in verbis illis: πάντα ὅσα ὁ πατὴρ ἔχει, τοῦ υἱοῦ ἔστιν πλὴν τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας; tum ex melioris notae codicibus tum ex parallelis eiusdem Theologi locis ostendit Io. Vercus Or. II. de iniusta deposit. c. 18 (Hesychaeus a. Phot. p. 225).

²⁾ Psalm. XXXII, 6.

κυρίου· οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, ἀλλ' οὐχί, τῷ λόγῳ τοῦ στόματος κυρίου, ἵνα μὴ διὰ τοῦ εἰπεῖν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος, προσμαρτυρήσῃ τῷ νήῳ καὶ λόγῳ τὸ ἐκπορευτικόν. ἐπήγαγε δὲ καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ὡς ἂν ἐντεῦθεν τῷ πνεύματι καὶ μόνῳ πιστώσῃται τὸ ἐκπορευτικόν. ὅτι δὲ τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα χαρακτηριστικὴν οἶδε τοῦ πνεύματος ὁ τῶν Νισσαέων καὶ τῆς οἰκουμένης φραστήρ, ἀριδύλως ἐξ ὧν ἐπιφέρει, παρίστησι. λέγει γὰρ οὕτως· "Ἵνα διὰ μὲν τοῦ λόγον εἰπεῖν, τὴν ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἀπαθεστατήν καὶ ἄβητον τοῦ υἱοῦ παραδεξώμεθα γέννησιν, διὰ δὲ τοῦ εἰρηκέναι πνεῦμα στόματος τὴν ἀγιαστικὴν καὶ οὐσιώδη δύναμιν, καὶ ζαχαρχικὴν τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν ὑπολάβωμεν, τῷ τῆς ἐκπορευτικῆς ιδιότητος ὀνόματι δηλονότι χαρακτηριζομένην. καὶ ὁ ἐν ἁγίοις δὲ πατὴρ Ἀναστάσιος, ἰδῶμα τοῦ πνεύματος γινώσκει τὸ ἐκπορευτικόν. ἐν γὰρ ἑκτῷ καὶ δεκάτῳ κεφαλαίῳ τῆς αὐτοῦ βίβλου τῆς Ὁδηγοῦ κεκλημένης, οὕτω φησὶν· Οὐ γὰρ τὸ ἀγέννητον τοῦ πατρὸς πρόσωπον ἐσαρκώθη, οὔτε μὴν ἡ ἐκπορευτικὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπόστασις. τοῦ δέ γε παρὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευέσθαι, κωλυτικὸν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ, καθὼς καὶ ὁ

---

firmati sunt," et non verbo oris Domini, ne dicendo Verbo oris adstrueret Filio et Verbo vim procedendi. Subnexuit autem: „et Spiritui oris eius," ut inde Spiritui et soli processionem vindicaret. Procedendi porro proprietatem tanquam propriam Spiritus notionem agnovisse Nyssaënsium et totius orbis splendorem, ex his quae subdit, manifeste colligimus; sic enim infert: „Ut cum Verbum diceret, veluti ex intellectu Dei et Patris nullis passionibus obnoxiam atque ineffabilem Filii generationem haberemus, cum vero Spiritum oris, sanctificantem et essentialem facultatem et vivificantem Spiritus hypostasim intelligeremus; processivae proprietatis nomine quasi nota signatam." Sanctus quoque Pater Anastasius proprietatem Spiritus processionem agnoscit. Namque decimo sexto capite libri, cui Duci viae nomen est, haec habet: „Neque enim ingenita Patris persona carnem assumpsit, neque procedens sancti Spiritus hypostasis." Et a paterna hypostasi Spiritum Sanctum procedere nullo modo impedit, quin etiam per Filium; ut sapiens hic antistes de Sancta

σωφὸς οὗτος κεράρης περὶ τῆς ἁγίας τριάδος πρὸς Ἀβλάβιον
 θεολογῶν, διαμνησθὲν βοᾷ¹⁾. Τὸ ἀπαράλλακτον, λέγων, τῆς
 φυσικῆς ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἰτιατὸν δια-
 φορὰν οὐκ ἀρνοῦμεθα· ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ
 ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἷτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ
 ἐκ τοῦ αἷτιου. καὶ τοῦ ἐξ αἷτιου οὕτως καὶν ἄλλην διαφορὰν
 ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ
 τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμ-
 φίβολον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένει, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ
 πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐαυτοῦ
 τὸ μονογενὲς πνυλαπτούσης, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς
 τὸν πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειρογούσης. ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ ἁγίου
 πνεύματος διαλαμβάνων καὶ κατὰ Μακεδονίου φερόμενος,
 οὕτω διατυπῶν τὴν τοῦ υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος
 πρόοδον· Ἐφ' ᾧ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια, φάσκων,
 οὐδεμίαν ἐλάττωσιν ἢ παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἐστὶν εὐλογον
 τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν, ἐλαττώσεως τινος ἢ τῆς κατὰ

Trinitate ad Ablabium pertractans palam clamat: „Immutabilitatem,“ dicens, „naturae confitentes, non imus inficias secundum causam et causatum differentiam, in qua sola discerni aliud ab alio deprehendimus, cum hoc quidem causam credamus esse, illud ex causa. Et illius etiam quod ex causa est, rursus aliud discrimen observamus: hoc etenim est immediate ex primo, hoc vero per id quod contiguum atque immediatum est, ex primo; ut et unigeniti proprietates absque ambiguitate in Filio maneat, et ex Patre Spiritum esse nulli dubium sit, Filio qui medius est sibi ipsi unigeniti proprietatem conservante, et Spiritum a naturali ad Patrem habitudine minime arcente.“ Idem de Spiritu Sancto agens et adversus Macedonium disserens, ita et Filii generationem et Spiritus processionem exprimit: „In quibus, quae secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutationem habet, quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem secundum numerum imminutionis alicuius, aut secundum

---

¹⁾ S. Gregor. Nyssen. ad Ablabium de eo quod non putandum sit tres dici Deos oportere. Opp. II, 459. Cfr. Hugo Etherianus Lib. III cap. 13 p. 1249.

φύσιν παραλλαγῆς οἶεσθαι σημεῖον εἶναι. ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημένην βλέπων τὴν φλόγα· αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς αἰτίαν ὑποθαίμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν· ἔπειτα κατασχευάζει πλεονάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν, τῇ δ' ἐφεξῆς ὑποβεβηκέναι καὶ πρὸς τὸ ἑλαττον ἔχειν τὴν παραλλαγὴν, τὴν δὲ τρίτην μηδὲ πῦρ ἔτι λογίζεσθαι, καὶ παραπλησίως καίη καὶ φαίνει καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζεται. πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν τάδε φησὶν¹⁾. Οὐκ ἀνάγκη πάσῃ τῇ εἰκόνι δουλεύοντας δοῦναι τοῖς συκοφανταῖς λαβὴν ἐν τῇ τοῦ ὑποδείγματος ἀτονίᾳ. οὐχὶ ἀκτίνα ἐκ τοῦ ἡλίου νοήσομεν, ἀλλ' ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἡλίον, τὸν υἱὸν ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεχλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα κάλλει, δυνάμει, καὶ λαμπηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς περὶ τὸν ἡλίον θεωρουμένοις. καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐ χρονικῷ

naturam immutationis signum esse existimare. Quemadmodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens; causam vero tertii luminis supponamus esse primam flammam ex communicatione cum medio extremum inflammantem; postmodum adstrueret in prima flamma abundare calorem; eam vero quae subsequitur, immutari et paulatim imminui; tertiam nec ignem amplius censendam esse, licet aequa ratione adurat et splendeat omniaque ignis operetur. Rursus ipse in primo Antirrheticorum haec ait: „Non oportet imagini servientes praebere calumniatoribus ansam in exempli imbecillitate. Non radium ex sole intelligimus, sed ex ingenito Sole alium Solem, Filium scilicet simul cum primi intellectione per generationem una cum ipso effulgentem, eidemque per omnia aequalem pulchritudine, virtute, splendore, magnitudine, claritate, et uno verbo omnibus quae soli inesse cernuntur; et rursus aliud simile lumen Spiritum eodem modo, non temporis aliquo intervallo a genito lu-

¹⁾ Contra Eunomium Lib. I. *S. Gregor. Nyss. Opp. Tom. II Auctar.* p. 132.

τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτός ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. ἐκλάμποντα εἶρηκε τὸν υἱόν, ἐκλάμπον εἶρηκε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· δια τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε τὴν ὑπαρξιν τοῦ υἱοῦ, δια τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε καὶ τὴν τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν· τὸ ἀπαθές καὶ ἄχρονον καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ γεννήσεως καὶ τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως σημενόμενος δι' οὐκ ἐκτετακτοῦ ὀνόματος τοῖς πράγμασιν, οἷς ἐχρήσατο τῷ ἡλίῳ καὶ τῷ φωτι. προσμετρήσας δὲ γε τῷ δια τοῦ γεννητοῦ φωτός ἐκλάμποντι τὴν αἰτίαν τῆς ὑποστάσεως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. ἐδήλωσε καθαρώς καὶ εὐκρινῶς, ὅτι δι' υἱοῦ το πνεῦμα παρὰ πατρός. τοιοῦτω χρᾶται τῷ ὑποδείγματι περὶ τῶν αἰτῶν, καὶ ὁ τοῦδε τοῦ πατρὸς ὁμότιμος καὶ ὁμωπῆμις καὶ τῆς θεολογίας ἐκώνυμος,¹⁾ ἐν οἷς δογματίζει περὶ τοῦ πνεύματος. Ἀμέριστος²⁾ γάρ, φησιν, ἐν μεριστῶν καὶ ὁ πεντομῶς εἰπεῖν, ἡ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίῳ τρισὶ ἐνωμένως ἀλλήλων. μία τοῦ φωτός σύγκρισις, οἷα εἶπει Ἀθανάσιος ἀλλ' ἐχομένοις. οὕτω δ' ἄν

mine dissecum et in illa splendens, ac hypostaseos causam habens et in lumine. Effulgentem dixit Filium. Spiritum Sanctum, per splendorem existentem Spiritus quoque existentiam in lumine, nulli temporis subiacentem. Spiritus processionem indicans per nomen luminis, quibus usus est: et suo lumine qui per genitum lumen splendet, et in prototypo lumine pure planeque communem Spiritum ex Patre. Hoc idem exemplum propter huiusce honoris ac nominis, et cui Theodorus in his quae de Spiritu docet: „Indivisa in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus est.“ Comparatio, non dixit, se mutuo tangentibus, sed cohaerentibus: hac enim ratione soles haberent et esse et

ἔχουσιν οἱ ἅλιοι τὸ εἶναι καὶ φαίνεσθαι, ὁ μὲν ἀρχικῶς, οἱ δ' ἀχρό-
τως ἐκ τῆς ἀρχῆς, οὐ φημι μετὰ τὴν ἀρχὴν οὐδαμῶς, καὶ
ὁ μὲν αὐτῶν ἀμέσως ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ διὰ τοῦ μέσου παρ'
αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. οὕτως ἐστὶ συννοεῖσθαι τὸ συμφυεῖς τοῖς
ἡλίοις καὶ ἄπειρον. οὕτω τριῶν ἀπείρων ἄπειρος συμφυὴς
διωρηθῆσεται.

14. Μὴ γὰρ διὰ τοῦ λόγου παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευο-
μένου τοῦ πνεύματος, μέσος ἂν εἴη ὁ πατήρ, παρ' ἑκάτερα
φέρων λόγον καὶ πνεῦμα. ὁμολόγηται δὲ καὶ ἡ ἀρχή, καὶ
εἴπερ ὡς ἐξ ἀρχῆς τοῦ πατρὸς λόγος καὶ πνεῦμα, μὴ διὰ
θατέρου θάτερον, διαίρεσις εἰσάγεται τῆς θεότητος. ἀπειρή
δὲ καὶ τὸ ἀντιδιηρημένα εἶναι λόγον καὶ πνεῦμα.¹⁾ πῶς γὰρ
ἐνὰς ἢ τριάς; εἰ μὴ τοῦτο δὲ, πῶς ἀπερίγραπτος; τίνα δὲ
τρόπον μετὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, καθάπερ ὁ υἱὸς μετὰ τοῦ
πατρὸς, κατὰ τὸν αὐτὸν θεόλογον· πάντα ὅσα ὁ πατήρ τοῦ
υἱοῦ, πλὴν ἀγεννησίας· πάντα ὅσα ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος,
πλὴν γεννήσεως· καὶ οὐκ ἔπρεπεν ἐλλείπειν ποτὲ ἢ υἱὸν πατρὶ

illuminare; hic quidem principaliter, illi sine tempore ex prin-
cipio, non inquam post principium omnino; et unus quidem ex
ipsis immediate ex principio, alius per medium ab ipso principio.
Et hac ratione possumus intelligere, quod solibus cognatum est
et infinitum. Hoc modo trium infinitorum infinita cognatio con-
spicitur.

XIV. Nam si per Verbum a Patre non procedit Spiritus,
medius Pater erit, utraque ex parte ferens Verbum et Spiritum.
In confesso porro est, esse principium; et si tanquam a prin-
cipio Patre Verbum et Spiritus, et non alius per alium, Deitatis
divisio introducitur, praeterquam quod Verbum et Spiritus ab
invicem non distinguerentur. Quomodo enim unum esset trinitas?
Et si id non fuerit, quomodo incircumscripcta? Quonam modo
cum Filio Spiritus, quemadmodum Filius cum Patre secundum
eundem Theologum, „omnia quaecunque Pater habet, sunt Filii,
praeter ingenerati rationem: omnia quae habet Filius, sunt Spiritus,
excepta generatione: dedecebatque omnino deficere aliquando

¹⁾ Cfr. *Patavicus* de Trinit. VII c. 6 n. 6. 7; c. 9 n. 5 sq.

τῆς πρακτικῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς ἀπολείπεται. δέδεικται λοιπὸν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, ἀλλ' οὖν ἱκανῶς τῷ γε κρίνειν ἐπισταμένῳ τὸ ἀληθές, ὥς οὐκ ἄλλως πέφυκεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς εἰ μὴ δι' υἱοῦ, καθὼς ἐθεολόγησαν οἱ τοῦ πνεύματος.

---

causa et principio differat. Demonstratum est itaque, etsi succincte, abunde nihilominus ei qui veritatem diiudicare novit, nulla alia ratione Spiritum Sanctum ex Patre procedere nisi per Filium, quemadmodum eodem Spiritu afflati tradiderunt.

σοφὸς οὗτος ἱεράρχης περὶ τῆς ἁγίας τριάδος πρὸς Ἀβλάβιον θεολογῶν, διαβήρηδην βοᾷ¹⁾. Τὸ ἀπαράλλακτον, λέγων, τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα· ἐν ᾧ μόνῃ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἷτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἷτιου. καὶ τοῦ ἐξ αἷτιου ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλακτούσης, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος διαλαμβάνων καὶ κατὰ Μακεδονίου φερόμενος, οὕτω διατυποῖ τὴν τοῦ υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος πρόοδον· Ἐφ' ὧν ἢ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια, φάσκων, οὐδεμίαν ἐλάττωσιν ἢ παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἔστιν εὐλογον τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν, ἐλαττώσεώς τινος ἢ τῆς κατὰ

Trinitate ad Ablabium pertractans palam clamat: „Immutabilitatem,” dicens, „naturae confitentes, non imus inficias secundum causam et causatum differentiam, in qua sola discerni aliud ab alio deprehendimus, cum hoc quidem causam credamus esse, illud ex causa. Et illius etiam quod ex causa est, rursus aliud discrimen observamus: hoc etenim est immediate ex primo, hoc vero per id quod contiguum atque immediatum est, ex primo; ut et unigeniti proprietates absque ambiguitate in Filio maneat, et ex Patre Spiritum esse nulli dubium sit, Filio qui medius est sibi ipsi unigeniti proprietatem conservante, et Spiritum a naturali ad Patrem habitudine minime arcente.” Idem de Spiritu Sancto agens et adversus Macedonium disserens, ita et Filii generationem et Spiritus processionem exprimit: „In quibus, quae secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutationem habet, quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem secundum numerum imminutionis alicuius, aut secundum

---

¹⁾ *S. Gregor. Nyssen.* ad Ablabium de eo quod non putandum sit tres dici Deos oportere. Opp. II, 459. Cfr. *Hugo Etherianus* Lib. III cap. 13 p. 1249.

φύσει παραλλαγῆς οἰεσθαι σημεῖον εἶναι. ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημενῇν βλέπων τὴν γλῶσσαν αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς αἰτίαν ὑποθώμεθα εἶναι τὴν πρώτην γλῶσσαν ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἀκρον ἐξάνασσαν· ἔπειτα πατασκευάζει πλεονάζειν ἐν τῇ πρώτῃ γλῶσῃ τὴν θερμασίαν, τῇ δ' ἐφεξῆς ὑποβεβηκέναι καὶ πρὸς τὸ ἑλαττον ἔχειν τὴν παραλλαγὴν, τὴν δὲ τρίτην μηδὲ πῦρ ἔτι λογίζεσθαι, καὶ παραπλησίως καίη καὶ φαίνει καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζηται. πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν ταδε φησὶν¹⁾. Οὐκ ἀνάγκη πάση τῇ εἰκόνι δουλεύοντας δοῦναι τοῖς συκοφανταῖς λαβὴν ἐν τῇ τοῦ ὑποδείγματος ἀτονίᾳ. οὐχὶ ἀκτίνα ἐκ τοῦ ἡλίου νοήσομεν, ἀλλ' ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἡλίον, τὸν υἱὸν ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα κάλλει, δυνάμει, καὶ λαμπηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς περὶ τὸν ἡλίον θεωρουμένοις. καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐ χρονικῶς

---

naturam immutationis signum esse existimare. Quemadmodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens; causam vero tertii luminis supponamus esse primam flammam ex communicatione cum medio extremum inflammantem; postmodum adstrueret in prima flamma abundare calorem; eam vero quae subsequitur, immutari et paulatim imminui; tertiam nec ignem amplius censendam esse, licet aequa ratione adurat et splendeat omniaque ignis operetur.“ Rursus ipse in primo Antirrheticorum haec ait: „Non oportet imagini servientes praebere calumniatoribus ansam in exempli imbecillitate. Non radium ex sole intelligimus, sed ex ingenito Sole alium Solem, Filium scilicet simul cum primi intellectione per generationem una cum ipso effulgentem, eidemque per omnia aequalem pulchritudine, virtute, splendore, magnitudine, claritate, et uno verbo omnibus quae soli inesse cernuntur; et rursus aliud simile lumen Spiritum eodem modo, non temporis aliquo intervallo a genito lu-

---

¹⁾ Contra Eunomium Lib. I. S. Gregor. Nyss. Opp. Tom. II Auctar. p. 132.

τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτός ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. ἐκλάμποντα εἶρηκε τὸν υἱόν, ἐκλάμπον εἶρηκε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· διὰ τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε τὴν ὑπαρξιν τοῦ υἱοῦ, διὰ τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε καὶ τὴν τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν· τὸ ἀπαθὲς καὶ ἄχρονον καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ γεννήσεως καὶ τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως σημενόμενος δι' οἰκειότητα ὀνόματος τοῖς πράγμασιν, οἷς ἐχρησάτο τῷ ἡλίῳ καὶ τῷ φωτί. προσμαρτυρήσας δὲ γε τῷ διὰ τοῦ γεννητοῦ φωτός ἐκλάμποντι τὴν αἰτίαν τῆς ὑποστάσεως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός, ἐδήλωσε καθαρῶς καὶ εἰλικρινῶς, ὅτι δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα παρὰ πατρός. τοιοῦτῳ χρᾶται τῷ ὑποδείγματι περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ ὁ τοῦδε τοῦ πατρὸς ὁμότιμος καὶ ὁμώνυμος καὶ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος,¹⁾ ἐν οἷς δογματίζει περὶ τοῦ πνεύματος· Ἀμέριστος²⁾ γάρ, φησιν, ἐν μεριστοῖς, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ Θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων. μία τοῦ φωτός σύγκρισις, οὐκ εἶπεν, ἀπτομένοις, ἀλλ' ἐχομένοις. οὕτω δ' ἂν

mine dissectum; sed per illud splendens, ac hypostaseos causam habens ex primo illo ac exemplari lumine.“ Effulgentem dixit Filium, splendentem dixit et Spiritum Sanctum, per splendorem existentiam Filii, per splendorem Spiritus quoque existentiam manifestavit; nulli passioni obnoxiam, nulli tempori subiacentem Filii generationem et Spiritus processionem indicans per nomen rebus affine „solis“ et „luminis“, quibus usus est: et suo testimonio constabiliens, illius qui per genitum lumen splendet, causam hypostasis ex prototypo lumine pure planeque commonstravit, per Filium esse Spiritum ex Patre. Hoc idem exemplum usurpat de iisdem Pater huiusce honoris ac nominis, et cui Theologo cognomen est, in his quae de Spiritu docet: „Indivisa enim,“ ait, „in distinctis, si breviter nos expedire volumus, Deitas, et veluti in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus est.“ Una est luminis comparatio, non dixit, se mutuo tangentibus, sed cohaerentibus: hac enim ratione soles haberent et esse et

¹⁾ S. Gregorii Theologi Oratio XXXI c. 14. Opp. ed. Maur. I, 565.

²⁾ Vide Damascen. de Orthodoxa fide. Cap. Περὶ τῆς ἁγίας Τριῖδος. De sancta Trinitate.

ἔχοιεν οἱ ἥλιοι τὸ εἶναι καὶ φαίνειν, ὁ μὲν ἀρχικῶς, οἱ δ' ἀχρό-
τως ἐκ τῆς ἀρχῆς, οὐ φημι μετὰ τὴν ἀρχὴν οὐδαμῶς, καὶ
ὁ μὲν αὐτῶν ἀμέσως ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ διὰ τοῦ μέσου παρ'
αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. οὕτως ἐστὶ συννοεῖσθαι τὸ συμφυῆς τοῖς
ἡλίοις καὶ ἀπειρον. οὕτω τριῶν ἀπείρων ἀπειρος συμφύα
θεωρηθήσεται.

14. Μὴ γὰρ διὰ τοῦ λόγου παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευο-
μένου τοῦ πνεύματος, μέσος ἂν εἴη ὁ πατήρ, παρ' ἑκάτερα
φέρων λόγον καὶ πνεῦμα. ὡμολόγηται δὲ καὶ ἡ ἀρχή, καὶ
εἶπερ ὥς ἐξ ἀρχῆς τοῦ πατρὸς λόγος καὶ πνεῦμα, μὴ διὰ
θατέρου θάτερον, διαίρεσις εἰσάγεται τῆς θεότητος. ἀπει-
λὴ δὲ καὶ τὸ ἀντιδιηρημένα εἶναι λόγον καὶ πνεῦμα.¹⁾ πῶς γὰρ
ἐνὰς ἡ τριάς; εἰ μὴ τοῦτο δὲ, πῶς ἀπερίγραπτος; τίνα δὲ
τρόπον μετὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, καθάπερ ὁ υἱὸς μετὰ τοῦ
πατρὸς, κατὰ τὸν αὐτὸν θεόλογον· πάντα ὅσα ὁ πατήρ τοῦ
υἱοῦ, πλὴν ἀγεννησίας· πάντα ὅσα ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος,
πλὴν γεννήσεως· καὶ οὐκ ἔπρεπεν ἐλλεῖπειν ποτὲ ἢ υἱὸν πατρὶ

---

illuminare; hic quidem principaliter, illi sine tempore ex prin-
cipio, non inquam post principium omnino; et unus quidem ex
ipsis immediate ex principio, alius per medium ab ipso principio.
Et hac ratione possumus intelligere, quod solibus cognatum est
et infinitum. Hoc modo trium infinitorum infinita cognatio con-
spicitur.

XIV. Nam si per Verbum a Patre non procedit Spiritus,
medius Pater erit, utraque ex parte ferens Verbum et Spiritum.
In confesso porro est, esse principium; et si tanquam a prin-
cipio Patre Verbum et Spiritus, et non alius per alium, Deitatis
divisio introducitur, praeterquam quod Verbum et Spiritus ab
invicem non distinguerentur. Quomodo enim unum esset trinitas?
Et si id non fuerit, quomodo incircumscripta? Quonam modo
cum Filio Spiritus, quemadmodum Filius cum Patre secundum
eundem Theologum, „omnia quaecunque Pater habet, sunt Filii,
praeter ingeni rationem: omnia quae habet Filius, sunt Spiritus,
excepta generatione: dedecbatque omnino deficere aliquando

---

¹⁾ Cfr. *Petavius* de Trinit. VII c. 6 n. 6. 7; c. 9 n. 5 sq.

τῆς προκατακῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς ἀπολείπεται. δέδεικται λοιπὸν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, ἀλλ' οὖν ἱκανῶς τῷ γε κρίνειν ἐπισταμένῳ τὸ ἀληθές, ὥς οὐκ ἄλλως πέφυκεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς εἰ μὴ δι' υἱοῦ, καθὼς ἐθεολόγησαν οἱ τοῦ πνεύματος.

---

causa et principio differat. Demonstratum est itaque, etsi succincte, abunde nihilominus ei qui veritatem diiudicare novit, nulla alia ratione Spiritum Sanctum ex Patre procedere nisi per Filium, quemadmodum eodem Spiritu afflati tradiderunt.

Opera ejusdem auctoris:

Clementis Alexandrini de JOTII DOCTRINA.
Lipsiae MDCCCLV.

Papst Nikolaus I. und die byzantinische Staatskirche seiner Zeit. Berlin 1857.

S. Anselmi Cant. Libri II Cur Deus homo. Basel 1857.

Die vortridentinisch - katholische Theologie des Reformations-Zeitalters aus den Quellen dargestellt. Berlin 1858.

EUSEBII TOY ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΙ ΔΕΚΑ. Eusebii Pamphili historiae ecclesiasticae libri decem. Graecum textum collatis qui in Germania et Italiae bibliothecis asservantur calicibus et adhibitis praestantissimis editionibus recensuit atque emendavit, latinam Henrici Valerii versionem passim correctam subjunxit, apparatus criticum apposuit, fontes annotavit, prolegomena et indices adjecit Dr. Hugo Lammert. Scaphusiae. MDCCCLIX seq.

Analecta Romana. Kirchengeschichtliche Forschungen in römischen Bibliotheken und Archiven. Schaffhausen 1861.

Monumenta Vaticana Historiam Ecclesiasticam Saeculi XVI Illustrantia. Ex Tabulariis Sanctae Sedis Apostolicae Secretis excerptis, digestis, recensitis, Prolegomenisque et Indicibus instructis Hugo Lammert. Una cum Fragmentis Neapolitanis ac Florentinis. Floburgi Briegoviae 1861.

Misericordias Domini. Freiburg 1861.

Zur Kirchengeschichte des sechszehnten und siebenzehnten Jahrhunderts. Freiburg 1862.

SCRIPTURUM GRÆCÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.

IN DODGETT'S MANUSCRIPTS PARTIM NOVIS
CIRCA RECTENSUIT PARTIM NUNC PRIMUM
ERUIT

RUGO LAEMMER

[illegible]

VOLUMINIS I SECTIOES III, IV, V.

FIRUDDGI BRISGOVLE

CONTRIBUTOR: HERDER

HDCCCLXX.

SCRIPTURUM GRAECIÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

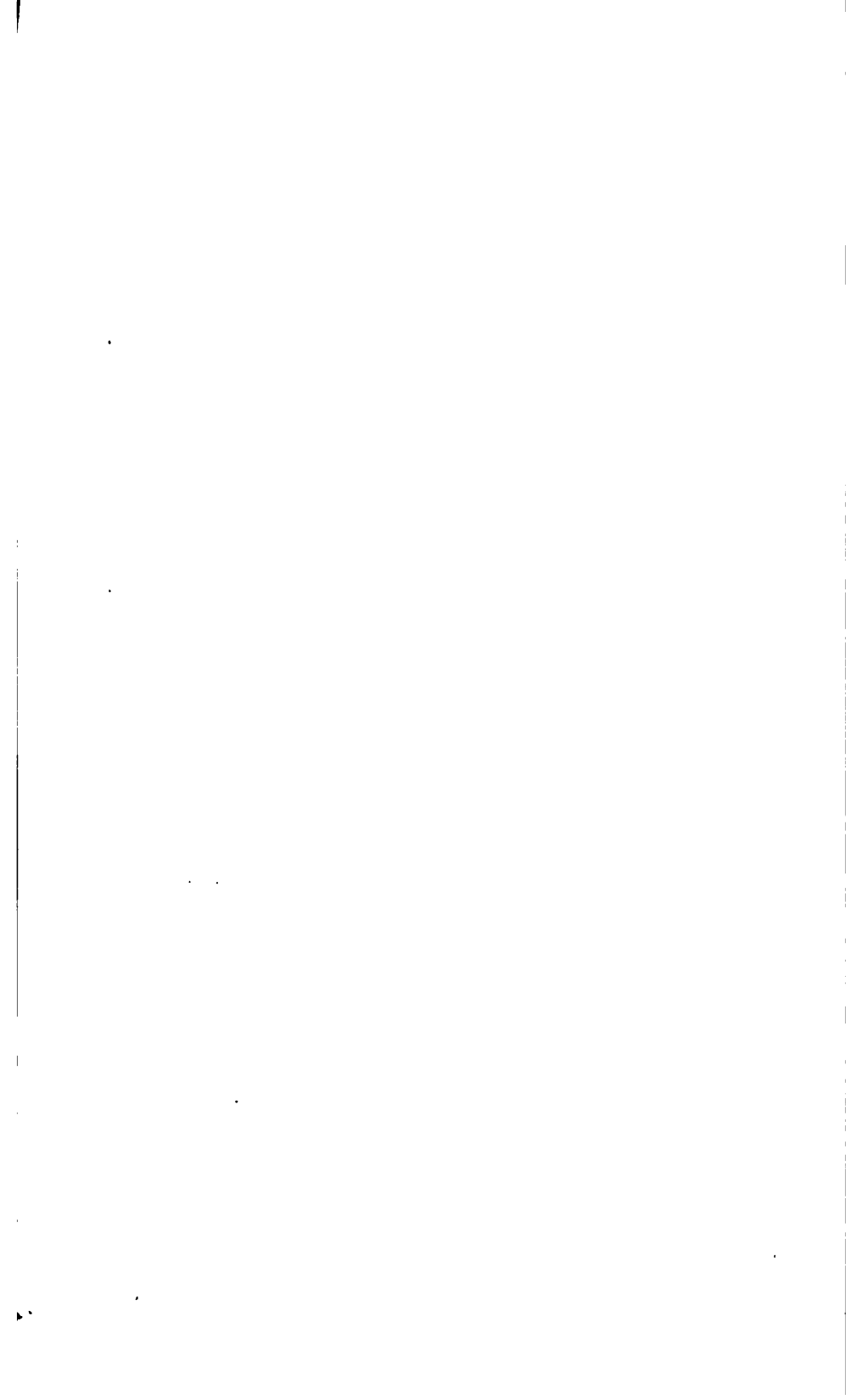

SCRIPTORUM GRAECIÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

SCRIPTORUM
GRAECLÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.

**EX CODICIBUS MANUSCRIPTIS PARTIM NOVIS
CURIS RECENSUIT PARTIM NUNC PRIMUM
ERUIT**

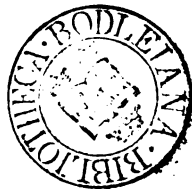
HUGO LAEMMER

**PRESBYTER VARMIENSIS, SS. THEOLOGIAE AC PHILOSOPHIAE DOCTOR,
MISSIONARIUS APOSTOLICUS, IN FACULTATE THEOLOGICA LYCEI HO-
SIANI BRUNSBERGENSIS PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS, CONSULTOR
S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE PRO NEGOTIIS RITUS
ORIENTALIS.**

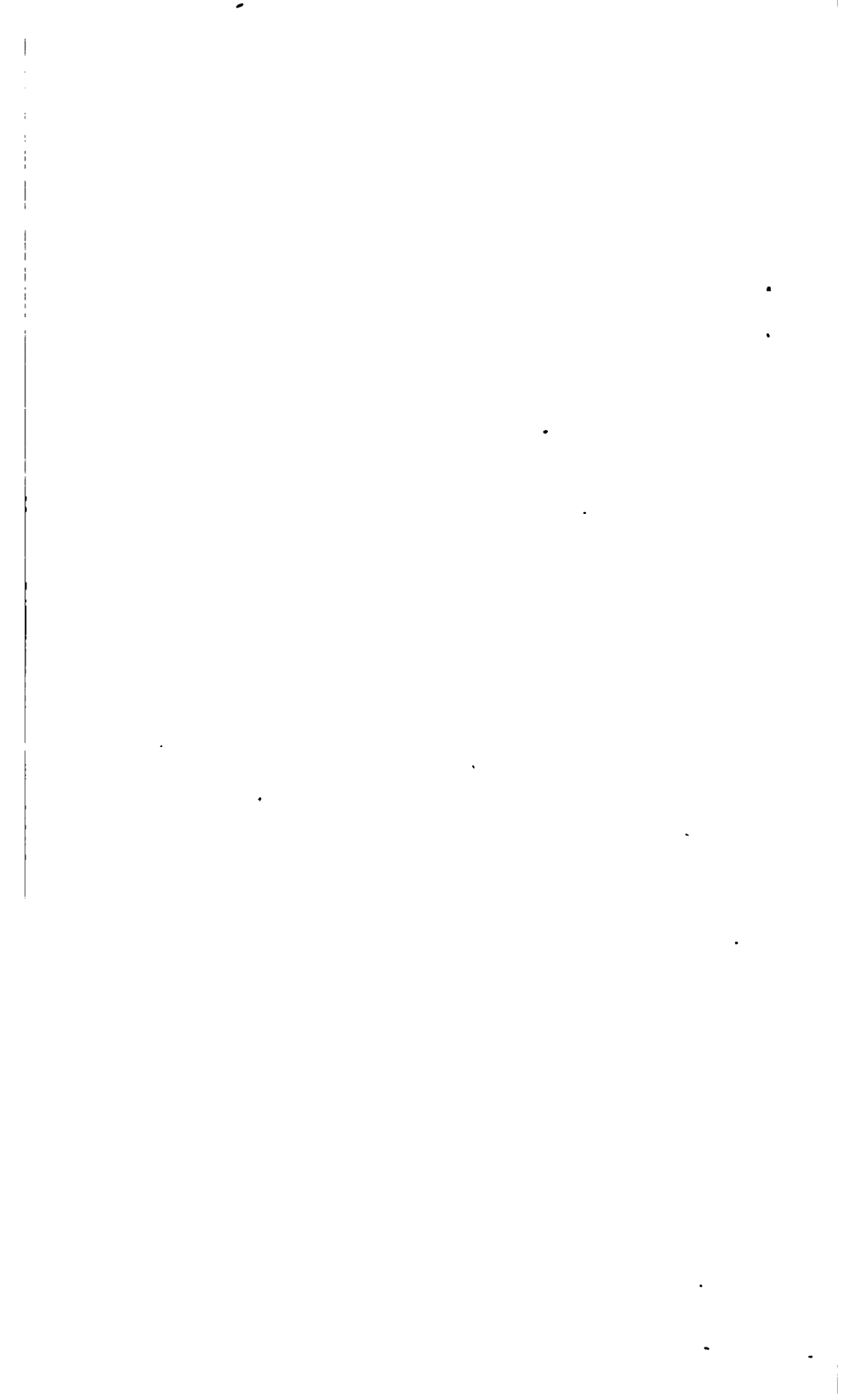
VOLUMINIS I SECTIONES III. IV. V.

FRIBURGI BRISGOVIE
SUMTIBUS HERDER.

MDCCLXIV.

DE LEONIS ALLATH CODICIBUS QUI ROMAE IN
BIBLIOTHECA VALLICELLANA ASSERVANTUR

SCHEDIASMA.

1) Post Bibliothecam Apostolicam Vaticanam omni laude superiorem primus vetustatis ratione debetur in Urbe locus Bibliothecae Oratorii S. Philippi Vallicellanae, cuius γένεσις in saeculum XVI est referenda. Iacto per Ven. Caesarem S. R. E. Cardinalem Baronium fundamento, in dies magis magisque numerus accrevit librorum manuscriptorum, praesertim ad ius canonicum et theologiam historicam pertinentium, quorum index alphabeticus a. D. 1749 accurate digestus exstat.¹⁾

2) Inter benefactores Bibliothecae Vallicellanae procul dubio excellit Leo Allatius, vir. de Ecclesia et de scientia optime meritus (1586—1669); cuius de vita Stephanus Gradius Ragusinus plenum et uberem confecit commentarium, qui praeter latinam elegantiam atque facundiam, maximae auctoritatis est summamque meretur fidem: fuit enim Gradius annis aliquot sub ipsius Allatii auctoritate in Bibliotheca Vaticana, ac deinde anno 1682 muneris successor, postquam eius fuerat quotidianus convictor ac sodalis.²⁾

3) Ex magno Operum Leonis numero heic commemorare placet tantum nonnulla, quae optime rebus Orientalium illustrandis inservire scio:

---

¹⁾ Cfr. quae disseruimus in libro: *Analecta Romana* (Scaphus. 1861) inscripto pag. 65 sq.

²⁾ Leonis Allatii Vita Auctore Stephano Gradio (Ang. Card. Maii Nova Patrum Bibliotheca Tom. VI P. II).

n) *Diatribae tres De Nicetarum Scriptis, de Philonibus, de Theodoria.* (Ang. Maii Nov. PP. Biblioth. VI, 2 p. 1 sq.)¹⁾

4) *Quemadmodum Allatii typis impressi libri hodieum maximam partem in Athanasiano Collegio Almae Urbis Graeco (cui quicquid bonorum vel pecuniae Romae adeptus est, hunc in finem legavit, ut alumnorum ex patria sua deligendorum certus numerus ibi aleretur) exstant, ita eiusdem schedae ac collectiones manu exaratae, posteaquam varia habuerunt fata, in principio praesentis saeculi ad Patres Oratorii Philippinos devenerunt. Hac super re auctor anonymus opusculi, quod: „Origine, Progresso e Stato della Biblioteca Vallicellana nel 1838“ intitulatur, pagg. 4. 22 sq. sic disserit: „Non possiamo però dimenticare un Leone Allaccio, che nel suo morire, accaduto l'anno 1669, fidò in tal modo i suoi Autografi ed Apografi di Opere editae ed ineditae, non che le copie di varj Codici Vaticani, Barberini, di propria mano trascritti, che in fine per mezzo del Vernazza, e del Mariotti dovessero riposarsi, e rimaner fidati alla nostra Biblioteca. Non mi tratterò a parlare dei meriti dell' Allaccio, dapoichè per le varie Opere che di publica ragione fece, immortale si rese presso i Letterati di ogni Nazione . . . Leone Allaccio fidò i suoi Libri, le sue Carte, e le sue fatiche al Vernazza, affine che in ultimo venissero in mani della Congregazione, dell' Oratorio: Alla morte del Vernazza, che avvenne nel 1780, passò tutto in mani dell' Avvocato Mariotti, che non prima del 1803 incominciò a consegnare le Carte e Libri alla Congregazione, vale a dire 134 anni dopo la morte dell'*

Sguropulum, Magnum Ecclesiarcham, transtulit in Latinum notasque adiecit Robertus Creighton, Caroli II Regis Britanniae Sacellanus domesticus. Hagae Comitum 1660. Cfr. Hefele Die temporäre Wiedervereinigung der griechischen mit der lateinischen Kirche. Tübing. Theol. Quartalschr. 1847. XXIX, 184 sq.

¹⁾ Cfr. Dupin Nouvelle Bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques. XVIII, 3 sq.

Allaccio . . . Molto si è fatto, e se ancora ne rimane di tediosa fatica, pure si è riuscito a riordinarne sino al numero di XC e più mazzi ossia volumi.“

5) Multimodae habentur in schedis Allatii Vallicellanis lucubrationes, v. gr. graeca poemata, Himerii apographum ex Vaticano Codice, variae Taciti lectiones, Philonis Hebraei varietates unacum nonnullis circa Thucydidem curis ac prolegomenis, apparatus criticus ad historicos byzantinos illustrandos typisque parandos, Georgii Hamartoli versio latina, trias Diatribarum supra laudatarum ab Angelo Card. Maio editarum, aliaque. Equidem vero, posteaquam notitias istas a 1838 statisticas perlegi, facultatem petii ac impetravi Collectanea Leonis Graeca nondum excussa et scopo disquisitionum mearum peculiariter adaequata evolvendi et perscrutandi. Sunt autem mihi Codices subministrati universim XII, numeris X. XIII. XIV. XX. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXXIX. XLV. LIII. LXX notati, quorum argumentum breviter erit perstringendum.

6) Exordior a Codice Allatiano X, in quo triplex continetur materia:

- a) *Συνδικὸν περιέχον ἐν ἐπιτομῇ ἀπάσας ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων γεγωνίας ὁρθοδόξους καὶ αἱρετικὰς συνόδους μέχρι τῆς ὀγδόης τῆς οἰκουμενικῆς μεγάλης καὶ ἁγίας ὄντως συνόδου ἐπὶ Φωτίου, καὶ τῇ τοῦ Πάπα Ἰωάννου ἐνάσει* (Synodicum seu Epitome Synodorum a Sanctis Apostolis usque ad VIII Concilium Oecumenicum).
- b) *Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων* (Canones SS. Apostolorum 85).
- c) *Canones Conciliorum Nicaeni, Neocaesariensis, Laodicensi, Constantinopolitani I, Ephesini, Chalcedonensis, necnon „Canones Sanctorum Patrum, qui in Trullo Imperialis Palatii Constantinopoli convenerunt“* (Graece et Latine).¹⁾

¹⁾ Cfr. *Ioannis Zonarae* Monachi in Canones SS. Apostolorum et

7) Quoad Synodicum primo loco commemoratum, quod est Leonis Allatii *αὐτόγραφον* brevem ac concinnam omnium inde a Synodo Hierosolymitana ad octavam usque Conciliorum exhibens synopsis, id auditoribus theologiae Graecis compendii instar pro lectionibus historico-ecclesiasticis tradi posset. Ut autem indoles τοῦ *Συνοδικοῦ* perspiciatur, ipsius initium huc transscribam:

- α) *Σύνδος* θεία καὶ ἱερὰ συναθροισθεῖσα ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τῶν θεοδιδάκτων ἀγίων ἀποστόλων, καὶ μυσταγωγῶν πρεσβυτέρων, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς ἀδελφῶν, κατὰ τῶν ἐπιχειρησάντων πιστῶν φαρισαίων κρατύνειν τὴν ἐν σαρκὶ περιτομὴν, καὶ τηρεῖν τὰ νόμιμα ἔθνη, μετὰ τὸ εἰσδέξασθαι καθάπαξ τοὺς πιστοὺς τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκύνησιν καὶ λατρείαν, καὶ χάριτι καὶ νόμῳ δουλεύειν, οἰονεῖ δυσὶ κυρίοις. ὅπερ ἀπέειπεν ὁ τῶν ὑπὲρ νοῦν ἀγαθῶν παρόχος, καὶ τῆς κατάρτας τοῦ νόμου ἐξαγορασάμενος ἡμᾶς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. μετὰ γοῦν τὴν τῶν ἀποστόλων σύνοδον ἐξανέστη Σίμων ὁ μάγος, καὶ Κήρινθος, οὓς ἀπεκήρυξαν οἱ κορυφαῖοι τῶν ἀποστόλων, τὸν Σίμονα Πέτρος, τὸν δὲ Κήρινθον ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Ἰωάννης. μετὰ τούτους ἐξανέστη Οὐαλεντίνος, Σεκοῦνδος, Μαρκίων, Βασιλείδης, Σατορνίνος, Καρποκράτης, Αἰβίων, Ἐρμογένης, Ἀλέξανδρος ὁ Λαρισεὺς, καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς.
- β) *Σύνδος* θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ δυοκαίδεκα ἐπισκόπων συναθροισθεῖσα ἐν Λουγδούνῳ μητροπόλει τῆς Γαλλίας παρὰ τὸν Ῥοδανὸν ποταμὸν ὑπὸ Εἰρηναίου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου τῆς αὐτῆς πόλεως κατὰ τῶν προγεγραμμένων αἰρετικῶν.
- γ) *Σύνδος* θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ ἐν Ῥώμῃ ἱβ' ἐπισκόπων ὑπὸ Τελεσφόρου ἱερομάρτυρος τοῦ ταύτης Πάπας συναθροισθεῖσα κατὰ Θεοδότου σκυτέως Βυζαντίου τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, ὃς εἰς ἄκραν σοφίαν ἐλληλακῶς, καὶ ἐν

τῷ διωγμῷ ἐπιθύσας καὶ ἐξαρνησάμενος τὸν Χριστὸν, ἐσχάτως ὑπὸ τῶν πιστῶν ὀνειδίζόμενος καὶ μὴ φέρων τὴν αἰσχύνην, εἰπεῖν ἐτόλμησεν ὁ ἀνόσιος· ἐγὼ θεὸν οὐκ ἀρνησάμην, ἀλλ' ἄνθρωπον ψιλόν.

δ) Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ ἐν Ῥώμῃ συναθροισθεῖσα ὑπὸ τοῦ μακαριωτάτου Ἀνικλήτου τοῦ ταύτης Πάπα, καὶ Πολυκάρπου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σμύρνης, καὶ ἐτέρων ἐπισκόπων δέκα κατὰ τῶν ἰουδαϊκῶς τῇ ιδ' τῆς σελήνης ἐορταζόντων τὸ θεῖον πάσχα, καὶ ἐτέροις ἔθουσι καὶ τύποις τοῦτο ἐκτελούντων, ὀρίσασα τὸ μὲν φρικτὸν καὶ σωτήριον πάθος τοῦ δεσπότου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θεοῦ τῇ ἀγίᾳ παρασκευῇ μυστικῶς ἐκτελεῖν, τὴν δὲ ζωαρχικὴν ἀνάστασιν αὐτῇ τῇ περιδόξῃ καὶ μεγάλῃ κυριακῇ ἐκ παντὸς τρόπου ἄγειν.

ε) Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ ἐν Ἱεραιπόλει τῆς Ἀσίας συναθροισθεῖσα ὑπὸ Ἀπολλιναρίου τοῦ ταύτης ὁσιωτάτου ἐπισκόπου, καὶ ἐτέρων κς' ἐπισκόπων, ἀποκηρύξασά τε καὶ ἐκνόησασα Μοντανὸν καὶ Μαξιμίλλαν τοὺς ψευδοπροφήτας, οἱ καὶ βλασφημῶς, ἥτοι δαιμονιῶντες, καθὼς ᾤησιν ὁ αὐτὸς πατήρ, τὸν βίον κατέστρεψαν. σὺν αὐτοῖς δὲ κατέκρινε καὶ Θεόδοτον τὸν σκυτέα.

ς) Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ μερικὴ συναθροισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου Ἀχιλῶν Σώτα καὶ ἐτέρων ιβ' ἐπισκόπων, ἧτις ἐλέγξασα ἀπεκήρυξε τὸν σκυτέα Θεόδοτον καὶ Μοντανὸν σὺν Μαξιμίλλῃ, ὡς ὀκτῶ αἰῶνας δογματίζοντας, καὶ πνεῦμα ἅγιον ἑαυτοὺς εἶναι ἐπιφημίζοντας.

ζ) Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ ἐν Γαλλίᾳ συναθροισθεῖσα ὑπὸ τῶν ὁμολογητῶν, ἀποκηρύξασα Μοντανὸν καὶ Μαξιμίλλαν, ἧς ὁ ὅρος πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ πιστοὺς διέβη.

8) Caeterum Collectio, quae in eodem fasciculo inest adiecta, Canonum tam Apostolorum quam Conciliorum haud integra, prorsus auctoritate critica destituta est, posteaquam Guilielmus Voellus et Henricus Iustellus Bibliothecam iuris canonici in duos tomos distributam (Lutetiae Parisiorum 1661), Beveregius autem Anglicanus Synodicon sive Pandectas Ca-

nonum SS. Apostolorum et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum, necnon Canoniarum SS. Patrum Epistolarum, una cum Scholiis antiquorum singulis eorum adnexis et scriptis aliis huc spectantibus (Oxonii 1672), publici fecerunt iuris. Quibus accesserunt Agapii Monachi *Σύλλογὴ πάντων τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων τῶν τε ἁγίων Ἀποστόλων καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, ἅμα δὲ καὶ *Τοπικῶν*¹⁾, σὺν τοῦτοις καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων πατέρων τῶν κατ' ἰδίαν ὁροθετησάντων (Venet. 1787) et quod sex volumina complectitur *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων . . ἐκδοθέν σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων ὑπὸ Γ. Α. Πάλλη καὶ Μ. Πότλη* (Athen. 1852 sq.)¹⁾. Sua sane debetur laus huic Syntagmati Rhalliano. Id vero minime cum Iosepho Zhishman²⁾ dixerim esse Corpus iuris ecclesiae orientalis. Etenim si agitur de hoc ipso Corpore construendo, principia Photiana explodenda sunt, servanda autem est methodus Gratiani, cuius in Decreti tribus partibus 517 documenta exacte digesta ad Orientem spectant. Nec solum antiqui canones ante lugendum saeculi IX schisma stabiliti, verum etiam Constitutiones Pontificiae et Decreta SS. Congregationum una cum libris euchologicis et actis Synodorum Provincialium a S. Sede Apostolica approbatis oportet accenseantur fontibus Iuris Orientalis.

9) In Codice XIII quattuor insunt opuscula:

- a) Ioannis Matthaei Caryophili De Primatu Papae contra Barlaamum Responsio Gr. Lat. Exemplaria duo; et Responsio circa formam absolutionis qua Graeci utuntur,³⁾ cum aliis fragmentis.

¹⁾ Cfr. *Biener* De Collectionibus Canonum Ecclesiae Graecae. Berolini 1827. *Pitra* Des Canons et des Collections Canoniques de l'Eglise Grecque. Paris 1858.

²⁾ Das Eherecht der Orientalischen Kirche. Von Ios. *Zhishman*. Wien 1863. I, 32.

³⁾ *Goar* Euchologium pag. 678 sq. Cfr. *Hergenroether* Rechtsverhältnisse etc. (*May Archiv f. Kirchenrecht* VIII, 167 sq.)

Hic Caryophilus est idem ille Archiepiscopus Iconiensis, qui quum Graecae Actorum Florentinorum recensiois interpretatio, quam suadente Benedicto de Accoltis Bartholomaeus Abramus Cretensis, Praesul Ariensis, a. 1526 confecerat, haud satis probaretur, novam translationem in Latinum sermonem elaboravit, ita ut S. Synodus Florentina diligenter recognita in Typographia Rev. Camerae Apostolicae a. 1612 Graece et Latine inter Concilia Generalia sub Paulo V edita posset excudi.

- b) Monachi Anonymi ex Ordine Praedicatorum de Primatu Papae Dissertatio (Gr.) ex Codice Vaticano 677 exscripta et ab Aug. Mariotto collata cum Cod. Vaticano 115, cum variis lectionibus ab eodem collatore iuxta praedictum codicem adiectis.
- c) Andreae Rhodii Apologia pro D. Thoma de divina essentia et operatione, ad Bessarionem, ex Codice Palatino 706.
- d) Eiusdem ad Marci Ephesii Epistolam Georgio Scholario datam Responsio ex Codice Palatino 604 deprompta.

10) Qui sequitur Codex Allatianus XIV, is Emmanuelis Chrysolorae Capita, quod ex Filio procedit Spiritus Sanctus (*Μανουὴλ τοῦ Χρυσοῦργου Κεφάλαια ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται πνεῦμα*), exhibet ex Codice Graeco Vaticano Ottoboniano 305 exscripta et ad Codicem Graecum Vaticanum 1103 (pag. 218 sq.) exacta ab Aug. Mariotto, cum latina interpretatione autographa et variis Lectionibus ex collatione textus cum eodem Cod. Vat. 1103 a Mariotto manu sua adiectis, aliisque fragmentis.

Apographum tractatus Chrysolorae duxi sumendum ac discrepantiam in exemplaribus Vaticanis et Vallicellano conspicuam esse notandam. Hinc forma textus fluet in quarto Graeciae Orthodoxae volumine ita collocanda, ut cum illis Capitibus haud absone commentariorum instar nonnulla ex

ἁγίου πνεύματος, ὡς προεῖρηται. τὸ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος, κοινόν ἐστι πατρὶ καὶ υἱῷ. Ἔτι ὃ μὴ τινος ὁρισμῷ ἐναντίον ἐστίν, οὐκ ἀδύνατον αὐτῷ συνελθεῖν, εἰ μὴ που κατὰ συμβεβηκός. τὸ δ' εἶναι ἀρχὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἐστίν ἐναντίον τῷ τοῦ υἱοῦ λόγῳ, οὔτε ὡς θεοῦ, ἐπεὶ καὶ ὁ πατήρ ἐστίν ἀρχὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὔτε ὡς υἱοῦ, ἐπεὶ καὶ ἑτέρα ἐστίν ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος πρὸδος, καὶ ἑτέρα ἡ τοῦ υἱοῦ. οὐ μάχεται δὲ τὸ ἐξ ἀρχῆς κατὰ μίαν πρὸδον ὃν τὸ ἀρχὴν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὃ δὲ οὐκ ἀδύνατον εἶναι, δυνατόν εἶναι. ἐν δὲ τοῖς θεοῖς οὐδὲν διαφέρει τὸ εἶναι καὶ δύνασθαι. ὁ υἱὸς ἄρα ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. In fine Chrysoloras non potest quin habeat rationem tritissimae schismaticorum appellationis ad legem Synodi Ephesinae, qua cavetur, ne quidquam in Symbolo innovetur, addatur, detrahatur: ¹⁾ Εἰ δὲ ἀντεπανάγουσι καὶ τὸ ἐν τινι τῶν συνόδων εὐρίσκεισθαι ὑπὸ ἀναθέματι ὄρη κεκωλυμένον, ὥστε μὴδὲν ἐν τῷ παρὰ ταῖς συνόδοις τεταγμένῳ συμβόλῳ προστίθεσθαι, ἐν ᾧ δὴ συμβόλῳ οὐδὲν περὶ τῆς ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως περιέχεται. ὅθεν ἀποδεικνύουσι τοὺς Λατίνους ἐνόχους ἀναθέματι εἶναι, τούτῳ προσθέντας τῷ συμβόλῳ. ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδεμίαν ἰσχύν ἔχει. λέγεται γὰρ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου, ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει συναθροισθέντες Πατέρες τὴν διδασκαλίαν ἐβεβαίωσαν τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, οὐκ ὡς ἐνδεῶς παρ' ἐκείνων εἰρημένην, αὐτοὶ πλεον τι συνεισφέροντες, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων διάνοιαν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀναπτύσσοντες ταῖς τῶν γραφῶν μαρτυρίαις, κατὰ τῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον μὴ κύριον εἶναι ὁμολογούντων. ταῦτόν τοιόντων καὶ περὶ τούτου λακτέον, ὅτι εἰ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ τοῦ ἁγίου πνεύματος πρὸδος, συνεπτυγμένως ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβόλῳ περιέχεται· ὡς ὅταν αὐτόθι λέγηται τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐπεὶ τὸ περὶ τοῦ πατρὸς νοούμενον ἀνάγκη καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ νοεῖσθαι, ὡς εἴρηται. πρὸς

¹⁾ Cfr. S. Concil. Florentin. Sess. XIII. Bessarionis Epistola ad Alexium Lascarium ap. Arcudium Opusc. p. 209 sq.

δὲ τοῦτο προσθῆναι ἤρκεσεν ἡ τοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερέως ἐξουσία, παρ' ἧς καὶ τὰς ἀρχαίας συνόδους εὐρεται βεβαιούμενας. ¹⁾

12) In Codice XX duo reperiuntur libelli:

- a) Enchiridion de Processione Spiritus Sancti, lingua Graecorum vernacula ab Allatio scriptum, Italice redditum a Raphaele Vernazza. Loca Patrum graeca seiunctim a textu versionis sunt posita.

Eadem quam tractat hoc ipsum Enchiridion Romae a. 1658 typis impressum, enucleatur materia in moderno quodam Compendio magna laude digno, cui titulus: *Ἐπιτομή τῆς ἱερᾶς Κατηχήσεως ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ αἰδεσίμου ἱερέως Πέτρου Πριβιλεγγίου, κατὰ διαταγὴν τοῦ πανιερωτάτου κυρίου Ἀλοῖσιου Μ. Βλάχη ἐπισκόπου Σύρου, καὶ ἀποστολικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς χρῆσιν τῆς καθολικῆς ναιολαίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἐρμουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφίας Γ. Μεγιστάγους. 1842.* Ibi enim pag. 60 sq. (*Ἀπόδειξις τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ τὸν Υἱόν*) demonstratio processionis Spiritus Sancti ex Patre Filioque exstat perquam solida ex fontibusque genuinis egregie eruta. Nec minus meretur elogium appendix catechismo Hilleravii Archiepiscopi Petrensis (*Κατήχησις ἡ ἐκτεσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, συντεθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου Ι. Μ. Πλερῶ ἀρχιεπισκόπου τῆς Πέτρας, καὶ ἀποστολικοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του πιστῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Α. Βενεδίχτου. 1844*) annexa, in qua breviter, at acute et opportune refelluntur Schismaticorum Graecorum, Nestorianorum, Armenorum etc. errores non solum quoad processionem Spiritus Sancti, sed etiam quoad dogmata de persona Christi, de visione beatifica ac purgatorio,

¹⁾ Fabricius Bibl. Graec. VI, 484.

de numero Sacramentorum septenario, de modo baptis-
 matis, de materia ac forma SS. Eucharistiae, de indissolubili-
 tate vinculi matrimonialis, de primatu Episcopi Pontificis,
 de hierarchia ecclesiastica, de auctoritate (pag. 261 sq.
*Διασαφήσεις ἐπιστολῶν εἰς τὸ να στίς ἑσθὲ τοῖς Καθολι-
 κοῖς εἰς τὴν πίστιν, καὶ να φωτισθῶσι τοῖς ἀσπίστοις
 δοῦντας τὰ ἐσφαλμένα δογματὰ τὰ διδασκόμενα πα-
 τῶν μὴ καθολικῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν*).¹⁾

- b) *Symbolum et mens Magni Athanasii de processione Spiritus Sancti*, Leonis Allatii. Autographum Graecum integrum cum Latina versione mutila.

13) Codex XXII complectitur nonnulla Operum Graecorum et Latinorum fragmenta, ex quibus tria numeris 1, 5, 10 insignita sunt haecce:

- a) *Nomocanon imperf.*²⁾

Quemadmodum ius Byzantinum civile potius quam canonicum est, ita inde ex auctoritate Nomocanonum, ex confusione legum imperialium ac canonum ecclesiasticorum et ex praeponderantia laicae potestatis legislativa potissimum esse derivandam miseriam et ruinam internam Orientalium Ecclesiarum satis constat.

- b) *Fragmentum Sermonis dogmatici de B. M. Virgine ut theotoco*; cuius quidem auctor ignoratur.
- c) *Sedulii Scotti Explanatiuncula de Breviariorum et Capitulorum Canonumque differentia*. Ex Codice Vaticano Palatino 242 p. 38.

14) Venio ad Codicem Allatianum XXIII, in quo Photii epistolae duae ad S. Nicolaum PP. I insunt graece manu Amanuensis Allatii descriptae. Altera earum, quae huc tendit, ut usurpator cathedrae patriarchalis Constantinopolitanae

¹⁾ Cfr. *Fitzpius L'Eglise Orientale* I, 37 sq. 95 sq.

²⁾ *Zachariae Histor. Iuris Graeco-Romani* del. § 22. *Papp-Szilágyi Enchiridion Iuris Ecclesiae Orientalis Cathol.* pag. 65 sq. Cfr. *Apologia*, qua diluuntur omnia in Nomocanone Graeco notata contra Latinos (*Codex Vallicellanus* L. 19. pag. 139 sq.).

regularitatem electionis et orthodoxiam fidei iactet, sic incipit: Τῷ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης. Ὅτε τῆς ἱεραρχίας κατὰ νοῦν τὸ μέγεθος ἀναλήψομαι, καὶ πολλὰ τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν τῆς ἐκείνῃ προσούσης ἀπολείπουσαν τελειότητος, καὶ τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἀναμετρεῖν ἐπελεύσομαι τὴν ἀσθένειαν, καὶ ὅλος ἐμοὶ λογισμὸς πρὸς τὸ τῆς τοιαύτης ἀξίας ὕψος αἰεὶ ἐνετέθραπτο, θαυμάζειν καὶ ὑπερεκπλήττεσθαι παρασκευάζων τοὺς ὅσοι ποτὲ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς, ἵνα μὴ λέγω τοὺς πρὸ ἡμῶν, τὸν φρικτὸν τῆς ἀρχιερωσύνης ζυγὸν ἀνεδέξαντο, ἄνθρωποι τελοῦντες, καὶ σαρκὶ συνδεδεμένοι, καὶ αἵματι, καὶ τὰ τῶν ἀσωμάτων Χερουβιμ ἔργα διαπραττεῖν παρακινδυνεύοντες, ὅτε ταῦτα βασανίζων καὶ πολυπραγμονῶν, ἐφ' οἷς ἐτέρους ὁρῶν ἐθρομβοῦμην, τοῖς αὐτοῖς γε νῦν ἐμαυτὸν ἐαλωκότα καθορῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν οἷοις ἀλγήμασι βάλλομαι, καὶ οἷαις ἀθυμίαις διακαρτερῶ συνεχόμενος. Εἰ γάρ μοι καὶ φροντὶς ἦν ἐκ παιδὸς συναυξημένη τε, καὶ συμπαραθέουσα βιωτικῶν πραγμάτων καὶ θορύβων ἀπηλλαγμένον ἢ εὐχή, καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπισκοποῦντα διαπελεῖν (δεῖ γάρ πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα γράφειν ἀπαρξάμενον, τάληθές εἰπεῖν), εἰ καὶ βασιλικῶν ἀξιωματικῶν τὴν ὁρμὴν καθέλκουσαν ἐφ' ἐτέρας μετατρέπειν ἐγχειρήσεις κατηνάγκαζον, ἀλλ' οὐν οὐδέποτε θάρσος ἐπήει φορητὸν ἐμοὶ τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὑπείσελθεῖν ἐργαζόμενον ἀξίωμα... De altera autem epistola Photiana, quae est ad Summum Pontificem apologetica, nemo comprobare non poterit, quae in Iageri¹⁾ monographia sunt disputata: „Photius écrit de son côté; il s'attache au même point de difficulté, sur lequel il entre en controverse avec le Pape. Il a soin surtout de lui insinuer qu'il comprend les devoirs de l'épiscopat, et qu'il en est digne, surtout parce qu'il l'a accepté contre son gré. Il le fait en homme habile; car, parmi les talents que possédait l'usurpateur pour

¹⁾ Histoire de Photius par Iager. Paris 1845. p. 59. Cfr. Tosti Storia dell' Origine dello Scisma Greco. Firenze 1856. I, 270 sq.

bien soutenir un mensonge, celui de feindre avec vraisemblance, et de se démêler avec adresse, était en lui au souverain degré. Dans la lettre qu'il écrivit à l'évêque de Rome, on voit briller tout le feu du génie et de l'éloquence, et toutes les finesses de la dialectique." Post inscriptionem S. Nicolao nuncupatam Apologia serpentina ab hisce exorditur verbis: Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθῶς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον οἷδ' ἐτιμωτέρον καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀνωμολόγηται, καὶ τοῖς θείοις λογίοις ἐπιμαρτύρεται. Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστώτα συνάπτεται, καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα, καὶ τὰ οἰκεία μᾶλλον σφίγγεται, ταῖς στάσεσι, καὶ ταῖς φιλονεικίαις, πάροδον οὐ παρεχόμενα· αὕτη γὰρ οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, ἀλλὰ πάντα στέργει, πάντα ὑπομένει, καὶ οὐδέποτε κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον ἐκπίπτει· αὕτη καὶ θεράποντα ἐξημαρτηκότα δεσπόταις καταλλάσσει τὴν ὁμοτιμίαν τῆς φύσεως εἰς ἀπολογία ἀποβυλλομένη τοῦ ὀλισθήματος· αὕτη καὶ δεσποτῶν ἀγριαίνοντα θυμὸν πρῶτος φέρειν τοὺς ὑπεριουμένους παιδεύει, τὴν τῆς τύχης ἀνισότητά παραμυθουμένη ἀπὸ τῆς τῶν τὰ αὐτὰ πασχόντων ὁμοιότητος. Καὶ πατρὸς ἐπὶ τέκνοις παροργισμὸν ἱλαρύνει, καὶ γογγυσμὸν τέκνων τοῖς πατράσιν ἀλύπως παρακαλεῖ καταδέχεσθαι, τὴν φυσικὴν σχέσιν κατὰ τῆς παρὰ φύσιν λύσεως ὀπλίζουσα· καὶ φίλοις ἔριν ἐμπεσοῦσαν ῥαδίως ἀπώσατο, τοὺς κοινούς ἅλας ἰσα φύσεως δυσωπεῖσθαι παραινέσασα. Καὶ τοὺς τὴν αὐτὴν πάλιν περὶ τὸ θεῖον δόξαν κρατύνοντας, κἂν ὡς πορρωτάτω παροικοῦντες ὥσιν, κἂν ὀφθαλμοῖς ἀλλήλων οὐπω ὠράθησαν, εἰς ἔνωσιν ἄγει, καὶ γνώμαις συνάπτει, καὶ φίλους ἀληθεῖς ἀπεργάζεται. Κἂν ποὺ τύχοι θάτερον εἰς ἀπερισχέπτους μέμψεις θατέρου κατολισθῆναι, τὸν μὲν μὴ λογίσασθαι, τὸν δὲ μεταμελεῖσθαι παρασκευάσασα, ῥᾶστα τὸ συμβὰν ἀνέσωσατο, τὸν τῆς ἐνώσεως δεσμὸν ἀρύαγ' ἑντηρήσασα. Αὕτη καὶ τὴν ἡμετέραν μετριότητα ἀνεπαχθῶς οἶσειν τὰς ἐπιτιμήσεις, αἱ παρὰ τῆς ὑμῶν πατρικῆς ὁσιότητος βολίδων δίκην ἠφέθησαν, ἐπεισεν. Οὐ γὰρ ἐμπαθείας ταῦτα κινήματα, οὐδὲ γνώμης φιλαπεχθίμονος ῥήματα, ἄπλαστον δὲ μᾶλλον δια-

θάσεως, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν εἰς ἄκρον ἀκριβολογούσης λογιζέσθαι παρεσκεύασεν κτλ.

15) Latinam utriusque istius epistolae versionem, quam iuxta exemplar Cardinalis Sirleti in Bibliotheca Columnensi asservatum Petrus Morinus confecit, Baronius Annalibus inseruit.¹⁾ Graecum vero ἀρχέτυπον primus e tenebris eruit unaque cum aliis documentis ad historiam funesti schismatis pertinentibus publicavit a. 1705 Anthimus, Praesul Photianus, in opere rarissimo, quod in Bibliotheca D. Marci Veneta excussi, sic intitulo: *Τόμος Χαράς, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἐπιστολαὶ Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ὀγδόη σύνοδος, τὰ ἀντιῤῥητικά κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάππα τῆς Ρώμης, Νικολάου Ἱατροφιλοσόφου, λόγος Μελετίου Ἀλεξανδρείας κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάππα, διάλογος Ἱερομνήμονος μοναχοῦ μετὰ τινος ἐτέρου Μοναχοῦ κατὰ Λατίνων, τυπωθεῖς ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ῥημνικου, ἐν ἔτει φησὶ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.*

Litteras Photianas in schedis Allatianis supra signatis excipiunt eiusdem pseudopatriarchae Ἀμφιλόχια ἢ λόγων ἱεροῦν καὶ ζητημάτων ἱερολογίαι πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν ὁσιώτατον μητροπολίτην Κυζίκου, ἐν τῷ καιρῷ τῶν πειρασμῶν, ζητημάτων διαφόρων εἰς ἀριθμὸν τριακοσίων συντεινόντων ἐπιλυσιν αἰτησάμενον.²⁾

16) Codex XXIV trium Demetrii Cydonii³⁾ operum continet ἀπόγραφα:

- a) Τοῦ μακαρίτου κυροῦ Δημητρίου τοῦ Κυδωνῆ. Cod. Graec. Vaticanus 1102 p. 55. „Λεόμαι πρὸς Θεοῦ τῶν ὑστερόν ποτ' ἴσως τοῦτον ἀναγνωσομένων τὸν λόγον“ κτλ.
- b) Δημητρίου Κυδωνος περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Codex Ottobonianus 60 p. 257. „Ἐπὶ πολ-

¹⁾ Baronii Annal. Ecclesiast. aa. 859, 71 sq. 861, 39 sq. Cfr. lib. n. a. 1857 sub titulo: „Papst Nikolaus der Erste und die byzant. Staatskirche seiner Zeit“ edit. pp. 13 sq.

²⁾ Ang. Maii Scriptorum Veter. Collect. Vatican. Tom. I. P. II.

³⁾ Fabricii Biblioth. Graec. X, 385.

λῶν τῆς σῆς φιλομαθίας καὶ τοῦ φιλαλήθους τρόπου
 πείραν λαβών“ κτλ. *Adpersae sunt variantes ex Cod.*
Vaticano 1756 saec. XVI lectiones.

- c) Τοῦ ὑπερφυοῦς καὶ σοφωτάτου καὶ ἐν ἀληθείᾳ θείου
 ἀνδρὸς κυροῦ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη, πρὸς τοῦ Κα-
 βάσιλα ἐλέγχους κατὰ τῶν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος κεφαλαίων τοῦ ἁγίου Θωμᾶ. *Cod.*
Graec. Vatic. 614 p. 110. „Ἡ μὲν κατὰ Λατίνων προ-
 θυμία τοῦ ἀνδρὸς τούτου“ κτλ.

Calci adiectus est index scriptorum S. Augustini
 (De trinitate; de fide ad Petrum; de libero arbitrio etc.)
 a Demetrio Cydonio graece redditorem. Cfr. *Codices*
Vaticani 606 (Ἑρμηνεία τοῦ βιβλίου Αὐγουστίνου Ἰπ-
 πῶνος περὶ πίστεως πρὸς Πέτρον εἰς τὴν ἐλληνικὴν
 γλῶσσαν. ἡ ἀρχή. Τῆς σῆς ἀγάπης τέκνον Πέτρε τὴν
 ἐπιστολὴν ἐδεξάμην κτλ.), 607 (Ἑρμηνεία τοῦ μονο-
 λογίου Αὐγουστίνου Ἰππῶνος ἐν εὐχαῖς λζ'. ἡ ἀρχή. Ἐπι-
 γνοῖν σε Κύριε τὸν ἐπιγινώσκοντά με κτλ.), 677 et 1115
 (Ἑρμηνεία εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶτταν λόγων τοῦ ἁγίου
 Αὐγουστίνου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. ἡ ἀρχή. Ὁ Κύ-
 ριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσεν ἑαυτὸν οὕτως κτλ.).

17) Demetrius noster, vir solide doctus et mere ortho-
 doxus, patria Byzantinus vel Thessalonicensis, exeunte sae-
 culo XIV floruit. Imperatoris Cantacuzeni familiarissimus,
 una cum eodem monachorum albo adscriptus est. Postea-
 quam Mediolani literis et theologiae operam dedit, reversus
 in Creta substitit, erogatisque in pauperes bonis, in quodam
 Coenobio sancte vixit et obiit. Praeter lucubrationes in forulis
 Vallicellanis obvias versionesque S. Doctoris Hipponensis,
 memoratu digna sunt duo Cydonii opuscula, quae Petrus
 Arcudius Corcyraeus edidit; ¹⁾ unum de execrandis dogmati-
 bus Gregorii Palamae; alterum de processione Spiritus Sancti
 ad eos qui dicunt, Filium Dei non esse ex substantia Patris.
 Plura alia latent adhuc in Bibliotheca Vaticana, v. gr. Epi-

¹⁾ Arcudii Opusc. Aurea Theolog. pag. 401 sq.

stolae (Codd. 481 pag. 160, 632 p. 174, 678 p. 26, 1086 p. 228), Sermones (Codd. 486 p. 54, 604 p. 59, 677 p. 1, 678 p. 11) necnon Interpretationes tam S. Anselmi Cantuariensis (Cod. 1115 p. 65 = 1122 p. 170 de Spiritu Sancto: *ἐξελληνισμός Ἀνσέλμου Ἐπισκόπου Καντουαρίας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τοὺς Γραικοὺς. ἡ ἀρχὴ. Ἀρνεῖται τὸ τῶν Γραικῶν γένος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ.* — Cod. 1115 p. 81 de fermento et azymo: *ἐξελληνισμός Ἀνσέλμου Καντουαρίας περὶ ἀζύμων πρὸς Γαλλερνανόν ἐπίσκοπον Νουεμβούργης. ἡ ἀρχὴ. Εἰ βέβαιον ἦν περὶ τῆς σῆς φρονήσεως*) quam D. Thomae Aquinatis (Cod. 1093 p. 65 = 1122 p. 84: *ἐξελληνισμός τῆς βίβλου Θωμᾶ τοῦ Ἀκύνου πρὸς τινὰ ψάλτην Ἀντιοχείας. ἡ ἀρχὴ. Ὁ μακάριος ἀπόστολος Πέτρος ὁ παρὰ τοῦ Κυρίου κτλ.*).

Demetrium Manuel Caleca *ἐπιγραμματικῶς* debito exornavit elogio (Codd. Vatic. 677 p. 49, 1092 p. 28, 1093 p. 125).

18) In Codice Leonis Allatii XXV nobis occurrunt:

- a) Georgii Scholarii ad Capita Syllogistica Marci Ephesii Responsio ex Codice Vaticano 1488 saec. 16 exscripta.
- b) Bessarionis ad Argumenta Marci Ephesii Responsio ex Cod. Vat. 1488 deprompta, ab Aug. Mariotto cum Cod. Vat. 1497 saec. 16 conlata.
- c) Gregorii Protosyncelli Patriarchae Constantinopolitani (qui inde ab anno 1451 exul, Romae non sine sanctitatis opinione obiit sepultusque est in templo S. Georgii in Velabro prope forum Boarium)¹⁾ Apologia in Confessionem Marci Ephesii (*Τοῦ μακαρίου Γρηγορίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὁμολογητοῦ Ἀπολογία εἰς τὴν τοῦ Ἐφέσου ὁμολογίαν. Ὁ τῆς Ἐφεσίων πόλεως Ἀρχιερεὺς κτλ.*) ex Cod. Vat. 1497 descripta et cum Cod. Vat. 1488 collata, cum variis lectionibus autographis ex Codicibus memoratis a Mariotto adiectis.

¹⁾ *Allatius* De Ecclesiae Occident. atque Orient. perpet. Consens. L. III Cap. IV n. IV.

Duorum autem exemplarium discrepantiae sunt numero 60.

Ad hunc ipsum Protosyncellum referenda est Responsio ex variis Sanctorum sententiis ad epistolam Marci Ephesii, graece et latine, Caryophilo interprete, edita post Acta Concilii Florentini; ¹⁾ quacum arctissime cohaeret celebris Epistola ad Imperatorem Trapezuntis directa (*Ἡμεῖς, ὧ θεϊότατε Βασιλεῦ, χρεῖαν ἔχομεν, οὐ μόνον τῇ σῇ ὑψηλοτάτῃ βασιλείᾳ* κτλ. Codex Vaticanus 1428 fol. 81 sq.), ubi de processione Spiritus Sancti ita tractatur, ut additione illa Filioque nihil esse innovatum in Symbolo ostendatur.

19) Maximi absque dubio momenti est hucusque inedita Capitum Syllogisticorum Marci Eugenici ²⁾ Confutatio a Georgio Scholario inchoata, ab eximio Card. Bessarione absoluta. Utrumque rogatu Gregorii Protosyncelli Patriarchae Ephesii contra Latinos argumentis respondisse Nicaenumque in locum Scholarii morte praeventi successisse, patet ex iis quae leguntur in Codice Vaticano 1428 pag. 128: „*Μάρκου μητροπολίτου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ Κεφάλαια συλλογιστικά πρὸς Λατίνους· ἀποκρίσις δὲ πρὸς ταῦτα, τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου, ἐξ αἰτήσεως τοῦ μακαρίτου πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ νέου ὁμολογητοῦ*“ ac pag. 174 (c. XVII): „*ταῦτα τὰ κεφάλαια ἀντίειπεν ὁ σοφώτατος κύριος Γεώργιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, αἰτήσαντος τοῦ μακαρίτου κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου, ὄντος αὐτοῦ ἔτι μεγάλου πρωτοσυγγέλου· ὑπελείφθησαν δὲ καὶ ἄλλα ἃ οὐκ ἔφθασεν ἐπεξεργάσασθαι. γενομένου γοῦν ὁ μακαρίτης πατριάρχης ἐν Ῥώμῃ, ἤξιωσε τὸν σοφώτατον Καρδηνάλιον τὸν Νικαίας, ὅπως τὰπίλοιπα ἀπολογηθῇ οὗτος τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια, μήπως φησὶν εὐρεῖσθαι ἀνεξέ-*

¹⁾ Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος ed. Steph. Paulin. Vol. II.

²⁾ Cfr. Graeca Sernikavii versio ab Eugenio Bulgar Praesule Photiano confecta (περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς .. ἐν Πετροπόλει 1797) II, 709 sq.

ταστα, καὶ δόξη τοῖς ἀπλουστέροις ὅτι κατελήφθησαν ὡς ἀναντιρρόητα· ἐπινεύσας δὲ τῇ αὐτοῦ αἰτήσει, ἀπεσκοράκισεν αὐτὰ, ὀλίγοις ἀρκεσθεῖς λόγοις. ταῦτά εἰσι τὰ ἐπιλοιπα Ἐφέσου κεφάλαια ἃ καταλείψας ὁ Σχολάριος, ἀντεῖπε Νικαίας κτλ.“

Postquam magnam huius Confutationis quarto Graeciae Orthodoxae tomo inter ἀνέκδοτα inserendae partem ex libris Vallicellanis et Vaticanis fideliter descripseram, idem opus tam Florentiae in Bibliotheca Mediceo-Laurentiana Plut. X, 14 („Varia ad Concilium Florentinum pertinentia“) pag. 148 sq.¹⁾ quam in Codice Monacensi graeco 27 („Βησσαρίωνος καὶ τινῶν ἄλλων διαλέξεις. Ex Electorali Bibliotheca Sereniss. utriusque Bavariae Ducum“) pag. 180 sq. reperi. Est hic ultimus chartaceus saec. XV et XVI foliorum numero 499 optime conservatus,²⁾ in eoque praeterea insunt:

- a) fol. 4 sq. Bessarionis λόγος δογματικός.
- b) fol. 27 sq. Ad Lascarim Epistola.
- c) fol. 57 sq. Vecchi Constantinopolitani Epigraphae, Palamae Refutatio, Bessarionis refutatio Palamae.
- d) fol. 97 sq. Gregorii Protosyncelli ad Imperatorem Trapezuntis Epistola.
- e) fol. 258 sq. Bessarionis Epistola Catholica.
- f) fol. 271 sq. Georgii Trapezuntii ad Cretenses liber.
- g) fol. 284 sq. Eiusdem ad Palaeologum, ut in Italiam naviget, Exhortatio.

20) Iuvabit speciminis instar thesium Eugenici et anti-thesium Scholarii ac Bessarionis, quas typis paravi, caput secundum huc transscribere:

Ἐφέσου. Εἰ τιμιώτερον θεῶ τὸ αἰτίω τῆς θεότητος εἶναι, ἢ τὸ αἰτίω τῆς κτίσεως, πῶς τοῦ τιμιωτέρου πατρὶ

¹⁾ Cfr. Bandinii Catalogus; Lambecius VII, 111; Arcudius Lib. II de Concordia p. 113.

²⁾ Ign. Hardt Catal. Codd. MScr. Gr. Bibl. Reg. Bav. I, 140 sq.

καὶ νῆμ μὴ κοινωνοῦν κατὰ τοὺς Λατίνους τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔλαττον ἔσται τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ θεότητι· εἰ μὲν γὰρ ὅλως μεταδοτὸν τὸ τῆς θεότητος αἷτιον, διὰ τί μὴ καὶ τὸ πνεῦμα τούτου μετείληφεν. οὐδ' ἀμετάδοτον ὅλως ὡς τοῦ πατρὸς ἴδιον ὥσπερ καὶ τὸ ἀναίτιον, οὐδ' ὁ υἱὸς ἄρα τούτου μετέξει κατ' οὐδένα τρόπον· εἰ καὶ μάλα τοῦτο Λατῖνοι βούλονται.

Ὁ Σχολάριος. Οἱ Λατῖνοι τὸν υἱὸν δεύτερον καὶ ἐλάττω τοῦ πατρὸς τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ Βασιλείου καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων εἰληγότες πιστεύουσιν· καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ προϊέναι ὥσπερ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀναγκαίως πιστεύοντες, ἐκ τῶν κανονικῶν γραφῶν πολλὰ πρὸς τοῦτο εὐθύς φέροντα προϊσχομένων, ἐκ τῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας, τῶν παρὰ σφίσι τοῦτο διαρρήδην θεολογούντων, εἰ τις αὐτοὺς ἔροιτο. οὐκοῦν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ υἱοῦ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας καὶ τρίτον ἀπὸ πατρὸς λέγεται· οὐκ ἂν ἀρνήσαιντο· εἰδότες οὐδὲν ἐντεῦθεν συμβαῖνον ἄτοπον. εἰ γὰρ οὐδὲν τῷ φυσικῷ τοῦ υἱοῦ ἀξιώματι προϊσταται τὸ δευτερεύειν τῇ τάξει καὶ τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι οὐδὲ τῷ τοῦ πνεύματος ἐμποδῶν ἔσται τὸ τρίτον αὐτὸ εἶναι τῇ τάξει· εἰ δὲ τῷ πνεύματι τοῦτ' αἰσχρὸν ἦν, κἄκεινο τῷ νῆμ οὐδὲν ἦττον αἰσχρὸν ἂν ἦν. τοῦτο μὲν δεῖ φυλάττεσθαι τοὺς Λατίνους, εἰ τὰ αὐτοῖς δοκοῦντα λέγουσι, καὶ εἰ κακῶς ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν ταῦτα συνάγουσιν· ἔως δ' ἂν ἐκ τοῦ υἱοῦ προϊέναι τὸ πνεῦμα οἱ τε διδάσκαλοι λέγωσιν αἱ τε ἀρχαὶ τῆς πίστεως εἰς τοῦτο φέρωσιν ἀναγκαίως, ἴσως μὲν οὐδὲν χρῆν ἀποκρίνεσθαι πρὸς τὰς τῶν ἀτόπων ἐπιφορὰς· προσήκοι γὰρ ἂν μᾶλλον ἀπολογεῖσθαι τοῖς πρῶτον ταῦτα ἡξιοκόσιν· εἰ δὲ καὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἄλλ' οὐ γὰρ πρὸς ταύτην. οὐ γὰρ ἔστιν ἄτοπον καθ' αὐτὸ, τὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει· οὐδ' ὕφεισιν τινα τοῦτο ποιεῖ τῷ τῆς φύσεως ἀξιώματι, εἰ γε μὴδ' ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τὸ δευτερεύειν. καὶ πάλιν εἰ τις αὐτοὺς ἔροιτο, οὐκοῦν τὸ πνεῦμα οὐκ ἔστι θεότητος αἷτιον, καὶ μᾶλλον ἐροῦσι θαρρόντες· τίνος γὰρ καὶ ἔσται· οὔτε γὰρ αἷτιον

ἔσται, ὧν αἰτιατὸν εἶναι πιστεύεται κατ' ἐπ' ἀνόδο· οὐ γὰρ ἀντιστρέφει, φησὶν ὁ Διονύσιος, τὰ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας, οὐθ' ἑαυτοῦ οὐθ' ἑτέρου τινός. εἰ δὲ πᾶσαν ἀνάγκην εἶναι φησὶν οἱ Γραικοὶ καὶ αὐτὸ τινός αἴτιον εἶναι, ἣ τιθέτωσαν αὐτοὶ, καὶ τῆς καινοτομίας ὀφειλέτωσαν τὰς εὐθύνας, ἢ μηδὲ τοῖς Λατίνοις ἐγκαλείτωσαν· ἔως γὰρ ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν ἔπεται καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων κηρύττεται τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τρίτον εἶναι συμβαίνει τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, καὶ αὐτὸ μόνον μηδενὸς αἴτιον εἶναι, καὶ ὅτι οὖν τῶν τοιούτων, ὥπερ ἄτοπα μὲν οὐδαμῶς, οὐδὲ λυμαινόμενά που τοῖς δόγμασιν. ἔστω δὲ καὶ ἄτοπα ταῦτ' εἶναι, οὐδὲν μᾶλλον Λατίνοις ἢ τοῖς διδασκάλοις τῆς ἐκκλησίας ταῦτα προσάπτουσι τὰ ἐγκλήματα· μᾶλλον δὲ κοινὰς ἀπορίας εἰς τὴν πίστιν κομίζουσιν, ἃς λύειν μόνον ἂν ἔργον γένοιτο τοῦ πρώτου τὴν τοιαύτην πίστιν διδάξαντος. οἱ μὲν οὖν Λατίνοι ταῦτα ἂν εἴποιεν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγίους παράγειν ἂν ἔχοιεν· μείζονα τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν λέγοντας, καὶ τὸ πνεῦμα τρίτον ἀπὸ πατρὸς, τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας δηλονότι. ἀλλ' εἰ καὶ μηδὲνα παράγειν ἔχοιεν, ἀρκέσει τοσοῦτον αὐτοῖς, ὅτι ὁ υἱὸς ἐλάττων ἐστὶ τοῦ πατρὸς, καὶ δεύτερος τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας. ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὁμοούσιος καὶ ὁμότιμος τῷ πατρὶ, καὶ θεὸς ἀληθινὸς εἶναι πιστεύεται. ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐπιχείρημα λύσις σαφὴς μὲν καὶ ἐκ τῶν προειρημένων, μεθοδευθεῖη δ' ἂν καὶ οὕτως· εἰ τὸ πνεῦμα, φησὶ, τὸ ἅγιον μὴ κοινωνοίη τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ἔσται ἐλάττων τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ θεότητι. ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ψεῦδος, καὶ τὸ ἡγούμενον ἄρα. ἢ τοίνυν ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς ἀρχὴ εἰσι θεότητος, καὶ κοινωνεῖ τούτου καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς ἀρχὴ εἰσι θεότητος, ὁλεται δὲ δεικνύναι τὴν ἀκολουθίαν ἀπὸ τοῦ μᾶλλον, οὕτω· εἰ ἐλάττων ἂν ἦν τὸ πνεῦμα, μὴ κοινωνοῦν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ τῆς αἰτίας τῆς κτίσεως, ὥπερ ἐστὶν ἐλάττων τῷ θεῷ, πολλὰ μᾶλλον ἂν εἴη μὴ κοινωνοῦν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ὥπερ ἔστι τῷ θεῷ μείζον. εἰ μὲν οὖν ἡ λεπτότης τῶν φρενῶν αὕτη κατὰ τὸν εἰπόντα ἐκβάλλει τῆς ἀρχῆς τῆς θεότητος

καὶ τὸν πατέρα, οὐ τὸν υἱὸν μόνον, παρίημι τοῖς ὁπωσοῦν πεπειραμένοις περὶ τὰ τοιαῦτα σκοπεῖν καὶ ἐλέγχειν. ἵνα γὰρ μὴ ἢ τὸ πνεῦμα ἑλαττον τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ θεότητι, οὐδὲ τῷ πατρὶ δεῖ μὴ κοινωνεῖν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, κοινωνήσῃ ἄρα· ἢ τοίνυν καὶ τὸ πνεῦμα ἔσται ἀρχὴ θεότητος, ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ πατὴρ ἔστιν· εἰ γὰρ ἔστιν ὁ πατὴρ ἀρχὴ θεότητος, τὸ δὲ πνεῦμα οὐκ ἔστι, κατ' αὐτὸν ἑλαττον ἔσται τῇ θεότητι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἀλλ' ἐρωτήσουσιν αὐτὸν οἱ Λατῖνοι καὶ μάλα εἰκότως, ὑπὸ τῆς ἀπορίας αὐτοῦ προβιβασθέντες, εἰ τιμιώτερον θεῷ τῷ αἰτίῳ θεότητος εἶναι, ἢ τῷ αἰτίῳ τῆς κτίσεως, πῶς τοῦ τιμιωτέρου μὴ κοινωνῶν ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ, οὐκ ἐλάττων ἔσται τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ θεότητι. οἶμαι ἐρεῖ, ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπαρχόντων τῷ πατρὶ, καὶ τὰ τιμιώτατα ἢ, τὸν υἱὸν κοινωνεῖν· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων καὶ πάν· ὅσα δὲ οὐχ οἷόν τε ὑπάρχειν τῷ υἱῷ ἢ υἱῷ, τούτων εἰ μὴ κοινωνοίη ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ, οἶδεν ἔστιν ἄτοπον· οὐδ' ἀναιρεῖται ἐντεῦθεν ἡ τοῦ υἱοῦ θεότης καὶ τὸ ἀξίωμα. ἐρεῖ δὲ καὶ τὸ αἷτιον τῆς θεότητος τοιοῦτον εἶναι αὐτὸς, τουτέστιν ἴδιον τοῦ πατρὸς, καὶ τῷ υἱῷ μὴ δυνάμενον ὅλως προσεῖναι. ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἔωμεν· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ ζητούμενον καὶ περὶ τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις. τέως δὲ ἐρεῖ τὸ μὴ δυνάμενον ὑπάρχειν τῷ υἱῷ οὐδὲν λυμαίνεσθαι τῷ ἀξιώματι τοῦ υἱοῦ, εἰ λέγοι τὸ μὴ ὑπάρχειν· ἢ τοίνυν ἀρκέσει ἡ ὁμοία καὶ περὶ τοῦ πνεύματος ἀπόκρισις τε καὶ λύσις, ἢ οἷδὲ περὶ τοῦ υἱοῦ ἔσται ἱκανή· ἀλλ' οὐδὲ ἄλλο τι ἀποκρινεῖται πρὸς τὴν εἰρημένην ἐρώτησιν παρὰ τὸ εἰρημένον· εἰ δὲ ἄλλο τι ἀποκρινεῖται, ψεῦδος ἔσται, καὶ οὐδὲ ἀκοαῖς ἀνεκτόν. διδομένου γὰρ τὸν υἱὸν μὴ εἶναι ἀρχὴν θεότητος, αὕτη μόνη δύναται εἶναι ἀπόκρισις πρὸς τὸν ἀποροῦντα περὶ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ. ὥσπερ καὶ πρὸς τὸν ἀπορήσαντα ἂν καὶ πῶς ἔστιν ὁ υἱὸς ἀληθινὸς θεὸς καὶ ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, εἶπερ οὐ κοινωνεῖ αὐτῷ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου πράγματος τοσούτου, οὐκ ἂν ἦν ἐτέρως ἀποκρίνασθαι ἀληθῶς, ἢ ὃν προεῖρηται τρόπον. ἀφελῶς δὲ εἶπε καὶ τιμιώτερον εἶναι τῷ θεῷ τὸ αἰτίῳ θεότητος εἶναι ἢ τὸ αἰτίῳ τῆς κτίσεως· οὐδὲν γὰρ τῶν τῷ θεῷ ὑπαρχόντων, τιμιωτέρον

ἐστιν αὐτῷ θεῷ, ἢ ἕτερον. ἀλλὰ τοῦτο οἱ τοὺς βαθμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν θείων καινομήσαντες, μόνου ἐτόλμησαν, καὶ εἴ τις ἀμαθὲς ἐκείνοις ἀμαθὲς ὦν καὶ αὐτὸς προσέειπε. τὸ δ' ἀληθὲς οὕτως ἔχει ὅτι εἴ τι πρόσκειται τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, ἢ θεῷ καὶ οὐ καθόσον διακρίνεται τοῦ υἱοῦ, τοῦτέστιν οὐ καθὼ πατρὶ καὶ γεννῶντι, τοῦτο δεῖ καὶ τῇ φύσει προσεῖναι υἱῷ· καὶ εἴ τι μὴ προσείη, οἷον ἄρα καὶ εἴη, ἐλάττω ἐστὶ ταύτῃ ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς· ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ τοῦ πατρὸς, ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ τοῦ πνεύματος λόγος, τῇ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἀποβλέψει. εἴ τι γὰρ πρόσκειται πατρὶ καὶ υἱῷ καθὼ θεῷ καὶ οὐ καθὼ ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἀναφορὰν, τοῦτο δεῖ καὶ τῷ πνεύματι προσεῖναι· καὶ εἰ μὴ πρόσκειται, ἑλάττω ἐστὶ αὐτῶν τὸ πνεῦμα τῇ φύσει. ἀλλὰ τὸ προβάλλειν πρόσκειται αὐτοῖς, καθὼ ἀναφέρονται πρὸς πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄρα δεῖ καὶ τῷ πνεύματι τοῦτο προσεῖναι, οὔτε διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἑλάττω αὐτὸ εἶναι τῇ φύσει ἐκείνων· εἰ δὲ μὴ, χάρα ἂν εἴη καὶ Ἀρειανοῖς, διὰ τὸ τὸν υἱὸν γεννητὸν εἶναι, ἐλάττωνα τοῦ πατρὸς εἶναι τῇ φύσει τοῦτον ἀποφαινομένοις, καὶ σύμμαχον πειρωμένοις ἔχειν τοῦ ψεύδους τὸ εὐαγγέλιον, μείζω τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα διαγορεύον. ᾗοντο γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀγεννησίαν, καὶ ἐκ τοῦ ἐλάττω εἶναι τοῦ πατρὸς αὐτὸν, τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι, καὶ τῇ φύσει πάντως ἐλάττω τυγχάνειν, καὶ ἄλλης οὐσίας εἶναι παρὰ τὸν πατέρα· ἀλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα. ἐξ ἀπάντων τοίνυν τούτων δεικνύται, ὅτι τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἀκολουθία, καὶ ἡ ταύτης δεῖξις, παντάπασιν ἀληθείας ἐστέρηται.

21) Celebris est de persona Georgii Scholarii controversia, pluresne an unus tantum Georgius Scholarius eadem aetate fuerint; qua super re pauca heic obiter commemorasse sat erit.¹⁾ Sunt qui cum Manuele Malaxo asserant, unum fuisse, patria Constantinopolitanum, philosophicis disciplinis et reliqua litteratura doctissimum, qui cum Ioanne Palaeologo

¹⁾ Cfr. C. Werner Geschichte der apologetischen u. polem. Literatur der christl. Theologie (Scaphus. 1864) III, 66 sq.

in Italiam ad Concilium venerat, in quo et de auxilio patriae ferendo et de pace plures atque elegantissimas orationes composuit, postmodum cum Imperatore Constantinopolim regressum, capta eversaue urbe a Turcis, iussu Turcarum Imperatoris a Graecis invitum patriarcham creatum, nomenque in Gennadium mutasse, et cum non ultra annos quinque et menses sedisset, negotiorum mole perterritum, throno renunciasset sibi vixisse. Contra Ioannes Matthaeus Caryophilus Archiepiscopus Iconiensis, Actorum Florentinorum interpres, quum vidisset sub Georgii Scholarii nomine duos commentarios diversos adversosque de eodem argumento, unum contra Latinos pro Graecis, alterum contra Graecos pro Latinis; in eam abiit sententiam, duos fuisse Georgios Scholarios; unum qui Concilio Florentino interfuit, et pro Latinis contra Graecos scripsit, quique sine ulla dignitate laicus ante captam Constantinopolim obiit; alterum, Marci Ephesii alumnum, numquam in opinionem Latinorum abreptum, et qui post ereptum Graecis Byzantium, patriarchatum occupavit et calamo stricto contra Latinos insaniit. Nec inde mirum videri potest, quod Caryophilus una cum Arcudio ¹⁾ Opus praeclarum defensionis quinque Capitulorum Synodi Florentinae nullo modo ait elaboratum esse a Scholario Gennadio Patriarcha, qui fuerit perpetuus illius Concilii hostis. (Cfr. Codex Vallicellanus K 17: Collectanea de rebus Graecorum, fol. 83 sq. „Auctorem libri Defensionis quinque Capitulum non esse Gennadium Scholarium Patr. Cpolitani, sed Gregorium Protosyngelum Patriarcham item Cplit.“ *Ἐκμνησία τῶν πέντε κεφαλαίων κτλ.* Explanatio quinque Capitulum definitionis S. Generalis Florentinae Synodi, iam olim pie conscripta, nunc vero ad communem Graecorum utilitatem vernaculo eorum sermone donata. *Falso antea Gennadio Patriarchae adscripta.* Romae 1628.) Porro post Robertum Creightonum Syropuli editorem Eusebius Renaudot et Richardus Simon unum opinati sunt exstitisse Georgium Scholarium, qui dum

¹⁾ Arcadius de Concordia I, 3; II, 15.

Florentiae S. Unionis advocatus et promotor fuerit, in Graeciam reversus Marci Eugenici amicum se gesserit.

Atvero longe aliter rem sese habere Leo Allatius disertis argumentis comprobavit,¹⁾ quorum summa est haecce. Duo fuerunt et eodem tempore Georgii, Scholarii utrique cognomento, non indocti neque ineruditi, verumtamen non uno animo, nec eorundem defensores, sed sententiis et voluntatibus discordes. Hic Latinos, ille Graecos ad extremum usque spiritum oppugnavit. Scholarius, qui Graecorum causam egit et Ecclesiae Latinae convicium fecit, inglorius, absque ulla patriarchatus dignitate, et forte ante excisum Byzantium, monachi tantum habitu, Georgium in Gennadium commutans, fato functus est. Catholicus vero Scholarius, qui semper virtute et doctrina sua praesidio Latinis contra Graecos fuit et cum Graecorum imperatore in Italiam veniens Concilio interfuit, adhortationem ad Synodum fecit de Pace, quae cum tribus eiusdem Orationibus ad promovendam unionem conscriptis et Synodo exhibitis tanquam appendix Actis Florentinis graece iussu Gregorii PP. XIII Romae 1577 excusis accessit. Postea electus Patriarcha Constantinopolitanus, ex more Graecorum nomine mutato Gennadius vocari voluit. Quum quinquennium et aliquot menses praefuisset, tranquillae vitae ac quietis studiosus patriarchatu se abdicavit et in monasterio Prodromi, in monte Menoecei prope Serras sito, vitam posuit. Mahumeti, Turcarum Imperatori, de pluribus christianae fidei articulis interroganti Gennadius respondit sub forma Dialogi, qui in Bibliotheca Patrum Coloniensi (XIV, 376) impressus sic intitulatur: „Sapientissimi et doctissimi viri Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopoleos Novae Romae, Sermocinatio habita de recta et inculcata Christianorum fide; translata est autem haec confessio in turco-arabicam linguam ab Achmete Berrhoeae Praetore, qui Mahumetis Zelebi Commentariensis pater fuit.“ Ipsius qui-

¹⁾ *Leo Allatius De Consensione* III, 5 sq. In Roberti Creyghtoni Appar. Exerc. VII, 83 sq.

dem de genuina textus forma graeca adhuc sub iudice lis est.¹⁾ Nihil autem Dialogus continet quod non sit adaptatum placitis eiusdem Gennadii, qui Apologiam quinque capitum seu articulorum Definitionis fidei in Synodo Florentina editae composuit. Ea sub Gregorio XIII a Fabio Benevolentio Senensi latine reddita, ad communem Graecorum utilitatem vernaculo eorum sermone seu lingua vulgari graeca prodiit Romae a. 1628 typis S. Congregationis de Prop. Fide gratis dispensanda Orientalibus. Restat adhuc diluenda obiectio a Confutatione inedita, quam supra commemoravimus, Caputum syllogisticorum Ephesii haud sine specie probabilitatis petita. Quemadmodum Codices Vallicellanus, Vaticani, Laurentianus, Monacensis operis auctorem designant Georgium Scholarium, ita in Codice Collegii Graecorum Athanasiani titulus sic conceptus est: *Συλλογισμοὶ κυροῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου κατὰ Λατίνων, καὶ ἀπολογία κυροῦ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰ αὐτά* (Syllogismi Domini Marci Eugenici Metropolitae Ephesii contra Latinos, et Responsio Domini Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani in eadem). Omnes autem libri MScr. ad caput XVII notam habent appositam, Scholarium seu Gennadium, antequam opus absolverit, mortem obiisse eique Gregorii Protosyncelli rogatu successisse Bessarionem tanquam continuatorem. Neque enim Gennadius Patriarcha supervixit Gregorio Protosyncello, qui inde ab anno 1451 Romae vitam agebat et tam Scholarium, ut contra Ephesii sophismata scriberet, adhortari, quam eo demortuo provinciam scriptionis Nicaeno committere poterat. Chronologicae igitur evanescunt difficultates opinioque de Gennadio Gregorii defuncti successore censenda est τὸ πρῶτον ψεῦδος, quod Caryophilum ad erroneam deduxit thesin, quod Scholarius ille, qui pro Latinis stetit, ante excisum Graecorum imperium mortem oppetierit, nullo functus sacerdotio.

¹⁾ Cfr. *Gazs*: Gennadius und Pletho, Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche. Bresl. 1844.

22) Codex Allatianus n. XXXIX: Divi Anselmi Episcopi Cantuariensis Dialogi Cur Deus homo, et quomodo homo iustus fiat. Eiusdem de Processione Spiritus Sancti et de Azymo ac Fermentato. Textus Latinus iuxta editionem Gerberoni cum interpretatione Graeca Demetrii Cydonii primo operi adiecta et ab Neophyto Rhodino exscripta et alio exemplari eiusdem versionis a Vernazza ex Codice Vaticano 1115 deprompto, cum Notis ac var. lectionibus tum autographis in Graecam interpretationem ex Codicum Vaticanorum 1115 et 1122, tum in textum Latinum ex Codd. Vatt. 310 et 79 Reginae Suecorum collatione cum textu ab Aug. Mariotto adiectis, et aliis fragmentis ac praefatione praeposita eiusdem Mariotti.

Citatus Rhodinus Romae a. 1659 typis mandavit libellum admodum utilem, sermone Graeco moderno conscriptum, Epistolam dico Ioanni Presbytero Paramythiensi nuncupatam, qua probat Romanum Pontificem non tantum Latinos, sed etiam Graecos, uti suas oves, quaerere illisque providere. Tum demum agit de processione Spiritus Sancti, de primatu Papae, de Azymo et Fermentato, de igne Purgatorio et visione beatifica. (*Νεοφύτου Πρεσβυτέρου τοῦ Ῥοδίνου Ἀπόκρισις εἰς τὴν Ἐπιστολὴν Ἰωάννου Πρεσβυτέρου καὶ Περφρενδαρίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παραμυθιάς εἰς τὴν παλαιὰν Ἑπειρον. εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ αὐτὸς εὐλαβέστατος Ἰωάννης, παραπονάται διὰ τὸν Ῥώμης Ἀρχιερέα, ὅτι ὡς ἄκρος ποιμένας, καὶ ὡς διάδοχος τοῦ Πέτρου, δὲν ζητᾷ τὰ πρόβατα, τουτέστιν ἐκείνους, ὅπου ζιοῦσιν εἰς τὸ ῥιτὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.*)

23) Codex XLV est Graeco-Italus cum hac inscriptione: *Λέξις ταπεινωτάτη καὶ αἰδεσιμωτάτη πρὸς τοὺς μακαριωτάτους καὶ ἀγιωτάτους Ἀνατολικούς Πατριάρχας περὶ τοῦ Ἐγκυκλιοῦ Γράμματος τοῦ συνοδικῶς ὑπ' αὐτῶν συνθεμένου ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει* = Cristodulo Saulaniri Supplica ai Patriarchi di Oriente sopra uno scritto ennciclico dogmatico scritto in Constantinopoli; in cui si contiene una confutazione degli errori de Greci Scismatici.

Auctor anonymus se profitetur Monachum, qui dum decretorum Synodi Constantinopolitanae a. 1638 contra Cyrillum Lucarim et Novatores celebratae polemicam habet rationem, sanctam veramque unionem propugnat. Ut autem catholicum de Primatu, de processione Spiritus Sancti, de visione beatifica etc. dogma vindicet, argumenta non solum ex SS. Patribus et Conciliis, verum etiam simili atque „Flosculus Veritatis“ a Basilianis Balasfalsensibus collectus ¹⁾ modo ex libris Ecclesiae Orientalis liturgicis derivat.

Ad mentem auctoris sanam ac piam cognoscendam sequentia conferent ex Graeco textu et Italica versione excerpta. „*Λοιπὸν ὁ Πέτρος ἄρχων τῶν ἀποστόλων καὶ ἀρχιποιμὴν τῶν ποιμένων προστάτης, κριτὴς καὶ ἀνώτερος πάντων εἰς ὅλην τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἔσονται καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τῆς ῥωμαϊκῆς καθέδρας . . διάδοχοι αὐτοῦ . . ὅτι νῦν ἐκληρονόμησαν ταῖς ἰδίαις εὐγενείαις προνόμια, καὶ προτερήματα ἴδια τοῦ Πέτρου, ὡς ὁμολογεῖ ἡ ἐκκλησία, καὶ οἱ πατέρες μὲ ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ὡς ἐφανερώθη καὶ ἐμαρτυρήθη ἀπ' ὅλους τοὺς καθολικοὺς καὶ ὀρθοδόξους προπάτορας κτλ.*“ — „Li successori di S: Pietro che senz' alcun dubbio sono i Romani Pontefici, godono le prerogative, e le facoltà concesseli dal Salvatore, che lo costituirono in una potestà universale sopra tutta la Chiesa Cattolica, e chiunque negasse questa verità, forza è confessi, che la Chiesa, che si chiama Cristiana, non sia quella istituita dal Redentore, e fondata da SS. Apostoli.“ — „Vi scongiuro con S. Paolo: Cupio anathema esse a Christo pro fratribus meis, purché concediate il lume necessario, e la gratia della concordia tra Fedeli, acciò tutti siano un cuore, et un' anima in voi, e con voi; che se mai vi fosse qualch' uno così perverso, che ripugnasse a questa santa unione, che è vostra volontà eterna rivelata, quando la schiedeste dal vostro Eterno Padre, Ut sint unum, sicut et nos unum sumus, *¶* supplico a nome di tutti i Fedeli, e di tutta la Chiesa Cattolica et Apostolica, acciò l'illu-

¹⁾ Flosc. Verit. de Ecclesiarium Unione etc. nov. ed. Romae 1862.

minate e convertiate a voi. E poiche a questa santa unione conferisce di molto la costante aderenza¹, e fermezza nella dottrina della Chiesa Cattolica, et Orthodoxa, e de SSmi Padri interpreti sinceri della vera intelligenza delle sacre Carte, vi chiedo instantissimamente della vostra efficacissima assistenza, e protettione, ad effetto siano esatti osservanti de' dogmi, che c'insegnano e predicano uniformi e coerenti.“

24) Codicem Allatianum LIII constituunt Simonis Constantinopolitani (ideo sic dicti, quia is etsi in Creta insula natus erat, tamen genus Constantinopolin retulit) ex Ordine Praedicatorum Tractatus tres de Processione Spiritus Sancti. Meminit ipsius, qui saeculo XIII circa tempus S. Concilii Lugdunensis floruit, ¹⁾ Georgius Trapezuntius in epistola ad Monachos Cretenses hunc in modum: *Σίμων ιερομόναχος τῆς τῶν κηρύκων τάξεως, ζηλωτῆς ὢν τῶν θείων δογμάτων, ἦλθεν εἰς Πάμην, ἵν' ὅσον δυνηθείη ἐν κυρίῳ τοὺς Κρητας, ὅθεν ἐστὶ καὶ αὐτὸς, ὠφελήσειε. καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἐρευνάν τε καὶ κρίσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι αἰρετικῶν ἐλαβε παρὰ τοῦ ἀκροῦ ἀρχιερέως. ἔπειτα δὲ καὶ γράμματα ἐδόθη αὐτῷ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιερέως διαλαμβάνοντα δεῖν πάντας τοὺς Γραικοὺς ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς μνήμην ποιεῖσθαι τοῦ Πάπα ἐν ταῖς θείαις λειτουργίαις, καὶ τὸ ἅγιον σύμβολον ἀκολουθῶς τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ ἐκφωνεῖν οὕτω· καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορευόμενον.* „Simon Hieromonachus ex Ordine Dominicanorum, cum impensius zelo divinorum dogmatum exardesceret, Romam appulit, ut pro viribus in Domino Cretenses, Cretensis ipse, adiuuaret. Et primum quidem inquisitionem, et iudicium Haereticorum, qui in Graecia sunt, a Summo Pontifice obtinuit. Accepit deinde litteras ab eodem Summo Pontifice, quibus praecipiebatur, ut Graeci omnes tam antistites quam sacerdotes commemorationem Papae inter Missa-

¹⁾ Cfr. Leo Allatius De Simeonum Scriptis Diatriba pag. 202.

rum sacra solemnia facerent omnino,¹⁾ et sacrum Symbolum, uti in Romana Ecclesia fieri solebat, hunc in modum recitarent, Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit.“

Tres Simonis tractatus schedis Leonis inserti ex Codicibus Vaticanis 433 et 1104 ita sunt exscripti, ut simul variantes lectiones cum aliis fragmentis manu Aug. Mariotti inveniantur adiectae. Ac primum quidem eorum Monachus Constantinopolitanus Manuēli Olobolo (τῷ πανεντιμωτάτῳ καὶ πανσοφωτάτῳ ῥήτορι τῷ πρωτοσυγγέλλῳ διδασκάλῳ καὶ εἰς τὰ μάλιστα προσφιλεῖ μοι κυρίῳ Μανουήλ τῷ διὰ τοῦ τε θεῖου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος Μαξίμῳ τῷ ὁμοβόλῳ, φράς Σίμων ὁ Κωνσταντινουπόλιτης, ὁ ἐκ τῆς τάξεως τῶν Κηρύκων, ἐν τῷ τοῦ μονογεννήτορος θεοῦ καὶ πατρὸς μονογενεῖ θεῷ λόγῳ αἰεὶ χαίρειν), qui postea monachum induens Maximus dictus est, dedicavit. P. Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον φιλανθρωπότατον ὄν, διὰ τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος διεγείρει πρὸς ἀδελφικὴν διάθεσιν καὶ φροντίδα ἕκαστον, μάλιστα ὃ ἐγκεχειρίσται τὸ τῶν θεῶν εὐαγγελίων σωτήριον κήρυγμα, λέγον· περιδραμε, σπεῦσον, ἐξέγειρον σὸν φίλον. διὰ τοῦτο ἐγὼ, εἰ καὶ ἀνίκανος εἰμὶ τοῦ λέγειν καὶ γράφειν τὰ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀδελφῶν μου τῶν κατὰ σάρκα, ἀλλ' ὅτι τὰς ἐλπίδας ἀναθεῖς πρὸς τὸν θεάνθρωπον κύριον Ἰησοῦν, ὡς εἶπεν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, προεθυμήθην πρὸς τὸ παρὸν ὀλίγ' ἅττα γράψαι σοι τινὰ ἐξ αὐτῆς πρώτον τῆς θεοπνεύστου γραφῆς. . . πότερον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐξ υἱοῦ, ἢ ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ κτλ. Secundus autem tractatus, qui Sophoniae (τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ τῷ ἡγαπημένῳ μοι ἐν Κυρίῳ πατρὶ κυρῷ Σοφωνίᾳ) inscribitur, in principio ansam auctori ad opusculum elaborandum datam sic innuit: Μέννημαι ὡς ὅτι ἡ μεγάλη ἀγίωσύνη σου ἀπέσταλτο παρὰ τοῦ τρισμεγίστου

¹⁾ Cfr. *Bona Rer. Liturgic.* II, 11 n. 3. *Benedicti PP. XIV Constit. Ex quo primum* (Bullarium Pont. S. Congreg. de Prop. Fide III, 395 sq.) § 10 sq.

βασιλέως τῶν Ῥωμαίων πρέσβις πρὸς τὸν ἐνδοξότατον Ῥῆγα
 Σικελίας καὶ χάριν τούτου τὴν πορείαν διὰ τῆς Εὐρίπου πε-
 ποιήκας, ἐνεχειρίσατό μοι ἐκέισε τινὰ τόμον, ἐν ᾧ περιείληπτο
 χρήσις τις ἱερὰ τοῦ ἐν ἁγίοις μεγάλου Βασιλείου ἐμπεριεχο-
 μένη ἐν τινὶ τῶν πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὸν Νύσσης Γρηγόριον
 λόγων αὐτοῦ τῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ¹⁾.
 ὅπως ἐξετάσας αὐτὴν γνωρίσω κατὰ τὸ ἐφικτόν μοι τῇ σῇ
 ἁγιότητι τὴν αὐτῆς ἔννοιαν. Ἐδόκει γάρ σοι δι' αὐτῆς τεθεο-
 λογηκέναι, ὡς εἶπας, τὸν μέγαν Βασιλεῖον, μόνον τὸν πατέρα
 οὐσίαν εἶναι τοῦ πνεύματος, καὶ οὐ μὴν σὺν αὐτῷ τὸν υἱόν,
 ὡς δισχυρίζονται οἱ ἐξ ἀμφοῖν προάγεσθαι τὸ αὐτὸ λέγον-
 τες. ἔχει καίτοιγε ἡ αὐτή, ὡς ἐμπεριείληπται ἐν βιβλίῳ ἀρχαιο-
 τάτῳ ἀποκειμένῳ ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ μονῇ τοῦ κυροῦ Μελετίου,
 οὕτως ἐπὶ λέξεως. „Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀφ'
 οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν χτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ
 μὲν υἱοῦ ἥρτηται, ᾧ ἀδιαστάτως καταλαμβάνεται, τῆς διὰ
 τοῦ πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπο-
 ρεύεται. τοῦτο γνωριστικὸν τῆς παρὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότη-
 τος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι,
 καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφρεστάναι. ὁ δὲ υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ πα-
 τρὸς ἐκπορευόμενον πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρί-
 ζων μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδε-
 μίαν κατὰ τὸ ἰδιαῖον τῶν γνωρισμάτων ἔχει πρὸς τὸν πατέρα ἢ
 πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημένους σημείοις μόνοις
 γνωρίζεται. Ὁ δέ γε ἐπὶ πάντων θεὸς διαίρετον γνώρισμα τῆς
 ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ πατήρ εἶναι καὶ μηδὲ ἐκ μιᾶς αἰτίας
 ὑποστῆναι μόνος ἔχει, καὶ διὰ τούτων πάλιν τῶν σημείων
 καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐπιγινώσκειται.“ ²⁾ Ὅτι δὲ ὁ μέγας Βα-
 σίλειος διὰ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἱερᾶς χρήσεως οὐκ ἐναντιοῦται
 τῷ περὶ τὴν τοιάνδε πραγματείαν τῶν Ἰταλῶν δόγματι, ἀλλὰ
 μᾶλλον συνενδοκεῖ καὶ συνάδει, πρόδηλόν σοι γενήσεται διὰ

¹⁾ De differentia essentiae et substantiae. S. P. N. Gregorij Ep-
 Nyseni Opp. Tom. II. Parisiis 1615. p. 460 sq. (Legitur inter epistolas
 S. Basilii M. 43. ordine.)

²⁾ L. c. pag. 463.

τῶν ἱφειξῆς, εἰ τέως συνδρόμους ἔξοιμι πρὸς τουτὶ τὸ ἐγχείρημα τὰς πρὸς τὸν θεὸν τῆς σῆς ἀγιότητος ἀγίας εὐχὰς, ἃς διαπαντὸς χαρίζαιτό μοι ὁ Κύριος κτλ. Tertius denique tractatus formam epistolae ad Ioannem Nomophylacem exatae prae se fert, cuius exordium: Ἡ δῆλσις τῶν λόγων σου φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους· ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς Δαβὶδ τῇ πνευματικῇ κιθάρᾳ τοῦ ἁγίου πνεύματος κινηθεὶς διὰ τῶν τοιαῶνδε τῶν ἐν τῷ ρηί περιελημμένων ψαλμῶ προδῆλως δι᾽ οὐρανοῦ, ὡς ἡ θεόπνευστος καὶ θεορρήμων ἅπασα δηλονότι θεία γραφή τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης διερχομένη καὶ διαιρημένη φωτίζει τοὺς νοερούς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, καὶ συνετιεῖ τοὺς νηπίους τῷ πνεύματι πρὸς τὸ βαδίζειν ἀπροσκόπτως τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, τὴν ἐκείνου πρὸς ζωὴν κατὰ τὸ ἐν τῷ εἰρημένῳ ψαλμῷ ἀδόκimon παρὰ τοῦ ῥηθέντος Δαβὶδ λέγοντος πρὸς θεόν· λύχνος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου, εἴπουν ὁ λόγος σου, ὡς ἐτέρωθεν ἀναγινώσκειται, καὶ ὥς ταῖς τρίβοις μου. δεῖ δὲ ἡ θεόπνευστος γραφή διερχομένη εἶναι τε καὶ ἐξετάζεσθαι, ὡς ἐντέλλεται ὁ σωτὴρ λέγων· ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. ὅτι τὸ γράμμα θανατοῖ, τὸ δὲ πνεῦμα ζωογονεῖ, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, οὐ κατὰ τὰς ἀποδοκιμασθείσας καὶ ἀναθεματισθείσας παρὰ τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων κακοδόξους γνώμας τῶν αἰρετικῶν, τῶν ἐκδικητῶν τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ κατὰ τὰς θεοσόφους θεολογίας τῶν ἁγίων θεοφύρων πατέρων, τῶν θείων διδασκάλων καὶ φροστήρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῶν πρωτοεξάρχων καὶ διατακτόρων τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων, ὡς ἡ ὀρθοδοξότατος τῶν Γραικῶν ἐκκλησία κτλ.

Plura de Simone Constantinopolitano qui vult, Notas meas ad Nicephori Blemmidae Orationem primam (c. 10)¹⁾ necnon ad Ioannis Vecci Patriarchae de Unione Ecclesiarum librum (c. 33) adeat.²⁾

¹⁾ Scriptorum Graeciae Orthodoxae Bibl. Sel. rec. *Hugo Laemmer*. Vol. I. Friburg. 1864. Sect. II pag. 121 sq.

²⁾ Cfr. etiam *Leo Allatus* De Octava Synodo Photiana pag. 452 sq.

25) Superest Codex Allatianus LXX, in quo quinque Georgii Diaconi Metochitae de processione Spiritus Sancti etiam a Filio orationes (λόγοι) continentur. Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου Σύγγραμμα διαλαμβάνον ἃ μὲν οἱ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀντικείμενοι φασὶν εἰρήνην ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσει, καὶ λοιπαῖς πατριαῖς φωναῖς ἅλπερ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τοῦτο φωνοῦσιν, ἃ δὲ πατέρες οἱ θεόφοροι διεκλυτοῦντες διδάσκουσιν. Ex Codice Vaticano 1716 saec. XIV, qui erat Aloysii Lollini Episcopi Bellunensis, varietas lectionum in calce cuiusque Orationis exstat notata.

Georgius hic, Vesci discipulus doctrinaeque praeco nec dissimilis magistro in tormentis pro veritate firmissimo animo ferendis, alias adhuc pro asserendo Latinorum dogmate contexuit lucubrationes, quas Leo Allatius, Ioannis Chamatae vestigia secutus, enumeravit.¹⁾ Habentur praeterea eiusdem illius Diaconi τυπικὸν περὶ πίστεως (P. ἐπειδὴ γὰρ πρῶτιστον) necnon libelli περὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως (P. ἥδη τῇ πρώτῃ) et περὶ ψυχῆς (P. ἡ μὲν ὁρμή) in exemplari Vaticano 1187 pp. 545 sq. 565 sq. 597 sq. Metochitae autem Refutatio trium Capitum a Maximo Planude Monacho editorum (ἀντίρρησης τῶν τριῶν κεφαλαίων, ὧν ἐξέθετο Μαξιμος μοναχὸς ὁ πλανοῖδης) novis curis in secundo Graeciae Orthodoxae volumine nobis recensetur.

¹⁾ De Consensione II, 15 n. 9.

**SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

VOLUMINIS I SECTIO III:
IOANNIS VECCI DE UNIONE ECCLESiarUM.

M O N I T U M.

1) Ioannes Veccus Patriarcha Constantinopolitanus, ecclesiae catholicae et pontificiae dignitatis propugnator acerrimus, qualis aut quantus fuerit, ingenue nobis a Gregora describitur lib. V.¹⁾ Ἐν τούτοις μὲν τοι τοῖς καιροῖς τῆς μεγάλης ἡν ἐκκλησίας Χαρτοφύλαξ ὀνόματι Βέκκος, συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα καὶ λόγου καὶ παιδείας τρόφιμος. τοσούτοις δὲ καὶ παρὰ τῆς φύσεως συγκεκροτημένος χαρίσμασιν, ὅσοις τῶν τότε ἀνθρώπων οὐδεὶς. σώματος γὰρ εὐμήκει μεγέθει, καὶ ὄψει μετὰ τοῦ χαρίεντος ἐμβριθεῖ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῃ, καὶ γλώττης εὐκολίᾳ. καὶ δρόμῳ συντόνῳ, ἄλλοις τε πλείστοις, καὶ ἔτι διανοίας εὐπορίᾳ τε καὶ ὀξύτῃτι πρὸς ἅπαν τὸ προτιθέμενον. τούτοις ἅπασιν ἄριστα τοῦτον ἢ φύσις ἐξώπλισεν, ὥς εἶναι βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσι, καὶ πᾶσι σοφοῖς αἰδέσιμον, καὶ λαμπρὸν περιλάλημα. τοῦτον γενναίως ἀνθιστάμενον τῷ βασιλικῷ δόγματι, παντοῖος ὁ βασιλεὺς ἐγεγόνει, δι' ἐαυτοῦ τε καὶ τῶν τότε λογίων ἀποδείξεισι λογικαῖς καὶ νομίμοις πείσας συνθέσθαι τῷ δόγματι. ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εὐθηνίᾳ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώττης ἅπασαν συγκυκῶν, ὡς εἰπεῖν, ἀκοὴν ἀνέλυε τὰ τούτων προβλήματα, καθάπερ τινὰ Πενελόπης ἰστόν. ἑλληνικῆς μὲν γὰρ παιδείας εἵνεκα ἦσαν οἱ τότε προεῖχον αὐτοῦ, φύσεως δ' ὀξύτῃτι καὶ γλώττης δρόμῳ καὶ ἀσκήσει δογμάτων ἐκκλησιαστικῶν, παῖδες ἀνδρὶ παραβαλλόμενοι πάντες ἐδόκουν ἐς αὐτόν. ἐπεὶ δ' ὁ βασιλεὺς τῶν ἐντεῦθεν ἐλπίδων ἐσφαλῇ, τὴν ἐτέραν ἐβράδισε, καὶ συλλαβὼν αὐτόν καὶ γένος

¹⁾ Leo Allatius De Ecclesiae Occidental. et Oriental. Perpetua Con-
sensione Lib. II cap. XV n. VIII p. 761 sq.

ὁ γραμ-
 ματικὸς, τὸν τε Μελι-
 τῶνα ὄντας τοῦ βασι-
 λεὸς ἐκ Κύπρου. „His tem-
 pore artophylax erat Veccus, excel-
 len-
 tiae studiis ab ineunte versatus
 naturae donis ornatus, quantis quis-
 que. Nam et proceritate corporis et maie-
 stas et ubertate atque acumine ingenii om-
 nium, aliisque dotibus praestabat. Quibus id erat
 ut et Imperatoribus et Principibus omnibus eruditis
 et illis, atque illustri apud eos fama esset. Qui cum Im-
 peratore decreto acriter adversaretur, Imperator nihil non
 tam per se ipsum, quam per alios eruditos, ut eruditissimis
 rationibus eum adduceret, ut decreto assentiretur.
 ille ingenii acumine et copia orationis, omnium animos
 movebat, eorumque argumenta veluti Penelopes telam re-
 texebat. Nam Graecarum literarum doctrina erant qui illum
 superarent, sed acumine ingenii et eloquentia et Ecclesiastico-

*) Scil. *Michaelis Palaeologi*, qui sive propriis commodis, ut Graeci
 tradunt, providens, sive vero augendae religionis catholicae etiam in
 Graecia stimulo excitus, sedulo studuit, ac indefessa diligentia id unum
 fere per totum sui Imperii tempus procuravit, ut unitas Ecclesiae red-
 deretur et inter Graecos et Latinos ob religionem odia, sedatis animis,
 finem haberent. (*Leo Allatius* l. c. n. I. pag. 727.)

omnes cum illo collati pueri videbantur.
 tor, aliam viam init: eumque et omne
 nos carceres coniecit. Quibus per-
 ue Imperator Vecco misit; quibus
 e quibus Blemmida ea colle-
 vit; iisque lubentissimo Im-
 ut diligenter illos legeret,
 ue brevi tempore eum
 a volumina complere
 versabatur, mutata
 amobrem Patri-
 omnia, et lingua
 dicendo et scribendo
 nis adiutoribus Meliteniote
 chidiaconis, et Georgio Cyprio."
 achymeres lib. V.

num quidem Graecos apud Imperatorem
 s condemnat, postmodum carceri mancipatus,
 actis Patrum, et diligenter consideratis sententiis,
 ductus, sententiam mutat: id quod res erat, amplecti-
 a, fovet et ad extremum usque vitae spiritum tuetur. Post
 Iosephum Patriarcha Constantinopolitanus eligitur, ²⁾ et cura
 dissidii componendi ei demandatur. Quae ipse praeterea egerit,
 multis prosequitur Pachymeres. Tandem et ipse Patriarchatu
 deponitur, et in exilium non semel missus, in eodem vitae
 finem vir piissimus ponit, suae professionis et fidei testimonium
 relinquens.

3) Verba testamenti, quae quum in Vaticana Bibliotheca
 exstent mutila, ex schedis propriis publicavit Leo Allatius,
 haec videntur apponenda integra. *Ἡ διαθήκη τοῦ Κωνσταν-*
τινουπόλεως Ἰωάννου. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐξορίαις

¹⁾ *Spondanus* in *Contin. Annal. Eccl. Baron. a. a. 1274 n. XV*:
 „Quod tradit Gregoras de contradictione Vecchi facta Imperatori; oportet
 id intelligi de anteriori tempore, priusquam mitteretur una cum caeteris
 ad Synodum (Lugdunensem a. 1274), ubi eum fidem Romanam pro
 Antistibus Graecis qui eam profitebantur iurasse vidimus“ (l. c. n. VII).

²⁾ *Ephraemii Catalogus Patriarcharum Constantinop. Ang. Maii Script.*
Vett. Coll. Vatic. III, 1 p. 244.

25) Superest Codex Allatianus LXX; in quo quinque Georgii Diaconi Metochitae de processione Spiritus Sancti etiam a Filio orationes (λόγοι) continentur. *Γεωργίου Διακόνου τοῦ Μετοχίτου Σύγγραμμα διαλαμβάνον ἃ μὲν οἱ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀντικείμενοι φασὶν εἰρήνην ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσει, καὶ λοιπαῖς πατριαῖς φωναῖς αἵπερ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τοῦτο φωνοῦσιν, ἃ δὲ πατέρες οἱ θεόφοροι διευλυτοῦντες διδάσκουσιν.* Ex Codice Vaticano 1716 saec. XIV, qui erat Aloysii Lollini Episcopi Bellunensis, varietas lectionum in calce cuiusque Orationis exstat notata.

Georgius hic, Vesci discipulus doctrinaeque praeco nec dissimilis magistro in tormentis pro veritate firmissimo animo ferendis, alias adhuc pro asserendo Latinorum dogmate contextuit, lucubrationes, quas Leo Allatius, Ioannis Chamatae vestigia secutus, enumeravit.¹⁾ Habentur praeterea eiusdem illius Diaconi *τυπικὸν περὶ πίστεως* (P. *ἐπειδὴ γὰρ πρῶτιστον*) necnon libelli *περὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως* (P. *ἥδη τῇ πρώτῃ*) et *περὶ ψυχῆς* (P. *ἡ μὲν ὁρμή*) in exemplari Vaticano 1185 pp. 545 sq. 565 sq. 597 sq. Metochitae autem Refutatio trium Capitum a Maximo Planude Monacho editorum (*ἀντιρρήσεις τῶν τριῶν κεφαλαίων, ὧν ἐξέθετο Μάξιμος μοναχὸς ὁ πλανούδης*) novis curis in secundo Graeciae Orthodoxae volumine nobis recensetur.

¹⁾ De Consensione II, 15 n. 9.

**SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

VOLUMINIS I SECTIO III:
IOANNIS VECCI DE UNIONE ECCLESiarUM.

---

25) Superest Codex Allatianus LXX, i
 Georgii Diaconi Metochitae de processione
 etiam a Filio orationes (λόγοι) continent
 κόνου τοῦ Μετοχίτου Σύγγραμμα διαλο
 γῆν ἐκκλησιαστικὴν ἀντικείμενοι φασ
 ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσει, καὶ
 αἵπερ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τοῦτο
 θεόφοροι διευλυτοῦντες διδάσ
 1718 saec. XIV, qui erat Alc
 varietas lectionum in calce

Georgius hic, Veoc
 dissimilis magistro in
 ferendis, alias adhuc
 texuit lucubratione/
 vestigia secutus.
 illius Diaconi
 necnon libell'
 et περὶ ψ
 pp. 545
 Capit
 τῶν
 ν

patriarcha Constantinopolitanus, eccle-
 siasticae dignitatis propugnator acerrimus,
 si fuerit, ingenue nobis a Gregora describitur
 τούτοις μὲν τοι τοῖς καιροῖς τῆς μεγάλης ἦν
 ἡ Χαρτοφύλαξ ὀνόματι Βέκκος, συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς
 ἄριστα καὶ λόγου καὶ παιδείας τρόφιμος. τοσούτοις δὲ καὶ
 παρὰ τῆς φύσεως συγκεκριημένος χαρίσμασιν, ὅσοις τῶν
 τότε ἀνθρώπων οὐδεὶς. σώματος γὰρ εὐμήκει μεγέθει, καὶ
 ὄψει μετὰ τοῦ χαριέντος ἐμβριθεῖ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῃ, καὶ
 γλώττης εὐκολίᾳ. καὶ δρόμῳ συντόνῳ, ἄλλοις τε πλείστοις,
 καὶ ἐν διανοίᾳ εὐπορίᾳ τε καὶ ὀξύτητι πρὸς ἅπαν τὸ προ-
 τιθέμενον. τούτοις ἅπασιν ἄριστα τοῦτον ἡ φύσις ἐξώπλισεν,
 ὥς εἶναι βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσι, καὶ πᾶσι σοφοῖς αἰδέσιμον,
 καὶ λαμπρὸν περιλάλημα. τοῦτον γενναίως ἀνθιστάμενον τῷ
 βασιλικῷ δόγματι, παντοῖος ὁ βασιλεὺς ἐγγόνει, δι' ἑαυτοῦ
 τε καὶ τῶν τότε λογίων ἀποδείξεισι λογικῶς καὶ νομίμοις
 κείρας συνθέσθαι τῷ δόγματι. ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εὐθηνίᾳ τοῦ
 νοῦ καὶ τῆς γλώττης ἅπασαν συγκυκῶν, ὡς εἰπεῖν, ἀκοὴν
 ἀνέλκε τὰ τούτων προβλήματα, καθάπερ τινὰ Πενελόπης
 ἰστόν. ἑλληνικῆς μὲν γὰρ παιδείας εἵνεκα ἦσαν οἱ τότε προ-
 εἶχον αὐτοῦ, φύσεως δ' ὀξύτητι καὶ γλώττης δρόμῳ καὶ ἀσκήσει
 δογμάτων ἐκκλησιαστικῶν, παῖδες ἀνδρὶ παραβαλλόμενοι πάντες
 ἐδόκουν ἐς αὐτόν. ἐπεὶ δ' ὁ βασιλεὺς τῶν ἐντεῦθεν ἐλπιδῶν
 ἐσφαλῇ, τὴν ἐτέραν ἐβάδισε, καὶ συλλαβῶν αὐτόν καὶ γένος

1) Leo Allatius De Ecclesiae Occidental. et Oriental. Perpetua Con-
 sensione Lib. II cap. XV n. VIII p. 761 sq.

MONITUM.

1) Ioannes Veccus Patriarcha Constantinopolitanus, ecclesiae catholicae et pontificiae dignitatis propugnator acerrimus, qualis aut quantus fuerit, ingenue nobis a Gregora describitur lib. V.¹⁾ Ἐν τούτοις μὲν τοι τοῖς καιροῖς τῆς μεγάλης ἦν ἐκκλησίας Χαρτοφύλαξ ὀνόματι Βέκκος, συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα καὶ λόγου καὶ παιδείας τρόφιμος. τοσούτοις δὲ καὶ παρὰ τῆς φύσεως συγκεκροτημένος χαρίσμασιν, ὅσοις τῶν τότε ἀνθρώπων οὐδεὶς. σώματος γὰρ εὐμήκει μεγέθει, καὶ ὄψει μετὰ τοῦ χαρίεντος ἐμβριθεῖ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῃ, καὶ γλώττης εὐκολίᾳ. καὶ δρόμῳ συντόνῳ, ἄλλοις τε πλείστοις, καὶ ἔτι διανοίας εὐπορίᾳ τε καὶ ὀξύτητι πρὸς ἅπαν τὸ προτιθέμενον. τούτοις ἅπασιν ἄριστα τοῦτον ἢ φύσιν ἐξώπλισεν, ὥς εἶναι βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσι, καὶ πᾶσι σοφοῖς αἰδέσιμον, καὶ λαμπρὸν περιλάλημα. τοῦτον γενναίως ἀνθιστάμενον τῷ βασιλικῷ δόγματι, παντοῖος ὁ βασιλεὺς ἐγεγόνει, δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν τότε λογίων ἀποδείξει λογικαῖς καὶ νομίμοις πείσας συνθέσθαι τῷ δόγματι. ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εὐθηνίᾳ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώττης ἅπασαν συγκυκῶν, ὥς εἰπεῖν, ἀκοήν ἀνέλυε τὰ τούτων προβλήματα, καθάπερ τινὰ Πενελόπης ἰστόν. ἑλληνικῆς μὲν γὰρ παιδείας εἵνεκα ἦσαν οἱ τότε προεῖχον αὐτοῦ, φύσεως δ' ὀξύτητι καὶ γλώττης δρόμῳ καὶ ἀσκήσει δογμάτων ἐκκλησιαστικῶν, παῖδες ἀνδρὶ παραβαλλόμενοι πάντες ἐδόκουν ἐς αὐτόν. ἐπεὶ δ' ὁ βασιλεὺς τῶν ἐντεῦθεν ἐλπίδων ἐσφαλῇ, τὴν ἐτέραν ἐβάδισε, καὶ συλλαβὼν αὐτὸν καὶ γένος

¹⁾ Leo Allatius De Ecclesiae Occidental. et Oriental. Perpetua Consensione Lib. II cap. XV n. VIII p. 761 sq.

μικροῦ πᾶν δεσμοτῆριος καθέργνυσι δεινотάτοις. καὶ ἦν οὕτω ταῦτα. ταῦτα δὴ νῦν τὰ συγγράμματα τοῦ Βλεμμίδου ὁ βασιλεὺς ἀνευρὼν πέμπει τῷ Βέκκῳ. ἅπερ αὐτὸς ἀναγνούς μετὰ πολλῆς ἀγχινοίας, τὰς τῶν ἀγίων ἐζητῆκει βιβλους, ἐξ ὧν ὁ Βλεμμίδης τὰς μαρτυρίας ἦν ἐκεῖνος ξυνειλοχῶς, καὶ μάλα ἀσμένως παρὰ τοῦ βασιλέως τὸ ἐνδόσιμον εἰληφόρτι ἔργον ἦν αὐτῷ τοῦ λοιποῦ ἐπιμελῶς, αὐτὰς ἐπιέναι καὶ ἀνιχνεύειν καὶ κατὰ λέξιν ἐπιστατεῖν, ὥς ἐν ὀλίγῳ τοσοῦτον αὐτὸν συνηθρακέναι μαρτυριῶν ὁρμαθὸν, ὥς ικανὰς εἶναι βιβλους ὅλας πληροῦν. καὶ ὁ πρὶν μάχαιρα δίστομος κατὰ Λατίνων ἰστάμενος, πρῦμναν ἤδη κρουσάμενος ἑτεραλκεία τὴν νίκην ποιεῖται. διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀναβεβηκώς, πάντα ἦν αὐτὸς τῷ βασιλεῖ, καὶ γλῶττα καὶ χεῖρ καὶ κάλαμος γραμματέως δρυγράφου καὶ λέγων, καὶ γράρων, καὶ δογματίζων, ἔχων συνεργοὺς καὶ συλλήπτορας τοῦ ἀγῶνος, τὸν τε Μελιτηνιώτην καὶ τὸν Μετοχίτην ἀρχidiaκόνους ὄντας τοῦ βασιλικοῦ κλήρου, καὶ ἔτι Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου. „His temporibus¹⁾ magnae Ecclesiae Chartophylax erat Veccus, excellenti vir ingenio, et doctrinae studiis amineunte versatus aetate; praeterea tantis naturae donis ornatus, quantis quicumque alius illius aetatis. Nam et proceritate corporis et maiestate vultus et facundia et ubertate atque acumine ingenii omnes ad res apti, aliisque dotibus praestabat. Quibus id erat consecutus, ut et Imperatoribus et Principibus omnibus eruditissimis venerabilis, atque illustri apud eos fama esset. Qui cum Imperatorio decreto acriter adversaretur, Imperator nihil non tentavit, tam per se ipsum, quam per alios eruditissimos, ut eruditissimis et legitimis rationibus eum adduceret, ut decreto assentiretur. Verum ille ingenii acumine et copia orationis, omnium animos commovebat, eorumque argumenta veluti Penelopes telam retexebat. Nam Graecarum literarum doctrina erant qui illum superarent, sed acumine ingenii et eloquentia et Ecclesiastico-

¹⁾ Scil. *Michaelis Palaeologi*, qui sive propriis commodis, ut Graeci tradunt, providens, sive vero augendae religionis catholicae etiam in Graecia stimulo excitus, sedulo studuit, ac indefessa diligentia id unum fere per totum sui Imperii tempus procuravit, ut unitas Ecclesiae redideretur et inter Graecos et Latinos ob religionem odia, sedatis animis, finem haberent. (*Leo Allatius* l. c. n. I. pag. 727.)

rum dogmatum usu, omnes cum illo collati pueri videbantur. Ea spe frustratus Imperator, aliam viam init: eumque et omne fere genus eius, in teterrimos carceres coniecit. Quibus peractis, tandem scripta Blemmidae Imperator Vecco misit; quibus ille perlectis, sanctorum libros, e quibus Blemmida ea collegerat, prudenter admodum postulavit; iisque lubentissimo Imperatore acceptis, in eo occupabatur, ut diligenter illos legeret, expenderet, ad verbum conferret. Itaque brevi tempore eum testimoniorum acervum coëgit, quae integra volumina complere possent; et qui dudum acerrime Latinis adversabatur, mutata sententia, victoriam faceret ambiguum.¹⁾ Quamobrem Patriarchica Sede conscensa, Imperatori unus fuit omnia, et lingua et manus et acuti scriptoris calamus, et dicendo et scribendo et dogmata statuendo; eius certaminis adiutoribus Meliteniote et Metochite, Imperatorii Cleri archidiaconis, et Georgio Cyprio. Idem fusius nobis tradit Pachymeres lib. V.

2) Hic igitur primum quidem Graecos apud Imperatorem defendit, Latinos condemnat, postmodum carceri mancipatus, perpensis dictis Patrum, et diligenter consideratis sententiis, veritate ductus, sententiam mutat: id quod res erat, amplectitur, fovet et ad extremum usque vitae spiritum tuetur. Post Iosephum Patriarcha Constantinopolitanus eligitur,²⁾ et cura dissidii componendi ei demandatur. Quae ipse praeterea egerit, multis prosequitur Pachymeres. Tandem et ipse Patriarchatu deponitur, et in exilium non semel missus, in eodem vitae finem vir piissimus ponit, suae professionis et fidei testimonium relinquens.

3) Verba testamenti, quae quum in Vaticana Bibliotheca exstent mutila, ex schedis propriis publicavit Leo Allatius, haec videntur apponenda integra. *Ἡ διαθήκη τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐξορίαις*

¹⁾ *Spondanus* in Contin. Annal. Eccl. Baron. a. a. 1274 n. XV: „Quod tradit Gregoras de contradictione Vecchi facta Imperatori; oportet id intelligi de anteriori tempore, priusquam mitteretur una cum caeteris ad Synodum (Lugdunensem a. 1274), ubi eum fidem Romanam pro Antistibus Graecis qui eam profitebantur iurasse vidimus“ (l. c. n. VII).

²⁾ *Ephraemii* Catalogus Patriarcharum Constantinop. *Ang. Maii* Script. Vett. Coll. Vatic. III, 1 p. 244.

καὶ φυλακαῖς τὸν ἴδιον καταλύοντες βίον, εἰ καὶ μηδὲν ἴσως ἕτερον ἔχουσιν, ἐφ' ᾧ ἂν καὶ διαθῶνται. ἀλλ' ὡς ἐν τόπῳ γοῦν διαθήκης τὴν τοῦ ἐγκλήματος ἐξάρνησιν διατίθενται, ἐφ' ᾧ ἂν τις αὐτῶν καὶ τύχοι τὴν ἐξορίαν καὶ φυλακὴν καταδικασθεὶς, ἐντεῦθεν οἶμαι οὐδὲν πραγματευόμενοι ἕτερον, ἢ τὸ τῆς κακουργίας, δι' ἣν οἱ πολλοὶ τὰς τοιαύτας καταδικὰς ὑφίστανται ἀποτριβόμενοι ὄνειδος. ἐμοὶ δὲ τῷ ταπεινῷ καὶ ἁμαρτωλῷ, τοῦ τε θρόνου, ὃν τοῖς ἀρρήτοις Θεοῦ κρίμασιν ἔλαχον, διωχθέντι, τὰς τε μέχρι θανάτου ἐξορίας καταδικασθέντι καὶ φυλακὰς, οὐ μόνον μέλει οὐδὲν ἐν χρεῖα γεγονότι πτωχῆς καὶ πενιχρᾶς διαθήκης, τὸ τούτων μοι παραίτιον ἐγκλημα ἐξαρνήσασθαι, ἀλλὰ καὶ τόσον διὰ σπουδῆς ἢ ὁμολογία, ὅτι καὶ τὴν ἐπιτελεύτων φθάνων ἀνάγκην, καὶ διατίθεμαι καὶ ὁμολογῶ. ὡς γὰρ τοῖς ἄλλοις εἰς ἀποσκευὴν ὀνειδους τοῦ ἐπὶ κακουργίᾳ τοῦ ἐγκλήματος ἢ ἀπαρνήσεως, οὕτως ἐμοὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἢ ἀπολογία. ἐπεὶ γὰρ τὸ τὴν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑπαρξιν φρονεῖν καὶ πρὸςβεῦν με ἐγκλημα ἐλογίσθη μοι τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ ἐκπτώσεως θρόνου, καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ ἕως θανάτου ἐξοριῶν καὶ φυλακῶν ἄξιον, οὐ φεύγω τὸ ἐγκλημα, οὐκ ἀπαρνούμαι, ὡς μῶμον, ὡς ὄνειδος οὐκ ἀποσκευάζομαι, καὶ τινι ἐπ' αὐτὸν ὑβρεως ἐγὼ τοιοῦτον ὑβρεως στέφανον ἀναδείσθαι οὐκ ἀπαναίνομαι. πῶς γὰρ ἂν καὶ ἀρνησαίμην ὀνειδισμόν ἐπὶ δόγματι; ὅπερ καὶ εἰς ὀνειδισμόν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν περιτρέπουσιν. εἰ γὰρ τινὰ ὀνειδισμόν τοῦ Χριστοῦ φησὶν ἢ γραφὴ, τοῦτον οὐκ ἄλλον ἐγὼ φημι τὸν τοιοῦτον εἶναι ὀνειδισμόν. οἱ γὰρ ὑπὸ τῆς στενοχωρίας τοῦ τῶν γραφῶν ἐλέγχου ἀναγκάζόμενοι τὴν δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν πατρικὸν εἶναι δόγμα ὁμολογεῖν, καὶ μηδὲ εἰς τὴν τῆς ἐκπορεύσεως ὁμωνυμίαν ὀρθοποδοῦντες, ὡς ὑπὸ τῆς αὐτῆς τῶν γραφῶν στενοχωρίας ἀγχόμενοι, τὴν ὑποστατικὴν τοῦ πατρὸς ιδιότητα τὴν ἐκπόρευσιν διατρονουσῶν. ὅμως μέντοι ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἀναισχυντοῦντες λέγειν, τὸ πνεῦμα ἔχειν τὴν ὑπαρξιν, παντὶ σθένει ἀνάγκης ἀποδεικτικῆς ἀπελέγχονται κατ' αὐτὴν τὴν ἐκπόρευσιν. ταῦτον γὰρ εἰπεῖν τὴν ὑπαρξιν, ἣν ὡς αὐτοὶ φασιν ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἔχειν τὸ ἅγιον, ὀργανικῶς διῆκον αὐτὸ φρονεῖν διὰ υἱοῦ ὡς ἐπόμενον τούτῳ συναναφαίνεσθαι τῷ φρονήματι, καὶ τὸ μέχρι λόγων ψιλῶν ἴδιον υἱοῦ ἀληθῶς καὶ

ἄλλοτριον πρεσβεύειν αὐτοῦ. ἐπεὶ λόγος ἔσται ὁ πείσων οὐδαίς, ἴδιον εἶναι υἱοῦ, τὸ μὴ ἐξ αὐτοῦ ἦτοι δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὴν ἑαυτοῦ. ὅτι γοῦν τὰ δύο ταῦτα ἔκτοπα ὡς ἀληθῶς ἀσεβήματα, ὀργανικὴ τε ὑπηρεσία τοῦ υἱοῦ τῷ πατρὶ ἐπὶ τῇ ἐκπορεύσει τοῦ πνεύματος, ἄλλοτριότης τε τοῦ πνεύματος ἐξ υἱοῦ ἀναγκαστικῶς ἀποδεικνύται, ἐξ ὧν φασιν οἱ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἔχειν τὴν ὑπαρξιν λέγοντες, καὶ τὴν δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν κατὰ τὴν τοῦ γραφῶν ἐλέγχου στενοχωρίαν σὺν τῷ ἰδιάζοντι τῆς ἐκπορεύσεως ἀπαρνεῖσθαι, μὴ ἔχοντες, εἰς ὀνειδισμόν ἐγὼ φημι τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν περιτρέπειν αὐτοὺς. τί γὰρ ἂν εἰς ὀνειδισμόν Χριστοῦ καὶ γένοιτο χεῖρον τοῦ, τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα, ἰσὺς ἢ ἀληθινὸς ἔστιν αὐτοῦ δόξα, ὡς αὐτὸς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἄλλοτριεῖν; καὶ τί ἂν εἰς ὀνειδισμόν Χριστοῦ καὶ γένοιτο χεῖρον τοῦ ὑπηρετικὸν αὐτὸν πρεσβεύειν ὄργανον τοῦ πατρὸς; Ἀπεισισμός πάντως ταῦτα λαμπρὸς, καὶ τοῦτον φεύγων ἐγώ. τὸν τε ὀνειδισμόν οὐκ ἀναινομαι, ἂν τινι αἰσχύνῃ δοκεῖ, τὴν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν, ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑπαρξιν φρονεῖν καὶ πρεσβεύειν με, τὴν τε ὁμολογίαν ταύτην τῆς παρουσίας μου διαθήκης προανατάττω. ἐπεξῆς δὲ διατίθεται οὐ πλοῦτον, οὐ χρήματα οὐδὲ κτήματα, πάντα γὰρ συναφηρεθὴ τῷ Θρόνῳ, οἰκείοις διανεμῶν καὶ ἄλλοτρίοις. τὰ δὲ προσόντα μοι βραχέα καὶ πενιχρά τοῖς ἐν τῇ φυλακῇ συμπαρμεινάσι μοι παισίν, ὧν ὁ μὲν εἰς τάξιν υἱοῦ μοι λελόγιται, εἰς ὑπηρετήν δέ μοι ὁ ἕτερος κατὰ τὴν ἐνοῦσαν μοι ἡμερίζων ἐπίκρισιν. Ἰωάννης ταπεινὸς ἐλέφ' μὲν Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, διὰ δὲ τὸ ἀληθὲς τῶν πατέρων δόγμα, τὴν ἐκ πατρὸς δηλονότι δι' υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος τοῦ ἀγίου, τὴν ἕως θανάτου ἐξορίαν καὶ φυλακὴν καταδικασθεὶς οἰκιοχείρως τὴν παρούσαν μου διαθήκην γράψας ὑπέγραψα. „Testamentum Constantinopolitani Patriarchae Iohannis. Multi homines in exilio et carcere vitae cursum conficiunt; qui licet forte nihil praeterea habeant, de quo testentur, nihilominus sub testamenti forma facinus abnegant, ob quod in exilium aut carcerem deducti sunt; nihil inde aliud sibi procurantes, sed tantummodo maleficium, cuius causa multi similes poenas luunt, repellentes. Mihi autem humili et peccatori, deque sede quam ineffabili Dei iudicio obtinueram, pulso, et exiliis et carceribus ad extremum usque spiritum

condemnato, tantum abest ut curae sit, cum miserum inopsque testamentum conficere debeam, ut horum mihi causam, facinus, abnegem, ut etiam studio id confitear; quod iam, extrema necessitate pressus, testor atque confiteor. Quemadmodum enim aliis, ad amolitionem dedecoris, facinoris abnegatio plurimum facit, sic mihi ad eundem scopum responsio vertitur. Quando enim a Patre per Filium processionem Spiritus Sancti, a Patre per Filium existentiam sentire et asserere, delictum mihi, pro quo e Patriarchico solio depellerer, appictum est, dignumque exilio et carcere, quibus tandem e vita truderer; facinus non detrecto, non inficior, ut opprobrium et dedecus non amolior, et, si in quoquam infamia dignum censetur, illius ipse infamiae corona cingi minime recuso. Quomodo enim dedecus pro dogmate recusarem, quod in dedecus ipsius Christi, adversarii nobis appingunt? Etenim si ullum dedecus Christi scriptura enunciat, hoc ipse nullum aliud esse affirmo. Illi quippe, qui a Scripturarum examine angustiantur, coguntur per Filium processionem Patrum esse sententiam, affirmare: nec recte in processionis homonymia ambulant, a Scripturis arctati, hypostaticam Patris proprietatem processionem edicentibus, nihilominus tamen ex solo Patre inverecunde nimis existentiam Spiritum habere asserentes, omni necessariae demonstrationis vi contra ipsam processionem redarguuntur. Idem enim est dicere, existentiam, quam, ut ipsi aiunt, ex solo Patre habet Spiritus Sanctus, et instrumentaliter per Filium transire, tanquam id quod consequitur hanc sententiam, et verbis tantum nudis proprium Filii, re tamen vera ab ipso alienum constitutere; cum nulla fuerit ratio, quae suadere valeat proprium esse Filii, quod ex ipso non est, aut per ipsum propriam existentiam habet. Haec itaque duo absurda ac impia, ut verum fatear, dicta, instrumentale Patri ministerium Filii in processione Spiritus, et Spiritus ex Filio alienatio, necessario demonstrantur, ex iis quae dicunt, qui ex solo Patre Spiritum existentiam habere asserunt, et per Filium processionem secundum Scripturarum examinis angustiam cum proprietate processionis inficias ire non valentes, in opprobrium, ut ego dico, Christi, ex Patre per Filium processionem praeverunt. Quid enim in Christi opprobrium quispiam iniquius auderet, quam proprium ipsius Spiritum, qui vera ipsius est gloria, ut ipse Patris, ab

eo alienare? Et quid in opprobrium Christi excogitari posset immanius, quam ministeriale eundem organum Patris fateri? Plane haec Ariana sunt. Et hoc ego vitans opprobrium, non refugio, licet non nemini dedecus videatur, ex Patre per Filium processionem, ex Patre per Filium existentiam tenere et palam profiteri. Et hanc confessionem huic meo testamento praefigo. Deinceps vero testor, non opes, non divitias, non possessiones, quibus omnibus una cum throno spoliatus sum, propriis alienisque distribuens; sed haec quae mihi suppetunt, modica et deiecta, ministris qui in carcere una mecum perstiterunt, quorum unus filii, alius servi loco est, secundum meum elargior iudicium. Ioannes humilis miseratione divina Archiepiscopus Constantinopolitanus: ob verum autem Patrum dogma, ex Patre scilicet per Filium processionem Spiritus Sancti, exilio carcereque mulctatus, hoc meum testamentum propria manu scripsi subscripsique.“

4) Hoc testamento condito, diem clausit extremum, sub Andronico seniori; vir pius, orthodoxae sententiae tenax, et in suppliciis gaudens, quia dignus habitus, qui pro vera fide contumeliam pateretur. Pachymeres Histor. lib. IX: *Θνήσκει δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ εἰς πατριάρχην χρηματίσας ὁ Βέκκος ἐν τῇ κατὰ τὸ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου φρουρίον εἰρκτῇ, μηνὸς κρονίου λήγοντος, αὐτοῦ που ἐν τῇ κέλλῃ εἰκαίως ταφείς.* „Moritur vero et Ioannes Veccus, olim Patriarcha, in carcere, qui in sancti Gregorii arce est, mense Cronio finiente, in eadem ipsa cella contemptim sepultus.“ Gessit Patriarchatum annos octo. Georgius Cyprius in Tomo: *πλὴν ὄγδοον μὲν τῷ κακῷ τῷδε σχεδὸν ἡνύετο ἔτος. ἐς τοσοῦτον δὲ κάκεινος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς οὐ καλῆς ἐπικαρπίας εἶχεν ἐνίδρυσιν.* „Nihilominus malum hoc fere octavum annum finiebat: per tantum enim tempus Patriarchalem Sedem mali fructus possedit stabilitatem.“ ¹⁾

¹⁾ *Ephraemius* Chronologus Byzantinus, qui animum gerebat prorsus schismaticum, in Catalogo v. 10342 sq. l. c. p. 244 haec habet de Vecco:

*τοῦδ' ἀπελαθέντος δὲ τῆς προδοσίας,
Ἰωάννης τις τὴν ἐπίκλησιν Βέκκος
ἀντιπατέστη θυμωρονῶν τοῖς λατίνοις,
ἐκκλησίας ὧν χαροφύλαξ λαοίτης,*

5) Scripsit Veccus, virtute ac doctrina praeclarus Patriarcha, plura pro Latinorum dogmate opera, quibus Graecorum nationem mire illustravit; neque vero tantum in recentiores Schismaticos, sed et in antiquiores, qui in Latinos invecti fuerant, calamum strinxit. Ac primo quidem loco ex ipsius scriptis in tertia Voluminis primi Sectione selecta Graeciae Orthodoxae bibliotheca exhibet egregium Confessoris Constantino-
politani tractatum *περὶ τῆς ἐνώσεως καὶ εἰρήνης τῶν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης Ἐκκλησιῶν*: „De Unione et Pace Ecclesiarum Veteris et Novae Romae“; quem post Leonem Allatium ¹⁾ ita recognovimus, ut pro emendando textu recensioni SS. Patrum, quorum ex documentis Veccus pro fulcienda sua sententia ad verbum protulit excerpta, non esse negligendas censeremus.

*ἄνθρωπος σοφός τις ἐντεθραμμένος λόγους.
τοῦδ' ἐκδιωχθέντος δὲ τῆς ἐκκλησίας
γενέσει κρατούντος εὐσεβοῦς Ἀνδρονίκου
ζηλῶ τε πιστῶν, ὡς προμάχου λατίνων,
πάλιν Ἰωσήφ ἀπολαμβάνει θρόνον.*

(Post hunc [Iosephum] remotum summo gubernaculo,
Ioannes quidam cognomento Veccus
affectus est, consentiens cum Latinis,
chartophylax ecclesiae ac levita,
vir sane sapiens et litteris innutritus.
Sed hunc ecclesia pepulit fidelium zelus
et pii regnantis nutus Andronici,
ut latinarum partium studiosum;
et suam recepit cathedram Iosephus.)

¹⁾ Ex eodem atque schedae Allatii Vaticanis prolixiores fonte fluxisse videtur textus forma, quam repraesentat Codex *Laurent.* 26 Plut. VIII fol. 1 sq.

**ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ-
ΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ
ΕΙΡΗΝΗΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ
ΡΩΜΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ.**

1. Τὸ ἐπὶ πᾶσιν ἀψευδὲς τοῦ Σωτῆρος δίδωσι καί μοι
τὴν προοιμιαζομένην εἰπεῖν, καλῶς ἐν Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος
ἔφη· ¹⁾ Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. τὸ γὰρ θεόλεκτον λόγιον τοῦτο,
παρὰ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων ἴσως ἑρρέθη, καιροῖς ἰδίοις
ἐφαρμοζόμενον, οὐδὲν δὲ οἶον καὶ νῦν. καὶ ὅτι τοῦτο καὶ
οὐκ ἄλλο τῷ παρόντι πράγματι ἐφαρμόζει, περὶ οὗ νῦν ὡρ-
μημένος λέγειν, ἐγὼ τῆς εὐαγγελικῆς πυξίδος ἐδανεισάμην
τὸ πρόαγμα, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα φανεῖ, ὁπηνίκα πρὸς τοὺς περὶ

**IOANNIS HUMILIS EPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI DE
UNIONE ET PACE ECCLESiarUM VETERIS ET
NOVAE ROMAE.**

1. Rebus in omnibus verum et mentiri nescium Servatoris
permittit et nunc mihi in ipso Orationis exordio dicere: Recte
in Evangeliiis Dominus pronuntiavit „Scrutamini scripturas“.
Namque a Deo hoc effatum oraculum a plerisque aliis, certis
suisque temporibus peraccommodum usurpatum, nunquam vero
atque nunc visum est aptius. Et cum praesenti argumento,
de quo nunc verba facturus sum, decentissime prae aliis co-
haerere, quam ego ex evangelico textu praecentionem mutua-

¹⁾ 8. Evangelium sec. Ioannem V, 39.

αὐτοῦ λόγους ὁ παρὼν οὗτος λόγος ἐπαποδύσεται, ὃ δὴ καὶ λέγεται τὸ πρᾶγμα τοῦτο, περὶ οὗ καὶ λέγειν ἤδη ὠρμήμεθα, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν ἔστιν ἔνωσις. ἐκκλησιῶν, τίνων; τῆς παλαιτέρας Ῥώμης, καὶ τῆς νέας τε καὶ ἡμετέρας, ὧν ἐπὶ τῷ πρὶν χωρισμῷ σπαραττόμενος, ἐπὶ τῇ νῦν ἐνώσει γέγηθα καὶ ἀγάλλομαι. ἀλλὰ τοῦ χωρισμοῦ τούτων μνησθεῖς, διαπορούμενος κράζω· ὦ πόθεν μοι δοθήσονται δακρύων πηγαί, ὡς ἂν ἀποκλαύσωμαι, εἰ καὶ μὴ ἀξίως καὶ τῷ τοῦ παθόντος μεγέθει ἀνάλογον, ἀποκλαύσωμαι δ' οὖν ὁμῶς τὴν ἐντεῦθεν καταλαβοῦσαν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην σκοτομαιναν, τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν τῇ πλάτει τῶν Ῥωμαϊκῶν σχοινισμάτων ζημίαν τοῦ ἡμετέρου λάχους, οὐ μόνον ἐπὶ τῇ τῆς σωματικῆς ἀρχῆς ἀκροτηριασμῷ, πολλῶν πόλεων καὶ χωρῶν, νήσων τε μακροδιαστάτων καὶ ἐθνῶν ὀλοκλήρων ἀφαιρέσει κολοβωθέντος, ἀλλὰ τε δὴ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν εὐσεβείαν ζημιωθέντος, εἰ γε τῆς εὐσεβείας ἐστὶ ζημία Μωάμεθ καὶ Μουχούμετ, ἔνδον τῶν ἱερῶν σηκῶν ὀργιάζοντες, κᾶκεῖσε βαβαὶ τοῦ μύσους ἐνδιασεύοντες, ὅπου πρὶν τὸ μέγα τῶν Χριστιανικῶν μυστηρίων

tus sum, res ipsa declarabit, cum de eo sermones praesens Oratio aggressa fuerit, quodcunque sibi nomen vindicat, pro quo iam Orationem instituimus, Ecclesiarum unio. Ecclesiarum, quarum? Romae veteris, et iunioris huiusce nostraeque, quarum in separatione antea facta indolens atque ingemiscens, in unione hoc temporis acta subsulto gaudioque exilio. Sed huius separationis mentione inducta haesitans clamo: Unde mihi dabuntur lacrymarum fontes, ut lugeam, etsi non pro dignitate, et calamitatum magnitudini modo compare, lugeam nihilominus, quae inde orbem terrarum a nobis habitatum oppressit, caliginem, noxamque, quae ob eam in late patentes Romanorum campos nostrae sortis irrupit, non corporei tantum principatus resectione, multas urbes et oppida, nec non insulas longe lateque hinc atque inde diffusas et integras nationes abripiens: sed ipsam etiam pietatem vulnerans, si modo Mohametus et Muchumetus pietatis noxa dicenda est, qui cum suis inter sacra fana orgia sua celebrando debacchantur, ibique, heu rem abominandam! indicunt thiasos, ubi antea ad-

ἀπετελείτο μυστήριον. ὅτι γὰρ καὶ μέχρι τοσούτου ἡ τοῦ σχίσματος τούτου κακία τὰ καθ' ἡμᾶς ἐλυμήνατο, ὁ πολὺς τῆς κακώσεως χρόνος, οὐ μόνοις ἡμῖν τοῖς παθοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἔθνεσι δῆλον κατέστησεν. εἰ δέ τις τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀμάχου τούτου κακοῦ καὶ ἄλλως ἐθέλει σκοπεῖν, ἔχει διανοήσασθαι ταύτην καὶ ἐξ ὧν αὐτὸς ἐγὼ ἐκ μόνης μνήμης πάσχω τὰ νῦν. ἄλλον γὰρ τοῦ προκειμένου λόγου ἔχων σκοπὸν, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης εἰπεῖν δηλαδὴ, καὶ ἀπολογήσασθαι τοῖς τε νῦν τῶν ἀνθρώπων, τοῖς τε ἐσῦστερον, ὡς καλῶς παρ' ἡμῶν ἡ τοῦ ὀλεθρίου τῶν Ἐκκλησιῶν σχίσματος ἡθιετήθη διάστας, καὶ ἀντηλλάγη αὐτῆς ἡ θεοφιλὴς εἰρήνη καὶ ἔνωσις, ἐγὼ δὲ τούτων ἀρφεύμενος, ἐπεὶ τῶν ἐκ τῆς διαστάσεως καταλαβόντων ἡμᾶς ἐμνήσθην κακῶν, συμφορὰς καὶ θρήνους πλέκειν ἡρξάμην· καὶ εἰ μὴ τὸ τῆς προθέσεως κατεπείγον ἡμᾶς ἀνθεῖλκεν ἐτέρωθεν, τάχ' ἂν ἅπασαν ἀρτίως τὴν κτίσιν πρὸς πένθος συνεκινήσαμεν, τὰ ἐπισυμβάντα τῷ Χριστιανισμῷ κακὰ διηγούμενοι, ἐκ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν διαστάσεως. ἀλλ' ὅτι μὲν καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀμαχος

---

mirandum Christianorum mysteriorum absolvebatur mysterium. Et plane huius dissidii improbitatem nostra hunc in modum devastasse, prolixum infortunii tempus, non nobis tantummodo qui ea perpassi sumus, sed et omnibus quaquaversum dispersis nationibus manifestavit. Quod si quis immensae calamitatis modus et alia ratione conicere voluerit, ex his quae ipse nunc vel sola illius memoria patior, animo concipiet. Etenim cum praesentis Orationis alius sit scopus propositus, de ecclesiastica scilicet pace verba facere, et hominibus tum hac aetate viventibus, tum postmodum futuris respondere, probe a nobis noxii Ecclesiarum schismatis dissidium sublatum, locoque illius Deo amicam pacem et unionem introductam esse, ego ab illis absistens, malorum quae nos ob dissidium affligerunt, mentione inducta, infortunia et lessus coepi concinnare; et nisi propositum argumentum alio nos compelleret traheretque, fortasse universam rerum naturam, mala quae Christianis ex Ecclesiarum dissidio evenere, praenarrantes, ad luctum concitasset. Sed et hinc quoque immensa noxae magnitudo satis aperta

τοῦ κακοῦ τούτου ἰσχύς ἀναφαίνεται, δῆλον ἐξ ὧν οὕτω καὶ συγχωρούμεθα πρὸς τὰ κατὰ σκοπὸν εἰσβαλεῖν.

2. Ἐπεὶ δὲ πᾶσα ἀνάγκη ἄψασθαι ὧν ἅπαξ καὶ προε-
θέμεθα, καὶ δὴ φαιμέν, ὡς τὸ τοῦ λόγου ἡμῖν σκοπιμώτατον
πρὸς ἀπόδειξιν ἀφορᾷ τοῦ κακῶς παρεισφθαρῆναι ταῖς Ἐκ-
κλησίαις τὸ σχίσμα, καὶ μὴ κατὰ λόγους ἐκκλησιαστικὸν μὴδ'
ἐπὶ αἰτίαις εὐλόγως, διδωσάσαι λαοὺς καὶ κλήρους, ποιμένους
καὶ ἱερεῖς, ἀλλὰ διὰ τινὰ σμικρολογίαν ἔχον, οὐδὲν μέντοι
λυμαίνοντος τὴν εὐσέβειαν, εἰς διαφορὰν δὲ πίστεως ὅμως
ἐκατέροις τοῖς μέρεσι δόξαντος. πρὸς γοῦν τὸν τοιοῦτον τοῦ
λόγου σκοπὸν εἰς δύο ταῦτα συγκεφαλαιῶσαι τὴν ὅλην πραγ-
ματείαν τοῦ λόγου βούλομαι νῦν. Ἐν μὲν ἐγκατασκευῶς ἐκ-
θεῖναι τῇ λόγῳ τὰ γραφικὰ πάντα ῥητὰ, δι' ὧν οἱ κατὰ
καιροὺς περὶ τῆς τριάδος θεολογήσαντες φαίνονται διαζήτην
διατρανοῦντες, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν
τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ὅπερ ἡ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία
πρεσβεύει, ἐξ ἀμφοῖν αὐτὸ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι· ἕτερον δὲ
δι' ἐπιχειρήσεων, ὧν ἂν καὶ δοίῃ Θεός, ἀποδείξαι, ὡς ἡ τῶν
ἀρχηγῶν τοῦ σχίσματος ἐνστασις, καὶ ἔτι ἡ τῶν κατακολου-

---

remanet, quod ad ea quae proposuimus manum immittere, nondum nobis concedatur.

II. Cum vero prorsus necessarium sit, tandem aliquando ad propositum argumentum sermonem convertere, dicimus Orationis nostrae scopum primarium esse, demonstrare, prave dissidium hoc in Ecclesiis irrepsisse, et non ecclesiasticis rationibus, neque causis iure populos et clericos, pastores et sacerdotes separantibus, sed soni cuiusdam inopportuna varietate, qui nihil pietatem laederet, sed qui nihilominus fidei, ut utrisque partibus videbatur, differentiam induceret. Ut itaque propositum exequamur, duobus commentationem hanc nostram concludemus: altero dicta omnia scripto tradita, in quibus, qui pro tempore de Trinitate aliquid commenti sunt, videntur palam confiteri, Spiritum Sanctum ex essentia esse Patris et Filii, quod Romana Ecclesia, ex utroque eum procedere asseverans, affirmat, digeremus: altero argumentis, Deo illa nobis suppetante, auctorum dissidii conatus, necnon eorum qui eos

θησάντων ἐκείνοις ῥοπή πρὸς τὰ ὅμοια, οὐ δικαίως εἶχον τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν ἐπὶ τοσοῦτον ἔκτασιν τοῦ ὁλεθρίου τῶν Ἐκκλησιῶν σχίσματος. εἰ γὰρ καὶ ἦν ἡμᾶς ἀποδείξαντας ἀπὸ ῥήσεων γραφικῶν, μηδὲν τι σφαλλομένην ἐπὶ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, συστήσαι, ὡς οὐ καλῶς εἶπον οἱ ἀντιπῶντες. καὶ τὸ ἀνάπαλιν, εἰ καὶ ἀπὸ μόνου τοῦ ἀποδείξαι, τοὺς τοῦ σχίσματος σπουδαστὰς οὐκ ὀρθῶς χρησαμένους ταῖς ἐπὶ τῷ σχίσματι ἀντιρρήσεσι, γνωρίσαι ἦν τὸ μηδὲν τι σφαλῆσθαι ἐπὶ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ πολλὴν τὴν περιουσίαν τῆς ἀληθείας ἡμεῖς τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον ποιήσασθαι προθυμούμεθα, πρὸς τὸ διπλοῦν τοῦ ἀγῶνος ἀποδυσόμεθα· καὶ τὸ ἐν εἶδος τοῦ λόγου διελθόντες πρότερον, ὅπως ἂν καὶ δοίη Θεός, τὴν ἀπὸ τῶν γραφῶν δηλονότι ματαχειρισάμενοι μαρτυρίαν ἐπὶ συστάσει τοῦ πρὸς τὴν εὐσεβείαν ὑγιоῦς τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἐν δευτέρῳ ἐκπύσομεν τὸ λοιπὸν, τὸν ἔλεγχον δηλαδὴ, ὃν τε εἶπον καὶ ὃν συνεγράψαντο οἱ κατὰ καιροὺς πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν τὸν τῆς διαλέξεως ἀγῶνα ἀναδεξάμενοι.

subsecuti sunt, ad similia propensionem, nullas rationales habuisse causas, ad exitiosum Ecclesiarum dissidium tantundem promovendum, ostendemus. Licet enim satis esset, si dictis scripto traditis demonstraverimus, Romanam Ecclesiam bene sentire in omnibus, nec in ullo falli, comprobari, non recte adversarios opposuisse: et contra, vel sola illius demonstratione, probatores schimatis illis, quas ad fovendum schisma contradictiones usurparunt, non recte usos fuisse, manifestum remanere, Ecclesiam Romanam nullo modo falli in pietate. Verumtamen nos veritatis ipsius lumine maximopere suffulti, cum mendacium deprehendere exoptemus, duplex hoc certamen aggrediemur, et una Orationis parte prius absoluta, ut Deus concesserit, ex scriptis testimonia assumentes, ad corroborandam sanam Romanae Ecclesiae doctrinam, in altera reliquum exponemus; redarguemus scilicet, quae dixere et quae conscripsere, qui pro tempore adversus Romanam Ecclesiam dissertationis certamen inierunt.

3. Ἐπεὶ δὲ οὐ πρὸς μόνους τοὺς παρόντας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὀψιγόνους καὶ μέλλοντας τοὺς λόγους ποιούμεθα, οὐκ οἶδ' ὅτι ἂν καὶ διαπραξάμεθα. εἰ γὰρ πρὸς μόνους τοὺς παρόντας ἦν ὁ λόγος ἡμῖν, εἰ καὶ τινες τῶν ἡμῖν ἐντυγχανόντων ἀντέλεγον, ἀλλὰ γε τέως τὸ ἐπὶ ταῖς ἀντιθέσεσιν αὐτήκοον ἡμῶν παρῆχεν ἂν ἀπολογίας ἡμῖν εὐρεσιν πρὸς Θεόν, ἐξ οὗ πᾶν δῶρημα τέλειον,¹⁾ τὸν νοῦν ἡμῶν ἀνατείνουσι. καὶ εἰ μὴ γε πείσαι αὐτοὺς εἰχομεν, ἀλλ' ἀγαπητὸν ἂν ἡμῖν συνορῶσιν αὐτούς, ἐξ ἀλόγου πεισμονῆς ἐρχομένους πρὸς τὴν ἀντίρρῃσιν, νίκην αὐτὸ τοῦτο ἡγεῖσθαι, τὸ μὴ ἐξ ἐλλόγων νικᾶσθαι τῶν ἀντιρρήσεων. ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς τοὺς ὀψιγόνους ἐσεῖται, καὶ οὗς ὁ μέλλον χρόνος εἰς ἐντυχίαν τῶν παρόντων ἡμετέρων λόγων καλέσει, ἐπεὶ μὴ οἶδαμεν, ὅποιος ἂν γνώμης καὶ προαιρέσεως ἔσονται, εἴτε τῆς εὐσυνειδήτου καὶ διακριτικῆς, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν εἰρηρικῆς, ὁποῖους πολλοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς ὁ νῦν ἀνέδειξε χρόνος, εἴτε τῆς πεισματικῆς τε, ὅποιοι καὶ αὐτοὶ οὐκ ὀλίγοι νῦν ἀνεφάνησαν, οὐ λόγοις καὶ λογικαῖς διαγνώσεσι προσσέμοντες ἑαυτοὺς, ἀλλ'

III. Sedenim cum non ad praesentes tantum homines, sed ad eos etiam, qui post nos nascentur et venient, verba facimus, nescio quid agendum nobis sit. Etenim si cum praesentibus sermo haberetur, tum si quispiam nobis contradiceret, nostris auribus illius oppositionibus auditis, forsitan respondendi ansam Deus concederet, ex quo omne donum perfectum, animum suum ad illum applicantibus: et licet illos persuadere non valeremus, gratum tamen nobis accideret, intuentibus eos temeraria quadam pervicacia ductos contradicere, et hoc ipsum victoriam existimarem, contradictionibus mente ac ratione vacuis vinci. Sed cum ad posteros erit, et ad eos, quos tempus futurum ad Commentariorum horum nostrorum lectionem compellet, quando non novimus, quam illi sententiam et consilium sequentur, sive rectum et discernendi vi pollens, atque, ut verbo expediam, pacatum, quales multos probosque aetas haec nostra tulit, sive pertinax, quales etiam nunc iique non pauci reperti sunt, nihil disceptationibus et rationalibus iudiciis

¹⁾ Cfr. Epistola B. Iacobi Apost. I, 17.

ἀπλῶς οὕτω τὴν ἀλόγιστον τοῖς προηγησαμένοις κατακολούθησιν προαιρούμενοι, ἐν τούτῳ καὶ μόνον ἄνω καὶ κάτω τοῦ λόγου προφέροντες, τὸ μὴ δεῖν ἀθετῆσαι σχίσμα, ὅπερ οἱ πρὸ ἡμῶν εἴτε καλῶς εἴτε κακῶς ἀπειργάσαντο. πρὸς γοῦν τούτους, εἰ τῆς δευτέρας εἰεν προαιρέσεως, οὐδὲν μὲν τὸ πείθον ἔξουσιν ἴσως τὰ παρ' ἡμῶν ἐκτεθειμένα ἐπὶ συστάσει τῆς Ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης.¹⁾ οὐ διὰ τοῦτο δὲ καὶ σιωπητέον ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς ἐν μόνον ὀρῶντας τὸν παντεπίσκοπον ὀφθαλ-

tribuentes, sed utcunque temere insulseque, qui eos praeiverunt, sequentes, hoc unum sursum deorsumque, ut proverbio fertur, asserentes, dissidium non esse deponendum, quod nostri maiores sive probe sive male suscitaverunt. Hi itaque, si secundae conditionis fuerint, nostris hisce sermonibus, pro corroboranda ecclesiastica pace confectis, nullo modo consuedebuntur. Verum non propterea nobis silendum est, sed ad unum solum omnia intuentem oculum animus dirigendus, et

¹⁾ Οὐδὲν ἀγάπης ἐν βίῳ ἀνώτερον καὶ ἡδύτερον· καὶ οὐδὲν εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἐν κόσμῳ λυσιτελέστερον καὶ τεκνιότερον. ἀγάπη γὰρ ὁ Θεὸς μὲν ἔστιν καὶ ὀνομάζεται· καὶ ἡ κατὰ Θεὸν εἰρήνη καὶ τοῦ Θεοῦ πάντα τοῦν ὑπερχει, ὡς δεδιδαγμένα. αὐταὶ καὶ τὸν δημιουργὸν καὶ δεσπότην τῶν ὕμων, κλίνει τε τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς καταβῆναι κατέπεισαν. καὶ αἱ τοὶ καταβέβηκε· καὶ καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς δι' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτίας καὶ ἀλήθειαν ἄνθρωπος γέγονε. καὶ πάντα τὰ μὲν δράσας, τὰ δ' ὑποστάς τὰ ἄνθρωπινὰ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς μακρὰν τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης εὐαγγελίστατο. ταῦτα δὲ ὁ πιστότατος τοῦ γένους ἡμῶν βασιλεὺς εἶπερ τις ἕτερος ἀγαπήσας, συγκαλεῖται ὡς ὁρᾷτε τοὺς πάντας ἐνταῦθα· ὅπως ἂν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὸς τὰ τῆς εἰρήνης ἡμῶν εὐαγγελίσσεται ἀγαθὰ καὶ τὸν πολυήμερον πόλεμον καταλύσῃ, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν τὰ διεθνήτα ἐπαναγαγῇ συνάφειαν. αἱ δὲ οὖν πάντες οἱ ὧδε συνθεσραμμένοι ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὡς ἂν φανερωθεῖ μὲν ἡ ἀλήθεια, ἀπελευθερωθῇ δὲ πᾶν ψῆδος, πᾶσαν μικροφυχίαν καὶ φιλονεικίαν πόρρω που ἐκτιστάμενοι τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀλλήλους διαλεξάμεθα, Θεὸν τὸν τοῦ παντός καλοῦ χορηγὸν ἐκ μέσης καρδίας ἐκτιβοῦσάμενοι· ὡς ἂν τὸ περὶ τῆς εἰρήνης τοῦτο Θεοφίλεις ἔργον κατὰ τὸ εὐαρεστοῦν αὐτῷ προχωρήσῃ, καὶ πρὸς τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα τῆς ἀγάπης τὰ διάφορα συνέλθουν καὶ μαχομένα. φέρε οὖν κτλ. (Ioannis Clidae Metropolitae Ephesi contra Schismaticos Tractatus. Codex Ottobomanus Gr. 213 fol. 186 sq.)

μόν, καὶ πρὸς τὸ ἀλάτρητον ἐνατενίζοντας ἐκείνο δικαιοσύνηριον, πρὸς ὃ οὐδὲν ἡμᾶς ἢ τῶν ἀλόγως ἀνθισταμένων βλάπτει κατηγόρια, οὐ χρεία γὰρ κατηγόρων ἐκεῖ· ὥσπερ οὖν οὐδὲ ἡ τῶν παραλόγως χαριζομένων ὀνήσειε σύστασις, οὐ χρεία γὰρ συνηγόρων ἐκεῖ.

4. Πρὸς γοῦν τὸ ἀλάτρητον ἐκείνο δικαιοσύνηριον ἀποροῶντας, εὐθὺ τοῦ σκοποῦ γίνεσθαι χρή, ἕκαστον ἀξιοῦντας τῶν τοῖς παροῦσιν ἡμετέροις γράμμασιν ἐντευξομένων ἐσύστερον, εὐθὺε συνειδῶτι καὶ ἀρύεπει βασανίζειν τὰ ἐμπεριελημμένα. καὶ εἰ μὲν ἀρέσκει τῷ ἐντυγχάνοντι τὸ διορθωθὲν παρ' ἡμῶν σφάλμα τῶν πρὸ ἡμῶν, χάρις Θεῷ τῷ παντός καλοῦ δοτῆρι καὶ χορηγῷ· εἰ δέ γε περὶ τῆς εἰρήνης ταύτης οὐ καλῶς βουλευσαμένους διανοεῖται ἡμᾶς, ὅστις ἂν καὶ εἴη οὗτος, ἐν τοῦτο μόνον ἐθέλω αὐτὸν εἰδέναι περὶ ἡμῶν, ὡς πᾶν εἴ τι παρ' ἡμῶν καὶ διανοήθη καὶ ἐλαλήθη, ἐπράχθη τε καὶ ἐγράφη ἐπὶ συστάσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, οὐκ ἐπ' ἀθετήσει οὐδενός τῶν ἡμετέρων ἐθῶν καὶ δογμάτων τοῦτο γέγονε παρ' ἡμῶν. πᾶς γὰρ τις, ὃς ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην ἤλθεν εἰρήνην, ὡς τῶν ἡμετέρων ἐθῶν καὶ δογμάτων κατεγνωκώς,

ad iudicium illud, quod nemo fallit et apud quod nobis insulse sese opponentium criminatio damnum nullum inferet, neque enim ibi criminantium opus; quemadmodum neque praeter rationem indulgentium commendatio, emolumentum, neque enim ibi advocatorum opus.

IV. Ad illud itaque iudicium falli nescium respicientes, actutum rem ipsam aggrediamur, exorantes singulos, qui nostra haec scripta in posterum legent, recta conscientia et neutram in partem propensa, in illis contenta examinare, et si lectori placuerit, a nobis error eorum qui ante nos fuere, correctus, gratia Deo bonorum omnium datori et largitori: quodsi de hac pace male nos consultos iudicat, quicumque ille fuerit, tantum hoc de nobis sciat, quidquid a nobis aut excogitatum aut dictum, aut factum vel scripto consignatum fuit, ad stabiliendam Ecclesiae pacem, non ad refellendum aliquod vel ex nostris ritibus vel dogmatibus, a nobis pertentatum fuisse. Quicumque enim ad Ecclesiasticam hanc pacem accessit, nostras consue-

καὶ ὡς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν πρεσβεύειν διεγνωκὸς εὐσεβέστερόν τι τῆς ἡμετέρας, ἐκπιωτος εἴη τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας, καὶ τῷ προδότῃ Ἰούδᾳ καὶ τοῖς κοινωνοῖς αὐτοῦ, καὶ σιαιρωταῖς τοῦ Σωτήρος συντεταγμένος. τοῦτο δὴ τὸ φοβερόν ὄρκιον ὥσπερ τι τοῦ λόγου θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι, τοῦ λέγειν ἀρχόμεθα.

5. Ὅπερ δὲ καὶ ἔτι μοι τοῦ λόγου προαναταχθῆναι δοκεῖ, οὐδὲ τοῦτο παραδραμοῦμαι, τῷ προσήκοντι τόπῳ μὴ ἐφαρμοῦσαι. οἱ πολλοῖς πολλάκις, ὡς εἴρηται, τῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀνδρῶν γραφῇ καὶ μέλανι μαχεσάμενοι, δι' οὓς καὶ πρὸς τὸν ἐσύστερον ἀγῶνα ὁ παρὼν ἡμέτερος ἐπαποδύσεται λόγος, ὑπὸ τῆς δίκης ὥσπερ συνελαννόμενοι, εἰς τὸ θριαμβεῖν ἑαυτοὺς γνώμης ἡττωμένους ἰδιοῤῥύθμου, καὶ τοῦτο μόνον νίκην ἡγουμένης τὸ, πεισμονῇ χαίρειν ἀπλῶς, καὶ πρὸς πάν τὸ πρὸς εἰρήνην αὐτοὺς ἐκκαλούμενον ἀντιβαίνειν εὐκαίρως, ἀκαίρως, τὸν ὅλον τῆς αὐτῶν διαλέξεως λόγον, ὥσπερ καὶ ἐγκαλλωπίζουσι κόσμῳ, ταῖς κατὰ τῶν προσδιαλεγόμενων αὐτοῖς ὕβρεσι, καὶ εἶθε καὶ ὕβρεσιν, ἴσως γὰρ ἂν ἐλαττοῦν ἢ τὸ κακὸν, εἰς μόνους τοὺς ὕβρισμένους περιῤῥισταμένης τῆς ἀλόγου τούτων φορᾶς. νῦν δὲ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ

tudines et dogmata contemnens, diiudicansque Romanam Ecclesiam nostra magis pie sentire aut credere, cadat e Christi regno una cum Iuda proditore, illius sociis, et Servatoris crucifixoribus connumeratus. Hoc terribili iureiurando tanquam sermonis fundamento antea locato, Orationem exordiamur.

V. Alterum dictis quoque nostris praeponendum, minime praeteriero loco peropportuno adaptare. Qui multos et saepius, ut diximus, Romanae Ecclesiae viros scripto et atramento oppugnarunt, et in quos secundo certamine noster hic Commentarius convertetur, a iustitia veluti compulsos, ad semetipsos diffamandos, a sententia propria devictos, et hoc solummodo victoriam existimantes, prorsus pertinaciae indulgere, et ad pacem adhortantibus, contra sese tempestive inopportuneque opponere, et universae suae dissertationis congeriem veluti aliquo ornatu exornare adversus eos, qui simul cum eis colloquantur, iniuriis, et utinam iniuriis, tum enim malum minus foret, in solis iniuria affectis, eorum insulso impetu persistente:

παντόλμους τὰς κατ' αὐτῶν, καὶ τῆς αὐτῶν Ἐκκλησίας ἀπερεύγονται βλασφημίας, ὧν ἡ ἀτοπία εἰς αὐτὴν τὴν τῶν Χριστιανῶν διαβαίνει εὐσέβειαν. καὶ οὐδὲ τοῦτο συνιδεῖν ἔσχον, ὡς αὐτὸ τοῦτο μόνον, τὸ μεθ' ὕβρεών τε καὶ βλασφημιῶν διαλέγεσθαι πρὸς αὐτούς, παρὰ τοῖς ἐγγνώμοσι τῶν διαγνομόνων δόξαν ἥτις ἐδίδον αὐτοῖς. τίς γὰρ ἂν καὶ νικᾶν ἔχων εἰρηνικῶς, καὶ μάλισθ' ὅπου περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων οἱ λόγοι, ὕβρεσι τῷ προσδιαλεγόμενῳ ἀντεπιφύεται, ὥσπερ οὐκ ἀδελφούς ζητῶν κτήσασθαι, ἀλλ' ἀδελφούς ἀποβάλλεσθαι φιλονεικῶν. ἔγωγε τέως τοῖς τοιούτοις ἐντυγχάνων λόγους αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν Ῥωμαίους εἰρηνικῶς αὐτοῖς κατανοῶν ἐντυγχάνοντας, οἷς καὶ μᾶλλον τὸ πρὸς θυμοὺς ἐπιῤῥεπέστερον ὠμολόγηται, τοὺς δ' ἡμετέρους οὐ λογικῶς μαχομένοις ἐοικότας, ἀλλ' ὥσπερ μαχαίρα καὶ σπάθῃ καὶ δόρατι τὴν κατ' αὐτῶν ὁρμὴν ποιουμένους, ἐρυθριῶ, καὶ ὥσπερ εἰς ἑαυτὸν λογιζόμενος τὴν αἰσχύνην, μικροῦ καὶ ἐκκαλύπτεσθαι θέλω.

6. Διὰ τοῦτο καὶ ἀντιλέγειν τοῖς ἀντιλογικοῖς τοῖτοις δυσύστερον βουλόμενος ἔγωγε, πρὸς μηδὲν τοιούτον παρὰσυρῆμαι

---

at nunc non id solum, sed et audacissimas in eos et eorum Ecclesias contumelias, et convicia evomunt, quorum absurda temeritas ipsissimam Christianorum vulnerat pietatem. Neque comprehendere potuerunt, eo vel solo, quod iniuriis et contumeliis disputationes et colloquia contulerunt, a benevolis cognitoribus victoria excidisse iudicatos fuisse. Quis enim, cum victoriam consequi possit pacifice, et potissimum in iis, in quibus de Deo divinisque rebus pertractatur, iniuriis disserentem opprimere conatur, aequae ac si fratres conquirere non studeat, sed eos subigere perdereque contendat? Ego plane similes eorum sermones percurrans, et Romanos deprehendens, quos ad iram propensiores esse fatemur, pacifica cum illis colloquia serere, nostros vero nulla cum ratione depraeliantibus similes, ense, ut ita dicam, gladio, et hastis eos impetentes, rubore equidem suffundor, et intra memetipsum infamiam repetens, tantum non faciem tegere delibero.

VI. Quapropter his contradictoribus ipse postmodum contradicturus, ne ad similia trahar, supplex Deum exoro, eandem-

καδικατεύω Θεόν, καὶ τοὺς ἐντευξομένους δὲ τοῖς ἡμετέροις
γράμμασι τοῦτοις, τὴν αὐτὴν αἰτῶ χάριν, μηδὲν τι τῶν ἡμε-
τέρων πρὸς ἑκὼν ἀφορῶντας διαβαλεῖν. ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐ
πρὸς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πρὸς Θεὸν ὄρωντες, τὴν εἰρήτην ταύ-
την δεῖν φήθημεν ἐνστερνίσασθαι. εἰ δέ τις μὴ δοκεῖ, οὐδὲν
πρὸς ἡμᾶς. εἰ δὲ καὶ πρὸς τὰ κοσμικὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς
ἴδοιμεν, ἀλλ' ἐνταῦθα οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὥς οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς.
εἰ μὲν γὰρ δικαίως καὶ ἐπὶ τινι πρὸς τὴν ἡμῶν εὐσέβειαν
συντελοῦντι ἢ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας μάχῃ, ἐξ ἧς ὅποια καὶ
ὅσα καθ' ἡμῶν ἐπεισέφερε τὰ δεινὰ, οὐ τοῦ παρόντος λέγειν
ἐστίν, ἴσως γὰρ ἄλλοις ταῦτα καὶ ἰστορήθη, ἡμεν ἂν καὶ αὐ-
τοὶ συνδιατιθέμενοι τοῖς ἐπιόρεπῳς ἔχουσι πρὸς τὸ σκάνδαλον.
ἐπεὶ δὲ πάντῃ ἀδίκως, καὶ ἐκ μόνης ἐπηρείας σατανικῆς τὸ
τῶν Ἐκκλησιῶν σκάνδαλον μέσον ἡμῶν συνορῶμεν παρεισ-
φθαρὲν, οὐ μόνον τοῖς σπουδασταῖς τοῦ σκανδάλου οὐκ ἐσμέν
συνδιατιθέμενοι, ἀλλὰ καὶ λύπην ὅσῃν ἡγούμεθα τοῦτο, καὶ
θερμότερον τοὺς καθ' ἡμᾶς ἰκετεύομεν τῆς καθ' ἑαυτῶν ἀπο-
σχέσθαι μανίας, καὶ μὴ οὕτω κατὰ τῶν οἰκείων πόλεων καὶ
χωρῶν ἀρχὴν ἄλλην ἐκ δευτέρου ποιήσασθαι πολέμων καὶ

---

que prorsus ab illis qui haec nostra Commentaria lecturi sunt,
gratiam exposco, nihil ex his nostris contentioni addictos
reprehendere. Nos etenim non homines, sed Deum inspi-
cientes, pacem hanc apertis ulnis excipiendam esse arbitrati
sumus. Id si aliter nonnullis visum fuerit, nil nostra refert.
Quod si ad Romani principatus res seculares animum adverta-
mus, id vero dicere non possumus, nil nostra referre. Etenim
si iuste, et propter aliquid nostrae pietati conducens cum Ro-
mana Ecclesia pugna suscepta est, cuius causa tot tantaque
mala in nos ingruerunt, quae non est praesentis negotii di-
cere, et forte ab aliis eorum historia scripto demandata est,
nos quoque una cum propensis ad scandalum conveniremus;
sed cum nulla iusta de causa, sed ex sola Satanae improbitate
Ecclesiarum scandalum inter nos iniectum conspiciamus, tan-
tum abest ut cum scandali curatoribus conveniamus, ut moe-
rore etiam ingenti afficiamur, et, quo possumus animi fervore,
nostros exoremus, ut propriam insaniam deponant, et non ita
temere in proprias urbes et oppida novum bellum secundo

συμφορῶν. εἰ δ' οὖν, ἀλλ' αὐτὸς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις καὶ πάλιν ἀρχηγὸς σκανδάλου θηλήσει γενέσθαι. ἡμῖν δὲ καὶ δὴ τοῦ λόγου ἀρκτέον.

7. Τί φασὶ ἄνδρες ἀδελφοί; τί ὅτι περιμάχητον ἡμῖν χρῆμα τὸ τῶν Ἐκκλησιῶν σχίσμα δοκεῖ; ὅτι φασὶ μακρὸς ἤδη χρόνος, ἐξ ὅτου τὸ σχίσμα τοῦτο προέβη. διὰ τοῦτο περιμάχητον τὸ σχίσμα ἡμῖν, ὅτι καὶ χρόνιον. ἄρ' οὖν ὅτι ἐσχίσθημεν σκοπητέον, ἢ ὅπως ἐσχίσθημεν ζητητέον; ὅτι ἐσχίσθημεν, φασίν. ἀλλ' ἐμοί, οἴμαι δ' ὅτι καὶ τῶν εὐ φρονούντων ἐκάστω, οὐ τοῦτο, ἀλλ' ὅπως ἐσχίσθημεν. καὶ εὐρήσωμεν τοὺς πρὸ ἡμῶν συστησαμένους τὸ σχίσμα, τὴν τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίαν καταιτιωμένους, ὡς μεγάλα δῆθεν ἡμαρτηκυῖαν ἐπὶ τοῖς δόγμασι διασκοπῆσαι καὶ διαβασανίσαι, ἅτε τοῖς Ῥωμαίοις ἐκεῖνοι ἐγκαλοῦντες προέτεινον, καὶ ἅπερ οὗτοι ἀπολύοντες ἑαυτοὺς ἐγκλημάτων ἀπελογοῦντο, καὶ μετὰ τῆς ἐπὶ τῇ διακρίσει εὐθύτητος, ἢ ἀκολουθῆσαι λέγουσιν ἐκείνοις καλῶς καὶ ἐπαινέσαι καὶ μακαρίσαι, ἢ διαγνῶναι, ὡς ἐκεῖνοι μὲν ἐπὶ τῷ σκανδάλῳ τούτῳ πεπλημμελήκασιν, ἀνθρώπινόν

---

exuscitent, tantarum calamitatum ac infortuniorum causam. Sin minus, qui rursus scandali auctor fuerit, iudicio erit obnoxius. Nos vero tandem Orationem aggrediamur.

VII. Quid inquit viri fratres? Quid in causa est, ut tantundem Ecclesiarum dissidio plaudatis, et pro eo promovendo etiam bella suscipere non vereamini? Quod, tradunt, longum iam tempus intercessit, ex quo dissidium hoc originem habuit; propterea pro eo etiam depugnandum putamus, quod et diuturnum. An igitur quod scissi sumus, considerandum; an quomodo, quaerendum? Quod scissi sumus, inquit. Veruntamen mihi, quod et bene sentientibus singulis, non hoc videtur: sed qua ratione scissi sumus; et si invenerimus, qui ante nos schisma conflarunt, Romanam Ecclesiam incusantes, tanquam ingentibus sceleribus ob dogmata obstrictam, considerare et examinare, quae illi Romanos criminantes opposuere, quae hi semetipsos liberantes a crimine, responderunt, et cum recto iudicii examine, aut eos recte sentientes sequi et laudare et beatos praedicare, aut decernere eos in hoc scandalo deli-

τι παθόντες πλημμελημα. ἡμᾶς δὲ δεῖ, ἢ τὸ παρ' ἐκείνων γεγονὸς εἰς μοῖραν ψόγου παραπέμψαι καὶ τὸ παρ' ἐαυτῶν ἐκαιετὸν ἀντεισενεγκεῖν, ἢ τέως μηδὲν τι περὶ ἐκείνων εἰρηκώς, φειδοῖ τῶν πρεσβυγενείων, τὸ γοῦν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καλῶς διαθεῖναι καὶ διπλῇ κερδάναι, ὅτι τε τοῖς πεπλημμεληκόσιν οὐκ ἠκολουθήσαμεν, καὶ ὅτι τοῖς ὀψιγόνοις καὶ μεθ' ἡμᾶς τὸν τοῦ καλοῦ παρεδώκαμεν τύπον. ἐμοὶ μὲν οὖν οἶμαι ὅτι καὶ παντὶ τῷ ἄλλῳ πεισμονὴν μισοῦντι τὴν ἄλογον, τὸ δοδοκιμασμένον ἀρέσκει, καὶ ἡ τοῦ ὅπως ἐσχίσθημεν ζήτησις. εἰ δέ τινες, ὅτι ἐσχίσθημεν, ἀδοκιμάστως ἐδέχεσθαι τοῦ σχίσματος κρίνουσι, ἐγὼ δ' ἄλλὰ τὴν ἄλογον τοῖς προηγησάμενοις κατακολούθησιν ὁλοσχερῶς ἀποστρέφομαι.

8. Ἄλλ' ἤδη ἐτέρωθεν ποθεν ἀναφαίνεται ὁ μὴ τῷ ἀλόγῳ τοῦ χρόνου κατακολουθῶν, ἀλλ' ἅτε δὴ τῆς λογικτέρας ὦν μοῖρας καὶ λογικωτέρας ἀντιβαίνειν ὁρμῶν. καὶ τί φασὶ; πρὸς ἡμᾶς λέγει. Ἄρα γε ὑμῖν δοκεῖ τὴν τῶν Ἰταλῶν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην ἀσπάσασθαι, δύο αἷτια καὶ ἀρχαὶ δύο τοῦ

quisse, humano errore deceptos. Oportet autem nos, vel quod ab illis actum est, loco ignominiae habere, et quod apud nos est laudabile, introducere, vel nullo de illo sermone habito, respectu primigeniorum, quod saltem ad nos pertinebat, probe disponere, duplici emolumento, et quod aberrantes secuti non sumus, et quod posteris et iis qui post nos nascentur, recti formam tradidimus. Mihi itaque, existimo autem et cuicunque pertinaciae insanientis osori, quod approbatum est, perplacet, et quaestio, qua ratione scissi sumus. Quodsi quidam, quod scissi sumus, absque alio examine dissidium continuandum indicant, ego insulsum erga eos qui ante nos fuere, obsequium modis omnibus detestor.

VIII. Sed iam aliunde comparet, qui non vesanum temporis sequitur, sed tanquam partis magis rationalis sectator, rationatione magis seria contradicere studet: Quid inquitis? nobis dicit. An vobis amplectenda videtur Ecclesiastica pax Italarum, qui duas causas et duo principia unius Spiritus in beata

ἐνὸς πνεύματος ἐπὶ τῆς μακαρίας πρεσβευόντων τριάδος; ¹⁾ οὐ νῆ τὴν τριάδα, ὡ βέλτιστε. οὕτω γὰρ προεξασφαλιζομαι, ὡς ἂν μηδὲν τι καὶ περὶ ἡμῶν ὑποπτευθεῖται σοι τοιοῦτον. οὐχ οὕτω φαιμέν τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰρήνην προσ-

Triade constituunt? Non per Triadem, optimi. Sic enim ante omnia muniō, ne de aliquō simili in suspicionem tibi veniam. Non hac ratione dicimus Romanae Ecclesiae pacem atten-

¹⁾ Photii Enyclica Epistola ed. Montacut. p. 51. 53: τίς ἄλλος ἀνάσχομαι, τῶν ἐν χριστιανοῖς τελούντων, ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος δύο εἰσάγειν αἷτια· υἱοῦ μὲν καὶ πνεύματος, τὸν πατέρα· τοῦ πνεύματος δὲ πάλιν τὸν υἱόν· καὶ εἰς διθείαν τὴν μοναρχίαν λύειν, καὶ μηδὲ ἦντον τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὴν τῶν χριστιανῶν σπαράττειν θεολογίαν, καὶ τῆς ὑπερουσίῳ καὶ μοναρχικῆς τριάδος ἐκφυρίζειν τὸ ἀξίωμα. . τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ἢ τῆς πατρὸς ἀντίθετον; εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ιδιότητες; αἷς καὶ μόναις ἡ τριάς τριάς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται. εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμεῖς οὐ Μανέντες καὶ Μαρκίους τῷ ῥήματι τοῦτο προαίτιον, τὴν θεομαχον πάλιν κατὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ γλώσσας προτείνοντες; Cfr. eiusdem Lib. de Spiritus Sancti Mystagogia c. 35 pag. 37 ed. Hergenroether et amplificationem dilemmatis Photiani a Nicolao Methoniensi in syllogismis (Cod. Monacensis. gr. 66) cap. 3 hisce verbis concepta: ἡ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστίν, ἢ ἄλλη καὶ ἄλλη· εἰ μὲν οὖν μία, κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατὴρ τε καὶ υἱός, τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτῶν· οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρὸς· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον· ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ προάγειν τὸ πνεῦμα· δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ἢ πατέρα τέλειον ἐξ αὐτοῦ γεννᾶν τε τὸν υἱόν ἅμα καὶ προάγειν τὸ πνεῦμα, καὶ ὅλον τοῦτο αὐτῷ πατρικῶν ἀπονεμεῖσθαι ἰδίωμα, ὥσπερ τῷ νύχ τὸ ἐκ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ πῶς κοινοῦνται τὸ ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πατὴρ καὶ υἱός εἰς ἓν συνάγοντο πρόσωπον, κληθεῖσθαι μέλλοι Σαβέλλιος ἀναξῆν· τὸ γὰρ ἐν καὶ προσώπικόν ἰδίωμα ἐνὸς ἀνάγκη εἶναι προσώπου. εἰ δὲ μὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἄλλη μὲν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἄλλη δὲ ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόσεξ, ἢ ἀπλῶς αἱ δύο διαφόροι ἢ καὶ ἐναντία· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἰπὼν τῆς Μαρκιῶνος τοῦ Ποντικῆς καὶ Μανέντος τοῦ Πέρσου ἐστὶν αἰρέσεις τῶν ἐναντίας δύο πρεσβευόντων ἀρχάς· εἰ δὲ ἀπλῶς αἱ προεῖς διαφόροι, τίς ἢ τούτων διαφορά; καὶ πῶς τὸ ἐκ δύο διαφορῶν τούτων ὑπερσὺς ἐν καὶ ἀπλοῦν, ἀλλ' οὐκ ἢ δύο ἢ σύνθετον; Manichaeismi spectra a Vecco satis deridentur.

ήκασθαι. ἔκπτωσιν γὰρ τῆς μακαρίας τριάδος κατὰ παντός
 ἐπαρώμεθα τοῦ θελήσαντος τοιούτων ἀνδρῶν εἰρήνην προσ-
 ἡσθαι, δύο ἀρχὰς ἐπὶ τῆς ὁμοουσίου λεγόντων τριάδος.
 ἐπίων γὰρ ταῦτα, οἱ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας ὑπᾶξ μύσαντες
 φῶς, τῇ τῆς ἑαυτῶν κακίας ἐπορεύθησαν σκότει. ἀλλ' ἡμεῖς
 μὲν τὸ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων παραδοθὲν ἡμῖν ἀναγινώ-
 σκοντες Σύμβολον, οὕτω διαβρόχην βοῶμεν· καὶ εἰς τὸ πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπο-
 ρεόμενον. καὶ οὕτω τοῦτο ἀναγινώσκουμεν, καὶ οὕτω τοῦτο ἀνα-
 γνωσόμεθα μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς, καὶ οὕτω φρονούντες τῇ
 τριάδι παραστησόμεθα. Ἴταλοι δὲ προστιθέντες τῇ ἀναγνώσει
 τὸ, ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐχὶ δύο φασὶ τοῦ ἐνὸς πνεύματος
 αἷα, διὰ τὸ κατ' οὐδένα τρόπον τῆς δυαρχίας ἐκ πατρὸς καὶ
 υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.¹⁾ οἱ μὲν γὰρ τῶν ἀρχαίων Αἰρε-
 τικῶν, τοὺς περὶ Μανιχαῖον φημὶ καὶ Μαρκίωνα, δυαρχίαν πρεσ-
 βείσαντες, ἀρχὴν ἀγαθοῦ, καὶ ἀρχὴν ἐτέραν κακοῦ ἐδόξασαν. οἱ

dendam. Casum etenim a beata Triade adversus omnes pre-
 camur, qui similitum hominum pacem, in consubstantiali Triade
 duo principia ponentium amplecti volunt. Nanque haec sunt
 eorum, qui semel ad veritatis lumen nictantes, propriae im-
 probitatis tenebras consecantur. Sed nos a sanctis Patribus
 nobis traditum Symbolum recitantes, sic palam enunciamus:
 „Et in Spiritum sanctum, Dominum, vivificantem, qui ex Patre
 procedit.“ Et hoc modo illud legimus, legemusque ad extre-
 mum usque spiritum, et ita sentientes Triadi assistemus. Ve-
 rum Itali lectioni addentes, „et ex Filio procedere,“ non duas
 unius Spiritus causas astruunt, quod nullo modo ex duplici
 principio, ex Patre et Filio Spiritum asserunt. Namque antiqui
 Haeretici, Manetem scilicet et Marcionem secuti, duo principia
 statuantes, principium unum boni et principium mali alterum

¹⁾ Ὡς τὸ ἐν φρονούντες ἀλλήλοις συμπεῖθονται (Graecus et Latinus).
 ὁ μὲν μαζὼν ἐκ τῶν ἁγίων πατέρων δεῖν ἀναγκαιῶς εἶναι μηκέτι ἐν τῷ
 ἁγίῳ συμβόλῳ συνεκφανεῖν τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ὁ δὲ πεισθεὶς μηκέτι καλεῖν
 αὐτὸν ἑτερόφρονα· ὡς τῆς ἐξ προθέσεως παρὰ τοῖς λατίνοις, καὶ τῆς διὰ
 παρ' ἡμῖν ἐχούσης οὐδεμίαν διαφορὰν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ. Nicetae Maroniensis
 (saec. XII) Dialog. de Spiritu S. processione in Proem. Ang. Maii
 Nova Patrum Bibliothec. Tom. VI, 2 p. 446.

δὲ περὶ Εὐνόμιον μετ' ἐκείνους ἅπαντες, ὥσπερ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ἰδογματίσαν. ἡ δὲ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία πάντων τούτων καθάπαξ ὀλιγόωρήσασα ὡς γέλωτος καὶ χλευῆς ἀξίων, ἐν τοῖς ὅροις τῆς εὐσεβείας ἀσαλεύτως καὶ ἀπεριτρέπτως μεμένηκεν, οὔτε ἀρχὴν ἀγαθοῦ καὶ ἀρχὴν ἐτέραν κακοῦ δογματίσασα πώποτε, οὔτε τοῖς περὶ τὸν Εὐνόμιον προστεθείσά ποτε, ὡς εἰπεῖν τολμήσαι, τὸν μὲν πατέρα ἀρχὴν τοῦ υἱοῦ μόνου, τὸν δὲ υἱὸν μόνον ἀρχὴν ἐτέραν τοῦ πνεύματος, κήντευθεν ἀναφανήναι δύο δοξάζειν ἀρχάς.

9. Ἀλλὰ τοῖς τῶν μεγάλων Ἀγίων δόγμασιν ἐπερειδομένη καὶ ταῖς ἐκείνων ἀκολουθοῦσα ἐννοίαις, τὸν μὲν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου ἀνακηρύττει, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι λέγει. καὶ μίαν ὁμῶς ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ἀγίας τριάδος καθαρῶς πρεσβεύει τε καὶ ὁμολογεῖ, διὰ τὸ εἰδέναι ὑπὸ τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνάγεσθαι. τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα, καὶ μὴ δύο αἰτία δοξάζειν τοῦ πνεύματος, οὐκ ἄλλοθεν ἐστὶ πάντως, ἀλλ' ἡ

---

tenuerunt: qui vero ab Eunomio steterunt, et post eos omnes, quemadmodum Filium ex Patre solo, ita et Spiritum sanctum ex solo Filio decreverunt. Verum Romana Ecclesia neglectis hisce omnibus, tanquam risu et ludibrio excipiendis, intra pietatis terminos inconcussa atque immutabilis permansit, neque boni principium neque alterum mali unquam asseverans, neque Eunomii asseclis sese associans, ut auderet dicere, Patrem quidem solum Filii principium, Filium vero solum principium aliud Spiritus; indeque convinceretur, duo principia asserere.

IX. Sed magnorum Sanctorum decretis innixa eorumque sententias sectata, Filium ex Patre solo deprædicat, Spiritum sanctum et ex Filio esse dicit, et unum nihilominus principium in sancta Triade pure aperteque tenet et confitetur: quod sciat Patrum doctrinis instructa, omnia Filii ad Patrem primam causam referri. Næque ex Patre et ex Filio dicere Spiritum, et duas causas Spiritus non fateri, non aliunde prorsus est, quam

ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ, πάντα, ὡς εἴρηται, τὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνάγεσθαι. εἰ δὲ καὶ μαρτυρίας δεῖ σοι τινὸς τῶν θεολόγων ἀνδρῶν, ἴν' ἀντεῦθεν ἔχῃς τὸ τῶν ῥηθέντων λόγων ἐχέγγυον, εἰς τὸ εἰδέναι, μὴ δύο αἰτια τοῦ πνεύματος ἢ εἶναι ἢ λέγεσθαι, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ἐν τῷ, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα διὰ τὸ, πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνάγεσθαι, ὁ μέγας Βασιλεὺς εἰς μαρτυρίαν ἡμῖν ἀξιόπιστον παραχθῆσεται. οὗτος καὶ γὰρ ὁ τὰ θεῖα πολὺς, οὐ καὶ ὁ λόγος ἀήτητος καὶ ὁ τρόπος ἀμίμητος, ἐπεὶ τὸν Εὐνόμιον περὶ τῆς αἰτίας τοῦ πνεύματος δογματίζοντα ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν εὗρισκε λέγοντα, ἐκ μόνου τοῦ υἱοῦ ἔχει αὐτὸ, ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν κατ' αὐτοῦ λόγων πρὸς τῷ ταῖς οὕτω φησὶν.¹⁾ Ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν πάντων ἄδηλον, ὅτι οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ ἀποτετμημένη ἐστὶ τοῦ πατρὸς; οὐδὲ ἔστι τι ἐν τοῖς οὖσι τῷ υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ πατρὸς ἡλλοτριῶται. πάντα γάρ, φησι, τὰ ἐμὰ σὰ ἐστί, καὶ τὰ σὰ

---

ex hoc ipso, quod omnia, ut iam dictum est, Filii ad Patrem primam causam referantur. Quod si et Theologorum virorum testimonio indiges, ut inde iam dictorum veluti pignus habeas, ad agnoscendum non duas causas Spiritus vel esse, vel dici Patrem et Filium, cum dicitur ex Patre et ex Filio esse Spiritum, quod omnia Filii ad Patrem, primam causam referantur, magnus Basilius testis fide dignus adducatur. Hic enim, qui ad res divinas pertractandas multum valuit, cuius et oratio in-exuperabilis et mores inimitabiles, cum Eunomium de causa Spiritus decernentem in propriis Commentariis reperiret dicentem, „ex solo Filio illum esse,“ secunda adversum eundem Oratione prope finem haec habet: „Illud vero cui non innotescit, nullam Filii operationem disiunctam esse a Patre? neque est quidpiam in rebus, quod insit Filio et alienum sit a Patre. Omnia enim, inquit, mea tua sunt, et tua mea. Quanam itaque

---

¹⁾ S. Basilii Magni Opera Tom. I ed. Paris. p. 750 (adv. Eunomium Lib. II s. f.).

ἐμά.¹⁾ πῶς οὖν τοῦ πνεύματος τὴν αἰτίαν τῷ μονογενεῖ μόνῃ προστίθῃσι, καὶ κατηγορημα τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν τούτου λαμβάνει δημιουργίαν; εἰ μὲν οὖν δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις ταῦτα φησι, μετὰ Μανιχαίου καὶ Μαρκίωνος συντριβήσεται. εἰ δὲ μιᾶς ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον, πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. ὥστε καὶ πάντα εἰς τὸ εἶναι παρῆχθαι διὰ τοῦ Θεοῦ λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἰτίον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαιρούμεθα. Ἐπὶ τῷ ὑψηλόφω τοῦτῳ τῆς ἀληθείας κήρυξι τε καὶ μάρτυρι παρεισραχθήσεται καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς Θεολογίας ἐπώνυμος, ὃς ἐν τῷ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Περὶ τῆς ἐορτῆς βραχέα φιλοσοφήσωμεν, οὕτω φησὶν.²⁾ Οὐδὲ γὰρ ἐπρεπεῖν ἐλλείπειν ποτέ,

ratione Spiritus causam unigenito soli attribuit, et ad eius accusandam naturam huius creationem accipit? Si itaque duo principia contraria sibi astruens, haec dicit, cum Manichaeo atque Marcione conteretur. Quod si ab una dependere ac prodire omnia putat, quod a Filio factum esse asseritur, ad primam causam refertur. Quare et si omnia per Deum Verbum producta esse credimus, omnium tamen causam esse Deum totius non negamus.“ Praeter hunc altiloquum veritatis praecone et testem, adducatur quoque Gregorius, cui e Theologicis cognomen est, qui in sua in Pentecosten Oratione, cuius est illud principium: „De hoc festo pauca disseramus,“ haec ait: „Neque enim addecebat deficere unquam, aut Filium Patri aut

¹⁾ S. Evangelium sec. Ioannem XVII, 10. Ex iisdem Christi verbis et latini arguunt Theologi, nullam Filii operationem a Patre disiunctam et alienam esse, ac proinde tam Patri quam Filio τὴν τοῦ πνεύματος προβολὴν convenire. S. Basilus cum reliquis graecis Doctoribus minime negat, quin potius admittit Spiritum Sanctum esse per Filium vel ex Filio; at Eunomium, quemadmodum vituperat quod is Patrem tanquam αἰτίαν τοῦ πνεύματος excludat, ita hinc refutat quod οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ ἀποτεταγμένη ἐστὶ τοῦ πατρὸς.

²⁾ S. Gregorii Theologi in Pentecosten Oratio 41 (44) c. 9. Opp. ed. Maurin. I, 738. Integer Nazianzeni locus sic se habet: τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' αἰεὶ πατρὶ καὶ υἱῷ συνεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον· οὐδὲ γὰρ ἐπρεπεῖν ἐλλείπειν ποτέ ἢ υἱὸν πατρὶ ἢ πνεῦμα υἱῷ. τῷ μεγίστῳ γὰρ ἂν

ἢ υἱὸν πατρὶ ἢ πνεῦμα υἱῶ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἦν οὖν αἰεὶ μεταληπτόν, οὐ μεταληπτικόν, ἀόρατον, ἄχρονον, παντοδύναμον, εἰ καὶ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν, ὥσπερ τὰ τοῦ μονογενοῦς ἅπαντα, οὕτω δὴ καὶ τὰ τοῦ πνεύματος ἀναπέμπεται. Οὕτω γοῦν ὑπὸ μάρτυσιν ἀξιολόγοις τοῖς μεγάλοις τούτοις πατράσιν ἀναφαινομένου τοῦ, πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, καλῶς ἡμεῖς ἔφημεν, ὡς Ἴταλοι προστιθέντες τῇ ἀναγνώσει τοῦ Συμβόλου τὸ, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, οὐχὶ δύο τοῦ ἐνὸς φασὶ πνεύματος αἷτια.

10. Καὶ ἐπεὶ τοῦτο αἰ ἐρηθεῖσαι γραφικαὶ μαρτυρίαι κατὰ τὸ πάντῃ βέβαιον συνιστῶσι, τὰ μὲν τῆς φιλονείκου γνώμης καὶ πεισμονῆς ἀλόγου ἐκτόκια ἐκείνοις παρῶμεν, οἷς τὸ πρὸς τὴν πίστιν ἀντιδοξον καὶ τὸ πρὸς τὴν γνώμην ποιεῖται ἀντήροπον. ἡμῖν δ' ἐπεὶ μία πίστις ἢ ἐκ πατέρων εἰς ἡμᾶς διαβιβασθεῖσα, κληρὸς θεόλεκτος, ἣν οἰκουμενικαὶ τε καὶ το-

Spiritum Filio“. Et paucis interiectis: „Erat igitur semper perceptibilis, non particeps, invisibilis, sine tempore, omnipotens, et si ad primam causam, quemadmodum unigeniti omnia, sic et ea quae Spiritus sunt, referantur.“ Hac ratione itaque sub testibus fide dignis, magnis hisce Patribus, aperte patente, omnia Filii ad Patrem primam causam deferri, non absone nos diximus, Italos cum lectioni Symboli addunt, „et ex Filio Spiritum sanctum procedere,“ non duas unius Spiritus causas asserere.

X. Et quando hoc adducta testimonia veluti stabile et prorsus certum statuunt, contentiosi animi et vesanae pertinaciae abortus illis relinquamus, quibus contraria erga fidem opinatio sententiae efficit aequilibratatem. Cum vero una fides ex Patribus ad nos corrivata sit, sors a Deo electa quam ge-

ἦν ἀδοξος ἢ θεότης, ὥσπερ ἐκ μεταμελείας ἐλθοῦσα εἰς συμπλήρωσιν τελειότητος. ἦν οὖν αἰεὶ μεταληπτόν, οὐ μεταληπτικόν· τελειούν, οὐ τελειούμενον· πληροῦν, οὐ πληρούμενον· ἀγιάζον, οὐχ ἀγιαζόμενον· θεοῦν, οὐ θεούμενον· αὐτὸ ἑαυτῷ ταῦτόν αἰεὶ, καὶ οἷς συντέτακται· ἀόρατον, ἄχρονον, ἀχώρητον, ἀαλλοιώτην, ἄποιον, ἄποσον, ἀνείθεον, ἀναφές, αὐτοκίνητον, ἀεικίνητον, ἀπτεξούδιον, αὐτοδύναμον, παντοδύναμον· εἰ καὶ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν, ὥσπερ τὰ τοῦ μονογενοῦς ἅπαντα, οὕτω δὴ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος ἀναπέμπεται.

πικαὶ Σύνοδοι ἐπεκράτουν, καὶ ἦν ὁ ἐξ ἐκείνου, καὶ εἰς τὸν νῦν ἐβεβαίωσε χρόνος, κρατεῖτω μὲν παρ' ἡμῖν ἀμεταποίητος αὕτη καὶ ἐμποδῶν δὲ μηδὲν ἡμῖν ἔστω, πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν εἰρηνεύειν, ἕως ἂν πρὸς τὴν αὐτὴν τῆς εὐσεβείας φέρωσιν ἔννοιαν, αἱ παρ' ἐκείνων προστιθέμεναι λέξεις. καὶ ἡ συμβουλή οὐ κατὰ γνώμην ἐμὴν, ἀλλὰ κατὰ ζῆλον Ἀθανασίου τοῦ πάνυ, ὃν κρηπίδα τῆς εὐσεβείας καλέσας, οὐκ ἂν ἀμάρτη τοῦ δεόντος. ἐπεὶ γὰρ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς Συνόδου οὗτος ἀρχηγὸς ἀνεφάνη, εὐδηλον ὅτι καὶ αὕτη ἐκείνη καὶ αἱ μετ' ἐκείνην ἅπασαι ἐπὶ θεμελίῳ τῶν ἐκείνου λόγων τὴν εὐσεβειαν ὑποκόμωσαν. τί δὲ ἐστίν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν τοῦτον τῆς Ἐκκλησίας φωστήρα, τὸν τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμον, παραζηλοῦν ὑμᾶς, ἀδελφοί, συμβουλευῶ; αὐτὸς ἐκείνος παρίτω, καὶ τὰς τῇ αὐτοῦ γλώσσει ἐκφωνηθείσας λέξεις ἀπαγγέλλετω ἡμῖν. οὐ μὲν δέ, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, Βασίλειός τε ὁ μέγας, καὶ ὁ δογματικώτατος Μάξιμος συγκροτησάτωσαν τοῦτω, ἐφ' οἷς ἄριστα ὑποτίθεται, τὰς ἐν λέξεσι παρορᾶσθαι διαφοράς, ὅπηνίκα εἶη κατὰ τὴν ἐπὶ τῇ ἐννοίᾳ ὁμοφροσύνην συμβαίνειν τοὺς ἀδελφοὺς. προηγεῖσθω δὲ ἐπὶ

---

nerales et locales Synodi confirmarunt, et quam ex eo tempore ad hanc aetatem tempus constabilivit, conservetur a nobis immutabilis, neque res ulla sit nobis impedimento, ne cum fratribus nostris, placide composita pace, quiescamus, donec eandem pietatis sententiam innuant dictiones ab illis propositae. Et consilium fuerit, non ex meo capite, sed magni Athanasii zelo, quem si quis pietatis fundamentum nuncupaverit, a decore non aberrabit. Cum enim primae oecumenicae Synodi hic dux ac promotor apparuit, manifestum est, illam ipsam, et post illam universas super fundamento eius sermonum pietatem extruxisse. Quid porro est, in quo magnum hoc Ecclesiae lumen et ab immortalitate nomen sibi demeritum, aemulari vos fratres moneo? Ille ipse adsit et sua lingua dictatis vocibus denunciaret; quinimo et Theologus Gregorius, Basilius magnus, et decernendis dogmatibus acutissimus Maximus cum eo conspirent, in quibus quam optime suggerunt, quae ex vocibus nascuntur, differentias negligendas, dummodo secundum sententiam uno consensu

τοίτους τῶν ἄλλων αὐτὸς ὁ τὰ θεία πολὺς Ἀθανάσιος. οὗτος γὰρ ἐν τῷ πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Πειρίσμεθα δέ, ὅτι λειτουργοὶ καλοὶ καὶ οἰκονόμοι Θεοῦ τυγχάνοντες, οὕτω φησὶν.¹⁾ Οὓς γὰρ ἐμέμφοντό τινες, ὡς τρεῖς λέγοντας ὑποστάσεις διὰ τὸ ἀγράφους καὶ ὑπόπτους ἐντεῦθεν εἶναι τὰς λέξεις, ἤξιοῦμεν μηδὲν πλέον ἐπιζητεῖν τῆς κατὰ Νίκαιαν ὁμολογίας, ἀνακρίνειν δὲ ὅμως τούτους διὰ τὴν φιλονεικίαν, μὴ ἄρα ὡς οἱ Ἀρειομανῖται λέγουσιν ἀπηλλοτριωμένας καὶ ἀπεξηνωμένας ἄλλοτριουσίους τε ἀλλήλων, καὶ ἐκάστην καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν διηρημένην, ὡς ἔστι τὰ τε ἄλλα κτίσματα, καὶ οἱ ἐξ ἀνθρώπων γεννώμενοι, ἢ ὥσπερ διαφόρους οὐσίας, ὥσπερ ἔστι χρυσὸς, ἢ ἄργυρος, ἢ χαλκός, οὕτω καὶ αὐτοὶ ἴηουσιν, ἢ ὡς ἄλλοι αἰρετικοὶ τρεῖς ἀρχὰς καὶ τρεῖς Θεοὺς λέγουσιν, οὕτω καὶ οὗτοι φρονοῦντες τρεῖς ὑποστάσεις λέγουσιν; καὶ διεβεβαιώσαντο, μήτε λέγειν μήτε πεφρονηκέναι ποτὲ οὕτως. ἐρωτῶντων δὲ ἡμῶν αὐτοὺς, πῶς οὖν ταῦτα λέγετε, ἢ διὰ τί δὲ ὅλως τοιαύταις χρῆσθε λέξεσιν; ἀπεκρίναντο,

fratres concordant. Praeeat vero alios in rebus divinis exponendis Athanasius. Hic enim tomo ad Antiochenos, cuius principium est: „Persuasum habemus vos, cum sitis ministri Dei ac boni dispensatores,“ ita scribit: „Illis enim qui nonnullos incusabant, ut trium hypostaseon affirmatores, cum huiusmodi voces in scripturis non reperirentur, ac proinde suspectae videri possent, auctores fuimus, ne amplius in Nicænam confessionem inquirerent. Sed tamen de istis ob pervicaciam rixandi quaestio est habita, interrogatique sunt, num ex Arianorum sententia alienas peregrinasque ac diversae a se invicem substantiae personas esse velint, et unamquamque hypostasim per se ac seorsim divisam esse pro ratione ceterarum creaturarum, eorumque qui ex hominibus nascuntur, existiment: an hic intelligant diversas res, quale est aurum, argentum, aes, an, ut alii haeretici, sub istis vocibus tria principia et tres Deos constituent. Caeterum illi affirmabant se ita nec dixisse nec sensisse. Percunctantibus autem nobis, quæ ratione tandem ista dicerent, aut cur omnino istiusmodi

¹⁾ S. Athanasii ad Antiochenes Tomus duodecimus. Opp. I, 43.

διὰ τὸ εἰς ἁγίαν τριάδα πιστεύειν, οὐκ ὀνύματι μόνον τριάδα, ἀλλ' ἀληθῶς οὖσαν καὶ ὑφρεστῶσαν, πατέρα τε ἀληθῶς ὄντα καὶ ὑφρεστῶτα, καὶ υἱὸν ἀληθῶς ἐνούσιον ὄντα καὶ ὑφρεστῶτα, καὶ πνεῦμα ἅγιον ὑφρεστηκὸς καὶ ὑπάρχον· μήτε δὲ εἰρηκέναι τρεῖς Θεοὺς ἢ τρεῖς ἀρχάς, μήτε ὅλως ἀνέχεσθαι τῶν τοῦτο λεγόντων ἢ φρονούντων, ἀλλ' εἰδέναι ἁγίαν μὲν τριάδα, μίαν δὲ θεότητα καὶ μίαν ἀρχήν. καὶ υἱὸν μὲν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, ὡς εἶπον οἱ Πατέρες, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα οὐ κτίσμα οὐδὲ ξένον, ἀλλ' ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πατρὸς. ἀποδεξάμενοι δὲ τούτων τὴν ἐρμηνείαν τῶν λέξεων καὶ τὴν ἀπολογία, ἀνεκρίναμεν τοὺς αἰτιαθέντας παρὰ τούτων, ὡς λέγοντας μίαν ὑπόστασιν, μὴ ἄρα ὡς Σαβέλλιος φρονεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι λέγουσιν ἐπὶ ἀναιρέσει τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἢ ὡς ἀνουσίον ὄντος τοῦ υἱοῦ, ἢ ἀνποστάτου τοῦ ἁγίου πνεύματος. οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ διεβεβαίωσαντο, μήτε τοῦτο λέγειν μήτε οὕτω πεφρονηκέναι πώποτε. ἀλλ' ὑπόστασιν μίαν λέγομεν, ἡγούμενοι ταῦτόν εἶναι εἰπεῖν

---

vocabulis uterentur, responsum dederunt, sese in Trinitatem credere, non quae nomine tenus Trinitas, sed quae vere Trinitas esset, et subsisteret: et Patrem, ut qui vere esset et subsisteret: et Filium ut in-existentem et subsistentem, et Spiritum sanctum ut subsistentem et existentem agnoscere: non tamen se dixisse tres Deos aut tria principia, imo nec toleraturos quidem, si quis tale quippiam aut dicat aut sentiat: sed se scire, esse sanctam Trinitatem, ut tamen una sit Deitas et unum principium: et Filium se agnoscere esse coëssentialem suo Patri, ut dixerunt Patres: et Spiritum sanctum non creaturam neque alienum, sed proprium et indisgregatum ab essentia Patris et Filii. Approbata igitur istiusmodi et interpretatione et excusatione, vicissim quoque et eos examinavimus, qui ab istis in culpam devocabantur, quasi qui dicerent esse unam hypostasim, sc̄ificantes ab illis, num pro Sabelliano dogmate ea mente loquerentur, ut sublato vellent ex Trinitate Filium et Spiritum sanctum, quasi Filius essentia careat, aut Spiritus sanctus non subsisteret? Quin et ipsi quoque affirmarunt, neque se ita sensisse unquam, sed hypostasim eos intelligere idem esse cum essentia: unam autem ideo sese

ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν. μίαν δὲ φρονοῦμεν, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν, καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως. μίαν γὰρ θεότητα καὶ μίαν εἶναι τὴν ταύτης φύσιν πιστεύομεν. καὶ οὐκ ἄλλην μὲν τὴν τοῦ πατρὸς, ξένην δὲ τούτου τὴν τοῦ υἱοῦ καὶ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος. ἀμέλει καὶ οἱ αἰτιαθέντες, ὡς εἰρηκότες τρεῖς ὑποστάσεις συνετίθεντο τούτοις, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ εἰρηκότες μίαν ὑπόστασιν, τὰ ἐκείνων ὥσπερ ἡρμήνευσαν καὶ ὡμολόγουν. Καὶ προβαίωμεν μεθ' ἑτέρα· Τούτων τοίνυν οὕτως ὁμολογηθέντων, παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, τοὺς μὲν οὕτως ὁμολογοῦντας, καὶ διαρρηνύοντας οὕτω τὰς λέξεις ὥς λέγουσι, μὴ κατακρίνετε μηδὲ προπετῶς ἀποβάλλετε, ἀλλὰ μᾶλλον εἰρηνεύοντας καὶ ἀπολογουμένους προσλαμβάνεσθε, τοὺς δὲ μὴ βουλομένους οὕτως ὁμολογεῖν καὶ διαρρηνεύειν τὰς λέξεις, τούτους καλύετε καὶ ἐντρέπετε, ὡς ὑπόπτους τῷ φρονήματι. τούτων δὲ μὴ ἀπεχόμενοι, συμβουλευέτε καὶ ἐκαίνοις τοῖς ὀρθῶς ἐρμηνεύουσιν τε καὶ φρονοῦσιν, μηδὲν πλὴν ἀλλήλους ἀνακρίνειν, μηδὲ λογομαχεῖν ἐπ' οὐδὲν χρήσιμον, μήτε ταῖς τοιαύταις λέξεσι διαμάχεσθαι, ἀλλὰ τῷ φρονήματι τῆς εὐσεβείας συμφωνεῖν. οἱ

---

hypostasim intelligere, partim quia Filius ex essentia Patris sit, partim quia in tribus sit identitas naturae. Unam enim esse Deitatem et unam naturam credere, neque aliam Patris, aliam Filii, aut Spiritus sancti esse naturam. Quinimo et illi qui eo crimine postulati erant, quod tres hypostases inducerent, cum istis in eandem sententiam convenerunt, vicissimque illi qui unam hypostasim asseverarant, istorum interpretationi acquieverunt." Et paulo infra: „Cum igitur istiusmodi illorum fuerit confessio, adhortamur vos, ne eos, qui ita confitentur talemque interpretationem suae confessioni accommodant, vos temere condemnare aut relicere velitis, sed potius, admissa illorum excusatione, recipiendos putetis: eos contra, qui talem confessionem non edunt neque tali interpretatione in istis verbis utuntur, arcere vos vellemus et adversari, ut suspectae mentis homines. Caeterum cum illos tolerandos non censebitis, consuletis illis, qui recte interpretantur et recte sentiunt, ne ulterior ulla inter vos adhibeatur disquisitio, neque verborum pugnis studeatis ad nullam prorsus utilitatem, sed sensus cogi-

γὰρ μὴ οὕτως διανοούμενοι, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῖς τεινύτοις
 λεξειδίοις φιλονεικοῦντες καὶ παρὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ γραφέντα
 ζητοῦντες, οὐδὲν ἕτερον ποιοῦντες εἰσὶν, ἢ ποτίζουσιν ἀνα-
 τροπὴν θολερὰν τοῦ πλησίον, ὡς φθονοῦντες τῇ εἰρήνῃ καὶ
 ἀγαπῶντες τὰ σχίσματα. Καὶ ἔτι· Τὸ μὲν ἀσεβεῖν παντελῶς
 κακώλνται, καὶ ποικίλοις ῥήμασι καὶ πιθανοῖς σοφίσμασι
 περιβάλλειν αὐτό τις ἐπιχειρῇ. τὸ δὲ εὐσεβεῖν ὅσιον παρὰ
 πᾶσιν ὁμολόγηται, καὶ ξενιζούσαις λέξεσι τισι χρήσεται, ἕως
 μόνον ὁ λέγων εὐσεβὲς ἔχει τὸ φρόνημα καὶ δι' αὐτῶν, ὃ
 νενόηκεν, εὐσεβῶς βούλεται σημαίνειν. Καὶ αὐθις μεθ' ἑτέρα·
 Οὐκοῦν εἰ τὰ ῥήματα ταῦτα ὡς ξένα προφασίζονται οὗτοι,
 φρονεῖτωσαν τὴν διάνοιαν, καθ' ἣν ἡ Σύνοδος οὕτως ἔγραψεν.
 ὅτι εἰ καὶ μὴ οὕτως ἐν ταῖς γραφαῖς εἰσὶν αἱ λέξεις, ἀλλὰ,
 καθάπερ εἰρηται πρότερον, τὴν ἐκ τῶν γραφῶν διάνοιαν
 ἔχουσιν, καὶ ταύτην ἐκφωνοῦμεναι σημαίνουσι τοῖς ἔχουσιν εἰς
 εὐσέβειαν τὴν ἀκοὴν ὁλόκληρον. Τίς τοίνυν τῶν τοιούτων
 ἀξιοπιστοτέραν ἄλλην καὶ σαφεστέραν διδαχὴν ἐκζητήσει, ὡς
 οὐ δεῖ τισι προσέχειν φωναίς, ἐς τ' ἂν εἰς τὸν αὐτὸν συμ-

tationesque pietatis exhibere. Nam qui ita affecti non sunt,
 sed tantummodo super istiusmodi voculis contentiose rixantur,
 et aliud quippiam praeter quam quod Nicaeae scriptum est,
 requirunt, hi profecto nihil aliud agunt, quam quod proximis
 suis turbidam subversionem propinant ut inimici et discordia-
 rum schismatumque aemulatores." Item: „Impietas quidem
 modis omnibus abrogatur, licet eam variis verbis et probabili-
 bus argutiolis circumvestire quis tentet. Pietatem autem colere
 iustum omnes confitentur, etsi peregrinis quibusdam vocibus
 utantur, dummodo dicens piam sententiam teneat, illisque, quod
 in animo habet, pie enunciet." Rursumque post alia: „Itaque,
 si verba isti haec veluti peregrina abiudicant, teneant senten-
 tiam, secundum quam Synodus ita scripsit. Quod licet voces
 non ita in scriptione reperiantur, sed, ut antea dictum est,
 ex scriptione sententiam sortiantur, eamque pronuntiatae signi-
 fificant apud eos, qui pietati aures integras conservarunt." Quis
 igitur hisce fide digniorem aliam, aut clariorem doctrinam
 quaeret, non esse vocibus attendendum, dummodo eandem

ἰαυτα πῶς, εἰ καὶ τῇ τοῦ λόγου διαφθέρῃ παραπολεῖ
 ἀλλὰ τῶς: ἀνακρινὰς ἀμφοτέρων τὴν ἀναλογίαν καὶ οὐτα-
 ρίς το ἀμόφρον, κατεδέξατο τὰς λέξεις, μηδὲν ἐνέουκατος: μηδὲ
 προστεταλμένος. καίτοι γε ὅσον κατὰ τὸν τῆς προφορᾶς ἔχον
 καὶ ἐκαστίας ἔχειν ἐδόκουν ἀλλήλοις, εἰ μὴ σοφῶς αὐτοῖς διεξ-
 ἱτάων προσέτετο. οὐ δεῖ γάρ, φησί, λογομαχεῖν ἐπ' οὐδέν
 χρησίμῳ, οὐδὲ φιλονεικεῖν τοῖς λεξιδίοις, ἵνα μὴ καὶ θολο-
 ραν δοκῇ τις ἀνατροπὴν ποτίζειν τὸν πλησίον, καὶ διαφθο-
 ρεῖν τῇ εἰρήνῃ, καὶ ἀνθαιρεῖσθαι τὰ σχίσματα. ὁ τι δὲ καὶ
 ἡμῶν ἐπαινετῶς ἑτέρῳ μὲν ἂν ἤρκεσεν εἰς παιδείαν τὸ τοῦ ἀν-
 δρός καὶ μόνον αἰδέσιμον, καὶ οὐκ ἂν προσῆγε μαρτυρίαν
 ἑτέραν εὖ λέγοντι. ἐγὼ δὲ σοι καὶ τὸν μέγαν ἐν θεολόγοις
 Γρηγόριον καὶ μάλα ἐκθειάζοντα τὸ ἔργον τῆς οἰκονομίας
 παρίστημι. ἐνστήσάμενος γὰρ εἰς ὑπόθεσιν τῶν ἐγκωμίων
 αὐτῶ, τό τε ὑπερκεῖμενον τοῦ βίου καὶ τὴν ἐν λόγοις τοῦ
 ἀνδρός δύναμιν, τοῦτο δὴ τὸ κράτιστον ποιῆται τῶν ἐπαί-
 νων αὐτοῦ, ὅτι, κατ' αὐτὸν ἐκείνον εἰπεῖν, ¹⁾ Προσκα-
 λεσάμενος ἀμφοτέρω τὰ μέρη οὕτως καὶ φιλανθρωπῶ-

sententiam expriment, licet sermonis articulatione multum va-
 riant? Diiudicata amborum professione perspectoque unanimi
 consensu, dictiones recepit, nihil haesitans neque reformidans,
 et tamen pronunciationis sono sibi adversari videbantur, nisi
 ipse cate sapienterque examinatas admisisset. Non est, ait,
 certandum verbis in re non proficua, neque oculis conten-
 dendum, ne quis turbida eversione potare proximum videatur,
 et paci invidere et consulto schismata aucupari. Et ad hoc
 quidem persuadendum laudabiliter non nemini satis superque
 fuisset viri tanti vel sola reverentia, neque testimonium aliud
 bene dicenti superadderet. Ego vero tibi et magnum inter
 Theologos Gregorium opus hoc oeconomiae summis laudibus
 extolloquentem in medium proferam. Cum enim sibi argumenta
 rationis instituisset supra alios, vitae genus et in sermoni-
 bus hominis vires, hoc inter illius laudes potissimum com-
 mendarat: quod, ut illius verbis utar, „ambabus partibus accitis
 riter et benigne. verborumque sententia diligenter et accu-

¹⁾ ὁ ὁ Γρηγόριος ὁ Συναῖς ἐν τῇ αὐτῇ Μεγάλῃ Ἀθανάσιου Ὁρατίῳ XXI
 B. Opp. I. 434

πως, καὶ τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἀκριβῶς ἐξετάσας, ἐπειδὴ συμφρονοῦντας εὔρε καὶ οὐδὲν διστωῆτας κατὰ τὸν λόγον, τὰ ὀνόματα συγχωρήσας συνδεῖ¹⁾ τοῖς πράγμασι. τῆς γὰρ μιᾶς, φησὶν,²⁾ οὐσίας καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων μὲν ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς, τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ τῆς θεότητος, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ιδιότητας, νοουμένων δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἱταλοῖς ὁμοίως, ἀλλ' οὐ δυναμένοις διὰ στενότητα τῆς παρ' αὐτοῖς γλώττης καὶ ὀνομάτων πενίαν διελεῖν ἀπὸ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀντεισαγοῦσης τὰ πρόσωπα, ἵνα μὴ τρεῖς οὐσίαι παραδεχθῶσι, τί γίνεται; ὡς λαν γελοῖον, ἢ ἐλεεινὸν. πίστεως ἔδοξε διαφορὰ ἢ περὶ τὸν ἦχον σμικρολογία. εἶτα Σαβελλισμὸς³⁾ ἐνταῦθα ἐπενοήθη

rate perpensa, posteaquam concordēs reperit nec, quantum ad doctrinam, ullo modo inter se dissidentes, ita negotium transigit, ut nominum usum concedens, rebus eos constringeret. Nam cum essentia una, inquit, et tres hypostases a nobis pie docerentur (quod alterum divinitatis naturam, alterum trium personarum proprietates declarat), atque eodem quidem modo apud Latinos intelligerentur, cacterum ob linguae illius angustiam et verborum inopiam, hypostasim ab essentia distinguere non possent, eoque factum esset, ut pro ea, ne tres substantias admittere viderentur, personarum vocabulum inducerent, quid tandem contigit? Res profecto ridicula, vel potius miseranda. Diversae fidei speciem praebeuit levis illa et ieiuna de vocum sono altercatio. Hic deinde et Sabellismus ob tres

¹⁾ Id actum in Concilio Alexandrino anno 362, cui praeerat Athanasius. Vid. Socrat. lib. III c. 7 (Maur.).

²⁾ S. Gregor. Naz. Opp. I, 409 sq.

³⁾ Quod Latini per *tres Personas*, id Graeci per *tres Hypostases* exprimebant, atque hae voces idem significabant. Cum autem Latini *tres Hypostases* dicere recusarent, Orientalibus visi sunt Sabellii errorem aequi. Sabellius enim *tres Personas* reiiciens, asserebat unam tantum esse, quae tribus appellaretur nominibus. Orientales vero cum *tres Hypostases* perseveranter retinerent, nec earum loco *tres Personas* admittere vellent, in suspicionem Latinis venerunt, quasi Ariano dogmati assentirentur. Arius enim *tres Hypostases* natura inter se distinctas agnoscebat, *tres* autem *Personas* unius naturae non recipiebat. Qui hanc Graecos inter et La-

τοῖς τρισὶ προσώποις, καὶ Ἀρειανισμός τὰς τρισὶν ὑποστάσεσι, τὰ τῆς φιλονεικίας ἀναπλάσματα. εἶτα τί; προστιθεμένου μικροῦ τινὸς αἰεὶ τοῦ λυποῦντος, ὃ λυπηρὸν ἢ φιλονεικία ποιεῖ, κινδυνεύει συναποθράγγῃ τὰς συλλαβαίς τὰ πέρατα. ταῦτ' οὖν ὁρῶν καὶ ἀκούων ὁ μακάριος ἐκεῖνος καὶ ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καὶ μέγας τῶν ψυχῶν οἰκονόμος, οὐκ ᾔφ' ἣθ' δεῖν παριδεῖν τὴν ἄτοπον οὕτω καὶ ἄλογον τοῦ λόγου κατατομὴν ¹⁾. τὸ δὲ παρ' ἐαυτοῦ φάρμακον ἐπάγει τῷ ἀρρώστῳ. ἐνθεν τοι καὶ ταῦτα διαπεράνας ἐπερφημίζει τοῖς ἐγκωμίοις. Τοῦτο δὲ, λέγων, ²⁾ τῶν μακρῶν πόνων καὶ λόγων λυσιτελέστερον. τοῦτο ³⁾ τῶν αἰοιδίμων θῆροιν καὶ φυγῶν τοῦ ἀνδρός ἐπάξιον. τοῦτο τῶν πολλῶν ἀγρυπνιῶν καὶ χαμηνιῶν προτιμότερον. ὧν μέχρι τῶν κατορθούντων

personas excogitatus est, et Arianismus ob tres hypostases, quorum utrumque pertinax contendendi studium effinxerat. Quid postea? Cum exigua res aliqua quotidie accederet, quae molestiam afferret (molestiam enim contentio parit), eo tandem res adducta est, ut periculum esset, ne orbis terrarum fines una cum syllabis abrumperentur. Quae cum beatus ille vir et vere homo Dei magnusque animarum dispensator, oculis auribusque usurparet, tam absurdam et a ratione alienam verbi sectionem dissimulandam ac negligendam sibi non putavit: verum medicinam morbo quamprimum adhibet. Quapropter his absolutis encomiorum plaustra congerit: „Hoc,“ inquit, „diuturnis illis laboribus et sermonibus longe utilius est. Hoc pervulgatis atque omni fama celebratis ipsius exiliis et fugis nihilo inferius existimandum est. Hoc multis vigiliis et cha-meuniis praestantius, quarum utilitas in his qui haec praestant,

tinios litem plenius nosse cupit, legat *Hieronymi* epistolam LVII. ad Damasum. Legat etiam *Petavium* Tom. II lib. 4 c. 4 n. 9 sq. pag. 343 et 345. (*Maur.*)

¹⁾ Λόγου κατατομήν = doctrinae fideique circa Verbum sectionem.

²⁾ *S. Gregor. Theol. Orat. XXI c. 36. Opp. I, 410.*

³⁾ Inter λυσιτελέστερον et τοῦτο *S. Athanasii* laudator voces interserit sequentes: οὓς πάντες ἤδη λογογραφούσιν· οἷς τι καὶ φιλοτιμίας συνίσταται, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τι καὶ καινοτομεῖται περὶ τὸν λόγον.

τὸ κέρδος. τὸ δὲ ὅτι οὐχ οὕτω μικρόν, αὐτός γε αὐτῶς ἀνω-
τέρω¹⁾ φησὶ· γένοιτο γὰρ ἂν τι παιδεύμα καὶ τοῖς νῦν ἡ
πράξις, εἰ πρὸς ἐκεῖνον βλέπομεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐφ' οἷς
ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ τὴν ἐκ τῆς
ἐννοίας· ὁμοφροσύνην τῆς ἐκ τῶν λέξεων διαφορᾶς προτι-
θεσθαι συμβουλεύοντι συγκροτεῖ. ἐγὼ δὲ καὶ ἔτι τὸν τῆς
θεολογίας ἐπώνυμον τοῦτον ἐν ἑτέροις πολλῶν μείζοσι συγχω-
ροῦντα παραστήσω σοι τὸ τῶν ὀνομάτων διάφορον. ἐπειδὴ
γάρ τις ἐώρα ὑπ' ἀμαθίας διευλαβουμένους τὴν Θεὸς φω-
νὴν ἐπὶ τῷ ζωοποιῷ καὶ ἀγίῳ πνεύματι, πᾶν δὲ διδόντας
ἕτερον ὄνομα, οὐδὲν ἦττον τὴν αὐτὴν διασημαίνον καὶ δυνά-
μενον ἐννοίαν· Αἰσχρὸν μὲν, φησὶν,²⁾ αἰσχρὸν, καὶ ἱκανῶς
ἄλογον κατὰ ψυχὴν ἐρύωμένους, μικρολογεῖσθαι περὶ τὸν
ἦχον καὶ κρύπτειν τὸν ἴησαντὸν, ὥσπερ ἄλλοις βασκαίνον-
τας· αἰσχίον δὲ ἡμῖν ὃ ἐγκαλοῦμεν παιθεῖν, καὶ μικρολογίαν
καταγινώσκοντας, αὐτοὺς μικρολογεῖσθαι περὶ τὰ γράμματα.

---

defigitur nec latius manat:“ quae non adeo pusilla est, ut
idem paulo ante dixerat: „Nam his quoque qui nunc vivunt,
haec actio doctrina esse queat, si ipsum nobis imitandum pro-
ponemus.“ Et his quidem, cui a theologia cognomen est,
magno Athanasio, ex sententia consensum, differentiae quae
ex vocibus oritur, anteponendum esse suadenti assensum prae-
bet. Ego vero praeterea huncce Theologum in rebus etiam aliis
maioris momenti nominum diversitatem concedentem tibi ob
oculos exhibebo. Cum enim nonnullos intueretur, ob inscitiam
Dei vocem de vivifico sanctoque Spiritu refugientes, alia vero
aliqua tribuentes, non minus eandem sententiam exprimens:
„Turpe est,“ inquit, „turpe est et perabsurdum, dum animo
valetis, ieiunos et minutos vos praebere circa vocis sonum, et
occulere thesaurum, quasi aliis eum invidentes. Turpius au-
tem nobis est eodem vitio teneri, quod vobis obiicimus, atque
cum anxiam vestram de minutis rebus contentionem damne-
mus, literarum tamen minutias anxie urgere.“ Quapropter:

¹⁾ S. Gregor. Th. I. c. 35 p. 409.

²⁾ S. Gregorii Theol. in Pentecosten Oratio 41 (44) c. 7. Opp. I, 737.

λόγον καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀγίαν τριάδα συναφείας καὶ συν-
θείας, ἣ οὐκ οἶδ' ὅτι κυρίωτερον χρῆ εἰπεῖν καὶ σαφέστερον,
μὴ ὅτι θρόνων ἐκπeseῖν, οἷς οὐδὲ ἀπ' ἀρχῆς ἐπεπήδησεν,
ἀλλὰ καὶ φνγὴν καὶ θάνατον καὶ τὰς πρὸ τοῦ θανάτου κο-
λάσεις προθύμως ἐδέξατο ἂν ὡς κέρδος, οὐ κίνδυνον. ὅλοι
δὲ οἷς τε ἤδη πεποίηκε, οἷς τε πέπονθεν· ὅς γε καὶ ἐξορίαν
ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κατακριθεῖς, τοσοῦτον ἐπραγματεύσατο
μόνον, ὅσον ἐν τῶν ἀκολουθῶν εἰπεῖν, ἀραμένῳ τὸ πνκτίον
ἀκολουθεῖν. οἰκονομεῖν δὲ τοὺς λόγους ἐν κρίσει τῶν δικαίων
ἐνόμιζε, τῷ θείῳ Δαβὶδ περὶ τούτου συμβούλῳ χρώμενος,
καὶ μικρὸν ὅσον τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν διαφέρειν καὶ τὴν
τῶν αἱρετικῶν δυναστείαν, ἕως ὃ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς
αἰθρίας ἐπιλάβοι καιρὸς, καὶ δῶ τῇ γλώσσει τὴν παρῴησιαν.
οἱ μὲν γὰρ ἐζήτουν λαβέσθαι γυμνῆς τῆς περὶ τοῦ πνεύματος
φωνῆς, ὡς εἶη Θεὸς· ὅπερ ὃν ἀληθὲς, ἀσεβὲς ἐκείνοις ὑπε-
λαμβάνετο, καὶ τῷ κακῷ προστάτῃ τῆς ἀσεβείας, ἵνα τὸν μὲν
τῆς πόλεως μετὰ τῆς θεολόγου γλώττης ὑπερορίσωσιν, αὐτοὶ

Trinitatis coniunctione et condeitate, aut si quo magis proprio
et perspicuo verbo res ea notari potest, non modo de throno,
ad quem nec ab initio quidem cupide prosiliit, exturbari ac
deici, sed etiam exilio et morte atque ante mortem variis
cruciatibus affici, prompto alacrique animo tulisset, ac lucro
potius quam periculo deputasset. Hoc vero ita esse aperte
declarant ea, quae et fecit et passus est: ut qui etiam ob veri-
tatis defensionem exilio multatus, nihil aliud negotii susceperit,
quam uni ex asseclis, ut se acceptis pugillaribus sequeretur,
imperaret. Caeterum sermones cum iudicio disponere de
Davidis ¹⁾ consilio et sententia, necessarium esse iudicabat, ac
belli tempus et Haereticorum principatum aliquantisper tolerare,
quoad libertatis ac serenitatis tempus successisset, linguaeque
libertatem ac licentiam attulisset. Illi enim nudam et apertam
vocem de Spiritu sancto, quod Deus esset, arripere studebant
(quod quidem, tametsi verum erat, impium tamen illis atque
improbo impietatis antistiti videbatur); ut eum quidem cum

---

¹⁾ Liber Psalmorum CXI, 5.

δὲ κατασχόντες τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῆς ἐαυτῶν κακίας ὀρμη-
τήριον ποιησάμενοι, ἐντεῦθεν τὸ λειπόμενον ἅπαν, ὡς ἐκ τινος
ἀχροπόλεως καταδράμωσιν. ὁ δὲ ἐν ἄλλαις μὲν φωναῖς γραφι-
καῖς καὶ μαρτυρίαις ἀναμφιλέκτοις ταυτὸν δυναμέναις, καὶ
ταῖς ἐκ τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκαις, οὕτως ἤρχε τοὺς ἀντι-
λέγοντας, ὥστε μὴ ἀντιβαίνειν ἔχειν, ἀλλ' οἰκείαις συνδεῖσθαι
φωναῖς, ἥπερ δὴ καὶ μεγίστη λόγου δύναμις καὶ σύνεσις.
δηλώσει δὲ καὶ ὁ λόγος, ὃν περὶ τούτου συνέγραψε, κινῶν
τὴν γραφίδα, ὡς ἐκ πυξίδος τοῦ πνεύματος· τὴν δὲ κυρίαν
φωνὴν τέως ὑπερετίθετο, παρὰ τε τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ
τῶν γνησίων τούτου συναγωνιστῶν χάριν αἰτῶν, τῇ οἰκονο-
μίᾳ μὴ δυσχεραίνειν· ¹⁾ μηδεμιᾶς ἀντεχομένους φωνῆς, τὸ
πᾶν ἀπολέσαι δι' ἀπληστίαν, τῇ καιρῷ παρασυρθείσης τῆς
ἐνσεβείας. αὐτοῖς μὲν γὰρ οὐδεμίαν εἶναι ζημίαν, ὑπαλλαστο-

theologica lingua civitate pellerent, ipsi autem ecclesiam occu-
parent, eamque sceleris sui propugnaculum efficerent, atque
hinc deinde, velut ex arce quadam, id omne quod reliquum
erat, popularentur. At ille in aliis quidem vocibus e scriptura
petitis, testimoniisque minime dubiis eandem vim habentibus
necessariisque argumentis, adversarios ita comprimebat, ut
nullo modo repugnare ac contra niti possent: sed, quae ma-
xima sermonis virtus et prudentia est, propriis vocibus con-
stringerentur: quemadmodum is liber, quem hoc argumento
edidit, perspicue ostendet, in quo calamus quasi ex Spiritus
pyxide movet. Interim tamen propriam vocem usurpare diffe-
rebat, tum ab ipsomet Spiritu, tum a sinceris ipsius propugna-
toribus illud in gratiae loco petens, ne hoc suo consilio offen-
derentur; nec committerent, ut dum unam vocolam mordicus
retinere conarentur, propter inexplebilem cupiditatem omnia
perderent, convulsa nimirum turbulento tempore ac distructa
pietate. Ipsos enim nihil ex eo incommodi ac detrimenti ac-

¹⁾ Τῇ οἰκονομίᾳ μὴ δυσχεραίνειν. „Ne indulgentia“, vel „tempera-
mento, offenderentur“. Quod scilicet expressis verbis Spiritum sanctum
Deum non diceret; quamvis aliis vocibus eandem vim habentibus, eius
divinitatem praedicaret. Quae quidem Basilii agendi ratio ab aliis cul-
pata, Magno Athanasio probata fuit. (Mour.)

ἀριθμὸν περιστῆναι τοὺς βλασφημοῦντας, καὶ τοὺς μὴ λε-
γοντας κτίσμα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον δέχεσθαι εἰς κοινωνίαν,
ἵνα μόνοι καταλειφθῶσιν οἱ βλάσφημοι. καὶ μετὰ τινά· Μη-
δὲν τοίνυν πλέον ἐπιζητῶμεν, ἀλλὰ προτεινόμεθα τοῖς βου-
λομένοις ἡμῖν συνάπτεσθαι ἀδελφοῖς, τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν.
καὶ ἐκεῖνοι σύνθωνται, ἐπερωτῶμεν καὶ τὸ μὴ δεῖν λέγεσθαι
κτίσμα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, μηδὲ κοινωνικοὺς αὐτῶν εἶναι
τοὺς λέγοντας. πέρα δὲ τούτων ἀξιῶ μηδὲν ἐπιζητεῖσθαι
παρ' ὑμῶν. πέπεισμαι γάρ ὅτι τῇ χρονιωτέρᾳ συνδιαγωγῇ,
καὶ τῇ ἀφίλονεικῇ συγγυμνασίᾳ, καὶ εἰ τι δεῖ πλέον προστε-
θῆναι εἰς τράνωσιν, δώσει ὁ Κύριος ὁ πάντα συνεργῶν εἰς
ἀγαθὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. συναρδὰ τούτῳ καὶ ὁ θεὸς
αὐτίς γνωματεύει Γρηγόριος ἐν γε τῷ πρώτῳ τῶν αὐτοῦ
Εἰρηνικῶν, ἐνθα ἐξ αὐτῶν προοιμίων οὕτω πως ἀρchetαι·¹⁾
Δύει μοι τὴν γλῶσσαν ἢ προθυμία, καὶ περιφρονῶ τὸν ἀν-
θρώπινον νόμον διὰ τὸν νόμον τοῦ πνεύματος. οὔτε

num factu esse ducimus, ut quantum in vobis est, blasphemorum numerum minuatis et ad paucos redigatis: atque eos qui Spiritum sanctum creaturam esse negant, in communionem recipiatis, „ut soli relinquuntur blasphemi.“ Et post pauca: „Ergo nihil ultra quaeramus, sed fratribus qui nobiscum coire societatem volunt, fidem quae Nicaeae sancita est proponamus, ac si in ea convenient, illud quoque exigamus, Spiritum sanctum neque creaturam dici oportere, neque eos qui dicunt, in communionem ipsis esse recipiendos. Nihil aliud est, quod praeterea nobis inquirendum censeam. Persuasi enim mihi, si quid etiam est, quoad ampliorem evidentiam addito opus sit, id frequenti collationi minimeque contentiosae inter nos exercitationi daturum esse Dominum, quia ipsum diligentibus omnia cooperantur in bonum.“ Huic consona et divinus plane Gregorius praescribit prima Oratione de Pace, in qua ipso statim prooemio exorditur: „Linguam meam solvit alacritas, legemque humanam propter Spiritus legem contemno. Nec

¹⁾ S. Gregorii Theol. Εἰρηνικὸς α' ἐπὶ τῇ ἐνείσει τῶν μοναζήτων = Oratio VI c. I. Opp. I, 178.

νωθέστερον εἶναι λέγων¹⁾ τοῦ μετρίου καλόν, οὔτε θερμότερον, ὡς ἡ δι' εὐκολίαν πᾶσι συμφέρεσθαι, ἢ δι' ἀταξίαν πάντων ἀποστατεῖν. ὁμοίως γάρ καὶ τὸ νωθὲς ἄπρακτον, καὶ τὸ εὐκίνητον ἀκοινωνήτον. ἀλλ' οὐ μὲν ἂν ἡ πρόδηλα τὰ τῆς ἀσεβείας, καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ καὶ καιροῖς καὶ δυνάσταις καὶ πᾶσι πρότερον ὁμόσε χωρητέον, ἢ τῆς ζύμης μεθεκτέον τῆς πονηρᾶς, καὶ συγκαταθετέον τοῖς κακῶς ἔχουσιν.²⁾ οὐ δὲ τὸ λυποῦν ὑπόνοια καὶ φόβος ἀνεξέταστος, βέλτιον τοῦ τάχους ἢ μακροθυμία καὶ τῆς ἀνταδείας ἢ συγκατάβασις· καὶ πολλῶν κρεῖττον καὶ λυσιτελέστερον, ἐν τῷ κοινῷ σώματι μένοντας, καταρτίζειν ἀλλήλους, ὡς ἀλλήλων μέλη, καὶ καταρτίζεσθαι, ἢ προκαταγνόντας διὰ τῆς ἀποστάσεως, καὶ τὸ ἀξιόπιστον τῷ χωρισμῷ λύσαντας, ἔπειτα ἐξ ἐπιτάγματος ὥσπερ τυράννους, ἀλλ' οὐκ ἀδελφοὺς, νομοθετεῖν τὴν διόρθωσιν. ὁ αὐτὸς

segniorem," inquit, „quemquam esse debere, quam par sit, nec ferventior: ita ut vel ob levitatem ad omnes se aggreget, vel ob temeritatem et insolentiam ab omnibus se removeat: aequae enim et iners segnitie est, et mobilitas atque inconstantia a societate et communione aliena: verum ubi aperte se prodit impietas, tum vero nobis faciendum esse, ut adversus ignem et ferrum et tempora et principes ac denique prius adversus omnia cominus feramur, quam ut mali fermenti participes efficiamur, ac male affectis assentiamur. At cum suspicio sola animum nostrum male habet timorque nullis certis argumentis innixus, tum vero lenitatem potius quam celeritatem, et indulgentem demissionem potius quam arrogantiam et contumaciam adhibere convenit: multoque melius et conducibilis est, ut in communi corpore manentes, mutuo nos ipsos tanquam alii aliorum membra, corrigamus atque corrigamur, quam ut praeiudicio per secessionem facto, et auctoritate per separationem amissa, ex edicto postea, velut tyranni et non fratres correctionem imperemus." Idem in theologia

¹⁾ L. c. 20 p. 192 sq.

²⁾ Add. Nazianz.: καὶ οὐδὲν οὕτω τῶν ἀπάντων φοβητέον, ὡς ἄλλο τι πρὸ θεοῦ φοβηθῆναι, καὶ διὰ τοῦτο προδοῦναι περὶ τῆς πίστεως λόγους καὶ τῆς ἀληθείας, ἀληθείᾳ δουλεύοντας.

ἐν Θεολογίᾳ μέγας Γρηγόριος καὶ ἐν τῷ τρίτῳ Εἰρηνικῷ,¹⁾ οὐ ἡ ἀρχὴ· Εἰρήνη φίλη τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, οὕτω φησὶ προϊὼν.²⁾ Τὶ ταῦτα πάσχομεν, ὧ οὔτοι, καὶ μέχρι τίνος; πότε δὲ τῆς μέθης ἐκνήψομεν, ἢ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν λήμην περιαιρήσομεν καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἀναβλέψομεν; ποῖα σκοτόμαινα ταῦτα; τίς νυκτομαχία; τίς ζάλη φίλων καὶ πολεμίων ὅψιν οὐ διακρίνουσα; διατί γεγόναμεν ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, μυκτηρισμὸς καὶ χλευασμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν; τίς ἡ φιλοτιμία τοῦ κακοῦ; πόθεν οὕτως ἀθάνατα κάμνομεν; μᾶλλον δὲ οὐδὲ κάμνομεν, ἀλλ' ἐβρώμεθα τῷ κακῷ μαινομένων τὸ πάθος, καὶ ἡδύμεθα δαπανώμενοι· καὶ οὐδαμοῦ λόγος, οὐ φίλος, οὐ σύμμαχος, οὐκ ἰατρός, ἢ φαρμακεύων ἢ ἐκτέμνων τὸ πάθος, οὐ παραστάτης ἄγγελος, οὐ Θεός, ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλάνθρωπίαν ἡμῖν αὐτοῖς ἀπεκλείσαμεν. ἵνα τί, Κύριε, ἀφρέστηκας μακρόθεν; καὶ πῶς ἀποστρέφῃ εἰς τέλος; καὶ πότε ἐπισκο-

---

magnus Gregorius tertia Oratione de Pace, cuius principium: „Pax amica, non re dumtaxat, sed nomine quoque ipso iucunda,“ haec in progressu Orationis habet: „Quid haec committimus, fratres, et quamdiu commitemus? Quando ab hac crapula emergemus aut hanc oculorum leham detrahemus, atque ad veritatis lucem suspiciemus? Quae haec caligo est? Quis hic nocturnus conflictus? Quae haec tempestas, amicos ab hostibus non internoscens? Cur vicinis nostris opprobrium facti sumus, subsannatio et derisio his, qui in circuitu nostro sunt? Quodnam hoc tam obnixum mali studium? Quid tam immortalī labore fatigamur? Quid autem dico fatigamur? Imo ex ipso malo, ut furiosi solent, robur comparamus, et cum absumimur, gaudemus; nec usquam est ratio nec amicus nec socius nec medicus, qui morbum vel medicamentis pellat vel amputet, nec opitulator Angelus, nec Deus: verum praeter alia, Dei quoque benignitatem nobis praeclusimus. Ut quid, Domine, recessisti longe? Quomodo averteris in finem? Quando

¹⁾ In edit. Maur. *Εἰρηνικός β'* = Oratio XXII. Opp. I, 414 sq.

²⁾ L. c. 7 pag. 418.

πῆν ἡμῶν ποιήσῃ; καὶ ποῦ προβήσεται ταῦτα καὶ στήσεται; δέδοικα μὴ καπνὸς ἢ τοῦ προσδοκωμένου πυρὸς τὰ παρόντα, μὴ τούτοις ὁ ἀντίχριστος ἐπιστῇ, καὶ καιρὸν λάβῃ τῆς ἐσθ-
τοῦ θυναστειας τὰ ἡμέτερα πταισμάτα τε καὶ ἀρρώστηματα. οὐ γὰρ ὑγιαίνουνσι προσβαλεῖ τυχόν, οὐδὲ τῇ ἀγάπῃ πεπικνω-
μένοις. καὶ μετὰ βραχεία·¹⁾ Οὐ διαιρήσομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, τίνα μὲν οὐδὲ ζητητέον παντάπασι, τίνα δ' ὑπὲρ ὧν μετρίως, τίνα δὲ συγχωρητέον καὶ παρετέον τοῖς φιλέρισιν, ὅπως ἂν ἔχῃ, ὥς οὐδὲν τὸν λόγον ἡμῶν παραβλάπτοντα; καὶ τίνα μὲν τῇ πίστει δοτέον μόνῃ, τίνα δὲ καὶ τοῖς λογισμοῖς; ὑπὲρ δὲ τινων καὶ πολεμητέον ἐκθύμως, λογικῶς, ἀλλ' οὐχ ὁπλιτικῶς; τὸ γὰρ καὶ χεῖρας ἀντάρχειν παντελῶς ἔξω τῆς ἡμετέρας αὐ-
λῆς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς ἀποβρίπτέον. οὐχ ἓνα μὲν ὄρον εὐσεβείας ἡγήσόμεθα, προσκυνεῖν πατέρα καὶ υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν μίαν ἐν τοῖς τρισὶ θεότητά τε καὶ δύναμιν, μηδὲν ὑπερσέβοντες μηδὲ ὑποσέβοντες,²⁾ ἵνα μι-

nos visitabis? Quonam haec progredientur, et ubi consistent? Equidem vereor, ne praesens rerum status ignis illius in expectatione positi fumus quidam sit: ne his Antichristus superveniat, ac nostros lapsus et morbos in principatus sui occasionem arripiat: nec enim, opinor, sanos adoriatur, nec charitate septos et munitos." Et paucis interiectis: „Quaenam ne quarendam quidem omnino sunt, quaenam mediocriter, quaenam contentiosis hominibus concedenda, et relinquenda quoquo modo tandem se habeant, utpote nullum doctrinae nostrae detrimentum afferentia? Quaenam fidei soli donanda? Quaenam etiam rationationibus? Pro quibus denique alacriter pugnandum sit, rationibus tamen, non ferro atque armis? Nam adversas quoque manus attollere, prorsus a causa nostra alienum est, atque ad eos, qui nobis infensi sunt, abiciendum. Non unam hanc pietatis regulam nobis propositam esse ducemus, ut Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, unam in tribus personis deitatem et potentiam adoremus, nihil supercolentes nec sub-

¹⁾ L. c. 11 pag. 421.

²⁾ Gregorius his verbis perstringit Eunomium, qui gradus in Trinitate conatus est inducere, docens „Patrem excellentiori cultu, ὑπερσεβεῖν,

κρόν τι καὶ αὐτὸς μιμήσωμαι τοὺς περὶ ταῦτα σοφοὺς· τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον, τὸ δὲ ἀσεβές, μηδὲ μέγεθος ἐν ὀνομάτων κενύτῃσι διακόπτοντες; οὐδὲν γὰρ ἑαυτοῦ μεῖζον ἢ ἔλαττον. τούτου γοῦν ὠρισμένου, καὶ τᾶλλα ὁμονοήσομεν, οἱ γοῦν τῆς αὐτῆς τριάδος καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν δόγματός τε καὶ σώματος· τὰς τε περιττὰς καὶ ἀχρήστους παραφυσάδας καὶ παρεξόδους τῶν νῦν ζητημάτων, ὥσπερ τι νόσημα κοινὸν, ἐκκόψομεν τε καὶ ἀναιρήσομεν. ἀλλ' αἱ μὲν ὑποθῆκαι τῶν τῆς ἐκκλησίας ἠρωστήρων, καθ' ὅς ὑποτιθέμενοι φαίνονται τὸ τῶν λέξεων διάφορον παρορᾶν, ὅποτε ἡ πρὸς ἐννοιαν ὁμοφροσύνη μέσον τῶν ἀπὸ Χριστοῦ κοινῇ καλουμένων ἐθνῶν καὶ ἀνδρῶν ἀναφαινοίτο, τόσαι τε καὶ τοιαῖδε, ἢ μᾶλλον οὐ τόσαι, ἐπεὶ καὶ ἄλλαι ἄλλων πολλαί, ὧν τὴν ἐνταῦθα ἐκθεσιν παρείδομεν διὰ τὸ πολύστιχον.

11. Ἐπεὶ δὲ ἡ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ὑποθήκη τῶν ἄλλων προτέτακται, δεῖ σκοπῆσαι ἡμᾶς, ὅσην εἴχε διαφορὰν

---

colentes; (libet enim nonnihl eos imitari, qui in his rebus sciti ac solertes sunt; alterum enim fieri non potest, alterum nefarium et impium est;) nec magnitudinem unam per nominum novitatem discindentes? nec enim quicquam se ipso maius aut minus est. Hoc quippe posito et constituto, caeteris etiam in rebus consentiemus, saltem qui eandem Trinitatem colimus, atque eiusdem pene dogmatis et corporis sumus, ac superfluos et inutiles quaestionum huiusce tempestatis stolones ac deflexus, tanquam communem quendam morbum excindemus ac de medio tollemus." Sed documenta Ecclesiae luminum, quibus, ut videntur, admonent, vocum differentias negligendas esse, cum sententiae unus consensus, inter nationes et viros a Christo communi nomine compellatos, intercedit, tot ac talia, immo neque tot, cum et alia aliorum permulta sint, quae ob prolixitatem nimiam non exscribimus.

XI. Verumtamen cum magni Athanasii monitum reliquis praepositum sit, considerandum est a nobis, quaenam esset

---

adorandum; inferiori vero, ὑποσέβειν, Filium ac Spiritum sanctum.* Sed impium est, honorem vel ampliorem vel minorem iis deferre, qui essentia et natura non differunt. (Maur.)

πρὸς τὴν λέξιν, ἐξ ἧς τὸ μέσον ἡμῶν τε καὶ Ἰταλῶν σκάνδαλον ἀνερόραγη, ἡ τῶν λέξεων ἐκείνων δύναμις, ἐφ' αἷς ὁ ἰσαγγελος οὗτος Ἀθανάσιος τὴν καταλλαγὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἐποιήσατο. καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, ὅτι οὐχὶ ἄλλων, ἀλλὰ τούτων αὐτῶν ἐθνῶν τε καὶ ἐκκλησιῶν, περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος ἡμῖν. τὸ γὰρ ἐκείνους μὲν μίαν ὑπόστασιν λέγειν, τοὺς δ' ἡμετέρους τρεῖς ἐπὶ τῆς τριάδος τὰς ὑποστάσεις ζηρῦττειν, τὸ διαφορώτατον τῶν δογμάτων ἐδόκει. Σαβελλισμὸς γὰρ καὶ Ἀρειανισμὸς ἦν τὸ ὑποπτευόμενον. ἀλλ' ὁ καλὸς οὗτος τῶν ψυχῶν οἰκονόμος, οὐ πρὸς τὰς λέξεις, ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν βάψας τὸν νοῦν, τσαῦτα καὶ εἶπε καὶ ἔγραψεν, ὅσα δὴ καὶ προανατέτακται. ἐνταῦθα δὲ τοῖς ἀφιλονεικῶς ἐνδιδαιτῶσι τῷ πράγματι, πολλὴν ἡ λέξις ἔχει πρὸς τὴν καταλλαγὴν τὴν ὁσίην. καὶ τοῦτο συνιδεῖν ἐστὶ τοῖς προσεκτικώτερον διασκοπεῖν βουλομένοις, τί μὲν αἱ λέξεις ἐκείναι ἐπὶ τῇ τῆς τριάδος θεολογίᾳ ἠδύναντο, ὧν τὴν ἐκφώνησιν παριδὼν, τὴν ἔννοιαν εἰς καταλλαγὴν παρελάβε τῶν ἐκκλησιῶν ὁ τῆς ἀθανασίας ἐπὶ ὠνυμος. τί δὲ καὶ αἱ λέξεις αὗται διάφορον ἔχουσιν, ἐφ' αἷς νῦν αἱ αὗται ἐκκλησίαι εἰς ἄσπονδον τὸ κατ'

differentia inter vocem, ob quam scandalum nos atque Italos turbans suscitatum est, et earum vocum vim, quibus angelis compar hic Athanasius profligato dissidio ecclesias reconciliavit; et, quod non sine admiratione dicitur, non aliarum, sed harum nationum et ecclesiarum, de quibus nos sermonem instituímus. Namque eos unam hypostasim, nostros tres in Triade asserere, dogmatum eamque maximam differentiam importare videbatur. Sabellianismus etenim vel Arianismus, quod suspicabatur, erat. Sed prudens hic animarum curator non ad vocolas, sed ad sententiam mentem intendens, tot enunciavit et scripsit, quot supra designata sunt. Hic vero, qui absque contentione et rixa res peragunt, multum ad conciliandam pacem dictio confert, hocque deprehendere possunt, attentius negotium diiudicare non recusantes, quas voces illae, dum de Triade ageretur, vires habebant, quarum pronuntiatione temnens, sententiam ad pacandas Ecclesias arripuit. cuius immortalitate nomen est, et quo discrimine disiunguntur pro quibus nunc eadem ecclesiae in sui odium ferebantur.

ἀλλήλων μίσος ἀνήφθησαν. ἐκεῖ μὲν γὰρ δόγμα ἐδόκει παρα-
σαλεύεσθαι δεδοκιμασμένον ὑπὸ πατέρων, καὶ εἰς ὁμολογου-
μένην διαφορὰν τῇ ἐκκλησίᾳ παραδοθὲν. τίς γὰρ τὴν τότε
μῆσαν οὐσίαν καὶ τρεῖς ὑποστάσεις ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος
ἀκούων, τὸ τῆς ὑποστάσεως καὶ οὐσίας οὐκ ἦδει διαφορὸν;
ἐνταῦθα δὲ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων εἶπε,
τὸ μὲν ἐκπορεύεσθαι, τὸ οὐσιωδῶς ἐκ Θεοῦ ὑπάρχειν τὸ
πνεῦμα δηλοῦν, τὸ δὲ προῖέναι τε καὶ προέρχεσθαι, προχέ-
σθαι τε καὶ ἐκπέμπεσθαι, ἄλλο τι δηλοῦν παρὰ τὸ οὐσιωδῶς
ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ. ἀλλ' ὅμως οὕτω τῆς δια-
φορᾶς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ἀνομολογουμένης τοῖς τότε
ὁ Θεοεῖκελος Ἀθανάσιος τὴν τοιαύτην διαφορὰν παρ' ἐκείνοις
εἰς διαφορὰν ἀφῆκε λογιζέσθαι, παρ' οἷς καὶ εἰς διαφορὰν
ἅπαξ ἐγνωσθῇ καὶ ἐλογίσθῃ διὰ τὸ τῆς γλώσσης πλατύ. ὧν
δὲ τὸ ἐτερόγλωσσον στενόν τε τῆς προφορᾶς παραίτια ἰδικῆς
τῶν λέξεων χρήσεως ἦδει, ἀλλὰ τούτοις ἡμέρως προσφερόμε-
νος καὶ ἀδελφικῶς, τὸν νοῦν τῶν λέξεων ἀνηρεῖνα, καὶ τὸν
τῆς ἐκφωνήσεως παρορῶν ἤχον, τὸν τῆς διανοίας ἐτρύγα καρ-
πὸν, ἔργον τοῦτο ποιῶν ἀνδρὸς Χριστὸν μιμουμένον, λίθον

---

inflammantur. Namque ibi dogma videbatur comprobatum a
Patribus, et indubitatae certaeque notae in Ecclesia, dimoveri.
(Quis enim id temporis unam essentiam et tres hypostases in
sancta Triade audiens, hypostaseos et essentiae discrimen non
agnoscebat?) at hic nemo unquam ex nostris Theologis affir-
mavit, „Procedere“, quod ex Deo essentialiter spiratum esse
innuit, progredi vero, provenire effundique et emitti aliud
quidpiam notare, quam essentialiter esse Spiritum ex Patre.
Nihilominus essentiae atque hypostasis differentia nulli ex iis
qui tum erant, controversa, divinus Athanasius differentiam
differentiam apprehendi concessit, apud quos differentia semel
esse innotuerat et invaluerat propter linguae abundantiam;
quorum vero linguam propter sui inopiam peculiarem earum
vocum usum induxisse cognoverat, cum illis pacate fraterne-
que se gerens, vocum sententiam investigabat, et prolotionis
sonum minime curans, intentionis fructum decerpebat, opus
plane molitus viri Christum aemulantis, angularem lapidem,

τόν ἀκρογωνιαίον,¹⁾ τὸν τὰ διεσταῦτα συνδήσαντα καὶ συνάψαντα. ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ὅ τι ἀνακρινόμενοι παρ' αὐτοῦ Ἴταλοὶ ἀπελογήσαντο; ὑπόστασιν μὲν λέγομεν, ἡγούμενοι ταῦτόν εἶναι εἰπεῖν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν. μίαν δὲ φρονοῦμεν διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν, καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως, ἀσπασίως ὁ Ἅγιος τὴν ἀπολογίαὶν προσήκατο, καὶ τὴν παρ' ἡμῖν δεδογματισμένην τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως διαφορὰν παριδὼν, τὴν ἐπὶ τῷ συμφώνῳ τῆς ἐννοίας καταλλαγὴν τῶν ἐκκλησιῶν θεοφιλῶς ἀπειργάσατο. ἐνταῦθα δὲ καὶ μηδεμιᾶς ῥηθείσης διαφορᾶς παρὰ τινος τῶν πατέρων εἰς τὴν δηλώσιν τοῦ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ, ἐπὶ ταῖς λέξεσι ταύταις ταῖς τοῦ ἐκπορεύεσθαι δηλαδὴ καὶ πρόερχεσθαι καὶ προχεῖσθαι, κοινῶς γὰρ ἅπασαι τὸ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν δηλοῦσι τὸ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ, οἱ νέοι θεολόγοι, καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀσφαλέστεροι τῶν Πατέρων δογματισταὶ, διαφορὰς ἀφ' ἑαυτῶν ἀναπλάττουσιν, καὶ ἐπὶ ταῖς πεπλασμέναις ταύταις διαφοραῖς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καταλλαγὴν οὐ προσίενται, δι᾽ ὀχυριζόμενοι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα, διὰ τὸ

---

qui disiuncta colligavit copulavitque. Et ibi, quid interrogati ab eodem Itali responderunt? Hypostasim dicimus, idem esse hypostasim et essentiam existimantes, unam vero tenemus, quod ex essentia Patris Filius est, et propter eandem naturam. Aequo animo Sanctus responsionem admisit, et, quod apud nos erat decretum, essentiae et hypostasis discrimen negligens, cum sententiae concordassent, ecclesiarum unionem pie perfecit. Hic autem cum nullum a Patribus asseratur discrimen in explicando, naturaliter et essentialiter Spiritum esse ex Deo, in vocibus hisce „procedere, progredi, effundi“ (namque una omnes essentialiter esse ex Deo Spiritum notant), iuniores theologi, et, ut sibi videntur, Patribus dogmatistae securiores, ex se ipsis differentias confingunt; et fictis hisce differentiis cum Romana Ecclesia contendente, ex Patre et Filio dici Spiritum, quod opinatur nullum discrimen esse, sive dicas ex

---

¹⁾ Epist. B. Pauli ad Ephesios II, 20. 14 sq.

ἡγεῖσθαι μηδὲν διαφέρειν, εἰπεῖν, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα προέρχεσθαι, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προχεῖσθαι καὶ προϊέναι, καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, ὅτε τῶν λέξεων τούτων ἀπασῶν δηλουσῶν τὸ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ. ἀλλ' ἐν τούτῳ αἰτιώτατον τῆς διαστάσεως προβαλλόμενοι τὸ, δύο τοῦ πνεύματος αἰτίας ἀναφαίνεσθαι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ἐάν τις ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, πρὸς πᾶν ἄλλο τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ διαμαχόμενοι βύουσι τὰ ὠτα. Ἰταλοὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ τοῦ ἐκπορεύεσθαι πρὸς τὸ προχεῖσθαι προῖ-
 εῖναι τε καὶ προέρχεσθαι ἀδιάφορον, ὅσον ἐπὶ τῇ σημασίᾳ τοῦ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ, εἰς ἀπάντησιν προβάλλονται, τοῦ μὴ δύο τὰς αἰτίας δοξάζειν τοῦ πνεύματος, διὰ τὸ καὶ παρὰ τοῖς Γραικοῖς ὁμολογεῖσθαι ἡμῖν, δύο εἶναι τὰς αἰτίας τοῦ πνεύματος ἐν τῷ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προϊέναι τε καὶ προέρχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου Θεολογικὴν ἐκείνην ἐννοιαν, ἥτις ἐν ἀρχαῖς τοῦ παρόν-
 τος λόγου διείληπται, τὴν πάντα δηλοῦσαν τὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν ἀναφέρεισθαι τὸν πατέρα, ἐν ἰσχυρῷ τῆς

Patre et Filio Spiritum sanctum progredi, sive ex Patre et Filio effundi et provenire, sive ex Patre et Filio illum procedere, cum voces hae universae, essentialiter esse Spiritum ex Deo et Patre significant, reconciliationem respuunt. Et unum hoc potissimam dissidii causam statuentes, duas scilicet causas esse Patrem et Filium, si quis ex Patre et Filio dicat Spiritum sanctum procedere, omnibus reliquis sententiam hanc oppugnantem aures substringunt. Itali siquidem non tantum illius, procedere, et progredi, provenire et effundi indifferens quantum ad sententiam, ad significandum, essentialiter esse Spiritum ex Deo, respondentes proponunt, se nempe non duas Spiritus causas asserere, quod apud nos Graecos in confesso sit, duas esse causas Spiritus, dum asseritur ex Patre et Filio Spiritum progredi et provenire. Quin immo et magni Basilii theologicam illam sententiam, in huius Orationis exordio appositam, omnia insinuantem quae Filii sunt, ad primam causam Patrem referri, tanquam validum firmamentum propriae respon-

αὐτῶν ἀπολογίας τιθέασιν, μὴ δύο τῆς ἐκπορεύσεως αἰτία λέγειν διενιστάμενοι, διὰ τὸ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, πᾶν εἴ τι παρὰ τοῦ υἱοῦ λέγεται εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν ἀναφέρεσθαι τὸν πατέρα. Λατῖνοι μὲν οὖν εὐλόγως οὕτω τὰς ἑαυτῶν ἀπολογίας τιθέμενοί, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην μεταδιώκουσιν· οἱ δὲ τοῦ σχίσματος σπουδασταὶ πρὸς οὐδὲν τῶν οὕτως εὐλόγως προτεινομένων ἀνέχονται ἐπιστρέφειν. ὁ δὲ θειότατος Ἀθανάσιος τοὺς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας υἱοὺς μίαν ὑπόστασιν λέγοντας τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν, καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως, καὶ ὡς εὐσεβεῖς ἠγαλίσατο, καὶ ὡς ὀρθοδόξους περιεπτύξατο. ὦ τίς Ἰερემίας ἔσται καὶ νῦν, καὶ θρηγήσει καὶ κόπεται, οὐχ ὡς ἐκεῖνος ἐπὶ τῇ καταβολῇ τῶν πυργωμάτων, καὶ τῶν βάρων τῆς παλαιᾶς Ἰερουσαλήμ, ἀλλ' ἐπὶ προνομῇ τε καὶ ἀρπαγῇ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἰερουσαλήμ θυγατέρων, τῇ καταστροφῇ φημὶ τῶν ἐκκλησιῶν, ἃς εἰς φθορὰν καὶ διάρπαγμα ὁ ἀσεβὴς τῆς Ἀγαρ ἀπόγονος ἔθετο, ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ αἰτίῳ, ἀλλ' ἢ ἐπὶ μόνῳ τούτῳ τῷ σχίσματι τῶν ἐκκλησιῶν. ἀλλ' ὦ σὺ, ὁ τὸν Ἀθανασίου ζῆλον, ὡς μὴ ὄφελος, ὑπεραναβὰς. Ἀθανάσιος τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν εἰς κοινω-

---

sionis collocantes, non duas processionis causas dicere contendunt, quod magno Basilio auctore, quidquid a Filio dicitur esse, in primam causam Patrem reducitur. Latini itaque non absque ratione, ita responsionibus comparatis, ecclesiasticam pacem ambiunt: sed sectatores schismatis, ad nullum ex illis, quae cum ratione proponuntur, animum advertunt. Et tamen divinissimus Athanasius Romanae Ecclesiae filios, unam hypostasim asseverantes Patrem et Filium, quod ex essentia Patris Filius esset, et propter unitatem naturae, et uti pie sentientes complexus et uti orthodoxos exosculatus est. Quis Ieremias hoc temporis ploraret et plangeret, non ut ille super turrium et murorum disiectu antiquae Ierusalem, sed super vastitate atque direptione filiarum nostrae Ierusalem, ecclesiarum nempe subversione, quas in perditionem rapinamque Agaris nepos exposuit, nullam aliam ob causam quam solum ob hoc ecclesiarum dissidium. Sed heus tu, qui zelum Athanasii, quod utinam nunquam tibi arrogasses, superas. Athanasius Roma-

νίαν προσίεται, μίαν ὑπόστασιν λέγουσαν τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν, καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως, καὶ σὺ τὴν τοιαύτην ἀπωθῇ ἐκκλησίαν, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγουσαν ἐκπορεύεσθαι, διὰ τὸ ἡγεῖσθαι μηδὲν διαφέρειν εἰπεῖν, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ αὐτὸ προϊέναι τε καὶ προέρχεσθαι, καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι διὰ τὸ τῶν λέξεων ἰσοδύναμον, ἐφ' οἷς ἅπασαι αὗται δηλοῦσι κοινῶς, τὸ οὐσιωδῶς ἐκ Θεοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν. ἔτι δὲ διὰ τὸ τῷ μεγάλῳ πείθεσθαι Βασιλεῖ, πᾶν τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα λέγοντι¹⁾ ἀναφέρεσθαι. ὅπερ εἰς ἀνατροπὴν μὲν τῆς δυαρχίας, κατασκευὴν δὲ τῆς μοναρχίας ὁ Ἅγιος οὗτος κατὰ τὸ πάντῃ πρόδηλον εἴρηκεν. σὺ δ' ἄλλ' εἰ μὴ τὸν μέγαν διαγινώσκεις Βασιλεῖον, ἐν οἷς λέγει, τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, κατασκευάζοντα τὴν τῆς δυαρχίας ἀνατροπὴν καὶ τὴν τῆς μιᾶς ἀρχῆς παρεισάγοντα ἐννοίαν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπιστήσας οἷς ὁ Ἅγιος ἐκεῖ λέγει, εἰς τάχος ἐλεύσῃ πρὸς τὴν τούτων διάγνωσιν.

nam ecclesiam, unam hypostasim dicentem, Patrem et Filium, quod ex essentia Patris Filius est, et propter unam naturam, in communionem recipit, et tu hanc eandem ecclesiam reiicis, ex Patre et Filio asserentem Spiritum procedere, quod teneat nullum discrimen esse, sive dicas ex Patre et Filio eum progredi et provenire, sive ex Patre et Filio procedere, propter voces unum idemque significantes, quae universae in his communiter innuunt, essentialiter ex Deo Spiritum esse: praeterea quod magno Basilio credunt dicenti: „Quidquid ex Filio dicitur esse, in primam causam Patrem reducitur,“ quod ad duo principia evertenda unumque stabiliendum Sanctus iste, ut plane manifestum est, enunciavit? Tu porro si magnum non dignoscis Basilium, in quibus dicit, quod a Filio esse dicitur, ad primam causam relationem habere, astruentem duorum principiorum amolitionem, et unius considerationem insinuantem, accurate mentem dictis Sancti figens, actutum ad eorum dignotionem perveneris. Attento itaque sis animo. Magnus

¹⁾ *S. Basil. adv. Eunom. L. II. Opp. I, 750.*

οσάπει γάρ. ὁ μέγας Βασιλεῖος περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατ' Εὐνομίου τοῦ Πνευματομάχου μαχόμενος, οὐκ ἀντιλέγει αὐτῷ, ὅφ' οἷς ἀκούει λέγοντος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. καίτοιγε εἰ μὴ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ὁ Ἅγιος παρεδέχετο, τάχ' ἂν ἐντεῦθεν μᾶλλον ἀπέφραξε στόμα Εὐνομίου τὸ ἀπύλωτον, εἰπεῖν ἔχων· πῶς ὅλως Εὐνόμῳε τολμᾷς λέγειν ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι, τὸ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ὑπάρχον ἅγιον πνεῦμα; ἀλλ' ἀντιλέγει τῷ κακίστῳ καὶ θεομάχῳ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ υἱοῦ ἰδόγματιζεν ἐκεῖνος εἶναι τὸ πνεῦμα. τοῦτο γάρ δηλοῖ λέγων· Πῶς οὖν τὴν τοῦ πνεύματος αἰτίαν τῷ μονογενεῖ μόνῳ προστίθῃσιν; ὅτι δὲ δυαρχίας ἔμφρασιν εἶχε τὸ παρ' Εὐνομίου λεγόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς, μόνον τὸν υἱὸν δογματίζοντος εἶναι, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ μόνον, ἐπάγει ὁ Ἅγιος παρενθὺς· Εἰ μὲν οὖν δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις, ταῦτα φησὶν, ὁ Εὐνόμιος δηλονότι, μετὰ Μανιχαίου καὶ Μαρκίωνος συντριβήσεται. εἰ δὲ μιᾷς ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον, πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Τὶ τούτου ἀριδιηλότερον εἰς τὴν μίαν ἀρχὴν καὶ μίαν αἰτίαν νοεῖσθαι, ὅταν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγῃ τις εἶναι τὸ πνεῦμα, ἐπεὶ ὁ Ἅγιος εἰς κατασκευὴν τοῦ

Basilius pro Spiritu sancto adversus Eunomium Spiritus hostem decertans, non illi contradicit asserenti, ex Filio esse Spiritum, et nihilominus si Sanctus ex Filio esse Spiritum non admitteret, forte inde magis ac magis os effraene Eunomii obturasset, cum posset dicere: Quanam ratione, Eunomi, audes dicere, ex Filio esse Spiritum sanctum, qui ex solo Patre est? Sed pessimo Deique hosti contradicit, quod ille ex solo Filio Spiritum esse statueret. Hoc enim innuit dicens: „Quomodo itaque causam Spiritus unigenito soli vindicat?“ Quod autem duo principia apertissime inferret, quod ab Eunomio dicebatur, ex Patre solum Filium esse decernente, et Spiritum ex Filio solum, statim Sanctus subdit: „Si itaque duo principia sibi contraria inducens haec ait,“ Eunomius scilicet, „cum Manichaeo atque Marcione conteretur, si vero ab una, quae sunt, appendet, quod a Filio factum asseritur, ad primam causam relationem habet.“ Anne est hoc manifestius, unum principium et causam unam inducens, cum quis ex Filio dicit Spiritum

μιας ἐξάπτεσθαι τὰ ὄντα αἰτίας, τοῦτο λαμβάνει, το πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι λεγόμενον;

12. Ἄλλ' ἐπεὶ τινὲς κἀνταῦθα, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις, ἀναιδῶς οὐκ ὀκνοῦσι τὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου διαβάλλειν λέγοντες, περὶ τῶν ποιημάτων ταῦτα ἐρρέθη, καὶ οὐ περὶ τοῦ πνεύματος, διὰ τὴν γεγενῆσθαι λέξιν. τὸ γὰρ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενημένον πῶς ἂν εἴη τὸ πνεῦμα, ἀποίητον ὃν καὶ ἀγένητον; ἀλλ' αἰσχυνέσθωσαν οὗτοι προδήλως οὕτω τὸν τῆς ἐκκλησίας φωστήρα καὶ διδάσκαλον διαβάλλοντες. μὴ γὰρ ὅτι τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον ὁ Ἅγιος εἶπε περὶ ποιημάτων εἶναι, αὐτῷ τὸν λόγον διαβαλλέτωσαν, ἀλλὰ συνιέτωσαν περὶ τοῦ πνεύματος εἶναι τὸν λόγον, ἐκ τῆς περοκοπῆς ἀπάσης περὶ οὐδενὸς ἐτέρου γεγενημένης, ἀλλ' ἣ περὶ αὐτῆς τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως. εἰ δὲ τῆς ἐμφαινούσης τὰ ποιήματα λέξεως πανούργως δραττόμενοι πρὸς ἐθελόκακον ἀντιλογίαν χωροῦσιν, ἀλλ' ἀκουέτωσαν, ὡς πρὸς τὴν Εὐνομίον ἔννοιαν ὁ Ἅγιος ἀπαντῶν, τὴν λέξιν εἴρηκε ταύτην. οἰοεὶ λέγων, ὡς εἰ καὶ ποίημα ἦν τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, Εὐνόμει,

esse? Cum Sanctus ad stabiliendum illud, quae sunt, ex uno dependere principio, illud assumat, ad primam causam relationem habere, quod a Filio esse dicitur.

XII. Verumtamen cum nonnulli hic quoque, quemadmodum et in plerisque aliis, impudenter satis praesumunt, magni Basilii verba in crimen adducere, dicentes ea de creaturis et non de Spiritu enunciata esse, propter verbum „factum“. Quod enim a Filio factum est, quomodo Spiritus fuerit, qui neque factus est neque productus? Sed dedecore suffundantur hi, qui adeo manifeste lumen Ecclesiae ac Doctorem criminantur. Et quidem, si, quod a Filio factum esse dicitur, Sanctus de creaturis enunciavit, orationem accusent. Sed intelligant de Spiritu sermonem esse, cum in textu illo universo nullius alius mentio fiat, nisi de ipsa Spiritus hypostasi. Quodsi dictionem, quae creaturas respicit, malitiose arripientes, ad perditam de industria contradictionem veniunt, intelligant, Eunomii intentioni Sanctum respondentem, dictionem illam usurpasse, quasi diceret: Etiam si creatura Filii esset Spiritus, ut tu in-

κατὰ σέ, ἀλλ' οὐχὶ μόνῃ τῇ μονογενεῇ ἔδει προστιθέναι τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, διὰ τὸ μηδεμίαν ἐνέργειαν τοῦ υἱοῦ ἀποτετμημένην τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ διὰ τὸ πᾶν τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον, πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχειν. καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀξιόπιστον, οὕτω τὰ περὶ τῆς τοῦ πνεύματος αἰτίας ἐξηγουμένου, ἀρχοῦντως μὲν δοκεῖ ἔχειν, εἰς παράστασιν τοῦ μὴ δύο αἰτίας νοεῖσθαι τοῦ πνεύματος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ὅταν τις ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶναι λέγῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

13. Ἐπεὶ δὲ εἰς ἀπολογίαν τῶν Ἱταλῶν ὁ λόγος προβάλλεται τὸ τῆς ἐκπορεύσεως λέξεως ἰσοδύναμον πρὸς τὸ προϊέναι τε καὶ προέρχεσθαι, καταστρωθήτω μοι ὧδε καὶ τὰ τῶν Ἀγίων ῥητὰ, ἐξ ὧν μοι διαγιγνώσκειν ἐγγίνεται, ὡς οὐχὶ μόνον τὸ τῆς ἐκπορεύσεως ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τινὲς λέξεις λαμπρῶς καὶ ἀνεπισκιάτως ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς οὐσιώδους τοῦ πνεύματος ὑπάρξεως ἐκλαμβάνονται.¹⁾ αὐτίκα γάρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ἐβδόμῃ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφα-

quis Eunomi, non soli unigenito causa illius appingenda esset, quod nulla operatio Filii est a Patre abscissa, et quod a Filio fieri dicitur, ad primam causam relationem habet. Et haec quidem, quod amplissima sit Basilii auctoritas, hunc in modum, quae ad causam Spiritus attinent, explanantis, abunde dicta esse videntur, ad stabiliendum, non intelligi duas causas Patrem et Filium Spiritus, cum quis ex Patre et Filio Spiritum sanctum esse affirmat.

XIII. Cum vero pro responsione Italarum oratio proponat dictionis „procedere“ compares vires cum illis, „provenire“, et „progredi“, digerantur hic a me dicta Sanctorum, quibus innotescat, non tantum processionis nomen, sed et alias quasdam dictiones apertissime, et sine ullo velamine de ipsa ex Patre essentiali Spiritus existentia assumi. Statim enim magnus Basilius in septimo ad Amphiloichium Capite inter alias multas

¹⁾ Cfr. *Leo Allatius* Vindiciae Synodi Ephesinae c. 48 p. 239 sq. c. 59 p. 382 sq.

λαίων, ¹⁾ μετὰ τὸ ἐν ἄλλαις πολλαῖς λέξεσι, παρατίθῃσι τὴν τοῦ πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, καὶ ταῦτα φησὶν· Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἢ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. τῆς μὲν οικειότητος δηλουμένης ἐνταῦθα, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρήρτον φυλασσομένου. τίνι τῶν πάντων ἄδηλον, ὡς ἐνταῦθα ἢ λέξις ἢ τοῦ προελθεῖν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, αὐτὴν τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν δηλοῦ αὐτοῦ ὑπαρξιν; ὁ μέγας καὶ θαυματουργὸς Γρηγόριος, Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος, ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησὶν· Ὅτι τοῦ Κυρίου ὁ πατὴρ ἀρχή, αἰδίως αἰτὸν γενήσας, καὶ πρωτότυπος τοῦ πνεύματος ὁ Κύριος. καὶ μετὰ τινὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγεννήτου μὲν ὄντος τοῦ πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς, τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς

---

dictiones, quibus Spiritus cum Patre et Filio communionem exponit, haec quoque addit: „Neque hinc solum naturalis communionis demonstratio, sed etiam quod ex Deo esse dicitur, non ut omnia ex Deo, sed veluti ex Patre, egressus, non genitus ut Filius, sed ut Spiritus oris eius. Hisce familiaritas et connexio aperitur, sed modus existentiae silentio involvitur.“ Eritque ne mortalium cuiquam obscurum, in hisce dictionem, „egredi Spiritum ex Deo non genitum ut Filium, sed ut Spiritum oris eius,“ ex Patre essentialem et naturalem ipsius existentiam connotari? Magnus et admirandorum effector Gregorius Neocaesariensis episcopus Oratione, cuius principium: „Inimicissimi et alieni ab Apostolica confessione sunt, qui Filium ex iis, quae non extant, asserunt,“ inquit: „Domini Pater principium est, ab aeterno eum generans, et Dominus est prototypus Spiritus.“ Et post pauca ibidem: „Ingenitus cum sit Pater, genitus vero ex Patre Filius, et Spiritus ex

---

¹⁾ S. Basilii Opp. II, 291 sq.

οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος. Τίς ἀμφιβαλεῖ, ὅτι τὸ ἐκπεμφθέντος ἐνταῦθα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, εἰς τὴν τῆς οὐσιώδους ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος δηλώσιν, ὅσῃ ἂν εἶχεν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευθέντος ἔκειτο. ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τισὶ τῶν αὐτοῦ οὕτως ἔφη· ¹⁾ Ἀκούεις γέννησιν; τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. ἀκούεις ὅτι τὸ πνεῦμα προῖόν ἐκ τοῦ πατρὸς; τὸ ὅπως μὴ πολυπραγμόνει. εἰ δὲ πολυπραγμονεῖς υἱοῦ γέννησιν, καὶ πνεύματος πρόδοον, καὶ γὰρ σου πολυπραγμονῶ τὸ χρᾶμα ψυχῆς καὶ σώματος. Τίς ἀκούων ἐνταῦθα προῖόν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἄλλο τι δηλοῦν τὴν λέξιν οἰήσεται, ἢ ἐκεῖνο ὅπερ ἂν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ἔκειτο, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν. ὁ αὐτὸς αὐθις ἐν τῷ πρὸς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον φησὶν· ²⁾ Ὅριζον δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, διδάσκων ἔνα μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον, τὸν πατέρα· ἔνα δὲ γεννητὸν κύριον, τὸν υἱόν· ἐν δὲ πνεῦμα ἅγιον προελ-

---

essentia Patris per Filium sempiternae emissus“. Quis in dubium verterit, „emissus“ hoc in loco non tantae esse virtutis, ad essentialem Spiritus existentiam commonstrandam, quantum haberet, si appositum fuisset „procedens“? Theologus Gregorius nonnullis suarum scriptionum locis: „Audis generationem? modum ne curiosius inquiras. Audis Spiritum ex Patre progredi? rationem ne anxio studio perscruteris. Quodsi Filii generationem et Spiritus progressum sollicitus exterebras, ego quoque a te pervestigabo animae et corporis coniunctionem et temperamentum.“ Quis hic audiens, Spiritum „progredi“ a Patre, aliud dictionem notare existimabit, quam illud idem, si loco illius substitutum fuisset „procedere“, ipsam scilicet ex Patre essentialem et naturalem Spiritus existentiam? Idem Oratione ad Heronem Philosophum ait: „Quin pietatis nostrae doctrinam praescribe, sic nos instituens, ut unum Deum in-

---

¹⁾ S. Gregorii Nazianz. de dogmate et constitutione Episcoporum Oratio XX c. 11. Opp. I, 382.

²⁾ Eiusdem in laudem Heronis Philosophi Oratio XXV c. 15. Opp. I, 466.

λαίων, ¹⁾ μετὰ τὸ ἐν ἄλλαις πολλαῖς λέξεσι, παρατίθησθαι τοῦ πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ταῦτα φησὶν· Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν κοινωνίας ἢ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγει οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ υἱὸν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ τῆς μὲν οικειότητος δηλουμένης ἐνταῦθα, τοῦ δὲ τρόπου ὑπάρξεως ἀρρήτου φυλασσομένου. τίνι τῶν πάντων αὐτοῦ ὡς ἐνταῦθα ἢ λέξις ἢ τοῦ προελθεῖν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν δηλοῦν αὐτοῦ ἐξίν; ὁ μέγας καὶ θαυματουργὸς Γρηγόριος, Νεοκαισάρειας ἐπίσκοπος, ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἄλλοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγει φησὶν· Ὅτι τοῦ Κυρίου ὁ πατὴρ ἀρχὴ, αἰδίως αὐτὸν ἰσχυρῶς, καὶ πρωτότυπος τοῦ πνεύματος ὁ Κύριος. καὶ τινὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγεννήτου μὲν ὄντος τοῦ πατρὸς, ὁ δὲ τῷ υἱῷ ἐκ πατρὸς, τοῦ τε πνεύματος

dictiones, quibus Spiritus cum Patre et Filio communis exponit, haec quoque addit: „Neque hinc solum naturalis unionis demonstratio, sed etiam quod ex Deo esse et non ut omnia ex Deo, sed veluti ex Patre, egressus, et natus ut Filius, sed ut Spiritus oris eius. Hisce familiaris et connexio aperitur, sed modus existentiae silentio involatur. Eritque ne mortalium cuiquam obscurum, in hisce dictis „egredi Spiritum ex Deo non genitum ut Filium, sed ut Spiritum oris eius,“ ex Patre essentialem et naturalem ipsius substantiam connotari? Magnus et admirandorum effector Gregorius Neocaesariensis episcopus Oratione, cuius principium „Inimicissimi et alieni ab Apostolica confessione sunt Filium ex iis, quae non extant, asserunt,“ inquit: „Deus Pater principium est, ab aeterno eum generans, et Dominus est prototypus Spiritus.“ Et post pauca ibidem: „Ingenitus cum sit Pater, genitus vero ex Patre Filius, et Spiritus

¹⁾ S. Basilii Opp. II, 291 sq.

οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος. Τὴ ἀμφιβαλεῖ, ὅτι τὸ ἐκπεμφθέντος ἐνταῦθα τοσαύτην ἰσχυρίαν ἐκίει τῆς οὐσιώδους ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος δηλωσάν. ὅσον ἂν εἶχεν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευθέντος ἔκειτο. ὁ διολύγος Γρηγόριος ἐν τισὶ τῶν αὐτοῦ οὕτως ἐξη·¹⁾ Ἀκούεις γέννησιν; τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. ἀκούεις ὅτι τὸ πνεῦμα προῖον ἐκ τοῦ πατρὸς; τὸ ὅπως μὴ πολιπραγμαίνει. εἰ δὲ πολιπραγμανεῖς υἱοῦ γέννησιν, καὶ πνεύματος πρόδοον, κήγω σου πολιπραγμανῶ τὸ χρᾶμα ψυχῆς καὶ σώματος. Τὴ ἀκούων ἐνταῦθα προῖον τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἄλλο τι δηλοῦν τὴν λέξιν οἴσεται, ἢ ἐκεῖνο ὅπερ ἂν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ἔκειτο, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν. ὁ αὐτὸς αὐθις ἐν τῷ πρὸς Ἡρόνη τον φιλόσοφον φησιν·²⁾ Ὅριζον δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν πεισθεῖαν, διδάσκων ἔνι μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον, τον πατέρα· ἐν δὲ γεννητὸν κύριον, τον υἱόν· ἐν δὲ πνεῦμα ἅγιον προῖον.

τὸ πνεῦμα.
ἔκων γὰρ τοῦ
ὑπάρχων ὁ
ἐκκυστος τὸ
ἐκ αὐτὸ τοῖς
αἰαίων τοῦ
οὐκ ἀλλό-

lib. III. c. 4
dum Ioan-
um essen-
madmodum
n continet,
quapropter
uno capite
esse alie-

essentia Patris per Filium sempiternae emissus. Quis in dubium verterit, „emissus“ hoc in loco non tantum esse virtutis, ad essentialem Spiritus existentiam commonstrandam, quantum haberet, si appositum fuisset „procedens“? Theologus Gregorius nonnullis suarum scriptionum locis: „Audis generationem? modum ne curiosius inquiras. Audis Spiritum ex Patre progredi? rationem ne anxio studio perscruteris. Quodsi Filii generationem et Spiritus progressum sollicitus exterebras, ego quoque a te pervestigabo animae et corporis coniunctionem et temperamentum.“ Quis hic audiens, Spiritum „progredi“ a Patre, aliud dictionem notare existimabit, quam illud idem, si loco illius substitutum fuisset „procedere“, ipsam scilicet ex Patre essentialem et naturalem Spiritus existentiam? Idem Oratore ad Heronem Philosophum ait: „Quin pietatis nostrae doctrinam praescribe, sic nos instituens, ut unum Deum in-

lib. III. c. 4
ns discipulis
um, verum
quod insuf-
um; eumque
quod spi-
orum lib. II
ac dicente,
ctum, quare
Rursus si
cum dicit:
onante per-
quo semper
datus est?
esset qui
ametsi non
et, aeterna
datum non
et: dicitur
quam non
us Sanctus
ibilis est,
endo, nec
endo“ etc.

¹⁾ S. Gregorū Nazianz. de dogmate et constitutione Episcoporum Oratio XX c. 11. Opp. I, 382.

²⁾ Eiusdem in laudem Heronis Philosophi Oratio XXV c. 15. Opp. I, 466.

λαίων, ¹⁾ μετὰ τὸ ἐν ἄλλαις πολλαῖς λέξεσι, παρατίθησι τὴν τοῦ πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, καὶ ταῦτα φησὶν· Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἢ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. τῆς μὲν οικειότητος δηλουμένης ἐνταῦθα, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρήκτον φυλασσομένου. τίνι τῶν πάντων ἄδηλον, ὡς ἐνταῦθα ἢ λέξις ἢ τοῦ προελθεῖν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, αὐτὴν τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν δηλοῖ αὐτοῦ ὕπαρξιν; ὁ μέγας καὶ θαυματουργὸς Γρηγόριος, *Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος*, ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἄλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησὶν· Ὅτι τοῦ Κυρίου ὁ πατὴρ ἀρχὴ, αἰδίως αὐτὸν γεννήσας, καὶ πρωτότυπος τοῦ πνεύματος ὁ Κύριος. καὶ μετὰ τινὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγενήτου μὲν ὄντος τοῦ πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς, τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς

---

dictiones, quibus Spiritus cum Patre et Filio communionem exponit, haec quoque addit: „Neque hinc solum naturalis communionis demonstratio, sed etiam quod ex Deo esse dicitur, non ut omnia ex Deo, sed veluti ex Patre, egressus, non genitus ut Filius, sed ut Spiritus oris eius. Hisce familiaritas et connexio aperitur, sed modus existentiae silentio involvitur.“ Eritque ne mortalium cuiquam obscurum, in hisce dictionem, „egredi Spiritum ex Deo non genitum ut Filium, sed ut Spiritum oris eius,“ ex Patre essentialem et naturalem ipsius existentiam connotari? Magnus et admirandorum effector Gregorius Neocaesariensis episcopus Oratione, cuius principium: „Inimicissimi et alieni ab Apostolica confessione sunt, qui Filium ex iis, quae non extant, asserunt,“ inquit: „Domini Pater principium est, ab aeterno eum generans, et Dominus est prototypus Spiritus.“ Et post pauca ibidem: „Ingenitus cum sit Pater, genitus vero ex Patre Filius, et Spiritus ex

---

¹⁾ *S. Basilii* Opp. II, 291 sq.

οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ ἀιδίως ἐκπεμφθέντος. Τίς ἀμφιβαλεῖ, ὅτι τὸ ἐκπεμφθέντος ἐνταῦθα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, εἰς τὴν τῆς οὐσιώδους ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος δηλώσιν, ὅσην ἂν εἶχεν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευθέντος ἔκειτο. ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τισι τῶν αὐτοῦ οὕτως ἔφη.¹⁾ Ἀκούεις γέννησιν; τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. ἀκούεις ὅτι τὸ πνεῦμα προῖόν ἐκ τοῦ πατρὸς; τὸ ὅπως μὴ πολυπραγμόνει. εἰ δὲ πολυπραγμονεῖς υἱοῦ γέννησιν, καὶ πνεύματος πρόοδον, καὶ γὰρ σου πολυπραγμονῶ τὸ κράμα ψυχῆς καὶ σώματος. Τίς ἀκούων ἐνταῦθα προῖόν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἄλλο τι δηλοῦν τὴν λέξιν οἰήσεται, ἢ ἐκεῖνο ὅπερ ἂν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ἔκειτο, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν ἐκ πατρὸς οὐσιώδη καὶ φυσικὴν τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν. ὁ αὐτὸς αὐθις ἐν τῷ πρὸς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον φησιν.²⁾ Ὅρίζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, διδάσκων ἐναι μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον, τὸν πατέρα· ἐνα δὲ γεννητὸν κύριον, τὸν υἱόν· ἐν δὲ πνεῦμα ἅγιον προελ-

---

essentia Patris per Filium sempiternae emissus“. Quis in dubium verterit, „emissus“ hoc in loco non tantae esse virtutis, ad essentialem Spiritus existentiam commonstrandam, quantam haberet, si appositum fuisset „procedens“? Theologus Gregorius nonnullis suarum scriptionum locis: „Audis generationem? modum ne curiosius inquiras. Audis Spiritum ex Patre progredi? rationem ne anxio studio perscruteris. Quodsi Filii generationem et Spiritus progressum sollicitus exterebras, ego quoque a te pervestigabo animae et corporis coniunctionem et temperamentum.“ Quis hic audiens, Spiritum „progredi“ a Patre, aliud dictionem notare existimabit, quam illud idem, si loco illius substitutum fuisset „procedere“, ipsam scilicet ex Patre essentialem et naturalem Spiritus existentiam? Idem Oratione ad Heronem Philosophum ait: „Quin pietatis nostrae doctrinam praescribe, sic nos instituens, ut unum Deum in-

---

¹⁾ *S. Gregorii Nazianz. de dogmate et constitutione Episcoporum Oratio XX c. 11.* Opp. I, 382.

²⁾ *Eiusdem in laudem Heronis Philosophi Oratio XXV c. 15.* Opp. I, 466.

θὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἣ καὶ προῖόν. τίς ἐνταῦθα τῆς ἀναφαινομένης ἐντεῦθεν διανοίας καταυθεντήσῃ, ὡς εἰπεῖν, ἄλλο τι σημαίνειν προελθόν, ἣ προῖόν ἐκ τοῦ πατρὸς, εἰ μὴ τοῦτ' ἐκεῖνο, ὃ καὶ σημᾶναι ἔμελλεν, εἰ τὸ ἐκπορευόμενον ἔκειτο; ὁ αὐτὸς ἐν ἄλλοις φησὶν.¹⁾ "Ἴδιον δὲ πατὴρ μὲν ἡ ἀγεννησία, υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις, πνεύματος δὲ ἡ ἐκπεμψις.²⁾ τί σοι ἄλλο ἐνταῦθα ἡ ἐκπεμψις δηλοῦν βούλεται, ἀλλ' ἡ ὅπερ ἡ ἐκπόρευσις.

14. Ἀλλ' ἐπεὶ τὴν δῆλωσιν τῆς ἐκ πατρὸς τοῦ πνεύματος οὐσιώδους ὑπάρξεως, μὴ ἐκ μιᾶς μόνης λέξεως, τῆς ἐκπορεύσεως δηλαδὴ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων τῶν ῥηθειςῶν κατὰ τὸ πάντῃ βέβαιον παρεστήσαμεν, ταῦς ἐντενυζομένους ἡμᾶς τῷ παρόντι συγγράμματι ἀξιοῦμεν, τὴν τῶν ῥηθειςῶν τούτων γραφικῶν ῥήσεων διάνοιαν πρὸς εὐθύτητα ἐκδέξασθαι ἀπαρέγκλιτον, καὶ μὴ πρὸς ἔριν τινὰ κατὰ πολλοὺς τῶν πρὸ ἡμῶν, οἵπερ ὡς καλόν τι χρῆμα τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διάστασιν ἐπισπεύδοντες, τὴν ἐκπόρευσιν μόνην τὴν οὐσιώδη τοῦ πνεύματος

---

genitum agnoscamus Patrem, unum item genitum Dominum, Filium, unum denique Spiritum sanctum proveniente ex Patre aut etiam prodeuntem." Quis hic ex his verbis erutam sententiam in alium sensum detorquebit, ut dicat, aliud innuere „progredi, et prodire ex Patre“, quam illud ipsum, quod appositum „procedere“ significaret? Idem in aliis dicit: „Proprium Patris est, non esse genitum, Filii generatio, Spiritus emissio.“ Aliud ne hic sibi „emissio“ notabit, aliud „processio“?

XIV. Sed enim cum manifestationem Spiritus ex Patre essentialis existentiae, non una sola voce „processionis“, sed aliis iam adductis significari, veluti certum atque indubitatum probavimus, eos qui haec nostra Commentaria legent, oramus, allatarum scriptoque traditarum auctoritatum sententiam recte mente sinceraque, et minime contentiosa suscipere, ut plerique nostri progenitores, qui tanquam rem eximiam ecclesiarum dissensionem procurantes, processionem tantummodo essentialem

¹⁾ L. c. 16 p. 467.

²⁾ Ἐκπεμψις, emissio, heic idem sonat ac ἐκπόρευσις, processio.

δηλοῦν ἔλεγον ὑπαρξιν, τὰς δ' ἄλλας τῶν λέξεων εἰς δηλωσιν τῆς διανομῆς τῶν χωρισμάτων παραλαμβάνεσθαι. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἵνα μὴ ἐν τῷ παρὰ τὰς γραφὰς τῶν Ἀγίων εὐρίσκεισθαι, τὸ πνεῦμα προῖόν καὶ ἐξ υἱοῦ προερχόμενόν τε καὶ ἐκπεμπόμενον, νοηθεῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸ καὶ ἐξ υἱοῦ, κἀν-τεῦθεν ὥσπερ τις ἐπιγένηται πάροδος εἰς ἀφορμὰς εἰρήνης τοῖς ἐφιεμένοις τὸ τῆς ἐκκλησίας συνάψαι διεξώγος, διαφορὰς τῶν λέξεων οὐκ ἐν ἀληθείᾳ καὶ οἷς ἔδει νοήμασιν, ἀλλ' ἐν σεσοφισμένοις καὶ οἷς οὐκ ἔδει, ἀνέπλαττον. ἐφ' οἷς προφανῶς τοῖς θεολογήσασιν τὰ νῦν ῥηθέντα Πατράσιν ἀντέλεγον, ζημίαν ὥσπερ ἡγούμενοι ἀδελφούς κτήσασθαι, οὓς αἱ τῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων ὑποθῆναι πρὸς τὴν ἡμῶν συν-άγουσιν ἀδελφότητα, ἐν οἷς υποτίθενται τὰς ἐν λέξεσι διαφορὰς παρορᾶσθαι ἡμῖν, ὁπηνίκα εἴη κατὰ τὴν ἐπὶ τῇ ἐννοίᾳ ὁμοφροσύνην συμβαίνειν τοὺς ἀδελφούς. ὑμεῖς δὲ, οὓς ἀξιώσαι ὁ λόγος ἡμῶν ἔρθη, τὴν τῶν ῥηθεισῶν γραφικῶν ῥήσεων διάνοιαν πρὸς εὐθύτητα δεξασθαι ἀπαρέγκλιτον κατανοήσαν-τες, ὅπως μὲν τὸ προῖναι προερχεσθαι τε καὶ πέμπεσθαι εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι λαμβάνονται δύναμιν, λεγόμενα ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἐκ πατρὸς, ὅπως δὲ αὐτὰ ταῦτα, τὸ προῖναι

Spiritus existentiam significare tradebant, reliquas alias dictiones ad distributionem donorum denotandam assumptas fuisse. Illi quippe, ne, cum in scriptis Sanctorum reperiatur Spiritus proveniens et ex Filio progrediens et emissus, intelligeretur essentialiter ipsum existere et ex Filio, indeque via sterneretur quaedam ad pacem ineundam peroptantibus Ecclesiae abscissa copulare, differentias dictionum non in veris et decentibus sentiis, sed callidis et captiosis et indecentibus confingebant. Quibus aperte Patribus, qui res theologicæ pertractatas et iam adductas vulgaverant, contradicebant, detrimenti loco habentes, fratres lucrari, quos doctorum ecclesiae monita ad nostram societatem accersunt: dum admonent, differentias in vocibus esse a nobis negligendas, cum secundum sententiam in unum fratres conveniunt. Vos porro, quos supra oratio rogavit, ut recta mente sinceraque dictarum auctoritatum nobisque in scripto traditarum sententiam accipiat, percepto, „progredi, provenire, et emitti“ de Spiritu ex Patre asserta, eandem vim

δηλαδὴ προέρχεσθαι καὶ ἐκπέμπεσθαι εὐρίσκονται παρὰ ταῖς γραφαῖς, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ ἐξ υἱοῦ, ψηφισασθε ἀρρεπῶς, εἰ γέ τι τῆς τῶν διδασκάλων ἡμῶν ὑποθήκης ἀνάξιον ἐγγόνει, παρὰ τῶν τὴν εἰρήνην τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀσπασαμένων, ἐκπορεύεσθαι λεγούσης τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ ἀπολογουμένης, μὴ δύο νοεῖν αἰτία τοῦ πνεύματος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, διὰ τὸ τῷ μεγάλῳ παιδεσθαι Βασιλεῖ, πᾶν τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι λεγόμενον εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα λέγοντι¹⁾ ἀναφέρεσθαι. εὐδελον γὰρ, ὡς ἐὰν ὁ λέγων ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, δύο τοῦ πνεύματος αἰτία λέγῃ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, καὶ ὁ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ προέρχεσθαι ἢ προῖέναι ἢ ἐκπέμπεσθαι λέγων αὐτὸ, ἐκ δύο αἰτίων καὶ προῖέναι καὶ προέρχεσθαι καὶ ἐκπέμπεσθαι λέγει αὐτὸ. ἀλλὰ μὴ οὐδεὶς βουλόμενος εὐσεβεῖν, ὡς ἐκ δύο αἰτίων, ἢ προῖέναι ἢ προέρχεσθαι τὸ πνεῦμα ἐρεῖ. καὶ ὅτι μὲν ἢ παρὰ τῶν Ῥωμαίων γεγυῖα ἐπὶ τῷ τῆς πίστεως Συμβόλῳ προσθήκη τῆς λέξεως, ὅτι καὶ ὅλως γέγονεν, οὐ καλῶς γέγονεν εἶπω; καλὸν

---

habere atque „procedere“: et haec eadem, „progredi“ nempe, „provenire“ et „emitti“ in scriptis reperiri de eodem Spiritu ex Filio, sententiam ferte neutram in partem propensi, an aliquid vestrorum Doctorum monitis indignum peractum est ab iis, qui Romanae ecclesiae pacem complexi sunt, procedere asseverantis Spiritum ex Patre et Filio, et respondentis non probare duas Spiritus causas, Patrem et Filium; quod fidem adhibeat magno Basilio tradenti: „Quidquid a Filio esse dicitur, ad primam causam Patrem referri.“ Clarum etenim est, si dicens ex Patre et Filio illum procedere, duas Spiritus causas dicit Patrem et Filium, dicentem etiam ex Patre et Filio provenire, progredi, aut emitti illum, ex duabus causis illum et progredi et provenire et emitti dicere. Sed nemo dummodo pietatem in pectore gerit, ex duabus causis aut provenire aut progredi aut emitti dicet. Et quidem a Romanis in fidei Symbolo dictionis additionem, cum iam facta sit, non bene factam esse dixerō? bonum haud dicendum est, quidquid fratribus

---

¹⁾ S. Basili M. Opp. I, 750.

οὐκ ἔστιν αἰατὴν πᾶν τὸ διάστασιν τοῖς ἀδελφοῖς προξενούν, σύμφημι σοι τῇ λέγοντι καὶ αὐτός. ὅτι δὲ ἡ τῆς λέξεως ταύτης προσθήκη οὐδὲν τι παρατιτρώσκει πρὸς ἔννοιαν τὴν ἡμῖν παραδοθεῖσαν εὐσεβειαν· (οὔτε γὰρ τὸ μοναδικὸν τῆς οὐσίας λυμáινεται οὔτε τὸ τῶν ὑποστάσεων τριαδικόν) συγγινώσκω τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ προσθήκην λέξεως παρατρέχων, τὸ σύμφωνον τῆς ἐννοίας ἀρπάζω, καὶ γίνομαι μαθητὴς διδασκάλων ἐκείνων, οἱ τὸ ἐν λέξεσι παρορῶντες ἀσύμφωνον, τὴν ἐπὶ τῇ συμφώνῳ τῆς ἐννοίας εἰρήνην ἡσπάζοντο.

15. Οἶδα ὅτι πάλιν βουλόμενος ἀντιλέγειν μοι, καὶ πῶς φήσεις οὐ σύγχυσις τῶν ιδιοτήτων ἔσται τὸ λέγειν, ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ; ἐγὼ δὲ σοι διὰ γραφικῶν παραστήσας μαρτυριῶν, ὥς αἱ τῆς τριάδος κυρίως ιδιότητες τὰ τρία ταῦτα ὀνόματα εἰσὶ, τὸ πατὴρ υἱὸς τε καὶ πνεῦμα, τὴν σὴν ταύτην ἀντίφῃσιν ἀποτρέφομαι. εἰ γὰρ ἡ κυρίως ιδιότης τοῦ πνεύματος αὐτὸ τοῦτο ἐστὶ, τὸ μήτε πατέρα εἶναι αὐτὸ μήτε υἱόν, ἀλλὰ μόνον πνεῦμα, καὶ πνεῦμα πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἔχεις ἐντεῦθεν ἀκριβῶς διαγινῶναι, ὅτι ὥσπερ πνεῦμα πατρὸς καὶ πνεῦμα υἱοῦ τὸ ἅγιον λέγεται πνεῦμα,

disidium affert. Mibi quoque tecum haec dicenti convenit. Verumtamen cum dictionis huiusce additio suo sensu pietatem nobis traditam nullatenus vulneret (neque enim unum essentiae, neque trinum hypostaseon laedit), fratribus veniam do, et dictionis additionem praeteriens, consentientem sententiam arripio, discipulusque efficior eorum Doctorum, qui in dictionibus discordantias negligentes, ob consensionem sententiae pacem amplectebantur.

XV. Sat scio te rursum contradictionibus studentem, ingerere, et quomodo proprietatum confusionem non introducet, qui asserit, procedere Spiritum et ex Filio? Ego tibi scripto traditis auctoritatibus, Triadis propriissimas proprietates tria haec nomina esse, Patrem, Filium et Spiritum commonstrans, tuam hanc contradictionem convellam. Etenim si vera proprietas Spiritus hoc ipsum est, non esse eum Patrem neque Filium, sed tantummodo Spiritum, et Spiritum Patris et Filii, poteris hinc accurate dignoscere, ea ratione qua Spiritus Patris, et Spiritus Filii sanctus Spiritus dicitur, et hypostaseon proprie-

καὶ αἱ τῶν ὑποστάσεων ιδιότητες οὐ συγχέονται, οὕτω καὶ ὅταν καθ' ἡμᾶς μὲν ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίους ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, τὸ ἀσύγχητον τῶν ιδιοτήτων τετήρηται. τινες δὲ αἱ γραμμικαὶ τῆς τοιαύτης ιδιότητος μαρτυρίαι; ὁ Νύσσης ἐν τῇ κατ' Εὐνομίου δευτέρῳ λόγῳ αὐτοῦ· ¹⁾ Ἡ τῶν ὑποστάσεων, φησὶν, ιδιότης τρανὴν καὶ ἀσύγχητον ποιεῖται τὴν τῶν προσώπων διαστολήν, πατρὸς λέγω καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. διὰ γὰρ τῶν κλήσεων τούτων οὐ φύσεων διαφορὰν διδασκόμεθα, ἀλλὰ μόνως τὰς τῶν ὑποστάσεων γνωριστικὰς ιδιότητας. ὁ Χρυσόστομος ἐν τινι τῶν αὐτοῦ λόγων οὕτω φησὶν· Ἰδιότητα γὰρ ὅταν εἶπω, τὸν πατέρα πατέρα νόησον, τὸν υἱὸν υἱὸν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πνεῦμα ἅγιον. αὗται γὰρ αἱ ιδιότητες οὐκ ἀντιστρέφονται. οὐ δύναται γὰρ ὁ πατήρ υἱὸς εἶναι, ἢ ὁ υἱὸς πατήρ, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι πατήρ ἢ υἱός. καὶ ὁ ἀββᾶς Θεόδωρος ὁ Φιλόσοφος· Ταῦτα, φησὶ, τὰ τρία οἷδεν ἀλλήλων διαφέρουσιν, εἰ μὴ μόνον κατὰ τὰ ιδιώματα, καὶ τὸ τὸν μὲν εἶναι πατέρα, τὸν δὲ υἱὸν, τὸ δὲ πνεῦμα.

tates non confunduntur, eadem cum a nobis ex Patre procedere dicitur, et a Romanis ex Patre et Filio, inconfusum proprietatum conservari. At quaenam sunt huiusce proprietatis scripta testimonia? Nyssenus secunda adversus Eunomium Oratione: „Hypostaseon“ ait, „proprietas apertam et inconfusam efficit personarum distinctionem“, Patris, inquam, et Filii et Spiritus sancti: his enim compellationibus non naturalium discrimen edocemur, sed solas hypostaseon exploratas proprietates.“ Chrysostomus in uno suorum Sermonum haec inquit: „Proprietatem enim cum dixerō, Patrem Patrem intelligito, et Filium Filium, et Spiritum sanctum Spiritum sanctum. Hae enim proprietates non convertuntur. Nam non potest Pater Filius esse, aut Filius Pater, aut Spiritus sanctus Pater aut Filius.“ Et Abbas Theodorus Philosophus: „Haec tria nihilo inter sese discordant, nisi solummodo proprietate, hunc scilicet esse Patrem, hunc Filium, illum Spiritum sanctum.“

¹⁾ S. Gregorii Nysseni Opp. ed. Par. II, 72 sq.

16. Τί βούλει ἀπάρτι καὶ ἕτερον προσθεῖναι εἰς σκέψιν; ὅτι φησὶ τὸ προχεῖσθαι, προϊέναι, καὶ ἀναβλύζειν, καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰ καὶ ἔστιν οὐ λεγόμενα περὶ τοῦ πνεύματος, ἐκ πατρὸς οὐσιωδῶς δηλοῦσι καὶ φυσικῶς ὑπάρχειν αὐτὸ ἐκ πατρὸς. ἀλλ' οὐκ ἐπὶ λέγωνται ταῦτα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, δηλοῦσι τὸ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων διανομὴν.¹⁾ ἀλλ' ὦ ἀγαπητέ, πρῶτα μὲν τίς τῶν Ἀγίων εἴρηκε τοῦτο; ἐρωτῶντι μοι ἀποκρίθητι. οὐ γὰρ ἀπλῶς ἐκλαμβάνειν τὰ πρὸς τὸν λόγον τοῦ δόγματος συμβαλλόμενα ἐκάστω ἐφέιται, ἀλλ' ὡς οἱ Θεολόγοι τῶν Πατέρων παρέδοσαν. καὶ τοῦτο οὐκ ἀπλῶς ἐστι, καὶ ὀλίγην ἔχον διαφορὰν, εἴ γε τὸ μὲν ἐκ πατρὸς προχεῖσθαι τὸ πνεῦμα καὶ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν τὸ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχειν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα ἐδήλουν, τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ προχεῖσθαι καὶ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν, εἰς ἄλλην τιὰ παραλαμβάνονται ἔννοιαν. εἴπερ γὰρ τις ἦν ἐν τούτοις διαφορὰ, πῶς ἂν καὶ ἀπεσιωπήθη παρὰ τῶν τὴν ἀκρίβειαν ἐπισκεψαμένων, μή τοιγε εἰς αὐτὰ, ἅπερ εἰς αὐτὸ

XVI. Visne et aliud nunc in examen proponere? Ait, „effundi, progredi, emanare,“ et similia, etsi in nonnullis locis reperiuntur de Spiritu asserta ex Patre, essentialem indicant et naturalem illius ex Patre existentiam; non aequè vero, cum ea dicuntur ex Filio, inferunt naturaliter et essentialiter Spiritum esse ex Filio, sed ex eo spiritalium munerum distributionem. Dic sodes, quis ex Patribus id asseruit? Interroganti mihi responde: neque enim simpliciter ea quae ad rationem dogmatis conferunt, assumere cuicumque, ut allubescit, conceditur, sed ut Theologi Patres tradiderunt. Et hoc neque simpliciter prolatum est, neque exiguum continet discrimen, si ex Patre effundi Spiritum et provenire et emanare ex ipso, esse essentialiter Spiritum significant manifesto, ex Filio vero effundi et provenire et emanare, in aliam quandam sententiam trahas. Etenim si quae erat in his differentia, quomodo silentio involuta est ab iis, qui quam exactissime examinarunt non tantum

¹⁾ Cfr. *Hugo Etherianus* Lib. III c. Graec. c. 18. *Biblioth. Patr. Lugdun.* XXII p. 1254 sq.

τὸ κεφάλαιον ὁρᾷσι τοῦ δόγματος, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα πολλῶν τούτων μετριάτερα ἐν τῇ παρορᾷσθαι βλάπτειν δοκοῦντα; πρῶτα μὲν οὖν ἐρωτῶντί μοι ἀποκρίθητι, εἰ τοιοῦτον ἔχεις εἰπεῖν. ἔπειτα δὲ ὑποτιθεμένην πείσθητι ἐν ταῖς δογματικαῖς λέξεσιν, ἐφ' ὧν οἱ Πατέρες διαφορὰν οὐ δεδῶκασι, μὴ οὕτως ἀπερισκέπτως ἐξ ἑαυτοῦ διδόναι διαφορὰν. ὅτι καὶ οὐκ εὐστοχος ἡ τῆς τοιαύτης ἐπίνοια διαφορᾶς, γνωσθήσεται σοι ἀπροσπαυῶς ἐπιόντι, ἅπερ νῦν γραφικὰ ἐκθήσομαι σοι ῥητὰ, ἃ καὶ ἔχουσιν οὕτως. ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης Συνόδου, ἐν οἷς εἶπον οἱ Πατέρες πρὸς τὸν Φιλόσοφον διὰ τοῦ Ἐπισκόπου Λεοντίου, ὧν ῥητῶν ἡ ἀρχή· Κἀκεῖνο δὲ νοητέον ὧ φίλε λοιπὸν τῆς ἀληθείας Φιλόσοφε, εὐρηται· Τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον.¹⁾ Τί σοι ἐνταῦθα τὸ, ἐκ τοῦ υἱοῦ ἀναβλύζειν δοκεῖ; οὐσιωδῶς δοκεῖ ἀναβλύζειν, ἢ ἀνουσίως; οὐκ οἶδα τίς τολμήσει ἀνουσίως εἶρεῖν. εἰ δὲ ἐνουσίως, καὶ

---

ea quae summam dogmatis respiciunt, sed et alia multo his minutiora, quae utcumque neglecta laedere negotium videbantur? Primum itaque respondeo mihi quaerenti, si quid simile tibi suppetit dicendum: postea suadenti monentique credito, in dogmatis dictionibus, de quibus Patres discrimen nullum tradiderunt, non esse adeo temere et sine examine a temetipso discrimen tradendum. Huius vero discriminis commentum praeter rem esse cognoscetur a te, dummodo affectu vacuus percurreris, quae in medium afferam dicta; et ita se habent. In actis Nicaenae primae Synodi, quibus Patres Philosopho per Leontium Episcopum responderunt, dictorum principium est: „Illud etiam, amice Philosophe, considerandum est, quod superest huius veritatis.“ In illis inquam reperitur: „Spiritus sanctus procedens quidem ex Patre, proprius vero Filii et ex ipso exiliens.“ Quid tibi hoc in loco illud, „ex Filio exilire“, videtur? essentialiter ne videtur exilire, vel sine essentia? Nescio, an aliquis tantum ausus fuerit, ut absque essentia

---

¹⁾ Cfr. quae in Confutatione Eugenii Bulgar (Graeciae Orthod. Vol. I Sect. 1) § 27 pag. 20 disputavimus.

ἐνυποστάτως πάντως. τὸ δὲ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως ἀναβλύζειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, τί ἄν ἄλλο ἔσται, ἢ τὸ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν ἐξ αὐτοῦ; εἰ δὲ καὶ μαρτυρίας δεῖ σοι τινός, ὅπως ἡ τοῦ πνεύματος ἀνάβλυσις, εἴτουν ὁ πηγασμός οὐσιωδῆς ἐστὶ καὶ ἐνυπόστατος, ἢ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀναγνωσθῆτω σοι ῥήσις, ἣν ἐν τῇ περὶ Πνεύματος λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐνθυμηθῶμεν πᾶσα ψυχὴ ζητοῦσα περὶ τῶν θείων, φησί, τὰ γὰρ ἐκεῖ οὕτω δηλοῦσι τὸν τοῦ πνεύματος πηγασμόν· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ ἐπικτήτον ἔχον ἐστίν, ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχον ὡς πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός, αἴτιον αὐτὸν ἔχον, ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ, κἀκαΐθεν πηγάζον, πηγὴ δὲ αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν. ἀλλ' αὐτὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον, ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα, ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσιν. ὁρᾷς ὅπως ὁ τοῦ πνεύματος πηγασμός ἐνυπόστατος εἴρηται; καὶ ὅτι μὲν ἐνυπόστατος ὁ τοῦ πνεύματος πηγασμός εἴτε ἀνάβλυσις (οὐδὲν γὰρ διοίσει, πηγασμόν εἰπεῖν καὶ ἀνάβλυσιν) ἐκ τῆς οὕτω ἀξιολόγου γραφικῆς μαρτυρίας συνίσταται. ὁ δὲ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον λόγῳ,

---

dicat. Quodsi cum essentia, utique et in hypostasi, cum quod essentialiter, omnino et in hypostasi emanat. Essentialiter vero et in hypostasi exilire ex Filio, quid aliud fuerit, quam essentialiter esse ex ipso? Quodsi testimonio indiges, quomodo Spiritus emanatio sive effluxus essentialis est et in hypostasi, percurre magni Basilii dictum, quod ille Oratione de Spiritu, cuius principium est: „Recordemur omnis anima de divinis quaerens,“ digessit. Quae enim ibi ponuntur, non alia ratione Spiritus effluxum significant. „Spiritus sanctus nihil in se ipso adscititium habet, sed ab aeterno omnia possidet, ut Spiritus Dei et ex ipso apparens, sui causam eum habens, ut sui ipsius fontem, indeque emanans, fons vero ipse praedictorum honorum. Sed ipse quidem ex Deo effluens in hypostasi, quae vero ex eo effluunt, operationes ipsius sunt.“ Vides, quo pacto Spiritus effluxus enhypostatus dictus est? Et Spiritus in hypostasi effluxus sive emanatio (nihil enim refert, sive effluxum sive emanationem dixeris) hoc adeo aestimabili scripto testimonio constabatur. Sanctus Cyrillus Oratione ad Nestorium, cuius principium: „Servatore nostro palam edi-

οὐ ἡ ἀρχὴ· Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος ἐναργῶς, ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μοι ἄξιος, φησὶν.¹⁾ Εἰ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει τὸ πνεῦμα ἰδικῇ, καὶ δὴ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθ' ὃ πνεῦμα ἔστι, καὶ οὐκ υἱός, ἀλλ' οὖν ἔστιν οὐκ ἄλλοτριον αὐτοῦ. πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχέεται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς. τί γὰρ ἐνταῦθα περὶ τοῦ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐξ υἱοῦ; δοκεῖ σοι ποιεῖσθαι τὸν λόγον ὁ Ἄγιος, προχεῖσθαι λέγων τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς, ἢ περὶ χαρισμάτων διανομῆς; ὁ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θησαυρῶν, ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἐπιγραφή· Ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν· Ὅτε τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γινόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς ἰθείας ἔστιν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προῖόν. ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ τὸ ἐξ ἀνθρωπείου στόματος ἐκτρέχον ἐμφύσημα,

cente, qui amat patrem et matrem super me, non est me dignus," inquit: „Licet sit in hypostasi Spiritus propria, et iam intelligatur secundum se ipsum, qua Spiritus est et non Filius, verumtamen non est alienus ab eo; Spiritus enim veritatis appellatus est, et est Christus veritas, et effunditur ab ipso eadem, qua et a Patre ratione.“ Quid hic ais? Videturne tibi, de essentiali existentia Spiritus ex Filio sermonem haberi, cum Sanctus dicit, effundi Spiritum a Filio aequae atque effunditur ab ipso Patre, an vero de donorum dispensatione? Idem libro secundo Thesaurorum, sermone cuius illa epigraphe est, „Ex essentia Patris et Filii Spiritum sanctum esse," ait: „Cum itaque Spiritus sanctus ad nos accedens, conformes nos efficit Deo, progreditur vero et ex Patre et Filio, manifestum est, illum divinae essentiae esse, essentialiter in ipsa et ex ipsa progredientem. Quemadmodum nempe et ex humano ore flatus

¹⁾ D. Cyrilli Alexandr. Opp. II, 17. Commentarium in sententiam Sancti Praesulis habes apud Leonem Allatum Vindic. Synod. Ephesin. c. XIV sq. p. 52 sq.

εἰ καὶ μικρὸν καὶ οὐκ ἄξιον τοῦ λόγου τὸ ὑπόδειγμα. πάντα γὰρ ὑπερέχει Θεὸς. ὅρα κἀνταῦθα, πῶς φησὶν ὁ μέγας ἐν ἁγίοις Κύριλλος, πρῶεσι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ σὺντες οὐσιωδῶς αὐτὸ προϊέναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐπειδήπερ οὐσιωδῶς πρῶεσι καὶ ἐκ πατρὸς. ἀλλ' ὅτι μὲν τὸ προχεῖσθαι καὶ προϊέναι καὶ ἀναβλύζειν, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὸ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα δηλοῦσιν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, διὰ τῶν ῥηθειςῶν, ὡς οἶμαι, μαρτυριῶν ἱκανῶς ἀποδεδείκται.

17. Ὁ δέ μοι ἐνταῦθα ἐπιστάσις ἤξιώται, τοῦτο δῶσω τῷ λόγῳ. πρῶεσιν, εἶπεν ὁ Ἅγιος, τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ δύο τούτων ὑποστάσεων πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐμνημόνευσεν. εἰτα μὴ τις διὰ τὸ θυκὸν τῶν ὑποστάσεων, ὡς ἐκ δύο αἰτίων εἶναι τὸ πνεῦμα οἰήσαιο, ἐπήγαγε παρενθὺς, ὅτι τῆς Θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊὼν, ἐνικῶς τοῦτο εἰπὼν, οὐδὲν ἄλλο πάντως ἐντεῦθεν ἐμφαίνων, ἢ ὅτι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγων τὸ πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐκ δύο αἰτίων λέγει αὐτὸ. καὶ ἔτι δὲ ἀριθμητότερον πάλιν ἐπέφηνε, μὴ δύο εἶναι τὰς αἰτίας τοῦ πνεύματος, κατὰ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προϊέναι αὐτὸ, ἐν τῷ ἐπαγαγεῖν, ὥσπερ

excurrens. Licet pusillum, nec tantae dignitatis exemplum sit. Super enim omnia Deus est." Considera hic quoque, quomodo scribat sanctissimus Cyrillus: „Progreditur Spiritus ex Patre et Filio," et intellige, essentialiter eum progredi et ex Filio, cum et essentialiter prodeat etiam ex Patre. Et „profundi" quidem, „progredi", et „emanare", atque similia essentialem Spiritus ex Patre et Filio existentiam denotare, iam dictis, ut puto, testimoniis satis abundeque demonstratum est.

XVII. Quod vero consideratione dignum duco, id nunc tradam orationi. „Progreditur," dixit Sanctus, „Spiritus ex Patre et Filio," et duarum harum hypostaseon Patris et Filii mentionem fecit; tum ne quis per has duas hypostases, duas Spiritus causas inferri suspicaretur, statim subiunxit, „illum divinae esse essentiae, essentialiter in ipsa et ex ipsa provenientem;" in singulari numero efferens, nihil aliud prorsus ostendit, quam, cum ex Patre et Filio diceret Spiritum, non tanquam ex duabus causis eum asserere. Adhuc etiam manifestius rursus demonstravit, non esse duas Spiritus causas, cum ille ex Patre et Filio progreditur, dum subdit: „quemad-

οὐκ ἀμέλει καὶ τὸ ἐξ ἀνθρωπείου στόματος ἐκτερέχον ἐμφύσημα. εἰπὼν γὰρ πρότερον, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προῖέναι τὸ πνεῦμα, οὐ προσέθηκε τῇ ἐπαγωγῇ, ὥσπερ οὖν καὶ τὸ ἐξ ἀνθρωπείων στομάτων, ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀνθρωπείου στόματος ἐνικῶς, τὴν τοιαύτην τῆς ἐνότητος ἔκφρασιν, ἐν τῷ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προῖέναι τὸ πνεῦμα, καὶ ἑτέρα τις γραφικὴ ῥῆσις τοῦ μεγάλου Βασιλείου βεβαιώσῃ. οὗτος καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων, οὐ ἡ ἐπιγραφή· ὅτι θεία φύσις τὸ πνεῦμα, φησὶ· Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσι δυνάμεις, καὶ θεία φύσις, ἀρρήτος δὲ ἀρρήτου στόματος περηνύα, ἀρρήτως καὶ κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου δειχθέντα τύπον, αὐθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως ἀποκαθισταμένη (συντρέχειν γὰρ δεῖ τῇ κατὰ ἀρχὴν καινότητι τὴν νῦν ἀνακαίνισιν) καὶ τὴν συνδρομὴν ἐξετύπωσεν ἐμφυσήσας, οὐχ ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχὴν. ἀλλ' ὅπως μὲν ἡ παροῦσα τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥῆσις τὴν ῥηθείσαν τῆς ἐνό-

---

modum nempe et ex humano ore flatus excurrrens." Cum enim antea dixisset, „ex Patre et Filio progredi Spiritum," non adnexuit inductioni, quemadmodum ex humanis oribus, sed „ex humano ore," numero singulari, eiusdem unionis speciem exhibens, dum ex Patre et Filio Spiritus progreditur. Hoc idem aliud magni Basilii dictum scriptum tibi confirmabit. Hic namque in uno Capite, cuius inscriptio: „Divinam naturam esse Spiritum," tradit: „Spiritus enim cum viventi Verbo in eodem ordine collocatur ad creandum, viva virtus, et natura divina, ineffabilis, ex ineffabili ore existens ineffabili modo, et per inflatum in hominem missa, quae secundum corporeum a Christo typum ostensum, rursus ab eo per inflatum restituta. Concurrenere enim debet cum prima novitate, ea quae nunc fit innovatio. Et concursus expressit sufflans, idem ille existens, qui a principio insufflavit, idemque, per quem Deus inflatum elargitus est, tum quidem cum anima, nunc vero in animam." Sed quomodo praesens Magni Basilii dictum expositam unionis

της συνίστησιν ἑμφασιν, ἐροῦμεν ἐν τοῖς ἐξῆς. νῦν δὲ ἔχεις πάντως, ἀγαπητέ, διαγινῶναι ὑπὸ τοῦ ἀρτίως ἐκτεθέντος ῥητοῦ, ὅπερ ὁ πολὺς οὗτος καὶ μέγας Βασίλειος περὶ τῆς ἑμφυσήσεως εἰρηκεν, ὅπως οἱ ἐν τῇ καιρῷ τοῦ σχίσματος ἀντικαθιστάμενοι τοῖς Ῥωμαίοις ἡμέτεροι ἀδελφοί, ἐριστικῶς τὰ πολλὰ, καὶ οὐ πρὸς ἀλήθειαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐποιοῦντο ἀντίρρῃσιν. ἤδη γὰρ ὁ μέγας οὗτος καὶ πολὺς τὴν θεολογίαν Βασίλειος ἑμφυσᾶσθαι λέγει τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ Σωτῆρος τοῖς ~~ῥητοῖς~~, σὺχ ὥστε χάρισμά τι διορισμένον τούτους λαβεῖν, ὥσπερ οἱ ἐν τῇ καιρῷ τοῦ σχίσματος ἅπαντες ἐξηγήσαντο, ἀλλ' ὥστε ὅλον αὐτὸ τὸ πνεῦμα σχετικῶς αὐτοῖς ἐνοικῆσαι, ὥσπερ ἐσύτερον καὶ παντὶ πιστεύοντι τὴν τοιαύτην σχετικὴν ἐνοίκησιν τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐγγίνεσθαι πιστεύομεν, εἴπερ ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον καὶ ὅλην τὴν τριάδα παντὶ πιστῷ δοξάζομεν ἐνοικεῖν.

18. Εἰ δὲ προσίσταται πρὸς τοῦτο τισὶν, ἡ πρὸς τὸ μέλλον ἐπηγγελμένη τοῖς μαθηταῖς τοῦ πνεύματος ἐπιφοίτησις, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν σωματικῷ εἶδει τῶν πυρίνων γλωσσῶν τοῦ πνεύματος ἐπιφοίτησιν, ἡ ἐν Εὐαγγελίοις ἐτελεῖτο παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀπαγγελία. "Εἶδει γάρ, ῥησιν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώ-

speciem constabiliat, infra dicemus. Nunc vero prorsus dignoscere poteris, dilectissime, ex iam adductis verbis, quae multus hic magnusque Basilius de inflatu enunciat, qui tempore schismatis Romanis adversabantur, fratres nostros contentiose ut plurimum, nec veritati attendentes, adversus eos contradictionem molitos fuisse. Iam enim magnus hic multusque in rebus theologicis Basilius inflari dicit Spiritum a Servatore discipulis, non ut donum illi aliquod determinatum acciperent, quemadmodum omnes, qui tempore schismatis erant, exposuere, sed ut totus ipse Spiritus in illis habitualiter inhabitaret, veluti postmodum omni credenti eadem habitualis sancti Spiritus inhabitatio ingeritur, si ineffabiliter et supra rationem omnem universam Triadem in singulis fidelibus credimus inhabitare.

XVIII. Quodsi nonnullorum aures offendit tempore futuro promissus apostollis Spiritus adventus, sciant propter adventum Spiritus in corporea specie ignitarum linguarum, in evangeliiis factam Servatoris promissionem: „Namque oportebat," inquit,

νυμος,¹⁾ καὶ αὐτὸ φανῆναι σωματικῶς. καὶ ὅτι μὴ διορισμένον τι πνευματικὸν χάρισμα ἢ τοιαύτη ἐμφύσησις ἦν, ἀλλ' ἡ σχετικὴ ἐνοίκησις ὅλου τοῦ πνεύματος, σκόπει τὸ τοῦ ῥητοῦ χωρίον, καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ εὐρήσεις, ὅτι λέγει ὁ Ἅγιος τὴν ἐμφύσησιν ταύτην ἐκείνου τοῦ πνεύματος εἶναι, ὅπερ ἐστὶ τῷ ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν. οὐ γὰρ δὴ καὶ χάριν πνευματικὴν ἐρεῖ τις συντεταγμένην εἶναι τῷ λόγῳ εἰς τὸ δημιουργεῖν. ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τῆς ἐμφυσήσεως λόγος διὰ μέσου μοι παρεισωδιάσθη εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἄλλως μὲν τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους παρὰ τῶν Θεολόγων Πατέρων ἐξηγηθῆναι, ἄλλως δὲ, παρὰ τῶν οὐ καλῶς διατεθέντων ἐσύστερον πρὸς τὴν εἰρήνην τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

19. Ἦν δὲ ὁ τοῦ λόγου εἰρμὸς ἀποδειχθῆναι νῦν ἀπαιτεῖ ἔμφασιν τῆς ἐνότητος πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐν τῷ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προῖέναι τὸ πνεῦμα, καὶ δὴ μοι αὕτη ῥηθίσεται. ὁ μέγας Βασίλειος νῦν μὲν τὸ πνεῦμα τοῦτο θείαν ὀνομάζει φύσιν, ἁρῶντον, ἐξ ἀρῶντου στόματος πεφηνῦσαν, ἐν εἶναι λέγων

cui a theologia cognomen est, „et ipsum corporeo modo apparere“. Et nullum determinatum donum similem inflatum fuisse, sed tantum totius Spiritus habitualement in habitationem, si attente dictum consideres, etiam ex illius expositione comperies, Sanctum dicere, inflatum illum illius Spiritus esse, qui est cum viventi Verbo in eodem ordine collocatus ad creandum: namque nemo dicet, donum spiritale in eodem cum Verbo ordine collocari ad creandum. Sed de inflatu oratio hic interea interposita est, ad demonstrandum, aliter a Patribus Theologis sententiam illius expositam fuisse, et aliter ab iis, qui postmodum non bene affecti fuerunt unioni cum Romana ecclesia.

XIX. Series vero orationis expostulat, ut notitia unionis Patris et Filii, dum ex Patre et Filio Spiritus progreditur, contradatur. Et iamiam ea commemorabitur. Magnus Basilius nunc vocat Spiritum hunc divinam naturam, ineffabilem, ex ineffabili ore comparentem, unum, inquit, os esse, ex quo

¹⁾ S. Gregorii Nazianz. in Pentecosten Oratio XLI c. 11. Opp. I, 740.

τὸ στόμα, ἐξ οὗ τὸ πνεῦμα καὶ οὐχὶ δύο. νῦν δὲ παρακατιῶν, οὐκ ἄλλον εἶναι λέγει τὸν τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσησάντα, ἀλλ' αὐτὸν δι' οὗ Θεὸς καὶ πάλαι τῷ πρωτοπλάστῳ δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν. καὶ ἐν τῷ λέγειν οὐκ ἄλλον εἶναι τὸν τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσησάντα, ἀλλ' αὐτὸν, δι' οὗ τῷ πρωτοπλάστῳ Θεὸς ἐνεφύσησεν, ὁμολογουμένην ποιεῖται τῶν θείων προσώπων τὴν ἔμφρασιν, τοῦ τε Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἐξ οὗ ἡ ἐμφύσησις, καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ υἱοῦ, δι' οὗ ἡ ἐμφύσησις. καὶ τὸ ἐντεῦθεν δηλούμενόν ἐστιν, ὡς εἴ τι περὶ τοῦ πνεύματος ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγεται, οὐκ ὡς ἐκ δύο αἰτίων αὐτὸ λέγεται. τοῦτο γὰρ σημαίνει βουλόμενος καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ οὐδοῦ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον κεφαλαίων ὁ Ἅγιος ἔφη· Ἡ δι' υἱοῦ φωνὴ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει.¹⁾ ἀλλ' οὐδὲ τὴν ῥῆσιν ἐκείνην ἀκνήσω αὐτολεξὶ καὶ πάλιν ἐκθεῖναι εἰς παράστασιν τοῦ δηλώσιν ἐνότητος ἐμφαίνειν τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ, τὸ ἐκ πατρὸς διδόμενον διὰ υἱοῦ, ἣν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν τετάρτῳ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή· Οἱ Ἀρειομαῖται ὡς ἔοικε κρίναντες ἅπαξ

Spiritus, et non duo; nunc vero paululum progressus, non alium esse dicit eum, qui discipulis inflaverat, sed eum ipsum, per quem Deus antiquitus homini primum creato inflatum contradidit. Et cum dicit, non alium esse qui inflavit Apostolis, sed eum ipsum, per quem primum homini Deus inflavit, divinarum personarum notitiam certam atque indubitam expressit, et Dei et Patris, ex quo inflatus, et Dei et Filii per quem inflatus; et quod inde indicatur est, non quidquid ex Patre per Filium dicitur de Spiritu, tanquam ex duabus causis dici. Hoc enim in fine octavi ad Amphiloichium capitis Sanctus innuit illis: „Per Filium vox primariae causae confessionem continet.“ Sed auctoritatem illam iisdem verbis rursus hic recensere non gravabor, ad confirmandum, satis patere unionem Patris et Filii, quod ex Patre datur per Filium, quam magnus Athanasius Oratione quarta adversus Arianos, cuius principium: „Ariani statuentes defectores sese praevaricatores-

---

¹⁾ S. Basilii M. de Spiritu Sancto Liber ad Amphiloichium Ieonii Episcopum c. 8 s. l. Opp. II, 310.

ἀποστάται γενέσθαι καὶ παραβάται τῆς ἀληθείας, ἀφῆκεν οὕτως εἰπὼν· ¹⁾ Διδόντος τοῦ πατρὸς χάριν καὶ εὐερίαν, αὐτὴν καὶ ὁ υἱὸς δίδωσι. μία γὰρ καὶ ἡ αὐτὴ χάρις ἐστὶ παρὰ πατρὸς ἐν νύφ, ὡς ἔστιν ἐν τῷ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ ἀπαυγασματος, καὶ τὸ φωτίζειν τοῦ ἡλίου διὰ τοῦ ἀπαυγασματος γίνεται. διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος πρὸς Θεσσαλονικεὺς λέγων, ²⁾ αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύνει τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς, τὴν ἐνότητά τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐφύλαξεν. οὐ γὰρ εἴπε, κατευθύνουσι ὡς παρὰ δύο διδομένης παρὰ τούτου, καὶ τούτου, ἀλλὰ κατευθύνει, ἵνα δείξῃ, ὅτι ὁ πατὴρ δι' υἱοῦ δίδωσι ταύτην. οὕτω γοῦν ἀπὸ τῶν ῥήσεων τῶν ἁγίων τούτων, Ἀθανασίου καὶ Βασιλείου φημι τῶν μεγάλων, τῆς ἐνότητος ἀναγκαιομένης πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὡς μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραχωρεῖσθαι ἀπὸ τῆς ἐξηγήσεως ταύτης ὀλεσθαι, ὡς ἐκ δι' εἶναι αἰτίων πᾶν, εἴ τι περ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, εἴτε δημιουργίαν εἴποις δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς, εἴτε πρόνοιαν τῶν δημιουργηθέντων δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς, εἴτε θύσιν χαρισμάτων

---

que veritatis exhibere," expressit in hunc modum: „Elargiente Patre gratiam et pacem, eam et Filius elargitur: una enim eademque gratia est, ex Patre in Filio, uti est unum lumen solis et radii, et illuminatio solis per radium est. Propterea et Paulus ad Thessalonicenses scribens, Ipse Deus et Pater noster, et Dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos, unitatem Patris et Filii conservavit: neque enim dixit, *dirigant*, quasi a duobus id concederetur, ab hoc et ab hoc, sed *dirigat*, ut ostenderet, eam a Patre per Filium tradi.“ Hac ratione itaque dictis horum praecipuorum Patrum, Athanasii et Basilii, unitate palam illucescente Patris et Filii, ut nulli concedatur ex expositione tradita opinari, ex duabus causis esse, quidquid ex Patre per Filium, sive de creatione sermo sit per Filium ex Patre, sive de rerum creaturarum providentia per Filium ex Patre, sive de donorum traditione per Filium ex Patre. Quid

¹⁾ S. Athanasii Opp. I, 117.

²⁾ Epistola B. Pauli Ap. ad Thessalonicenses Prima III, 11.

πνευματικῶν δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς. τί ἂν τις εἰπεῖν ἔχη, ὅταν μυριαχοῦ τῆς γραφῆς εὐρίσκη τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἔχον τὸ εἶναι, καὶ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑπαρχόν, καὶ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεόμενον οὐσιωδῶς, καὶ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον; ἀλλ' ὅτι μὲν αἱ ῥηθεῖσαι τῶν Ἀγίων χρήσεις εἰς τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν ἱκανῶς παρόσθησαν τὴν πρὸς τὸν πατέρα ἐνότητα τούτου, ἅτε τῆς λήξεως ταύτης τῆς προκαταρτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἐχοίσης, ὁ ἀμφιβαλλὼν οἷμα οὐδεὶς, εἰ μὴ γε τοιοῦτος ἀναγινώσκῃ τις, ὅς μηδεμίαν τὸ παρῶπαν ἡγέται δειλίαν καταπροδῆλως ἀντίσχυτον ταῖς γραφαῖς ἀντιβαίνειν.

20. Ὅτι δὲ καὶ αὕτη ἡ κοινὴ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν ἔννοια τοῦτο νοεῖν ἡμᾶς δίδωσιν, οὐδὲ τοῦτο δυσχερὲς εἰς κατάληψιν. ὅπου γὰρ λαμβάνεται τὸ δι' υἱοῦ, αἰ μὴ δια τὴν πρὸς τὸν πατέρα φυσικὴν καὶ οὐσιωδὴ ἐνότητα τοῦ υἱοῦ κατὰ τὴν ἀναφανομένην ἐκ τῆς διὰ ὁμολογίαν τῆς προκαταρτικῆς αἰτίας τοῦτο νοεῖν τις ἐθέλει, ἔσται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην εἰς χρήσιν ὑπηρετικῆς ἐννοίας αὐτὸ λαμβανόμενον. ἀλλ' ἐπεὶ ἡ κοινὴ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν ἔννοια τὸ εἰς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν λαμβανέσθαι το δι' υἱοῦ ἀπαγορεύει ὡς ἀσεβὲς, εὐδῆλον, ὡς

---

reponeret quispiam, cum innumeris scripturarum locis invenit, Spiritum sanctum ex Patre per Filium habere esse, et ex Patre per Filium existere, et ex Patre per Filium effundi, et ex Patre per Filium procedere? Et dictas Sanctorum auctoritates in voce, „per Filium“, abunde confirmasse unitatem illius cum Patre, cum vox ea primariae causae confessionem contineat, nemo, ut opinor, dubitabit, nisi ille talis sit, qui prorsus nullo timore percellitur, et pudore deposito inverecunde apertissimis scripturis adversatur.

XX. Verumenimvero et ipsam communem pietatis nostrae notionem hoc idem nobis suggerere, non erit comprehensu difficile. Ubiunque enim „per Filium“ accipitur, nisi pro naturali et essentiali cum Patre unionem Filii, secundum apparentem ex „Per“ praepositionem confessionem primariae causae, intelligere quis velit, erit prorsus necessarium, in usum ministerialis cogitationis assumere. Sed quando communis nostrae pietatis notio in similem sententiam accipi illud „per Filium“ ut impium prohibet ac proscribit, clarum remanet, essentialem

οὐσιώδους ἐνότητος δῆλωσιν ἡ δι' υἱοῦ φωνὴ ἔχει, ἐν τῷ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκπορεύεσθαι. τοῦτον δὲ ὁμολογηθέντος, τοῦ ἔχειν δηλαδὴ τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν δῆλωσιν οὐσιώδους ἐνότητος, ῥᾶον ἔσται λοιπὸν συνιδεῖν, μηδὲν τι διαφέρειν, εἶναι καὶ ἐξ υἱοῦ λέγειν τὸ ἐκ πατρὸς ὑπάρχον δι' υἱοῦ. εἰ δὲ τισιν ἄπορον εἶναι δοκεῖ ἀλλήλαις τὰς προθέσεις ταύτας ἀντεπιχωριᾶζειν, ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος συστήσει καὶ τοῦτο. οὗτος καὶ γὰρ ἐν τῷ οὕτωςί πως ἐπιγραφομένῳ περὶ τοῦ παναγίου πνεύματος κεφαλαίῳ δειπέτῳ λόγῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν μακάριον Ἀμφιλόχιον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Τὰ μὲν δὴ ἐκείνων τοιαῦτα. ἡμεῖς δὲ δεῖξομεν, ὃ προσθέμεθα, οὕτω φησὶν.¹⁾ Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς θεολογίας αἱ χρήσεις τῶν φωνῶν ἐπαλλάττονται, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὰ ὑπ' ἀλλήλων σημαίνόμενα πολλάκις ἀντιμεθίστανται, ὅταν ἑτέρα τὴν τῆς ἑτέρας σημασίαν ἀντιλαμβάνη, ὡς, ἐκτεσάμεν ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶν ὁ Ἀδάμ,²⁾ ἴσον λέγων τῷ, ἐκ τοῦ Θεοῦ. καὶ ἐτέρωθι, ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ προσταγματος κυρίου.

unitatem vocem „per Filium“ indicare, cum dicimus, ex Patre per Filium Spiritum esse et procedere. Id ubi in confessis fuerit, indicare nempe vocem „per Filium“ essentialem unitatem, facillime postmodum deprehendetur, nullum discrimen esse, ex Filio esse dicere, quod ex Patre per Filium est. Quodsi quibusdam incertum videtur, has praepositiones alteram alterius locum occupare, magnus Basilii hoc quoque comprobabit. Hic enim in eo quod ita inscribitur de Spiritu sancto Capite quinto ad beatum Amphilochium, cuius principium est: „Et ad hunc quidem modum se habent, quae ab istis adferuntur. Nos vero demonstrabimus, quod proposuimus,“ ita scribit: „Neque enim solum quum de Deo sit sermo, harum vocum usus variat, verum etiam ea, quae ab his significantur, saepe numero invertuntur, quoties altera alterius recipit significationem, veluti Possedi hominem per Deum, inquit Adam: idem dicens, quasi dixisset, ex Deo. Et alibi, Quae praecepit Moyses Israël per mandatum Domini. Et rursum, Nonne per

¹⁾ S. Basilii M. Opp. II, 300.

²⁾ Lib. Genesis IV, 1.

καὶ πάλιν. οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἐστίν, ὁ Ἰωσήφ τοῖς ἐν δεσμοτηρίῳ διαλεγόμενος. σαφῶς γὰρ καὶ αὐτὸς ἀντὶ τοῦ ἐκ Θεοῦ εἰπεῖν, διὰ τοῦ Θεοῦ εἶρηκεν. καὶ ἀνάπαλιν τῇ ἐξ οὗ προθέσει, ἀντὶ τῆς δι' οὗ κέχρηται. ὡς ὅταν λέγῃ Παῦλος, ¹⁾ γενόμενος ἐκ γυναικός. τοῦτο γὰρ ἡμῖν ἐτέρωθι σαφῶς διεστείλατο, τῇ γυναικὶ μὲν προσήκειν λέγων τὸ ἐκ τοῦ ἀνδρός γεγενῆσθαι, ἀνδρὶ δὲ τὸ διὰ γυναικός, ἐν οἷς φησὶν, ²⁾ ὅτι ὥσπερ ἡ γυνὴ ἐξ ἀνδρός, οὕτως ἀνὴρ διὰ γυναικός. ἀλλ' ὅμως ἐνταῦθα ὁμοῦ μὲν τὸ διάφορον τῆς χρήσεως ἐνδεικνύμενος, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ σφάλμα τινῶν ἐν παραδρομῇ διορθούμενος, τῶν οἰομένων πνευματικὸν εἶναι τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνθρωπείου φυράματος ἡ Θεοφόρος σὰρξ συνεπάγη, τὴν ἐμφαντικωτέραν φωγὴν προετίμησεν. τὸ μὲν γὰρ διὰ τῆς γυναικός, παροδικὴν ἐμελλε τὴν ἔννοιαν τῆς γεννήσεως ὑπεμφαίνειν. τὸ δὲ ἐκ τῆς γυναικός ἱκανῶς παραδηλοῦν τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως τοῦ τικτομένου πρὸς τὴν γεννήσασαν, οὐχ ἑαυτῇ που μαχόμενος,

---

Deum horum manifestatio est? Ita Ioseph, loquens de insomniis apud eos, qui erant in carcere; palam est et hunc pro eo quod erat, Ex Deo, dixisse, Per Deum. Et contra, haec particula, Ex quo, usurpatur pro, Per quem, velut cum ait Paulus, Factus ex muliere, pro eo quod erat, Per mulierem. Nam id nobis alibi perspicue distinxit, quum ait, Foeminae convenire, e viro natam esse, viro autem per foeminam, in his quae sic scribit: Quemadmodum mulier ex viro, ita vir per mulierem. Quamquam hic Apostolus simul ostendens diversum harum vocum usum, simul obiter corrigens quorundam errorem, existimantium Domini corpus esse spirituale, ut ostenderet carnem Dei gestatricem ex humana massa concretam fuisse, maluit uti verbo significantiore. Nam hae dictiones, Per mulierem, transitorium generationis intellectum erant significaturae; at hae, Ex muliere, sufficienter declarant communionem naturae genitae cum ea, quae genuit: non quod secum pugnet Apostolus, sed ostendit

---

¹⁾ Epistola B. Pauli ad Galatas IV, 4.

²⁾ Epist. ad Corinthios Prima XI, 12.

ἀλλὰ δεικνύς, ὅτι ῥᾶδιως ἀλλήλαις ἀντεπιχωριάζουσιν αἱ φωναί. ὅτι μὲν οὖν ἐπὶ τῆς θεολογίας αἱ χρήσεις τῶν φωνῶν ἐπαλλάττονται, ἐκ τῶν ἑδῇ ἐκθέτων ὁ μέγας Βασίλειος οὕτω συνίστησιν. εἰ δὲ καὶ δευτέρου ἡμῖν δεήσει μάρτυρος πρὸς παραστάσιν τοῦ ἀντεπιχωριάζειν τὰς προθέσεις ταύτας ἀλλήλαις, καὶ ὁ ἅγιος Κυρίλλος προσεπιμαρτυρήσει ἡμῖν τὰ αὐτά. οὗτος γὰρ ἐν τοῖς κατα πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν πρὸς Παλλάδιον λόγοις οὕτω φησὶ· Τρεπτόν δὲ οὕτοισιν τὸ πνεῦμά ἐστιν. ἢ εἴπερ τὸ τρεπεῖσθαι ροσεῖ, ἐκ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται ἡμῖν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ οἰσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥως ἐκ πατρός δι' υἱοῦ προχεόμενον πνεῦμα. ὅρα καὶ τὸν θαυμαστὸν Κύριλλον ἀξιόπιστον ἐξηγητὴν ὄντα σοι, τοῦ μηδὲν διαφέρειν εἰπεῖν οἰσιωδῶς ἐκ πατρός καὶ υἱοῦ προχεῖσθαι τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ πατρός δι' υἱοῦ προχεῖσθαι αὐτό. εἰπὼν γὰρ οὗτος τὸ οἰσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἵνα τὸ τῶν προθέσεων ἰσοδύναμον παραστήσῃ, εὐθύς ἐπήγαγεν, ἔχουν ἐκ πατρός δι' υἱοῦ. αὐτὰ μὲν αἱ τοῦ ἰσοδύναμον τῆς ἐκ καὶ διὰ γραφικαὶ μαρτυρίαι.

21. Ὁ δὲ λόγος πρὸς τὸν Ἐλεγχον ἐπαναδραμεῖται καὶ

---

has voces facile sibi vicissim cedere.“ In theologia itaque usus vocum immutari, ex dictis magni Basilii verbis comprobatur: quodsi et secundo teste indigemus, ad confirmandum, has praepositiones alteram in alterius loco apponi, sanctus Cyrillus id praestabit, qui secundum interrogationem et respon- sionem ad Palladium Orationibus, haec tradit: „Mutabilis vero nullo modo Spiritus est, quod si mutationi obnoxius est, ad ipsam divinam naturam vituperatio recurret, si est Dei et Pa- tris, praeterea et Filii, essentialiter ex ambobus, ex Patre sci- licet per Filium effusus Spiritus.“ Vide etiam ex admirando Cyrillo, qui tibi fide dignus interpret accedit, nihil differre, sive dicas essentialiter ex Patre et Filio effundi Spiritum, sive ex Patre per Filium eum effundi. Namque cum dixisset, „essen- tialiter ex ambobus,“ ut aequas praepositionum vires osten- deret, continuo annexuit, „ex Patre scilicet per Filium.“ Et haec quidem praepositionum „ex“ et „per“ aequivalentes vires comprobantia testimonia.

XXI. Oratio porro ad eos redarguendos iterum revertetur,

πάντων τῶν οὐ καλῶς τὴν δι' υἱοῦ ἐκλαμβάνοντων φωνήν, ἐν τῇ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς. ἀκούοντες τινες τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον ἐκ πατρὸς, καὶ τί καινόν φασιν, εἰ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγεται εἶναι, καὶ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς ἐκπορευέσθαι; οὔτε γὰρ ὑπουργικῶς τὴν διὰ ἐνταῦθα δώσομεν ἐκλαμβάνεσθαι, οὔτε μὴν οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἴσως κατ' οὐδέτερον τούτων. καὶ τί φρατὲ ὦ πρὸς ταῦτα ὑμεῖς; τί φαμέν; τὴν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς σχέσιν ἢ λέξιν ἐμφαίνει. ἐπεὶ γὰρ ὅταν λέγωμεν τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον ἐκ πατρὸς, οὐ δυνατόν ἐστι νοῆσαι αὐτὴν τὴν δηλοῦσαν τὸ τοῦ πατρὸς ὄνομα λέξιν ἄνυ υἱοῦ. τὸ γὰρ πατὴρ ὄνομα τὴν πρὸς τὸν υἱὸν σχέσιν πάντως ἐμφαίνει, ὅταν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγεται τὸ πνεῦμα ἐκπορευέσθαι, διὰ τὴν τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν σχέσιν εἰρηται τοῦτο, καὶ οὐ διὰ τὸ οὐσιωδῶς μεσιτεύειν τὸν υἱὸν πατρὶ τε καὶ πνεύματι. τὸ γὰρ ὑπουργικῶς μεσιτεύειν εἰπεῖν καταργοῦμεν καὶ ἀναθεματίζομεν. τί δὲ πρὸς ταῦτα ἡμεῖς; ὅτι μὲν τὸ ὑπουργικῶς μεσιτεύειν τὸν υἱὸν τῇ ἐκ πατρὸς ὑπάρξει τοῦ πνεύματος καταργεῖτε καὶ ἀναθεματίζετε, οὐ

qui vocem „per Filium“ non bene interpretantur, cum dicitur Spiritus procedere ex Patre per Filium. Namque dum audiunt nonnulli, Spiritum habere per Filium, quod sit, et per Filium ex Patre procedere; ecquid novi, inquiunt, est, si per Filium Spiritus dicitur esse, et per Filium ex Patre procedere? neque enim, „per“, hic ministerium denotare concedemus, neque essentiam, et forte etiam neutrum ex his. Et quid vos ad haec dicitis? Quid dicimus? Erga Filium Patris habitum dictio indicat, veluti enim, cum dicimus Spiritum procedentem ex Patre, non valemus comprehendere dictionem ipsum nomen Patris significantem absque Filio: namque Patris appellatio relationem ad Filium prorsus infert, sic cum ex Patre per Filium dicitur Spiritus procedere, id dicitur propter Patris erga Filium relationem, et non quod essentialiter sit medius Filius inter Patrem et Spiritum: namque ut administrum medium esse affirmare, detestamur et anathemate icimus. Quid porro ad haec nos? Quod administrum medium esse Filium in existentia Spiritus ex Patre, detestamini et anathemate icitis, non vestrae

χάριν ὑμετέραν τοῦτο, ἀλλὰ χρέος ἀπαραίτητον ὑμῶν λογιζόμεθα. ὅτι δὲ τὸ οὐσιωδῶς μεσιτεύειν τὸν υἱὸν ἐπὶ τῇ ἐκ πατρὸς ὑπάρξει τοῦ πνεύματος διαβόησθαι ὁμολογεῖν ἀναβάλλεσθαι, καὶ σχετικῆς ἐμφάσεως δηλώσιν εἶναι τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν διατείνεσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τῇ ἀληθείᾳ τοῦτο ἀρέσκει. κατὰ τί γὰρ ἄλλο, ὅτι μὴ κατὰ τὸ οὐσιωδῶς τῇ ἐκ πατρὸς ὑπάρξει τοῦ πνεύματος μεσιτεύσει ὁ υἱός; καὶ γοῦν προσχόντες, ἀκούσατε. ἐκ πατρὸς λέγεται τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ. καὶ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, τίμη καὶ ἔσται ἀμφιβαλλόμενον; ὅτι δὲ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς ὑπάρχον οὐσίας, καὶ αὐτὸ οὐσία ἐστὶν ἐνυπόστατος, τίς οὐχ ὁμολογήσει τρανῶς; τοῦ οὖν πνεύματος οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως δι' υἱοῦ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἐκπορευομένου, τίς ἂν ἐνταῦθα τὸ δι' υἱοῦ εἰς δηλώσιν σχετικῆς ἐννοίας, καὶ οὐχ εἰς παράστασιν μεσιτείας οὐσιώδους δογματίζειν παραλαμβάνεσθαι; τὸ γὰρ οὐσιωδῶς ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ὑπάρχον, ἐπεὶ μὴ ἀμέσως ἐστὶν ἐκ πατρὸς, καὶ οὐσιωδῶς πάντως ἔχει τὸν υἱὸν μεσιτεύοντα κατὰ τὴν ἐκ πατρὸς αὐτοῦ ὑπαρξιν. οὐδὲ γὰρ ἀμέσως εὐρήσει τις τὸ πνεῦμα ὑπάρχον, ἢ ἐκπορευόμενον ἐκ

---

id benevolentiae dedimus, sed debitum prorsus a vobis solvendum reputamus. Verum vos essentialiter Filium esse medium in existentia Spiritus ex Patre palam confiteri procrastinare, et habitualis operationis manifestationem esse vocem „per Filium“ contendere, neque nobis neque veritati allubescit. Quo etenim alio nisi essentia medius erit Filius, in Spiritus ex Patre existentia? Quare attento animo aures praebete. Ex Patre dicitur Spiritus per Filium, et ex Patris essentia Spiritum esse; a quo vertatur in dubium? Et cum ex Patris essentia sit, et ipsam essentiam esse in hypostasi, quis non palam fatebitur? Spiritu igitur essentialiter et in hypostasi per Filium ex essentia Patris procedente, quis illud per Filium ad manifestandam habitualem intelligentiam, et non ad confirmationem intermedii essentialis decernet esse accipiendum? Quod enim essentialiter ex essentia Patris est, cum immediate non sit ex Patre, essentialiter omnino habet Filium intervenientem, in sua ex Patre existentia. Neque enim immediate quisquam reperiet Spiritum existere aut procedere ex Patre, licet admodum

πατρός, καὶ μὴ μυρία κάμη πᾶσαν θεόπνευστον ἀνιχνεύων γραφήν. ὁ γὰρ ἀμέσως ἐκ πατρὸς λέγων τὸ πνεῦμα, κατήργησε τὸ δι' υἱοῦ. καὶ ὁ δι' υἱοῦ λέγων ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, ἀμέσως εἶναι αὐτὸ ἐκ πατρὸς οὐ προσίεται. ταῦτα γὰρ συνυπάρχειν ἀλλήλοις ἀδύνατον, τό τε ἀμέσως καὶ τὸ δι' υἱοῦ. τινι γοῦν προσθετέον τῷ ἐξ ἑαυτοῦ δογματίζοντι τὸ ἀμέσως, ἢ τοῖς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς θεολογοῦσιν αὐτὸ; τοῖς ἀγίοις Πατράσι καὶ Θεολόγοις πάντως, τοῖς ἐκ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα θεολογήσασι, καὶ οὐχὶ τῷ ἀπὸ κοιτίας ἐρευγομένῳ σύμπαν τὸ παριστάμενον. καὶ ὅτι μὲν ἐκ τῆς δι' υἱοῦ φωνῆς ἐλέγχεται, οὐ καλῶς οἶσθαι ὁ ἀμέσως οἰόμενος εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς, δῆλον ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι συνυπάρχειν ἀλλήλοις τό τε ἀμέσως, καὶ τὸ δι' υἱοῦ.

22. Ὅτι δὲ οὐ μόναις ταῖς θεολογοῦσαις τὸ πνεῦμα φωναῖς ἢ δήλωσις ἐνεστί τοῦ μὴ ἀμέσως ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἄλλαι γραφικαὶ χρήσεις τοῖς εἰς βάθος διανοουμένοις τὸ αὐτὸ νόημα παριστᾶσι, δηλώσει τὰ ῥηθησόμενα. τί γὰρ ἂν ἄλλο διανοήσαιτό τις, τῷ θαυματουργῷ Γρηγορίῳ λέγοντι ἐντυγχάνων, ὅτι τοῦ Κυρίου δ

---

defatigetur sacras Scripturas exterebrans. Qui enim immediate dicit ex Patre Spiritum, irritum facit illud per Filium, et qui per Filium dicit ex Patre Spiritum esse, immediate illum ex Patre esse non recipit. Haec enim simul una esse fieri nequit, immediate et per Filium. Cui igitur attendendum est, decernenti ex se ipso immediate, an vero illis, qui per Filium ex Patre eum asseverant? Sanctis utique Patribus, et Theologis aperte ex Patre per Filium Spiritum esse tradentibus, non ex ventre eructanti effutientique quidquid in buccam venerit. Et voce „per Filium“ redargui, non bene opinari eum, qui immediate existimat esse Spiritum ex Patre, manifestum est ex eo, quod simul una esse non possunt, et immediate et per Filium.

XXII. Neque solas quae de Spiritu pertractaverunt, voces aperte notasse, non esse immediate Spiritum ex Patre, sed multa alia scripto tradita testimonia, illis qui sententiam eorum accurate percipiunt, confirmasse, infra dicenda ostendent. Quid enim aliud mente apprehendet, qui Thaumaturgum Gregorium

Ἰσχυρὸν ἐστὶν εἰπεῖν ἔτι καὶ γενέσθαι, καὶ πρωτότυπος τοῦ
 πνεύματος ἡ εἰς τοὺς πᾶσι νοηθῆσεται το πρὸς τὸ πνεῦμα
 τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκτείνετο. ἢ καὶ τὸ πνεῦμα ἀμέσως ὡς ὁ υἱὸς
 ἐκ τοῦ πατρὸς ἡ πᾶσι νοηθῆσεται ὁ μὲν υἱὸς εἰκὼν τοῦ πατρὸς,
 ἡ δὲ πνεῦμα εἰκὼν τοῦ υἱοῦ; ἢ πᾶσι νοηθῆσεται ὁ μὲν πα-
 τὴρ πρωτοπρωτότυπος τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, ὁ δὲ υἱὸς κατὰ τὸν
 αἰτίαν ὡς πρῶτος πρωτοπρωτότυπος τῆς τοῦ πνεύματος ὑπο-
 στασεως. ἢ πᾶσι νοηθῆσεται ὁ μὲν πατὴρ μείζων τοῦ υἱοῦ,
 ἡ δὲ πᾶσι νοηθῆσεται τὸ πνεῦμα ὡς τῷ υἱῷ συγκαταμέμενον τῷ πατρί; ¹⁾

percurrit: „Domini Pater principium, ab aeterno
 genitum generans, et Dominus prototypus Spiritus?“ Et quam
 ratione intelligi poterit Domini prototypon erga Spiritum, si
 et Spiritus immediate uti et Filius ex Patre? Vel quomodo
 intelligetur Filius imago Patris, et Spiritus imago Filii? Vel
 quomodo intelligetur Pater ut causa prius, quam Filius; per-
 cipietur et Filius ratione causae ante hypostasim ipsam Spiritus?
 Vel quomodo intelligetur Pater maior Filio, et Filius maior
 Spiritu? Vel quomodo intelligetur Spiritus per Filium Patri
 adherescens?

¹⁾ Cfr. *Hieronymi Donati de Spiritus Sancti Processione Lib. IV*
 cap. 9 (*Ang. Maii Scriptorum Veterum Nova Collectio VII, 2 pag. 148sq.*):
 „Si Spiritus sanctus per Filium procedit ex Patre, quomodo potest in-
 telligi, ut non sit etiam ex Filio, seclusa tamen principali origine pro-
 cedendi? Certissime constat, quom dicitur Spiritus per Filium proce-
 dere, non significari, ut procedat tanquam per ministrum aut instrumen-
 tum, haec enim omnia aliena sunt a theologica veritate: sed procedit
 per Filium veluti consortem totius omnipotentiae Dei, non tanquam
 ministrum aut servum; sed, ut ait Basilius, substantialiter secundum
 naturam supernae divinae potestatis. Quod si haec perfectio et excel-
 lentia competit Filio respectu exterioris creaturae, ut ab eo sive per eum
 procedat Spiritus sanctus, quanto magis in se et in natura propria illi
 competere omni ratione suadet? Omne enim cui competit aliquid
 substantialiter et naturaliter, non autem ex accidente, prius et perfectius
 habet illud in se respectu sui ipsius, quam respectu cuiuspiam alterius
 personae: sed personae Filii in divinis substantialiter et secundum na-
 turam competit, ut sit ab eo, et procedat Spiritus sanctus respectu crea-

23. Ἄλλὰ πάλιν, εἰ καὶ οὐσιωδῶς φασὶν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τίς ὁ λόγος ἐν ταῖς ὑπὲρ πᾶσαν τάξιν θεωρουμέναις ὑπόστασεσι τῆς τριᾶδος, τὴν τοῦ υἱοῦ ὑπόστασιν μέσον πατρὸς καὶ πνεύματος λέγειν, ὡς κατηναγκάσμενης ἐκέισε οὔσης τῆς τάξεως. περὶ τῆς τάξεως ταύτης οὐδὲν ἐγὼ ἐρῶ σοι ἀπ' ἐμαντοῦ, αὐτοὺς δ' ἐκείνους τοὺς περὶ ταύτης εἰρηκότας Πατέρας προθήσομαι σοι ἐπὶ τοῦ μέσου, ὡς ἕκαστος ἐπὶ λέξεως εἴρηκεν. αὐτίκα ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς Ἀβλάβιον λόγῳ,¹⁾ οὐ ἡ ἀρχή· Ὑμᾶς μὲν δίκαιον

XXIII. Sed rursus, licet essentialiter, inquiunt, ex Patre per Filium Spiritus est, quae ratio fuerit, in Triadis hypostasibus supra omnem ordinem consideratis Filii hypostasim mediam inter Patrem et Spiritum fateri, quasi necessario ibi ordo introducendus sit? De hoc ordine nihil ipse de meo afferam, sed Patres illos qui de eo sermonem habuere, in medium producam verbatim, ut illi enunciarunt. Primus Nyssenens Gregorius Oratione ad Ablabium, cuius illud principium est: „Iu-

turae, prout infunditur in creaturis rationalibus, et participatur ab illis: ergo prius et perfectius id Filius habet in natura propria. Quis enim negare audeat, quod prius et perfectius bonitas Dei in Deo sit, quam effundatur extrinsecus in rebus creatis? Sic profecto in omni re materiali et immateriali esse conspicimus: prius enim et perfectius solis radius qui habet etiam lumen a sole, illud habet in se et in natura propria, quam diffundatur in corpore lucido: et prius et perfectius habet ignis in se calorem, quam illud effundat in corpore calido. Sed prius et perfectius, et longe excellentiori modo omnis artifex in se habet formam rei per artem effectae, quam eam in re effecta producat. Ergo si Filius hoc habet ut a se procedat, et diffundatur, et illabatur in creaturis Spiritus sanctus, quem per Filium variis in donis Damascenus affirmat *φανερῶσθαι καὶ μεταδίδωσθαι*, id est manifestari et distribui; procul dubio ex eadem ratione hoc habet Filius prius in se, et in natura propria divinitatis. Sic ergo etiam procedit naturaliter et substantialiter Spiritus sanctus a Filio, non ut est charisma et donum in nobis, sed ut est donum in divina natura: quia per eandem rationem, si est charisma et donum respectu creaturae, prius et perfectius est donum in divina essentia.“

¹⁾ S. Gregorii Nysseni περὶ τοῦ μὴ οἶσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς, πρὸς Ἀβλάβιον. Opp. II, 447 sq.

ἔστι τοὺς ἀκμάζοντας ἐν πάσῃ δυνάμει διαγωνίζεσθαι, φησί· Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾗ μόνῃ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἰτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ του πρώτου. ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης.¹⁾ τίς τῶν Ἀγίων ἀριδηλότερον παραστήσει τὴν ἐν τῇ τριάδι τάξιν, καὶ τὴν, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸ πνεῦμα μεσιτείαν τοῦ υἱοῦ; εἰ δὲ εἰς παράστασιν τῆς ἐν τῇ τριάδι τάξεως ὁ Νύσσης Γρηγόριος οὐκ ἀρκεῖ, συνεπιμαρτυρήσει αὐτῷ τὰ περὶ τῆς τάξεως καὶ ὁ μέγας Βασίλειος. οὗτος καὶ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον

---

stum est equidem vos qui viribus polletis, in omni robore decertare," soribit: „Immutabilem et per omnia similem naturam confitentes, discrimen causae et effectus non inficiamur, per quod solum discerni alterum ab altero deprehendimus; cum credamus hoc quidem causam esse, illud vero ex causa: et illius quod ex causa est, aliud rursus discrimen comprehendimus. Namque hoc quidem est immediate a primo, hoc vero ex contiguo a primo. Adeo ut unigenitum indubitatum maneat in Filio, et ex Patre esse Spiritum, Filii mediatione, sibi ipsi unigenitum conservantis, et Spiritum a naturali ad Patrem habitu non arcentis." Quis ex Patribus apertius, qui in Triade est, ordinem explanabit, et prorsus necessariam ad Patrem et Spiritum Filii mediationem? Quodsi ad stabiliendum in Triade ordinem Gregorius Nyssenus satis non est, testem se alterum de hoc ordine Magnus Basilius adiunget. Ita enim primo ad-

---

¹⁾ L. c. pag. 459. Cfr. *Nicephori Blemmidae* Orat. I c. 2 sq.; Orat. II c. 4. *Hugo Etherianus* Lib. III c. 12. *Bessarion* Orat. dogmat. c. 6 (*Harduin*. IX, 344).

Ἀντιρρητικῶν λόγῳ,¹⁾ οὐ ἡ ἀρχή· Εἰ μὲν ἐβούλοντο πάντες, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται, φησὶν· Ἀλλὰ τάξις ἡ μὲν φυσικὴ τις ἐστίν, ἡ δὲ κατ' ἐπιτηδευσιν· φυσικὴ μὲν, ὡς ἡ τῶν κτισμάτων κατὰ τοὺς δημιουργικοὺς λόγους ταχθεῖσα· καὶ ὡς ἡ τῶν ἀριθμητῶν θέσις, καὶ ὡς ἡ τῶν αἰτίων πρὸς τὰ αἰτιατὰ σχέσις· ἐκεῖνον προδιωμολογημένου τοῦ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς ποιητὴν εἶναι καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν· ἐπιτετηδευμένη δὲ καὶ τεχνικὴ, ὡς ἡ ἐν τοῖς κατασκευάσμασι καὶ μαθήμασι καὶ ἀξιώμασι καὶ ἀριθμῷ καὶ τοῖς τοιούτοις· τούτων τοίνυν τὸ πρότερον ἀποκρινόμενος Εὐνόμιος, τοῦ δευτέρου εἶδους τῆς τάξεως ἐπεμνήσθη, καὶ φησί· μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐπεὶ περ ἡ τάξις δευτέρα ἐστὶ τοῦ τάττοντος· ἐκεῖνο δὲ ἡ οὐ συνείδεν, ἡ ἐκὼν ἀπεκρήνατο, ὅτι ἐστὶ τι τάξεως εἶδος, οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλ' αὐτῇ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθίᾳ συμβαῖνον, ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ θῶς ἐστὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ· ἐν τούτοις γάρ πρότερον τὸ αἷτιον λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸ ἀπ' αὐτοῦ· οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων

---

versus Eunomium Antirrhético, cuius principium: „Siquidem omnes vellent, super quos nomen Dei et Servatoris nostri Iesu Christi invocatum est,“ tradit: „Sed ordo alter naturalis est, alter artificiosus. Naturalis, qui creaturarum iuxta creandi rationes dispositus est, et numeri dispositio, et causarum ad effectus relatio, ante omnia cum illud in confessis sit, ipsius naturae Deum et creatorem et opificem esse. Artificiosus vero et industria hominum excogitatus, qui in structuris et disciplinis et dignitatibus et numero et similibus. Horum primum occultans Eunomius, secundae speciei ordinis mentionem fecit: aitque, non esse opus asserere ordinem in Deo, cum ordo ordinante posterior sit. Illud autem vel non animadvertit, vel volens prudensque occultavit, esse genus aliquod ordinis, non nostra industria constitutum, sed secundum naturae seriem contingens, veluti ignis ad lumen quod ex eo est. In his etenim prius causam dicimus, posterius quod ab eo est, non intervallo ea ab invicem dirimentes, sed ante effectum causam

---

¹⁾ S. Basilii M. Opp. I, 695 sq.

ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινουῶντες τὸ αἴτιον. πῶς οὖν εὐλογον ἄρνείσθαι τὴν τάξιν, ἐφ' ᾧν ἐστὶ πρότερον καὶ δεύτερον, οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας; τίνας οὖν ἐνεκεν ἀθετεῖ τὴν τάξιν ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεσθαι; ἡγείται, εἰ ἐπιδείξειε μηδαμῶς ἄλλως τὸ πρότερον ἐπὶ Θεοῦ νοεῖσθαι, λειπόμενον ἔξιν κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τὴν ὑπεροχὴν ἐπιδείκνυσθαι. ἡμεῖς δὲ κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα φαμέν· κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν. ἢ οὕτω γε καὶ αὐτὸ τὸ πατέρα εἶναι τὸν Θεὸν ἀθετήσομεν, τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλοτριότητος τὴν φυσικὴν συνάφειαν ἀθετούσης.¹⁾ ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Γρηγόριον τὸν ἀδελφὸν Ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἐπειδὴ πολλοὶ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐπὶ τῶν μυστικῶν δογμάτων μὴ διακρίνοντες, φησὶν· Ὁ τὸ πνεῦμα ἐλκύσας, δι' αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα συνεφελκύσατο. καὶ τὸν υἱὸν ἀληθῶς ὅστις λάβῃ, ἔξει αὐτὸν ἐκἀτέρωθεν, πῇ μὲν τὸν αὐτοῦ πατέρα, πῇ

---

intelligentes. Quomodo itaque rationi consentaneum fuerit, ordinem denegare, in quibus est prius et posterius, non nostra industria, sed ex naturali in ipsis existente consecutione? Qua ergo de causa ordinem assumere in Deo respuit? Opinatur, si ostenderit nequaquam aliter prius in Deo intelligi, reliquum se habiturum, in ipsa scilicet substantia eminentiam demonstrari. Nos vero secundum causarum ad ea quae ex ipsis sunt, relationem, praeponi Filio Patrem fatemur, naturae vero diversitate nullo modo, neque secundum exuperantiam. Sic enim et Patrem esse Deum reiiceremus, cum essentialis diversitas naturalem coniunctionem respuat.“ Idem ad Gregorium Fratrem Epistola, cuius principium: „Quando plerique commune essentiae in arcanis dogmatibus non dignoscunt,“ scribit: „Qui Spiritum attraxit, per eum et Filium et Patrem simul attraxit, et Filium vere qui apprehenderit, habebit eundem utrinque, hinc illius Patrem, hinc Spiritum sanctum conductam.

---

¹⁾ L. c. pag. 720.

δὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα συνεπαγόμενον. οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν, ὥς ἡ υἱὸν χωρὶς πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ διαζευχθῆναι.¹⁾ οὕτω καὶ παρὰ τοιούτων μαρτύρων τῆς ἐπὶ τῇ τριάδι τάξεως συνισταμένης, πῶς οὐκ ἐπισφαλῶς νοεῖν ἐλεγχθήσονται οἱ λέγοντες, τίς ὁ λόγος ἐν ταῖς ὑπὲρ πᾶσαν τάξιν θεωρουμέναις ὑποστάσεσι τῆς τριάδος, τὴν τοῦ υἱοῦ ὑπόστασιν μέσον πατρὸς καὶ πνεύματος λέγειν, ὥς κατηναγκασμένης ἐκέισε οὔσης τῆς τάξεως. ἀλλ' ὅτι μὲν τὸ δι' υἱοῦ οὐκ ἐπὶ σημασίᾳ σχέσεως, ὥς τινες οἴονται, παραλαμβάνεται ταῖς γραφαῖς, καὶ ὅτι ἐλεγχον ἱκανὸν ἡ τοιαύτη δόνηται λέξις τῶν ἀμέσως οιομένων ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ ὅτι συστατικὴ τις ἐστὶ τῆς ἐν τῇ τριάδι τάξεως ἡ φωνὴ αὐτῇ, ἀρκοῦντως τοῖς εἰρημένοις ἤδη ἐναποδεδεικται.

24. "Οτι δὲ ἐφ' οἷς ἡ διὰ δηλωσιν οὐσιώδους ὑπάρξεως ἔχει, εἰς τὸ τῆς ἐκ παραλαμβάνεται ἰσοδύναμον, καὶ ἀπὸ τῶν φυσικῶς γινομένων καὶ φαινομένων γνωσθήσεται. ἐκ τῆς

Neque enim vel scissura aliqua ullo pacto, vel divisio excogitanda est, ut aut Filius absque Patre intelligatur, aut Spiritus a Filio separetur." Hac ratione, et a similibus testibus ordine in Triade comprobato, quomodo absque periculo intelligere deprehenduntur, qui dicunt: Quae ratio est inter super omnem ordinem consideratas Triadis hypostases, Filii hypostasim mediam inter Patrem et Spiritum affirmare, quasi ibi ordo per vim introduceretur? Sed illud „per Filium“, non inferre relationem, ut nonnulli existimant, consequitur ex scripturis redargui; et abunde redargui hac dictione eos qui immediate opinantur, ex Patre esse Spiritum: nec non ordinem qui in Triade est, hac voce comprobari, satis ex iam allatis demonstratum est.

XXIV. Porro in quibus „Per“ essentialem existentiam notat, ita eam accipi, ut „Ex“ praepositionis vires exaequet, etiam ex illis quae naturaliter fiunt comparentque, cognoscetur.

---

¹⁾ Eundem S. Basilii de differentia usiae et hypostasis textum (S. Gregor. Nyssen. Opp. II, 464 sq.) citat etiam Nicephorus Blemmida Orat. II c. 6. Cfr. Manuel Caleca Lib. I c. Graec. Bibl. Patr. Lugdun. XXVI, 384.

ρίζης γὰρ διὰ τοῦ κλάδου λέγοντες τὸν καρπὸν, τί ἄλλο, ἢ ὅτι ἐκ τοῦ κλάδου αὐτὸν λέγομεν; καὶ ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τῆς πηγῆς τὸν ποταμὸν λέγοντες, τί ἄλλο, ἢ ὅτι ἐκ τῆς πηγῆς αὐτὸν λέγομεν; ἀλλ' εἰσὶ τινὲς ἕτεροι, οἱ λέγουσι τὸ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, μὴ λέγεσθαι παρὰ τῶν Ἀγίων διὰ τὸ οὐσιωδῶς μεσιτεύειν πατρὶ καὶ πνεύματι τὸν υἱόν, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι τὸ πνεῦμα ἅμα υἱῷ ἐκ πατρὸς. εἰ γὰρ μὴ πρὸς ἔννοιαν τῆς τοῦ ἅμα σημασίας φασὶν ἐκκληφθῆσεται τὸ δι' υἱοῦ, χρόνος ἐν τῇ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορεύσει τοῦ πνεύματος νοηθῆσεται. καὶ ἡ εὐσεβὴς ἐντεῦθεν ἐμποδισθῆσεται ἔννοια. πρόσχες γοῦν, ἀγαπητέ, οἷς καὶ πρὸς τοῦτο ἐροῦμεν. ἅμα μὲν εἶναι υἱὸν καὶ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, τίς ἀντερεῖ, εἰ μὴ κατὰ τῆς εὐσεβείας μέμνηε προφανῶς; οὐ διὰ τοῦτο δὲ τὸ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, τοῖς θεολογοῦσι τεθειλόγηται, ἀλλ' ἵνα ἡ οὐσιώδης μεσιτεία υἱοῦ ἐπὶ τῇ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑπάρξει τοῦ πνεύματος τοῖς εὐσεβεῖσι πιστεύηται. οἱ δὲ χρόνον ἔμφασιν ἐν τῇ δι' υἱοῦ φωνῇ δεδιότες καὶ ἔννοιαν τῆς τοῦ ἅμα σημασίας αὐτὴν ἐκλαμβάνοντες, ὥς ἂν μή τις ἐμπόδισμός ἐντεῦθεν τῇ εὐσεβείᾳ προσγένηται, ἀπολύ-

---

Ex radice siquidem per ramum astruentes fructum, quid aliud agimus, quam eum ex ramo enunciamus? Et ex oculo per fontem fluvium dicentes, quid aliud quam ex fonte asserimus? Sed sunt praeterea alii qui contendunt, esse Spiritum ex Patre et Filio, non affirmari ex Patribus, quod essentialiter inter Patrem et Spiritum mediet Filius, sed quod sit Spiritus simul cum Filio ex Patre. Namque aiunt, si illud „per Filium“ in illo significato non accipiatur, tempus in processione Spiritus ex Patre per Filium interponetur, et pius rei intellectus inde amandabitur. Intende itaque animum, dilectissime, ad ea quae dicturi sumus. Una esse Filium et Spiritum ex Patre, quis negabit, nisi adversus pietatem palam insaniit? Sed non propterea per Filium ex Patre esse Spiritum qui res theologicas pertractarunt, asseverarunt, sed ut essentialis mediatio Filii in Spiritus ex Patre per Filium existentia piis hominibus credenda proponeretur. Qui vero temporis expressionem in voce „per Filium“ timent, et in intellectum significationis „simul“ eam accipiunt, ne quid inde pietatis impedimentum innascatur, au-

τωςαν, ὡς οὐδὲν ἢ εὐσεβῆς ἐμποδισθήσεται ἔννοια, εἰ ἅμα
 νῖψ ἐκ πατρὸς, καὶ εἰ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμά ἐστιν.
 ἐπεὶ καὶ ὁ υἱὸς ἅμα μὲν ἐστὶ τῷ πατρὶ, ἀλλὰ καὶ ἐκ πατρὸς,
 καὶ οὔτε τις χρόνου προεπίνοια ἐντεῦθεν ἐμφαίνεται διὰ τὸ
 τὸν υἱὸν συνυπάρχοντα τῷ πατρὶ, καὶ ἅμα πατρὶ ὄντα, εἶναι
 καὶ ἐκ πατρὸς, οὔτε τόπου οὔτε του τῶν ἄλλων τῶν ὅσα ἐπὶ
 καθ' ἡμᾶς αἰτίων καὶ αἰτιατῶν ἀναφαίνεται. ὥσπερ γοῦν
 συνυπάρχων ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ, καὶ ἅμα τῷ πατρὶ ὢν, οὐδενὸς
 χρόνου ἔννοιαν ἔχει προεπινουμένην ἐν τῷ λέγεσθαι ἐκ πα-
 τρὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἅμα νῖψ ὑπάρχον ἐκ τοῦ πατρὸς
 δι' υἱοῦ λέγεται εἶναι, καὶ πᾶσαν χρονικὴν ἀποτρέπεται ἐμ-
 φασιν. καὶ πάλιν, ὥσπερ ὁ υἱὸς ἅμα ἐστὶ τῷ πατρὶ, καὶ
 ὁμως προεπιννοεῖται ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, ὅτι ἐκ τοῦ
 πατρὸς ὁ υἱὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἅμα ἐστὶ τῷ νῖψ ἐκ τοῦ
 πατρὸς, καὶ ὁμως προεπιννοεῖται τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς κατὰ
 τὸν τῆς αἰτίας λόγον, ὅτι δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμά ἐστιν.
 οὐδὲν γὰρ καὶ ὑποστελλόμεθα λέγειν τὰ παρὰ τῶν Ἀγίων,
 καὶ ταῦτα τίνων; οὐς εὐσεβείας κήρυκας ἢ ἐκκλησία παρέ-
 λαβε, ῥηθέντα τε καὶ δογματισθέντα. ἔπειτα δὲ καὶ τοῦτο

---

diant nullo modo piam cogitationem impediri, si simul cum
 Filio ex Patre, et si per Filium ex Patre Spiritus sit. Quando-
 quidem et Filius simul est cum Patre, qui tamen ex Patre est,
 et nullum tempus inde praeintelligitur, quod Filius simul cum
 Patre existit, et simul cum Patre est, et ex Patre, neque locus
 neque ullum aliud ex iis, quae secundum nos de causis et
 effectibus innotescunt. Uti itaque qui una cum Patre existit
 Filius et simul cum Patre est, nullam temporis praeexistentiam
 inducit, cum dicitur ex Patre: sic et Spiritus simul cum Filio
 existens ex Patre, per Filium esse dicitur et temporis omnem
 intellectum abhorret. Rursusque, quemadmodum Filius simul
 est cum Patre, et nihilominus Filio praeintelligitur Pater ra-
 tione causae, quod ex Patre Filius, ita et Spiritus simul est
 cum Filio ex Patre, et nihilominus Filius praeintelligitur Spiritu
 secundum causae notionem, quod per Filium ex Patre Spiritus
 est. Nihil enim ex iis quae a Patribus, et quibus? quos pie-
 tatis praecones Ecclesia comprobavit, dicta aut decreta sunt,
 asserere detrectamus. Postmodum et hoc quoque probe volens

καλῶς τῷ βουλομένῳ διανοηθήσεται, ὥς εἰ κατευστοχεῖται τοῦτο τοῖς λέγουσι πάντα ὅσα περὶ τῆς ἐν τῇ τριάδι τάξεως οἱ Ἅγιοι εἰρήκασι, μάτην εἰρήκασι καὶ ἐπισφαλῶς. τίς γὰρ καὶ διανοίας μετέχων καὶ τῇ ἐκ λόγων συνέσει κοσμούμενος, τὸ ἅμα σημαίνειν ἐρεῖ τὴν διὰ, ἐν τῷ ἐκ πατρός δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα θεολογεῖσθαι. εἰ γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκ πατρός δι' υἱοῦ ὑπάρξει τοῦ πνεύματος τὴν τοῦ ἅμα σημασίαν ἐρεῖ τίς νοεῖσθαι, ἀλλὰ προδήλως ἐλεγχθήσεται ἀπατώμενος, ὅταν τὴν αὐτὴν εὐρήσῃ διὰ, καὶ ἐν τῷ διὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα συνάπτεσθαι τῷ πατρὶ, καὶ τούτου σοι ἀξιοπίστους ἐγὼ παραστήσω τοὺς μάρτυρας. αὐτίκα ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σερapiώνα Ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἰσως θαυμάσεις, πῶς ἐντεταμένον, φησιν·¹⁾ Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ ὄν, ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστίν. καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦ δὲ πνεύματος ὄντος ἐν τῷ λόγῳ, δῆλον ἂν εἴη, ὥς καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἦν διὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα. ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ἐβδόμῳ καὶ δεκάτῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίων οὕτω φησιν· Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τῷ υἱῷ συνετά-

intelliget, si id dicentibus bene cesserit, universa per Sanctos de ordine qui in Triade est, tradita, gratis esse dicta et non absque errore. Quis enim dummodo cerebrum habeat, prudentiaque quae ex disciplinis oritur, sapiat, praepositionem „Per“, „simul“ notare affirmabit, cum dicimus ex Patre per Filium Spiritum esse? Licet enim in Spiritus ex Patre per Filium existentia, „simul“ significatum intelligi dicet, sed aperte deprehendetur aberrare, cum eandem reperiet „Per“, et in illo, per Verbum Spiritum Patri coniungi. Et huiusce rei testes ego tibi fide dignos apponam. Primus magnus Athanasius ad Serapionem Epistola, cuius principium: „Fortasse admiraberis, quomodo praeciens,“ scribit: „Neque enim extra Verbum Spiritus est, sed in Verbo existens, in Deo per ipsum est.“ Et paucis interiectis: „Spiritus vero cum sit in Verbo, manifestum fuerit, in Deo fuisse per Verbum Spiritum.“ Et magnus Basilius Capite decimo septimo ad Amphiloquium haec habet: „Si vero Spiritus eodem atque Filius ordine collocatur, Filius

¹⁾ S. Athanasij Opp. ed. Nann, p. 441.

κται, ὁ δὲ υἱὸς τῷ πατρὶ, καὶ τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ δηλον-
 ότι.¹⁾ ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ ὀγδόῳ πάλιν τῶν αὐτῶν κεφαλαίων·
 Ἐν δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, δι' ἐνὸς υἱοῦ τῷ ἐνὶ πατρὶ συν-
 αστόμενον.²⁾ εἰ γοῦν ἀξιοπίστοι μάρτυρες εἰσὶ τῆς διὰ τοῦ
 υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα συναφείας τοῦ πνεύματος Ἀθανάσιος
 καὶ Βασίλειος οἱ μεγάλοι, εὐδηλον ὅτι ὥσπερ μεσιτείαν τοῦ
 υἱοῦ ἢ διὰ πρόθεσις ἐν τῇ τοιαύτῃ συναφείᾳ δηλοῖ, οὕτω
 καὶ ἐν τῇ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορεύσει τοῦ πνεύματος ἢ
 αὐτῇ διὰ, οὐσίῳδῃ μεσιτείαν δηλοῖ. καὶ ὅτι μὲν οἱ τὸ ἅμα
 σημαίνειν τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν εἰρηκότες, κακῶς αὐτὸ ἐξελά-
 βοντο, ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς οἶμαι, ἱκανῶς ἀποδεδεικται.

25. Οἱ δὲ ταῖς ἀντιλογίαις ἀκαιρῶς φιλοτιμούμενοι, καὶ
 πάλιν φασὶ· καὶ τί καινόν, εἰ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τινι
 τῶν αὐτοῦ λόγων ἔφη,³⁾ προθεωρεῖσθαι μὲν τοῦ υἱοῦ τὸν

---

autem eodem atque Pater, liquet Spiritum adiungi patri.“ Et
 iterum in decimo octavo Capite ad eundem: „Unus et sanctus
 Spiritus, per unum Filium uni Patri coniunctus.“ Si ergo testes
 fide digni sunt, per Filium cum Patre coniunctionis Spiritus
 Athanasius et Basilius magni, planum est, quemadmodum me-
 diationem Filii „Per“ praepositio in simili coniunctione deno-
 tat, ita et in Spiritus ex Patre per Filium processione, ab ea-
 dem „Per“ essentialem mediationem significari: et insulse
 quidem qui „simul“ vocem „per Filium“ notare affirmant, illud
 accepisse ex iis quae diximus, ut reor, abunde ostensum est.

XXV. Qui vero contradictiones intempestive ambiunt et ia-
 ctant, rursus inquirunt: Et quid novi est, si Nyssenus Grego-
 rius in quadam sua Oratione dixit: „Praeintelligi quidem Filio

---

¹⁾ S. Basilii M. Opp. II, 331.

²⁾ L. c. p. 333.

³⁾ S. Gregor. Nysseni. contra Eunom. Lib. I. Opp. in Append. ed.
 Iac. Gretseri p. 164. Cfr. D. Gregorii Nazianzeni Συντακτικὸς εἰς τὴν
 τῶν ἑν' Ἐκιδόπων παρουσίαν = Orat. 42 (32) c. 15. Opp. I, 758: ἵν'
 ἐκέλθω συντόμως, ἀναρχὸν καὶ ἀρχὴν καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, εἰς Θεός..
 ὄνομα δὲ τῷ μὲν ἀνάρχῳ, πατὴρ· τῇ δὲ ἀρχῇ, υἱός· τῷ δὲ μετὰ τῆς ἀρχῆς,
 πνεῦμα ἅγιον. φύσις δὲ τοῖς τρεῖσι μία, Θεός. Hoc testimonio, quocum
 verba Nysseni quibusvis Photianorum instantiis superiora sunt aequi-

πατέρα, τῇ τῆς αἰτίας λόγῳ, προθεωρεῖσθαι δὲ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον; ἃ γὰρ οὐκ εἰς κοινὸν ἀκροατήριον Συνόδου παρὰ τοῦ εἰπόντος ἐρύεθη, ἀλλ' ἐν γωνίᾳ, καὶ συγγράμμασιν ἰδικῶς ἐκτεθεῖσιν, οὐδέν τι καινόν, εἰ παροπτεῖα ταῦτα ἡμῖν. τί φρατέ, ἀδελφοί; οὐδέν τι καινὸν τὰ τοῦ Νύσσης παροπτεῖα γενέσθαι; τοῦ Νύσσης; τοῦ, ὃν πῶς ἂν καλέσω οὐκ ἔχω. ὅτι μὴδὲ παροδιῶν καιρὸς ἡμῖν ἐγκωμίων, οὐδὲ σπουδῇ ἡμῶν τὸ προκείμενον, τὸ μέγαλειον τοῦ ἀνδρὸς ἀποδείξαι, εἰ γε ἄνδρα αὐτὸν καλεῖν χρή, καὶ οὐκ ἄγγελον. ἀλλὰ μόνον ὅτι αὐτὸς ἐφη, καὶ οὐ παροπτεῖα τὰ ῥήματα, ὅτι αὐτοῦ. τί γὰρ ἡμῖν καὶ παροράσεως

Patrem ratione causae, praeintelligi vero Filium Spiritu secundum causae rationem?" Quae enim in universali audientia Synodi a dicente non sunt enunciata, sed in angulis, et commentariis privatim digestis, nihil novi fuerit, si ea nos neglexerimus. Quid inquitis Fratres? Nihil novi fuerit, scripta Nysseni negligi? Nysseni? illius cuius ego nullam compellationem parem habeo; quod laudationum extra tempus, tempus nobis non suppetat, neque in id studium incumbere praesens argumentum sinit, ut excellentiam viri, si modo vir ille vocandus est et non angelus, ostendamus. Sed solum quia ipse dixit, neque reiicienda verba, quod illius sunt. Quid enim a

pollentia, usus *Hugo Etherianus* (Lib. II c. 3, 1216 sq.): „Ecce,“ inquit, „ecce absolute sanctus iste vir Filium vocat principium, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium aequaliter tres personae principium existunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quae Filii et quae Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in S. Trinitate principium, alicuius in ea principium existit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personae pariter censeantur principium. At vero Filius est in S. Trinitate principium; Filius igitur alicuius est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium existat.“

κρίνεται, ὅτι εἰς ἡσὰν, καὶ ὅτι οὐ συνοδικῶς εἶρηκε ταῦτα. ἀλλ' ὅτι μὲν οὐχ ὡς ἓνα τῶν πολλῶν ἔδει καὶ τὸν θεολογικώτατον Νύσσης ἓνα λέγειν, ὑμᾶς αὐτοὺς διακρίναι ζητῶ, καὶ τὴν παρ' ἄλλων οὐκ ἐκδέχομαι ψῆφον. ὅτι δὲ οὐχ εἰς ἓν, ἀλλὰ τρεῖς οἱ εἰπόντες, ἅπερ εἶπεν ὁ Νύσσης, ἐκείνοι μοι τῷ λόγῳ συμμαρτυρήσουσιν, ὅσοι τὸ σύγχρονον οἶδασι τῶν ἀνδρῶν, αὐτοῦ τε τοῦ Νύσσης ἡγεμῆ, καὶ τοῦ μεγίστου Γρηγορίου καὶ Βασιλείου τοῦ πᾶνν. καὶ ὅσοι οὐκ ἀγνοοῦσι τὸ ἐπὶ πᾶσιν ὁμόπουν αὐτῶν, καὶ ὁμόφρονον. τί γὰρ ἂν τις καὶ εἶρηκε τῶν τριῶν, ὅπερ μὴ ἐκοινώσατο καὶ τοῖς ἄλλοις. εἰ δέ τιτι δοκεῖ εἶναι τινα ἴσως ῥηθέντα παρὰ τοῦ ἐσύστερον τῷ βίῳ ἐναπομείναντος, ἐφ' οἷς ὁ εἰπὼν σχεμμάτων τῷ προοιχομένῳ οὐκ ἐκοινώνησεν. ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ζῶντες τῷ αὐτῷ ἐμπνεόμενοι πνεύματι τὰ ὑπὲρ τοῦ πνεύματος ἐδογματίζον, καὶ μετὰ τὴν ἐνθύνδε λῆξιν τῷ αὐτῷ συνδέδενται πνεύματι, οὐ δέχομαι ἔγωγε, ἐμπνευσθῆναί τι τῷ ἐνὶ καὶ μετὰ θάνατον τῶν λοιπῶν, ὅπερ οὐχὶ καὶ τῆς τῶν προοιχομένων γνώμης ἐξήρτητο. εἰ δὲ ὅτι μὴ συνοδικὸν ἐκάθισε τοῦδε, ἢ τοῦδε τοῦ ῥητοῦ

nobis despectui dignum iudicatur? Quod unus est, aiunt, et quod non plena Synodo illa dictavit. Sedenim, neque tanquam unum ex multis reputandum esse Nyssenum in rebus theologicis pertractandis excellentissimum, vos ipsos diiudicare postulo, et aliorum abnuo calculum. Veruntamen non unum sed tres a Nysseno dicta tradidisse, illi mihi testimonium praebeant, qui eandem eorum virorum aetatem tenent, 'ipsiusmet Nysseni inquam, maximi Gregorii et Basilii praeclarissimi, et qui eorundem rebus in omnibus unam mentem et concordem animos non ignorant. Quid ex illis tribus quispiam dixit, quod cum aliis non communicavit? Quodsi videtur non nemini, quaedam fortasse esse dictata a posteriori, qui in vita remanserant, et considerationum defunctum antea participem non fecisse, at cum et adhuc cum viverent, ab eodem Spiritu inflati, de rebus Spiritus decernerent, et fine vitae posito, eodem colligarentur Spiritu, non admisero unquam ego, uni aliquid inspiratum etiam reliquis vita defunctis, quod a mente eorum qui antea mortem obierant, non fuerit. Si autem quod plena Synodo

ἀκροατήριον, τὰ ῥητὰ ταῦτα τὸ παρεωρᾶσθαι καταδικάζεται, ἀλλ' ἐγὼ οἰκουμενικὸν φημὶ τὸ τούτων ἀκροατήριον. καὶ πῶς παροπτέα τὰ οἰκουμενικῶν ἀξιοθέντα ἀκροατηρίων; ἐξ ἐκείνου γὰρ καὶ εἰς δεῦρο ὅσαι διὰ μέσον καὶ οἰκουμενικαὶ καὶ τοπικαὶ γεγόνασιν Σύνοδοι, τίς ἀμφιβαλεῖ ὡς ἐδέξαντο αὐτὰ καὶ ἡσπάσαντο καὶ ὥσπερ τινὰ θησαυρὸν εὐσεβείας ἐναποκεῖσθαι τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασιν; οὐκ ἔχει γοῦν τινὰ χώραν, ᾧ ἀδελφοί, ὅσα τις τῶν Ἀγίων εἶρηκε τούτων, παροφάσεως κρίνεσθαι τοῖς τῆς ἐκκλησίας τροφίμοις. ὥσπερ οὖν οὐδ' ὅσα ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἶρηκεν, οὐδ' ὅσα ὁ τὴν θεολογίαν μέγιστος Κύριλλος, καὶ γὰρ ἐκάτερος τούτων Συνόδου ἦν ἀρχηγός, καὶ αὐτῆς οἰκουμενικῆς, ὁ μὲν τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ πρώτης, ὁ δὲ τῆς ἐν Ἐφέσῳ καὶ τρίτης. καὶ ὅτι μὲν οὐ παροπτέα τὰ τῶν Ἀγίων τούτων ῥητὰ, ἐκ τοῦ οἰκουμενικῶν ἀξιοιθῆναι ἀκροατηρίων συνίσταται.

26. Τί δὲ τέως καὶ ἔχειν δοκεῖ τὸ ἀναγεγραμμένον τοῦ Νύσσης ῥητὸν, μὴ τῷ κανόνι διευθυνόμενον τῆς παραδοθείσης εὐσεβείας ἡμῖν; πᾶν γὰρ εἴτι γε καὶ εὐρίσκεται κείμενον

---

huiusce vel huiusce dioti audientiam non fecit, dicta condemnantur, ego universalem eorum audientiam fuisse contendo. Et quam ratione despectui habenda sunt, quae universalibus audientiis digna fuere? ex eo siquidem tempore ad hanc nostram aetatem, quae intercesserunt, universales ac provinciales Synodos, ea et amplexatas et exosculatas fuisse et veluti pietatis quendam thesaurum in Ecclesia reponi tradidisse, erit ne qui haesitaverit? Non debent itaque, fratres, a singulis quibusvis separatim dictata Patribus, tanquam despectu digna condemnari apud ecclesiae alumnos: quemadmodum neque quae magnus Athanasius, neque quae in rebus theologicis maximus Cyrillus effatus est. Ambo enim hi Synodis, illisque oecumenicis, ille Nicaenae primae, hic Ephesinae et tertiae praefuere. Et Sanctorum horum pronunciata non esse despicienda, quod audientiis universalibus digna iudicata sunt, hac ratione plane firmiterque comprobatur.

XXVI. Et quid tandem continet appositum Nysseni dictum, quod a traditae nobis pietatis regula non dirigatur? Nam quidquid ubicumque scripto mandatum reperitur, et veluti ad

ἀποσδήκνυτε τῶν γραφῶν, ὡς πρὸς κανόνα, ἢ γνώμονα τὴν παράδοσιν τῆς ἡμῶν εὐσεβείας ἀπενδυνόμενον, τὴν εὐσεβειαν συγχροτεῖ, καὶ τὴν αὐτῆς ἀλήθειαν οὐ λυμίνεται. ἀλλ' ἐν ταῦτα φασὶν ὁ πατὴρ οὗτος ὁ Νύσσης ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρήτικῶν, περὶ τὸ τέλος διαβητέον οὕτω λέγων, τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρεῖσθαι. καὶ πάλιν μετὰ τινά· Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ πατρὶ ὁ υἱός, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκινεῖται μόνῳ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένης τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως.¹⁾ πῶς οἱ ἐννοίαν ἐμφαίνει τινά, δύο εἶναι τὰ τοῦ πνεύματος αἰτία τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν; ἀλλ' ὧ φίλοι καὶ ἀδελφοί, ἐπεὶ οὐχ ἀπλῶς τὰ τῶν ἁγίων δεῖ παρορᾶσθαι ἡμεῖς, συμβιβάζεσθαι δὲ πάντα ἐπ' ἀνάγκης παρ' ἡμῶν, ὥσπερ πρὸς κανόνα ἢ γνώμονα τὴν παράδοσιν τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. εἰ καὶ προθεωρεῖσθαι τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα ὁ Ἅγιος ἔρη τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ. καὶ πάλιν, προθεωρεῖσθαι τὸν μονογενῆ τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως

canonem et normam pietatem nobis concreditam adaequatur, pietatem constabit et illius veritatem non laedit. Sed hic Pater, inquit, prima adversus Eunomium Antirrhetica apertissime circa finem dicit: „Patrem Filio tantummodo causae ratione praeintelligi.“ Rursusque nonnullis interiectis: „Quemadmodum coniungitur Patri Filius, et ex eo quod sit, habens, posterior non est secundum existentiam, ita et unigenito adhaeret sanctus Spiritus, intellectu solo secundum rationem causae praeintellecta Spiritus existentia.“ Annon hisce quodammodo suspicionem importat, duas esse Spiritus causas, Patrem et Filium? Sed, o amici fratresque, non sunt simpliciter Patrum verba despicienda, sed necessario omnia conferenda a nobis veluti ad regulam et normam, pietatem quam sequi debemus, docentem. Licet praeintelligi Sanctus asseruit Filio Patrem secundum causae rationem, et rursus praeintelligi unigenitum existentia Spiritus secundum causae rationem, at non

¹⁾ Append. ad S. Gregor. Nyss. Opp. pag. 164.

κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, ἀλλ' οὐ δύο ἀναφαίνεσθαι ἐν-
 τεύθεν τὰ τοῦ πνεύματος αἰτία. ἄπαγε. βλάσφημον γὰρ ἐγὼ
 κρίνω διανοιᾶν τε καὶ γλῶσσαν, ἥτις τοῦτο ἢ ἐννοήσει ἢ λα-
 λήσει ποτέ. ἀλλὰ προθεωρεῖσθαι μὲν τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ
 τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ ἱημὶ, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, προ-
 θεωρεῖσθαι δὲ τὸν υἱὸν τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως κατὰ
 τὸν τῆς αἰτίας λόγον, ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ
 πατρὸς. καὶ οὕτω διὰ τῆς ἐξηγήσεως ταύτης τὸν νοῦν τοῦ
 ῥητοῦ σύμφωνον καθίστημι τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἐκ πατρὸς εἶναι
 δι' υἱοῦ θεολογησάντων τὸ πνεῦμα. ὥς γὰρ ἐκεῖνοι ἐκ πα-
 τρὸς δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἰπόντες, οὐχ ὥς εἰς δύο διαιροῦντες
 τὴν αἰτίαν τοῦ πνεύματος, τοῦτο εἰρήκασι, ἀλλ' ὥς βουλό-
 μενοι παραστήσαι τὸ πνεῦμα οὐκ ἀμέσως προῖον ἐκ πατρὸς,
 πῶς γὰρ ἂν καὶ νοηθῇ τὸ τῶν τριῶν ὑποστάσεων συνεχές,
 εἰ μὴ τὸ τρίτον τῇ τάξει ἅγιον πνεῦμα, κατὰ τὸν μέγαν εἰπεῖν
 Βασίλειον, διὰ τοῦ δευτέρου τῇ τάξει υἱοῦ τῇ θεογόνῳ συν-
 αφθελῇ ἀρχῇ, τῷ πατρὶ δηλαδή. οὕτω καὶ ὁ Ἅγιος οὗτος
 προθεωρεῖσθαι εἰπὼν τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ τῷ τῆς αἰτίας
 λόγῳ, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, καὶ πάλιν τὸν μονογενῆ
 προθεωρεῖσθαι τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως κατὰ τὸν τῆς

duo inde Spiritus causae inferuntur. Apage. Blasphemam enim ipse iudico et mentem et linguam, quae id vel cogitaverit vel elocuta fuerit. Sed praeintelligi plane Patrem Filio secundum causae rationem aio. quod ex Patre Filius sit, et praeintelligi Filium Spiritus hypostasi secundum causae rationem, quod per Filium Spiritus sit ex Patre. Et ita hac expositione dicti notionem concordem cum eorum sententia, qui ex Patre per Filium esse Spiritum tradiderunt, efficio. Ut enim illi ex Patre per Filium Spiritum dicentes, non ut in duo dividentes causam Spiritus, illud affirmarunt, sed tantummodo, ut comprobarent Spiritum non immediate ex Patre provenire, quamquam etenim ratione trium hypostaseon cohaerentia intelligeretur, „ni tertius ordine Spiritus sanctus,“ ut Basilii verbis utar, „per Filium ordine secundum Deigeno principio coniungeretur?“ Patri scilicet; sic et Sanctus iste praeintelligi dicens Patrem Filio ratione causae, quod ex Patre Filius sit, rursusque unigenitum praeintelligi Spiritus hypostasi secundum causae rationem, quod

αἰτίας λόγον, ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, οὐχὶ διὰ τῆς αἰτίας τοῦ πνεύματος εἴρηκε. καὶ ὅτι οἷα εἰς δύο αἰτίας ἐννοίαν εἴρηκεν ὁ Ἅγιος τοῦτο, ἐκ τῶν ἐν ἄλλοις εἰρημέτων αὐτῷ συστήσει ὁ λόγος. οὗτος καὶ γὰρ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρήτικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν ὡς εἶπε, τὸ πάντας εἰδέναι εὐεργετῆν, οὕτω γησὶν· Ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἡλίον, τὸν υἱόν, ποῦμεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα. καὶ πάλιν ἑτερον τοιοῦτον φῶς, τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ χρονικῇ τιμῇ διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτός ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. φῶς μὲν τοι καὶ αὐτὸ κατ' ὁμοιότητα τοῦ προεπινοηθέντος λάμπον καὶ φωτίζον¹⁾. σκοπεῖ ὁ βουλούμενος ἐνταῦθα τὴν τῇ βάθει τοῦ ὀρητοῦ ἐγκειμένην θεολογίαν, καὶ σφόδρα τὸν Ἅγιον ἀποδέξῃ. ἃ γὰρ ἐκεῖ ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἶπε, τὸν μὲν πατέρα θεολογῶν προεπινοεῖσθαι τοῦ υἱοῦ τῇ αἰτίᾳ, τὸν δὲ υἱὸν προθεωρεῖσθαι τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν

per Filium Spiritus, non duas Spiritus causas asseveravit. Et Sanctum non ad insinuandas duas causas id enunciasse, ex iis quae alibi dixit, comprobabitur, hoc pacto. Namque prima adversus Eunomium Antirrhetica, cuius principium: „Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereri velit,“ haec ait: „Ex ingenito sole alium solem Filium intelligimus, qui simul cum primi cogitatione per generationem illuxerit, et in omnibus adaeque se habens: et rursus aliud simile lumen, Spiritum, ad praedictum modum, nullo temporali intervallo a lumine genito abscissum, sed per ipsum equidem effulgens, principium vero suae hypostaseos a primaevo lumine accipiens, lumen quidem et ipsum ad similitudinem praeconcepti luminis lucens et illuminans.“ Considera quisquis es, si lubet, in profundo sententiae theologiam abditam, et quam libentissime Sanctum exosculaberis. Quae enim ibi dictionibus aliis expressit: „Patrem,“ adstruens, „Filio praeintelligi causa, Filium vero praeintelligi Spiritu secundum causae rationem,“ aliis

¹⁾ L. c. pag. 132.

τῆς αἰτίας λογον, ἐν ἄλλαις ἐπικαθ' ἑνέφηκεν. εἰπὼν γὰρ
 ἐξ ἀγεννήτου ἥλιος ἄλλον ἥλιον τον εἶον νοοῦμεν, καὶ πάλιν
 ἕτερον τοιοῦτον φῶς το πνεῦμα, οὐκ ἐπηγάγεν, οὐ χρονικῶ
 τινι διαστήματι ἀποτεμνόμενον αὐτὸ τοῦ ἀγεννήτου φωτός,
 ὅπερ τοῦν βοιλάγεται οἱ ἀμέσως αὐτὸ λεγοντες ἐκ πατρός,
 ἀλλ' εἶπεν, οὐ χρονικῶ τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτός
 ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς
 ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. ἐν γοῦν
 τῷ εἰπεῖν, ἐξ ἀγεννήτου ἥλιος ἄλλον ἥλιον τον εἶον νοοῦμεν, ὁμοῦ
 τῇ τοῦ πρώτου ἐκφρασίᾳ γεννητῶ; αὐτῷ συνεκλάμποντα, τὴν
 ἀμεσον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ φυσικῆς καὶ οὐσιωδῆ παρέστη-
 σαν ἔνωση, ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, τὸ πνεῦμα ἕτερον φῶς, τοῦ
 γεννητοῦ φωτός μὴ ἀποτεμνόμενον, τὴν τοῦ πνεύματος πάλιν
 πρὸς τὸν εἶον φυσικῆς καὶ οὐσιωδῆ παρέστησεν ἔνωση. εἰτα
 ἐπεὶ ταῖς λέξεσι ταύταις τὸ μὲν πνεῦμα ἦρωσε τῷ υἱῷ, τὸν
 δὲ εἶον τῷ πατρὶ, ἵνα μὴ τις οἰήσαιο διάστασιν τινὰ τοῦ
 πνεύματος ἀπο τοῦ πατρὸς, θαυμασίως σφόδρα καὶ θεωρη-
 τικώτατα εὐθὺς προσεπήγαγεν. ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον,
 τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου

---

atque aliis hic explanavit: namque cum dixisset, „ex ingenito
 sole, solem alium Filium intelligimus, rursusque aliud simile
 lumen“ Spiritus, minime adnexuit, nullo temporis intervallo
 abscissum ipsum, ab ingenito lumine, quod innui contendunt,
 qui immediatum illum ex Patre fatentur, sed subdidit: „nullo
 temporis intervallo a genito lumine abscissum; sed per ipsum
 elucens et hypostaseos causam accipiens a primaevo lumine.“
 Dum enim dicit ex ingenito sole solem alium, Filium intel-
 ligimus simul cum primi meditatione per generationem una
 collucescentem, immediatam Patris et Filii naturalem et es-
 sentialem repraesentavit unitatem: cum vero dicit Spiritum
 aliud a genito lumine lumen non abscissum, Spiritus rursus
 ad Filium naturalem et essentialem unitatem expressit. Post-
 modum cum hisce dictionibus Spiritum univisset cum Filio,
 et Filium cum Patre, ne quispiam Spiritus a Patre aliquam
 secretionem sive diremptum imaginaretur, admirando quodam
 modo, et ex penitissima speculatione petitum statim subiunxit:
 „sed per ipsum elucens, hypostaseos vero causam referens ex

φωτός. ὁρᾷς ὅπως οὐκ εἰς δύο αἰτίων ἔννοιαν ὁ Ἅγιος εἶρηκε τὸ προθεωρεῖσθαι μὲν τὸν πατέρα τοῦ γιου τῷ αἰτίῳ, προθεωρεῖσθαι δὲ τὸν υἱὸν τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον¹⁾; ὅρα καὶ σύρες δι' οὐδὲν ἕτερον τοῦ Ἁγίου ταῦτα ῥηθῆναι, ἀλλ' ἵνα δηλώσει ὁ λόγος αὐτοῦ τὴν φυσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ πνεύματος ἔκθεσιν, μὴ ἀμέσως εἶναι πρὸς τὸν πατέρα, ἀλλὰ δι' υἱοῦ. εἴπερ οὖν τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα εἰς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν δέξη, ὅστις ἂν καὶ εἴης ὁ τῶν θεολογησάντων τὰ εἰρημένα εὐμενῶς ἀκροώμενος, οὐκέτι ἂν σοι δυσχερὲς οὐδὲν ὅλως φανείη, τῇ ἐκηγήσει τῆς Ῥώμης ἐνοῦσθαι. οὐ γὰρ ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν οἱ Ῥωμαῖοι τὸ πνεῦμα, ἤδη καὶ δύο ἀρχὰς τοῦ πνεύματος λέγουσιν. μᾶλλον μὲν οὖν καὶ παλαμναιοτάταις ἀραῖς καὶ φρικώδει καθυποβάλλουσιν ἀναθήματι, τὸν τοιοῦτόν τι νοεῖν ἢ λέγειν τολμῶντα. ἀλλ' ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι δηλώσιν οὔδασιν ἔχειν τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν. οἶδασι δὲ τοὺς ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν θεολόγους, καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα

prototipo lamine.“ Vides non duas causas astruente[m] Sanctum dixisse, „praeintelligi quidem Patrem Filio causa; praeintelligi vero Filium Spiritus hypostasi secundum causae rationem? Attende et comprehende non aliam ob causam a Sancto illa scripta esse, nisi ut oratio illius edoceret, naturalem et essentialem Spiritus unionem, non immediate esse ad Patrem, sed per Filium. Si itaque ex Patre per Filium Spiritum esse in hanc sententiam accipis, quicumque fueris, qui eorum qui res theologicas pertractarunt, verba aequo animo audis, non ultra tibi difficile existimabitur cum ecclesia Romana uniri. Non enim quia dicunt Romani Spiritum ex Patre et Filio procedere, statim et duas Spiritus causas latentur. Quinimo diris tanquam insensissimi devovent, et anathemate subiiciunt eum, qui simile quippiam vel sentire vel dicere auserit; sed quod procedere, ut ipsi cate sciunt, exprimat ex Patre naturaliter et essentialiter Spiritum esse, et quod praeterea sciunt Patres

¹⁾ L. c. pag. 164.

_____

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete each task.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress to ensure that the project is on track.

5. The final step is to evaluate the results of the project. This involves assessing the outcomes against the objectives and goals and identifying any areas for improvement.

[illegible][illegible]

ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος. φύσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι, οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων δεδιδάγμεθα γραφῶν, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατὸν συλλογίζεσθαι. ὥς γὰρ ὁ υἱὸς τάξει μὲν δευτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τῷ εἶναι πατέρα αὐτοῦ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσδοτος καὶ προσαγωγή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, φύσει δὲ οὐκέτι δευτερος, διότι ἡ Θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία, οὕτω δηλονότι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτι ἂν εἰκότως ὥς ἀλλοτρίας ὑπάρχον φύσεως ἀκολουθεῖν εἵπομεν¹⁾. ὅρα ἐνταῦθα, ὅπως ὁ Ἅγιος πάντῃ διαβήθη διετράνωσε τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχον. ἐνταῦθα δὲ γενομένοις ἡμῖν τοῦ λόγου, οὐκ ἄκαιρον ἐκεῖνα εἰπεῖν, ἃ παραστήσαι ἔχουσιν ἀκριβῶς, ὥς τὸ τῶν ἐκκλησιῶν σκάνδαλον ἐξ ἐριθείας ἦν τὰ πολλὰ καὶ ἀλογίστου φροῦς τῶν πολλῶν. εὗρηται γὰρ τινες βίβλοι, ἐξ

secundum esse a Filio, ab ipso esse possidentem et ab ipso accipientem et nobis denunciantem, et in summa ab ea causa dependentem, tradit pietatis ratio: sed natura tertia uti, neque a Sanctis literis edocemur, neque ex his quae dicta sunt, recta sequela possumus demonstrare. Quemadmodum enim Filius ordine quidem secundus est a Patre, quoniam ex illo, et dignitate, quod principium et causa, Pater illius est, et quod per ipsum accessus et adductio ad Deum et Patrem, natura vero neutiquam secundus, quod Deitas in utroque una: ita videlicet et Spiritus sanctus, etsi ordine Filio inferior est et dignitate, nunquam tamen rite dicemus sequi eum alterius esse naturae.“ Conspice in his, quam ratione Sanctus manifeste admodum declaravit, Spiritum ex Filio habere, quod sit. Veruntamen cum ad hunc locum oratione pervenerim, non intempestivum fuerit exponere, quae accurate comprobabunt, ecclesiarum scandalum ut plurimum ex contentione et irrationali multorum impetu exortum fuisse. Nanque reperiuntur

¹⁾ S. Basilii M. Opp. I, 751.

ὡς διαφέρεται τὸ παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λευγερὸν καὶ ἀνεγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλος τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξηραμένος¹⁾. ἐν τοῦτ' ἀρρηκτῶς ἐνταῦθα δικαίων εἶναι

nonnulli Codices ex quibus illud abrasum est, „ab ipso esse habentem et ab ipso accipientem et nobis annunciantem, et motis omnibus ab ea causa dependentem.“ Tu itaque neutram

¹⁾ Hae particulari, quam adiecta fuisset a Latinis in florentina synodo, niter respondere non potuit Marcus ephesius, quam ut impudenter diceret abrasatos esse Basilii codices a Latinis. Attulit ex sua pena librum, in quo non erat παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον. Super huius particulae controversia plurimi dies cum magnis altercationibus frustra consumpti sunt, prolati plures codices antiquioris notae: graecus additam particulam assererat, contra latinus integrum codicem contendebat. Miror profecto inter doctos viros cur tamdiu in ea re disputatum sit, quasi super hac linea tota controversia consisteret: quasi sine librorum inter se comparatione probari non posset, integrum esse simul codicem, et sensum auctoris. Contendebat Eunomius Filium Patri omnino esse dissimilem, et Spiritum sanctum nihil habere commune cum Patre et Filio: et quia dignitate et ordine post Filium ponebatur, ita quoque illum alterius naturae censebat. Respondens Basilius non repugnare ostendit, ut dignitate et ordine personali Spiritus sanctus secundo loco post Filium, et tertio post Patrem habeatur; quorum tamen una sit substantia et natura: hoc probans, quia Spiritus a Filio habeat esse, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis: sic naturam et potestatem aequalem ostendens, quum τὸ εἶναι, id est Spiritum esse, unum utriusque sit: sed a Filio differre, quia Spiritus ab ipso habeat esse, et annuntiet nobis: innuens simul ob id quod ab ipso habet esse, processionem aeternam: ob id vero quod accipiat, et annuntiet nobis, processionem temporalem. Legat diligens et studiosus lector totam seriem eius particulae: ita eam sibi constare, et per omnia quadrare animadvertet, ut sine illa particula sensus imperfectus relinquatur. Hoc numquam dixit Photius, qui ipse quoque dictum Basilii in suo sensu recognovit, et sensisse cum Latinis dixit, et id evenisse Basilio affirmat quod multis aliis et doctis et sanctis viris aliquando evenit, ut in quibusdam non recte senserint, quamvis alioquin magnum in ecclesia et doctrinae et sanctitatis nomen adepti sint, inter quos nominat Dionysium alexandrinum, et Methodium putanensem, quorum in plerisque dicta ecclesia non recipit, tametsi in aliis non laude solum sed etiam admiratione digni existuntur. Ergo temporibus Photii sic legebatur Basilii codex, ut est in synodo allatus, integer, et purus, non abrasus, aut expunctus. Sed post tempora Photii

πρὸς αὐτῆς τῆς Τριάδος, ὁ πρὸς αὐτὰ τὰ τῶν Ἁγίων κακουργήσας ῥήτὰ καὶ διαγραφάσας τοῦ γραφικοῦ χωρίου τὴν περικοπὴν, ἣν διεγίνωσκεν ὕλην τῇ ἐκκλησιαστικῇ παρεχομένην εἰρήνῃ, πῶς οὐκ ἐξ ἐριθείας οὗτος, καὶ ἀλογίστου γνώμης διαγνωσθεῖται πρὸς τὴν τῆς εἰρήνης ἀποτροπὴν διακείμενος; ὁμοῦς εἰ καὶ ἡ ῥηθεῖσα περικοπὴ τοῦ γραφικοῦ χωρίου διαγραφή, ἀλλὰ σὺ καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιλοιπῶν σημειῖναι, ὡς πολλὰν ἔχουσι καὶ ταῦτα πρὸς καταλλαγὴν τὴν ἰσχύν. Λέγει γὰρ ὁ Ἅγιος οὗτος ἐν τοῖς ἐξῆς· Ὡς γὰρ ὁ υἱὸς τάξει μὲν δευτερός τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιῶματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶ εἶναι πατέρα αὐτοῦ, γινῶσκει δὲ οὐκέτι δευτερός, διότι ἡ Θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία, οὕτω δηλονότι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιῶ-

---

in partem propensus iudicium ferens, dicito per Triadem, qui dicta sanctorum Patrum perditte depravavit et verba illa ex scripto abrasit, quae agnoscebant materiam pacis ecclesiasticae exhibere, quomodo contentione et insulso consilio ad pacem convellendam affectus non cognoscetur? Nihilominus licet allatus textus ex scripto codice erasus est, tu ex illis quae reliqua sunt, adnotato, quantis et ipsa polleant ad pacandos animos viribus. Dicit nanque hic Sanctus in sequentibus: „Quemadmodum enim Filius ordine Patri secundus, quod ab illo, et dignitate, quod principium et causa illius Pater est, natura vero non item secundus, quod Deitas in ambobus una,“ pari ratione scilicet et Spiritus sanctus si Filio ordine et dignitate inferior est, nunquam tamen rite dicemus sequi, eum

---

invalescence schismatis pertinacia, quum tanti viri auctoritate premerentur, ad id diverticulum quidam confugere non erubuerunt, ut expungendum dictum illud Basilii dicerent, tanquam non esset auctoris. Ego de industria complura exemplaria undique conquirens, sic ubique scriptum reperi, ubi prae se fert et mens auctoris, et ordo periodi: *παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν*: idest, ab ipso habens esse, et ab ipso accipiens, et annuncians nobis. (*Hieronymi Donati de Spiritus Sancti Processione Lib. III c. 14. Mai. Coll. Scr. Vet. VII, 2 pag. 110 sq.*) Cfr. *Ser. Græc. Orthod. Bibl. Sel. Vol. I Sect. I Prolegomena. §. 85 sq. pag. 27 sq.*

ματι, οὐκέτι ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτριᾶς ὑπάρχον φύσεως ἀκολουθεῖν εἵπομεν. τί σοι ἐκ τούτων δοκεῖ; πάντως οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἐντεῦθεν τὸ συναγόμενον, ἢ ὅτι, ὥσπερ ἐστὶν ὁ υἱὸς τάξει καὶ ἀξιώματι δεύτερος τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τάξει καὶ ἀξιώματι δευτερόν ἐστι τοῦ υἱοῦ. εἰ γὰρ τὰ μὲν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα δεύτερα εἴποι τις τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, τὰ δὲ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν οὐδαμῶς, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον διαβαλεῖ, αὐταῖς λέξεσι λέγοντα· "Ὅσα ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, καὶ τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱόν. εἰ δὲ τὸ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν δευτερεῖον ἀνάλογόν ἐστι τῷ πρὸς τὸν πατέρα δευτερεῖον τοῦ υἱοῦ, αὐτὸς τὸ ἀκόλουθον τῇ τοῦ λόγου ἀνάγκῃ, καὶ ἐμοῦ σιωπῶντος, νοεῖν ἔχεις. ἀλλ' εἴπερ τραχύ τι καὶ αὐτίς δοκεῖ σοι καὶ δυσπαράδεκτον τὸ εἶναι τὸ πνεῦμα δευτερον τοῦ υἱοῦ τάξει τε καὶ ἀξιώματι κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πρὸς τὸν πατέρα δευτερεῖον τοῦ υἱοῦ ἐπὶ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, εἰάν τῶν τοῦ Νύσσης ῥημάτων μνησθῆς, ἐν οἷς ἔλεγε τὸν πατέρα μὲν προεπινοεῖσθαι τοῦ υἱοῦ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, τὸν δὲ υἱὸν προθεωρεῖσθαι τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως κατὰ

---

alterius esse naturae. Quid tibi de his videtur? Prorsus nihil aliud inde colligitur, nisi, uti est Filius ordine et dignitate Patri secundus, ita et Spiritus sanctus ordine et dignitate secundus est Filio. Etenim si res Filii ad Patrem secundas quis asseveraverit ordine et dignitate, Spiritus autem ad Filium nullo modo, simul cum aliis et magnum Athanasium criminabitur, his iisdem verbis dicentem: „Quaecunque Filius erga Patrem, et Spiritus erga Filium.“ Si vero Spiritus ad Filium secundae partes proportionem respondent, secundis partibus Filii ad Patrem, ipse quod sequitur, ratiocinationis consequentia, etiam me tacente, deprehendere poteris. Quod si durum tibi videtur rursum, et perceptu difficile, Spiritum esse Filio secundum et ordine et dignitate. secundum proportionem secundarum partium, quas habet Filius ad Patrem ordine et dignitate, si Nysseni verba in memoriam revocaveris, quibus indicabat: „Patrem Filio praeintelligi ratione causae, Filium vero praeintelligi Spiritus hypostasi secundum causae rationem,“ omnis tibi asperitas lenietur,

τὸν τῆς αἰτίας λόγον¹⁾), λεανθήσεται σοι πᾶσα τραχύτης, καὶ τὸ ἐν τοῖς λόγοις τοῦ μεγάλου Βασιλείου δυσπαράδεκτον, διὰ τῶν ὁμοίων τοῦ Νύσσης εὐπαράδεκτόν σοι γενήσεται, καὶ τὸν μὲν υἱὸν προσεχῶς ἐκ τοῦ πατρὸς νοήσεις, τὸ δὲ πνεῦμα διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πατρὸς. εἰς τί γὰρ ἄλλο καὶ ἀφορᾷ ἢ τῶν λόγων τούτων διάνοια, ἥ ὅτι προεπινοεῖται μὲν ὁ πατήρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, προεπινοεῖται δὲ ὁ υἱός τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ. σὺ τοίνυν ἀκούων τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ πατρὸς ὑπάρχον, καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐκ πατρὸς οὐσιωδῶς προχεόμενον, καὶ ἐξ υἱοῦ ὡσαύτως οὐσιωδῶς προχεόμενον, εἰ πρὸς τὴν ῥηθῆσαι ἔννοιαν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ διερμηνεύεις τὰς λέξεις, καὶ ἐκείνου δὲ μνημονεύεις ἀεὶ τοῦ ῥητοῦ τοῦ λέγοντος· Εἴ τι λέγεται παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, εἰς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει²⁾), τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καταλλαγὴν ἐνστερνίσῃ ἀπὸ καρδίας, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λεγούσης εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ πρὸς τὸν πατέρα πάντα τοῦ υἱοῦ

---

et quod in verbis magni Basilii perceptu difficile est, similibus Nysseni verbis facillime percipietur, et Filium quidem continenter ex Patre concipies, Spiritum vero ex eo, qui continenter est cum Patre. Quid enim aliud horum verborum sententia tinnit, quam Patrem praeintelligi Filio ratione causae, quod ex Patre Filius, praeintelligi vero et Spiritum Filio secundum rationem causae, quod ex Filio Spiritus. Tu itaque audiens Spiritum ex Patre per Filium procedere, et ex Patre existere, et a Filio quod sit habere, et ex Patre essentialiter effundi, et similiter ex Filio essentialiter effundi, si ad sententiam magni Basilii dictiones interpretatus fueris, semperque memoria recolueris dictum illud: „Quidquid dicitur a Filio esse, in Patrem primam causam relationem habet,“ cum Romana ecclesia conciliationem ex corde amplecteris, et ex Filio asserente spiritum esse, decernenteque ad Patrem universa Filii

---

¹⁾ App. ad S. Gregor. Nyss. Opp. p. 164.

²⁾ S. Basil. adv. Eunom. Lib. II s. f. Opp. I, 750.

δογματιζούσης ἀνάγεσθαι. ἐκεῖνο δὲ πάλιν πῶς ἄλλως νοῆσαι ἔχομεν, ὅπερ ὁ μέγας εἶπεν Ἀθανάσιος, τὸν υἱὸν μείζονα τοῦ πνεύματος ἀριδῆλως εἰπὼν; οὗτος γὰρ ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῃ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Αἱ μὲν αἰρέσεις ὅσαι τῆς ἀληθείας ἐπινοήσασαι μανίαν ἑαυταῖς φανεροὶ τυγχάνουσι, φησὶν¹⁾. Ὁ τοῦ πνεύματος δοτὴρ, ἐν πνεύματι λέγει νῦν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια. τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἄλλως εἰρημένον, ἢ διὰ τὴν σάρκα. ὡς γὰρ τῆς ἀνθρώπων φύσεως οὐκ οὕσης ἱκανῆς ἀπ' ἑαυτῆς ἐκβάλλειν τοὺς δαίμονας, εἰ μὴ δυνάμει τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦτο ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν, εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια²⁾. τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος εἶπεν ὁ Κύριος. τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα³⁾. καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ πνεῦμα, καὶ ἔλεγεν, ἐγὼ αὐτὸ ἀπο-

---

referri. Illud porro rursus quomodo aliter percipere poterimus, quod magnus Athanasius dixit, Filium Spiritu maiorem apertissime enuncians. Hic enim Oratione prima contra Arianos, cuius principium: „Haereses quaecumque veritatem apprehenderunt, insaniam sibi,“ scribit, „Spiritus dator, in Spiritu dicit nunc eiicere daemonia, hoc vero non aliter dictum est, quam propter carnem. Nam cum natura humana potens non sit, ex se ipsa eiicere daemones, nisi virtute Spiritus, propterea ut homo dicebat, si vero ego in Spiritu Dei eiicio daemonia. Haec itaque Iudaeis ut homo Dominus elocutus est: discipulis vero Deitatem et magnitudinem suam ostentans, non minorem semetipsum Spiritu, sed maiorem et aequalem denotans, elargiebatur Spiritum, aiebatque, ego illum mittam, et ille me glori-

---

¹⁾ S. Athanasii Opp. ed. Nann. I, 80. Recte *Leo Allatius* (Vindiciae Synodi Ephesinae c. 66 pag. 482) ita concludit: „Ergo Filius, qui maior est Spiritu, erit maior causa et principio, et consequenter Spiritus erit ex Filio, sicuti Filius ex Patre; quia maior est Pater. Vel Schismatici aliam maioritatis Filii erga Spiritum causam assignent.“

²⁾ S. Evangelium sec. Lucam XI, 20.

³⁾ Quodsi *Montfaucon* in sua editione (I, 454) *μεῖζονα* illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito an iniuria fecerit. Sane praeterquam quod ille nonnisi unius codicis Seguier. et Catenaе MSS. auctor-

στέλλας, κἀκείνος ἐμὲ δοξάζει, καὶ ὅσα ἀκούσει, λαλήσει. σκόπει τὸ ῥητὸν τοῦτο, καὶ πρὸς τὰ ἀναγεγραμμένα συμβίβαζε, ἵνα τρεῖς οὗτοι ἀπαράγραπτοι λαμβάνοιντο μάρτυρες, συνιστῶντες Ῥωμαίους, μὴ δύο λέγειν τὰ τοῦ πνεύματος αἷτια, εἰ καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τοῦτο λέγουσιν. εἰ γὰρ μήτε ὁ μέγας Βασίλειος δύο αἰτίας τοῦ πνεύματος εἶρηκε, λέγων τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ ἔχον τὸ εἶναι, μήτε ὁ Νίσσης τὸν υἱὸν δογματίζων προεπινούμενον τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν τῆς αἰτίας

ficabit, et quaecumque audiet loquetur.“ Considera dictum hoc, et cum supra scriptis confer, ut tres isti sine exceptione maiores testes assumantur. confirmantes. Romanos non dicere duas causas Spiritus, licet illum ex Patre, et ex Filio asserant. Etenim si neque magnus Basilius duas Spiritus causas constabilit dicens, „Spiritum ex Filio habere esse;“ neque Nysenus, „Filiū“ decernens „praeintelligi Spiritu secundum

itate in sua lectione innititur, priores editiones vocem ab illo egregio alioquin eruditissimoque viro expunctam retinent, et auctores graeci (Constantinus Meliteniota, Georgius Metochita, Ioannes Plusiadenus etc.) non facile contra suorum temporum adversarios ea lectione usi fuissent, sufficienti auctoritate destituti; et illud perpendendum est, quod et ipse Andronicus Camaterus Latinis infensus non aliter legisse videatur et quod contextus huic lectioni omnino saveat. Melius enim et fortius τῷ ἐλάττωι opponitur τὸ μείζον καὶ ἴσον, quam τὸ ἴσον solum; et melius ostenditur Filii dignitas, qui Spiritum ipsum elargiens exhibetur; praeterea phrasis ἐλάττωι, vel μείζων καὶ ἴσος Patribus familiaris est, praesertim cum de Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Patre (Io. XIV, 28) respectu generationis et aequalis respectu communis naturae (Io. X, 20); illud ipse Athanasius declarat: μείζονα ἑαυτοῦ τὸν πατέρα ὁ κύριος εἶπεν, οὐ μεγέθει τινι οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς γέννησιν. Quo pertinet et Codicis Basileensis scholion ad marginem huius loci positum: ὅρα· ὁ υἱὸς ἴσος καὶ μείζων τοῦ πνεύματος, ἴσος μὲν κατὰ τὴν θεότητα, μείζων δὲ διὰ τὴν αἰρίαν. Utrumque, μείζονα et ἴσον, legendum esse suadent et Bibliorum testimonia adiecta, quibus se misuratum Spiritum, imo se dare docet Christus. Haec demum congruunt plane Athanasii doctrinae. Qui enim statuit, eundem ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere Spiritum ad Filium, is manifeste non negabit Spiritu Filium eadem causae ratione maiorem, qua Pater Filio maior dicitur, praesertim quum ordo (τάξις) in divinis ex principii et principiati habitudinibus repetatur. (Hergenroether ad Photii librum de Mystagogia Spiritus Sancti pag. 312 sq.)

γενέσθαι καὶ τῆς θείας δυνάμεως τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τὸ θεοφόρον, γίνῃ καὶ σὺ καὶ οὗτοι ὁμοίωσιν αὐτοῦ. δέχῃ γὰρ ἐκπαμπόμενον παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα. ὥσπερ οὖν Χριστὸν ἐπιγνοὺς, ἐπέγνως Θεόν, οὕτω πνεῦμα Χριστοῦ δεξάμενος, εἶδῃ Θεόν. ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρώτῃ Προφυλακτικῇ, οὐ ἡ ἀρχή· Ἐπειδὴ τῇ ἀγαθῇ προσερχόμεθα, φυλάσσεσθαι δὲ τὸν ἀντιπράσσουντα τῇ ἀγαθῇ Διάβολον, φησί. καὶ οὕτως ἡμᾶς φυλάξει τὸ παρὰ Χριστοῦ πνεῦμα εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μελλούσης ἀπολυτρώσεως. ὁ ἅγιος πάλιν Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαιῶν τοῦ δευτέρου τῶν Θησαυρῶν φησὶν· Ἴδιον δὲ πάντως τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, καὶ οὐκ ἐξῆθεν ὑποστατὸν. ἐν ἄλλῃ πάλιν· Νομοθετοῦντος τοιγαροῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, νομοθετεῖ. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Οὐδεμίαν ἄρα φύσεως οἶδεν ὁ Παῦλος διαφορὰν τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον τῇ τῆς κυριότητος ὀνόματι καλεῖ.

plum corpus Domini deiferum, sis et tu templum secundum illius similitudinem. Accipis enim ab ipso missum Spiritum. Quemadmodum ergo Christum agnoscens, Deum agnovisti, ita et Spiritum Christi accipiens, Deum accepisti." Idem in prima Prophylactica, cuius principium: „Quando ad bonum accedimus, praecavere oportet, qui bono contra operatur, Diabolum. Et hac ratione servabit nos Spiritus, qui ex Christo est, in diem futurae redemptionis." Sanctus itidem Cyrillus in capite quodam Libri secundi Thesaurorum: „Proprius vero omnino est Spiritus essentiae Filii, neque ex externo aliquo hypostasim habet." In alio rursus: „Legem ferente itaque Christo, tanquam in ipso et ex ipso Spiritu illius existente, legem fert." Et rursus in alio: „Necesse est itaque ex essentia existere confiteri ipsum Filii et Dei, omnem illius facultatem et operationem habentem." Item in alio: „Nullam itaque naturae differentiam novit Paulus Filii et Spiritus sancti: sed tanquam in ipso et ex ipso naturaliter existentem, dominationis nomine

καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα. ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην φησὶ· Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιαστικῶς ὑπάρχων ὁ υἱὸς κοινωνικῶς ἔχει καὶ τὸ πνεῦμα, ὥσπερ ἡμῶν ἑκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει. διὸ καὶ σωματικῶς αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς ἐμπεφύσηκεν¹⁾. ὁ αὐτὸς ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαιῶν τοῦ δευτέρου τῶν Θησαυρῶν φησὶ· Δείκνυται σαφῶς οὐκ ἀλλό-

nuncupat.“ Iterum in alio: „Igitur ex essentia Filii est Spiritus sanctus.“ Idem in expositione Evangelii secundum Ioannem ait; „Namque Dei et Patris naturalium bonorum essentialiter existens particeps, habet et Spiritum, quemadmodum unusquisque nostrum proprium in se ipso Spiritum continet, et ex intimis visceribus ad exteriora ipsum effundit: quapropter et corporee illum discipulis insufflavit.“ Idem in uno capite secundi Libri Thesaurorum: „Ostenditur palam non esse alie-

¹⁾ Cfr. *Ratramni Corbeiensis* contra Graecorum Opposita lib. III c. 4 (*D'Achery* Spicileg. II, 87): „post resurrectionem apparens discipulis Salvator ait: Accipite Spiritum sanctum. Et ne verbis tantum, verum etiam insufflatione daret quod eos accipere iubebat, dicit quod insufflando loquutus sit discipulis, ut acciperent Spiritum sanctum; eumque insufflando dederit, significans aperte flando a se procedere, quod spirando dabat occulte.“ *Anselmi Havelbergensis* Episcopi Dialogorum lib. II c. 15 (*D'Achery* l. c. XIII, 158): „Si Christo insufflante ac dicente, Accipite Spiritum Sanctum, Apostoli acceperunt Spiritum Sanctum, quare ipsa insufflatio non credatur processione eius significatio? Rursus si Spiritus Sanctus discipulis datus est a Filio insufflante, cum dicit: Accipite Spiritum Sanctum; dic, quaeso, quomodo a Filio donante pervenit in Discipulos accipientes, nisi ab illo procedendo, cum quo semper est, et ad iatos perveniendo, quibus tunc in usu muneris datus est? Ut enim Apostoli Spiritum sanctum acciperent, oportuit ut esset qui daret, et sic a dante in accipientes procederet; quamvis tametsi non essent qui acciperent, tamen non minus esset qui procederet, aeterna enim et substantialis est eius processio; et ita licet tunc datum non apte diceretur, tamen non minus donum vel donabile dici posset: dicitur enim donum, sive donabile, quod quidem dari potest, quamquam non detur; datum vero non dicitur, nisi cum datur. Quippe Spiritus Sanctus propria naturali essentia, qua a Patre et Filio est, processibilis est, donabilis est, nec est nisi procedendo, nec datur nisi procedendo, nec accipitur nisi procedendo, nec quidquam operator nisi procedendo“ etc.

τριον τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐνέργειά τις φυσικῇ, πάντα δυναμένη πληροῦν, ὅσα καὶ βούλεται. ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος Κύπρου ἐν τῷ περὶ τριάδος καὶ ἀναστάσεως λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἀλλὰ περὶ τριάδος Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, οἱ ἀσθενεῖς ἡμεῖς, οἱ ἰδιῶται, μηδὲν σοφίζομενοι μηδὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων κυβείᾳ ἑαυτοὺς ἀνατιθέντες, ἐκ θείων γραφῶν μᾶλα τὰς μαρτυρίας συναγαγόντες τὰς παρακειμένας, εἰς εὐφρασίαν πιστῶν καὶ ἀντίρῳσιν κακοπίστων καὶ κενοδόξων, οὕτω γρησὶ μετὰ πολλὰ· Πατὴρ μὲν ὡς εἰπεῖν τὸ εἶδος, υἱὸς δὲ, ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ψυχὴ, πνεῦμα δὲ, ὡς διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐμπνέον. τινὲς γὰρ δολιεύονται καὶ οὕτω νομίζουσι τὴν θεότητα. ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθομεν. ἀλλ' ἰδοὺ ὁ πατὴρ ἐν οἰρανῷ. ἰδοὺ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἵδει περιστερᾶς ἐσχηματίζετο κατερχόμενον, καίτοιγε οὐ σῶμα περιστερᾶς λαμβάνον τύπῳ ἐσχηματίζετο κατερχόμενον καθ' ἑαυτὸ, οὐκ ἄλλοιᾶς παρὰ τὴν τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὑπόστασις ἐξ ὑποστάσεως τῆς πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα. ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λόγῳ τῷ καλουμένῳ Ἀγκυ-

---

num Filii Spiritum sanctum, sed in ipso et ex ipso, quemadmodum actio quaedam naturalis omnia potens, quaecunque vult, replere." Sanctus Epiphanius Cyprius Oratione de Triade et Resurrectione, cuius principium: „Sed de Triade Dei et Patris et Filii et Spiritus sancti, nos debiles et rudes, nihil ex nostra scientia proferentes, neque aleae hominum nosmetipsos addicentes, ex divinis scripturis praecipue testimonia apposita colligentes, ad consolationem fidelium, et male novaque sentientium redargutionem," post multa haec habet: „Pater equidem, ut ita dicam, species, Filius ut in homine anima, Spiritus ut per hominem spirans. Quidam enim fraudes suunt nec Deitatem tenent. Nos vero non ista didicimus. Sed en Pater in coelo, en Spiritus sanctus formam columbae, cum descenderet, sibi assumpsit, licet non corpus columbae induerit, sed figuram tantum secundum se ipsum descendens accepit, non alienam ab essentia Patris et Filii, sed eandem, hypostasis ex hypostasi Patris, et Filii Spiritus sanctus." Idem Oratione,

ρωτῶ φησὶν· Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, ὁ Δαυὶδ φησὶν. αὐτὸς ἐστὶν ὁ Κύριος, ὁ εἰπὼν, ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεῦσουσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι αὐτῶν ὁράσεις ὁρῶνται, τρία πρόσωπα ἀγίας λειτουργίας δείκνυσιν ἡμῖν, ὑποστάσεως ἐξ ὑποστάσεως οὔσης τρίτης. αὐθις ἐν τῷ αὐτῷ· Τὸ πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἀλλότριον πατρός καὶ υἱοῦ, οὐδὲ συναλοιφή ἐστι πατρός καὶ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον, οὐ συνάδελφον, οὐ πατράδελφον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας πατρός καὶ υἱοῦ. καὶ αὐτὸς γὰρ ὁμοιογενὴς λέγει, τὸ πνεῦμα τοῦ πατρός, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρός ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῇ πατρός μηδὲ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐκ τοῦ πατρός καὶ τοῦ υἱοῦ τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ. καὶ μετὰ πολλὰ πάν· Ἀμφοτέρα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ ὁ Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρός πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐκ τοῦ Χριστοῦ, εἰ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὃ παρὰ τοῦ πατρός ἐκπορεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψε-

---

cui nomen fecit Anciroto: „Emitte lumen tuum et veritatem tuam, David inquit. Ipse est Dominus, qui dixit, postremis diebus effundam ex Spiritu meo in universam carnem, et vaticinabuntur filii eorum et filiae et adolescentuli eorum visiones videbunt, tres personas sanctae Trinitatis ostendit nobis, hypostasi ex hypostasi tertia existente.“ Item in eadem: „Spiritus comprehendere non potest, non alienus Patris et Filii, neque contractio est Patris et Filii.“ Et post pauca: „Spiritus sanctus non frater fratris, non patris frater, sed ex eadem essentia Patris et Filii. Nanque ipse unigenitus dicit Spiritum Patris, qui ex Patre procedit, et ex meo accipiet, ne alienus a Patre et Filio existimaretur.“ Et paucis interiectis: „Ex Patre et Filio tertius appellatione.“ Et post plurima annexa: „Utraque inhabitant in homine iusto, Christus et Spiritus ipsius. Si vero Christus ex Patre creditur, Deus ex Deo, et Dei Spiritus ex Christo, utpote qui ab utroque procedit, id quod Christus insinuat, qui ex Patre procedit, hic de meo accipiet.“ Et post pauca: „Sed

καὶ ὁ πατήρ ἡμῶν καὶ ὁ υἱὸς τῆς οὐσίας φανεροὶ δύο εἰς τὴν
 τιμὴν καὶ τὴν δόξαν ἀνεκτίθησαν ἐν τῷ αἰὶ ὁ ἀνταγοράζωντος
 τοῦ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς καὶ ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον
 πνεῦμα τὸ καὶ ἐκτεταμένον. ἡ οὐσία πατέρα ποιεῖται ὑπὸ τῶν
 ἐκείνων φανερῶν, φανερῶν φανερῶν τῆς ἐκείνων ἔχει. καὶ
 ὁ πατὴρ ἡμῶν ἐκείνων ἐκείνων, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἐστὶ φῶς τρίτον
 πατέρα καὶ υἱὸν καὶ υἱὸν. ὅτι καὶ τὸν αὐτὸν οὐκ ἔστιν ὁ
 πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς. ἀλλ' ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς, οὗτοι
 τῶν αὐτῶν ἐκείνων, τῶν αὐτῶν τὸ πνεῦμα. ἡ καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς,
 καὶ ὁ πνεῦμα ἐκτεταμένον. καὶ καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ ὁ πνεῦμα
 καὶ τὸν πατέρα, ἡ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. τὸ δοξαζόντων ἀλλο-
 γῶν, τὸ ἐκτεταμένον τὸ πνεῦμα. ὁ πατὴρ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ
 υἱοῦ. καὶ ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ. Τούτων πατὴρ ἦν αἰ, καὶ υἱὸς ἦν αἰ,
 καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα. ἐκτεταμένον
 τῶν αὐτῶν καὶ τὸ τῶν δογματικῶν Νύσσης ῥητόν, ὅτι ἐν
 τῇ ἐκτεταμένῃ τῇ αἰ, τὸ, Πάτερ ἡμῶν, ὁμολογῶν, ὅτι ἡ ἀρχὴ
 ὅτι προσήγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὅρος μυσταγωγίᾳ

dicet nescio quis. Igitur dicimus duos esse Filios, et quomodo unigenitus? Atqui tu quis es, qui cum Deo contendis? Etenim si Filium vocat ex se ipso, Spiritum sanctum ex utrisque, quae solummodo fide a Sanctis percipiuntur, luminis ipsa plena, lumen aliis impertientia, splendidam habent operationem." Et paucis annexis: „Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est lumen tertium a Patre et Filio. Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere, neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit, et ex quo accipit, neque Filium et Patrem nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui omnia edocet, qui ex Patre et Filio." Et post pauca: „Igitur Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus ex Patre et Filio spirat." His omnibus in astruendis dogmatibus accuratissimi Nysseni dictum veluti sigillum apponatur, qui in Orationem Dominicam expositione, Homilia cuius principium est: „Cum magnus ille Moyses adduceret in

¹⁾ Ex Ancorato n. 67. Adv. Haeres. Lib. III Tom. I. & Epiphani. Opp. ed. Patav. pag. 601.

ὡν ἱσχυρίζονται λαβεῖν¹⁾, εἴρηται οὕτως ἐπὶ λέξεων ἔχον· Τὸ ἐκ ἁγίου πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσηγορευοῦνται. εἰ γὰρ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, ἥτις, οὔτε οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ. οὐκοῦν τὸ μὲν πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ ὢν, καὶ Χριστοῦ πνεῦμά ἐστιν. ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τοῦ θεοῦ ὢν, οὐκ ἐστὶ καὶ τοῦ πνεύματος οὔτε ἐστὶν, οὔτε λέγεται, οἷδε ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὐτῇ. τοσοῦτοι μὲν οὖν καὶ τοιοῦτοι οἱ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχοντες, ἅν οἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν εἰρηκασιν, ὡς μηδὲν διαφέρον ἡτοίμαται, ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα εἰπεῖν, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ. καὶ καὶ τισι τοῦτο διαφέρον δοκεῖ, περὶ ὧν εἰπεῖν καὶς βραχέ²⁾ ἅπαντα οὐκ ἄκαιρον.

29. Ἐπεὶ γὰρ μυριαχοῦ τῶν οικείων γραφῶν, αἱ καὶ προσηγορεύθησαν, ὁ ἅγιος Κύριλλος εὑρηται λέγων, τὸ πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἔδοξε τισιν εἰπεῖν, ἄλλο εἶναι τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. καὶ ὅτι

mystagogiam, quae in monte absolvenda erat, populum Israëliticum," haec ad verbum expressit: „Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse omnium astipulatu confirmatur. Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic non est illius. Itaque Spiritus, qui ex Deo est, et Christi Spiritus est, Filius vero ex Deo cum sit, non est neque Spiritus neque dicitur, et correlativa haec series non convertitur.“ Tot igitur tantique sunt, qui ex Filio et ex essentia Filii Spiritum esse docuerunt: quorum alii ex Filio, alii ex essentia Filii Spiritum esse affirmarunt, nullum esse discrimen rati, sive ex Filio Spiritum dicas, sive ex essentia Filii. Licet nonnullis id aliud atque aliud esse videatur, de quibus quaedam sed brevissime disserere non intempestivum fuerit.

XXIX. Cum enim innumeris in locis propriarum scriptionum, quas ordine suo supra digessimus, Sanctus Cyrillus reperiatur dicens, Spiritum existere ex essentia filii, visum est aliquibus asserere, aliud esse existere, et aliud existentiam

¹⁾ S. Gregorij Nysseni περὶ εὐχῆς κυριακῆς Orat. II. Opp. ed. Morell. I, 728 sq. Ang. Maii Nova Patrum Bibliotheca. Tom. IV pag. 53.

ται¹⁾). καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀλλ' ἐρεῖ τις. οὐκοῦν φαμέν δύο εἶναι υἱοὺς. καὶ πῶς μονογενῆς; μενοῦνγε σὺ τίς εἰ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ τὸν μὲν υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνᾳ πίστει νοοῦμεν ὑπὸ τῶν ἁγίων φωτεινὰ, φωτοδότα, φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. καὶ μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας, ἐστὶ φῶς τρίτον παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ. ὃν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, παρ' οὐ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὐ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινος· Τοῖνον πατήρ ἦν αἰ, καὶ υἱός ἦν αἰ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῖ. ἐπισημασμένα τοῖτοις καὶ τὸ τοῦ δογματικωτάτου Νύσσης ρητὸν, ὅτι ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν, ὁμιλίας, ἧς ἡ ἀρχή· Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγίᾳ

---

dicet nescio quis. Igitur dicimus duos esse Filios, et quomodo unigenitus? Atqui tu quis es, qui cum Deo contendis? Etenim si Filium vocat ex se ipso, Spiritum sanctum ex utrisque, quae solummodo fide a Sanctis percipiuntur, luminis ipsa plena, lumen aliis impertientia, splendidam habent operationem.“ Et paucis annexis: „Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est lumen tertium a Patre et Filio. Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere, neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit, et ex quo accipit, neque Filium et Patrem nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui omnia edocet, qui ex Patre et Filio.“ Et post pauca: „Igitur Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus ex Patre et Filio spirat.“ His omnibus in astruendis dogmatibus accuratissimi Nyssent dictum veluti sigillum apponatur, qui in Orationem Dominicam expositione, Homilia cuius principium est: „Cum magnus ille Moyses adduceret in

---

¹⁾ Ex Ancorato n. 67. Adv. Haeres. Lib. III Tom. I. S. *Epiphanius*. Opp. ed. *Petavi*. pag. 891.

τῶν Ἰσραηλίτην λαόν¹⁾), εὔρηται οὕτως ἐπὶ λέξεων ἔχον· Τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. εἰ γὰρ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. οὐκοῦν τὸ μὲν πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, καὶ Χριστοῦ πνεῦμά ἐστιν. ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκ ἐκ τοῦ πνεύματος οὔτε ἔστιν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὕτη. τοσοῦτοι μὲν οὖν καὶ τοιοῦτοι οἱ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν εἰπόντες, ἃν οἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν εἰρήκασιν, ὡς μηδὲν διαφέρον ἡγούμενοι, ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἰπεῖν, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ. καὶ τισι τοῦτο διαφέρον δοκεῖ, περὶ ὧν εἰπεῖν ἡμᾶς βραχέ²⁾ ἅττα οὐκ ἄκαιρον.

29. Ἐπεὶ γὰρ μυριαχοῦ τῶν οικείων γραφεῖν, αἱ καὶ προανατετάθησαν, ὁ ἅγιος Κύριλλος εὔρηται λέγον, τὸ πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ὥςδε τισιν εἰπεῖν, ἄλλο εἶναι τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. καὶ ὅτι

---

mystagogiam, quae in monte absolvenda erat, populum Israeliticum," haec ad verbum expressit: „Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse omnium astipulatu confirmatur. Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic non est illius. Itaque Spiritus, qui ex Deo est, et Christi Spiritus est, Filius vero ex Deo cum sit, non est neque Spiritus neque dicitur, et correlativa haec series non convertitur.“ Tot igitur tantique sunt, qui ex Filio et ex essentia Filii Spiritum esse docuerunt: quorum alii ex Filio, alii ex essentia Filii Spiritum esse affirmarunt, nullum esse discrimen rati, sive ex Filio Spiritum dicas, sive ex essentia Filii. Licet nonnullis id aliud atque aliud esse videatur, de quibus quaedam sed brevissime disserere non intempestivum fuerit.

XXIX. Cum enim innumeris in locis propriarum descriptionum, quas ordine suo supra digessimus, Sanctus Cyrillus reperiatur dicens, Spiritum existere ex essentia filii, visum est aliquibus asserere, aliud esse existere, et aliud existentiam

---

¹⁾ S. Gregorij Nysseni περὶ εὐχῆς μυριαχῆς Orat. II. Opp. ed. Morell. I, 723 sq. Aug. Mss. Nova Patrum Bibliothec. Tom. IV pag. 58.

ὡς τε τι ὑπάρχον ἐκ τινος, μὴ ἔχον δὲ καὶ τὴν ὑπαρξιν
 εἶναι. ἀληθές τοῦτο, καὶ δέχομαι καὶ αὐτός, καὶ μαρτυ-
 ρῶ τοῦτο τὸ ὑπάρχον ἐκ τῆςδε τῆς πάλεως, ὡς ἐξ
 αὐτῆς τῆς ὡρημένης, καὶ τὸ ἐκ τοῦδε τοῦ χοροῦ ὑπάρχον,
 ἐκ τῶν αὐτῶν ἀλλοις, ἐξ ὧν ὁ χορὸς, συμπληροῦν τὸν χορον,
 καὶ πάλιν πᾶν τὸ ἐξωτερικῶς ἐκ τινος ὑπάρχον, καὶ μὴ
 ἐκ αὐτοῦ. τὸ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον τινός,
 καὶ ἴσως καὶ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν ἐξ ἐκείνου, οὐ καὶ
 ἐκ αὐτοῦ ἐστίν· τὸ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ βοός, βοὺς
 ἐστίν· καὶ τὴν ὑπαρξιν πάντως ἐκ τοῦ βοός ἔχει, οὐ καὶ ἐκ
 αὐτοῦ ἐστίν. καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἄν-
 θρωπος ἐστίν. καὶ τὴν ὑπαρξιν πάντως ἐκ τοῦ ἀνθρώπου
 ἐκ αὐτοῦ ἐστίν. καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐστίν. διὰ γοῦν ταῦτα οὐκ ἀρέσκει
 ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν λεγόντων ἀπλῶς οὕτω καὶ ἀδιορίστως,
 καὶ οὕτως τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. τὸ
 ἐκ αὐτοῦ ἐστίν τινός ὑπάρχον, καὶ ἐνουσίως καὶ ἐνπο-
 σιτικῶς ὑπάρχον ἐξ αὐτοῦ νοηθήσεται. Οἱ δὲ τοῖς Ῥωμαίοις
 ἀντιλέγοντες τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν παριδόντες, ἥτις
 ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας

aliquid quod existit ex aliquo, sed non habens
 esse ab eo. Verum hoc est, nec ipse abnueo, mihi que
 existit ex hac urbe, ex ea suam originem
 habet. Quod ex hoc choro existit, cum aliis, ex quibus
 chorus repletur: et, ut verbo expediam, quod
 ex aliquo existit, et non essentialiter ab ipso. Verun-
 tem ex essentia alicuius est, quomodo fuerit aliud,
 existentiam ex eo habet, cuius ex essentia
 quod existit ex essentia bovis est, est bos, et exi-
 stentiam possidet ex bove, ex cuius essentia est: Et
 a hominis, homo est, et existentiam omnino
 a homine, ex cuius essentia est. Propterea non arridet
 hominibus, qui tradunt simpliciter atque indistincte,
 existit, et aliud existentiam habere. Nam quod
 alicuius est, et in essentia et hypostasi ex eo
 existit. Qui vero Romanis contentiose con-
 cllecta despecto, qui est, dicere Spiritum et

τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁμοῦς μὴ δύο νοεῖσθαι τὰ τοῦ πνεύματος αἰτία, διὰ τὸ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον¹⁾ τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν. οὐδεὶς γὰρ ὅκνος τὰ αὐτὰ πολλάκις τῇ λόγῳ ἀνακυκλοῦν, ὅσηνικα οὐδὲν ἐστὶν εἰπεῖν αὐτοῦ καιριώτερον, εἰς ἄλλας ἀτόπους ἐννοίας παρεβιάσαντο τὴν ἀντίρρῃσιν, διαφορὰς ἀναπλάττοντες, τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα²⁾.

30. Καὶ ἵνα τὸ ἐκ τῆς πεπλασμένης ταύτης διαφορᾶς ἀναφανείη ἄτοπον, ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ἐρωτηθῇτω, ἐν ἰδιᾷ ἐννοίᾳ τὴν οὐσίαν νοεῖ τοῦ πατρὸς παρὰ τὴν ὑπόστασιν, καὶ οὕτω λέγει το ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἄλλης τιως ἀναφανισμένης ἐννοίας, ἣ εἶπερ ἔλεγεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἣ ἐν τῇ λέγειν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι πνεῦμα, οὐκ ἀνυπόστατον, ἀλλ' ἐνυπόστατον τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν νοεῖ; εἰ γὰρ ἐκ τῆς

---

ex Filio, et ex essentia Filii, et nihilominus non duas intelligere causas Spiritus, propter dictum magni Basilii asserentis. „quod a Filio dicitur esse, ad primam causam Patrem relationem habet,“ neque enim molestum est saepe numero eadem oratione repetere atque inculcare, cum eo opportunius dictum aliud non suppetat, in absurda alia atque alia commenta contradictionem per vim adegerunt, discrimina comminiscentes inter, ex essentia Filii, et ex hypostasi illius spiritum dici.

XXX. Et ut ex conficto isto discrimine magis ac magis absurditas pateat: Qui dicit, ex essentia Patris Spiritum procedere, interrogetur, An in speciali intelligentia essentiam concipit Patris absque hypostasi, et dum dicit ex essentia Patris illum procedere, quasi alia quaedam esset notitia. quam si diceret, ex hypostasi ipsius procedere, an vero cum dicit, ex essentia Patris Spiritum sanctum procedere non sine hypostasi, sed cum hypostasi Patris essentiam intelligit? Nam si ex es-

¹⁾ S. Basilii M. adv. Eunomium Lib. II. s. l. Opp. I, 756.

²⁾ Cfr. Iohannis Theologi disput. in Concil. Florentin. Sess. XIX. Harduin. IX, 217 sq.

ἀνούσιον τὴν ὑπόστασιν, ὁπηνίκα ἐκ τῆς ὑποστάσεως φράσκη, ἵνα μὴ καὶ διαφορὸν γενήσῃς τοῦ ἐνὸς υἱοῦ ἐκ τοῦ ἐνὸς πατρὸς δώσει νοεῖσθαι ὁ ταῦτα λέγων, διὰ τὸ πᾶν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς θεολογεῖσθαι γεννώμενον τὸν υἱόν, πᾶν δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπερ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν ἀναντιρρήτως δηλωτικόν, καὶ διαφορὸν ἐκπορεύσεις τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, διὰ τὸ πᾶν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς θεολογεῖσθαι τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον, πᾶν δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς. ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἄλλο ἐστὶ τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν, δέδεικται, ἐκ τε τοῦ μὴ δύνασθαι τι ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν τινὸς ἀνουσίως καὶ ἀνυποστάτως, καὶ ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι ἢ ἀνυπόστατον τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν νοεῖν, ὁπηνίκα τις ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς λέγῃ τὸ πνεῦμα, ἢ ἀνούσιον τὴν ὑπόστασιν, ὁπηνίκα ἐκ τοῦ πατρὸς, τουτέστι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως εἶναι λέγῃ αὐτό.

32. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐπὶ πᾶσι τῶν ἀναγεγραμμένων ῥητῶν¹⁾ εὐῖρηται τὸ πνεῦμα διὰ μόνης τῆς τοῦ ὑπάρχειν λέξεως λεγόμενον ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, ἀλλ'

---

divinis tradens quispiam dicit, vel sine essentia hypostasim, cum ex hypostasi dicit, ne diversas ac varias unius Filii ex uno Patre generationes insinuare videatur, qui similia profert, quod aliquando ex essentia Patris genitum Filium asserat, aliquando ex Patre, quod sine ulla contradictione hypostasim notat, et diversas processiones Spiritus ex ipso Patre, quod aliquando ex essentia Patris Spiritus procedere affirmetur, aliquando ex Patre. Verum non aliud esse, existere, et aliud existentiam habere, demonstratum est ex eo, quod non possit aliquid ex essentia alicuius esse sine essentia et hypostasi; et quod fieri nequit, ut aut sine hypostasi Patris essentia concipiatur, cum quispiam asserit, ex essentia Patris Spiritum, aut sine essentia hypostasin, cum ex Patre, hypostasi paterna nempe, esse eundem dicit.

XXXII. Cum porro in omnibus supra descriptis testimoniis non reperiatur Spiritus per solam „esse“ dictionem dictus esse

---

¹⁾ Cfr. supra c. 13 sq.

ἔστιν οὐ καὶ διὰ τοῦ ἀναβλύζειν καὶ ἐκλάμπειν καὶ προερχεῖσθαι καὶ προχεῖσθαι, ἰσχυρὸν πάντως εἰς ἀπόδειξιν ἔσται τοῦ εἶναι καὶ ταῦτα δηλωτικά, τοῦ φυσικῶς αὐτὸ καὶ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐὰν διὰ τινων γραφικῶν ῥητῶν φανεῖη λαμβανόμενα τοῖς Θεολόγοις ταῦτα, εἰς δηλώσιν καὶ τῆς ἐκ πατρὸς φυσικῆς τοῦ υἱοῦ καὶ οὐσιωδούς ὑπάρξεως. ἐὰν γὰρ τὸ ἐκλάμπειν παρὰ πατρὸς τὸν υἱόν, ἐὰν τὸ προερχεῖσθαι παρὰ πατρὸς τὸν υἱόν, καὶ τὰ ἄλλα δηλώσιν, οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸν ἐκ πατρὸς, πρόδηλον ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα ἐκλάμπει καὶ προχεόμενον καὶ προερχόμενον ἐκ τοῦ υἱοῦ, φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ ἔστιν. οὐ γὰρ ἀνυπόστατος ἡ ἐξ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόχυσις καὶ πρόεσις καὶ ἐκλαμψις νοηθῆσεται, ὥσπερ οὐδὲ ἡ ἐκ πατρὸς τοῦ υἱοῦ. σκόπει οὖν. αὐτίκα ὁ ἅγιος Κύριλλος¹⁾ ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων τῶν περὶ τῆς ἀδιότητος τοῦ υἱοῦ, οὐ ἡ ἀρχὴ Πηγὴ σοφίας καὶ ζωῆς καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ Θεός, φησὶν· Ἦν ἄρα τῷ γεννήσαντι συναίδιος ὁ υἱός, ὥσπερ ἀπὸ τινος πηγῆς τῆς πατρῆας ἀνα-

ex Filio naturaliter et essentialiter, sed in aliquibus quoque per illas, „emanare, elucere, provenire, profundi“, prorsum maximam vim habebit ad demonstrandum, eas identidem significare, naturaliter illum et essentialiter esse ex Filio, si per quaedam scripto tradita dicta apparuerit, easdem a Theologis assumi, ad notandam ex Patre naturalem Filii et essentialem existentiam. Etenim si elucere ex Patre Filium, si provenire ex Patre Filium, et alia indicant, eum essentialiter esse ex Patre, manifestum remanet et Spiritum elucentem, emanantem, provenientem ex Filio naturaliter et essentialiter ex eo esse. Neque enim sine hypostasi ex Filio Spiritus effusio, emissio et effusio intelligetur, quemadmodum neque Filii ex Patre. Et attento animo esto. Sanctus Cyrillus in uno ex Capitibus, quae ille de aeternitate Filii concinnavit, et incipit: „Fons sapientiae et vitae vocatur Deus, et est,“ ait: „Erat igitur genitori coaeternus filius, veluti a quodam fonte paterna essentia

¹⁾ De D. Cyrillo cfr. *Leonis Allatii Vindiciae Synodi Ephesinae* p. 81 sq.

ται¹⁾. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἄλλ' ἐρεῖ τις. οὐκοῦν φάμεν δύο εἶναι υἱοὺς. καὶ πῶς μονογενῆς; μανοῦνγε σὺ τίς εἰ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ τὸν μὲν υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνᾳ πίστει νοοῦμεν ὑπὸ τῶν ἀγίων φωτεινὰ, φωτοδότα, φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. καὶ μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας, ἔστι φῶς τρίτον παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ. ὃν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξαζόν ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινες· Τοῖνον πατήρ ἦν ἀεὶ, καὶ υἱός ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνέει. ἐπισφράγισμα τούτοις καὶ τὸ τοῦ δογματικωτάτου Νύσσης ρητὸν, ὅπερ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν, ὁμιλίας, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγίᾳ

---

dicet nescio quis. Igitur dicimus duos esse Filios, et quomodo unigenitus? Atqui tu quis es, qui cum Deo contendis? Etenim si Filium vocat ex se ipso, Spiritum sanctum ex utrisque, quae solummodo fide a Sanctis percipiuntur, luminis ipsa plena, lumen aliis impertientia, splendidam habent operationem.“ Et paucis annexis: „Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est lumen tertium a Patre et Filio. Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere, neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit, et ex quo accipit, neque Filium et Patrem nisi Spiritus sanctus, qui vere glorificat, qui omnia edocet, qui ex Patre et Filio.“ Et post pauca: „Igitur Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus ex Patre et Filio spirat.“ His omnibus in astruendis dogmatibus accuratissimi Nysseni dictum veluti sigillum apponatur, qui in Orationem Dominicam expositione, Homilia cuius principium est: „Cum magnus ille Moyses adduceret in

---

¹⁾ Ex Ancorato n. 67. Adv. Haeres. Lib. III Tom. I. S. *Epiphanius*. Opp. ed. *Petavi*. pag. 881.

τὸν Ἰσραηλίτην λαὸν¹⁾), εὐρηται οὕτως ἐπὶ λέξεων ἔχον· Τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. εἰ γὰρ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. οὐκοῦν τὸ μὲν πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄν, καὶ Χριστοῦ πνεῦμά ἐστιν. ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκ ἔστι καὶ τοῦ πνεύματος οὔτε ἔστιν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὐτῇ. τοσοῦτοι μὲν ὄν καὶ τοιοῦτοι οἱ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν εἰπόντες, ὧν οἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν εἰρήκασιν, ὡς μηδὲν διαφέρον ἡγούμενοι, ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἰπεῖν, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ. καὶ τισι τοῦτο διαφέρον δοκεῖ, περὶ ὧν εἰπεῖν ἡμῶς βραχὺ ἄττα οὐκ ἄκαιρον.

29. Ἐπεὶ γὰρ μυριαχοῦ τῶν οικείων γραφῶν, αἱ καὶ προανατάχθησαν, ὁ ἅγιος Κύριλλος εὐρηται λέγων, τὸ πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἔδοξε τισιν εἰπεῖν, ἄλλο εἶναι τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. καὶ ὅτι

---

mystagogiam, quae in monte absolvenda erat, populum Israëliticum," haec ad verbum expressit: „Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse omnium astipulatu confirmatur. Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic non est illius. Itaque Spiritus, qui ex Deo est, et Christi Spiritus est, Filius vero ex Deo cum sit, non est neque Spiritus neque dicitur, et correlativa haec series non convertitur.“ Tot igitur tantique sunt, qui ex Filio et ex essentia Filii Spiritum esse docuerunt: quorum alii ex Filio, alii ex essentia Filii Spiritum esse affirmarunt, nullum esse discrimen rati, sive ex Filio Spiritum dicas, sive ex essentia Filii. Licet nonnullis id aliud atque aliud esse videatur, de quibus quaedam sed brevissime disserere non intempestivum fuerit.

XXIX. Cum enim innumeris in locis propriarum descriptionum, quas ordine suo supra digessimus, Sanctus Cyrillus reperiatur dicens, Spiritum existere ex essentia filii, visum est aliquibus asserere, aliud esse existere, et aliud existentiam

---

¹⁾ S. Gregorii Nysseni περὶ εὐχῆς μυριαχὺς Orat. II. Opp. ed. Morell. I, 728 sq. Ang. Mm. Nova Patrum Bibliotheca. Tom. IV pag. 58.

μέν ἐστι τὸ ὑπάρχον ἐκ τινος, μὴ ἔχον δὲ καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐξ αὐτοῦ. ἀληθὲς τοῦτο, καὶ δέχομαι καὶ αὐτός, καὶ μαρτυρήσει μοι τοῦτο τὸ ὑπάρχον ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως, ὡς ἐξ αὐτῆς τυχὸν ὠρμημένον, καὶ τὸ ἐκ τοῦδε τοῦ χοροῦ ὑπάρχον, τὸ σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐξ ὧν ὁ χορὸς, συμπληροῦν τὸν χορὸν, καὶ ἀπλῶς πᾶν τὸ ἐξωτερικῶς ἔκ τινος ὑπάρχον, καὶ μὴ οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ. τὸ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον τινός, πῶς ἂν εἴη ἄλλο τι, ἢ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν ἐξ ἐκείνου, οὐ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐστίν; τὸ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ βοός, βοῦς ἐστὶ, καὶ τὴν ὑπαρξιν πάντως ἐκ τοῦ βοός ἔχει, οὐ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ. καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀνθρώπος ἐστὶ, καὶ τὴν ὑπαρξιν πάντως ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει, οὐ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ. διὰ γοῦν ταῦτα οὐκ ἀρᾷσκει μοι τὸ νόημα τῶν λεγόντων ἀπλῶς οὕτω καὶ ἀδιορίστως, ἄλλο εἶναι τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. τὸ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τινός ὑπάρχον, καὶ ἐνουσίως καὶ ἐνυποστάτως ὑπάρχον ἐξ αὐτοῦ νοηθῆσεται. Οἱ δὲ τοῖς Ῥωμαίοις ἐριστικῶς ἀντιλέγοντες τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν παριδόντες, ἥτις ἦν τὸ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας

---

habere: et esse aliquid quod existit ex aliquo, sed non habens existentiam ab eo. Verum hoc est, nec ipse abauo, mihique astipulabitur, quod existit ex hac urbe, ex ea suam originem agnoscit, et quod ex hoc choro existit, cum aliis, ex quibus chorus constat, chorum replet: et, ut verbo expediam, quod externe ab aliquo existit, et non essentialiter ab ipso. Veruntamen quod ex essentia alicuius est, quomodo fuerit aliud, quam illud quod existentiam ex eo habet, cuius ex essentia est? Etenim quod ex essentia bovis est, est bos, et existentiam prorsus possidet ex bove, ex cuius essentia est: Et quod ex essentia hominis, homo est, et existentiam omnino habet ex homine, ex cuius essentia est. Propterea non arridet mihi eorum sententia, qui tradunt simpliciter atque indistincte, aliud esse existere, et aliud existentiam habere. Nam quod ex essentia alicuius est, et in essentia et hypostasi ex eo existere deprehendetur. Qui vero Romanis contentiose contradicunt, vero intellectu despecto, qui est, dicere Spiritum et

τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁμῶς μὴ δύο νοεῖσθαι τὰ τοῦ πνεύματος αἰτία, διὰ τὸ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον¹⁾ τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν. οὐδεὶς γὰρ ὁκνος τὰ αὐτὰ πολλάκις τῷ λόγῳ ἀνακυκλοῦν, ὁπηνίκα οὐδὲν ἔστιν εἰπεῖν αὐτοῦ καιριώτερον, εἰς ἄλλας ἀτόπους ἐννοίας παρεβιάσαντο τὴν ἀντίρρῃσιν, διαφορὰς ἀναπλάττοντες, τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα²⁾).

30. Καὶ ἵνα τὸ ἐκ τῆς πεπλασμένης ταύτης διαφορᾶς ἀναφανείη ἄτοπον, ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ἐρωτηθῇτω, ἐν ἰδικῇ ἐννοίᾳ τὴν οὐσίαν νοεῖ τοῦ πατρὸς παρὰ τὴν ὑπόστασιν, καὶ οὕτω λέγει τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἄλλης τινὸς ἀναφανισμένης ἐννοίας, ἣ εἴπερ ἔλεγεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἣ ἐν τῷ λέγειν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι πνεῦμα, οὐκ ἀνυπόστατον, ἀλλ' ἐνυπόστατον τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν νοεῖ; εἰ γὰρ ἐκ τῆς

---

ex Filio, et ex essentia Filii, et nihilominus non duas intelligere causas Spiritus, propter dictum magni Basilii asserentis, „quod a Filio dicitur esse, ad primam causam Patrem relationem habet,“ neque enim molestum est saepenumero eadem oratione repetere atque inculcare, cum eo opportunius dictum aliud non suppetat, in absurda alia atque alia commenta contradictionem per vim adegerunt; discrimina comminiscentes inter, ex essentia Filii, et ex hypostasi illius spiritum dici.

XXX. Et ut ex conficto isto discrimine magis ac magis absurditas pateat: Qui dicit, ex essentia Patris Spiritum procedere, interrogetur, An in speciali intelligentia essentiam concipit Patris absque hypostasi, et dum dicit ex essentia Patris illum procedere, quasi alia quaedam esset notitia, quam si diceret, ex hypostasi ipsius procedere, an verò cum dicit, ex essentia Patris Spiritum sanctum procedere non sine hypostasi, sed cum hypostasi Patris essentiam intelligit? Nam si ex es-

¹⁾ S. Basilii M. adv. Eunomium Lib. II. s. f. Opp. I, 750.

²⁾ Cfr. Ioannis Theologi disput. in Concil. Florentin. Sess. XIX. Harduin. IX, 217 sq.

ἐνυποστάτου οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα δηλοῖ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγων αὐτὸ, οἴχεται τὸ σεμνὸν ἐκεῖνο νόημα τῶν λεγόντων, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγουσιν αἱ γραφαὶ ἀναπηγάξειν καὶ ἀναβλύζειν τὸ πνεῦμα, οὕμενον ἐκ τῆς ὑποστάσεως, κέντεῦθεν παραβιάζοντων, μὴ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. καὶ λοιπὸν, εἴπερ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς λέγων αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τῆς ἐνυποστάτου λέγει καὶ οὐκ ἀνυποστάτου, οὐ γὰρ ἐστὶν ἀνυπόστατος ἢ τοῦ πατρὸς οὐσία, παντί που δῆλον, ὥς ὁ αὐτὸς κρατήσῃ λόγος, καὶ ὁπηνίκα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ἀναπηγάξειν τὸ πνεῦμα λέγεται καὶ ἀναβλύζειν, ὅτι καὶ ἐκ οὐσίας τοῦ υἱοῦ ἐνυπόστατος, ὥσπερ ἢ τοῦ πατρὸς. εἰ δὲ εἰς λόγους ἰδικῆς ἐννοίας θέλουσιν οἱ ταῦτα λέγοντες ἐκλαμβάνειν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἢ εἴπερ ἐλέγγοτο ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐδὲν ἦτιον καὶ πάλιν ἀλλοσκοῦνται ἐξ ἐναντίων δογματίζοντες, ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς γὰρ οὐσίας καὶ τοῦ υἱοῦ ἀναβλύζει τε καὶ πηγάζει. καὶ εἶγε κατὰ τοὺς τὰ τοιαῦτα τεχνολογούντας, ὁπηνίκα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας

---

sentia Patris in hypostasi esse Spiritum indicat, qui ex essentia Patris illum asserit procedere, actum esset de gravi illa ac veneranda sententia affirmantium ex essentia Filii, ut tradunt scripturae, effundi et emanare Spiritum, non vero ex hypostasi, indeque per vim concludentium, Spiritum non esse et ex Filio: et tum, qui ex essentia Patris contendit eum procedere, ex essentia in hypostasi et non absque hypostasi dicit: neque enim sine hypostasi est Patris essentia, et apertissimum omnibus remanet, eandem vim orationi inesse, et cum ex essentia Filii effluere Spiritus dicitur et emanare, quod essentia Filii, quemadmodum et Patris in hypostasi est. Quodsi in ratione specialis intelligentiae, qui haec efferunt, concipere intendunt, ex essentia Patris Spiritum sanctum procedere, quasi diceretur, ex hypostasi illius procedere, et iam peraequa ratione comprehenduntur ex semetipsis decernentes, Spiritum esse et ex Filio, ex Patris enim essentia et Filii effluit, emanatque. Et, si aequae atque illi, qui in similibus argutantur, affirmant, cum

τοῦ πατρὸς λέγεται, ὁ τῆς ὑποστάσεως οὐ συμπαλαμβάνεται λόγος. καὶ αὐτὸ ὁμηνίκα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεται, ἡ τῆς ὑποστάσεως ἔννοια χώραν οὐκ ἔχει, ἀναμφιβόλως καὶ οὕτω ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. ἐκ τῆς οὐσίας γὰρ τοῦ πατρὸς εἰπόντες οἱ Ἅγιοι καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ εἶπον, καὶ οὔτε ἐπὶ πατρός, οὔτε ἐπὶ τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως ἐμνημόνευσαν.

31. Ἄλλ' ἐνταῦθα τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν πάντα διαπορούτων ἀνακίπτει πάλιν ἀπόρημα, καὶ φασὶν. εἴπερ ἄλλο ἐστὶν οὐσία, καὶ ἄλλο ὑπόστασις, πῶς οὐ διαφέρει τὸ πῇ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, πῇ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως λέγειν; ἡμεῖς δὲ τὰ τοιαῦτα παιζόντων μᾶλλον ἢ σπουδαζόντων διαγινώσκομεν. ἔδει γὰρ τοὺς τοιούτους διανοεῖσθαι, ὡς εἰ καὶ ἄλλο μὲν ἐστὶν οὐσία, ἄλλο δὲ ὑπόστασις ἐπὶ ὅλης εἰρημένα τῆς θεότητος· τὸ μὲν γὰρ δηλοῖ τὸ ἐν τῇ τριάδι μοναδικόν, ὅπερ ἐστὶν ἡ μία οὐσία τῆς θεότητος, τὸ δὲ τὸ ἐν τῇ μονάδι τριαδικόν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τῆς μιᾶς οὐσίας εἰς τρία πρόσωπα διαίρεσις ἀδιαιρέτος, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὅλως εὐσεβοῦς ἐννοίας ἐχόμενον, ἢ ἀνυπόστατον νοεῖσθαι τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν, ὁμηνίκα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς θεολογῶν λέγει τις, ἡ

ex essentia Patris dicitur, nullo modo comprehendi rationem hypostaseos, rursumque cum ex essentia Filii dicitur, hypostaseos intelligentiam locum non habere, absque dubio et hoc pacto Spiritus est ex Patre et ex Filio. Patres etenim qui dicunt ex essentia Patris, iidem et ex essentia Filii dixerunt, et neque in Patre neque in Filio hypostaseos meminere.

XXXI. Sed hic ingens illa eorum qui de omnibus haesitant, emergit iterum dubitatio, aiuntque: Siquidem aliud est essentia, et aliud hypostasis, qua de causa non differt, aliquando ex essentia, aliquando ex hypostasi dicere? Nos vero similia ludentium magis quam studentium esse contendimus. Nanque hisce considerandum esset, si aliud est essentia, aliud hypostasis, de universa Deitate dictata: hoc enim notat unum, quod in Triade est, quae est una Deitatis essentia, illud trinum in unitate, quae est unius essentiae in tres personas divisio indivisa; et a piis cogitationibus alienum est, vel sine hypostasi Patris essentiam intelligi, cum ex essentia Patris de rebus

ἀνούσιον τὴν ὑπόστασιν, ὁπηνίκα ἐκ τῆς ὑποστάσεως φάσκη, ἵνα μὴ καὶ διαφόρους γεννήσεις τοῦ ἐνὸς υἱοῦ ἐκ τοῦ ἐνὸς πατρὸς δώσει νοεῖσθαι ὁ ταῦτα λέγων, διὰ τὸ πῇ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς θεολογεῖσθαι γεννώμενον τὸν υἱόν, πῇ δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπερ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν ἀναντιρρήτως δηλωτικόν, καὶ διαφόρους ἐκπορεύσεις τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, διὰ τὸ πῇ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς θεολογεῖσθαι τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον, πῇ δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς. ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἄλλο ἐστὶ τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν, δέδεικται, ἐκ τε τοῦ μὴ δύνασθαι τι ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν τινὸς ἀνουςίως καὶ ἀνυποστάτως, καὶ ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι ἢ ἀνυπόστατον τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν νοεῖν, ὁπηνίκα τις ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς λέγῃ τὸ πνεῦμα, ἢ ἀνούσιον τὴν ὑπόστασιν, ὁπηνίκα ἐκ τοῦ πατρὸς, τουτέστι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως εἶναι λέγῃ αὐτό.

32. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐπὶ πᾶσι τῶν ἀναγεγραμμένων ῥητῶν¹⁾ εὔρηται τὸ πνεῦμα διὰ μόνης τῆς τοῦ ὑπάρχειν λέξεως λεγόμενον ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, ἀλλ'

---

divinis tradens quispiam dicit, vel sine essentia hypostasim, cum ex hypostasi dicit, ne diversas ac varias unius Filii ex uno Patre generationes insinuare videatur, qui similia profert, quod aliquando ex essentia Patris genitum Filium asserat, aliquando ex Patre, quod sine ulla contradictione hypostasim notat, et diversas processiones Spiritus ex ipso Patre, quod aliquando ex essentia Patris Spiritus procedere affirmetur, aliquando ex Patre. Verum non aliud esse, existere, et aliud existentiam habere, demonstratum est ex eo, quod non possit aliquid ex essentia alicuius esse sine essentia et hypostasi; et quod fieri nequit, ut aut sine hypostasi Patris essentia concipiatur, cum quispiam asserit, ex essentia Patris Spiritum, aut sine essentia hypostasin, cum ex Patre, hypostasi paterna nempe, esse eundem dicit.

XXXII. Cum porro in omnibus supra descriptis testimoniis non reperiat Spiritus per solam „esse“ dictionem dictus esse

---

¹⁾ Cfr. supra c. 13 sq.

ἔστιν οὖν καὶ διὰ τοῦ ἀναβλύζειν καὶ ἐκλάμπειν καὶ προερχεῖσθαι καὶ προχεῖσθαι, ἰσχυρὸν πάντως εἰς ἀπόδειξιν ἔσται τοῦ εἶναι καὶ ταῦτα δηλωτικά, τοῦ φυσικῶς αὐτὸ καὶ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐὰν διὰ τινων γραφικῶν ῥητῶν φανείη λαμβανόμενα τοῖς Θεολόγοις ταῦτα, εἰς δηλώσιν καὶ τῆς ἐκ πατρὸς φυσικῆς τοῦ υἱοῦ καὶ οὐσιώδους ὑπάρξεως. ἐὰν γὰρ τὸ ἐκλάμπειν παρὰ πατρὸς τὸν υἱόν, ἐὰν τὸ προερχεῖσθαι παρὰ πατρὸς τὸν υἱόν, καὶ τὰ ἄλλα δηλώσιν, οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸν ἐκ πατρὸς, πρόδηλον ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα ἐκλάμπει καὶ προχεόμενον καὶ προερχόμενον ἐκ τοῦ υἱοῦ, φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ ἐστίν. οὐ γὰρ ἀνυπόστατος ἢ ἐξ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόχυσις καὶ πρόσσις καὶ ἐκλαμψις νοηθήσεται, ὥσπερ οὐδὲ ἢ ἐκ πατρὸς τοῦ υἱοῦ. σκόπει οὖν. αὐτίκα ὁ ἄγιος Κύριλλος¹⁾ ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαιῶν τῶν περὶ τῆς ἀδιότητος τοῦ υἱοῦ, οὐ ἢ ἀρχή· Πηγὴ σοφίας καὶ ζωῆς καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ Θεός, φησὶν· Ἦν ἄρα τῷ γεννήσαντι συναίδιος ὁ υἱός, ὥσπερ ἀπὸ τινος πηγῆς τῆς πατρῆας ἀνα-

---

ex Filio naturaliter et essentialiter, sed in aliquibus quoque per illas, „emanare, elucere, provenire, profundū“, prorsum maximam vim habebit ad demonstrandum, eas identidem significare, naturaliter illum et essentialiter esse ex Filio, si per quaedam scripto tradita dicta apparuerit, easdem a Theologis assumi, ad notandam ex Patre naturalem Filii et essentialem existentiam. Etenim si elucere ex Patre Filium, si provenire ex Patre Filium, et alia indicant, eum essentialiter esse ex Patre, manifestum remanet et Spiritum elucentem, emanantem, proveniente ex Filio naturaliter et essentialiter ex eo esse. Neque enim sine hypostasi ex Filio Spiritus effusio, emissio et effusio intelligetur, quemadmodum neque Filii ex Patre. Et attento animo esto. Sanctus Cyrillus in uno ex Capitibus, quae ille de aeternitate Filii concinnavit, et incipit: „Fons sapientiae et vitae vocatur Deus, et est,“ ait: „Erat igitur genitori coaeternus filius, veluti a quodam fonte paterna essentia

---

¹⁾ De D. Cyrillo cfr. *Leonis Allatii Vindiciae Synodi Ephesinae* p. 81 sq.

βλύζων οὐσίας. ὅρα ἐνταῦθα ὡς ἀπὸ τινος πηγῆς τῆς πατρῆας οὐσίας ἀναβλύζοντα τὸν υἱὸν καὶ ἐφίστα τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ ἀναβλύζειν τὸν υἱὸν ἐκ τῆς πατρῆας οὐσίας, τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστατῶς αὐτὸν ἐκείθεν εἶναι δηλοῖ. ὅπερ ἀρμυδιῶς νοηθήσεται, καὶ ὅταν ἀναβλύζον τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας λέγεται τοῦ υἱοῦ. πάλιν ὁ αὐτὸς μέγας Κύριλλος ἐν ἄλλῳ Κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου τῶν Θησαυρῶν¹⁾, καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ, καὶ πολλαχοῦ ἐν ἄλλῳ φησὶν· Ὁ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας προελθὼν λόγος. Τί ἐστὶν ἄλλο τὸ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας προελθὼν λόγος, ἢ ὅτι ὁ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας οὐσιωδῶς ὑφίσταται λόγος. εἰ δὲ τοῦτο, πάντως οὐσιωδῶς νοηθήσεται καὶ τὸ πνεῦμα προερχόμενον, ἢ καὶ προὐκὸν ἐξ υἱοῦ. ὁ αὐτὸς ἐν ἄλλῳ τῶν αὐτῶν Κεφαλαίων, καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ, καὶ πολλάκις ἐν ἄλλῳ φησὶν· Ὁ πατὴρ ἐξέλαμψεν ἐξ ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν ἀμερίστως καὶ ἀδιωστῶς. καὶ διὰ τοῦτο ἡμεῖς τὴν τοῦ πνεύματος ἐκλαμψιν ἐξ υἱοῦ οὐσιωδῶς νοοῦμεν καὶ ἐνυπόστατον, ὥσπερ καὶ ἡ ἐκ πατρὸς ἐστὶν ἐκλαμψις τοῦ υἱοῦ, ἀμερίστος καὶ ἀδιάστατος καὶ οὐσα καὶ λεγομένη.

---

emanans.“ Vide hic, veluti a quodam fonte paterna essentia Filium emanantem, et sententiae animum adverte; emanare Filium ex paterna essentia, essentialiter et cum hypostasi eum inde esse notat, quod aptissime accommodabitur, cum et Spiritus ex essentia Filii emanare dicitur. Iterum idem magnus Cyrillus in alio Capite primi Thesaurorum libri, et rursus in alio, et saepius in alio scribit: „Quod ex Patris essentia provenit Verbum.“ Quid aliud fuerit, quod ex Patris essentia provenit Verbum, quam ex Patris essentia essentialiter Verbum subsistens? Id si ita est, omnino essentialiter concipietur et Spiritus proveniens aut progrediens ex Filio. Idem in alio eorundem Capitum, item in alio, et saepenumero in alio: „Pater eluminavit ex se ipso Filium indivise et inseparabiliter.“ Proptereaue nos Spiritus eluminationem ex Filio essentialem intelligimus et cum hypostasi, quemadmodum est et ex Patre Filii eluminatio, quae indivisa et inseparabilis et est et dicitur.

---

¹⁾ Opp. II, 144 sq.’

33. Καὶ τὸ παρὸν δὲ τῆς θεωρίας τοῦ λόγου μέρος γινέσθω ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι. τὰ λειτουργικὰ πάντα ὑπάρχουσι πνεύματα, Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, Ἀρχαὶ τε καὶ Ἐξουσίαι, Θρόνοι καὶ Κυριότητες. ὑπάρχει δὲ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τοὺς οὕτω θεολογήσαντας Πατέρας ἡμῶν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. ἀλλὰ τὰ μὲν λειτουργικὰ πάντα πνεύματα ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχει καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὡς ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ ποιήματα καὶ δημιουργήματα, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχει καὶ τοῦ υἱοῦ, ὡς ἐν τῆς τριάδος καὶ συμπληρωτικὸν τῆς τριάδος. ὅτι γοῦν τὰ μὲν λειτουργικὰ πνεύματα ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχει καὶ τοῦ υἱοῦ ὡς ποιήματα καὶ δημιουργήματα, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχει καὶ τοῦ υἱοῦ, ὡς ἐν τῆς τριάδος, καὶ συμπληρωτικὸν τῆς τριάδος, οὐκ ἔδει πάντως μὴ ζητῆσαι καὶ ἀκριβώσασθαι τοὺς ἐξισταστικὰς τῶν Πατέρων καὶ Θεολόγων, διὰ τοιαύτης λέξεως παραστῆσαι τὸ τῶν τοιούτων ὑπάρξεων διάφορον, ἥς οὐδεμία τις ἑτέρα λέξις ἐν πάσαις λέξεσιν ἀπολειφθῆναι ἐμὴν τῆς διαφορᾶς ἐμφαντικωτέρα. ὡς γοῦν ἐμοὶ καὶ τῇ ἀληθείᾳ

XXXIII. Praesens etiam speculationis pars ex Patre et Filio in sancto Spiritu absolvatur. Qui administrant omnes Spiritus, sunt Angeli, Archangeli, Principatus, et Potestates, Throni, et Dominationes: est vero et ipse Spiritus sanctus, ut Theologi Patres nostri decreverunt, ex Patre et Filio: sed administratorii omnes Spiritus sunt ex Patre et ex Filio tanquam factore, et opifice creaturae, et opificia; Spiritus autem sanctus est ex Patre et Filio, veluti Triadis unus et Triadis complementum. Quod itaque administratorii Spiritus ex Patre sunt et ex Filio veluti creaturae et opificia, et Spiritus sanctus ex Patre est et ex Filio, veluti unus Triadis et Triadis complementum, prorsus quaerendum erat, accurateque diiudicandum ab harum rerum exactissimis cognitoribus Patribus et Theologis, quibusnam vocibus similium existentiarum diversitas dignosceretur, quibus nulla melior in vocibus omnibus relinqui debuerat, discriminis significantior. Ut igitur mihi et ve-

δοκεῖ, ἐν οὐδεμιᾷ τινὶ ἄλλῃ λήξει διατρανωῶσαι καθαρότερον ἔχον τὸ διαφορον, τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα, πρὸς τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχειν τὰ λειτουργικὰ πνεύματα, ἀλλ' ἐν μόνῃ ταύτῃ, ὡς πασῶν τῶν ἄλλων κυριωτέρᾳ, τῇ λεγούσῃ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. εἰ μὴ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐθεολόγησαν οἱ Πατέρες, πῶς ἂν ἄλλως κυριωτέρως παραστήσῃ ἔχον τὴν αὐτοῦ διαφορὰν πρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα, ἅτε καὶ αὐτῶν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ὑπαρχόντων; οἱ γοῦν λέγοντες τὸ ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, μὴ δηλοῦν αὐτὸ τὸ τοῦ πνεύματος οὐσιωδὲς καὶ ἐνυπόστατον, τοσοῦτον μοι δοκοῦσιν τῆς ἀληθείας ἐσφαλθῆναι, ὡς τῆς θεότητος αὐτῆς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἄλλοτριοῦν. κατὰ τί γὰρ ἂν ἄλλο καὶ πιστευθεῖν Θεὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ τις καὶ καρδίᾳ πιστεύσειεν ἀκριβῶς, καὶ χεῖλεσιν ὁμολογήσει καθαρώς ἐκ τῆς θείας οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστατῶς προῖέναι αὐτό; ὅσοι γὰρ τῶν Πατέρων τὸν κατὰ τῶν Πνευματομάχων ἀγαῶνα ἐν

---

ritati videtur, nulla alia dictione aptius exprimere potuerunt differentiam ex Patre et Filio existentiae Spiritus, et ex Patre et Filio existentiae administratoriorum Spirituum, nisi hac sola, veluti reliquis aliis magis propria, quae tinniret, ex essentia Patris et Filii esse Spiritum sanctum. Etenim si ex essentia Patris et Filii Spiritum esse Patres non decrevissent, quomodo aptius illius differentiam et administratoriorum Spirituum representassent, cum et ipsi sint ex Patre et ex Filio? Qui itaque dictitant, existentiam Spiritus ex essentia Patris et Filii non inferre ipsius Spiritus essentiam et hypostasim, tantumdem mihi videntur a veritate aberrare, quantum est a Deitate Spiritum sanctum deicere. Quo enim alio credetur Deus Spiritus, nisi quis et ex corde accurate crediderit et labiis pure confessus fuerit, ex divina essentia Patris et Filii essentialiter, et in hypostasi eum provenire? Patres siquidem, qui adversus Spiritus hostes certamen propriis temporibus iniere, nullam

ἰδίῳ καιροῖς συνεστήσαντο, οὐδεμίαν ἄλλην ἀποδείξεως ἐποίησαντο ὕλην, τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα Θεόν, ἀλλ' ἢ μόνον αὐτὸ, τὸ ἀπὸ Θεῶν ἀποδεδειχέναι γραφῶν, ἐκ τῆς Θείας οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. οἱ γοῦν ταῖς ἀμέτροις καὶ παντὸς ὕψους καὶ βάθους ὑπερ-εκτεινομέναις λεπτότησι τῶν νῦν Θεολογιῶν ἐμβαδύνοντες, σκοπεῖτασαν, μήποτε τὸ τῶν λεπτολογιῶν ἄμετρον παρασύρη αὐτοὺς τῆς ὁδοῦ τῶν Πατέρων, οἵτινες ἀπεριέργως οὕτω, καὶ ὡς αὐτοῖς δοκεῖ παχυλῶς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶπον εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ τῶν Ῥωμαίων μὴ κατηγορεῖτασαν μάτην, οἱ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, καὶ εἰς ἐξήγησιν τῆς λέξεως ἐν τῇ ἑαυτῶν ὑπεραπολογεῖσθαι τιθέμενοι, τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν, ὅλον χορὸν Πατέρων διαλαμψάντων ἐπὶ Θεολογίᾳ τῆς ἑαυτῶν ἀπολογίας προϊστώσιν. ἀλλ' οἱ μὲν λέγοντες, μὴ τὸ οὐσιωδὲς καὶ ἐνυπόστατον δηλοῦσθαι τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ Θεολογεῖσθαι αὐτὸ προερχόμενον, οὕτω τὸ μέγιστον τῆς εὐσεβείας, ὡς ἔρημεν, κολοβοῦντες λανθάνουσιν, ἅτε τὴν τῆς λέξεως παρασαλεύοντες δύναμιν,

aliam suae demonstrationis materiam assumpserunt, Spiritum esse Deum, nisi illud tantummodo e divinis literis demonstrando, ex divina essentia Patris et Filii esse Spiritum sanctum. In immodicās igitur et super altitudinem omnem et profunditatem extensas subtilitates huiusce temporis theologicarum tractationum sese immergentes, caveant, ne aliquando innumeris de minimis et frivolis disputationibus a via Patrum abripiantur, qui non admodum curiose et, ut illis complacitum fuerat, crasse, ex essentia Patris et Filii Spiritum esse asseruerunt: neque temere crimentur Romanos, qui ex Patre et Filio Spiritum dicentes procedere, et dictionis expositionem, dum semetipsos defendunt, apponentes, essentialiter et in hypostasi ex Patre et Filio Spiritum esse, integrum Patrum in rebus theologicis pertractandis praecipuorum chorum suae responsioni praeferunt. Qui vero contendunt, nec essentiam nec hypostasim Spiritus notari, cum ex essentia Patris et Filii ille proveniens asseritur, absque dubio potissimam pietatis partem, utcunque detruncant; tanquam qui dictionis notionem

ἐξ ἧς οἱ Θεολόγοι Πατέρες ἡμῶν, Θεὸν εἶναι τὸ πνεῦμα κατὰ πολλήν περιουσίαν τῆς ἀληθείας ἀπέδειξαν. ἃ δὲ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπόλογον συγκροτεῖ, τοιαῦδε καὶ τόσα, ἱκανῶς μοι ἔχουν δοκοῦντα πρὸς σύστασιν τοῦ καλῶς ἡμᾶς ἐλθεῖν ἐπὶ τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καταλλαγῆς¹⁾. τὰ γραφικὰ γὰρ πάντα

distorqueant, cuius vi Patres nostri Theologi Deum esse Spiritum cum multo veritatis emolumento demonstrarunt. Haec porro nostram causam sustinent ac tuentur, satisque esse mihi videntur ad corroborandum, probe a nobis cum Romana Ecclesia pacem initam fuisse. Namque omnia scripto tradita

¹⁾ Ἐν μὲν τῶν μυστικῶν εὐχῶν τῆς Θείας λειτουργίας τοῦ ἐν ἀγίοις μεγάλου Βασιλείου πρὸς Θεὸν τὸν πατέρα ἀποτεινομένη, οὕτως περὶ τῆς εἰσημέτης, τῆς ἐκ τοῦ φωτός τοῦ ἀληθινοῦ δηλαδὴ τοῦ υἱοῦ ἐμφανέως τοῦ ἁγίου πνεύματος κατὰ ῥῆμα διέξεισιν (ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία). Ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, ὃς ἐστὶν εἰκὼν τῆς σῆς ἀγαθότητος, θρασύς ἰσότυπος, ἐν ἑαυτῷ δεικνύς σε τὸν πατέρα, λόγος ζῶν, Θεὸς ἀληθινός, ἡ πρὸ αἰώνων σοφία, ζωὴ, ἁγιασμὸς, δύναμις, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, παρ' ὅ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξεράνη, τὸ τῆς ἀληθείας πνεῦμα, τὸ τῆς υἱοθεσίας χάρισμα, ὁ ἀρχαῖος τῆς μελλούσης πληρονομίας, καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ περὶ ταῦτα σκεπτέον, ὅτι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Θεάνθρωπος ὢν, καθὼς Θεὸς λόγος ὁ αὐτὸς ἐξ οἰκείου φωτός τῆς ὑπερφανούς μακαρίας αὐτοῦ φύσεως ἐκφαίνεται φυσικῶς κατ' ἰδίαν ὑπαρξίν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ γὰρ ἀδύνατόν τε ὡς ἐκ φωτός παρὰ τινος ἐκφαίνεσθαι μὴ φυσικῶς τε καὶ ἀμεριδῶς καὶ ἀνεξ-αντλήτως ἐνθεν πηγάζεσθαι, καὶ ὡς ἐκεῖνω συνυπαρκτόν τε καὶ σύγχρονον. καὶ καθὼς ἀληθὴς ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς τὴν θείαν ὑπεροχὴν τοῦ τοιοῦδε ἁγίου πνεύματος διὰ ζωῆς φωτὸς καλυτρώπως ἐρανέρωσε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, οὐ δουλοπρεπῶς δέ, ὡς ἑκάστος τῶν καθ' ἡμᾶς ἁγίων, ὅτι οὐ φιλεῖς ἄνθρωπος ἦν ὁ αὐτός, ἀλλὰ Θεὸς λόγος σεσαρκωμένος ὢν θεοπρεπῶς, ὡς ἐξ οἰκείου φωτός τῆς ὑπερθέου αὐτοῦ θεότητος πηγάζων αὐτὸ, ἦρουν ἐκφαίνων αὐτὸ φυσικῶς· ἅπερ ἀμφοτέρωθι δηλοῖ ἡ φαίνω φωτὴ. φαίνω γὰρ τὸ λάμπω φασί, καὶ φαίνω τὸ φανερῶ. διὸ καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ τοῦ πνεύματος λόγῳ· Τὸ αὐτὸ πνεῦμά, φησι, τοῖς μαθηταῖς κατὰ μέρος ἐπιδημιετῇ τῶν δεχομένων θανάμει παραμετρούμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, μετὰ τὸ πάθος, μετὰ τὴν ἀνάσταν τὰς δυνάμεις ἐπιτελοῦν, ἐμυροῦμενον, ἐν γλαῖσιν πυρίαις φαινομένου, καὶ ὑπὸ Ἰησοῦ κατ' ὀλίγον ἐκφαίνεται, ἀντὶ τοῦ, καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκφαίνεται, καταλίγον δὲ τῇ τῶν δεχομένων δηλονότι θανάμει παραμετρούμενον. ὅτι τρισῶς καθόσον οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ οἶοί τε ἦσαν χωρεῖν κατὰ καιροὺς τρεῖς, ὡς φησὶν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τῆς Πεντηκοστῆς λόγῳ, πρὶν δοξασθῆναι Χριστὸν τῷ πάθει, μετὰ τὸ δοξασθῆναι

τῶν Ἀγίων ἐξηπλώθη ῥητὰ, ὅπως ἂν πρὸς τε τοὺς νῦν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τε τοὺς μετ' ἡμᾶς παραστήσασιν, ὡς ἐξ

dicta digesta sunt, ut tum praesentibus, tum futuris hominibus comprobaremus, Satanica improbitate, et nulla rationali de

τῇ ἀναστάσει, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασιν, ἢ ἀποκατάστασιν, ἢ ὅτι χρὴ λέγειν. ὁπλοὶ δὲ ἡ πρώτη τῶν νόδων καὶ ἡ τῶν πνευμάτων καθαρσίς, οὐκ ἂν πνεύματος δηλαδὴ γενομένη, καὶ τὸ μετὰ τὴν οἰκονομίαν ἐμφύσημα σαφῶς ὃν ἐμπνεύσεις θειότερα, ἦγουν σαφῶς ὃν ἀπεικόνισμα ἐμπνεύσεως θειοτάτου τοῦ πνεύματος, καὶ ὁ νῦν μερισμός τῶν πυρίνων γλωσσῶν, ὧ καὶ πανηγυρίζομεν, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἀμυδρῶς, τὸ δὲ δεύτερον ἐκτυπώτερον, τὸ δὲ νῦν ἦγουν τῶν πυρίνων γλωσσῶν, τελειότερον, ὡς παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, δηλονότι κατὰ φύσιν οὐρανόθεν ὡς ἐπηγγείλατο τοῖς μαθηταῖς ἐκπεμπόμενον. ὅθεν ἡ εὐσεβὴς τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία ἐν ἐνὶ τροπαρίῳ τῶν περὶ τῷ ἁγίου πνεύματος κανόνων πρὸς αὐτὸν τὸν Σωτῆρα ἡμῶν μελωδοῦσα οὕτως μελεῖ. Ἀναξ ἀνάκτων, οἷος ἐξ οἴου μόνος, λόγος προελθὼν πατὴρ ἐξ ἀναγίου, ἰσοθινὴς σου πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις νημερτὲς ἐξέπεμφας ὡς ἐνεργῆς, ἀντὶ τοῦ, νημερτὲς καὶ ὄντως καὶ φύσει καὶ ἀληθεῖα τὸ ἰσοθινὴς σου πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις κατ' ἰδίαν ὑπόσχεσιν ἐξ ἑαυτοῦ ἐπέμφας, ὡς καὶ ὁ Θεοπίσιος Πέτρος δημηγορῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν Ἰουδαίοις δι᾽ ὑποχρίζεται λέγων, ἐξ ἑαυτοῦ ἔχει τοῦτο, ὃ ὑμεῖς ἀκούετε καὶ βλέπετε. αὐτὸ γὰρ ἔστι τὸ, ἐξέχεε, καὶ οὐ μὴν ἐξώθεν, ὡς νοτὶν δίδωσιν, ἐξ ἑαυτοῦ λέγει ὁ Βουλγαρίας Θεοφίλατος. ὅθεν ἡ Ἐκκλησία ἐν ἐνὶ τῷ τῆς Πεντηκοστῆς ἀπολυτικῷ αὐτῆς πρὸς ἐναγγελίαν παραστάσιν τῆς τοιαύτης ἀληθείας οὕτως τῷ λαῷ ἐκφωνεῖ. Ὁ ἐν εἰδει πυρίνων γλωσσῶν καταπέμφας ἐπὶ τοῖς ἁγίοις σου Ἀποστόλους καὶ μαθητὰς τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου μητρὸς σου, καὶ τὰ λοιπὰ. ἐν εἰδει πυρίνων γλωσσῶν οὐρανόθεν κατέπεμφεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ταῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐνταῦθα θεολογεῖ ἡ ἀπὶ ὁρθοφρονούσα ἐν ἁπασιν εὐσεβὴς τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία, ἵνα μάθοιμεν, ὅτι οὐκ ἑτέρως ἐξ ἑαυτοῦ πέμπεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ὡς ἐκ πυρίνου θανάμεικ, τῆς θεϊκῆς φύσεως αὐτοῦ τε καὶ τοῦ πατρὸς, καθάπερ ἀναλόγως οὐδὲ φλόξ ἑτέρωθεν δύναται πέμπεσθαι κατὰ ἀκολουθίαν φυσικῆς πέμψεως, ἥτις δεῖ ἐν τῇ τριάδι νομίζεσθαι, ἢ ὡς πῦρ ἐκ πυρὸς κατὰ τὸ ρέδόμενον παρὰ τῆς τοιαύτης Ἐκκλησίας περὶ τοῦ τοιοῦτου ἁγίου πνεύματος, πῦρ ἐκ πυρὸς προῶν, καίτοι προῦσαι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν ὁ τῶν Ἀλεξανδρίων ποιητὴν, ὁ μέγας δηλαδὴ Κύριλλος ἐν τῷ τριακοστῷ κήρυγματι παραλαβὼν τῶν Θεσσαλῶν, οὐ τὸ ἐκπιτόλιμα, ἐκ τῆς οὐσίας πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. οὐ μόνος ὁ αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὁμοῦ ἢ ἅπασα φιλότητος σύλλογος τῶν Θεῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ οἱ αὐτῆς ἅγιοι ποιηταί, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τῷ πρὸς τὴν σὴν ἀγμωδύνην ἡμετέρῃ συνηγάματι προδήλως διὰ τῶν ἱερῶν αὐτῶν συγγραμμάτων δεδείχαμεν διαπερυσίως θεολογοῦσιν. Ex Simonis Constantinopolitani ad Ioannem Nomo-

ἐπηρείας σατανικῆς, καὶ ἐξ οὐδενὸς εὐλόγου αἰτίου αἱ ἐκκλησίαι ἀλλήλαις τοσοῦτον χρόνον ἐκπεπολέμωνται. καὶ εἰ μὲν οἱ τοῖς παροῦσιν ἐντυγχάνοντες λόγοις, εὐστόχως ἡμᾶς ἡγῆσαιντο τῆς τῶν καταστρωθέντων ὡδε γραφικῶν ῥητῶν διανοίας καταστοχάσασθαι, τῷ Θεῷ χάρις. εἰ δέ τισιν ἄλλως ἔχειν δοκεῖ τὰ περὶ αὐτῶν, τὸ μὲν αὐτεξούσιον τίς τούτων καὶ ἀφαιρήσεται, χρῆμα βασιλείον δοθὲν αὐτοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ; ὃ δὲ εἰπεῖν μοι ἔξεστιν ἀδελφικῶς ὑπερπονοῦντι αὐτῶν, σκοπεῖτωσαν, μήποτε αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν μαίνονται, εἴγε ἀρκοῦσαν ἔχει μανίας ἀπὸδειξιν, ὅσα ὁ χρόνος κακὰ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην μάχην, τῇ ἡμετέρῳ γένει ἀνέδειξεν.

34. Ἐπεὶ δ' ἐν ἀρχαῖς ὁ παρὼν οὗτος ἡμέτερος Λόγος πρὸς τῇ ἐκτίσει τῶν ῥήσεων ἐπηγγείλατο, καὶ τοὺς τοῦ σχίσματος ἀρχηγούς, καὶ ὅσοι τούτοις ἐπηκολοῦθησαν, ἀπελέγξαι, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς καὶ τῆς ἀληθείας ἐχόμενον εἶπον, ἐπ' οἷς συγγράμμασι κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς

---

causa Ecclesias inter sese per tantum tempus inimicitias exercuisse. Etsi qui Commentarium hoc nostrum percurrerint, existimabunt, nos ad dictorum hic exscriptorum sententiam exacte collimasse, Deo gratiae. Id si aliter nonnullis circa illa visum fuerit, eorum liberum arbitrium quis coget, rem regiam ipsis a Deo datam? Quod vero subest mihi fraterne pro illis indolenti dicere, considerent, ne ipsi in se ipsos insaniant, si satis copiosam insaniae demonstrationem habent, quot mala, post hoc Ecclesiasticum dissidium exortum, nostram nationem divexarunt.

XXXIV. Quando vero in principio haec nostra Oratio, ante dictorum expositionem promisit, auctores etiam schismatis, et illos qui eos secuti sunt, redarguere, veluti eos qui nihil neque sanum neque quod proxime ad verum accederet, in Commentariis adversus Romanam Ecclesiam posteris consig-

---

phylacem Epistola (Codex Vaticanus Gr. 1104. *Leo Allatus De Octava Synodo Photiana* pag. 455 sq.). Cfr. fragmenta quae adduximus in *Graeciae Orthodoxae* Vol. I Sect. II ad *Nicephori Blemmidae* Orat. I c. 10; necnon *Flosculus Veritatis* de Ecclesiarum Unione ex variis Orientalis Ecclesiae libris collectus, qui novis recensitis curis ex typographia S. Congr. de Prop. F. nuper prodiiit, pag. 16 sq.

ὀφειγόνους καταλελοιπίαισι, φέρε δὴ καὶ τὸ δεύτερον τοῦ χρέους ἀφοσιωτέον. ἵνα γὰρ μὴ τις οἰήσαιοτο, ὥς εἰ καὶ τὰ ἀναγεγραμμένα ῥητὰ ἔχει τὸ εὐλογοφανές, ἔστιν ὅμως ἐν τοῖς κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐκτεθεῖσι κατὰ τῶν Ῥωμαίων συγγράμμασι, τινὰς εὐρεθῆναι περικοπὰς τὸ εὐλογοφανές τῶν προανατεταγμένων τῇ περιόντι τῆς ἀληθείας ὥσπερ ἐπικρυπτούσας, δεῖ καὶ αἰτὰς ταύτας τὰς γραφάς, ὅσαις τέως ἡμῖν ἐξεγένετο ἐντυχεῖν, ἐπὶ τοῦ μέσου προθεῖναι, καὶ ἐκάστην ἀναλεγομένους περικοπὴν, στιχηδὸν ἐγκατατάξαι τῇ λόγῳ, καὶ ἀντιπροθεῖναι πᾶν, ὅπερ ἡμῖν σὺν Θεῷ δόξειεν εἰς τὴν ἐκάστον νοήματος συντεῖνον ἀνατροπὴν.

35. Τοῖνυν ἐπεὶ τὸ τοῦ σχίσματος ἀρχαιότατον Φώτιος ἦν ὁ τότε τοῦ Πατριαρχικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόεδρος θρόνου, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ πρῶτος εὐρετὴς καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ψευδῶς ἐρμηνευμένων προτάσεων¹⁾, τοὺς παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντας Συλλογισμοὺς²⁾ εἰς

natis, enunciarunt, age iam alteram debiti partem exsolvamus. Et licet, ut nonnemo existimabit, adscripta testimonia videantur rationi consentanea, sunt nihilominus in concinnatis adversus Romanos Commentariis diversis temporibus partes quaedam, quas supra posuimus, veritatis vim occultentes, ipsa eadem scripta, quae usquedum ad nostras manus pervenere, in medium afferenda sunt, et singulae partes suo ordine orationi inserendae, et contra opponendum, quidquid nobis ex Deo supeditabitur, et ad cuiusque sententiae eversionem conducet.

XXXV. Igitur cum omnium antiquissimum schisma Photius suscitaverit, id temporis Patriarchalis Byzantini throni antistes, inventor primus et parens propositionum, quae adversus Romanam Ecclesiam falso concinnatae sunt, ab illius

¹⁾ Hic (Photius) est, qui post Theodorum in aquorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena sepeliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis complicibus deplorat Esaias dicendo: Vae qui sapientes sunt apud semetipsos et in oculis suis prudentes (*Hugo Etherianus* Lib. II contra Graec. c. 16. *Bibl. Patr. Lugdunens.* XXII pag. 1230).

²⁾ Argumenta quae sequuntur solvenda, Vercus deprompsit ex Photii libro κατὰ τῶν τῆς Παλαιᾶς Ῥώμης ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκ-

ἀναψιν τοῦ τῆς μάχης πυρσοῦ, ἀρχὴν ποιητέον τῶν λόγων. αὐτίκα ὁ πρῶτος τῶν τούτου Συλλογισμῶν εὐρηται ἐπὶ λέξεων ἔχων.

Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἐν ᾧ οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον, κἄν τευθὲν εἰσαχθῇσεται συναλουρὴ Σαβέλλειος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλειος¹⁾).

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ τοῦ Φωτίου πρῶτος Συλλογισμὸς. Ἐγὼ δὲ ἤδη πρὸς τοὺς ἐλέγχους τῶν παρ' αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων διδοὺς ἑαυτὸν, ἐμμαντοῦ τέως ὑπεραπολογήσασθαι κρίνων, μὴ που τίς τῶν ἐντευξομένων τῷ παρόντι τούτῳ ἡμετέρῳ συγγράμματι, ολήσεως ἡμᾶς γράφηται, ὡς εἰς τὸν τῆς ἀντιρρήσεως ἀποδυσασμένους ἀγῶνα διὰ κενὸν φρονήματος ὄγκον, ὅπως ἂν τισι καὶ δόξαιμεν ἱκανῶς ἔχειν, τοὺς πρὸ ἡμῶν ὀνομασθέντας ἐπὶ σοφίᾳ καὶ κατὰ τὴν ἐν λόγοις περισσότητα. μὴ γὰρ οὕτω μανείημεν, ὡς τοιαῦτα περὶ ἡμῶν φαντάζεσθαι,

expositis ad excitandam confictus flammam Syllogismis orationem nostram exordiamur. Prima illius ratiocinatio reperitur hunc in modum ipsis eiusdem verbis expressa.

„Si simplex est Spiritus, procedit vero ex Patre et Filio, modis omnibus hi una persona reputabuntur. Hinc introductetur Sabelliana contractio, seu potius semisabelliana.“

Et hic est primus Photii Syllogismus. Ego vero iam ad illius argumenta refellenda dissolvendaque me accingens, mei ante omnia defensionem praeponere iudico, ne quis ex illis qui nostrum hunc Commentarium legent, superbiae iactantiaeque nos accuset, quasi certamen hoc contradictionis inierimus ob inanem tumorem, animique elationem, vel ut nonnullis etiam videremur satis virium habere, eorum quos commemoramus, sapientiam dicendi copia et eloquentiae abundantia superare. Absit, ut ita insaniendo deliremus, et similia de nobis imaginemur, et beatitatem reiiciamus, quae pauperibus

πορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, quem Euthymius Zigabenus Panopliae tit. XIII inseruit in editione Operis de Mystagogia Spir. S. *Heryenroetheriana* p. 111 sq.

¹⁾ Ex Opusculo contra vet. Romae assecclas cap. 1 l. c. p. 113.

καὶ τὸν μακαρισμὸν ἀπωθεῖσθαι, τὸν τοῖς πτωχοῖς τῷ πνεύματι ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἐπηγγελμένον. ἀλλ' ὁ πᾶς τῆς ἀντιφύσεως ἄγων ἡμῖν ἐστίν, ὡς ἀναπνομένους τῷ ζήλῳ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν θεαρέστου ἐνώσεως, δι' ὃν ζήλον ἐνώσεως, καὶ ἐπὶ τὴν ἀντιφύσιν ἐρχόμεθα ταύτην, ἀληθεία τὸ ψεῦδος καταγωνιῶσθαι θέλοντες, καὶ οὐχὶ δόξαν ἀπενέγκασθαι τῶν ἐπὶ σοφίᾳ πρὸς τινὰς ἄλλους πρεσβεῖων. φθάνω γὰρ ἐγὼ πρὶν ἂν τινα καὶ οἰηθῇναί τι τοιοῦτον περὶ ἡμῶν, ὁμολογῶν πάντων τούτων, ὧν πρὸς τοὺς λόγους ἐρχομαι τὴν ἀντιφύσιν ποιησόμενος, ἐπὶ λόγῳ καὶ σοφίᾳ ἡττάσθαι καταπολύ. καὶ ὅσον κατὰ τὴν ἐπὶ τῇ σοφίᾳ δύναμιν οὐδ' ἀντιβλέψαι ἂν τοῖς ἐκείνων, μήτοιγε καὶ συστάδην ἀνταγωνίσασθαι ὁ ἡμέτερος ἴσχυσε λόγος. ἐπεὶ δὲ πάσης σοφίας τὸ ἀκρότατον ἡ ἀλήθεια, ὅτι καὶ μόνος σοφὸς ὁ τῆς ἀληθείας Θεὸς ἐστίν, αὐτῷ δὴ τῷ τῆς ἀληθείας Θεῷ τὰς ἐλπίδας ἀνάψαντες, τῆς πρὸς τὸν ἐλεγχον εὐδοώσεως ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν μὴ ἀληθεύοντων ἄγωνα χωροῦμεν. καὶ ἐπεὶ Θεοῦ καὶ ἀληθείας ἐμνήσθημεν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἰς ἄλλο μηδὲν ὀρχίζομεν τοὺς ἐσομένους διαγνώμονας ἐκατέρων τῶν λόγων

Spiritu in Evangelio promittitur. Sed contradictionis universum certamen erit nobis veluti ecclesiarum Deo complacitae unionis studio inflammatis, ob quod ad hanc contradictionem descendimus veritate, mendacium subigere, non nobis in sapientia supereminentium gloriam apud nonnullos alios vindicare conantes. Nanque antequam quispiam alius aliquid simile de nobis opinetur, iam plane confitemur, omnibus, quibuscum in contradictionem venimus, et sapientia et eloquentia plurimum esse inferiores, et, quod ad sapientiae vires spectat, nec adversis oculis eos intueri posse, tantum abest, ut cominus et veluti statarii milites cum illis configere dicendo audeamus. Cum vero sapientiae universae vertex veritas sit, quod et solus sapiens veritatis Deus, in ipso veritatis Deo spe collocata iam ad eos refellendos, qui mendacius addicti veritatem convellunt, ventis secundis in certamen descendimus. Et quando Dei et veritatis mentio inducta est, per eandem veritatem, nec alium testem et conscius sacramento astringimus ambarum partium Commentariorum cognitores futuros, ut animi affectu deposito,

ἀπροσπαθῶς ἐπὶ τὴν διάγνωσιν ἐρχεσθαι, τοῦτο ἀκριβῶς εἰδὼτας, ὡς ὁ πᾶς ἡμῖν πόνος ὑπὲρ ἐνώσεως ἐστὶν ἐκκλησιῶν, ὧν ἡ διάστασις πολλὴν ζημίαν τῇ εὐσεβείᾳ προξένησε, καὶ ὁ πρὸς χάριν ἐντεῦθεν διαγνωσόμενος, τὸ τοῦ καταβραβεύσαντος ἐπισπάσεται κρίμα, οὐκ ἐπὶ τισι τῶν σωματικῇ ἰσως τὴν ζημίαν ἐχόντων, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῖς, οἷς Θεὸς ὡς ἡδικοῦμενος ἀγανακτήσει. οὕτω τοιγαροῦν τὰ τοῦ λόγου ἐπὶ τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ εἶδει προκαταστήσαντες, καὶ δὴ χωροῦμεν ἐπὶ τὸ λέγειν. ἀλλ' ἐπαναληπτέον καὶ πάλιν τὸν προανατεταγμένον Συλλογισμόν.

36. Εἰ ἀπλοῦν μὲν, φησι, τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἐν ᾧ οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον κἀντεῦθεν εἰσαχθήσεται συναλοιφὴ Σαβέλλειος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν Ἡμισαβέλλειος.

Οἱ πρὸς τὰς διὰ συλλογισμῶν ἀποδείξεις ἐρχόμενοι διαλεκτικῶς, παντὸς ἄλλου τίθενται προϋργαίτερον τὸν τῆς ἐγκειμένης σημασίας ταῖς λέξεσι προσδιορισμὸν, ἵνα μὴ τῷ πολυσήμῳ τῶν λέξεων, τὸ τῆς ἀποδείξεως ὑποκλέπτηται ἀληθές. σὺ γοῦν, σοφώτατε Φώτιε, τοὺς γὰρ πρὸς σε λόγους,

ad rei cognitionem accedant, illius plane gnari, nos omnem hunc laborem pro unione Ecclesiarum, quarum dissidium summo opere pietati nocuit, suscepisse; et qui gratia aut amore diiudicaverit, iudicium in se defraudantis praemio attrahet, non in quibus forte detrimentum corpori fit, sed in illis ipsis, pro quibus iniuria Deus affectus indignabitur. Hoc itaque pacto pro secunda illius parte oratione antea disposita, rem ipsam aggrediamur. Sed nunc denuo resumendus est Syllogismus praepositus.

XXXVI. „Si simplex,“ inquit, „Spiritus est, ex Patre vero et Filio procedit, omnino hi una persona reputabuntur, indeque contractio Sabelliana aut potius semisabelliana, introducetur.“

Qui ad demonstrationes per Syllogismos dialecticorum more procedunt, ante omnia tanquam utilissimum praeponunt sententiae, quae in dictionibus est, determinationem, ne dictionum varia significatione veritas obscuretur. Tu vero, sapientissime Photi, nanque ad te veluti praesentem orationem

ὡς πρὸς παρόντα ποιήσομαι, ἐν τῷ ἐκτεθέντι τῷ πρώτῳ
 τούτῳ Συλλογισμῷ, ὑποθετικῶς πλεκομένῳ, εἰ ἐκ τοῦ πατρὸς,
 ἔρης, καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἐπεὶ τὸ πνεῦμα
 ἀπλοῦν, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης τῇ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ
 ἐκπορεύσει τοῦ πνεύματος, τὸ συναλοϊφθεῖσθαι τούτους εἰς
 πρόσωπον ἓν, ὅπερ καὶ Σαβέλλειον καὶ Ἡμισαβέλλειον αἵρεσιν
 ἀποφαίνει¹⁾. ἐπεὶ γοῦν τὴν τῶν δύο προσώπων εἰς ἓν συνα-
 λοιφὴν ἀκολουθεῖν ἐξ ἀνάγκης ἔρης, εἴαν τις ἐκ τοῦ πατρὸς
 καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι δῶσει, διὰ τὸ ἀπλοῦν
 εἶναι τὸ πνεῦμα, ζητητέον ἐστὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦτο, πῶς
 ἐκλαμβάνεται σοι ἐνταῦθα. πάντως γὰρ τὴν ἐκ Θεοῦ φυσικὴν,
 καὶ οὐσιώδη τοῦ πνεύματος ὑπαρξίν δηλοῦν ἐρεῖς τὴν ἐκ-
 πόρευσιν, καὶ ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὐδέν. ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς
 αὕτη οὐκ αἰεὶ ἐν τῇ τοῦ ἐκπορεύεσθαι μόνῃ σημαίνεται λέξει,
 ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς, ὧν ἐστὶ καὶ τὸ προϊέναι, καὶ τὸ
 προχεῖσθαι, καὶ προέρχεσθαι αὐτὸ ἐκ πατρὸς. οἶδαμεν δὲ
 κατὰ τὴν κοινὴν ὥσπερ ὁμολογεῖσθαι τὴν ἐννοιαν τῇ καθ'
 ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ταῦτα πάντα ἐπὶ τοῦ

---

converto, in apposito primo hoc Syllogismo, et sub conditione
 circumplicato, si ex Patre, ais, et Filio Spiritus procedit, cum
 Spiritus simplex sit, necessario sequitur, ex Patre et Filio
 Spiritus processione contrahi hosce in unam personam, quod
 Sabellianam aut Semisabellianam haeresim indigitas. Cum itaque
 duarum personarum in unam contractionem necessario sequi
 affirmas, si quis ex Patre et Filio Spiritum procedere concedet,
 quod Spiritus simplex sit, quaerendum plane est, hoc „pro-
 cedere“ quonam significatu hic a te assumatur. Nanque dices
 omnino, ex Deo naturalem et essentialem Spiritus existentiam,
 processione, nec aliud quidpiam notari. At existentia haec
 non semper sola processionis dictione significatur, sed et
 plerisque aliis, inter quas locum habent, „progredi, profundi,
 provenireque ipsum ex Patre.“ Scimus praeterea communi,
 ut in confesso est, sententia nostrae Ecclesiae, ex Patre et

---

¹⁾ Cfr. *Ratramnus* Corb. Contra Graec. Oppos. III, 6 (*D'Achery* II, 94) et *Gennadius* Exp. Conc. Florent. I, 10.

ἀπλοῦ λέγεσθαι πνεύματος, καὶ τὴν αὐτοῦ ἀφραΐσθαι ἀπλό-
τητα, καὶ μηδεμίαν ἐντεῦθεν πατρὸς καὶ υἱοῦ συναλοιφήν
ἀναφαινεσθαι. καὶ σαφὲς τοῦτο ἐστὶν ἀπόδειξις, τὸ μὴ τὸ
δοκοῦν σοι ἀκολουθεῖν ἄτοπον, εἰν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ οἱ
Ῥωμαῖοι λέγωνσιν ἐκπορεύεσθαι. ἢ γὰρ καὶ τότε, ὅτε πρόβεισι
καὶ προχεῖται τὸ ἀπλοῦν πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, εἰς ἐν
αὐτοὺς εἰποῖς συναλοῖφεσθαι πρόσωπον, ἵνα καὶ ταῖς κοιναῖς
ἀντιλέγειν ἀπαναιδεύσῃ ἐννοίαις. ἢ εἰ μὴ τοῦτο, οὐδ' ὅσηνικα
Ῥωμαῖοι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ αὐτὸ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι,
συναλοιφὴ αὐτῶν εἰσαχθήσεται. σὺ δὲ ἀλλὰ καὶ δεύτερον
τόνδε προσεπιφέρεις Συλλογισμόν, λέγων.

37. Εἴπερ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται
τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον¹⁾.

Filio haec omnia de simplici Spiritu dici, et illius simplicitatem
conservari, nullamque inde Patris et Filii contractionem in-
sinuari; apertaue haec est demonstratio, quod tibi absurdum
videtur, non sequi, si ex Patre et Filio Romani procedere
tradunt. Nam vel tum etiam, cum progreditur et effunditur
simplex Spiritus ex Patre et Filio, in unam eos personam
contrahi asseres, ni et communibus sententiis impudenter
contradicere velis: vel si id non fuerit, neque cum Romani
ex Patre et Filio illum dicunt procedere, contractio eorundem
introducetur. Tu vero nihilominus et alterum Syllogismum
adnectis.

XXXVII. „Si ex Patre et Filio procedit Spiritus sanctus,
duplex omnino erit et compositus.“

¹⁾ Photius contra vel. Rqmae assecclas cap. 2, pag. 113. Cfr. eiusdem
Epistol. Encycl. n. 18 ed. Montac.: εἰ καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς μὲν ὁ υἱὸς γεγέννηται,
τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὥς εἰς δύο αἰτίας ἀνα-
φερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν. De Mystag. Spirit. Sci
c. 4: ἄλλως γε δὲ, εἰ ὁ μὲν υἱὸς τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἀπλότητος οὐκ
ἐξίσταται, τὸ δὲ πνεῦμα εἰς διπλοῦν αἷτιον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προ-
βολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακαλουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' οὐκ τοῦ
υἱοῦ τὸ ἑλάττω ἔχειν τὸ ἰσότιμον πνεῦμα βλασφημηθήσεται; πῶς ἢ τῆς
τριαδος ἀπλότης οὐκ ἔξει τὸ εἰκὼν αἷμα τοδεύομένων;

Τι φῆς; ἄνθρωπε. διὰ τοῦτο διπλοῦν ἔσται καὶ σύνθετον, ὅτι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ κατὰ τοὺς Ἰταλοὺς ἐκπορεύεται; δὲς πρότερον διπλοῦν αὐτὸ εἶναι καὶ σύνθετον, ὅτι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχει κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν θείας γραφάς, καὶ τότε δοθήσεται, διπλοῦν αὐτὸ εἶναι καὶ σύνθετον, ἐὰν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορεύηται. εἰ δὲ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχον φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως, τῆς οἰκείας ἀπλότητος οὐκ ἐξίσταται, εὐδηλον, ὡς οὐδὲ διπλοῦν καὶ σύνθετον¹⁾ ἔσται, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ κατὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐκπορευόμενον. Εἶτα,

---

Quid hic ais? mi homo. Propterea duplex erit et compositus, quod ex Patre et Filio secundum Italos procedit. Concede prius duplicem illum esse et compositum, quod ex Patre et Filio existit secundum nostras Scripturas sacras; et tum concedetur, duplicem illum esse et compositum, si ex Patre et Filio procedit. Veruntamen etiam, si ille ex Patre et Filio existat naturaliter et essentialiter et in hypostasi, propriam tamen simplicitatem non amittit; clarum est, neque duplicem neque compositum esse, si ex Patre et Filio secundum Romanos procedit. Praeterea

---

¹⁾ *Manuelis Calecae* Lib. III contra Graecos. Bibl. Vel. Patrum *Lugdun.* XXVI, 439: Putant necesse esse, „compositum spiritum sanctum confiteri, his qui illum et ex filio procedere fatentur: istudque, quia ab utrisque accipere necesse est, si autem duo sunt, a quibus accipit, omnino ex duobus compositum erit.“ Sed hoc quoque primum quidem SS. Patribus obiciendum fuit. Hi enim sunt, qui id quod dicitur: „de meo accipiet,“ pro eo quod est „ex filio“ exposuerunt: quique a patre et filio accipere, atque audire dixerunt. Deinde, neque ipse Spiritus Sanctus aliud existens, aliud a patre et filio accipit: sive aliud quidem a patre, aliud autem a filio: sive igitur per se quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit: esse vero et essentia sancti spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est: sive propter eos qui dant aut producant, unum est pater et filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex patre et filio est Spiritus Sanctus: sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus totus ex toto asseritur. Neque aliud quidem totum pater, aliud autem totum filius: sed unum totum est iuxta fidei positionem, gignendi ac nascendi directione servata. Nullo ergo modo

38. *Εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται, φῆς, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ποῦ τὸ πολυῦμνητον ἔσται τῆς μοναρχίας¹⁾;*

Ἀναφρεῖσθαι τὸ τῆς μοναρχίας, φῆς, πολυῦμνητον, εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς τὸ πνεῦμα ἀνάγεται. καὶ ὅτι μὲν τὸ τῆς μοναρχίας ἀναφρεθήσεται πολυῦμνητον, εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται τὸ πνεῦμα, ὁ ἀντιλέγων οὐδεὶς. σὺ δὲ πῶς οὐ τὴν ἀλήθειαν ἠδέσθης, ὡς ὁμολογούμενον λαμβάνων τὸ μὴ παρὰ τοῦ προσδιαλεγομένου δοθὲν, καὶ συνάγων τὸ ἐντεῦθεν ἀναφαινόμενον ἄτοπον; ποῦ γὰρ καὶ εὔρηται σοι λέγων ὁ Ἰταλὸς ἀρχὰς δύο ἐπὶ τῆς μακαρίας τριάδος; Ἡ δειξὼν αὐτὸν δύο ἀρχὰς λέγοντα, καὶ σὺ δειχθείῃ κακῶς λέγων, ἀναφρεῖσθαι τὸ τῆς μοναρχίας πολυῦμνητον, εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς τὸ πνεῦμα ἀνάγεται. ἢ τοῦτο μὴ δεικνὺς, σαφῶς ἀποδέδειξαι

XXXVIII. „Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus, ubi erit tantundem decantatus unius principatus?“

Tolli, ais, unius admodum decantatum principatum, si ad duo principia Spiritus referatur. Et unius principatum admodum decantatum tolli, si ad duo principia Spiritus referatur, nemo contra dixerit. Tu vero qua de causa veritatem non es reveritus, tanquam confessum arripiens, quod ab eo qui una tecum disserit, non conceditur, et concludens, quod inde apparet absurdum? Ubi enim per te Italus deprehenditur, duo asserens in beata Triade principia? Aut ostende eum duo principia asserentem, et tu ostenderis, cate inferens, tolli unius admodum decantatum principatum, si ad duo principia Spiritus refertur, aut id non ostendens, palam innotescis odio

compositionem cogitare licet: quamquam etiamsi plus quam tres personae esset Deus, nulla necessitas compositionis esset, et quod extremum, processione ordine a singulis acciperet. Non enim dantium multitudine, sed ex eorum qui dant, eorumque qui insunt differentia, compositio iudicatur: si autem quae dantur, differentia sunt, et quae insunt differre necesse est: atque ita compositum erit, quod ex huiusmodi constabit: quod in Sancto Spiritu nusquam habet locum.

¹⁾ Photius contra vet. Romae assecl. c. 2, 113.

πρὸς ἑχθραν καὶ οὐ πρὸς ἀλήθειαν καὶ συλλογιζόμενος καὶ συμπεραίνων τὰ σά¹). λέγεις πρὸς τοῦτοις.

et non veritate, tua et ratiocinans et concludens. Dicis praeterea.

¹) *Manuel Caleca* l. c. pag. 437: Tantum abest, ut Romani et Latini duo spiritus principia duosve processus consteantur: ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere praesumunt. Denique in Lugdunensi Concilio, Graecis Latinisque congregatis, haec sententia promulgata est: quam plurimis in locis Graecis Latinisque inscriptam literis et libris, facile qui quaserit invenit. *Gregorius X* in *Lugdunensi* universali Concilio: „Religiosa ac fidei voce pronuntiamus, Spiritum Sanctum ex patre et filio aeternae, non veluti ex duobus principiis, sed ut ex uno: non duobus inspirationibus, vel processionibus, sed una eademque procedere. Istud a principio confessa est, praedicavit et docuit, hoc valide et constantissime tenet, praedicat, confitetur et docet sacrosancta Romana Ecclesia, mater omnium fidelium ac magistra: istudque tenet orthodoxorum Patrum ac Doctorum, Latinorum atque Graecorum vera immobilisque sententia. Verum quia nonnulli per ignorantiam huius irrefragabilis veritatis, in haereses varias lapsi sunt: nos huiusmodi haeresibus omnem aditum obstruere volentes, sacro simul decernente Concilio, damnamus ac reprobamus omnes, qui negare audent Spiritum S. ex patre et filio aeternae procedere, sive qui temeraria audacia affirmant, spiritum ex patre et filio, veluti ex duobus principiis, non ut ex uno procedere.“ Ista ab omnibus eo convenientibus, firma et rata habita, literisque Graecis et Latinis scripta, et apud eos durant, et Constantinopolim tunc cum legatis missa sunt. Quod si nunc ista scripta non ubique cernuntur: alia ratio est. Quomodo enim servata sunt scripta, quorum opus post modicum eversum est? Tantam tamen actam celebrem synodum illam propter haec fuisse conflata, apud plurimos adhuc in memoria est. Ex his autem evidentius fit, etiam quod B. Maximus dixit: Romanos confitentes ex patre et filio procedere Spiritum S. non filium fateri S. Spiritus causam; neque enim filium causa detrudentes hoc dixerunt, sed ne duas causas ostenderent, patrem et filium: sed ex una causa atque principio, ex patre et filio procedere Spiritum S. Isti igitur, ut ait S. Maximus, non rationabiliter tunc insimulati sunt, et nunc irrationabiliter calumniis aguntur. — Cfr. *D. Thomas Aquin.* (Summa 1. q. 36. a. 4): „Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguit inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus S., non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus Sancti;“ necnon argumentationes *Ioannis Theologi* (S. Concil. Florent.

39. *Εἰ προβάλλεται μὲν τὸ πνεῦμα ὁ πατήρ, προβάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ υἱός, εἴη ἂν ὁ πατήρ καὶ προσεχῆς τοῦ πνεύματος προβολὴς, καὶ πόρῳ διὰ τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ προβολήν¹⁾.*

Λέγου καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις ἀντίρρησην. εἰς τὸ προβεβλησθαι μόνον τοῦ πνεύματος τὸ προσεχές, καὶ πόρῳ νοεῖς, ὅπερ μὴ παρὰ τοῦ Λατίνου λεγόμενον, σὺ ὡς παρ' αὐτοῦ προτείνεις λεγόμενον, ἢ καὶ εἰς τὰ ἄλλα, ἃ καὶ παρὰ τῆς σῆς ἐκκλησίας τρανῶς ὁμολόγηται. εἰ γὰρ καὶ προσεχεῖς καὶ πόρῳ ἀναπλάττεις προβλήσεις διὰ τὸν Λατίνον λέγειν τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ προβεβλησθαι, ὥρα σοι καὶ προσεχεῖς καὶ πόρῳ προχύσεις καὶ πρόσεις καὶ χορηγίας ἀνα-

XXXIX. „Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius, erit Pater et contiguus productior Spiritus, et longinquus propter illius ex Filio productionem.“

Habeto tibi et circa haec oppositionem. In productione sola Spiritus contiguum et longinquum intelligis, quod cum a Latino non dicatur, tu tamen quasi ab illo diceretur, obtendis: an in aliis quoque quae tua ecclesia palam asseverante confitetur? Nam si contiguas et longinquas productiones confingis, quod Latinus dicat, Spiritum ex Patre et Filio produci, iam tibi commodum fuerit, et contiguas et longinquas profusiones, emissiones et suppeditationes comminisci, quod ista omnia ex

Sess. XXII. Harduin. IX, 272): οὐ γὰρ δύο ἀρχαί καὶ δύο αἰτία λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἷτιον. ὁ γὰρ πατήρ καθὼς πατήρ πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται· υἱοῦ γὰρ πατήρ· καὶ ὁ υἱός καθὼς υἱός ὡσαύτως πρὸς τὸν πατέρα ἀναφέρεται· πατὴρ γὰρ υἱός, καὶ μὴ ὄντος υἱοῦ ἀδύνατον εἶναι πατέρα· σχετικὰ γὰρ εἶναι ταῦτα καὶ τῶν πρὸς τι· τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὼς ἑαυτὸ οὔτε πρὸς τὸν πατέρα οὔτε πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται, καθὼς πατήρ ἢ υἱός. . . τὸ γὰρ πνεῦμα καθὼς πνεῦμα πρὸς τὸν πνεόντα δεῖ ἀναφίρεσθαι· πνεόντες δὲ εἶδιν ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός· πατὴρ γὰρ ἔστι πνεῦμα καὶ υἱοῦ· καὶ τούτῳ οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. πνέουσιν οὖν οὕτοι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ μίαν πνευστικὴν ἥτοι προβλητικὴν δύναμιν· ἥτις προβλητικὴ δύναμις μία οὖσα καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἁριθμῷ, ἀρχοειδῶς μὲν τοῦ πατρὸς εἶναι νοεῖται, παρ' οὐ καὶ ὁ υἱός ταύτην ἔχει. καὶ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ λέγομεν· ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἓν αἷτιον.

¹⁾ Photius cont. Vet. Rom. Assecl. cap. 3 pag. 113.

πλάττειν, διὰ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ταῦτα πάντα ὁμολογεῖσθαι. εἰ δὲ ταῦτα μὲν πάντα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὁμολογεῖται, τὸ δὲ προσεχὲς καὶ πόρρω χεῖραν ἐπὶ τούτοις οὐκ ἔχει τοῖς εὐσεβεῖν αἰρουμένοις, σκέπει οὖν σοι κρίμα ἐπήρηται προβλήσεις πόρρω καὶ προσεχέας ἀναπλάττοντι. ἐν ἑτέρῳ πάλιν λέγεις Συλλογισμόν.

40. Εἴπερ ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ¹⁾).

Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκεῖνά σοι πρὸς ταῦτα εἰπεῖν ἔχομεν, ἃ ὧν δι' ἔριν εἶναι γνωσθήσεται τὴν τῆς ἐκκλησίας διάστασιν, τοῖς νουνεχῶς ἐπιβαλλούσιν. εἰ γὰρ διὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογήσῃ τοῖς ἐροῦσί σοι, εἴπερ ἡ ἐκ πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ

Patre et Filio asserantur. Quodsi haec omnia ex Patre et Filio asseruntur, et in illis apud homines pietatis cultores et studiosos longinquum et continuum locum non habent, considera, quale tibi immineat iudicium productiones longinquas et continuas comminiscenti. In alio rursus Syllogismo dicis.

XL. „Si ex Patre processio Spiritus sancti perfecta est, supervacanea igitur erit ex Filio.“

Sed nos hisce tuis illa respondere possumus, quibus propter contentionem dissidium Ecclesiae introductum esse, manifestum erit iis qui accurate rem perpendent. Nanque si propter ex Patre processionis perfectum, supervacaneum esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis interrogantibus, si ex Patre Spiritus sancti suppeditatio perfecta est, superva-

¹⁾ I. e. cap. 4. Cfr. Epistol. Encycl. n. 9 et de Mystagogia Spir. S. cap. 7: ἀλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ· τί δὴ ποτε προσλαμβάνον, ἀπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ πατρὸς; εἰ μὲν γὰρ ἔστι τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν, ὃ προσεῖληπεν, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προσλήψεως ἀτέλης; ἢ πάντως γε μετὰ τὸ προσλαβεῖν; εἰ δὲ μηδὲν προσεῖληπεν (ἐκπύεται γὰρ κατὰ θάλασσαν τὰ τε ἄλλα, καὶ τὸ διακλῶν καὶ σὺνθετον, καταθραυσνόμενον τῆς ἀκλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεως) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν κατασχέειν δυναμένης ἐκπορεύσεως; Ueberior Photiani dilemmatis evolutio ad Nicolaitum Methonensem referenda exstat apud Hugonem Etherianum (De haeresibus, quas in Latinos Graeci devolvunt Lib. I c. 14. Bibl. PP. Lugdun. XXII, 1207).

ἐκ τοῦ υἱοῦ. ὅτι γὰρ καὶ τελεία ἡ ἐκ πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ ὁμοῦς οὐ περιττὴ καὶ ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀναμφίβολον. σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ πνεύματος, καὶ τοῦ υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατὰ σε περιττῆς ἐκπορεύσεως λάλει. εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲ τελείαν δέχῃ, καὶ περιττὴν εἶναι οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὑπερβήσῃ ὅρους, περιττὰ σοι λοιπὸν τὰ τῆς περιττῆς ἐκπορεύσεως¹⁾. ἕτερος τῶν σὼν λέγει Συλλογισμῶν.

canea igitur erit ex Filio. Veruntamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem, et nihilominus non supervacaneam ex Filio, propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est. Tu porro si non fateris et ex Patre perfectam esse suppeditationem Spiritus, et Filii verosimiliter et non supervacaneam, tum supervacanea secundum te supervacaneae processiois effare. Quod si et ex Patre Spiritus sancti suppeditationem perfectam fateris, et ex Filio etiam perfectam recipis et supervacaneam esse non dicis, ne ecclesiasticos terminos egrediaris, remanent tibi supervacaneae processiois supervacaneae argutiolae. Alius ex tuis Syllogismis.

¹⁾ *Manuel Caloca* (Lib. III contra Graecos pag. 439) cavillationes schismaticas sic eludit: „Ad haec, aliud quoque subiungunt, et dicunt: „Si perfectus est Spiritus sancti a patre processus, superfluum sit necesse est processus ex Filio? Et hic igitur, si quidem diceretur, duos esse Spiritus Sancti processus, locum haberet fortassis haec ratio. Caeterum, si duos esse et illi negant, qui etiam ex Filio procedere affirmant, unumque numero fatentur: ridiculum est, conclusionem inferre his qui propositionem negant. Sancti enim Spiritus ex patre filioque processus unus atque idem est, et ab utroque perfecte procedit, iuxta eos, qui illum dixerunt ex patre per filium procedere. Et quoniam procedentis est ratio, ex patre esse per genitum: neque pater solus producet spiritum sanctum, neque enim procedens esset, si esset sine medio ex primo: neque filius solus: non enim diceretur per filium ex patre procedere: sed est ex patre per filium: et ex filio, quasi ex una re, ut saepe iam dictum est. Ideo magnus quoque Athanasius dixit: „Ideo

41. *Εἰ προβάλλεται μὲν καὶ ὁ υἱός, τὸ πνεῦμα δὲ τῆς προβολῆς ἀπειστέρηται, καταδειστέρας ἂν εἴη τοῦτο παρὰ τὸν υἱὸν δυνάμειως, ὃ τῆς Μακεδονίου παραφροσύνης¹⁾.*

Ἐκεῖνά σοι πάντως εἰς ἀνατροπὴν καὶ τοῦ παρόντος ἀποχρήσει Συλλογισμοῦ, ἅπερ εἰς τὴν τοῦ πρώτου σοι τῶν Συλλογισμῶν. ἐπεὶ γὰρ κένταῦθα ἐκεῖνο ἀντικρυς λέγεις, ὡς εἰ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἕτερον πνεῦμα ὑπάρχει, καταδειστέρας ἂν εἴη τοῦτο παρὰ τὸν υἱὸν δυνάμειως, ἀκούσεις καὶ πάλιν. ὡς οὐ τότε μόνον τὸ ἄτοπον ἀκολουθήσει τοῦτο, ὅτε προβάλλεται μὲν καὶ ὁ υἱός

XLI. „Si producit quidem et Filius, Spiritus vero productione viduatur, tenuioris esset facultatis quam Filius, quod fuit Macedonii deliramentum.“

Illa tibi ad refellendum hunc Syllogismum satis superque fuerint, quae ad primum tuum refellendum adduximus. Cum vero etiam hoc in loco aperte nimis insinuas: si ex Patre et Filio est Spiritus sanctus, si ex eodem etiam alius Spiritus non est, tenuioris illum futurum facultatis, audi quoque iterum. Hoc absurdum non sequitur solum, cum producit Spiritum Filius,

ex patre procedere dicitur, quoniam a filio est: aliter enim procedens non esset, sed aut neque persona esset, si dicere fas sit, aut filius: quamvis haec absurditas et eos nihilominus sequetur: nam, si perfecte a patre emittitur Spiritus Sanctus, superfluum erit, et a filio mitti: sin autem imperfecte: non ergo perfectus est pater. Et, si perfecte omnia a patre creata sunt, quid necesse fuit dicere: „omnia per ipsum facta sunt?“ sin autem imperfecte, contra patrem blasphema nihilominus oraxabunt. Sed absurda eos necessario sequuntur, qui duos processus ponunt. Porro, qui unam tantum rerum omnium productionem constituentur ex patre per filium in spiritu sancto, unamque missionem et largitionem et dationem sancti spiritus ex patre et filio: una quippe datione et largitione mitti a Theologis asseritur: unum quoque inspirantem constituentur, differentia ad invicem servata: eos nihil durum aut asperum sequitur. Idem et in processu sancti spiritus dicendum: sicut enim quod dicitur omnia facta esse per filium, voluntatis unitatem commendat: ita et per filium procedere Spiritum sanctum, unitatem substantialis processus eius, productionis processioneve demonstrat.“

¹⁾ Photius contr. vet. Rom. assecl. c. 8 p. 114.

τὸ πνεῦμα, αὐτὸ δὲ τῆς προβολῆς ἀπεστέρεται, ἀλλὰ καὶ ὅτε μὲν ὁ υἱὸς ἐκπέμπει καὶ προχεῖ καὶ ἐκλάμπει τὸ πνεῦμα, αὐτὸ δὲ οὐθ' ἑαυτὸ, οὐθ' ἕτερον πνεῦμα ἐκπέμπει, οὔτε προχεῖ, οὔτε ἐκλάμπει. ταῦτα γὰρ πάντα ἐξ υἱοῦ ἔχον τὸ πνεῦμα, ὡς ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἔχον αὐτὰ, κατὰ κοινὴν τῶν παρ' ἡμῖν γραφῶν ἔννοιαν ὁμολόγηται, μηδεμίαν ἔνδειαν τῆς τοῦ υἱοῦ δυνάμεως πάσχειν. ὅτι μὴ καὶ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ ἕτερον ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ πνεῦμα ἐκπεμπόμενον, καὶ ἐκλάμπον, καὶ προχεόμενον. οὐκ ἄρα οὐδ' ὅτι ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προβέβληται, αὐτὸ δὲ τῆς προβολῆς ἀπεστέρεται, καταδεστέρας παρὰ τὸν υἱὸν δυνάμεως ἔσται. προστίθης τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο.

42. Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προβολὴν ἔχει τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, κοινὴ τούτοις ἢ τῆς προβολῆς ιδιότης. καὶ πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φθίρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. εἰ δὲ ἑτεροῖαν, μέρος μὲν τοῦ πνεύματος οὕτω, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπορευθήσεται, καὶ ἐξ ἀνίσων μερῶν ἔσται τοῦτο συγχείμενον¹⁾.

Spiritus vero productione privatur, sed tum etiam, cum Filius mittit, effundit et eluminat Spiritum: Spiritus vero neque se ipsum neque alium Spiritum emittit neque effundit neque eluminat. Haec enim omnia ex Filio possidens Spiritus, tanquam qui ea ex Filio habet, ut nostrarum scripturarum auctoritate confirmatur, nulli indigentiae quae facultate filii inferior sit, subiicitur, quod neque ipse ex se ipso, neque alius ex eo Spiritus est missus et elucens et effusus. Non igitur neque cum ex Patre per Filium producitur, ipse vero productione privatur, tenuioris quam Filius facultatis erit. Adnectebas et reliquis hunc.

XLII. „Si eandem Spiritus productionem habet Filius atque Pater, communis horum fuerit productionis proprietas, et quomodo commune erit proprietas? Si vero oppositam, et quomodo hanc illa non destruit? contraria enim unum aliud corrumpit. Si partem, pars una Spiritus hac ratione, pars modo alio procedet, et ex inaequalibus partibus erit compositus.“

---

¹⁾ 1. c. cap. 5. Cfr. *Potavius* de Trinit. VII, 15 n. 5 sq.

Ἄλλ' ὃ τίς οὐκ ἠλλογιάσει ἀνατρέπειν βουλόμενος τοιούτων ἐπιχειρημάτων συνθήκην; ἔφησ γάρ, εἰ κοινὴ ἐστὶ πατρὶ καὶ υἱῷ ἢ τῆς προβολῆς ιδιότης, πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; καὶ ἔδοξε σοι, ὥς ἰσχυρόν τι τοῦτο τάχα καὶ ἄμαχον εἶναι. ἐγὼ δέ σοι λέγω, πῶς τῶν λίαν σοι ἀτόπων δοκεῖ εἶναι τι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ιδίως αὐτοῖς μόνοις ἐνθεωρούμενον, καὶ μὴ εἶναι αὐτὸ κοινὸν καὶ τῷ πνεύματι. ἔστι γὰρ κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ὃ μὴ καὶ τῷ πνεύματι ἐστὶ κοινόν. καὶ ὅτι μὲν οὐχὶ ἐνός ἀλλὰ δύο προσώπων τὸ τοιοῦτόν ἐστι, κοινὸν καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται, ὅτι δὲ ιδίως αὐτοῖς ἐνθεωρεῖται τοῦτο, μὴ κοινωνοῦντος τούτοις τοῦ πνεύματος, λέγεται ιδιότης αὐτῶν πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος πάντως διαστολήν. κοινὸν γὰρ ἐνθεωρεῖται αὐτοῖς, τὸ ἔχειν αὐτοὺς πνεῦμα ἐν ἀδιαίρετον, διὰ τὸ, τὸ πνεῦμα πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγεσθαι πνεῦμα, ἀλλ' ἐπεὶ οὐκ ἔστι καὶ πνεύματος πνεῦμα, διὰ τοῦτο ἔχειν τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἐν πνεύμα ἀδιαίρετον, ιδιότης ἐστὶν αὐτῶν, καὶ ἢ ἐν τούτῳ κοινωνία πατρὸς καὶ υἱοῦ αἰδίως τοῖς δυοῖς μόνοις ἐνθεωρουμένη προσώποις λύει σοι τὸ ἄπορον

Sed qui, mi homo, non vertigine laborabit, dummodo hanc tuorum argumentorum compositionem refutare in animo habeat? Nanque dicis, si communis est Patris et Filii productionis proprietas, quomodo erit commune proprietas? et hoc visum est fortasse tibi validum et invictum. Ego porro dico, et quam ratione maxime absurdum tibi videtur, esse aliquod commune Patri et Filio, proprie in ipsis solis consideratum, quod non sit commune Spiritui? Est etenim commune Patri et Filio, quod Spiritui commune non est: et quod non unius sed duarum personarum hoc est, commune dicitur et est: quod vero proprie in illis consideratur, et illius particeps Spiritus non est, dicitur eorum proprietas, nempe, ut eo distinguatur Spiritus ab illis. Commune enim in ipsis consideratur, habere eos Spiritum unum indivisum, quod Spiritus Patris et Filii Spiritus dicitur. Sed quando non est et huius Spiritus Spiritus, propterea quod Pater et Filius habent unum Spiritum indivisum, proprietas eorum est: et in hoc communio Patris et Filii ab aeterno duabus solis personis insita, solvit dubitationem tuam,

λέγοντι, πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; πάλιν πρόσεστι κοινὸν νιῶ καὶ πνεύματι, τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, καὶ ἴδιον αὐτῶν λέγεται, τὸ ἐξ αἰτίας αὐτὰ εἶναι, ὅπερ τῷ πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει. εἰ δὲ καὶ μάρτυρα θέλεις συστήσοντά σοι, πῶς καὶ κοινὸν νιῶ καὶ πνεύματι λέγεται τοῖς δυοῖν μόνοις προσώποις, τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, πῶς καὶ ιδιότης τῶν δύο τούτων μόνον προσώπων λέγεται, τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι αὐτὰ, εἰς λύσιν τῆς, ἣν ἐν τῷ ῥηθέντι Συλλογισμῷ σὺ προέτεινας, ἀπορίας, λέγων, πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; ὁ Νύσσης καὶ πάλιν παρέσται καὶ ἐν τῇ εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν ὁμιλίᾳ αὐτοῦ ἀριδῆλως οὕτω φήσειεν ἂν¹⁾. "Ὁ τε γὰρ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξηλθε, καθὼς φησὶν ἡ γραφή, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι, μόνου τοῦ πατρὸς ὄν, τῷ νιῶ καὶ τῷ πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι οὐ δύναται, οὕτως ἐμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιόν ἐστι τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τῷ πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει. κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ νιῶ καὶ τῷ

---

quonam pacto commune erit proprietas? Rursus inest commune Filio et Spiritui, eos non absque ortu esse, et proprium eorum dicitur, ex causa eosdem esse, quod in Patre admittere natura abhorret. Quodsi et testem poscis, qui comprobet tibi, quomodo commune Filio et Spiritui dicitur, duabus solis personis non absque ortu esse, et quomodo proprietas harum duarum personarum solummodo dicatur, ex causa easdem esse, ad solvendum dubium, quod in iam dicto tuo Syllogismo proposueras: Quomodo erit commune proprietas? Nyssenus iterum adierit, et Homilia in Orationem Dominicam manifeste id astruet. „Nam et Filius ex Patre exivit, ut scriptura tradit, et Spiritus ex Deo et a Patre procedit. Sed quemadmodum sine causa esse, solius Patris cum sit, Filio et Spiritui adaptari nequit, sic contra, ex causa esse, quod est Filii et Spiritus proprium, de Patre considerari alienum est a natura. Cum vero commune sit Filio et Spiritui non esse absque causa, ne

---

¹⁾ Ang. Maii Nova Patrum Bibliotheca IV, 52. Cfr. Leo Allatius Vindiciae Synod. Ephes. c. 56 pag. 365 sq.

πνεύματι, τοῦ μὴ ἀναιτίως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθῇ, πάλιν ἔστιν ἄμικτον, τὴν ἐν τοῖς ιδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν. πρόσχες τῇ τοῦ θεολόγου τούτου Πατρὸς μαρτυρίᾳ, καὶ ἐπίστησον, πῶς τε ιδιότητα τῶν δύο μόνων προσώπων ἐκάλεσε τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι αὐτά, καὶ πῶς παρέστησεν εἶναι κοινὸν τοῖς αὐτοῖς δυοῖ προσώποις, τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι αὐτά. ὅπερ ταῦτόν δύναται πάντως, τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι αὐτά. καὶ γινῶθι, ὡς οὐ καλῶς ὥσπερ τι ἄτοπον διηπόρεις λέγων, πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; τούτου δὲ λυθέντος πρὸς τὸ ἐξῆς τοῦ Συλλογισμοῦ μέρος οὐδεμιᾶς λοιπὸν ἀντιρρήσεως χρεία. ἐπεὶ γὰρ τὸ ἐν τῆς διαιρέσεως σκέλος οὕτω φαίνεται λέγον, εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν τῇ πατρὶ προβολὴν, τοῦ πνεύματος δηλαδὴ ἔχει ὁ υἱός, ἔσται τάδε καὶ τάδε τὰ ἄτοπα, μηδενὸς ὄντος τοῦ τὴν ἐναντίαν ταύτην λέγοντος προβολὴν, παριττός ἔσται λοιπὸν πᾶς ὁ πρὸς τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐντεῦθεν ἀκολουθούντων ἀτόπων λόγος. ἔρης ἐπὶ τούτοις καὶ τάδε.

43. Ἐπερ ἐξ ἐνὸς αἰτίου, δηλαδὴ τοῦ πατρὸς, ὃ τε υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα προεληλύθασι, προβάλλεται δὲ πάλιν ὁ

forte confusio aliqua in his subiectis accidat, rursus est facile, differentiam, quae in eorum proprietatibus est, reperire." Adverte animum ad hoc Theologi Patris testimonium, considera-que quomodo proprietatem duarum tantum personarum vocavit, ex causa eas esse: et quomodo repraesentavit, commune esse iisdem duabus personis, absque ortu non esse: quod idem omnino fuerit, ex causa eas esse; discitoque, non recte te tanquam de absurdo haesitasse, quomodo erit commune proprietas? quo soluto ad reliqua Syllogismi refellenda contradictione opus non est. Quando vero una divisionis pars ita concepta est, si vero contrariam Patri productionem Spiritus habet, scilicet Filius, erunt haec et haec absurda. Cum nemo contrariam hanc productionem asserat, supervacanea fuerint, quaecunque adducentur, ad absurda quae inde consequuntur, reiicienda. Dicebas praeterea et haec.

XLIII. „Si ex una causa Patre Filius et Spiritus sanctus emanarunt; producit autem rursus Filius Spiritum, producet et

υιὸς τὸ πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν. ὁμοτίμως γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ πατὴρ καὶ προβολαὺς¹⁾).

Ἄκουε δὴ καὶ πρὸς ταῦτα. ἐπεὶ τὸ τὸν πατέρα ὁμοτίμως υἱὸν καὶ πνεῦμα προαγαγεῖν ὕλην ἀποδείξεως ποιῇ τοῦ προάγεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν, ἐὰν ὁ Λατίνος εἴπῃ, προάγεσθαι μὲν τὸν υἱόν καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, προάγεσθαι δὲ πάλιν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, τί ἀπολογίῃσιν αὐτῷ ἀντιπροτείνοντί σοι, εἴπερ ἐξ ἐνὸς αἰτίου δηλαδὴ τοῦ πατρὸς, ὃς τε υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἐκλάμπουσιν, ἐκλάμπει δὲ πάλιν ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα, ἐκλάμπει ἄρα καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν. ὁμοτίμως γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ πατὴρ. εἰπέ πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς, τί ἀπολογίῃσιν πρὸς ταῦτα; ἄρ' οὐκ ἐλεγχθῆσιν κακῶς λέγων, εἰ διὰ τὸ, ὁμοτίμως προάγεσθαι υἱόν καὶ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, προάγεσθαι δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, λέγεις ἀνάγκη εἶναι προάγεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν; εὐδὴλον γὰρ ὡς οὐχ ὁμοτίμως προάγονται μόνον υἱὸς καὶ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ὁμοτίμως

Spiritus Filium: pares enim dignitate utrosque eduxit Pater et productor."

Ad haec quoque, quae opponimus, audi. Quum Patrem pares dignitate produxisse Filium et Spiritum, demonstrationis tuae materiam assumis, produci quoque ex Patre Filium, si Latinus inferat, produci Filium et Spiritum ex Patre: produci vero rursus et ex Filio Spiritum, quid ipsi respondebis adversus te opponenti; si ex una causa, Patre nempe, tum Filius, tum Spiritus effulgent, iterumque Filius Spiritum emicat, emicat itaque et Filium Spiritus: pares enim dignitate utrosque Pater produxit. Dicit per veritatem ipsam, quid ad haec respondebis? Annon male inferre deprehenderis, si, quod pares dignitate producantur Filius et Spiritus ex Patre, producat et ex Filio Spiritus, concludis necessarium esse, produci quoque ex Spiritu Filium? Nanque satis manifestum est, non pares dignitate tantum produci Filium et Spiritum ex Patre, sed et pares dignitate effundi, pares dignitate provenire, pares

¹⁾ Photius contra vet. Rom. assecl. cap. 6 pag. 114.

προχθόνται, καὶ ὁμοτίμως προέρχονται, καὶ ὁμοτίμως ἐκλάμπουσιν. καὶ ὅτι μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ προχεῖται τὸ ὁμοτίμως ἐκ πατρὸς προχεόμενον πνεῦμα, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ προέρχεται τὸ ὁμοτίμως αὐτῷ προερχόμενον ἐκ πατρὸς, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκλάμπει τὸ ὁμοτίμως αὐτῷ ἐκλάμπον ἐκ πατρὸς, ἡ ἐκκλησία ὁμολογεῖ. οὐ διὰ τοῦτο δὲ παραδέχεται, καὶ ὡς κατ' ἀνάγκην ἀκολουθοῦν, προχεῖσθαι καὶ προέρχεσθαι, καὶ ἐκλάμπειν καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν, διὰ τὸ ὁμοτίμως ἄμφω εἶναι αὐτὰ ἐκ πατρὸς¹⁾. ἄλλος τῶν σῶν λέγει Συλλογισμῶν.

quoque dignitate emicare. Et ex Filio quidem effundi, qui pari dignitate ex Patre effunditur Spiritus, et ex Filio effulgere, qui pari dignitate cum eo ex Patre effulget, ecclesia fatetur, neque propterea admittit, quasi id necessario consequatur, effundi, provenire et effulgere et ex Spiritu Filium, quod eadem dignitate ambo ex Patre sint. Alius rursus tuus Syllogismus haec continet.

¹⁾ Iuvabit *Vecco* argumentum Photianum diluenti subtexere *Hugonem Etherianum* de praesenti capite sic disserentem (De haeresibus quas in Latinos Graeci devolvunt, Lib. II c. 16 p. 1231): „Ecce post primum vaniloquium, et illecebras praesidis, et auctoris totius schismatis, imquidica lingua et inficiatrix conscientia, quantam conceperit et pepererit blasphemiam? scribere ausa, quae nullus alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet: Si enim ex una causa pater filius spiritusque proveniunt: mittit autem rursus Spiritum filius, ut ipse perhibet: quomodo utique consequentiae sustineat ratio, non generari filium, vel mitti a spiritu? Cum enim aequaliter ambo ex una causa proveniant, quantum a patre filius accipit, tantundem accipere debet spiritus. Quare si filius mittit spiritum, et spiritus generat filium: ut quemadmodum filius a patre mittit spiritum, ita et spiritus recompensando gratiam a patre generet filium. Amplius: Filius a patre accipit, ut eius sit Paracletus, quare non similiter accipiat spiritus, ut eius dicatur verbum? Quare quidem recompensatio et aequalitas in hoc exstitit, ut sicut filius a patre accipit causam esse spiritus, sic utique spiritus ab eodem patre accipit causativum esse filii. In quo non corrumpitur fidei ratio, salvis adinvicem utique proprietatibus, pariter atque aequaliter.“ Cfr. quae idem Hugo ad stolidas *Nicolai Methonensis* criminationes respondit l. c. I, 18 p. 1212.

44. Εἴπερ ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ταύτης κοινωνήσῃ· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν υἱόν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἷτιον ἅμα καὶ αἰτιατόν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον¹⁾).

Οὐκ ἀληθὴς σου ἡ πρότασις, δι' ἧς βούλει τάχα κατασκευάζειν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τῆς οικείας ὑπάρξεως τῷ πατρὶ καὶ υἱῷ κοινωνεῖν, ἐὰν ὁ υἱὸς τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως κοινωνῇ τῷ πατρί. ἡ γὰρ λέγουσα πρότασις, πάντα ὅσα τοῦ πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν υἱόν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἀπλῶς καὶ διχα διαστολῆς τοῖς ἐπιστατικῶς τὰς θείας ἐπιουσί γραφὰς ἐκληφθήσεται. τοῦτο μὲν, ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἡ πρότασις αὕτη τῶν τῇν θεολογίαν παραδεδοκότων Πατέρων τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ σὸν ἐστὶ γέννημα ἐπὶ συγκροτήσεϊ τοῦ σχίσματος ἐπινοηθέν σοι. τοῦτο δὲ, ὅτι οἱ ἐπιστατικώτεροι τῶν τὰς θείας ἐπιόντων γραφὰς, οἶδασι μὲν

XLIV. „Si communis est Patri et Filio sancti Spiritus productio, utique illius quoque Spiritus sanctus particeps erit. Omnia siquidem, quae sunt communia Patris et Filii, eadem etiam referuntur ad Spiritum sanctum. Hinc erit ille causa simul et effectus, quod ipsis Gentilium fabulis monstruosius est.“

Veritas in enunciato tuo postulatur, quo forte probare intendis, etiam Spiritum sanctum propriam existentiam Patri et Filio communicare, si Filius illius existentiae cum Patre commune quid habet. Nanque propositio asserens, quaecunque sunt Patris communia cum Filio, haec quoque esse communia cum Spiritu sancto, neque temere neque absque distinctione ab iis, qui diligenti examine divinas scripturas evolvunt, accipietur. Primum quidam quod propositio haec nullius sit eorum Patrum, qui res theologicas nostrae ecclesiae traderunt, sed tuus sit foetus ad stabiliendum schisma confictus. Secundum, quod qui attentius divinas scripturas enucleant,

¹⁾ Photius κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Γρῆμης cap. 7 pag. 114.

τινα κοινὰ πατρὶ καὶ υἱῷ προσόντα, κοινὰ δὲ καὶ τῷ πνεύματι, ἅπερ δηλαδὴ ἀγαθὰ φυσικῶς αὐτοῖς πρόσεισι, καὶ οὐκ ἔξωθεν, οὐδὲ ἐπίκτητα, ὡς τὸ δίκαιον, τὸ ἀγαθόν, τὸ σοφόν, καὶ τὰ τοιαῦτα. οἶδασι δὲ καὶ τινα φυσικῶς μὲν προσόντα πατρὶ καὶ υἱῷ, μὴ προσόντα δὲ τῷ πνεύματι, οὐ διὰ τὸ μὴ τῆς αὐτῆς πατρὶ καὶ υἱῷ φύσεως εἶναι τὸ πνεῦμα (πρόβρῳ γὰρ τοῦτο πάσης εὐσεβοῦς διανοίας), ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ εἶναι τὰ φυσικὰ τοῦ πατρὸς καθὼ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ καθὼ υἱοῦ ιδιώματα κοινὰ καὶ τῷ πνεύματι. εἰ γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς ἐστὶ πατρὶ καὶ υἱῷ φύσεως τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ὡς πνεῦμα ἐν τῇ τριάδι παραλαμβάνεται, καὶ πᾶσαν μὲν τὴν τῶν κοινῶν φυσικῶν ἀγαθῶν κοινωνίαν ἔξει ὡς πνεῦμα, τὴν δὲ τῶν φυσικῶν ιδιωμάτων πατρὸς καὶ υἱοῦ, καθὼ πατρὸς καὶ καθὼ υἱοῦ κοινωνίαν οὐκ ἔξει. πῶς γὰρ ἂν φυσικὰ ιδιώματα ἐρρέθη πατρὸς καὶ υἱοῦ ταῦτα, εἴπερ ἦσαν κοινὰ καὶ τῷ πνεύματι; φυσικὰ μὲν γὰρ ταῦτα, ὅτι φύσει πρόσεισι πατρὶ καὶ υἱῷ, ιδιώματα δὲ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὅτι μὴ πρόσεισι καὶ τῷ πνεύματι. τὸ γοῦν κοινῶς ἔχειν τὸ πνεῦμα τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, φυσικὸν μὲν ἀγαθόν ἐστὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ὡς

---

agnoscunt quaedam insita communia Patri et Filio, communia et Spiritui, bona dumtaxat, quae naturaliter illis insunt nec aliunde adveniunt acquisita, ut iustitia, bonitas, sapientia, et similia: agnoscunt etiam alia, quae naturaliter insunt Patri et Filio et non insunt Spiritui, non quod Spiritus non sit eiusdem naturae atque Pater et Filius, hoc enim longe abest ab omni pia cogitatione, sed quod naturales Patris ut Patris, et Filii ut Filii proprietates, non sint communes Spiritui. Licet enim eiusdem naturae sit Spiritus sanctus ac Pater et Filius, attamen tanquam Spiritus in Triade accipitur, et universam communium naturalium bonorum communionem habebit ut Spiritus; sed naturalium proprietatum Patris et Filii, ut Patris et ut Filii communionem non habebit. Quanam enim ratione naturales proprietates haec appellata fuissent, si communia essent et Spiritui? Naturalia siquidem haec, quod natura insunt Patri et Filio: proprietates vero Patris et Filii, quod non insunt Spiritui. Itaque Spiritum una simul haberi a Patre et Filio, naturale est bonum Patris et Filii, sed ut proprietates

ιδίωμα αὐτῶν φυσικόν. οὐ δίδωμι γοῦν κοινωνεῖ ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ κατὰ τὸ ὑπάρχειν ἐξ ἀμφοῖν τὸ πνεῦμα, κοινωνήσει αὐτοῖς καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸ ὑπάρχειν καὶ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ¹⁾). τοιαύτη γοῦν ἐνθεωρουμένης διαστολῆς τῇ λεγούσῃ προτάσει, πάντα ὅσα τοῦ πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν υἱόν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. κἀντεῦθεν ἐληλεγμένου, μὴ καλῶς ἔχειν, τοῦ οἰεσθαι κοινωνεῖν τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας ὑπάρξεως τῷ πατρὶ καὶ υἱῷ, ἐὰν ὁ υἱὸς κοινωνεῖ τῷ πατρὶ κατὰ τὸ ἐξ ἀμφοῖν ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα. πῶς σὺ ἐκ τῆς τοιαύτης κοινωνίας, ὡς τάχα κατ' ἀνάγκην συμπεραίνων τι ἀληθές, εἰς τὸ λέγειν τερατωδέστερον τῆς Ἑλλήνων μυθολογίας ἀποφαίνῃ, τὸ παρὰ τῶν Λατίνων δογματιζόμενον. ἃ μὲν οὖν ἐν τοῖς τοῦ Φωτίου Συλλογισμοῖς τόσα τε καὶ τοιαῦτα, καὶ ἀρχοῦντως ἔχειν οἶμαι, καὶ τὰ παρ' ἡμῶν ῥηθέντα εἰς τὴν ἐκείνων ἀνατροπὴν. ἃ δὲ καὶ ἐφεξῆς ἐρεῖ προῖων, λογοειδῇ ποιούμενος τὴν διάλεξιν, ταῦτα προφασίζεσθαι τοὺς Ἰταλοὺς, φησὶ, λέ-

eorundem naturalis. Non ideo ergo quia communicat Filius cum Patre, quod ex utrisque Spiritus sit, communicabit cum eisdem et Spiritus, ut et ipse sit ex se ipso. Hac distinctione considerata pro dictae propositionis examine, qua asseritur: „Quaecunque sunt Patris communia cum Filio, erunt etiam communia cum Spiritu sancto;“ indeque reprobato, non bene sentire eos qui opinantur Spiritum propriae existentiae cum Patre et Filio communem causam esse, si Filius commune quid habet cum Patre in eo, quod ex utrisque est Spiritus sanctus. Qua tua ratione et simili communione aequae ac si necessario concluderes aliquid verum, insinuas ac decernis Gentilium fabulis, quod a Latinis asseveratur ut dogma, monstruosius esse. In Syllogismis ergo Photii continebantur haec et similia, et iam a nobis allata satis sunt, ut opinor, ad ea evetenda. Porro in progressu orationis, futilem instituens disputationem, haec praetendi ab Italis, ait, asserentibus, ab Am-

¹⁾ Recte *Hugo Etherianus* (Lib. II c. 18 pag. 1232) Photium, acutum sophistam, notat non diiudicando naturales qualitates a proprietatibus (tam insignitivis quam notionalibus) in Acherusiam paludem esse praecipitatum.

γοντας παρὰ Ἀμβροσίου, Ἀβγουστίνου τε καὶ Ἱερωνύμου τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ θεολογηθῆναι ἐκπόρευσιν, καὶ εἰς αἰσχύνην τάχα τῶν Ἰταλῶν συστήσασθαι, ὑπὲρ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ περικλύτων τούτων ἀνδρῶν ἀπολογίαν βουλόμενος, οὕτω φησίν.

45. Ὡς εἰ καὶ εἰρήκασι τοῦτο οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἢ τινι καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν καιροῖς ἰδίους ἐχρήσατο· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ ὁ δεῖνα, καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἀγιοσύνῃ ὀνομασθέντων· ὧν τινὰς ῥήσεις οὐκ ἀποδεχθῆναι, λέγει, τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυμαζομένων¹).

brosio, Augustino, et Hieronymo ex Filio processionem decretam fuisse, et ut ruborem forte excutiat ab Italis, pro hisce viris sapientia clarissimis responsionem suam hisce derivat, nempe.

XLV. „Licet id dixerint iam memorati, forte secundum dispensationem dixerunt, qua et magnus Basilius suo tempore usus est, vel ab accurata rerum notitia uti homines exciderunt, quod multi praestantes viri perpassi sunt, veluti Alexandrinus Dionysius, Methodius Patarensis, et alius et alius, qui sanctitatis sibi nomen vendicarunt, quorum nonnulla dicta Ecclesiam non recepisse,“ refert, „licet in aliis maxima in admiratione haberentur.“

¹) Photius contra vet. Rom. assecl. cap. 9 pag. 115. Latior quam Euthymius Zigabenus exhibet textus recensio haecce est: προσφασίζονται δὲ, ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἴρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἔτι δ' Ἀβγουστίνος καὶ Ἱερωνύμος· ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον, ὡς ἡ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομαχοὶ τὰς τούτων συγγραφάς, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἢ καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐχρήσατο, παρ' ἑαυτῷ φυλάττων ἀπόρρητον μέχρι τινὸς τοῦ παναγίου πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πύριος καὶ Πάμφιλος καὶ Θεόγνωστος καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων καὶ Ἰκπόλυτος ὁ αὐτοῦ μαθητής. τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσεις οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι τὰλλα σφόδρα θαυμάζοντας.

Αὕτη μὲν οὖν ἡ τοῦ Φωτίου ὑπὲρ Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου τε καὶ Ἱερωνύμου ἀπολογία, εἰς αἰσχύνην τάχα συντεθειμένη τῶν ὁμογενῶν αὐτοῖς Ἰταλῶν. ἡμεῖς δὲ αἰσχύνην μᾶλλον ταῦτα διαγιγνώσκουμεν τῶν ἀμφοτέρωθεν ἀπαθουμένων τῇ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰρήνῃ. καὶ σκόπει πρὸς τῆς αἰθρίας αὐτῆς ὁ βεβλόμενος. κατ' οἰκονομίαν γῆς Φωτίε, Ἀμβροσίον. Αὐγουστίνον, καὶ Ἱερώνυμον ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ το πνεῦμα θεολογεῖσαι, ἢ καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν καιροῖς ἰδίους ὁμολογεῖν, χρίσασθαι. σὺ γοῦν πῶς οὐκ ἠδέσθης ὑψηλότερον ἢ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον ἑαυτῷ τὴν ἀρχιερίαν φανταζόμενος, καὶ τοῖς ἀσθενέστεροις μὴ συμπεριαιγόμενος; πῶς δὲ οὐκ ἔλογισα τοὺς ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἐκείναις ἡμέραις ἐν τῷ στερεωματι τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας διαλάμπαντας πατέρας ἡμῶν, αὐτὸν τε φημὶ τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸν ἐπωνυμιον τῆς θεολογίας Γρηγόριον, τὸν Νύσσης αὐτίς Γρηγόριον, Ἰωάννην τὸν χρυσοῤῥήμονα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς μετ' αὐτοὺς ἀναφανέντας πολλοὺς καὶ μεγάλους, οἱ πάντες Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου τε, καὶ Ἱερωνύμου τοῖς συγγράμμασιν ἐντυγχάνοντες, αὐτοὺς τε τοὺς τῇ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν εἰρηκότητας τοῦ

Et hoc est Photii pro Ambrosio, Augustino, et Hieronymo responsum, in infamiam forte Italorum illis cognatorum excogitatum; nos vero in infamiam potius eorum iudicamus, qui ambabus, ut aiunt, manibus cum Romana Ecclesia pacem reiiciunt. Et attente consideret, per veritatem ipsam, cui lubitum fuerit. Secundum dispensationem, ais Photi, Ambrosium, Augustinum, et Hieronymum ex Patre et Filio Spiritum sanctum asseruisse, qua et magnum Basilium suo tempore usum fateris. Tu itaque quomodo verecundia non es suffusus, excelsius, et aequae ac sanctus Basilii rerum accuratam cognitionem tibi vendicans, et infirmiorum misericordiam non capiens? Quomodo animo non concepisti Patres nostros antiquis illis diebus in firmamento nostrae ecclesiae compellucidos, magnum nempe Basilium, cui a theologia cognomen fuit Gregorium, alterum Nyssenum Gregorium, Ioannem cuius aureum eloquentiae flumen est, praetereaque alios post eos plurimos summosque Doctores, qui omnes Ambrosii, Augustini et Hieronymi commentaria evolventes, ipsos qui ex Filio processionem

πνεύματος, τῷ τῶν Ἀγίων συνηριθμουν χοροῦ, καὶ τὴν τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἀσπαζομένην ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης κοινωνικὴν εἶχον, καὶ ὡς μητρὶ τῶν ἐκκλησιῶν προσείχον αὐτῇ; ὅτι δὲ παρασυρῆναι τῆς ἀκριβείας αὐτοὺς ἔφη, ὡς τὸν δεῖνα, καὶ δεῖνα τῶν παρ' ἡμῖν Ἀγίων, ἀλλ' ἐνταῦθα οὐκ ἀληθεύων οὕτω φανήσῃ. ὧν γὰρ Ἀγίων ῥήσεις τινὰς οὐκ ἀποδεχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ ἔφη, ἐπισημανθῆναι πάντως αὐτάς ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς βίβλοις, οἱ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἱστοροῦντες ἴσασι. κἀντεῦθεν τὸ παρασυρῆναι τῆς ἀκριβείας ἐκείνους γέγονε δῆλον. εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας πατέρας τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας παρασυρῆναι τῆς ἀκριβείας διέγνω, οἱ τε ἄλλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πατέρες, οὓς πολλοὺς καὶ μεγάλους ὁ τότε χρόνος ἀνέδειξεν, οἱ τε τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας φωστῆρες, οὓς ἢ τῶν ἐκκλησιῶν τότε ἡσπάζετο ἑνώσεις, οὐκ ἂν ποτε παρεῖδον ἀνεπισήμαντον, τὸ οὕτω γεγονὸς ἡμῖν ὕστερον ἀξιόζητον σφάλμα. καὶ τοῦτο Φώτιος λέγει.

46. Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ τῶν ἐπὶ τὰ Συνόδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον, οἱ καὶ συνεψηφίσαντο,

Spiritus asseverant, inter Sanctorum numerum collocabant, et cum Romana ecclesia eorum commentarios exosculante communicabant, illamque veluti ecclesiarum matrem obsequiosi audiebant? Eos ab accurata rerum notitia excidisse, ais, ut hunc vel illum ex nostris Sanctis. Sed mera te mendacia fundere hinc apparet. Nanque quorum sanctorum dicta non approbasse ecclesiam dicis, ea omnia obsignata in ecclesiasticis voluminibus, qui res ecclesiasticas pertractant, optime norunt. Indequē eos ab accurata rerum notitia excidisse innotuit. Si itaque et allegatos Romanae ecclesiae Patres ab accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum alii Romanae ecclesiae Patres, quos plurimos et summos ea aetas tulit, tum ecclesiae nostrae lumina, qui id temporis ecclesiarum unionem exosculabantur, non neglexissent, sed scripto signassent, postmodum nobis enatum, dignissimum tamen qui sciretur, errorem. Hoc quoque Photius ait.

XLVI. „Dixerunt tres, ut Romani tradunt, sed septem Synodorum praesules non dixerunt, qui simul una decreverunt,

δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι μήτ' ἀφαιρεθῆναι, τοῦ παραδοθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀπορῥαγῆναι τῆς ἐκκλησίας¹⁾.

Καὶ Φώτιος μὲν ὡς οὐδὲν τι κοινὸν ἡγείται, εἴπερ εἴπω τοῦτο οἱ τρεῖς, διὰ τὸ ὡς Ῥωμαίους εἰπεῖν τοῦτο αὐτούς. ἐγὼ δὲ καὶ πάνν καινὸν φημὶ, ὅτι αὐτός τε Φώτιος, καὶ ὅσοι μετ' αὐτὸν τοῦ σχίσματος γεγόνاسι ζηλωταὶ, οὐκ ἠθέλησαν οὗτοι στέργειν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν ἔνωσιν, ὡς οἱ πατέρες ἡμῶν τὴν κατὰ τῶν εἰπόντων πρώτως τὴν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος, Ἀμβροσίου φημὶ, Αὐγουστίνου τε καὶ Ἰερωνύμου. ὅτι δὲ καὶ τοὺς τῶν ἑπτὰ Συνόδων Ἀρχιερεῖς συμψηφίσασθαι ἔφη δόγμα προστεθῆναι μηδὲν μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀπορῥαγῆναι τῆς ἐκκλησίας, ἐκεῖνο πῶς οὐ λογίζεται, ὅτι ὅρον τῆς πίστεως αἱ Σύνοδοι ἅπασαι τὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης Συνόδου Σύμβολον²⁾ ἀπε-

---

nullum ultra dogma apponi, neque tolli ex definitione Fidei tradita: quinimo qui similia ausus fuisset, eum penitus ab ecclesia abscindi."

Et Photius plane nihil novum opinatur, si id tres dixerunt, quia id veluti Romani dixerunt. Ipse vero et novum admodum assero, eundem Photium aliosque, qui schisma secuti sunt, noluisse Romanae ecclesiae unionem amplecti, quemadmodum progenitores nostri eorum, qui primum ex Patre et Filio Spiritus processionem enunciarunt, Ambrosii dumtaxat, Augustini, et Hieronymi. Cum vero dicat: „et septem Synodorum praesules simul omnes decrevisse, nullum in posterum dogma apponi, neque tolli ex tradita Fidei definitione; imo qui similia ausus fuisset, ab ecclesia abscindi." Quomodo illud animo non comprehendit, Fidei definitionem ab universis Synodis

---

¹⁾ Photius κατὰ τῶν τῆς καλαῖς Ῥώμης cap. 10 pag. 115 sq.

²⁾ Cfr. Ratramni Corbeiensis contra Graecorum Opposita Lib. II cap. 2 (D'Achery Spicilegium II, 25 sq.): „Nicaena Synodus trecentorum decem et octo Episcoporum, adversus Arrium sub Constantino primo Imperatore collecta, postquam de consubstantialitate Filii cum Patre Symbolum dictavit, ubi ventum est ad Spiritum Sanctum, sic ait: „Credimus et in

*καίλεσαν. ὡς εἰδέναι ἔχει ὁ τοῖς διαφόροις τῶν διαφόρων
Συνόδων πρακτικοῖς ἐντυγχάνων; καὶ ἐγὼ μὲν τὸ τοιοῦτον
τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου Σύμβολον ἀπαραποιήτως κρατεῖν*

Nicaenae Symbolum nuncupatum fuisse, ut scire quisque poterit, qui varia variarum Synodorum acta percurrit? Et ego sane hoc Nicaenae Synodi Symbolum sine ulla sui immutatione ro-

Spiritum sanctum." Nihil vel maius vel minus super eius vel substantia vel processione decernens. Ubi ergo nunc regula, qua vos muniri vel Latinos arbitramini constringi, ut vobis liceat dicere procedentem a Patre Spiritum sanctum, Romanis non liceat dicere procedentem a Filio? Quod si sequentes auctoritatem Niceni Concilii nihil ultra vultis addere, removete procedentem a Patre, quia non continetur in Niceni Concilii Symbolo. Et fortassis liceat removeri quod a Romanis superadditum est, procedentem a Filio. Quod si respondentes dixeritis, in Constantinopolitana Synodo centum quinquaginta Episcopis, qui Constantinopoli congregati sunt, hoc positum esse; respondemus non licuisse quidquam Niceni Concilii Symbolo de fide vel demere, vel addere, vel immutare. Quod si dicatis de Filii consubstantialitate non licuisse quod determinatum est in illo conventu quidquam superaddi; de Spiritu S. vero licuisse propter futuras haereticorum quaestiones secundum sanctarum auctoritatem scripturarum? Respondemus hoc idem licuisse Romanis propter futuras haereticorum quaestiones secundum divinarum auctoritatem scripturarum. Nec enim convincere potestis maiorem Constantinopolitanae civitatis auctoritatem, quam civitatis Romanae, quae caput est omnium Christi Ecclesiarum, quod maiorum tam vestrorum, quam nostrorum testimonio comprobatur. Sed neque centum quinquaginta Episcoporum tanta constat auctoritas, ut universis totius orbis Episcopis praescribere possit, ut quod illis licuit, non liceat tam Romano Pontifici, quam universis Christi Ecclesiis. Addiderunt etiam illi Symbolo praefato dicentes: „Spiritus sanctum cum Patre et Filio adorandum, et conglorificandum, qui loquutus est per sanctos Prophetas," et alia plura. Haec superadiicientes non praescripserunt Ecclesiis Christi, sed exemplum dederunt, si quid secundum scripturas sanctas superaddere vellent de Spiritu sancto, quod haereticos expugnaret, et fidem credentium roboraret etc." *Anselmi Havelbergensis* Episc. Dialogorum Lib. II c. 22 (*D'Achery* XIII, 177 sq.) *Manuelis Calecae* Lib. IV contra Graecos pag. 442 sq. *D. Thomas Aquin.* p. 1 q. 36 a. 2 ad 2. *Simon Constantinopolitanus* in Epistola ad Ioannem Nomophylacem (*Cod. Vatic. Gr.* 1104. Hottingerus fraudis et imposturae manifeste convictus a *Leone Allatio* c. 18 pag. 334 sq.)

φημι, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ, καὶ τρίτῃ, καὶ ταῖς ἐφεξῆς τῶν Συνόδων. τὴν παραποίησιν γὰρ οὐ προσθήκη καὶ ἀφαιρέσει λέξεων ἐπιγράφομαι, διὰ τὸ μὴ ἐν λέξεσιν, ἀλλ' ἐννοίαις τὴν ἡμῶν εὐσέβειαν περιορίσθαι. Φώτιος δὲ ἐὰν προσθήκη καὶ ἀφαιρέσει λέξεων τὴν παραποίησιν τοῦ παραδοθέντος ἐν Νικαίᾳ ὅρον τῆς πίστεως ἐπιγράφεται, τοὺς ἀπὸ τῆς δευτέρας Συνόδου καὶ ἐφεξῆς τῶν ἄλλων Συνόδων ἀρχιερεῖς, καὶ τολμητίας κρίνει, καὶ τῷ ὁρισθέντι ἐπιτιμίᾳ κατὰ τῶν τολμητῶν ἐνόχους αὐτοὺς ἀποφαίνεται. οὐδεὶς γὰρ τῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἱστορούντων ἀγνοεῖ, ὥς τινὲς μὲν λέξεις ἀφῆρθέησαν τοῦ Συμβόλου τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ πρώτης Συνόδου, τινὲς δὲ αὐτῷ προσετέθησαν. καὶ εἶγε Ῥωμαῖοι ἐπιτιμίων κρίνονται ἐπὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς δευτέρας Συνόδου ἀναγινώσκοντες ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον, πολλῷ πρότερον οἱ τῆς δευτέρας Συνόδου πατέρες γραφὴν ἐπιτιμίων ἀποίσονται, τὴν ὅλην ταύτην προσθήκην ποιησάμενοι, τὴν περὶ τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως, ἐπὶ τῷ τῆς πρώτης Συνόδου Συμβόλῳ. ἀλλὰ μὴν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ τὰ φοβερά ἐπιτιμία ἀποφαινόμενοι κατὰ τῶν προσθήκην καὶ ἀφαιρέσιν τολμησόντων ἐπὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συν-

---

bur habuisse affirmo et in secunda et in tertia et in aliis quoque Synodis subsecutis. Namque immutationem non additione, aut ademptione dictionum circumscribo, quod non in vocibus, sed in sententiis nostra pietas definiatur. Verum Photius si additione et ademptione vocum immutationem traditae in Nicaena Synodo fidei definitionis praescribit, praesules omnes a secunda Synodo reliquisque aliis et audaces reputat, et praescriptis poenis adversus audentes obnoxios facit. Nullus enim ex iis qui ecclesiasticas res perscrutantur, ignorat, nonnullas dictiones e Nicaenae primae Synodi Symbolo ademptas fuisse, alias etiam illi additas. Etsi Romani poenis subiiciendi sunt, quod secundae Synodi Symbolum recitantes, ex Patre et Filio Spiritum procedere addunt, multo antea afficiendi erant accusandique secundae Synodi Patres, hanc totam additionem inserentes de processione Spiritus primae Synodi Symbolo. Sedenim illi ipsi, qui terribiles poenas irrogant contra additionem et ademptionem ausuros, in Symbolo Nicaenae Synodi, et voces ex

ὁδου, αὐτοὶ καὶ λέξεις ἐκεῖθεν ἀφείλοντο, αὐτοὶ καὶ λέξεις ἐκεῖσε προσέθεντο. καὶ δεῖγμα τοῦτο σαφές, τοῦ προσθήκη καὶ ἀφαίρεσιν ὑπὸ τῶν πατέρων νομιζέσθαι ἐκείνην τὴν προσθήκην τε καὶ ἀφαίρεσιν, ἣ τὴν ἔννοιαν τῆς εὐσεβείας λυμνιέται. ὥστε Ῥωμαῖοι προσθήκην μὲν ποιησάμενοι λέξεως, εὐσεβῇ δὲ τὴν ἐπὶ τῇ τριάδι περισώζοντες ἔννοιαν, οὐ σχίσματος χρηθήσονται ἀφ' ἡμῶν τῶν ὁρθῶς δικάζειν ἐπιτελούντων. περικοπὴ τῆς τοῦ Φωτίου γραφῆς ἦν καὶ τὸ,

47. Τὸν πάπαν Λέοντα τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀνοίξαντα, ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις ἐναποτεθησαυρισμένας ἐξενεγκεῖν, Ῥηληνικοῖς καὶ γραμμασι καὶ ῥήμασιν ἐχούσας τὴν τῆς πίστεως ἐκθεσιν, ὡς καὶ δικαιοῦσαι, λέγει, τὸν πάπαν Λέοντα ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ Ῥωμαίου πλήθους¹⁾.

Καὶ οὐκ οἶδα τί συμβάλλον τοῦτο Φωτίῳ ἐστὶν ἐπὶ συγκροτήσει τοῦ σχίσματος. οὐ γὰρ παρεῖδον Ῥωμαῖοι, ὅπερ ὁ πάπας Λέων ἐπὶ ταῖς ἀσπίσι ταύταις εἰργάσατο, καὶ γὰρ ἀνεστηλωμένας οὕτω τηροῦσιν ἐς δεῦρο αὐτάς, καὶ καιροῖς

eo sustulerunt et addiderunt. Quod indicium manifestum fuerit, additionem et ademtionem a Patribus nullam aliam reputari, quam illam ademtionem et additionem, quae pietatis sententiam vulnerat. Quare Romani vocem addentes, dummodo piam de triade sententiam conservant, non sunt a nobis inter schismaticos accensendi, si rectum iudicium ferre volumus. Inter alia quoque in scripto Photii continebatur,

XLVII. „Leonem Papam cum Apostolicae Ecclesiae aerarium reserasset, duo scuta inter alia sacra donaria asservata eduxisse, Graecis et literis et verbis expositionem Fidei continentia, quae,” refert, „iussisse Leonem Papam coram universo Romano populo legi.”

Et nescio quid hoc conferat Photio ad schisma constabillendum. Neque enim Romani neglexerunt, quod Papa Leo de hisce scutis effecit, quae ad haec tempora ita erecta custo-

¹⁾ Photius contr. vet. Rom. assecl. c. 12 p. 117. Cfr. Baronius a. a. 809 n. 62.

ιδίοις, καὶ ἑλληνιστὶ ἀναγινώσκειν τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον, οὐκ ἀναβάλλονται. τί τοῦτο ποιοῦντες; δεικνύντες πάντως, ὡς οὐκ ἐν λέξεσιν, ἀλλ' ἐννοίαις τὸ εἰσεβεῖν σπουδάζεται παρ' αὐτοῖς. εἰ γὰρ μὴ τοῦτ' ἦν, τάχα ἂν οὐκ ὤκησαν καὶ τῇ εὐαγγελικῇ προσθεῖναι πιξίδι τὴν ἐν τῷ Συμβόλῳ γενομένην προσθήκην τῆς λέξεως. οἱ δὲ οὔτε τι τοιοῦτον ἀπρνεσχύνησαν, ἀλλὰ καὶ ἐρωτῶμενοι ἀπολογοῦνται, οὕτω λέγειν τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς μηδὲν διαφέρον, ποτὲ μὲν λέγειν αὐτὸ ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ποτὲ δὲ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ κατασκευάζειν τοῦτο βουλόμενοι λέγουσιν, οὐκ ἐπὶ μόνῃ τῇ εὐαγγελικῇ ταύτῃ περικοπῇ, τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κεῖται, μὴ συνεκφωνουμένου καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλαῖς ἄλλαις περικοπαῖς ῥήσεων γραφικῶν, ἐρ' αἷς οὐκ ἔστι μὴ καὶ τὸν υἱὸν ἀρμοζόντως ἐκεῖσε νοεῖσθαι. οὐχ ὅτι γοῦν μὴ συνεκφωνεῖται, ἐστὶν ὅτε ὁ υἱὸς μὴ συνεπινοηθήσεται τῷ πατρὶ, ἀλλ' ὅτι τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται, καὶ συνεκφωνηθήσεται ἐστὶν ὅτε, ὅπως ἂν δόξειε τῷ βουλομένῳ λέγειν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, μόνον εἰ κατὰ τὴν εὐσεβῆ ἐννοιαν συνεπινοεῖται αὐτῷ μὴ συνεκφωνούμενος, καὶ συνεκφωνεῖται πά-

---

diunt, et certis temporibus et Graece legere fidei Symbolum non abnuunt. Quare vero id faciunt? ut plane ostendant non dictionibus, sed sentiētiis pietatem ab eisdem coli. Id si non esset, fortasse etiam in codice Evangelii additionem dictionis in Symbolo factam addere non retardassent. At hi non adeo pudorem perdiderunt; sed et interrogati respondent, ita pronunciare, Spiritum ex Patre et Filio procedere, cum nihil differat, aliquando eum dicere, ex Patre procedere, aliquando ex Patre et Filio: idque ut comprobent, inquirunt, non in eo solo evangelico textu Patris nomen iacere, tacito nomine Filii; sed et in multis aliis divinae Scripturae incisionibus, in quibus non possumus aptum sensum elicere, nisi etiam Filium intelligamus. Non itaque quod non simul enunciatur aliquando Filius, non una simul intelligitur cum Patre, sed quod cum Patre simul intelligitur, simul enunciabitur tempore et modo, ut placuerit illi, qui verba de Patre et Filio instituerit, dummodo iuxta piam sententiam simul cum eo intelligitur, licet non enunciatus; et simul rursus enunciabitur, tanquam qui

λιν αὐτῷ, ἅτε καὶ συνεπινοούμενος. καὶ ἐπὶ τούτοις παρά-
 γουσι τὰ ἀποστολικά ἐκεῖνα ῥητὰ λέγοντες, ὁ Ἀπόστολος ἐφη,
 τῷ μόνῳ ἀοράτῳ σοφῷ Θεῷ¹⁾, καὶ, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς
 οἰκῶν ἀπρόσιτον²⁾. καὶ τίς οὕτως ἔσται πρὸς τὴν ἀλήθειαν
 ἀναιδής, ὡς τολμῆσαι εἰπεῖν, μὴ τὸν υἱὸν τῆς ἀορασίας καὶ
 σοφίας τῷ πατρὶ κοινωνεῖν, ὥς τῷ πατρὶ μόνῳ ὁ Ἀπόστολος
 ἐν τῇ ῥηθείᾳ ἐπιφημίζει περικοπῇ. ὡσαύτως, τίς ἄμοιρον
 ἔρεϊ τὸν υἱὸν τῆς τῷ πατρὶ μόνῳ μαρτυρουμένης παρὰ τοῦ
 Ἀποστόλου ἀθανασίας, καὶ τοῦ ἀπροσίτου φωτός, ὅπερ μόνον
 τὸν πατέρα οἰκεῖν ὁ Ἀπόστολος λέγει. ταῦτα τὰ Ἀποστολικά
 ῥητὰ παράγοντες Ἱταλοὶ ἐπιφέρουσιν, ὡς ἐὰν ἐνταῦθα, ὅπου
 ῥητῶς πρὸςκειται καὶ τὸ μόνος ἐπὶ τοῦ πατρὸς, ὁ υἱὸς οὐ
 διήρηται τοῦ πατρὸς, πῶς οὐχὶ καὶ συνεπινοηθήσεται τῷ
 πατρὶ, ἐφ' οἷς τὸ μόνος ὁ πατὴρ οὐ πρὸςκειται; ἀλλὰ καὶ
 τὴν εὐαγγελικὴν ῥῆσιν ἐκείνην τὴν περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης
 καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ ὁ πατὴρ μόνος³⁾, ἐν ἰσχυρῷ
 τιθέσθαι τῆς ἀπολογίας αὐτῶν. ἰδοὺ γὰρ αὐτός ἐστι, φασίν,

cum eo simul intelligitur. Et ad haec comprobanda apostolica
 illa verba in medium afferunt. Apostolus dixit: „soli invisibili
 sapienti Deo,“ et „solus possidens immortalitatem, lumen ha-
 bitans inaccessible.“ Et quis adeo adversus veritatem pudorem
 exuit, ut audeat dicere, invisibilitatis et sapientiae una cum
 Patre participem non esse Filium, quas Patri soli Apostolus
 in iam dicta incisione vendicat? Similiter quis spoliabit Filium
 ea, quam Patri soli Apostolus astruit immortalitate, et inacces-
 sibili lumine, quod solum Patrem habitare Apostolus tradit?
 Haec dicta apostolica producentes Itali subdunt, si hic ubi ex-
 presse „solus“ exprimitur de Patre, Filius a Patre non separa-
 tur, quomodo non simul intelligetur cum Patre in illis, in
 quibus „solus“ Patri non adiacet. Praeterea Evangelicum illud
 dictum, „de die illo, et de hora nemo novit, nisi Pater solus,“
 non debile defensionis suae argumentum proponunt. En enim,

¹⁾ Epistola B. Pauli ad Timoth. Prima I, 17.

²⁾ I. c. VI, 16.

³⁾ S. Evangelium sec. Matthaeum XXIV, 36.

ὁ λέγων υἱὸς, μόνον τὸν πατέρα εἰδέναι. ἀλλ' ὅτι τῷ ἀνθρώπῳ ἑαυτοῦ τὸ τῆς ἀγνοίας ταπεινὸν προσάπτει, ἀφήσει νοεῖν τὴν μετὰ πατρὸς φυσικὴν αὐτοῦ ἐνότητα, καὶ τὴν ἐντεῦθεν μίαν γνώσιν τοῦ πατρὸς καὶ αὐτοῦ. ἀπ' οὗπερ Εὐαγγελικοῦ ῥήτου τῇ διανοίᾳ τῶν μελλόντων τὴν εὐσέβειαν ὑποδέχονται, τὴν τῆς φυσικῆς ἐνότητος ἐγκατέστησεν ἔννοιαν. ποίου τούτου ῥήτου; τοῦ, ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἐσμέν¹⁾. καιρὸς ἐστὶ λοιπὸν ἐπὶ τὰ τελευταῖα τῶν τοῦ Φωτίου λόγων ἐλθεῖν. πρὸς γὰρ τῷ τέλει τούτων οὗτος γενόμενος, οὕτω φησὶν.

48. Ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν; ὁ υἱὸς καὶ δεσπότης τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ. καὶ ὁ μετὰ δὲ Παῦλος αὐθις ἀποφαινεται λέγων· καὶ ἡμεῖς, ἡμεῖς ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐαγγελισάμεθα, ἀνάθεμα ἔστω²⁾. καὶ τίς ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμνην³⁾;

Ἄν γοῦν τούτων ῥητῶν εὐαγγελικοῦ τε καὶ ἀποστολικοῦ, ισχυρωτάτων, ὥς δοκεῖ Φωτίῳ, πρὸς τὴν τῆς ἐκκλησίας διά-

aiunt, ipse Filius est, qui dicit solum Patrem scire. Sed quod sibi ipsi ut homini abiectum ignorantiae appingit, suam ipsius naturalem unionem cum Patre concipere concedit, indeque unam et Patris et Filii cognitionem. Quo Evangelico dicto animo eorum, qui amplexaturi erant pietatem, naturalis unionis cognitionem insinuavit. Cuiusnam vero dicti? illius: „Ego et Pater unum sumus.“ Sed iam tempus est postrema Photii verba examinandi. Nanque ille cum ad eorum finem pervenisset, haec habet.

XLVIII. „Sed quid opus est multa aggerere? Filius et Dominus Spiritum ex Patre procedere nos initiando docet. Et magnus item Paulus rursus decernit: Licet nos, aut Angelus de coelo evangelizaverit vobis praeter id quod nos evangelizavimus, anathema sit. Et quisnam alium doctorem inquireret, ni plane insaniat?“

Duo itaque haec pronunciata, evangelicum nempe et apostolicum validissima, ut videtur Photio, ad propagandum ec-

¹⁾ S. Evg. sec. Ioannem X, 30.

²⁾ Epist. B. Pauli Ap. ad Galatas I, 8.

³⁾ Photius contr. vet. Rom. assecl. c. 13 p. 117.

στασιν, πρὸς μὲν τὸ πρῶτον οὕτω κατ' ἐρώτησιν τὸν λόγον προάγομεν. διότι ἐν εὐαγγελίοις ὁ Κύριος ἔφη, τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, γνωματεύεις Φώτιε, τὴν κοινωνίαν ἡμᾶς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μὴ καταδέχεσθαι, λεγούσης ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι; ἀλλ' οἱ πατέρες ἡμῶν Βασίλειός τε καὶ Γρηγόριος, καὶ Γρηγόριος ἕτερος, καὶ ὁ Χρυσορρήμων Ἰωάννης, τὴν ἐν εὐαγγελίοις ταύτην φωνὴν ἀκριβῶς εἰδότες, Ἀμβρόσιον, Ἀύγουστίνον, καὶ Ἰερώνυμον, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα δογματίζοντας ἐκπορεύεσθαι (τοῦτο γὰρ ὡς προωμολογημένον παρὰ σοῦ λαμβάνω, ἄλλης ἀποδείξεως οὐχὶ δεόμενος) οὐκ ἀπέπεμπον, ἀλλ' εἰς κοινωνίαν ἐδέχοντο, καὶ δι' αὐτῶν σύμπαν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὸ πλήρωμα. ὡσαύτως καὶ οἱ πατέρες τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν ἐπὶ Συνόδων, πάντας τοὺς μαθητάς τῶν εἰρημένων ἰεολόγων, Ῥωμαίων ἀνδρῶν, τοὺς τὸν κατάλογον τῆς ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ιερατείας πληροῦντας, κοινωνικοὺς εἶχον καὶ ἀδελφούς. τίσι γοῦν προσθετέον ἡμᾶς, πᾶσιν ἐκείνοις, ἢ σοὶ μέχρι καὶ τῆς ἐπὶ τῷ σχίσματι γνώμης, καὶ τοῖς ἠκολουθηκόσι σοι ἐπὶ μόνῃ τῷ σχίσματι, οὐμενουν καὶ ἐπὶ τῇ ἐνώσει, ἣν ἐν

---

clesiae dissidium sunt. Nos primo secundum interrogationem orationem digerentes respondebimus. Quia in evangelio dixit Dominus, Spiritum ex Patre procedere, decernis Photi, a nobis cum Romana ecclesia communionem respuendam esse, dicente ex Patre et Filio illum procedere? Sed Patres nostri Basilii, Gregorius, Gregorius alter, Ioannes Chrysostomus vocem hanc evangelii accurate tenentes, Ambrosium, Augustinum et Hieronymum, ex Patre et Filio Spiritum procedere praescribentes (hoc enim uti a te supra confessum arripio, nullius alterius demonstrationis indigus) non eiiciebant, sed in communionem acceptabant, et per eos universae Romanae ecclesiae complementum: similiter et Patres sanctarum septem oecumenicarum Synodorum cunctos dictorum theologorum, Romanorum hominum discipulos, qui sacerdotii in Romana Ecclesia catalogum complebant, socios aestimabant et fratres. Quibusnam adhaerendum nobis est, omnibus illis, an tibi post schisma a te in ecclesia propagatum hoc asserenti, et illis qui te in solo schismate secuti sunt, et non etiam in unione quam postmodum

κατὰ τὸ κατεπεῖλον γεόμενος, καὶ Σύνοδον μεγάλην ἀνδροί-
 σης, καὶ αἱ, τὸν πρῶτον ἐπιστάτας κόσμον; ταῦτα μὲν
 οὖν πρὸς τὸ πρῶτον τῶν, ὡς δοκεῖ Φωτίῳ, ἰσχυροτάτων δύο
 ῥητῶν πρὸς τὴν τῆς ἐκκλησίας διάστασιν. πρὸς δὲ τὸ δεύ-
 τερον, ἐν ᾧ τὸν μέγαν οὗτος εἰσάγει Παῦλον ἀνάθεμα ἐκ-
 φωνοῦντα κατὰ τὸ εὐαγγελισμένον ἀλλότριόν τι τῶν εὐαγ-
 γελίων αὐτοῦ, περὶ αὐτοῦ διασκοπῆσαι τὸν βουλούμενον ὑπο-
 τιθεῖναι, ὡς ποτε ὁ παπάλως τὸ ῥητὸν ἐλαμβάνων, τὴν τῆς
 κατεπεῖλης ταύτης ἑξήγον ὅτι κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας
 ἐπιστάται, ἀλλὰ πρὶν αὐτῆς κατὰ πάντων Συνόδων, αἱ πολλὰ
 δογματικὰ διευκρινῶσαι καὶ ἐκτιθεῖναι, ὧν οὐδ' ὅλως ὁ μέγας
 Παῦλος μετὰν ποιούμενος εἴρηται. οὗτος καὶ γὰρ ἡ κορυ-
 φαία τῶν Ἀποστόλων ἀρετῆς, πρὸς τὴν τοῦ εὐαγγελίου
 ἐννοίαν ἀπεγορεῖται τὸν παρεταγγελισμὸν, ἐκ δὲ τῆς ἐσομένης
 ἐπὶ τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ ἐπίστερον προσθήκης τῶν λέξεων,
 οἷον τῶν ἀπαντῶν ἑξήματα προσάπτει παρεταγγελισμοῦ.
 ὁ γοῦν ἀπλῶς οὕτω καὶ ἀδιακρίτως τὴν τοῦ ἀναθήματος κα-
 τατάκην ἐπιστηγίζεσθαι ἰδὼν τοῖς μετὰ τὸ εὐαγγέλιον Παύλου
 δεδογματικῶς τινὰ μὴ πρὸς λέξιν τοῖς Παύλου εὐαγγελισμοῖς

---

poenitentia ductus admisisti. cum magna coacta Synodo rursus
 res Ecclesiasticas pristino decori restituisti? Et haec ad primo-
 rum dictorum, ut videtur Photio, validissimorum pro ecclesiae
 dissidio stabiliendo dicta sint. Nunc secundum examinemus,
 in quo magnum hic introducit Paulum, anathema edicentem
 contra evangelizantem aliquod alienum a suo evangelio. Hic
 quoque attente rem examinare volentem moneo, ne insulse
 dictum arripiens, condemnationis huiusce calculum in Roma-
 nam Ecclesiam, sed ante ipsam in omnes Synodos, quae ple-
 raque dogmata exposuerunt et depraedicarunt, quorum nullam
 usquam magnus Paulus mentionem fecisse reperitur, deferat.
 Nanque hic summum Apostolorum culmen, prohibet diversa ab
 Evangelica sententia introduci: futura vero in suum evangelium
 postmodum dictionum additione nulli omnium crimen appingit
 praevaricationis evangelii. Qui itaque perperam sic et absque
 discrimine anathematis poenam irrogare voluerit illis, qui post
 evangelium Pauli quaedam, quae in Evangelio Pauli non repe-

ἐμπερόμενα, οὐκ οἶδα πῶς ἀπολογησεται οὗτος τοῖς ὁμοούσιον
 δογματίσαι Πατράσιν ἡμῶν. ποῦ γὰρ εὑρηται τοῦτο τοῦ
 Παύλου γραφῶν; τὴν δὲ Θεοτόκος ἱερωνήν, ἐν μὲν τοῖς τοῦ
 Παύλου εὐαγγελίοις εὑρήσει τις σὺδαμοῦ, ἢ δὲ τοῦ Θεοῦ ἐκ-
 κλησία τρανῶς κηρύττει αὐτήν, καὶ τοὺς μὴ οὕτω φρονούν-
 τας, ὡς αἱρετικούς ἀποβάλλεται· καὶ οὐχ ὅτι μὴ Παῦλος τὰς
 λέξεις εἴρηκε ταύτας, παρεναγγελισμοῦ κρίνονται οἱ ἐσύστε-
 ρον εἰρηκότες, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν Παύλου διάνοιαν ἐδογμα-
 τισαν οὗτοι, τοῖς κήρυξι τῆς εὐσεβείας κρίνονται. ἀλλὰ δεῦρο
 πρὸς τοῖς ἄλλοις σκόπει καὶ τούτο πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ
 πονεχῆς καὶ εὐδυνδίκης τῶν παρόντων ἐξεταστής. δοκεῖ σοι
 ποτὲ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, καὶ τοὺς πολλαχοῦ τῆς παρού-
 σης γραφῆς ὀνομασθέντας ἁγίους Πατέρας ἡμῶν, τοὺς τῆς
 εὐσεβείας προμάχους, τοὺς πῶς ἂν καὶ καλεῖσαι οὐκ ἔχω, ἐν-
 νοῆσαι ἢ φθέγγασθαι τι τῷ Θεῷ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Χριστῷ
 μὴ δοκοῦν; καὶ τίνοι ἂν τῶν ἀπάντων λογισθῇ τοῦτο ποτὲ;
 ἀλλ' οὗτοι εἰ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν εὐαγγελίοις τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ
 πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔφη, οὐχὶ ἀθέτησιν τῆς αὐτοῦ διδα-
 σκαλίας ἡγήσαντο, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα εἰπεῖν.

---

riuntur, decreverunt, nescio quomodo hic respondebit Patribus nostris „consubstantiale“ praescribentibus. In quibus enim hoc Pauli scriptionibus invenitur? „Deiparae“ vocem in evangeliiis Pauli nemo usquam offendet; at Dei ecclesia clara voce eam pronunciat, et eam oppugnantes ut Haereticos reicit. Et non quia Paulus dictiones has non usurpavit, uti praevaricatores evangelii condemnantur, qui postmodum illis usi sunt; sed quod ex mente hi Pauli decreverunt, inter pietatis praecones collocantur. Inter alia hoc quoque nunc considera, per Deum ipsum, prudens rectusque rerum praesentium cognitor. Videturne tibi unquam, magnum Athanasium, et saepius in his nostris commentariis commemoratos sanctos Patres nostros, pietatis vindices, quos ipse nequeo satis compellare uti addecet, concepisse aut elocutos fuisse aliquid Deo nostro et Servatori adversum? Et cuinam unquam simile quid in mentem veniet? Sed hi, licet Servator in evangelio Spiritum ex Patre procedere dicat, non illius doctrinae reprobationem reputarunt, et ex Filio esse Spiritum docere. Nanque ex his quidam ex Patre

οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχειν αὐτὸ διαβ-
 ῥήδην ἐθεολόγησαν, οἱ δὲ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ καὶ εἶναι καὶ
 ἐκπορεύεσθαι. οἱ γοῦν τοὺς Λατίνους παραβάσεως τῶν εὐαγ-
 γελικῶν ῥημάτων γραφόμενοι διὰ τὴν ἐν τῷ Συμβόλῳ προσ-
 θήκην τῆς λέξεως, ὁράτωσαν, ὡς πρὸ τῶν Λατίνων αὐτοῖς
 τοῖς θεολόγοις ἡμῶν Πατράσιν γραφὴν παραβάσεως τῶν
 Εὐαγγελικῶν ῥημάτων προσάπτουσιν. εἰ γὰρ παραβασίαν
 κρίνει τις τοῦ εὐαγγελίου τὴν ἐπὶ ταῖς εὐαγγελικαῖς λέξεσιν
 ἐν ἄλλαις θεολογίαις προσθήκην τῶν λέξεων, μὴ τὸ ἐπὶ τῇ
 ἐννοίᾳ διασχοπούμενοι σύμφωνον τῶν τε εὐαγγελικῶν τῶν τε
 γραφικῶν τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων ῥητῶν, ὁ τοιοῦτος
 καὶ τὸν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι λέγοντα,
 παραβάτην τοῦ εὐαγγελίου καλέσει, καὶ τὸν ἐκ πατρὸς καὶ
 υἱοῦ λέγοντα ὑπάρχειν αὐτὸ, τῆς αὐτῆς ἐγκαλέσει παραβασίας.
 καὶ οὐ μόνον αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ τὸν εἰπόντα, ἐκ πατρὸς προ-
 ἶέναι αὐτό. ἴσως γὰρ ὁ τοιοῦτος ἀπαναιδεύσεται εἰπεῖν καὶ
 πρὸς τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον, διατί τοῦ Χριστοῦ ἐν
 εὐαγγελίοις ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς λέγοντος, ἐν
 πολλαῖς τῶν σῶν θεολογιῶν, σὺ προῖέναι αὐτὸ ἐκ πατρὸς

---

et Filio illum esse palam affirmarunt: alii ex Patre per Filium
 esse et procedere. Latinos itaque evangelicorum verborum
 praevaricationis insimulantes, propter additam in Symbolo dic-
 tionem, caveant, ne antequam Latinis, ipsis theologis nostris
 Patribus evangelicorum verborum praevaricationis crimen ap-
 pingant. Etenim si praevaricationem quis iudicat evangelii,
 evangelicis dictionibus in aliis theologicis additionem dictionum,
 non concors atque uniforme in sententia evangelicorum, et
 scripto consignatorum theologiae Patrum dictorum considerans,
 is et dicentem ex Patre per Filium Spiritum procedere, prae-
 varicatorem evangelii nuncupabit, et ex Patre et Filio eundem
 esse asserentem, eiusdem praevaricationis obnoxium faciet,
 neque hos solum, sed et aientem ex Patre ipsum provenire.
 Forte etiam hic verecundia deposita contra theologiae cog-
 nominem iactabit: Qua de causa Christo in evangeliis tradente,
 Spiritum ex Patre procedere, in multis tuis theologicis scri-
 ptis, tu provenire ipsum ex Patre enunciasti? Aut enim di-

ἔρης; ἡ γὰρ τὰς λέξεις χαρίζη, ὅστις ἂν εἴης τοιοῦτος, καὶ εἰς διαστροφὴν τῶν εὐαγγελικῶν ἐγκαλέσεις ῥητῶν τὸν τὸ προϊέναι ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντα. ἡ ἑὰν τὸ μεγαλεῖον τοῦ εἰπόντος σε πείσῃ πρὸς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν ἀμφοτέρως ταύτας τὰς λέξεις ὀρεῖν, οὐδεὶς σοι τὸ λοιπὸν λόγος, μὴ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζεσθαι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν ἔνωσιν, τὴν μὲν τῆς λέξεως προσθήκην ἐπὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ποιησαμένης, τὴν δὲ τῆς εὐσεβείας ἔννοιαν ἀπαραποίητον τηρούσης.

49. Ἄλλ' ἐπεὶ πέρας ἔχει πάντα τὰ τοῦ Φωτίου, τρεπτόν ἤδη τὸ τοῦ λόγου πρόσωπον, καὶ ἐφ' οἷς ὁ ποτὲ πρῶτος τοῦ Γάνου ὄρους μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Φουρνῆς¹⁾ κατὰ Λατίνων συνέθηκε, μέγα τι, ὡς ἔοικεν, εἰς δόξαν οἰόμενος ἀκαιρῶς ἐπὶ τῷ σχίσματι τῆς ἐκκλησίας φιλοτιμείσθαι, καὶ τὸν ἐντεῦθεν μὴ συνορῶν προκριματισμόν. οὗτος γὰρ ὡς πρὸς τινὰ ἀρχιεπίσκοπον Μεδιολάνων τὸ τῆς λογογραφίας

---

ctionibus tantum tribuis, quicunque tandem is fueris, et pervertisse verba evangelica criminaberis, „provenire,“ loco illius „procedere“ affirmantem, vel si dicentis auctoritas ac praestantia tibi persuadet, utrasque has dictiones eandem sententiam denotare, nulla relinquitur tibi causa, ob quam Romanae ecclesiae unionem, quae dictionem in Symbolo Fidei addidit, sed pietatis sententiam veram ac genuinam servat, exosculari amplectique refugas.

XLIX. Sed cum iam finem habeant Photii omnia, convertenda est oratio ad ea, quae aliquando montis Gani praeses monachus Ioannes Phurnes adversus Latinos concinnavit, magnum quid esse ratus ad gloriam sibi comparandam, ut videtur, si intempestive et ambitiosius ecclesiae dissidium, inde imminens sibi praeiudicium non conspiciens, promoveret. Hic enim ad archiepiscopum quendam Mediolanensem orationem

---

¹⁾ Cfr. *Leo Allatus* de Ecclesiae Occident. et Oriental. perpetua Consensione Lib. II cap. X, 2 p. 627.

πρόσωπον ἀποτείνων¹⁾), ἐπεὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦτον εἰσάγει προτείνοντα εἰς ἀπόδειξιν τοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο ῥητόν, τὸ, ὅτι ὁ υἱὸς ἔφη, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστίν²⁾), ἐπιφέρει εἰς ἀνατροπὴν τῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου προτάσεως ταύδε.

“Ὅτι μὲν ἔχει πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, ἀληθὲς ἐστὶ πάντῃ καὶ ἀναντιρρήτον, πλην ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῆς ὅλης θεότητος, οἷον τὸ αἰδίον τὸ ὑπερούσιον, καὶ τὰ τοιαῦτα. τὸ δὲ χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ὁ υἱὸς ἔχειν οὐ δύναται. τὸ γὰρ πατὴρ ὄνομα προσωπικόν ἐστὶ, καὶ ἴδιον μόνον τοῦ ἀγεννήτου πατρὸς.

suam convertens, cum archiepiscopum induxisset, ad demonstrandum Spiritum esse et ex Filio, proponentem Evangelicum illud dictum, in quo Filius dicit: „omnia quae habet Pater mea sunt,“ ad convellendam archiepiscopi propositionem haec infert.

„Omnia Patris habere Filium, verum merum est, nec illi contradici potest, veruntamen universae Deitatis communia, veluti sempiternum, supersubstantiale, et similia: sed proprietatem, in qua est nota differentiae paternae hypostasis, Filius habere nequit. Pater nanque nomen personae est, et proprium solius ingeni Patris.“

¹⁾ *Allatus* l. c.: Phurnae Responsionis titulus fuit: πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Μεδιολάνων ῥηθέντα, καὶ ὅτι οὐκ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. (Ad ea quae allata sunt a Mediolanensi Episcopo, et Spiritum sanctum non procedere a Filio.) . . . Contra Phurnem rescripsit Petrus Mediolanensis Archiepiscopus, quem se vidisse Neapoli narravit mihi saepius, omnium virtutum laude cumulatissimus, Donatus Lilitellus, inque Bibliotheca Regis Christianissimi reperiri, praestantissimus Ioannes Aubertus, datis literis, significavit; sub hoc titulo: *Διάλεξις Πέτρου λατίνου ἐπισκόπου Μεδιολάνων κατὰ τοῦ μοναχοῦ κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Φουρνή τοῦ πρώτου τοῦ ὄρους Γάνου, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος*. (Disceptatio Petri Latini Mediolanensis Episcopi adversus Monachum dominum Ioannem Phurnem, montis Gani primum, de processione Spiritus Sancti.)

²⁾ S. Evangelium sec. Ioannem XVI, 15.

Ταῦτα μὲν πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ὁ Φουρνής. σὺ δὲ ὁ τοῖς παροῦσιν ἐντυγχάνων, σκόπει πρὸς ταῦτα, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου προτείναντος, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστίν, αὐτὸς ἀντιπροτείνει. ναί, πάντα τὰ τοῦ πατρὸς τοῦ υἱοῦ ἐστίν, πλὴν ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῆς ὅλης θεότητος, οἷον λέγων, ἐκεῖνα τὰ τοῦ πατρὸς ἔχειν τὸν υἱόν, ὅπερ ἐνεστι κοινὰ καὶ τῷ πνεύματι. τοῦτο γὰρ ἡ ἐπαγωγή δηλοῖ, ἐν οἷς λέγει, οἷον τὸ ἀίδιον, τὸ ὑπερούσιον, καὶ τὰ τοιαῦτα. ὁμολογουμένως γὰρ ἐντεῦθεν ἐμφαίνει, ὅτι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ ἐκεῖνο μόνον θέλει εἶναι, ὅπερ ἐστὶ κοινὸν καὶ τῷ πνεύματι. σὺ μέντοιγε ἰδιαζόντως εἶναι τι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ὅπερ μὴ πρόσεστι καὶ τῷ πνεύματι. ἀλλ' ἐγὼ φημι, ἐσφαλῆναι τοῦτον τῆς ἀληθείας εἰς τοῦτο. ὥς γὰρ καὶ ἐν ταῖς πρὸς τὸν Φώτιον ἀντιρρήσεσι παρεστήσαμεν¹⁾, ἔστι μὲν κοινὰ τοῖς τρισὶ τὰ φυσικῶς αὐτοῖς ἐνυπάρχοντα ἀγαθὰ, ὡς φύσει αὐτοῖς προσόντα, καὶ οὐκ ἔξωθεν, οὐδ' ἐπίκτητα, οἷον τὸ ἀίδιον, τὸ ὑπερούσιον, καὶ τὰ τοιαῦτα. ἔστι δὲ καὶ τι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ὅπερ οὐκ ἔστι κοινὸν καὶ τῷ πνεύματι. καὶ τοῦτο

Et haec quidem Phurnes ad Archiepiscopum. Tu porro qui haec legis, attende adverteque animum. Archiepiscopo in medium afferente: „Quaecunque habet Pater Filii sunt,“ ipse contra opponit. Ita est. Omnia Patris Filii sunt, sed quae communia sunt universae Deitatis, quasi diceret illa Patris habere Filium, quae communia sunt et Spiritui: hoc enim inductio notat, cum dicit, veluti sempiternum supersubstantiale, et similia: siquidem absque ulla haesitatione hinc infert, commune Patri et Filio solum illud se velle dicere, quod et Spiritui commune est: non tamen esse proprium aliquid Patri et Filio, quod non sit et Spiritui. Verum ego affirmo eum a vero aberrare. Quemadmodum enim in obiectionibus adversus Photium probavimus, sunt communia tribus, quae illis naturaliter insunt bona, cum natura ipsis innata sint, nec de foris acquirantur, ut sempiternum, supersubstantiale, et similia. Est vero et aliquid commune Patri et Filio, quod Spiritui commune non

---

¹⁾ Cfr. supra cap. 44.

οὐκ ἐξ ἄλλων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ γνωρίζοντες τοῦ τῆς ἀληθείας πνεύματος, περὶ οὗ ὁ λόγος ἡμῖν. ἔστι γὰρ κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, τὸ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ ἔστι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ὅτι ἐκπέμπουσι καὶ προχέουσι καὶ ἐκλάμπουσιν ἅμῃ τὸ πνεῦμα ἐνυποστάτως καὶ οὐσιωδῶς. αὐτὸ δὲ τὸ πνεῦμα οὐ προχεῖ καὶ ἐκλάμπει καὶ ἐκπέμπει ἕτερον ἐξ ἑαυτοῦ ἐνυπόστατον πνεῦμα, ὅτι μὴ τὰ οἰκεία χαρίσματα. ὁ γοῦν Φουρνῆς μηδέν τι θάλων εἶναι κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ, ὅπερ μὴ καὶ τῷ πνεύματι πρόσσεσι, καὶ διὰ τοῦτο ἀντιλέγων τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ, ἐφ' οἷς ἐκεῖνος προσέτεινε τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο ῥητόν, τὸ, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστίν, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι, τὸ τοῦ πατρὸς πνεῦμα, καὶ υἱοῦ πνεῦμα, οὐ καλῶς οὐδ' ἁξίως τῆς τῶν γραφῶν παραδόσεως ἀντιλέγει. ὅτι δὲ οἷς λέγει οὗτος, προσεπάγει καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ὁ υἱὸς ἔχειν οὐ δύναται, καὶ οἶται ἀναιρεῖν ἐντεῦθεν τὸ δύνασθαι ἐκπέμπειν καὶ τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα ὡς ὁ πατὴρ, οὐκ ἦν τοῦτο ἐπιβολῆς εὐφροῦς. χαρακτηριστικὸν γὰρ ἰδίωμα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως τοῦτό ἐστι, τὸ εἶναι τὸν πατέρα, πατέρα τε καὶ

---

est. Et hoc non ex aliis sed ex ipso veritatis Spiritu, de quo nobis sermo est, manifestum erit. Est enim commune Patri et Filio, ex utrisque esse Spiritum: et est commune Patri et Filio effundere, emittere, et effulgere ambos Spiritum in hypostasi et essentialiter: Ipse vero Spiritus neque effundit neque effulget neque emittit alium ex seipso in hypostasi Spiritum, nisi solummodo propria munera. Igitur Phurnes negans aliquod commune Patri et Filio, quod non sit commune et Spiritui, ideoque contradicens Archiepiscopo super iis, de quibus ille evangelicum hoc dictum proponebat: „omnia quae habet Pater, mea sunt,“ ad demonstrandum Spiritum Patris, esse Spiritum item Filii, non probe neque pro dignitate traditionis scripturarum contra opponit. Quibus cum addat et illud, proprietatem, in qua est nota differentiae paternae hypostaseos, Filium habere non posse, ideoque putat se convellere posse, Filium emittere Spiritum, quemadmodum et Pater emittit, neque apte neque industrie inducit. Nanque proprietas cum nota paternae hypostaseos illa est, Patrem et Patrem esse et

ἀγέννητον, καὶ πατέρα υἱοῦ, καὶ τὸ ἰδίωμα τοῦτο ἀληθῶς ὁ υἱὸς ἔχειν οὐ δύναται. εἰ δὲ ἰδίωμα τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ὁ Φουρνῆς βούλεται λέγειν, τὸ ἐκπέμπειν αὐτὸ τὸ πνεῦμα, εἶγε ἀληθῆς τοῦτο οὐκ ἂν ποτε ἐβρέθη τὸ πνεῦμα καὶ υἱοῦ πνεῦμα. εἰ γὰρ καθὼ πατὴρ ὁ πατὴρ ἔχει τὸ πνεῦμα, ἐπεὶ ὁ υἱὸς πατὴρ εἶναι οὐ δύναται, πνεῦμα οὐχ ἔξει. ἀλλ' ὡμολόγηται τὸ πνεῦμα πνεῦμα πατρὸς καὶ πνεῦμα υἱοῦ, καὶ ἔστι λοιπὸν ἀναντιρρόγητως ἐντεῦθεν ἀναφαινόμενον, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὡς ἐκ Θεοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ὡς ἐκ Θεοῦ, πλὴν ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς, ὡς ἐκ πηγῆς ἀνάρχου καὶ θεογόνου ἀρχῆς, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ, ὡς διὰ πηγῆς ἐκεῖθεν ἐχούσης τὸ εἶναι, δίδεν καὶ αὐτὸ τὴν τῆς ὑποστάσεως ἔχει αἰτίαν. εἴτε γοῦν ὁ Φουρνῆς, εἴτε τις ἕτερος λέγει, μὴ δύνασθαι τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὸ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως εἶναι ἰδίωμα τὸ ὑπάρχειν ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα, τῆς εὐθείας οὗτος ἱσχυρίζεται διανοίας. ἐπεὶ δὲ προϊὼν πάλιν ὁ Φουρνῆς λέγει.

50. Εἰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακεκίνηται τοῦ πατρὸς.

ingenitum et Filii Patrem, et proprietatem hanc vere Filius habere nequit. Quodsi proprietatem paternae hypostaseos Phurnes contendit esse, emittere ipsum Spiritum, si hoc verum est, nunquam Spiritus dictus fuisset et Filii Spiritus. Etenim si ut Pater, Pater habet Spiritum, quando Filius Pater esse nequeat, Spiritum non habebit. Sed in confesso est Spiritum esse Spiritum Patris, et Spiritum Filii, et hoc nullo modo contradicatur, inde remanet manifestum, et ex Patre uti ex Deo esse Spiritum, et ex Filio uti ex Deo, tamen ex Patre veluti ex fonte sine principio, Deum producente principio, ex Filio vero veluti per fontem, inde habentem quod sit, unde et suae hypostasis causam habet. Itaque sive Phurnes, sive quis alius dicat, non posse Spiritum esse et ex Filio, quod paternae hypostaseos sit proprietas, esse ex Patre Spiritum, nae iste a recta notione excidit. Et cum in progressu orationis iterum Phurnes inculcet,

L. „Si Spiritus sanctus ex Patre et ex Filio procedit, proprietas Patris dimota est.“

Ἡμεῖς διανιστάμενοι λέγομεν, ὡς ὃν τρόπον οὐ μετακινεῖται τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς, ἐν τῷ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οὔτως οὐδὲ ἐν τῷ κατὰ τοὺς Ἱταλοὺς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἢ τοῦ πατρὸς ιδιότης μετακίνηται. οἱ γὰρ λέγοντες τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ἐξ ἰδίας παρὰ τὸν πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτό, ἐμὲλλον ἂν ἐμφαίνειν τῆς πατρικῆς ιδιότητος μετακίνησιν, ἀναρχὸν πηγὴν τοῦ πνεύματος καὶ τὸν υἱόν, ὡς τὸν πατέρα δοξάζοντες. εἰ δὲ ἐν τῷ λέγειν ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν, τὸν μέγαν Βασίλειον ἑαυτῶν παριστῶσι λέγοντα¹⁾, τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, οὐδεμίαν ἔμφασιν ἑῷσι πρὸς τὴν μετακίνησιν τῆς πατρικῆς ιδιοτήτος²⁾. ὡς γοῦν οἱ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ

Nos obsistentes dicimus. Quemadmodum non dimovetur proprietas Patris, cum dicitur Spiritus esse ex Patre et ex Filio, pari ratione neque cum fatentur Itali, Spiritum ex Patre et ex Filio procedere, Patris proprietas dimovetur. Asserentes quippe Spiritum esse et ex Filio, si veluti ex proprio absque Patre fonte dicerent eum esse, tum paternae proprietatis dimotionem inferrent, sine principio fontem Spiritus et Filium uti et Patrem decernentes: si vero cum dicunt, ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem, „quod a Filio dicitur esse, ad primam causam Patrem relationem habet,“ nullam suspicionem dimotionis paternae proprietatis relinquunt. Ut igitur qui ex Patre et Filio fatentur esse Spiritum, propter

¹⁾ *S. Basilii M. adv. Eunom. Lib. II s. f. Opp. I, 750.*

²⁾ Cfr. *Nicephori Blemmidæ Orat. I cap. 18. Manuelis Calecae Lib. II contra Graecos. Bibl. PP. Lugd. XXVI, 438*: „Tria tantum trium esse substantialia (hypostatica) ostendimus: patris quidem, generationem: filii vero nativitatem: sancti autem spiritus processionem: quae etiam personas denotantia, proprie substantialia sunt: producere autem, sicut et mittere, propria simpliciter ad filium contrariam habentia divisionem, quemadmodum et causa propria simpliciter, et significativa filii et spiritus: quae autem ita sunt propria, ut personas sequantur, quaeque non sunt substantialia, neque personam denotant, neque duas personas unam

λέγοντες ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα, διὰ τὰ εἰρημένα τηροῦσι τὸ ἀμετακίνητον τῆς πατρικῆς ιδιότητος, οὕτω διὰ ταῦτα καὶ οἱ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγοντες αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸ ἀμετακίνητον τηροῦσι τῆς πατρικῆς ιδιότητος. πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τῇ Φουρνῇ εἰρημένα, ἐν οἷς λέγει,

51. Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, ταῦτα ἔχει καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμόθεον, ἀναγκαίως πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπορεύεσθαι τι συναχθήσεται¹⁾,

Ἡμεῖς ἐροῦμεν, ὡς εἰ καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, ταῦτα καὶ τὸ ἅγιον ἔχειν πνεῦμα, εὐσεβές ἐστι λέγειν δι' ἐκεῖνα τὰ κοινὰ πάντως ὧν τὴν κοινωνίαν διὰ τὸ πρὸς ἀλλήλα συμφυὲς καὶ ὁμόθεον ἔχουσι τὰ τρία πρόσωπα τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τὸ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ συμφυὲς καὶ ὁμόθεον τεθεολόγηται. τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἵνα καθὼς δοκεῖ τῇ Φουρνῇ ἀκολουθήσῃ ἐκπορεύεσθαι τι

iam dicta paternam proprietatem immotam servant, sic propter eadem et qui ex Patre et Filio asserunt illum procedere, immotam paternam proprietatem conservant. Ad dicta Phurnae, quae subsequuntur, et in quibus ait:

LI. „Si omnia quae habet Pater et Filius, eadem habet et Spiritus sanctus, cum sit eiusdem naturae et deitatis, necessario omnino et ex eodem aliquid procedere colligetur“,

Nos dicimus: Etsi omnia quae habet Pater et Filius, eadem habere et Spiritum sanctum, pium est affirmare, prorsus de illis communibus, quorum communionem propter unam naturam et unam deitatem inter se habent tres divinitatis personae. Sed non propter eandem cum Patre Filii naturam, et eandem divinitatem decretum est, Spiritum et ex Filio esse, ut, quemadmodum retur Phurnae, sequatur, procedere quoque

esse faciunt. Neque enim filius et Spiritus Sanctus, una persona est propter causalis communionem: neque pater et filius una persona sunt propter Spiritus Sancti missionem: quia missio personale non est. Similiter ergo producendi ratione pater et filius non una persona sunt: producere enim, substantiale non est.*

¹⁾ Cfr. Photius contr. vet. Romae assecl. cap. 8.

καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος διὰ τὸ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν συμφυεῖς τοῦ πνεύματος καὶ ὁμόθεον. τὰ γὰρ τρία πρόσωπα τῆς θεότητος τὸ πρὸς ἄλληλα συμφυεῖς καὶ ὁμόθεον κοινῶς ἔχουσι, καὶ ὅπερ ἂν ἢ τῷ ἐνὶ διὰ τὸ πρὸς τὰ λοιπὰ συμφυεῖς, ἔσται καὶ τοῖς δυοῖ. καὶ εἴπερ ἦν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ διὰ τὸ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ συμφυεῖς, ἦν ἂν καὶ ὁ υἱὸς διὰ τὸ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν πατέρα συμφυεῖς ἐκ τοῦ πνεύματος. ἢ μᾶλλον ἐξ ἀλλήλων ἂν ἦσαν τὰ τρία. νῦν δ' ἄλλ' ἀκολουθεῖ μὲν εἶναι τὸν υἱὸν συμφυεῖ τῷ πατρὶ, ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ τοῦ πατρὸς, οὐκ ἠνάγκασται δὲ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα διὰ τὸ πρὸς τὸν υἱὸν συμφυεῖς τοῦ πατρὸς. εἴ τι γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς ὡς ὁ υἱὸς, τοῦτο καὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι αὐτὸ. οὐ μὴν εἴ τι καὶ ὁμοούσιον τινὶ, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ πατρὸς τοῦ ὁμοοῦσιον ἐστί. καὶ τὸ πνεῦμα γοῦν ὁμοούσιον μὲν τῷ υἱῷ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, οὐ μὴν διότι ὁμοούσιον τῷ υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. ἢ γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς, εἴπερ ἀντιστρέφει τὸ πρὸς ἄλληλα

---

aliquid ex Spiritu, ob Spiritus cum Patre et Filio eandem naturam eandemque divinitatem. Tres enim divinitatis personae communiter inter se participant eandem naturam eandemque divinitatem. Et quod insitum est uni propter eandem cum reliquis naturam, erit et duabus aliis. Et si Spiritus esset et ex Filio propter Filii eandem cum Patre naturam, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eandem cum Patre naturam; vel potius haec tria unum esset ex alio. At nunc sequitur quidem esse Filium eiusdem cum Patre naturae, quod ex essentia est Patris, nec ideo cogitur esse Pater ex Filio propter eandem naturam Patris cum Filio. Quidquid enim ex Patre, veluti Filius, id et eiusdem essentiae cum Patre est, quod illud ex essentia Patris est: non vero quidquid eiusdem essentiae est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre eiusdem essentiae est. Sic igitur et Spiritus eiusdem essentiae cum Filio est, quod ex essentia Filii, at non quia eiusdem essentiae cum Filio, ideo ex Filio. Nanque si id esset, esset et ex Spiritu Filius, si ea quae eiusdem essentiae sunt, inter se

αὐτῶν ὁμοούσιον. ὥστε καὶ οἱ κατὰ καιροὺς πνεῦμα υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐξηγησάμενοι διὰ τὸ ὁμοφνές, μᾶτην τὰς τοιαύτας ἀναπλάττεσθαι ἐξηγήσεις ἐλέγχονται. καὶ νῦν δὲ ἐκ τῶν ἤδη ῥηθέντων ὁ Φουρνῆς ἀπελίλεγκται, οὐ καλῶς λέγων,

52. Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, ταῦτα καὶ τὸ ἅγιον ἔχει πνεῦμα, διὰ τὸ συμφνές καὶ ὁμόθεον ἀναγκαιῶς πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπορεύεσθαι τι συναχθήσεται.

Καὶ ὅτι μὲν οὐ διὰ τὸ πρὸς τὸν πατέρα συμφνές τοῦ υἱοῦ λέγεται ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὁπόθεν ὁ Φουρνῆς τὸ ῥητὴν ἄτοπον συνάγειν ἐσπούδαζεν, ἤδη δεδῆλωται. εἰ δὲ μαθεῖν οὗτος ἐθέλει, διατί τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγεται, τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖῳ πειθέσθω κατασκευάζοντι, διὰ τοῦτο εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὸ, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ τοῦ υἱοῦ εἶναι, καὶ τὴν ἀναρχὸν αἰτίαν τῷ πατρὶ πάλιν τηροῦντι, διὰ τὸ, πᾶν τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, τὸν

convertuntur. Quare qui alio atque alio tempore Spiritum Filii esse Spiritum exposuerunt propter eandem naturam, frustra ac temere similes interpretationes confinxisse comprehenduntur. Et nunc quoque iam dictis Phurnes redarguitur, non recte asseruisse,

LII. „Si quaecumque habet Pater et Filius, eadem habet et Spiritus sanctus propter eandem naturam eandemque deitatem, prorsus et necessario aliquid ex eodem quoque procedere colligetur.“

Et non propterea quod Filius eiusdem cum Patre naturae est, dici Spiritum esse et ex Filio, unde Phurnes praedictum absurdum elicere conabatur, iam declaratum est. Quod si iste ediscere cupit causam, ob quam Spiritus et ex Filio dicitur, audiat, fidemque adhibeat Magno Basilio decernenti, propterea esse Spiritum et ex Filio, „quod quaecumque habet Pater Filii sint,“ et principio absque causam patri rursus conservanti, quod „quidquid a Filio dicitur esse, ad primam causam Patrem

πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν. πρὸς δὲ τὸν μετὰ ταῦτα πάλιν Συλλογισμόν, ὃν οὕτως ἐκτίθησι λέγων,

53. Εἰ δύο τῷ πνεύματι τὰ αἷτια τῆς ἐκπορεύσεως, τὰ καὶ τὰ ἀκολουθήσει τὰ ἄτοπα,

Οὐδὲν ἕτερον εἰς ἔλεγχον ἱκανόν, ἢ ὅτι, ἀλλ' οὐδεὶς ἐστὶν ὁ λέγων δύο τὰ τοῦ πνεύματος αἷτια. καὶ τούτου μὴ τεθέντος μάτην αὐτὸς συμπλέκει τὸν ὁρμαθὸν τῶν ἐντεῦθεν ἀναφαινομένων ἀτόπων. ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐν τῇ μετὰ μικρὸν προόδῳ τοῦ λόγου τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ οὗτος διανοχλεῖ, ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς ὀνομάζων τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ διθεῖται ἐγκαλῶν τῷ λέγοντι, καὶ ἐκ τοῦ νιοῦ εἶναι αὐτό. καὶ ὁ ταῦτα λέγων οὐκ οἶδα ποίοις ἀντιβλέπει τοῖς ὀφθαλμοῖς τῷ θεολογικωτάτῳ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, πολὺν μὲν ποιουμένῳ τῶν ἐν τῇ τριάδι ἰδιοτήτων τὸν λόγον, οὐ τοῦτο δὲ ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς λέγοντι, ὅπερ καὶ ὁ Φουρνῆς, τὸ εἶναι δηλαδὴ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ σαφῶς ἰδίωμα τοῦ πατρὸς παριστῶντι τὸ, πατέρα καὶ ἄνευ αἰτίας εἶναι αὐτόν. εἰ δὲ ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς

refertur.“ Ad subsequentem rursus Syllogismum, quem ille ita disponit,

LIII. „Si duae processiois Spiritus causae sunt, haec et haec sequentur absurda,“

Refellendum, abunde satis id fuerit, nullum alium esse, qui asserat duas spiritus causas; quo non supposito, frustra ipse absurdorum inde subsequentium, ut comminiscitur, seriem concinnat. Interim quoque paululum progressus Archiepiscopo laboriosus esse non desinit; hypostaticam proprietatem nominans Patris, ex Patre Spiritum esse, dicentemque et ex Filio illum esse, aequae atque duos Deos introduceret, criminatur. Qui haec profatur, nescio quibusnam oculis adversus intuebitur rebus theologicis tradendis instructissimum Gregorium Nysenum, qui longum sermonem serit de iis quae in Triade sunt, proprietatibus, non asserentem hanc esse Patris hypostaticam proprietatem, quam Phurnes, esse nempe Spiritum ex Patre, sed apertissime proprietatem Patris stabilentem esse Patrem eumque absque causa esse. Quodsi hypostaticam proprietatem

τοῦτο λέγει τις εἶναι, τὸ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ὁ πατήρ ἡμῶν οὗτος ὁ Νύσσης καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγει τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ δὴ μείζον, ὅτι οὐκ ἐν ἄλλοις τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀλλ' ἐν οἷς τὴν τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα διαφορὰν δηλοῖ, καὶ αὐτὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν ιδιότητα διαιρεῖ. εἴπερ γοῦν τὰς τρεῖς ιδιότητας ὁ Ἅγιος κατατάττων, ιδιότητα μὲν τοῦ πατρὸς λέγει, τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι αὐτὸν, ιδιότητα δὲ τοῦ υἱοῦ, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ μέχρι τούτου ἵστασθαι τῷ υἱῷ τὸ ἰδίωμα διδάσκει σαφῶς, ιδιότητα δὲ τοῦ πνεύματος ἀποφαίνεται, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι αὐτὸ, πῶς οὐ προφανῶς ἀντιλέγει τῷ Νύσσης ὁ ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς λέγων, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα; καὶ ἵνα μὴ ἀφ' ἐαυτῶν τάχα τὰ τοιαῦτα πλάττεσθαι δόξαιμεν, τὴν περιχοπὴν τῶν ἐκείνου ῥητῶν, ἣν ἐν τῇ εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν ὁμιλίᾳ αὐτοῦ φησὶν, ἧς ἡ ἀρχὴ, "Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυστιγωγίᾳ τὸν Ἰσραηλίτην λαόν, ἐνταῦθα ἐκθήσομεν καὶ πάλιν ὡς πρότερον, οὕτως ἐπὶ λέξεων ἔχουσιν¹⁾. "Ὅτι

Patris hanc esse quispiam affirmaverit, esse Spiritum ex Patre, et tamen Pater hic noster Nyssenus et ex Filio esse tradit spiritum, et, quod magis consideratione dignum est, non in aliis suis Orationibus, sed in quibus Patris et Filii Spiritusque discrimen explicat, ipsamque Spiritus erga Filium proprietatem determinat. Itaque si tres proprietates Sanctus suo ordine disponens, proprietatem Patris dicit, absque causa eum esse: proprietatem Filii, ex Patre esse, et hoc tantummodo circumcludi, proprietatem Filii aperte docet: proprietatem postmodum determinat Spiritus, esse eum ex Patre et ex Filio, quo pacto palam non contradicit Nysseno, qui hypostaticam proprietatem Patris decernit, ex Patre esse Spiritum. Et ne fortasse videamur ex nobis ipsis haec confingere, illius verborum seriem, quam ille in Orationem Dominicam Homilia disposuit, cuius principium: „Cum conduceret magnus Moyses in monte facta mystagogia Israeliticum populum,“ hic iterum, ut et antea, apponemus hisce verbis digestam: „Nam et Filius ex Patre ex-

¹⁾ Ang. Maii Nova Patrum Bibliotheca IV, 52.

γὰρ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθε, καθὼς ἡρῶν ἡ γραφή, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι, μόνον τοῦ πατρὸς ὄν, τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι οὐ δύναται, οὕτως τὸ ἑμπάλιν, τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἰδιὸν ἐστὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τῷ πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι, ἁΐσιν οὐκ ἔχει. κοινού δὲ ὄντος τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθεῖη, πάλιν ἐστὶν ἄμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδίωμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθεῖη, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθεῖη. ὁ γὰρ μογενὴς υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς παρὰ τῆς ἁγίας γραφῆς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴστησιν αὐτῷ τὸ ἴδιωμα. τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. εἰ γὰρ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, ἡρῶν, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. οὐκοῦν τὸ μὲν πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, καὶ Χριστοῦ πνεῦμα ἐστίν, ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκέτι καὶ τοῦ πνεύματος οὔτε ἐστίν, οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὕτη ἀκολουθία. τοιαῦτα τοῦ Ἁγίου τούτου περὶ τῶν ιδιοτήτων θεολογοῦντος, καὶ σαφῶς εἰς ιδιότητα μὲν τοῦ υἱοῦ τιθεμένου, τοῦ ἐκ τοῦ πα-

---

ivit, ut scriptura tradit, et Spiritus ex Deo et Patre procedit, sed quemadmodum absque causa esse, solius Patris est, quod neque Filio neque Spiritui adaptari potest, sic vice versa, ex causa esse, quod est proprium Filii et Spiritus, de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero Filio et Spiritui commune sit, ingenitos non esse, ne confusio circa subiectum introducatur, rursus potest immixta in eorum proprietatibus differentia reperiri, ut et commune conservetur, et proprium non confundatur. Nanque unigenitus Filius ex Patre per Scripturam sacram dicitur, nec ultra hoc illius proprietatem oratio extendit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse astruitur. Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic non est illius. Itaque Spiritus qui ex Deo est, et Christi Spiritus est; Filius qui ex Deo est, Spiritus neque est neque dicitur, neque convertitur relativa ista sequela." Haec sancto isto Patre de proprietatibus divinis decernente, et palam proprietatem Filii praescribente, eum ex Patre esse et pro-

τὸς εἶναι αὐτόν, ιδιότητα δὲ τοῦ πνεύματος ὁμολογοῦντος τρανῶς, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸ λέγεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖσθαι, μάτην ὁ Φουρνῆς ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς ὀνομάζει, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα. πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τῶν Συλλογισμῶν, τίς οὐκ ἐρυθριάσει; λέγει γὰρ συλλογιζόμενος οὗτος πρὸς τὸν αὐτῷ ἀντιλέγοντα.

54. Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγεις τὸ πνεῦμα, ὅτι πνεῦμα υἱοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσήφ ἐροῦμεν, εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς, μὴ φοβεῖσθαι· τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰμὶ ἐγώ¹⁾; μὴ τὸν Ἰωσήφ τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαυὶδ εἰπόντος, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ²⁾, μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δώσομεν³⁾;

Βαβαί, πόσα ὁ κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἄδικος παροξυσμὸς δύναται; εἰ μὴ γὰρ ἐξ ἀκαίρου καὶ παραλόγου ζήλου ἦν ἡ ἀντιλογία, πότε ἂν τοιαῦτα εἰρήκει, λόγοις καὶ τῇ ἐκ λόγων σοφίᾳ ἐντεθραμμένος ἀνὴρ; καὶ ὁ δὲ ἐπιφέρει τοῖς εἰρημένοις, οὐδὲ τοῦτο ἀπὸ αἰσχύνης. λέγει γὰρ· Πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι

prietatem Spiritus affirmante diserte, ex Patre eum dici et ex Filio esse astrui, temere Phurnes hypostaticam proprietatem Patris vocat, ex Patre esse Spiritum. Sequentes vero Syllogismos quis absque rubore percurreret? ratiocinans enim hic adversus contradicentem scribit.

LIV. „Quodsi propterea dicis, Spiritum ex Filio esse, quod Spiritus Filii dicitur, quid de Iosepho dicemus, qui Fratribus ait, ne timeatis: Dei enim ego sum. Num Iosephum existentiam ex divina natura habuisse opinemur? et Davide dicente, Domini terra. Num ex divina natura esse eam concedemus?“

Papae! Quas adversus fratres iniusta exacerbatio vires habet? Nisi enim ex intempestivo irrationalique zelo contradictio exorta fuisset, quando similia unquam enunciasset vir sapientia eloquentiaque instructus? Quod vero dictis adnexuit, neque id ex verecundia hominis est. Subdit enim: „Quod

¹⁾ Lib. Genesis L, 20 (LXX).

²⁾ Liber Psalmorum XXIII, 1.

³⁾ Cfr. Photius de Mystagogia Spiritus S. c. 59.

αὐτοῦ. οὐκ ἔστι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. καὶ οὐ συνιδεῖν
 ἀμάρτυρας τῇ τῆς προτάσεως ψευδός. οἷδε γὰρ ἀληθὴς ἡ
 ἀπολογία. πᾶν ὅπερ τινός, οὐκέτι καὶ ἐξ αὐτοῦ. ἀλλ'
 ἴσμεν. ὡς πᾶν ὅπερ τινός, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ. τινὰ μὲν
 πνεύματα καὶ τινός ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ μὴ ὄντα, ὡς τὰ
 ζώοντα τῆς φύσεως ὄντα τινός, οἷον τὸ τινός ἱμάτιον, καὶ ἡ
 τινός κληψ, καὶ τὰ τοιαῦτα. εὐρεθίσονται δὲ τινὰ καὶ τινός
 ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα, ὡς πάντα τὰ τῆς οὐσίας τινός
 ὄντα, ὡς τινός υἱός, καὶ ἐξ ἐκείνου ἐστὶ, καὶ τὸ τινός
 πνεῦμα καὶ ἐξ ἐκείνου ἐστίν. ἀλλ' εὐγε τοῦ παραδείγματος,
 ὅτι πλείστην ἔχει πρὸς τὸν τοῦ λόγου σκοπὸν τὴν ἐμφέρεϊαν.
 εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων τῶν ὅσα ἔχει πνεῦμα φθαρτὸν, οὐκ ἔστιν
 ἐπ' οὐδενός, οὐ τὸ πνεῦμα οὐκ ἔστιν ἐξ αὐτοῦ, πῶς ἂν τις
 εἴπῃ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ; ἐν τοσοῦ-
 τοῖς μὲν οὖν καὶ τὰ τοῦ Φουρνῆ, ὅσα τέως ἐμοὶ τῆς πρὸς
 ἀνατροπὴν ἀντιρρήσεως ἀξιοθῆναι ἐκρίθησαν. εἴτι που γὰρ
 ἄλλο ἦν καὶ διὰ μέσου αὐτῶν παροράσεως ἐκρίθη μοι καὶ
 οὐκ ἀντιρρήσεως, διὰ τὸ τὰ ῥηθέντα τῶν μὴ ῥηθέντων τὸν
 ἕλεγχον δύνασθαι.

alicuius esse dicitur, non erit ex eo necessario,“ nec potuit
 suae propositionis mendacium deprehendere. Neque enim vera
 est propositio asserens: „Omne quod est alicuius, non est
 ex ipso“, sed ea: „Non omne quod alicuius iam et ex ipso.“
 Reperientur enim nonnulla, quae alicuius sunt, et ex ipso non
 sunt, ut illa quae sunt externa naturae alicuius, veluti ali-
 cuius vestis, alicuius lectulus, et similia. Reperientur quoque
 nonnulla, quae alicuius sunt et ex eo sunt, ut omnia quae
 alicuius essentiae sunt, veluti alicuius Filius, et ex eo est,
 alicuius Spiritus, et ex eo est. Sed euge exemplum, quod
 tam prope accidit ad orationis nostrae scopum. Etenim si in
 omnibus, quibus Spiritus corruptioni obnoxius est, non est
 in aliquo, cuius Spiritus non sit ex ipso, quam ratione con-
 tendet quispiam, Filii Spiritum non esse et ex Filio? His ita-
 que concluduntur Phurnae dicta, quae mihi refutatione digna
 visa sunt. Nam si quid praeterea aliud in illis immiscet, de-
 spiciendum potius, quam contradictionibus subigendum iudi-
 catum est, quod ex iis quae dicta sunt, eorum etiam quae
 dicta non sunt, refutatio facile parari possit.

55. Τὰ δὲ τοῦ Μεθώνης Νικολάου¹⁾ καὶ δὴ προτιθέντες πρὸς ἐξέτασιν. οὗτος καὶ γὰρ τῶν αὐτοῦ λόγων ἀρχόμενος, αὐτίκα πολλὴν ὅτι περικοπήν ἐν καταρχαῖς τοῦ λόγου ἐκτίθησι, δι' ἧς πατρικὸν ὀνομάζει ἰδίωμα, τὸ προάγειν ἐξ ἑαυτοῦ. ἀλλ' ἡμῖν οὐκ ἀρέσκει τὸ νόημα, διὰ τὸ μὴ καὶ ἀμφότερα προάγεσθαι ἐκ πατρὸς ὡς υἱός. οὐ γὰρ τὸ ἀπλῶς προάγειν πατρικὸν ἰδίωμα ἐστίν. ἦν γὰρ ἂν καὶ τὸ πνεῦμα υἱός, ἀλλὰ τὸ γεννητῶς προάγειν, τοῦτο ἀληθῶς ἰδίωμα τοῦ πατρὸς, ὅτι καὶ τὸ ὡς υἱός προηγμένον, ἐκεῖνο προῆκται ὡς ἐκ πατρὸς, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ τῆς πηγαίας λέγω θεότητος. καὶ ἐστὶν ἡ αὐτὴ καὶ μία πηγαία θεότης, ἐξ ἧς διαφόρως ὁ υἱός καὶ τὸ πνεῦμα πρόερχονται. ἀλλ' ὅτι μὲν ὁ υἱός ἐκ τῆς πηγαίας ταύτης θεότητος γεννητῶς καὶ ἀμέσως προάγεται, διὰ τοῦτο καὶ πατὴρ καὶ θεογόνος θεότης ἡ πηγαία θεότης ἐν τῇ τοῦ υἱοῦ γεννήσει καλεῖται. ὅτι δὲ τὸ πνεῦμα, οὔτε γεννητῶς ἐξ αὐτῆς οὔτε ἀμέσως ὡς υἱός, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ἐστὶ διὰ τοῦ υἱοῦ καθ' ἕτερον τρόπον ὑπάρξεν, διὰ τοῦτο ὁ πατὴρ ἡ πηγαία

LV. Nunc vero Nicolai Methonensis pronunciata examini subicimus. Hic enim statim in suae orationis exordio proluxa admodum loquacitate astruere conatur, „paternam proprietatem esse ex se ipso producere.“ Veruntamen nobis sententia ista non arridet, quod utraque non producantur ex Patre veluti Filii Neque enim simpliciter producere paterna proprietas est: nantque tum foret et Spiritus Filius, sed generando producere, haec vere proprietas Patris, qua productum ut Filius producit ex Patre, sed uti ex Deo, Deitatis inquam fonte: et est unus idemque Deitatis fons, ex quo varie Filius et Spiritus proveniunt. Sed cum Filius ex fonte hoc Deitatis ut genitus et immediate producat, propterea et Pater et deipara Deitas fons Deitatis in generatione Filii nuncupatur. Quod vero Spiritus neque ut genitus ex ipsa, neque immediate ut Filius, sed ex ea est per Filium secundum alium existentiae modum, propterea Pater fons Deitatis hic appellatur, adeo ut non sim-

---

¹⁾ De *Nicolao Methonensi* vid. *Leo Allatius* de Ecclesiae Occident. et Orient. perpetua Consens. Lib. II Cap. X n. 2 p. 627 sq.

λέγεται, οὐκέτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι
 διεσκέπαστο τὸ τῆς προτάσεως
 λέγουσα πρότασις, πᾶν ὅπερ τὸ
 ἢ λέγουσα, οὐ πᾶν ὅπερ τὸ
 εὑρεθήσονται καὶ τινὸς ὄντα
 ἐξωθεν τῆς φύσεως ὄντα τ
 τινὸς κλίση, καὶ τὰ τοιαῦτα
 ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα
 ὄντα, οἷον τινὸς υἱός,
 πνεῦμα καὶ ἐξ ἐκείνου
 ὅτι πλείστην ἔχει πρ
 εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων τ
 ἐπ' οὐδενός, οὐ τὸ
 εἶπη τοῦ υἱοῦ τὸ
 τοῖς μὲν οὖν καὶ
 ἀνατροπὴν ἀντι
 ἄλλο ἦν καὶ δ
 οὐκ ἀντιῳήσ
 ἔλεγχον δύναμι

alicuius esse
 suae proposi
 est proposi
 ex ipso
 Reperient
 sunt, ut
 cuius ve
 nonnulli
 alicuius
 alicui
 tam
 omni
 in a
 tene
 que
 vis
 sp
 ca
 di

τιὸς προάγειν, ἀλλὰ
 ῖται ἐν τῇ θεογονίᾳ
 πρὸς καὶ ἀμέσως ὡς
 ἂν ποτὲ τῶν Ἀγίων
 αἰπεῖν. ὅτι δὲ τὸν
 ἑατέρους θεολογοῦσιν ἐκ
 τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι,
 προεῖσθαι λέγουσι, διὰ
 τῶν εἰπόν τὸ πνεῦμα.
 τὸν ἀρχῆς τοῦ πατρὸς,
 τοῦ ἰδίας πηγῆς παρὰ τὸν
 τὸν καὶ ὁ πατήρ, πηγὴ τοῦ
 πατὴρ πηγὴ τοῦ πνεύματος
 τοῦ, καὶ ἀναρχον αἰτίον,
 πρὸς τε καὶ οὐσιωδῶς τὸ
 πρὸς. ἀλλ' ὅτι μὲν οὐ κα
 πνεύματι τὴν τοῦ πνεύματος
 πηγῆς πηγῆς μᾶλλον ἀρμόζει
 πρὸς ἤλθε. σκεπτέον δὲ νῦν

patris, paterna proprietas demon
 Nam si Spiritus contigue et im
 a Patre esset, omnino nullus un
 et ex Filio Spiritum asserere.
 et immediate Patres affirmant
 Filium ex Patre esse, et per Fi
 propterea et ex Filio saepe
 dixerunt Spiritum. Et est Spiri
 gerante principio Patre, et veluti
 separato fonte absque Patre: fons
 Spiritus et Filius: sed Pater qui
 et dicitur, uti fons Deitatis, et sine
 fons, per se ipsum naturaliter et
 a Patre emanantem effundens. Non
 paternae proprietati processum Spi
 absque principio Deitatis fonti ac
 demonstravimus. Nunc porro

εξηξῆς οὗτος ἐπάγει τὸ τοῦ μεγάλου Διονυσίου
ρήτην ἐκεῖνο ῥητὸν, ὃ καὶ ἔχει οὕτως.

Ὅτι μὲν ἐστὶ πηγαία θεότης ὁ πατήρ, ὁ δὲ υἱὸς
πνεῦμα τῆς θεογένου θεότητος, εἰ οὕτω χρή φάναι,
θεόφυτοι, καὶ οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα, πρὸς
τῶν λογίων παρειλήφραμεν. ὅπως δὲ ταῦτα ἐστίν, οὗτ'
οὔτ' ἐννοῆσαι δυνατόν.

Τὸ ῥητὸν τοῦτο τοῖς οἰκείοις λόγοις ὁ Μεθώνης συνεί-
λετο εἰς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν φαίνεται ἐκλαμβάνων αὐτὸ, εἰς
τὴν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν μετ' αὐτὸν, καθὼς τινῶν καὶ
αὐτῆς αὐτήκοος γέγονα, προβαλλομένων ἐκ τῆς ὀνομαζούσης
ἐξῆς τὰ δύο αἰτιατὰ θεοφύτους βλαστοὺς, μὴ δύνασθαι
ποτε εἰπεῖν τινὰ τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὸ μηδὲ
βλαστὸν ἐκ βλαστοῦ εἶναι δύνασθαι. καὶ ὁ μὲν Μεθώνης τὸ
τοῦ μεγάλου Διονυσίου τοῦτο ῥητὸν εἰς ἀνατροπὴν προβαλ-
λόμενος, τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὴν ἐν τῇ
παραδείγματι εἰκόνα τῆς τῶν βλαστῶν δυνάδος εἰς συγκρότησιν
τοῦ οἰκείου λόγου προτείνει, λέγων μὴ δύνασθαι βλαστὸν ἐκ
βλαστοῦ εἶναι ποτε. ἐγὼ δὲ φημι, ὡς ἦν ἂν προσφνης ἡ τοῦ

considerandum est, quod ipse deinceps adnectit, magni Dio-
nysii nunquam satis laudatum dictum illud, quod ita se habet:

LVI. „Patrem quidem esse fontem et originem in divinis
a sacris Scripturis accepinus, Iesum vero et Spiritum deiparae
Deitatis, vel si dictu fas sit, quasi germina divina, floresve
ac lumina supersubstantialia: quonam autem pacto sese ha-
beant, neque eloqui neque intelligere valemus.“

Dictum hoc propriis sermonibus Methonensis complicans,
in eam sententiam, ut apparet, attrahit, in quam et plerique
alii post eum, quemadmodum etiam ego hisce meis auribus
exponentes audiui, contendentes ex voce illa, qua duos effe-
ctus nominat germina a Deo nata, non posse aliquem unquam
dicere, Spiritum et ex Filio; „quod ex germine germen esse
nequit.“ Et Methonensis quidem hoc magni Dionysii dictum
afferens, advertendum Spiritum esse et ex Filio, exempli ima-
ginem duorum germinum ad constabiliendam suam sententiam
proponit, dicens „fieri non posse, ut ex germine germen sit.“
Ego vero dico. Aptissima huiusce exempli imago tum fuisset,

παραδείγματος τούτου εἰκὼν, εἶγε διεχεῖς ἦσαν οἱ θεόφυτοι ἐκεῖνοι βλαστοὶ, ὡς ἐνταῦθα ἐστὶν, ὅτε ἐν τοῖς κάτω τοῦτοις εὐρίσκεται. νῦν δ' ἀλλ' ὅτι οὐχὶ διεχεῖς οἱ θεόφυτοι ἐκεῖνοι βλαστοὶ, γνωσθήσεται ἀπὸ τοῦ βλαστὸν μὲν τὸν υἱὸν ὀνομάζεσθαι, ἀλλὰ προσεχῇ τῇ ἐξ οὗ, βλαστὸν δὲ καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ διὰ βλαστοῦ τοῦ υἱοῦ, ἐκ τῆς ῥίζης βλαστάνοντα τοῦ πατρὸς. βλαστοὶ γοῦν θεόφυτοι ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῇ εἰπόντι Ἀγίῳ ὠνομάσθησαν, οὐ διὰ τὸ διεχῶς ἐκεῖθεν ἐκφυῖναι, ἀλλὰ διὰ μόνον αὐτὸ τὸ ἐκφυῖναι. τὸ γὰρ ἀπλῶς εἶναι, καὶ οὐ τὸ διηρημένως ἐκεῖθεν εἶναι αὐτὰ ἢ λέξεις δηλοῖ, μόνην τοῦ αἰτιατοῦ παριστῶσα τὴν ἔννοιαν. πῶς οὖν ὁ Μεθώνης ὥσπερ διηρημένους ἀπ' ἀλλήλων βλαστοὺς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι νομοθετεῖ, καὶ τὸν τοῦ Παύλου μαθητὴν μὴ εἰδέναι τὴν ἡρσικὴν τῆς τριάδος ὑπεμφαίνει τάξιν, ἐκ τοῦ λέγειν μὴ δύνασθαι εἶναι βλαστὸν ἐκ βλαστοῦ. εἰ γὰρ κατὰ τὸν Μεθώνης ὥσπερ διηρημένοι βλαστοὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, πῶς τὸ πνεῦμα τρίτον τῇ τάξει κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ ὁ υἱὸς μέσος εἶναι πατρὸς καὶ πνεύματος λέγεται; ἢ πῶς τὸ πνεῦμα τοῦ

---

si e Deo nata illa germina essent in duas partes divisa, quemadmodum hic est, et in his inferioribus, et quae visui obiiiciuntur, reperitur. Nunc vero a Deo nata illa germina non dividi in duas partes planum fit: germen enim Filius vocatur, sed contiguum illi ex quo est, germen vero et Spiritus sanctus, sed per germen Filium, ex radice enascentia Patre. Germina itaque a Deo nata Filius et Spiritus a Sancto nuncupati sunt, non quod in duo divisi inde exeant, sed quod tantum enascantur. Nam simpliciter esse, et non divisim inde emanare eos, dictio notat tantum effectus nobis notionem insinuans. Quanam ergo ratione Methonensis veluti seiuncta a seipsis separataque germina Spiritum et Filium ex Patre esse decernit: et Pauli discipulum naturalem triadis ordinem nescivisse subinnuit, cum dicat, „non posse esse germen ex germine?“ Nanque si, ut Methonensis contendit, veluti separata germina Filius et Spiritus ex Patre, quomodo Spiritus tertius ordine erit, ut magnus Basilius tradit; et Filius medius esse inter Patrem et Spiritum dicetur? Vel quomodo Spiritus Filii

μὲν υἱοῦ λέγεται ἀμέσως εἰκὼν, τοῦ δὲ πατρὸς εἰκὼν δι' υἱοῦ; ὅτι δὲ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Διονύσιος οὐ διὰ τὸ διεχῶς πατρόθεν ἐκφῦναι, ἀλλὰ δι' αὐτὸ μόνον τὸ ἀπλῶς ἐκφῦναι, βλαστοὺς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα ὠνόμασε, συνιδεῖν ἐστὶ τοῖς προσεκτικώτερον διασχοπούμενοις, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ῥίζαν ἐνταῦθα τὸν πατέρα καλεῖν, καίτοιγε εἰρημένον οὕτως ἐν ἀλλοις. πηγαίαν γὰρ θεότητα τὸν πατέρα εἰπὼν, ἐπήγαγε παρ-ευθὺς, ὁ δὲ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα βλαστοὶ θεόφυτοι, καὶ οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα. καίτοιγε ὡς πρὸς τοὺς βλαστοὺς ῥίζαν ἔδει παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὸν πατέρα κληθῆναι. ὁ δὲ, ἵνα τις τάχα μὴ ἐπιμείνῃ τῇ λέξει, ἀπαρallaξίαν τοῦ παραδειγματιζομένου πρὸς τὸ παράδειγμα φανταζόμενος, πηγαίαν θεότητα τὸν πατέρα εἰπὼν, τῶ τῶν βλαστῶν καὶ ἀνθέων, καὶ φώτων ὀνόματι τὰ ἐκείθεν ὄντα αἰτιατὰ παρεδήλωσεν, ὧν οὐδὲν ὡς πρὸς τὴν πηγὴν ἔχει σχέσιν ἀνάλογον. οἱ γοῦν ταῖς τοιαύταις τῶν λέξεων ἐντυγχάνοντες, συνιέτασαν, ὡς οἱ τοιαῦτά τινα εἰρηκότες θεολόγοι Πατέρες οὐχὶ δέχεσθαι υἱοῦ καὶ πνεύματος παραστήσαι βουλόμενοι, ἔλεγον τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ πρὸς μόνον τὸ ἐκ πατρὸς ὄρῶντες αἰτιατὸν

dicitur immediata imago, Patris vero imago per Filium? Magnum porro divinis pertractandis Dionysium, non quod divisim ex Patre enascantur, sed quod solum et simpliciter enascantur, germina Filium et Spiritum nuncupasse, intelligere possunt, qui accuratius dicta examinabunt, nec non ex eo, quod hic radicem Patrem non vocat, licet alios alibi hoc quoque modo elocutos invenimus. Fontem enim Deitatis Patrem compellans, illico subdidit, Filius vero et Spiritus germina a Deo nata et quasi flores et supersubstantialia lumina. Et nihilominus si germinum ratio habenda esset, nuncupari debuerat a magno Dionysio radix Pater. Sed ille, ne quis fortasse dictioni insisteret, illius quod in exemplum afferebatur, immutabilitatem erga exemplum imaginatione concipiens, fontem Deitatis Patrem enuncians, germinum et florum et luminum nomine, qui inde proveniunt effectus significavit, quorum neutrum ullam cum fonte proportionem habet. Quibus itaque similes dictiones obviam fiunt, illi animo concipiant, similium auctores Patres Theologos, non Spiritus et Filii divisionem inducere volentes haec protulisse, sed tantummodo ad Patris effectus respicien-

παραδείγματος τούτου εἰκὼν, εἶγε διεχεῖς ἦσαν οἱ θεόφυτοι ἐκεῖνοι βλαστοὶ, ὡς ἐνταῦθα ἐστίν, ὅτε ἐν ταῖς κάτω τοῖσι εὐρίσκεται. νῦν δ' ἄλλ' ὅτι οὐχὶ διεχεῖς οἱ θεόφυτοι ἐκεῖνοι βλαστοὶ, γνωσθήσεται ἀπὸ τοῦ βλαστὸν μὲν τὸν υἱὸν ὀνομάζεσθαι, ἀλλὰ προσεχῇ τῇ ἐξ οὗ, βλαστὸν δὲ καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ διὰ βλαστοῦ τοῦ υἱοῦ, ἐκ τῆς ῥίζης βλαστάνοντα τοῦ πατρὸς. βλαστοὶ γοῦν θεόφυτοι ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῇ εἰπόντι Ἀγίῳ ὠνομάσθησαν, οὐ διὰ τὸ διεχῶς ἐκεῖθεν ἐκφυῖναι, ἀλλὰ διὰ μόνον αὐτὸ τὸ ἐκφυῖναι. τὸ γὰρ ἀπλῶς εἶναι, καὶ οὐ τὸ διηρημένως ἐκεῖθεν εἶναι αὐτὰ ἢ λέξις δηλοῖ, μόνην τοῦ αἰτιατοῦ παριστῶσα τὴν ἔννοιαν. πῶς οὖν ὁ Μεθώνης ὥσπερ διηρημένους ἀπ' ἀλλήλων βλαστοὺς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι νομοθετεῖ, καὶ τὸν τι Παῦλον μαθητὴν μὴ εἰδέναι τὴν ἱουδαϊκὴν τῆς τριάδος ἐν εμφαίνει τάξιν, ἐκ τοῦ λέγειν μὴ δύνασθαι εἶναι βλαστὸν βλαστοῦ. εἰ γὰρ κατὰ τὸν Μεθώνης ὥσπερ διηρημένοι βλαστοὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, πῶς τὸ πνεῦμα τρίτον τῇ τάξει κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ ὁ υἱὸς μετ' εἶναι πατρὸς καὶ πνεύματος λέγεται; ἢ πῶς τὸ πνεῦμα

---

si e Deo nata illa germina essent in duas partes divisa, quod admodum hic est, et in his inferioribus, et quae visui iiciuntur, reperitur. Nunc vero a Deo nata illa germina dividi in duas partes planum sit: germen enim Filius vocatur, sed contiguum illi ex quo est, germen vero et Spiritus sanctus, sed per germen Filium, ex radice enascentia Patre. Minus itaque a Deo nata Filius et Spiritus a Sancto nati sunt, non quod in duo divisi inde exeant, sed quod enascantur. Nam simpliciter esse, et non divisim innoscere eos, dictio notat tantum effectus nobis notionem. Quanam ergo ratione Methonensis veluti se iungens ipsis separataque germina Spiritum et Filium ex Patre decernit: et Pauli discipulum naturalem triadis ordinem visse subinnuit, cum dicat, „non posse esse germen sine Patre?“ Nanque si, ut Methonensis contendit, veluti germina Filius et Spiritus ex Patre, quomodo Spiritus sine Patre ordine erit, ut magnus Basilius tradit; et Filius sine Patre inter Patrem et Spiritum dicetur? Vel quomodo Spiritus

[illegible]

10

κατὰ διάφορον χρῆσιν τῶν λέξεων, τὸ αἷτιον καὶ αἷτιατὸν σημαίνειν βουλόμενοι, διδύμου; ποταμοὺς αὐτὰ ἐκ μιᾶς πηγῆς λέγοντες, Θεοφύτους ἐκ ῥίζης βλαστοὺς, ἄνθη δύο ἐκ κλάδου ἐνός, φῶτα δύο ἐξ ἡλίου ἐνός. καὶ οἱ μὲν μόνον τὸ αἷτιατὸν δηλοῦντες ἐν διαφόροις οὕτω λέξεσιν, αὐτὸ ὑψηνίζοντο. ἄλλοι δὲ καὶ ὅπως ἔχουσι τὰ αἷτιατὰ πρὸς τε ἄλληλα, καὶ πρὸς τὸ αἷτιον ἐμφαίνοντες, τὸ μὲν ἔλεγον προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. καὶ ὁ δυνάμενος ἐπιστατικώτερον τῇ λέξει ταύτῃ ἐπιβαλεῖν, τῇ διὰ τοῦ προσεχῶς, καὶ συνιείς ὅπως οὐδὲ τις τῶν Ἀγίων εἰρηχέπου τὸ πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐρεῖ, καὶ τὴν αἰτίαν τῷ πατρὶ τηρήσει, ὡς ὁ λέγων τὸν καρπὸν ἐκ τῆς ῥίζης διὰ τοῦ κλάδου, καὶ ἐκ τοῦ κλάδου, καὶ τὸν ποταμὸν ἐκ τοῦ ὀρθθαλμοῦ διὰ τῆς πηγῆς, καὶ ἐκ τῆς πηγῆς.

57. Περὶ μὲν οὖν τούτων τσαῦτα. πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τῶν τοῦ Μεθώνης ῥητῶν, ἐπεὶ μὴ καινὴν τινα ἔχουσιν ἐννοίαν παρὰ τὴν ἣν εἶπον καὶ ἄλλοι, πρὸς ἣν καὶ ἀπηντήσαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, οὐδὲν λέγομεν τὴν ἄκαιρον παραιτού-

---

tes, pro vario dictionum usu, causam et effectum indicare stantes, gemina flumina eos ex uno fonte, a Deo nata ex radice germina, flores duos ex uno ramo, duo lumina ex uno sole, dixerunt: et ex his alii tantum effectum indicantes, tam variis vocibus, illum subinnuebant; alii vero quomodo effectus inter se respondeant et ad causam referantur, ostendentes, hunc quidem dicebant immediate ex primo, illum vero per eum qui immediate erat a primo. Qui vero potest attentius cogitationem suam figere in dictionem hanc, „per eum qui immediate est,“ et capere, quomodo ex Patribus nemo unquam Spiritum immediate ex Patre asseruit, ille et ex Filio Spiritum dicet et causam Patri conservabit: quemadmodum qui dicit fructum ex radice per ramum, et ex ramo, et fluvium ex oculo per fontem, et ex fonte.

LVII. Et de his quidem haec satis. Ad ea vero quae consequuntur, Methonensis dicta, cum nulla alia nova sententia concludatur, sed eadem, quam et alii insinuarunt et cui nos supra iam dictis respondimus, nihil dicimus, intempestivam

μενοι περιττολογίαν. τὰ γὰρ αὐτὰ πολλάκις μεταχειρίζεσθαι, πάντως προσκορὲς καὶ ἀδόλεσχον. οἷα γὰρ τὰ ἐν τοῖς ἐξῆς τῶν λόγων αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρχαίας θεολογίας φησὶ, περὶ τοῦ μοναδικοῦ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, περὶ τοῦ ἀμετακινήτου τῆς νιότητος εἰς πατρύτητα, καὶ τῆς πατρύτητος εἰς νιότητα, περὶ τοῦ πρὸς διττὰς ἀρχὰς ἀμερίστου τῶν σχέσεων, περὶ τοῦ παντελεστάτου καὶ πληρεστάτου ἐκάστου τῶν τριῶν προσώπων, περὶ διαφορᾶς ἀποστολῆς τε καὶ ἐκπορεύσεως, ἐφ' ἣ τινι διαφορᾷ καὶ ἐκεῖνα τὰ θαυμάσια ἐπισυνπλέκει, τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸν Γαβριὴλ παρὰ πατρός, ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ πατρός, καὶ τὸν Μωϋσῆν δὲ, ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ Θεοῦ. περὶ τοιούτων γούν οὔσης τῆς τῶν ἐρεξῆς λόγων ἐκθέσεως, ὁ ἐπιμελῶς τὰ προδιειλημμένα τῇ λόγῳ ἡμῶν ἐπελθὼν, οὐχ ἑτέρων δεήσει πρὸς ἀντιφάσειν. καὶ διὰ ταῦτα περιττὸν ἡμεῖς καὶ ἄκαιρον ἡγησάμεθα εἰπεῖν τι καὶ πάλιν περὶ αὐτῶν.

58. Τὴν δὲ περικοπὴν ἐκείνην τῶν τοῦ Μεθώνης ῥητῶν, ἐν ἣ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται¹⁾), ἐξηγούμενος οὗτος,

respuentes loquacitatem. Eadem enim saepius inculcare, pertractareque cum delirante futilitate satietatem affert: qualia sunt, quae in progressu orationis agitantur, de uno principatu Theologiae, de singularitate generationis et processionis, de immutabilitate filiationis in paternitatem, et paternitatis in filiationem, de indivisibili relatione ad duo principia, de absolutissima perfectione singularum trium personarum, de discrimine missionis et processionis, in qua differentia etiam admiranda illa complicat, „procedere Gabrielem a Patre, veluti missum a Deo Patre, et Moysem quoque uti missum a Deo.“ Haec itaque cum subsequens illius oratio exponat, qui accurate antea in hoc nostro Commentario pertractata perlegerit, ad illa evertenda, aliis non indigebit. Proptereaue nos supervacaneum intempestivumque esse duximus, iterum ex illis quidpiam repetere.

LVIII. Partem porro illam Methonensium dictorum, in qua illud „ex meo accipiet,“ enarrans illa affirmat, „nihil ex

¹⁾ S. Evangel. sec. Ioannem XVI, 15

μηδὲν δηλοῦν λέγει τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο ῥητὸν, τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λαμβάνειν, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς, τίς ἂν οὐ διαγνοίῃ διαμαρτάνειν τῆς ἀληθείας, ὅπηνίκα ταῖς περὶ τοῦ ῥητοῦ τούτου ἐξηγήσει τῶν Πατέρων ἐντύχη, ὧν μία καὶ ἡ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ τοῦ μεγάλου Ἐπιφανίου λόγος ἐστίν, ἣν καὶ ὡς ἀντὶ πάντων ἀρκοῦσαν ἐκδήσομαι καὶ πάλιν ἐν τῷ παρόντι, εἰς ἔλεγχον τῆς διαστρόφου ἐξηγήσεως, τῶν μὴ ἐκλαμβανόντων τὸ ῥητὸν εἰς δήλωσιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ; ὁ γὰρ πολὺς οὗτος τὰ θεῖα Ἐπιφάνιος ἐν τινι μέρει τοῦ εἰρημένου Ἀγκυρωτοῦ λόγου οὕτω φησὶν· Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρὸς πιστεύεται, Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἡ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ υἱοῦ λήψεται. Τίς τῶν τῇ τοιαύτῃ ἐντυγχανόντων γραφῇ οὐ διαγνοίῃ ἂν, ὁ Ἅγιος οὗτος τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνειν, εἰς τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν αὐτὸ, ἡ λέγουσα λέξις, παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι;

59. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν περὶ τῆς ἐμφυσησεως λόγον πολυστίχους ὁ Μεθώνης οὗτος ἐξυφαίνει τοὺς λόγους, εἰς τὸ ἀποδείξαι τάχα πνευματικὸν εἶναι χάρισμα τὸ ἐμφυσηθῆναι,

hoc dicto evangelico significari, ex Filio Spiritum accipere, verum ex Patre,“ quis a veritate aberrare non determinaverit, cum de eo Patrum expositiones percurrerit, quarum una in Ancyroto magni Epiphanii iacet, quam vel solam, cum prae omnibus aliis esse possit, apponam hic iterum, ad refellendam perversam explicationem eorum, qui dictum illud non intelligunt neque volunt, eo indicari Spiritum esse ex Filio? Magnus itaque hic Epiphanius rerum divinarum cognitione haec habet: „Si vero Christus ex Patre creditur; Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ex utrisque, ut Christus dicit, qui a Patre procedit, et hic ex meo accipiet.“ Quis scriptum hoc percurrrens non discernet aequae atque hic Sanctus, ex Filio accipere, non aliud esse, quam ex Filio eum esse, dictionem illam indicare, ex Patre eum procedere?

LIX. Sed de inflatu etiam prolixos longioresque sermones Methonensis iste contextit, ut fortasse commonstret, spirituale esse donum quod inflatum fuerat, et non relativam ipsam lo-

καὶ μὴ τὴν σχετικὴν αὐτὴν τοῦ ὅλου ἐνοίκησιν πνεύματος. καὶ οὐκ ἐρυθριᾷ ἀντιλέγων εἰς τοῦτο Ἀθανασίῳ τῷ πᾶντι, Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ καὶ τῷ θαυμασίῳ Κυρίλλῳ. ἀλλὰ τὸ πολυσήμαντον τοῦ πνεύματος μεταχειριζόμενος, ὡς ἐν τι τῶν εἰς διαφόρους ἐννοίας εὐρισκομένων παρὰ τῇ γραφῇ ὀνομαζέων τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ ἐμφυσώμενων παρὰ τοῦ υἱοῦ πνεῦμα λαμβάνειν ἐθέλει. ἐν οἷς καὶ ὡς ἐμπαίζων δῆθεν τῷ Ἰταλῷ, καὶ πολυσχιδῇ τὴν τοῦ θείου πνεύματος πρὸδον ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης ἀναφαίνεσθαι λέγει, ἰδίαν ἀποκαλῶν πρὸδον αὐτὸ τὸ δοθὲν τοῖς Ἀποστόλοις ἐμφύσημα, καὶ ἰδίαν τὸ πάλαι μετὰ ψυχῆς τῷ πρωτοπλάστῳ ἐμφυσηθὲν, καὶ ἔτι τὸ πᾶσαν στερεῶσαν τῶν οὐρανῶν τὴν δύναμιν. καὶ οὐ συνοῖδε μὴδὲν ἐν τούτοις ὑγιὲς εἶναι. οὐ γὰρ ὁ Ἰταλὸς τότε λαμβάνει ὑπαρξιν, τερατολογεῖ τὸ συμπληρωτικὸν τῆς τριάδος πνεῦμα, ὅτε τῷ πρωτοπλάστῳ ἐνεφυσᾷτο παρὰ τοῦ δημιουργοῦντος τὸ πρότερον, καὶ τοῖς μαθηταῖς παρὰ τοῦ Σωτῆρος τὸ δεύτερον. οὐδὲ οὐσιωδῶς δοξάζει τοῖς μαθηταῖς αὐτὸ ἐνοικεῖν, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν τοῦ ὅλου πνεύματος ἐνοίκησιν σημαίνειν βουλόμενος, τὴν ἀρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον ἐγγινομένην τοῖς

---

tius Spiritus inhabitationem. Neque erubescit in eo contradicens magno Athanasio, magno Basilio, et admirabili Cyrillo, sed dictionis Spiritus varios significatus arripiens, Spiritus nomen veluti unum ex iis, quae in divinis literis varias sententias insinuant, Spiritum quoque a Filio inflatum accipere conatur, quibus quasi illudens Italo, varie ac multifariam divisum divini Spiritus processum ex hac sententia apparere autumat, specialem vocans processum, ipsum Apostolis traditum inflatum, et specialem antiquitus cum anima primum creato homini inflatum, nec non, qui caelorum facultatem munivit, nec comprehendit se in his nihil sanum afferre. Neque enim Italus tum existentiam accipere prodigiose confingit, qui est complementum Triadis, Spiritum, cum primum creato homini inflabatur ab opifice prius, et deinceps discipulis a Servatore: neque essentialiter discipulis illum inhabitare existimat, sed relativam totius Spiritus inhabitationem denotare volens, verborum vim et mentis conceptum superantem in illis, qui illum accipiunt, contendit demonstrare, non tradi Spiritum a Filio,

ὑποδεχομένοις αὐτὸ, διαγωνίζεται πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ δίδοναι τὸ πνεῦμα τὸν υἱὸν, οἷς ἂν καὶ δίδωσιν, ὡς ἑλλώτριον τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ ὡς μὴ ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον αὐτοῦ ἀλλ' ὡς αὐτοφυνῶς αὐτὸ ἐκπέμποντα, καὶ ὡς οἰκείαν πνοὴν οὐσιώδη καὶ ἐνυπόστατον ἐξ ἑαυτοῦ προχέοντα. αὐτὸ γὰρ μὴ οὕτω δίδοναι, τῶν κατὰ μετοχὴν ἐχόντων αὐτὸ καὶ διδόντων ἐστὶ, Προφητῶν δηλαδὴ τε καὶ Ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνους τοῦ Ἀποστολικοῦ ἡξιωμένων χαρίσματος.

60. Ἐπεὶ δὲ πάλιν ἐν τοῖς ἐξῆς, ὁ μὲν Λατῖνος εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, προβάλλεται τὸ λεγέσθαι τὸ πνεῦμα πνεῦμα Χριστοῦ. ὁ δὲ Μεθώνης ἀνθυποφέρει· Οὐ πάν ὅπερ ἐστὶ τινὸς, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ¹⁾. καὶ ὡς μετὰθεσιν πατρικῶν ὁρίων, καὶ καινοτομίαν κηρύγματος, καὶ πίστεως παραχάραξιν, καὶ ἀρίων ἐπιφορὰν, καὶ ἀτέλειαν

quibuscunque ille tradatur, veluti ab essentia illius alienum et ab illius essentia non existentem, sed veluti ex se emanantem illum mittente, et veluti propriam spirationem essentialem et in hypostasi effundente. Illum siquidem non ista ratione tradere eorum est, qui illum participatione possident et tradunt, Prophetarum scilicet et Apostolorum, et post eos insignitorum apostolico munere.

LX. Cum autem rursus in sequentibus, Latinus ad demonstrandum, Spiritum esse ex Filio, proponat, quod dicatur Spiritus Spiritus Christi, Methonensis contra opponit: „Non quidquid alicuius, id iam et ex eo est;“ et paternorum terminorum immutationem, et praedicationis innovationem, et fidei praevaricationem, et dirarum impressionem, et Sanctorum con-

¹⁾ Methonae Praesul, investigandum, inquit, est quomodo sentiant, qui fatentur spiritum ex filio procedere, sive ideo: quia filii dicatur: sive quia universaliter, omne quod alicuius dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur: hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Iacob, ex his utique et procedat, et mundus omnis, et item: Magis, inquit, ut oratio familiaribus fungatur exemplis: Quoniam ipse pater et Deus dicitur, et pater Christi, ex ipso procedat, ut ex filio ad patrem et in omnem deitatem blasphemia pertranseat. (*Hugo Etherianus* de haeresibus, quas in Latinos Graeci devolvunt Lib. II c. 12. Bibl. Patr. Lugdun. XXII, 1227.)

τῆς τῶν Ἀγίων ὁμολογίας, καὶ ματαισιότητα τῶν μαρτυρικῶν ἁθλῶν, καὶ τῶν ἀσκητικῶν σκαμμάτων, καὶ τῶν ἱερουργιῶν ἐξουδένωσιν, καὶ τοῦ κηρύγματος κένωσιν, καὶ τὸ δὴ μείζον ἀθέτησιν τῆς τοῦ Σωτῆρος θεολογίας ὀνομάζει τὴν παρ' Ἰταλῶν γενομένην ἐν τῷ Συμβόλῳ προσοθήκην τῆς λέξεως, ἐκεῖνα εἰς ἀντίρρῳσιν καὶ τούτων πάντων ἀποχρήσει τῷ βουλομένῳ, ὅσα ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς κατασκευὴν ἐλάμβανε, τοῦ μήτε ἀφαιρεσιν, μήτε προσοθήκην εὐσεβείας εἶναι, τὴν ἐν λέξεσι προσοθήκην τε καὶ ἀφαιρεσιν. τούτου γὰρ ὁμολογουμένου πάντα ὅσα ὁ Μεθώνης, καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἀκολουθεῖν ἄτοπα λέγουσιν ἐκ τῆς προσοθήκης τῆς λέξεως, οἴχεται ὑφέν.

61. Ἄλλ' ὅπερ μοι ἐτηρήθη θαυμάσιον περὶ τὰ τέλη τῶν τοῦ Μεθώνης λόγων, οὐ παραλείπω ἀδιήγητον. μετὰ γὰρ τὸ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα, ὡς αὐτῷ ἐδόκει, ἄτοπα τῷ λόγῳ ἐκθεῖναι, καὶ μετὰ τὸ συσφίγξαι, ὡς οἶον εἰπεῖν, καὶ ἀπαγχονῆσαι τάχα τὸν προσδιαλεγόμενον, τότε κατὰ κράτος αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ τὴν νίκην ἐκείνῳ προσσέμει. ὡς γὰρ ἀξιώμα

fessionis imperfectionem, et Martyrum certaminum inanitatem, et asceticorum laborum et sacrificiorum contemptum, et praedicationis evacuationem, et quod magis est, Servatoris theologiae reprobationem appellat, factam ab Italis in Symbolo dictionis additionem; verum illa ad his omnibus contradicendum satis abundeque fuerint volenti, quae nostra Oratio ad probandum assumpsit, neque ademptionem neque additionem pietatis esse, additionem et ademptionem, quae verbis fit. Nanque ubi id in confesso fuerit, quaecunque Methonensis, et qui ante eum et post eum similem provinciam susceperunt, sequi dicunt absurda ex additione dictionis, irrita iacent et plane evanescent.

LXI. Attamen quod ipse admirabile observavi circa finem disputationis Methonensis, non praeteribo silentio. Postquam enim ille iam dicta omnia absurda, ut existimabat, oratione exposuisset, et post constrictum, et, ut ita dicam, quasi suffocatum, qui cum eo disserebat, tum apertam ac manifestam ipse ex se ipso victoriam illi attribuit. Nam ut axioma pro-

τι ἐπιφέρει, ὅθεν ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ εἶναι, ἐκείθεν καὶ ἐκπορεύεται. καὶ ἡγνόησεν ἀριδῆλως εἰπὼν, ὅτι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται. εἰ γὰρ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι, τίς τῷ μεγάλῳ διαπιστήσῃ Βασιλεῖω, οὐδὲ γὰρ ἄκαιρον καὶ πάλιν εἰπεῖν περὶ τῶν αὐτῶν, λέγοντι ἐν τῇ τρίτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικῶν, οὐ ἡ ἀρχὴ· Μόλις ποτὲ κορεσθεῖς τῶν εἰς τὸν μονογενῆ βλασφημιῶν¹⁾. τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει. ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος. φύσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι, οὔτε παρὰ τῶν Ἀγίων δεδιδάγμεθα γραφῶν, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατόν συλλογίσασθαι. Ὁ μὲν τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖω ἐπὶ τοῖς ῥητοῖς τούτοις διαπιστῶν, πῶς ἂν οὐ διαγνοίῃ, ὡς ὁ Μεθώνης ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγει τὸ πνεῦμα, ὥσπερ τι ἀξίωμα τοῖς οἰκείοις λόγοις ἐπα-

fert: „Unde Spiritus habet quod sit, ex eodem et procedit: et nescivit palam se professum fuisse, Spiritum ex Filio procedere. Etenim si hoc verum est, Spiritum procedere ex eo. unde est, quis magno Basilio fidem non adhibebit, neque enim extra tempus fuerit, eadem et rursus inculcare, tertia adversus Eunomium Antirrhetica asserenti, cuius principium: „Vix tandem blasphemiiis in unigenitum saturatus. Quae enim necessitas est, si dignitate ac ordine tertius sit Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate nanque ipsum secundum esse a Filio, ab eodem esse habens, et ab eodem accipiens, et annuncians nobis, et prorsus illi causae annexum. pietatis sermo tradit: natura vero tertia uti, neque a divinis scripturis edocti sumus, neque ex antecedentibus fieri potest. ut consequenter colligatur.“ Qui magno Basilio dictisque iam adductis fidem adhibet, quomodo non discernet, Methonensem ex Filio dicere procedere Spiritum, veluti axioma propriae

¹⁾ S. Basilii M. Opp. ed. Paris. I, 751.

γων, τὸ ἐκείθεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι; εἰ δὲ μὴ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ μόνῳ πεύθεται τις λέγοντι ῥητῶς, τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, δεχέσθω δεύτερον μάρτυρα καὶ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, ὃς καὶ ὡς περ καὶ προδεδήλωται ἐν τῇ εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν, ὁμιλίᾳ αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα, φησὶν¹⁾, ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. οὕτως ὁ Μεθώνης ἐσφάλη μετα τοὺς πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀγῶνας, αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ συγκροτήσας τῇ ἀντιδίκῳ τὴν νίκην.

62. Καὶ ἄλλο δὲ τι ὅμοιον ἐπεπόνθει ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, οὐχ ὡς σοφίας καὶ τῆς ἐν τῇ λέγειν δυνάμεως ἁμοιρὸς, ἀλλ' ὡς εἰς ἀντιῳρήσεις δοὺς ἑαυτὸν, μὴ ἐξ ἀληθείας, ἀλλ' ἰδιοφύθιμου πεισμονῆς γενομένης. τὸν γὰρ τῆς χάριτος πρόδρομον, μάρτυρα τῶν οἰκείων λόγων παράγει, λέγοντα. Τεθῆναι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, ὥσπερ περιστερὰν, καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν²⁾, εἰτα ὡς ἰσχυρόν τι τοῦτο καὶ ἄμαχον κατα τοῦ Ἰταλοῦ λαβοῦν ἐπιφέρει, ὡς εἰς πρόσωπον τοῦ Ἰταλοῦ ἀποτείνων τὸν λόγον. Πόθεν καταβαῖνον καὶ ποῦ;

orationis subdens: „ex eo Spiritum procedere, ex quo esse habet?“ Quod si magno Basilio soli quispiam non crediderit dicenti ipsissimis verbis. Spiritum ex Filio esse, habeat sibi et testem secundum Nyssenum Gregorium, qui, ut antea quoque indicatum est, Homilia in Orationem Dominicam inquit: „Spiritus sanctus ex Patre dicitur et ex Filio esse astruitur.“ Sic post multa eaque ingentia certamina Methonensis deceptus est. ipse per se adversario palmam victoriae concedens.

LXII. Aliud quoque simile perpressus est sapiens hic vir, non veluti sapientiae expertus et facultate dicendi impotens, sed tanquam qui semetipsum in contradictiones, non veritati, sed propriae obstinationi innixas, dederit. Gratiae etenim praecursorem priorum dictorum testem adducit, dicentem: „Vidi Spiritum descendantem veluti columbam. et stetit super Iesum;“ tum hoc tanquam validum quid et inexpugnabile adversus Italum assumens, infert, in Italum ipsum orationem convertens:

¹⁾ Ang. Maii Nova Patrum Bibl. IV, 53.

²⁾ S. Evang. sec. Ioannem I, 32 (Matth. III, 16; Marc. I, 10).

κατὰ διάφορον χρῆσιν τῶν λέξεων, τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν σημαίνειν βουλόμενοι, διδύμου· ποταμοὺς αὐτὰ ἐκ μιᾶς πηγῆς λέγοντες, θεοφύτους ἐκ ῥίζης βλαστοὺς, ἄνθη δύο ἐκ κλάδου ἑνός, φῶτα δύο ἐξ ἡλίου ἑνός. καὶ οἱ μὲν μόνον τὸ αἰτιατὸν δηλοῦντες ἐν διαφόροις οὕτω λέξεσιν, αὐτὸ ὑπηνίκτοντο. ἄλλοι δὲ καὶ ὅπως ἔχουσι τὰ αἰτιατὰ πρὸς τε ἄλληλα, καὶ πρὸς τὸ αἴτιον ἐμφαίνοντες, τὸ μὲν ἔλεγον προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. καὶ ὁ δυνάμενος ἐπιστατικώτερον τῇ λέξει ταύτῃ ἐπιβαλεῖν, τῇ διὰ τοῦ προσεχῶς, καὶ συνιείς ὅπως οὐδέ τις τῶν Ἀγίων εἰρηκέπου τὸ πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἔρεῖ, καὶ τὴν αἰτίαν τῷ πατρὶ τηρήσει, ὡς ὁ λέγων τὸν καρπὸν ἐκ τῆς ῥίζης διὰ τοῦ κλάδου, καὶ ἐκ τοῦ κλάδου, καὶ τὸν ποταμὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τῆς πηγῆς, καὶ ἐκ τῆς πηγῆς.

57. Περὶ μὲν οὖν τούτων τοσαῦτα. πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τῶν τοῦ Μεθώνης ῥητῶν, ἐπεὶ μὴ καινὴν τινα ἔχουσιν ἐννοίαν παρὰ τὴν ἣν εἶπον καὶ ἄλλοι, πρὸς ἣν καὶ ἀπηντήσαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, οὐδὲν λέγομεν τὴν ἄκαιρον παρατιθέναι.

tes, pro vario dictionum usu, causam et effectum indicare statuantes, gemina flumina eos ex uno fonte, a Deo nata ex radice germina, flores duos ex uno ramo, duo lumina ex uno sole, dixerunt: et ex his alii tantum effectum indicantes, tam variis vocibus, illum subinnuebant; alii vero quomodo effectus inter se respondeant et ad causam referantur, ostendentes, hunc quidem dicebant immediate ex primo, illum vero per eum qui immediate erat a primo. Qui vero potest attentius cogitationem suam figere in dictionem hanc, „per eum qui immediate est,“ et capere, quomodo ex Patribus nemo unquam Spiritum immediate ex Patre asseruit, ille et ex Filio Spiritum dicet et causam Patri conservabit: quemadmodum qui dicit fructum ex radice per ramum, et ex ramo, et fluvium ex oculo per fontem, et ex fonte.

LVII. Et de his quidem haec satis. Ad ea vero quae consequuntur, Methonensis dicta, cum nulla alia nova sententia concludatur, sed eadem, quam et alii insinuarunt et cui nos supra iam dictis respondimus, nihil dicimus, intempestivam

μενοι περιττολογίαν. τὰ γὰρ αὐτὰ πολλάκις μεταχειρίζεσθαι, πάντως προσκορὲς καὶ ἀδόλεσχον. οἷα γὰρ τὰ ἐν τοῖς ἐξῆς τῶν λόγων αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀρχαίας θεολογίας φησὶ, περὶ τοῦ μοναδικοῦ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, περὶ τοῦ ἀμετακινήτου τῆς νιότητος εἰς πατρώτητα, καὶ τῆς πατρότητος εἰς νιότητα, περὶ τοῦ πρὸς διττὰς ἀρχὰς ἀμερίστου τῶν σχέσεων, περὶ τοῦ παντελεστάτου καὶ πληρεστάτου ἐκάστου τῶν τριῶν προσώπων, περὶ διαφορᾶς ἀποστολῆς τε καὶ ἐκπορεύσεως, ἐφ' ἣ τινι διαφορᾷ καὶ ἐκεῖνα τὰ θαυμάσια ἐπισυμπλέκει, τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸν Γαβριὴλ παρὰ πατρός, ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ πατρός, καὶ τὸν Μωϋσῆν δέ, ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ Θεοῦ. περὶ τοιούτων γοῦν οὔσης τῆς τῶν ἐφεξῆς λόγων ἐκθέσεως, ὁ ἐπιμελῶς τὰ προδιειλημμένα τῷ λόγῳ ἡμῶν ἐπελθὼν, οὐχ ἐτέρων δεήσεται πρὸς ἀντίρρησην. καὶ διὰ ταῦτα περιττὸν ἡμεῖς καὶ ἄκαιρον ἡγησάμεθα εἰπεῖν τι καὶ πάλιν περὶ αὐτῶν.

58. Τὴν δὲ περικοπὴν ἐκείνην τῶν τοῦ Μεθώνης ῥητῶν, ἐν ἣ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται¹⁾, ἐξηγούμενος οὗτος,

respuentes loquacitatem. Eadem enim saepius inculcare, pertractareque cum delirante futilitate satietatem affert: qualia sunt, quae in progressu orationis agitantur, de uno principatu Theologiae, de singularitate generationis et processionsis, de immutabilitate filiationis in paternitatem, et paternitatis in filiationem, de indivisibili relatione ad duo principia, de absolutissima perfectione singularum trium personarum, de discrimine missionis et processionsis, in qua differentia etiam admiranda illa complicit, „procedere Gabrielem a Patre, veluti missum a Deo Patre, et Moysem quoque uti missum a Deo.“ Haec itaque cum subsequens illius oratio exponat, qui accurate antea in hoc nostro Commentario pertractata perlegerit, ad illa evertenda, aliis non indigebit. Proptereaque nos supervacaneum intempestivumque esse duximus, iterum ex illis quidpiam repetere.

LVIII. Partem porro illam Methonensium dictorum, in qua illud „ex meo accipiet,“ enarrans illa affirmat, „nihil ex

¹⁾ S. Evangel. sec. Ioannem XVI, 15.

μηδὲν δηλοῦν λέγει τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο ῥητὸν, τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λαμβάνειν, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς, τίς ἂν οὐ διαγνοίῃ διαμαρτάνειν τῆς ἀληθείας, ὁπηνίκα ταῖς περὶ τοῦ ῥητοῦ τούτου ἐξηγήσει τῶν Πατέρων ἐντύχη, ὧν μία καὶ ἡ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ τοῦ μεγάλου Ἐπιφανίου λόγῳ ἐστίν, ἥν καὶ ὡς ἀντὶ πάντων ἀρχοῦσαν ἐκινήσομαι καὶ πάλιν ἐν τῇ παρόντι, εἰς ἕλεχον τῆς διαστρόφου ἐξηγήσεως, τῶν μὴ ἐκλαμβανόντων τὸ ῥητὸν εἰς δῆλωσιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ; ὁ γὰρ πολὺς οὗτος τὰ θεῖα Ἐπιφάνιος ἐν τινι μέρει τοῦ εἰρημένου Ἀγκυρωτοῦ λόγου οὕτω φησὶν· Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρὸς πιστεύεται, Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἡ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ υἱοῦ λήψεται. Τίς τῶν τῇ τοιαύτῃ ἐντυγχανόντων γραφῇ οὐ διαγνοίῃ ἂν, ὁ Ἅγιος οὗτος τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνειν, εἰς τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν αὐτὸ, ἡ λέγουσα λέξις, παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι;

59. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν περὶ τῆς ἐμφυσῆσεως λόγον πολυστίχους ὁ Μεθώνης οὗτος ἐξυφαίνει τοὺς λόγους, εἰς τὸ ἀποδείξαι τάχα πνευματικὸν εἶναι χάρισμα τὸ ἐμφυσηθῆν,

hoc dicto evangelico significari, ex Filio Spiritum accipere, verum ex Patre,“ quis a veritate aberrare non determinaverit, cum de eo Patrum expositiones percurrerit, quarum una in Ancyroto magni Epiphanii iacet, quam vel solam, cum prae omnibus aliis esse possit, apponam hic iterum, ad refellendam perversam explicationem eorum, qui dictum illud non intelligunt neque volunt, eo indicari Spiritum esse ex Filio? Magnus itaque hic Epiphanius rerum divinarum cognitione haec habet: „Si vero Christus ex Patre creditur; Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ex utrisque, ut Christus dicit, qui a Patre procedit, et hic ex meo accipiet.“ Quis scriptum hoc percurrrens non discernet aequae atque hic Sanctus, ex Filio accipere, non aliud esse, quam ex Filio eum esse, dictionem illam indicare, ex Patre eum procedere?

LIX. Sed de inflatu etiam prolixos longioresque sermones Methonensis iste contexit, ut fortasse commonstret, spirituale esse donum quod inflatum fuerat, et non relativam ipsam to-

καὶ μὴ τὴν σχετικὴν αὐτὴν τοῦ ὅλου ἐνοίκησιν πνεύματος. καὶ οὐκ ἐρυθρία ἀντιλέγων εἰς τοῦτο Ἀθανασίῳ τῷ πᾶν, Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ καὶ τῷ θαυμασίῳ Κυρίλλῳ. ἀλλὰ τὸ πολυσήμαντον τοῦ πνεύματος μεταχειριζόμενος, ὡς ἐν τι τῶν εἰς διαφόρους ἐννοίας εὐρισκομένων παρὰ τῇ γραφῇ ὀνομάτων τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ ἐμφυσώμενων παρὰ τοῦ υἱοῦ πνεῦμα λαμβάνειν ἐθέλει. ἐν οἷς καὶ ὡς ἐμπαίζων δῆθεν τῷ Ἰταλῷ, καὶ πολυσχιδῇ τὴν τοῦ θείου πνεύματος πρὸδον ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης ἀναφαίνεσθαι λέγει, ἰδίαν ἀποκαλῶν πρὸδον αὐτὸ τὸ δοθὲν τοῖς Ἀποστόλοις ἐμφύσημα, καὶ ἰδίαν τὸ πάλαι μετὰ ψυχῆς τῷ πρωτοπλάστῳ ἐμφυσηθὲν, καὶ ἔτι τὸ πᾶσαν στερεῶσαν τῶν οὐρανῶν τὴν δύναμιν. καὶ οὐ συνοῖδε μὴδὲν ἐν τούτοις ὑγιὲς εἶναι. οὐ γὰρ ὁ Ἰταλὸς τότε λαμβάνει ὑπαρξιν, τερατολογεῖ τὸ συμπληρωτικὸν τῆς τριάδος πνεῦμα, ὅτε τῷ πρωτοπλάστῳ ἐνεφυσᾷτο παρὰ τοῦ δημιουργοῦντος τὸ πρότερον, καὶ τοῖς μαθηταῖς παρὰ τοῦ Σωτῆρος τὸ δεύτερον. οὐδὲ οὐσιωδῶς δοξάζει τοῖς μαθηταῖς αὐτὸ ἐνοικεῖν, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν τοῦ ὅλου πνεύματος ἐνοίκησιν σημαίνειν βουλόμενος, τὴν ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον ἐγγινομένην τοῖς

---

tius Spiritus inhabitationem. Neque erubescit in eo contradicens magno Athanasio, magno Basilio, et admirabili Cyrillo, sed dictionis Spiritus varios significatus arripiens, Spiritus nomen veluti unum ex iis, quae in divinis literis varias sententias insinuant, Spiritum quoque a Filio inflatum accipere conatur, quibus quasi illudens Italo, varie ac multifariam divisum divini Spiritus processum ex hac sententia apparere autumat, specialem vocans processum, ipsum Apostolis traditum inflatum, et specialem antiquitus cum anima primum creato homini inflatum, nec non, qui caelorum facultatem munivit, nec comprehendit se in his nihil sanum afferre. Neque enim Italus tum existentiam accipere prodigiose confingit, qui est complementum Triadis, Spiritum, cum primum creato homini inflabatur ab opifice prius, et deinceps discipulis a Servatore: neque essentialiter discipulis illum inhabitare existimat, sed relativam totius Spiritus inhabitationem denotare volens, verborum vim et mentis conceptum superantem in illis, qui illum accipiunt, contendit demonstrare, non tradi Spiritum a Filio,

ὑποδεχομένοις αὐτὸ, διαγωνίζεται πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ δίδόναι τὸ πνεῦμα τὸν υἱὸν, οἷς ἂν καὶ δίδωσιν, ὡς ἑλλότριον τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ ὡς μὴ ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον αὐτοῦ ἀλλ' ὡς αὐτοφυνῶς αὐτὸ ἐκπέμποντα, καὶ ὡς οἰκείαν προήν οὐσιώδη καὶ ἐνυπόστατον ἐξ ἑαυτοῦ προχέοντα. αὐτὸ γὰρ μὴ οὕτω δίδόναι, τῶν κατὰ μετοχὴν ἐχόντων αὐτὸ καὶ διδόντων ἐστὶ, Προφητῶν δηλαδὴ τε καὶ Ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνους τοῦ Ἀποστολικοῦ ἡξιωμένων χαρίσματος.

60. Ἐπεὶ δὲ πάλιν ἐν τοῖς ἐξῆς, ὁ μὲν Λατίνος εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, προβάλλεται τὸ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα πνεῦμα Χριστοῦ. ὁ δὲ Μεθώνης ἀνθυποφέρει· Οὐ πᾶν ὅπερ ἐστὶ τινός, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ¹⁾. καὶ ὡς μετάθεσιν πατρικῶν ὀρίων, καὶ καινοτομίαν κηρύγματος, καὶ πίστεως παραχάραξιν, καὶ ἀρῶν ἐπιφορὰν, καὶ ἀτέλειαν

quibuscunque ille tradatur, veluti ab essentia illius alienum et ab illius essentia non existentem, sed veluti ex se emanantem illum mittente, et veluti propriam spirationem essentialem et in hypostasi effundente. Illum siquidem non ista ratione tradere eorum est, qui illum participatione possident et tradunt, Prophetarum scilicet et Apostolorum, et post eos insignitorum apostolico munere.

LX. Cum autem rursus in sequentibus, Latinus ad demonstrandum, Spiritum esse ex Filio, proponat, quod dicatur Spiritus Spiritus Christi, Methonensis contra opponit: „Non quidquid alicuius, id iam et ex eo est;“ et paternorum terminorum immutationem, et praedicationis innovationem, et fidei praevaricationem, et dirarum impressionem, et Sanctorum con-

¹⁾ Methonae Praesul, investigandum, inquit, est quomodo sentiant, qui fatentur spiritum ex filio procedere, sive ideo: quia filii dicatur: sive quia universaliter, omne quod alicuius dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur: hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Iacob, ex his utique et procedat, et mundus omnis, et item: Magis, inquit, ut oratio familiaribus fungatur exemplis: Quoniam ipse pater et Deus dicitur, et pater Christi, ex ipso procedat, ut ex filio ad patrem et in omnem deitatem blasphemia pertranseat. (*Hugo Etherianus* de haeresibus, quas in Latinos Graeci devolvunt Lib. II c. 12. *Bibl. Patr. Lugdun. XXII, 1227.*)

τῆς τῶν Ἀγίων ὁμολογίας, καὶ ματαιιότητα τῶν μαρτυρικῶν ἁθλῶν, καὶ τῶν ἀσκητικῶν σκαμμάτων, καὶ τῶν ἱερουργιῶν ἐξουδένωσιν, καὶ τοῦ κηρύγματος κένωσιν, καὶ τὸ δὴ μείζον ἀθέτησιν τῆς τοῦ Σωτῆρος θεολογίας ὀνομάζει τὴν παρ' Ἰταλῶν γενομένην ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθήκην τῆς λέξεως, ἐκεῖνα εἰς ἀντίρρῳσιν καὶ τούτων πάντων ἀποχρήσει τῷ βουλομένῳ, ὅσα ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς κατασκευὴν ἐλάμβανε, τοῦ μῆτε ἀφαίρεισιν, μῆτε προσθήκην εὐσεβείας εἶναι, τὴν ἐν λέξεσι προσθήκην τε καὶ ἀφαίρεισιν. τούτου γὰρ ὁμολογούμενου πάντα ὅσα ὁ Μεθώνης, καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἀκολουθεῖν ἄτοπα λέγουσιν ἐκ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως, οἴχεται ὑφέν.

61. Ἄλλ' ὅπερ μοι ἐτηρήθη θαυμάσιον περὶ τὰ τέλη τῶν τοῦ Μεθώνης λόγων; οὐ παραλείπω ἀδιήγητον. μετὰ γὰρ τὸ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα, ὥς αὐτῷ ἐδόκει, ἄτοπα τῷ λόγῳ ἐκθεῖναι, καὶ μετὰ τὸ συσφίγγει, ὥς οἷον εἰπεῖν, καὶ ἀπαγχονῆσαι τάχα τὸν προσδιαλεγόμενον, τότε κατὰ κράτος αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ τὴν νίκην ἐκείνῳ προσνέμει. ὥς γὰρ ἀξίωμα

fessionis imperfectionem, et Martyrum certaminum inanitatem, et asceticorum laborum et sacrificiorum contemptum, et praedicationis evacuationem, et quod magis est, Servatoris theologiae reprobationem appellat, factam ab Italis in Symbolo dictionis additionem; verum illa ad his omnibus contradicendum satis abundeque fuerint volenti, quae nostra Oratio ad probandum assumpsit, neque ademptionem neque additionem pietatis esse, additionem et ademptionem, quae verbis fit. Nanque ubi id in confesso fuerit, quaecunque Methonensis, et qui ante eum et post eum similem provinciam susceperunt, sequi dictitant absurda ex additione dictionis, irrita iacent et plane evanescunt.

LXI. Attamen quod ipse admirabile observavi circa finem disputationis Methonensis, non praeteribo silentio. Postquam enim ille iam dicta omnia absurda, ut existimabat, oratione exposuisset, et post constrictum, et, ut ita dicam, quasi suffocatum, qui cum eo disserebat, tum apertam ac manifestam ipse ex se ipso victoriam illi attribuit. Nam ut axioma pro-

τι ἐπιφέρει, ὅθεν ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ εἶναι, ἐκεῖθεν καὶ ἐκπορεύεται. καὶ ἡγνόησεν ἀριδιήλως εἰπὼν, ὅτι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται. εἰ γὰρ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι, τίς τῷ μεγάλῳ διαπιστήσῃ Βασιλεῖω, οὐδὲ γὰρ ἄκαιρον καὶ πάλιν εἰπεῖν περὶ τῶν αὐτῶν, λέγοντι ἐν τῷ τρίτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικῶν, οὐ ἡ ἀρχή· Μόλις ποτὲ χορευθεῖς τῶν εἰς τὸν μονογενῆ βλασφημιῶν¹⁾· τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ κρίσει. ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδιδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος. κρίσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι οὔτε παρὰ τῶν Ἁγίων δεδιδάρμεθα γραφῶν, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατόν συλλογισασθαι. Ὁ μὲν τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖω ἐπὶ τοῖς ἰητοῖς τούτοις διαπιστῶν, πῶς ἂν οὐ διαγνώῃ, ὡς ὁ Μεθώνης ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγει τὸ πνεῦμα, ὥσπερ τι ἀξίωμα τοῖς οἰκείοις λόγοις ἐπα-

fert: „Unde Spiritus habet quod sit, ex eodem et procedit:“ et nescivit palam se professum fuisse, Spiritum ex Filio procedere. Etenim si hoc verum est, Spiritum procedere ex eo unde est, quis magno Basilio fidem non adhibebit, neque enim extra tempus fuerit, eadem et rursus inculcare, tertia adversus Eunomium Antirrhetica asserenti, cuius principium: „Vix tandem blasphemiiis in unigenitum saturatus. Quae enim necessitas est, si dignitate ac ordine tertius sit Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate nanque ipsum secundum esse a Filio, ab eodem esse habens, et ab eodem accipiens, et annuncians nobis, et prorsus illi causae annexum, pietatis sermo tradit: natura vero tertia uti, neque a divinis scripturis edocti sumus, neque ex antecedentibus fieri potest, ut consequenter colligatur.“ Qui magno Basilio dictisque iam adductis fidem adhibet, quomodo non discernet, Methonensem ex Filio dicere procedere Spiritum, veluti axioma propriae

¹⁾ S. Basilii M. Opp. ed. Paris. I, 751.

γων, τὸ ἐκεῖθεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι; εἰ δὲ μὴ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ μόνῳ πεῖθεται τις λέγοντι ὡς, τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, δεχέσθω δεῦτερον μάρτυρα καὶ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, ὃς καθ' ὡσπερ καὶ προδεδήλωται ἐν τῇ εἰς τὸ, Πάτερ ἡμῶν, ὁμιλίᾳ αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα, (ῥησὶν¹⁾), ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. οὕτως ὁ Μεθώνης ἐσφάλη μετα τοὺς πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀγῶνας, αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ συγκροτήσας τῷ ἀντιδίκῳ τὴν νίκην.

62. Καὶ ἄλλο δὲ τι ὅμοιον ἐπεπόνθει ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, οὐχ ὡς σοφίας καὶ τῆς ἐν τῇ λέγειν δυνάμεως ἅμοιρος, ἀλλ' ὡς εἰς ἀντιρρήσεις δοὺς ἑαυτὸν, μὴ ἐξ ἀληθείας, ἀλλ' ἰδιοφύθιμον πεισμονῆς γενομένης. τὸν γὰρ τῆς χάριτος πρόδρομον, μάρτυρα τῶν οἰκείων λόγων παράγει, λέγοντα· Τεθάρμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, ὥσεί περιστρεφόν, καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν²⁾, εἶτα ὡς ἰσχυρόν τι τοῦτο καὶ ἄμαχον κατα τοῦ Ἰταλοῦ λαβὼν ἐπιφέρει, ὡς εἰς πρόσωπον τοῦ Ἰταλοῦ ἀποτείνων τὸν λόγον. Πόθεν καταβαῖνον καὶ ποῦ;

orationis subdicens: „ex eo Spiritum procedere, ex quo esse habet?“ Quod si magno Basilio soli quispiam non crediderit dicenti ipsissimis verbis. Spiritum ex Filio esse, habeat sibi et testem secundum Nyssenum Gregorium, qui, ut antea quoque indicatum est, Homilia in Orationem Dominicam inquit: „Spiritus sanctus ex Patre dicitur et ex Filio esse astruitur.“ Sic post multa eaque ingentia certamina Methonensis deceptus est, ipse per se adversario palmam victoriae concedens.

LXII. Aliud quoque simile perpessus est sapiens hic vir, non veluti sapientiae expers et facultate dicendi impotens, sed tanquam qui semetipsum in contradictiones, non veritati, sed propriae obstinationi innixas, dederit. Gratiae etenim praecursorem priorum dictorum testem adducit, dicentem: „Vidi Spiritum descendantem veluti columbam. et stetit super Iesum;“ tum hoc tanquam validum quid et inexpugnabile adversus Italum assumens, infert, in Italum ipsum orationem convertens:

¹⁾ Ang. Maii Nova Patrum Bibl. IV, 53.

²⁾ S. Evang. sec. Ioannem I, 32 (Matth. III, 16; Marc. I, 10).

ὡς μὲν ἐγὼ φημί παρὰ τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὸν υἱόν. σὺ δὲ εἰ μὴ παρὰ τοῦ πατρὸς μόνου τὸ πνεῦμα καταβαίνειν ἔρεις, ἀλλὰ προσθήσεις καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ, ἀλώσῃ τὸν ἕνα Χριστὸν διαιρῶν εἰς δύο κατὰ Νεστόριον τὸν Ἰουδαϊόφρονα, ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καταβαίνειν εἴπῃς τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῖς ἀρνηταῖς τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ συντετάξῃ. Ὡς πῶς οὐκ ἐφριξας ἄνθρωπε, τοιαῦτα κατὰ τοῦ μεγάλου λέγων Ἀθανασίου; ταῦτα γὰρ πάντα δι' ἃ τὸν Ἰταλὸν σὺ Νεστόριον ἀποκαλεῖς Ἰουδαϊόφρονα, καὶ ἀρνητὴν τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, ὁ μέγας εἰρηκεν Ἀθανάσιος ἢ τῆς εὐσεβείας κρηπίς, ὁ ἀρύαγής τῶν ὁρθῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων θεμέλιος. καὶ ποῦ; ἐγὼ σοι ἐρῶ. ἐν γὰρ τῷ περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ λόγου, οὐ ἡ ἀρχὴ. Οἱ κάκοτέχνως τὰς θείας γραφὰς βουλόμενοι νοεῖν, οὕτω φησὶν. Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἐπεμπεν ὡς Θεός, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἄνθρωπος. ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατήει, ἐκ τῆς Θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ¹⁾. Ὅρᾳς, ὅπως ὅπερ Ἰουδαϊσμόν σὺ, καὶ ἀρ-

„Unde descendens, et ubi? ut quidem ego autumo, a Patre in Filium. Tu vero, si non asseras a Patre solo Spiritum descendentem, sed addas, et a Filio, deprehenderis, unum Christum in duo dividere, sicut Nestorius cum Iudaeis sentiens fecerat; ut ex Filio Dei descendere dicas Spiritum in Filium hominis; et cum negantibus Christi deitatem collocaberis.“ Heu mi homo, quomodo non exhorruisti, similia adversus magnum Athanasium eiaculari? Nanque haec omnia, ob quae tu Italum Nestorium cum Iudaeis sentientem, et deitatis Christi inficiatorem nuncupas, magnus Athanasius, pietatis basis et infractum rectorum Ecclesiae dogmatum fundamentum, pronunciavit. Quonam vero loco? Ego tibi dicam. Nam de incarnata apparitione Dei Verbi Oratione, cuius principium: „Qui malitiose divinas Scripturas intelligere volunt,“ haec habet: „Ipse enim illum desuper mittebat, ut Deus, et ipse illum infra excipiebat ut homo. Ex ipso itaque in ipsum descendebat, ex Deitate illius in humanitatem illius.“ Conspicis? Quod tu

¹⁾ S. Athanasii Opp. III, 272.

νησιθεῖαν καλεῖς, ἡ διάτορος τῆς εὐσεβείας σάλπιγξ, ὁ πολὺς Ἀθανάσιος ὡς εὐσεβειαν ἀκριβῆ καὶ λέγει καὶ δογματίζει, ἀλλ' ὄντως τυφλὸν ἢ κακία, καὶ τοὺς νουνεχεῖς καὶ σοφοὺς σφαλலை ὡς τὰ πολλὰ. ἐπὶ δὲ πᾶσι τοῖς ἀναγεγραμμένοις, ἐπεὶ προτείνει ὡς τῶν ἄλλων ἰσχυρότερον τάχα ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ τὸ παρὰ τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς ὠρισμένον Συνόδου, ἡγουν¹⁾, τὸ ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προσφέρειν, ἥως συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι ἕτερον Σύμβολον, τούτους τοῖςδε καὶ τοῖςδε τοῖς ἐπιτιμίαις ὑποκείμεναι. οὐδὲν ἕτερον πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν, ἢ ἐκεῖνα, δι' ὧν ἀπεδείκνυμεν περὶ τοῦ Συμβόλου τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης Συνόδου τὰ τοιαῦτα πάντα τοῖς Ἁγίοις εἰρησθαι. καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον προήχθω. ἐπεὶ δὲ καὶ συλλογιστικῶς οὕτως συντέθεικέ τινα εἰς ἀνατροπὴν δῆθεν, ὧν προβάλλονται Ἰταλοὶ, δεῖ καὶ τὴν τούτων ἐκθεσιν ἐγκατατάξαι τῷ λόγῳ, καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῖς ἔλεγχον μὴ ἀναβαλέσθαι. αὐτίκα γάρ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Συλλογισμῶν οὕτω φησὶν.

Iudaismum et fidei eiurationem appellas, penetrans pietatis tuba, magnus Athanasius, veluti exquisitam pietatem et eloquitur et decernit. Sed plane res caeca est improbitas, et prudentes et sapientes ut plurimum in errorem abducit. Prae iam dictis sapiens hic vir, ut caeteris omnibus longe validius opponit, quod a tertia Oecumenica Synodo praescriptum fuit, nempe: „*aliam fidem nulli licere in medium afferre, sive conscribere aut componere aut docere aut tradere aliud Symbolum, et eum qui contra ierit, hisce et hisce poenis subiacere.*“ Nos nihil aliud ad haec dicemus, quam illa quibus ostendebamus de Symbolo Nicaenae primae Synodi haec omnia per Sanctos fuisse dictata. Et haec quidem hucusque protracta sunt. Sed cum hic idem ad convellendas Italorum propositiones nonnulla Syllogismis complexus sit, operae pretium fuerit, eosdem Orationi apponere, neque eorum refutationem diutius protrahere. Statim enim in primo Syllogismo haec inquit.

---

¹⁾ Cfr. *Pitzipios* L'Église Orientale I, 27 sq. 112 sq.

63. Ὁμολογημένου τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ πνεύματος ἐστὶ παραστατικὸν τῆς ὑποστατικῆς, εἴτουν προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως, εἰ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, δύο ἀρχαὶ ἔσονται τοῦ ἐνός. ἐν γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οἷς καὶ ὁ πατήρ εἷς, καὶ ὁ υἱὸς εἷς. πατήρ δὲ καὶ υἱὸς οὐχ εἷς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει ἐν¹⁾).

Πρὸς δὲ ταῦτα ἡ λύσις οὕτως ἀκολουθεῖ. ὅτι μὲν τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τῆς ὑποστατικῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος, οἱ Θεολόγοι φασίν, ὁ ἀντιλέγων οὐδείς. ὅτι δὲ δια τὸ λέγειν τοὺς Ἰταλοὺς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, οὐχὶ δύο ἀρχαὶ τοῦ ἐνός ἔσονται, ὁ μέγας Βασίλειος μαρτυρήσει καὶ πάλιν. Τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα ἀναφέρεσθαι, λέ-

LXIII. „Cum apud omnes in confesso sit, procedere Spiritus proprietatem esse, constitutivam hypostaticae sive personalis illius existentiae: si Spiritus ex Patre et Filio, duo erunt principia unius: unus enim est Spiritus sanctus, quemadmodum et Pater unus et Filius unus. Pater vero et Filius non unus, sed duo, licet unum natura.“

Ad haec ita solutio subsequetur. Procedere quidem proprietatem esse hypostaticae existentiae Spiritus, Theologi tradunt nemoque inficias iverit; verum etsi Itali asserant. procedere Spiritum ex Patre et Filio, non duo principia unius erunt, et hoc magnus Basilius dicto suo comprobabit: „quod a Filio dicitur esse, ad primam causam Patrem referri.“ scri-

¹⁾ Nicolaus Episc. Methon. elenchum format huiusmodi: Si Spiritus ex Patre ac Filio procedit: erit utique unum ex duobus, et duo principia unius: Unus est enim Spiritus S. ut pater unus, et filius unus: Pater autem et filius non unus, sed duo, licet natura unum sint: alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud: at omnium rerum rationes in Deo sunt primum et ab ipso in res universas distribuuntur. Quare omnis erit quae in rebus perspicitur unitas ex dualitate, et dualitas principium unitatis: quod est inconveniens, et communi contrarium conceptioni: secundum quam unum omni et unitas dualitati ac omni praeponitur numero, quia unitas principium qualitalis est et omnis numeri. (*Hugo Etherianus* de haeresibus quas in Latinis Graeci devolvunt Lib. I cap. 3 pag. 1201). Cfr. *Photius* de Mystagogia c. 12.

γων¹⁾). ὁ γὰρ οὕτω τοὺς λόγους διανοούμενος τῆς λεγούσης φωνῆς, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα, οὐκ ἂν ποτε τοὺς Ῥωμαίους διαβαλεῖ, ὡς δύο ἀρχὰς τοῦ πνεύματος δογματίζοντας ἐν τῇ λέγειν αὐτοὺς, ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ (ἡ)θέντος πρώτου Συλλογισμοῦ. ὁ δὲ τῶν Συλλογισμῶν δεύτερος, ἐπεὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι τὸ πνεῦμα ἀτέλειαν εἶναι καὶ ἀμφοτέρων τῶν προσώπων ὀρίζεται, ἀρχέσει αὐτῇ εἰς ἀνατροπὴν, ὅσα ἡμῖν ἐβρέθη εἰς ἀνατροπὴν ἐνός, τοῦ τῆς αὐτῆς ὄντος ἐννοίας τῶν τοῦ Φωτίου Συλλογισμῶν. ἐπεὶ τῆς οικείας κατασκευῆς ὕλην ἔχει, τὸ μὴ δύνασθαι τι κοινὸν ἐν τῇ τριάδι ἴδιον εἶναι, καὶ πᾶν ἴδιον μὴ κοινὸν εἶναι. οὐδ' ἐπὶ τῇ ἀνατροπῇ τῆς τοῦ Συλλογισμοῦ τούτου περιλήψεως, ἀπορίαν ἔξει τινὰ ὁ ἐντευζόμενος τοῖς παρ' ἡμῶν ἀνατρεπτικοῖς τῶν ὁμοίως αὐτῇ ἐχόντων τοῦ Φωτίου Συλλογισμῶν. ὁμοίως τῇ τοιούτῳ εὐχερὴς ἔσται, καὶ ἡ τοῦ ἄλλου Συλλογισμοῦ τοῦ Μεθώνης ἀνατροπὴ, ἐν ᾗ τὴν εἰς ἐν τε σύγχυσιν πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ τὸν τῆς ἀπλότητος τοῦ ἐνός πνεύματος μερισμὸν πλάττεται, εἰς ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχον τὸ πνεῦμα (ἡ-

bens. Nam qui hac ratione sermones perpendet, ob enunciatum dicens, ex Patre et Filio esse Spiritum, nunquam Romanos criminabitur, quasi duo principia Spiritus decernentes, cum dicunt, procedere Spiritum ex Patre et Filio. Et haec de primo Syllogismo. Secundus Syllogismus est. „Cum ex duobus esse Spiritum, ambarum personarum imperfectionem introducat.“ Sufficiens ad hunc confutandum, quae a nobis dicta sunt, ad evertendum unum eiusdem atque iste sententiae ex Photii Syllogismis: cum propriae probationis materiam habeat, non posse aliquid commune in Triade proprium esse, et omne proprium non esse commune: neque in eversione circumplexus huius Syllogismi. dubium remanebit ullum legenti quae nos scripsimus. cum similes Syllogismos Photii refutaremus. Similiter et alterius Methonensis Syllogismi refutatio facilis erit. in quo in unum confusionem Patris et Filii. et simplicitatis unius Spiritus divisionem confugit. si ex Patre et Filio Spiri-

¹⁾ S. Basilii Opp. I, 750.

θείη. ἐν δὲ τῇ ἐξῆς Συλλογισμῷ γεγονότι μοι δεῖν ἔδοξεν, αὐτόν τε τὸν Συλλογισμόν, ὡς ἔχει, ἐγκαταστρωῶσαι τῷ λόγῳ, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐμπλατυνθῆναι ἀνατροπὴν. ἔχει ὁ Συλλογισμὸς οὕτω.

64. Εἰ δὴ διότι ἐν εἰσι πατὴρ καὶ υἱὸς, εἰσὶ δὲ πάντως ἐν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ δοτέον ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα. τοῦτο γὰρ ἡ καινοφωρία τοῦ Λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖ, δοτέον ἂν εἴη καὶ τὸν υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶσθαι. διότι ὁ πατὴρ καὶ τὸ πνεῦμα ἐν εἰσι τῇ φύσει. εἰ δὲ μὴ κινδυνεύει τὸ πνεῦμα μὴ ἐν εἶναι τῇ φύσει μετὰ πατρὸς. καὶ πάλιν παρόρησιάζεται Μακεδόνιος¹).

Ἀνδρῶπε τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ μόνος κατήγορος ἅμα καὶ κριτὴς τῶν Ῥωμαίων γίνῃ; καὶ τίς τῶν νῦν, ἡ τῶν πωποτε ἀκήκοε παρὰ τῶν Ἰταλῶν τοιαύτην ἐπὶ τῆς ἀγίας τριάδος ἐξήγησιν; εἰ γὰρ διὰ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως οἱ Λατίνοι ἔλεγον εἶναι τὸ πνεῦμα ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς οὕτω καὶ ἐκ

tum esse dicamus. Sed cum ad subsequentem Syllogismum pervenerim, visum est necessarium, ipsum uti iacet, in Oratione digerere: et in illius refutatione productione sermone uti. Syllogismus ita se habet.

LXIV. „Si quod unum sunt Pater et Filius, sunt enim omnino unum natura, propterea ut e Patre, ita et ex Filio concedendum est procedere Spiritum: hoc etenim innovata Latini dogmatis vox postulat, concedendum esset et Filium necessario uti a Patre, ita et a Spiritu gigni, quod Pater et Spiritus unum sunt natura. Sin minus periclitabitur Spiritus non unum esse natura cum Patre. Et iterum Macedonio dicendi facultatem liberam concedemus.“

Vir Dei, ipse ex te solus accusator simul, et iudex Romanorum constitueris? Et quis ex iis qui nunc sunt, aut unquam fuere, audivit ab Italis similem in sancta Triade interpretationem? Etenim si propter idem naturae Latini dicerent, esse Spiritum uti a Patre ita et a Filio, non tantum, quod

τοῦ υἱοῦ, οὐ μόνον ὃ συνῆξας αὐτὸς ἄτοπον συνέβαινεν ἂν, τὸ εἶναι δηλονότι καὶ τὸν υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἕτερα πάντως. εἰ γὰρ διὰ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως ἐλέγετο εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, πάντως δι' αὐτοῦ τούτου καὶ γεννᾷν ὁ υἱὸς ὁμοίως ἠναγκάζετο τῷ πατρί. καὶ πάλιν, εἰ διὰ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως, οὕτως ἦν ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὥσπερ ἐκ τοῦ πατρὸς, ἦν ἂν καὶ ὁ υἱὸς ὡς ὁ πατὴρ ἀναρχος καὶ ἀναίτιος. τὸ γὰρ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ὡς ἐξ ἀνάρχου ἐστὶ πηγῆς. εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ κατὰ σε οὕτως, πάντως καὶ αὐτὸς ἀναρχος. ἀλλ' οὐχ οὕτως. ἀλλ' ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμά ἐστιν, ὡς ἐκ πηγῆς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐχούσης τὸ εἶναι, καὶ πρὸς τὸν πατέρα τὴν πρώτην αἰτίαν καὶ ἀρχὴν ἅπαντα τὸν τοῦ πνεύματος πηρασμὸν ἀναγούσης κατὰ τὸν μέγαν Βασιλεῖον. Ῥωμαῖοι μὲν οὖν εἰς τοιαύτην ἔννοιαν ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγουσιν εἶναι τὸ πνεῦμα. σὺ δὲ παρεισάγων αὐτοὺς διὰ τὸ ὁμοφυεῖς δῆθεν ἀπολογουμένους, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα, οὐ δικαίως κατηγορῶν αὐτῶν φαινή, καινοφρονίαν Λατινικοῦ δόγματός ἀποκαλῶν, ἅπερ ἐκέينو οὐ

---

ipse colligis, absurdum contingeret, esse nempe et Filium necessario uti ex Patre ita et a Spiritu, sed et multa alia praeterea. Nam si propter eandem naturam, diceretur esse Spiritus ex Filio quemadmodum ex Patre, prorsus hanc eandem ob causam similiter cogeretur gignere cum Patre. Item, si propter eandem naturam ita esset ex Filio Spiritus, uti ex Patre, esset et Filius quemadmodum Pater absque principio et absque causa. Nam Spiritus ex Patre est tanquam ex fonte absque principio: etsi et ex Filio eundem in modum, ut tu autumas, omnino et ipse esset sine principio. Sed res aliter se habet. Ex Filio Spiritus est, ut e fonte ex Patre esse habente, et ad Patrem primam causam, et principium omnem Spiritus effluxum referente, secundum magnum Basilium. Romani itaque ita sentientes asserunt ex Filio esse Spiritum. Tu vero eos introducens, quasi responderent, propter eandem naturam asserere, ex Patre et ex Filio Spiritum esse, praeter fas eos insimulare videris, dictionem Innovatam Latini dogmatis nuncupans, quae illi non enunciant, et illa libertatem

λέγουσιν, καὶ παρήρσιαν ὀνομάζων ταῦτα Μακεδονίου. ἄλλος πάλιν πλέκεται σοι Συλλογισμὸς ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶσθαι τὸν υἱόν, καὶ αὐτὸς συμπεραίνων δῆθεν.

65. Εἰ διὰ τὸ ὁμότιμον πατὴρ καὶ υἱοῦ, ἐκ πατρός καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται· τῆς γὰρ αὐτῆς ἐστὶν ὁμοτιμίας τῷ πνεύματι ὁ πατήρ¹⁾).

Καὶ τί σοι πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν ἡμεῖς; πολλαὶ σοι τάχα αἱ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πνεύματος γεννήσεις τερατευθήσονται, εἰ νῦν μὲν θέλεις ἐκ πατρός καὶ υἱοῦ διὰ τὸ ὁμοφυτές εἶναι τὸ πνεῦμα, νῦν δὲ διὰ τὸ ὁμότιμον, νῦν δὲ διὰ τὸ ὁμόδοξον, νῦν δὲ διὰ τὸ ὁμοδύναμον. ὅποιον δὲ καὶ τὸ ἐπακολουθοῦν τοῖς ῥηθείσις ἤδη Συλλογισμοῖς σου, ἐν ᾧ δι᾽ ἰσχυρίξῃ σὺ, ἀναφανήναι ποιῇ τῶν γραφῶν πάντως τὸν υἱὸν λεγόμενον

dicendi Macedonii nominans. Alius iterum Syllogismus complicatur, ex Spiritu generari Filium, quasi tu certo concluderes.

LXV. „Si propter eandem dignitatem Patris et Filii, ex Patre et Filio Spiritus procedit: eiusdem nanque dignitatis est cum Spiritu Pater.“

Quid hisce tuis nos respondebimus? Pleraeque fortasse Filii ex Spiritu generationes portentosae confingentur; si nunc quidem vis ex Patre et Filio propter eandem naturam esse Spiritum, nunc propter eandem dignitatem, nunc propter eandem gloriam, nunc propter eandem potentiam. Quale porro est quod consequitur, ad tuos iam expositos Syllogismos, quo tu contendis, comparuisse in aliquibus scripturis, prorsus Fi-

¹⁾ Attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patris et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonae astruit Episcopus, qui verax in his quae intulit, invitatus reperietur: ait enim: Duobus eiusdem honoris a Patre procedentibus, si alterum alteri existentiae usum praestet, alterum aequalem alteri decet reddere gratiam, ut honoris aequalitatem ambo conservent: quod si non retribuit, ubi est incommutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est: si vero non vult, invidus. Vale, bonus Spiritus, et rectus, et principalis eiusdem potentiae secundum naturam, Filio Patrique consubstantialis. (*Hugo Etherianus* l. c.)

τοῦ πνεύματος μείζονα, ἐὰν καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπο-
ρευόμενον λέγοιτο. ὡς γὰρ ἔοικεν, ἡγνόησας ὁ σοφώτατος,
ὡς ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῃ λόγῳ,
μείζονα τοῦ πνεύματος ἀριδύλως τὸν υἱὸν ἀποφαίνεται. ὁ δὲ
μετὰ ταῦτα πλεχόμενός σοι Συλλογισμός, ὁ τοῦ Ἰταλοῦ κα-
ταφερόμενος σφόδρα ἐν τῇ προτείνειν, πᾶν ὅπερ ἐπὶ τῆς
ὑπερουσίῳν τριάδος καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἢ κοινόν ἐστι
τῶν τριῶν, ἢ ἑνὸς ἰδίου. οὗτος τῇ τῆς ἀληθείας χάριτι προ-
ανατέτραπται παρ' ἡμῶν, ἐν οἷς ἀπεδείκνυμεν, εἶναί τι κοι-
νὸν τοῖς δυσὶν, ὅπερ μὴ πρόσθεσι καὶ τῇ τρίτῃ, καὶ εἶναί τι
ἴδιον τοῖς δυσὶ, μὴ κοινωνοῦντος αὐτοῖς καὶ τοῦ τρίτου.
ὡσαύτως καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἐπὶ τούτῳ Συλλογισμῶν, ὁ λέγων,
δύο ἀναγαίνεσθαι τὰ τοῦ πνεύματος αἷτια τὸν πατέρα καὶ
τὸν υἱόν, ἐὰν τις ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγῃ, τὸ πνεῦμα,
ἐν ἐκείνοις ἡμῶν τοῖς ὁήμασιν ἀνατέτραπται, ἐν οἷς ἀπεδεί-
κνυμεν, ὡς ὁ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγων τὸ πνεῦμα, μίαν
αἷτιαν λέγει τοῦ πνεύματος, διὰ τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ εἶναι
αὐτό. ἅτε τῆς δι' υἱοῦ ῥωνῆς δήλωσιν τῆς προκαταρκτικῆς
αἷτίας ἐχούσης κατὰ τὸν μέγαν εἰπεῖν καὶ πάλιν Βασίλειον.
ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἐφεξῆς Συλλογισμός, ὁ ἀτελεῖ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς

---

lium dici maiorem Spiritu, si et ex Filio Spiritus procedere
dicatur. Ut enim videtur, te sapientissimum latuit magnus
Athanasius Oratione prima contra Arianos, maiorem Spiritu
apertissime Filium decernens. Qui postmodum a te Syllogis-
mus connectitur et Italum graviter impetit, eo quod affirmat,
„omne quod in supersubstantiali Triade intelligitur et dicitur,
aut commune est trium aut unius proprium;“ hic Dei gratia
refutatus est a nobis, dum ostendimus, esse quid duorum
commune, quod non communicatur et tertio: et esse proprium
duorum. cuius tertius particeps non est. Similiter et alius
Syllogismus subsequens. asserens duas comparere Spiritus
causas Patrem et Filium. si quis ex Patre et Filio Spiritum
decernit. illis verbis a nobis reiectus est, quibus ostendimus.
eum qui ex Patre et Filio Spiritum dicit, unam causam in-
ferre, quod ex Patre per Filium ille sit: vox nanque illa „per
Filium“ primigeniam causam indicat, ut iterum cum magno
Basilio affirmemus. Sed neque qui deinceps locum occupat

ἐκπόρευσιν λέγων, ἐὰν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγοιτο ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα, καινοῦ τινὸς δεηθήσεται τοῦ νοήματος εἰς ἀντιρρήσιν. ἀρκέσει γὰρ εἰς ἀνατροπὴν αὐτοῦ, ὅσα πρὸς τὸν ὁμοίως αὐτῷ ἔχοντα Συλλογισμόν τοῦ Φωτίου εἰρήκαμεν. ὡσαύτως καὶ τῇ ἀνατροπῇ τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτῷ Συλλογισμοῦ, τοῦ δύο ἀρχὰς τοῦ πνεύματος λέγοντος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ὕλη παραληφθήσονται τὰ πρὸς τὸν ὁμοίως αὐτῷ ἔχοντα Συλλογισμόν τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ῥηθέντα ἡμῖν.

66. Οἷα δὲ καὶ ὁ μετ' αὐτοὺς, καὶ ὁ ἐγγὺς αὐτοῦ παλιν Συλλογισμὸς, οἱ δύο ἅμα διαλαμβάνουσι. μίαν γὰρ οὗτοι δύναμιν τῶν προτάσεων καὶ ἀμειρότεροι ἔχοντες, τὸ λέγειν δηλαδὴ τὸν πατέρα αἷτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ὁ μὲν ἄλλο, ὁ δὲ ἄλλο κατασκευάζουσιν ἄτοπα, ἐν τῷ ἀγνοεῖν σε τοὺς αὐτοὺς συντιθέμενον, ὥς οὐδεὶς που εἶρηκε τῶν Ἀγίων, ὅτι ὁ πατὴρ αἷτιός ἐστι τῶν ἐξ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως. ἐμοίγε τέως πάσας σχεδὸν θεολογικὰς ἐξηρευνηκῶτι γραφὰς, διαιρέσεις τοιαύταις ἐντυχεῖν οὐκ ἐγέ-

Syllogismus, qui „imperfectam ex Patre processionem inculcat, si et ex Filio Spiritus esse astruatur,” nova aliqua excogitata sententia refutationem merebitur: nanque ad eum convellendum satis erit, quae ad consimilem Photii Syllogismum adduximus. Pari ratione pro refutatione, qui post hunc legitur, Syllogismi, et duo principia Spiritus Patrem et Filium constituentis, assumuntur, quae in aequae se habentem eiusdem Photii Syllogismum a nobis allata sunt.

LXVI. Quemadmodum et qui post hos sequitur, huicque proximus alius Syllogismus, ambo simul eandem habebunt responsionem. Unam siquidem propositionum vim uterque possidentes, cum vocant „Patrem causam eorum quae ex ipso sunt, ratione hypostasis, et non ratione naturae;” hic quidem aliud, ille aliud absurdum comprobant; dum ipse ignoras, qui eos concinnasti, nullum unquam ex Sanctis dixisse, Patrem causam esse eorum quae ex ipso sunt, ratione hypostasis et non ratione naturae. Mihi plane, qui fere omnes theologicas scriptiones sedulo indagavi examinavique similes distinctiones,

νετο. εἰ γὰρ ἐλέγετό τις παρὰ τοῖς θεολόγοις Πατράσιν ἡμῶν τοιαύτη διαίρεσις οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ἐν τῇ αἰτίᾳ τῶν ἐκ πατρὸς αἰτιατῶν προσώπων, οὐκ ἂν ποτε κατὰ σέ τὸν λέγοντα, αἷτιον τὸν πατέρα τῶν ἐξ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἐρύεθῃ ὁ πατήρ γεννῶν φνσικῶς. νῦν δέ, ἀλλὰ πῇ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπερ ἐστὶ τῆς αὐτοῦ δηλωτικὸν ὑποστάσεως, πῇ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν υἱὸν δογματίζουσιν αἱ γραφαί. ὁπόθεν προδήλως καὶ ἀναφαίνεται, μάτην τὰς τοιαύτας διαίρεσεις ἀναπεπλᾶσθαι τοῖς αὐτὰς ἀναπλάττουσιν. οὐκ ἀπὸ δὲ λόγου καὶ γραφικὰς ἐνταῦθα μαρτυρίας παραγαγεῖν, τοῦ γεννᾶν τὸν Θεὸν φνσικῶς, καὶ αὐτοῦ γέννημα τῆς οὐσίας καὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τὸν υἱόν. ὅπως ἂν τὸ ἄλογον κατὰ κράτος ἀπελεγχθῇ τοῦ λέγειν ἀποτολμῶντος, τὸν πατέρα αἷτιον εἶναι τῆς ἐξ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως. αὐτίκα γὰρ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Ἀρειὸν διαλέκτῳ τῇ γενομένῃ ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν Συνόδῳ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ ἀπειὴν προσεληλυθὼς σὺν τοῖς φιλτάτοις μου ἀδελφοῖς πρὸς τοὺς

---

reperire nusquam contigit: nanque si similis distinctio apud nostros Patres theologos reperiretur essentiae et hypostasis in causa earum personarum, quae ex Patre sunt, nunquam secundum te, qui vocas causam Patrem eorum, quae ex eo sunt, ratione hypostasis, et non ratione naturae, dictus fuisset Pater generans naturaliter. Verum nunc aliquando ex Patre, quod eiusdem hypostasim denotat, aliquando ex essentia Patris generari Filium scripturae statuunt. Quibus manifesto apparet temere has distinctiones ab earum auctoribus confictas fuisse. Nec erit praeter rem scripto tradita testimonia hic recensere, Deum naturaliter generare, et foetum vel prolem essentiae et naturae Dei Filium dici, ut modis omnibus vesania redarguatur illius, qui asserere audet, Patrem causam esse eorum quae ex eo sunt, ratione hypostasis, et non rationae naturae. Et ante alios magnus Athanasius in Colloquio cum Ario in Synodo Nicaena habito, cuius principium: „Divina providentia cum amicissimis meis fratribus, accessi ad desideratos a me

ἐμοὶ ποθουμένους τοῦ Χριστοῦ δούλους, φησὶν¹⁾. Οὐκοῦν ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν διὰ τοῦ Προφήτου, ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε, σημαίνει τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας γέννησιν τοῦ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Δι' οὐδὲν ἕτερον γαστέρα ὀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσῃ αὐτὸν τὸν υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γεγενῆσθαι. καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸν υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ πατρὸς γεννηθέντα μανθάνομεν. ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λόγῳ²⁾, οὗ ἡ ἀρχὴ· Καλῶς ἐποίησας δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σου ζήτησιν, οὕτω φησὶν· Οὐκ ἂν εἴη ὁ αὐτὸς υἱὸς καὶ χτίσμα, ἵνα μὴ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔξωθεν τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία αὐτοῦ νομιζῆται. καὶ μετὰ πολλὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Οὐκ ἔξωθεν τις ἐστὶν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισέχθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἔγεν, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ὡς ὕδατος ἀτμίς. καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἣς ἡ ἀρχὴ· Ὅσον ἡνίασεν ἡμᾶς πρότερον φήμη λυπηρὰ τὰς ἀκοὰς ἡμῶν περιηχέσασα, φησὶν· Ὅταν δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι διδασκώ-

Christi servos," tradit: „Itaque Deus dicens ad proprium Filium per Prophetam, ex utero ante Luciferum genui te, ex paterna essentia generationem Filii notat." Et paucis interiectis: „Nulla alia de causa uterum nominat, nisi ut ostendat ipsum Filium ex Patris essentia genitum fuisse." Et iterum: „Filium ex essentia Dei et Patris generatum accepimus." Idem Oratione, cuius principium: „Recte fecisti mihi significans factum a te quaesitum," haec habet: „Non erit idem Filius et creatum, ne ex Deo et extra Deum, essentia illius reputetur." Et multis interiectis ibidem: „Non extranea est et adinventata Filii essentia, neque ex iis quae non sunt, introducta, sed ex Patris essentia orta est, quemadmodum luminis splendor et aquae vapor." Et magnus Basilius Epistola ad Canonicas, cuius principium: „Quantum nos tristis rumor. aures nostras circumsonans," scribit: „Cum ex essentia Patris Filium esse docemur, ne decidamus ad corporeas passionum

¹⁾ S. Athanasii Opp. III, 360 sq.

²⁾ I. c. II, 179 sq.

μεῖθα, μὴ καταπίπτωμεν ἐπὶ τὰς σωματικὰς τῶν παθῶν ἐν-
νοίας. οὐ γὰρ ἡ οὐσία ἐμερίσθη ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς υἱόν,
οὐδὲ ὑκείσα ἐγέννησεν. ἀλλ' ἄβυητος τῆς θείας γεννήσεως ὁ
τρόπος. ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ
τῇ ἀπὸ τῆς Συνόδου τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις πρὸς τὴν ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἧς ἡ ἀρχὴ· Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸ
αὐτὸ συνεληθούσιν ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων, φησὶν· (Ὅι γὰρ τὴν
Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες, γινώσκοντες εἰσι, μὴ
κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γέννημα εἶναι τὸν λόγον, καὶ
τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν καὶ ῥίζαν καὶ πηγὴν εἶναι τοῦ
υἱοῦ. Ἀράγε ἀρκούντως ἔχειν σοι δόξουσιν τῷ τοῖς παρούσιν
ἡμῶν λόγοις ἐντετυχομένῳ αἱ τοσαῦται γραφικαὶ μαρτυρίαι
εἰς ἔλεγχον, τοῦ μὴ καλῶς τὸν Μεθώνης εἰπεῖν, τὸν πατέρα
αἴτιον εἶναι τῶν ἐξ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ
οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως; εἰ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ λέγεται,
καὶ ὁ υἱὸς τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ὀνομάζεται γέννημα, ὥς αἱ
παρούσαι μαρτυρίαι γραφικαὶ παριστῶσι, τίς ὁ λόγος διαιρεῖν
τὸν Μεθώνης τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ
πατρὸς ἐν τῇ αὐτίᾳ τῶν ἐξ αὐτοῦ. ὁ γὰρ εἰπὼν ἐκ πατρὸς

intelligentias: neque enim essentia divisa est a Patre in Filium,
neque cum fluxisset genuit, sed modus divinae generationis ex-
plicari minime valet.“ Sed et iterum magnus Athanasius Epi-
stola ex Synodo Hierosolymitana ad Alexandrinam ecclesiam,
cuius principium: „Omnibus quidem nobis, qui in unum con-
venimus“ ex diversis Dioecesibus,“ ait: „Qui enim Arianam
haeresim anathematizarunt, agnoscunt non creaturam; sed ex
essentia foetum esse Verbum, et essentiam Patris principium
et radicem et fontem esse Filii.“ An satis esse videbuntur
haec nostra scripta legenti tot scripto tradita testimonia, ad
redarguendum Methonensem, non probe dixisse: „Patrem
causam esse eorum quae ex eo sunt, ratione hypostasis, et
non ratione naturae?“ Nanque si essentia Dei dicitur, et
Filius essentiae Patris foetus nominatur, quemadmodum ad-
ducta testimonia scripto dedita comprobant, quid cogit Metho-
nensem, dividere essentiam Patris et hypostasim Patris in cau-
sa eorum, quae ex eo sunt? Qui enim dicit, ex Patre esse

εἶναι τὸν υἱὸν ἢ τὸ πνεῦμα, οὐσίαν ἐδήλωσε τοῦ πατρὸς ἐνυπόστατον. καὶ ὁ εἰπὼν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν, ἢ τὸ πνεῦμα, ὅλον τὸν πατέρα δηλοῖ. καὶ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἰπὼν, ὅλον τὸν υἱὸν λέγει ἐν-
 οὔσιον καὶ ἐνυπόστατον. εἰ δέ τις τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως λέγειν ἐθέλει τὸν πατέρα αἰ-
 τιον εἶναι τῶν ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῇ περιττῇ καὶ ἀκαίρῳ ταύτῃ
 λεπτολογίᾳ εἰς ἄλλην μὲν ἔννοιαν ἐκλαμβάνειν βούλεται, ὅταν
 ἀκούσῃ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, τὸ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς
 εἰς τὴν τῆς ὑποστάσεως δήλωσιν ἐκλαμβάνων, τὸ δὲ ἐκ τῆς
 οὐσίας τοῦ πατρὸς εἰς δήλωσιν διοριζόμενος ἰδικῆς ἐννοίας,
 ἢ ἐντεῦθεν ὡς ἀναγκασίον τι ἀκολουθήσῃ τὸ μὴ νοεῖσθαι
 ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα ἐξ υἱοῦ, ὅταν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ
 πνεῦμα λέγωσιν αἱ γραφαὶ, ἀλλ' οὗτος σκοπεῖτω, ὅποι ἀτο-
 πίας ἢ ἄκαιρος αὕτη λεπτολογία συνωθήσῃ αὐτόν. ὅστις
 γὰρ ἂν καὶ εἴη ὁ ταῦτα λέγων, λέγει ἕτερον μὲν τι νοεῖσθαι,
 ὅταν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγωσιν αἱ γραφαὶ,
 ἕτερον δὲ ὅταν ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν θεολογῶσιν αὐτό. ἐγὼ
 δὲ οὔτε τὴν ὑπόστασιν τοῦ υἱοῦ ἐν ἰδικῇ διαίρεσει νοεῖσθαι

Filium aut Spiritum, essentiam Patris in hypostasi palam pro-
 tulit; et qui dicit ex essentia Patris esse Filium aut Spiritum,
 totum Patrem evulgat: et qui ex essentia Filii Spiritum dicit,
 totum Filium profert, in sua essentia et hypostasi. Quodsi
 quis ratione hypostasis, et non ratione naturae contendet,
 Patrem causam esse eorum quae ex ipso sunt, et supervacanea
 hac et intempestiva de rebus minimis disceptatione in aliam
 sententiam trahere conatur, cum audit ex essentia Patris, illud
 ex Patre, ad manifestandam hypostasim arripiens, illud vero
 ex essentia Patris ad manifestandam specialem intelligentiam
 determinans, ut inde tanquam necessarium aliquod consequatur,
 non intelligi Spiritum ex Filio, cum ex essentia Filii Spiritum
 dicunt Scripturae, is enimvero perpendat, ad quae absurda
 intempestiva isthaec de frivolis disputatio ipsum compellet,
 quicumque fuerit, qui similia evulgat, aliud intelligi, cum ex
 essentia Filii Spiritum Scripturae tradunt, et aliud cum e Filio
 eum esse decernunt. Ego vero neque hypostasim Filii in

φημι, ὅταν τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ λέγεται, οὔτε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἀποδιαιρεῖσθαι τῆς ὑποστάσεως, ὅταν ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ αὐτὸ λέγεται πνεῦμα, ἀλλ' ὅλον φημι παραλαμβάνεσθαι τὸν υἱόν, ὅταν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγοιτο ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα. μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἐπιπλέον σημαίνεισθαι διαγινώσκω, τὸ οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν, ὁπηνίκα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεται, διὰ τὸ καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ἐκ τοῦ υἱοῦ μὲν εἶναι, ἀλλ' ὡς αὐτοῦ ποιήματα καὶ δημιουργήματα, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ μὲν εἶναι, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὡς οὐσιωδῶς ὑποστατὸν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν τῶν ἐξ αὐτοῦ λειτουργικῶν πνευμάτων τῶν ποιητῶν καὶ χριστῶν. ἐγὼ μὲν οὖν καθὼς ἔφην, ὅταν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν ἀκούω τὸ πνεῦμα, καὶ ὅταν ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὸ αὐτὸ νοεῖν βούλομαι, τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ δηλαδὴ οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν. εἰ δὲ ὁ τὰς παραλόγους διαιρέσεις ἀκαίρως ἀναπλαττόμενος, ἐν τῷ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα, οὐ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸ ἐθέλει νοεῖν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ, διὰ τὴ μὴ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἰρηκεν ὁ ἐκ τῆς οὐσίας εἰπὼν,

speciali divisione intelligi assero. cum Spiritus ex essentia illius dicitur, neque essentiam illius ab hypostasi separari, cum ex Filio idem dicitur Spiritus: sed totum affirmo comprehendere Filium, cum et ex Filio et ex essentia Filii dicetur Spiritus esse. Quinimmo illud etiam addi statuo, essentialiter ex Filio Spiritum esse, cum ex essentia Filii dicitur, quod et ministratorii Spiritus ex Filio quidem sunt, sed ut illius creaturae et opificia: Spiritus vero sanctus, ex ipso plane est, sed ex essentia ipsius, tanquam qui essentialiter ex ipso substituit, sed non tanquam unus ex illius administratoriis spiritibus creatis et factis. Ego itaque, ut iam dixi, cum ex essentia Filii audio Spiritum esse, et cum eundem ex Filio concipio, ex Filio nempe essentialiter Spiritum esse conicio. Quodsi quis inopinabiles atque inopportunas divisiones confingit, et dum ex essentia Filii Spiritus dicitur, non illum ex Filio essentialiter esse intelligit, sed exposcit, quare non ex hypostasi ait, qui ex essentia dixit? illud animo volvat, in

σκεψάσθω, ὡς ἐν τισι μὲν τῶν θείων γραφῶν, ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον εὔρηται, ἐν τισι δὲ, ἐκ τῆς οὐσίας ἐκπορευόμενον τοῦ πατρὸς. εἰ γοῦν ὁπηνίκα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον εὔρηται, ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκπορευόμενον αὐτὸ ἐθέλει οὗτος νοεῖν, εὐδηλον, ὡς ὁπηνίκα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον εὔρηται, ἄλλην τινὰ τὴν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς νοήσει ἐκπορευσιν. καὶ ἔσται κατ' αὐτὸν τὸ ἐν πνεύμα ἐκ τοῦ ἐνός πατρὸς δύο ἔχον τὰς ἐκπορεύσεις, μίαν ἐκ τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἄλλην ἐκ τῆς οὐσίας. οὐ τί ἀτοπώτερον καὶ παραλογώτερον; ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ πατρὸς τοῦ υἱοῦ γέννησιν διπλὴν δώσει νοεῖσθαι ὁ τοιοῦτος. εἰ γὰρ ἔστι μὲν οὐ γεννᾶσθαι τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς λέγουσιν αἱ γραφαί, ἔστι δὲ οὐ γεννᾶσθαι αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς θεολογοῦσιν οὐσίας, πῶς οὐκ ἄλλη μὲν ἔσται ἢ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ πατρὸς γέννησις τοῦ υἱοῦ, ἄλλη δὲ ἢ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, κατὰ τοὺς λέγοντας, τῇ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως καὶ οὐχὶ τῇ λόγῳ τῆς φύσεως τὸν πατέρα αἴτιον εἶναι τῶν ἐξ αὐτοῦ. ὅπερ γὰρ αἴτιον υἱοῦ τὸν πατέρα παρέστησεν, ὃ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἰπὼν τοῦ πατρὸς γεννᾶσθαι αὐτόν, ἄλλην τινὰ πάντως αἰτίαν ἀνέφηρεν, ὃ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς

---

nonnullis divinis scripturis reperiri ex Patre Spiritum procedere, in aliis Spiritum ex essentia Patris procedere. Si itaque cum ex Patre procedere reperitur, ex hypostasi illum procedere hic contendet, planum est, cum ex essentia Patris procedere legitur, aliam quandam ex essentia Patris processionem concipere, et erit secundum ipsum unus Spiritus ex uno Patre duas habens processiones, unam ex hypostasi, et aliam ex essentia. Quo quid dici potest absurdius, aut monstruosius? Sed et Filii ex Patre generationem duplicem hic concedet. Nanque si aliquando Filium gigni ex Patre, scripturae tradunt; aliquando eum gigni ex essentia Patris, affirmant, quanam ratione non erit alia ex hypostasi Patris generatio Filii, et alia ex essentia Patris, secundum eos qui determinant, ratione hypostasis, et non ratione naturae Patrem causam esse eorum, quae ex ipso sunt? Quum enim causam Filii Patrem constituit, qui ex hypostasi Patris eum generari asseruit, aliam quandam prorsus causam monstrat, qui ex es-

εἰπὼν γεννᾶσθαι αὐτὸν, κέντεῦθεν δύο τὰ τοῦ ἐνὸς υἱοῦ αἷτια ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀνεφάνη πατρός. εἰ γοῦν διὰ τὸ ἐντεῦθεν ἄτοπον καὶ παρὰλογον, ὁ ταῖς παραλόγοις σὺ χαριζόμενος ταύταις ἐννοίαις συνελάνη καὶ ἄκων ὁμολογεῖν, μηδὲν διαφέρειν ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγειν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς· γινῶθι μηδὲ διαφορὰν τινὰ ἀναρραίνεσθαι καὶ ἐν τῷ λέγειν, ὅτε μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ὅτε δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ. τούτου δὲ ἀδιαφόρου δείχθέντος, πῶς οὐ νοηθήσεται σοι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχον ἅγιον πνεῦμα, ἐκ μὲν τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ὥς ἐκ πηγαιᾶς ἀνάρχου θεότητος, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχον, ὥς διὰ τοῦ υἱοῦ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἐκ πατρὸς ἀναβλύζον. εἰ δὲ τοῦτο οὕτω σοι νοηθήσεται, ὁ Μεθώνης διαγνωσθήσεται σοι, μάτην τὸν προανατεταγμένον πλέκων Σύλλογισμὸν, ἐν ᾧ κατὰ τὰς ἀκαίρους λεπτολογίας τῆς ἐφευρημένης αὐτῷ διαιρέσεως ἔλεγε, τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχὶ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως τὸν πατέρα αἷτιον εἶναι τῶν ἐξ αὐτοῦ. εἰ γὰρ ὥς καὶ ἄλλοτε μοι εἴρηται, ἄλλο μὲν ἐστιν

sentia Patris eum generari dicit: indeque duae unius Filii causae ex uno Patre comparent. Si itaque propter quod inde sequitur absurdum, et fallax, qui tantundem similibus sententiis truderis, ut vel nolens fatearis, nullum esse discrimen, sive ex Patre dicatur Spiritus procedere, sive ex essentia Patris, scito nullam differentiam esse, dum ais, aliquando ex essentia Filii Spiritum, aliquando vero ex Filio. Quod ubi indifferens esse demonstratum sit, quare non concipietur a te, qui ex essentia Patris procedit, et ex essentia Filii existit Spiritus sanctus, ex essentia quidem Patris procedens tanquam ex fonte absque principio Deitatis, ex essentia vero Filii existens, tanquam per Filium naturaliter et essentialiter ex Patre emanans. Id si ita a te intelligetur, Methonensis condemnabitur, tanquam qui temere supra digestum Syllogismum connectit, in quo intempestiva et de futilibus disceptatione commentae ab ipso distinctionis contendebat, „ratione hypostasis et non ratione naturae Patrem esse causam eorum, quae ex ipso sunt.“ Etenim si, ut alias etiam a me dictum est, aliud

οὐσία, ἄλλο δὲ ὑπόστασις ἐπὶ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἐπ' ἀν-
 λέγει τις ἐκ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, ἀν-
 οὔσιον ὑπόστασιν νοεῖ τοῦ πατρὸς, ἢ οὐσίαν ἀνυπόστατον.
 ἐπεὶ δὲ καὶ ἕτεροι μετὰ τοὺς ἀπηριθμημένους Συλλογισμοὺς
 αὐτῷ ἐπiléκθησαν, καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ἐξ αὐτῶν, ὃς καινότερον
 τινὸς εἰς ἀνατροπὴν νοήματος χρήζει παρὰ ταῦτα, οἷς περ
 εἰς ἀνατροπὴν τῶν παρ' ἡμῶν προεληλεγμένων Συλλογισμῶν
 ὁ παρὼν οὗτος ἡμέτερος λόγος ἐχρήσατο, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα
 λήξαι καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀντιρρήσεων διαγινώσκομεν, τοῦτο
 μόνον σημειοῦσθαι ὑποτιθέμενοι τῷ ἐντυγχάνοντι τοῖς διὰ
 περιττολογίαν ἄκαιρον ἐκθεῖσι τοῦ Μεθώνης Συλλογισμοῖς,
 ὅτι καθαρῶς καὶ ἀνυποστόλως ἐν τινι τῶν τοιούτων Συλλο-
 γισμῶν, ἀμέσως τὸ πνεῦμα εἶρηκεν ἐκ πατρὸς, ὅπερ οὐδεὶς
 τῶν Ἀγίων οὐδέποτε εἶρηκε¹⁾). λήξαι οὖν ἐνταῦθα τῶν ἐπὶ
 τοῖς τοῦ Μεθώνης ἀντιρρήσεων διεγνωκότες, ἐπιβαλοῦμεν
 ἀπάρτι καὶ οἷς ὁ Βουλγαρίας Θεοφύλακτος ἐπὶ συγκροτήσει
 τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συνεγράψατο σχίσματος. αὐτίκα γὰρ

essentia est, aliud hypostasis in Deitate, sed non propterea
 cum dicit quis, ex Patre et ex essentia Patris, absque essen-
 tia hypostasim Patris intelligit aut essentiam absque hypostasi.
 Quando vero post recensitos Syllogismos, alii quoque ab ipso
 exaggerati sunt, sed nullus inter eos sit, qui nova ad sui
 eversionem sententia indigeat prae his, quae ad refellendos
 alios eiusdem Syllogismos adducta sunt, et praesens nostra
 haec oratio examinavit, propterea hic adversus eosdem refu-
 tationum finem facere decrevimus, illud solummodo observare
 monentes eum, qui supervacanea loquacitate atque intempe-
 stiva concinnatos a Methonensi Syllogismos percurrerit, aperte
 et sine ulla haesitatione in uno ex iisdem Syllogismis Metho-
 nensem asseruisse, „immediate Spiritum ex Patre,“ quod nul-
 lus sanctorum Patrum unquam asseruit. Cum itaque hic con-
 traditionibus adversus Methonensem finem ponere statuerimus,
 actutum aggrediemur, quae et Bulgariae Theophylactus ad pro-
 movendum ecclesiasticum schisma concinnavit. Statim enim

¹⁾ Cfr. *Nicephorī Blemmidae* Orat. I c. 2 sq. Orat. II c. 4.

οὗτος ἐν αὐτῇ τῶν οικείων λόγων τῇ εισβολῇ, οὗς ποιεῖται σπουδάζων ἀποδείξαι, μὴ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα, ὡς πρὸς τὸν Ἰταλὸν σχηματίζων τὸν λόγον οὕτω φησίν.

67. Γέγραπται ἔφης πνεῦμα υἱοῦ, καὶ πνεῦμα Χριστοῦ. καὶ γὰρ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖον, ἀλλ' ὡς οικεῖον αὐτοῦ. συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον, καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον¹⁾).

Καὶ ὁ μὲν ταῦτα. ἡμεῖς δὲ τοὺς τῶν ἡμετέρων λόγων διαγνώμονας ἀξιούμεν σκοπῆσαι, ὅπως ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, τὸ οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖον ἐξελάβετο. ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ, ὅτι οὕτως εἶπε τὸ οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖον, ὡς ἐὰν εἰπεῖν ἐμαλ-
λεν, οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου ἐκπορευόμενον. δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ ἡ ἐπαγωγὴ, ἐν ᾗ φησίν, ἀλλ' ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμ-
πόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. ταῦτα γὰρ πάντα πρὸς τὸ ἐκπορευόμενον ἀντιδιαστέλλονται. μετὰ δὲ τὸ σαφῶς διαγνωσθῆναι ἡμῖν τοῖς τῶν ἐμῶν διαγνώμοσι λόγων, ὡς τὸ προῖον ἐνταῦθα, ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐξεληφθῆαι

ille, et in ipso suorum sermonum ingressu ostendere contendens, Spiritum non esse ex Filio, veluti ad Italum convertens orationem, haec inquit.

LXVII. „Scriptum est, ais, Spiritus Filii et Spiritus Christi, et ipse subiicio, non veluti ex eo proveniens, sed ut proprius illius, confinis enim illi est et non alienus, tanquam qui ab eo dignis mittatur et suppeditetur.“

Haec ille. Nos verò nostrorum sermonum cognitores exposcimus, ut considerent, quomodo sapiens hic vir illud, „non veluti ex eo proveniens,“ accepit. Nanque mihi videtur in eam sententiam illud accepisse, ac si dixisset, „non veluti ex eo procedens.“ Hocque satis indicat inductio in qua ait: „Sed tanquam qui ab ipso dignis mittatur, suppeditetur et communicetur.“ Haec enim omnia a procedente distinguuntur. Postquam vero exacte palamque cognitum fuerit a vobis meorum sermonum examinadoribus, „provenire“ hoc in loco pro eo,

¹⁾ Cfr. Photius d. Mystagogia Spir. S. cap. 60.

τῷ Βουλγαρίας, ἐρωτῶ ὑμᾶς, πῶς δύναται ὁ Βουλγαρίας τοῖς Ἱταλοῖς ἀντειπεῖν λέγουσι τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον ἐξ υἱοῦ, εἰ ἡμεῖς δεῖξωμεν τοὺς τῶν Θεολόγων ἐκκρίτους, ἀριδιήλως διατρανοῦντας, τὸ πνεῦμα προῖόν ἐξ υἱοῦ; ἀλλ' ὅτι μὲν πρό-
 εἰσι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἱκανῶς μοι προαποδέδεικται, καὶ περιττολογία δοκεῖ μοι λοιπὸν παλιλλογεῖν περὶ τῶν αὐτῶν, τὴν δὲ τῆς ὑμῶν διαγνώσεως εὐθύτητα ἀπαιτῶ, εἰς τὸ διακρίναι, πῶς ἐδτελοκακῶν ἔλεγε τὰ τοιαῦτα, συγκαλύπτων τὸ ἀληθές, ὃ καὶ πολλοὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν πε-
 πόνθασιν ἄλλοι, εὐρίσκοντες μὲν τὸ πνεῦμα προῖόν ἐξ υἱοῦ, καὶ οὐχ ἀπλῶς προῖόν, ἀλλ' οὐσιωδῶς, καὶ προερχόμενον ἐξ υἱοῦ, καὶ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' οὐσιωδῶς, καὶ προερχόμενον καὶ αὐτὸ οὐσιωδῶς, ἃ πάντα τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα δηλοῦσιν, ἀντιλέγοντες δὲ ὁμῶς τοῖς Ἱταλοῖς ἄτε γυμνὴν αὐτὴν τὴν λέξιν τῆς ἐκπορεύσεως ἀπαιτοῦντες, καὶ μὴ τὸ δηλούμενον ἐντεῦθεν δεχόμενοι, ὅπερ ἐστὶ τὸ οὐσιωδῶς ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν. τῷ γὰρ ἐν συλλαβαῖς ἐκφωνου-
 μένῳ προσέχοντες οὗτοι, ὥσπερ ἐν λέξεσι καὶ οὐχ ἐννοίαις ἀνα-
 ραινομένης τῆς εὐσεβείας ἡμῖν, παρέτρεχον τὸ ἐκ τῆς ἐννοίας

---

quod est „procedere“ a Bulgariae episcopo assumptum esse, interrogo vos, quomodo poterit Bulgarus Italis contradicere asserentibus Spiritum procedere ex Filio, si nos ostenderimus inter theologos praecipuos et celeberrimos aperte et palam asseverari Spiritum provenire ex Filio? Veruntamen Spiritum provenire a Filio, satis a me antea demonstratum est, adeo ut inanis loquacitas a me iudicetur, si iterum eadem inculcem: et vestrae cognitionis rectum iudicium reposco ad discernendum, eum sponte deteriora consecratum, similia enunciassse ad veritatem occultandam, quod et plerique alii ante eum et post eum perpassi sunt, qui reperientes Spiritum provenire ex Filio, neque id simpliciter solum, sed essentialiter, et progredi eundem essentialiter, quae omnia ex Filio esse Spiritum essentialiter innuunt, contradicunt nihilominus Italis, quasi nudam ipsam processionis dictionem poscentes, nec recipientes, quod illa significatur, quod est essentialiter ex Filio Spiritum esse. Nanque quod syllabis enunciatum attendentes, quasi vero in dictionibus et non in sententiis pietas nostra consistat,

δηλούμενον. τὸ μὲν οὖν ῥηθὲν τοῦτο ἱκανὸν εἰς ἑλεγχον τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τῷ κατὰ ἰδιοῤῥυθμίαν γνώμης τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπωθεῖσθαι καταλλαγὴν.

68. Πρὸς ἐκεῖνο δὲ τί ἐρεῖ οὗτος, ὅτε τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἰδίαν λέγει ἔχειν τὴν ἔννοιαν παρὰ τὸ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ δίδοσθαι; τὰς μὲν γὰρ λέξεις ταύτας, αἱ προδήλως πρὸς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἀντιδιαστέλλονται τῇ ἐννοίᾳ, οἶδεν ὡς εἰς ἑλεγχον δῆθεν ἐκτιθέναι τοῦ Ἰταλοῦ. ὅτι δὲ ὁ μὲν τῶν Ἀγίων παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχειν ἔφη τὸ πνεῦμα, ὁ δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα, καὶ ὁ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὑπάρχειν αὐτὸ, ὁ δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸ, καὶ ἄλλος ὑποστατὸν εἶναι αὐτὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ τῶν ῥημάτων τούτων οὐδ' ἠντιναοῦν μνείαν ποιούμενος φαίνεται. ἐγὼ δὲ ὡς πρὸς παρόντα γημὶ πρὸς αὐτὸν, εἶγε, ὦ σοφώτατε ἄνερ, ἀντίρρησιν ποιήσασθαι θέλων εἰς ἑλεγχον τοῦ κακῶς λέγειν τοὺς Ἰταλοὺς, ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, μὴ πρὸς τὸ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ μεταδίδοσθαι τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διαφορὰν ἐθεώρεις, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ τὸ εἶναι

quod sententia insinuat̃ur, negligebant. Itaque hoc, quod diximus, ad refutandum hominem qui propria contentiosaque opinione ecclesiarum reiicit reconciliationem, satis erit.

LXVIII. Ad illud vero quid ipse dicet, cum processionem Spiritus specialem habere intelligentiam dicitat, praeter eam quam inferunt, mitti, suppeditari, et dari? Nam dictiones hasce, quae sententia manifesto distinguuntur a processione, producit, quasi illis refellendus veniat Italus: quod vero quidam ex Patribus a Filio habere esse dixit Spiritum, alius ex Filio esse Spiritum; et hic quidem ex essentia Filii illum esse, ille vero ex Filio naturaliter et essentialiter esse, et alius, suam hypostasim habere ex essentia Filii, horum inquam verborum nullam ipse mentionem facit. Ego autem ad ipsum veluti praesentem orationem convertam; sapientissime vir, si contradicere optans, ut redargueres Italos male asserentes, Spiritum procedere ex Patre et Filio, non ad mitti, et suppeditari, et dari, discrimen processionis animum advertebas, sed

τὸ πνεῦμα ἐξ υἱοῦ, καὶ πρὸς τὸ προϊέναι καὶ προχεῖσθαι αὐτὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ πρὸς τὸ οὐσιωδῶς ὑπάρχειν αὐτὸ ἐξ υἱοῦ, οὕτως ἂν ἔμψασιν ἐδίδους τινὰ τὸ εὐλογοφανὲς ἔχειν τὴν προσαστομένην τοῖς Ἰταλοῖς αἰτίαν τοῦ σχίσματος, ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐκπορεύεσθαι πρὸς τὸ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ δίδοσθαι. νῦν δὲ πρὸς μὲν τὸ χορηγεῖσθαι καὶ πέμπεσθαι τῆς ἐκ τοῦ ἐκπορεύεσθαι λέξεως διαφερούσης, πρὸς δὲ τὸ προϊέναι καὶ πρόερχεσθαι καὶ προχεῖσθαι κατὰ τὴν τοῦ ὑπάρχειν οὐσιωδῶς σημασίαν διαφερούσης μηδὲν, μάτην φαίνει τῇ τῆς ἐκκλησίας σχίσματι ἐπισυγκροτῶν, ἀπὸ τοῦ λέγειν, ἰδίαν ἔχειν τὴν ἐννοιαν τὸ ἐκπορεύεσθαι παρὰ τὸ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ δίδοσθαι. ὁποῖόν τι βούλεται σοι καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος γενόμενης τοῖς μαθηταῖς τοῦ πνεύματος ἐμφυσήσεως, πρὸς ἣν ἐξήγησιν ἱκανῶς ὁ ἡμέτερος ἀπήντησε λόγος, ἐν οἷς τοὺς ἀνατρεπτικούς αὐτῆς ἐξέθετο λόγους πρὸς ἄλλους διαγωνιζόμενος, οἵτινες καὶ πρὸ σοῦ τὴν τοιαύτην τῆς ἐμφυσήσεως ἐξήγησιν εἰσηγήσαντο. ἐγὼ δὲ τέως χάριτάς σοι ὁμολογῶ τῆς ἀγαθῆς γνώμης, ὅτι σε εὕρισκω τὴν τῆς ἐκκλησίας ἐνωσιν ὡς ἀπὸ λεπτοῦ ἐξαρτήσαντα μίτου. ἐν οἷς γὰρ πρὸς τὸν Ἰταλὸν λέγεις.

---

ad ipsum esse Spiritus ex Filio, et ad provenire et effundi eundem ex Filio, et ad essentialiter esse eundem ex Filio, hoc pacto specimen aliquod praeberes, non a ratione prorsus esse alienam, quam appingebas Italis dissidii causam per differentiam, quae est inter procedere et mitti et suppeditari et dari. At nunc cum suppeditari et mitti differant a voce procedere; provenire vero, progredi et profundi nihil differant ab eo, quod infert, essentialiter esse, temere videris ecclesiasticum schisma constabilire, dicens specialem habere intelligentiam procedere, ac diversam ab ea quam habent, mitti, suppeditari et dari. Simile quippiam tinnit quoque expositio factae a Servatore discipulis Spiritus insufflationis, cui abunde nostra Oratio occurrit, quibus ad eam refellendam adversus alios decertantes rationibus usi sumus, qui et ante te eandem insufflationis interpretationem tradiderunt. Ego interim gratias tibi ago bonae mentis, quando te reperio unionem ecclesiae veluti a subtili, quod aiunt, filo appendisse, in illis, quae Italo

Ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις συγχωρήσω χρησθῆναι σε τῇ λέξει τῆς τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσεως, ὡς ἡ γλῶττά σοι δίδωσιν, ἐν κοινοῖς λέγω λόγοις, καὶ ὁμιλίαις ἐκκλησιαστικαῖς, εἰ βούλει, ἐν δὲ τῇ Συμβόλῃ μόνῃ οὐ συγχωρήσω, ἀποδέχομαι σου τὸ τῆς ψυχῆς ἰλαρὸν, καὶ διαγινώσκω πολλὴν δοῦναι σε τὴν ἐπὶ τῇ ἐνώσει ῥοπήν, εἶγε ὀλίγους τινὰς τῶν κατὰ σε τότε τὸν ἀρχιερατικὸν κοσμοῦντων κατὰλογον, ἐξεγένετό σοι συνηγόρους τῆς οἰκείας προτιθέσεως ἔχειν. ἐν οἷς δὲ συλλογιζόμενος πάλιν λέγεις,

69. Εἰ μείζων ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, εἴπερ καὶ ὁ υἱὸς ἐστὶ τοῦ πνεύματος αἴτιος, ἔσται καὶ οὗτος μείζων αὐτοῦ. καὶ διαπορῶν ὡς μέγα τι πρὸς τὸν Ἰταλὸν διαπόρημα λέγεις· Ποῦ σοι τοῦτο ἐξεύρηται, μείζονα τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος λέγεσθαι¹⁾.

insinuas: „In aliis quidem concedo tibi vocem usurpandam Spiritus ex Patre et Filio processioneis, ut tibi lingua permittit, in communibus nempe sermonibus et colloquiis, si allubescit, in Symbolo vero solo non concedam.“ Exosculor animi tui candorem, et agnosco unioni te magnum pondus addidisse, si paucos quosdam tuo aevo inter praesules eximios et conspicuos tibi contigisset proprii propositi deprecatores habere. Quibus vero ratiocinans, iterum argumentaris?

LXIX. „Si maior est Pater Filio causa, si et Filius est Spiritus causa, esset et hic eo maior;“ et haesitans veluti magna quadam dubitatione Italum impetis: „ubi usquam invenisti maiorem Filium Spiritu dici?“

¹⁾ *Nicolaus Methonensis* de processione Spiritus sancti: *Εἰ τοῦ υἱοῦ μείζων ὁ πατὴρ τῷ αἰτίῳ, καὶ ὁ υἱὸς μείζων τοῦ πνεύματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἂν. καὶ ποῦ τοῦτο εἴρηται, τὸ εἶναι πῶς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος μείζονα, εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορρωτέρῳ τὸ πνεῦμα ἢ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀπωθούντων.* Si Filio Pater maior est causa, et Filius maior Spiritu eadem ipsa ratione diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filium aliquo modo maiorem Spiritu, nisi ab illis tantum, qui Spiritum longius aut Filium a Patre reiciunt. (*Leo Allatus* Vindiciae Synodi Ephesinae p. 480 sq. Cfr. ibidem p. 548 sq. excerpta ex *Barlaamo* Monacho.)

Σκόπει, μήποτε εἰς αἰσχύνην περιστήσεται σοι ἡ ἀπορία, ἐὰν ὁ Ἰταλὸς τὸν μέγαν παραγάγη σοι Ἀθανάσιον ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή· Αἱ μὲν αἰρέσεις ὅσαι τῆς ἀληθείας ἐπινοήσασαι μανίαν ἑαυταῖς φανεραὶ τυγχάνουσιν, λέγοντα οὕτως¹⁾. Τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος τὴν θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεικνύς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ πνεῦμα, καὶ ἔλεγεν· ἐγὼ αὐτὸ ἀποστελῶ, κἀκεῖνο ἐμὲ δοξάσει, καὶ ὅσα ἀκούσει, λαλήσει²⁾. ὁρᾷς ὁ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξεταστής, ὅπως οἱ πολλοὶ τῶν σοφῶν, ἐκ τοῦ μὴ ἐπιμελῶς ἐπελθεῖν τὰ θεολογικὰ τῶν Ἀγίων ῥητὰ, πρὸς τὴν ἑνωσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀπεδυσπέτησαν³⁾. ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἐφεξῆς τοῦ Βουλγαρίου Συλλογισμὸς τὴν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐμφύσησιν ἐπὶ τοῦ μέσου προφέρει, καί,

70. Εἰ τηνικαῦτα, φησί, τὸν παράκλητον αὐτοῖς ὁ Κύριος ἔδωκε, ποῦ θήσεις τὸ, ἐὰν μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, ἐκεῖνος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς.

Considera, ne tibi haec dubitatio in opprobrium vertatur, si Italus magnum tibi Athanasium producat Oratione prima adversus Arianos, cuius principium: „Haereses quidem quae veritatis insaniam excogitarunt, sibi ipsis manifestae sunt;“ haec tradentem: „Discipulis Dominus deitatem et magnitudinem suam ostendens, non minorem semetipsum Spiritu, sed maiorem et aequalem esse significans, tradebat Spiritum dicebatque: ego illum mitto, et ipse me glorificabit, et quaecunque audiet loquetur.“ Videsne, sermonum meorum cognitor, plerosque ex sapientibus, quod negligenter Sanctorum dicta theologica pertractarunt, unionem cum Romana ecclesia fastidivisse? Rursus qui sequitur Bulgari syllogismus, factum discipulis inflatum in medium profert.

LXX. „Et si tum,“ ait, „Paraclitum illis Dominus elargitus est, quonam in loco pones illud, si ego non abiero, ille non veniet ad vos?“

¹⁾ S. Athanasii Opp. I, 80.

²⁾ S. Evangelium sec. Ioannem XVI, 7. 13. 14.

³⁾ Cfr. *Manuelis Culecae* Lib. III contra Graecos. Biblioth. Patr. Lugdun. XXVI, 436.

Καὶ ταῦτα λέγει ἀγνοῶν τὴν ἐν σωματικῷ εἶδει τῶν πυρίνων γλωσσῶν ἐπιφοίτησιν τοῦ πνεύματος ἐπηγγέλθαι παρὰ τοῦ Σωτῆρος τοῖς μαθηταῖς. ἐπεὶ ἔδει τοῦ Σωτῆρος ἡμῖν σωματικῶς ὁμιλήσαντος, καὶ αὐτὸ φανῆναι σωματικῶς, κατὰ τὸν μέγαν εἰπεῖν Γρηγόριον¹⁾. τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ ὅπερ ἐπεισυνεῖρει τοῖς φθάσαι τῶν Συλλογισμῶν λέγων, ἡ κατὰ τὴν πεντηχοστὴν παρουσία τοῦ πνεύματος, ἢ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περιττῇ, ἢ ἄλλου πνεύματος, καὶ ποῖον τοῦτο²⁾; ταῦτα γὰρ λέγων, οὐκ εἶδεν, ὡς ἐριστικῆς ταῦτα διανοίας καὶ ἐθε-

Haec enunciat ignorans, in corporea specie ignitarum linguarum Spiritus adventum promissum fuisse a Servatore discipulis. „Opus enim erat, cum Servator corpore nobiscum versatus fuisset, Spiritum etiam corpore comparere,“ ut verbis magni Gregorii utar. Non est absimile, quod cum praecedentibus Syllogismis complicat, dicens: „Die Pentecostes adventus Spiritus, vel eiusdem, et supervacaneus, vel alterius Spiritus: et cuius?“ Haec enim dicens, non novit ea conten-

¹⁾ S. Gregorij Nazianzeni in Pentecosten Oratio XLI c. 11. Opp. ed. Maurin. I, 740.

²⁾ Theophylactus Bulgariae Archiepiscopus hoc modo disputat: Non est intempestivum in hoc loco dicere, negotio se ipsum offerente: quo modo habeat filius Spiritum, et quo modo spiritus sit filii? dicit enim Apostolus: „Spiritus filii sui in corda nostra misit clamantem Abba pater“: et alibi: „Si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius.“ At vero Latini hoc suscipientes, et desipientes fatentur, quod spiritus procedat ex filio. Nos autem primum hoc dicimus ad eos, quoniam aliud est, esse ex aliquo: et aliud est, esse alicuius: veluti Spiritum esse quidem filii, indubitabile est, et scripturae testimonio firmatum: esse quidem ex filio nulla scriptura perhibet, ut non duas causas spiritus, patrem scilicet atque filium introducamus etiam, inquit. Sed „insufflavit discipulis, et dixit: Accipite Spiritum sanctum.“ O insipientiam, si ter dedit discipulis spiritum sanctum, quando insufflavit. Quomodo ergo dicebat: „Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, non post multos hoc dies?“ aut quomodo in Pentecoste credamus advenisse Spiritum, si vero in die resurrectionis ipsum dedit, ter utique insufflavit? Sed hic quidem sunt lati risus. Manifestum sane, quod ter illius spiritum sanctum nequaquam dedit, sed unum donorum spiritus sancti, dimittendi scilicet peccata. (Hugonis Etheriani de haeresibus etc. Lib. II cap. XIII p. 1228.)

λογνώμονος ἀναπλάσματα. πόθεν γὰρ τὴν ἐν τῇ πεντηκοστῇ παρουσίαν τοῦ πνεύματος, εἰ τοῦ αὐτοῦ ἐστὶ πνεύματος, περιττὴν εἶναι λέγει. εἰ γὰρ τὴν ἐν τῇ πεντηκοστῇ παρουσίαν περιττὴν εἶναι ἀποφαίνεται, ἐὰν αὐτοῦ ἐκείνου ἐστὶ τοῦ πνεύματος, τοῦ πρὸ τῆς πεντηκοστῆς ἐμφυσηθέντος τοῖς μαθηταῖς, πολλὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἀναφανήσονται περιττότητες. ὃ τῆς ἐσχάτης ἀτοπίας ἐστίν. ἐξ ὅτου γὰρ τῷ πρωτοπλάστῳ εἰς ψυχὴν ζῶσαν παρὰ τοῦ δημιουργοῦντος ἐνεφυσήθη, διαφόροις ἐπιδημίαις ἐσύτερον τοῖς ἀξίοις καταπεφοίτηκεν. ἀλλ' ὅμως, εἰ καὶ πολλοῖς καὶ πολλάκις καταπεφοίτηκεν, οὐδεμία τῶν αὐτοῦ παρουσιῶν περιττὴ¹⁾. ὁ

tiosae mentis et propria adamantis esse commenta. Unde enim habet, die Pentecostes Spiritus adventum, si eiusdem fuit Spiritus, supervacaneum fuisse? Nanque si die Pentecostes adventum supervacaneum decernit, si eiusdem est Spiritus, ante Pentecostem discipulis inflati, multae eiusdem adventus redundantiae comparebunt, quod extremae absurditatis fuerit. Ex quo enim primum creato homini in viventem animam a creatore inflatus est, diversis adventibus postmodum ad dignos descendit. Nihilominus licet ad plures et saepius descenderit, nunquam tamen ullus illius adventus supervacaneus reputatus

¹⁾ Cfr. *S. Leonis Magni Sermo LXXVI. De Pentecoste II. c. 3 sq. ed. Propag. pag. 349 sq.*: „Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus Sanctus implevit, non fuit inchoatio muneris, sed adiectio largitatis: quoniam et Patriarchae et Prophetae et sacerdotes, omnesque sancti qui prioribus fuere temporibus, eiusdem sunt Spiritus sanctificatione vegetati: et sine hac gratia nulla unquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria: ut eadem semper fuerit virtus charismatum, quamvis non eadem fuerit mensura donorum. Ipsi quoque beati Apostoli ante passionem Domini sancto Spiritu non carebant, nec potentia huius virtutis aberat ab operibus Salvatoris . . . Sed illi perfectioni quae erat discipulis conferenda, maior gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quae nondum acceperant, sumerent, et excellentius possent habere quae sumpserant.“ Triplicem in communicatione Spiritus conspicuam statuit *S. Gregorius Nazianzenus* (*Oratio XXXI c. 26. Opp. ed. Maurin. I, 573*) gradationem: τοῖς μαθηταῖς κατὰ μέρος ἐπιθμῇ (τὸ πνεῦμα), τῇ τῶν δεχομένων δυνάμει παραμετρούμενον,

Βουλγαρίας δὲ ἐὰν ὅτι πρὸ τῆς πεντηχοστῆς ἐνεφυσήθη τοῖς μαθηταῖς, τὴν ἐν τῇ πεντηχοστῇ παρουσίαν αὐτοῦ ἢ περιττὴν θελῇ λέγειν, ἢ ἄλλου πνεύματος παρουσίαν, οὐ τότε μόνον κατὰ τὸ περισσὸν ἐρεῖ καταπεφοιτηκέναι τὸ πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐν τῇ πεντηχοστῇ καθόδου, καὶ ὅτε τῷ δεῖνι καὶ τῷ δεῖνι τῶν προφητῶν ἐν διαφόροις χρόνοις καὶ τρόποις ἐπιφοιτήσαν ὠμίλησεν. εἰ γὰρ καὶ νῦν μὲν ἐν εἵδει πυρίνων γλωσσῶν, τότε δὲ οὐχ οὕτω τοῖς ὑποδεχομένοις ἐπιφοιτῶν ἦν, ἀλλ' ὅμως τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἦν τὸ ἐπιφοιτῶν, καὶ οὐδεμία τῶν τοῦ πνεύματος διαφορῶν παρουσιῶν περιττῇ κληθήσεται, τοῖς εἰς εὐθύτητα τῶν γραφῶν, τὰς ἑαυτῶν εὐθύνουσι τροχιάς. καὶ εἰ οὕτω ταῦτα, μάτην λοιπὸν ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ λέγει, ἢ κατὰ τὴν Πεντηχοστὴν παρουσία τοῦ πνεύματος, ἢ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περιττῇ, ἢ ἄλλου πνεύματος, καὶ ποῖον τοῦτο;

---

est. Verum Bulgarus, si quod ante Pentecostem discipulis inflatus est, adventum illius in Pentecoste, aut supervacaneum vult dicere, aut alterius Spiritus adventum, non solum tum supervacaneae affirmabit, descendisse Spiritum discipulis, sed et ante in Pentecoste adventum, et cum huic vel alteri Prophetarum alio atque alio tempore, et modis diversis adveniens associatus est. Nam si nunc in forma ignitarum linguarum, tum vero non simili ratione acceptantibus adveniebat, nihilo minus idem adveniebat Spiritus, et nullus variorum Spiritus adventuum supervacaneus nuncupabitur ab illis, qui per rectas Scripturarum semitas propria vestigia dirigunt. Quae si ita se habent, frustra sapiens hic vir enunciat, „in Pentecoste adventus Spiritus, aut eiusdem et supervacaneus, aut alterius et cuius?“

ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, μετὰ τὸ πάθος, μετὰ τὴν ἀνοδὸν, τὰς δυνάμεις ἐπιτελοῦν, ἐκφυσώμενον, ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον. „ad discipulos sigillatim se confert (Spiritus S.), ad accipientium videlicet captum modulumque sese impertiens; nimirum in Evangelii principio virtutes perficiens (Luc. IX, 1), post Christi passionem insufflatus (Ioann. XX, 22), post ascensum in igneis linguis apparens (Act. II, 3).“

71. Πρὸς δὲ τὸ εἰρημένον πρὸς τῇ τέλει τῶν τούτου Συλλογισμῶν, ἐν ᾧ ὡς ἀναγκαῖόν τι ἐπὶ πᾶσι συνάγει, τὸ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, οὐδὲν ἄλλο ἔσται τῇ Ἰταλῷ χρήσιμον εἰς ἀνατροπὴν, ἀλλ' ἢ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ νόημα αὐτοῦ, ὅπερ οὗτος ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ λόγου κατὰ τοῦ Λατίνου προέτεινεν. ὥς γὰρ ἐκέῖσε οὗτος, ἐπιστομιζῶν δῆθεν τὸν Ἰταλὸν, καὶ ὥσπερ εἰς ἄφικτον ἀπορίας συνελαίνων αὐτόν, ἔλεγεν, εἰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα, τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστόν, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται; οὕτω καὶ ὁ Λατῖνος τοῖς αὐτοῦ χρησάμενος λόγοις, ἐρεῖ πρὸς αὐτόν· Εἰ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα, τί ἐκώλυε τὸν Χριστόν εἰπεῖν, ὃ παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται¹⁾; καὶ ἐπεὶ οὗτος ὀνειδίζει τὸν Ἰταλὸν, οὐ κατακολουθοῦντα τῇ τῶν πτωχῶν εὐαγγελιστῇ Χριστῷ, διὰ τὸ προστιθέναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τοῖς αὐτοῖς καὶ οὗτος περιπεσεῖται ὀνειδισμοῖς, διὰ τὸ προστιθέναι τὸ καὶ ἐκ μόνου. ἐν τούτοις, καὶ τὰ ἐπὶ τῇ ἀντιρρήσει τῶν τοῦ Βουλγαρίας ῥητῶν.

LXXI. Ad dictum vero prope finem syllogismorum, ubi veluti necessarium prae aliis omnibus concludit, „procedere Spiritum ex solo Patre,“ refutandum, nihil aliud opportunius Italo fuerit, quam eiusdem ipsius conceptus, ab eodem in exordio Orationis adversus Latinum propositus. Nam quemadmodum ibi hic vir, quasi os Itali obstruens et in dubium inevitabile compellens, dicebat: „si ex Filio Spiritus procedit, quid fuit impedimento, ne Christus diceret, qui ex Patre et me procedit?“ Non alia ratione Latinus eidem reddens verba sua, fatebitur, si ex solo Patre procedit Spiritus, quid impedimento fuit Christo, ne diceret, qui ex solo Patre procedit? Et cum postea hic exprobrat Italo, vestigia Christi pauperum evangelistae non sequi, quod superaddat, „et ex Filio,“ iisdem et ipse exprobrationibus obnoxius erit, quod superaddat „ex solo“. Et haec quidem ad dicta Bulgari refellenda adducta sunt.

---

¹⁾ Cfr. S. Augustini Tract. 99 in Ioann. et D. Thomae Aquin. Summa p. 1 q. 36. a. 2. ad 1.

72. Καὶ ἐν τοσούτοις πάντα λοιπὸν, πρὸς ἃ ἡμεῖς ἐνεδειξάμεθα τὴν σπουδὴν, ὅσοις τέως ἡμῖν ἐξεγένετο ἐντυχεῖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ καλῶς τοῖς πρὸ ἡμῶν σοφοῖς, ἀνδράσι σπουδάζεσθαι τὴν διάστασιν τῶν ἐκκλησιῶν. οἱ πολλοὶ γὰρ αὐτῶν οὐχ ἀδελφικῶς τὰ παρὰ τῶν ἀδελφῶν εἰσαγόμενα, δέχεσθαι ἀπεδέχοντο, ἀλλ' ἀντιθετικῶς αὐτοῖς προσεφέροντο. καὶ τούτων ἕκαστος, ὥσπερ τι πρωτεῖον ἐπὶ δόξῃ σοφίας οἰόμενος ἀπενέγκασθαι, εἰ ἐγκλημα αἰρέσεως τοῖς πλησίον ἰσχύσει προσεπιτρίψασθαι, τοὺς ᾑρώσαντας παραγκωνίσασθαι ἔσπευδεν, ἐπὶ εὐρέσει σεσοφισμένων διανοημάτων τινῶν, εἰπὼς ἂν αὐτῷ γένοιτο ὄνομα τάχα πίστεως θερμότερας, καὶ ζήλου τινὸς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐπὶ τῇ καταγνώσει ἄλλων ψυχρότητα περὶ τὰ θεῖα καὶ προδοσίαν τῶν ἡμετέρων. καὶ ταῦτ' ἐποιοῦν οἱ πολλοὶ διὰ τὴν τῆς ἀγάπης ἀπόψυξιν, πληθυνθείσης τῆς ἀνομίας κατὰ τὸ γεγραμμένον. ἡμεῖς δὲ μηδὲν φρονοῦντες τοιοῦτον ἐπὶ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνην εὐγνωμονέστατα ἤλθομεν. καὶ ἵνα μὴ τισι δόξειεν ἀλογίστως ἡμᾶς καὶ ἀβασανίστως ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην ἐλθεῖν, μη-

---

LXXII. Et in his praeterea adversus similes homines, quos ad hoc tempus videre contigit, nostra studia collocavimus, ut ostenderemus eos qui ante nos fuere sapientia illustres viri, perperam ecclesiarum dissidium promovisse. Plerique enim ex ipsis non ut fratres addeceat, quae a fratribus afferebantur acceptare sustinebant, sed contradicentes in eos invehebantur, et ex ipsis unusquisque primas sibi in sapientia vindicare existimans, si haereseos crimen proximis valeret appingere, obvios quosque nonnullarum versutarum sententiarum commentis a se reiicere moliebatur; si forte sibi hoc modo obvenisset fama fidei fortasse ardentioris, et zeli alicuius pro recta fide tutanda, quum aliorum circa res divinas segnitiam, et rerum nostrarum infidam prodicionem condemnasset. Et haec plerique conabantur, quod refriguisset charitas et multiplicata esset iniquitas, ut scripto traditum est. Nos vero nihil simile animo volventes, ecclesiarum concordiam candidissime amplexati sumus. Et ne videremur nonnemini inconsiderate, et absque ullo examine nullisque scripturarum testimoniis fulti

δέν τι ἐπισυγκροτουμένους ἀπὸ χρήσεων γραφικῶν, ἔδοξεν ἡμῖν, τὰ σποράδην ἐγκείμενα ῥητὰ ταῖς τῶν Ἀγίων γραφαῖς, εἰς δῆλωσιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὅπερ τῶν Ἱταλῶν λεγόντων, τὸ μέσον τῶν ἐκκλησιῶν σκάνδαλον ἀνευρύαγη, ἐνταῦθα κατὰ τὸ πρότερον εἶδος τοῦ λόγου ἐκθέσθαι, καὶ πάλιν κατὰ τὸ δεύτερον τὸν ἐλεγχον τῶν μὴ δικαίως μηδὲ καλῶς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἐπισυγκροτούντων διάστασιν. ἐπεὶ γὰρ ἔδει ἀπολογίαν καταλιπεῖν ἡμᾶς, ἐφ' οἷς ἡμῖν ἔδοξε τὸ τοῖς πολλοῖς δοκοῦν ἄμαχον εἰς ἀνατροπὴν κράτος τοῦ χρόνου οὕτω παριδεῖν, ὥς εἰ μηδεμίαν ἡμέραν τὸ μέσον τῶν ἐκκλησιῶν γέγονε σχίσμα, ἀπολογίαν ἀποχωρῶσαν κατὰ τὸ δοκοῦν ἡμῖν τὰ παρόντα καταλελοίπαμεν, τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰρήνην πραγματευσάμενοι, καὶ τῶν ἡμετέρων ἐθῶν τε καὶ τάξεων ἀμεταποιήτως εἰς τὸ παντελὲς ἐξελόμενοι, εἰς δόξαν πατρὸς, υἱοῦ, καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ὁμοουσίου Τριάδος. Ἀμήν.

---

ecclesiasticam pacem exosculari, operae pretium esse duximus, dicta Sanctorum diversis in locis dispersa, ad demonstrandum Spiritum esse ex Patre et Filio, quod asserentibus Italis, ecclesias dividens scandalum erupit, hic in prima parte Orationis in unum recollecta digerere, tum deinceps in secunda refutationem eorum, qui contra ius fasque omne dissidium Ecclesiarum foveant, apponere. Et cum defensio a nobis relinquenda esset, dum non ita facilis multis videretur superatu longus temporis tractus, aequae ac si ne uno quidem die discindens ecclesias schisma perdurasset, fortem atque invictam, ut opinor, defensionem, quae hic concinnavimus, posteris reliquimus, Romanae ecclesiae concordiam procurantes, et nostris consuetudinibus et ordinibus sine ulla mutatione ex toto adhaerentes, in gloriam Patris, Filii et Spiritus Sancti, consubstantialis Triadis. Amen.

SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

VOLUMINIS I SECTIO IV:
IOANNIS VECCI SENTENTIA SYNODALIS.

M O N I T U M.

1) Leo Allatius in Opere egregio de Ecclesiae Occidental. et Oriental. Perpetua Consensione Lib. III Cap. I n. V, ubi de adulteratis per schismaticos Patrum Scriptis loquitur, posteaquam corruptorum S. Basilii librorum iniecit mentionem, sic pergit: „Neque minus,“ inquit, „execratione dignum est, quod Constantinopolitanae Ecclesiae Referendarius, Escamatisminus cognomento, in Gregorii Nysseni volumen antiquissimum ausus est. Hoc Byzantii coacta multorum Episcoporum Synodus sub Ioanne Vecco Patriarcha publicatum omnibus voluit Synodali sententia damnavitque. Dignum sane monumentum rarumque, mihi ex Bibliotheca Regia a doctissimo Ioanne Auberto non multo ante communicatum, hic ascribam, ut calumniatores similes ex hoc etiam discant, quinam, Graecine Schismatici an Latini, sanctorum Graecorum Patrum scripta perverterint.“

2) Congruit hoc quod in praesenti nostrae Bibliothecae sectione repetimus, τοῦ Σημειώματος Συνοδικοῦ exemplum ex Codice Parisino per Aubertum fideliter descriptum cum exemplari, quo Hieronymus Donatus, Theodori Gazae discipulus, iam saeculo XVI usus est. Ita enim hic in lucubrationibus posthumis de Processione Spiritus Sancti, quas Philippus Hieronymi filius Cydoniensis in Creta Episcopus ad Leonem PP. X manu scriptas misit, Lib. III cap. XIV (*Ang. Mali* Scriptor. Veter. Collect. Vatic. Tom. VII, 2 p. 112) disserit: „Exstat graeci huius conventus narratio, quae Deo volente in meas manus incidit, cuius initium hoc est: καὶ θριξ̄ ἐμπροσθ̄ αὐτῷ

ὁφθαλμῷ: in cuius fine scribuntur haec verba: ἔδοξε τοῦτο κοινῶς, καὶ ἤδη τὴν σήμερον περατοῦται διὰ τῆς παρουσίας συνοδικῆς πράξεως· ὁμολογοῦντος μὲν καὶ πάλιν τοῦ ῥεφερενδαρίου . . . μανθανόντων ἐντεῦθεν καθαράν καὶ ἀδόλωτον τὴν ἀλήθειαν.“

**ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΝΟΔΙΚΟΝ.**

Μηνὶ Μαΐᾳ γ'. ἡμέρα ἕκτη, Ἰνδικτιῶνος ὀγδόης, προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότην, τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νεᾶς Γράμης κυρίου Ἰωάννου, ἐν τοῖς κατὰ τὸν ἅγιον Θεοφύλακτον κελλοῖς αὐτοῦ, συνεδριάζοντων τῇ μεγάλῃ ἀγιωσύνῃ αὐτοῦ, καὶ ἱερωτάτων Ἀρχιερέων, τοῦ Χαλκηδόνης, καὶ Ὑπερτίμου Νικολάου τοῦ Ἀθηνῶν, καὶ Ὑπερτίμου Μελετίου τοῦ Λαρίσσης, καὶ Ὑπερτίμου Νικάνδρου τοῦ Σεργῶν, καὶ Ὑπερτίμου Λέοντος, τοῦ Χερσῶνος Θεοδώρου, τοῦ Σογδαίας Θεοδώρου, τοῦ Προικονήσου Νικολάου,

---

**IOANNIS HUMILIS EPISCOPI
CONSTANTINOPOLITANI
SENTENTIA SYNODALIS.**

Mensis Maii die tertia, feria sexta, Indictione octava, praesidente Sanctissimmo Domino nostro Patriarcha Constantinopoleos Novae Romae, Domno Ioanne in cellis suis prope Sanctum Theophylactum: considentibus una cum sanctitate eius sanctissimis Praesulibus, Chalcedonensi, et Hypertimo Nicolao Atheniensi, et Hypertimo Meletio Larissaeo, et Hypertimo Nicandro Serrarum, et Hypertimo Leone, Chersonensi Theodoro, Sogdaeae

καὶ τοῦ Βερόλοιας Λέοντος, παρισταμένων καὶ θεοφιλεστάτων δεσποτικῶν Ἀρχόντων¹⁾).

1. Καὶ θρὶξ ἐμπεσοῦσα τῷ ὀφθαλμῷ τὸ φανλότατον, ἐπισκοπεῖ μὲν καὶ τούτῳ, πολλὴν δὲ καὶ τὴν ζημίαν ἐπιφέρει τῷ λοιπῷ σώματι. εἰ γὰρ τοῦ σώματος λύχνος ὁ ὀφθαλμός ἐστιν, τούτου διακειμένου κακῶς, πᾶσα πάντως ἀνάγκη, καὶ σύμπαν τὸ σῶμα τῇ καχεξίᾳ ταύτῃ συνδιατίθεσθαι, καὶ ὅσα

Theodoro, Proeconesi Nicolao, Berrhoensi Leone: adstantibus et piissimis Dominis Principibus.

I. Capillus res vilissima in oculum cadens, tenebras offendit multumque noxae reliquo corpori adfert. Etenim si corporis lucerna oculus est, eo male se habente, prorsus necesse est, corpus universum illa eadem aegritudine male affligi, et

---

¹⁾ Cfr. Scriptorum Graeciae Orthodoxae Vol. I Sect. I Prolegomena §. 42 p. 38 sq. *Ang. Maii* Nova Patrum Bibliotheca IV, 40 sq. *Hieronymi Donati* de Spiritus Sancti Processione Lib. III cap. 14 (*Ang. Maii* Scriptorum Vet. Nova Collect. VII, 111): „Quum in homilia Gregorii nysseni in orationem dominicam aperte de Spiritu sancto dicatur: τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσημαστυρεῖται: id est Spiritus sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse testimonio comprobatur; quaedam ortae vespae ex Photii cadavere, Photio ipso importuniores, id quod Photius numquam cogitavit, non sunt veritae, hoc sancti viri dictum suis aculeis impetere, quia pertinaciam schismatis redarguebat, et occasionem paci ecclesiarum praestabat; et ubi dicitur ἐκ τοῦ υἱοῦ, ipsam ἐκ praepositionem abrasere, ut diceret non ἐκ τοῦ υἱοῦ: id est ex Filio, sed τοῦ υἱοῦ, id est Filii, ut Spiritus sanctus non ex Filio, sed Filii, legeretur. Sed nos quoque plura exemplaria comparantes, in quibusdam illud ἐκ temere et stulte abrasum vidimus, quae temeritas, et stultitia multis annis ante florentinam Synodum non Romae, non in Italia, aut Gallia, sed in constantinopolitana civitate repressa est, habito conventu doctorum virorum apud Ioannem patriarcham, assistentibus pontificibus Nicolao Chalcedonis, Meletio Athenarum, Nicandro Larissae, Leone seronensi, Theodoro Chersonis, Theodoro Subdeae, Nicolao Proconessi, Leone Beroae episcopis, cum quibus etiam interfuere primores ex urbis nobilitate et familiaritate principum: productis codicibus, et suadente ratione, ἐκ τοῦ υἱοῦ, id est ex Filio, dici debere ostensum est: referendarium quendam et omnes qui praepositionem illam ἐκ abrasione deleverant, constat publice petisse veniam suae temeritatis.“

καὶ λήχνου σβεσθέντος αὐτοῦ, ἀμυνροῦσθαι τὸ παρ' ἐκείνου ποδηγετούμενον. καὶ θείας ὡσαύτως γραφῆς κατὰ τὸ τυχόν κακουργηθείσης, καὶ μέχρι καὶ μίας κεραιάς παθούσης τὴν πρόσθεισιν ἢ τὴν ἀφαιρέσιν, οὐκ ὀλίγη καὶ ἡ λύμη ἐπερχθεῖη ἂν τῷ τῆς ἐκκλησίας ἅπαντι σώματι. καὶ τί γὰρ ἄλλο τῷ τοιῷδε σώματι, οὐ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς εἰς ὀφθαλμῶν λογισθεῖη ἂν τάξιν καὶ χρεῖαν, ἢ αἱ τῶν ἁγίων Πατέρων γραφαί, ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, τὰς τοῦ ὀπτικοῦ κεκτημένας ἀσχάς καὶ φωταγωγοῦσαι τοὺς ἐντυγχάνοντας; τί γοῦν ποιητέον ἐπὶ τῷ σωματικῷ ὀφθαλμῷ, καὶ τί διανοητέον ἐπὶ τῷ πνευματικῷ τούτῳ, οὐ χωρὶς τῆς ὀρθότητος, οὐδεὶς τὸν Κύριον ὕψεται; πάντως ὥσπερ ἐκείνον ἐκκαθαίρειν ἔθος τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, καὶ πρὸς τὸ λυσιτελοῦν τῇ ὁλομελείᾳ τοῦ σώματος ἀποκαθιστᾶν, οὕτω καὶ τοῦτον ἄξιον, καθύσων οἶόντε περιποιεῖσθαι, καὶ τὸ φαινόμενον μὲν κάρφος, ὑπερβάλλον δὲ καὶ αὐτὴν τὴν δοκὸν, ὑπεξαιρεῖσθαι διὰ τὸ τῶν δογμάτων ἀξιοπρεπὲς καὶ ἀνόθευτον, ὡς ἂν ὑγιαίνοντος τούτου, καὶ καθὼς ἦν ἀποκατασταάντος, τὸ φῶς ἐπιλάμπῃ καὶ ἡ σκοτεῖα διώκῃται. τίσι δ' ἂν ἄλλοις τῆς τοιαύτης μελήσειε

veluti lampade illius exstincta, quod ab eo ducitur, obtenebrari. Similiter et Sacra Scriptura, utcunque depravata, etiamsi unus tantum apex vel additione vel detractatione male habitus sit, non mediocrem in universum ecclesiae corpus iacturam induxerit. Et quodnam aliud corpori, cuius caput Christus est, oculorum vicem usumque suppleverit, quā Sanctorum Patrum monumenta a capite ipso conspiciendi facultatem possidentia, et perlegentes illuminantia? Quid igitur agendum est de corpore oculo, et quid in spirituali hoc excogitandum, quo non dirigente moderanteque nemo Dominum aspiciet? Plane quemadmodum eum purgare, qui in ea scientia plurimum valent, consueverunt, eumque ad utilem et omnium corporis membrorum constitutionem optimam reducere: ita procurandum est, uti fieri potest, studiumque impendendum, ut ab eo festuca, quae obliocitur et ipsam trabem exsuperat, per idonea fidei dogmata germanaque dematur, ut eo iam a morbo libero et in pristinum statum restituto lumen splendeat, tenebraeque fugentur. Verum ad quos cura ista et diligentia magis perti-

περιποιήσεως, ἢ πάντως ἡμῖν τοῖς ἐν τῷ ἁλλεῖ τοῦ τῶν Πα-
τέρων Θεοῦ τὴν τῶν τοιούτων οἰκονομίαν λαχοῦσι, καὶ ἐφ'
ἐτέραις ἀπάσαις γραφικαῖς τε καὶ πατριαῖς παραδόσεσιν,
ὡς ἂν υἱοὶ φαινωμένθα γνήσιοι τῶν πατέρων διαθηκῶν πα-
ραχαρραττομένων ὑπεραλγούντες, ἢ μᾶλλον ἡμῶν ἑαυτῶν ἀδι-
κουμένων, τὴν ἀπ' ἐκείνων κληρονομίαν τὴν μεγάλην ὄντως,
καὶ αἰεὶ διαμένουσαν, πολλῶ δὲ πλεον ἐφ' αἷς τὸ τῆς εἰρήνης
ἐπιλάμπει καλὸν καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιῶν καταλλαγὴ ἐνισχύεται,
καὶ τοσοῦτον ἴσως, ὅσον καὶ κακουργεῖσθαι ταύτας· ὡς τὰ
πολλὰ συμβαίνει παρὰ τινων τὴν ἀλήθειαν σφαραττόντων, με-
ταποιούντων αὐτάς, πρὸς ὅπερ καὶ βούλονται, ἵνα μὴ μόνον
ἀνεύθυνον ἢ τὸ περὶ τὸ ἀληθὲς ἀμαρτάνειν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ
ἐκ τῶν θείων γραφῶν λογίζεται ἰσχυροποιούμενον. εἰ δὲ καὶ
ὁ τῶν Νυσσαίων φαστήρ, ὁ ἀδικούμενός ἐστι, καὶ ἀξιώ-
πιστος βιβλος καὶ παλαιὰ, ἡ παθοῦσα τὴν παραχάραξιν,
ὅποιον τοῦτο, εἰς ὁδύνην ψυχῆς τοῖς προτεμένοις καὶ αὐτάς
τὰς ψυχάς, ὑπὲρ τοῦ μηδὲν ὑπολελῆφθαι, διὰ τὴν ἐκκλη-
σιαστικὴν εἰρήνην, μηδενὶ σκάνδαλον. ὅποιαν δὲ πάλιν πραγ-
ματευτέον τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ ὅπως σπουδαστέον, ὡς ἂν τὸ

---

nebit quam ad nos ipsos, quibus miseratione Dei Patrum horum
administratio demandata est, necnon aliae omnes divinarum
literarum et Patrum traditiones, ut tanquam legitimi filii, pa-
ternorum testamentorum depravatione, vel potius haereditate
ab illis nobis proveniente, magna equidem continuoque dura-
tura, iniuste spoliati, summopere indoleamus, et super illis
potissimum, in quibus pacis pulchritudo resplendet, et eccle-
siarum reconciliatio roboratur; et maxime si inverecunde illae
et perfide pertractantur; ut multa contingunt a quibusdam,
qui veritatem discerpunt, pro libidine adeo immutatam, ut
non tantum impune veritas omni scelere laceretur, sed flagi-
tium ipsum ex divinis quoque literis robur auctoritatemque
accipiat. Quodsi et Nyssaënsium lumen iniuriae, et fide dignus
liber antiquusque depravationi obnoxius fit; quantum id addat
ad animi aegritudinem, animas ipsas effluentium, ne ali-
quod scandalum reliquum sit, quod ecclesiasticam pacem im-
pediat? Quaeenam rursus diligentia intentanda est, et quanam
ratione conandum, ut veritas libere et cum fiducia appareat,

ἀληθὲς τὴν παρρησίαν ἔχει, καὶ τὸ ἀσφαλὲς τὸ εἰσέπεται πάν-
τως μεγίστην, καὶ ὅταν εἰκὸς ἐπὶ τοιούτοις ἡμᾶς ἐκπονήσῃ,
καὶ κατὰ τὸ δυνατόν διαπραξασθῇ. ὅπως τοίνυν προέβη, καὶ
ὅταν ἔσχε τὴν καταρχήν, αὐτὸς ὁ λόγος προϊὼν δηλαῖσαι σα-
φύστατα.

2. Ἦδη μὲν σὺν Θεῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τελεσθείσης
εἰρήνης, καὶ τοῦ πολυετοῦς σκανδάλου ἐκποδῶν γεγονότος τῇ
τοῦ πνεύματος χάριτι, ἔδει γάρ ποτε τὴν τοιαύτην διαλυθῆ-
ναι σκοτούμαιναν, καὶ τὸ τῆς ὁμονοίας ἐπιλάμψαι φῶς, καὶ
πολλῇ τῇ περισσίᾳ τὸν τῆς εἰρήνης νικῆσαι Θεόν, ἣν μὲν
ἡμῖν καθόσον ὁλόντε συναίρεσθαι τῇ εἰρήνῃ, καὶ ἐκ γραφῶν
ἀγίων, καθὼς καὶ ἦν ἄξιον, αὐτὴν συνιστᾶν, ἵνα μὴ ἐκ κοι-
λίας λέγοντες ἐλεγχόμεθα, ἀλλ' ἐκ ποταμῶν θεοκροτήτων,
καὶ κοιλιῶν ζῶντος πεπληρωμένων ὕδατος; ὅθεν καὶ νῦν μὲν
ταύτην, νῦν δὲ ἐκείνην, ἄλλοτ' ἄλλην, καὶ ἀπαξ ἀπλῶς ἀπάσας
εἰς ἀκοήν· ὡτίου δεχόμενοι, εὐοδούμενοι καὶ ἐκάστην ἡμεν τῷ
τοῦ Θεοῦ ἔλεφ πρὸς τὴν τελεσθείσαν εἰρήνην, καὶ ἄλλοις
ὑποδεικνύοντες τὴν ὁδόν. εἴ τι πον καὶ σκάνδαλον ἦν ἐν αὐ-
τοῖς διὰ τινὰ φόβον ἐπαινετὸν, ῥαδίως εἶχομεν αὐτοὺς ἀπαι-

futurumque in tempus securitatem obtineat? Prorsus quam maxima, et qualem nos addecet in similibus ponere, et pro viribus effectu quoque ipso perficere. Quemnam itaque successum res habuerit, et quale principium hoc nostro sermone apertissime indicabitur.

II. Iam divini Numinis ope ecclesiastica pace perfecta, et multorum annorum scandalo gratia sancti Spiritus propul-
sato (oportebat enim aliquando similem caliginem dissolvi, et concordiae lumen illucescere, et ex supervacuo Deum pacis devincire) debebamus nos etiam pro viribus pacem promovere, et ex sacris Scripturis, ut videbatur peropportunum, eam constabilire, ne ex ventre loqui insimularemur, sed ex fluminibus a Deo paratis, et ventribus viva aqua repletis. Quapropter nunc hanc viam, nunc illam, alias aliam et prorsus universas in auris obsequentis auditum, singulis fere diebus dirigebamus, divina misericordia ad iam perfectam pacem, et aliis viam aperientes. Et licet inter eos ob aliquem metum laudabilem scandalum irrepsisset, facili eos negotio semper

θῆις, καὶ μηδὲν ἀντίξουν πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἡμέτερα φέρον-
τας. ἀλλ', ὡ τοῦ φθόνου καὶ τῶν σατανικῶν μηχανῶν, ἐστη-
σαν εἰς ἐναντίαν μοῖραν καὶ τῶν ἡμετέρων τυτῆς, καὶ δόξαν
τούτοις ἀγαθόν τι ποιεῖν, εἰπὼς διαπολεμοῖεν πρὸς τὴν εἰρή-
νην, ἔσχισαν ἑαυτοὺς τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, καὶ καθ' ἑαυ-
τοὺς ἐργάζοντο. οἱ καὶ ταῖς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἀγίαις γρα-
φαῖς διὰ παντὸς καταγρόμενοι, ἐμελλον μὲν ποτε προσελθεῖν,
καὶ ἀποθέσθαι μὲν τὸ πεισματικὸν καὶ δυσήνιον, ἀγαπήσαι
δὲ τὴν μετ' ἡμῶν εἰρήνην, καὶ τῇ ὁλοκληρίᾳ τῆς ἐκκλησίας
συγκολληθῆναι. ὃ δὲ καὶ ἐγένετο ὕστερον. ἀλλὰ τότε καθ'
ὃν μὲν καιρὸν ἢ τούτων ἔτι πεισμονὴ χάραν εἶχεν, καὶ περὶ
πλεόντος τῆς ἀληθείας τὴν ἰδίαν ἐτίθουν ἀρέσκειαν, τί ἔτε-
ρον ἐπὶ ταῖς τοιαύταις γραφαῖς ἦν αὐτοῖς διαπράττεσθαι,
ἢ καθόσον ἦν αὐτοῖς εὐπορον; τῶν γὰρ ἐπηβόλων λόγων καὶ
γνώσεως οἱ ἄνδρες ἦσαν, ἃς μὲν ἄλλως, καὶ ὥς αὐτοῖς βου-
λητὴν ἐπεξηγεῖσθαι, ἃς δὲ καὶ νόθους εἶναι δι᾽ ἄσχυριζεσθαι,
ἔστι δ' οὐ καὶ τινας ὁμολογεῖν μὲν τῶν Πατέρων εἶναι, τοῦτο
μόνον ὑγιῶς λέγοντας, προσφέρειν δὲ ἀπολογία, φοβεράν οἱμοι
καὶ ἀναξίαν ὅλως τῆς τῶν Πατέρων προθέσεως, ὅτι πρὸς

---

obsequioses, nec nobis nec nostris reluctantes habuimus. Sed
o invidentiam et satanicas machinas! Nonnulli ex nostris
contrariae parti addicti, cum non absonum id illis visum
fuisset, si aliquo modo paci adversarentur, sese a nostra ec-
clesia inter se congregientes avulserunt; qui continuo pro
pace sacris Scripturis oblatis angustati debebant quidem ali-
quando procedere, deponereque pervicacem effraenemque ani-
mum, et nobiscum una pacem amplecti, et cum reliquis eccle-
siae partibus conglutinari; quod tandem factum est. Verum-
tamen cum eorum pertinacia invalesceret ipsique propria
placita veritati praeponerent, quid aliud in similes scripturas
ausuri erant, quam quod ipsis offerret occasio? Erant si-
quidem viri illi et sermone et cognitione versatiles, has quidem
in alium sensum, et ut illis placebat, raptare, has vero tan-
quam spurias contententes reiicere, aliquando etiam quasdam
ex illis confiteri Patrum esse, hoc tantummodo recte dicentes,
afferre autem responsum terribile, vae mihi misero, et prorsus
indignum Patrum proposito, quod in quaestiones, eo aevi

τοὺς τότε κινουμένους λόγους παρὰ τῶν αἰρετιζόντων ποιούμενοι τὰς γραφαίς, ἔστιν οὐ καὶ τοῦ εὐκότου οἱ Πατέρες διαπιστον. τῶν οὕτω λεγόντων μὴ συνορῶντων, ὡς οὐ δόξα ὅλως Θεοῦ καὶ σύστασις ἀληθείας, τὸ διὰ ψευδῶν τινῶν συγκροτεῖσθαι, καὶ ἀναξίων τοῦ πνεύματος. ἀλλ' ὅπερ ἐλέγομεν, ὅλοι τότε τοῦ ἰδίου φελήματος ὄντες οἱ εἰρημένοι, καθ' ἑαυτῶν ἐσοφίζοντο, καὶ ἄδειαν εἶχον λόγων, ἐφ' οἷς ἐνδεεῖς καθίσταντο τοῦ συμφέροντος, πολλὰ μὲν καὶ διάφορα λέγοντες, εἰς ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καταντῶντες, τὸ ἀντιλέγειν τῇ εἰρήνῃ, καὶ πρὸς τὴν τῶν γραφῶν ἀληθειαν διαμάχεσθαι, ὅσα καὶ διαφόροις τρόποις, τὸν οἰκεῖον πραγματευόμενοι ὄλεθρον. ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ἡμῖν, ταυτὸ δὲ εἰπεῖν καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀνεκτὰ, τῶν γραφῶν σωζομένων, λέγει ἐκείνοις τὴν ἐπεξήγησιν, οὐκ ἀβούλοντο. τὸ δὲ καὶ εἰς σιδηρὸν ἀπιδεῖν, καὶ τὴν γραφὴν ἀποξύνειν, ἔστι μὲν ἐκ προχείρου κατανοῆσαι, γενέσθαι διὰ ψυχῆς μόνης ὄρεξιν, τῷ δέγε ἀπηβόλως κατανοοῦντι ἐντεῦθεν διαγνωσθήσεται, καὶ ὡς ἐπεὶ μηδὲ ὅλως οἱ τοιοῦτοι ἀντειπεῖν πρὸς οὕτω φανεράν ἀληθειαν εἶχον, ἀπα-

---

motas a sectatoribus commentaria edentes, fuisse cum ex aequo Patres decederent. An hi, qui talia loquuntur, non intelligunt, nullam omnino Dei gloriam nullamque divinae rei constitutionem esse, quae a falsis et Spiritu indignis promovetur? Sed quod iam dicebamus, omnes tum proprii arbitrii facti, contra semetipsos captiose agebant, abutebanturque otio dicendi ea, ex quibus nullum ipsis commodum emanabant; multa quidem ac varia in medium afferentes, in unum vero ac idem collimantes, ut paci contradicerent et scripturarum veritati adversarentur, variis multisque modis propriam sibi procurantes ruinam. Sed haec omnia erant quidem nobis ipsis, quod idem est dicere et veritati tolerabilia, si, salvis scripturis, pravam ipsi suam interpretationem, quaecunque illa foret, adiicerent. At enim in ferrum animum intendere eradereque scriptum, facile quispiam adverterit, pro libidine tantummodo et affectata cupiditate actum fuisse: at is qui prudenter res examinat, hinc colliget, similis sortis homines cum patenti

λείπειν ταύτην διάγνωσαν. τίς δὲ ὁ τρόπος καὶ παρὰ τίνος, καὶ ὅπως, ὁ λόγος ἤδη ἐρεῖ.

3. Προσὴν ἐφ' ἑτέροις βίβλοις τῷ τοῦ μεγάλου Οἰκονόμου ἐκείνου τοῦ Ξυφίλινου γαμβρῷ, οὗ Πεντεκλησιώτης τὸ ἐπικλῆν, ὃς καὶ αὐτὸς συνάμα τῷ συγγάμβρῳ αὐτοῦ τῷ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας Παιφερενδαριῷ τῷ Ἑσκαμματισμένῳ τῆς ἐναντίας μοίρας τότε καθίστατο, καὶ βίβλος πολλὴν τὴν σεμνότητα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἔχουσα, ἐν ᾗ ποινήματα ἦσαν διάφορα θεοκρότητα τοῦ τῶν Νυσσαίων πρωτοῦ, Γρηγορίου δηλαδὴ τοῦ μεγάλου καὶ θαυμασίου πατρὸς. εἰς οὖν τῶν ἐκείσε λόγων ἦν καὶ εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν ὁμιλία, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωσῆς τῇ κατὰ τὸ ὄρος μυσταγωγίᾳ τὸν Ἰσραηλίτην λαόν, καθ' ὃν γενομένη τῷ τοιούτῳ Πατρὶ περὶ κοινῶν καὶ ἰδίων τῶν τῆς θεότητος ὑποστάσεων θεολογῆσαι τε καὶ διδάξαι, ἐπῆλθεν εἰπεῖν· Τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται¹⁾. τὸ τοιούτῳ οὖν τεμμάχιον τοῦ ῥητοῦ, καὶ τὴν

---

adeo veritati adversari non possent, eam e medio tollere animum induxisse. Modum, auctorem rationemque ipsam haec nostra oratio prosequetur.

III. Habuit inter alios libros magnus Oeconomus Xiphilinus a suo genere cognomento Penteclesiota, qui simul cum uxoris suae sororis marito, nostrae Ecclesiae Referendario, Escammatismeno nuncupato, adversas partes tuebatur, volumen, ex ipsa antiquitate dignitatem habens, in quo varia commentaria divinitus inspirata continebantur Nyssaensium luminis Gregorii, magni illius atque admirabilis Patris. Inter eas Orationes legebatur et illa in „Pater noster“ Homilia, cuius principium: „Cum adduceret magnus Moyses mystagogia, quam in monte acceperat, populum Israelitem.“ In ea cum de communibus et propriis divinarum hypostaseon tractare edocereque contingeret, subintulit: „Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur et ex Filio esse affirmatur.“ Hanc sententiae particulam

---

¹⁾ Nyssenus Gregorius super oratione Dominica: „Unigenitus,“ inquit, „Filius a S. scriptura nominatur, atque hactenus illius proprietas

ἐντεῦθεν εἰς τὴν εἰρήνην συγκρότησιν, συνετέλεσε μὲν τῷ κοινῷ ὁ τῆς μακαρίας μνήμης ἐκεῖνος μέγας Οἰκονόμος ὁ Ξιφιλίνος, διερχόμενος τὴν τοιαύτην βίβλον, καὶ κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον γανόμενος, ἐν τῷ ταύτην ἐκ τοῦ Πεντεκλησιώτου χρήσασθαι εἰς ἀνάγνωσιν. πασιδὴλον δὲ ἐγεγόνει, καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ αὐτῷ δὲ τῷ τὴν βίβλον ἔχοντι, καὶ ἀντικαθίστα-
μένων πρὸς τὰ ἡμέτερα. ἦν τοῦτο καὶ οὐκ ὀλίγη συγκρότησις γέγονεν ἐν τῷ ἐλεοῦντι Θεῷ, εἰς τὴν εἰρήνην ἐντεῦθεν τῷ τῆς ἐκκλησίας πληρώματι. ὁ γοῦν Ῥαιφερενδάριος σύγγαμβρος ὢν καὶ ὁμογνώμων ἔτι τῷ τὴν βίβλον ἔχοντι, οἰκείοις ὀφθαλμοῖς τὸ τοιοῦτον ἰδὼν, καὶ μὴ ἔχων ὅτι καὶ δράσειε πρὸς τοῦτο, φανερόν ὄν, καὶ τὸ ἀξιώπιστον ἀπὸ πολλῶν τῶν τῆς βίβλου πλουτοῦν, τὸν σαφῆ τοῦτον ἔλεγχον ἀπαλείφειν ἔγνω, ἔτι τοῖς ἡμετέροις μαχόμενος, καὶ χρῆται σιδήρῳ, καὶ ὑποξυεὶ τὸ ἐκ, μὴ ὑπολογισάμενος, ὡς καὶ ἔτεται βιβλοὶ εἰς τὸ αὐτὸ

---

indeque comparata pro pace subsidia, in commodum publicum attulit beatae memoriae ille magnus Oeconomus Xiphilinus, volumen illud percurrans, et ad hunc locum perveniens, volumenque sibi ad legendum comparasse ex Penteclesiota fassus est. Omnibus id patuit, et nobis ipsis, et ipsi qui volumen possidebat, nostrisque adversabatur. Hinc non parvae suppetiae, Deo miserente, ad pacem ecclesiasticam stabiliendam accedere. Referendarius ergo sororis uxoris Penteclesiotaе maritus, eiusdem cum possessore libri sententiae, id propriis oculis intuitus, et ad adeo patens dictum non valens se opponere, quod fidem etiam ex multis aliis quae in libro continebantur, large comparaverat, planum hoc documentum eradere, cum adhuc nostra oppugnaret, sibi proposuit, ferroque usus „Ex“ eradit, non considerans alia quoque volumina ad hoc ipsum comprobandum conquisita fuisse, quae omnia exprimerent et

---

traditur. Sanctus autem spiritus, ex patre dicitur, atque ex filio esse testimonio asseritur.* Si quis autem „ex“ praepositionem hoc in loco a quibusdam adiectam asseveret: primum quidem in vetustissimis exemplaribus ita haberi invenitur, vel saltem locus notatur: unde quorundam nimis insipientium hominum temeritate, particula illa deleta perspicitur. (*Manuelis Calocae* Lib. II contra Graecos. *Biblioth. Patr. Lugdun.* XXVI, 401.)

ἡρευνήθησαν, καὶ κεῖναι οὕτως εἶχον καὶ τὸ ἐκ ἐπλούτουν, καὶ τὸ ἀνύδρευτον ὑπεξέφρευγον.

4. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔληξε ποτὲ τοῦτο τὸ ἰδιόπαισμον καὶ τῆς εἰρήνης ἐγένετο, καὶ μεθ' ἡμῶν τὸ κοινωνικὸν ἔσχατο ὥσπερ καὶ ἕτεροι πλείονες, πολλάκις μὲν περὶ τινων πρὸς αὐτὸν ἐκοινολογεῖτο ἡ μετριότης ἡμῶν. ἔτυχε δὲ πως ἀναμνησθῆναι ποτὲ τὴν ἡμῶν μετριότητα τῆς δηλωθείσης βίβλου. ὁ δέγε Ῥαιφερενδάριος ὥσπερ ὑπὸ τινος παρωθούμενος, ἐπῆναι μὲν τὴν βίβλον, καὶ περὶ αὐτῆς τὰ δοκοῦντά οἱ ἔλεγεν· διωμολόγησε δὲ μεταξὺ λέγων περὶ τῆς βίβλου, ὡς ἐν τῇ τόπῳ, οὐπερ ἦν, καὶ ἐκ τοῦ νιού εἶναι προσμαρτυρεῖται, χρησάμενος μαχαίρᾳ τὸ ἐκ τοῦ λόγου ἀπέξυσεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ὁμολογήσας αὐτὸ καὶ παρ' ἦν τὴν αἰτίαν. τέως δὲ ὅλον ἦν τοῦτο, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ τῶν πατέρων Θεοῦ. τί τὸ ἐπὶ τούτοις; ἐμμέριμνος λογισμὸς, καὶ σῆς ὁστέων ἐμπίπτει τῇ ἡμῶν μετριότητι, ὅπως τοιοῦτον ῥητὸν ἐνοθεύθῃ, καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν ἀπώλεσε τῇ ἐκκλησιαστικῇ εἰρήνῃ τὰ πολλὰ συμβαλλόμενον, καὶ ὅπως χρόνοις τοσούτοις τὸν κίνδυνον ἀποδράν, ὅτε καὶ ὁ κατὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἐσφάδαζε πό-

„Ex“ praepositionem abunde redderent, cum depravata nondum fuissent.

IV. Sed cum aliquando pervicacia cessasset, pacem amplexatus, nobiscum communionem iniit, quemadmodum et alii plures, saepius cum ipso nostra mediocritas de nonnullis conferebat; casu vero factum est, ut voluminis illius aliquando recordaremur. Referendarius veluti a quopiam summotus, volumen quidem laudabat, de eoque quod ipsi visum fuerat, enunciabat, inter congressus vero de volumine confessus est: se in eo loco, in quo erat, „et ex Filio esse affirmatur,“ gladiolo, e serie illa verborum „Ex“ erasisse, nescio quam ratione id fassus sit, et quam ob causam. Id tamen totum veritatis et Dei Patrum fuit. Quid inde subsecutum est? Consideratio fixa et ossium tabes nostram petit mediocritatem, quomodo talis sententia adulterata fidem perdiderat, ecclesiasticae paci tantundem proficua; et quomodo tot per annos, e periculo elapsa, cum in ecclesiam veteris Romae bellum desaeviret,

λεμος, ἀρτίως παρεχαράχθη ὑπὸ ἀποτόμῃ τομῇ, ὥς μήτε τὸ ἐντεῦθεν τοῦ ἐκ λείποντος ἀσφαλὲς εἶναι, μήτε μὴν προστεθέντος καὶ πάλιν, τὸ ἀξιόπιστον ἔχειν τὴν βιβλον καὶ ἀσφαλὲς, ἐκ τοῦ προσφάτως λογίζεσθαι προστεθῆναι, διὰ τοῦ ξύσματος ὑποπτον.

5. Κοινοῦται τοίνυν τὰ περὶ τοῦτου ἡ μετριότης ἡμῶν τοῖς παρευρεθεῖσιν ἱερωτάτοις Ἀρχιερεῦσιν, ἀδελφοῖς ἡμῶν καὶ συλλειτουργοῖς, ἀναζητεῖ θεραπείαν τοῦ πράγματος, σκοπεῖ σὺν αὐτοῖς, πῶς ἂν ἐπανασωθῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ αὐτῆς δίκαιον, καὶ κοινὴ βουλὴ προβαίνει, καὶ γνώμη Συνοδική, εἶναι μὲν τὸν τόπον καινόν, καὶ ὃν τὸ ἐκ κείμενον διαγράφεται, ὅτι μηδ' ἀσφαλὲς, ἀπόγε τοῦ νῦν γραφῆναι καὶ πάλιν αὐτὸ, ὑποψίαν τοῖς εἰς ἔπειτα ἔχον διὰ τὸ τῆς γραφῆς ὑπόγνον, σημειωθῆναι δὲ τὰ τοῦ πράγματος, καὶ κοινήν μαρτυρίαν καὶ πίστιν ἐντεῦθεν εἶναι, ὅπως τὸ γραφικὸν παρεχαράχθη ῥητόν, διὰ τὴν τῶν ὁμιγόνων ἀσφάλειαν. μηδὲ γὰρ ἂν εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦδε οὕτω σημειωθέντος τοῦ ἀληθοῦς, διαπιστεῖν τινα, καὶ προάσεις, ἃς οὐ χρὴ κατὰ τοῦ ῥητοῦ

---

nunc demum per crudelem plagiarium corrupta sit, ut in posterum cum desideraretur „Ex“, securitas Ecclesiae non esset, et quando etiam apponeretur, fidem volumen non haberet neque soliditatem, cum iam recens apposita fuisse censeretur propter rasurae suspicionem.

V. Itaque hac de re omnes qui tum aderant, sanctissimos antistites nostros et comministros nostra mediocritas participes facit, medelamque negotio poscit: unaque cum illis commiscitur, quam ratione ecclesiae ius conservari posset. Et commune consilium accedit et Synodalis sententia, relinquendum esse locum illum vacuum, in quo „Ex“ antea exarata erat: quod tutum non esset, nunc iterum rescribi, rursumque idem posteris suspicionem iniiceret, propter scripturam recentem novam; remque gestam signandam scripto, ut inde testimonium publicum et fides proveniat, scripturae sententiam depravatam fuisse, propter eorum qui postmodum venturi sunt, securitatem: neque enim fieri posse, ut sic veritate signata, alius diffidat et praetextus haud decoros contra dictum prae-

προφασίζεσθαι. ἔδοξε τοῦτο κοινῶς, καὶ ἤδη τὴν σήμερον περατοῦται, διὰ τῆς παρούσης Συνοδικῆς πράξεως, ὁμολογούντος μὲν καὶ πάλιν τοῦ Ῥαιφερενδარიου, καὶ οὐκ ἀρνούμενου τὸ σύνολον, ὅτι τὸ ἐκ παρ' αὐτοῦ διαγέγραπται, ζητούντος δὲ καὶ συγγνώμην, ὅτι καθ' ὃν καιρὸν ἀφ' ἡμῶν οὗτος ἐσχίζετο, τὸ τοιοῦτο πεποίηκεν. ὅθεν καὶ ἡ παρούσα Συνοδικὴ πράξις εἰς δῆλωσιν γεγονυῖα, ἀπετέθη τῷ καθ' ἡμᾶς Χαρτοφυλακεῖ, εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῶν εἰς ἐπειτὰ, ὠφέλειαν δὲ τῶν ἐντυγχανόντων τῇ βίβλῳ, μανθανόντων ἐντεῦθεν καθαρὰν καὶ ἀδόλωτον τὴν ἐλήθειαν.

---

textat. Visum id fuit omnibus, et iam hodie hac Synodica actione perficitur, rursus id idem fatente Referendario et non negante, „Ex“ ab eodem abrasam fuisse, veniamque petente, quod eo tempore id perfecit, cum a nobis dissidebat. Quare haec Synodalis actio quae rem revelat, nostro Chartophylacio reposita est, ad posterorum securitatem, eorumque qui librum percurrunt, utilitatem, cum inde discant puram atque incorruptam veritatem.

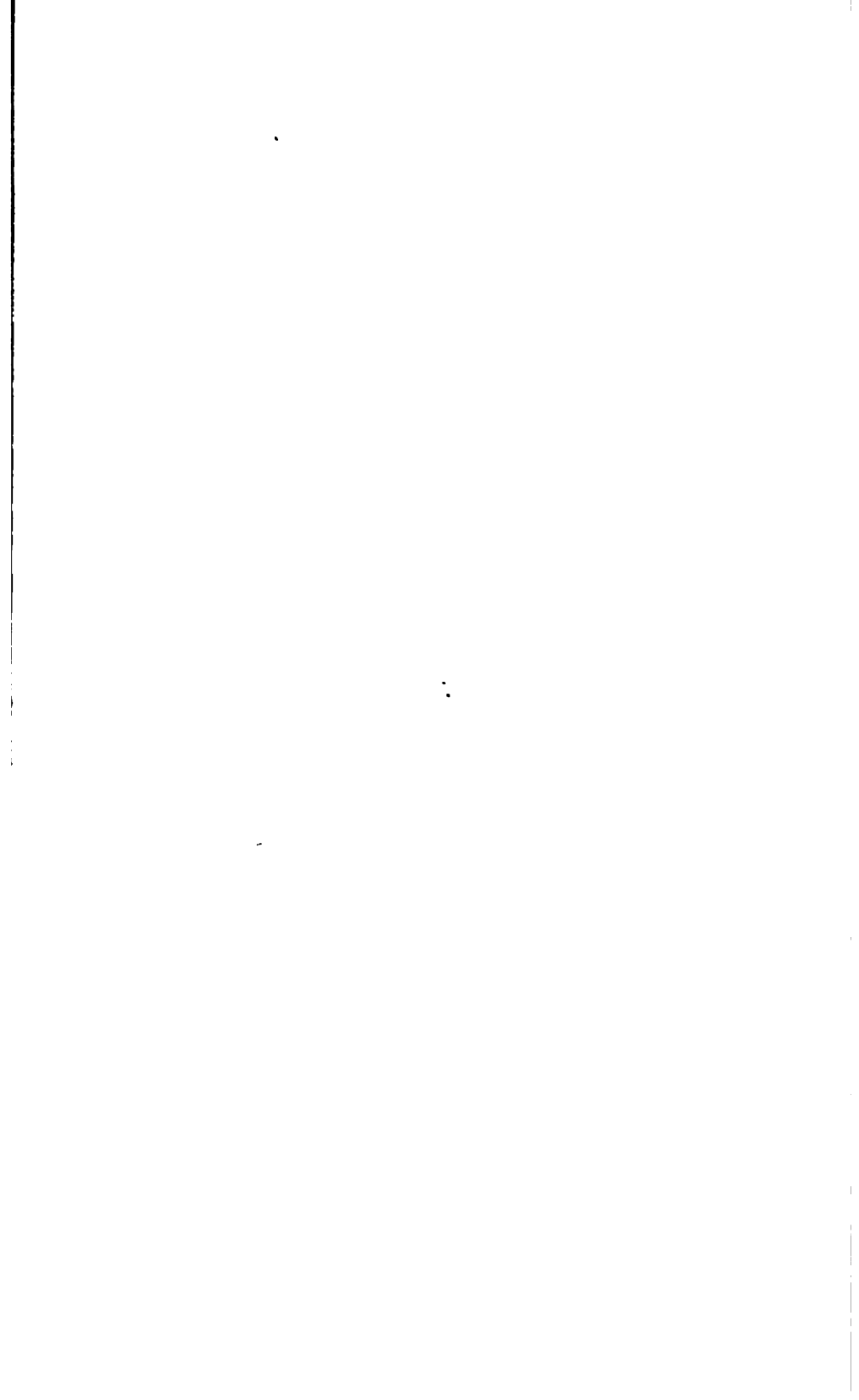

SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.

VOLUMINIS I SECTIO V:
IOANNIS VECCI APOLOGIA.

MONITUM.

Complementum quoddam tractatús περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν (G. O. I, 3) dici potest quam in quinta Sectione collocandam duximus, Ioannis Vecci Apologia de non recipienda unione Ecclesiarum in dogmatis sententia concordantium ad rituum destructionem orientalium, sed ad conciliandam in Christo pacem. Praesul Byzantinus, vestigia SS. Athanasii, Basilii, Gregorii Theologi secutus, contra calumniatores τῆς ἐνώσεως germana catholicae unitatis principia optime tutatus est. In edendo ipsius libello quattuor capita complectente textum reddidimus expressum in Codice olim Cardinalis Sirleti nunc Vaticano Gr. 1455 fol. 282^b sq. (Ἰωάννου τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νέας Πρώτης ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ μὴ εἰς κτλ.), cui accedit Codex Medic. Laurent. 26, VIII fol. 43 sq. a recensione Allatiana raro discrepans.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝ-
ΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΑΠΟ-
ΛΟΓΙΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΜΗ ΕΙΣ ΑΝΑΤΡΟΠΗΝ
ΤΩΝ ΗΜΕΤΕΡΩΝ ΕΘΩΝ ΔΕΞΑΣΘΑΙ ΤΗΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΕΝΩΣΙΝ, ΑΛΛ' ΕΙΣ ΕΙΡΗ-
ΝΗΝ ΤΗΝ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ, ΔΙΑ ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΕΙΝ
ΑΥΤΑΣ ΑΛΛΗΛΑΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑ-
ΤΟΣ ΕΝΝΟΙΑΝ.

1. Πρόσεχε οὐρανὲ, καὶ λαλήσω· καὶ ἀκουέτω γῆ ὅρματα
ἐκ στόματός μου. οὐρανὸν καὶ γῆν ἐγὼ σήμερον τῶν ἐμῶν
προκαλοῦμαι λόγων ἀκροατάς. καὶ πόθεν μοι ἔσται φωνὴν
ἐκρῆξαι, πάντα δυναμένην περιχῆσαι τὰ πέρατα; καὶ εἰ μὴ
τοιαύτης ἐνπορήσω φωνῆς, πῶς τὴν ἔρεσιν ἀποπλήσοιμι, καθ'

IOANNIS SANCTISSIMĪ PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLIS
NOVAE ROMAE APOLOGIA: NULLO MODO NOSTRAS
CONSUETUDINES DESTRUI, SI ECCLESiarUM UNIO-
NEM ACCEPTAMUS, SED AD CONCILIANDAM IN
CHRISTO PACEM MULTUM CONDUCTERE: QUOD IN-
TER SE IN ASSERTENDO DOGMATE CONVENIUNT.

I. Attende caelum, et loquar; et audiat terra verba oris
mei. Caelum et terram hodie meorum sermonum in audien-
tiam provoco. At undenam mihi vocem adsciscam, cuius stre-
pitum termini omnes finesque hauriant? Quodsi similem vo-
cem non nanciscar, quomodo votis meis ipse satisfaciam, qui

ἦν οὐρανὸν καὶ γῆν ἐγὼ σήμερον εἰς τὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἀχροατήριον κεκίνημαι προσκαλέσασθαι; ἀλλ' ὁ τοὺς ἀλκιεῖς ἐκλεξάμενος καὶ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ἀσθενὲς αὐτῶν ἐνισχύσας, ὡς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τὸν φθόγγον αὐτῶν ἐξελεῖν καὶ ὡς εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα ἀκουτισθῆναι αὐτῶν, τὸ τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀδρανὲς τῷ περιόντι τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐνισχύσει, καὶ τὰς ἀπάντων καρδίας, οἷς ὁ ἐμὸς οὗτος ἐνηχηθήσεται λόγος, πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἵποδοχὴν ἐτοιμάσει. εἰ γὰρ θεὸς ἀληθείας ἐστίν, ὅτι καὶ ἀλήθεια καλούμενος χαίρει, ἐπεὶ καὶ ἀλήθειαν αὐτὸν προσαγορεύεσθαι διδάσκει με ὁ Δαβὶδ, κατευθύνει τοὺς λόγους ἡμῶν ἐνώπιον τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Χριστιανῶν, ὅτι καὶ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ κεκλημένους ὀνόματι, οὐ μόνον εἰς ἔθνη διωρισμένως καὶ πόλεις, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἐν σπηλαίοις οἰκούντων καὶ ὄρεσιν ὁ τοῦ ψεύδους ὑπερασπιστῆς τὰ τῆς αὐτοῦ διαβολῆς καθ' ἡμῶν ὑφ' ἡπλωσε δίκτυα.

2. Τίς δὲ ἡ διαβολή, καὶ τίς ἡ ἐπὶ ταύτῃ παρ' ἡμῶν τῶν διαβληθέντων ἀπολογία; δεῦτε ἀκούσατε πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίσασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην.

caelum et terram hodie ad meorum sermonum audientiam provocare motu quodam animi concitus sum? Verum qui pisces elegit tantumque eorum virtutis imbecillitati ingressit, ut in omnem terram eorum sonus exierit et in fines orbis terrae verba eorum processerint, vocis meae remissum ac tenue virtutis suae abundantia corroborabit, et universorum corda, apud quos meus hic sermo perveniet, ad amplectendum veritatem praeparabit. Etenim si Deus veritas est, nam cum veritas audit, delectatur, et eum veritatem nuncupare me David edocet, diriget sermones meos apud eos, qui per totum terrarum orbem a Christo sibi nomen assumunt, cum ad omnes qui ubicumque terrarum christiana compellatione gestiunt, non tantum ad praescriptas gentes et urbes, sed ad eos qui in speluncis et montibus inhabitant, mendacii propugnator suae calumniae adversus nos retia tetendit.

II. Quaeenam porro calumnia, et quaeenam adversus eam nostra, qui eam perpetimur, responsio est? Eia agite, audite omnes gentes, auribus percipite omnes qui habitatis terram.

ἵστε πάντως οἱ πάντες, καὶ ὅστις ἀγνοεῖ τῶν ἀπάντων ἐστὶν οὐδεὶς, ὅπως ἡ μέσον τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιῶν, τῆς παλαιότερας φημὶ Ῥώμης καὶ τῆς νέας τε καὶ ἡμετέρας μακροχρόνιος ἐχθρὰ, τῇ τοῦ εἰρηναρχοῦ εὐδοκίᾳ Χριστοῦ τοῦ τὰ διεστώτα συνδέοντος καὶ συνάπτοντος, εἰς τὴν εὐκληρίαν τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἐπανήλθιν εἰρήνης. ἵστε δὲ καὶ ὅπως ὁ τοῖς ἀγαθοῖς ἀεὶ βασκαίνων Σατάν, ὁ τὴν οἰκίαν ἐχθρὰν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἀντεπεξάγων εἰρήνῃ, ὁ πᾶσιν ἀεὶ τοῖς τοῦ Χριστοῦ ἀντιστρατεύμενος καὶ ἀντιμαχόμενος, οὐκ ὀλίγα τοὺς πολλοὺς διεκύμαινε τὸν τῆς εἰρήνης ἐμποδισμόν, οὐκ εἶχε πῶς ἂν τοῦ τῆς εἰρήνης ἀγαθοῦ περιγένηται, πάντων ὑπόστατον μὴχανημα τῆς αὐτοῦ κακίας ἐπάξιον ἐφευρίσκει. καὶ τὸ μὴχανημα, φήμην τινὰ ταῖς ἀπάντων ἀκοαῖς διακωδωνίζει, ὡς ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως συνηγορῶν ἐστὶ τῇ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῇ ἐν Συμβόλῳ παρὰ τῶν Ῥωμαίων γενομένῃ προσθήκῃ, ἵνα καὶ τὴν τῶν Γραικῶν ἐκκλησίαν ἀναπεισῇ τὸ τοιοῦτον Σύμβολον μετὰ τῆς αὐτῆς προσθήκης ἀναγινώσκειν. καὶ τὸ τῆς φήμης πτερόν ἅπαξ λυθὲν καὶ ἀκατασχετῶ ῥύμῃ πρὸς τὴν οἰκουμένην ἅπασαν διαπτὰν, τῆς κατ' ἡμῶν διαβολῆς πᾶσαν ἀκοὴν ἐμπιπλᾷ.

Scitis equidem omnes, nemoque est qui id nesciat, quae inter Dei ecclesias senioris inquam Romae et iunioris huiusce nostrae intercesserunt, diuturnas inimicitias, ita annuente pacis auctore Christo, qui colligit et ut cohaereant facit, in bene fortunatam illam antiquam amicitiam conversas fuisse. Scitis praeterea Satanam qui bonis invidet et proprias similitudines Christi paci opponit, qui semper omnes Christi assecclas insectatur atque oppugnat, plurimos ad pacem impediendam non modicum excitasse, et ut pacis commoda labefactaret, illud, licet non subsisteret, machinamentum invenisse. Rumorem in aures omnium influit, episcopum Constantinopolitanum suo patrocinio ecclesiam Romanum et quod ab illa in Symbolo additum fuerat, defendere, ut ecclesiam Graecorum simile Symbolum cum eadem additione recitare compellat. Et famae huiusce alae semel motae et per universum terrarum orbem incontinenti impetu circumvolitantes, calumniam adversus nos structam in omnium aures ingerunt.

3. Καὶ ἡ μὲν καθ' ἡμῶν διαβολὴ αὕτη. ἡ δ' ἐπὶ ταύτῃ ἀπολογία, ὑπὲρ ἧς καὶ τὸ παγκόσμιον ἀκροατήριον προσκαλούμεθα, οὐ πιθανότητι συγκροτηθήσεται λόγων, οὓς ὁ ἐν πειθοῖ σοφίας ἀνθρωπίνης διεξάγων τὰ καθ' αὐτόν, ἔστιν ὅτε σοφίζεται, ἀλλ' ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ποιήσεται τὰ παρὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας ῥωστήρων καὶ διδασκάλων γεγενημένα πάλαι καὶ πεπραγμένα, πρὸς ἅπερ ὡς εἰς ἀρχέτυπον ὁρῶντες ἡμεῖς ἐπὶ τοὺς λόγους ἤλθομεν τούτους, ὑπὲρ ὧν ἡ καθ' ἡμῶν συκοφαντία πανταχοῦ διακεκαδύνωται. ἀπλοὶ γὰρ ὄντες ἡμεῖς καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀπλότητα ὡς ἱμάτιον ἀμφιεννύμενοι, ἀπερίεργον τὴν ἀπολογίαν ποιησόμεθα, τῆς ἀφρεποῦς τῶν ἀκροατῶν διαγνώσεως ἀναρτήσαντες, ἐπιστῆσαι καὶ ἀκριβῶσασθαι, εἴτε κατὰ τὸν τῇ ἐκκλησίᾳ παραδοθέντα τύπον ὑπὸ τῶν Πατέρων συνηγοροῦντες ἡμεῖς ἐσμέν τῇ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῇ ἐν τῷ Συμβόλῳ παρὰ τῶν Ῥωμαίων γενομένη προσθήκῃ, εἴτε κατὰ τινὰ ἰδιοῤῥυθμίαν γνώμης, καὶ ὡς οἱ διαβάλλοντες φασὶ περιφρόνησιν ἐδῶν τε καὶ τάξεων πατρικῶν. αὐτίκα τὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ στερεώματος ἡλίον τὸν πολὺν καὶ μέγιστον Ἀθανάσιον, οὗ καὶ ὁ λόγος ἀήττητος

III. Et haec est calumnia contra nos. De ea vero responsionem, pro qua universum terrarum orbem ad audientiam provocavimus, non verborum verisimilitudine pertractabimus, quam in humanae sapientiae suadela suam quispiam digerens, saepius subdole comminiscitur, sed veritatem demonstrabimus ecclesiae luminum ac magistrorum gestis factisque, ad quae nos veluti in exemplum aspicientes, ad sermones hosce devenimus, quorum causa adversus nos structa calumnia ubique locorum diffusa est. Namque cum nos simplices simus, quae Christi est simplicitate circumamicti, absque ullo artificio responsionem edemus, neutram in partem propenso auditorum iudicio committentes, ut attento animo examinetur atque diiudicetur, an iuxta formam a Patribus ecclesiae traditam ecclesiam Romanam pro additione, ab eadem in Symbolo facta, defendimus, an vero propria sententia temere moti, et, ut accusatores contendunt, nostrarum consuetudinum ac patrum ordinum neglectu. Et ante alios ecclesiastici firmamenti solem, gravem in rebus agendis et maximum Athanasium,

καὶ ὁ τρόπος ἀμίμητος, ἐπεὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σκάνδαλον οὐ τὸ τυχόν ἀνευρύαγη μέσον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων αὐτῶν, περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος ἡμῖν, εὐρίσκομεν τὴν καταλλαγὴν ἀμφοτέρων οὐδενὶ τῷ ἄλλῳ τρόπῳ διοικονομησάμενον, ἀλλ' ἢ τῷ συνηγορῆσαι τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἐφ' οἷς οἱ κατὰ τὴν εἰσὴν πρὸς ἀντίπαλον μοῖραν τοὺς ἐν ἐκείνῃ κεκοίκασι. καὶ τίς ἡ συνηγορία; αὐτὸς ἐκεῖνος ἐνταῦθα παρίτω, καὶ ταῖς τῇ αὐτοῦ γλώσσῃ ἐκφωνηθεῖσαις λέξεσιν ἀπαγγελλέτω ἡμῖν. ἐν γὰρ τῷ πρὸς Ἀντιοχεῖς Τόμῳ¹⁾ οὕτως φησὶν· Οὗς γὰρ ἐμέμφοντό τινες, ὡς τρεῖς λέγοντας ὑποστάσεις διὰ τὸ ἀγράφους καὶ ὑπόπτους ἐντεῦθεν εἶναι τὰς λέξεις, ἡξιούμεν μηδὲν πλέον ἐπιζητεῖν τῆς κατὰ Νικαίαν ὁμολογίας, ἀνακρίνειν δὲ ὅμως τούτους διὰ τὴν φιλονεικίαν, μὴ ἄρα ὡς οἱ Ἀρειομανῖται λέγουσιν ἀπηλλοτριωμένας καὶ ἄλλοτριουσίους ἀλλήλων, ἢ ὡς ἄλλοι αἰρετικοὶ τρεῖς ἀρχὰς καὶ τρεῖς θεοὺς λέγουσι. καὶ μετὰ τὴν παρ' αὐτῶν προενεχθεῖσαν ἐρμηνείαν τῶν λέξεων εἰς ἔννοιαν εὐσεβῆ, ἐπιφέρει· Ἀποδεξάμενοι δὲ τούτων τὴν

---

cuius sermo inexpugnabilis et vitae ratio inimitabilis est, cum suo aevo scandalum non leve inter has easdem ecclesias, de quibus nos modo verba facimus, exortum esset, earundem reconciliationem nullo alio modo peregissee invenimus, quam Romanae defensione de iis suscepta, pro quibus rem Orientales in contrariam partem trahentes Romanos condemnabant. Quae vero fuerit defensio, idem hic veniens suamet lingua dictatis vocibus nobis significet. Namque ad Antiochenos Tomo hunc in modum edisserit: „Illis enim, qui nonnullos incusabant ut trium hypostaseon affirmatores, cum huiusmodi voces in scripturis non reperirentur ac proinde suspectae videri possent, auctores fuimus, ne amplius in Nicaenam confessionem inquirerent: sed tamen de istis ab pervicaciam rixandi quaestio est habita, interrogatique sunt, num ex Arianorum sententia alienas peregrinasque ac diversae a se invicem substantiae personas esse velint; an ut alii haeretici tria principia et tres deos constituent.“ Et post eorum in vocibus similibus rectam ac piam interpretationem subdit: „Approbata igitur eiusmodi

---

¹⁾ S. Athanasii Opp. I, 44 sq.

ἐρμηνείαν τῶν λέξεων καὶ τὴν ἀπολογίαν, ἀνεκρίναμεν τοὺς αἰτιαθέντας παρὰ τούτων ὡς λέγοντας μίαν ὑπόστασιν, μὴ ἄρα ὡς Σαβέλλιος φρονεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι λέγουσιν ἐπὶ ἀναίρεσει τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. εἰτα καὶ τὴν αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἀνακρίσει ταύτῃ ἀπολογίαν καταστρωννύει τῷ λόγῳ, καὶ ἐφεξῆς τῷ συμφώνῳ τῆς ἐννοίας ἐπὶ τῷ διαλλάττοντι τῶν λέξεων ἐπιθειάζων φησὶν· Ἀμέλει κακχεῖ οἱ αἰτιαθέντες ὡς εἰρηκότες τρεῖς ὑποστάσεις συνετίθεντο τούτοις. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ εἰρηκότες μίαν ὑπόστασιν, τὰ ἐκείνων ὥσπερ ἡρμήνευσαν καὶ ὁμολογοῦν. καὶ προβαίνων τοῖς ἤδη ῥηθῆσιν ἐπισυνείρει· Τούτων τοίνυν οὕτως ὁμολογηθέντων, παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, τοὺς μὲν οὕτως ὁμολογοῦντας καὶ διερμηνεύοντας οὕτω τὰς λέξεις, ὥς λέγουσι, μὴ κατακρίνητε μηδὲ προπετῶς ἀποβάλλητε, ἀλλὰ μᾶλλον εἰρηνεύοντας καὶ ἀπολογουμένους προσλαμβάνεσθε· τοὺς δὲ μὴ βουλομένους οὕτως ὁμολογεῖν καὶ διερμηνεύειν τὰς λέξεις, τούτους κωλύετε καὶ ἐντρέπετε ὡς ὑπόπτους τῷ φρονήματι. τούτων δὲ μὴ ἀνεχόμενοι συμβουλευέτε κακχείνοις, τοῖς ὀρθῶς διερμηνεύουσι τε

---

interpretatione ac responsione, vicissim quoque et examinavimus, qui ab istis in culpam devocabantur, quasi dicerent esse unam hypostasim, sciscitantes ab illis, num pro Sabelliano dogmate ea mente loquerentur, ut sublatos vellent ex triade Filium et Spiritum Sanctum.“ Tum eorundem responsionem suggerit: statimque concordans sententiae cum dictionum dissidio laudans, connectit: „Quinimo et illi, qui eo crimine postulati erant, quod tres hypostases inducerent, cum istis in eandem sententiam convenerunt, vicissimque illi qui unam hypostasim asseverarant, istorum interpretationi acquieverunt.“ Et posequens orationem, iam dictis illa quoque superaddit: „Cum igitur istiusmodi illorum fuerit confessio, adhortamur vos, ne eos qui ita confitentur talemque interpretationem suae confessioni accommodant, vos temere condemnare ac reicere velitis, sed potius admissa illorum excusatione recipiendos putetis: eos contra qui talem confessionem non edunt neque tali interpretatione in istis verbis utuntur, arcere vos vellemus, et adversari ut suspectae mentis homines. Caeterum cum illos tolerandos non censebitis, consulētis illis, qui recte interpre-

καὶ φρονοῦσι, μηδὲν πλέον ἀλλήλους ἀνακρίνειν, μηδὲ λογομαχεῖν ἐπ' οὐδὲν χρήσιμον, μήτε ταῖς τοιαύταις λέξεσι διαμάχεσθαι, ἀλλὰ τῷ φρονήματι τῆς εὐσεβείας συμφωνεῖν. οἱ γὰρ μὴ οὕτως διανοούμενοι, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῖς τοιούτοις λεξειδίοις φιλονεικοῦντες, οὐδὲν ἕτερον ποιοῦντές εἰσιν, ἢ ποτιζόνσιν ἀνατροπὴν θολερὰν τὸν πλησίον, ὡς φθονοῦντες τῇ εἰρήνῃ καὶ ἀγαπῶντες τὰ σχίσματα. καὶ ἔτι· Τὸ μὲν ἀσεβεῖν παντελῶς κακώλνται, καὶ ποικίλοις ῥήμασι καὶ πιθανοῖς σοφίσμασι περιβάλλειν αὐτό τις ἐπιχειρῇ. τὸ δ' εὐσεβεῖν ὅσιον παρὰ πᾶσιν ὁμολόγηται, καὶ ξενιζούσαις λέξεσι τισι χρησεται, ἕως μόνον ὁ λέγων εὐσεβὲς ἔχει τὸ φρόνημα, καὶ δι' αὐτῶν, ὃ νενόηκεν, εὐσεβῶς βούλεται σημαίνειν. καὶ αὐτίς μεθ' ἕτερα· Οὐκοῦν εἰ τὰ ῥήματα ταῦτα ὡς ξένα προσφασίζονται οὗτοι, φρονεῖτωσαν τὴν διάνοιαν, καθ' ἣν ἡ Σύνοδος οὕτως ἔγραψεν, ὅτι εἰ καὶ μὴ οὕτως ἐν ταῖς γραφαῖς εἰσὶν αἱ λέξεις, ἀλλὰ καθάπερ εἴρηται πρότερον, τὴν ἐκ τῶν γραφῶν διάνοιαν ἔχουσι, καὶ ταύτην ἐκφωνοῦμεναι σημαίνουσι τοῖς ἔχουσιν εἰς εὐσεβειαν τὴν ἀκοὴν ὁλόκληρον. ταῦτα μὲν

---

tantur et recte sentiunt; ne ulterior ulla inter vos adhibeatur disquisitio, neque verborum pugnis studeatis ad nullam prorsus utilitatem, sed sensus cogitationesque pietatis exhibere. Nam qui ita affecti non sunt, sed tantummodo super istiusmodi voculis contentiose rixantur, et aliud quippiam praeterquam quod Nicaeae scriptum est, requirunt, hi profecto nihil aliud agunt, quam quod proximis suis turbidam subversionem propinant, ut inimici et discordiarum schismatumque aemulatores." Item: „Impietas quidem modis omnibus abrogatur, licet eam variis verbis et probabilibus argutiolis circumvestire quis tentet. Pietatem autem colere iustum omnes confitentur, etsi peregrinis quibusdam vocibus utantur, dummodo dicens piam sententiam teneat, illisque quod in animo habet, pie enuntiet." Rursumque post alia: „Itaque si verba illi haec veluti peregrina abiudicant, teneant sententiam, secundum quam Synodus ita scripsit. Quod licet voces non ita in scripturis reperiantur, sed, ut antea dictum est, ex scripturis sententiam sortiantur, eamque pronuntiatae significant apud eos, qui pietati aures

τοῦ Ἀθανασίου βροντοφώνου γλώττης τὰ ἀπηχήματα. ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τοιαύταις οἰκονομίαις καὶ ἐπὶ τοιούτοις διανοήμασι τὸν διαφανῆ τῆς οἰκουμένης φωστῆρα ἐκείνον εὐρίσκοντες, τὴν καταλλαγὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἐν ταῖς αὐτοῦ ἡμέραις διοικονομησάμενον, καὶ μέγα ἡγούμενοι κατόπιν ἐκείνου βαίνειν, καὶ ὡς ὁδηγῶ φωτὶ ἐναυγάζεσθαι τοῖς παρ' ἐκείνου διακονομημένοις εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας οἰκοδομὴν, ἧς ἀκρογωνιαίος καὶ συνδέτης λίθος Χριστὸς ὁ Θεός, πρὸς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καταλλαγὴν δεδώκαμεν ἑαυτοὺς, τὸ λογομαχεῖν ἐπ' οὐδὲν χρήσιμον διαπτύσαντες, τὸ ταῖς λέξεσι διαμάχεσθαι, ἐφ' οἷς τῷ φρονήματι τῆς εὐσεβείας συμφωνοῦσαν ἡμῖν τὴν τῆς Ῥώμης ἐκκλησίαν κατενόησαμεν, ἀποπέμψαντες, ὡς ἂν μὴ ἀκούσωμεν, καὶ αὐτοὶ φιλονεικοῦντες εἶναι τοῖς λεξειδίοις καὶ ἀνατροπῇ θολερὰν τοῖς πλησίον ποτιζοντες, ὡς φθορῶντες τῇ εἰρήνῃ καὶ ἀγαπῶντες τὰ σχίσματα.

4. Δεῦτε οὖν ὦ τῶν ἐμῶν λόγων ἀκροαταί, δικάσατε ἁρρέπῳς, πρὸς τῆς τριάδος αὐτῆς, πρὸς πάσης ἐπουρανίου δυνάμεως, εἶγε δικαίως τὰς καθ' ἡμῶν ἐκφέρουσι ψήφους οἱ μέγιστον ἡμῖν προσάπτοντες ἔγκλημα, τὸ συνηγορεῖν τῇ Ῥω-

---

integras conservarunt.“ Hi Athanasianae linguae instar tonitru fulgurantis strepitus, quem nos praelucidum terrarum orbis lumen sua aetate similibus dispositionibus ac sentiis concordiam ecclesiarum perficientem cum invenissemus, magni momenti esse, illius vestigiis insistere, existimantes, et veluti duce eo lumine illustrari, similibus illius in aedificationem ecclesiarum, cuius lapis angularis et colligator Christus Deus est, dispositionibus, ad Romanae ecclesiae unionem nosmetipsos tradidimus, pugnis verborum ad nullam utilitatem, et dictionum oppugnationibus, in quibus sensus cogitationesque pietatis Romanae ecclesiae cum nobis concordant neglectis, ne et ipsi audiamus oculis contentiose rixari, et subversionem turbidam, ut pacis inimicos et discordiarum schismatumque aemulatores proximis propinare.

IV. Agite igitur, sermonum meorum auditores, neutram in partem propensi, per triadem ipsam, per universas caelestes virtutes, diiudicate, an calculos iuste contra nos ferunt, qui magnum nobis crimen appingunt, cum ecclesia Romana sentire

μαίῃ ἐκκλησίᾳ, ἐφ' οἷς τὸ τῆς ἐννοίας εὐσεβέστατον διομολογεῖ. κατηγορουμένους μὲν ὡς ἐπὶ δόξῃ δύο ἀρχῶν καὶ δύο αἰτίων ἐπὶ τῆς μακαρίας τριάδος, ἀποβαλλομένους δὲ τὴν κατηγορίαν κατὰ τὸ μίαν ἀρχὴν καὶ μίαν αἰτίαν πρεσβεύειν καὶ διομολογεῖν¹⁾. Ἀθανάσιος τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ συνηγορεῖ, μηδὲν ἔχων τῆς συνηγορίας ἀρχέτυπον, καὶ πρὸς μηδὲν ἄλλο παράδειγμα τὴν αὐτοῦ ἀπενθύνων συνηγορίαν, καὶ ταῦτα ἐφ' οἷς Ἴταλοὶ τὰ μέγιστα προσπταίειν ἐδόκουν. Σαβελλισμοῦ γὰρ παρῆχεν ὑπόνοιαν μιᾶς ὑποστάσεως ἐπὶ τῆς τριάδος ὁμολογία. καὶ ἡμεῖς παραβασίας τῶν πατρικῶν διατάξεων ἐγκαλούμεθα, ὥς μαθηταὶ διδασκαλῶν Ἀθανασίῳ ἐπόμενοι, καὶ πρὸς τὰς ἐκείνου πράξεις ὡς εἰς παράδειγμα καὶ ἀρχέτυπον, τὰς ἑαυτῶν ἀπενθύνοντες. ἐγὼ μὲν οἶμαι μὴ πλείονων ἔτι δεηθῆναι με λόγων ἀποδείξεως ἕνεκα τοῦ μὴ κακῶς μὴδ' ἐπισφαλῶς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας συνηγορίαν ποιεῖσθαι ἡμᾶς, τὸ τῶν λέξεων παρορῶντας ἀσύμφωνον καὶ τὸ τῆς ἐννοίας ἀρπάζοντας σύμφωνον, διὰ τὸ θεο-

---

in iis, quae illa quam piissime confitetur: licet enim Romani arguantur duo principia et duas causas in sanctissima triade statuere, sed accusationem amoluntur, cum unum principium et unam causam se tenere profitentur. Athanasius cum Romana ecclesia concordat eamque defendit, cum nullum prae-vium habeat suae defensionis exemplum, neque factum praecedens quod imitaretur; tumque cum Itali in potissimis errare reputabantur, tanquam qui de Sabellismo suspecti erant, uti unius hypostasis in sancta triade assertores. Et nos pater-narum ordinationum praevaricationis insimulamur, qui veluti discipuli Athanasium sequimur, et ad illius actiones veluti in archetypum et exemplar nos conformamus. Ego quidem opinor non esse pluribus opus ad demonstrandum, nos non male, sed tuto Romanae ecclesiae defensionem suscepisse, in dictionibus discrepantiam negligentes, et arripientes quae in sententia est

---

¹⁾ Cfr. *Veccus* de Unione Ecclesiarum (Script. Graec. Orthod. Vol. I Sect. III) cap. 38.

φιλὲς τῆς εἰρήνης καὶ ἔνθεσμον¹⁾). εἰ δὲ διὰ τὴν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν εὐαγγελικὴν πίστιν τῶν λεγομένων δέει καὶ ἑτέρους τῶν τῆς εὐσεβείας διδασκάλων παραγαγεῖν συνηγοροῦντας μέντοι, οὐ μέντοιγε μέχρι καὶ τοῦ μεταστῆσαι τοὺς ἀντιλέγοντας εἰς τὸ, ἐφ' ᾧ καὶ τὴν συνηγορίαν ἐποιοῦντο, ἀλλὰ μέχρι τῆς εἰρήνης τῶν μερῶν ἀμφοτέρων τὸν ὅλον σκοπὸν τῆς οἰκείας διαθέσεως ἀποτείνοντας, ὡς τοῦ εἰρηνάρχου Χριστοῦ μιμητὰς τοῦ τὰ διεστῶτα συνδέοντος καὶ συνάπτοντος, καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Βασιλεῖος ἐντανθοῖ παραχθῆσεται, καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἀξιώνυμος ἐπισυγκροτήσῃ τοῖς εἰρημένοις. ὁ μὲν γὰρ πολὺς τὰ θεῖα Βασιλεῖος τοὺς μὴ λέγοντας τὸ πνεῦμα θεὸν, συγκαταλέξει σπεύδει τοῖς θεὸν αὐτὸ καὶ ὁμοούσιον πατρὶ καὶ υἱῷ τρανῇ τῇ γλώττῃ ἀνακηρύττουσιν. ὁ δὲ μέγας ἐν θεολόγοις Γρηγόριος τὴν αὐτὴν ὁδὸν τῆς τῶν μερῶν τούτων καταλλαγῆς μετερχόμενος, οἷς λέγει προσεπιφέρει· μηδὲ γὰρ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀποβαλεῖν ἂν, εἰ τὴν τοῦ εἰλημμένου φωνὴν ἀντὶ τῆς Χριστοῦ

---

concordiam, propter pacem qua Deus tantummodo delectatur et leges approbant. Quodsi propter evangelicum dictum de duobus vel tribus testibus ad dicta confirmanda, opus est et alios pietatis doctores adducere, qui non ut contradicentes ad acceptanda deducant ea, quorum ipsi defensionem suscipiebant, sed ad pacem inter utrasque partes tantum conciliandam, proprii propositi scopum intendebant, uti Christi pacis auctoris dissita colligantis et una cohaerere facientis imitatores, et in divinis rebus pertractandis eximius Basilius, et cui merito a theologia nomen est, Gregorius, ad iam dicta comprobanda producentur. Divinus namque Basilius non asserentes Spiritum Deum esse, simul cum illis collocare contendit, qui eum Deum et Patri Filioque consubstantialem deprædicant; et rebus theologicis magnus Gregorius eandem partium unionis viam iniens post alia atque alia adnectit, neque Iudæorum gentem reicere se, dummodo „assumpti“ vocem pro Christo omissis aliis in-

---

¹⁾ Cfr. *Nicephori Blemmidæ Orat. I c. 5 sq.* (Excerpta ἐκ τῆς ἱερᾶς Ὁμολογίας) et *Veccus de Unione c. 10.*

πρὸς ὀλίγον ἐπιζητοῦντες, ἡξίουں μεθ' ἡμῶν τάττεσθαι. ἀλλ' οὔτε ὁ τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος συνηγορῶν τοῖς μίαν ὑπόστασιν λέγουσιν, ἐπὶ τοσοῦτον συνηγόρει ἐκείνοις, ἐφ' ὅσον μεταστῆσαι τοὺς τὰς τρεῖς δογματίζοντας ὑποστάσεις εἰς τὴν ἐκείνων ὁμολογίαν. οὔτε ὁ μέγας Βασίλειος εἰς σπονδὰς κατὰλλάττων εἰρηνικὰς τοὺς τε θεὸν ἀνεπισχιάστως τὸ πνεῦμα ὁμολογοῦντας καὶ τοὺς μὴ θεὸν αὐτὸ λέγοντας, ἐν ἄλλαις δὲ φωναῖς τὸ ἴσον ἐμφαίνοντας, συνηγορῶν ἦν τοῖς μὴ λέγουσι πνεῦμα θεόν, ὥστε πρὸς τὴν αὐτὴν δόξαν καὶ τοὺς λέγοντας μεταστῆσαι. ἀλλ' οὐδ' ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, τότε εἰς αὐτὸν ἦκον, τὸ Ἰουδαίων παραδεχόμενος ἔθνος, εἰ τὴν τοῦ εἰλημμένου φωνῇ δεξάμενον ἀντὶ τῆς Χριστοῦ ἡξίουں μεθ' ἡμῶν τάττεσθαι, συνηγορῶν ἐπὶ τῇ φωνῇ ταύτῃ τῇ τοῦ εἰλημμένου, ὥστε πείθειν καὶ τοὺς μήπω λέγοντας μετέπειτα χρῆσθαι αὐτῇ. καὶ ἡμεῖς τοίνυν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης συνηγοροῦντες ἐπὶ τοσοῦτον συνηγοροῦμεν, ἐφ' ὅσον μεταστῆσαι εἰς τὸ λέγειν, ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι πνεῦμα, τοὺς ἀρχῆσαν καὶ ἐς δεῦρο ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἀναγινώσκοντας ἐκπορευόμενον αὐτὸ ἐκ

---

quisitionibus acceptantes, una cum nobis vellent collocari. Sed neque divinus Athanasius consentiens cum unam hypostasim affirmantibus, tantumdem illis assensum praebebat, ut tres hypostases decernentes in eorum confessionem pertraheret: neque magnus Basilius foedera concilians, eos qui palam atque aperte Spiritum Deum fatebantur, cum iis qui eundem Deum non fatebantur, sed aliis vocibus pariter aequaliterque respondentibus sic defendebant, ut in nos asserentium Spiritum esse Deum, sententiam asserentes eum Deum esse traduceret: sed neque cui a theologia nomen est, quantum in se erat, Iudaeorum gentem amplectens, si „assumpti“ vocem pro Christo accipientes, una cum nobis numerari vellent, partes eorum ita in voce „assumpti“ agebat, ut tandem et illud non enunciantes, in posterum enunciare compelleret: nos etiam, cum tutamur Romanam ecclesiam, tantumdem tutamur, ut eos qui a principio ad haec usque tempora in fidei Symbolo recitant, ex Patre Spiritum procedere, adducamus, ut recitent ex Patre

πατρός. ἀλλ' ὡς οἱ τῆς οἰκουμένης φωστῆρες ἐκείνοι πρὸς τὸ τῆς ἐννοίας σύμφωνον ἀφορῶντες μέχρι τῆς εἰρήνης τὴν τῆς συνηγορίας σπουδὴν ἐπεδείκνυντο, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὡς μαθηταὶ διδασκάλους ἐκείνους ἐπόμενοι, οὐ τῇ λέξει ἀλλὰ τῇ ἐννοίᾳ τὸ πᾶν τῆς καταλλαγῆς χαριζόμενοι μέχρι τῆς εἰρήνης τῇ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ συνηγοροῦμεν. ἀλλ' οἱ μὲν συκοφαντεῖν ἔτοιμοι καὶ διαβάλλειν εὐχερεῖς πάντα, συκοφαντεῖσθαι, διαβαλλέσθαι. ἔστιν ὁ δικάσων θεὸς, ἔστι πάντως κριτὴς, παρ' οὗ τὰς εὐθύναις καὶ τῶν λόγων καὶ τῶν τρόπων εἰσπραχθῆσόμεθα. ἡμεῖς δὲ τὴν παροῦσαν ἀπολογίαὶν ποιησάμενοι, ὡς ἂν μήπου τι ἐνστάξοι σκάνδαλον ταῖς τῶν ἀκραϊοτέρων ψυχαῖς οἱ μὴδὲν ὑγιὲς διακηρυκεύοντες πρὸς ἡμᾶς, οὓς ὁ ἐμὸς λόγος εἰς ἀκροατὰς αὐτοῦ συνεκάλεσεν, οὕτω φημέν. ἐπεὶ, καθὼς ἐν τοῖς τοῦ παρόντος ἀπολογητικοῦ προοιμίοις ἐπηγγειλάμεθα, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπολογίαὶν οὐ πιθανότητι λόγων ἐποισάμεθα, οὓς ὁ ἐν πειθοῖ σοφίας ἀνθρωπίνης διεξάγων τὰ καθ' αὐτόν, ἐστὶν ὅτε σοφίζεται, ἀλλ' εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν τὰ παρὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας φωστῆρων καὶ διδασκάλων γεγενημένα πάλαι καὶ πεπραγμένα

Filioque procedere; sed veluti illa terrarum orbis luminaria ad concordem sententiam respicientes, conflandae tantum paci sua defensione studium ponebant: sic et nos veluti discipuli magistros illos sequentes, non dictioni, sed sententiae totum negotium pacis indulgentes, unionis tantum gratia Romanae ecclesiae partes defendimus. Sed qui prorupti sunt ad calumniandum et ad accusandum omnia propensi, calumniantur, accusent. Erit qui iudicabit Deus. Est prorsus iudex, cui et sermonum et vitae rationem reddemus. Nos porro hanc apologiam persolvimus, ne quid scandali simplicium cordibus irrepāt, qui nihil sani praeconum more pronunciant, vobis quos mea haec oratio in audientiam provocavit, sic dicimus; quemadmodum in huiusce apologiae prooemio promisimus, apologiam hanc nostram non in verborum verisimilitudine et sermonibus persuasibilibus, quos in humanae sapientiae suadela quispiam sua dirigens, saepius subdole comminiscitur, conficimus, sed ad veritatem demonstrandam, ecclesiae luminum ac magistrorum olim gesta factaque proposuimus. Quodsi

προεβαλλόμεθα. ὑμεῖς τὸν ἡμέτερον τοῦτον ἀπόλογον, εἰ δεῖσθε καὶ μάρτυρος ἐπὶ θεῷ δεξάμενοι μάρτυρι, μηκέτι τοῖς πρὸς διαβολὴν τὴν γλωτταν ἡτοιμασμένοις προσέχοιτε, ἀλλὰ τοῦ ἀληθοῦς ἐρευνηταὶ γινόμενοι ἀκριβεῖς, τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἀντέχεσθε, εἰδότες, ὡς πολὺς ἀπόκειται ὁ μισθὸς τοῖς συγκροτοῦσιν αὐτὴν ἐν τῇ τῆς ἀνταποδύσεως ἡμέρᾳ παρὰ τοῦ εἰρηναρχοῦ Χριστοῦ.

---

testem quoque poposcitis, testem ipsum Deum a nobis datum accipientes, ne animum illis qui paratam ad criminandum linguam habent, advertite: sed veritatem sollicitè indagantes, ecclesiae pacem retinete, dum scitis multam esse mercedem repositam illam procurantibus et comprobantibus retributionis die ab auctore pacis et principe Christo.

Clementis Alexandrini de JUSTI DOCTRINA.
Lipsiae MDCCCLV.

Papst Nikolaus I. und die byzantinische Bischofskirche seiner Zeit. Berlin 1857.

S. Anselm Cuius, Lector II Car Deus hunc. Borna 1857.

Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformations-Zeitalters aus den Quellen dargestellt. Berlin 1858.

ΕΙΣΕΡΓΑΣΙΕΙ ΤΟΥ ΗΓΑΓΜΕΝΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΔΕΚΑ. Eusebii Pamphili **historiae ecclesiasticae libri decem.** Graecum textum collatis qui in Germania et Italia bibliothecis errorantur codicibus et adhibitis praestantissimis editionibus recensuit atque emendavit, latine Henrii Valeri versionem pariter correctam subiunxit, apparatus criticus apposuit, fontes annotavit, praefationem et indices adposuit Hugo Lemmer, Scaphusiae MDCCCLXIII m.

Analecta Romana. Kirchengeschichtliche Aufzeichnungen in römischen Bibliotheken u. Archiven Schaffhausen 1861.

Monumenta Vaticana Historiam Ecclesiasticam Saeculi XVI Illustrantia. Ex Vaticanae Sanctae Sedis Apostolicae Secretis excerpta, digesta, commentis, praefationibusque et indicibus instructa Hugo Lemmer. Una cum fragmentis Neapolitanis ac Florentinis. Freiburgi Brigorio 1861.

Misericordias Domini. Freiburg 1861.

Zur Kirchengeschichte des sechszehnten und siebenzehnten Jahrhunderts. Freiburg 1863.

SCRIPTORUM GRÆCÆ ORTHODOXÆ BIBLIOTHECA SELECTA.

EX TOMICIBUS MANUSCRIPTIS PARTIM NOVIS
CŪRIS RECENSUIT PARTIM NUNC PRIMUM
ERUIT

HUGO LAEMMER

PH. THEOLOGICÆ AC PHILOSOPHIÆ DOCTOR, MISSIONARIUS APOSTOLICUS,
ET UNIVERSITATIS IMPERATORIS CAESARIS ALEXANDRI DOCTRINÆ PROFESSOR
VIRIDIS (BRUNNENSI) BIBLIOTHECÆ CATHOLICÆ AD S. JOHANNES BAPT.
"ARISTOTELIS" CONSULTOR ET CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE ET REGIÆ BIBLIOTHECÆ CATHOLICÆ

VOLUMINIS I SECTIO VI.

FRIBURGI BRISGAVIÆ
SUMPTIBUS HERBARI.

MDCCCXCV.

SCRIPTORUM GRAECLÆ ORTHODOXÆ

BIBLIOTHECA SELECTA.

**SCRIPTORUM
GRAECLÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

EX CODICIBUS MANUSCRIPTIS PARTIM NOVIS
CURIS RECENSUIT PARTIM NUNC PRIMUM
ERUIT

HUGO LAEMMER

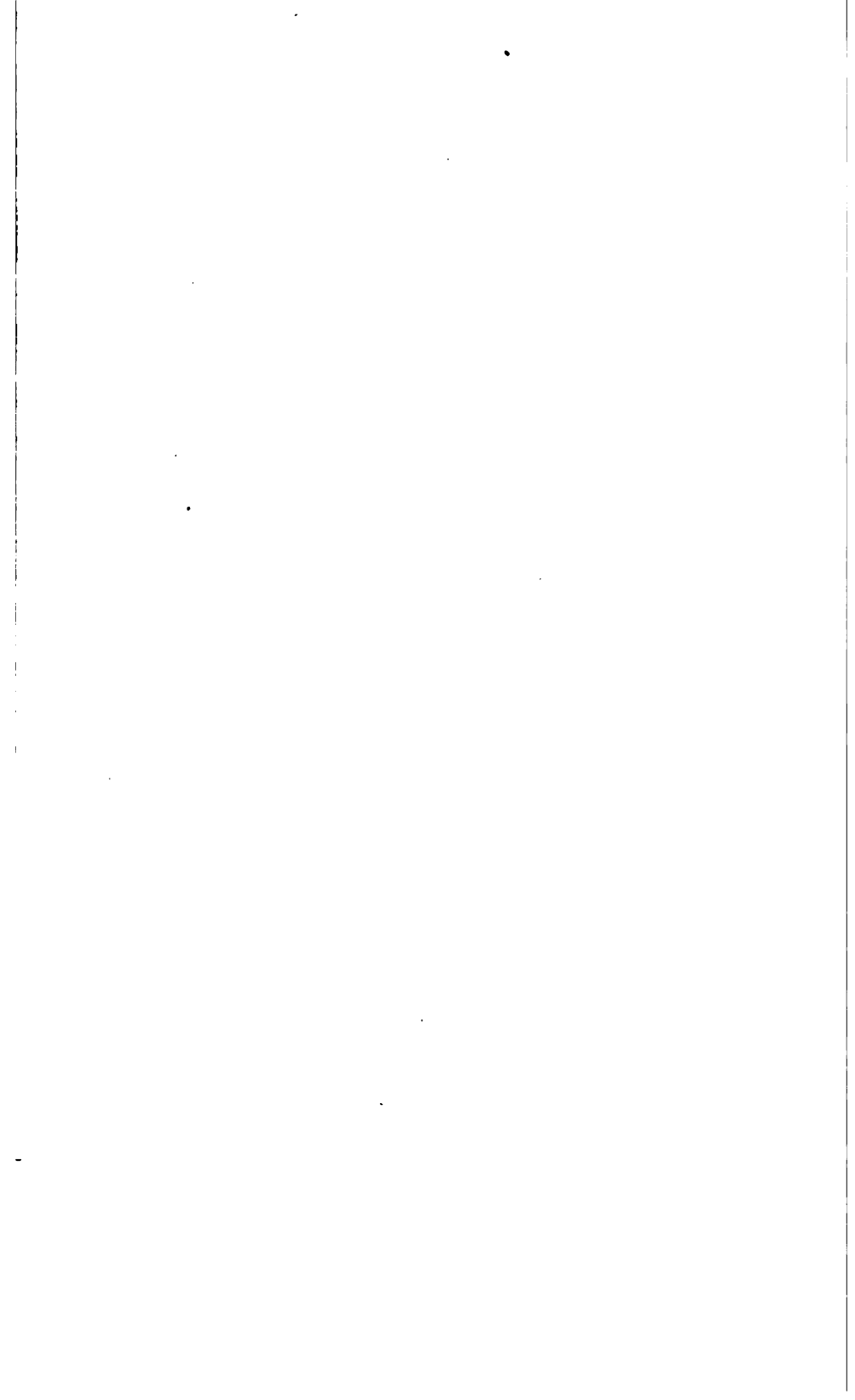
SS. THEOLOGIAE AC PHILOSOPHIAE DOCTOR, MISSIONARIUS APOSTOLICUS,
IN UNIVERSITATE LITTERARUM VRATISLAVIENSI DOGMATICES PROFESSOR
PUBLICUS ORDINARIUS, ECCLESIAE CATHEDRALIS AD S. IOANNEM BAPT.
CANONICUS CAPITULARIS, CONSULTOR S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE PRO NEGOTIIS RITUS ORIENTALIS.

VOLUMINIS I SECTIO VI.

**FRIBURGI BRISGOVIÆ
SUMTIBUS HERDER.**

MDCCCLXV.

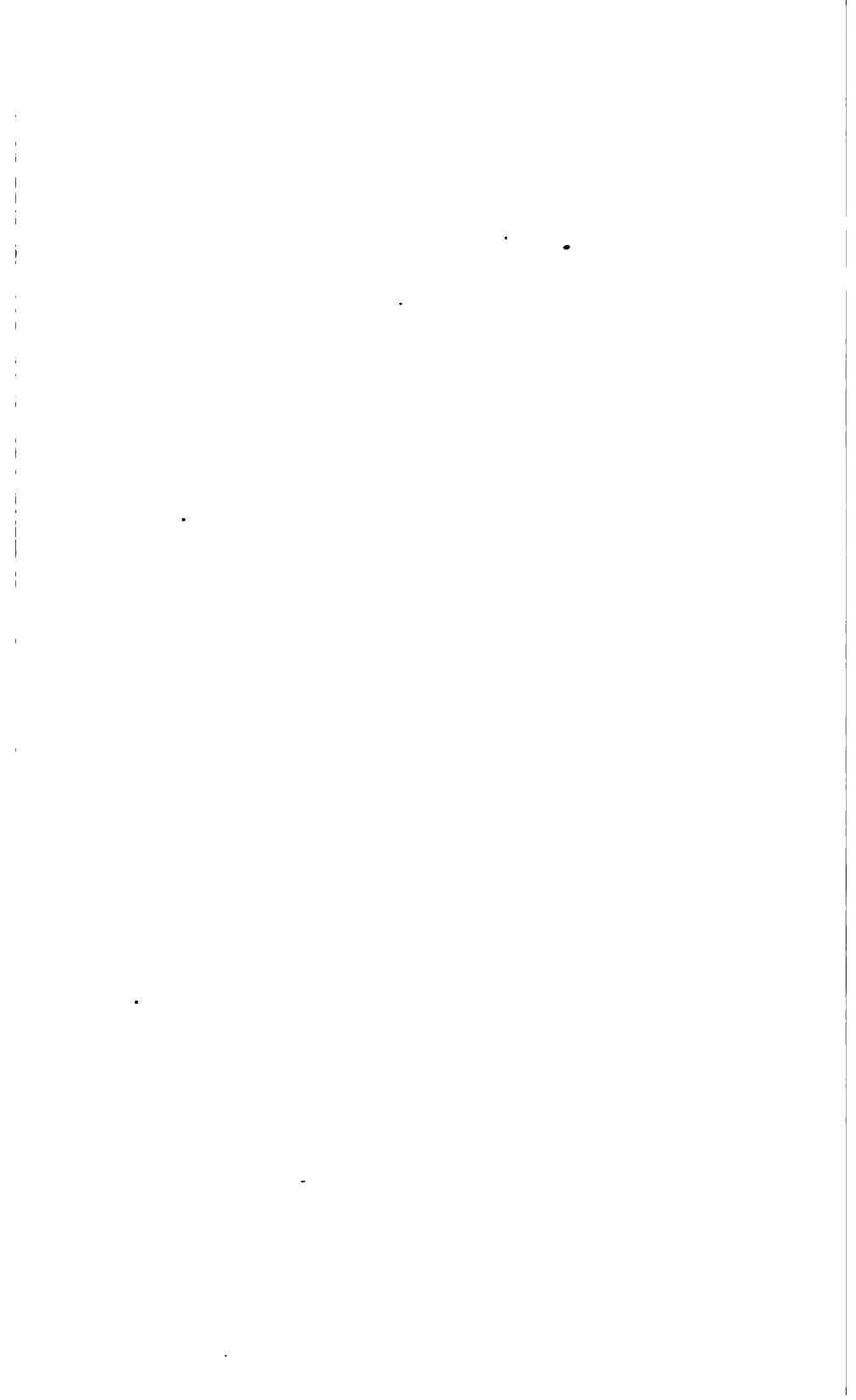
**SCRIPTORUM GRÆCIÆ ORTHODOXÆ
BIBLIOTHECA SELECTA.**

VOLUMINIS I SECTIO VI:

**IOANNIS VECCI EPIGRAPHÆ XIII UNACUM PALAMAE
CONTRADICTIONIBUS ET BESSARIONIS
DEFENSIONIBUS.**

M O N I T U M.

1) „Post Concilium Lugdunense, tempore Gregorii X celebratum; in quo per suos Oratores Graeci uniti fuerunt Ecclesiae Romanae, Spiritumque Sanctum ex Patre et Filio procedere professi sunt, prout Ecclesia Catholica credit et profitetur: quidam Patriarcha Constantinopolitanus nomine Veccus, huic veritati adhaerens, ad impugnationem adversariorum — quorum adhuc magnus exstabat numerus — omnium Graecorum Doctorum volumina magno studio revolvens, cunctas eorum auctoritates ad hanc rem facientes, in unum collegit; et aliquibus per eum titulis praepositis, — prout ex continua contentione quae tunc fiebat, videbatur necessarium esse, — ut puta quod Spiritus Sanctus sit ex Patre et Filio, quod ex Patre per Filium, quod immediate ex Patre, et sic de similibus; uniuscuiusque horum titulorum varias diversorum Doctorum auctoritates adaptavit; probans per eas quod sibi propositum erat. Verbi gratia in primo capitulo adducit auctoritates, quibus probatur Spiritum Sanctum esse etiam ex Filio; alias deinde probantes ex Patre esse per Filium. Demum ad demonstrandum, idem esse dicere ex Patre et Filio, atque ex Patre per Filium, ut instruat nos, cum audimus Doctores Graecos Spiritum Sanctum ex Patre per Filium theologantes idem intelligere nos debere, ac si audiremus ex Patre et Filio eos dicentes; alias auctoritates adducit aequivalentiam istarum propositionum in theologia significantes. Et huic titulo caeterisque omnibus quoddam argumentum suum praeposuit, suam intentionem declarans, et auctoritatum intelligentiam optime hoc modo quod sibi erat propositum concludens. Post Veccum praedictum nonnullis annis quidam apud Graecos Gregorius

nomine, cognomine Palamas, de quo magna existimatio apud Graecos fuit; veritati catholicae circa hunc articulum contrarius et hostis apertus, paucis volens omnem Vecci praedicti laborem enervare, argumentis prologisque eius contradixit; volens probare auctoritates propositas non eam quam ille dicebat, sed longe aliam intentionem habere. Quae si vera fuissent, totus labor Patriarchae praedicti evanuisset. In hac tamen opinione multis annis homines permanserunt. Cum autem hoc utriusque opus ad manus mei Bessarionis S. R. E. Cardinalis Episcopi Tusculani, tunc Archiepiscopi Nicaeni pervenisset, non passus sum nec aequo animo tuli, ut et communem Doctores calumniam paterentur, et pro convicto atque profligato falso ab aliquibus hic sapientissimus vir Veccus Patriarcha putaretur. Quare contra Palamam et eius fucosas et apparentes contradictiones me opposui, probans, pro posse auctoritates productas illam intentionem habere, quam Veccus sapientissime dicit, non quam Palamas calumniose exponit. Quo praesupposito omnes auctoritates optime faciunt ad propositam rem, et veritas per omnia luce clarius apparet intuentibus.“ Ita eximius Card. Bessarion in prooemio, quod latinae versioni libelli ad tuendum Veccum contra Palamae cavillationes conscripti praemisit.

2) Prae caeteris ingenii ipsius monumentis Ioannes Veccus Patriarcha Constantinopolitanus in Epigraphis numero XIII, quarum indolem ac scopum Nicaenus in verbis supra allatis optime descripsit, semet acerrimum catholici dogmatis defensorem praestitit.¹⁾ De iisdem nemo non poterit album adiacere calculum iudicio quod in litteris ad Urbanum PP. VIII directis tulit Petrus Arcudius sic inquires: Opusculum sane, si molem spectes, perexiguum; si argumentum, amplissimum; si vim atque a scriptoris ingenio naturaque illi insitum innatumque robur, peracutum, efficax, acre, grave, quodque non immerito cum seminibus comparaveris, ex quibus alioquin minutissimis stirpes, ramos, truncos, denique excelsas arbores natura gignit et procreat. Ex hoc quoque tot postea clarissimorum virorum sempiternae memoriae monumenta, tot gravis-

---

¹⁾ Cfr. C. Werner *Gesch. der apologet. und polemischen Literatur* III, 33 sq.

simae tamque prolixae orationes Georgii Scholarij, Gregorii Protosyncelli et aliorum emanarunt.

Igitur hasce Vecci Inscriptiones iisque adnexos veterum Doctorum textus de processione Spiritus Sancti recensui iuxta Codicem Vaticanum Graecum 606 fol. 240 sq. *θήσεις πολλὰι ἁγίων πατέρων περὶ ἐκπορεύσεως πνεύματος* = Cod. Ottobonian. 225 fol. 66 sq. *χρήσεις διάφοροι γραφικαὶ* (ad marg. a manu Ang. Card. Maii „Est Io. Vecci“ etc. Cfr. fol. 111 sq.); ita tamen, ut simul ad praestantissimas SS. Patrum editiones, quantum fieri potuit, respicerem.

3) Quemadmodum iam in Prolegomenis huius primi Graeciae Orthodoxae voluminis innui (§§. 104. 114; pag. 89. 93), recensionem τῶν Ἐπιγραφῶν sic instruxi, ut uno eodemque conspectu Palamae antitheses et Nicaeni defensiones cuique paginae subiungendas duxerim. Ad duodecim autem solummodo Inscriptiones spectat tam schismatica Refutatio quam catholica Bessarionis Apologia, quatenus eius quae inter Epigraphas quintum obtinet locum, nulla habetur ratio. Pro contextus forma constituenda secutus sum Codicem Vaticanum Gr. 1428 pag. 279 sq. *Τοῦ Βησσαρίωνος κατὰ τοῦ Παλαμᾶ* (= Cod. Monacens. gr. 27 fol. 27 sq.), scholia vero marginalia quae sparsim occurrunt (v. gr. *κρείσσον λατινόφρονες· ἐπεὶ καὶ ὀρθοδοξόφρονες ἢ φωτιόφρονες καὶ παλαμόφρονες πολλοὺς Θεοὺς κακῶς φρονοῦντές εἰσιν . . οὐ τῶν εὐσεβῶν ἐστὶ τὸ ὑβριζεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν αἰρετικῶν, Ἀθανάσιος ὁ κλεινὸς ἀποφαίνεται λέγων κατὰ Ἀρειανῶν· δι' ὃ σὺ δικαίως κληθῆσθαι παλαμωναῖος αἰρετικὸς, ὅλος τραπεὺς εἰς ὑβρεῖς, et similia), censui omittenda.*

4) De Gregorio Palama non est quod verba faciamus. Prolixas namque de illius erroribus et haeresibus instituit disputationes Leo Allatius¹⁾, qui ad Palamitarum os obstruendum condemnationis Tomum exscripsit integrum. Aliud praeterea documentum typis commendavit, sermonem scilicet quandam patriarchalem, qui ad historiam Barlaami, Palamae et Isidori Hypopsephii illustrandam multum confert. Caeterum Palamam,

¹⁾ De Ecclesiae Occident. et Oriental. Perp. Consens. Lib. II Cap. XVI p. 803 sq.

qui non proprias haereses tantum, ob quas etiam ab ipsis Graecis plurimarum Synodorum calculo damnatus est, fovit et propagavit, sed Graecorum etiam errores adversus Latinos tutatus est, Allatius haud absone notavit hominem nugacissimum et procacissimum sub pietatis specie ubique venenum spirantem. Et tamen hunc, ac si unus et praecipuus ex Sanctis et Doctoribus foret, nonnulli ex Graecis inter Sanctos collocarunt, et hymnis ac aliis canticis editis in Ecclesia celebrarunt.

5) Quam Cardinalis Bessarion visis Patriarchae Vecci inscriptionibus et ineptissima contra eas confutatione Gregorii Palamae, ipse adversus Palamam tuendo Veccum Graece composuit censuram, eam, ut omnia fierent manifesta doctis, Latinam quoque reddidit. At vitio Amanuensis versio Nicaeni multis mendis scatet. Hinc interpretationem quam Petrus Arcudius confecit¹⁾, maiori sane claritate conspicuam textui Graeco quem ex supra laudato exemplari Vaticano deprompsi, thesium Palamae et antithesium Bessarionis conformatam prae-tuli et adoptavi.

---

¹⁾ Opuscula Aurea Theologica pag. 5 sq.

**ΙΟΑΝΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ-
ΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΠΑΡ'
ΑΥΤΟΥ ΣΥΝΕΛΑΕΓΜΕΝΑ ΕΚ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ
ΡΗΤΑ ΠΕΡΙ ΤΥΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.**

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Α'.

Ῥήσεις διάφοροι γραφικαὶ συλλεγεῖσθαι εἰς ἀπόδειξιν τοῦ
εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, μεθ' ὧς ἕτεραι
χρήσεις καταστρωννύονται ἐν τῇ παρουσίᾳ βιβλῶ εἰς ἀπόδειξιν
τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς· καὶ ἐπεὶ

**IOANNIS HUMILIS EPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI EPI-
GRAPHAE SIVE INSCRIPTIONES IN SENTENTIAS
SANCTORUM PATRUM A SE COLLECTAS DE PRO-
CESSIONE SPIRITUS SANCTI.**

INSCRIPTIO PRIMA.

Sententias varias Sanctorum Patrum scripto traditas col-
legimus, quibus demonstratur Spiritum Sanctum ex Filio quo-
que esse. Subsequuntur ac digeruntur in praesenti libello alia
dicta, ad probandum Spiritum esse ex Patre per Filium. Et

**ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΤΟΥ
ΒΕΚΚΟΥ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ. Ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυνα-**

GREGORII PALAMAE REFUTATIO INSCRIPTIONUM VECCI.
Quando praepositiones Ex et Per in re theologica inter se

αἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ, αἱ δὲ διὰ τοῦ υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι αὐτό, εἰς παράστασιν τοῦ ἰσοδυνάμου τῆς διὰ καὶ τῆς ἐκ, ἀκολουθῶς παρενθὺς ἑτεραι γραφικαὶ χρήσεις καταστρώνονται, δι' ὧν τὸ τῶν προθέσεων ἰσοδύναμον ἀποδείκνυται.

ὍΤΙ ΕΚ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῇ εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν ὁμιλίᾳ αὐτοῦ, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ὁ τὴν σκιὰν τῶν μελλόντων περιέχων νόμος, οὕτω φησὶν· Ὁ τε γὰρ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξηλθεν, καθὼς φησὶν ἡ γραφή, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται· ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι, μόνον τοῦ πατρὸς ὄν, τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι

---

quoniam hae quidem ex Filio, illae autem per Filium esse ipsum demonstrant, ad declarandam aequalem vim praepositionum Per et Ex, continenter statim alia testimonia subiiciunt, quibus has praepositiones idem valere ostenditur.

QUOD SPIRITUS SANCTUS EX FILIO SIT.

Gregorius Nyssenus Homilia in orationem dominicam, cuius illud principium est: „Lex futurorum umbram continens“, inquit: „Nam et Filius de Patre exivit, ut ait scriptura; et Spiritus ex Deo et a Patre procedit. Sed sicut caussa carere, quod unius est Patris, Filio et Spiritui convenire nequit; sic

---

μῶσιν ἀλλήλαις ἡ ἐκ καὶ ἡ διὰ, οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστᾷσι τῆς ἁγίας τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἑνωσιν καὶ τὴν ἀπαρλλαξίαν, ἥτις ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν, καὶ τὴν ὁμοβουλίαν· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ

---

conveniunt, atque significatione aequae pollent; non divisionem neque differentiam Sanctissimae Trinitatis, verum coniunctionem et quae secundum naturam sit immutabilitatem, atque eandem voluntatem designant. Hinc enim Pater et Filius et Spiritus Sanctus unius eiusdemque naturae, potentiae, operationis atque

οὐ δύναται, οὕτως ἔμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἰδιόν ἐστι τοῦ
 υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τῷ πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ
 ἔχει· κοινου δὲ ὄντος τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεν-
 νήτως εἶναι, ὥς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεω-
 ρηθῇ, πάλιν ἔστιν ἄμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν δια-
 φορὰν ἐξευρεῖν· ὥς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθῇ καὶ τὸ ἴδιον
 μὴ συγχυθῇ. ὁ γὰρ μονογενὴς υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς παρὰ τῆς
 ἀγίας γραφῆς ὀνομάζεται· καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴστη-
 σιν αὐτοῦ τὸ ἰδίωμα· τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ πα-
 τρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. εἰ γάρ
 τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.
 οὐκοῦν τὸ μὲν πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ ὄν, καὶ Χριστοῦ πνεῦμα

---

vicissim, ex caussa esse, quod proprium est Filii ac Spiritus,
 fieri nequit ut in Patre spectetur. Iam vero quum sit commune
 Filio ac Spiritui, ut ingeni non sint; ne forte confusio aliqua
 in his subiectis accadat, en item in horum proprietatibus in-
 confusa quaedam differentia comperitur: ut sic nimirum et
 quod ipsis commune est maneat, et quod est peculiare non
 confundatur. Nam unigenitus Filius ex Patre a sancta scri-
 ptura nominatur. Atque eatenus proprietatem eius sistit sermo
 sacer. Sanctus autem Spiritus et ex Patre dicitur, et ex Filio
 esse simul testimonio probatur. Nam si quis Spiritum Christi
 non habet, inquit scriptura (Rom. VIII, 9), hic non est eius.
 Ergo Spiritus ex Deo existens, Christi quoque Spiritus est.

πνεῦμα τὸ ἅγιον. ὁ δ' ἐνταῦθα καταγραφάμενος τὰ τῶν ἁγίων
 ῥητά, καὶ οὕτως ἐπιγράφας, τὴν διαφορὰν κακῶς καὶ δυσσεβῶς
 τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνύναι διὰ τοῦ τῶν τοιαύτων
 προθέσεων ἰσοδυνάμου· καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων, καὶ
 παρ' ἐκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἢ μία τῶν

---

voluntatis esse ostenduntur. Qui autem hic Sanctorum dicta
 descripsit, et tales edidit inscriptiones, ex eo quod hae prae-
 positiones idem valent, discrimen divinarum personarum, inepte
 sane atque impie, item unam ex tribus colendis et venerandis
 personis, nimirum Spiritum Sanctum, ex duabus personis et

ἔστιν· ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὦν, οὐκέτι καὶ τοῦ πνεύματος, οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται· οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὕτη.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ τρίτῃ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιφθέτικῶν, οὐ ἡ ἀρχή· Μόλις δέ ποτε κορεσθεῖς τῶν εἰς τὸν μονογενῆ υἱὸν βλασηγημιῶν, οὕτω φησὶν· Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρχει τὸ πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξηγούμενον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· φύσει δὲ τρίτη χρῆσθαι, οὔτε παρὰ τῶν ἀγίων δεδιδάγμεθα γραφῶν, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων

Attamen Filius ex Deo existens, non propterea Spiritus Sancti est vel dicitur; neque ista relativa sequela mutuo convertitur.

Magnus Basilius in tertio contra Eunomium Antirrhético, cuius principium: „Vix tandem blasphemii in unigenitum saturatus“, sic loquitur: „Cur enim necesse est, si dignitate et ordine tertius est Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate namque ipsum secundum esse a Filio, cum ab ipso habeat, quod sit et ab ipso accipiat et nobis annunciet, et prorsus ab illa caussa pendeat, pietatis sermo tradit. Natura vero tertia uti, nec a divinis scripturis didicimus, nec ex ante-

τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἀγίων χρήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δὲ παρὰ τοῦ συνειληχότος καὶ καταγράφαντος ἐνταῦθα ταύτας, κακῶς τε καὶ δυσσεβῶς.

Ὅτι δὲ τὴν ἐνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἡ τοιαύτη

ex utraque harum diverse existere, probare conatur. Manifestum igitur est dicta Sanctorum illa quidem admodum pie atque optime se habere, male tamen impieque ab eo exponi, qui ea collegit et hic descripsit.

Quod autem huiusmodi praepositio Per, cum scilicet idem

κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατόν συλλογιζέσθαι. ὡς γὰρ ὁ υἱὸς, τάξει μὲν δεύτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ πατήρ, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσοδος καὶ προσαγωγή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πατέρα· φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ Θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτ' ἂν εἰκότως ὡς ἁλλοτριᾶς ὑπάρχον φύσεως.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν, οὐ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, φησὶν οὕτω περὶ τὸ τέλος· Εἰ μὲν τινα χρονικὴν ἔμφασιν ὑπερετίθει τῆς τοῦ μονογενοῦς ὑποστάσεως· ὁ τὸν

cedentibus fieri potest ut colligatur. Nam quemadmodum Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est, et dignitate, quoniam origo et caussa essendi Pater ipsi est, et quoniam per ipsum accessus et adductio ad Deum Patrem: natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita videlicet et Spiritus Sanctus, etsi dignitate et ordine secundus a Filio est, non tamen verisimiliter alienae ipsum esse naturae inde consequetur“.

Gregorius Nyssenus primo adversus Eunomium Antirrhetico, cuius principium est: „Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereri“, prope finem haec habet: „Si temporalem quandam intercapedinem hypostasi seu subsistentiae

δείκνυσιν διὰ, ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῇ τῇ ἐκ· ὁ Θεὸς Μάξιμος παρίσταισι σαφῶς περὶ τινων εἰπόντων ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα γράφων πρὸς Μαρίνον· ὡς οὐκ αἰτίαν τὸν υἱὸν ποιοῦντας σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν· μίαν γὰρ ἴσασιν υἱοῦ καὶ πνεύματος τὸν πατέρα αἰτίαν· ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖέναι δηλώσωσι,

valet quod praepositio Ex, coniunctionem atque in omnibus immutabilitatem ostendat; docet hoc D. Maximus, scribens ad Marinum de quibusdam, qui ex Filio esse Spiritum dicerent. „Quod non caussam Filium facere se ipsos ostenderint: unam enim caussam Filii et Spiritus Patrem agnoscunt. Verum ut

πατέρα τοῦ υἱοῦ μόνῃ τῇ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρῶν, εἰκότως ἂν ἡμῖν ὁ τῆς αἰδιότητος περὶ τοῦ υἱοῦ λόγος ἐκινδυνεύετο. καὶ μετὰ τινά, προειπὼν τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ μόνῃ τῇ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρεῖσθαι, προστίθῃσιν· Ὁ δὲ αὐτὸς ἡμῖν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος λόγος, ἐν μόνῃ τῇ τάζει τὴν διαφορὰν ἔχων. ὥς γὰρ συνάπτεται τῷ πατρὶ ὁ υἱός, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ

Filii anteponeret, qui Patrem sola principii ratione prius Filio concipit, iure censerī posset doctrina de Filii aeternitate in periculum vocata." Et paucis interiectis, Patrem praefatus sola principii ratione prius Filio concipi, pergit: „Idem de Sancto Spiritu docemus in solo ordine differentia constituta. Quemadmodum enim Patri Filius coniungitur, et cum ex illo originem ducat, existentia tamen posterior non est; sic etiam Spiritus Sanctus ad Filium se habet, nam in sola causae ratione Fi-

καὶ ταύτῃ τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι. σαφές οὖν ἐντεῦθεν, ὡς ὁ Βέκκος οὗτος δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας ῥήσεις· οὐ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ἀλλὰ τὸ διάφορον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν. οὐδὲ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ πειθόμενος· καὶ οὗτος γὰρ ἐν ἐνὶ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ, τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ φησὶ δημιουργεῖν τὸν πατέρα, οὔτε ἀτελῇ τοῦ πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν. ὥστε

per ipsum etiam (Filium) procedere significant, et hac ex parte, ut essentiae coniunctionem atque immutabilitatem expriment." Hinc igitur manifeste apparet, quod iste Veccus huiusmodi dicta Sanctorum impie excipit et interpretatur; non enim coniunctionem atque immutabilitatem, sed differentiam personarum ex his colligere conatur. Neque Magnum Basilium audit. Enimvero is quoque in uno quodam ad Amphiloichium capite (De Spiritu S. c. 8 i. f.): „Illud," inquit, „per Filium creare Patrem, neque imperfectam Patris creationem constituit, neque inefficacem Filii operationem significat; sed coniunctionem

τὸν τῆς αἰτίας λόγον προϋεωρουμένου τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως· αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώραν οὐκ ἔχουσιν ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς. ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἀγίαν τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.

Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης συνόδου, ἐν οἷς εἶπον οἱ Πατέρες πρὸς τὸν Φιλόσοφον διὰ τοῦ Ἐπισκόπου Λεοντίου, ὧν ῥητῶν ἡ ἀρχὴ· Κάκεινο δὲ νοητέον, ὃ φίλε, λοιπὸν τῆς ἀληθείας φιλόσοφε, εὑρηται τὸ πνεῦμα ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον.

lius prius, quam Spiritus Sancti hypostasis concipitur: temporales autem dimensiones in illa omne saeculum antegressa vita non inveniuntur: ita ut excepta caussae ratione sanctissima Trinitas in omnibus probe sibi consonet.“

In Actis Nicaenae primae Synodi, quibus Patres Philosopho per Leontium Episcopum responderunt, dictorum principium est: „Illud etiam amice philosophe considerandum est; reperitur Spiritus Sanctus procedens quidem ex Patre, proprius vero Filii et ex ipso exiliens.“

ἡ δὲ υἱοῦ φωνὴ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προῖέναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ παρίστησι καλῶς· εὐδοκίᾳ γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ αὐτοῦ συνευδοκοῦντος τοῦ ἀγίου πνεύματος, τοῖς ἀξίοις χορηγείται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. οἱ δὲ λατινόφωνοι οὗτοι συνάγοντες

eorum voluntatis manifestat. Quare vox illa per Filium ad confessionem originalis caussae nos adducit; non autem ad effectivam causam imperfectionis atque impotentiae coarguendam assumitur. Qui ergo per Filium et ex Filio asserit Spiritum secundum largitionem donorum procedere, eandem voluntatem Patris ac Filii egregie exprimit. Etenim ex beneplacito Patris ac Filii, ipso quoque una consentiente Spiritu Sancto, digni homines donantur Spiritu Sancto. Isti vero La-

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ, οὐ
 ἢ ἀρχή· Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος ἐναργῶς, ὁ φιλῶν
 πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἅγιος, φησὶν· Εἰ δὲ ἔστιν
 ἐν ὑποστάσει τὸ πνεῦμα ἰδικῇ, καὶ δὴ καὶ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ,
 καθὼ πνευμά ἐστι καὶ οὐχ υἱός, ἀλλ' οὖν ἔστιν οὐκ ἀλλότριον
 αὐτοῦ. πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς
 ἡ ἀλήθεια καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ
 τοῦ πατρός.

Καὶ αὖτις ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῇ πρὸς τὸν προφήτην Ἰωήλ,
 τῇ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐξηγήσει, φησὶν· Ἡ μὲν γὰρ

Sanctus Cyrillus Oratione ad Nestorium, cuius principium:
 „Salvatore nostro palam edicante, qui amat patrem et matrem
 super me, non est me dignus (Matth. X, 37),“ inquit: „Licet
 sit in hypostasi Spiritus propria, et iam intelligatur secundum
 se ipsum, qua Spiritus est, et non Filius, verumtamen non est
 alienus ab eo. Spiritus enim veritatis appellatus est, et est
 Christus veritas, et effunditur ab ipso qua et a Patre ratione“.

In expositione Ioelis prophetae, cum illud „Effundam e
 Spiritu meo“ (Ioel. II, 28) interpretatur, ait: „Ratione quidem,

---

ἐκ παροινίας διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν,
 εὐδοκίας καὶ θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ
 θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν, δυσσεβῶς παριστᾶσι τὸ πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηρὸν ἔργον θείας θελή-
 σεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης, ἄπαγε. οὐδὲ γὰρ τῆς θείας
 θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως αὐτίς κατὰ τὸν αὐτὸν ἡ
 προαιώνιος καὶ αἰδὶος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις.

---

tinorum sequaces et fautores, ex petulantia per Filium et ex
 Filio existere Spiritum Sanctum dum colligunt; beneplaciti et
 voluntatis opus et creaturam esse necessario, minime vero
 divinae naturae fructum impie ostendunt et docent. Etenim
 secundum sacrum Damascenum, divinae voluntatis opus est
 creatura, non deitas: apage. Neque enim rursus iuxta eundem
 divinae voluntatis, sed divinae naturae ante omne aevum sem-
 piternaque est tum generatio, tum processio.

ἐστι θεὸς καὶ ἐκ θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ υἱὸς· γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρός, ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐξ αὐτοῦ νοεῖται τοῦ θεοῦ καὶ πατρός.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Τῆς μὲν ἐν ἀνθρώποις εὐκλείας τὸ ἀνωτάτω, φησὶν· Βαπτίζοντα ἔφη τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ καὶ ἀγίῳ πνεύματι, οὐ τὸ ἀλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνιέντα πνεῦμα δουλοπρεπῶς καὶ ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς θεὸν κατὰ φύσιν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ. εὐρῆται ἐν παλαιο-

qua est Deus et ex Deo secundum naturam Filius: namque ex Deo et Patre generatus est; proprius ipsius et in ipso et ex ipso est Spiritus Sanctus, quemadmodum scilicet de ipso intelligitur Deo et Patre.“

Idem oratione ad imperatorem Theodosium, cuius principium: „Supremum humanae gloriae culmen,“ ait: „Baptizantem dixit Iesum in igne (Matth. III, 11), non alienum iis qui baptizantur iniciientem Spiritum servi instar et administri, sed ut Deum cum suprema facultate, qui ex ipso est et suus proprius.“ Haec „qui ex ipso et per ipsum“ reperiuntur in anti-

ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ. Ὁ γενναῖος οὗτος ἀνὴρ πρὸς μὲν τὰς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λεγούσας χρήσεις, καὶ δι' υἱοῦ ἐκ πατρός ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν συναγόμενον, οὐδ' ἀντιβλέψαι δύναται ὅλως. πῶς γὰρ πρὸς γε τοσαύτην καὶ οὕτως ἐναργεστάτην ἀλήθειαν; τῷ δὲ ἰσοδυνάμῳ τῆς διὰ καὶ τῆς ἐκ, τοῦτ' οὐ καλῶς οὔτε

BESSARIONIS CONTRA PALAMAM. Egregius iste vir ad auctoritates Sanctorum, quae cum ex Filio tum ex Patre per Filium Spiritum Sanctum procedere testantur, et quod ex illis colligitur, omnino ne aspicere quidem valet. Quomodo enim ad tantam atque adeo evidentem veritatem? Verum aequalem vim atque naturam praepositionum Per et Ex, idque non recte

τάτῳ βιβλίῳ τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀπολύων ἀμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπὸν καταχρεῖται πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς, ὡς ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως.

Ὁ ἅγιος Κίριλλος ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πεῦσιν καὶ ἀποκρίσιν λόγοις ἐγγιστα τῆς ἀρχῆς φησὶν· Τρεπτὸν δὲ οὔτι πον τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεόμενον πνεῦμα.

quissimo volumine. Et post pauca in eadem oratione: „Pecata namque iis qui illi adhaerent, condonans, suum mox Spiritum impertit, quem quidem verbum quatenus ex Deo Patre procedit emittit, et ex propria natura in nos quasi ex fonte quodam transfundit.“

Sanctus Cyrillus in illis quas ad Palladium scripsit secundum interrogationem et responsionem orationibus, prope principium haec tradit: „Mutabilis vero nullo modo Spiritus est; quodsi mutationi obnoxius est, ad ipsam divinam naturam vituperatio recurret, si est Dei et Patris, praeterea et Filii, essentialiter ex ambobus, ex Patre scilicet per Filium effusus Spiritus.“

σὺν οὐδενὶ ἐπιφύεται λόγῳ· καὶ ὕβρεσι τὸν ἴδιον ἐλεγχον ἀπαρτίζων, οἵεται τι προὔργον ποιεῖν· κακῶς μὲν καὶ δυσσεβῶς τὴν τῶν ἀγίων διάνοιαν ἐκλαμβάνων, καὶ τὸν τὰς χρήσεις συνειληγῶτα σοφὸν ἄνδρα, καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐπιγραψάμενον συκοφαντῶν, τὸν δὲ λόγον ἀποδοῦναι οὐκ ἔχων. ὑπέιληψε δὲ τῆς διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρallaξίαν καὶ τὸ ταῦτόν καὶ

atque sine ulla ratione invadit; contumeliisque suam refutationem absolvens, aliquid operae pretium facere existimat: cum inepte sane atque impie mentem Sanctorum interpretetur; et eum qui sententias Patrum collegit et tales edidit inscriptiones, virum sane doctum, calumniatur, rationem vero reddere minime valeat. Praepositione autem Per coniunctio-

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θησαυρῶν, ἐν τῷ λόγῳ, οὐ
ἡ ἐπιγραφὴ· "Ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον, ῥησὶν· "Ὅτε τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐν ἡμῖν γενόμενον, συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρό-
εσι δὲ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς Θείας ἐστὶν
οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προῖον, ὥσπερ οὖν
ἀμέλει καὶ ἐξ ἀνθρωπείου στόματος ἐκτρέχον ἐμφύσημα, εἰ
καὶ μικρὸν καὶ οὐκ ἄξιον τοῦ λόγου τὸ ὑπόδειγμα. πάντα
γὰρ ὑπερέξει Θεός.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας
τοῦ Θεοῦ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Οἱ κακοτέχνως τὰς Θείας γρα-
φὰς βουλόμενοι νοεῖν, ῥησὶν· Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἐπεμ-
πεν ὡς Θεός, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἀνθρω-
πος. ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατήει, ἐκ τῆς Θεότητος αὐτοῦ
εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.

Idem in secundo Thesaurorum sermone, cuius illa epi-
graphie est: „Ex essentia Patris et Filii esse Spiritum Sanctum,“
ait: „Cum itaque Spiritus Sanctus ad nos accedens, conformes
nos efficit Deo, progreditur vero ex Patre et Filio, manifestum
est illum divinae essentiae esse, essentialiter in ipsa et ex
ipsa progredientem: quemadmodum nempe et ex humano ore
flatus excurrrens, licet pusillum nec tantae dignitatis exemplum
sit. Super enim omnia Deus est.“

Magnus Athanasius oratione de unigeniti Dei Verbi incar-
natione, quae incipit: „Qui malitiose divinas scripturas volunt
intelligere,“ scribit: „Ipse enim illum desuper mittebat, ut
Deus; et ipse illum in imo accipiebat, ut homo. Ex ipso ita-
que in ipsum descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem
ipsius.“

ὁμόβουλον παριστανούσης ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς
Θεολογίας ἰσοδυναμοῦσα νοῆται τῇ ἐκ, μὴ δύνασθαι τινα κατὰ

nem in sanctissima Trinitate, immutabilitatem, identitatem at-
que eandem voluntatem denotante; cum in theologia idem va-
lere intelligitur, quod praepositio Ex, arbitratr non posse

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ ποθεινοτάτοις ἀδελφοῖς Εὐσεβίῳ καὶ Λουκιφῆρῳ, φησὶν· Δεῖ δὲ ἀναθεματίζειν καὶ τοὺς λεγόντας κτίσμα εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ διηρημένον ἐκ τῆς οὐσίας του Χριστοῦ.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ λόγῳ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τὸ, ἐκάστῳ κλίματι ἐφεισθήκεισαν ἄγγελοι, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ὅντως ἐπεράνη ἡμῖν ἡ τοῦ θεοῦ χάρις, φησὶν· Ἦλθε Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα, καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τῶν δύο διαθηκῶν λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Θεὸν δὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δεδηλώκασιν ἐξ ἀρχῆς νόμος καὶ προφηταί, φησὶν· Διὰ γὰρ τὸ γενέσθαι ναὸν τῆς θείας δυνάμεως τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τὸ θεοφόρον, γίνῃ

Idem tomo ad Antiochenos, qui incipit: „Dilectis ac desideratissimis fratribus, Eusebio et Lucifero,“ ait: „Anathematizandi porro sunt, qui dicunt creaturam esse Spiritum Sanctum, et separatum a substantia Christi.“

Chrysostomus oratione in incarnationem Domini nostri Iesu Christi, et in illud: „In quacunque regione assistebant angeli,“ cuius principium est: „Vere apparuit nobis divina gratia,“ ait: „Vere venit Christus ad nos; tradidit nobis, qui ex ipso est, Spiritum, et nostrum corpus assumpsit.“

Idem oratione de duobus testamentis, cuius principium: „Deum unum eundemque a principio manifestarunt lex et prophetae,“ dicit: „Propterea enim quod factum est divinae virtutis templum corpus Domini deiferum, sis et tu templum secundum

τοῦτο τὸ σημαινόμενον αὐτὴν ἐκλαμβάνειν καὶ πρὸς τῆς τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορεύσεως· ἢ μὴ τούτῳ τῇ λόγῳ καὶ ἡμᾶς τοῦτο νοεῖν, ἀλλὰ διακρίσιν καὶ διαίρεσιν μᾶλλον εἰσάγειν καὶ τὸ ἀντίθετον καὶ ἀσύμφωνον· ὅπερ ἀμνηγέτη καὶ τῶν εἰρημένων

a quoquam accipi secundum hoc significatum etiam in productione Patris per Filium; vel hac ratione putat non illud nos intelligere, nimirum concordiam et coniunctionem, sed potius discretionem ac divisionem, oppositionemque atque discrepantiam

καὶ σὺ ναὸς καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ· δέχῃ γὰρ ἐκπεμπόμενον παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα. ὡς οὖν Χριστὸν ἐπιγνούς ἐπέγνωνς θεόν, οὕτω πνεῦμα Χριστοῦ δεξάμενος, ἐδέξω θεόν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ προφυλακτικῷ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐπειδὴ τῷ ἀγαθῷ προσερχόμεθα, φυλάσσεσθαι δεῖ τὸν ἀντιπράσσοντα τῷ ἀγαθῷ διάβολον, φησὶν· Καὶ οὕτως ἡμᾶς φυλάξοι τὸ παρὰ Χριστοῦ πνεῦμα εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μελλούσης ἀπολυτρώσεως.

Ὁ μέγας καὶ θαυματουργὸς Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἄλλοτριοὶ τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Χριστὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησὶν· Τοῦ Κυρίου ὁ πατὴρ ἀρχὴ, ἀδιῶς αὐτὸν γεννήσας, καὶ πρωτότυπος τοῦ πνεύματος ὁ Κύριος. Ὁ μέγας Βασίλειος

illius similitudinem. Accipis enim missum ab ipso Spiritum. Quemadmodum ergo Christum agnoscens, Deum agnovisti, ita et Spiritum Christi accipiens, Deum accepisti."

Idem in prima prophylactica, cuius principium: „Quando ad bonum accedimus, praecavere oportet qui bono contra operatur diabolus," inquit: „Et hac ratione servabit nos Spiritus, qui ex Christo est, in diem futurae redemptionis."

Magnus et thaumaturgus Gregorius Neocaesariensis episcopus oratione quae incipit: „Inimicissimi et alieni a confessione apostolica sunt, qui dicunt esse Filium ex iis quae non exstant," scribit: „Domini Pater principium est ab aeterno eum generans, et Dominus est prototypus Spiritus." Magnus

αὐτῷ νοῶν φαίνεται, μᾶλλον δὲ καὶ φανερώς φάσκει, διὰ τούτου δηλοῦν ἡμᾶς βούλεσθαι, ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ διαφύρωσ ἔχει τὸ πνεῦμα τὴν ὑπαρξιν· οὐκ οἷδ' ὅθεν καὶ ἔκου τοῦτο τὸ διαφύρωσ ἀκηκοὺς λέγοντος· οὕτως

inducere. Quod ita eum intelligere ex his quae dicit quodammodo apparet; imo vero et manifeste ait, hac ratione velle nos significare, Spiritum Sanctum ex duabus personis Patris et Filii diverse existere; nescio unde et a quonam dicente

ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν κατ' Εὐνομίου γεννήτορα καὶ πρωτότυπὸν
 γῆσι τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Κυρίλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ δευτέρου
 τῶν θρησκειῶν· Ἴδιον δὲ πάντως τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ
 πατρὸς, καὶ οὐκ ἔξωθεν ὑποστατόν. Ἐν ἄλλῳ πάλιν· Νομοθε-
 τοῦντος τοιγάρ οὖν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ
 φυσικῶς ὑπάρχον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ νομοθετεῖ. Καὶ πάλιν
 ἐν ἄλλῳ· Ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν
 αὐτὸ τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δύναμιν
 καὶ τὴν ἐνεργειαν ἔχον. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Ὡς γὰρ ἐκ τῆς
 οὐσίας ὑπάρχον τῆς τοῦ χορηγοῦντος αὐτὸ τοῖς ἁγίοις, Χριστοῦ
 θελαδὴ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Οὐδεμίαν ἄρα φύσεως διαφορὰν
 οἶδεν ὁ Παῦλος τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ὡς
 ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριότητος
 ὀνόματι καλεῖ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Ἀνάγκη τὸ πνεῦμα ἐκ

Basilius oratione quarta adversus Eunomium „genitorem et
 prototypum Filii Patrem“ nuncupat.

Sanctus Cyrillus in uno capite libri secundi thesaurorum:
 „Proprium autem est Spiritus essentiae Filii, nec ab extraneo
 hypostasin habet.“ In alio rursus: „Cum itaque leges dat
 Christus, tanquam in ipso existens Spiritus illius leges dat.“
 Et in alio: „Necesse est ergo fateri, illum esse ex essentia
 Filii et Dei, cum omnem illius et operationem et virtutem
 possideat.“ Item in alio: „Uti ex essentia existens suppe-
 ditantis illum Sanctis, Christi videlicet.“ Item in alio:
 „Nullum igitur naturae discrimen agnoscit Paulus Filii et Spi-
 ritus Sancti, sed veluti ex ipso et in ipso existentem illum
 dominationis nomine insignit.“ Item in alio: „Necesse est

ἄρα νομίζει ἡμᾶς τῇ θεολογίᾳ προσβάλλειν· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς
 τοῦτο νοεῖ, ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον.
 οὐ γὰρ ὁρῶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως ἡ διὰ

illud „diverse“ audierit. Sic itaque opinatur nos insultare in
 theologiam; forte et ipse quoque hoc intelligit, cum ex Patre
 per Filium, in rerum mundum esse productum asserit.
 Non enim videtur procreatione mundi, praepositio

τῆς οὐσίας ἐκείνης ὁμοιωμένης τῇ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας
Οὐχοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα

Ὁ αὐτὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ
τὸ· Καὶ θεὸς ὁ καὶ ὁ υἱὸς ὁ αὐτὸς ὁ καὶ ὁ πνεῦμα ὁ αὐτὸς ὁ καὶ ὁ
τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐκείνην τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν
σαντος πνεύματος ἐκείνου καὶ ἐκείνου ἐκείνου καὶ ἐκείνου
στατον, ὡς καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός

Ὁ αὐτὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ
τὸν τὸ· Καὶ γὰρ ἐκείνη τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν
δώσει ὑμῖν, φησὶ· Τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν τὸν
ἀγαθῶν οὐσιωδῶς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν οὐσίαν
κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν τρόπον

---

fateri, Spiritum ex essentia Filii esse. Item per hoc
ex essentia Filii Spiritus.

Idem expositione in expositione Iohannis per hoc
Deus erat Verbum“ de Iohannis per hoc
qui eandem actionem cum patre habet. Item per hoc
Spiritum vivum ac ut patet per hoc per hoc per hoc
ipse genitor habet.”

Idem in expositione per hoc per hoc per hoc
dictum: „Et ego rogabo patrem et ille dabit vobis“ (Io. XIV, 16). inquit
libus deitatis bonis substantiam Filii per hoc per hoc
modo Spiritum habet. qui per hoc per hoc per hoc

ισοδυναμοῦσα τῇ ἐκ τῆς πατρὸς οὐσίας τῇ οὐσίᾳ τοῦ υἱοῦ
ὁμῶς δηλοῦσα διάκρισιν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος
δὲ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου
ἐαυτὸν αἰσχύνεται, καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου καὶ ἐκείνου

Per aequae pollens sique praepositio Ex idem esse inter
personas significet, cum tamen etiam distinctionem earum aequae
denotet: hoc enim per ipse adversarius negabit: in productione
autem Spiritus Sancti non idem. sed tantum diversitatem
undique distinctionem. Neque erubescit, contra se adducere

ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν κατ' Εὐνομίου γεννήτορα καὶ πρωτότυπόν
ρησι τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ δευτέρου
τῶν θησαυρῶν· Ἴδιον δὲ πάντως τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ
υἱοῦ, καὶ οὐκ ἔξωθεν ὑποστατόν. Ἐν ἄλλῃ πάλιν· Νομοθε-
τοῦντος τοιγαροῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ
φυσικῶς ὑπάρχον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ νομοθετεῖ. Καὶ πάλιν
ἐν ἄλλῃ· Ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν
αὐτὸ τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δύναμιν
καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Ὡς γὰρ ἐκ τῆς
οὐσίας ὑπάρχον τῆς τοῦ χορηγοῦντος αὐτὸ τοῖς ἁγίοις, Χριστοῦ
δηλαδὴ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Οὐδεμίαν ἄρα φύσεως διαφορὰν
οἶδεν ὁ Παῦλος τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ὡς
ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριότητος
ὀνόματι καλεῖ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Ἀνάγκη τὸ πνεῦμα ἐκ

Basilii oratione quarta adversus Eunomium „genitorem et
prototypum Filii Patrem“ nuncupat.

Sanctus Cyrillus in uno capite libri secundi thesaurorum:
„Proprium autem est Spiritus essentiae Filii, nec ab extraneo
hypostasim habet.“ In alio rursus: „Cum itaque leges dat
Christus, tanquam in ipso existens Spiritus illius leges dat.“
Et in alio: „Necesse est ergo fateri, illum esse ex essentia
Filii et Dei, cum omnem illius et operationem et virtutem
possideat.“ Item in alio: „Uti ex essentia existens suppe-
ditantis illum Sanctis, Christi videlicet.“ Item in alio:
„Nullum igitur naturae discrimen agnoscit Paulus Filii et Spi-
ritus Sancti, sed veluti ex ipso et in ipso existentem illum
dominationis nomine insignit.“ Item in alio: „Necesse est

ἄρα νομίζει ἡμᾶς τῇ θεολογίᾳ προσβάλλειν· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς
τοῦτο νοεῖ, ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον.
οὐ γὰρ ὁρῶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως ἡ διὰ

---

illud „diverse“ audierit. Sic itaque opinatur nos insultare in
theologiam; forte et ipse quoque hoc intelligit, cum ex Patre
per Filium, in rerum natura mundum esse productum asserit.
Non enim video, cur potius in procreatione mundi, praepositio

τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ υἱοῦ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, φησὶν· Οὐκ ἄρα ἐλάττω ἐστὶν ὁ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχων τῷ τελείῳ πατρὶ, καὶ τὸ τοῦ γεννήσαντος πνεῦμα φύσεως ἰδίας ἔχων ἀγαθὸν ζῶν καὶ ἐνυπόστατον, ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ ὁ πατήρ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, φησὶν· Τῶν γὰρ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ υἱὸς κοινωνὸς ἔχει τὸ πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὃν περ αὖν νοεῖτο καὶ ὁ πατήρ,

fateri, Spiritum ex essentia Filii esse.“ Item in alio: „Igitur ex essentia Filii Spiritus.“

Idem expositione in evangelium Ioannis, in illud: „Et Deus erat Verbum“ (Io. I, 1), inquit: „Non itaque minor est, qui eandem actionem cum perfecto Patre possidet, et genitoris Spiritum vivum ac ut proprium bonum non aliter certe quam ipse genitor habet.“

Idem in expositione evangelii secundum Ioannem, in dictum: „Et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis“ (Io. XIV, 16), inquit: „Nam cum una cum Patre naturalibus deitatis bonis substantialiter Filius communicet, eodem modo Spiritum habet, quo Pater habere intelligitur, non ad-

ισοδυναμοῦσα τῇ ἐκ, τὴν ταυτότητα παραστήσει, προσώπων δὲ ὅμως δηλοῦσα διάκρισιν, τοῦτο γὰρ οὐδὲ αὐτὸς ἀρνήσεται· ἐπὶ δὲ τοῦ πνεύματος τὴν ἐτερότητα καὶ πάντῃ διάκρισιν. καὶ οὐδὲ ἑαυτὸν αἰσχύνεται, καθ' ἑαυτοῦ προκομίζων μαρτυροῦντα τὸν

Per aequae pollens atque praepositio Ex idem esse inter se personas significet, cum tamen etiam distinctionem earum aequae denotet: hoc enim nec ipse adversarius negabit; in productione autem Spiritus Sancti non item, sed tantum diversitatem et undique distinctionem. Neque erubescit, contra se adducens

οὐκ ἐπαπτον οὐδὲ ἔωθεν· εἰδυες γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τοῦ οὕτω φρονεῖν. ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνεχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλιγγῶν εἰς τοῦ ἔξω προχέει, δια γὰρ τοῦ τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεργήσεν ὁ Χριστὸς, δείκνυς ὅτι καθ' ὅσον ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρώπου προέλθῃ τὸ πνεῦμα σωματικῶς. οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπροπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς.

Ὁ αὐτὸς ἐν ἑκτῷ τῶν πρὸς Ἑρμιαν γράσιν· Εἴτα πῶς ἡμῖν ὁ υἱὸς δια τοῦ πνεύματος ἀνιζέται; πῶς δὲ τὸ ἄμεινον κατὰ ἡμῶν, τὴν τοῦ χειροῦς ἐμποίησιν μεθεξὶν δι' αὐτοῦ; καὶ εἰ θείας ἡρίσεως ἀποτελουμένα κοινωνοὶ, τὸ πνεῦμα δεχόμενοι, πῶς ἐν δευτεροῖς τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς; ἢ πῶς

---

ventitium neque de foris; stultum enim atque furiosum est ita sentire. Sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in seipso Spiritum continet, et ab intimis visceribus ad exteriora profundit: propterea corporee Christus insufflavit, ostendens hoc signo, quia quemadmodum ab ore humano corporee humanus spiritus procedit, sic ex divina substantia deitati congruenter Spiritus qui ab ea est, profunditur."

Idem in sexto ad Hermiam libro ait: „Postmodum quomodo in nobis Filius per Spiritum inhabitat? Quomodo quod natura excellentius est, minus excellentis participationem communicabit? Etsi divinae naturae efficimur participes, Spiritum accipientes, quomodo secundo loco post Spiritum Filius collocabitur? et qua

---

μέγαν Βασίλειον, τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχειν ὁμολογίαν. ἀλλ' ἡμεῖς ἐκ μὲν τῶν δύο ὑποστάσεων πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ σφόδρα συννοησόμεν. οὐδὲν γὰρ ἐνεργεῖ, εἰ μὴ καθ' οὗτοδε τι καὶ ἄτομον· καθὼ δὲ τοιαῦτα, ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς

Magnum Basilium, qui testatur vocem illam „Per Filium“ ad originalem causam nos referre. At certe nos ex duabus personis, Patre inquam et Filio, dicere Spiritum Sanctum existere vel maxime fatebimur et concedemus. Nihil enim operatur, nisi quatenus est hoc aliquid atque individuum; qua vero talia,

ἄμεινον αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ὡς αὐτός τε καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὅλην ἔχον αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὴν αὐτοῦ μέθεξιν ἐμποιοῦν;

Ὁ Μεταφραστὴς ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ λόγου φησὶν· Πάλαι μὲν ἐν τύποις ἦν τὰ τῆς πίστεως καὶ αἰνίγμασι, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος τῷ τῆς σκιᾶς νέφει συνεκαλύπτετο. ἐπεὶ δὲ τὸ μέγα τῆς ἡμῶν σωτηρίας ἐπραγματεύθη μυστήριον, καὶ ὁ πλάσις κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν τῷ τῆς οἰκείας περὶ ἡμᾶς οἴκτῳ χρηστότητος ἀναμαρτήτως γέγονεν ὡς ἡμεῖς, τᾶλλα τε ὑπῆλθεν ὅσα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀσθενείας, ἕν' ἐγὼ τὴν πρώτην ἀπολαύω εὐγένειαν, καὶ τέλος τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατακρίνεται. καὶ ἵνα μὴ τὰ καθέκαστα λέγω· πολλὰ γὰρ τὰ ἐν μέσῳ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ μυστήρια· πέραις

ratione Filio praestantior fuerit et non potius ut ipse et ab ipso spiritus, qui ipsius actionem universam in se continet, et qui illius participationem communicat?"

Metaphrastes in Martyrio Dionysii Areopagitae in ipso orationis exordio, ait: „Olim quidem fides sita erat in signis et aenigmatibus, et nubae umbra tecta erat lux veritatis. Postquam autem nostrae salutis magnum peractum fuit mysterium, et qui finxit sigillatim corda nostra suae benignitatis in nos misericordia, citra peccatum natus est sicut nos, et alia subiit quae sunt humanae imbecillitatis, ut ego primam reciperem nobilitatem, et postremo condemnatus fuit morte crucis. Et ne dicam singula: sunt enim multa intermedia oeconomiae carnis susceptae mysteria; finem accepit corporeus adventus, incipit

εἰσὶ δύο. διαφόρως δὲ ἐξ αὐτῶν προῖέναι, τοῦτο δὲ οὐ συγχωρήσομεν, ἕως ἂν ἐνέργειαν μὲν ὥσπερ τοῦ πατρὸς, οὕτω· δη καὶ τοῦ υἱοῦ ἐνέργειαν φρυσικὴν λεγόντων τῶν ἁγίων ἀκούωμεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. μίαν δὲ ἐνέργειαν πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι,

Pater et Filius duo sunt. Atvero diversae ab ipsis procedere, id numquam concedemus, quousque audimus Sanctos dicentes, Spiritum Sanctum esse operationem naturalem aequae Filii atque Patris. Unam autem operationem esse Patris et Filii,

τὰ τῆς σωματικῆς ἐνδημίας δέχεται, τὰ τοῦ πνεύματος ἄρ-
χεται, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναγέρεται, καὶ πρὸς
τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον, καὶ τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ
πνεῦμα ἐπὶ τῇ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθη-
ταῖς ὁδηγίᾳ.

Θεόδωρος ὁ τῆς Ῥαϊθοῦ πρεσβύτερος περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὁριζῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων θεολογῶν, γησὶν· Τοῦ δὲ σώματος τὸ ἰδίωμα λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν ἀλλη-
λουχίαν τῶν θείων ὑποστάσεων παρεστήσαμεν διὰ τῆς τῶν
μελῶν ἀναλογίας τε καὶ εἰκασίας. ταύτῃ γὰρ καὶ πνεῦμα στό-
ματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ θεοῦ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται,
στόματος ὄντος τοῦ μονογενοῦς. καὶ πνεῦμα πάλιν ἐξ αὐτοῦ
ἐκπορευόμενον καὶ ἀποστελλόμενον, οὐ μόνον παρὰ τοῦ πατρὸς,
ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινα· Καὶ μὴν ὁ Κύριος

---

clara manifestatio veritatis, et in coelum ascendit meus Chri-
stus, et ad sedem paternam revertitur, et qui ex ipso procedit
Spiritus demittit discipulis, ut essent duces gentium infidelium."

Theodorus Raythenus Presbyter de rectis nostrae fidei et
veritatis dogmatibus decernit: „Corporis vero proprietatem
in exemplum accipientes, mutuam divinorum cohaerentiam per
membrorum proportionem et assimilationem repraesentavimus.
Hinc et spiritus oris illius, Dei nempe, dicitur, cui unigenitus
os est, Spiritus Sanctus Et Spiritus rursus ex ipso pro-
cedens, et missus non tantum a Patre sed etiam a Filio."

καὶ μάλα πιστεύομεν· εἰ μὴ καὶ αὐτὸς ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ
τοῦ πνεύματος, ἧ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι λέγων ὑπο-
στῆναι τὸν κόσμον, οὐκ ἐκ τριῶν μόνων ὑποστάσεων γάσκον
δεδημιουργῆσθαι, τοῦτο γὰρ ἂν φαιή δῆπου, ἀλλὰ καὶ διαφό-
ρως ἐκ τῶν τριῶν. εἰ δὲ θαυμάζει, πῶς τὸ ταυτὸν καὶ ὁμό-

---

constanter credimus; nisi forte et ipse cum dicit ex Patre et
Filio et Spiritu Sancto, vel ex Patre per Filium in Spiritu
Sancto procreatum esse mundum; non tres tantum — id enim
utique fateretur —, sed et diverse tres fabricatos esse mun-
dum asserat. Quodsi miratur, quomodo idem esse inter se

ἐξ αὐτοῦ δεικνὸς αὐτὸ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς
 ἔλεγε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον.

Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς αὐτοῦ πίστεως,
 φησὶν· Τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐστίν,
 οὐ ποιητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐ γεννητὸν, ἀλλ' ἐκπορευόμενον.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ λόγῳ τῷ καλουμένῳ Ἀγκυρωτῷ
 φησὶν· Τὸ πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἄλλότριον πατρὸς καὶ υἱοῦ,
 οὐδὲ συναλοιφή ἐστι πατρὸς καὶ υἱοῦ. μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον
 οὐ συνάδελφον, οὐ πατράδελφον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας πα-
 τρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ μονογενὴς λέγει, τὸ πνεῦμα τοῦ
 πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψε-
 ται, ἵνα μὴ ἄλλότριον νομισθῇ πατρὸς μηδὲ υἱοῦ. καὶ μετ'
 ὀλίγα· Ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ. καὶ
 μετὰ πολλὰ πάντ' Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ,

Et post pauca: „Et nihilominus Dominus ex se ipso existere
 docens, discipulis insufflans dixit: Accipite Spiritum Sanctum
 (Io. XX, 22).“

S. Athanasius in professione suae fidei dicit: „Spiritus
 Sanctus ex Patre et ex Filio est, non factus, non creatus, non
 genitus, sed procedens.“

S. Epiphanius oratione cui nomen praecepit Ancyroto, dicit:
 „Spiritus comprehendi non potest, non alienus est Patris et Filii,
 neque contractio est Patris et Filii.“ Et post pauca: „Spiritus San-
 ctus non frater fratris, non patris frater, sed ex eadem essentia
 Patris et Filii. Namque ipse unigenitus dicit Spiritum Patris, qui ex
 Patre procedit et ex meo accipiet (Io. XV, 26; XVI, 14); ne alienus
 a Patre et Filio existimaretur.“ Et paucis interiectis: „Ex Patre et
 Filio tertius appellatione.“ Et post plurima annexa: „Utraque in-

βουλον τῆς διὰ παριστανούσης, ἡμεῖς αἴτιον διὰ ταύτης δηλοῦν
 τὸν υἱὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου βουλόμεθα,
 θαυμαζέτω πρότερον ἑαυτὸν, ὥπως διὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι

atque eandem voluntatem, praepositione Per denotante, nos ex
 ista praepositione indicare volumus, Filium esse causam exi-
 stendi Spiritum Sanctum; miretur potius se ipsum, quo pacto

ὁ Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρὸς πιστεύεται θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ, οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἄλλ' ἔρεϊ τις· οὐκοῦν φάμεν δύο εἶναι υἱοὺς, καὶ πῶς μονογενῆς; μενοῦνγε τίς εἰ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ τὸν υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνον πιστεῖ νοούμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων φωτεινὰ, φωτοδότα φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. καὶ μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας, ἐστὶ φῶς τρίτον παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ πνεῦμα εἰ μὴ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν υἱὸν

---

habitant in homine iusto, Christus et Spiritus ipsius: si vero Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ex utrisque, ut Christus insinuat, qui ex Patre procedit, et hic de meo accipiet." Et post pauca: „Sed dicet nescio quis: Igitur dicimus duos esse filios, et quomodo unigenitus? Atqui quis es, qui cum Deo contendis? Etenim si Filium vocat ex se ipso, Spiritum Sanctum ex utrisque, quae solummodo fide a Sanctis percipiuntur, luminis ipsa plena, lumen aliis impertientia, splendidam habent operationem." Et paucis annexis: „Spiritus Sanctus Spiritus veritatis est, lumen tertium a Patre et Filio." Item post non multa: „Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit et ex quo accipit, neque Filium et Patrem nisi Spiritus Sanctus,

---

λέγων τὸν κόσμον, ἔπειτα τοῦτον αἴτιον οἰεῖται τῆς τοῦ κόσμου παραγωγῆς διὰ τῆς διὰ δεικνυσθαι· ἢ εἰπάτω· μὴ εἶναι τῶν ὄντων αἴτιον τὸν υἱόν, καὶ κακῶς τὸ κακὸν λαβέσθω. εἰσάγει

---

per Filium conditum esse mundum dicat, deinde Filium ex praepositione Per ostendi causam esse procreationis mundi arbitretur. Vel dicat Filium non esse causam rerum, et ab-

καὶ τὸν πατέρα εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινά· Τοῖνυν πατήρ ἦν αἰ, καὶ υἱὸς ἦν αἰ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνέει.

ὍΤΙ ΔΙΑ ΤΟΥ ΤΙΟΥ ΕΚΠΟΡΕΥΕΤΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ἍΓΙΟΝ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ ὃς ἐπιγράφεται Ἐλεγχος ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, οὗ ἡ ἀρχή· Ἄνθρωπος καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γέγονε, φησὶν· Ἦν δὲ ἀδύνατον, ἐν τῇ τῆς τριάδος δόξῃ τὸ πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προδικῶς ὃν ἐκ Θεοῦ δι' υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονός, ὡς λέγουσιν.

Ὁ αὐτὸς ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Μακεδονιανοῦ, φησὶν· Ἐὰν δειχθῇ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ Θεότητος τῷ υἱῷ καὶ τῷ πατρὶ τὸ πνεῦμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ

qui vere glorificat, qui omnia edocet, qui ex Patre et Filio.
Et post nonnulla: „Igitur Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus ex Patre et Filio spirat.“

QUOD PER FILIUM PROCEDAT SPIRITUS SANCTUS.

Magnus Athanasius oratione quae inscribitur: Refutatio contra hypocrisim Meletii et Eusebii, et incipit: „Homo ad similitudinem Dei factus est,“ scribit: „Impossibile in trinitatis gloria Spiritum conglorificari, nisi ex Deo per Filium progrediendi modo, non autem fiendi ratione, naturam habeat, ut ipsi aiunt.“

Idem in Disputatione Orthodoxi et Macedoniani haec habet: „Itaque si ostensum fuerit eiusdem esse divinitatis Spi-

δὲ καὶ μαρτυρίαν τοῦ θείου Μαξίμου οὐδὲν οὔσαν πρὸς τὸ προκείμενον. καὶ ἡμεῖς γὰρ ἂν φράϊμεν τὴν διὰ τὴν ἑνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ παρι-

surdum absurdo emendet. Adducit autem et testimonium D. Maximi, quod nihil facit ad rem. Etenim nos etiam fateremur, praepositionem Per coniunctionem et immutabilitatem essentiae Patris et Filii exprimere. Scimus enim hac praepositione Per

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ἀντιοχείς τόμῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ ποθεινοτάτοις ἀδελφοῖς Εὐσεβίῳ καὶ Λουκιφῶ, γησὶν· Δεῖ δὲ ἀναθεματίζειν καὶ τοὺς λέγοντας χτίσμα εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ διηρημένον ἐκ τῆς οὐσίας του Χριστοῦ.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ λόγῳ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τὸ, ἐκάστη κλίματι ἐφεισθήκεισαν ἄγγελοι, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ὅντως ἐπεγάνη ἡμῖν ἡ τοῦ θεοῦ χάρις, γησὶν· Ἦλθε Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα, καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τῶν δύο διαθηκῶν λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Θεὸν δὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δεδηλώκασιν ἐξ ἀρχῆς νόμος καὶ προφηταί, γησὶν· Διὰ γὰρ τὸ γενέσθαι ναὸν τῆς θείας δυνάμεως τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τὸ θεοφόρον, γίνῃ

Idem tomo ad Antiochenos, qui incipit: „Dilectis ac desideratissimis fratribus, Eusebio et Lucifero,“ ait: „Anathematizandi porro sunt, qui dicunt creaturam esse Spiritum Sanctum, et separatam a substantia Christi.“

Chrysostomus oratione in incarnationem Domini nostri Iesu Christi, et in illud: „In quacunque regione assistebant angeli,“ cuius principium est: „Vere apparuit nobis divina gratia,“ ait: „Vere venit Christus ad nos; tradidit nobis, qui ex ipso est, Spiritum, et nostrum corpus assumpsit.“

Idem oratione de duobus testamentis, cuius principium: „Deum unum eundemque a principio manifestarunt lex et prophetae,“ dicit: „Propterea enim quod factum est divinae virtutis templum corpus Domini deiferum, fis et tu templum secundum

τοῦτο τὸ σημαινόμενον αὐτὴν ἐκλαμβάνειν καὶ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορεύσεως· ἢ μὴ τούτῃ τῇ λόγῳ καὶ ἡμᾶς τοῦτο νοεῖν, ἀλλὰ διακρίσιν καὶ διαίρεσιν μᾶλλον εἰσάγειν καὶ τὸ ἀντίθετον καὶ ἀσύμφωνον. Ὅπερ ἀμυγέπη καὶ τῶν εἰρημένων

a quoquam accipi secundum hoc significatum etiam in productione Patris per Filium; vel hac ratione putat non illud nos intelligere, nimirum concordiam et coniunctionem, sed potius discordionem ac divisionem, oppositionemque atque discrepantiam

καὶ σὺ νὰὸς καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ· δέχη γὰρ ἐκπεμπόμενον παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα. ὡς οἷν Χριστὸν ἐπιγνούς ἐπέγνωσ θεόν, οὕτω πνεῦμα Χριστοῦ δεξάμενος, ἐδέξω θεόν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρώτῃ προφυλακτικῇ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐπειδὴ τῷ ἀγαθῷ προσερχόμεθα, φυλάσσεσθαι δεῖ τὸν ἀντιπράσσοντα τῷ ἀγαθῷ διάβολον, φησὶν· Καὶ οὕτως ἡμᾶς φυλάξοι τὸ παρὰ Χριστοῦ πνεῦμα εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μελλούσης ἀπολυτρώσεως.

Ὁ μέγας καὶ θαυματουργὸς Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος ἐν τῇ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Χριστὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησὶν· Τοῦ Κυρίου ὁ πατὴρ ἀρχὴ, αἰδίως αὐτὸν γεννήσας, καὶ πρωτότυπος τοῦ πνεύματος ὁ Κύριος. Ὁ μέγας Βασίλειος

illius similitudinem. Accipis enim missum ab ipso Spiritum. Quemadmodum ergo Christum agnoscens, Deum agnovisti, ita et Spiritum Christi accipiens, Deum accepisti."

Idem in prima prophylactica, cuius principium: „Quando ad bonum accedimus, praecavere oportet qui bono contra operatur diabolus," inquit: „Et hac ratione servabit nos Spiritus, qui ex Christo est, in diem futurae redemptionis."

Magnus et thaumaturgus Gregorius Neocaesariensis episcopus oratione quae incipit: „Inimicissimi et alieni a confessione apostolica sunt, qui dicunt esse Filium ex iis quae non exstant," scribit: „Domini Pater principium est ab aeterno eum generans, et Dominus est prototypus Spiritus." Magnus

αὐτῷ νοῶν φαίνεται, μᾶλλον δὲ καὶ φανερώς φάσκει, διὰ τούτου δηλοῦν ἡμᾶς βούλεσθαι, ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ διαφόρως ἔχει τὸ πνεῦμα τὴν ὑπαρξιν· οὐκ οἶδ' ὅθεν καὶ θεοῦ τοῦτο τὸ διαφόρως ἀκηχοῦς λέγοντος· οὕτως

inducere. Quod ita eum intelligere ex his quae dicit quodammodo apparet; imo vero et manifeste ait, hac ratione velle nos significare, Spiritum Sanctum ex duabus personis Patris et Filii diverse existere; nescio unde et a quonam dicente

ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν κατ' Εὐνομίου γεννήτορα καὶ πρωτότυπὸν
 ρησι τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ δευτέρου
 τῶν θησανρῶν· Ἴδιον δὲ πάντως τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ
 υἱοῦ, καὶ οὐκ ἔξωθεν ὑποστατόν. Ἐν ἄλλῃ πάλιν· Νομοθε-
 τοῦντος τοιγαροῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ
 φυσικῶς ὑπάρχον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ νομοθετεῖ. Καὶ πάλιν
 ἐν ἄλλῃ· Ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν
 αὐτὸ τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δύναμιν
 καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Ὡς γὰρ ἐκ τῆς
 οὐσίας ὑπάρχον τῆς τοῦ χορηγοῦντος αὐτὸ τοῖς ἁγίοις, Χριστοῦ
 δηλαδή. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Οὐδεμίαν ἄρα φύσεως διαφορὰν
 οἶδεν ὁ Παῦλος τῆς τοῦ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ὡς
 ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριότητος
 ὀνόματι καλεῖ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ· Ἀνάγκη τὸ πνεῦμα ἐκ

Basilius oratione quarta adversus Eunomium „genitorem et
 prototypum Filii Patrem“ nuncupat.

Sanctus Cyrillus in uno capite libri secundi thesaurorum:
 „Proprium autem est Spiritus essentiae Filii, nec ab extraneo
 hypostasin habet.“ In alio rursus: „Cum itaque leges dat
 Christus, tanquam in ipso existens Spiritus illius leges dat.“
 Et in alio: „Necesse est ergo fateri, illum esse ex essentia
 Filii et Dei, cum omnem illius et operationem et virtutem
 possideat.“ Item in alio: „Uti ex essentia existens suppe-
 ditantis illum Sanctis, Christi videlicet.“ Item in alio:
 „Nullum igitur naturae discrimen agnoscit Paulus Filii et Spi-
 ritus Sancti, sed veluti ex ipso et in ipso existentem illum
 dominationis nomine insignit.“ Item in alio: „Necesse est

ἄρα νομίζει ἡμᾶς τῇ θεολογίᾳ προσβάλλειν· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς
 τοῦτο νοεῖ, ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον.
 οὐ γὰρ ὀρῶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως ἡ δια

illud „diverse“ audierit. Sic itaque opinatur nos insultare in
 theologiam; forte et ipse quoque hoc intelligit, cum ex Patre
 per Filium, in rerum natura mundum esse productum asserit.
 Non enim video, cur potius in procreatione mundi, praepositio

τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ υἱοῦ. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Οὐκοῦν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, φησὶν· Οὐκ ἄρα ἐλάττων ἐστὶν ὁ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχων τῷ τελείῳ πατρὶ, καὶ τὸ τοῦ γεννήσαντος πνεῦμα φύσεως ἰδίᾳς ἔχων ἀγαθὸν ζῶν καὶ ἐνυπόστατον, ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ ὁ πατήρ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παρακλήτον δώσει ὑμῖν, φησὶν· Τῶν γὰρ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ υἱὸς κοινωνὸς ἔχει τὸ πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὃνπερ ἂν νοεῖτο καὶ ὁ πατήρ,

fateri, Spiritum ex essentia Filii esse.“ Item in alio: „Igitur ex essentia Filii Spiritus.“

Idem expositione in evangelium Ioannis, in illud: „Et Deus erat Verbum“ (Io. I, 1), inquit: „Non itaque minor est, qui eandem actionem cum perfecto Patre possidet, et genitoris Spiritum vivum ac ut proprium bonum non aliter certe quam ipse genitor habet.“

Idem in expositione evangelii secundum Ioannem, in dictum: „Et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis“ (Io. XIV, 16), inquit: „Nam cum una cum Patre naturalibus deitatis bonis substantialiter Filius communicet, eodem modo Spiritum habet, quo Pater habere intelligitur, non ad-

ισοδυναμοῦσα τῇ ἐκ, τὴν ταυτότητα παραστήσει, προσώπων δὲ ὅμως δηλοῦσα διάκρισιν, τοῦτο γὰρ οὐδὲ αὐτὸς ἀρνίσκεται· ἐπὶ δὲ τοῦ πνεύματος τὴν ἐτερότητα καὶ πάντη διάκρισιν. καὶ οὐδὲ ἑαυτὸν αἰσχύνεται, καθ' ἑαυτοῦ προκομίζων μαρτυροῦντα τὸν

Per aequae pollens atque praepositio Ex idem esse inter se personas significet, cum tamen etiam distinctionem earum aequae denotet: hoc enim nec ipse adversarius negabit; in productione autem Spiritus Sancti non item, sed tantum diversitatem et undique distinctionem. Neque erubescit, contra se adducens

οὐκ ἐπακτὸν οὐδὲ ἐξωθεν· εὐήθες γάρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν. ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχχνων εἰς τὸ ἔξω προχέει, διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθὼς περ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπείου προέεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς.

Ὁ αὐτὸς ἐν ἑκτῷ τῶν πρὸς Ῥωμαίαν γρησίν· Εἴτα πῶς ἡμῖν ὁ υἱὸς διὰ τοῦ πνεύματος ἀντὶζηται; πῶς δὲ τὸ ἄμεινον κατὰ φύσιν, τὴν τοῦ χειρόνος ἐμποιήσῃ μέθεξιν δι' αὐτοῦ; καὶ εἰ θείας φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοὶ, τὸ πνεῦμα δεχόμενοι, πῶς ἐν δευτέροις τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς; ἢ πῶς

---

ventitium neque de foris; stultum enim atque furiosum est ita sentire. Sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in seipso Spiritum continet, et ab intimis visceribus ad exteriora profundit: propterea corporee Christus insufflavit, ostendens hoc signo, quia quemadmodum ab ore humano corporee humanus spiritus procedit, sic ex divina substantia deitati congruenter Spiritus qui ab ea est, profunditur.“

Idem in sexto ad Hermiam libro ait: „Postmodum quomodo in nobis Filius per Spiritum inhabitat? Quomodo quod natura excellentius est, minus excellentis participationem communicabit? Elsi divinae naturae efficimur participes, Spiritum accipientes, quomodo secundo loco post Spiritum Filius collocabitur? et qua

---

μέγαν Βασιλείον, τὴν δι' υἱοῦ φωνὴν τῆς προκαταρχικῆς αἰτίας ἔχειν ὁμολογίαν. ἀλλ' ἡμεῖς ἐκ μὲν τῶν δύο ὑποστάσεων πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ σφόδρα συνομολογήσομεν. οὐδὲν γὰρ ἐνεργεῖ, εἰ μὴ καθὼς τὸδε τι καὶ ἄτομον· καθὼς δὲ τοιαῦτα, ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός

Magnum Basilium, qui testatur vocem illam „Per Filium“ ad originalem causam nos referre. At certe nos ex duabus personis, Patre inquam et Filio, dicere Spiritum Sanctum existere vel maxime fatebimur et concedemus. Nihil enim operatur, nisi quatenus est hoc aliquid atque individuum; qua vero talia,

ἄμεινον αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ὡς αὐτός τε καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὅλην ἔχον αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὴν αὐτοῦ μέθεξιν ἐμποιοῦν;

Ὁ Μεταφραστὴς ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ λόγου φησὶν· Πάλαι μὲν ἐν τύποις ἦν τὰ τῆς πίστεως καὶ αἰνίγμασι, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος τῷ τῆς σκιᾶς νέφει συνεκαλύπτετο. ἐπεὶ δὲ τὸ μέγα τῆς ἡμῶν σωτηρίας ἐπραγματεύθη μυστήριον, καὶ ὁ πλάσιος κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν τῷ τῆς οικείας περὶ ἡμᾶς οἴκτῳ χρηστότητος ἀναμαρτήτως γέγονεν ὡς ἡμεῖς, τᾶλλα τε ὑπέλθεν ὅσα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀσθενείας, ἵν' ἐγὼ τὴν πρώτην ἀπολαύω εὐγένειαν, καὶ τέλος τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατακρίνεται. καὶ ἵνα μὴ τὰ κατ'ἐκείνα λέγω· πολλὰ γὰρ τὰ ἐν μέσῳ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ μυστήρια· πέραις

---

ratione Filio praestantior fuerit et non potius ut ipse et ab ipso spiritus, qui ipsius actionem universam in se continet, et qui illius participationem communicat?"

Metaphrastes in Martyrio Dionysii Areopagitae in ipso orationis exordio, ait: „Olim quidem fides sita erat in signis et aenigmatibus, et nubae umbra tecta erat lux veritatis. Postquam autem nostrae salutis magnum peractum fuit mysterium, et qui finxit sigillatim corda nostra suae benignitatis in nos misericordia, citra peccatum natus est sicut nos, et alia subiit quae sunt humanae imbecillitatis, ut ego primam reciperem nobilitatem, et postremo condemnatus fuit morte crucis. Et ne dicam singula: sunt enim multa intermedia oeconomiae carnis susceptae mysteria; finem acceperit corporeus adventus, incipit

---

εἰς ὅς. διαφόρως δὲ ἐξ αὐτῶν προϊέναι, τοῦτο δὲ οὐ συγχωρήσομεν, ἕως ἂν ἐνέργειαν μὲν ὥσπερ τοῦ πατρὸς, οὕτω· δη' καὶ τοῦ υἱοῦ ἐνέργειαν φυσικὴν λεγόντων τῶν ἁγίων ἀκούωμεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. μίαν δὲ ἐνέργειαν πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι,

---

Pater et Filius duo sunt. Atvero diverse ab ipsis procedere, id numquam concedemus, quousque audimus Sanctos dicentes, Spiritum Sanctum esse operationem naturalem aequae Filii atque Patris. Unam autem operationem esse Patris et Filii,

τὰ τῆς σωματικῆς ἐνδημίας δέχεται, τὰ τοῦ πνεύματος ἄρ-
χεται, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναφέρεται, καὶ πρὸς
τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον, καὶ τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ
πνεῦμα ἐπὶ τῇ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθη-
ταῖς ὁδηγίᾳ.

Θεόδωρος ὁ τῆς Ῥαϊθοῦ πρεσβύτερος περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὁρῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων θεολογῶν, γησὶν· Τοῦ
δὲ σώματος τὸ ἰδίωμα λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν ἀλλη-
λουχίαν τῶν θείων ὑποστάσεων παρεστήσαμεν διὰ τῆς τῶν
μελῶν ἀναλογίας τε καὶ εἰκασίας. ταύτῃ γὰρ καὶ πνεῦμα στό-
ματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ θεοῦ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται,
στόματος ὄντος τοῦ μονογενοῦς. καὶ πνεῦμα πάλιν ἐξ αὐτοῦ
ἐκπορευόμενον καὶ ἀποστελλόμενον, οὐ μόνον παρὰ τοῦ πατρὸς,
ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινα· Καὶ μὴν ὁ Κύριος

---

clara manifestatio veritatis, et in coelum ascendit meus Chri-
stus, et ad sedem paternam revertitur, et qui ex ipso procedit
Spiritus demittit discipulis, ut essent duces gentium infidelium.“

Theodorus Raythenus Presbyter de rectis nostrae fidei et
veritatis dogmatibus decernit: „Corporis vero proprietatem
in exemplum accipientes, mutuam divinorum cohaerentiam per
membrorum proportionem et assimilationem repraesentavimus.
Hinc et spiritus oris illius, Dei nempe, dicitur, cui unigenitus
os est, Spiritus Sanctus. Et Spiritus rursus ex ipso pro-
cedens, et missus non tantum a Patre sed etiam a Filio.“

καὶ μάλα πιστεύομεν· εἰ μὴ καὶ αὐτὸς ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ
τοῦ πνεύματος, ἧ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι λέγων ὑπο-
στῆναι τὸν κόσμον, οὐκ ἐκ τριῶν μόνων ὑποστάσεων φάσκον
δεδημιουργῆσθαι, τοῦτο γὰρ ἂν φαίη δῆπον, ἀλλὰ καὶ διαφά-
ρως ἐκ τῶν τριῶν. εἰ δὲ θαναμάζει, πῶς τὸ ταυτὸν καὶ ὁμύ-

---

constanter credimus; nisi forte et ipse cum dicit ex Patre et
Filio et Spiritu Sancto, vel ex Patre per Filium in Spiritu
Sancto procreatum esse mundum; non tres tantum — id enim
utique fateretur —, sed et diverse tres fabricatos esse mun-
dum asserat. Quodsi miratur, quomodo idem esse inter se

ἐξ αὐτοῦ δεικνὺς αὐτὸ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον.

Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς αὐτοῦ πίστεως, φησὶν· Τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐστίν, οὐ ποιητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐ γεννητὸν, ἀλλ' ἐκπορευόμενον.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ λόγῳ τῷ καλουμένῳ Ἀγκυρωτῷ φησὶν· Τὸ πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἀλλότριον πατρὸς καὶ υἱοῦ, οὐδὲ συναλοιφή ἐστι πατρὸς καὶ υἱοῦ. μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον οὐ συνάδελφον, οὐ πατράδελφον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ μονογενὴς λέγει, τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῇ πατρὸς μηδὲ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ. καὶ μετὰ πολλὰ πᾶν· Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ,

Et post pauca: „Et nihilominus Dominus ex se ipso existere docens, discipulis insufflans dixit: Accipite Spiritum Sanctum (Io. XX, 22).“

S. Athanasius in professione suae fidei dicit: „Spiritus Sanctus ex Patre et ex Filio est, non factus, non creatus, non genitus, sed procedens.“

S. Epiphanius oratione cui nomen praefixit Ancyroto, dicit: „Spiritus comprehendi non potest, non alienus est Patris et Filii, neque contractio est Patris et Filii.“ Et post pauca: „Spiritus Sanctus non frater fratris, non patris frater, sed ex eadem essentia Patris et Filii. Namque ipse unigenitus dicit Spiritum Patris, qui ex Patre procedit et ex meo accipiet (Io. XV, 26; XVI, 14); ne alienus a Patre et Filio existimaretur.“ Et paucis interiectis: „Ex Patre et Filio tertius appellatione.“ Et post plurima annexa: „Utraque in-

βουλον τῆς διὰ παριστανούσης, ἡμεῖς αἴτιον διὰ ταύτης δηλοῦν τὸν υἱὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου βουλόμεθα, θαυμάζω πρότερον ἑαυτὸν, ὅπως διὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι

atque eandem voluntatem, praepositione Per denotante, nos ex ista praepositione indicare volumus, Filium esse causam existendi Spiritum Sanctum; miretur potius se ipsum, quo pacto

ὁ Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρὸς πιστεύεται θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἡ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ, οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἄλλ' ἔρεϊ τις· οὐκοῦν φαμέν δύο εἶναι υἱούς, καὶ πῶς μονογενῆς; μενοῦνγε τίς εἰ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; εἰ γὰρ τὸν υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνον πιστεῖ νοούμενα ὑπὸ τῶν ἁγίων φωτεινά, φωτοδότα φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει. καὶ μετ' ὀλίγα· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας, ἔστι φῶς τρίτον παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὐδὲ τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ πνεῦμα εἰ μὴ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν υἱὸν

---

habitant in homine iusto, Christus et Spiritus ipsius: si vero Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ex utrisque, ut Christus insinuat, qui ex Patre procedit, et hic de meo accipiet." Et post pauca: „Sed dicet nescio quis: Igitur dicimus duos esse filios, et quomodo unigenitus? Atqui quis es, qui cum Deo contendis? Etenim si Filium vocat ex se ipso, Spiritum Sanctum ex utrisque, quae solummodo fide a Sanctis percipiuntur, luminis ipsa plena, lumen aliis impertientia, splendidam habent operationem." Et paucis annexis: „Spiritus Sanctus Spiritus veritatis est, lumen tertium a Patre et Filio." Item post non multa: „Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit et ex quo accipit, neque Filium et Patrem nisi Spiritus Sanctus,

---

λέγων τὸν κόσμον, ἔπειτα τοῦτον αἴτιον οἶται τῆς τοῦ κόσμου παραγωγῆς διὰ τῆς διὰ δεικνυσθαι· ἢ εἰπάτω· μὴ εἶναι τῶν ὄντων αἴτιον τὸν υἱόν, καὶ κακῶ τὸ κακὸν ιασάσθω. εἰσάγει

---

per Filium conditum esse mundum dicat, deinde Filium ex praepositione Per ostendi causam esse procreationis mundi arbitretur. Vel dicat Filium non esse causam rerum, et ab-

καὶ τὸν πατέρα εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινά· Τοῦτον πατὴρ ἦν ἀεὶ, καὶ υἱὸς ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνέει.

ὍΤΙ ΔΙΑ ΤΟΥΤΟΥ ΕΚΠΟΡΕΥΕΤΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ἍΓΙΟΝ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ ὃς ἐπιγέγραπται Ἐλεγχος ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, οὗ ἡ ἀρχή· Ἄνθρωπος καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γέγονε, φησὶν· Ἦν δὲ ἀδύνατον, ἐν τῇ τῆς τριάδος δόξῃ τὸ πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προδικῶς ὃν ἐκ Θεοῦ δι' υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονός, ὡς λέγουσιν.

Ὁ αὐτὸς ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Μακεδονιανοῦ, φησὶν· Ἐὰν δειχθῇ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ θεότητος τῷ υἱῷ καὶ τῷ πατρὶ τὸ πνεῦμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ

---

qui vere glorificat, qui omnia edocet, qui ex Patre et Filio.
Et post nonnulla: „Igitur Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus ex Patre et Filio spirat.“

QUOD PER FILIUM PROCEDAT SPIRITUS SANCTUS.

Magnus Athanasius oratione quae inscribitur: Refutatio contra hypocrisim Meletii et Eusebii, et incipit: „Homo ad similitudinem Dei factus est,“ scribit: „Impossibile in trinitatis gloria Spiritum conglorificari, nisi ex Deo per Filium progrediendi modo, non autem fiendi ratione, naturam habeat, ut ipsi aiunt.“

Idem in Disputatione Orthodoxi et Macedoniani haec habet: „Itaque si ostensum fuerit eiusdem esse divinitatis Spi-

---

δὲ καὶ μαρτυρίαν τοῦ θείου Μαξίμου οὐδὲν οὔσαν πρὸς τὸ προκείμενον. καὶ ἡμεῖς γὰρ ἂν φαιήμεν τὴν διὰ τὴν ἑνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ παρι-

---

surdum absurdo emendet. Adducit autem et testimonium D. Maximi, quod nihil facit ad rem. Etenim nos etiam fateremur, praepositionem Per coniunctionem et immutabilitatem essentiae Patris et Filii exprimere. Scimus enim hac praepositione Per

πατρός διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκχυθὲν, καὶ προσκυνητὸν καὶ λατρευτὸν ἀποδειχθήσεται.

Ὁ θαυματουργὸς Γρηγόριος ἐν τῇ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή· "Εχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησὶν· Ἀγενήτου μὲν ὄντος τοῦ πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς, τοῦ τε πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ αἰδίως ἐκπεμφθέντος.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, οὗ ἡ ἐπιγραφή· Διὰ τί μὴ καὶ τὸ πνεῦμα υἱὸς τοῦ υἱοῦ, φησὶν· "Ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ θεοῦ δι' υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ τριάς μὴ νομισθῇ πληθὺς ἄπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. καὶ μετ' ὀλίγα· Διὰ τοῦτο τὸ μὲν ἐκ θεοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἐκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος λέγων, τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλάβομεν, καὶ τὸ δι' υἱοῦ

ritum cum Filio et Patre, qui ex ipso Patre per Filium effusus est, adorandus et colendus esse demonstrabitur."

Gregorius Thaumaturgus oratione quae incipit: „Inimicissimi et alieni a confessione apostolica sunt, qui dicunt esse Filium ex iis quae non exstant," scribit: „Manente Patre ingenito, genito autem ex Patre Filio, et Spiritu Sancto ex substantia Patris per Filium aeternae emissio."

Magnus Basilius in uno ex capitibus, cuius illa est epigraphe: „Quare non et Spiritus filius Filii dicitur," inquit: „Non quia non est Spiritus ex Deo per Filium, sed ne trinitas filios ex filiis habere in suspicionem veniens, ut est in hominibus, infinita putetur multitudo." Et paucis interiectis: „Quamobrem ex Deo quidem esse Spiritum aperte praedicavit Apostolus, dicens: Spiritum qui ex Deo est, accepimus: et per

στάνειν. ἴσμεν γὰρ τάξιν τινὰ καὶ σχέσιν αἰεὶ διὰ τῆς διὰ, τοῦ ἐφ' οὗ αὕτη λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ τῇ ἐκ χρώμεθα, καὶ

ordinem quendam et relationem vel maxime filius significari, de quo ipsa praedicatur, ad eum in quo praepositione Ex

περγιγνέναι σαφές πεποίηκεν, υἱοῦ πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό, καθάπερ Θεοῦ, καὶ τοῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ Θεοῦ πνεῦμα, ὡς τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐν δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀληθῶς ἅγιον, ὃ δὴ καὶ πνεῦμα στόματος ὀνομάζεται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κεφαλαίῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ· Εἰ μὴ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ λέγει τις, οὐδὲ τὸν λόγον, γησίην· Πῶς οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, λόγος ἐκ Θεοῦ, καὶ πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' υἱοῦ;

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρήτικων, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, γησίην· Τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον, πάλιν ἀπ' αὐτοῦ, τῷ μὴ πατὴρ εἶναι, καθάπερ ἐκείνος διαχωρίζεται· τῇ δὲ πρὸς τὸν υἱὸν κατὰ τὸ

Filium effulsisse clarum fecit, cum Filii Spiritum (Galat. IV, 6), sicut Dei ipsum nominavit, et mentem Christi appellavit, sicut et Dei Spiritum, ut hominis.“

Et post pauca: „Unus vere et Spiritus, qui vere Sanctus est, qui et Spiritus oris nominatur.“

Idem capite, cui praefigitur: „Nisi Spiritum ex Deo quis dicat, nec Verbum,“ dicit: „Quomodo igitur separabuntur inseparabilia, Verbum scilicet Dei, et Spiritus ex Deo per Filium?“

Gregorius Nyssenus prima adversus Eunomium Antirrhetica, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut qui de omnibus bene mereri,“ inquit: „Spiritus Patri coniunctus est, secundum quod uterque increatus est: rursus ab eo distinguitur, eo quod non est Pater, prout ille est: Filio vero, et secundum quod

---

μάλα δηλοῦσθαι. αὐτὸ μέντοι τοῦτο τὸ ταυτὸν τε καὶ ἀπαράλλακτον, αἷτιον εἶναι καὶ τοῦ ταυτὰ τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν δύνασθαι, καὶ δι' αὐτοῦ προῖεναι τὸ πνεῦμα. κατὰ μὲν γάρ τὸν Θεῖον Κύριλλον, ἐξ ἀμφοῖν, ἦγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, κατὰ δὲ τὸν

---

utimur. Hoc ipsum tamen idem esse inter se et immutabilitatem dicimus esse causam, cur Filius eadem possit, quae et Pater; ut et per ipsum procedat Spiritus Sanctus. Siquidem secundum D. Cyrillum, ex ambobus, videlicet ex Patre per

ἄχτιστον συναφεία, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν ὄλων ἔχειν ἐνούμενον, ἀφίσταται πάλιν ἐν τῷ ἰδιάζοντι· ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ πεφηνέναι. πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ μονογενοῦς ὑποστάσεως, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς ταύτην ἔχειν νομισθῇ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ πεφηνέναι, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσδεῖ τῆς ἐτέρωθεν ἀγαθότητος, διακρίνεται τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. καὶ μετὰ πολλὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἡλιον τὸν υἱὸν νοοῦμεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα· καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα κάλλει, δυνάμει, λαμπρηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἅπαξ τοῖς περὶ τὸν ἡλιον θεωρουμένοις. καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ χρονικῶς

---

uterque increatus est, et secundum quod uterque ex primo principio suam subsistentiam habet, coniunctus: distinguitur ab eo sua proprietate, quae est, quod nec ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus. Et cum creatura per Filium sit producta, ne quis putet aliquid commune esse Spiritui et creaturae, propterea quod dicitur per Filium manifestatus: immutabilitate et immobilitate ac bonitatis quae extranea sit nulla indigentia, a creatura distinguitur." Et multis additis in eadem Antirrhetica: „Ex ingenito sole alium solem, Filium scilicet, mente apprehendimus, qui simul cum primo per generationem exstiterit, in omnibus primo aequalis, pulchritudine, potentia, splendore, magnitudine, fulgore; breviter omnibus aliis quae in sole insunt. Et rursus aliud tale lumen ad praedictum

---

αὐτὸν Μᾶξιμον ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, εἴτ' οὖν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορεύεται, τουτέστι τὴν ὑπαρξιν ἔχει. τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι καὶ αὐτὸς ἂν φραίη, τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν σημαίνειν,

---

Filium, iuxta vero eundem Maximum ex Patre et Filio, sive ex Patre per Filium procedit, hoc est existentiam habet. Quod enim illa vox ἐκπορεύεσθαι procedere, existentiam habere sig-

τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον· τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτὸς· φῶς μέντοι καὶ αὐτὸ καθ' ὁμοιότητα τοῦ προεπινοηθέντος λάμπον τε καὶ φωτίζον.

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, ἐν οἷς ἡρωίζει τὰς πρὸς Παρθένου ὑποθήκας αὐτοῦ, γρησὶν·

Ἰλαος, Ἰλαος ἄμμεν, ἀγνὴ Τριάς, εἰς ἐν ἰούσα
Ἐξ ἐνός, ὀφθαλμοῖσιν ὑπαυγαίχουσα φαινοῖς
Σήμερον, ὑστάτιον δὲ φαιάντερον, οἶδεν ἑλαμψας
Εἰς Θεὸς ἐκ Γενέταιο δι' Τίτος ἐς μέγα Πνεῦμα,
Ἰσταμένης Θεότητος ἐνὶ τελείῃσι τελείης.

modum constituemus, nullo temporali intervallo a lumine genito abscissum: sed per ipsum equidem effulgens, principium vero suae hypostaseos a primaevo lumine accipiens: lumen quidem et ipsum est ad similitudinem praeconcepti luminis lucens et illuminans.“

Gregorius Theologus carmine heroico, quo praecepta virginibus explicat, dicit:

„Tu quoque, sancta Trias, nobis accede benigna,
Tu bona, quaeso, veni nobis, quae semper in unum
Ex uno coiens claras hic lumine mentes
Perstringis: radios at vero splendidiore
Nobis aetherea tandem iactabis in aula:
Queis Deus effulges unus, Genitor, Genitusque,
Spiritus atque sacer. Deitas namque integra sese
Sistit in integrae Triadis numeroque fideque.“

καὶ μάλιστα κατὰ τοῦς τοῦτο τὸ ὄνομα ἀποκληροῦντας τῇ ὑπάρξει τοῦ πνεύματος. εἰ δὲ τὸν υἱὸν μὴ ποιεῖν γρησὶν ὁ διδάσκαλος αἰτίαν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸν πατέρα, μὴ θαιμάσης, αἰ τῆς ἐλληνικῆς φωνῆς ἀναμνησθεῖς, καὶ ἐπὶ τίνος

nificet, etiam ipse adversarius concederet, praesertim iuxta eos qui hoc nomen ad significandam existentiam Spiritus Sancti accommodant. Quodsi iste doctor (Maximus) negat se Filium facere, sed Patrem causam Spiritus Sancti; ne mireris, si Graecam linguam in memoriam adduxeris, et in quo proprie

Ἡ παράφρασις οὕτω· Εὐμενὴς ἡμῖν ὧ καθαρὰ τριάς εἰς τὸ αὐτὸ πορευομένη ἐξ ἐνὸς ὀφθαλμοῦς βλέπουσα λαμπροῖς σήμερον, τελευταῖον δὲ λαμπρότερον οἷς τισιν ἐλαμψας εἰς θεὸς ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ εἰς τὸ μέγα πνεῦμα, ἱσταμένης τῆς θεότητος ἐν τελείοις τελείας.

Ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ ιγ'. τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων, οὗ ἡ ἀρχή· Τὸ θεῖον ἀκατάληπτον, περὶ τοῦ πατρὸς φησὶν· Αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶ νοῦς, λόγου ἄβυσσος, λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ πνεύματος.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ αὐτῇ· Τὸ δὲ πνεῦμα ἅγιον ἡ ἐκφαντορικὴ τῆς θεότητος δύναμις τοῦ πατρὸς, ἐκ πατρὸς ἐστὶ δι' υἱοῦ ἐκπορευομένη.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ δευτέρῃ τῶν πρὸς Ἑρμιᾶν· Ἄγιον δὲ πνεῦμα προσερεῖς, τὸ ἐκ θεοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ

Paraphrasis sic se habet: „Propitia, propitia nobis o pura Trinitas in unum procedens ex uno oculis aspiciens lucidis hodie, postremum vero dilucidius, quibus eluxisti unus Deus ex Patre per Filium in magnum Spiritum, stante divinitate in perfectis perfecta.“

Damascenus in XIII capite theológico, cuius illud est principium: „Deus incomprehensibilis cum sit,“ de Patre dicit: „Ipse quidem mens est, rationis abyssus, verbi genitor, explanantisque Spiritus per Verbum productor.“

Idem ibidem: „Ac postremo Spiritus Sanctus Patris potentia est, divinitatis latebram declarans, a Patre quidem per Filium procedens.“

Sanctus Cyrillus libro II ad Hermiam ait: „Sanctum porro Spiritum dixeris, qui ex Deo Patre per Filium naturaliter effun-

αὕτη κυρίως τῇ αἰτίᾳ καὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ εἶωθε χρῆσθαι. δηλὸς γάρ δι' τὴν προκαταρχικὴν καὶ ἀρχοειδῆ αἰτίαν καὶ πηγὴν καὶ ῥίζαν ἐκάστου, ταύτην κυρίως αἰτίαν καλεῖσθαι·

ista lingua hoc nomine caussae soleat uti. Constat enim eam proprie caussam appellari, quae sit procatactica et originalis, fons atque radix uniuscuiusque, qualem solum esse Patrem quis

προχέμενον φυσικῶς, καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τῶν στομάτων διαπνοῆς, τὴν ἰδίαν ἡμῖν κατασημαίνον ὑπαρξιν. οὕτω τε σαφῆ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ὑάρεξιν ἰδικαῖς ἰδιότητα τηρῶν, μίαν τε καὶ ὁμοούσιον τὴν ἀπάντων βασιλίδα προσκυνήσεις φύσιν.

Ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀντιρρητικῷ, οἷον ἀντιθετικῶς λέγει· Τί οὖν ἐστί, φησιν, ὃ λείπει τῷ πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι υἱόν; εἰ γὰρ μὴ λείπῃ τι ἦν, υἱὸς ἂν ἦν. ἐπιφέρει δὲ· Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἐλλειπῆς θεός· τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἢ οὕτως εἶπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποιήκεν.

ditur, et ut exemplo id extricem respirationis, suam nobis existentiam indicat. Hac ratione planam et inconfusam trium hypostaseon in existentis propriis proprietatem unam conservans, unam et consubstantialiam omnium regiam adorabis naturam.“

Magnus Gregorius Theologus in Antirrhético de Spiritu Sancto, quasi sibi opponens, inquit: „Quid ergo est, quod Spiritui deest, ad hoc ut sit Filius? Nisi enim aliquid deesset, Filius esset.“ Subdit itaque: „Deesse nihil dicimus. Non enim Deo quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuaeque eorum relationis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit.“

οἷαν μόνον τὸν πατέρα ὑπάρχειν, τίς οὐκ ἂν συνθοῖτο; καὶ δῆλον ἐντεῦθεν· τῆς μὲν γὰρ κτίσεως καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα αἰτίαν ὑπάρχειν, οὐδεὶς τῶν ἐν χριστιανούις τελούντων ἀρνήσαιοτο. ἀλλ' ὁ Θεολόγος Γρηγόριος· Θεός, φησὶν, ἐν τρισὶν ἵσταται τοῖς μεγίστοις, αἰτίῳ καὶ δημιουργῷ καὶ τελειοποιῷ,

non assentiatur? Atque hinc apparet: creationis enim etiam Filium et Spiritum Sanctum esse causam, qui inter Christianos sit, nemo negabit. Atqui Gregorius cognomento Theologus: „Deus“, inquit, „in tribus maximis consistit, eo qui causa sit, et opifice, et eo qui absolutissimum reddat opus, Patre, in-

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς Ἀβλάβιον, οὗ ἡ ἀρχή·
 Ὑμᾶς μὲν οὖν δίκαιόν ἐστι τοὺς ἀκμάζοντας ἐν πάσῃ δυνάμει
 διαγωνίζεσθαι, γησι· Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολο-
 γοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ
 ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῃ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου
 καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἷτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ
 τοῦ αἰτίου· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, πάλιν ἄλλην διαφορὰν
 ἐννοοῦμεν. τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ
 τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμ-
 φίβολον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ
 πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐαυτῷ
 τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς
 τὸν πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειρογούσης.

Gregorius Nyssenus Oratione ad Ablabium, quae incipit:
 „Iustum est equidem vos qui viribus polletis, in omni robore
 decertare,“ scribit: „Nos qui divinam naturam differentiae
 variationisve expertem esse confitemur, eam quae circa caus-
 sam et caussatum consideratur differentiam, non negamus, per
 quod solum discerni alterum ab altero deprehendimus, nimirum
 eo quod credimus, aliud quidem caussam esse, aliud vero ex
 caussa: et eius quod ex caussa est, rursus etiam differentiam
 consideramus: nam aliud quidem continenter (et sine medio)
 ex primo est, aliud vero per id quod immediate et ex con-
 tinenti est, ut et unigeniti proprietates absque ambiguitate in filio
 maneat, et ex patre spiritum esse non dubitetur: filio qui me-
 dius intercedit, et sibi unigeniti proprietatem servante, et
 spiritum a naturali ad patrem habitu non arcente.“

τῷ πατρὶ λέγω καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι. ἀκούων δὲ
 ἀρχοειδῇ τὸν πατέρα αἰτίαν, μὴ νομίσης ἤδη καὶ μὴ θελοντας
 διακρόως λέγειν τὸν υἱὸν προβάλλειν τὸ πνεῦμα, μὴ ἀρχοειδῇ

---

quam, et Filio, et Spiritu Sancto.“ Cum vero audis originalem
 caussam esse Patrem, ne continuo existimes, vel invitos nos
 cogi fateri Filium, cum originalis caussa minime sit, diverse
 producere Spiritum Sanctum. Id enim non minus et in fabrica

καὶ οἱ λύχνοι, γησὶν· Τὸ γὰρ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ φέρεται κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς οὐσιωδῶς δι' υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον.

Ὁ Θεὸς Ταράσιος ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἁγίας πόλεως ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Πολλὰς καὶ μεγάλας προνοίας κύριος ὁ Θεὸς τοῖς τῶν ἀνθρώπων βίους διευθύνων τε καὶ διεξάγων, μετὰ πολλὰ ἕτερα γησὶν· Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν εἶναι γνωριζόμενον.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἰσως θαυμάσεις πῶς

illud parva lampas, et lucernae,“ tradit: „Spiritus enim Sanctus quemadmodum natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genitum, modo qui exprimi verbis non potest, procedens.“

Divus Tarasius ad praesules et sacerdotes Antiochiae, Alexandriae et sanctae civitatis epistola, quae incipit: „Multa et magna providentia Dominus Deus hominum vitas regens et protrahens,“ post multa alia subdit: „Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre per Filium procedit, et Deus esse cognoscitur.“

Magnus Athanasius ad Serapionem de Spiritu Sancto epistola. cuius principium: „Fortasse admiraberis, quomodo prae-

καὶ ὁ πατήρ πατερικῶς τε καὶ ἀναιτίως· ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ αὐτός ἐστιν αἰτίας, καὶ μίᾳ μετὰ τοῦ πατρὸς αἰτία τῶν ὄντων, καὶ το πατρὶν αὐτοῦ καὶ ὁμόζουλον, οὐδὲν δὲ ἥττον καὶ τὴν τῶν πρὸς ὧπων διακρίσιν ἢ διὰ παριστάνει.

nā causante et filialiter habet; quaecunque Pater ipse paterne et incausate. Sed tamen unus atque idem est auctor, et una causa cum Patre rerum existit: ipsaque praepositio Per non minus distinctionem personarum, quam idem esse inter se atque idem velle significat.

ἐντεταλόμενος, φησὶν· Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ ὄν, ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστίν. καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦ δὲ πνεύματος ὄντος ἐν τῷ λόγῳ, δηλὸν ἂν εἴη, ὡς καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἦν διὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν, οὐ ἡ ἀρχή· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, φησὶν· Πατὴρ μὲν ἄναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ αἰεὶ πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ, καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν

---

cupiens," scribit: „Neque enim extra Verbum Spiritus est, sed in Verbo existens, in Deo per ipsum est.“ Et paucis interiectis: „Spiritus vero cum sit in Verbo, manifestum fuerit in Deo fuisse per Verbum Spiritum.“

Gregorius Nyssenus oratione prima antirrhetica adversus Eunomium, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereri,“ dicit: „Pater quidem principii expers et ingenitus et semper Pater concipitur; ex ipso autem unigenitus Filius, sine ulla interruptione et divulsione, una cum Patre intelligitur, cum ipso vero et per ipsum, antequam nescio quod inane et quiddam non subsistens, tanquam medium interveniret, statim etiam et coniunctim Spiritus Sanctus concipitur, non posterior Filio secundum suam subsistentiam, quasi pos-

---

“*Ἄ δὲ φησιν, ὡς ἔργον θείας θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ κτίσμα φραμὲν τὸ πνεῦμα, διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως παριστάνειν, οὐκ οἶδ' εἰ τινα ἄλλῃ πλὴν τούτου συνδόξειεν· εἰ γὰρ διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν δηλοῦν τῆς θε-*

Quae vero ait, nimirum opus divinae voluntatis, ob eamque caussam et creaturam Spiritum Sanctum nos fateri, propterea quod praepositio Per eandem voluntatem significet; nescio an ulli praeter hunc probari queant. Si enim ex eo quod

καὶ οἱ λύχνοι, φησὶν· Τὸ γὰρ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς οὐσιωδῶς δι' υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον.

Ὁ Θεὸς Ταράσιος ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἁγίας πόλεως ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Πολλαῖς καὶ μεγάλαις προνοίαις κύριος ὁ Θεὸς τοὺς τῶν ἀνθρώπων βίους διενθύνων τε καὶ διεξάγων, μετὰ πολλὰ ἑτέρα φησὶν· Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν εἶναι γνωριζόμενον.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἰσως θαυμάσεις πῶς

illud parva lampas, et lucernae," tradit: „Spiritus enim Sanctus quemadmodum natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genitum, modo qui exprimi verbis non potest, procedens."

Divus Tarasius ad praesules et sacerdotes Antiochiae, Alexandriae et sanctae civitatis epistola, quae incipit: „Multa et magna providentia Dominus Deus hominum vitas regens et protrahens," post multa alia subdit: „Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre per Filium procedit, et Deus esse cognoscitur."

Magnus Athanasius ad Serapionem de Spiritu Sancto epistola, cuius principium: „Fortasse admiraberis, quomodo prae-

καὶ ὁ πατὴρ πατρικῶς τε καὶ ἀναιτίως· ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶν αἰτίος, καὶ μία μετὰ τοῦ πατρὸς αἰτία τῶν ὄντων, καὶ τὸ ταυτὸν αὐτοῦ καὶ ὁμόβουλον, οὐδὲν δὲ ἥττον καὶ τὴν τῶν προσώπων διάκρισιν ἢ διὰ παριστάνει.

nia caussate et filialiter habet, quaecunque Pater ipse paterne et incaussate. Sed tamen unus atque idem est auctor, et una caussa cum Patre rerum existit: ipsaque praepositio Per non minus distinctionem personarum, quam idem esse inter se atque idem velle significat.

ἐντεταλμένος, γησὶν· Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ ὢν, ἐν τῷ θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστίν. καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦ δὲ πνεύματος ὄντος ἐν τῷ λόγῳ, δῆλον ἂν εἴη, ὡς καὶ ἐν τῷ θεῷ ἦν διὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα.

Ὁ Νέσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐδέλιν εὐεργετεῖν, γησὶν· Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ αἰὶ πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ, καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται· οἷχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν

cupiens," scribit: „Neque enim extra Verbum Spiritus est, sed in Verbo existens, in Deo per ipsum est.“ Et paucis interiectis: „Spiritus vero cum sit in Verbo, manifestum fuerit in Deo fuisse per Verbum Spiritum.“

Gregorius Nyssenus oratione prima antirrhetica adversus Eunomium, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereri,“ dicit: „Pater quidem principii expers et ingenitus et semper Pater concipitur; ex ipso autem unigenitus Filius, sine ulla interruptione et divulsione, una cum Patre intelligitur, cum ipso vero et per ipsum, antequam nescio quod inane et quiddam non subsistens, tanquam medium interveniret, statim etiam et coniunctim Spiritus Sanctus concipitur, non posterior Filio secundum suam subsistentiam, quasi pos-

Ἡ δὲ γησῶν, ὡς ἔργον θείας θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ κτίσμα φαιμέν τὸ πνεῦμα, διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως παριστάνειν, οὐκ οἶδ' εἴ τιτι ἄλλη πλην τούτου συνδόξειεν· εἰ γὰρ διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν δηλοῦν τῆς θε-

Quae vero ait, nimirum opus divinae voluntatis, ob eamque causam et creaturam Spiritum Sanctum nos fateri, propterea quod praepositio Per eandem voluntatem significet; nescio an ulli praeter hunc probari queant. Si enim ex eo quod

μετὰ τὸν υἱόν· ὥστε ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ πνεύματος νοηθῆναι· ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς· διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἐκλάμψαν· οὔτε διαστήματι οὔτε φύσεως ἑτερότητι τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμεται.

ΑΙ ΠΑΡΟΤΣΑΙ ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΣΥΝΕΛΕΓΗΣΑΝ ΕΙΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ ΙΣΟΔΥΝΑΜΟΥ ΤΗΣ ΔΙΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚ.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ σὺντῳσί πως ἐπιγραφομένῳ περὶ τοῦ παναγίου πνεύματος κεφαλαιώδει λόγῳ πέμπτῳ πρὸς τὸν μακάριον Ἀμφιλόχιον, οὗ ἡ ἀρχή· Τὰ μὲν δι' ἐκείνων τοιαῦτα, ἡμεῖς δὲ δεῖξομεν ὃ προσθέμεθα, γησὶν· Ἢδη καὶ πρὸς τὰ ὑπ' ἀλλήλων σημαινόμενα πολλάκις ἀντιμεθίστανται ἢ διὰ καὶ

---

sit aliquando unigenitus Filius intelligi absque Spiritu Sancto, qui et ipse ex universorum Deo sui subsistentiae originem habet, a quo etiam Unigenitum illud lumen est de vero lumine resplendens: neque diversitate durationis neque natura a Patre vel Unigenito separatur.

HAEC SCRIPTO TRADITA TESTIMONIA COLLECTA SUNT AD CONFIRMANDAS PRAEPOSITIONUM PER ET EX VIRES AEQUALES.

Magnus Basilius in compendiosa oratione de Spiritu Sancto quinta ad beatum Amphiloichium, quae incipit: „Ad hunc quidem modum se habent, quae ab istis adferuntur: nos vero demonstrabimus, quod proposuimus,“ scribit: „Verumenimvero ea quae ab his significantur, saepenumero invertuntur, quoties

---

λήσεως, κτίσμα κατ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα συνάγεται, πῶς οὐχὶ θεῖα φύσις ἔσται μᾶλλον καὶ δοξασθήσεται ὑπ' ἡμῶν, διὰ τὴν διὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν παριστάνειν. καίτοι τῆς

---

praepositio Per eandem voluntatem significet, ex eius sententia, creatura esse Spiritus colligitur; quo tandem modo non divina potius erit natura, et a nobis venerandus atque colendus. ex eo quod praepositio Per etiam eandem substantiam denotet.

ἡ ἐκ, ὅταν ἑτέρα τὴν τῆς ἑτέρας σημασίαν ἀντιλαμβάνη. οἶον ἐκτεσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶν ὁ Ἀδάμ, ἴσον λέγων τῷ, ἐκ τοῦ Θεοῦ. καὶ ἐτέρωθι· ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ προστάγματος τοῦ κυρίου. καὶ πάλιν· οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἐστίν· ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰπεῖν, διὰ τοῦ Θεοῦ εἶρηκεν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν φησὶν· Οἶδε τοῖς σφῶν αὐτῶν συναθλούντων δόγμασι, καὶ πειρασθῶν ἀναπειθεῖν, ὡς ἀμείνων μὲν ἢ κατ' υἱὸν ζωοποιὸς ὁ πατήρ, μείων δὲ ἢ καταντὸν, καίτοι ζῶν κατὰ φύσιν ὑπάρχων ὁ υἱός, ἀλλ' ἔσονται μὲν οὐχ οἱοί τε τοῦτο δρᾶν. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐἴτα τιμᾶν οἶονται τὸν πατέρα, τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν πεφηνότα υἱὸν ταῖς εἰς τὸ μείον καταλυποῦντες ψήφοις, καίτοι λέγοντα σαφῶς, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ πι-

altera (Ex) alterius (Per) recipit significationem; veluti, Possedi hominem per Deum, inquit Adam (Genes. IV, 1): idem dicens, quasi dixisset ex Deo. Et alibi, Quae praecepit Moyses Israeli per mandatum Domini. Et rursus, Nonne per Deum horum manifestatio est? Pro eo quod erat ex Deo, per Deum dixit.

Sanctus Cyrillus libro quinto ad Hermiam: „Hi autem sua dogmata adiuvent et attentent suadere, excellentiori quodam modo quam non est Filius, Patrem vivificum esse, minoremque esse Filium quam Pater sit, licet vita natura sua Filius sit, sed scio quod non possunt hoc facere.“ Et post pauca: „Postmodum honorare putant Patrem, dum Filium ex eo secundum naturam natum suis calculis, ut minor sit, offendunt, quamvis manifeste dicat: Qui credit in me, non credit in me, sed in

χρήσεως, ἣν προήνεγκε τοῦ μεγάλου Μαξίμου, τὴν ταυτότητα μᾶλλον τῆς οὐσίας δηλοῦν διδασκούσης· ἵνα γάρ φησι τὸ συναρπές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι· καίτοι καὶ εἰ τὸ

Et quidem sententia illa, quam protulit magni Maximi, eandem potius substantiam significare nos docet; ut enim inquit conjunctionem substantiae atque immutabilitatem exprimant. Verum

τὸ δι' υἱοῦ λεγόμενον ἐφ' υἱοῦ, καταφέρειν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν τῆς πρὸς τὸν πατέρα ἰσότητός τε καὶ φυσικῆς ὁμοιότητος, ὡς ὑπουργὸν εἶναι μᾶλλον ἢ δημιουργόν, διασκεπτέσθωσαν οἱ παράφρονες, καὶ εἰς μέσον ἡμῶν ἡκόντων ἀπολογησόμενοι, τί ποτε ἄρα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐννοήσομεν; τίνα δὲ εἶναι καὶ αὐτὸν ὑποληψόμεθα, ὅταν φαίνεται δεχόμενος τὸ δι' οὐ παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ; πιστὸς γάρ φησιν ὁ Θεὸς, δι' οὐ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ, Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ. καὶ πάλιν πρὸς τινὰς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλει· Ὡστε οὐκέτι εἰ δοῦλος ἀλλ' υἱός, εἰ δὲ υἱὸς καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. ταῦτα δὴ σύμπαντα τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἔχει πρόσωπον, καὶ οὐ δῆπου πρὸς τοῦτο μανίας ἐλάσειέ τις, εἰ μὴ τύχη τοῖς προειρημένοις τὰ ἴσα φρονῶν, ὡς τὸ τῆς ὑπουργίας ὄνομά τε καὶ πρᾶγμα, καὶ αὐτῆς κατηγορεῖσθαι τῆς τοῦ πα-

---

est, per Filium dictum de Filio, a naturali Patris aequalitate decidere et naturali similitudine, et tum potius administrum esse quam opificem, vesani hi considerent inter sese, accedantque in medio nostri responsuri, quid de ipso Patre cogitabimus, quem eum esse deprehendemus? cum particulam Per in scripturis divinis de se ipso dici non recuset? Fidelis enim, inquit, Deus, per quem vocati estis in communionem filii eius. Et, Paulus apostolus servus Dei per voluntatem Dei. Et rursus Paulus ad alios scribens: Itaque non est servus sed filius, et si filius, et haeres per Deum. Haec omnia ad personam Dei et Patris referuntur, et nemo adeo insanit, ut non cum iam antea dictis consentiat, ut ministerii nomen et rem ipsi Patris

---

οὐδὲν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ συντελεῖ, οὐκ εἰς τὸ βελτίον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐχ ὀρισμένως, καὶ διὰ τοῦτο ὡς θελησὶς ἔχει· δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ θελεῖν καὶ θελεῖν. ὅθεν καὶ τὰ τοῦ Λαμασκηνοῦ σώζεται, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης

---

quibus finem assequi potest, cuiusmodi sunt res creatae, non determinate, proptereaque tanquam voluntas se habet; potest enim ea et velle et nolle. Unde et loca Damasceni servantur,

τὸς δόξης εὐλόγως εἰπεῖν, ἐπεὶπερ ἡνέχθη καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ δι' οὐ. ἀδιαφορεῖ γὰρ ἔσθ' ὅτε περὶ γὰρ λέξεις ἢ θεία γραφή, μηδὲν ἀδικοῦσα τὸ ὑποκείμενον, καταχρηστικώτερον δέ πως ἐπιφέρουσα τοῖς σημαινόμενοις τὰ τε ῥήματα, καὶ τὰ δι' ὧν ἂν οἴηται καταδηλοῦσθαι καλῶς.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Παλλάδιον φησὶν· Τρεπτόν δὲ οὐτι πού τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεόμενον πνεῦμα.

Ὁ Δαμασκηνὸς ψάλλων νῦν μὲν λέγει· Θεὸν ἐγέννησας, μήτερ ἀγνή, σεσαρκωμένον ἐκ σοῦ θεοπρεπῶς πανύμνητε. νῦν δὲ· Διὰ σοῦ μήτερ παρθένη φῶς ἀνέτειλε πάσῃ τῇ οἰκουμένη φαιδρὸν. καὶ πάλιν· Ἐκ σοῦ ἡμφιάσατο τὸ φῶς μου.

gloriae cum ratione accomodet, quum etiam de eo particula Per prolata est. Indifferenter enim plerumque dictionibus abusionis modo scriptura ita utitur, ut probe res grandes, quantum possibile homini est, significet."

Idem ad Palladium librō primo scribit: „Mutabilis vero nullo modo Spiritus est: quodsi mutationi obnoxius est, ad ipsam divinam naturam vituperatio recurret, si est Dei et Patris, praeterea et Filii, essentialiter ex ambobus, ex Patre scilicet per Filium effusus Spiritus."

Damascenus concinens nunc quidem dicit: „Deum peperisti, mater immaculata, qui divino quodam modo carnem ex te assumpsit, omni praeconio digna;" nunc vero: „Per te, mater et virgo, lumen toti terrarum orbi illuxit," et rursus: „Ex te induit massam meam."

αἰτίας, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν λόγος οὐδὲν φησὶν ἀναγκαῖον. οὕτως ἄρα δοκῶν τι λέγειν, καθ' ἑαυτοῦ συμπεραίνει.

et nos extra omnem culpam sumus, ipsaque ratio contra nos allata nulla nos premit necessitate. Sic igitur cum aliquid dicere videatur, contra se concludit.

τὸ δι' υἱοῦ λεγόμενον ἐφ' υἱοῦ, καταφέρειν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν τῆς πρὸς τὸν πατέρα ἰσότητός τε καὶ φυσικῆς ὁμοιότητος, ὡς ὑπονοεῖται εἶναι μᾶλλον ἢ δημιουργόν, διασχεπτέσθωσαν οἱ παρὰφρονες, καὶ εἰς μέσον ἡμῶν ἡκόντων ἀπολογησόμενοι, τί ποτε ἄρα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐννοήσομεν; τίνα δὲ εἶναι καὶ αἰτὸν ὑποληψόμεθα, ὅταν φαίνεται δεχόμενος τὸ δι' οἱ παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ; πιστὸς γάρ φησιν ὁ θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ, Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ. καὶ πάλιν πρὸς τινὰς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλει· Ὡστε οὐκέτι εἰ δούλος ἀλλ' υἱός, εἰ δὲ υἱὸς καὶ κληρονόμος διὰ θεοῦ. ταῦτα δὴ σύμπαντα τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἔχει πρόσωπον, καὶ οὐ δίπνου πρὸς τοῦτο μανίας ἐλάσειέ τις, εἰ μὴ τύχη τοῖς προειρημένοις τὰ ἴσα φρονῶν, ὡς τὸ τῆς ὑπουργίας ὄνομά τε καὶ πρᾶγμα, καὶ αὐτῆς κατηγορεῖσθαι τῆς τοῦ πα-

est, per Filium dictum de Filio, a naturali Patris aequalitate decidere et naturali similitudine, et tum potius administrum esse quam opificem, vesani hi considerent inter sese, accedantque in medio nostri responsuri, quid de ipso Patre cogitabimus, quem eum esse deprehendimus? cum particulam Per in scripturis divinis de se ipso dici non recuset? Fidelis enim, inquit, Deus, per quem vocati estis in communionem filii eius. Et, Paulus apostolus servus Dei per voluntatem Dei. Et rursus

Paulus ad alios scribens: Itaque non est servus sed filius, et si filius, et haeres per Deum. Haec omnia ad personam Dei et Patris referuntur, et nemo adeo insanit, ut non cum iam antea dictis consentiat, ut ministerii nomen et rem ipsi Patris

οὐδὲν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ θεοῦ συντάλλει, οὐκ εἰς τὸ βέλτιον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐκ ὀφεισμένως, καὶ διὰ τοῦτο ὡς θελήσεις ἔχει· δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ ἵσταναι καὶ ὁδὸν καὶ τὰ τοῦ Διαμασκηνοῦ ποιεῖται, καὶ ἡμεῖς

quibus
de

τὸς δόξης εὐλόγως εἰπεῖν, ἐπεὶπερ ἡνέχθη καὶ ἐπ' αὐτοῦ το
 δι' οὐ. ἀδιαφορεῖ γὰρ ἔσθ' ὅτε περὶ γὰρ λέξεις ἢ θεία γραφή.
 μηδὲν ἀδικοῦσα τὸ ὑποκείμενον, καταχρηστικώτερον δὲ καὶ
 ἐπιφέρουσα τοῖς σημαινόμενοις τὰ τε ῥήματα, καὶ τὰ δι' ὧν
 ἀν οἴηται καταδηλοῦσθαι καλῶς.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Παλλάδιον γράμ
 Τρεπτόν δὲ οἶτι πον τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρεπόμε
 νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θεϊαν ἀναδραμεῖται γὰρ
 εἴπερ ἐστὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ τοῦ. τ
 οὔσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἡγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχέ
 πνεῦμα.

Ὁ Δαμασκηνὸς ψάλλον νῦν μὲν λέγει· Θεὸν ἐπεὶ τὸ
 μήτερ ἀγνή, σεσαρκωμένον ἐκ σοῦ θεοπρεπῶς παρθε
 νῦν δὲ· Διὰ σοῦ μήτερ παρθένε φῶς ἀνέτειλε πάσι, τῇ
 μὲν φαιδρόν. καὶ πάλιν. Ἐκ σοῦ ἡμφιάσατο τὸ γένος
 ὅτι τὸ γένος ἐκ σοῦ.

gloriae cum ratione accomodet, quum etiam de ea per
 Per prolata est. Indifferenter enim plerumque di
 sionis modo scriptura ita utitur, ut probe res ex
 tum possibile homini est, significet."

Idem ad Palladium libro primo scribit: *Nullus*
 nullo modo Spiritus est: quodsi mutationi
 ipsam divinam naturam vituperatio recurre
 Patris, praeterea et Filii, essentialiter ex
 scilicet per Filium effusus Spiritus."

Damascenus concinens nunc quidem dicit: *Deus*
 mater immaculata, qui divino quodam modo
 assumpsit, omni praeconio digna: *et*
 et virgo, lumen toti terrarum orbi illuxit
 induit massam meam."

isti ex Patre

as esse Spiritum
 expresse alicubi
 que si tu quoque
 nobiscum facit ista
 sequitur, Doctores non
 docent Filium immediate

ἀνώτερον Θεοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρεσβύτερον ἐστὶ τοῦ ἐξ οὗ ἐστίν; ἀλλ' οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς πρότερον, οὐδὲν γὰρ μέσον υἱοῦ καὶ πατρὸς.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρήτικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντα ἐθέλειν εὐεργετεῖν, γησὶν· Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ αἰὶ πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχές ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθύς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον

ritus Deo subsistit superior, nequaquam potest ex Deo esse. Quodsi ex Deo sit, antiquior esse Deo quomodo potest, ex quo est? Sed nec unigenito prior, cum inter Filium sit et Patrem nihil intermedium.“

Gregorius Nyssenus oratione prima Antirrhethica adversus Eunomium, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut qui de omnibus bene mereri,“ scribit: „Pater quidem sine principio, et ingenuitus, et semper Pater intelligitur; ex eo vero immediate et indivise unigenitus Filius una cum Patre intelligitur; per ipsum autem et cum ipso, antequam inanis et non subsistens in medio perceptio incidat, statim Spiritus

ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ διήκειν; καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; ἔτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό. τί δὲ ὁ ψάλλων,

sibi volunt, qui dicunt, Spiritum Sanctum ex Patre procedere. et in Filio permanere, et ex Patre in Filium pervenire? et ex Patre esse, et Verbi comitem? Amplius, qui communionem et amorem Patris et Filii Spiritum Sanctum appellant? Ad haec. qui dicunt singulas personas non minus se habere ad alteram. quam ad se ipsas? Quid vero ille, qui canit: Manus tuae

συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν υἱόν, ὥστε ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς· διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἐτερότητι τοῦ πατρὸς, ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμενται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τετάρτῳ (τρίτῳ) τῶν κατ' Εὐνομίου, οὐ ἡ ἀρχή· Καιρὸς δ' ἂν εἴη καὶ τὴν περὶ τοῦ γεννήματος ἐξετάσαι φυσιολογίαν, γησίην· Ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμολο-

sanctus iunctim concipitur, non post Filium existentia subsistens, quasi possit aliquando unigenitus Filius intelligi absque Spiritu, qui ex rerum omnium Deo et ipse suae essentiae causam habet, unde et unigenitum lumen oritur; per verum autem lumen elucescens Spiritus, neque distantia, neque naturae diversitate a Patre, vel ab unigenito Filio separatur.“

Idem libro quarto (III) adversus Eunomium, cuius principium: „Iam tempus est et generati naturam examinare,“ inquit:

αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με. ἄρα οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι δεικνύουσι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς;

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα παντάπασιν μὴ ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ μὴ ῥητῶς οὕτω μηδαμῇ προήνεγκας εἰρημένον τοῖς διδασκάλοις. εἰ οὖν καὶ αὐτὸς μεθ' ἡμῶν τὸ καὶ ἐμμέσως εἶναι ὁμολογεῖς, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δὲ τοῦτο φυλάττεις δεδιώς τὸ ἐπόμενον, ὁ παρὰ τῶν διδασκάλων ἐλεγχος ἐγγυς· τὸν τε υἱόν ἀμέσως

fecerunt me, et plasmaverunt me? Nonne omnes isti ex Patre esse Spiritum Sanctum immediate ostendunt?

BESSARIONIS. Neque nos omnino negamus esse Spiritum immediate a Patre, licet non certis verbis expresse alicubi dictum esse a Doctoribus protuleris. Itaque si tu quoque nobiscum fateris, esse etiam immediate; nobiscum facit ista ratio: sin autem id caves, timens quod sequitur, Doctores non longe absunt, qui te coarguant. Qui docent Filium immediate

γεῖται τοῦ υἱοῦ τὸ πρὸς τὸν πατέρα συναφές τε καὶ ἀμέριστον, ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διὰ μέσου τούτων παρενειρόμενον.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ὀγδόῳ (ἐβδόμῳ) τῶν πρὸς Εὐνόμιον λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή· Τὰ μὲν οὖν ἰσχυρὰ τοῦ Εὐνομίου τοιαῦτα, φησὶν· Οὐτε γὰρ ἡ ἄμεσος αὕτη συνάφεια ἐκβάλλει τὴν βούλησιν τοῦ πατρὸς, ὡς κατὰ τινὰ φύσεως ἀνάγκην ἀπροαιρέτως τὸν υἱὸν ἐσχηκός. καὶ μετὰ τινά· Ἄμεσός ἐστιν ἡ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα συνάφεια, καὶ οὐκ ἐξωθεῖται ἀπὸ τῆς ἀδιαστάτου συναφείας τὸ βούλημα τὸ τῇ ἀγαθῇ φύσει διὰ παντὸς ἐννέον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θεσαυρῶν, φησὶν· Γεννᾷ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ἀμεσιτεύτως.

„Cum apud nos in confesso sit Filii erga Patrem coniunctum et indivisum, ita ut inter eos nullum medium interseratur.“

Idem octavo (VII) adversus Eunomium libro, cuius principium: „Valida igitur Eunomii haec sunt,“ inquit: „Neque enim immediata ista coniunctio voluntatem Patris excludit, quasi iste naturae quadam necessitate, et involuntarie Filium habeat.“ Et nonnullis annexis: „Immediata est Filii erga Patrem coniunctio, nec repellitur ab indivisibili cohaesione voluntas quae bonae naturae semper inest.“

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus libri primi Thesaurorum, ait: „Generat Pater Filium nullo interposito medio.“

ἐκ τοῦ πατρὸς διδασκόντων καὶ μέσον τούτων εἶναι οὐδὲν, τό τε Πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, καὶ μεσιτείαν υἱοῦ μεταξὺ πατρὸς τε καὶ Πνεύματος τιθεμένων. γίνεται δὲ σοι ἡ ἀπάτη ἐνταῦθα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν, ὅπως ἀμέσως ἂν εἶη τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπως δὲ καὶ ἐμμέσως. εἰ μὲν

a Patre esse, et inter hos nihil esse medium, et Spiritum Sanctum per Filium; quique medium ponunt Filium inter Patrem et Spiritum Sanctum. Hic autem deciperis, propterea quod nequeas distinguere, quonam modo sit Spiritus immediate a Patre, quo etiam pacto mediate. Si enim vel duabus diver-

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν, ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην φησὶν· Ἀμέσως καὶ προσεχῶς ἐστὶν ὁ υἱὸς ἐν τῷ θεῷ καὶ πατρί.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, φησὶν· Συνεῖναι δὲ τῷ υἱῷ τὸν πατέρα νοοῦμεν, διὰ τὸ ὑπαράλλακτον τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἄκρως προσεχές τε καὶ ἄμεσον αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς προελθόν. καὶ μετ' ὀλίγα· Λύγος μὲν γὰρ καὶ σοφία ὁ υἱός, διὰ τὸ ἐκ νοῦ καὶ ἐν νῷ προσεχῶς καὶ ἀδιαστάτως, καὶ τὴν εἰς ἄλλα τῶν σημαινομένων, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀντεμβολήν.

Idem in dictum: „Hic erat in principio apud Deum“ (Io. I, 2), in expositione Evangelii secundum Ioannem, ait: „Immediate et contigue est Filius in Deo et Patre.“

Idem in illud dictum: „Omnia per ipsum facta sunt (Io. I, 3), dicit: „Una cum Patre Filium intelligimus propter essentiae immutabilitatem, et excellentissimo modo continuitatem, et im-mediationem ipsius cum illo, ex quo naturaliter progreditur.“ Et paucis annexis: „Verbum enim et sapientia Filius est, quod ex mente et in mente continue et inseparabiliter, et propter reciprocam inter se ipsa eorum quae notantur, ut quidam diceret, immissionem.“

γὰρ ἡ δυσι καὶ διαφόροις προόδοις ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐλέγο-
μεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς ἀτελῶς,
τελειῶς δ' ἐξ υἱοῦ προῖέναι, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ
πατρὸς ἔχειν τὸ τελειον, ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ μόνου ἐτιθέμεθα
προῖέναι, μόνως ἂν ἐμμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς τότε προήει· νῦν
δὲ, εἴτις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολὴν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς

sis et differentibus productionibus, ex Patre et Filio esse Spi-
ritum Sanctum fateremur, tanquam si ex Patre quidem imper-
fecte, ex Filio autem perfecte proveniat, et ex Patre per ipsum
Filium perfectionem habeat; vel a solo Filio procedere pone-
remus; tunc a Patre solum mediate procederet. Nunc vero,
si quis ad unicam et eandem productionem, quae est ex am-

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ἐν τῷ εἰς τὸ μέγα Σάββατον λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχή· Τί τοῦτο σήμερον, φησὶν· Ἐν μέσῳ δύο ζῶων γνωσθεὶς Ἰησοῦς ὁ θεόπαις, ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Πνεύματος τῶν δύο ζῶων, ζωὴ ἐκ ζωῆς, φύσει ζωὴ γνωρίζομενος.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ἐπόμενοι τοίνυν τῇ τῶν ἱερῶν πίστει γραμμάτων, καὶ οἰονεὶ τὴν ἀτριβὴ τοῖς σοφοῖς ἀμαξητὸν διαστείχοντες, δύναμιν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτὸν εἶναι λέγομεν τὸν υἱὸν ἀμέσως τε ἅμα καὶ προσεχῶς.

Sanctus Epiphanius Oratione in magnum Sabbatum, cuius principium: „Quid hoc est?“ ait: „In medio duorum viventium agnitus Iesus Christus, in medio Patris et Filii duorum viventium, vita ex vita, natura vita cognitus.“

Sanctus Cyrillus libro sexto ad Hermiam dicit: „Sequentes igitur sacrarum scripturarum fidem, et a sapientibus admodum tritam et viam, ut ita dicam, vehicularem calcantes, robur Dei et Patris ipsum esse Filium dicimus, immediate simul et continue.“

ἐξ ἀμφοῖν ἀπίδοι προόδου, ἔτι δὲ καὶ τὸ τον πατέρα τὴν αἰτίαν καὶ πηγὴν τῆς θεότητος εἶναι, ὥς αὐτοῦ μὴ ὄντος, μηδὲ τὸν υἱὸν μήτε αἰτιῶν εἶναι, μήτε ὅλως εἶναι, ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εὐρήσει τὸ Πνεῦμα. καὶ πρὸς τοῦτο φέρειν, ἅπερ αὐτὸς εἰσάγεις ῥητά. εἰ δὲ θεωροίη τὴν τάξιν, ἣν πράγματι εἶναι ἐν τῇ τριάδι, οὐχ ἡμετέρᾳ μόνον ἐπινοίᾳ συνεστηκέναι, ἀνάγκη ὁμολογεῖν· τὸν υἱὸν ὄνεται μέσον, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς προῖόν, καὶ ἐαυτοῦ

bobus respiciat; praeterea et ad hoc, quod Pater sit caussa et fons Deitatis, tanquam ipso non existente, neque Filius caussa sit, neque omnino constet, immediate a Patre inveniet Spiritum. Et huc spectant, quae ipse adduxisti Sanctorum dicta. Si autem consideret ordinem, quem re ipsa esse in Trinitate, non tantum cogitatione nostra constare, opus est fateri; videbit Filium medium, et tertium a Patre Spiritum, et per Filium ex

Θεόδωρος ὁ τῆς 'Ραΐδοῦ πρεσβύτερος ἐν τῷ δογματικῷ λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἄτοπον οἶμαι καὶ καλῶς γε τοῦτο νενόμικα, μετὰ πολλὰ πάνυ φησὶν· Πνεῦμα, καθὰ φθάσας ἑρην, λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἅγιος ὁ Θεός, συντιθέμενα δὲ ἄμφω τὰ ὀνόματα, τῷ ἰδίῳ καλουμένῳ πνεῦμα ἅγιον ἀρμόζει, καθάπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἐπὶ κλήσις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ τῷ ἀμέσῳ ἐκ τοῦ αἰτίου.

Theodorus Rhaythenus presbyter in dogmatica sua oratione, quae incipit: „Absurdum existimo recteque illud reputo,“ quam plurimis antea expositis dicit: „Spiritus, ut iam antea dixi, Deus dicitur et sanctus Deus; quae dictiones simul compositae, illi qui proprie Spiritus Sanctus vocatur, congruent, quemadmodum Patris appellatio causae, et Filii appellatio illi, qui immediate a causa est.“

τὸν υἱὸν προεπινεύμενον ἔχον, ὥσπερ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα. ὅπερ αὐτὸς μὴ προσλογισάμενος, συμπεραίνει οὐκ ἀναγκαῖα.

Patre procedentem, et habentem Filium, qui ipso praeintelligatur, quemadmodum Filius habet Patrem. Quod sane cum ipse non computaris, res minime necessarias concludis.

λόγος ἐν μορφῇ τοῦ γεγε
 ἀνθρώπου γεννηθέντι διὰ
 ἰσως φαίη τις ἄν, τίς ἴ
 εἴπερ ἄμφω γεγύνασι διὰ
 φησὶν· Ἦν μὲν γὰρ ὁ
 γυναικὸς, ἐδίδου δὲ αὐτ.

Ὁ αὐτὸς ἅγιος Κι
 βασιλέα Θεοδοσίον προ
 ἀνθρώποις εὐκλείας τ
 λόγος ἐφανερώθη ἐν
 καὶ Θεοτόκου Παρ
 τινά· Τὸ δὲ οἶσι

eius qui eum gen
 per mulierem.“
 est differentia
 est?“ Et non
 in proprio
 illud morti :

Idem
 dosium pr
 est sup
 semetip
 param
 „At e

λ,

9)

:

ὡς πρὸς τὴν ἑκκλῆσιαν
ἐστὶν τὸ αἰσθητὸν
κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς
ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς
ἐκ τῆς ἑκκλῆσιαν.

Ὁ μὲν δὲ

ὡς ἡ οὐσία

κατὰ τὴν φύσιν

τοῦ ἑκκλῆσιαν

ἐκ τῆς οὐσίας

ἐκ τῆς ἑκκλῆσιαν

ἐκ τῆς οὐσίας

ἐκ τῆς ἑκκλῆσιαν

ἵππεῖν, ἐπεὶ περὶ ἡνέχθη καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ
ἐστὶν ὅτι περὶ γὰρ λέξεις ἢ θεία γραφή,
ὑποκείμενον, καταχρηστικώτερον δὲ πως
αἰνιόμενοις τὰ τε ῥήματα, καὶ τὰ δι' ὧν
ῥηθῆναι καλῶς.

ἢ πρῶτον τῶν πρὸς Παλλάδιον φησὶν·
τοῦ τοῦ πνευμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι
ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν,
οὐ καὶ πατρός, καὶ μήν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ
οἶν, ἡγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεόμενον

νὸς ψάλλον νῦν μὲν λέγει· Θεὸν ἐγέννησας,
τεσαρκωμένον ἐκ σοῦ θεοπρεπῶς πανύμνητε.
οὐ μήτερ παρθένε φῶς ἀνέτειλε πάσῃ τῇ οἰκου-
καὶ πάλιν. Ἐκ σοῦ ἡμφριάσατο τὸ φύραμά μου.

—atione accomodet, quum etiam de eo particula
est. Indifferenter enim plerumque dictionibus abu-
scriptura ita utitur, ut probe res grandes, quan-
to homini est, significet."

Id Palladium libro primo scribit: „Mutabilis vero
Spiritus est: quodsi mutationi obnoxius est, ad
nam naturam vituperatio recurret, si est Dei et
meterea et Filii, essentialiter ex ambobus, ex Patre
et Filium effusus Spiritus."

ascenus concinens nunc quidem dicit: „Deum peperisti,
maculata, qui divino quodam modo carnem ex te
et, omni praeconio digna;" nunc vero: „Per te, mater
lumen toti terrarum orbi illuxit," et rursus: „Ex te
massam meam."

καὶ ὁ καθ' ἡμῶν λόγος οὐδὲν φησὶν ἀναγκαῖον. οὕτως
οκῶν τι λέγειν, καθ' ἑαυτοῦ συμπεραίνει.

is extra omnem culpam sumus, ipsaque ratio contra nos
a nulla nos premit necessitate. Sic igitur cum aliquid
re videatur, contra se concludit.

τὸ δι' υἱοῦ λεγόμενον ἐφ' υἱοῦ, καταφέρειν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν τῆς πρὸς τὸν πατέρα ἰσότητός τε καὶ φυσικῆς ὁμοιότητος, ὡς ὑπουργὸν εἶναι μᾶλλον ἢ δημιουργόν, διασκεπτέσθωσαν οἱ παράφρονες, καὶ εἰς μέσον ἡμῶν ἡκόντων ἀπολογησόμενοι, τί ποτε ἄρα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐννοήσομεν; τίνα δὲ εἶναι καὶ αὐτὸν ὑποληψόμεθα, ὅταν φαίνεται δεχόμενος τὸ δι' οὐ παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ; πιστὸς γάρ φησιν ὁ Θεός, δι' οὐ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ, Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ. καὶ πάλιν πρὸς τινὰς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλει· Ὡστε οὐκέτι εἰ δούλος ἀλλ' υἱός, εἰ δὲ υἱὸς καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. ταῦτα δὴ σύμπαντα τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἔχει πρόσωπον, καὶ οὐ δῆπου πρὸς τοῦτο μανίας ἐλάσειέ τις, εἰ μὴ τύχη τοῖς προειρημένοις τὰ ἴσα φρονῶν, ὡς τὸ τῆς ὑπουργίας ὄνομά τε καὶ πρᾶγμα, καὶ αὐτῆς κατηγορεῖσθαι τῆς τοῦ πα-

est, per Filium dictum de Filio, a naturali Patris aequalitate decidere et naturali similitudine, et tum potius administrum esse quam opificem, vesani hi considerent inter sese, accedantque in medio nostri responsuri, quid de ipso Patre cogitabimus quem eum esse deprehendemus? cum particulam Per in scripturis divinis de se ipso dici non recuset? Fidelis enim, inquit Deus, per quem vocati estis in communionem filii eius. Et Paulus apostolus servus Dei per voluntatem Dei. Et rursus Paulus ad alios scribens: Itaque non est servus sed filius, et si filius, et haeres per Deum. Haec omnia ad personam Dei et Patris referuntur, et nemo adeo insanit, ut non cum iam antea dictis consentiat, ut ministerii nomen et rem ipsi Patr-

οἶδεν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ συντελεῖ, οὐκ τὸ βέλτιον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐχ ὠρισμένως, καὶ διὰ τὸ οὕτως θελῶντας ἔχει· δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ θέλειν καὶ θέλει· οἶδεν καὶ τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ σώζεται, καὶ ἡμεῖς ἔξω πα-

quibus finem assequi potest, cuiusmodi sunt res creatae. nate, proptereaque tanquam voluntas se habet; potest et velle et nolle. Unde et loca Damasceni servan-

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

etiam

r
e
m
Si
m
m
lo
e-
os
i-
-
s
s
p
e
e

to
am
et ipse
ad unam
Quid autem

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Β'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσεσι ταῖς δηλούσαις, διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι, προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν χρήσεων τῶν δηλουσῶν, διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. εἰ μὴ γὰρ ἦν τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, διὰ τί μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως εἶναι ἐρρέθη ἐκ τοῦ πατρὸς;

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐν ποίουν τοῖς περὶ Θεοῦ τῶν ὅλων λόγοις,

---

INSCRIPTIO SECUNDA.

Cum sint nonnulli, qui scripto mandatis testimoniis, quibus per Filium esse Spiritum ex Patre astruitur, contradicunt, haec quoque dicta ac testimonia collecta sunt, quae continenter et immediate Filium ex Patre esse commonstrant, ad corroboranda dicta quae probant, per Filium esse Spiritum. Namque si Spiritus non esset per Filium, quare non et ipse immediate esse ex Patre dictus est?

Magnus Basilius in secundo contra Eunomium, qui incipit: „Cum igitur in ea oratione, quam de Deo omnium habuit,“

ΠΑΛΑΜΑΣ. Καὶ μὴν ἐρρέθη καὶ τὸ Θεῖον πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως, καὶ ἀνήρηται σου παντάπασιν ἡ τῆς δυσσεβείας πρό-

---

PALAMAE. Atqui dictus est etiam Spiritus Sanctus esse immediate a Patre, et sublata est tibi omnibus modis impie-

φησὶν· Ἀρχὴ μὲν οὖν πατρὸς οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ, μέσον δὲ τούτων οὐδέν. πῶς οὖν οὐκ ἦν τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁ μηδὲν ἔχων προεπιννούμενον ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τὸν ἐξ οὗ ἔχει τὸ εἶναι· οὐ διαστήματι ὑπερέχοντα, ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προτεταγμένον. εἰ τοίνυν ἀίδιος ἡ τοῦ υἱοῦ κοινωνία πρὸς τὸν θεὸν καὶ πατέρα ἀναπέφονται, τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ δι' οὐδενὸς κενοῦ πρὸς τὸν πατέρα χωρούσης, ἀλλ' ἀδιαστάτως τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν συναπτούσης, ὁ μηδενὶ μέσῳ διοριζόμενος, τίνα ἔτι παρείσδυσιν καταλείπει τῇ πονηρᾷ αὐτῶν βλασφημίᾳ;

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή· Ὅσον ἡνίασεν ἡμᾶς πρότερον ἀήμη λυπηρὰ, φησὶν· Εἰ γὰρ

scribit: „Patris igitur origo nulla, origo vero Filii Pater; inter hos autem nihil. Quomodo igitur non erat a principio is, ante quem nihil intelligitur, nisi Pater a quo et esse habet, non per intervallum superiore, sed pro caussa praeordinato. Si ergo aeterna coniunctio Filii cum Patre et Deo ostenditur: cum nostra cogitatio a filio haud per ullum vacuum ad patrem tendat, sed absque intervallo Patri Filium coniungat, qui nullo medio separatur, quem aditum relinquit perniciosae blasphemiae eorum?“

Idem epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor aures nostras circumsonans,“ ait: „Quod si Spi-

ρασίς τε καὶ παράστασις. Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, δεύτερον ἐν τοῖς ἔπεσιν εἶναι φησὶν ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης σὺν πολλοῖς ἑτέροις πρὸς ἓν πρόσωπον τὸ πατρικὸν ὡσαύτως ἔχειν ἑκάτερον φησὶν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. τί δὲ οἱ λέγοντες

tatis occasio atque persuasio. Etenim Gregorius cognomento Theologus, in carminibus secundum ait esse Spiritum Sanctum a Patre, sicut et Filium. Gregorius autem Nyssenus, et ipse cum multis aliis asserit, utrumque similiter se habere ad unam personam Patris, praeterquam in modo existendi. Quid autem

ἀνώτερον Θεοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρεσβύτερον ἐστὶ τοῦ ἐξ οὗ ἐστίν; ἀλλ' οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς πρότερον, οὐδὲν γὰρ μέσον υἱοῦ καὶ πατρὸς.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, ἡσὶν· Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ αἰὶ πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχές ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθύς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον

ritus Deo subsistit superior, nequaquam potest ex Deo esse. Quodsi ex Deo sit, antiquior esse Deo quomodo potest, ex quo est? Sed nec unigenito prior, cum inter Filium sit et Patrem nihil intermedium.“

Gregorius Nyssenus oratione prima Antirrhethica adversus Eunomium, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut qui de omnibus bene mereri,“ scribit: „Pater quidem sine principio, et inginitus, et semper Pater intelligitur; ex eo vero immediate et indivise unigenitus Filius una cum Patre intelligitur; per ipsum autem et cum ipso, antequam inanis et non subsistens in medio perceptio incidat, statim Spiritus

ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ νῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ νῷ διήκειν; καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; ἔτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐκ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό. τί δὲ ὁ ψάλλων,

sibi volunt, qui dicunt, Spiritum Sanctum ex Patre procedere, et in Filio permanere, et ex Patre in Filium pervenire? et ex Patre esse, et Verbi comitem? Amplius, qui communionem et amorem Patris et Filii Spiritum Sanctum appellant? Ad haec, qui dicunt singulas personas non minus se habere ad alteram, quam ad se ipsas? Quid vero ille, qui canit: Manus tuae

συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν υἱὸν, ὥστε ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς· διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἐκλάμπαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἐτερότητι τοῦ πατρὸς, ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμενται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τετάρτῳ (τρίτῳ) τῶν κατ' Εὐνομίου, οὐ ἡ ἀρχή· Καιρὸς δ' ἂν εἴη καὶ τὴν περὶ τοῦ γεννήματος ἐξετάσαι φυσιολογίαν, γρησίν· Ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμολο-

---

sanctus iunctim concipitur, non post Filium existentia subsistens, quasi possit aliquando unigenitus Filius intelligi absque Spiritu, qui ex rerum omnium Deo et ipse suae essentiae causam habet, unde et unigenitum lumen oritur; per verum autem lumen elucescens Spiritus, neque distantia, neque naturae diversitate a Patre, vel ab unigenito Filio separatur.“

Idem libro quarto (III) adversus Eunomium, cuius principium: „Iam tempus est et generati naturam examinare,“ inquit:

αἱ χεῖρες σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με. ἄρα οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι δεικνύουσι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς;

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα παντάπασιν μὴ ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ μὴ ῥητῶς οὕτω μηδαμῇ προήνεγκας εἰρημένον τοῖς διδασκάλοις. εἰ οὖν καὶ αὐτὸς μεθ' ἡμῶν τὸ καὶ ἐμμέσως εἶναι ὁμολογεῖς, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δὲ τοῦτο φυλάττεις δεδιώς τὸ ἐπόμενον, ὁ παρὰ τῶν διδασκάλων ἐλεγχος ἐγγύς· τὸν τε υἱὸν ἀμέσως

---

fecerunt me, et plasmaverunt me? Nonne omnes isti ex Patre esse Spiritum Sanctum immediate ostendunt?

BESSARIONIS. Neque nos omnino negamus esse Spiritum immediate a Patre, licet non certis verbis expresse alicubi dictum esse a Doctoribus protuleris. Itaque si tu quoque nobiscum fateris, esse etiam immediate; nobiscum facit ista ratio: sin autem id caves, timens quod sequitur, Doctores non longe absunt, qui te coarguant. Qui docent Filium immediate

ῥῆται τοῖς τοῖς τοῖς πρὸς τὴν πατέρα συναφές τε καὶ ἀμέριστον, ὡς μηδὲν εἶναι τοῦ δια μέσου τοῦτων παρεμβόμενον.

Ὁ αἰτίας ἐν τῷ ὁδῷ (ἐξδύμῳ) τῶν πρὸς Εὐνομίον λόγῳ, ὅτι ἡ αἰτία. Τα μεν οὖν ἰσχυρὰ τοῦ Εὐνομίου τοι-εῖται, γίνονται. Ὅτιτε γὰρ ἡ ἀμεσὸς αὕτη συνάφεια ἐκβάλλει τὴν βολύσιν τοῦ πατρὸς, ὡς κατὰ τινὰ φύσεως ἀνάγκην ἀποσπαιρῶν τοῦ υἱοῦ ἐσχιστός. καὶ μετὰ τινὰ. Ἀμεσὸς ἐστὶν ἡ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα συνάφεια, καὶ οὐκ ἐξω-θῆται ἀπὸ τῆς ἀδιαστατοῦ συναφείας τὸ βούλημα τὸ τῇ ἀγαθῇ γίνονται δια παντός ἐνταυροχόν.

Ὁ ἅγιος Κυρίλλος ἐν ἐπὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θεμελιῶν, γίνονται. Γεννᾷ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ἀμεσιτεύτως.

„Cum apud nos in confesso sit Filii erga Patrem coniunctum et indivisum. ita ut inter eos nullum medium interseratur.“

Idem octavo (VII) adversus Eunomium libro, cuius principium: „Valida igitur Eunomii haec sunt,“ inquit: „Neque enim immediata ista coniunctio voluntatem Patris excludit, quasi iste naturae quadam necessitate, et involuntarie Filium habeat.“ Et nonnullis annexis: „Immediata est Filii erga Patrem coniunctio, nec repellitur ab indivisibili cohaesione voluntas quae bonae naturae semper inest.“

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus libri primi Thesaurorum, ait: „Generat Pater Filium nullo interposito medio.“

ἐκ τοῦ πατρὸς διδασκόντων καὶ μέσον τούτων εἶναι οὐδὲν, τό τε Πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, καὶ μεσιτείαν υἱοῦ μεταξὺ πατρὸς τε καὶ Πνεύματος τιθεμένων. γίνεται δὲ σοι ἡ ἀπάτη ἐνταῦθα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν, ὅπως ἀμέσως ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπως δὲ καὶ ἐμμέσως. εἰ μὲν

a Patre esse, et inter hos nihil esse medium, et Spiritum Sanctum per Filium; quique medium ponunt Filium inter Patrem et Spiritum Sanctum. Hic autem deciperis, propterea quod nequeas distinguere, quonam modo sit Spiritus immediate a Patre, quo etiam pacto mediate. Si enim vel duabus diver-

Ὁ αὐτός εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν, ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην φησὶν· Ἀμέσως καὶ προσεχῶς ἐστὶν ὁ υἱὸς ἐν τῷ θεῷ καὶ πατρί.

Ὁ αὐτός εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, φησὶν· Συνεῖναι δὲ τῷ νιῷ τὸν πατέρα νοοῦμεν, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἄκρως προσεχές τε καὶ ἄμεσον αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς προελθόν. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀγὼς μὲν γὰρ καὶ σοφία ὁ υἱὸς, διὰ τὸ ἐκ νοῦ καὶ ἐν νῷ προσεχῶς καὶ ἀδιαστάτως, καὶ τὴν εἰς ἄλλα τῶν σημαιομένων, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀντεμβολήν.

Idem in dictum: „Hic erat in principio apud Deum“ (Io. I, 2), in expositione Evangelii secundum Ioannem, ait: „Immediate et contigue est Filius in Deo et Patre.“

Idem in illud dictum: „Omnia per ipsum facta sunt (Io. I, 3), dicit: „Una cum Patre Filium intelligimus propter essentiae immutabilitatem, et excellentissimo modo continuitatem, et im-mediationem ipsius cum illo, ex quo naturaliter progreditur.“ Et paucis annexis: „Verbum enim et sapientia Filius est, quod ex mente et in mente continue et inseparabiliter, et propter reciprocam inter se ipsa eorum quae notantur, ut quidam diceret, immissionem.“

γὰρ ἡ δυοὶ καὶ διαφοροὶς προόδοις ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐλέγο-
μεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς ἀτελῶς,
τελειῶς δ' ἐξ υἱοῦ προῖέναι, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ
πατρὸς ἔχειν τὸ τέλειον, ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ μόνου ἐτιθέμεθα
προῖέναι, μόνως ἂν ἐμμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς τότε προήει· νῦν
δὲ, εἴτις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολὴν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς

sis et differentibus productionibus, ex Patre et Filio esse Spi-
ritum Sanctum fateremur, tanquam si ex Patre quidem imper-
fecte, ex Filio autem perfecte proveniat, et ex Patre per ipsum
Filiū perfectionem habeat; vel a solo Filio procedere pone-
remus; tunc a Patre solum mediate procederet. Nunc vero,
si quis ad unicam et eandem productionem, quae est ex am-

τὸ δι' υἱοῦ λεγόμενον ἐφ' υἱοῦ, καταφέρειν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν τῆς πρὸς τὸν πατέρα ἰσότητός τε καὶ φυσικῆς ὁμοιότητος, ὡς ὑπουργὸν εἶναι μᾶλλον ἢ δημιουργόν, διασκεπτέσθωσαν οἱ παράφρονες, καὶ εἰς μέσον ἡμῶν ἠκόντων ἀπολογησόμενοι, τί ποτε ἄρα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐνοήσομεν; τίνα δὲ εἶναι καὶ αὐτὸν ὑποληψόμεθα, ὅταν φαίνεται δεχόμενος τὸ δι' οὐ παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ; πιστὸς γάρ φησιν ὁ Θεός, δι' οὐ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ, Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ. καὶ πάλιν πρὸς τινὰς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλει· Ὡστε οὐκέτι εἰ δοῦλος ἀλλ' υἱός, εἰ δὲ υἱὸς καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. ταῦτα δὴ σύμπαντα τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἔχει πρόσωπον, καὶ οὐ δῆπου πρὸς τοῦτο μανίας ἐλάσειέ τις, εἰ μὴ τύχη τοῖς προειρημένοις τὰ ἴσα φρονῶν, ὡς τὸ τῆς ὑπουργίας ὄνομά τε καὶ πρᾶγμα, καὶ αὐτῆς κατηγορεῖσθαι τῆς τοῦ πα-

---

est, per Filium dictum de Filio, a naturali Patris aequalitate decidere et naturali similitudine, et tum potius administrum esse quam opificem, vesani hi considerent inter sese, accedantque in medio nostri responsuri, quid de ipso Patre cogitabimus, quem eum esse deprehendemus? cum particulam Per in scripturis divinis de se ipso dici non recuset? Fidelis enim, inquit, Deus, per quem vocati estis in communionem filii eius. Et, Paulus apostolus servus Dei per voluntatem Dei. Et rursus Paulus ad alios scribens: Itaque non est servus sed filius, et si filius, et haeres per Deum. Haec omnia ad personam Dei et Patris referuntur, et nemo adeo insanit, ut non cum iam antea dictis consentiat, ut ministerii nomen et rem ipsi Patris

---

οὐδὲν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ συντελεῖ, οὐκ εἰς τὸ βέλτιον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐχ ὠρισμένως, καὶ διὰ τοῦτο ὡς θελήσεις ἔχει· δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ θέλειν καὶ θέλειν. ὁθεν καὶ τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ σώζεται, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης

---

quibus finem assequi potest, cuiusmodi sunt res creatae, non determinate, proptereaque tanquam voluntas se habet; potest enim ea et velle et nolle. Unde et loca Damasceni servantur,

τρός δόξης εὐλόγως εἰπεῖν, ἐπεὶπερ ἡνέχθη καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ δι' οὐ. ἀδιαφορεῖ γὰρ ἔσθ' ὅτε περὶ γὰρ λέξεις ἢ θεία γραφή, μηδὲν ἀδικοῦσα τὸ ὑποκείμενον, καταχρηστικώτερον δέ πως ἐπιφέρουσα τοῖς σημαινομένοις τὰ τε ἡήματα, καὶ τὰ δι' ὧν ἂν οἴηται καταδηλοῦσθαι καλῶς.

Ὁ αὐτός ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Παλλάδιον φησὶν· Τρεπτόν δὲ οὔτι που τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχέμενον πνεῦμα.

Ὁ Δαμασκηνός ψάλλων νῦν μὲν λέγει· Θεὸν ἐγέννησας, μήτερ ἀγνή, σεσαρκωμένον ἐκ σοῦ θεοπρεπῶς πανύμνητε. νῦν δὲ· Διὰ σοῦ μήτερ παρθένε φῶς ἀνέτειλε πάσῃ τῇ οἰκουμένη φαιδρόν. καὶ πάλιν· Ἐκ σοῦ ἡμφιάσατο τὸ φῶραμά μου.

gloriae cum ratione accomodet, quum etiam de eo particula Per prolata est. Indifferenter enim plerumque dictionibus abusionis modo scriptura ita utitur, ut probe res grandes, quantum possibile homini est, significet."

Idem ad Palladium libro primo scribit: „Mutabilis vero nullo modo Spiritus est: quodsi mutationi obnoxius est, ad ipsam divinam naturam vituperatio recurret, si est Dei et Patris, praeterea et Filii, essentialiter ex ambobus, ex Patre scilicet per Filium effusus Spiritus."

Damascenus concinens nunc quidem dicit: „Deum peperisti, mater immaculata, qui divino quodam modo carnem ex te assumpsit, omni praeconio digna;" nunc vero: „Per te, mater et virgo, lumen toti terrarum orbi illuxit," et rursus: „Ex te induit massam meam."

αἰτίας, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν λόγος οὐδὲν φησὶν ἀναγκαῖον. οὕτως ἄρα δοκῶν τι λέγειν, καθ' ἑαυτοῦ συμπεραίνει.

et nos extra omnem culpam sumus, ipsaque ratio contra nos allata nulla nos premit necessitate. Sic igitur cum aliquid dicere videatur, contra se concludit.

ἘΠΙΓΡΑΦΗ Β'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσεσι ταῖς δηλούσαις, διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι, προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν χρήσεων τῶν δηλουσῶν, διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. εἰ μὴ γὰρ ἦν τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, διὰ τί μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως εἶναι ἐρρέθη ἐκ τοῦ πατρὸς;

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ δευτέρῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ τῶν ὅλων λόγοις,

---

INSCRIPTIO SECUNDA.

Cum sint nonnulli, qui scripto mandatis testimoniis, quibus per Filium esse Spiritum ex Patre astruitur, contradicunt, haec quoque dicta ac testimonia collecta sunt, quae continenter et immediate Filium ex Patre esse commonstrant, ad corroboranda dicta quae probant, per Filium esse Spiritum. Namque si Spiritus non esset per Filium, quare non et ipse immediate esse ex Patre dictus est?

Magnus Basilius in secundo contra Eunomium, qui incipit: „Cum igitur in ea oratione, quam de Deo omnium habuit,”

ΠΑΛΑΜΑΣ. Καὶ μὴν ἐρρέθη καὶ τὸ θεῖον πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως, καὶ ἀνήρηται σου παντάπασιν ἡ τῆς δυσσεβείας πρό-

---

PALAMAE. Atqui dictus est etiam Spiritus Sanctus esse immediate a Patre, et sublata est tibi omnibus modis impie-

φησὶν· Ἀρχὴ μὲν οὖν πατὴρ οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ, μέσον δὲ τούτων οὐδέν. πῶς οὖν οὐκ ἦν τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁ μὴδὲν ἔχων προεπινοούμενον ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τὸν ἐξ οὗ ἔχει τὸ εἶναι· οὐ διαστήματι ὑπερέχοντα, ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προεταγμένον. εἰ τοίνυν ἀίδιος ἡ τοῦ υἱοῦ κοινωνία πρὸς τὸν θεὸν καὶ πατέρα ἀναπέφτανται, τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ δι' οὐδενὸς κενοῦ πρὸς τὸν πατέρα χωρούσης, ἀλλ' ἀδιαστάτως τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν συναπτούσης, ὁ μὴδενὶ μέσῳ διοριζόμενος, τίνα ἔτι παρεῖσθυσιν καταλείπει τῇ πονηρᾷ αὐτῶν βλασφημίᾳ;

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ὅσον ἠνίασεν ἡμᾶς πρότερον φήμη λυπηρὰ, φησὶν· Εἰ γὰρ

scribit: „Patris igitur origo nulla, origo vero Filii Pater; inter hos autem nihil. Quomodo igitur non erat a principio is, ante quem nihil intelligitur, nisi Pater a quo et esse habet, non per intervallum superiore, sed pro caussa praeordinato. Si ergo aeterna coniunctio Filii cum Patre et Deo ostenditur: cum nostra cogitatio a filio haud per ullum vacuum ad patrem tendat, sed absque intervallo Patri Filium coniungat, qui nullo medio separatur, quem aditum relinquit perniciosae blasphemiae eorum?“

Idem epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor aures nostras circumsonans,“ ait: „Quod si Spi-

φασὶς τε καὶ παράστασις. Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπὶ ὠνυμος, δεύτερον ἐν τοῖς ἔπεσιν εἶναι φησὶν ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης σὺν πολλοῖς ἑτέροις πρὸς ἐν πρόσωπον τὸ πατρικὸν ὡσαύτως ἔχειν ἑκάτερον φησὶν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. τί δὲ οἱ λέγοντες

tatis occasio atque persuasio. Etenim Gregorius cognomento Theologus, in carminibus secundum ait esse Spiritum Sanctum a Patre, sicut et Filium. Gregorius autem Nyssenus, et ipse cum multis aliis asserit, utrumque similiter se habere ad unam personam Patris, praeterquam in modo existendi. Quid autem

ἀνώτερον Θεοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρεσβύτερον ἐστὶ τοῦ ἐξ οὗ ἐστὶν; ἀλλ' οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς πρότερον, οὐδὲν γὰρ μέσον υἱοῦ καὶ πατρὸς.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, γησὶν· Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀεὶ πατὴρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχές ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς υἱὸς τῷ πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενὸν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθύς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον

ritus Deo subsistit superior, nequaquam potest ex Deo esse. Quodsi ex Deo sit, antiquior esse Deo quomodo potest, ex quo est? Sed nec unigenito prior, cum inter Filium sit et Patrem nihil intermedium.“

Gregorius Nyssenus oratione prima Antirrhethica adversus Eunomium, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut qui de omnibus bene mereri,“ scribit: „Pater quidem sine principio, et ingenuus, et semper Pater intelligitur; ex eo vero immediate et indivise unigenitus Filius una cum Patre intelligitur; per ipsum autem et cum ipso, antequam inanis et non subsistens in medio perceptio incidat, statim Spiritus

ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ διήκειν; καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; ἔτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐκ ἦντον ἢ πρὸς ἑαυτό. τί δὲ ὁ ψάλλων,

sibi volunt, qui dicunt, Spiritum Sanctum ex Patre procedere. et in Filio permanere, et ex Patre in Filium pervenire? et ex Patre esse, et Verbi comitem? Amplius, qui communionem et amorem Patris et Filii Spiritum Sanctum appellant? Ad haec. qui dicunt singulas personas non minus se habere ad alteram. quam ad se ipsas? Quid vero ille, qui canit: Manus tuae

συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν υἱόν, ὥστε ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς· διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἐτερότητι τοῦ πατρὸς, ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμνεται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τετάρτῳ (τρίτῳ) τῶν κατ' Εὐνομίου, οὗ ἡ ἀρχὴ· Καιρὸς δ' ἂν εἴη καὶ τὴν περὶ τοῦ γεννήματος ἐξετάσαι φυσιολογίαν, γησὶν· Ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμολο-

---

sanctus iunctim concipitur, non post Filium existentia subsistens, quasi possit aliquando unigenitus Filius intelligi absque Spiritu, qui ex rerum omnium Deo et ipse suae essentiae causam habet, unde et unigenitum lumen oritur; per verum autem lumen elucescens Spiritus, neque distantia, neque naturae diversitate a Patre, vel ab unigenito Filio separatur.“

Idem libro quarto (III) adversus Eunomium, cuius principium: „Iam tempus est et generati naturam examinare,“ inquit:

αἱ χεῖρες σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με. ἄρα οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι δεικνύουσι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς;

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα παντάπασιν μὴ ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ μὴ ῥητῶς οὕτω μηδαμῇ προήνεγκας εἰρημένον τοῖς διδασκάλοις. εἰ οὖν καὶ αὐτὸς μεθ' ἡμῶν τὸ καὶ ἐμμέσως εἶναι ὁμολογεῖς, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δὲ τοῦτο φυλάττεις δεδιώς τὸ ἐπόμενον, ὁ παρὰ τῶν διδασκάλων ἔλεγχος ἐγγυὲς· τὸν τε υἱόν ἀμέσως

---

fecerunt me, et plasmaverunt me? Nonne omnes isti ex Patre esse Spiritum Sanctum immediate ostendunt?

BESSARIONIS. Neque nos omnino negamus esse Spiritum immediate a Patre, licet non certis verbis expresse alicubi dictum esse a Doctoribus protuleris. Itaque si tu quoque nobiscum fateris, esse etiam immediate; nobiscum facit ista ratio: sin autem id caves, timens quod sequitur, Doctores non longe absunt, qui te coarguant. Qui docent Filium immediate

γεῖται τοῦ υἱοῦ τὸ πρὸς τὸν πατέρα συναφές τε καὶ ἀμέριστον, ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διὰ μέσου τούτων παρενειρόμενον.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ὀγδόῳ (ἐβδόμῳ) τῶν πρὸς Εὐνόμιον λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Τὰ μὲν οὖν ἰσχυρὰ τοῦ Εὐνομίου τοιαῦτα, γησὶν· Οὔτε γὰρ ἡ ἄμεσος αὕτη συνάφεια ἐχβάλλει τὴν βούλησιν τοῦ πατρὸς, ὡς κατὰ τινα φύσεως ἀνάγκην ἀπροαιρέτως τὸν υἱὸν ἐσχηκός. καὶ μετὰ τινα· Ἄμεσός ἐστιν ἡ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα συνάφεια, καὶ οὐκ ἐξωθεῖται ἀπὸ τῆς ἀδιαστάτου συναφείας τὸ βούλημα τὸ τῇ ἀγαθῇ φύσει διὰ παντὸς ἐννέον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θεσαυρῶν, γησὶν· Γεννᾷ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ἀμεσιτεῦτως.

„Cum apud nos in confesso sit Filii erga Patrem coniunctum et indivisum, ita ut inter eos nullum medium interseratur.“

Idem octavo (VII) adversus Eunomium libro, cuius principium: „Valida igitur Eunomii haec sunt,“ inquit: „Neque enim immediata ista coniunctio voluntatem Patris excludit, quasi iste naturae quadam necessitate, et involuntarie Filium habeat.“ Et nonnullis annexis: „Immediata est Filii erga Patrem coniunctio, nec repellitur ab indivisibili cohaesione voluntas quae bonae naturae semper inest.“

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus libri primi Thesaurorum, ait: „Generat Pater Filium nullo interposito medio.“

ἐκ τοῦ πατρὸς διδασκόντων καὶ μέσον τούτων εἶναι οὐδὲν, τό τε Πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι, καὶ μεσιτείαν υἱοῦ μεταξὺ πατρὸς τε καὶ Πνεύματος τιθεμένων. γίνεται δὲ σοι ἡ ἀπάτη ἐνταῦθα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν, ὅπως ἀμέσως ἂν εἶη τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅπως δὲ καὶ ἐμμέσως. εἰ μὲν

a Patre esse, et inter hos nihil esse medium, et Spiritum Sanctum per Filium; quique medium ponunt Filium inter Patrem et Spiritum Sanctum. Hic autem deciperis, propterea quod nequeas distinguere, quonam modo sit Spiritus immediate a Patre, quo etiam pacto mediate. Si enim vel duabus diver-

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην φησὶν· Ἀμεσῶς καὶ προσεχῶς ἐστὶν ὁ υἱὸς ἐν τῷ Θεῷ καὶ πατρί.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, φησὶν· Συνεῖναι δὲ τῷ νιῷ τὸν πατέρα νοοῦμεν, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἄκρως προσεχές τε καὶ ἄμεσον αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς προελθόν. καὶ μετ' ὀλίγα· Λόγος μὲν γὰρ καὶ σοφία ὁ υἱὸς, διὰ τὸ ἐκ νοῦ καὶ ἐν νῷ προσεχῶς καὶ ἀδιαστάτως, καὶ τὴν εἰς ἄλλα τῶν σημεινομένων, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀντεμβολήν.

Idem in dictum: „Hic erat in principio apud Deum“ (Io. I, 2), in expositione Evangelii secundum Ioannem, ait: „Immediate et contigue est Filius in Deo et Patre.“

Idem in illud dictum: „Omnia per ipsum facta sunt (Io. I, 3), dicit: „Una cum Patre Filium intelligimus propter essentiae immutabilitatem, et excellentissimo modo continuitatem, et im-mediationem ipsius cum illo, ex quo naturaliter progreditur.“ Et paucis annexis: „Verbum enim et sapientia Filius est, quod ex mente et in mente continue et inseparabiliter, et propter reciprocam inter se ipsa eorum quae notantur, ut quidam diceret, immissionem.“

γὰρ ἡ δυσι καὶ διαφόροις προόδοις ἐκ πατρὸς καὶ νιοῦ ἐλέγο-
μεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οἷς ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς ἀτελῶς,
τελείως δ' ἐξ νιοῦ προϊέναι, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ
πατρὸς ἔχειν τὸ τέλειον, ἢ ἐκ τοῦ νιοῦ μόνου ἐπιτέμεθαι
προϊέναι, μόνως ἂν ἐμμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς τότε προήει· νῦν
δὲ, εἰτις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολήν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς

sis et differentibus productionibus, ex Patre et Filio esse Spi-ritum Sanctum fateremur, tanquam si ex Patre quidem imper-fecte, ex Filio autem perfecte proveniat, et ex Patre per ipsum Filium perfectionem habeat; vel a solo Filio procedere pone-remus; tunc a Patre solum mediate procederet. Nunc vero, si quis ad unicam et eandem productionem, quae est ex am-

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ἐν τῷ εἰς τὸ μέγα Σάββατον λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχή· Τί τοῦτο σήμερον, φησὶν· Ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθεὶς Ἰησοῦς ὁ θεόπαις, ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Πνεύματος τῶν δύο ζωῶν, ζωὴ ἐκ ζωῆς, φύσει ζωὴ γνωριζόμενος.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ἐπόμενοι τοίνυν τῇ τῶν ἱερῶν πίστει γραμμάτων, καὶ οἰονεὶ τὴν ἀτριβὴ τοῖς σοφοῖς ἀμαξητὸν διαστείχοντες, δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτὸν εἶναι λέγομεν τὸν υἱὸν ἀμέσως τε ἅμα καὶ προσεχῶς.

Sanctus Epiphanius Oratione in magnum Sabbatum, cuius principium: „Quid hoc est?“ ait: „In medio duorum viventium agnitus Iesus Christus, in medio Patris et Filii duorum viventium, vita ex vita, natura vita cognitus.“

Sanctus Cyrillus libro sexto ad Hermiam dicit: „Sequentes igitur sacrarum scripturarum fidem, et a sapientibus admodum tritam et viam, ut ita dicam, vehicularem calcantes, robur Dei et Patris ipsum esse Filium dicimus, immediate simul et continue.“

ἐξ ἀμφοῖν ἀπίδοι προύδου, ἔτι δὲ καὶ τὸ τον πατέρα τὴν αἰτίαν καὶ πηγὴν τῆς θεότητος εἶναι, ὡς αἰτοῦ μὴ ὄντος, μηδὲ τὸν υἱὸν μήτε αἷτιον εἶναι, μήτε ὅλως εἶναι, ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εὐρήσει τὸ Πνεῦμα. καὶ πρὸς τοῦτο φέρειν, ἅπερ αὐτὸς εἰσάγεις ῥητά. εἰ δὲ θεωροίῃ τὴν τάξιν, ἣν πράγματι εἶναι ἐν τῇ τριάδι, οὐχ ἡμετέρᾳ μόνον ἐπινοίᾳ συνεστηκέναι, ἀνάγκη ὁμολογεῖν· τὸν υἱὸν ὄνεται μέσον, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς προϊὼν, καὶ ἐαυτοῦ

bobus respiciat; praeterea et ad hoc, quod Pater sit caussa et fons Deitatis, tanquam ipso non existente, neque Filius caussa sit, neque omnino constet, immediate a Patre inveniet Spiritum. Et huc spectant, quae ipse adduxisti Sanctorum dicta. Si autem consideret ordinem, quem re ipsa esse in Trinitate, non tantum cogitatione nostra constare, opus est fateri; videbit Filium medium, et tertium a Patre Spiritum, et per Filium ex

Θεόδωρος ὁ τῆς Πατρὸς πρεσβύτερος ἐν τῷ δογματικῷ λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἄτοπον οἶμαι καὶ καλῶς γε τοῦτο νενομίκα, μετὰ πολλὰ πάνυ φησὶν· Πνεῦμα, καθὰ φθάσας ἔφην, λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἅγιος ὁ Θεός, συντιθέμενα δὲ ἄμφω τὰ ὀνόματα, τῷ ἰδίως καλουμένῳ πνεῦμα ἅγιον ἀρμόζει, καθάπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἐπίκλησις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ τῷ ἀμέσῳ ἐκ τοῦ αἰτίου.

Theodorus Rhaythenus presbyter in dogmatica sua oratione, quae incipit: „Absurdum existimo recteque illud reputo,“ quam plurimis antea expositis dicit: „Spiritus, ut iam antea dixi, Deus dicitur et sanctus Deus; quae dictiones simul compositae, illi qui proprie Spiritus Sanctus vocatur, congruent, quemadmodum Patris appellatio causae, et Filii appellatio illi, qui immediate a causa est.“

τὸν υἱὸν προεπινοούμενον ἔχον, ὥσπερ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα. ὅπερ αὐτὸς μὴ προσλογισάμενος, συμπεραίνει οὐκ ἀναγκαῖα.

Patre procedentem, et habentem Filium, qui ipso praeintelligatur, quemadmodum Filius habet Patrem. Quod sane cum ipse non computaris, res minime necessarias concludis.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Γ.

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, εἰς συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τῶν δηλουσῶν χρήσεων, μὴ ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα. εἰ γὰρ ἀμέσως ἦν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐκ ἂν ἐρύεθῃ ὁ μὲν υἱὸς εἰκὼν τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα εἰκὼν τοῦ υἱοῦ, καὶ ὁ μὲν

INSCRIPTIO TERTIA.

Praesentia quoque haec testimonia scripto tradita digesta sunt, quibus mens sententiaque corroboratur asserentium non immediate, sed per Filium ex Patre esse Spiritum. Etenim, si immediate esset Spiritus ex Patre, nunquam appellatus fuisset Filius imago Patris, Spiritus imago Filii: et Filius operatio et

---

ΠΑΛΑΜΑΣ. Ανούστατε ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εὐσεβῶς εἰρημένα· πῶς οὐ συνορᾷς, ὅτι τὰ κοινὰ καὶ φνσικὰ ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφοράν; εἰς γὰρ Θεός, μία εἰκὼν, μία θέλῃσις, μία ἐνέργεια πατρὸς, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πρόσωπον· ὅταν ἕτερον ἑτέρου τούτων λέγῃται φνσικόν,

---

PALAMAE. Dementissime, qui scelerate hic ea inscribis, quae a Sanctis pie dicta sunt; quo pacto non cernis communia et naturalia in sanctissima Trinitate, nullam habere differentiam? Etenim unus est Deus, una imago, una voluntas, una operatio Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ergo praeter alia etiam persona; quando altera alterius horum esse dicitur, na-

υἱὸς ἐνέργεια καὶ δύναμις τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα ἐνέργεια καὶ δύναμις τοῦ υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν υἱὸς πρόσωπον τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα πρόσωπον τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν, φησὶ· Καὶ γοῦν ὁ θεῖος Δαυὶδ ζῶσαν τε καὶ ἐνυπόστατον ἐνέργειαν τε καὶ δύναμιν τοῦ πατρὸς εἰδὼς τὸν υἱόν, κατηντιβόλει

potentia Patris; Spiritus operatio et potentia Filii, et Filius facies Patris, Spiritus facies Filii.

Sanctus Cyrillus libro sexto ad Hermiam scribit: „Unde et divinus David viventem et hypostaticam efficaciam, et virtutem Patris sciens precabatur, dicens: Manda Deus virtuti

οὐχ ὑποστατικὸν· καὶ τῆς ἀπαράλλάκτου ὁμοιώσεως ἐστὶ δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀπαγε. σὺ δὲ μὴ οὕτω πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτ' ἔχεις εἶναι μύστης τῆς τριάδος. εἰ γὰρ τοῦ πατρὸς ἐστὶν ὁ υἱὸς πρόσωπον ὡς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκέτ' ἐστὶ λοιπὸν ὁ πατήρ πρόσωπον ἕτερον παρὰ τὸν υἱόν, οὐδὲ παρὰ τὸ Πνεῦμα ὁ υἱός. ὁρᾷς ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, παρὰ σοῦ δὲ ἐκλαμβάνονται δυσσεβῶς τε καὶ κακῶς.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Ὡς δὴ σὺ καὶ τοῦ μακαρίου Παύλου τὸν υἱὸν λέγοντος εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτοῦ

turaliter sumitur, non hypostatice. Atque immutabilem similitudinem significat, non autem modum existentiae: Apage. Tu vero, cum non ita censeas, personam alteram alterius esse, sed hypostatice, non amplius esse poteris Trinitatis venerator et cultor. Si enim Filius est persona Patris, utpote qui ex ipso sit, et Filii Spiritus; non itaque amplius erit Pater altera persona praeter Filium, neque Filius praeter Spiritum. Vides quomodo dicta Sanctorum pie illa quidem, optimeque se habent, tu vero ea inepte atque impie interpretaris.

BESSARIONIS. Nempe tu quoque Beatum Paulum, asserentem Filium esse imaginem invisibilis Dei et figuram sub-

λέγων ἐντειλε ὁ Θεὸς τῇ δυνάμει σου, δυνάμωσον ὁ Θεὸς τοῦτο, ὃ κατειργάσω ἐν ἡμῖν. Παῦλος δὲ ὁ σοφώτατος Χριστὸν Θεοῦ δύνάμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν ἀνακέκραγε σαφῶς.

Ὁ αὐτὸς ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ δευτέρου τῶν Θησαυρῶν, φησὶ· Δείκνυται σαφῶς οὐκ ἀλλότριον τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐνέργειά τις φυσικῇ, πάντα δυναμένη πληροῦν ὅσα καὶ βούλεται.

---

tuae, confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis. Paulus vero sapientissimus Christum Dei virtutem et Dei sapientiam manifeste clamabat.“

Idem in uno ex capitibus secundi Thesaurorum scribit: „Ostenditur manifesto Spiritum sanctum non esse alienum a Filio, sed in ipso et ex ipso, et uti actionem quandam naturalem, quae omnia quaecunque voluerit potest complere.“

ὑποστάσεως χαρακτηῖρα, καὶ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, οὕτως ἀκούσαις, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτὸν τῷ πατρὶ ὑποστάσεως λέγοντος, καὶ φύσεως μόνον δηλοῦντος ταυτότητα, οὐ μέντοι καὶ διάκρισιν ὑποστάσεων. ἀλλ' ἡμεῖς εὐσεβῶς διακτινῶντες τῷ λόγῳ, καὶ ταυτότητα φύσεως διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων νοοῦμεν, εἰκόνης τε καὶ προσώπου καὶ ἐνεργείας. καθὼ καὶ δυναίμεθ' ἂν φάναι μίαν εἶναι τὴν τῆς ἁγίας τριάδος εἰκόνα τε καὶ θεότητα, ἀντὶ παραδείγματος τὴν εἰκόνα δεχόμενοι. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς λέγοντες τὴν τοῦ πατρὸς οὐσίαν δηλώσαιμεν· καθόσον ἐν τῷ Θεῷ ἡ οὐσία

---

stantiae eius, atque splendorem gloriae sic audires, tanquam dicentem eiusdem esse substantiae cum Patre, et solum eandem naturam, non autem et distinctionem personarum significantem. Verum nos ratione tanquam arbitro utentes, et identitatem naturae imaginisque atque personae, item operationis, his ipsis nominibus religiose intelligimus, quatenus possemus etiam dicere, unam esse sanctissimae Trinitatis imaginem et Deitatem, accipientes imaginem loco exemplaris. Similiter etiam, si personam Patris diceremus, substantiam Patris denotarem, quatenus in Deo substantia idem est atque eius

Ὁ αὐτὸς ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θησαν-
ρων, φησὶν· Ὁ υἱὸς ἐστὶν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ
δύναμις καὶ σοφία τοῦ πατρὸς.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ,
ἐνέργειαν τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὀνομάζει.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμιάν,
φησὶν· Ὅτι γὰρ οἰονεὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς

Idem in uno ex capitibus primi Thesaurorum: „Filius est
vivens et essentialis operatio et virtus et sapientia Patris.“

Magnus Athanasius epistola ad Serapionem, „actionem
Filii Spiritum“ appellat.

Idem Sanctus Cyrillus libro quinto ad Hermiam inquit:
„Nam quasi faciem Dei ac Patris esse Filium docebit facile

ταυτὸν ἐστὶ τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ· οὐδὲν μέντοι ἦττον καὶ
τὴν τῶν ὑποστάσεων δηλοῦμεν διάκρισιν· πρόσωπά τε γὰρ
τρία φημὲν ἐπὶ τῆς ἀγίας τριάδος. δηλὸν ὡς οὐ τὴν ταν-
τὺτητα διὰ τούτου, τὴν διάκρισιν δὲ παριστάνοντες. ἡ τε
εἰκὼν φανερώς οὐ πρὸς ἐαυτὴν ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο λέγεται, οὐ
τινὸς ἐστὶ καὶ εἰκὼν· καὶ διὰ τοῦτο σημαίνει ὑπόστασιν,
ἀναφορικόν γε ὄνομα ὄν, καὶ οἷον πρόσωπον ὑφίστασθαι. σὺ
δ' οὐκ οἶδ' ὅτι διανοῇ, φυσικῶς λέγεσθαι φάσκων, οὐχ ὑπο-
στατικῶς, ὅταν πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγεται. καὶ ἄτοπον
δέ τι συνάγειν νομίζεις, ὃ κατὰ σοῦ φανερώς ἐστίν. εἰ δ'

persona; et personarum nihilominus distinctionem significamus,
siquidem tres personas fatemur esse in sanctissima Trinitate.
Sane constat nos hoc modo loquendi non idem esse personas
inter se, sed distinctionem docere et explanare. Imago quo-
que plane non ad se ipsam, sed ad illud dicitur, cuius est
imago; propterea et personam denotat, quae relativum nomen
existat, tale nimirum, ut personam subeat. Tu vero nescio
quid cogitas, naturaliter, non hypostatice dici affirmans, quando
altera persona alterius esse dicitur. Et absurdum quoque
colligere arbitraris, quod manifeste contra te facit. Num autem

ἐστιν ὁ υἱός, ἐκπαιδεύσειεν ἂν εὐκόλως ὁ ψαλμψδός, ποτὲ μὲν λέγων· ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου ποῦ φύγω; ποτὲ δὲ αὐτὸς ὡς ἐκ προσώπου τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου Κύριε. κατεσφραγίσμεθα γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, πρὸς ἐμφέρεϊαν καὶ ὁμοίωσιν τοῦ προσώπου τοῦ πατρὸς, τουτέστι τοῦ υἱοῦ.

Psalmes uno loco dicens: Quo ibo a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam? Alio autem loco, in persona eorum qui in illum crediderunt, Signatum est super nos lumen vultus tui Domine. Obsignati enim sumus sancto Spiritu ad effigiem et similitudinem faciei Patris, hoc est Filii.“

ἀληθῶς, ἔξεστι σκέψασθαι. τοῖς γὰρ λέγουσι τὸν μὲν υἱὸν προσώπων τοῦ πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ προϊόντα, τοῦ δὲ υἱοῦ αὐτῆς τὸ Πνεῦμα ὡς ὃν ἐξ αὐτοῦ, ἐπεσθαι οἷε μὴ λέγειν ἄλλον προσώπων τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱὸν ἕτερον, καὶ τὸ Πνεῦμα. ἐγὼ δ', εἴ τι καλῶς τοῦ σοῦ λόγου συνίημι, τῇ μὲν σῇ θέσει καὶ πάνυ ἂν τοῦτο τὸ ἄτοπον ἐπεσθαι φαίην, τῇ ἡμετέρᾳ δὲ πᾶν τὸνναντίον. εἰ μὲν γὰρ τὸ πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου λέγεσθαι, τὴν ταυτότητα δηλοῖ μόνον, καὶ ἀπαράλλακτον ὁμοίωσιν, ὡς αὐτὸς τίθης· ἐστι δὲ πρόσωπον τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, ὡς ταυτὸν αὐτῷ κατ' οὐσίαν, καὶ αὐτοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτῷ μόνον οὐσίας· ὁμολογουμένως οὐκ ἂν

---

id verum sit, licet animadvertere. Existimas enim eos, qui asserunt Filium esse personam Patris, utpote qui ex ipso proveniat, et rursum Spiritum Filii, quippe qui ex ipso sit, illud inconueniens sequi, eos non fateri aliam esse personam Patrem, aliam Filium, aliam Spiritum Sanctum. Ego vero, si quo pacto tuam rationem percipio, tua quidem thesi et valde sequi hoc absurdum affirmarem, nostra vero totum oppositum. Et enim, si personam alteram alterius dici, idem esse inter se solum, et similitudinem immutabilem, ut ipse ponis, significat: est autem persona Patris Filius, utpote quae eadem sit atque ipse secundum substantiam, atque ipsius Filii est Spiritus, quippe tantum eiusdem sit atque ipse substantiae; sine contro-

Ὁ αὐτός ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, φησὶν· Ἀμέλει τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, τουτέστιν ὁ υἱὸς, χορηγεῖ τῇ κτίσει τὸν φωτισμόν.

Ὁ αὐτός εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, φησὶν· Πρόσωπον γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς

Idem in expositione Evangelii secundum Ioannem, in dictum: „Erat lux vera (Io. I, 9)“, inquit: „Profecto facies Dei et Patris, Filius scilicet, suppeditat creaturae illuminationem.“

Idem in dictum: „Operamini non cibum, qui perit“ (Io. VI, 27), ait: „Faciem enim Dei et Patris Filium esse dicunt, qui

εἴη ἄλλο πρόσωπον ὁ πατήρ τοῦ υἱοῦ τε καὶ πνεύματος, καὶ οὐκ ἄλλων, οὐδὲ γὰρ τῆς ἄλλης οὐσίας. ἀλλὰ πρόσωπον τοῦ πατρὸς, ἢ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ ἀκούοντες, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος, τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας νοήσομεν· ὥς τόγε κατὰ σε ἀνίρηται ἡ τριάς, εἰς μονώτην ἀντιπεριστάσα Θεόν. εἰ δ' ὥς ἡμεῖς λέγομεν τὸ πρόσωπον ἑτερον ἐτέρου λέγεσθαι, τὸ ἐξ ἐκείνου εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται εἶναι, πρὸς τῷ καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῷ εἶναι οὐσίας· ἐπεὶ τὸ ἐκ τινος ὄν, ἑτερον ἐστὶ φανερώς τῇ γε γοῦν ὑποστάσει καὶ τῷ προσώπῳ, τοῦ ἐξ οὗ λέγεται εἶναι· πῶς οὐκ ἔσται πρόσωπον ὁ πατήρ ἄλλο, καὶ ὁ υἱὸς, καὶ τὸ πνεῦμα; ὥσθ' ἡμεῖς μὲν ταῦτα λέγοντες,

versia nulla alia esset persona Pater a Filio et Spiritu, et illi ad invicem; neque enim alterius sunt substantiae. Verum cum audimus personam Patris, vel personam Filii, ipsius quoque Spiritus Sancti; idem esse inter se secundum substantiam intelligimus. Quare, quod ad te attinet, sublata est Trinitas in solitarium Deum coarctata. Sin autem ut nos dicimus personam alteram alterius dici, praeterquam quod sit eiusdem cum ipso substantiae, etiam ab illo esse significet, cuius et esse dicitur: quoniam quod ab aliquo est, alterum est plane, saltem hypostasi et persona, ab eo cuius esse dicitur; qui fieri potest, ut non sit alia persona Pater, alia Filius, alia Spiritus Sanctus? Nos itaque cum haec dicimus, maxime admodum

τὸν υἱὸν εἶναι φασίν, ὅπερ ἐστὶ πάλιν ὁ χαρακτήρ, φῶς δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ, τὴν διὰ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσαν χάριν. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐπειδὴ δὲ ὁμολογουμένως πρόσωπον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατὴρ ὁ υἱὸς, εἴη δὴ πον πάντως αὐτὸς καὶ ὁ χαρακτήρ, ἐν ᾧ σφραγίζει Θεός.

---

est rursus character, lumen vero ex ipso gratiam, quae per Spiritum in creaturas permanat.“ Et post pauca: „Cum vero nemine addubitante facies est Dei et Patris Filius, erit etiam modis omnibus ipse et character in quo Deus sigillat.“

τὴν τριάδα καὶ μάλα φυλάττομεν. αὐτὸς δὲ φύλαξαι, μὴ τούναντίον ποιῶν ἀδίκως ἐγκαλῆς ἄλλοις, ἡμῖν ἐπιτιθεῖς τὰ ὀνειδῆ τὰ ἴδια. ὅτι δὲ τὸ λέγεσθαι πρόσωπον, ἢ δύναμιν, ἢ ἐνέργειαν τόδε τοῦδε τινος, πρὸς τῷ ἄλλῃν σημαίνειν ὑπόστασιν, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται εἶναι· τῶν λεγόντων ἄκουσον, οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ διδάσκαλοι πάντες, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ αὐτῷ ζῶσαν καὶ ἐνυπόστατον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν τοῦ πατρὸς τὸν υἱόν. καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἀλλότριον τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τε καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐνέργειαν φυσικὴν· δῆλον γὰρ δὴ τὸν υἱὸν ἐνυπόστατον δύναμιν τοῦ πατρὸς ὄντα, διαφέρειν αὐτοῦ καθὼ ἐστὶν ὑπόστασις, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ

Trinitatem tuemur. Cave tu, ne oppositum faciens, immerito alios accuses, nobis adscribens tua ipsius dedecora. Quod autem dici hoc aliquid personam seu potentiam seu operationem alicuius, praeterquam quod significet alteram hypostasim, praeterea denotet ab ipso esse, cuius et esse dicitur; audi eos (sunt autem omnes Doctores), qui vocant Christum Dei virtutem Deique sapientiam, et rursus appellant Filium, vivam et subsistentem operationem Patris, et iterum Spiritum Sanctum non alienum aiunt esse a Filio, sed in ipso et ex ipso, ac veluti naturalem operationem. Sane quidem perspicuum est, Filium, cum sit potentia Patris subsistens, differre ab ipso Patre, quatenus est persona, et iuxta hoc ab ipso quoque esse.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, εἰ δὲ μὴ διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετε, φησὶν· Εἰ γὰρ πεπλήρωκε μὲν οὐρανοὺς ὁ υἱὸς καὶ τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, τουτέστι τὰ εἰς τὸν ἄδην, πῶς οὐ σφόδρα παραλογώτατον τὸ περιοχῆς ὄνομα προσάπτειν αὐτῷ, μηδὲ ἐκείνο λογισαμένους, ὅτι εἰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τουτέστι τὸ πνεῦμα, πρόσωπον γὰρ τοῦ υἱοῦ καλεῖται τὸ πνεῦμα, τὰ πάντα πληροῖ, πῶς ἂν αὐτὸς εἴσω γένοιτο περιοχῆς.

Idem in dictum: „Alioquin propter opera ipsa credite," dicit: „Etenim si replevit coelos Filius et extrema terrae, ad infernum nempe pertingens, quomodo non erit a ratione alienissimum continentiae nomen ipsi attribuerе: neque illud considerant, si facies illius, Spiritus nempe, facies enim Filii Spiritus appellatur, omnia replet, quomodo continentiae terminis alligabitur."

ἐξ αὐτοῦ ὄντα. καὶ τὸ πνεῦμα ἐνέργειαν φυσικὴν τοῦ υἱοῦ, οὐδὲ ταύτην ἀνυπόστατον, ἐξ αὐτοῦ τε εἶναι, καὶ τούτῳ αὐτοῦ διακρίνεσθαι. ὥστ' οὐ ταυτότητα μόνον φύσεως ταῦτα δηλοῖ τὰ ὀνόματα, καὶ τὸ τοῦδὲ τινος λέγεσθαι τόδε, ἐφ' ᾧ αὐτὸς ἰσχυρίζη, ἀλλὰ καὶ διάκρισιν ὑποστάσεων· τούτου δὲ τοῦ λόγου διασεσισμένου, καὶ τὰ ἐπόμενα πάντα συγκαταβέβληται.

Et Spiritum Sanctum, cum sit operatio Filii naturalis, neque talis, ut quae nequeat subsistere, ex ipso quoque esse Filio, et hoc modo ab eo distingui. Itaque non solum idem esse inter se secundum naturam significant haec nomina, et quod hoc aliquid alterius esse dicatur (propter eandem naturam) in quo ipse niteris: verum etiam distinctionem personarum declarant; hac autem ratione concussa, caetera quoque omnia quae sequuntur, facile una corruunt.

τῷ πατρὶ ἐσόμεθα καὶ νομισθῆσόμεθα ἐν γεγενῆσθαι, διὰ τὸ ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ τῷ ὄντι ἐν τῷ πατρὶ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή· Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διακρίσεως ἀπεδόθη μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ, φησὶν· Καὶ γὰρ εἰ διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα τοῦ λόγου ἐνότητα οὐ θέλουσιν εἶναι τῶν γεννητῶν αὐτὸν τὸν υἱόν, διὰ τί τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον ἐνότητα πρὸς τὸν υἱόν, ἢν οὗτος ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, κτίσμα λέγουσι; καὶ ἡγνόησαν ὅτι, ὥσπερ

„Hac ratione in Filio et in Patre erimus, et reputabimur unum fieri, quod in nobis Spiritus est, qui est in verbo illius, quod est in Patre.“

Idem epistola ad Serapionem de Spiritu Sancto, quae incipit: „Literae tuae sanctissimi affectus datae sunt mihi in eremo,“ inquit: „Ob verbi enim cum Patre unitatem, nolunt Filium in numerum creaturarum recenseri. Cur igitur Spiritum sanctum, qui habet eandem unitatem cum Filio, quam hic habet cum Patre, creaturam dicunt? Neque intelligunt, quod

τὰ θεῖα συνετοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν, μὴ προσεχῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τιθεῖσιν, ἵνα μὴ δόξη καὶ τοῦτο γεννητόν. τὰ τοιαῦτα τοίνυν τοῖς ἁγίοις λέγεται καλῶς· ὁ δὲ συνειληχῶς ταῦτα καὶ προθεῖς ἐνταῦθα πρὸς τὴν οἰκείαν μετέλκων κακοδοξίαν, κακῶς καὶ δυσσεβῶς αὐτοῖς χρηταί.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΛΑΣ. Ἄλλ' ἄνθρωπε ὅστις ποτὲ εἰ ὁ ταῦτα λέγων, αὕτη ἡ τάξις, ἢν αὐτός τε εἰσάγεις καὶ διδάσκεις τοὺς

sed secundum confessionem atque convenientiam nominis; ne si continenter Spiritum Sanctum ponant, genitus esse videatur. Talia igitur a Sanctis probe dicuntur; qui autem ea collegit, et hic proposuit ad propriam trahens perversam opinionem, atque impie illis utitur.

BESSARIONIS. At enim, o bone vir, quicumque tandem sis, qui haec asseris, iste ordo quem ipse constituis, et eos

μη διαιροῦντες τὸν υἱὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς σώζουσι τὸν ἕνα Θεὸν εἶναι, οὕτω διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα, οὐκέτι μίαν τὴν ἐν τριάδι Θεότητα σώζουσιν. καὶ μετὰ πολλὰ ἐν τῇ αὐτῇ· Ἐν Χριστῷ ἦν τὸ πνεῦμα, ὥσπερ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ. καὶ πάλιν· Ἡ ἀγία καὶ μακαρία τριάς ἀδιαιρετος καὶ ἡνωμένη πρὸς ἑαυτὴν ἐστὶ, καὶ λεγομένου πατρὸς, πρὸς ἐστι καὶ ὁ τούτου λόγος, καὶ τὸ ἐν τῷ υἱῷ πνεῦμα. ἐὰν δὲ καὶ ὁ υἱὸς ὀνομάζεται, ἐν τῷ υἱῷ ἐστὶν ὁ πατήρ, καὶ τὸ πνεῦμα οὐκ ἐστὶν ἐκτὸς τοῦ λόγου. καὶ μετὰ πολλὰ· Ἐνὸς γὰρ ὄντος τοῦ υἱοῦ τοῦ ζῶντος λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἀγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὐσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεάν, ἥτις γε ἐκ πατρὸς λέγεται ἐκπο-

quemadmodum, qui Filium dividunt a Patre, nequeunt tueri ut unus sit Deus, ita quoque dividentes Spiritum Sanctum a Verbo, non possunt servare unam in Trinitate divinitatem.“ Et multis additis in eadem: „In Christo erat Spiritus, quemadmodum Filius in Patre.“ Et rursum: „Sancta et beata Trinitas indivisibilis et unita cum se ipsa est, et cum enunciat Pater, adest una simul et illius Verbum, et Spiritus qui in Filio est; quod si Filius appellatur, in Filio Pater est, et Spiritus non est extra Verbum.“ Et post multa: „Cum enim unus sit Filius vivens sermo, unam oportet esse perfectam et plenam sanctificatricem illam et illuminatricem vitam, vim scilicet, et facultatem eius, et donationem, quae a Patre dicitur

πειθομένους σοι, οὐ τάξεις μᾶλλον, ἢ ἀταξία δικαιότερον ἂν εἶη καὶ λέγοιτο. εἰ γὰρ διὰ τὴν ὁμολογίαν, ὡς φης, στέργεις τὴν τάξιν καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ μεσιτείαν, ἵνα μὴ τὸ Πνεῦμα θῆς προσεχῶς, καὶ γενητὸν αὐτὸ νομίσαι ἀναγκασθῆς, ἔοικας

doces, qui adducuntur, ut tibi credant, non magis ordo, quam ordinis perturbatio atque confusio iustius et esset et diceretur. Si enim, ut ais, propter convenientiam nominis ordinem approbas, et fateris medium esse Filium, ne Spiritum ponas continenter, et cogaris affirmare illum esse genitum; videris

ρεΐεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκ πατρὸς ὁμολογουμένου, ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται. ἀμέλει ὁ μὲν υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποστέλλεται, ὁ δὲ υἱὸς τὸ πνεῦμα ἀποστέλλει.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή· Ἰσως θαυμάσεις, πῶς ἐντεταλμένος, φησὶν· Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ ὄν, ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστίν. καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦ γὰρ πνεύματος μετέχοντες, ἔχομεν τὴν τοῦ λόγου χάριν, καὶ ἐν αὐτῇ τὴν τοῦ πατρὸς ἀγάπην. καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦ δὲ πνεύματος ὄντος ἐν τῷ λόγῳ, δῆλον ἂν εἴη, ὡς καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἦν διὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα.

---

procedere, quoniam a Verbo Patris elucet, mittitur, et donatur. Nimirum Filius quidem a Patre mittitur, Filius vero Spiritum mittit."

Idem ad Serapionem Epistola de Spiritu sancto, quae incipit: „Admirabere forsitan quid factum sit," ait: „Non enim extra Verbum est Spiritus, sed cum sit in ipso Verbo, in Deo per illud est." Et post pauca: „Propterea quod cum participes sumus Spiritus, habemus verbi gratiam, et in eo Patris charitatem." Et post pauca: „Cum autem Spiritus sit in Verbo, palam est quod in Deo quoque sit Spiritus per Verbum."

μήτε πράγματι ἐν τῇ θείᾳ Τριάδι τὴν τάξιν δοξάζειν, ἀλλ' αὐτὸς ἐπινοῶν τοῦτο χαρίζεσθαι, ἐπὶ σοὶ τε οἰεσθαι εἶναι ἐναλλάξαντι μεταθεῖναι τὴν τάξιν τῶν ὀνομάτων. εἰ γὰρ διὰ τὸ πατρὸς ὄνομα, τοῦτο γὰρ οἶμαι ὁμολογίαν καλεῖς, οὐκ ἐπιφέρεις προσεχῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα μὴ γενητὸν δόξῃ, ἔξεστι προβολέα τοῦτον καλέσασαι τὸ Πνεῦμα εὐθὺς

---

neque re ipsa censere ordinem in Sanctissima Trinitate, sed tu illum excogitans, ipsi gratum facere; atque etiam videris putare in tua esse potestate, qui varias, ut ordinem nominum immutes. Si enim propter nomen Patris (hoc enim puto te ὁμολογίαν, et convenientiam nominis nuncupare), non infers continenter Spiritum Sanctum, ne genitus esse videatur; licet nobis productorem ipsum vocare, statimque Spiritum nominare.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα πρώτῃ, γρησίν· Τοιαύτην δὲ φύσιν καὶ τάξιν ἔχοντος τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν, οἶαν ὁ υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, πῶς ὁ τοῦτο κτίσμα λέγων, οὐ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ ἐξ ἀνάγκης φρονήσει;

Ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, οὐ ἡ ἐπιγραφή· "Οτι συνδοξαζόμενον Θεῷ τὸ πνεῦμα δείκνυται, γρησίν· Τὸ δὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεϊκῶν ἔργων τὴν Τριάδα δοξάζεσθαι, τῆς μιᾶς Θεότητος μαρτύριον, ὅτι μήτε χωρὶς υἱοῦ ποιεῖ πατὴρ, μήτε υἱὸς χωρὶς πνεύματος.

Ὁ αὐτὸς ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, οὐ ἡ ἐπιγραφή· "Οτι ἀπὸ τῆς Θείας φύσεως ἡ ἐνότης τῆς Τριάδος γνωρίζεται, γρησί· Καὶ οὐκ ἐνέλιπέ ποτε υἱὸς πατρὶ οὐδὲ τῷ υἱῷ τὸ πνεῦμα.

Idem in prima ad Serapionem Epistola dicit: „Hanc naturam et hunc ordinem cum habeat Spiritus erga Filium, quam habet Filius erga Patrem, quomodo qui illum creaturam appellat, id ipsum et de Filio necessario non affirmabit?“

Sanctus Basilius in Capite in quo ostenditur, glorificari cum Deo Spiritum scribit: „In eisdem autem Deitatis operibus Trinitatem glorificari, quoniam nec sine Filio Pater operatur, nec Filius sine Spiritu, unius Deitatis testimonium est.“

Idem in Capite cuius inscriptio: „Quod a divina natura unitas Trinitatis agnoscitur,“ ait: „Et non defuit unquam Filius Patri, neque Filio Spiritus.“

ὀνομάσαι, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ προβολέως ὑπάρχειν. καὶ τὸν μὲν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς καθ' αὐτὸ, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ἐκ τοῦ προβολέως· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μὲν τοῦ προβολέως καθ' αὐτὸ, ἐκ δὲ τοῦ πατρὸς κατὰ συμβεβηκὸς. καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐστίν, ἀναιροῦντας τὴν τάξιν ποτε

Ac Filium dicemus existere ex Patre per Spiritum; et Filium quidem dicemus esse ex Patre per se, per accidens autem ex productore; Spiritum quoque Sanctum ex productore per se, ex Patre vero secundum accidens. Atque in nostra potestate situm erit, ut sublato ordine, modo medium inter Patrem

Ὁ αὐτός ἐν τῷ δεκάτῳ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον, γρῆσιν· Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, οὕτω πρὸς υἱὸν τὸ πνεῦμα, κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παραδεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν. εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τῷ υἱῷ συντεταχται, ὁ δὲ υἱὸς τῷ πατρὶ, δῆλον ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ.

Ὁ αὐτός ἐν τῷ ιη'. τῶν αὐτῶν κεφαλαίων, γρῆσιν· Ἐν δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, δι' ἐνὸς υἱοῦ τῷ ἐνὶ πατρὶ συναπτόμενον. καὶ μετὰ τινα· Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἐνὸς πνεύματος διὰ τοῦ ἐνὸς υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα πατέρα. καὶ ἀνάπαλιν ἡ γινισκῆ ἀγαθότης, καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἀγιασμός, καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, ἐκ πατρὸς διὰ τοῦ μο-

Idem in decimo septimo Capite ad Amphiloichium: „Quemadmodum itaque se habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus secundum verbi ordinem traditum in baptismo. Quod si Spiritus Filio iunctus est, et Filius Patri, Spiritum adiungi liquet Patri.“

Idem in XVIII Capite eorundem: „Unus vero et Spiritus sanctus, qui per unum Filium uni Patri coniungitur.“ Et post nonnulla: „Proinde via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus nativa bonitas, et naturalis sanctimonia, et regalis dignitas a Patre per uni-

μὲν μέσον τὸν υἱὸν θεῖναι πατρός τε καὶ Πνεύματος· πατέρα τὸ πρῶτον αἷτιον ὀνομάσασι· ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα πατρός καὶ υἱοῦ τὸν προβολέα φερόμενοις. ἃ πάντα καὶ ἄτοπα καὶ ἀτάξια ποιητικὰ μᾶλλον, ἢ τάξεως. ἀλλ' ἡμεῖς τοιαύτην τάξιν οἱ λέγομεν, οὐδ' ἦν αὐτὸς ἡμᾶς οἶε μετ' Εὐνομίου φρονεῖν,

et Spiritum ponamus Filium, Patrem primam causam appellantes: modo Spiritum medium inter Patrem et Filium collocemus, Patrem productorem nominantes. Quae omnia tum absurda sunt, tum potius confusionem, quam ordinem pariunt et efficiunt. Verum nos talem ordinem non dicimus, neque qualem tu sentire cum Eunomio nos opinaris, cum tertium

νογενοῦς ἐπὶ τὸ πνεῦμα διήκει. οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται, καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Γρηγόριον τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, φησὶν· Τὸ πνεῦμα τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν τῷ υἱῷ γνωρίζεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφίστασθαι.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Ἀντιρρήτικῶν φησὶν· Ὡς γὰρ ὁ υἱὸς τάξει μὲν δευτέρος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ πατήρ,

genitum ad Spiritum sanctum permanat. Ad hunc modum et personas profitemur, nec pium monarchiae dogma labefactatur.“

Idem Epistola ad Gregorium Fratrem: „Hic Spiritus hanc notionem, ac cognoscibile signum eius quae secundum hypostasim est, proprietatis habet, quo post Filium et cum Filio simul et ipse se facit internosci, et ex Patre subsistit.“

Idem in tertio Antirrhetico: „Nam quemadmodum Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est: et dignitate, quoniam origo atque caussa essendi Pater ipsi est,

τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ Πνεῦμα νομιζοντας. τρίτον μὲν γὰρ αὐτὸ καὶ μάλα νομίζομεν, καὶ τοῦτ' ἐξ ἀνάγκης, εἴπερ σοι τὸ ἐξ ἀνάγκης μὴ τὸ φύσει δηλοῖ, πιστεύοντες τῷ τρίτον αὐτὸ παραδιδόντι ἐν τῇ τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος τελετῇ· βαπτίζοντες, φράσκων, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. τρίτον δέγε τῇ φύσει, οὐδέποτε ἐροῦμεν, οὐδὲ προελεισόμεθα ποτε εἰς ἰσχυρότερον τῶν ἀντικειμένων, τὸ ἕτερον φεύγοντες, ὅπερ αὐτὸς πάσχεις. τὸ γὰρ τρίτον φεύγων τῇ

necessario Spiritum a Patre existimamus; tertium enim eum esse, et valde censemus, idque ex necessitate, si tibi illud ex necessitate, non natura significet, fidem tribuentes ei, qui tertium ipsum in expiatione salutaris baptismatis tradidit: Baptizantes eos, inquit, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Tertium vero esse natura nunquam dicemus, neque unquam eo usque progressuri sumus, ut alterum oppositum declinantes, alterum fateamur: id quod tibi accidit. Cum enim

καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόοδος καὶ προσαγωγή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πατέρα· φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῃ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἐν ὅλῳ καὶ συγχωρήσωμεν), οὐκέτι ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλοτρίως ὑπάρχον φύσεως.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρήτικῶν λόγων, οὗ ἡ ἀρχή· Εἰ μὲν ἐβούλοντο πάντες, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται, ᾠησὶν· Ἀλλὰ τάξις ἡ μὲν φυσικὴ τις ἐστίν, ἡ δὲ κατ'

---

et quoniam per ipsum accessus et adductio ad Deum Patrem: natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita videlicet et Spiritus sanctus, etsi dignitate et ordine secundus a Filio est, ut illud concedamus: non tamen verisimiliter alienae ipsum esse naturae inde consequetur."

Idem adversus eundem Eunomium Antirrhetico primo; cuius principium: „Si omnes super quos Dei ac Salvatoris nostri Iesu Christi nomen invocatum est," inquit: „Sed ordo alter naturalis est, alter artificiosus: naturalis qui creaturarum iuxta creandi

---

φύσει, οὐδ' ὅλῳ αὐτὸ τρίτον καλεῖται. καὶ τὴν τῶν ὑποστάσεων διακριτικὴν τάξιν ἀρνούμενος, καὶ μὴ δυνάμενος μένει ἐπὶ τοῦ μέσου, καίτοι βέλτιον ἢν ἀμφοτέρα φεύγοντας τὰ ἄκρα ἵστασθαι ἐπὶ τοῦ μέσου. τοῦτο δὴ τὸ ἡμέτερον μήτε παντάπασιν ἀρνούμενους τὸ τρίτον, μήτε τὸ τρίτον δεχομένους τῇ φύσει, ἀλλὰ τιθεμένους μὲν αὐτὸ τρίτον οὐ λέγεσθαι μόνον ἀλλὰ καὶ εἶναι, καὶ τάξιν δεχομένους τὴν τῶν ὑποστάσεων

---

caveas tertium eum dicere esse natura, neque tertium omnino eum appellas; cum et ordinem, qui personas distinguat, respicias, et nullo modo in medio consistere queas. Quamquam satius est utraque extrema devitantes, manere in medio. Hoc igitur nostrum est, neque omnino negamus tertium esse, neque tertium esse natura recipimus. Verum ponimus tertium ipsum quidem non solum dici, sed etiam esse. Atque eum ordinem recipimus, qui personas, non naturas distinguat. Quem ordinem

ἐπιτεθδευσιν. φυσική μὲν, ὡς ἡ τῶν κτισμάτων κατὰ τοὺς δημιουργικοὺς λόγους ταχθεῖσα, καὶ ἡ τοῦ ἀριθμοῦ θέσις καὶ ἡ τῶν αἰτίων πρὸς τὰ αἰτιατὰ σχέσις, ἐκείνου προδιω-
μολογημένου, τοῦ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς ποιητὴν εἶναι, καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν· ἐπιτετθδευμένη δὲ καὶ τεχνική, ὡς ἡ ἐν τοῖς κατασκευάσμασι καὶ μαθήμασι καὶ ἀξιώμασι καὶ ἀριθμῷ, καὶ τοῖς τοιούτοις. τούτων τὸν τὸ πρότερον ἀποκρυψάμενος ὁ Εὐνόμιος, τοῦ δευτέρου εἶδους τῆς τάξεως ἐπεμνήσθη, καὶ φησὶ, μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐπι-
περ ἡ τάξις δευτέρα τοῦ τάττοντος. ἐκεῖνο δὲ ἡ οὐ συνοῖδεν,

rationes dispositus est, et positio numeri, et caussarum ad effectus relatio, ante omnia cum illud in confessis sit, ipsius naturae Deum et creatorem et opificem esse: artificiosus vero et industria hominum excogitatus, qui in structuris et disciplinis, et dignitatibus, et numero, et similibus. Horum primum occultans Eunomius secundae speciei ordinis mentionem fecit, aitque non esse opus asserere ordinem in Deo, cum ordo ordinante posterior sit. Illud autem vel non animadvertit,

διακριτικὴν, οὐ τῶν φύσεων. ἣν καὶ αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης εἶναι τίς ἀντερεῖ; καὶ αὐτὸς τὴν ὁπωσοῦν ἐξ ἀνάγκης τρίτον αὐτὸ δεικνύσαν μὴ στέργης· μηδὲ τοῦ Βασιλείου πατρὸς ἀκούων διδάσκοντος. οὐκοῦν ἡ μὲν τῶν θείων ὑποστάσεων διακριτικὴ τάξις τοῖς ἁγίοις καθέστηκε γινώριμος, ἡ δὲ φύσεως διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπόβλητος. τὴν δὲ διακριτικὴν τῶν προσώπων τάξιν φύσεως μὲν μὴ εἶναι, φύσει δὲ ὅμως εἶναι, πᾶς τις ἂν συγχωρήσειε. καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι καὶ φυσικὴν,

ex necessitate esse quis contradicet? licet ipse quemcumque ordinem non admittas, qui ipsum tertium esse necessario ostendat. Neque Patrem Basilium audis, qui hoc docet. Ergo ordinem qui divinas personas secernat, sancti agnoscunt: at eum qui naturam separet, in Sanctissima Trinitate reiiciunt; ordinem autem, qui personas disiungat, naturae quidem non esse, attamen natura esse, unusquisque concederet, et secundum hoc esse quoque naturalem; non quatenus naturam dis-

ἢ ἐκὼν ἀπεκρύνησατο, ὅτι ἐστί τι τάξεως εἶδος οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλ' αὐτῇ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθίᾳ συμβαίνον, ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἐστὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ. ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἷτιον λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸ ἀπ' αὐτοῦ, οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινοοῦντες τὸ αἷτιον. πῶς οὖν ἐστὶν εὐλογον ἀρνεῖσθαι τὴν τάξιν, ἐφ' ᾧ ἐστὶ πρῶτον καὶ δεύτερον, οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας; τίνος οὖν ἐνεκεν ἀθετεῖ τὴν τάξιν λαμβάνεσθαι ἐπὶ Θεοῦ; ἡγεῖται, εἰ ἐπιδείξειε μηδαμῶς ἄλλως τὸ πρότερον ἐπὶ Θεοῦ

---

vel volens prudensque occultavit, esse genus aliquod ordinis, non nostra industria constitutum, sed secundum naturae seriem contingens, veluti ignis ad lumen, quod ex eo est. In his etenim prius causam dicimus, posterius quod ab eo est, non intervallo ea ab invicem dirimentes; sed ante effectum causam intelligentes. Quomodo itaque rationi consentaneum fuerit ordinem denegare, in quibus est prius et posterius, non nostra industria, sed ex naturali in ipsis existente consecutione? Quia ergo de causa ordinem assumere in Deo respuit? Opinatur, si ostenderit nequaquam aliter prius in Deo intelligi, reliquum

---

οὐ καθὼς φύσιν διακρίνει, ἀλλὰ καθὼς φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστί. τοῦτο δ' ἂν φαίεν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι Ἀθανάσιος καὶ Βασίλειος· ὁ μὲν τὴν μείζονα παρὰ τοὺς τῶν προτάσεων, Ἀθανάσιος δ' ἐπάγων τὴν ἐλάσσονα· καὶ συλλογισμὸν ἄμφω πλέξαντες ἕνα φύσει πρὸς τὸν υἱὸν τετάχθαι τὸ Πνεῦμα δεικνύντα. πρὸς μὲν γὰρ τὸν πατέρα,

---

cernit, sed quatenus natura, non thesi et positione nostra est. Hoc autem coryphaei quoque Ecclesiae Doctores Athanasius atque Basilius non negarent, cum is quidem maiorem propositionem nobis tradat, Athanasius autem minorem inferat, et syllogismum unum ambo componant, qui natura Spiritum Sanctum habere ordinem ad Filium ostendat. Siquidem Filium

νοεῖσθαι, λειπόμενον ἔξειν, κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τὴν ὑπεροχὴν ἐπιδείκνυσθαι. ἡμεῖς δὲ κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα φαμέν, κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν. ἢ οὕτως καὶ αὐτὸ τὸ, πατέρα εἶναι τὸν Θεὸν ἀθετήσομεν, τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλοτριότητος τὴν φυσικὴν συνάφειαν ἀθετούσης.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ· "Ὅσον ἠνίασεν ἡμᾶς πρότερον φήμη λυπηρὰ, τὰς ἀκοὰς ἡμῶν περιηγήσασα, φησὶν· "Ὅταν δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι διδασκώμεθα, μὴ καταπίπτωμεν ἐπὶ τὰς σωματικὰς

---

se habiturum, in ipsa scilicet substantia eminentiam demonstrari. Nos vero secundum causarum ad ea quae ex ipsis sunt, relationem praeponi Filium Patri fatemur, naturae vero diversitate nullo modo, neque secundum exsuperantiam. Sic enim et Patrem esse Deum reiiceremus, cum essentialis diversitas naturalem coniunctionem respuat."

Idem Epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor aures nostras circumsonans primum afflixerat," ait: „Cum vero e substantia Patris Filium subsistere doctusimus, et quidem genitum, non autem factum, ne descendamus

---

τὸν υἱὸν φύσει τετάχθαι, καὶ οὕτω φύσει, ὡς πᾶν αἰτιατὸν πρὸς τὸ ἴδιον αἷτιον, καὶ ὡς τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ πῦρ, διδάσκει Βασίλειος· τὸ δὲ Πνεῦμα τοιαύτην φύσιν καὶ τάξιν πρὸς τὸν υἱὸν ἔχειν, ἣν ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, ὁ λέγων ἐστὶν Ἀθανάσιος, ἣν φυσικὴν οὖσαν οὐ καθ' ὁ φύσιν διακρίνει· λεγέσθω γὰρ τοῦτο πολλάκις τὰ συκοφαντούντων ἐμφοράττουσι

---

habere ordinem ad Patrem natura, atque ita natura, tanquam omne causatum solet habere ad propriam causam, et velut id quod ex igne provenit ad ignem, Basilii docet. Spiritum autem talem naturam et ordinem habere ad Filium, qualem Filius ad Patrem, Athanasius est, qui hoc tradit; quem ordinem naturalem esse, non quatenus naturam secernit (dicamus enim hoc saepe calumniantium ora obstruentes), sed quatenus na-

τῶν παθῶν ἐννοίας. οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς υἱόν, οὐδὲ ἱνεῖσα ἐγέννησεν, ἀλλ' ἄρρητος τῆς θείας γεννήσεως ὁ τρόπος. τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον πατρὶ μὲν καὶ υἱῷ συναριθμεῖται, διότι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ, τέταχται δὲ τρίτον, ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ δεδιδάγμεθα παρὰ τοῦ Κυρίου εἰπόντος, πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὁ δὲ προτιθεὶς τοῦ υἱοῦ, ἢ πρεσβύτερον λέγων πατὴρ, οὗτος ἀντιτίθεται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλλότριος δὲ τῆς ὑγιαίνουσας ἐστὶ πίστεως, μὴ ὃν παρέλαβε τρόπον δοξολογίας φυλάττων, ἀλλ' ἐαυτῷ καινοφωνίαν εἰς ἀρέσκειαν ἀνθρώπων ἐπινοῶν. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὡστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία,

ad corporales passionum intelligentias. Non est enim a Patre divisa in Filium essentia, neque per effluxum genuit; sed modus divinae generationis inexplicabilis omnino. Spiritus autem sanctus cum Patri et Filio annumeretur, supra omnem consistit creaturam: locum vero obtinet tertium, quemadmodum nos docet in Evangelio Dominus dicens: Euntes baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19). Qui praeponit Filio, vel Patre dixerit antiquiorem esse, resistit iste divino praecepto et a sana fide alienus aberrat, dum non inviolatum conservat illum ordinem glorificationis, quem accepit traditum, sed ut placere possit hominibus, verborum sibi adinvenit novitates.“ Et paucis annexis: „Usque adeo

στόματα· ἀλλ' ὅτι φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστὶ, πράγματι τε εἶναι, καὶ οὐ τῇ ἐπινοίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ. οὐδ' εἶναι ἐναλλάττειν, ὡς αὐτὸς οἶε, ποτὲ μὲν οὕτω τάττοντας, ποτὲ δ' ἐτέρως, οὐδεὶς ὅς οὐχ ὁμολογήσειεν. οὐκοῦν εἰ μὲν τοιαύτην ὁμολογεῖς καὶ αὐτὸς τάξιν, τῶν γραφικῶν οὐ καταπνευδόμεθα ῥήσεων, οὐκ οὐνεγε

tura, non thesi nostra constat, et re ipsa esse, minimeque animi sensu et cogitatione consistere. Neque licere alicui, ut ipse arbitraris, modo sic statuendo, modo vero aliter eum immutare, nemo non fateretur. Si igitur talem ordinem et tu concedis, non mentimur de sentiētiis, quas in scriptis reliquerunt Sancti; minime vero hoc iis videbitur, qui eas intel-

αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως ἐστὶν ἄρνησις. ὁμοίως οὖν ἐστὶν ἀσεβὲς, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν καταγαγεῖν, καὶ ὑπερτιθέναι αὐτὸ ἢ υἱοῦ ἢ πατρὸς, ἢ κατὰ τὸν χρόνον ἢ κατὰ τὴν τάξιν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Γρηγόριον τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ἐπειδὴ πολλοὶ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐπὶ τῶν μυστικῶν δογμάτων μὴ διακρίνοντες, φησὶν· Ὁ τὸ πνεῦμα νοήσας, αὐτὸ τε ἐφ' ἑαυτοῦ ἐνόησε, καὶ τὸν υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαραδέξατο· ὁ δὲ τοῦτον λαβὼν, τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα οὐκ ἀπεμέρισεν, ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν, κατὰ ταυτὸ συγκεκραμένως ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. καὶ ὁ τὸ πνεῦμα

---

haec de ordine innovatio, ipsius substantiae annihilationem, et fidei totius abnegationem habet. Aeque ergo impium est, et ad creaturas Spiritum deducere, et superiorem Patre et Filio statuere, sive sit secundum tempus, sive ratione ordinis superioritas illa."

Idem Epistola ad Gregorium Fratrem, cuius principium: „Cum in mysticis dogmatibus enarrandis plerique sint, qui commune essentiae non distinguant," ait: „Sed qui Spiritum intellexit, ipsum per se intellexit et Filium simul ea intelligentia complexus est. Qui vero hunc acceperit, Patrem a Filio non divisit: sed iuxta ordinem quidem personarum consequenter, juxta vero naturam coniunctim trium personarum fidem eadem ratione contemperatam in se ipso expressit. Et qui de Spiritu solo loquitur, simul ista confessione, et eam

---

δόξει τοῖς γε συνείσιν αὐτῶν. ἀλλὰ καλῶς ὁ συνειληχῶς ταῖς ῥήσεσι συνελεξε, καὶ πρὸς ἡμῶν οἱ λόγοι. εἰ δὲ ταύτην ἀρνήῃ, ἀληθεύει λέγων ἡμᾶς αὐτὴν ἀρνούμενους. οὗτος δὲ οὐ ψεύδεται, ἀλλὰ καὶ βάλλει καιρίαν τοῖς συνειλεγμένοις λόγοις τῶν

---

ligunt. Sed qui collegit, eas optime intelligit, et pro nobis sunt rationes. Sin autem istum ordinem negas, vera dicis nos eum ordinem respuere. Is autem non mentitur, quin etiam collectis doctorum rationibus, lethale vulnus infligit.

ἡ τὸν εἶπεν, συνηριένθη τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν, οὗ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ, καθὼς γησίην ὁ Ἀποστόλος, ὥσπερ ἐξ ἀλίσεως ὁ τοῦ ἐνὸς ἐκείνου συνηριένθη, καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τοῦ πνεύματος ἐκείνου, δι' αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα συνεριένθη· καὶ τὸν υἱὸν ἀληθῶς εἰ τις λάβῃ, ἐκείνου ἐκατενώθεν. πᾶς μὲν τὸν ἐκείνου πατέρα, πᾶς δὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα συνεκατενώθεν· οἱ γὰρ ἐστὶν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαμεμεν, ὡς ἡ υἱὸν χωρὶς πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ διαμεμενθῆναι.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Εἰσακθίου ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Τότε ἡ προληγουμένης ἐπεὶ πιστεῶς ὁμολογία, γησίην· Ὅτι γησίην ἀπὸ καὶ τοὺς τῆν ἀκόλουθιαν, ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος, ἐκατενώθεν, ὡς γησίην μαχομένους τῇ εἰσε-

quae illum concernit, cuius Spiritus est coniunxit. Et quoniam Christi Spiritus est, teste Paulo, et ex Deo est, fit ut quemadmodum in catena, qui unius annuli summitatem apprehendit, hoc ipso simul et alterum insertum attrahit: ita et hic qui Spiritum trahit, per ipsum et Filium et Patrem una simul attraxerit. Et si quis vere Filium apprehenderit, habebit et ipsum utrinque hinc Patrem illius, illinc Spiritum sanctum una compactum. Non enim potest aliqua ullo pacto excogitari vel sectio vel divisio, ut sive Filius absque Patre cogitari, sive Spiritus a Filio seiungi queat.

Idem epistola ad Eustathium, quae incipit: „Tam illi qui alia hactenus fidei confessione praeoccupati,“ inquit: „Vitandi sunt et ii, qui ordinem a Domino datum invertunt, tanquam

διδασκαλῶν. πάντῃ δὲ καὶ τοῦτο ποιῶντες ἀγενεῖς ἐπ' ἄλλοις εἰρημῆας γήσεις συλλεγῶν, καὶ διὰ τούτων δοκῶν ἀνατρέπειν τὴν τῆς τάξεως χορήγῃ καὶ ἄλλοις ὄντως σειρᾶν. τὸ μὲν γὰρ

Valde etiam in hoc ignarum te praebes, cum sententias colligas in alium sensum dictas. Atque hisce putas te auream illam vereque indissolubilem catenam evertere posse. Etenim

βεία, καὶ υἱὸν μὲν προτάσσοντας τοῦ πατρὸς, υἱοῦ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον προτιθέντας.

Ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ιδ'. τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων φησὶ· Θεὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, καὶ δι' υἱοῦ τῷ πατρὶ συναπτόμενον.

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῇ δευτέρῃ τῶν Εἰρηνικῶν οὕτω φησὶν· Οὕτω φρονοῦμεν, καὶ οὕτως ἔχομεν, ὥστε ὅπως μὲν ἔχη ταῦτα πρὸς ἄλληλα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἰδέναι, καὶ οἷς ἂν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν, ἢ ὕστερον.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος, ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρήτικῶν, οὕτως ἀρχή· Οὐκ ἦν, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθελειν εὐεργετεῖν, φησὶν· Ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸ πνεῦμα ἀναχωροῦμεν.

aperte veritati repugnantes, et Filium Patri, Spiritum vero sanctum Filio praeponunt.“

Damascenus in XIV Capite Theologico scribit: „Deus Spiritus sanctus inter genitum et ingenitum medius, et per Filium Patri cohaerens.“

Gregorius Theologus Oratione secunda (tertia) de Pace, sic ait: „Ita sentimus, ita credimus, ut, quomodo haec se habeant inter sese relatione et ordine, ipsi soli Trinitati dignoscendum relinquamus, et quibus Trinitas expurgatis sive in hac vita sive in posterum revelaverit.“

Gregorius Nyssenus prima adversus Eunomium Antirrhetica, quae incipit: „Fieri, ut videtur, non potest, ut qui de omnibus bene mereri,“ inquit: „Ex Patre per Filium ad Spiritum procedimus.“

Πνεῦμα μέσον υἱοῦ καὶ πατρὸς εἴρηται, ὡς ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, αὐτὸ μῆτε γεννητὸν ὑπάρχον, μῆτε ἀγέννητον, ὁ δὲ πατὴρ υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐνωσις, ὡς αὐτὸς ὢν ἡ πηγὴ αὐτοῦς

Spiritus medius inter Patrem et Filium dictus est esse, velut inter ingenitum et genitum, ipse neque genitus neque ingenitus existens, Pater quoque inter Filium et Spiritum coniunctio

Ὁ Χρυσόστομος ἐν μιᾷ τῶν Ὁμιλιῶν αὐτοῦ τῇ εἰς τὸ ὅρτον τοῦ Ἀβραάμ το λεγόν, Θες τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὸν μηρὸν μου. γινώσκω· λέγεται γὰρ μὴ ἔχειν τάξιν ἢ τριάδος, οὐχ ὡς ἁπλοῦς, ἀλλ' ὡς τάξιν ἐπερβαίνουσα. καὶ μετ' αὐτῆς· Οὐποῦν ἢ μὲν τῶν θειῶν ὑποστάσεων διακριτικὴ τάξις τοῖς ἀγίοις παιδιστήκε γινώριμος, ἢ δὲ γένεων διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἀγίας τριάδος ἀπόβλητος.

Chrysostomus in Homilia ad Abraami dictum: „Pone manum tuam sub foemore meo,” ait: „Dicitur enim non habere ordinem Trinitas. non quod inordinata sit, sed quod ordinem superat.” Et paucis annexis: „Igitur divinarum personarum ordo discretus a Sanctis agnoscitur, sed qui naturas discernat in sancta Triade prorsus reiicitur.”

καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γινώσκειν. ἃ μηδὲν ὄντα πρὸς τὸ προκειμενον οὐχ ἡχιστα τοῦ προάγοντος, ἢ καὶ ὡς προάγονται, λέγοντες ἔχει καὶ ἀμαθίας ἀπόδειξιν.

---

dictus est; nempe quia ipse est fons iis, et ut sint et ut inter se coniungantur. Quae cum nihil ad rem faciant, potius eum qui ea producit, quam quibus obiiiciuntur, imperitiae coarguunt.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Ε΄.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες καὶ μαχόμενοι πρὸς τοὺς λέγοντας, ὡς οἱ θεολογήσαντες Ἅγιοι εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς διὰ υἱοῦ, καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Σωτῆρος φωνῶν ἔσχον τὰς ἀγορὰς, τὸ μὲν ἐκ πατρὸς ὑπάρχειν αὐτὸ θεολογήσαντες, διὰ τὸ τὸν Σωτῆρα ἐν Εὐαγγελίοις εἰπεῖν, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, τὸ δὲ διὰ υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ ὑπάρχειν, διὰ τὸ τὸν αὐτὸν Σωτῆρα Χριστὸν νῦν μὲν πνεῦμα ἀληθείας λέγειν αὐτὸ, νῦν δὲ σωματικῶς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐμφυσᾶν, καὶ νῦν μὲν πρὸς τοὺς αὐτοὺς μαθητὰς λέγειν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, νῦν δὲ πρὸς τὸν πατέρα, ὅτι πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστὶ, καὶ τὰ σὰ ἐμά. ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ οὐκ ἰδίᾳ μὲν διδόναι τὸν πατέρα τὸ πνεῦμα, ἰδίᾳ δὲ τὸν υἱόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ χορηγεῖσθαι αὐτὸ παρὰ πατρὸς δι' υἱοῦ, μὴ δόσει καὶ χορηγίᾳ μὴ, καὶ ἐκ

INSCRIPTIO QUINTA.

Cum nonnulli et contradicant asserentibus, Sanctos qui decreverunt Spiritum sanctum esse ex Patre per Filium, et ex Patre et Filio, ex ipsius Servatoris nostri vocibus occasionem arripuisse, eumque tum ex Patre esse praescripsisse, quod Servator in Evangeliiis dixerit, qui ex Patre procedit: tum per Filium et ex Filio, quod Servator nunc quidem Spiritum veritatis eum compellat: nunc corporee illum discipulis insufflat: nunc ad ipsos discipulos dicit: de meo accipiet, et annuntiabit vobis: nunc ad Patrem: omnia mea tua sunt, et tua mea. Praeterea quod non 'separatim Pater dat Spiritum, separatim vero Filius, sed quod suppeditatur ille a Patre per Filium una donatione et una suppeditatione: nec non quod

τοῦ τὸν υἱὸν κοινωνὸν πάντων τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν τοῦ πατρὸς εἶναι, καὶ ἐκ τοῦ μὴ διακονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς, φυσικῶς δὲ μᾶλλον καὶ κατ' ἐξουσίαν θεϊκὴν χορηγεῖσθαι ἡμῖν αὐτὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ· συνελέγησαν αἱ παροῦσαι περικοπαὶ τῆς ποιηθείσης τῷ ἀγίῳ Κυρίλλῳ πραγματείας εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, ὡσὰν ὁ ἐντυγχάνων αὐταῖς διαγινώσκει, ἐκ τῶν τοιούτων εὐαγγελικῶν ῥήσεων ἔχειν τὰς ἀφορμὰς τοὺς θεολογήσαντας, ἐκ πατρὸς διὰ υἱοῦ, καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, εἰς τὸ ῥητόν, τὸ, κέγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παρακλητὸν δώσει ὑμῖν, φησὶν· Ἄλλον τοίνυν παρακλητὸν τὸ πνεῦμα καλεῖ ὁ υἱός, ἐν ἰδίᾳ μὲν ὑποστᾶσει νοεῖσθαι θέλων αὐτὸ, τοσαύτην γε μὴν ἔχον τὴν ἐμφέρεϊαν ὡς πρὸς αὐτόν, καὶ ἀπαραλλάκτως οὕτως ἐνεργεῖν ἰσχύον, ὥστε ἂν καὶ αὐτὸς ἐνεργοίῃ, τυχὸν ὡς αὐτὸν εἶναι δοκεῖν τὸν υἱόν, καὶ ἕτερον οὐδὲν· πνεῦμα γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ. καὶ γοῦν τῆς ἀληθείας αὐτὸ κατωνόμασε πνεῦμα, καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἑαυτὸν εἶναι τὴν ἀλήθειαν λέγων. ἀλλ' ἐρεῖ τις εἰκότως τοῖς ἀλλότριον εἶναι νομίζουσι τὸν υἱὸν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς

Filius omnia bona Patris communia sibi habet, et quod non ministri aut servi modo, sed potius naturaliter et divina auctoritate suppeditatur nobis a Filio; praesentes hae pericopae collectae sunt, ex sancti Cyrilli in Ioannem Evangelistam expositione, ut eas percurrens dignoscat, ex hisce dictis evangelicis occasionem arripuisse eos, qui ex Patre per Filium, et ex Patre et Filio esse Spiritum sanctum decreverunt.

Sanctus Cyrillus expositione in Ioannis Evangelium, in dictum: „Et ego rogabo Patrem et alium Paraclitum dabit vobis“ (Io. XIV, 16), inquit: „Alium ergo Paraclitum vocat Filius, in propria subsistentia volens illum intelligi, tantamque similitudinem cum eo habet, ut non aliter operetur quam ipse Filius operaretur; adeo ut ipse Filius esse appareat, et nihil aliud: Spiritus enim illius est. Hinc veritatis illum Spiritum nuncupavit, et per iam ante exposita semetipsum veritatem esse affirmaverat. Sed non absone quispiam dixerit illis, qui Filium a Dei et Patris essentia alienum opinantur. Et quo-

οὐσίας. καὶ πῶς, εἰπέ μοι, τὸ τῆς ἀληθείας πνεῦμα, τουτέστι τὸ τοῦ υἱοῦ δίδωσιν ὁ πατήρ, οὐχ' ὥς ξένον ἢ ἀλλότριον, ἀλλ' ὥς ἴδιον πνεῦμα, καίτοι καθ' ἡμᾶς διωρισμένον ἔχων τῆς οὐσίας τὸν λόγον πρὸς τὸν υἱόν· οὐ γὰρ ἀμφίλογον, ὅτι καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐστί. πῶς δὲ αὐτὸ πάλιν, εἴπερ ἐστὶν ἑτεροούσιος ὁ υἱός, τὸ τοῦ πατρὸς πνεῦμα δίδωσιν ὥς ἑαυτοῦ; γέγραπται γάρ, ὅτι ἐνεφύσησε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων, λάβετε πνεῦμα ἅγιον· ἅρ' οὖν οὐκ οἰήσεται τις καὶ μάλα δικαίως, μᾶλλον δὲ καὶ ἀραρότως διακρίσεται, ὅτι τῶν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς φρυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων κοινωνός ὁ υἱός, ἔχει τὸ πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὃν περ νοοῖτο καὶ ὁ πατήρ, οὐκ ἐπακτὸν οὐδὲ ἔξωθεν· εὐήθης γάρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν· ἀλλ' ὥς περ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα σύναγει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχχνων εἰς τὸ ἔξω προχέει. διὰ γάρτοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσησεν ὁ Χριστός, δεικνύς ὅτι καθώσπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπείου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπερεπῶς προχεῖται τὸ ἔξ

---

modo quaeso veritatis Spiritum, hoc est Filii, Pater impertitur non uti peregrinum et alienum, sed uti proprium Spiritum? Et tamen secundum nos determinatam habet essentiae rationem erga Filium: non enim in dubio vertitur Filii quoque Spiritum esse. Quomodo rursus si alienus a substantia Patris Filius est, Patris Spiritum ut sui proprium elargitur? Scriptum est enim, insufflavit discipulis dicens, Accipite Spiritum Sanctum (Io. XX, 22). Nonne igitur quispiam existimaverit, et iure merito, imo magis firmiter disponetur ad credendum, cum naturalium Dei, et Patris donorum particeps sit Filius, habere Spiritum illo eodem modo, quo eum habere Pater intelligitur, non adventitium neque extraneum; stultum enim est, atque furiosum ita sentire; sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in se ipso Spiritum continet, et ab intimis visceribus ad exteriora profundit. Hunc enim propterea corporee Christus insufflavit, ostendens hoc signo, quemadmodum ab ore humano corporee humanus Spiritus egreditur, sic ex divina substantia Deitati congruenter, qui ab ea est Spiritus profun-

αὐτῆς. ὅτε τοίνυν αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ τε Θεοῦ καὶ πατρὸς ἐστὶ καὶ τοῦ υἱοῦ, πῶς οὐχὶ πάντως μίαν ἔξουσι τὴν ἐξουσίαν διηρημένως τε ἅμα καὶ συνημένως; πατὴρ γὰρ ὁ πατὴρ, καὶ οὐχ υἱός, καὶ υἱὸς ὁ υἱός, καὶ οὐχὶ πατὴρ, πλην ὁ πατὴρ ἐν υἱῷ, καὶ ὁ υἱὸς ἐν πατρὶ. δίδωσί γε μὴν τὸν παράκλητον, ἦτοι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἰδίᾳ μὲν ὁ πατὴρ, ἰδίᾳ δὲ ὁ υἱός. χορηγεῖται δὲ μᾶλλον τοῖς ἁγίοις παρὰ πατρὸς δι' υἱοῦ. διὰ γάρτοι τοῦτο δίδόναι λεγομένου τοῦ πατρὸς, ὁ δι' οὗ τὰ πάντα δίδωσιν ὁ πατὴρ, καὶ διδομένου λεγομένου τοῦ υἱοῦ, ὁ ἐξ οὗ τὰ πάντα δίδωσιν ὁ πατὴρ. ὅτι δὲ θεῖόν τε τὸ πνεῦμα, καὶ οὐχ ἑτεροούσιον ὡς πρὸς αὐτόν γε γημὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, οὐδενὶ μὲν οἶμαι τῶν εὐφρονούντων ὑπάρχειν ἀμφίβολον, καὶ ἀναγκαῖος δὲ ἡμᾶς ἀναπείσει λόγος. εἰ γὰρ οὐκ εἶναι τις αὐτὸ φησιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ μέτοχος ἢ κτίσις, ἔτι λαβοῦσα τὸ πνεῦμα, κατὰ τῖνα δὲ τρόπον ναοὶ Θεοῦ χρηματιοῦμεν καὶ ἐσόμεθα, κτιστὸν ἢ ἀλλογενὲς κομιζόμενοι πνεῦμα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον τὸ ἐκ Θεοῦ; πῶς δὲ θείας φύσεως κοινωνοὶ κατὰ τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς οἱ πνεύματος μέτοχοι, εἰ γεννητοῖς ἐναρίθμιόν ἐστι καὶ οὐχὶ

---

ditur. Quando igitur ipse Spiritus Dei Patris et Filii est, quomodo Pater et Filius unam potestatem distincte simul atque coniunctim prorsus non habebunt? Pater enim Pater est et non Filius, et Filius filius et non Pater, et tamen Pater in Filio et Filius in Patre est. Et Paraclitum non seorsim Pater et seorsim Filius praebet. Donatur vero potius Sanctis a Patre per Filium. Propterea cum Pater dicitur dare, ille per quem omnia Pater donat; et cum Filius dicitur dari, ille ex quo omnia dat Pater. Quod vero eiusdem cum Patre atque Filio substantiae Spiritus est, nemo recte sapiens ambiget, et necessario demonstratio persuadebit. Nam si Spiritus substantialiter Deus non est, quomodo creatura eo accepto, Dei particeps efficitur? Aut quomodo templa Dei erimus, creatum aut alterius substantiae Spiritum, et non potius eum qui ex Deo est, accipientes? Quomodo divinae naturae, ut sancti viri testantur, participes fiunt, qui Spiritum acceperunt, si creaturis Spiritus connumeratur, et non potius ex ipsa nobis natura di-

μᾶλλον ἐξ αὐτῆς ἡμῖν τῆς θείας φύσεως προέεισιν, οὐ διῖκνόμενον δι' αὐτῆς εἰς ἡμᾶς ὡς ἀλλότριον, ἀλλ' ἔν' οὕτως εἶπον, ποιότης ὥσπερ τις τῆς θεότητος ἐν ἡμῖν γενόμενον, καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις κατοικοῦν καὶ ἀπτόμενον αὐτῶν διαπαντός, εἰ τῆς ἐαυτῶν διανοίας τὸν ὀφθαλμὸν διὰ πάσης ἐπιεικείας ἀποκαθαίροντες, καὶ διὰ τῆς εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ἀνεκδότου σπουδῆς συντηροῖεν ἑαυτοῖς τὴν χάριν.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν, τὸ, ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, φησὶν· Οὐ γὰρ δῆπου πρὸς τοσαύτην ἁλογίαν καταβησόμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἰεσθαι μεθεκτὸν ἐν τῷ κατὰ φύσιν νίῳ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ πατρὶ· ὥσπερ γὰρ τοῦ πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ υἱοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. καὶ μετ' ὀλίγα τῆς περικοπήs· Πῶς δ' ἂν καὶ ὅλως δίχα ποτὲ τοῦ ἰδίου πνεύματος ὁ λόγος νοοῖτο; ἢ γὰρ οὐκ ἄτοπον ἀνθρώπου κεχωρίσθαι λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ, κατὰ τε τὸν τῆς φύσεως ὅρον, καὶ εἰς ὁλόκληρον τοῦ ζώου τὸν ἀπαρτισμὸν; τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριοῦμεν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, τὸ οὕτως ἐμπεφυκὸς καὶ οὐσιωδῶς ἡνωμέ-

vina promanat, neque per ipsam ad nos veluti extraneum pertransit, ut ita dicam, quasi Deitatis quaedam qualitas ad nos pervenit, et in Sanctis inhabitat, et continuo subsequitur, si mentis oculos perfecta sui ipsorum moderatione expurgaverint, et contentioso ad virtutes omnes studio gratiam in semetipsis conservaverint."

Idem in dictum: „Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de coelo" (Io. I, 32), ait: „Nunquam enim ad tantam temeritatem descendemus, ut participatione in Filio secundum naturam Spiritum esse credamus; et non potius substantialiter, quemadmodum ipsi etiam Patri adhaerentem: quemadmodum enim Patris, ita et Filii Spiritus est." Et post pauca eiusdem pericopes: „Quomodo autem absque proprio Spiritu Verbum intelligi potest? Annon esset absurdum, si quis ab homine hominis Spiritum, qui in illo est, separatum esse affirmaret, rationem naturae secutus, et integrum animalis statum conservare praetendens? Quomodo igitur a Filio Spiritum separabimus, qui sic innatus ei est, ita substantialiter coniunctus, et

τον, δι' αὐτοῦ τε προεχόντων, καὶ ἐπαρχόντων ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὥς μηδὲν ἕτερον εἶναι νομιζέσθαι παρ' αὐτόν· καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀπεριλλαστος ἢ τοῦ Χριστοῦ ὁμοιώτης πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προχέμενον πνεῦμα.

Ὁ αὐτός ἐστι τῇ πεντητῇ τῶν πρὸς Ἑρμιαν· Εἰ τοίνυν λέγοιτο χωριστὸν τῆς ὑποστάσεως τοῦ πατρὸς, ἀχωρίστως τε αὖμα καὶ προσπεριζώμενος συνπαύχοντα γένοι, καὶ οἰοῖται τὸ εἶδος αὐτοῦ τοῦ γεννηθέντος· ἔτι καὶ ἂν καὶ ἀπαύγασμα νοητοῦ καὶ φαιδρὸς πρῶτος τε καὶ ἀπαστροφάτος, εἰς τοῦτον ἔχει τὴν ἐκ πατρὸς οἶοντι πρὸς εἰς τὸ ἔξω διεκδρομῆν, οὔτε εἰς ἄλλαν ἀπὸ ἀλλήλων τῆς οὐδὲν ἐστὶν ὑποστάσεως, οὔτε μὴν εἰσαπαν σπινδαλμενός, προεχόντων δὲ ὥσπερ εἰς τὸ ἰφιστάσθαι κατ' ἑαυτήν, καὶ εἰς ἐπαρχίαν ἰδικήν.

Ὁ αὐτός εἰς τὸ ὅτιον, τὸ, καθὼς ἐμὲ ἀπεστείλας εἰς τον κόσμον, κατὰ ἀπεστείλα αὐτοὺς εἰς τον κόσμον, φησὶν· Ἰδιον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς το πνεῦμα ἐστίν, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἴδιον ἐστὶ καὶ αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ, οὐχ ὡς ἕτερον καὶ ἕτερον ἢ μεριστῶς ἐν ἑαυτῷ νοούμενόν τε καὶ ἐνιπαρχόν· ἀλλ' ἐμπειρο ἐκ πατρὸς καὶ ἐν πατρὶ κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ υἱός,

per eum prodiens. in ipso ita naturaliter est, ut aliud esse praeter ipsum intelligi nequeat?— Et paucis additis: „Immutabilis est identitas Filii ad Spiritum. qui proprius eius est, qui- que ex eo secundum naturam profunditur.“

Idem libro quinto ad Hermiam: „Si itaque dicitur character paternae hypostasis, inseparabiliter simul et adhaerenter intellige coexistere. et veluti ipsius. qui eum generavit speciem: cum vero splendor quasi luminis emicantis praefulgentisque, mente volvito quasi ex Patre in exterius emigrationem, neque prorsus abalienatus ab hypostasi ex qua est, neque in totum contractus, veluti vero prominens, ut secundum se ipsam subsistat et propriam existentiam.“

Idem in dictum: „Sicut tu me misisti in mundum, et ego mitto eos in mundum“ (Io. XVII, 18), ait: „Proprius Dei et Patris Spiritus est: sed non minus etiam proprius Filii est, non ut alius atque alius, aut divisim in utroque intellectus, et inexistens; sed quoniam in Patre et ex Patre secundum na-

καρπὸς ὑπάρχων ἀληθινὸς τῆς οὐσίας αὐτοῦ, τὸ τοῦ πατρὸς ἴδιον πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐπάγεται, χεόμενον μὲν ἐκ πατρὸς, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ υἱοῦ τῇ κτίσει χορηγούμενον, οὐ κατὰ τινα τρόπον διακονικόν, ἤγουν τὸν ἐν ὑπουργίᾳ νοούμενον, ἀλλ' ὥσπερ ἔφην ἀρτίως, ἐξ αὐτῆς μὲν προκύπτει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, χεόμενον δὲ τοῖς ἐλεῖν ἀξίοις διὰ λόγου τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνότος κατ' ἐκφρασιν δηλονότι τὴν εἰς τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ μένοντός τε καὶ ὄντος ἀεὶ προσεχῶς τε ἅμα καὶ μεμερισμένως. ἰδιοσυστάτως μὲν γὰρ εἶναι φραμὲν τὸν υἱόν, ἐνυπάρχειν δὲ αὐτῷ τῇ ἰδίᾳ γεννήτορι, καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν γεννήσαντα. ὅτι δὲ τὸ τοῦ πατρὸς πνεῦμα πνεῦμα φαίνεται τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πατρὸς πέμποντος, ἥτοι διανέμειν ἐπαγγελλομένου τοῖς ἁγίοις αὐτὸ, διαδίσσῃ πάλιν ὡς ἴδιον ὁ υἱός, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ἣς ἔχει πρὸς τὸν πατέρα.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, καὶ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἰωάννης λέγων, ὅτι τεθεῖμαι τὸ πνεῦμα καταβαίνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, φησὶν· Ἀνασκιρτήσῃ δὲ ἴσως ὁ φλογελλήμων Αἰρετικὸς, καὶ πλατὺ γελάσας ἐρεῖ· τί πάλιν ἡμῖν ὧ οὔτοι

turam Filius est, cum sit fructus verus substantiae eius, proprium Patris Spiritum secundum naturam possidet, qui profunditur quidem ex Patre, per Filium autem creaturis donatur, non ministerii modo, qui servili rationi subiicitur, sed, sicut mox dixi, ex ipsa quidem substantia Dei et Patris prodiens, profusus autem ad eos qui digni sunt, per consubstantiale Verbum, a quo est secundum emissionem adesse atque subsistere, manetque in ipso; et est semper coniunctim simul atque divisim. Subsistere enim Filium dicimus, et in spiritu suo eum esse, et Spiritum rursus in eo confitemur. Spiritum vero Patris, Filii quoque Spiritum esse, et Patre mittente, sive distribuere promittente, illum Sanctis distribuit quoque Filius propter identitatem essentiae, quam habet cum Patre.“

Idem in dictum: „Et testimonium perhibuit Ioannes, quia vidi Spiritum descendantem quasi columbam de coelo“ (Io. I, 32), ait: „Insultabit autem iterum atque iterum contentionis cupidus Haereticus, atque effuso risu illudens dicit: Quid rursus nobis

καὶ πρὸς τοῦτο φησὶ. ἡ ποῖον ἐξυφανεῖτε λόγον, κατασοφίζομενοι τὸ γεγραμμένον; ἰδοὺ τὸ πνεῦμα καταβαίνειν, φησὶν, ἐπὶ τὸν υἱόν. ἰδοὺ καταχρίεται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς. ὅπερ δὲ οὐκ ἔχει, λαμβάνει δηλαδὴ, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ μελωδοῦ καὶ λέγοντος ὡς πρὸς αὐτόν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοῖς μετόχοις σου. πῶς ἂν εἴη λοιπὸν ἐν ὁμοουσιότητι τοῦ τελείου πατρὸς ὁ μὴ τοιοῦτος υἱὸς καὶ διὰ τοῦτο χριόμενος; πρὸς δὴ τοῦτο φάναι δεῖν ὑπολαμβάνω τοῖς τὰ σεμνὰ τῆς ἐκκλησίας ἀνατρέπουσι δόγματα, καὶ τὴν τῶν γεγραμμένων ὁρθότητα διαστρέφουσιν· ἐκνήψατε οἱ μεθύοντες ἐξ οἴνου αὐτῶν, ἵνα δύνησθε τὸ λαμπρὸν τῆς ἀληθείας περιαθροίσαντες κάλλος, σὺν ἡμῖν ἀναβοῇσαι πρὸς τὸν υἱόν, ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ. εἰ γὰρ ὅλως πιστεύεις Θεὸν εἶναι κατὰ φύσιν αὐτόν, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι τὸ τέλειον; ὥρα γὰρ ὑμᾶς καὶ εἰς αὐτόν ἤδη διασεβεῖν τὸν πατέρα. πόθεν γὰρ αὐτὸς ὡς φῆς ἐξ ἀνάγκης ἔχει τὴν τελειότητα; πῶς δὲ οὐχὶ πρὸς τὴν τοῦ γεννήματος ὕψειν τὴν ὡς καθ' ὑμᾶς ἀτελῇ κατοικισθήσεται παραδεξαμένην ἅπαξ ἐν υἱῷ τῆς θείας οὐσίας τὸ μὴ δύνασθαι μὴ ἔχειν τὸ τέ-

---

ad haec, o amica capita, respondetis, aut quem sermonem comminiscimini, quod scriptum est novis cavillis invertentes? Ecce Spiritum descendere refert ad Filium. En ungitur a Deo et Patre; quod non habet videlicet accipit: idque testimonio suo confirmat Psalmista, cum dicit ad Filium: Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis (Psal. XLIV, 8). Quomodo ergo erit Filius in perfecti Patris consubstantialitate, qui talis non est, ideoque perunctus? Ad huiusmodi homines, qui reverendam veritatem ecclesiastici dogmatis et scripturarum rectos sensus pervertunt, opportune illud dicere possumus: Expergiscimini ebrii e vino vestro, ut fulgentissimam veritatis lucem videntes, nobiscum ad Filium clamare possitis: Vere Filius Dei tu es. Si enim credis Deum ipsum natura, quomodo perfectionem non possidet? Iam etiam vos in ipsum Patrem impie obloquimini. Unde namque Pater perfectionem habet necessario? Aut quomodo ad imminutionem Filii, qui secundum vos imperfectus est, pater etiam ipse non depelletur, si semel divina substantia imperfectionem in Filio

λειον, κατάγε τὸν παρ' ὑμῖν ἀμαθῆ καὶ ἀπαιδευτον λόγον· οὐ γὰρ δὴ πού τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ἀκήρατον φύσιν εἰς διαφόρους καταμεριούμεν λόγους, ὥς εἶναι μὲν ἐν τῷδε τυχὸν ἀτελῇ, τελείαν δ' αὖ πάλιν ἐν ἐκείνῳ. ἐπεὶ καὶ ὁ τῆς ἀνθρωπότητος ὁρος, εἰς κατὰ πάντων ἐστὶ καὶ ἴσος ἐν πᾶσιν ἡμῖν· ἔλαττον δέ τις ἄνθρωπος, καθὼ πέφυκεν ἄνθρωπος, ἀλλ' οὐδὲ πλέον ἐτέρου καταλληφθήσεται· ἀγγέλου δὲ οἶμαι κατ' οὐδὲν διοίσει ἕτερος ἄγγελος, κατάγε τὸ εἶναι τοῦθ' ὅπερ εἰσὶν ἄγγελοι, δηλαδή διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμοειδίας, εἰς μίαν ἅπαντες ἀναδεσμούμενοι φύσιν. πῶς ἂν οὖν ἡ θεία καὶ ἀπάντων ὑπερανίσχουσα φύσις, ἐν ἐλάττοσι τῶν γεννητῶν ἐν τοῖς κατ' ἑαυτὴν ἀγαθοῖς ὀφθήσεται, ὑπομενεῖ δὲ πάθος, ὃ παθεῖν οὐκ εἶδεν ἡ κτίσις; πῶς δὲ ὅλως ἔσται καὶ ἀπλῇ καὶ ἀσύνθετος, εἴπερ ἐν αὐτῇ φανεῖται τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀτελές; συγκρίσεται γὰρ δι' ἀμφοῖν, εἴπερ οὐχ ὅμοιον τῷ τελείῳ τὸ ἀτελές. εἰ μὲν γὰρ ὅμοιόν ἐστι, καὶ τὸ διαλλάττον οὐδὲν ἐν αὐτοῖς, πᾶν ὅπερ ἂν εἴη τέλειον, ἀδιαφόρως ἔσται καὶ ἀτελές, καὶ εἴ τι πάλιν ἀτελές, τοῦτο καὶ τέλειον, καὶ οὐδὲν ἐν νῷ κατηγορημα, καὶ τὰς ἡμετέρας διανοίας τὸ

---

susceperit, secundum insipientem ac male morigeratum vestrum sermonem? Non enim, ut arbitor, in diversas rationes substantiae divinam immortalemque naturam ita dissecabimus, ut in altero perfecta, in altero imperfecta esse videatur, praesertim cum videatis humanae naturae rationem unam ac eandem in omnibus esse; nec minus aliquid aut maius hominem homine, in quantum homo est, possidere; nec angelus ab angelo, ea ratione qua uterque Angelus est, qua videlicet ad unam speciem atque naturam omnes concluduntur, differre unquam poterit. Quomodo igitur natura deitatis, quae super haec omnia incomparabiliter est, minora possidebit, quam creatura? Quomodo inaequalitatem eam suscipiet natura incorruptibilis, cuius corruptibilia susceptiva non sunt? Quomodo simplex atque in-composita erit, si perfectum atque imperfectum in ea inest? Dissimilia enim haec sunt, ex quibus eam constare falso arbitramini. Si enim similia essent, nec inter se differrent perfectum atque imperfectum, omne perfectum imperfectum esset,

τέλειον ἔχων οὐ φαίνεται, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ πατὴρ ὑπερβαλεῖται τὸν υἱὸν ἐπὶ τελειότητι μαρτυρούμενος, καὶ λέγεται πάλιν ἡμῖν τὸ ζηλούμενον. εἰ δὲ πολὺς ἀποτερίζει λόγος τοῦ τελείου τὸ ἀτελές, δέχεται δὲ καὶ ἡ θεία φύσις κατὰ ταυτὸν ἀμφοτέρω, σύνθετος ἄρα καὶ οὐχ ἀπλῇ. ἀλλ' ἔρεῖ τις τυχόν, ὡς ἀσυμφυῖ τέ ἐστι καὶ ἀσυνύπαρκτα κατὰ ταυτὸν ἐν ἐνὶ τῷ ὑποκειμένῳ τὰ ἐναντία, ὡς ἐν σώματι τυχόν ὁμοῦ χροῶμα λευκὸν καὶ μέλαν· καλῶς γε, ὦ φίλος, καὶ μάλα γοργῶς τοῖς ἡμετέροις ἐπηγωνίσω λόγοις. εἰ γὰρ μία τις ἐστὶν ἡ θεία φύσις, καὶ παρ' αὐτὴν οὐχ ἑτέρα, πῶς ἂν εἰπέ μοι τῶν ἐναντίων γένοιτο δεκτικῇ; πῶς δὲ καθ' ἐν τι τὸ ὑποκείμενον, τὰ ἀλλήλοις ἀνόμοια συμβήσεται; Θεοῦ δὲ ὄντος κατὰ φύσιν τοῦ πατρὸς, Θεός ἐστι κατὰ φύσιν καὶ ὁ υἱός. καὶ οὐδὲν ἄρα διοίσει κατάγε τὸ εἶναι τέλειος, ὡς πρὸς τὸν πατέρα, τῆς θείας αὐτοῦ καὶ τελειοτάτης οὐσίας ἐκπεφυκώς. εἰ γὰρ οὐκ ἀνάγκη τέλειον εἶναι πάντως τὸν ἐκ τελείου γεννήτορος, εἴπερ ἐστὶν αὐτοῦ καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, καὶ χαρακτηρ τῆς ὑποστάσεως, καθάπερ γέγραπται· ἀλλ' οἶμαι πᾶς τις ἡμῖν συνερεῖ καὶ συνθήσεται. ἢ λεγέτω πάλιν εἰς μέσον ἐλθὼν,

---

et e contra. Quare nec Filius imperfectior Patre, nec Pater perfectior Filio, quamvis ita verbis a nobis dicatur. Si vero permul-tum interest inter perfectum et imperfectum, et utriusque deitatis natura susceptiva est, non simplex, sed composita erit. Sed dicet fortassis quispiam, non simul in eodem esse posse subiecto, quae contraria sunt; sed seorsim ac per successionem, ut in corpore color, modo albus, modo niger. Probe tu quidem, o amice, ac cito conversus pro nobis pugnasti. Nam si una deitatis natura est nec altera praeter eam excogitari potest, quomodo contrariorum est susceptiva? vel quomodo uni eidem-que subiecto, quae inter se contraria sunt, simul accident? Pater enim natura Deus est, et Filius simul natura Deus. Nulla ergo differentia perfecti et imperfecti inter Patrem et Filium est, qui ex perfectissima substantia Patris emanavit. An non est necesse perfectum esse genimen perfectissimi genitoris? quod et incommutabilis imago, et character suae hypostaseos est? ita prorsus omnes assensuros arbitror, aut in medium

κατὰ τίνα τρόπον τοῦ τελείου πατρὸς ἀπαράλλακτος ἔσται
 χαρακτηρ ὁ υἱός, οὐκ ἔχων ἐν ἰδίᾳ φύσει τὸ εἶναι τέλειος,
 κατὰ τὴν τινῶν δυσβουλίαν; ἐπειδὴ δέ ἐστι καὶ χαρακτηρ καὶ
 εἰκὼν, τέλειος ἄρα καὶ αὐτός, ὡς ἐκεῖνος οὐ καὶ ἔστιν εἰκὼν.
 ἀλλ' εἶδε, φησὶν, ὁ Ἰωάννης ἐξ οὐρανοῦ τὸ πνεῦμα κατα-
 βαῖνον ἐπὶ τὸν υἱόν, καὶ ἐπακτὸν ἔχει τὸν ἀγιασμόν, δέχεται
 γὰρ ὡς οὐκ ἔχων δηλαδὴ. ὦρα δὴ οὖν ἀναφανδόν, ποίημα
 μὲν λέγειν αὐτὸν, ὀλίγη μάλιστα ὑπεροχῇ τιμώμενον, ἐν ἴσῃ δὲ
 τάξει τοῖς ἄλλοις τελειούμενόν τε καὶ ἀγιαζόμενον καὶ ἐπί-
 κτητον ἔχοντα τὴν τῶν ἀγαθῶν χορηγίαν; εἰτα πῶς οὐ
 διαφενύσεται λέγων ὁ Εὐαγγελιστής, ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος
 αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν; πῶς γὰρ ἔσται πλήρης ἐν ἰδίᾳ
 φύσει λαμβάνων αὐτὸς παρ' ἑτέρου; ἢ πῶς ἂν ὅλως νοοῖτο
 πατήρ ὁ Θεός, εἶπερ ἐστὶ ποίημα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον υἱός ὁ
 μονογενής; ψευδώνυμος γὰρ ἂν οὕτως ἔχει, καὶ αὐτὸς ἔσται
 πατήρ, ἀληθεία δὲ σὺδαμῶς ὁ υἱός, νόθον ἔχων ἐφ' ἑαυτῷ
 τὸ ἀξίωμα, καὶ μέχρι γυμνῶν ῥημάτων τὴν προσηγορίαν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ εἰς τὸ· Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Παρά-
 κλητος, φησὶν· Ἰδοὺ γὰρ ἰδοὺ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν

---

veniens dicat: Quomodo perfecti Patris character, atque imago
 est hypostaseos, non habens sua natura, quod perfectus sit,
 ut quidam temere dicunt? Quoniam vero character atque
 imago est, non aliter certe atque ille perfectus est, cuius imago
 est. Sed Ioannes, ait, vidit de coelo ad Filium Spiritum de-
 scendere, quare et de foris habet sanctificationem Filius, in
 quem quasi non habentem sanctificator Spiritus descendit.
 Advertis quam manifeste Filium Dei creaturam esse prae-
 dicas, vix magni aliquid ei attribuens, cum similiter atque
 caeterae creaturae perfici, atque sanctificari bonorum largitione
 forinseca ipsum arbitraris? Et quomodo non falsus erit Evan-
 gelista dicens, a plenitudine ipsius nos omnes accepisse? Quo-
 modo enim suapte natura plenus erit, si ab alio accipit? Aut
 quomodo vere Deus pater erit, si unigenitus creatura est, et non
 Filius? Verbo namque solummodo, non re ipsa Pater, et similiter
 unigenitus vocabulo tantummodo Filius, non vere Filius erit.“

Idem in expositione dicti: „Cum autem venerit Paraclitus“
 (Io. XVI, 13): inquit: „Ecce enim ecce Spiritum veritatis, sui

ἐαυτοῦ, τὸν Παράκλητον εἰπὼν, παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι ἡσίν. ὥσπερ γάρ ἐστιν ἴδιον πνεῦμα τοῦ υἱοῦ φυνσικῶς ἐν αὐτῷ τε ὑπάρχον, καὶ δι' αὐτοῦ προῖον, οὕτω καὶ τοῦ πατρὸς. οἷς δὲ τὸ πνεῦμα κοινόν, τούτοις εἴη δῆπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα. μὴ γὰρ δὴ τινες ἡμᾶς τῶν δυσσεβείν εἰωθότων τοῖς ἐξ ἀμαθείας ἀποκομιζόντων λόγοις, εἰς ἃ μὴ θέμις ἐννοεῖν, ὡς ὑπουργικὴν τινα χρείαν ἀποπληρῶν ὁ υἱός, τὸ παρὰ τοῦ πατρὸς πνεῦμα τῇ κτίσει διακονεῖ. καὶ τοῦτο γὰρ ἄσυνέτως τινὲς οὐ κατέδεισαν εἰπεῖν. πιστεύειν δὲ μᾶλλον ἀκόλουθον, ὡς ἐπείπερ ἴδιόν ἐστιν αὐτοῦ καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἀποστέλλει τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πρὸς ἀγιασμόν. εἰ δὲ δὴ νομίζουσι τρόπον τινὰ καὶ δριμύν νοεῖν τε καὶ λέγειν, διάκονον ἡμῖν καὶ ὑπουργὸν κἄν τούτῳ δὴ πάλιν τὸν υἱὸν εἰσχομίζοντες, πῶς οὐκ ἀκόλουθον εἰπεῖν· μωροὶ καὶ τυφλοὶ πῇ δὴ πάλιν ἰόντες ὑμεῖς οὐκ αἰσθάνεσθε, καὶ τῆς τοῦ μονογενοῦς κατεπαίρεσθε δόξης, ἐκ τῆς ἐνούσης ὑμῖν ἀμαθείας ἀθλίους συνείροντες λογισμοὺς; εἰ γὰρ ὅλως χορηγεῖ τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός ἐν ὑπηρέτῳ τινὸς τάξει λελογισμένος, πῶς οὐκ ἀναγ-

---

ipsius nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut Filii Spiritus est naturaliter in ipso manens et per ipsum progrediens, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem Spiritus communis est, ii profecto substantialiter dissepārari non possunt. Nemo enim impiorum nos ad ea quae intelligere nefas est, verbis suis impellere conetur. Nemo, inquam, spiritum Patris per Filium ut per ministrum mitti ad creaturas credat. Nam etiam id nonnulli dicere veriti non sunt. Sed potius inde credendum est, quoniam Spiritus sic proprius Filii est, sicut sane ipsius quoque Dei Patris, idcirco ad sanctificandos suos sanctos discipulos ab eo mitti. Si vero non erubescunt aliquo modo et audacter audent intelligere et enunciare, ministrum nobis et servum mittendi Spiritum Filium a Patre, non erit incongruum ad eos dicere: Fatui et caeci, non sentitis ad quanam praecipitia ruitis, unigeniti gloriam minuentes, et frivolas rationes per imperitiam excogitantes? Si enim in ministri loco collocatus Spiritum a Patre Filius largitur, quomodo non erit necesse alienum prorsus a sub-

καὶ οὐκ ὁμολογεῖν, ὡς ἀλλότριον μὲν ἐστὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ παντελῶς, τάχα δὲ καὶ ἄμεινον αὐτοῦ, καὶ κατὰ πολὺ κρεῖττον, ἄνπερ οὕτως ἐξη κατάγει τὴν παρ' ὑμῖν ἀμαθίαν; εἰ γὰρ οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὁ υἱὸς καθ' ἡμᾶς, πῶς οὐκ ἐν ἀμείνοσι νοοῖτ' ἂν τὸ πνεῦμα παρὰ τὸν υἱόν; εἰτα τί φραμὲν, ὅταν ἀκούσωμεν λέγοντος περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν; πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις κἀκείνο λοιπὸν ὡς ἐξ ἀνάγκης εἰσβήσεται. εἰ γὰρ ὑπουργίαν διακομικὴν ἀποπληροῦν οἰεσθὶ τὸν υἱὸν τὸ ἀλλότριον ἡμῖν, τουτέστι τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, κεχορηγηκότα ἅγιον ὃν κατὰ φύσιν πνεῦμα, οὐ κατὰ φύσιν ἅγιος ὁ υἱὸς, κατὰ μέθεξιν δὲ, ὥσπερ ἡμεῖς. λέγεται γὰρ κατὰ τὴν τῶν δυσσεβῶν ἀμαθίαν, ἀλλότριος εἶναι τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, ἐξ ἧς καὶ πρόεισι τὸ πνεῦμα τὸ δι' αὐτοῦ χορηγούμενον. ἔσται τοίνυν τῶν ἐνδεχομένων, εἴπερ οὐκ ἴδιον τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἀλλ' εἰσποιητὸν ἔχει καὶ αὐτὸς τὸν ἀγιασμόν, καθάπερ ἡ κτίσις, καὶ ἀποπεσεῖν δύνασθαι ποτε τῆς ἐνοῦσης ἀγιότητος αὐτῷ. τὸ γὰρ ὡς ἐν τάξει προσθήκης ἐπικτηθὲν, πῶς οὐκ ἂν ἀπογένοιτο κατάγει τὸν τοῦ ἐγγωροῦντος λόγον; εἰτα τίς τῶν

---

stantia Filii Spiritum confiteri, et forte etiam ipso et multis parasangis praestantiorē, si vestrae imperitiae locum demus? Nam si ex Patre, idest ex substantia Patris Filius secundum vos non procedit, quomodo Spiritus supra Filium in loco excelsiori non collocabitur? Quid praeterea respondebimus, cum Filius clare dicat, ille me glorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis? Ad haec, illud quoque necessario consequetur, si enim ministerium servile explorare Filium existimatis alienum vobis, qui nempe Dei et Patris natura sua divinum Spiritum suppeditavit, non erit utique natura Filius sanctus, sed participatione quemadmodum nos. Nanque asserunt impii ignavi ac desides, alienum esse a substantia Patris, ex qua progreditur Spiritus, qui ab ipso suppeditatur. Possibile igitur erit, si proprius Filii Spiritus non est, sed forinsecus etiam ipse sicut creatura sanctificatur, hanc eum aliquando quae in eo est sanctificationem amittere. Quod enim exterius uti additum acquiritur, quomodo abire non poterit secundum

τοιούτων οὐκ ἀποδομαίται δογμάτων; προπωδέστερον δὲ οἶμαι τὸ οὕτως εἰπεῖν· φίλη τοιγαροῦν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀληθείας δόγματα, καὶ αὐτοῖς ἐκείνοις ἡμεῖς οὐχ ἐνόμεθα, τὴν δὲ τῶν ἁγίων Πατέρων ἰκνηλατοῦντες πίστιν, ἴδιον εἶναι φαιέν τοῦ υἱοῦ τὸν Παράκλητον, τουτέστι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐκ ἐπεισχοιούμενον ἔξωθεν, οὐδὲ ἐπικτητον ἐν αὐτῷ, καθάπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἀγιότητος δεκτικοῖς, οἷς καὶ ἐκ μὴ ὄντων ἢ γένεσις, ἀλλ' ὁμοούσιον αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ πατρὸς. οἶτω γὰρ ἂν οὐκ εἰς πολύθεον ἡμῖν μυθολογίαν ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων οἰχήσεται δυνάμεις, ἀλλ' εἰς ἓνα θεούτητος λόγον ἢ ἁγία Τριάς ἀνασφίγγεται. ἐν ταυτῷ τοιγαροῦν καὶ τῆς οὐσίας τὴν ἐνότητα παραδεικνύς ἑαυτοῦ τε γημὶ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸν Παράκλητον εἶναι λέγων, παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευεσθαι φησὶν, ἀπελεγχει τε σαφῶς καὶ ἀναμφιλόγως θεομάχον ὁλοκλήρως τὸν χριστομάχον. ὁ γὰρ ὅλως ἐμπαροινεῖν ἐδελήσας τῷ νήῳ, πεπλημμεληκῶς ἂν εἰκότως καὶ εἰς αὐτὸν νοοῖτο τὸν ἐξ οὐπερ ἐστίν. ὅταν τοίνυν εἰδῇ ὁ Παράκλητος, φησὶ, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστι τὸ

---

iam adductam rationem? Sed quis hanc perversitatem dogmatum non effugiet? Sed accommodatius, ut reor, dicendum fuerit, amica nobis veritas est, et quae ex ea nascuntur dogmata, et eos nos nullo modo sequemur; sed sanctorum Patrum fidem investigantes, proprium esse Filii Spiritum Paraclitum. Spiritum sanctum nempe, non extrinsecus introvectum, neque adventitium in ipso, sicut in illis qui sanctitatem possunt suscipere, et ex nihilo producantur, sed ei consubstantialem, quemadmodum est et Patri, confitemur. Hoc enim modo non in multorum fabulas Deorum ecclesiasticorum dogmatum robur decidet, sed in unam rationem deitatis Trinitas constringetur. Eodem ergo tempore et sui ipsius essentiae identitatem et Dei Patris ostendens, Spiritum veritatis Paraclitum nuncupans, a Patre eum procedere dicit, sicque qui Christum oppugnat, Dei hostem palam et absque ulla haesitatione esse comprobatur. Qui enim Filio insultat, iniurius merito in eum ex quo Filius est, censendus est. Cum itaque venerit Paraclitus, ait, Spiritus

ἐμὸν, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. μαρτυρήσει δὲ πῶς; ἐνεργῆσαν γὰρ ἐν ὑμῖν καὶ δι' ὑμῶν τὰ παράδοξα, μάρτυς ἔσεται δικαίως τε καὶ ἀληθῆς τῆς ἐμῆς θεοπροποῦς ἐξουσίας, καὶ τῆς ἐν δυνάμει μεγαλειότητος. ἐμὸν γὰρ πνεῦμα τὸ ἐνεργοῦν ἐν ὑμῖν, ὥσπερ δὲ ἐμὸν, οὕτως καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ· "Ὅταν οὖν ἔλθῃ ἐκεῖνος, τουτέστιν ὁ Παράκλητος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἅψ' ἑαυτοῦ, φησὶν· Βλέπε δὲ, ὡς ἐργήγορεν ἡ φωνή, ὅρα τοῦ λόγου τὴν νῆψιν. προειρηκῶς γὰρ ἤξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὠνόμασεν αὐτόν, τουτέστιν ἑαυτοῦ. αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. Ἰνα γὰρ εἰδοῖεν οἱ μαθηταὶ ὡς οὐκ ἄλλοτρίας καὶ ξένης αὐτοῖς δυνάμεως ἐπιφοίτησιν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ. οὐ γὰρ ἄλλότριον τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται πνεῦμα, πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο τυχὸν ιδιουσυστάτως. τὸ

---

veritatis, meus scilicet, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Quomodo vero perhibebit? Magna in vobis et per vos miracula faciens, iustus verusque divinae meae potestatis, et in virtute magnitudinis testis. Spiritus enim meus est, qui operatur in vobis, sed sicut meus est, sic et Dei et Patris."

Idem in illud: „Cum autem venerit ille," Paraclitus nempe „Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem; non enim loquetur a semetipso" (Io. XVI, 13), inquit: „Vide vocem vigilem, vide verbi sobrietatem. Cum enim praedixisset Paraclitum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est suimetipsius. Ipse enim est veritas. Nanque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missurum virtutem, sed seipsum, alio quodam modo eis pollicetur veritatis Spiritum, idest suum missurum. Non enim alienus a substantia unigeniti Spiritus sanctus intelligitur, sed ex ea naturaliter progreditur, non aliud ab ipso existens, si naturae identitas consideretur, licet in persona propria concipiatur.

τοίνυν, φησί, τῆς ἀληθείας πνεῦμα πρὸς ὅλην ὑμᾶς καθι-
γέσεται τῆς ἀληθείας τὴν γνώσιν· ὥς γὰρ εἰδὼς ἀκριβῶς
τὴν ἀλήθειαν, ἥς καὶ τὸ πνεῦμα ἐστίν, οὐκ ἐκ μέρους αὐτὴν
ἀποκαλύψει τοῖς σεβομένοις αὐτῶν, ἀντήσει δὲ μᾶλλον ὁλο-
κλήρως τὸ περὶ αὐτῆς μυστήριον. εἰ γὰρ καὶ νῦν ἐκ μέρους
γινώσκομεν, ὥς ὁ Παῦλος φησὶν, ἀλλ' ὥς ἐν γνώσει μικρᾷ,
σῶόν τε καὶ ἄσινές ἡμῖν τὸ τῆς ἀληθείας ἐνήστραψε κάλλος.
ὥσπερ οὖν οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ γεγραμ-
μένον, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, κατὰ τὸν
αὐτὸν οἶμαι τρόπον, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν,
οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ἐν
αὐτῷ. Ὅταν οὖν ἔλθῃ, φησὶν, οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν,
ἀντὶ τοῦ, συνετιεῖ μὲν ἡμᾶς, καὶ τὸ περὶ τῆς ἀληθείας ἀπο-
καλύψει μυστήριον, λαλήσει γεμὴν οὐδὲν παντελῶς τῶν ἀπα-
δόντων ἡμοῖ, ἀλλ' οὐδὲ ξένον ὑμῖν εἰσηγήσεται μάθημα. οὐ
γὰρ ἰδίους τυχὸν εἰσοίσει νόμους. ἐπειδὴ δὲ πνεῦμα καὶ οἰονεῖ
νοῦς ἐστὶν ἡμῶς, λαλήσει δὴ πάντως τὰ ἐν ἡμοῖ. καὶ τοῦτο
φησὶν ὁ Σωτὴρ, οὐκ ἵνα νοῶμεν ὑπουργικὸν τὸ πνεῦμα τὸ
ἅγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροφορηῆσαι δὲ μᾶλλον

Hic ergo, ait, veritatis Spiritus ad omnem vos veritatis cogni-
tionem deducet; nam uti accuratus veritatis cognitor, cuius
Spiritus est, non eam ex parte, sed colentibus eum integre
revelabit, et potius eiusdem absolute mysterium florescet.
Nam etsi ex parte in hac vita cognoscimus, ut ait Paulus,
non manca tamen, sed integra et illaesa veritatis nobis pulchri-
tudo refulsit. Ut igitur nemo scit, quae hominis sunt, ut
scriptum est, nisi spiritus hominis qui in eo est, sic neque
ut existimo, quin imo ut Paulus dicit, nemo scit quae Dei
sunt, nisi Spiritus qui in eo est. Cum autem venerit, ait,
non loquetur a seipso quicquam, pro eo quod est, prudentes
vos reddet, et arcana veritatis revelabit, non loquetur prorsus
quicquam quod mihi non placeat, neque peregrinis vos disci-
plinis instruet. Neque enim proprias fortasse leges feret. Cum
vero Spiritus, et quasi mens mea sit, loquetur omnino, quae
in me sunt. Et haec Dominus ait, non ut ministri locum
habere Spiritus sanctus videatur, ut imperite a nonnullis prae-

ἐθέλησας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ ἕτερον ὄν παρ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ κατάγει τὸν ἐν ὁμοουσιότητι λόγον· ταῦτα δὴ πάντως καὶ ἐνεργήσει καὶ λαλήσει καὶ βουλήσεται. διὰ γάρτοι τοῦτο προστέθεικεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν, μονονουχὶ λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται ὑμῖν, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ πνεῦμα ἐστὶ, καὶ οἷον ἐμός ἐστι νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα, καθάπερ ἐγώ. προεῖρηκα γάρ, εἰ καὶ μὴ δεδύνησθε πάντα μαθεῖν. οὐκ ἂν οὖν ἄρα καθάπερ ἐγὼ προερεῖ τὰ ἐσόμενα, μὴ οὐχὶ πάντως ἐν ἐμοὶ τε ὑπάρχον, καὶ δι' ἐμοῦ προῖόν.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, φησὶν. Δοξάζει τοιγαροῦν τὸν υἱὸν ὁ Παράκλητος, τουτέστι τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα, πάντα ἰσχύον, καὶ πάντα εἰδός. δοξάζει δὲ πῶς; ἃ γὰρ οἶδε καὶ δύναται τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ εἰδοίη τυχόν; ἢ πῶς οὐκ ἂν δύναιτο; καὶ εἰ, καθάπερ αὐτός φησιν, ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει τὸ πνεῦμα, καίτοι πάντα ἰσχύον καὶ κατορθοῖν, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ ἔχει τὸ ἐφ' ἅπασιν ἰσχυρόν; ὑποτοπητέον δὲ οὐδαμῶς ἰσχύος ἐπιδεῖ τῆς ἐμφύτου καὶ φυσικῆς καθεστάναι τὸν

dicatur, sed ut eiusdem esse cum Filio substantiae confirmaretur. Sed ut potius certiores redderet discipulos, secundum essentiae rationem a se ipso non esse diversum. Haec prorsus et operabitur et loquetur et concupiscet. Proptereaque addidit, quod etiam ventura annuntiabit vobis, ac si diceret, id signum vobis erit, ex mea substantia Spiritum esse, et mentem esse quasi meam, dum ille quemadmodum et ego futura praedicet. Praedixi enim, etsi non potuistis omnia intelligere. Itaque non posset ille uti et ego futura praedicere, nisi omnino in me esset et per me progredereetur.“

Idem in illud: „Ille me clarificabit: quia de meo accipiet“ (Io. XVI, 14) inquit: „Glorificat quidem Filium Paraclitus, hoc est proprius ipsius Spiritus, qui omnia potest, qui omnia novit. Clarificat vero quomodo? Quae enim scit potestque Spiritus illius, quomodo ipse non noverit aut poterit? Etsi, ut ipse ait, Spiritus ab ipsa accipit, licet omnia possit ac perficiat, quomodo ipse non possederit illud, quod rebus in omnibus validissimum est? Sedenim illud certo tenendum est,

Παράκλητον, τουτέστι τὸ πνεῦμα, ὡς εἰ μὴ λάβοι τυχὸν μηδ' ἂν ἐξαρχέσειν αὐτὸν ἑαυτῷ δύνασθαι πρὸς τὴν τῶν θείων κατορθωμάτων ἐνέργειαν ἀποτελεστικὴν. δυσσεβείας γὰρ ἂν τῆς ἀπάσων ἐσχάτης ὑπομείναι γραφὴν, καὶ σφόδρα εἰδώς, ὁ καὶ μόνον οἰηθεὶς ἀληθὲς τι τῶν τοιούτων εἶναι περὶ αὐτοῦ. ἐπειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τε ἐστὶ τῷ υἱῷ, καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται. ὕψεσθάναι γὰρ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ πνεῦμα πιστεύομεν, εἶναι τε κατὰ ἀλήθειαν τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ καὶ λέγεται, ἐνυπάρχον γεμὴν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, προκύπτει τε καὶ πρόεισιν ἐξ αὐτῆς πάντα τὰ αὐτῆς ἔχον ἐν ἑαυτῷ φυσικῶς. οὐ γὰρ κατὰ μέθεξιν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τρόπον σχετικόν, ἀλλ' οὐδ' ὡς ἑτερον ὃν παρ' αὐτὴν, ἐπεὶ περ ἐστὶν ἴδιον αὐτῆς. ὅνπερ γὰρ τρόπον ἢ ἐκ τῶν εὐοσμωτάτων ἀνθέων εὐωδία λαβοῦσα τρόπον τινὰ τῶν προσόντων αὐτοῖς τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν, ἥτοι ποιότητα, διακομίζει τοῖς ἔξω τὴν γνῶσιν, τοῖς ὁσφραντικοῖς τοῦ σώματος μορίοις ἐμπίπτουσα, καὶ δοκεῖ μὲν πως, ὅσον ἦκεν εἰς ἐπινοίας λόγον,

ullo modo Paraclitum, hoc est Spiritum, propriae naturalis innataeque potentiae indigum esse: adeo ut, si non accipiat, non possit ipse ex se ipso ad rerum divinarum operationem perfectivam aliquid conferre; sed quicumque haec vel mente tenus cogitarit vera esse, impietatis quam maximae crimen subierit. Cum vero consubstantialis sit Filio, et emanet divina quadam ratione per ipsum, omnem eius habens virtutem et perfectissimam operationem, propterea dicit, de meo accipiet. Persistere namque per se Spiritum credimus, esseque re vera, quod est et dicitur: et cum insit in substantia Dei, emanat atque progreditur ex illa, omnia illius in semetipso naturaliter habens. Non enim participatione aut habitudine, nec ut alius ab illa, sed uti proprius illius. Quemadmodum enim florum odoratissimorum suavis odor, qui modo quodam essentiali ac naturali, quae illis adhaeret, operationem aut qualitatem accipit, extraneis offert cognitionem in corporis membra, quae olfactui deserviunt, incidens, et videtur quidem, quantum humanus intellectus capere potest, alius esse ab ea, quae ipsum

ἐτέρα τις εἶναι παρὰ τὴν πέμπουσιν αὐτὴν φύσιν, νοουμένη γε μὴν οὐκέτι καθ' ἑαυτὴν ἐτέραν ἔχει φύσιν, ἢ τῶν ἐξ ὧν καὶ ἐν οἷς ἐστίν, οὕτω νοήσεις ἐπὶ τε Θεοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τὸν τοῦ παρδείγματος ἀναβαίνων λόγον. ἀκατηγόρητον οὖν ἄρα παντελῶς, καὶ λοιδορίας ἀπάσης ἔξω κείσεται, τὸ λαβεῖν λέγεσθαι τι παρὰ τοῦ μονογενοῦς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. προῖόν γάρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμά ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ἱμῖν, φησί. Χαρακτῆρα πάλιν εἰλικρινῇ τε καὶ ἀκριβέστατον τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως ἡμῖν κἄν τούτοις εὖ μάλα δέδειχεν ὁ υἱός, δίδωσί τε δι' ὧν ἔφη νοεῖν, ὅτι καρπὸς ὑπάρχων τῆς οὐσίας αὐτοῦ, πάντα τὰ αὐτῆς κατὰ φύσιν ἐπάγεται, ἰδιά τε εἶναι φησί, καὶ μάλα εἰκότως. διατέμνοντος γὰρ ἥτοι διῆσταντος οὐδενὸς εἰς ἀλλοτριότητα τοῦ πατρὸς τὸν υἱόν, ὅσον ἤκεν εἰς τὸ κατὰ πᾶν ὁτιοῦν ὁμοίον τε καὶ ἴσον δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατέρα, διαλαμπύσεως τε τῆς οὐσίας ἐν ἀμφοῖν, οὐχ ἑτεροτρόπως, πῶς οὐκ ἂν εἰεν ἤδη κοινὰ, μᾶλλον

---

emittit natura: introspecta vero mentis acie, nullam aliam in semetipsa naturam continet, quam eorum ex quibus est: pari modo de Deo sanctoque Spiritu ratiocinare, supra exempli rationem mente sublatus. Nihil igitur prorsus detrahitur Spiritui, et accusationem supra omnem est, si concipiatur Spiritus aliquid ab unigenito accipere: nam cum per illum naturaliter progrediatur, cum omnibus quae absolute habet, perfecte ab eo sua habere dicitur."

Idem in illud: „Omnia quaecunque habet Pater mea sunt: propterea dixi vobis, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis“ (Io. XVI, 15), inquit: „Characterem rursus exactum atque sincerum hypostaseos paternae his se verbis Filius ostendit: intelligereque facit per quae dixit, cum sit fructus substantiae Patris, omnia quae eius sunt secundum naturam attrahere, ita ut proprie sua merito sint et appellentur. Cum enim nihil a Patre Filius penitus differat, neque ab ea natura in aliam traducatur, est illi per omnia similis et aequalis, absque eo solo quod Pater sit. Quumque in utroque eadem substantia eodem modo praeferat, quomodo non erunt communia, immo

δὲ ταυτὰ ἐν ἀμφοῖν, ὡς εἶναι μὲν ἐν τῷ τὰ τοῦ πατρὸς, ἐν δὲ τῷ τεκόντι τὰ τοῦ γεννίματος. διὰ γὰρ τοῦτο καθάπερ ἐγῶμαι μετα δριμείας τιμῆς ἐπιτηρώσεως, τοὺς περὶ τούτων ἡμῖν ἐποιήσατο λόγους. ἔφη γάρ, οὐχ ὅτι πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, ἔχω καὶ γώ· ἵνα μὴ ψιλή τις εἰκὼν ἢ κατὰ μόνην νοουμένη τὴν ἰσοτιμίαν, καὶ τοῖς ἔξωθεν ὠραῖοις μεμορφωμένη νοεῖται πρὸς τὸ ἀρχέτυπον· καθάπερ οὖν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, γεγόναμεν γὰρ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. ἀλλ' ἐμὰ, φησὶν, ἐστὶ, τὴν εἰς ἄχρον ἔνωσιν, ἣν ἔχει πρὸς τὸν γεννίσαντα, καὶ τὴν τῆς ὁμοουσιότητος δυνάμιν, ἐν ἀπαρallάκτοις οὔσαν τοῖς ἰδιώμασιν, ἐν ἀμφοῖν διὰ τοιούτου παραδεικνύς. τοῦτο δ' ἂν ἰδοὺς καὶ μάλα σαφῶς ἐν ἑτέροις λέγοντα πρὸς τὸν πατέρα· πάντα γὰρ τὰ ἐμὰ σα ἐστὶ καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. οἷς γὰρ ὁλως ἔκρεστι τὸ διαλλάττον οἰδέν, καὶ ἢ κατὰ πᾶν ὅτιοῦν οὐσιώδους ἰσότης τε καὶ ἐμφέρεια, πῶς οὐχ ἂν εἶεν ταυτὰ τῇ φύσει; ἔχει τοιγὴν ὁ Θεὸς καὶ πατήρ ἐξ ἑαυτοῦ τε καὶ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἴδιον πνεῦμα, τοιτέστι τὸ ἅγιον, δι' οὗ τοῖς ἁγίοις ἐναυλιζεται τε καὶ ἀποκαλύπτει μυστήρια, οὐχ ἐν τάξει τῇ ὑπουργικῇ παραλαμβάνομένου πρὸς τοῦτο· μὴ γὰρ οἰηθῆς τι τοιοῦτον·

---

vero eadem, quae in utroque sunt; ut quaecunque in Patre sunt, eadem etiam in Filio sint, et quaecunque in Filio, eadem similiter in generante? Ideo, ut ego puto, exquisitissima est usus oratione, de his sermonem habens; namque dixit, non quaecunque habet Pater ego habeo: ne imago quaedam nuda atque abiecta intellectu formata esse videatur, et exterioribus ornamentis figurata ad primitivum typum concipiatur; quemadmodum nos ipsi, qui ad imaginem Dei formati sumus. Sed mea sunt, ait; identitatem substantiae absolutissimam, quam habet erga Patrem, et consubstantialitatis virtutem in proprietatibus incommutabilibus ostendens, quod alibi etiam ad Patrem sermonem dirigens ait: Omnia mea tua sunt, et tua mea. In quibus enim nulla differentia est, sed substantiae identitas maxima et aequalitas, quomodo illis eadem omnia natura non erunt? Habet enim Deus et Pater ex sese et in sese Spiritum proprium, Spiritum nempe sanctum, per quem in Sanctis inhabitat et mysteria revelat, non eo tanquam ministro ad id utens, nihil enim tale conceperis; sed ut per eum qui in ipso

ἀλλ' ἐν αὐτῷ τε ὄντος οὐσιωδῶς, καὶ ἐξ αὐτοῦ προϊόντος ἀμερίστως τε καὶ ἀδιαστάτως, ὡς ἰδιαί τε διερμηνεύοντος τὰ ἐν ᾧ καὶ ἐξ οὗπερ ἐστίν· ὁμιλεῖ γὰρ οὐχ ἑτέρως τῇ κτίσει Θεός, εἰ μὴ δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι. ἀλλ' ἴδιον γὰρ πνεῦμα τοῦτο ἐστὶ καὶ τοῦ μονογενοῦς, ὁμοοίσιος γὰρ ἐστὶ τῷ πατρὶ. ἐπειδὴ τοίνυν, φησὶν, ἐννάρχον φαίνεται τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τὸ ἐν πνεύματι τῷ ἰδίῳ τοῖς ἀξίοις ἀποκαλύπτεσθαι ἐνεργεῖν τε καὶ δι' αὐτοῦ τὰ ὅσα περ ἂν βούληται, καὶ μοι δὲ τοῦτο πρόσσεσι φησικῶς. διὰ ταύτην εἴρηκα τὴν αἰτίαν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ταρραττέσθω δὲ μηδεὶς, ὅταν ἐν τούτοις ἀκούῃ τὸ τῆς λήψεως ὄνομα, διενθυμείσθω δὲ μᾶλλον ἐκεῖνο, δράσειε γὰρ ἂν ὀρθῶς, ὅτι πάντα τὰ περὶ Θεοῦ λαλεῖται μὲν καθ' ἡμᾶς, νοεῖται γε μὴν οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμᾶς. λαμβάνειν τε οὕτω τὸ πνεῦμα φαρμέν ἐκ τε τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὰ αὐτῶν, οὐχ ὥς ποτὲ μὲν οὐκ ἔχον τὴν ἐνοῦσαν αὐτοῖς γινῶσιν τε καὶ δύναμιν, ἔχον δὲ τότε μῶλις ὅταν νοῇται λαμβάνον. αἰεὶ γὰρ σοφὸν καὶ δυνατόν τὸ πνεῦμα ἐστὶ, μᾶλλον δὲ αὐτόχρημα σοφία καὶ δύναμις, οὐκ ἐκ μετοχῆς τινός, ἀλλὰ φησικῶς. ὥσπερ δ' ἂν φῶμεν τὴν ἐκ τῶν ἀρωμάτων ταῖς ἡμετέραις ὁσφρήσεσι προσβάλλουσαν

---

est, substantialiter, et ex eo inseparabiliter et indivisibiliter emanat, et uti propria interpretatur ea, quae sunt eius in quo est; non enim aliter creaturis associatur, nisi per Filium in Spiritu. Veruntamen hic Spiritus unigeniti etiam proprius est. Consubstantialis enim Patri Filius est. Quoniam ergo, inquit, Dei et Patris proprium est in Spiritu proprio dignis revelari, et per eum quaecunque voluerit, operari, ideo mihi etiam naturaliter proprius est, ob eamque causam dixi, ex meo accipiet et annuntiabit vobis. Nullus vero obturbetur, cum acceptionis nomen intelligit, sed potius in animum revocet illud, et probe concipiet, quaecunque de Deo dicuntur, enunciari quidem a nobis, sed non eodem modo intelligi, sed sublimiori. Pari modo dicimus Spiritum ex Patre et Filio, quae illorum sunt accipere, non quia non habuerit aliquando cognitionem et potestatem, et tum vix tandem habuerit, cum illam accepit. Semper enim sapiens et omnipotens Spiritus est: imo vero re ipsa sapientia et virtus, non participatione, sed naturaliter. Exempli causa: Aromaticum

εὐωδιαν, ἐτέραν μὲν ὅσον ὡς πρὸς αὐτὰ, εἰ ταῖς ἐπινοίαις δοίη τις ἄν, προεκκύπτειν γε μὴν οὐχ ἐτέρως οἶοιτο τυχόν, ἢ τῶν ἐξ ὧν περ ἐστὶ δεχομένην τὴν δύναμιν εἰς ἐνδειξιν ἑαυτῆς, οὐκ οὔσαν γε μὴν ἐτέραν διὰ τὸ ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐν αὐτοῖς πεφυκέναι. τοιοῦτόν τι, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο νοήσεις ἐπὶ τε Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. οἶονεὶ γὰρ ὁμοή τις ἐστὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ζῶσα τε καὶ ἐναργής, διακομίζουσα τῇ κτίσει τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας, ἐν-τιθεῖσα δι' ἑαυτῆς τὴν μέθεξιν. εἰ γὰρ ἡ τῶν ἀρωμάτων εὐοσμία τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἐναπομάττεται τοῖς ἐσθήμασι, καὶ μετασκευάζει τρόπον τινὰ πρὸς ἑαυτὴν τὰ ἐν οἷς ἂν γένοιτο, πῶς οὐκ ἂν ἰσχύσαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ περ ἐστὶν ἐκ Θεοῦ φυσικῶς, κοινωνοὺς τῆς θείας ἀποτελέσαι φύσεως δι' ἑαυτοῦ τοὺς ἐν οἷς ἂν γένοιτο; καρπὸς οὖν ἄρα καὶ χαρακτηρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ γεννήσαντος ὑπάρχων ὁ υἱός, πάντα τὰ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ἐπάγεται. διὰ τοῦτο φησὶν· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμὰ ἐστὶ, διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ πνεῦμα δηλονότι, τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ, δι' οὗ τοῖς ἁγίοις ὡς αὐτὸς ἐνοικεῖ·

---

odor naribus nostris obiectus prodit virtutem illorum naturaliter ac semper habens; et cogitatione quidem illum concipimus non ab aliis emergere, quam ab iis ipsis a quibus virtutem desumit, et quae commonstrat non alienum atque adventitium, sed ex iis ipsis, quibus inest: tale quid, imo etiam sublimius de Deo et Spiritu sancto meditare. Quasi enim odor substantiae eius vivens et patens, a Deo primaria omnium essentia ad creaturas quae illius sunt transportat, ac participationem per se ipsam communicat. Quodsi aromatum odor propriam virtutem eorum vestimentis relinquit, et quodammodo in seipsam transmutat ea in quibus adhaesit, quomodo Spiritus sanctus, qui ex Deo naturaliter est, per seipsum divinae naturae participes eos efficere non posset, in quos advenerit? Fructus ergo et character paternae hypostaseos cum sit Filius, omnia illius secundum naturam attrahit. Proptereaque dicit quaecunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi vobis, de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Spiritus videlicet, qui per eum et in eo est, per quem in Sanctis ut ille inhabitat. Non

οὐ γὰρ ἕτερον παρ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὑπάρχειν νοῆται καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίως. πνεῦμα γὰρ τὸ πνεῦμα καὶ οὐχ υἱός.

Θεόδωρος δὲ τῆς Ῥαϊθοῦ πρεσβύτερος ἐν τῇ δογματικῇ λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Ἄτοπον οἶμαι, καὶ καλῶς γε τοῦτο νενομίκα, μετὰ πολλὰ πάνυ φησὶν· Μὴ θαυμάζωμεν δὲ λέγοντος τοῦ Κυρίου ἔξοδον ἀπὸ τοῦ πατρὸς, τὴν ἐκατέρου πρόοδον. ἐγὼ γάρ, φησὶν, ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἤκω. καὶ πάλιν· τὸ πνεῦμα ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. εἰ γὰρ καὶ τὸ ἐξελθεῖν καὶ τὸ ἐκπορευθῆναι ταυτὸν ἐνταῦθα σημαίνει, τῷ πνεύματι γοῦν τὴν ἐκπόρευσιν μᾶλλον κατεξάλλετον ἤρμοσεν, ὥσπερ ἑαυτῷ τὴν γέννησιν.

Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης Συνόδου, ἐν οἷς λέγουσιν οἱ Ἐπίσκοποι πρὸς τὸν φιλόσοφον διὰ τοῦ ἐπισκόπου Λεοντίου, εἴρηται οὕτω· Λέγει οὖν περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἡ γραφὴ· κλινεῖ ἐπ' αὐτοὺς ὡς ποταμὸς εἰρήνης ἐκπορευόμενος, δηλονότι ἐκ τῆς ἀληθοῦς πηγῆς τῆς ζωῆς τῆς τοῦ πατρὸς Θεότητος, καθά φησιν αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις, ἐγὼ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἤκω.

enim aliud praeter eum Spiritus eius est, licet in propria hypostasi subsistere intelligatur et separatim. Spiritus enim Spiritus est, et non Filius."

Theodorus Rhaythenus presbyter Oratione dogmatica quae incipit: „Absurdum existimo, recteque illud reputo," longe a principio dicit: „Ne miremur, dum Dominus vocat exitum a Patre, utriusque progressionem. Ego enim, inquit, a Patre exivi et venio, rursusque Spiritus, qui a Patre procedit. Licet enim hic et exire et procedere idem notet, Spiritui nihilominus magis proprie adaptavit processionem, quemadmodum sibi metipsi generationem."

In actis primae Synodi Nicaenae in responsione Episcoporum ad Philosophum per Leontium episcopum haec habentur: „Dicit itaque de Filio Dei Scriptura, declinabit super ipsos tanquam fluvius pacis procedens, ex vero nempe fonte vitae, Patris divinitate: uti Dominus in Evangelio dicit, ego ex Patre exivi et venio."

ἘΠΙΓΡΑΦΗ ζ'.

Ἐπειδὴ τινὲς εἰσὶ μὴ καταδεχόμενοι ἐκεῖνο τὴν εὐαγγελικὴν δύνασθαι ῥῆσιν, τὴν πνεῦμα ἀληθείας τὸ ἅγιον λέγουσαν πνεῦμα, ὅπερ δύναται καὶ ἡ ῥῆσις ἡ λέγουσα ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι· ἔτι δὲ διενιστάμενοι, μὴδὲ εἰς ἰσοδύναμον ἔννοιαν λέγεσθαι τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατεστρώθησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῶν τοιούτων εὐαγγελικῶν ῥήσεων.

INSCRIPTIO SEXTA.

Cum nonnulli sint, qui non admittunt evangelicum dictum, quo asseritur Spiritus sanctus esse spiritus veritatis, id sibi velle, quod notat et illud aliud, quo affirmatur ex Patre ipsum procedere: Praetereaque contendunt non eundem intellectum in se continere, ex Patre procedere, et ex Filio accipere Spiritum sanctum, praesentes scripto traditae auctoritates digestae sunt, ad similitum dictorum aequales vires comprobandas.

ΠΑΛΑΜΑΣ. Τῆς ἀναισθησίας· ἰσοδυναμοῦσαι γὰρ αἱ ῥήσεις οἰκειότητα, ταυτὸ δ' εἰπεῖν ὁμοουσιώτητα τοῦ θείου Πνεύματος παριστώσι· διαφέρουσι δὲ ὡς μὴ παρ' ἀμφοτέρων πατρὸς τε καὶ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Πνεύματος δείκνυσθαι. καὶ τοῦτο

PALAMAE. O stupiditatem hominis! Cum enim idem valent hae sententiae, coniunctionem, hoc est dicere, consubstantialitatem Spiritus Sancti significant. Ita tamen differunt, ut existere Spiritum ex ambobus Patre Filioque minime ostendatur;

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου καὶ Ἀρείου λόγοις φησὶ· Τὴν μὲν πρὸς πατέρα οικειότητα νοῶ, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται· τὴν πρὸς υἱὸν δέ, ἐπειδὴ ἀκούω, εἰ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

Ὁ αὐτὸς περὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου τῶν κατ' Εὐνομίου λόγων αὐτοῦ φησὶν· Πῶς δὲ οὐ φανερόν ἔχει τὸν κίνδυνον, διαίρειν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα; τοῦτο μὲν τοῦ Ἀποστόλου συνημμένως ἡμῖν παραδιδόντος, καὶ νῦν μὲν Χριστοῦ λέγοντος, νῦν δὲ τοῦ Θεοῦ ἐν οἷς γράφει, εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ, καὶ πάλιν· ὑμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβετε, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο δὲ τοῦ Κυρίου, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας λέγοντος, ἐπειδὴ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται.

Magnus Basilius in sermonibus contra Eunomium et Arium: „Erga Patrem consortium intelligo, cum ex Patre procedat: erga Filium vero, cum audio, si quis Spiritum Christi non habet, hic illius non est.“

Idem in secundo contra Eunomium Antirrhetico in fine: „Quo pacto autem dividere Spiritum a Deo, non habet manifestum periculum? Partim Apostolo coniunctim nobis tradente, et modo Christi Spiritum dicente, et modo Dei, ubi scribit, Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Et rursus, Vos autem non spiritum mundi accepistis, sed spiritum qui ex Deo est: partim vero Domino, quoniam ipse veritas est, Spiritum veritatis dicente a Patre quoque procedere.“

καταδήλον ἂν' αὐτῶν τῶν γραφικῶν τούτων χρήσεων ἐστὶν· ὁ δὲ συνειληχῶς ταύτας, οὕτως πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν ῥήσεων τούτων ὥσπερ ἐκκεκώφηται.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Τοῦτο ἔλεγχον μὲν οὐδὲ δοκοῦντα ἔχει, ὃ μόνω χρήται ἐπὶ τῶν ἄλλων τοῦ ὄντος ἢ ἀμελῶν, ἢ ἔχων

idque patet ex his ipsis memoriae propagatis sententiis. Qui autem eas collegit, in earum discrimine dignoscendo factus est veluti surdus.

BESSARIONIS. Id quidem neque apparentem confutationem habet, qua sola utitur in aliis, veram demonstrationem vel

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ιη'. τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον, φησὶν· Ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθὼν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱὸς, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, τῆς μὲν οικειότητος δηλουμένης ἐν-τεῦθεν, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρόγητος φυλισσομένου. ἀλλὰ καὶ πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς ὑπεικωμένον αὐτῷ κατὰ φύσιν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ τοῦ· Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, φησὶν· Ἐν ταυτῷ τοιγαροῦν καὶ τῆς οὐσίας τὴν ἐνότητα παραδεικνύς

Idem in decimo octavo Capite ad Amphiloichium: „Ex Deo esse dicitur, non sic ex Deo veniens, quemadmodum ex Deo sunt omnia, sed tanquam ex Deo progrediens, non generatus quemadmodum Filius, sed tanquam Spiritus oris eius. Unde sic declaratur illius consortium, et ineffabilis essentiae modus servatur. Sed et spiritus Christi dicitur, uti naturaliter cum illo affinitatem habens.“

Sanctus Cyrillus interpretatione in Ioannis Evangelium in illud: „Cum itaque Paraclitus venerit,“ ait: „Eodem ergo

---

ἀπειρώς, ἐφ' ὧν γε καὶ εὐρεῖν ἐνδέχεται. ἐπὶ τούτων γὰρ οὐδὲ σφόδρα βουλόμενος εὐρεῖν ἂν τὸν γε μὴ ὄντα· ἡ γὰρ ἀλήθεια οὐκ ἐλέγχεται. λοιδορίαν δὲ φέρει καὶ μόνον, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα, καὶ θέσιν δὲ τινα τίθεται, μηδεμίαν ἀνάγκην ἐπάγων. τὴν γὰρ Πνεῦμα ἀληθείας λέγουσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι τιθε-μένη, ἢ λαμβάνειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὴν οικειότητά φησι καὶ ὁμο-

---

negligens, vel eius ignarus existens, in quibus sane fieri potest, ut inveniat. In his enim etiamsi vel maxime vellet, probationem quae non est, minime inveniret: siquidem veritas non convincitur. Contumeliam solummodo affert, quemadmodum et reliqua, et thesim quandam ponit, nullam inferens necessitatem. Etenim sententiam illam, quae Spiritum Sanctum, Spiritum veritatis appellat, atque idem valet, quod altera quae ponit ipsum ex Patre procedere; vel ex Filio accipere, con-

ἑαυτοῦ τε φημί καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸν Παράκλητον εἶναι λέγων, παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φησὶν. ἀπελέγχει τε σαφῶς καὶ ἀναμφιλύτως Θεομάχον ὁλοκλήρως τὸν χριστομάχον. ὁ γὰρ ὅλως ἐμπαροινεῖν ἐθέλησας τῷ νίῳ, πεπλημμεληκῶς ἂν εἰκότως καὶ εἰς αὐτὸν νοοῖτο τὸν, ἐξ οὗπερ ἐστίν. Ὅταν τοίνυν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, φησὶ, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστι τὸ ἐμὸν, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. μαρτυρήσει δὲ πῶς; ἐνεργήσαν γὰρ ἐν ὑμῖν τε καὶ δι' ὑμῶν τὰ παράδοξα, μάρτυς ἔσεται δίκαιός τε καὶ ἀληθὴς τῆς ἐμῆς Θεοπρεποῦς ἐξουσίας, καὶ τῆς ἐν δυνάμει μεγαλειότητος. ἐμὸν γὰρ πνεῦμα τὸ ἐνεργοῦν ἐν ὑμῖν, ὥσπερ δὲ ἐμὸν, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς.

---

tempore et sui ipsius essentiae identitatem et Dei et Patris ostendens, Spiritum veritatis Paraclitum nuncupans, a Patre eum procedere dicit. Sicque qui Christum oppugnat, Dei hostem se palam et absque ulla haesitatione esse comprobatur. Qui enim Filio insultat, iniurius merito in eum ex quo Filius, censendus est. Cum itaque venerit Paraclitus, ait, Spiritus veritatis, meus scilicet, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Quomodo vero perhibebit? Magna in vobis et per vos miracula faciens; iustus verusque divinae meae potestatis, et in virtute magnitudinis testis. Spiritus enim meus est, qui operatur in vobis, sed sicut meus est, ita et Dei Patris.“

ουσιότητα δηλοῦν τοῦ Πνεύματος, οὐ μέντοι τὴν αὐτοῦ ἐκπόρευσιν ἐκ πατρὸς καὶ νιοῦ. κατὰ τοῦτο γὰρ διαφέρειν. τὸ δ' ὅπως οὐ δείκνυσιν, ἀλλὰ μαρτύρεται μὲν τὰς χρήσεις, αἱ δ' εἰς τὸνναντίον ὧν αὐτὸς βούλεται περιφανῶς φέρουσιν. ὅτι μὲν

---

unctionem inquit et consubstantialitatem Spiritus Sancti; non tamen eius ex Patre Filioque processum significare. Secundum hoc enim, inquit, differre. Quonam autem pacto differant, non probat; sed testatur quidem sententias, hae vero in contrariam partem atque ipse vult, plane pertinent. Quod

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, φησὶν· Ἴδου γὰρ ἰδοὺ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ, τὸν Παράκλητον εἰπὼν, παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι φησὶν, ὥσπερ γὰρ ἐστὶ πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ τε ὑπάρχον, καὶ δι' αὐτοῦ προϊὼν, οὕτω καὶ τοῦ πατρὸς. οἷς δὲ τὸ πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῇ Ἀγχυρωτῇ φησὶν· Τὸ πνεῦμα ἀκατάληπτον, οὐκ ἄλλοτριον πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ αὐτὸς γὰρ

Idem expositione in Ioannem, in illud: „Cum itaque Paraclitus venerit“, ait: „Ecce enim ecce Spiritum veritatis, hoc est suimetipsius Paraclitum insinuans, ex Patre eum procedere tradit. Quemadmodum enim est Spiritus proprius Filii naturaliter in illo existens, et per illum progrediens, ita et Patris. Quibus vero Spiritus communis est, illis erunt quoque et quae essentiae, non separata aut seiuncta.“

Sanctus Epiphanius in Ancyroto dicit: „Spiritus comprehendere non potest, non alienus Patris et Filii. Nanque ipse

γὰρ οἰκειότητά τινα καὶ ὁμοουσιότητα παριστάνουσαι, ἰσοδυναμοῦσιν ἀλλήλαις, τοῦτ' ἐστὶν ἀληθές. ὅτι δὲ τὴν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ δηλοῦσιν, τοῦτο δ' ἀπὸ αὐτοῦ προστίθης τοῖς ἀληθεῖσι μαχόμενος. αὐτὸ γὰρ τοῦτο τὸ ὁμοούσιον, αἷτιον τοῦ τὸ Πνεῦμα ἐξ υἱοῦ, ἢ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς προϊέναι. καὶ δηλοῖ Κύριλλος ὁ μακάριος, ἴδιον λέγων πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὃν ἐκ πατρὸς

enim coniunctionem quandam et consubstantialitatem significantes, idem inter se valeant; id verum est. Quod autem ex Patre Filioque Spiritus Sancti processionem non indicent; hoc sane a te ipso addis, verum oppugnans; haec enim ipsa consubstantialitas causa est, cur Spiritus Sanctus ex Filio, vel per Filium ex Patre procedat. Atque hoc declarat B. Cyrillus, proprium appellans Patris et Filii Spiritum Sanctum; utpote

ὁ μονογενὴς λέγει, τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῇ πατὴρς μηδὲ υἱός. καὶ μετὰ πολλὰ πάνν· Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ ὁ Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, ὅς παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.

---

unigenitus vocat Spiritum Patris, et qui ex Patre procedit, et, ex meo accipiet: ne alienus a Patre et Filio existimaretur.“ Et post plurima annexa: „Utraque inhabitant in homine iusto, Christus et Spiritus ipsius. Si vero Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ex utrisque: ut Christus insinuat, qui ex Patre procedit, hic de meo accipiet.“

δι' υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, εἴτε πατὴρς δηλαδὴ καὶ υἱός, εἴτε καὶ τούτων πρὸς τὸ Πνεῦμα. καὶ οὕτως οὖν κἀκείνως πρὸς ἡμῶν οἱ λόγοι. ἡ γὰρ πρὸς πατέρα καὶ υἱὸν ὁμοουσιότης τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ ἴδιον αὐτῶν λέγεσθαι, οὐκ ἀποκλείει τὸ ἐξ υἱοῦ, ἢ δι' υἱοῦ ἐκ πατρὸς αὐτὸ εἶναι· ὅτι μὴ μᾶλλον καὶ συνάγει. καὶ γοῦν ἀλλαχοῦ φησὶν ὁ αὐτὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἔγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχέμενον Πνεῦμα. εἰ γὰρ ἀπλῶς μόνον ἡ ὁμοουσιότης αἰτία ἦν τοῦ ἴδιον τοῦ υἱοῦ

---

qui ex Patre per Filium sit, ob identitatem substantiae, vel Patris videlicet et Filii, vel etiam horum ad Spiritum. Itaque sive hoc modo, sive illo dixeris, nobiscum faciunt rationes. Etenim consubstantialitas Spiritus Sancti ad Patrem et Filium, et quod ipsorum proprius dicatur Spiritus, non excludit eum a Filio, vel ex Patre per Filium esse; quin potius efficit hoc atque concludit. Et quidem alibi idem Doctor asserit, esse Spiritum Dei et Patris, atque etiam Filii, qui essentialiter ex ambobus, vel ita per Filium, tanquam ex Patre profluat. Etenim, si simpliciter consubstantialitas esset causa, cur Spiritus

Θεόδωρος ὁ τῆς Ῥαϊθοῦ πρεσβύτερος ἐν τῷ δογματικῷ λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχή· Ἄτοπον οἶμαι, καὶ καλῶς γε τοῦτο νενόμικα, μετὰ πολλὰ πάνυ φησιν· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀληθείας πνεῦμα ἐστὶ, τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, λαμβάνει δὲ παρὰ τοῦ υἱοῦ, πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἔχοντος, πρὸς ἀπόδειξιν καὶ φανέρωσιν τοῦ ὅτι μία οὐσία

Theodorus Rhaythenus oratione dogmatica, cuius illud principium est: „Absurdum existimo, recteque illud reputo“, quam longissime a principio dicit: „Spiritus sanctus veritatis. Spiritus est, qui quidem a Patre procedit, a Filio vero accipit, qui omnia Patris possidet, ad demonstrandum declarandumque unam esse essentiam et illius qui accipit, et illius a

---

λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα· ἐλέγετο ἂν καὶ ὁ υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος, ὁμοούσιος ὑπάρχων αὐτῷ· ὅπερ οὐδεὶς οὐδέπω φᾶναι τετόλμηκεν. εἰ δὲ διὰ τὸν υἱὸν ἀναφερόμενον πρὸς πατέρα, μὴ δύνασθαι φαῖεν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι, μὴ πατὴρ αὐτοῦ δόξῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι, μαρτυρήσουσιν ἡμῖν ἐξ ἀνάγκης τὸν υἱὸν πνέοντα ἢ προβαλλόντα εἶναι· διὰ τὸ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικὸν ὄνομα ὃν πρὸς τὸν πνέοντα ἀναφέρεσθαι, καὶ ἐξ ἐκείνου πνεῖσθαι, οὕτινος καὶ λέγεται εἶναι. καὶ βάλλοντες ἑαυτοὺς εὐρεθήσονται, δοκοῦντες τοὺς ἐναντίους. ὅτι δ' οὐ μόνον τὸ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὴν αὐτὴν

Sanctus diceretur proprius Filii, Filius quoque diceretur proprius Spiritus Sancti, cum ipsi sit consubstantialis; quod nemo hactenus dicere ausus est. Sin autem dixerint non posse dici Filium proprium Spiritus Sancti, propterea quod ad Patrem referatur, ne similiter Spiritus Sanctus esse Pater videatur; necessario testificabuntur Filium quoque spirantem esse, seu productorem: quia etiam istud nominis Spiritus, cum sit relativum, ad spirantem referatur, et ab eo spiretur, cuius etiam esse dicitur. Atque ita cum adversarios petere videantur, se ipsos ferire reperirentur. Quod autem non tantum illud dici Spiritum proprium Filii, sed etiam illud a Filio accipere, ad

ἐστὶ τοῦ τε λαμβάνοντος καὶ τοῦ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ τοῦ ἐξ οὗ φυσικῶς ἐκπορεύεται. οὐ γὰρ ἂν προῆλθεν ἐξ ἑτεροουσίου, ἢ ἔλαβέ τι παρὰ τοῦ μὴ ὁμοουσίου. εἰ δὲ ὁμοούσιός ἐστιν αὐτῷ τὸ, ὅθεν προῆλθε, καὶ τὸ ἐξ οὗ λαμβάνει, καὶ κεῖνα πάντως ἑαυτοῖς ἐστὶν ὁμοούσια. τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ὁμοούσια, δηλονότι καὶ ἀλλήλοις ἐσται καὶ ἐστὶν ἀληθῶς ὁμοούσια.

---

quo accipit, necnon illius ex quo naturaliter procedit: neque enim progressus fuisset ex illo qui alterius esset essentiae, aut accepisset ab eo, qui non eiusdem cum eo substantiae esset. Quodsi eiusdem naturae sunt cum eo, unde exiere, et ex quo accipit; illa etiam eiusdem sunt naturae. Quae enim eiusdem naturae, in eodem nempe sunt vere, eruntque inter se vere eiusdem naturae."

ἐννοίαν φέρει τῷ ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲν ἦτιον καὶ τὸ λαμβάνειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦτο πάλιν πρὸς πολλοῖς ἄλλοις Κύριλλος μαρτυρήσῃ. ὥς γὰρ προῖόν δι' αὐτοῦ φυσικῶς, οἷα δὴ ἴδιον αὐτοῦ φησὶ, κατὰ πάντων ὧν ἔχει, τελείως λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.

---

eandem spectet intelligentiam, ad quam etiam pertinet illud ex Patre procedere; hoc etiam rursus cum multis aliis Cyrillius testabitur. Etenim, tanquam, inquit, per ipsum (Filium) naturaliter procedens (Spiritus Sanctus), utpote proprius eius, una cum omnibus quae habet, perfecte accipere sua dicitur.

ἘΠΙΓΡΑΦΗ Ζ.

Ἐπειδὴ τινὲς εἰσι λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τὸ, πρόεισι καὶ προχεῖται καὶ ἐκπορεύεται, ἐξελέγησαν εἰς ἀναντίρρητον ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου αὐτῶν, αἱ προκείμεναι χρήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μετ' αὐτάς, αἱ ὑποτεταγμέναι αὐταῖς ἕτεραι χρήσεις τῶν ἄλλων Πατέρων, τῶν θεολογούντων ἐκ πατρὸς προῖέναι τε καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ προχεῖσθαι τὸ πνεῦμα, ἐν ἐκείναις ταῖς περικοπαῖς, ἐν αἷς ἔμελλον λέγειν, ἐκ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι.

INSCRIPTIO SEPTIMA.

Cum quidam contendant inter sese differre, progredi et effundi et procedere, selecta sunt ad irrefragabilem eorum aequivalentiam demonstrandam subsequentes Sancti Cyrilli sententiae; quibus adnexa sunt alia aliorum Patrum testimonia, qui decernunt ex Patre progredi, profundi, emitti Spiritum sanctum, in illis pericopis, in quibus illum ex Patre procedere dicturi erant.

ΠΑΛΑΜΑΣ. Τῆς ἀναυσθησίας· τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι τὸ πρόεισι λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ δὲ ἐκπορεύεται ἢ προχεῖται, οὐδέποτε. καθάπερ καὶ τὸ προχεῖται κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας, ἔστι δ' ὅτε καὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως λέγεται.

PALAMAE. O stoliditatem hominis! Quis enim nesciat illud proficisci etiam in Filio dici: procedere autem vel profluere nunquam? Sicut etiam profluere proprie in largitione donorum, quandoque vero et de processione dicitur. Iste

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἑκτῇ τῶν πρὸς Ἑρμιαν, φησὶν·
 Εἶπερ οὖν ἐστὶ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἴδιον τοῦ υἱοῦ, πῶς
 ἀγνοῆσαι τι τῶν ἐν Θεῷ κεχυμένων, ἴδιον ἔχων αὐτὸς τὸ
 πνεῦμα τὸ πάντα εἰδὸς τὰ ἐν τῇ πατρὶ. καίτοι λέγοντος
 ἀκούω σαφῶς τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις, ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν
 ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι, ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος,
 τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλή-
 θειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ,
 λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἄρα σοι σαφές τὸ
 παροισθὲν ἐστὶ λόγιον, καὶ προσδόδορκας, ὅτι πνεῦμα μὲν
 ἀληθείας ὠνόμασε τὸν Παρακλήτον; ἔφη γε μὴν, ὡς πρόεισιν
 ἐκ πατρὸς, ἴδια πάντα δεικνὺς ἑαυτοῦ τὰ τοῦ πατρὸς.

Sanctus Cyrillus libro sexto ad Hermiam habet: „Igitur siquidem est spiritus Patris proprius Filii, quomodo ignorabit aliquid in Deo reconditum, proprium habens ipse Spiritum, scientem omnia quae in Patre. Et dicentem audio manifeste sanctis Apostolis: Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo: quando autem venit ille Spiritus veritatis, inducet vos in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, et ventura annunciabit vobis. Num tibi patet adductum eloquium, et aspexisti, quod Spiritum quidem veritatis nominavit Paraclitum? Dixit etiam, eum procedere ex Patre, propria sua omnia ostendens, quae Patris sunt.“

Βέκκος δὲ οὗτος καὶ οἱ κατ' αὐτὸν μηδὲν διαφέρειν ἀλλήλων διατείνονται ταῦτα, δυσσεβῶς ὁμοῦ καὶ ἀναιδῶς. αἱ γὰρ συλλεγεῖσθαι τῶν ἁγίων ἐνταῦθα ῥήσεις, ἐφ' ὧν ἔοθ' ὅτε ταῦτα συντρέχουσι δεικνῦσαι, τὴν πρὸς ἄλληλα τούτων διαφορὰν ἀναιροῦσιν οὐδαμῶς.

---

autem Veccus, sui que similes, nihil ista inter se differre impie simul atque impudenter contendunt. Etenim, quae hic sunt collectae Sanctorum auctoritates, cum ostendunt, in quibus aliquando ista concurrant nomina, horum inter se discrimen minime tollunt.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἑκτῷ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Ὅτι δὲ τὸ τοῦ πατρὸς πνεῦμα, Πνεῦμα ἐστὶ τοῦ υἱοῦ, αὐτὸς σε δι' ἑαυτοῦ μυσταγωγῆσει λέγων, ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος, φησὶν, μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. συνίης οὖν ὅπως ὡς ἴδιον ἐπαγγέλλεται καταπέμψειν ἡμῖν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς; καὶ πνεῦμα μὲν ἀληθείας ἀποκαλεῖ, προχεῖσθαι γε μὴν ἐξ αὐτοῦ διωρίσατο τοῦ πατρὸς, καὶ μὴν ὅτι καὶ μαρτυρήσει περὶ αὐτοῦ προμεμήνυκεν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς Μοναστάς λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλόπονον τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἀξίον

Idem libro sexto ad Hermiam, inquit: „Spiritus autem Patris Spiritum quoque Filii esse, ipse te per semetipsum docebit: Cum itaque venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille, ait, testimonium perhibebit de me. Audis itaque, quanam ratione uti proprium mittere nobis, qui ex Patre est, Spiritum promittit? Et Spiritum quidem veritatis nominat, effundi vero eum ex ipso Patre determinat, et praeterea eum de semetipso testimonium perhibiturum praenunciavit.“

Idem Oratione ad Monachos, quae incipit: „Vestrae dilectionis discendi cupiditas, et laboris studium dignum esse

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Ἀλλ' εἰ καλῶς ἐφίστας Κυρίλλῳ τῷ μακαρίῳ, εὖρες ἂν καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐπὶ τοῦ υἱοῦ λέγοντα, ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην αὐτοῦ πραγματείᾳ, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ παράκλητος. εἰ γάρ οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς, φησὶν, ἐκπορεύεται, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καθ' ἡμᾶς.

BESSARIONIS. Verum, si accuratius animum intendisses ad Beatum Cyrillum, invenisses utique eum, qui procedere etiam in Filio ponit, in Commentariis in Ioannem, in illud dictum: Cum igitur venerit Paraclitus. Si enim ex Patre, inquit, non procedit (Filius), hoc est ex substantia ipsius secun-

εἶναι φημί τοῦ παντός λόγου, μετὰ πολλὰ ἑτερα, φησὶν· Τὸ πνεῦμα προχέεται μὲν, ἥως ἐκπορεύεται κατὰπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, χορηγείται δὲ τῇ κτίσει διὰ τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ἐν ᾗ ποιεῖται Διαλέξει Ὁρθοδόξων καὶ Μακεδονιανῶν, φησὶν· Μὴ γένοιτό μοι εἰπεῖν ἐπίκτητον τι ἐπὶ τοῦ πνεύματος, οὔτε γὰρ τὸ ἅγιον, οὔτε τὸ ἄφθαρτον, οὔτε τὸ ἀθάνατον, οὔτε τὸ ἀγαθόν, οὔτε ἄλλο τι τῶν περὶ τὸν Θεὸν θεωρουμένων λέγω εἶναι ἐπίκτητον τοῦ ἀγίου πνεύματος, ἀλλὰ γύσει ἅγιον, γύσει ἄφθαρτον, ὡς πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πηγάζον, ἡτοῦν ἐκπορευόμενον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος, ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων τοῦ δευτέρου τῶν Θησαυρῶν, φησὶν· Οὐχ οὕτως ὧ βέλτιστοι τὰ πάντα φαμέν ἐκ τοῦ Θεοῦ, κατὰπερ καὶ τὸ πνεῦμα. τὸ μὲν γάρ

---

omni consideratione reputo," post multa alia adnectit: „Spiritus effunditur quidem, procedit scilicet, uti ex fonte Deo et Patre, suppeditatur vero creaturis per Filium.“

Sanctus Athanasius in Colloquio Orthodoxi cum Macedoniano, dicit: „Absit ut dicam aliquid esse adscititium in Spiritu sancto. Neque enim sanctum, neque incorruptibile, neque immortale, neque bonum, natura incorruptibile est uti spiritus Domini ex ipso exiliens, sive procedens.“

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus libri secundi Thesaurorum, ait: „Non hac ratione, o optimi, omnia dicimus ex Deo, quemadmodum et Spiritum. Spiritus enim naturaliter

---

καὶ πρὸ τούτου αὐτὸν τὸν σωτήρα περὶ αὐτοῦ λέγοντα· ἐγὼ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἤκω, ὅθεν καὶ Κύριλλος διδασκῶν, ἐκ πατρὸς φησὶ τὸν υἱὸν ἐκπορεύεσθαι. εἰ δὲ μὴ καὶ τὸ προχεῖσθαι λέγεται, λεγόμενον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, οὐδὲν θαυμαστόν, τῷ μὲν σχηματισμῷ τοῦ Πνεύματος ὁνόματος ἀρμοζούσης ταύτης τῆς λέξεως, οὐ μέντοι καὶ τοῦ υἱοῦ.

---

dum nos. Et ante Cyrillum, Salvatorem, qui de se ipso ait: Ego ex Patre processi, et veni. Unde et Cyrillus edoctus, ex Patre ait Filium procedere. Quod si profluere, quod de Spiritu dicitur, non etiam de Filio commemoratur; non est mirum, cum ista vox figurato nomini Spiritus, non autem Filii con-

ἐστὶ γενεῖς ἐν πατρὶ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπνευστός, ἢ οὕτως
 εἰπωμεν, καὶ ἀνερίστως ἐξ αὐτοῦ προῖον, τὰ δὲ τῆς ἐνεργείας
 ἔργα καὶ ποιήματα. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ. Οὐ διώρισται τῆς
 οὐσίας τῆς θείας, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς γενεακῶς ἐκπεμπόμενον, ὅλην
 ἔχει τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ.
 Ἀλλὰ μετὰ μετ' αὐτῷ κυρίως τὸ ἐξ οὗ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας
 εἶναι τοῦ πατρὸς. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ. Προῦδηλον ὅτι τῆς
 θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ, καὶ ἐξ αὐτῆς προῖον.
 καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ. Ὅτε τοιούτων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν
 γενομενον, συμμορφοῦς ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόβεισι δὲ
 καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, προῦδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας
 οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ, καὶ ἐξ αὐτῆς προῖον.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον Λύγῳ, γρησὶν. Εἰ γὰρ
 καὶ ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τὸ πνεῦμα εἰδικῇ, καθὼ πνεῦμα ἐστὶ

inest, et essentialiter infixus est, ut ita dicamus, et indivi-
 sibiliter ex illo promanat; haec autem sunt actionis opera et
 creaturae." Et rursus in alio: „Non separatur a divina essen-
 tia, et ex illa naturaliter egrediens universam in se Patris
 et etiam Filii actionem continet." Idem in alio: „Sed manebit
 in ipso illud ex quo, quod ex Patris essentia est." Itemque
 in alio: „Manifestum est divinae esse essentiae essentialiter in
 ipsa, et ex ipsa progrediens." Rursusque in alio: „Cum ita-
 que Spiritus sanctus ad nos accedens conformes nos Deo
 ostenderit, progreditur vero ex Patre et Filio, manifestum
 est illum divinae essentiae esse, essentialiter in ipsa et ex
 ipsa promanantem."

Idem Oratione ad Nestorium ait: „Licet enim Spiritus in
 propria hypostasi sit ea ratione, qua Spiritus est, et non Fi-

ὥσπερ οἶμαι καὶ τῷ μὲν τοῦ υἱοῦ τῆς γεννήσεως καὶ μάλα
 πρεπούσης, τῷ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐ συμβαινούσης. οὐ διὰ
 τοῦτο μέντοι δικαίως ἐρεῖ τις, ὥς ἐπεὶ τὸ γενναῖσθαι τὸ ἐξ

gruat. Quomodo Filio quoque nomen generationis valde
 convenire, Spiritui vero minime quadrare existimo. Non tamen
 propterea dicet aliquis, quoniam gigni a causa esse significat,

καὶ οὐχ υἱὸς· ἀλλ' οὖν ἔστιν οὐκ ἀλλότριον αὐτοῦ. προχεῖται δὲ παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς.

Ὁ μέγας Βασιλεῖος, ἐν τῷ κατ' Εὐνομίῳ τετάρτῳ Λόγῳ ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων, φησὶν· Οὐδὲ γὰρ ἑλαττόν τι ἔξιν μέλλομεν, εἰς τὸ γινώσκειν τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ Θεοῦ, πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτὸ, ἀλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ· οὐδ' υἱὸς οὐδ' ἡ γέννησις ἴδιον τῆς Θεότητος, ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνης ὁμοιότητος ἀνῆκται, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος πρόσρρησις.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, φησὶν· Ὁ τὸ πνεῦμα διαιρῶν τῆς Θεότητος, τὴν τελειουργίαν τῶν ποιουμένων ἀπέκοπεν· ἐκπομπῇ γὰρ καὶ μεταδύσει πνεύματος τὰ γινόμενα γίνεται, οὐκ ἐν χρόνῳ πρόεσι τὸ προῖόν ἐκ Θεοῦ, κἄν ἐν χρόνῳ τὰς ποιήσεις ἀποδιδῷ.

lius, non ideo tamen alienus est ab eo. Effunditur enim ab ipso, uti profecto et ex Deo et Patre.“

Magnus Basilius in uno Capite libri quarti contra Eunomium: „Neque enim minus aliquid consequemur, cum cognoscimus Spiritum ex Deo esse, Spiritum oris illius illum audientes. Et hoc nomen satis abunde ostendit existentiam ipsius ex Deo. Neque Filius, neque generatio proprium Deitatis est, sed ex humana similitudine desumptum est: simili ratione et Spiritus appellatio.“

Idem in eodem libro: „Qui Spiritum a divinitate separat, rerum factarum perfectionem sustulit. Emissione enim et suppositione Spiritus, quae fiunt efficiuntur; non tempore progreditur quod ex Deo progreditur, licet tempore facta educat.“

αἰτίου εἶναι σημαίνει, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐ γεννᾶται ἐκ τοῦ πατρὸς ἀλλ' ἐκπορεύεται, τὸ ἐκπορεύεσθαι οὐ σημαίνει τὸ ἐξ αἰτίου ὑπάρχειν, οὐ ἐκπορεύεται. τοῦτο γὰρ ἀδιανόητα λεγόντων ἔστιν.

Spiritus autem a Patre non gignitur, sed procedit, procedere non a causa esse indicat, a qua procedit; hoc enim est dicere, quae cogitatione comprehendere nequeas. Quare illud tibi,

Ὁ μέγας Μάξιμος, Ἀνομοίου ἤτοι Ἀρειανιστοῦ ἀντιλογία
μετὰ Ὀρθοδόξου συγγραφομένου, ὡς ἀπὸ Ἀνομοίου, φησὶ
κατ' ἐρώτησιν Ἀνόμοιος. Οὐκ ἔστιν οὖν διαφορὰ πατρὸς καὶ
υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος; Ὀρθόδοξος. Ἐν τῇ φύσει, οὐ, ἐν
τῷ θελήματι οὐ, ἐν τῷ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι καὶ ἐκπέμπειν
καὶ ἐκπορεύεσθαι, καί. Ἀνόμοιος. Τί ἐστὶ γεννᾶν καὶ γεν-
νᾶσθαι, καὶ ἐκπέμπειν, καὶ ἐκπορεύεσθαι; Ὀρθόδοξος. Ὅτι
ὁ μὲν πατὴρ γενεῖ, τοιτέστιν ἐγέννησεν, ὁ δὲ υἱὸς γεννᾶται,
τοιτέστι γεννιέται. καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ πατὴρ ἐκπέμπει τὸ
πνεῦμα, τοιτέστιν ἐξεπέμψε, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται,
τοιτέστιν ἐκπεπόρευται.

Magnus Maximus in Colloquio Orthodoxi cum Anomoeo
sive Arianista, uti ex Anomoeo contradicente per interroga-
tionem infert: „Anom. Non est igitur discrimen inter Patrem,
et Filium, et Spiritum sanctum. Orthod. In natura, non: in
voluntate, non: cum generat, et generatur, et emittit, et pro-
cedit, est. Anom. Quid vero est generare, et generari, et
emittere, et procedere? Orthod. Quod Pater generat, genera-
vit scilicet Filius gignitur: generatus est scilicet. Et quod
ipse Pater emittit Spiritum, hoc est emisit, et Spiritus proce-
dit, nempe processit.“

ὥστε σοι διαβάσεισθαι τὸ γε ἐντεῦθεν δεικνῦναι τὸ τῶν λέξεων
τούτων διάφορον. ἐπεὶ δ' ἐπὶ υἱοῦ τε καὶ πνεύματος ὁμοίως
λέγεται ταῦτα, καὶ προσέτι ἡ τοῦ Πνεύματος προόδος, καὶ
ἐκπόρευσις καλεῖται καὶ πρὸχίσις καὶ πρόοδος, ὡς ταυτῶν
τούτων δυναμένων ἀπάντων, οὐδὲν ἔοικε διαφέρειν ἀλλήλων
τὰ ὀνόματα ταῦτα. εἰ δὲ μὴ διαφέρει, ὁμοίως ἄρα αὐτῶν
ἀκουστέον, ἐπὶ τῆς ἐξ υἱοῦ, ἢ δι' υἱοῦ προόδου τοῦ Πνεύματος,

---

ne harum vocum discrimen hinc probes, concussimus. Quoniam
vero tam de Filio, quam de Spiritu aequae ista commemorantur,
et praeterea Spiritus Sancti processio, appellatur etiam pro-
cessio et effusio atque processus, tanquam ista omnia idem
sibi velint, nihil ista nomina inter se differre videntur: si
autem non differunt, aequae igitur in processu Spiritus ex Filio,

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ιη'. τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίων, μετὰ τὸ ἐν ἄλλαις λέξεσι παραστήσαι τὴν τοῦ πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, καὶ ταῦτα φησί· Καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἢ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, τῆς μὲν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν, τοῦ δὲ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρρήτου φυλασσομένου.

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς Ἡρώνα τὸν Φιλόσοφον, φησίν· Ὁρίζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν διδάσκων,

---

Magnus Basilius in decimo octavo capite ad Amphiloichium, cum alio sermone Spiritus erga Patrem et Filium communionem demonstrasset, haec addit: „Sed nec hinc solum probatur naturae communio, verum ilinc quoque quod ex Deo esse dicitur, non sic ex Deo veniens, quemadmodum ex Deo sunt omnia, neque per generationem, quemadmodum Filius, sed tanquam Spiritus oris eius. Unde sic declaratur illius consortium, ut ineffabilis essentiae modus servetur.“

Gregorius Theologus Oratione ad Heronem: „Determinato vero, et nostram pietatem edocens, unum quidem Deum inge-

---

ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐκ πατρὸς. ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐκ πατρὸς νοοῦμεν δηλαδὴ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐκπόρευσιν· τὴν αὐτὴν ἄρα καὶ ἐπὶ τῆς ἐξ υἱοῦ, ἣ δὲ υἱοῦ νοητέον. προχεῖται γὰρ, ἂν φραγὴ Κύριλλος, τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, μηδεμιᾶς ἵχνος ἀμφιβολίας καταλιπών. ἣ σὺ γε δείξας, ἣ ὅτι οὐ ταυτὸν σημαίνουσι τὰ ὀνό-

---

vel per Filium, atque in productione ex Patre, intelligenda sunt. Sed in illa ex Patre veram ἐκπόρευσιν et processionem intelligimus: igitur eadem et in illa ex Filio, vel per Filium intelligenda est. Etenim profluit, diceret Cyrillus, Spiritus ex Filio, quemadmodum plane intelligitur et in ipso Deo et Patre: nullum vestigium ambiguitatis relinquens. Alioquin probes tu,

εἶνα μὲν εἶδεναι Θεὸν ἀγέννητον τὸν πατέρα, ἕνα δὲ γεννητὸν τὸν υἱόν. ἐν δὲ πνεῦμα ἅγιον προελθὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἡ καὶ προῖον.

Θεόδωρος, ὁ τῆς Πατρὸς πρεσβύτερος ἐν τῇ δογματικῇ Ἀποστολῇ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχὴ Ἀποποιεῖσθαι, καὶ καλῶς γε τοῦτο περὶ αὐτῆς, μετὰ πολλὰ πᾶν φησὶν· Μηθὲν θαυμάζωμεν δὲ λέγοντος τοῦ Λιγίου ἔξοδον ἀπὸ τοῦ πατρὸς, τὴν ἐκτέρεον προσδοκῶν. ἐγὼ γὰρ, φησὶν, ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἤκω. καὶ πάλιν, τὸ πνεῦμα ὁ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. εἰ γὰρ καὶ τὸ ἐξελθεῖν καὶ τὸ ἐκπορευθῆναι ταυτὸν ἐνταῦθα σημαίνει, τῷ πνεύματι οὖν τὴν ἐκπόρευσιν μᾶλλον, κατ' ἐξαιρέτην ἱσομεν, ὥστερ' ἐαυτῷ τὴν γεννησιν.

---

nitum agnoscere Patrem: unum genitum Filium: unum vero Spiritum sanctum promanantem ex Patre, aut progredientem."

Theodorus Rhythenus presbyter oratione dogmatica, quae incipit: „Absurdum existimo, recteque illud reputo;" longe a principio ait: „Ne miremur, dum Dominus vocat exitum a Patre utriusque progressionem. Ego enim, inquit, a Patre exivi et venio: rursusque, Spiritus qui a Patre procedit. Licet enim hic et exire et procedere idem notat, Spiritui nihilominus magis proprie adaptavit, quemadmodum sibimetipsi generationem."

ματα ταῦτα, ἡ εἰ καὶ ταυτὸν, ἀλλ' ἄλλως μὲν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ, ἄλλως δ' ἐπὶ τοῦ πατρὸς νοοῦνται. καίτοι τοῦ διδασκάλου βωῶντος ἔφημεν, οὕτω παρὰ τοῦ υἱοῦ προχεῖσθαι, καθάπερ καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἀνεύθυνος ἔσο τῆς ἀδίκου ταύτης βλασφημίας τῆς εἰς τὸν Βέκκον, καὶ ἡς αὐτῷ ἐγκαλεῖς μὴ ἐπαισθανόμενος ἀναισθησίας.

---

vel non idem significare ista nomina, vel quamvis idem significant, aliter tamen in Filio, aliter autem in Patre intelligi: (atqui Doctorem istum clamantem diximus, sic a Filio profluere, tanquam et in ipso intelligitur Deo et Patre) et impune tibi cedat ista in Veccum immerito dicta blasphemia; qui, quam illi obliis, minime sentis stupiditatem.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Η.

Ἐπειδὴ τινὲς ἀκούοντες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχον καὶ ἀναβλύζον καὶ προῖδον, οὐχὶ τὴν θείαν φύσιν τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ υἱοῦ πηγάζειν καὶ ἀναβλύζειν τερατολογοῦσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα τὸ τοῖς ἁγίοις ἐπιγινόμενον, διὰ τὸ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοίκησιν τῆς πανταχοῦ παρούσης θεότητος τοῦ ἁγίου πνεύματος σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὥσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένον καὶ ἀποδισπασμένον τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ πνεύματος· συνελήγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐξ ὧν ἔχει τις διαγινῶναι,

---

INSCRIPTIO OCTAVA.

Cum quidam audientes Spiritum sanctum ex Filio esse, emanare, et egredi, non divinam Spiritus naturam, ex divina essentia et natura Filii emanare, et effluere monstrose narrant, sed spiritale donum dignis adveniens, propter immissam in ipsos inhabitationem locis in omnibus praesentis Deitatis sancti Spiritus habitudine quadam fieri, hac ratione donum accipientes, quasi illud seiunctum, ac divisum a divina natura Spiritus intelligeretur; praesentes scripto mandatae auctoritates collectae sunt, quibus quilibet dignoscere poterit, licet adve-

---

ΠΑΛΑΜΑΣ. "Οὕτως οὐκ οἶδεν ἂν λέγει, οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται, ὁ καὶ ταύτην τὴν γραφὴν συνθεῖς. οὐδεὶς γάρ

PALAMAE. Vere nescit quid ait, neque de quibus asseverat, qui et istam inscriptionem composuit. Nemo enim

ὡς ἂν καὶ ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκησις τοῦ παναγίου πνεύματος σχετικὴ ἐστὶν ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον. ἀλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τὰ χαρίσματα τοῦ πνεύματος προχέονται, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικίσει, αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐν τῆς Τριάδος, καὶ συμπληρωτικὸν αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις καὶ τέλειος Θεὸς ὡς ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον προῖον καὶ ἀναβλύζον καὶ ὑπάρχον ἐκ τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ζ'. τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Καὶ γοῦν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς περὶ παντὸς οἶμαι πιστοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ, ἐλευσόμεθα, φησὶν, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ, καὶ μονὴν παρ' αὐτῇ ποιησόμεθα, καὶ ἐν γε τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν, ἐκ τοῦ πνεύματος, οὐ ἔδωκεν ἡμῖν. ἔνοικον γὰρ καὶ ἐξηυλισμένον καταπλουτοίῃ τις ἂν τὸν φύσει καὶ ἀληθῶς ὄντα Θεὸν οὐκ ἀλλότριόν τι καὶ διεσπασμένον, οὐσιωδῶς

---

niens in dignos sanctissimi Spiritus inhabitatio habitualis sit, et supra omnem rationem. Sed cum ibi Spiritus munera profundantur, ubi divina ipsius natura habitualiter inhabitaverit; quando aliquis dicit Spiritum Sanctum proficisci et scaturire et esse a Filio; ipse Spiritus Sanctus, qui est una persona trinitatis, qui illam complet et perficit, quique est divina natura atque perfectus Deus, tanquam et ipse Pater et Filius significatur.

Cyrillus libro septimo ad Hermiam, ait: „Unde Dominus noster Iesus Christus de omni fidei et bono arbitrator, inquit: Veniemus ego et Pater, et mansionem faciemus apud eum. Et in hoc cognoscimus, quod in nobis est, quia de Spiritu suo dedit nobis. Videtur enim qui spiritum Dei accepit, quod acceperit verum, et natura Deum inhabitantem, non alienum

---

τῶν εἰσεβεῖν ἡρημένων διεσπασμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τὴν θεϊαν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν. οὐ μὴν ὅτι ἀχώ-

---

eorum qui pii esse volunt, divinam gratiam et operationem a divina natura divulsam esse arbitratur. Non tamen, quia

αὐτοῦ τὸ πνεῦμα λαβὼν, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ τὴν ἴσιν ὡς πρὸς αὐτὸ κυριότητα φεροῦν. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐπεμψε δὲ ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ τὸν Παράκλητον, δι' οὗ καὶ ἐν ᾧ μεθ' ἡμῶν ἐστι καὶ ἐν ἡμῖν αὐλίζεται, οὐκ ὀθνεῖον ἡμῖν ἐγγέρον, ἀλλὰ τὸ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἴδιον πνεῦμα.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς Ἑρμεῖαν ζ'. τοῦ Διαλόγου, φησὶν· Ἁγίου γὰρ ὄντος τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν, ἅγιον οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα ἐστὶ, δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ τοῦ ἁγίου μεταλάχοι τις ἂν. Ὁ Ἑρμείας πρὸς ταῦτα· Οὐχ ὡς ἴδιον φησὶν, ἀλλ' ὡς ἐπαχτὸν ἔχοντος τὸν ἁγιασμὸν, διαχομίζοντός τε τῇ κτίσει παρὰ Θεοῦ. Ὁ Ἅγιος πρὸς ταῦτα· Προηγιασμένον οὖν ἄρα τὸ πνεῦμα, τὸν οὐχ ἑαυτοῦ τοῖς κτίσμασιν ἐνίσχιν ἁγιασμὸν, εἴπερ εἶναι γραμὲν ἀληθές, ὡς ἔνγε παντὶ τῷ διαχομίζειν ὑπειλημμένῳ, τὸ δι' αὐτοῦ τυχόν, εἰς ἐτέρους διαλλάττον εἶη

---

et separatum substantialiter, sed cum qui ex illo, et in illo, et proprius illius, et aequalem quasi cum ipso proprietatem ferens.“ Et paucis additis: „Misit autem nobis de coelo Paraclitum, per quem nobiscum est, et in nobis inhabitat, non alienum nobis effundens, sed suae substantiae et Patris sui proprium Spiritum.“

Idem ad Hermiam libro septimo Dialogi, ait: „Nam cum sanctus sit Deus secundum naturam, sanctus substantialiter Spiritus est, perque illum, et in illo sancti quis particeps fit.“ Ad quae Hermias: „Non ut proprium dicunt, sed ut adventitium a Deo ad creaturas transvehere.“ Sanctus respondet: „Itaque sanctificatus antea Spiritus creaturis sanctificationem non suam immittit; si verum esse fatendum est, in omni ad transferendum assumpto id quod per illud alios pertingat, esse

---

ριστός ἐστι τῆς θείας φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια, παρὰ τοῦτο καὶ φύσις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ταύτης μηδὲν διαφέρονσα· ἡ μὲν γὰρ θεῖα ἐνέργεια ἐκ τῆς φύσεως ἐστὶ, καὶ ἐνδωρεῖται ταύτη

---

divina operatio inseparabilis est a divina natura, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens: siquidem divina

δύπου πάντως ἂν, καὶ ἕτερον παρ' αὐτό. διακομίσαι γὰρ ἂν οἷτι που τῶν οὐτῶν οὐδὲν ἑαυτὸ πρὸς ἑτέρους οὐχ ὡς ἑαυτό. Ὁ Ἑρμείας πρὸς ταῦτα· Ἀληθές. Ὁ Ἅγιος· Οὐκοῦν εἰ μὴ ἐστὶν ἅγιος γίσκει τὸ πνεῦμα ἐν ἡμῖν, φραζόντων ἐκεῖνοι, τίνα δὴ ἄρα λοιπὸν ἀπεκλιρώσατο γίσκειν, καὶ εἰ μὴ βούλονται τὴν ἁγίαν ἀπορεμεῖν αὐτῇ, ἂρ' οὐχὶ πάντῃ τε καὶ πάντως ἀποκινδυνεύσει ἂν αὐτοῖς εἰς ἀδιάφικτον δυσσημίαν ὁ λόγος; Ὁ Ἑρμείας· Ἔοικε. πλην ἐκεῖνο φασὶν, ὅτι Χριστὸς ἔφη περὶ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήνεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, μέτοχον οὖν ἄρα φασὶ το πνεῦμα τοῦ υἱοῦ. Ὁ Ἅγιος· Ἠκιστά γε. πολλοῦ γε οἶμαι δεῖ· τὸ γὰρ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ καὶ ἴδιον αὐτοῦ, πῶς ἂν αὐτοῦ μεταλλάξαι πώποτε, καὶ ἐν ἴσῳ τοῖς θύραθεν σχετικῶς ἀγιάζοιτο, καὶ ἀλλότριον ἔσται κατὰ φύσιν, οὐ καὶ ἴδιον εἶναι λέγεται.

---

omnino et alterius naturae ab illo. Nihil enim transferret se ipsum ad alios non ut seipsum." Tum ad haec Hermias: „Ita est." Sanctus: „Itaque si non est sanctus natura Spiritus, qui in nobis, dicant illi, quonam modo tandem sortitus est naturam. Et si noluerint sanctam illi tribuere, nonne omnino sermo ille in blasphemiam inevitabilem tendere videtur?" Hermias: „Videtur. Veruntamen illud dicunt, quod Christus de se dixit, de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Et idcirco participem dicunt Spiritum Filii." Sanctus: „Minime, absit. Nam quod ex illo et in illo, et proprium eius, quomodo particeps esset unquam, et aequali habitudine cum extraneis sanctificaretur, et alienum esset secundum naturam; cuius et proprium esse dicitur."

κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' οὐκ ἔστι καθ' αὐτήν. ἡ δὲ θεῖα φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶ καὶ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγή. ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ

---

operatio a natura provenit, et secundum Theologos in ea consideratur, sed non est ab ea distincta. At natura non est ab operatione, et ab illa est distincta, estque fons divinarum

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Πῶς οὐ παντελῶς ἀταλαίπωρον ἰδεῖν, ὅτι Θεὸς ἀληθῶς καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς οὐσίας ἐκπέφυκεν ὁ υἱός, εἴπερ ἐστὶν ὡς Θεός, καὶ οὐχ ὡς ἑτερόν τι κατοικοῦν ἐν ἡμῖν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ, φησὶν· Τὸ τοίνυν ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ γῆς τῇ τῆς νιότητος δόξῃ καταχρυσοῦν, φημὶ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ περ ἐστὶ ταῦ υἱοῦ, ἐνεργήσει μὲν εἰς ἑτέρονς τὴν νιοποίησιν, ἀπρακτῆσει δὲ περὶ τὸν οὐπερ ἐστὶν οὐκ εἰσχεκριμένον, οὔτε μὴν ἔξωθεν ἐκπεφοιτηκός, ἀλλ' οὐσιωδῶς ὑπάρχον αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ προχεόμενον τοῖς ἐλεῖν ἀξίοις ἐν εὐδοκίᾳ πατρός.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ, φησὶν· Ὁ Θεοπέσιος Ἰωάννης λέγει, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν· δόσις δὲ ἀγαθῇ, καὶ δώρημα τέλειον, εἴη ἂν ἑτερον κατὰ γε

Idem libro tertio ad Hermiam, dicit: „Quomodo non prorsus citra laborem est cognoscere, Deum vere, et ex Dei et Patris essentia ortum sui recognoscere Filium, si quidem est ut Deus, et non uti extraneum quidpiam inhabitare in nobis Spiritum illius.“

Idem in eodem ait: „Qui igitur nos qui in terra degimus, filiationis gloria inaurans, Spiritus scilicet sanctus, quando-quidem Filii est, operabitur in alios filiationem, nihil vero circa eum proficiet, cuius est, non infusus, neque deforis adveniens, sed essentialiter ipsius existens, et per illum profusus illis; qui digni sunt illum accipere in beneplacito Patris.“

Idem ibidem ait: „Confessus est autem perquam manifeste dīvinus Iohannes (I. 16) nobis dicens: de plenitudine eius omnes nos accepimus. Donum autem bonum et donatio perfecta,

ἅγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ φραμέν. οὗτος δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡμῖν ἀντιλέγειν οἶεται,

operationum. Sed et Spiritum Sanctum a persona Filii esse minime dicimus. Iste autem cum ait, ipsum esse a natura

το αὐτῷ σοι δοκοῦν, πλὴν ὅτι τοι τὸ μεταλαβεῖν ἁγίου πνεύματος: Ὁ Ἑρμίας· Οὐδαμῶς. Ὁ Ἅγιος· Ἄθρει δὴ οὖν καὶ δια τούτων, ἐξ ἰδίου πληρώματος προίέντα τὸν υἱὸν τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ ἀναποβλήτως ἐμπεφυκὸς ἅγιον πνεῦμα, δι' οὗ πᾶσα δόσις ἀγαθῆ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἐβδόμῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Περὶ δὲ γε τοῦ πνεύματος τοῖς ἁγίοις μαθηταῖς, φησὶν· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. Ἄρ' οὐχὶ Θεὸς ἐναργῶς τὸ ὡς Θεὸς ἐγνώσμενον καὶ ἐνοικοῦν ἡμῖν, οὐχ ὡς χτίσμα καὶ γεννητόν, καὶ δουλείᾳ τῇ καθ' ἡμᾶς ἐνεχόμενον, ἀλλ' ὡς ἐλευθερὸν κατὰ ἡμᾶς, καὶ αὐτῆς ὑπάρχον τῆς ἀληθείας πνεῦμα, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῇ καθ' ἐνώσειν τὴν πρὸς τὸν υἱὸν ἀλήθεια κατὰ τὰς ῥαφάς, ἀλήθεια δὲ ὁ Χριστός.

---

estne aliud quiddam secundum quod tibi videtur, quam participem fieri Spiritus sancti?" Hermias: „Nullo modo.“ Sanctus: „Proinde vide obsecro etiam ex his Filium proprium suum insitum ita, ut non abiiciatur, Spiritum sanctum, per quem omne donum bonum, de sua plenitudine demisisse.“

Idem libro septimo ad Hermiam, ait: „De Spiritu autem sanctis discipulis dicit: Quando autem venerit Paraclitus, Spiritus veritatis, quem ego mittam vobis, et qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Annon manifeste Deus, qui ut Deus cognitus et habitans in nobis, non ut creatura et factura, et servituti nostrae astrictus, sed ut liber secundum naturam, et ipsius veritatis existens Spiritus, imo ipsa secundum unionem cum Filio veritas secundum Scripturas. Porro veritas est Christus.“

καὶ τὰναντία ἡμῶν κατασκευάζειν, μηδὲν διαφέρειν ὡς εἴκοι νομιζῶν τὴν ἡμῶν τῆς ὑποστάσεως, ἢ καὶ διαφορὰν ἀφ' ὧν

(Filii), nobis repugnare arbitratur, et opposita contra nos astruere, nihil differre existimans, ut apparet, naturam a per-

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, γρησίν· Ἀλλ' εἴπερ ἐστὶν ἀνωθέν τε καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς πᾶν δῶρημα τέλειον, ἐνεργεῖ δὲ τὴν τούτων διανομὴν οὐ διαχορικῶς ὁ υἱός, ἐν ἐξουσίᾳ δὲ μᾶλλον τῇ θεοπροπέῃ· κατὰ τίνα δὲ ἄρα λοιπὸν ἀφεστηῆξει τρόπον τοῦ μὴ εἶναι κατὰ φύσιν, τοῦτ' ὅπερ ἐστὶν ὁ γεννήσας αὐτόν, ἀληθινὸς δηλονότι Θεός.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, γρησίν· Βαπτίζοντα ἔφη τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ, οὐ τὸ ἀλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνίεντα πνεῦμα δουλοπρεπῶς καὶ ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς θεὸν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ζήτην τὸ· Οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, γρησίν· Εἴπερ θεὸς ἐστὶ καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ πνεῦμα, οὗ δὲ καὶ μετίσχειν διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμεθα, θεοὶ χρηματίζομεν, ὡς ἡδὴ καὶ Θεὸν

Idem libro tertio ad Hermiam dicit: „Sed si est desuper et a Patre omne donum perfectum, operatur vero eorum divisionem Filius non modo servili, sed potius auctoritate, quae Deum addecet, quo igitur modo longe erit, ne sit secundum naturam id ipsum, quod est illum generans Deus verus?“

Idem oratione ad Theodosium Imperatorem ait: „Baptizantem, inquit, Iesum in igne, non alienum illis qui baptizantur, Spiritum immittentem, servili et administratorio modo, sed veluti Deum cum suprema auctoritate, quod ex ipso est, et proprium ipsius.“

Idem expositione in Ioannem, in illud: „Non ex sanguinibus,“ ait: „Si Deus est, et ex Deo secundum naturam Spiritus, cuius participes fieri per fidem in Christum digni effici-mur, Dii sumus, tanquam qui Deum in nobismetipsis habe-

εἰσάγων φύσεως ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπεὶ διαφορὰ ἐστὶν ὑποστάσεων.

sona; vel etiam discrimen naturae inducens in Sanctissima Trinitate, quia sit differentia personarum.

ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς κατὰ τὸ, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω· ἐπεὶ κατὰ τῖνα τρόπον ναοὶ Θεοῦ ἐσμέν, εἰ μὴ Θεὸς κατὰ φύσιν τὸ πνεῦμα ἐστίν;

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητόν τὸ, Ἐκεῖνος ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ἐγὼ, φησὶν· Οὐκοῦν ὡς εἰδὸς τὰ ἐν τῇ βουλήσει τοῦ μονογενοῦς πάντα, ἡμῖν ἀναγγελεῖ τὸ πνεῦμα, οὐκ ἐκ μαθησεως ἔχον τὴν εἴδησιν, ἵνα μὴ φαίνεται διακόνου τάξιν ἀποπληροῦν, ἀλλ' ὡς πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ εἰδὸς ἀδιδάκτως πάντα τὰ ἐξ οὗ καὶ ἐν ᾧ περ ἐστὶ· καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τὰ θελήματα τῆς ψυχῆς ἧς ἐστὶ καὶ νοῦς οὐχ ἑτερος ὢν κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλ' ὡς μύριον τοῦ παντὸς συμπληρωτικόν, ἐν αὐτῇ τε ὑπάρχον καὶ ἐξ αὐτῆς ἀναγόμεναι πιστευόμενον.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἐβδόμῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν ὡς ἐν μέρει τοῦ διαλόγου ταῦτα φησὶν· Ἅγιος· Τὸ δὲ δὴ τὴν θεῖαν ἡμῖν

mus, ut dicitur, inhabitabo in illis, et inambulabo; cum quonam modo templa Dei sumus, si non secundum naturam Spiritus Deus est?·

Idem in illud dictum: „Ille suggeret vobis omnia quaecunque dixi vobis“ (Io. XIV. 28), ait: „Igitur tanquam sciens omnia, quae in voluntate unigeniti sunt, nobis annuntiabit Spiritus, non disciplina quadam scientiam possidens, ne videatur in administri loco collocari, sed ut Spiritus illius et absque disciplina omnia sciens illius, ex quo et in quo est; quemadmodum et mens humana voluntates animi, cuius mens est, cognoscit, non alia secundum naturam existens, sed uti membrum universi completivum in illo existens, et ex illo originem habere credita.“

Idem septimo libro ad Hermiam in parte Dialogi haec habet: Sanctus: „Hoc autem quod divinam nobis insculpit ima-

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Εἰ οὖν μὴ διεσπασμένην τὴν θεῖαν χάριν τοῦ Πνεύματος τῆς αὐτοῦ φύσεως νομίζεις καὶ ὑπο-

BESSARIONIS. Si itaque divinam gratiam Spiritus, non opinaris ab eius natura atque persona esse divulsam, quidnam

ἐγχαράττον εἰκόνα καὶ σημάντρον δίκην ἐμποιοῦν τὸ ὑπερ-
 κόσμιον κάλλος, οὐχὶ τὸ πνεῦμα ἐστίν; Ὁ Ἑρμείας· Ἄλλ' οὐχ
 ὡς Θεός, φαμέν, ἀλλ' ὡς θείας χάριτος ὑπουργόν. Ὁ Ἅγιος·
 Οὐκ αὐτὸ τοιγαροῦν ἡμῖν, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ χάρις ἐνσημαί-
 νεται. Ὁ Ἑρμείας· Ἑοικεν. Ὁ Ἅγιος· Ἦν οὖν ἀναγκαῖον,
 εἰκόνα τῆς χάριτος καὶ οὐχὶ μᾶλλον Θεοῦ διακεκλῆσθαι τὸν
 ἄνθρωπον. καὶ τότε δὲ σκόπει, σαφῆς γὰρ ὡς οἴμαι καὶ
 ἀπλοῦς ὁ λόγος. δεδημιούργηται μὲν γὰρ ἐν ἀρχῇ τὸ ζῶον,
 πλαστουροῦντος αὐτὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τετιμηκότος οἰονεὶ καὶ
 αὐτοχειρίᾳ κατὰ τὰς γραφάς. ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ εἶναι παρηκται,
 διεμορφούτο πρὸς Θεόν, ἐμφυσηθείσης αὐτῷ πνοῆς ζωῆς,
 ἀπεμπολικὸς δὲ τὸν ἁγιασμόν διὰ τῆς εἰς φανλότητα παρα-
 τροπῆς, εἰς τὸ ἐν ἀρχαῖς καὶ πρεσβύτατον αὐθις ἀνεκομίζετο
 κάλλος, καινουροῦντος τὸ παλαιωθὲν εἰς εἶδος τὸ ἰεῖδόν τε
 καὶ νοητὸν τοῦ Χριστοῦ· οὐ καὶ ἕτερόν τινα τρόπον, πλήν

---

ginem, et signaculum quasi operatur pulchritudinis coelestis, nonne Spiritus est?" Hermias: „Verum non ut Deus, sed ut divinae gratiae minister.“ Sanctus: „Non igitur ille, sed gratia per illum nobis significatur.“ Hermias: „Videtur.“ Sanctus: „Erat igitur necessarium hominem vocari imaginem gratiae et non Dei. Considera et hoc. Planus enim, ut opinor, et simplex est sermo. Nam formatum quidem est in principio animal, formante illud Deo, et honorante quodammodo secundum scripturas suae manus formatione. Postquam autem productum est, ut esset, configurabatur ad Deum, cum inspiratus est ei Spiritus vitae; ubi vero amisit sanctificationem per casum in peccatum, ad primaevam et antiquam reduxit pulchritudinem, innovante inveteratam ad speciem divinam ac spiritualem Christo, et non aliam quodammodo, quam olim in prin-

---

στάσεως, τίποτε ἄρα νοεῖς ἀκούων ἐκ τοῦ νιοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πέμπεσθαι. δῆλον γὰρ, ὅτι τὴν ἐκείνου καὶ μὴ ἰέλων

---

tandem intelligis, cum audis a Filio Spiritum mitti? Etenim te vel invitum, liquet eius personam intelligere; si quidem

ὅτι τὸν ἐν ἀρχαῖς. ἐνεργύσῃσιν γὰρ τοῖς ἀγίοις Ἀποστόλοις λέγων, λάβετε πνεῦμα ἅγιον. ἢ οὐκ εἴ τις ἐν Χριστῷ καινῇ κτίσει; Ὁ Ἑρμείας· Ναί. Ὁ Ἅγιος· Οὐκοῦν ἀληθὲς εἰπεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀναγκαῖον ἤδη πως ἐννοεῖν, ὡς εἶπερ ἡ παλαιώσις καὶ ὁ τρόπος τῆς καταφθορᾶς νερόσηκε τῆς εἰκότος τῆς ἐν ἀγιασμῷ τῇ ἀπεμπολῇ, ἅρ' οὐχὶ τῇ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀναδρομῇ καὶ καινουργίᾳ τῇ διὰ Χριστοῦ τῆς πρὸς Θεὸν ἐμμερειᾶς τὴν πρόσληψιν ἐνεῖναι παραχωρήσομεν; Ὁ Ἑρμείας· Πάνυ μὲν οἶν. Ὁ Ἅγιος· Ἀλλ' εἰ τῆς οὐσίας τοῦ πνεύματος διεσχοινισμένη τις ἦν ἢ δι' αὐτοῦ χάρις, τί μὴ ἔξη σαφῶς ὁ μὲν μακάριος Μωϋσῆς, ὅτι παρενηνεγμένῳ τῷ ζώῳ πρὸς τὸ εἶναι λοιπὸν ἐνεργύσῃσιν χάριν ὁ πάντων δημιουργὸς τῇ διὰ πνοῆς τῆς ζωῆς, Χριστὸς δὲ ἡμῖν, λάβετε χάριν τὴν δι' ὑπουργίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ὠνόμασται μὲν ἐν ἐκείνῳ πνοῇ ζωῆς; ζῶη γὰρ ἡ τῆς θεότητος φύσις, εἶπερ ἔστιν

---

cipio. Inspiravit enim sanctis Apostolis dicens: Accipite Spiritum sanctum. Vel nunquid erat in Christo nova creatura? Hermias: „Etiam.“ Sanctus: „Igitur vere dicitur, imo et necessario intelligitur, quod quandoquidem vetustas et corruptibilitas debilitavit imaginem in sanctificatione, nunquid concedemus assumptionem effigiei divinae in reversu et novitate ad pristinam recursionem et novitatem, quae per Christum?“ Hermias: „Vel maxime.“ Sanctus: „Etsi a substantia Spiritus esset gratia separata eius, cur non dixit manifeste beatus quidam Moyses, quod adducto animali ut sit, inspiravit gratiam omnium opifex per spirationem vitae, et Christus nobis, Accipite gratiam per ministerium sancti Spiritus, sed nuncupata est in illo spiritus vitae? Vita enim vera deitatis natura, si-

---

ὑπόστασιν· χάρις γὰρ ἀνυπόστατος οὐ πέμπεται. ὅτι μὴδ' ἀνυποστάτου κατὰ τὸν Κύριλλον μετέχομεν χάριτος, ἀλλὰ

---

gratia quae non subsistat, non mittitur. Neque enim secundum Cyrillum, gratiam insubsistentem participamus, sed ea ipsa

ἀληθῆς, ὡς ἐν αὐτῇ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. διὰ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς, πνεῦμα ἅγιον αὐτό που κατὰ τὸ ἀληθὲς ταῖς τῶν πιστευόντων ψυχαῖς ἐγκατοικίζοντός τε καὶ ἐνιέντος τὸ πνεῦμα, καὶ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ μεταπλάττοντος εἰς εἶδος τὸ ἐν ἀρχαῖς, τουτέστιν εἰς ἑαυτὴν, ἥτοι πρὸς ἰδίαν ἐμφέρεται δι' ἁγιασμοῦ, οὕτω τε καὶ ἡμᾶς ἀνακομίζοντος εἰς τὸ τῆς εἰκόνος ἀρχέτυπον, τουτέστι τὸν χαρακτῆρα τοῦ πατρὸς. χαρακτὴρ μὲν γὰρ ἀληθινὸς καὶ εἰς λῆξιν ἀκριβείας τῆς κατ' ἐμφέρεται ρουμένης, αὐτὸς ἐστὶν ὁ υἱός, ὁμοίωσις δὲ ἀχραιγνής τε καὶ φυσικὴ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐστὶ, πρὸς ὃ καὶ ἡμεῖς μορφούμενοι, δι' ἁγιασμοῦ πρὸς αὐτὴν εἰδουποιούμεθα τὴν Θεοῦ μορφήν. ἀποστολικὸς δὲ ἡμᾶς πρὸς τοῦτ' ἀναπείσει λόγος· τεκνία γὰρ ἔφασκεν, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. μορφοῦται δὲ διὰ πνεύματος ἀναστοιχειούντος ἡμᾶς πρὸς Θεὸν δι' ἑαυτοῦ. ὅτε τοίνυν πρὸς Χριστὸν μορφούμεθα, καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐνσημαί-

---

quidem verum est, in ipsa nos vivere et moveri et esse. Per Salvatoris vero vocem Spiritus sanctus, ille ipse re vera, qui in animabus credentium inhabitat, et immittit Spiritum, et in ipso et per ipsum ad speciem primevam transformat, in seipsum scilicet, sive ad effigiei exemplar, characterem nempe Patris. Nam character quidem verus, et summae diligentiae, quae in effigiando intelligitur, ipse Filius est. Similitudo vero lucida et naturalis Filii spiritus est, ad quem et nos configurati per sanctificationem, ad ipsam Dei formam conformamur. Idque nobis apostolicus sermo suadebit. Filioli enim, dicebat (Gal. IV. 19), quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Formatur autem per spiritum, reformantem nos ad Deum per seipsum. Quando igitur ad Christum formamur, et

---

τοῦτ' αὐτό ἐστι τὸ πεμπόμενον, ἡ θεῖα χάρις καὶ ἐνυπόστατος, τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος τοῦ Πνεύματος πρόσωπον. πῶς

---

persona Spiritus, quae Trinitatem complet, divina natura subsistentiam habens mittitur. Quonam vero pacto et Filium

νεται καὶ εἰδοποιεῖται καλῶς, ὡς δι' ὁμοίου φυσικῶς τοῦ πνεύματος. Θεὸς ἄρα τὸ πνεῦμα ἐστὶ, τὸ διαμορφοῦν πρὸς Θεὸν, οὐχ ὡς διὰ χάριτος ὑπουργικῆς, ἀλλ' ὡς ἰθείας φύσεως μέτεξιν αὐτὸ τοῖς ἀξίοις δωρούμενον. ὅτι δὲ ὁμοιώσεις ἀληθῆς τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐστὶ, γεγραφότος ἀκούσῃ τοῦ μακαρίου Παύλου, ὅτι οὗς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τούτους καὶ ἐκάλεσεν. ἀναπλαττόμεθα γὰρ εἰς εἰκονισμόν τὸν πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καίτοι πρὸς Θεὸν διὰ πίστεως καὶ ἀγιασμοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως· δηλὸν δὲ ὅτι τῆς κατὰ μέτεξιν καὶ εἰσχεκρυμμένως, εἰ καὶ ἰθείας φύσεως ὠνομάσμεθα κοινωνοί.

Θεόδωρος ὁ τῆς Ῥαϊδοῦ πρεσβύτερος, ἐν τῷ περὶ Ἀπειρογράφου δευτέρῳ λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Πάντα τοιμῇ γλῶσσα δολία, γησὶν· Ἰδωμεν οἷα λέγειν περὶ Θεοῦ ἀνέχονται· τῇ ἐνεργείᾳ ἐν πᾶσιν φασιν ἐστὶν ὁ Θεός, τῇ οὐσίᾳ δὲ οὐδα-

---

ipse in nobis signatur et effigiatur bene, ut per similem naturaliter spiritum, nonne Deus spiritus est, qui transmutat ad Deum non tanquam per gratiam servilem, sed veluti divinae naturae participationem, ipse dignis donans, Spiritum vero similitudinem veram Filii esse discito a beato Paulo scribente (Rom. VIII. 29): Quia quos prae novit, hos prae definivit conformes imaginis Filii eius, hos et vocavit. Reformamur enim ad effigiem quae ad Spiritum sanctum est, quamvis ad Deum per fidem, et sanctificationem, et habitudinem ad illum. Manifestum autem, quod eius, quae per participationem, et adventitiae, licet divinae naturae vocati sumus socii."

Theodorus presbyter Rhaythenus oratione secunda de Incircumscripito, quae incipit; „Omnia audet lingua dolosa," dicit: „Consideremus quae de Deo asserere audeant. Operatione, inquiunt, in omnibus Deus est, nullo vero in loco essentia.

δὲ ἄρα καὶ τὸν υἱὸν πέμπειν τοῦτο νοήσεις; οὐ γὰρ ἄλλως ἢ ὁ πατήρ, ἐπεὶ καὶ ἄλλης ἐστὶ δυνάμειος. δηλὸν οὖν ὅτι κα-

---

ipsam mittere intelliges? non enim aliter atque Pater; quandoquidem et alterius erit potentiae. Constat igitur aequae eum

μοῦ· ἐνέργειαν λέγοντες τὸ προϊόν ἐκ τῆς ἐνεργείας ἀποτελεσμα, φαίην δ' ἂν ἔγωγε, τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως ἀχώριστον εἶναι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. καὶ μετὰ τινά· Ἐπειδὴ δὲ ζῶσα ἡ θεία φύσις ζώσας ἔχουσα καὶ τὰς ἐνεργείας, χωρὶς δὲ οὐσίας ἀδύνατον προελθεῖν ἐνέργειαν, ἐνθα ἂν ἡ ἐνέργεια φανῇ, συνθεωρεῖται ταύτῃ καὶ ἡ οὐσία ἐξ ἧς πρόερχεται. καὶ μετὰ τινά· Εἰ περὶ τὸ πᾶν ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ταύτης δὲ ἀχώριστος ἡ οὐσία καθέστηκε, περὶ τὸ πᾶν καὶ ἐν τῷ παντὶ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία. καὶ μετὰ τινά· Οὐκοῦν οὐ μόνον τῇ ἐνεργείᾳ πάρεστι τοῖς οὐσι Θεός, ἀλλὰ καὶ τῇ οὐσίᾳ. δέδεικται γὰρ ὅτι χωρὶς οὐσίας οὐκ ἔστιν ἐνέργεια. καὶ μετὰ τινά· Ἰσως οὖν ἔσται τὸ λεγόμενον ἀληθές, ὅτι πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, οὐσία ὁ Θεὸς ὧν, πάντα τὰ ὄντα τῆς θείας οὐσίας πεπλήρωκε, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς οὐσιν ἐστὶ. καὶ μετὰ τινά· Ἡ δὲ ἐνέργεια χωρὶς οὐσίας οὐ πρόεισι καὶ ἐν πᾶσιν ἐστὶν. ἡ οὐσία ἄρα ἐν πᾶσιν ἐστὶ κατὰ τὸ διὰ τοῦ

Cum vero operationem dicant effectum et operationem egredientem, dicerem ego a natura divina inseparabilem esse ipsius operationem.“ Et post nonnulla: „Cum vero vivens divina natura divinas habet et actiones, absque vero essentia possibile non est operationem progredi, ubi operatio apparet, una simul cum ea aspicitur essentia, ex qua progreditur.“ Et paucis additis: „Si circa totum actio est, a qua essentia separari nequit, circa universum et rebus in omnibus est Dei essentia.“ Et paucis annexis: „Itaque non actione solum praesens est omnibus Deus, sed essentia quoque: ostensum siquidem absque essentia actionem non esse.“ Et post pauca: „Quomodo itaque quod dicitur verum fuerit, spiritum nempe Domini replevisse orbem terrarum? Essentia Deus cum sit, omnia quae sunt, divina essentia replevit, et rebus in omnibus est.“ Et nonnullis interiectis: „Actio sine essentia non progreditur, et

---

θάπερ καὶ ὁ πατήρ. ἀλλ' ὁ πατήρ πέμπει προβάλλον καὶ

---

mittere. Sed Pater mittit etiam ipsam personam producens:

Προφήτου λεγόμενον, οὐχὶ τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος.

Ὁ αὐτὸς Πρεσβύτερος ἐν τῇ δογματικῇ λόγῳ αὐτοῦ, οὐ ἡ ἀρχή· Ἀποπον οἶμαι, καὶ καλῶς γε τοῦτο νενόμικα, μετὰ πολλὰ πάντῃ φησὶ· Λόγος δὲ ὑπάρχων ὁ υἱὸς συναναδείκνυσιν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα. λόγος γὰρ χωρὶς πνεύματος οὐκ ἔστιν, ὡς οὐδὲ νοῦς χωρὶς λόγου. νοῦν δὲ φαμέν τὸν πατέρα τοῦ λόγου νοῦν, ἐν ᾧ λόγος, μεθ' οὗ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζον, στόμα γὰρ πατρὸς ὁ υἱός.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ αὐτῇ λόγῳ φησὶ· Καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, πατρὶ καὶ υἱῷ συναναφαινόμενον ὡς νῶ καὶ λόγῳ. καὶ γοῦν ὁ Κύριος ἐξ ἑαυτοῦ δεικνὺς αὐτὸ ὑπάρχειν, ἐμφανιστῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον, ὅπερ αὐτοὶ προσευχόμενοι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν ἰδίων χειρῶν, παρεῖχον τοῖς πιστεύουσιν, ἐξ ὧν πάρεστι σκοπεῖν διαφορὰν, ὅση τις

in omnibus est. Essentia igitur in omnibus est, uti Propheta dixit: Nonne coelum et terram ego impleo, dicit Dominus “

Idem presbyter in oratione dogmatica, quae incipit: „Absurdum existimo, et bene id reputo,“ quam longissime ab initio ait: „Verbum ergo Filius cum sit, simul ostendit secum spiritum. Verbum enim sine spiritu non est, quemadmodum neque intellectus absque Verbo. Intellectum porro dicimus Patrem, verbi mentem, in qua Verbum, cum quo Spiritus sanctus, spiritus oris Dei existens. Os namque Patris Filius.“

Idem in eadem Oratione dicit: „Spiritus vero sanctus una cum Patre et Filio apparens, uti mente, et verbo. Ideoque Dominus ex semetipso illum existere ostendens, insufflans discipulis dicebat, Accipite Spiritum sanctum, quem illi orantes per impositionem manuum suarum credentibus porrigebant. Ex quibus discrimen adnotare datur, quod est inter servitu-

αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν, καὶ ὁ υἱὸς ἄρα πέμπει προβάλλων αὐτό.

igitur et Filius produciens ipsam mittit. Nisi forte dixeris

ἐστὶ δουλείας, καὶ ἰσοτιμίας. οἱ μὲν γὰρ Ἀπόστολοι, δεόμενοι καὶ οἷα δεσπότη λιτανεύοντες, τοῖς ἀξίοις τῆς αὐτοῦ ἐπιφοιτήσεως εἰσφύγιζον, ὥς ἂν εἴποι τις, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν ἐξ ἑαυτοῦ ὥς ἀπὸ τινος θησαυροῦ παρῆχεν αὐτὸ τοῖς διὰ βίου καθαρότητα γενομένοις ἱκανοῖς τοῦ ὑποδεξασθαι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς περὶ τοῦ πνεύματος ἀφοριστικαῖς ἐννοίαις, φησὶ· Πνεῦμα ἅγιον ἢ κυρία αὐτοῦ καὶ ἰδιάζουσα κλησίς, ὅπερ δὴ μάλιστα παντὸς τοῦ ἁσωμάτου καὶ καθαρῶς αὐλοῦ καὶ ἀμεροῦς ὄνομά ἐστιν.

Ὁ αὐτὸς· Οὐδὲ γὰρ ἑλαττόν τι ἔξειν μέλλομεν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτὸ, ἀλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὁμιλίᾳ, φησὶν· Ὁ Σωτὴρ λέγει τοῖς Ἀποστόλοις, μένιντε ἐν Ἱερου-

tem, et aequalitatem honoris. Apostoli enim supplicantes, et veluti Domino preces fundentes in dignos illius adventu intro-mittebant, ut quidam diceret, Spiritum sanctum. Salvator vero noster ex semetipso tanquam e thesauro spiritum suppeditabat illis, qui ob vitae puritatem illius accipere operationem sufficientes erant effecti."

Magnus Basilius in praefinitis de Spiritu sancto conceptibus, ait: „Spiritus sanctus praecipua ipsius et propriissima appellatio, quae inter alias maxime incorporei pureque immaterialis et immensi nomen est."

Idem: „Neque minus quid habebimus ad cognoscendum spiritum ex Deo existere, cum spiritum os illius audiamus. Veruntamen et haec appellatio satis abundeque existentiam illius ex Deo explanaverit."

Chrysostomus homilia de Spiritu sancto, ait: „Salvator dicit Apostolis (Luc. XXIV. 49), Manete in Ierusalem, donec

εἰ μὴ ὑπουργικὴν τινα τάξιν αὐτὸν φραγῆς ἀποπληροῦντα, τὸ

ipsum servilem quandam alium ordinem supplere, atque ex

σαλήμ, ἕως ἂν ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους, λήψεσθε γὰρ δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκ' ὑμᾶς· κἔν ἡ δύναμις ἦν χορηγουμένη, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ χορηγοῦν· πάντα γὰρ ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἐκάστῳ ἰδίᾳ καθὼς βούλεται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν λόγῳ αὐτοῦ, φησί· Πρὸ δέκα ἡμερῶν ὁ Χριστὸς εἰς τὸν θρόνον ἀνέβη τὸν βασιλικὸν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατέβη σήμερον πρὸς τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν. ἀνῆνεγκεν ὁ Χριστὸς τὴν ἀπαρχὴν τὴν ἡμετέραν, καὶ κατήνεγκε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἕτερος Κύριος διανεμὼν τὰ δῶρα ταῦτα, καὶ γὰρ τὸ πνεῦμα Κυρίου ἐστίν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι, ἡ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ πνεύματος ἐπιφοίτησις ἀνυμνεῖτο, φησὶν· Ἀναγκαῖον δέ ἐστιν ἐπιμεῖναι τῇ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ πνεύματος ἐξηγήσει, καὶ σαφέστερόν τι περὶ τῆς ἀγίας καὶ ἐνδόξου

induamini virtutem ex alto. Accipietis enim virtutem, cum advenerit Spiritus sanctus ad vos. Licet virtus suppeditabatur, sed Spiritus suppeditabat. Omnia enim operatur unus et idem Spiritus, dividens unicuique privatim, ut vult.

Idem oratione in Pentecosten, ait: „Ante dies decem Christus ad regium thronum ascendit, et hodierno die Spiritus sanctus ad naturam nostram descendit. Nostras primitias Dominus in coelum evexit, et Spiritum sanctum demisit. Alter est Dominus qui haec dona distribuit. Nam Spiritus sanctus est Dominus.“

Chrysostomus homilia de Spiritu sancto, cuius illud est principium: „Heri nobis, o Christi amatores, sancti et adorandi Spiritus, celebrabatur adventus,“ ait: „Operae pretium autem est, ut perseveremus diutius in sancti adorandique Spiritus enarratione, et manifestius aliquid de sancta gloriosaque

ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον ὕστερον πέμπειν αὐτόν. ἔστω

Patre ipsam procedentem, postea eum mittere. Fac enim non

δυνάμεως εἰπεῖν, οὐκ ἐξ ὧν λογιζόμεθα, ἀλλ' ἐξ ὧν διδασκόμεθα. τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν μὲν φύσιν ἐστὶν ἀδιαίρετον, ἅτε δὴ ἐκ τῆς ἀδιαίρετου καὶ ἀμερίστου φύσεως προελθόν, ὄνομα δὲ αὐτοῦ πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας, πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα Κυρίου, πνεῦμα τοῦ πατρὸς, πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ οὕτως καλεῖ αὐτὸ ἡ θεία γραφή, μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἑαυτὸ, καὶ πνεῦμα Θεοῦ, καὶ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Λέγεται τοίνυν πνεῦμα ἅγιον, αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ κυρία καὶ πρώτη προσηγορία, ἡ ἐμφαντικωτέρην ἔχουσα τὴν διάνοιαν, καὶ παριστῶσα τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν φύσιν. καὶ μετ' ὀλίγα· "Ἐστὶν οὖν Θεοῦ πνεῦμα, καὶ ἐκ Θεοῦ πατρὸς πνεῦμα, καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. τί ἐστὶν ἐκπορεύεται; οὐκ εἶπε γεννᾶται. ἂ γὰρ οὐ γέγραπται, οὐ δεῖ φρονεῖν. υἱὸς ἐκ πατρὸς γεννηθεὶς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον. ζητεῖς παρ' ἐμοῦ τὴν διαφοράν πάντως; πῶς ἐγεννήθη μαθὼν, ἔμαθες καὶ τὸν τρόπον

facultate dicamus, non per ea quae cogitamus, sed per quae docemur, Spiritum sanctum natura esse inseparabilem, utpote qui ex inseparabili, et indivisibili natura progressus est. Nomen autem eius Spiritus sanctus, spiritus veritatis, spiritus Dei, spiritus Domini, spiritus Patris, spiritus Filii, spiritus Christi, et sic vocat eum scriptura, immo ipse seipsum, et spiritum Dei, et spiritum qui ex Deo est." Et post pauca: „Itaque dicitur spiritus sanctus. Ista enim est prima et propria appellatio, et ut evidentiore habens intelligentiam, Spiritus sancti naturam demonstrat." Et paucis interiectis: „Est igitur Dei spiritus, et ex Deo Patre spiritus, et a Patre procedit. Quid est procedit? non dixit gignitur. Quod enim non est scriptum, non est sentiendum. Filius a Patre genitus est, Spiritus a Patre procedit. Quaeris a me omnem varietatem, quomodo genitus ille, et quomodo processit iste? Cum didiceris quod genitus est, didicisti et modum, et comprehendisti

γὰρ μὴ ταυτὸν εἶναι τῇ θείᾳ οὐσίᾳ τὴν θείαν ἐνέργειαν· τί

esse idem divinam operationem atque divinam essentiam, quid

περ τὸ δωρούμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστί. καλεῖται καὶ τὸ δωρούμενον πνεῦμα ἅγιον, καλεῖται καὶ τὸ δῶρον ὁμω-
νύμως τῷ χαρίζοντι. καὶ μετ' ὀλίγα· Οὕτω καὶ ὁ μακάριος
Ἰσαίας, ἐξελεύσεται, φησὶν, ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσοῦ,
καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ'
αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. ὧδε τὸ ὄνομα τῆς φύσεως αὐτοῦ
τοῦ πνεύματος. λοιπὸν δὲ τὰ χαρίσματα, πνεῦμα σοφίας καὶ
συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως, πνεῦμα
εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐλαβεν ὁ
διδάσκων πνεῦμα σοφίας, ὁ διδασκόμενος πνεῦμα σύνεσεως,
ἵνα συνῇ. διὰ τοῦτο Ἰσαίας τὴν σοφίαν ἐπιγράφει τῷ λέγοντι,
τὴν σύνεσιν τῷ ἀκούοντι, καὶ φησὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ
συνετὸν ἀκροατήν. πνεῦμα βουλῆς δίδεται τῷ γνωμοδοτοῦντι,
πνεῦμα ἰσχύος τῷ τὴν γνώμην δεχομένῳ. καὶ μετὰ τινὰ τῆς
περιοχῆς· Ἐπαναλαμβάνω τοίνυν τὰ ὀνόματα τῆς ἀφράστου
φύσεως, πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα

---

spiritum, hoc est donum, quod datus Spiritus sanctus appella-
tur, et donum eodem nomine, quo is qui donat." Et paucis
interiectis: „Ita et beatus Isaias: Egredietur, inquit (Is. XI. 1),
de radice Iesse virga et flos ex ea ascendet, et requiescet
super eum spiritus Dei. Hic est nomen ipsius naturae spiritus.
Deinceps sequuntur dona: Spiritus sapientiae et intellectus,
spiritus consilii et fortitudinis, spiritus cognitionis, spiritus
pietatis, spiritus timoris Dei." Et post pauca: „Accepit docens
Spiritus sapientiae, et addiscens spiritum intelligentiae, ut in-
telligat. Propterea Isaias sapientiam ascribit dicenti, intelle-
ctum audienti, et inquit sapientem architectum, et intelligen-
tem auditorem. Spiritus consilii datur consiliario, spiritus
fortitudinis consilium accipienti." Et post alia nonnulla: „Re-
peto igitur nomina ineffabilis naturae, Spiritus Dei, Spiritus

---

καὶ αὐτὸς ἀγνοεῖν προσποιῇ, τὸ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν
ἐξ υἱοῦ ὑπάρχειν καὶ ἀναβλύζειν καὶ πέμπεσθαι, ὥσπερ καὶ

---

enim est, licet ipse nescire dissimules, id te concludere, quod
nimirum persona Spiritus ex Filio sit, et scaturiat, atque mit-

Θεόδωρος ὁ τῆς 'Ραιθοῦ πρεσβύτερος ἐν οἷς γράφει προπαρασκευήν τε καὶ γυμνασίαν τῷ βουλομένῳ μαθεῖν, τίς ὁ τρόπος τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, οὗ ἡ ἀρχή· Ἄτοπον οἶμαι καὶ καλῶς γε τοῦτο νενόμικα, μετὰ πολλὰ πάντῃ φησὶν· Πνεῦμα δὲ ἅγιον ὅλον οὕτω λεγόμενον, ἕτερον οὐχ εὐρήσεις, πνεῦμα δὲ καθὰ φθάσας ἔφην, λέγεται ὁ Θεὸς καὶ ἅγιος ὁ Θεός· συντιθέμενα δὲ ἅμῃ τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίῳ καλομένῳ, πνεῦμα ἅγιον ἀρμύζει, καθάπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἐπικλησις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ τῷ ἀμέσῳ ἐκ τοῦ αἰτίου.

Ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιρρητικῷ, οἷον ἀντιθετικῶς λέγει· Τί οὖν ὁ λείπει, φησὶν, τῷ πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι υἱόν; εἰ μὴ γὰρ λείπῃν τι, υἱὸς ἂν ἦν. ἐπιφέρει δὲ· Οὐ λείπειν φάμεν, οὐ γὰρ ἐλλειψῆς ὁ Θεός, τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἴν' οὕτως εἶπω, ἡ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον καὶ τὴν κλήσιν αὐτῶν πεποιήκεν.

Theodorus presbyter Rhaythenus in praeparatione, et meditatione in eorum gratiam, qui discere cupiunt modum divinae Incarnationis, cuius principium est: „Absurdum ducō, et recte sane existimo,“ quam longissime a principio scribit: „Spiritus vero sanctum in universum sic appellatū, alium non inveneris, et iam antea dixi. Dicitur et sanctus Deus; quae utraque ubi coniuncta venerint illi, qui proprie Spiritus sanctus nuncupatur, adaptantur: quemadmodum Patris appellatio causae, et Filii illi, qui immediate ex causa est.“

Magnus Gregorius Theologus oratione antirrhetica de Spiritu sancto, quasi sibi opponens, inquit: „Quid igitur est, quod deest Spiritui, ne Filius sit: nisi enim aliquid deesset, utique Filius esset?“ Subdit itaque: „Nihil deesse dicimus: neque enim Deus aliquo deficitur. Veruntamen apparitionis seu revelationis, ut ita dicam, aut mutuae habitudinis diversitas, diversam quoque eorum appellationem facit.“

συνειληχότι. εἰ δὲ θαυμάζεις, ὅπως ἐκ τῆς φύσεως τοῦ υἱοῦ

illi probare, qui Doctorum sententias collegit. Quodsi miraris,

Ὁ ἅγιος Κιριλλὸς ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ἅγιον, αὐτὸς ἵν' ἐν κοχῇ πρὸς τὸν Θεόν, φησὶν· Ὅτι τα σπουδαία προταττομένων τῶν ἀριθρῶν ἡ θεία τίθισι γινώσκῃ. τότε καὶ ἐν τῇ σφαιρίῃ, ὁ μόνον ἐστὶ κυρίως καὶ αὐθεντικῶς, ὁποῦν εἶναι λέγεται· πολλοὶ γὰρ καλοῦνται θεοί, ἀλλ' ὅταν μετὰ τῷ ἀριθρῶν λέγεται ὁ Θεός, τὸν μόνον ὄντα καὶ πνεύματι σφαιρίῃ. καὶ πάλιν ἄνθρωποι πολλοὶ· ἀλλ' ὅτε μετὰ τῷ ἀριθρῶν φησὶ ὁ Σωτήρ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκτελεχόμενον ἀπο μυριάδων ἑαυτὸν καταστραφίμην. οὕτω καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς προταξας τὸ ἀριθρῶν εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ; ἦν ὁ λόγος, τὸν εἶνα καὶ κυρίως ὄντα τοῦ πατρὸς λόγον σημαίνει. Ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἑρμιαν, ἐν τῷ ζ. τῶν Διαλόγων· Τί δε τὴν ἀνθρώπου φησὶν τε καὶ γέννησιν οὐκ εἰς τελειότητα τότε δι' ὅλης τὴν αὐτῇ προεπωδεδότατην ἀνῆλθαι φανέν, ἥρκα δια τοῦ πνεύματος τὸν θεῖον ἐφ' αὐτῇ πεπλούτηεν

Sanctus Cyrillus expositione in Ioannem, in illud: „Hic erat in principio apud Deum,“ dicit: „Quando divina scriptura nominibus secundum Graecae linguae usum articulos praeponit, tunc et unum, et quod solum proprie atque vere tale quid dicitur significat, quale illud est: multi enim vocati sunt Dii. Veruntamen dum cum articulo Deus exprimitur, tum solus et proprie Deus designatur. Rursusque homines multi sunt, sed dum cum articulo Salvator effert Filium hominis, se solum ab infinita hominum multitudine discriminat. Pari modo et evangelista praeponens articulum in illo, in principio erat Verbum, unum et quod proprie Verbum est Patris, connotavit.“

Idem ad Hermiam libro Dialogorum septimo dicit: „Cur non hominis naturam et generationem in perfectionem illi maxime congruam vix tandem dictam esse dicimus, cum per Spiritum divina in semetipsa effigie ditata est; et hoc quidem

---

λέγοντες τὸ Πνεῦμα πηγάζειν καὶ ἀναβλύζειν καὶ ἐκ τῆς ὑπο-

---

cum ex natura Filii Spiritum emanare et scaturire dicamus,

ἐξεικονισμόν. καὶ μὴν τοῦτό γε ἐστὶν οὐκ ἀσυμφανές, εἰ τὸν γε τῆς φύσεως ὄλισθον καὶ τὸν εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταπλασμόν διενθυμοῖτό τις. διανενευκότος γὰρ τοῦ ζώου πρὸς τὸ πλημμελές, καὶ τὴν εἰσποίητον ἀμαρτίαν ἐκ τῆς εἰς ἅπαν φιλοσαρκίας ἡρώσστηχότος, τὸ πρὸς θείαν εἰκόνα διαμορφοῦν αὐτόν, καὶ σημάντρον δίκην ἀπορήχτως ἐντεθειμένον, ἀπενοσφίζετο πνεῦμα φθαρτὸν τε οὕτω καὶ ἀκαλλές, καὶ τι γὰρ οὐχὶ τῶν ἐκτόπων συνειληχὸς ἀναπέφανται. ἐπειδὴ δὲ ὁ τῶν ὅλων γενεσιουργὸς ἀνακομιζειν ἤθελεν εἰς ἐδραιότητά τε καὶ εὐκοσμίαν τὴν ἐν ἀρχαῖς τὸ διολισθῆσαν εἰς φθορὰν παράσημόν τε καὶ ἀκαλλές διὰ τὴν εἰσποίητον γεγονὸς ἀμαρτίαν, ἐνήκεν αὐτῷ τὸ ἀποφοιτῆσαν ποτὲ θεῖόν τε καὶ ἅγιον πνεῦμα, μεταποιοῦν εὖ μάλα πρὸς τὴν ὑπερχόσιον εἰκόνα καὶ πεφυκὸς καὶ δυνάμενον, διὰ τὸ πρὸς ἰδίαν ἡμᾶς μεταρρύθμιζειν ἐμφέρειαν. τὸ τοίνυν συνέχον εἰς τὸ εὖ εἶναι τὸ ποιηθὲν καὶ κατακαλλύνειν εἰδὸς σχέσει τῇ πρὸς αὐτὸ, καὶ διαμορφοῦν τὸ ζῶον εἰς ὁμοίωσιν Θεοῦ, κατόπιν ἵεναι

---

obscurum non est, si naturae lapsus, et reformationem in bonum secum una quispiam expenderit. Nam cum animal esset propensum ad delictum et peccatum, quod tum adscititium erat, et prae nimio amore carnis langueret spiritus ad divinam imaginem illud transformans, et quasi signaculum ineffabiliter indens separatus est, et sic corruptile ac turpe, et nihil non absurdum secum trahens apparuit. At ubi universorum conditor, id quod in corruptionem lapsus fuerat, ignobile ac turpe factum propter peccatum illi insitum, voluit ad primaevam firmitatem ac decorem reducere, permisit iterum divinum et sanctum Spiritum advenire et bene reformare imaginem pulcherrimam tanquam aptum et praepotentem, ut ad suam effigiem nos aptaret. Itaque continere creaturam, et ad suam habitudinem ornare, transfigurareque animal ad similitudinem Dei, conditore indigum, et perfectissima dare singulis creatu-

---

στάσεως αὐτοῦ εἶναι οἰόμεθα, ὥς ἂν εἰ διὰ τὴν ταυτότητα

---

quemadmodum ex eius quoque persona esse arbitramur: non

διαχεισόμεθα τοῦ δημιουργοῦ, καὶ διὰ τῆς εἰς ἐκφυλον ἐτεροτῆτος διακοπῆς διοικοῦμεν αὐτοῦ τὸ διαπρέπον ἐν τελειότητι τῇ ἐκαστῇ προπωδιστάτῃ τοῖς παρ' αὐτοῦ χτίσμασι δοξαζοντες, ἃ ἴδωμεν τε καὶ ὁμοούσιον εἶναι λέγοντες αὐτῷ τοῦ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ, κατὰ φύσιν ὁλοκλήρῳ τῇ δημιουργοῦ ἡ τιμωσιν, ἐκτετελεσμένη, δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι.

Ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων, οὗ ἡ ἐπιγραφή, ὅτι θεὰ φύσις τοῦ πνεῦμα, γράσιν· Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεὰ φύσις. αἰχμητὸς ἐξ ἀόρητον στόματος περηνυῖα, αἰχμητὸς κατὰ τὴν ἐμφύσειν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὴν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον, αἰθρὴς ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφύσεως ἀποκαθισταμένη. συντρέχειν· εἰς δὲ τῇ κατ' εἰρήνην καινότητι τὴν τὴν ἀνακαινίσιν. καὶ τὴν συνδρομὴν ἐξετιπώσιν, ἐμφυσήσας, οἷός τις ἄλλος ὢν παρὰ

ris in alteram naturam reiciemus: vel aequalis naturae et consubstantialis esse dicentes ipsi quod in ipso et ex ipso secundum naturam perfecto opificio honorabimus, et integram quodammodo illi in factis efficaciam tribuimus, perfectam per Filium in Spiritu."

Magnus Basilius in Capite, cui praefixa est inscriptio: Spiritum esse divinam naturam, ait: „Spiritus enim ad creandum cum vivo Verbo in eodem ordine collocatur, viva virtus, divina natura. ineffabilis ex ineffabili ore existens ineffabili modo, et per sufflationem ad hominem missa, et secundum figuram corporaliter a Domino tradita, rursus ab eo per sufflationem restituta. Concurrenere enim oportet cum prima novitate praesentem innovationem atque concursus. Informavit igitur cum sufflasset, cum non alius esset atque is, qui a principio insuf-

τῆς φύσεως καὶ προσώπων ταυτότητα ἐτίθεμεν, ἢ διὰ τὴν τοῦτων διαφορὰν καὶ φύσεως εἰσήγομεν ἑτερότητα· πολλῶν

secus, ac si propter identitatem naturae personarum quoque identitatem poneremus; vel propter harum differentiam, naturae

τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχὴν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ζ'. τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ὁ τοίνυν ἀναπλασμός καὶ ἡ τοῦ κατεφθαρμένου μεταδρομὴ πρὸς καινουργίαν τε καὶ ἀναμόρφωσιν, ἔργον ἂν γένοιτο κατὰ τὸ εἶδος, καὶ αὐτῷ μοι δοκοῦν εὖ ἔχειν, τῆς αὐτῆς φύσεώς τε καὶ ἐνεργείας, ἧς ἂν φαίνοιτο καὶ τὸ ἐν ἀρχαῖς ἀποφύγῃτως πλαστουργηθέν.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἐνέτυχον καὶ τῇ νῦν γραφείῃ παρὰ τῆς σῆς εὐλαβείας ἐπιστολῇ, φησὶν· Ἀμέλει τοῦ πατρὸς πέμποντος τὸ πνεῦμα, ὁ υἱὸς ἐμφυσῶν δίδωσιν αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς, ἐπειδὴ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστίν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Ἄμα τε γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργούντος ἀφ' ἑρῆτοις νεύμασι παρ-

flavit; sed ipse per quem Deus insufflationem dedit, tunc quidem cum anima, nunc vero ad animam."

Sanctus Cyrillus Libro septimo ad Hermiam: „Reformatio itaque et corrupti ad renovationem et restitutionem pristinam immutatio opus fuerit, ut par est et mihi id optime probatur, eiusdem naturae et actionis, quae ab initio ineffabiliter creatio habita est."

Magnus Athanasius epistola ad Serapionem de Spiritu sancto: „Nunc recens scriptam a tua pietate epistolam," dicit: „Patre mittente Spiritum, Filius insufflans tradit illum discipulis: cum omnia quae Pater habet, Filii sint."

Sanctus Cyrillus libro quarto ad Hermiam, dicit: „Nam simul ut ineffabilibus opificis nutibus producta est ad existen-

πλέον ἡμεῖς θαυμασόμεθα, εἰ φύσιν ἀκούων υἱοῦ, ἔπειτ' ἀπολελυμένον τι ταύτην νοεῖς, καὶ οὐ μετὰ τοῦ υἱοῦ ιδιώματος·

etiam discrimen induceremus: multo magis nos de te mirabimur, si cum Filii naturam audis, deinde absolutum quid,

ήχθη πρὸς ὑπαρξιν ἀνθρώπου φύσις καὶ τῇ πρὸς τὸ πνεῦμα σχέσει κατακαλλύνεται. ἐνεφύσησε γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνεῦμα ζωῆς, οὐχ ἑτέρως οἶμαι τοῦ ζώου, τὸ ἐν ἀγιασμῷ καὶ οικειότητι τῇ πρὸς Θεὸν διαφανὲς ἔχοντος αὐν, εἰ μὴ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατακαλλύνοιτο μετουσίᾳ. τοιγάρτοι καὶ ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος ὁ μονογενὴς, ἐρήμην τοῦ πατρὸς καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀγαθῶν τὴν ἀνθρώπου φύσιν εἰρῶν, πάλιν αὐτὴν εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχειοῦν ἠπείγετο, καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος, ἐνιείς τε καὶ λέγων, λάβετε πνεῦμα ἅγιον· τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ ἐμφυσημάτι τὴν τοῦ πνεύματος φύσιν εὖ μάλα σκιαγραφῶν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Θησαυρῶν· Ὡςπερ οὖν, ἐπειδήπερ εἰκὼν ἐστὶν ἀκριβεστάτη τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς, ὁ δεξιόμενος αὐτὸν καὶ τὸν πατέρα ἔχει· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρεχούσης, ὁ δεξιόμενος τοῦ υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτῆς τὸν υἱὸν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ πατέρα.

---

tiam humana natura et quadam cum spiritu habitudine exornata est. Inspiravit enim in faciem illius spiritum vitae, non aliter quam in animal opinor, quod in sanctimonia et familiaritate cum Deo clarum expiret, nisi sancti Spiritus honestetur praesentia. Etenim quando unigenitus factus est homo, inventam hominis naturam ab antiquis, et primis bonis destitutam, iterum eam ad illa redire urgebat, quasi a fonte plenitudinis suae immittens, et dicens, Accipite Spiritum sanctum: sicque carnali et manifestiore flatu spiritus naturam adumbrans.“

Idem in libro Thesaurorum: „Quemadmodum itaque cum sit Patris exquisitissima imago Filius, qui ipsum accipit, una simul et Patrem habet: pari modo procedente analogia, qui Filii imaginem, spiritum nempe suscipit, habet prorsus per illam Filium, et inseipso Patrem.“

οὐδὲ τοῦτο δυνάμενος συνιδεῖν, ὅτι φύσις καθ' ἑαυτὴν ἀπο-

---

minimeque cum proprietate Filii eam intelligas. Neque hoc

Ἐν μέρει τῆς ἐξηγήσεως τῆς Ἰωάννου καθολικῆς πρώτης ἐπιστολῆς, ἣν ποιεῖται Μητροφάνης τις μητροπολίτης Σμύρνης, κεῖται ῥῆσις ἔχουσα οὕτως· Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν. παρίστησιν ἐντεῦθεν, ὡς ἡ Θεαρχικὴ καὶ μακαρία Τριάς, ἀλληλουχίας ἔχειται πρὸς ἑαυτὴν φυσικῆς, καὶ τῇ πρὸς τινὰ προσφοιτῆσει καὶ κατασκηνώσει τῆς μιᾶς ὑποστάσεως, καὶ τῶν ἄλλων ἄμφω συγκαταφοιτήσις γίνεσθαι πέφυκε διὰ τὴν Θεῖαν καὶ πρώτην ἀπλότητα τῆς ὑπερουσίου, καὶ πάντων ἐπέκεινα φύσεως, καὶ μέντοι καὶ διὰ τὸ τῆς ἐργασίας καὶ δυνάμεως καὶ βουλήσεως ἐνικὸν καὶ μοναδικόν. οἷ' τω γὰρ καὶ Παῦλος φησὶν ὁ μέγας Ἀπόστολος, ὑμεῖς ναὸς Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὡς τῇ

Metrophanes metropolita Smyrnaeus in expositione quam in Ioannis primam Epistolam catholicam concinnavit, hæc ipsissima verba continet: „In hoc cognoscimus, nos in ipso manere, et ipsum in nobis, quod ex spiritu suo dedit nobis. Constabit hic divinitatis principem, ac beatam Triadem in sese mutuo naturaliter connecti ac cohaerere, et ad aliquam unius hypostasis accessu, et inhabitatione et aliarum duarum conventum concursumque propter divinam et primam super-substantialis, et res omnia superantis naturae simplicitatem, necnon propter operationis et virtutis et voluntatis unum et solum. Sic enim et Paulus magnus Apostolus insinuat, Vos estis templum Dei, et spiritus Dei in vobis habitat, quasi di-

λελυμένως καὶ κοινῶς ἐλλημμένη, οὔτε δύναται πέμπειν, οὔτε προβάλλεσθαι, οὔτε τοῦ τὸ σύνολον ὑπάρχειν αἰτία, μὴ μετὰ

advertere potes, naturam secundum se, absolute communiter-que sumptam, neque mittere neque producere neque omnino causam esse posse, nisi cum aliqua proprietate sumatur, quae

Κυρίου, πνεῦμα πατρὸς, πνεῦμα υἱοῦ, πνεῦμα Χριστοῦ, πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος τὸν Χριστόν, πνεῦμα ζωῆς, πνεῦμα ἀληθείας. λοιπὸν τὰ χαρίσματα, πνεῦμα δυνάμεως, πνεῦμα ἀγάπης, πνεῦμα σωφρονισμοῦ, πνεῦμα ἐπαγγελίας, πνεῦμα πίστεως, πνεῦμα ἀποκαλύψεως, πνεῦμα υιοθεσίας.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἣς ἡ ἀρχὴ· Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διαθέσεως, φησὶν· Εἵπατε γοῦν, εἶπον τῆς γραφῆς εὐρίσκεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀπλῶς εἰρημένον πνεῦμα χωρὶς προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ πατρὸς, ἢ ὅτι ἐμοῦ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ, ὅ ἐστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ ἄρθρου, ἵνα μὴ ἀπλῶς λέγεται πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα· ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Παράκλητος, ἢ ἀληθείας, ὅ ἐστι τοῦ υἱοῦ, τοῦ λέγοντος, ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια, ἵνα ἀκούσαντες μὴ ἀπλῶς πνεῦμα ὑπονοήσητε εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

qui ex Deo, Spiritus Domini, Spiritus Patris, Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus qui excitavit Christum, Spiritus vitae, Spiritus veritatis. Deinde dona: Spiritus virtutis, Spiritus charitatis, Spiritus temperantiae, Spiritus promissionis, Spiritus fidei, Spiritus revelationis, Spiritus adoptionis filiorum.“

Magnus Athanasius epistola ad Serapionem, cuius principium: „Literae tui sanctissimi affectus,“ inquit: „Dicite saltem, ubi in scripturis sanctis reperitis Spiritum sanctum simpliciter nominari spiritum, sine additamento Dei, aut Patris, aut a me, hoc est ex Deo; vel absque articulo, vel Christi, vel Filii, aut ut non adiungatur sanctus, aut Paraclitus, aut veritatis, hoc est Filii, qui seipsum nominat veritatem, ut simpliciter allegata hac voce spiritus, de Spiritu sancto hoc dictum suspicemini.“

ἐκ πατρὸς, ὃ δεῖξαι προέκειτο τῇ τὰς τῶν διδασκάλων χρήσει

tatur, tanquam et a Patre; quod quidem propositum fuerat

Θεόδωρος ὁ τῆς 'Ραΐδου πρεσβύτερος ἐν οἷς γράφει προπαρασκευήν τε καὶ γυμνασίαν τῷ βουλομένῳ μαθεῖν, τίς ὁ τρόπος τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, οὗ ἡ ἀρχή· Ἄτοπον οἶμαι καὶ καλῶς γε τοῦτο νενόμικα, μετὰ πολλὰ πᾶν φησὶν· Πνεῦμα δὲ ἅγιον ὅλον οὕτω λεγόμενον, ἕτερον οὐχ εὐρήσεις, πνεῦμα δὲ καθὰ φθάσας ἔφην, λέγεται ὁ Θεὸς καὶ ἅγιος ὁ Θεός· συντιθέμενα δὲ ἄμφω τὰ ὀνόματα τῷ ἰδίῳ καλον- μένῳ, πνεῦμα ἅγιον ἀρμόζει, καθάπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἐπικλήσις τῷ αἰτίῳ, καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ τῷ ἀμέσῳ ἐκ τοῦ αἰτίου.

Ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιρρητικῷ, οἷον ἀντιθετικῶς λέγει· Τὶ οὖν ὁ λείπει, φησὶν, τῷ πνεύματι πρὸς τὸ εἶναι υἱόν; εἰ μὴ γὰρ λείπουν τι, υἱὸς ἂν ἦν. ἐπιφέρει δὲ· Οὐ λείπειν φραμέν, οὐ γὰρ ἑλλειψῆς ὁ Θεός, τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἢ οὕτως εἶπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον καὶ τὴν κλήσιν αὐτῶν πεποίηκεν.

Theodorus presbyter Rhaythenus in praeparatione, et meditatione in eorum gratiam, qui discere cupiunt modum divinae Incarnationis, cuius principium est: „Absurdum duco, et recte sane existimo,“ quam longissime a principio scribit: „Spiritum vero sanctum in universum sic appellatum, alium non inveneris, et iam antea dixi. Dicitur et sanctus Deus; quae utraque ubi coniuncta venerint illi, qui proprie Spiritus sanctus nuncupatur, adaptantur: quemadmodum Patris appellatio causae, et Filii illi, qui immediate ex causa est.“

Magnus Gregorius Theologus oratione antirrhethica de Spiritu sancto, quasi sibi opponens, inquit: „Quid igitur est, quod deest Spiritui, ne Filius sit: nisi enim aliquid deesset, utique Filius esset?“ Subdit itaque: „Nihil deesse dicimus: neque enim Deus aliquo deficitur. Veruntamen apparitionis seu revelationis, ut ita dicam, aut mutuae habitudinis diversitas, diversam quoque eorum appellationem facit.“

συνειληχότι. εἰ δὲ θαυμάζεις, ὅπως ἐκ τῆς φύσεως τοῦ υἱοῦ

illi probare, qui Doctorum sententias collegit. Quodsi miraris,

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητόν, οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, φησὶν· Ὅτι τὰ ὀνόματα προταττομένων τῶν ἄρθρων ἢ θεία τίθησι γραφή, τότε καὶ ἐν τι σημαίνει, ὃ μόνον ἐστὶ κυρίως καὶ ἀληθινῶς, ὅποιον εἶναι λέγεται· πολλοὶ γὰρ καλοῦνται θεοί, ἀλλ' ὅταν μετὰ τοῦ ἄρθρου λέγεται ὁ Θεός, τὸν μόνον ὄντα καὶ κυρίως σημαίνει. καὶ πάλιν ἄνθρωποι πολλοί· ἀλλ' ὅτε μετὰ τοῦ ἄρθρου φησὶ ὁ Σωτὴρ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκλελοχισμένον ἀπὸ μυριάδων ἑαυτὸν κατασημαίνει. οὕτω καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς προτάξας τὸ ἄρθρον εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, τὸν ἕνα καὶ κυρίως ὄντα τοῦ πατρὸς λόγον σημαίνει. Ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἑρμείαν, ἐν τῷ ζ. τῶν Διαλόγων· Τὶ δὲ τὴν ἀνθρώπου φύσιν τε καὶ γέννησιν οὐκ εἰς τελειότητα τότε δὴ μόλις τὴν αὐτῇ πρεπωδεστέρατην ἀνῆχθαι φάμεν, ἡνίκα διὰ τοῦ πνεύματος τὸν θεῖον ἐφ' ἑαυτῇ πεπλούτηκεν

Sanctus Cyrillus expositione in Ioannem, in illud: „Hic erat in principio apud Deum,“ dicit: „Quando divina scriptura nominibus secundum Graecae linguae usum articulos praeponit, tunc et unum, et quod solum proprie atque vere tale quid dicitur significat, quale illud est: multi enim vocati sunt Dñi. Veruntamen dum cum articulo Deus exprimitur, tum solus et proprie Deus designatur. Rursusque homines multi sunt, sed dum cum articulo Salvator effert Filium hominis, se solum ab infinita hominum multitudine discriminat. Pari modo et evangelista praeponens articulum in illo, in principio erat Verbum, unum et quod proprie Verbum est Patris, connotavit.“

Idem ad Hermiam libro Dialogorum septimo dicit: „Cur non hominis naturam et generationem in perfectionem illi maxime congruam vix tandem dictam esse dicimus, cum per Spiritum divina in semetipsa effigie ditata est; et hoc quidem

---

λέγοντες τὸ Πνεῦμα πηγάζειν καὶ ἀναβλύζειν καὶ ἐκ τῆς ὑπο-

---

cum ex natura Filii Spiritum emanare et scaturire dicamus,

ἔξεικονισμόν. καὶ μὴν τοῦτό γε ἐστὶν οὐκ ἀσυμφανές, εἰ τὸν γε τῆς φύσεως ὀλισθόν καὶ τὸν εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταπλασμόν διενθυμοῖτό τις. διανενευκός τις γὰρ τοῦ ζώου πρὸς τὸ πλημμελές, καὶ τὴν εἰσποίητον ἀμαρτίαν ἐκ τῆς εἰς ἅπαν φιλοσαρκίας ἡρώσστηκός τις, τὸ πρὸς θεῖαν εἰκόνα διαμορφοῦν αὐτόν, καὶ σημάτων δίκην ἀπορύητως ἐντεθειμένον, ἀπενοσφρίζετο πνεῦμα φθαρτόν τε οὕτω καὶ ἀκαλλές, καὶ τι γὰρ οὐχὶ τῶν ἐκτόπων συνειληγὸς ἀναπέφανται. ἐπεὶ δὲ ὁ τῶν ὅλων γενεσιουργὸς ἀνακομίζειν ἤθελεν εἰς ἐδραιότητά τε καὶ εὐκοσμίαν τὴν ἐν ἀρχαῖς τὸ διολισθῆσαν εἰς φθορὰν παράσημόν τε καὶ ἀκαλλές διὰ τὴν εἰσποίητον γερονὸς ἀμαρτίαν, ἐνήκεν αὐτῷ τὸ ἀποφοιτῆσαν ποτὲ θεῖόν τε καὶ ἅγιον πνεῦμα, μεταποιοῦν εὖ μάλα πρὸς τὴν ὑπερκόσμιον εἰκόνα καὶ πεφυκὸς καὶ δυνάμενον, διὰ τὸ πρὸς ἰδίαν ἡμᾶς μεταρρύθμιζειν ἐμφέρειαν. τὸ τοῖνον συνέχον εἰς τὸ εὖ εἶναι τὸ ποιηθὲν καὶ κατακαλλίνειν εἰδὸς σχέσει τῇ πρὸς αὐτὸ, καὶ διαμορφοῦν τὸ ζῶον εἰς ὁμοίωσιν Θεοῦ, κατόπιν ἵεναι

---

obscurum non est, si naturae lapsus, et reformationem in bonum secum una quispiam expenderit. Nam cum animal esset propensum ad delictum et peccatum, quod tum adscititium erat, et prae nimio amore carnis langueret spiritus ad divinam imaginem illud transformans, et quasi signaculum ineffabiliter indens separatus est, et sic corruptile ac turpe, et nihil non absurdum secum trahens apparuit. At ubi universorum conditor, id quod in corruptionem lapsus fuerat, ignobile ac turpe factum propter peccatum illi insitum, voluit ad primaevam firmitatem ac decorem reducere, permisit iterum divinum et sanctum Spiritum advenire et bene reformare imaginem pulcherrimam tanquam aptum et praepotentem, ut ad suam effigiem nos aptaret. Itaque continere creaturam, et ad suam habitudinem ornare, transfigurareque animal ad similitudinem Dei, conditor indigum, et perfectissima dare singulis creatu-

---

στάσεως αὐτοῦ εἶναι οἰόμεθα, ὥς ἂν εἰ διὰ τὴν ταυτότητα

---

quemadmodum ex eius quoque persona esse arbitramur: non

διαχεισόμεθα τοῦ δημιουργοῦ, καὶ διὰ τῆς εἰς ἐκγυλον ἐτε-
ρότητα διακοπῆς διοικούμεν αὐτοῦ τὸ διασπρέπον ἐν τελειώ-
τητι τῇ ἐκάστῳ προπωδιστάτῃ, τοῖς παυ' αὐτοῦ κτίσμασι
δωρούμενον, ἣ ἰσοφνες τε καὶ ὁμοούσιον εἶναι λέγοντες αὐτῷ
τὸ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ, κατὰ ἡύσιν ὀλοκλήρῳ τῇ δι-
μιουργίᾳ τιμήσωμεν, ἐκτετελεσμένῃ, δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι.

Ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν ἐνὶ τῶν Κεφαλαίων, οὗ ἡ ἐπι-
γραφή, ὅτι θεία ἡύσις τὸ πνεῦμα, ῥησὶν· Πνεῦμα γὰρ τῷ
ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις,
καὶ θεία ἡύσις, ἀρρήτος ἐξ ἀρρήτου στόματος περὶ ῥητῶν,
ἀρρήτως κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεσταλμένη,
καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον,
ἀΐθις ἐπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως ἀποκαθισταμένη. συντρέχειν
γὰρ δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν καινότητι τὴν νῦν ἀνακαίνισιν. καὶ
τὴν σινδρομὴν ἐξετύπωσεν, ἐμφυσήσας, σίχ ἕτερος ὢν παρὰ

---

ris in alteram naturam reiiiciemus; vel aequalis naturae et con-
substantialis esse dicentes ipsi quod in ipso et ex ipso secun-
dum naturam perfecto opificio honorabimus, et integram quo-
dammodo illi in factis efficaciam tribuimus, perfectam per Fi-
lium in Spiritu.“

Magnus Basilius in Capite, cui praefixa est inscriptio:
Spiritus esse divinam naturam, ait: „Spiritus enim ad crean-
dum cum vivo Verbo in eodem ordine collocatur, viva virtus,
divina natura, ineffabilis ex ineffabili ore existens ineffabili modo,
et per sufflationem ad hominem missa, et secundum figuram
corporaliter a Domino tradita, rursus ab eo per sufflationem
restituta. Concurrere enim oportet cum prima novitate prae-
sentem innovationem atque concursum. Informavit igitur cum
sufflasset, cum non alius esset atque is, qui a principio insuf-

---

τῆς φύσεως καὶ προσώπων ταινύτητα ἐτίθεμεν, ἣ διὰ τὴν
τούτων διαφορὰν καὶ φύσεως εἰσήγομεν ἑτερότητα· πολλὰ

---

secus, ac si propter identitatem naturae personarum quoque
identitatem poneremus; vel propter harum differentiam, naturae

τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχὴν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ ζ. τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ὁ τοίνυν ἀναπλασμός καὶ ἡ τοῦ κατεφθαρμένου μεταδρομὴ πρὸς καινουργίαν τε καὶ ἀναμόρφωσιν, ἔργον ἂν γένοιτο κατὰ τὸ εἶκος, καὶ αὐτῷ μοι δοκοῦν εὖ ἔχειν, τῆς αὐτῆς φύσεώς τε καὶ ἐνεργείας, ἥς ἂν φαίνοιτο καὶ τὸ ἐν ἀρχαῖς ἀποφύγῃτως πλαστουρηθέν.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ἐνέτυχον καὶ τῇ νῦν γραφείῃ παρὰ τῆς σῆς εὐλαβείας ἐπιστολῇ, φησὶν· Ἀμέλει τοῦ πατρὸς πέμποντος τὸ πνεῦμα, ὁ υἱὸς ἐμφυσῶν δίδωσιν αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς, ἐπειδὴ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστίν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Ἄμα τε γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργούντος ἀφύγῃτοις νεύμασι παρ-

flavit; sed ipse per quem Deus insufflationem dedit, tunc quidem cum anima, nunc vero ad animam.“

Sanctus Cyrillus Libro septimo ad Hermiam: „Reformatio itaque et corrupti ad renovationem et restitutionem pristinam immutatio opus fuerit, ut par est et mihi id optime probatur, eiusdem naturae et actionis, quae ab initio ineffabiliter creatio habita est.“

Magnus Athanasius epistola ad Serapionem de Spiritu sancto: „Nunc recens scriptam a tua pietate epistolam,“ dicit: „Patre mittente Spiritum, Filius insufflans tradit illum discipulis: cum omnia quae Pater habet, Filii sint.“

Sanctus Cyrillus libro quarto ad Hermiam, dicit: „Nam simul ut ineffabilibus opificis nutibus producta est ad existen-

πλέον ἡμεῖς θαυμασόμεθα, εἰ φύσιν ἀκούων υἱοῦ, ἔπειτ' ἀπολελυμένον τι ταύτην νοεῖς, καὶ οὐ μετὰ τοῦ υἱοῦ ιδιώματος·

etiam discrimen induceremus: multo magis nos de te mirabimur, si cum Filii naturam audis, deinde absolutum quid,

ἤδη πρὸς ἱκανὸν ἀνθρώπου γένει καὶ τῇ πρὸς τὸ πνεῦμα σχέσει κατακλίητο. ἐνεργεῖται γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνεῦμα ζῶν. οὐχ ἔτιφως οἶμαι τοῦ ζῶον, τὸ ἐν ἀγιασμῷ καὶ σαρκιστικῇ τῇ πρὸς θεὸν διαφάνει ἐξοχτός ἄν, εἰ μὴ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατακλίητο μετονομαί. τοιγάρτοι καὶ ὅτε γενοῖεν ἄνθρωποι ὁμοιογενεῖς, ἐρῶν τῷ πάλαι καὶ ἐν αρχαῖς αἰώνοις τὴν ἀνθρώπου φύσιν εἰρῶν, πάλιν αὖτις εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχείουν ἵκνιτο, καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πλῆθους, ἐνὶς τε καὶ λέγων, λαβετε πνεῦμα ἁγίον· τῷ δια σερχοῦ καὶ ἐμφανιστεῶ ἐμφανισματι τὴν τοῦ πνεύματος γένει ἐν μαλὰ σχισμασμένων.

Ὁ αἰὼς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Θεσαυρῶν· Ὡςπερ οὖν, ἐπειδὴπερ εἰζὼν ἐστὶν ἀκριβοτάτῃ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, ὁ δεξιμέως αὐτὸν καὶ τὸν πατέρα ἔχει· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀλλοτρίας τοῦ υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τοιτεστί το πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτῆς τὸν υἱόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ πατέρα.

---

tiam humana natura et quadam cum spiritu habitudine exornata est. Inspiravit enim in faciem illius spiritum vitae, non aliter quam in animal opinor, quod in sanctimonia et familiaritate cum Deo clarum expiret, nisi sancti Spiritus honestetur praesentia. Etenim quando unigenitus factus est homo, inventam hominis naturam ab antiquis. et primis bonis destitutam, iterum eam ad illa redire urgebat, quasi a fonte plenitudinis suae immittens, et dicens, Accipite Spiritum sanctum: sicque carnali et manifestiore flatu spiritus naturam adumbrans.

Idem in libro Thesaurorum: „Quemadmodum itaque cum sit Patris exquisitissima imago Filius, qui ipsum accipit, una simul et Patrem habet: pari modo procedente analogia, qui Filii imaginem. spiritum nempe suscipit, habet prorsus per illam Filium, et in seipso Patrem.“

οὐδὲ τοῦτο δυνάμενος συνιδεῖν, ὅτι γένει καὶ αὐτὴν ἀπο-

---

minimeque cum proprietate Filii eam intelligas. Neque hoc

Ἐν μέρει τῆς ἐξηγήσεως τῆς Ἰωάννου καθολικῆς πρώτης ἐπιστολῆς, ἣν ποιεῖται Μητροφάνης τις μητροπολίτης Σμύρνης, κεῖται ῥῆσις ἔχουσα οὕτως· Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν. παρίστησιν ἐντεῦθεν, ὡς ἡ θεαρχικὴ καὶ μακαρία Τριάς, ἀλληλουχίας ἔχεται πρὸς ἑαυτὴν φυσικῆς, καὶ τῇ πρὸς τινὰ προσφοιτῆσει καὶ κατασκηνώσει τῆς μιᾶς ὑποστάσεως, καὶ τῶν ἄλλων ἄμφω συγκαταφοιτήσεις γίνεσθαι πέφυκε διὰ τὴν θείαν καὶ πρώτην ἀπλότητα τῆς ὑπερουσίου, καὶ πάντων ἐπέκεινα φύσεως, καὶ μέντοι καὶ διὰ τὸ τῆς ἐργασίας καὶ δυνάμεως καὶ βουλήσεως ἐνικὸν καὶ μοναδικόν. οὕτω γὰρ καὶ Παῦλος φησὶν ὁ μέγας Ἀπόστολος, ὑμεῖς ναὸς Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὡς τῇ

Metrophanes metropolita Smyrnaeus in expositione quam in Ioannis primam Epistolam catholicam concinnavit, haec ipsissima verba continet: „In hoc cognoscimus, nos in ipso manere, et ipsum in nobis, quod ex spiritu suo dedit nobis. Constabit hic divinitatis principem, ac beatam Triadem in sese mutuo naturaliter connecti ac cohaerere, et ad aliquam unius hypostasis accessu, et inhabitatione et aliarum duarum conventum concursumque propter divinam et primam super-substantialis, et res omnia superantis naturae simplicitatem, necnon propter operationis et virtutis et voluntatis unum et solum. Sic enim et Paulus magnus Apostolus insinuat, Vos estis templum Dei, et spiritus Dei in vobis habitat, quasi di-

---

λελυμένως καὶ κοινῶς εἰλημμένη, οὔτε δύναται πέμπειν, οὔτε προβαλλέσθαι, οὔτε τοῦ τὸ σύνολον ὑπάρχειν αἰτία, μὴ μετὰ

---

advertere potes, naturam secundum se, absolute communiterque sumptam, neque mittere neque producere neque omnino causam esse posse, nisi cum aliqua proprietate sumatur, quae

τοῦ πνεύματος ἐνοικήσει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός δηλονότι,
καὶ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ ταῖς καθαραῖς ψυχαῖς ἐμφιλοχω-
ροῦντος καὶ συνοικοῦντος.

---

ceret, spiritus inhabitatione, et Deum et Patrem, et unigenitum
Filium cum puris animabus consuescere et cohabitare.“

τινος ιδιώματος εἰλημμένη πρόσωπον ὑφιστάμενος. τῶν γὰρ
ἀτόμων εἶναι τὰς ἐνεργείας κοινῶς πάσης φιλοσοφίας ἀκούμεν.

---

personam constituat. Etenim individuorum esse operationes.
communiter tota philosophia clamat atque testatur.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Θ'.

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι εἶναι αὐτὸ ποιότητα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ οὐσίας, ἔτι δὲ εὐωδίαν, πνοὴν καὶ ὁσμήν. ἐγγὺς δὲ τῶν τοιούτων χρήσεων ἕτεραι καταστρωννύονται χρήσεις εἰς τὴν αὐτὴν συμβάλλουσαι ἔννοιαν, αἵτινες καὶ τὸν πατέρα πηγὴν τοῦ πνεύματος, καὶ τὸν υἱὸν πηγὴν θεολογοῦσι τοῦ πνεύματος. ὁμοίως δὲ καὶ ἐξ ἄλλων γραφικῶν χρήσεων δηλουσῶν καὶ τὸν υἱὸν ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ Θεοῦ, τὸ αὐτὸ τοῦτο συνάγεσθαι.

INSCRIPTIO NONA.

Ad demonstrandum Spiritum sanctum ex Patre et Filio esse, collecta sunt haec scripto mandata testimonia, quae inferunt, illum esse essentiae Patris et Filii qualitatem, necnon odorem, flatum, halitum. Prope vero haec eadem testimonia adnectuntur alia in eandem sententiam admodum conferentia, quae et Patrem fontem Spiritus, et Filium item fontem Spiritus esse decernunt. Similiter et ab aliis scriptis testimoniis indicantibus et Filium a Patre mitti et Spiritum a Deo, hoc idem colligi.

ΠΑΛΑΜΑΣ. Αἱ συνελεγμέναι παροῦσαι χρήσεις, διὰ παραδειγμάτων τὸ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοούσιον

PALAMAE. Praesentes scripto commendatae sententiae consubstantialitatem Spiritus, quam habet ad Patrem et Filium,

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ βιβλίῳ τῶν Θησαυρῶν· Ἀλλ' εἰπερ ἦν οὕτως ποιῆμα καὶ κτίσμα κατὰ τὴν τῶν ἑτεροδόξων ματαιὰν το πνεῦμα τὸ ἅγιον, πῶς ὅλην ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνεργείαν; οὐ γὰρ δὴ τις οἶμαι τοσοῦτον τοῦτο φρονεῖν ὁρθῶς ἐχρηστέται, ὥς τολμᾶσαι καὶ μοιρον εἰπεῖν τὴν θείαν οὐσίαν δι' ὁργανῶν τινῶν ξωθεν εἰς το εἶναι παρενεχθέντων διαχωρεῖσθαι πρὸς ἐνεργείαν τῇ ἐξ αὐτῆς ηττικῶς διαβαίρουσαν πρὸς τινὰς τῶν ἐπιτελειῶν πρὸς τὸ λαβεῖν. ἐπειδὴ οἶν ζῶν μεν ἐστὶ κατὰ φύσιν ὁ υἱός, ζῶσποιεῖ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ παρ' αὐτοῦ χορηγουμενον, ἀνάγκη λοιπὸν ἐκ τῆς οὐσίας ἐπάσχειν ὁμολογεῖν αὐτὸ τῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τε δύναμιν καὶ τὴν ἐνεργείαν ἔχον, ὥσπερ ἂν εἰ καὶ ἐξ ὕδατος αὐτῆς ἀναβαίνει, καὶ δι' ὧν ἐνεργειῶν, τοῖς παρ' οἷς κτ γένοιτο ὑπάρχουσα, τοῦ ἐκπεμποντος αὐτὴν τὴν φύσιν σπμμαιει.

Sanctus Cyrillus in libro Thesaurorum habet: „Quod si vere esset factura et creatura secundum aliter sentientium vesaniam Spiritus sanctus, quomodo universam Dei efficaciam possidet? Neque enim reor quemquam eo audaciae processurum, ut vel solo dicto id audeat asserere, divinam essentiam instrumentis quibusdam ab aeterno creatis adscitisque uti ad operationem, quae ex ipsa naturaliter transit ad eos, qui eam suscipere digni sunt. Cum itaque natura sua Filius vita sit, vivificet vero spiritus ab ipso suppeditatus, necessario sequetur, ipsum ex essentia esse Filii et Dei, universam illius virtutem ac efficaciam possidentem: quemadmodum si ex aqua humor ascendit, et sua operatione ad quos pervenerit, recreans, illius quae illum emitit, naturam indicat.“

παριστῶσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὸ ἐγγωροῦν. οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ εἶρεῖν παράδειγμα πάντῃ κατάλληλον. ἐπεὶ δὲ καὶ ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν χάριν

---

quoad eius fieri possit exemplis manifestant. Non enim inveniri potest exemplum in Deo undique aptum et congruens. Quoniam vero et aqua viva secundum gratiam et operationem

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶ· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οἰονεῖ τις φυσικὴ ποιότης τῆς ἁγίας τε καὶ σοφῆς θεότητος ἐστὶ, τῆς ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ νοουμένης.

Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Ἑρμείαν· Οὐκοῦν εἰ σημεῖα καὶ τέρατα διὰ Παύλου Χριστὸς ἐργάζεται ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου, ὡς ἐνέργειά τις φυσικὴ καὶ ζῶσα καὶ, ἔν' οὕτως εἵπωμεν, ποιότης τῆς θεότητος τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστὶ, καὶ ὥσπερ τις ἀτμός ἡ ποιότης ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός. εἰ ἀγέννητος δὲ καὶ ἄκτιστος ὁ πατήρ, πῶς ἂν εἴη γενητὸν τὸ ἐξ αὐτοῦ προχέμενον πνεῦμα;

Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα φησὶν· Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα εὐδία καὶ μορφὴ τοῦ υἱοῦ ἐστὶν, εἰδηλον ὡς οὐκ ἂν εἴη τὸ πνεῦμα κτίσμα. ἐπειδὴ καὶ ὁ υἱὸς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐκ ἐστὶ κτίσμα.

Idem in libro quinto ad Hermiam dicit: „Spiritus sanctus veluti quaedam naturalis sanctae sapientisque Deitatis qualitas est, quae in Patre et Filio intelligitur.“

Idem libris ad Hermiam: „Itaque si signa et prodigia per Paulum Christus operatur in virtute Spiritus sancti, efficacia quaedam naturalis, et vivens, et, ut ita dicamus, deitatis Filii Spiritus sanctus quaedam qualitas fuerit, et uti quidam humor aut qualitas est Patris. Quodsi ingenitus et increatus Pater est, qua ratione fieri potest, ex eo profusum Spiritum factum esse?“

Divus Athanasius ad Serapionem epistola, ait: „Quodsi Spiritus bonus odor, et forma Filii est, plane manifestum remanet, Spiritum creaturam non esse. Etiam Filius in forma Dei existens creatura non est.“

καὶ τὴν ἐνέργειαν, τοῦτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καὶ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, ἐστὶ δ' ὅτε καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. ὁ δὲ τὰς ῥήσεις ταύτας ἐνταῦθα προενεγκών, τὰς μὲν παρῆκε

appellatur Spiritus Sanctus, huius aquae dicitur fons et Pater, et Filius, quandoque vero et ipse Spiritus Sanctus. Qui autem ista dicta hic protulit, quaedam missa fecit, quibusdam vero

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Θησαυρῶν, τον μὲν πατέρα ῥόδον, τὸν δὲ υἱὸν ἄνθος, τὸ δὲ πνεῦμα ὁσμὴν καλεῖ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· Ἵσως θαυμάσεις, φησί· Τὸ χρίσμα τοῦτο πνοὴ ἐστὶ τοῦ υἱοῦ.

Ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Δεῖ δὲ τὸν λόγον καὶ πνεῦμα ἔχειν, φησὶν· Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ πνοὴν ἀνυπόστατον ἐννοοῦμεν, ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη ἐκ τοῦ πατρὸς προερχόμενον, μήτε ἀρχὴν ἔχουσαν, μήτε τέλος. οὐ γὰρ ἐνέλιπέ ποτε τῷ πατρὶ λόγος, οὔτε τῷ λόγῳ πνεῦμα. καὶ Ἰωβ, πνεῦμα θεῖον τὸ ποιησάν με, πνοὴ δὲ παντοκράτορος ἡ διδάσκουσά με.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος, ἐν ᾗ ποιῆται Διαλεξεί Ἀνομοίου καὶ Ὁρθόδοξου ταῦτα φησὶν· Ἀνόμοιος πρὸς τὸν Ὁρθόδοξον·

Sanctus Cyrillus in Thesauris Patrem quidem rosam, Filium florem, Spiritum sanctum odorem nuncupat.

Magnus Athanasius ad Serapionem Epistola de Spiritu sancto, quae incipit: „Fortasse admiraberis,“ dicit: „Unctio haec spiramen Filii est.“

Damascenus sermone de Spiritu sancto, cuius illud est principium: „Huic quoque Verbo spiritus sit oportet,“ inquit: „Spiritum sanctum non flatum quendam substantia carentem animo nobis fingimus, sed vim essentialem, ex Patre procedentem, ita ut neque principium habuerit neque finem habitura sit. Neque enim Patri Verbum unquam defuit, neque Verbo spiritus. Et Iob: Spiritus Domini qui fecit me, et flatus omnipotentis qui me docet.“

Sanctus Maximus in Colloquio cum Anomoeo et Orthodoxo haec habet: „Anomoeus ad Orthodoxum. „Et Spiritum

τούτων· ταῖς δὲ παραχρῆται. καὶ οὕτω δι' αὐτῶν οἴεται κλέπτειν πρὸς τὴν οἰκείαν κακόνουαν τοὺς ἐντυγχάνοντας.

abutitur. Atque ita eos, qui in haec inciderint, clam ad suam pravam et perversam sententiam traducere posse existimat.

Καὶ τὸ πνεῦμα οὖν λέγεις θείας εἶναι φύσεως. Ὁρθόδοξος· Οὐχ ἀπλῶς εἶναι θείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς θείας. αὐτὸς γὰρ εἶπεν ὁ πατήρ, ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. ὁ δὲ υἱός, οὐ γὰρ ἐστὶ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. καὶ ὁ Ἰωβ θεῖον εἶπε τὸ πνεῦμα οὗτοι· Ὡς Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ παντοκράτωρ ὁ πικράνας μου τὴν ψυχὴν, ἥ μὴν ἔτι τῆς πνοῆς ἐν ῥίσιν οὕσης. πνεῦμα θεῖον δὲ τὸ περιόν μοι ἐν ῥισί, μὴ λαλῆσαι τὸ στόμα μου ἄδικα. ὁρᾷς πῶς τῆς ἀγίας τριάδος μέμνηται; Ὡς Κύριος, λέγων τὸν υἱόν, καὶ ὁ παντοκράτωρ ὁ πικράνας μου τὴν ψυχὴν, τὸν πατέρα, πνεῦμα θεῖον τὸ περιόν μοι ἐν ῥισί, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

---

itaque dicis divinae esse naturae? Orthod. „Non simpliciter esse divinae alicuius naturae, sed divinae. Ipse enim Pater dixit: In extremis temporibus effundam ex spiritu meo in omnem carnem; et Filius: Neque enim estis vos qui loquimini, sed spiritus Patris mei qui loquitur in vobis: et Iob divinum dixit Spiritum ibi: Vivit Dominus, qui ita me iudicavit et omnipotens, qui tristem fecit animam meam, cum adhuc spiritus in naribus esset. Spiritus vero divinus qui superest in naribus meis, ne loquatur os meum iniusta. Videsne, quomodo ille sanctae Trinitatis mentionem facit. Vivit Dominus dicit, innuens Filium; et omnipotens, qui tristem fecit animam meam, Patrem; Spiritus divinus qui superest in naribus, Spiritum sanctum.“

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Δηλοῦσι μὲν καὶ τὴν ὁμοουσιότητα πρὸς υἱόν καὶ πατέρα τοῦ Πνεύματος αὐταὶ αἱ χρήσεις· οὐ τοῦτο μέντοι γε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχειν καὶ

BESSARIONIS. Sane quidem significant consubstantialitatem Spiritus ad Patrem et Filium hae sententiae, non tamen hoc solum; verum et ab ipsis esse et procedere Spiritum

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ, ὃς ἐπιγράφεται "Ἐλεγχος ὑποκρίσεως περὶ Μελετίου, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἄνθρωπος καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γέγονεν, φησὶν· Οὐχὶ γεννήσει ἡ τοῦ πνεύματος πρόδοδος, ἀλλὰ πνεύσει ὁμοιοῦται διὰ τὴν μετάληψιν, ὡς πνοῆς ἐκ στόματος ἐρχομένης, καὶ τὸν μεταλαμβάνοντα ἀγιαζούσης, καθὰ δὴ καὶ λέγεται πνεῦμα.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εἰς τὸ ἰητόν τὸ, Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, φησὶν· Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν παράβασιν ὁ ἄνθρωπος ἐκολάζετο, ἀπεγυμνώθη τῆς χάριτος καὶ ἀπανίστατο τῆς γῆινης σαρκὸς ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς, τοῦτέστι τὸ πνεῦμα τοῦ λέγοντος, ἐγὼ εἰμὶ ἡ ζωή.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητόν, "Ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, φησὶν· Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ'

Magnus Athanasius oratione quae inscribitur, Refutatio hypocriseos Meletii, quae incipit: „Homo ad similitudinem Dei factus est," inquit: „Spiritus progressus non nativitati sed proflatui scese aliis impertienti pro anhelitus similitudine ex ore prodeuntis et recipientem se sanctificanti similis habetur, nimirum pro voce sua qua spiritus dicitur."

Sanctus Cyrillus expositione in Ioannem in illud: „Et Verbum caro factum est," ait: „Cum vero propter praevaricationem homo puniretur, gratia spoliatus est, et a terrena carne spiritus vitae rebellabat, Spiritus scilicet illius, qui dicit, Ego sum vita."

Idem in dictum: „Vidi Spiritum descendantem," ait: „Et creavit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit illum:

προϊέναι. τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς γοῦν ὑπάρχειν, καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς σημαίνειν· τοῦτο δὲ δοῦς, οὐχ ἕξεις εἰπεῖν, διατι τὰ αὐτὰ πρὸς μὲν τὸν πατέρα, οὐ τὴν ὁμοουσιότητα μόνον,

Sanctum. Quod enim saltem ex Patre esse indicent, tu quoque das atque concedis: hoc autem dato, dicere non poteris, quid sit causae, cur eadem ad Patrem, non modo consubstan-

εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ὅτι διὰ τοῦ πνεύματος καὶ εἰκόνα τὴν Θεῖαν κατεσφραγίζετο, Μωϋσῆς, εἰς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνεῦμα ζῶν.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ἡ' ἐκτιθεταὶ λέγειν ὡς καὶ Ἀνομοίου, ῥησίν· Αἰτία ἐστὶν ἡ τῆς ἐκείνου καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως καὶ ἀλλὰ τοῦ μὲν υἱοῦ, ὡς λόγου, ἐν αὐτῇ τῇ ὁμοιότητι καὶ πνεύματος, ὡς πνοῆς, πνοή γὰρ κατεκλύθη καὶ ἰσχυρίσασα με· τῆς δὲ κτίσεως ὡς κτιστοῦ. ἐξ οὗ ἀναφανέως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται, οὔτε δὲ λόγος καὶ πνεῦμα διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων ἐκπεμπόμενα, ὡς τὰ πνεύματα διαχρασμένη καὶ διὰ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων ἐκπνευόμενα ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ λόγος ζῶν καὶ ἐνεργῶν. πρὸς τὴν οὖν αἰτίαν ἐγένετο, καὶ πνεῦμα ζῶν καὶ ἐνεργῶν. καὶ τὰ τῶν ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. τοῦ δὲ ἐνεργεῖν οὕτως

---

per Spiritum vero in imaginem Dei effigari. Μωϋσῆς ἐκείνου εἰς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνεῦμα ζῶν.

Magnus Athanasius in *Coloquio Orthodoxi et Anomoei* ait: „Causa est Dei natura et Filii et Spiritus sancti et universae creaturae; sed Filii ut Verbi. in principio enim erat Verbum; Spiritus ut flatus, flatus enim omnipotentis, qui docuit me; creaturae ut rerum factarum, quibus proportionem quadam earum opifex intelligitur. Neque verbum quod per instrumenta vocalia emissum profertur, neque flatus per instrumenta, et respirandi meatus emissus dissolvitur: sed Verbum vivens et actuosum. Omnia enim per ipsum facta sunt, et Spiritus vivens, et actuosus. Omnia enim haec operatur unus et idem Spiritus. Quod vero ingenitum est, geniti causa

---

ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι παρίσθησι· πρὸς δὲ τὸν υἱόν, τὴν ὁμοουσιότητα μόνην. καὶ ταῦτα μὴδ' ἀντιστρέφονται τούτων τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ὅντος μὲν καὶ τοῦ υἱοῦ ὁμοουσι-

---

tialitatem, verum etiam ab ipso esse denotent; ad rationem autem Filii solam consubstantialitatem declarent: praesertim cum neque reciprocantur ista nomina, verum constet sane

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ, ὃς ἐπιγράφεται "Ἐλεγχος ὑποκρίσεως περὶ Μελετίου, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἄνθρωπος καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γέγονεν, φησὶν· Οὐχὶ γεννήσει ἡ τοῦ πνεύματος προόδος, ἀλλὰ πνεύσει ὁμοιοῦται διὰ τὴν μετάληψιν, ὡς πνοῆς ἐκ στόματος ἐρχομένης, καὶ τὸν μεταλαμβάνοντα ἀγιαζούσης, καθὰ δὴ καὶ λέγεται πνεῦμα.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Καὶ ὁ Λόγος σαρξ ἐγένετο, φησὶν· Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν παράβασιν ὁ ἄνθρωπος ἐκολάζετο, ἀπεγυμνώθη τῆς χάριτος καὶ ἀπανίστατο τῆς γῆτινς σαρκὸς ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς, τουτέστι τὸ πνεῦμα τοῦ λέγοντος, ἐγὼ εἰμὶ ἡ ζωή.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν, "Ὅτι τεθέσθαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, φησὶν· Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ'

Magnus Athanasius oratione quae inscribitur, Refutatio hypocriseos Meletii, quae incipit: „Homo ad similitudinem Dei factus est," inquit: „Spiritus progressus non nativitati sed profutui sese aliis impertienti pro anhelitus similitudine ex ore prodeuntis et recipientem se sanctificanti similis habetur, nimirum pro voce sua qua spiritus dicitur."

Sanctus Cyrillus expositione in Ioannem in illud: „Et Verbum caro factum est," ait: „Cum vero propter praevaricationem homo puniretur, gratia spoliatus est, et a terrena carne spiritus vitae rebellabat, Spiritus scilicet illius, qui dicit, Ego sum vita."

Idem in dictum: „Vidi Spiritum descendentem," ait: „Et creavit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit illum:

προϊέναι. τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς γοῦν ὑπάρχειν, καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς σημαίνειν· τοῦτο δὲ δοῦς, οὐχ ἕξεις εἰπεῖν, διατι τὰ αὐτὰ πρὸς μὲν τὸν πατέρα, οὐ τὴν ὁμοουσιότητα μόνον,

Sanctum. Quod enim saltem ex Patre esse indicent, tu quoque das atque concedis: hoc autem dato, dicere non poteris, quid sit causae, cur eadem ad Patrem, non modo consubstan-

εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ὅτι δὲ διὰ τοῦ πνεύματος εἰς εἰκόνα τὴν θείαν κατεσφραγίζετο, Μωϋσῆς ἐδίδαξεν εἰπών, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ἡ ἐκτίθεται Διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου, ρησίν· Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως πάσης· ἀλλὰ τοῦ μὲν υἱοῦ, ὡς λόγου, ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ λόγος· τοῦ δὲ πνεύματος, ὡς πνοῆς, πνοὴ γὰρ παντοκράτορος ἡ διδάξασά με· τῆς δὲ κτίσεως ὡς κτισμάτων, ἐξ ὧν ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται, οὔτε δὲ λόγος προφορικός διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων ἐκπεμπόμενος, οὔτε πνοὴ τις διαχεομένη καὶ διὰ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων ἐκπεμπομένη ἐστίν, ἀλλὰ καὶ λόγος ζῶν καὶ ἐνεργός. πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πνεῦμα ζῶν καὶ ἐνεργόν. πάντα γὰρ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. τὸ δὲ ἀγέννητον οὐκ

per Spiritum vero in imaginem Dei effigiari, Moyses edocuit dicens: Insufflavit in faciem illius spiritum vitae.“

Magnus Athanasius in Colloquio Orthodoxi et Anomoei, ait: „Causa est Dei natura et Filii, et Spiritus sancti, et universae creaturae; sed Filii ut Verbi, in principio enim erat Verbum; Spiritus ut flatus, flatus enim omnipotentis, qui docuit me; creaturae uti rerum factarum, quibus proportionem quadam earum opifex intelligitur. Neque verbum quod per instrumenta vocalia emissum profertur, neque flatus per instrumenta, et respirandi meatus emissus dissolvitur: sed Verbum vivens et actuosum. Omnia enim per ipsum facta sunt, et Spiritus vivens, et actuosus. Omnia enim haec operatur unus et idem Spiritus. Quod vero ingenuum est, geniti causa

ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι παρίστησι· πρὸς δὲ τὸν υἱόν, τὴν ὁμοουσιότητα μόνην. καὶ ταῦτα μὴδ' ἀντιστρέφόντων τούτων τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ὅντος μὲν καὶ τοῦ υἱοῦ ὁμοου-

tialitatem, verum etiam ab ipso esse denotent; ad rationem autem Filii solam consubstantialitatem declarent: praesertim cum neque reciprocentur ista nomina, verum constet sanę

ἔστιν αἷτιον τοῦ γεννητοῦ, οὐ γὰρ τὸ μὴ γεννηῖσθαι τὸν Θεὸν τῶν οὐσιῶν αἷτιον, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν αἷτια, ὡς εἴρηται. εἰ γὰρ τὸ ἀγέννητον αἷτιον, αἷτιος δὲ καὶ ὁ υἱὸς τῶν κτισμῶ- των, ἀγέννητος ἄρα· ἀλλ' οὐκ ἀγέννητος κατὰ σε, αἷτιος δὲ. οὐ τὸ ἀγέννητον ἄρα αἷτιον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος εἰς τὸ, ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, γρησὶν· "Ὅνπερ γὰρ τρόπον ἢ ἐκ τῶν εὐσμοιωτάτων ἀνθρώπων εὐδία λαβοῦσα τρόπον τινὰ τῶν προσ- όντων αὐτοῖς τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν ἤτοι ποιό- τητα διακομίζει τοῖς ἔξω τὴν γνώσιν τοῖς ὀσφραντικοῖς τοῦ σώματος μορίοις ἐμπίπτουσα. καὶ δοκεῖ μὲν πως ὅσον ἦκεν εἰς ἐπινοίας λόγον ἑτέρα τις εἶναι παρὰ τὴν πέμπουσαν αὐτὴν φύσιν, νοουμένην γε μὴν οὐκέτι καθ' ἑαυτὴν ἑτέραν ἔχειν φύσιν, ἢ τὴν ἐξ ὧν καὶ ἐν οἷς ἐστίν. οὕτω νοήσεις ἐπὶ τε

---

non est. Neque enim quod non generatur, Deus essentiarum causa est: sed essentiarum essentia causa est, ut dictum est. Nanque si ingenitum esse causa est, Filius vero creaturarum causa est, ingenitus ergo est: sed non ingenitus est, ut tu asseris, et causa est. Non ergo ingenitum causa est."

Sanctus Cyrillus in illud: „Ille me glorificabit, quoniam de meo accipiet“ (Io. XVI, 14), inquit: „Quemadmodum odo- ratissimorum florum odor in se ipse quodammodo suscipiens naturalem ac substantialem rerum ex quibus est, efficaciam sive qualitatem ad extra defert, et cognitionem corporis mem- bris, quae odoratui inserviunt incidens, indit. Et videtur qui- dem, uti mente comprehendere potest, alia ac diversa ab ea quae illum transmittit natura, veruntamen in seipsa considerata non aliam habet naturam, quam quae ex illis unde ipse est

---

σίον τῷ Πνεύματι, μορφῆς δὲ ἡ εὐδίας ἡ πνοῆς αὐτοῦ μηδαμῶς λεγομένου. ὥσπερ οὖν τὸν υἱὸν μορφὴν τοῦ πατρὸς ἡ εὐδίαν ἡ ποιότητα ἀκούοντες, οὐκ ὁμοούσιον μόνον αὐτῷ

Filius consubstantialis Spiritui, forma vero seu fragrantia seu flatus ipsius minime dicatur. Quemadmodum igitur, cum audi- mus Filium dici formam Patris, vel suaveolentiam seu quali-

Θεοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τὸν τοῦ παραδείγματος ἀναβαίνων λόγον. ἀκατηγόρητον οὖν ἄρα παντελῶς καὶ λοιδορίας ἀπάσης ἔξω κείσεται, τὸ λαβεῖν λέγεσθαι τι παρὰ τοῦ μονογενοῦς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. προϊὼν γὰρ δι' αὐτοῦ φησικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ, μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμαί ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, φησὶν· Ὡςπερ δ' ἂν φῶμεν τὴν ἐκ τῶν ἀρωμάτων ταῖς ἡμετέραις ὁσφρήσεσι προσβάλλουσιν εὐωδίαν ἐτέραν μὲν ὥσπερ πρὸς αὐτὰ, εἰ ταῖς ἐπινοίαις δοίῃ τις ἂν, προεκκύπτειν γε μὴν οὐχ ἑτέρως οἴοιτο τυχόν, ἢ τῶν ἐξ ὧνπερ ἐστὶ δεχομένην τὴν δύναμιν εἰς ἐνδειξιν ἑαυτῆς, οὐκ οὔσαν γε μὴν ἑτέραν διὰ τὸ ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐν αὐτοῖς πεφυκέναι. τοιοῦτόν τι, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο νοήσεις ἐπὶ τε Θεοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. οἶονεὶ γὰρ ὁσμή τις ἐστὶ τῆς οὐσίας

---

et manet, conspicitur. Ita de Deo et Spiritu sancto intelligito, sublimius vim exempli accipiens. Nihil itaque detrahitur Spiritui, et supra omnem reprehensionem est, cum asseritur spiritus accipere ab unigenito. Nanque promanans per ipsum naturaliter, tanquam illius proprius cum omnibus, quae absolute habet, accipere dicitur.“

Idem in illud: „Omnia quaecunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis“ (Io. XVI. 15), inquit: „Quemadmodum exempli causa, aromaticum odor nostris naribus obiectus, si quis cogitatione id examinarit, non alio modo exilit, quam eorum ex quibus est virtutem secum deferens, eamque commonstrat, quae non alia est, quam illa quae in illis nata est, et ex illis promanat. Tale quidpiam, immo sublimius aliquid intelligito de Deo et Spiritu sancto. Est nempe odor quidam essentiae illius vivens

---

νοοῦμεν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ προϊόντα· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα πνοὴν καὶ μορφὴν, εὐωδίαν τε καὶ ἐνέργειαν τοῦ

---

tatem, non solum eum esse consubstantialem ipsi, verum et ab ipso provenire intelligimus; ita et Spiritum Sanctum flatum,

αὐτοῦ ζῶσά τε καὶ ἀναρχῆς, διαχομίζουσα τῇ κτίσει τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας ἐντιθεῖσα δι' ἑαυτῆς τὴν μέθεξιν. εἰ γὰρ ἡ τῶν ἀρωμάτων εὐοσμία τὴν ἰδίαν ἰσχύϊ ἐναπομαίνεται τοῖς ἐσθίμασι, καὶ μετασκευάζει τρόπον τινα πρὸς ἑαυτὴν τὰ ἐν οἷς ἂν γένοιτο, πῶς οὐκ ἂν ἰσχύσαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶπερ ἐστὶν ἐκ Θεοῦ φυσικῶς, κοινωνοὺς τῆς θείας ἀποτελέσαι φύσεως δι' ἑαυτοῦ τοὺς ἐν οἷς ἂν γένοιτο. καρπὸς οὖν ἄρα καὶ χαρακτηριστὴρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ γεννήσαντος ὑπάρχων ὁ υἱός, πάντα τὰ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ἐπάγεται. διὰ τοῦτο ῥησὶ, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ πνεῦμα δηλονότι τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ, δι' οὗ τοῖς ἁγίοις ὡς αὐτὸς ἐνοικεῖ. οὐ γὰρ ἕτερον παρ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὑπάρχειν νοῆται καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίως· πνεῦμα γὰρ τὸ πνεῦμα καὶ οὐχ υἱός.

---

ac patens, ad creaturas quae Dei sunt transportans; et participationem eius immittens. Nam si aromatum odor propriam virtutem eorum vestibis relinquit, et quodammodo in seipsum immutat ea, in quibus adhaeserit: quomodo Spiritus sanctus, qui ex Deo naturaliter est, participes divinae naturae eos non efficiet per seipsum, ad quos pervenerit? Fructus ergo et character hypostaseos Patris Filius cum sit, divina quae illius sunt secundum naturam omnia attrahit. Ideoque ait, quaecunque habet Pater mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis; Spiritus videlicet sanctus, qui per eum et in eo est, per quem in Sanctis ut ipse inhabitat. Non enim aliud praeter eum spiritus eius est, licet intelligatur per seipsum et proprio modo subsistere. Spiritus enim Spiritus est, et non Filius.^a

---

υἱοῦ, καὶ δι' ἅμφω ταῦτα νομινοῦμεν εἰρησθαι. τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἄλλως μὲν ἐπὶ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ

---

formam, redolentiam et operationem Filii dictum esse propter haec utraque existimabimus. Quid enim est, quam ob rem

Ὁ Ἑρμείας πρὸς τὸν ἅγιον Κύριλλον, ἐν τῇ ἐβδόμῃ τοῦ Διαλόγου, φησὶν· Ἄραρεν οὖν, ὅτι τὸ πνεῦμα ζωῇ, φυσικῶς δηλονότι καὶ οὐ μεθεκτικῶς. Ὁ Ἅγιος πρὸς τοῦτο· Παντάσαςιν οὖν ὃ ἐτάριε, τοῦτο δὲ εἶση καλῶς καὶ ἐξ ἐτέρων ἐννοιῶν. Θεοῦ μὲν γὰρ λέγοντος ἐπαίτοι τις ἂν, καὶ μονο-νουχὶ γραφὴν λειποταξίου καταχέοντος τῶν τῇ κτίσει λατρευ-σάντων. ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐκρῖξεν ἐπὶ πλείον σφόδρα, λέγει Κύριος, ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ὥρυξαν ἐαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν. προσπεφωνηκότα δὲ τοῖς Ἰουδαίοις εὐρήσομεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζωῆς. ὃ δὲ καὶ διατρυνῶν εὖ μάλα, καὶ καθιστάς ἐναργές ὁ Θεοπέσιος καὶ εὐαγγέλιστῆς Ἰωάννης, εἰς τὴν τοῦ ἀγίου πνεύματος φύσιν

Idem in septimo Dialogi, cum Hermias ad S. Cyrillum dixisset: „Itaque congruit, Spiritum vitae naturaliter vitam esse, et non per participationem;“ Sanctus respondet: „Amice, etiam omnibus modis. Hoc autem sciveris bene et ex aliis sententiis. Deum enim dicentem audiet quis, et contra servientes idolis tantum non fugitivi crimen effundentem. Obstupuit coelum super hoc, et horruit plurimum, dicit Dominus, quia duo mala fecit populus meus, me dereliquerunt fontem aquae vivae, et effoderunt sibi cisternas contritas, quae non poterunt aquam continere. Inveniemus autem et Dominum nostrum Iesum Christum dixisse Iudaeis: si quis sitit veniat ad me et bibat, qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae vivae. Id quod Ioannes Evangelista bene explanans ac manifestans, in naturam et efficaciam sancti

---

Πνεῦμα, ἄλλως δ' ἐπὶ υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα ταῦτα νοεῖν; σὺ δὲ καὶ τῶν πρὸ τούτου ὁμολογημένων ἐπιλαυόμενος,

---

eadem aliter in Patre ad Filium et Spiritum, aliter in Filio ad Spiritum intelligantur? tu vero et eorum quae antea con-

τε καὶ ἐνέργειαν ἀποφέρει, λέγων, τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὐ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ λόγῳ τῇ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, οὐ ἡ ἀρχή· Πάλιν ἡμῖν ἡ τοῦ μακαρίου Δαυὶδ πνευματικὴ κιθάρα, γησίον· Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ δεικνυσιν ἑαυτὸν πηγὴν ζωῆς, καὶ ὕδωρ ζῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐν ᾗ ἐκτίθεται Διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου, ὡς ἀπὸ τοῦ Ὁρθοδόξου, γησίον· Καὶ τὸ πνεῦμα δὲ λέγω ἀγέννητον· οὐ γὰρ ἔχει γενεσιουργόν, ἀλλὰ πηγὴν ἑαυτοῦ. καθάπερ γὰρ ἡ πηγὴ οὐ γενεσιουργεῖ ἔξωθεν ὁ χορηγεῖ ὕδωρ, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς πηγάζουσα ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς πηγὴ τοῦ πνεύματος ἐστίν, ὡς εἴρηται, καὶ χορηγὸς αὐτοῦ, οὐκ ἔξωθεν αὐτὸ προσλαμβάνων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ πηγάζων. γέγραπται γὰρ· δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου, ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὠρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ

Spiritus refert: hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum."

Ioannes Chrysostomus in oratione in mysterium Baptismatis, quae incipit: „Rursus nobis sancti Davidis spiritualis cithara," inquit: „Propterea Salvator ostendit semetipsum fontem vitae, et aquam viventem Spiritum sanctum."

Magnus Athanasius in Colloquio Anomoei et Orthodoxi ex persona Orthodoxi inquit: „Et Spiritum dico ingenitum, sed non habet effectorem, sed ut sui fontem. Quemadmodum enim fons eam quam emittit aquam extra se non efficit, sed quam intus habet, ex sese sinit scaturire, sic etiam Deus, ut ante dictum fuit, fons est Spiritus sancti, et auctor eiusdem non extrinsecus cum recipiens, sed ex seipso sinens scaturire. Scriptum est enim: duo mala fecit populus meus, me dereliquerunt fontem aquae vivae, et effoderunt sibi cisternas fati-

πάλιν τὸ Πνεῦμα φῆς κατὰ τὴν χάριν ζῶν ὕδωρ καλεῖσθαι,

cesseras, oblitus, rursus Spiritum ais secundum gratiam aquam

συνέχειν, καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· ὁ ἐπιχορηγῶν ἡμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεις. ὅτι δὲ τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν ἐστὶ τὸ πνεῦμα, ὁ Χριστὸς ἐδίδαξε λέγων· ὁ πίνων ἐξ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ τοῦ καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος. καὶ ἐνταῦθα ὁ μέγας Ἀθανάσιος πηγὴν τὸν πατέρα εἶρηκε, τὸ δὲ πνεῦμα ὕδωρ. ἐν οἷς δὲ ἀπαριθμεῖται τὰς ἐκ τῆς γραφῆς μαρτυρίας τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας, ἐκ τοῦ ὁμοίως εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, τὸν Χριστὸν πηγὴν τοῦ πνεύματος, καὶ ὕδωρ τὸ ἅγιον ὀνομάζει πνεῦμα. λέγει γὰρ πάλιν ὁ Σωτὴρ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. ἐρμηνεύων δὲ ὁ Εὐαγγελιστής, τί ἐστὶν ὕδατος ζῶντος, ἔφη· τοῦτο δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ πνεύματος οὐ ἔμμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. λέγει γὰρ ὁ Προφήτης,

---

scentes, quae aquas continere non poterunt; et Apostolus dicit: Qui largitur nobis spiritum, et efficit nobis virtutes. Quod autem aqua illa viva sit Spiritus ille sanctus, Christus docuit inquit: Qui bibit de aqua, quam ego dabo ipsi, ut dixit Scriptura, flumina aquae vivae ex ventre ipsius effluent." Atque hic magnus Athanasius fontem Patrem nuncupavit, Spiritum vero aquam. Dum vero ex Scriptura testimonia digerit, quibus naturae communio astruitur, quod similiter se habeant Pater et Filius et Spiritus sanctus, Christum fontem Spiritus, et sanctum Spiritum aquam appellat: namque rursus Salvator ait, qui credit in me, ut scriptura ait, ex ventre ipsius fontes aquae vivae effluent; et cum Evangelista explanat, quid sit illud aquae vivae, dixit: Hoc autem dicebat de spiritu, quem erant suscepturi credentes in eum. Ait namque Propheta: Me

---

καὶ τούτου τὸν υἱὸν εἶναι πηγὴν. ἀλλ' εἰ ἡ χάρις αὕτη μὴ διεσπασται τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, τοῦτο γὰρ συνεχώ-

---

vivam appellari, et huius aquae Filium esse fontem. Verum si ista gratia non est divulsa neque seiuncta ab essentia, et

ἐκεῖ ἐκπελάσαν πηγὴν ἰδόντες ζῶντες, καὶ ὥρξαν ἑαυτοῖς
 λαμπρὰς ἀντιπελάσοντας, αἱ αἱ ἀνέφρονται ἔδωκε συνέχειν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ περὶ τῆς ἐκείνου οἰκονομίας λόγῳ οὐ
 εἰς αὐτὴν ἡ πενταχέως τῆς θείας γλώσσης βοτῶμενοι τοῖν
 φησὶ· Ὡς γὰρ παρὰ θεῷ πατρὶ ὄντι τὸν τῶν πηγῶν
 τῷ αὐτῷ πελάσας.

dereliquerunt fontem aquae vivae. et effoderunt sibi cisternas
 fatiscentes. quae aquas continere non poterunt."

Idem oratione de Incarnatione Domini, quae incipit: „Qui
 multisque divinas scripturas intelligi volunt," inquit: „Scit etenim
 apud Deum Patrem esse Filium fontem Spiritus sancti."

φησὶ· πῶς οὐκ καὶ τῶν τοῦ Πνεύματος θείαν ὑπόστασιν
 μετὰ τῆς χροῆτος ταύτης πηγάσμεν ἂν ὁ νῖός;

persona Spiritus. id enim concessisti; quonam tandem pacto
 divina persona Spiritus, una cum gratia ex Filio non emanabit?

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Γ.

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις κατεστρώθησαν ἐνταῦθα, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεολόγησαν, πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα υἱόν, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρχειν καὶ προῖέναι καὶ πηγάζειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει τοι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς, κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ υἱοῦ οἱ τῶν ῥηθησομένων

INSCRIPTIO DECIMA.

Hae scriptioni demandatae auctoritates, in quibus Patres theologi stabiliunt, quaecunque Patris propria sunt, naturaliter pertransire in Filium ab eodem genitum, digestae hoc in loco sunt ad astruendum, esse et progredi et effluere spiritum ex Filio; quemadmodum et ex Patre, iuxta sententiam Sancti Cyrilli. Nanque si paternitatem tantum et gignere excipiunt a

---

ΠΑΛΑΜΑΣ. Ὅντως ἀσυλλόγιστον ἡ δυσσεβεία. διαβαίνειν γὰρ ἀκούων ὁ Βέκκος οὗτος ἐπὶ τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐχὶ τὰ τῆς φύσεως. οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐτοῦ σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοτόρων κέκτηται θεολογίαις,

---

PALAMAE. Revera expers rationis et imprudens est impietas. Cum enim iste Veccus audit proprietates Patris naturaliter et essentialiter transire ad Filium, proprietates paternae hypostaseos, non autem naturae opinatur. Ergo secundum suam prudentiam, quam in theologicis scriptionibus Dei-

χρήσεων προσδιορισμοὶ, εὐδηλον, ὡς υἱὸς μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐκ ἔσται, πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναβλύζον οὐσίας καὶ ἐκ τῆς μὴ γεννώσης τοῦ υἱοῦ οὐσίας ἀναβλύζον ἔσται καὶ προχερόμενον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τινι τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θησαυρῶν, ἡγισίν· Ἐπειδὴ δὲ φαίνεται πάντα λαβὼν φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, δηλονότι διατρεχούσης εἰς αὐτὸν τῆς τοῦ γεννήσαντος ἀρχῆς τε καὶ κυριότητος, μόνος ἐστίν

Filio afferendorum testimoniorum determinationes, manifestum remanet, ex Filio filium nunquam futurum; Spiritus vero ex paterna substantia emanans, ex non generante Filii substantia scaturiet, et effundetur.

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus primi Thesaurorum scribit: „Cum vero videatur omnia naturaliter et substantialiter accipere, recurrente in ipsum imperio Patris et dominatione,

---

τοῦ Θεοῦ Κυρίλλου γράφοντος ἐν τοῖς θησαυροῖς· πῶς οὐκ ἔσται Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιώδη τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ; τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται καὶ πατὴρ τῶν φώτων, τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον, οὐ τί ἂν ἀκουστικῇ δυσσεβέστερόν τε καὶ καινότερον; τὸ αὐτὸ δὲ πείσεται πάλιν ὁ αὐτὸς σχεδόν, καὶ ὅταν ἀκούσῃ τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λεγοντος ἐν τῇ ὁγδὼφ τῶν δογματικῶν· πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματός ἐστι, πλην τῆς ἀγεννησίας. καὶ τοῦ τῆς

---

ferorum Patrum tenet ac possidet, cum D. Cyrillus scribat in Thesauris: Quomodo Spiritus non erit Deus, totam habens essentialem proprietatem Patris ac Filii? Proprietatem Patris, ac Filii habebit Spiritus, eritque Filius, et genitor, Paterque luminum, gignere et producere habens; quo quid magis impium, atque absurdius audiri potest? Quod idem fere accidit ipsi etiam, cum audierit sacrum Damascenum affirmantem in octavo Dogmaticorum: Omnia quaecumque habet Pater, habere et Spiritum, excepta ratione ingeniti. Et Gregorium cogno-

ἴδιος τοῦ πατρὸς ὁ υἱός. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Πῶς ἂν εἴη τῶν γεννητῶν ὁ τῆς θείας τε καὶ πρώτης οὐσίας ἔχων ἐν ἑαυτῷ φυσικῶς τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαίρετα. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Πῶς οὐκ ἔσται υἱὸς ζῶν ἐκ ζῶντος πατρὸς, διαβαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Ὡς περ δίδωσι τὸ φυτόν τῷ ἐξ αὐτοῦ προελθόντι καρπῷ τὴν αὐτῇ κατὰ φύσιν προσοῦσαν ποιότητα φορεῖν, οὕτως ὁ υἱὸς εἰληφέναι παρὰ πατρὸς τὰ αὐτῷ προσόντα νοεῖται, πάντα ὧν ὅσα καὶ ὁ πατήρ, διχα μόνου τοῦ εἶναι πατήρ.

---

solus est proprius Patris Filius.“ Item in alio: „Quomodo ex creaturis una esset, qui divinae ac primae essentiae in semetipso naturaliter universa Patris propria et singularia possidet?“ Et in alio: „Quemadmodum planta fructui ex se promananti, sibi secundum naturam qualitatem inhaerentem communicat: ita et Filius a Patre, quae Patri inerant accepisse intelligitur, cum sit omnia quae et Pater, si Patrem esse solum excipias.“

Θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου γραφοντος ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας· πάντα ὅσα τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς υἰότητος. πόσης δὲ ἀνοίας πάλιν, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀκούειν, καὶ ἐκ τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν; ὥς περ εἰ μία ἦν καθάπερ οὐσία, οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ. πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορᾶν, ὡς ἐπεὶ πατὴρ καὶ ἐκ πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ πατέρες εἶναι τὸν υἱὸν ἀπαγορεύοντες, συναπαγορεύουσι καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα.

---

mento Theologum, scribentem in oratione ad eos qui ab Aegypto navigarant: Omnia quae sunt Filii, esse quoque Spiritus Sancti, excepta filiatione. Rursus vero, quantae est stultitiae, ex substantia audire, et ex Filii persona opinari? quasi vero una sit in Deo tanquam essentia, ita et hypostasis; praeterquam quod etiam non animadvertat, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui negant Filium esse Patrem, simul etiam negant communem esse Filio cum Patre proprietatem productivam.

Ὁ αὐτός ἐν τῷ ἔκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν φησὶν· Τὸ πνεῦμα προχεῖται μὲν οἷάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ πατρὸς, ἔστι γε μὴν οὐκ ἀλλότριον τοῦ υἱοῦ. γεγέννηται γὰρ τὴν τοῦ πατρὸς ιδιότητα πᾶσαν ἔχων ἐν ἑαυτῷ. καὶ ἐπεὶπερ ἔστι τῆς ἀνωτάτῃ θεότητος ὁ καρπός, πῶς ἂν νοοῖτο γυμνὸς τῶν τῆς θεότητος ἀγαθῶν, ἴδιον δὲ θεότητος ὁ ἀγιασμός, οὐ τὸ πνεῦμα δεικτικόν· ἅγιον γὰρ κατὰ φύσιν, καὶ τῆς ὅλης κτίσεως ἀγιαστικόν.

Idem libro sexto ad Hermiam ait: „Spiritus quidem effunditur veluti ex fonte Patre; nec est alienus a Filio; namque hic genitus est, omnem Patris proprietatem in semetipso continens. Et cum supremæ Deitatis fructus sit, quomodo comprehendere poterit, Deitatis bonis spoliatus? proprium vero Deitatis sanctificatio, quam Spiritus ostendit: namque sanctus est secundum naturam, et omnem creaturam sanctificat.“

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Μὴ οὕτως ἐκέῖνον οἶον τὸν σοφὸν ἄνδρα περὶ τὰ θεολογικὰ ἀμαιθάνειν, ὥς τὰ τοῦ πατρὸς ὑποστατικὰ διαβαίνειν χάπὶ τὸν υἱὸν οἶεσθαι. τὸ μέντοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύειν, οὐχ ἢ πατὴρ, ὁ πατὴρ ἔχει· ἢ γὰρ τοιοῦτος πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἢ προβολεύς. τὸ δὲ προβολεύς μὴ ὑποστατικὸν τοῦ πατρὸς ὄνομα εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀδύνατον εἶναι καὶ τῷ υἱῷ συνελθεῖν· εἴπερ Κυρίλλῳ πιστέον τι βέλτιον ἢ κατ' ἡμᾶς τεθεολογηκότι. πάντα γὰρ ἔστιν εἰπῶν ὁ υἱὸς ὅσα καὶ ὁ πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατὴρ.

BESSARIONIS. Ne putes illum virum doctum, rerum theologicarum sic rudem et imperitum esse, ut proprietates hypostaticas Patris etiam transire ad Filium opinetur. Attamen producere Spiritum Sanctum Pater habet, non quatenus Pater est: qua enim talis, refertur ad Filium: sed qua productor. Nomen autem productoris, non est hypostaticum Patris: et propterea fieri potest, ut Filio conveniat; siquidem Cyrillo credendum est, qui de rebus theologicis melius quam nos disseruit. Cum enim dixisset: Omnia est Filius, quæ et Pater,

‘Ο αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἄφ’ ἑαυτοῦ οὐδέν. ἔχει γὰρ ὁ υἱὸς ἐκ πατρὸς ὥσπερ τὴν οὐσίαν οὕτω καὶ τὰ τῆς οὐσίας ἀγαθὰ.

‘Ο αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Συναίδιον πιστεύομεν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν· προσήκοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ.

Idem in dictum: „Non potest Filius facere ex seipso quicquam. Habet enim Filius ex Patre uti substantiam, ita et substantiae bona.“

Idem libro secundo ad Hermiam, ait: „Coaeternum Patri Filium credimus et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias. Hoc etenim uni solique Deo et Patri congruit.“

εἶτα ἐπάγει· ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα. καὶ οὐκ ἐνόμισε μάχεσθαι, τὸ μήτε πατέρα τὸν υἱὸν εἶναι, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, δηλονότι ἕτερον εἶναι νομίζων, καθὼ πατήρ ἐστὶν ὁ πατήρ, καὶ ἄλλο καθὼ προβολεύς, καὶ κεῖνο μὲν τῷ υἱῷ ἀκοινωνήτων εἶναι, τοῦτο δὲ καὶ μάλα συμβαίνειν. ἀλλαχοῦ δὲ καὶ σαφέστερον τοῦτο ποιῶν, οὐ δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατήρ λέγει, ἀλλὰ δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν. δῆλον ὡς τὸ τεκεῖν μόνον αὐτοῦ, καὶ τὴν πατρότητα ἀφαιρῶν, οὐ μέντοι γε τὸ προβάλλειν. σὺ δὲ καὶ πειρᾷ παραλογίζεσθαι οὐκ οἶδ’ ἡμᾶς εἴτε σαυτὸν, διὰ τινος ῥητοῦ τοῦ θείου

eo solo excepto, quod sit Pater; postea subiungit: Proprium habens Spiritum Sanctum, qui ex ipso et in ipso insitus atque innatus est. Neque ista putavit secum pugnare, Filium non esse Patrem, et ab ipso esse Spiritum; nimirum aliud esse existimans Patrem, qua Pater est, et aliud qua productor; illudque commune esse Filio cum Patre minime posse: hoc vero maxime illi convenire. Porro autem alibi et magis clarum hoc faciens, non dicit eo solo excepto, quod sit Pater; sed excepto solo gignere, videlicet solum generare ac paternitatem, non tamen producere excipiens. Tu vero et conaris decipere

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ κατὰ Τριᾶδος λόγῳ· Ἐν υἱῷ μονογενεῖ
κατεταπτε ὡς καὶ κατὰ τῷ πατρὶ χάρις τῆς πατρότητος.

Ὁ αὐτὸς· Πᾶσι τῶν ἡσιωτῶν αγαθῶν τοῦ πατρὸς
κοινῶς μετὰ ὁ υἱός· ἐστὶ τῷ πατρί εἶναι.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἐξήκω τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητόν
τῶ· ὅτις ἐν ὁ ἐστὶ πρὸς τοῦ Θεοῦ, ἡσὶν· Θεὸν ἀληθινόν

Idem circa de de Trinitate: „In Filio unigenito secundum
omnia similia et Patri aequali atque una paternitate.“

Idem: „Omnia naturalium bonorum Patris particeps est
Filius. Tantummodo Pater non est.“

Idem expositione in Iohannem. in illud: „Hic erat in prin-
cipio apud Deum.“ ait: „Sese vero Deum verum ex Deo vero

Κιζῶντος· δακλῶντος μὲν τι ὅμοιον ἔχειν τοῖς προκειμένοις,
πᾶσι δὲ ὅμως τὸ ἀντίστοιχον περιηροῦτος. πᾶσι γὰρ διαφέ-
ρει τὴν ἡσὶν ἰδιότητα τοῦδε πρὸς λέγειν ἔχειν τὸν δαῖνα, ἡ
τα αἰτοῦ ἰδιώματα ἡσὶν. τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὴν τῆς οὐσίας
μόνον ἡσὶν ταπτότητα· τὸ δὲ τὴν τῶν μὲν προσωπικῶν γῶ-
ρημάτων κοινότητα σημαίνει· ἡσὶν μέντοι γε ταύτην καὶ
οὐσιωδῶς οὔσαν, ἵνα μὴ τῷ συμβεβηχότι, καὶ τῷ κατὰ μετο-
χὴν χῶρα δοθεῖ. τὸ δὲ πάντα τὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύ-
ματος, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, ἡ πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ
Πνεύματος εἶναι πλὴν τῆς υἱότητος, οὐκ οὐδ' ὅτου χάριν τῷ

nosne an teipsum, nescio, sententia quadam D. Cyrilli, quae
quidem videtur simile quid habere rei propositae, multum
tamen dissimilitudinis in se continet. Plurimum enim interest
dicere, proprietatem naturalem alicuius habere aliquem, et
eius proprietates naturaliter; illud enim solummodo ad iden-
tatem substantiae pertinet; hoc vero quasdam notiones per-
sonales communes esse significat; naturaliter tamen quae sint,
et essentialiter, ne accidenti et quod est per participationem,
detur locus. Illud autem omnia, quae sunt Patris, esse etiam
Spiritus, praeter rationem ingeni, et illud omnia Filii esse
quoque Spiritus, excepta filiatione, nescio cur temere dispu-

ἐκ Θεοῦ πατρὸς ἀληθινοῦ περηνότα δεικνύων ἑαυτὸν ὁ μο-
νογενὴς, πάντα, φησὶν, ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστίν. ἀλλὰ
καὶ πάντων ἐστὶ τῶν ἐνόντων τῷ πατρὶ φυσικῶς ἰδιωμάτων
κληρονόμος ὁ υἱός, ὡς ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἀλλὰ
γε τὸ εἶναι πατὴρ οὐχ ἔξει ποτέ. καὶ τοῦτο γὰρ ἐν τῶν
προσόντων τῷ γεννήτορι, μενεῖ δὲ ὁ υἱός, οὐδενός ἀποστε-
ρούμενος τῶν ἐνόντων τῷ πατρὶ, καὶ μὴ νοεῖται πατὴρ,
πάντα δὲ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τελείως τὰ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας
ἴδια καὶ ἐξαίρετα.

Patre apparuisse demonstrans unigenitus: Omnia, ait, quae-
cunque habet Pater, mea sunt. Sed et omnium, quae Patri
insunt naturaliter, proprietatum Filius est haeres, tanquam
qui ex illo secundum naturam existit. Veruntamen Patrem
esse nullo unquam tempore possidebit. Hoc siquidem est unum,
quod inest genitori. Manebit porro Filius nullo ex illis, quae
Patri inhaerent, privatus, licet non intelligatur Pater esse,
omnia in semetipso habens perfecte, quae Patris essentiae
propria ac singularia sunt."

λόγῳ παρέρχεται. ἡμεῖς μὲν γὰρ εὐσεβῶς ταῦτα νοοῦμεν· ἂν
δὲ τις ἢ μὴ αὐτὸς ὑγιαίνῃ περὶ τὴν τῶν ἁγίων διάνοιαν, ἢ
ἐτέρους συκοφαντῇ, ἐκείνου τὸ ἔγκλημα. ἀφελὼν γὰρ τις τοῦ
Πνεύματος τὸ ἀγέννητον ἰδίωμα τοῦ πατρὸς, τοῦτο δὲ ἐστίν
τὸ ἀνάιτιον εἶναι, αὐτὸν δὲ αἷτιον εἶναι τῶν ἄλλων προσώπων,
ποῖον ἔτι ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς αὐτῷ καταλείψει;
ὁμοίως ἂν τις τὸν υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα συγκρίνων, καὶ ταῦτα
μόνα πρὸς ἄλληλα παραβάλλων, τὸν υἱὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα

---

tationi a te iniecta sint. Etenim nos pie quidem ista intelli-
gimus: si vero aliquis non recte sentiat de mente Sanctorum,
vel alios calumniatur, ipse sit in culpa. Si quis enim adimat
Spirituī proprietatem ingenitam Patris, hoc autem est eum,
qui sine causa sit, causam aliarum personarum existere; qualem
amplius hypostaticam proprietatem Patris ipsi relinquet? item-
que si quis Filium cum Spiritu conferens, atque alterum cum
altero, solum cum solo comparans, Spiritum esse Filium neget,

τε καὶ ἐνέργειαν ἀποφέρει, λέγων, τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὐ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, οὐ ἡ ἀρχή· Πάλιν ἡμῖν ἡ τοῦ μακαρίου Δαυὶδ πνευματικὴ κιθάρα, φησὶν· Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ δείκνυσιν ἑαυτὸν πηγὴν ζωῆς, καὶ ὕδωρ ζωῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐν ᾗ ἐκτίθεται Διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου, ὡς ἀπὸ τοῦ Ὁρθοδόξου, φησὶν· Καὶ τὸ πνεῦμα δὲ λέγω ἀγέννητον· οὐ γὰρ ἔχει γενεσιουργόν, ἀλλὰ πηγὴν ἑαυτοῦ. καθάπερ γὰρ ἡ πηγὴ οὐ γενεσιουργεῖ ἔξωθεν ὃ χορηγεῖ ὕδωρ, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς πηγάζουσα ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς πηγὴ τοῦ πνεύματος ἐστίν, ὡς εἴρηται, καὶ χορηγὸς αὐτοῦ, οὐκ ἔξωθεν ἀπὸ προσλαμβάνων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ πηγάζων. γέγραπται γάρ· δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου, ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὠρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ

Spiritus refert: hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum."

Ioannes Chrysostomus in oratione in mysterium Baptismatis, quae incipit: „Rursus nobis sancti Davidis spiritualis ci-thara," inquit: „Propterea Salvator ostendit semetipsum fontem vitae, et aquam viventem Spiritum sanctum."

Magnus Athanasius in Colloquio Anomoei et Orthodoxi ex persona Orthodoxi inquit: „Et Spiritum dico ingenitum. sed non habet effectorem, sed ut sui fontem. Quemadmodum enim fons eam quam emittit aquam extra se non efficit, sed quam intus habet, ex sese sinit scaturire, sic etiam Deus, ut ante dictum fuit, fons est Spiritus sancti, et auctor eiusdem non extrinsecus eum recipiens, sed ex seipso sinens scaturire. Scriptum est enim: duo mala fecit populus meus, me dereliquerunt fontem aquae vivae, et effoderunt sibi cisternas fai-

πάλιν τὸ Πνεῦμα φησὶ κατὰ τὴν χάριν ζωῶν ὕδωρ καλεῖσθαι,

cesseras, oblitus, rursus Spiritum ais secundum gratiam aquam

συνέχειν, καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· ὁ ἐπιχορηγῶν ἡμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεις. ὅτι δὲ τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν ἐστὶ τὸ πνεῦμα, ὁ Χριστὸς ἐδίδαξε λέγων· ὁ πίνων ἐξ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ τοῦ καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος. καὶ ἐνταῦθα ὁ μέγας Ἀθανάσιος πηγὴν τὸν πατέρα εἶρηκε, τὸ δὲ πνεῦμα ὕδωρ. ἐν οἷς δὲ ἀπαριθμεῖται τὰς ἐκ τῆς γραφῆς μαρτυρίας τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας, ἐκ τοῦ ὁμοίως εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, τὸν Χριστὸν πηγὴν τοῦ πνεύματος, καὶ ὕδωρ τὸ ἅγιον ὀνομάζει πνεῦμα. λέγει γὰρ πάλιν ὁ Σωτὴρ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζωῆς. ἐρμηνεύων δὲ ὁ Εὐαγγελιστής, τί ἐστὶν ὕδατος ζωῆς, ἔφη· τοῦτο δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ πνεύματος οὐ ἔμμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. λέγει γὰρ ὁ Προφήτης,

scentes, quae aquas continere non poterunt; et Apostolus dicit: Qui largitur nobis spiritum, et efficit nobis virtutes. Quod autem aqua illa viva sit Spiritus ille sanctus, Christus docuit inquit: Qui bibit de aqua, quam ego dabo ipsi, ut dixit Scriptura, flumina aquae vivae ex ventre ipsius effluent." Atque hic magnus Athanasius fontem Patrem nuncupavit, Spiritum vero aquam. Dum vero ex Scriptura testimonia digerit, quibus naturae communio astruitur, quod similiter se habeant Pater et Filius et Spiritus sanctus, Christum fontem Spiritus, et sanctum Spiritum aquam appellat: namque rursus Salvator ait, qui credit in me, ut scriptura ait, ex ventre ipsius fontes aquae vivae effluent; et cum Evangelista explanat, quid sit illud aquae vivae, dixit: Hoc autem dicebat de spiritu, quem erant suscepturi credentes in eum. Ait namque Propheta: Me

καὶ τούτου τὸν υἱὸν εἶναι πηγὴν. ἀλλ' εἰ ἡ χάρις αὕτη μὴ διεσπασται τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, τοῦτο γὰρ συνεχώ-

vivam appellari, et huius aquae Filium esse fontem. Verum si ista gratia non est divulsa neque seiuncta ab essentia, et

ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὥρυξαν ἐαυτοῖς
λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας λόγῳ οὐ
ἡ ἀρχή· Οἱ κακοτέχνως τὰς θείας γραφὰς βουλόμενοι νοεῖν,
φησὶν· Οἶδε γὰρ παρὰ Θεῶ πατρὶ ὄντα τὸν υἱὸν τὴν πηγὴν
τοῦ ἁγίου πνεύματος.

dereliquerunt fontem aquae vivae, et effoderunt sibi cisternas
fatiscentes, quae aquas continere non poterunt.“

Idem oratione de Incarnatione Domini, quae incipit: „Qui
malitiose divinas scripturas intelligi volunt,“ inquit: „Scit etenim
apud Deum Patrem esse Filium fontem Spiritus sancti.“

ρησας· πῶς οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος θείαν ὑπόστασιν
μετὰ τῆς χάριτος ταύτης πηγάσειεν ἂν ὁ υἱός;

persona Spiritus, id enim concessisti; quonam tandem pacto
divina persona Spiritus, una cum gratia ex Filio non emanabit?

ΕΠΙΓΡΑΦΗ Γ.

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις κατεστρώθησαν ἐνταῦθα, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεολόγησαν, πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα υἱόν, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρχειν καὶ προῖέναι καὶ πηγάζειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει τοι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς, κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ υἱοῦ οἱ τῶν ῥηθησομένων

INSCRIPTIO DECIMA.

Hae scriptioni demandatae auctoritates, in quibus Patres theologi stabiliunt, quaecunque Patris propria sunt, naturaliter pertransire in Filium ab eodem genitum, digestae hoc in loco sunt ad astruendum, esse et progredi et effluere spiritum ex Filio; quemadmodum et ex Patre, iuxta sententiam Sancti Cyrilli. Nanque si paternitatem tantum et gignere excipiunt a

---

ΠΑΛΑΜΑΣ. Ὅντως ἀσυλλόγιστον ἡ δυσσέβεια. διαβαίνειν γὰρ ἀκούων ὁ Βέκκος οὗτος ἐπὶ τὸν υἱόν τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐχὶ τὰ τῆς φύσεως. οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐτοῦ σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηται θεολογίαις,

---

PALAMAE. Revera expers rationis et imprudens est impietas. Cum enim iste Veccus audit proprietates Patris naturaliter et essentialiter transire ad Filium, proprietates paternae hypostaseos, non autem naturae opinatur. Ergo secundum suam prudentiam, quam in theologicis scriptionibus Dei-

χρίσεων προσδιορισμοί, ειδικον, ὡς υἱὸς μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐκ ἔσται, πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναβλύζον οὐσίας καὶ ἐκ τῆς μὴ γεννήσεως τοῦ υἱοῦ οὐσίας ἀναβλύζον ἔσται καὶ προχερόμενον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τινι τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τῶν Θησαυρῶν, γησίῳ· Ἐπειδὴ δὲ φαίνεται πάντα λαβὼν φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, δηλονότι διατρεχούσης εἰς αὐτὸν τῆς τοῦ γεννήσαντος ἀρχῆς τε καὶ κυριότητος, μόνος ἔστιν

Filio afferendorum testimoniorum determinationes, manifestum remanet, ex Filio filium nunquam futurum; Spiritus vero ex paterna substantia emanans, ex non generante Filii substantia scaturiet, et effundetur.

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus primi Thesaurorum scribit: „Cum vero videatur omnia naturaliter et substantialiter accipere, recurrente in ipsum imperio Patris et dominatione,

---

τοῦ θείου Κυρίλλου γράλλοντος ἐν τοῖς θησαυροῖς· πῶς οὐκ ἔσται Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιώδη τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ; τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται καὶ πατὴρ τῶν φώτων, τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον, οὐ τί ἂν ἀκούσκειν δυσσεβέστερόν τε καὶ καινότερον; τὸ αὐτὸ δὲ πείσεται πάλιν ὁ αὐτὸς σχεδόν, καὶ ὅταν ἀκούσῃ τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λεγοντος ἐν τῷ ὁγδόῳ τῶν δογματικῶν· πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔστι, πλην τῆς ἀγεννησίας. καὶ τοῦ τῆς

---

ferorum Patrum tenet ac possidet, cum D. Cyrillus scribat in Thesauris: Quomodo Spiritus non erit Deus, totam habens essentialem proprietatem Patris ac Filii? Proprietatem Patris, ac Filii habebit Spiritus, eritque Filius, et genitor, Paterque luminum, gignere et producere habens; quo quid magis impium, atque absurdius audiri potest? Quod idem fere accidit ipsi etiam, cum audierit sacrum Damascenum affirmantem in octavo Dogmaticorum: Omnia quaecumque habet Pater, habere et Spiritum, excepta ratione ingeniti. Et Gregorium cognō-

ἴδιος τοῦ πατρὸς ὁ υἱός. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Πῶς ἂν εἴη τῶν γεννητῶν ὁ τῆς θείας τε καὶ πρώτης οὐσίας ἔχων ἐν ἑαυτῷ φυσικῶς τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαίρετα. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Πῶς οὐκ ἔσται υἱὸς ζῶν ἐκ ζῶντος πατρὸς, διαβαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Ὡς περ δίδωσι τὸ φυτόν τῷ ἐξ αὐτοῦ προελθόντι καρπῷ τὴν αὐτῇ κατὰ φύσιν προσοῦσαν ποιότητα φορεῖν, οὕτως ὁ υἱὸς εἰληφέναι παρὰ πατρὸς τὰ αὐτῷ προσόντα νοεῖται, πάντα ὧν ὅσα καὶ ὁ πατήρ, διχα μόνου τοῦ εἶναι πατήρ.

---

solus est proprius Patris Filius.“ Item in alio: „Quomodo ex creaturis una esset, qui divinae ac primae essentiae in semetipso naturaliter universa Patris propria et singularia possidet?“ Et in alio: „Quemadmodum planta fructui ex se promananti, sibi secundum naturam qualitatem inhaerentem communicat: ita et Filius a Patre, quae Patri inerant accepisse intelligitur, cum sit omnia quae et Pater, si Patrem esse solum excipias.“

Θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας· πάντα ὅσα τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς νιότητος. πόσης δὲ ἀνοίας πάλιν, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀκοῦειν, καὶ ἐκ τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν; ὥς περ εἰ μία ἦν καθάπερ οὐσία, οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ. πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορᾶν, ὡς ἐπεὶ πατρὸς καὶ ἐκ πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ πατέρες εἶναι τὸν υἱὸν ἀπαγορεύοντες, συναπαγορεύουσι καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα.

---

mento Theologum, scribentem in oratione ad eos qui ab Aegypto navigarant: Omnia quae sunt Filii, esse quoque Spiritus Sancti, excepta filiatione. Rursus vero, quantae est stultitiae, ex substantia audire, et ex Filii persona opinari? quasi vero una sit in Deo tanquam essentia, ita et hypostasis; praeterquam quod etiam non animadvertat, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui negant Filium esse Patrem, simul etiam negant communem esse Filio cum Patre proprietatem productivam.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἔκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν φησὶν· Τὸ πνεῦμα προχεῖται μὲν ὁλίαν ἀπὸ πηγῆς τοῦ πατρὸς, ἔστι γε μὴν οὐκ ἀλλότριον τοῦ υἱοῦ. γεγέννηται γὰρ τὴν τοῦ πατρὸς ιδιότητα πᾶσαν ἔχων ἐν ἑαυτῷ. καὶ ἐπεὶ περ ἔστι τῆς ἀνωτάτω θεότητος ὁ καρπὸς, πῶς ἂν νοοῖτο γυμνὸς τῶν τῆς θεότητος ἀγαθῶν, ἴδιον δὲ θεότητος ὁ ἀγιασμός, οὐ τὸ πνεῦμα δεικτικόν· ἅγιον γὰρ κατὰ φύσιν, καὶ τῆς ὅλης κτίσεως ἀγιαστικόν.

Idem libro sexto ad Hermiam ait: „Spiritus quidem effunditur veluti ex fonte Patre; nec est alienus a Filio; nanque hic genitus est, omnem Patris proprietatem in semetipso continens. Et cum supremæ Deitatis fructus sit, quomodo comprehendere poterit, Deitatis bonis spoliatus? proprium vero Deitatis sanctificatio, quam Spiritus ostendit: namque sanctus est secundum naturam, et omnem creaturam sanctificat.“

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Μὴ οὕτως ἐκείνους οἶον τὸν σοφὸν ἄνδρα περὶ τὰ θεολογικὰ ἀμαρτάνειν, ὡς τὰ τοῦ πατρὸς ὑποστατικὰ διαβαίνειν κατὰ τὸν υἱὸν οἶεσθαι. τὸ μέντοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύειν, οὐχ ἢ πατὴρ, ὁ πατὴρ ἔχει· ἢ γὰρ τοιοῦτος πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἢ προβολεύς. τὸ δὲ προβολεύς μὴ ὑποστατικὸν τοῦ πατρὸς ὄνομα εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀδύνατον εἶναι καὶ τῷ υἱῷ συνελθεῖν· εἴπερ Κυρίλλῳ πιστέον τι βέλτιον ἢ κατ' ἡμᾶς τειθεολογηκότι. πάντα γὰρ ἐστὶν εἰπὼν ὁ υἱὸς ὅσα καὶ ὁ πατὴρ, δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατὴρ·

BESSARIONIS. Ne putes illum virum doctum, rerum theologicarum sic rudem et imperitum esse, ut proprietates hypostaticas Patris etiam transire ad Filium opinetur. Attamen producere Spiritum Sanctum Pater habet, non quatenus Pater est: qua enim talis, refertur ad Filium: sed qua productor. Nomen autem productoris, non est hypostaticum Patris: et propterea fieri potest, ut Filio conveniat; siquidem Cyrillo credendum est, qui de rebus theologicis melius quam nos disseruit. Cum enim dixisset: Omnia est Filius, quæ et Pater,

‘Ο αὐτός εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· Οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἄφ’ ἑαυτοῦ οὐδέν. ἔχει γὰρ ὁ υἱὸς ἐκ πατρὸς ὥσπερ τὴν οὐσίαν οὕτω καὶ τὰ τῆς οὐσίας ἀγαθὰ.

‘Ο αὐτός ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Συναίδιον πιστεύομεν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν· προσήκοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ.

Idem in dictum: „Non potest Filius facere ex seipso quicquam. Habet enim Filius ex Patre uti substantiam, ita et substantiae bona.“

Idem libro secundo ad Hermiam, ait: „Coaeternum Patri Filium credimus et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias. Hoc etenim uni solique Deo et Patri congruit.“

εἶτα ἐπάγει· ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα. καὶ οὐκ ἐνόμισε μάχεσθαι, τὸ μήτε πατέρα τὸν υἱὸν εἶναι, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, δηλονότι ἕτερον εἶναι νομίζων, καθὼ πατὴρ ἐστὶν ὁ πατήρ, καὶ ἄλλο καθὼ προβολεύς, καὶ κεῖνο μὲν τῷ υἱῷ ἀκοινωνήτων εἶναι, τοῦτο δὲ καὶ μάλα συμβαίνειν. ἀλλαχοῦ δὲ καὶ σαφέστερον τοῦτο ποιῶν, οὐ δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατὴρ λέγει, ἀλλὰ δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν. δῆλον ὡς τὸ τεκεῖν μόνον αὐτοῦ, καὶ τὴν πατρότητα ἀφαιρῶν, οὐ μέντοι γὰρ τὸ προβάλλειν. σὺ δὲ καὶ πειρᾷ παραλογίζεσθαι οὐκ οἶδ’ ἡμᾶς εἶτε σαντὸν, διὰ τινος ῥητοῦ τοῦ Θείου

eo solo excepto, quod sit Pater; postea subiungit: Proprium habens Spiritum Sanctum, qui ex ipso et in ipso insitus atque innatus est. Neque ista putavit secum pugnare, Filium non esse Patrem, et ab ipso esse Spiritum; nimirum aliud esse existimans Patrem, qua Pater est, et aliud qua productor; illudque commune esse Filio cum Patre minime posse: hoc vero maxime illi convenire. Porro autem alibi et magis clarum hoc faciens, non dicit eo solo excepto, quod sit Pater; sed excepto solo gignere, videlicet solum generare ac paternitatem, non tamen producere excipiens. Tu vero et conaris decipere

Ὁ αὐτός ἐν τῇ περὶ Τριάδος λόγῳ· Ἐν υἱῷ μονογενεῖ κατὰ πάντα ὅμοιω καὶ ἰσῷ τῷ πατρὶ χωρὶς τῆς πατρότητος.

Ὁ εἰς τὸν Παντὸν τῶν θεοῶν ἀγαθὸν τοῦ πατρὸς κοινωνός ἐστιν ὁ υἱός, ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἶναι.

Ὁ αὐτός ἐν τῇ ἐκφρασει τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ· Ὅτις ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, γηοῖν· Θεὸν ἀληθινόν

Idem oratione de Trinitate: „In Filio unigenito secundum omnia simili et Patri aequali absque una paternitate.“

Idem: „Omnium naturalium bonorum Patris particeps est Filius. Tantummodo Pater non est.“

Idem expositione in Ioannem. in illud: „Hic erat in principio apud Deum.“ ait: „Sese vero Deum verum ex Deo vero

Κιτῶλον· δοκῶντος μὲν τι ὅμοιον ἔχειν τοῖς προκειμένοις, πᾶσι δὲ ὅμως τὸ ἀντίμοιον περιηροῦτος. πᾶσι γὰρ διαφέρει τὴν φησὶν ἰδιότητα τοῖς δὲ πρὸς λέγειν ἔχειν τὸν δαῖνα, ἢ τὰ αὐτοῦ ἰδιώματα θεοῦ. τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὴν τῆς οὐσίας μόνον φέρει ταύτην· τὸ δὲ τὴν τῶν μὲν προσωπικῶν γνωρισμάτων κοινωνίαν σημαίνει· θεοῦ μόνον γε ταύτην καὶ οὐκ ὅπως οὖν, ὥς μὴ τῷ συμβεβηκότι, καὶ τῷ κατὰ μετοχὴν χωρὰ δοθῇ. τὸ δὲ πάντα τὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, ἢ πάντα τὰ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι πλὴν τῆς υἰότητος, οὐκ οἶδ' ὅπου χάριν τῷ

nosne an teipsum. nescio. sententia quadam D. Cyrilli, quae quidem videtur simile quid habere rei propositae, multum tamen dissimilitudinis in se continet. Plurimum enim interest dicere. proprietatem naturalem alicuius habere aliquem, et eius proprietates naturaliter; illud enim solummodo ad identitatem substantiae pertinet: hoc vero quasdam notiones personales communes esse significat: naturaliter tamen quae sint, et essentialiter, ne accidenti et quod est per participationem, detur locus. Illud autem omnia, quae sunt Patris, esse etiam Spiritus. praeter rationem ingeni, et illud omnia Filii esse quoque Spiritus. excepta filiatione, nescio cur temere dispu-

ἐκ Θεοῦ πατρός ἀληθινοῦ περηνότα δεικνύων ἑαυτὸν ὁ μονογενής, πάντα, φησὶν, ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστίν. ἀλλὰ καὶ πάντων ἐστὶ τῶν ἐνόντων τῷ πατρὶ φυσικῶς ιδιωμάτων κληρονόμος ὁ υἱός, ὡς ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἀλλὰ γε τὸ εἶναι πατὴρ οὐχ ἔξει ποτέ. καὶ τοῦτο γὰρ ἐν τῶν προσόντων τῷ γεννήτορι, μενεῖ δὲ ὁ υἱός, οὐδενός ἀποστερούμενος τῶν ἐνόντων τῷ πατρὶ, καὶ μὴ νοεῖται πατήρ, πάντα δὲ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τελείως τὰ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἴδια καὶ ἐξάίρετα.

Patre apparuisse demonstrans unigenitus: Omnia, ait, quaecunque habet Pater, mea sunt. Sed et omnium, quae Patri insunt naturaliter, proprietatum Filius est haeres, tanquam qui ex illo secundum naturam existit. Veruntamen Patrem esse nullo unquam tempore possidebit. Hoc siquidem est unum, quod inest genitori. Manebit porro Filius nullo ex illis, quae Patri inhaerent, privatus, licet non intelligatur Pater esse, omnia in semetipso habens perfecte, quae Patris essentiae propria ac singularia sunt."

λόγῳ παρέρρηπται. ἡμεῖς μὲν γὰρ εὐσεβῶς ταῦτα νοοῦμεν· ἂν δέ τις ἢ μὴ αὐτὸς ὑγιαίνει περὶ τὴν τῶν ἁγίων διάνοιαν, ἢ ἐτέρους συκοφαντῇ, ἐκείνου τὸ ἔγκλημα. ἀφελὼν γὰρ τις τοῦ Πνεύματος τὸ ἀγέννητον ἰδίωμα τοῦ πατρὸς, τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ ἀναίτιον εἶναι, αὐτὸν δὲ αἷτιον εἶναι τῶν ἄλλων προσώπων, ποῖον ἔτι ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ πατρὸς αὐτῷ καταλείψει; ὁμοίως ἂν τις τὸν υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα συγκρίνων, καὶ ταῦτα μόνᾳ πρὸς ἄλληλα παραβάλλων, τὸν υἱὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα

---

tationi a te iniecta sint. Etenim nos pie quidem ista intelligimus: si vero aliquis non recte sentiat de mente Sanctorum, vel alios calumniatur, ipse sit in culpa. Si quis enim adimat Spiritui proprietatem ingenitam Patris, hoc autem est eum, qui sine causa sit, causam aliarum personarum existere; qualem amplius hypostaticam proprietatem Patris ipsi relinquet? itemque si quis Filium cum Spiritu conferens, atque alterum cum altero, solum cum solo comparans, Spiritum esse Filium neget,

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ· "Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, φησὶν· ἔξ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἀναλάμψας τοῦ πατρὸς, τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀγαθὸν κατὰ φύσιν ἐπάγεται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Συνωθεῖ δὲ μᾶλλον εἰς ὁμολογίαν ὁ λόγος τοῦ χρῆναι νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς οὐσίας διὰ τῆς ἀληθοῦς γεννήσεως ἀναφύναί τὸν υἱόν, Θεὸν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, οὐκ εἰς ὀθνηλίαν τινὰ καὶ

Idem in dictum: „Quicumque receperunt eum,“ inquit: „Cum ex ipsa Patris essentia Filius eluxerit, proprium illius bonum secundum naturam contraxit.“

Idem libro tertio ad Hermiam: „Impellit vero potius oratio ad plane confitendum, prorsus necessario intelligendum esse, ex Dei Patris essentia per veram generationem ortum fuisse Filium Deum verum ex Deo vero, non in spuriam et

ἀρνοῖτο, τᾶλλα πάντα κατὰ τὸν υἱὸν εἶναι πιστεύων αὐτὸ· τίνας ἔτι αὐτῷ μεταδώσει ὑποστατικοῦ ιδιώματος; πατρικοῦ μὲν γὰρ οὐκ ἂν μεταδοίη. οὔτε γὰρ περὶ πατρὸς ἦν ὁ λόγος, οὐδὲ πρὸς τοῦτον ἡ παραβολή· οὔτε καὶ εἰ πρὸς τοῦτον ἦν, οὐδ' οὕτως αὐτῷ οὐδὲν ἰδίωμα λειψιθήσεται τοῦ πατρὸς, πλην τοῦ υἱὸς εἶναι, τᾶλλα πάντα κατὰ τὸν υἱὸν ὄντι, καὶ αἰτιατῶ τοῦ πατρὸς πάντως ὡς υἱὸς ὄντι. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ νύκτου· τίνας γὰρ; εἴπερ τοῦτ' ἐστὶ τῷ υἱῷ ὑποστατικόν, τὸ εἶναι υἱός· ὃ φθάσαντες ἀφαιροῦμεν τοῦ Πνεύματος. πρὸς δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας

in caeteris omnibus aequae atque Filium eum esse credens; quamnam amplius ipsi proprietatem hypostaticam impertiet? siquidem paternam non impertiet? Neque enim de Patre agebatur, neque cum ipso comparatio facta est: fac tamen cum eo factam esse: neque sic ipsi ulla proprietas Patris relinquetur; cum in omnibus sit iuxta Filium, eo excepto, quod sit Filius. Atque proinde causatus a Patre prorsus existat, sicut et Filius. At neque ullam proprietatem Filii ipsi tribuet; quam enim? siquidem haec est proprietas hypostatica Filii, ut sit Filius; quam quidem a Spiritu praevenientes excipimus.

ἐκφυλον ἐκπεφυκότα φύσιν, ἀλλ' ὄντα τοῦτον οὐσιωδῶς, ὅπερ ἂν εἶναι νοοῖτο καὶ ὁ πατὴρ δίχα μόνου τοῦ εἶναι πατὴρ.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ περὶ Πιστεως λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ Θεοῦ μεμνησθαι μὲν διηνεκῶς εὐσεβές, φησὶν· Ἐθεασάμεθα γὰρ, φησὶν ὁ Εὐαγγελιστής, τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, τουτέστιν οὐκ ἐκ δωρεᾶς καὶ χάριτος

peregrinam naturam deductum, sed vere existentem essentia-liter id, quod et Pater intelligitur esse absque eo solo, quod Pater non est."

Magnus Basilius oratione de Fide, quae incipit: „Dei mentionem facere perpetuo pium est," dicit: „Vidimus, inquit Evangelista, gloriam eius gloriam quasi unigeniti a Patre: hoc est, non ex munere aut ex gratia haec ei miranda data

τοῦ υἱοῦ ἀκούοντας, ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ νοεῖν, μὴ θανμαστόν εἶναι, ἱκανῶς εἴρηται πρότερον. ὃ δὲ καὶ πολλῆς ἀνοίας εἶναι φησὶ τὸ μὴ συνορᾶν, ὡς ἐπεὶ πατὴρ καὶ ἐκ πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ πατέρες εἶναι τὸν υἱὸν ἀπαγορεύοντες, συναπαγορεύουσι καὶ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ υἱῷ κοινωνίαν πρὸς τὸν πατέρα· ἴσως ἢ καὶ ἑαυτῶ τὴν ἴσην ἐγκαλῶν ἄνοιαν, τάχα δὲ καὶ μείζονα, ὅσον συνειὶς τὸ ἄτοπον δέχεται ὁμῶς, διὰ τὸ πνεῦμα Πνεῦμα λέγεσθαι υἱοῦ. εἰ γὰρ πατὴρ καὶ ἐκ πατρὸς κατ' αὐτὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ πατέρες εἶναι τὸν υἱὸν ἀπαγορεύοντες, οὐ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ υἱῷ

Ad illud autem cum audimus, ex substantia esse Filii, ex illius quoque persona intelligere, non esse mirum, satis antea dictum est. Quod vero ait magnae esse dementiae non animadvertere, quod cum Spiritus Patris esse et ex Patre dicatur, qui Patrem esse Filium negant, simul etiam negant ipsi commune esse cum Patre producere; fortassis vel etiam sibi aequalem amentiam obiiicit, forsitan etiam et maiorem, quo intelligens absurditatem, tamen eam admittit: propterea quod Spiritus, Filii Spiritus esse dicatur. Si enim Spiritus iuxta suam sententiam Patris, et ex Patre esse dicitur, qui Patrem esse Filium negant, non tantum simul negant communem esse Filio cum Patre vim

δοθέντων αὐτῷ τῶν θαυμάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν κοινωνίας ἔχοντος τοῦ υἱοῦ τῆς πατρικῆς θεότητος τὸ ἀξίωμα. τὸ μὲν γὰρ λαβεῖν κοινόν καὶ πρὸς τὴν κτίσιν, τὸ δὲ ἔχειν ἐκ φύσεως ἴδιον τοῦ γεννηθέντος. ὥς μὲν οὖν υἱός, φυσικῶς κέκτηται τὰ τοῦ πατρὸς· ὥς δὲ μονογενῆς, ὅλα ἔχει ἐν ἑαυτῷ συλλαβῶν, οὐδενός καταμεριζομένου πρὸς ἕτερον.

---

sunt; sed ex naturali communitate Filio patriae divinitatis dignitatem obtinente. Accipere namque commune quoddam cum creatione est: habere autem ex natura proprium geniti. Ut ergo Filius, naturaliter ea quae sunt Patris possidet: ut autem unigenitus, omnia in seipso comprehendit, cum nihil eum ab altero dividat.“

πρὸς τὸν πατέρα κοινωνίαν συναπαγορεύουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα υἱοῦ λέγεσθαι. ἡ ταύτην γένων τὴν ἀνοιαν, εἰς ἑτέραν πολλῶ μείζονα ἐμπεσεῖται, μὴ λέγειν μηδὲ φρονεῖν τὸ Πνεῦμα, Πνεῦμα υἱοῦ. καὶ οὕτως ἀπάσῃ γραφῇ τάναντία ἐρεῖ. οὕτω καὶ οὗτος ὁ λόγος ἐλήλεγκται πολὺ τὸ ἀνεπίστατον περιφέρων.

---

producendi, sed etiam negant Spiritum dici Filii. Vel si hanc amentiam vitare voluerit, in aliam longe maiorem incidet; ut non dicat neque sentiat Spiritum esse Filii Spiritum. Atque ita affirmabit ea, quae toti Scripturae Sacrae contraria sunt. Hunc in modum istam quoque rationem confutavimus, cum multum inconsiderantiae in se contineat.

ἘΠΙΓΡΑΦΗ ΙΑ'.

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις ἐντανυτοὶ κατεστρώθησαν, ἐν αἷς οἱ Πατέρες ἐθεολόγησαν, ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄντα, καὶ πάλιν ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς ἴδιον ὄντα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὡς καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον τοῦ υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι· καὶ αὐτὸ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ

INSCRIPTIO UNDECIMA.

Praesentes, quas Patres scripto prodiderunt, sententias, in quibus theologicè asseruerunt Filium esse proprium Patris, utpote qui ex ipsius essentia sit, et ex ipso esse, quippe cum proprius ipsius essentiae existat, hic subiecimus; ut hinc liceat volenti agnoscere Spiritum ob eam causam dici proprium esse Filii, propterea quod ab ipsius essentia sit. Et rursus idcirco dici ex substantia Filii esse, quia talis substantiae proprium

---

ΠΑΛΑΜΑΣ. Ἰδιός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθείς. ὡς δ' οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καθὰ καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανοὺς φησὶ κεφαλαίοις γραφῶν· τὴν πρὸς

PALAMAE. Proprius est Filius Patris, tanquam ab ipso genitus; similiter et Spiritus Sanctus est proprius, quippe qui ab ipso procedit; sicut et Magnus Basilius in capitibus adversus Eunomium scribens ait: Proprietatem Spiritus ad Patrem in-

το τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον εἶναι αὐτοῦ, ὅπερ ἐμ-
 φανερὶ καὶ τὴν πατρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος ὁμοουσιότητα.
 εἰ γὰρ κατ' ἄλλαν τινα ἰδίαν ὁμοουσιότητα, ὅποιος ἐστὶν ὁ περὶ
 διὰ τῶν τῶν οὐσίας εἶναι. ἐν ᾧ οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ ἑτέρου το ἑτέρον,
 ἐν το πνεῦμα ἴδιον τοῦ τῆ εἶ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἐν ᾧ
 καὶ ὁ υἱὸς ἴδιος τοῦ πνεύματος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πνεύμα-
 τος, διὰ το ἀντιστοιχίαν τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε
 ἐκείνη παρὰ τοὺς τῶν Ἀγγέλων, οὔτε φηθίζεται ποτε παρὰ
 τοῦ τῶν εἰσαγγέλων καὶ φηθὶ δοξεῖν αἰφροκρυφῶν. ἡ δὲ τοιαύτη
 ὁμοουσιότης οὐδὲ τις ὡς ὁμοουσιότης ἐστίν. ἀλλ' ἡ συνάπτουσα
 το ἑτέρου τῶ ἑτέρου, ὡς δι' αὐτοῦ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐπαρχον γν-

bonum est: quod palam ostendit et Spiritus erga Filium con-
 substantialitatem. Namque si secundum quamdam aliam con-
 substantialitatis rationem, qualis est inter duo consubstantialia,
 in quibus non est alterum per alterum, esset Spiritus
 proprius Filii, et ex substantia Filii, etiam Filius esset
 proprius Spiritus, et ex substantia Spiritus, siquidem si-
 milis consubstantialitas inter se convertitur, quod a nullo
 unquam sancto Patre pronunciatum est, neque unquam ab
 iis qui pietatem colere amant et recta Ecclesiae dogmata
 sectari sibi proponunt, pronunciabitur. Et plane similis con-
 substantialitas consubstantialitas proprie non est, sed quae
 alium alio coniungit, uti per ipsum aut ex ipso naturaliter,

τὸν πατέρα οἰκειώτητα τοῦ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ
 πατρὸς ἐκπορεύεται. λέγεται δὲ τοῦ υἱοῦ Πνεῦμα, καθάπερ ὁ
 αὐτὸς ἐν τῷ ὁδῶ καὶ ἀγαπᾷ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον γησὶν, ὡς
 κατὰ τῶν οἰκειώσεων αὐτῶν. ἐστὶ δὲ τῶν ἀδινάτων τὰ τῇ
 φύσει ταῦτα μὴ καὶ ἀλλήλοις οἰκεῖα εἶναι. οὐ λέγεται δὲ ὁ
 υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ δοξῇ πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

telligo, quoniam ex Patre procedit. Dicitur autem Spiritus
 Filii, quemadmodum idem ipse Basilius in octavo capite ad Am-
 philochium assermat, quippe qui ipsi natura coniunctus sit. Nullo
 autem modo fieri potest, ut quae natura eadem sunt, non etiam
 inter se coniuncta existant. Caeterum Filius Spiritus Sancti

σικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, καὶ μαρτυρήσει τοῦτο ἡ ἐνταῦθα κατεστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλείου χρήσις, ἡ προδήλως λέγουσα, μὴ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι. προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις χρήσεσι καὶ ἕτεραι χρήσεις αἱ δηλοῦσαι διὰ τοῦτο εἶναι τὸν υἱὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, ἢν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὥς καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦτο ἐστὶ τῷ υἱῷ ὁμοούσιον, ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστίν. ἔτι δὲ προσεπενεῖρονται ταύταις καὶ ἕτεραι χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι τὸ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοούσιον, διὰ τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ εἶναι αὐτό.

et substantialiter existens. Idque suo testimonio comprobabit magnus Basilius, quod hic apponitur, et palam indicat, ea quae fraterno vinculo colligantur consubstantialia non dici. Adnectuntur porro hisce auctoritatibus et aliae quae asserunt, ideo Filium esse consubstantialem Patri, quia ex eius substantia est, ut inde quilibet, si modo vult, dignoscere possit, spiritum propterea esse consubstantialem Filio, quod ex illius substantia est. Adhuc etiam illis aliae adnectuntur auctoritates, quae astruunt Spiritus erga Patrem et Filium consubstantialitatem, quod ex Patre per Filium ille est.

ἄτε τοῦ υἱοῦ πατέρα δεικνύντος τὸν οὐπερ ἂν λέγοιτο ὁ υἱός. ὁ δὲ Βέκκος οὗτος ἐκ τῶν ὑγειῶς ἐνταῦθα κατεστρωμένων ῥήσεων, οὐδὲν συνάγει ὑγιές. ἐξελέγχεται μέντοι καὶ παρ' αὐτοῦ λέγων, διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα· οὐ γὰρ ἔσται διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· συμβήσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα. διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε

esse non dicitur, ne Spiritus Sanctus Pater esse videatur: quippe Filius Patrem cum ostenderet, cuius diceretur Filius. Verum iste Veccus ex iis, quas hic subiecit, litteris conscriptis sententiis, nihil veri colligit. Attamen coarguitur et a se ipso, cum dicat propter consubstantialitatem Spiritum dici Filii: sic enim non erit et ex hypostasi; continget enim ut alter ab

ἡ ἐκείνης Ἀρεσκείας ἐν τῷ πρὸς Νεστορίον λόγῳ, οὐ ἡ
 αὐτῆς Ἀρεσκείας τῆς τῆς, ὡς μαθῆναι, τῆς ἐμῆς ὑπο-
 ὡς τῆς, ὡς τῆς ἰδίου ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ
 ἐκείνη τῆς ἐκείνης τῆς τοῦ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεν-
 ὡς τῆς, ὡς τῆς, τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ποιεῖ
 ὡς τῆς, ὡς τῆς.

Ὁ αὐτὸς Ἀρεσκείας ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ λόγῳ,
 ὡς τῆς ἰδίου ἐκείνης ὡς τῆς αἰσθητικῆς ἐπινοήσασαι
 ὡς τῆς ἐκείνης τῆς τῆς, ὡς τῆς. Ἐπειδὴ γὰρ λόγος
 αὐτοῦ ὡς τῆς ἐκείνης τῆς, ὡς τῆς τοῦ θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τε ἐστὶ καὶ
 ἐκ τῆς.

SANCTIS CYRILLUS oratione ad Nestorium, quae incipit:
 „Νεστορίε γάρ σου σὺν ὁμοῦνι contra existimationem meam“,
 ἀρεσκείας τῆς ἐκείνης τῆς proprium est hominis, imo et animalis
 ἐκείνης τῆς ἐκείνης τῆς secundum naturam prognatum est;
 καὶ ἐκ ἐκείνης τοῦ θεοῦ quod ex essentia illius ortum habet, et
 αὐτὸς αὐτοῦ ἐκείνης τῆς.

ΜΕΓΙΣΤΗΣ Αἰσθητικῆς oratione prima contra Arianos, cuius
 πρῶτον ἐστὶ: „Caeteras quidem haereses transfugas veritatis,
 καὶ αὐτὴν οὐρανὸν σὺν ἐκείνης τῆς“, habet: „Cum autem
 Verum natura proprium sit essentiae Dei, ex illo et in
 ipso est.“

τοῦ αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου εἶρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως
 αὐτοῦ τῆς τοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΝΩΣ. Οὐκ ἀρχεῖ μόνον τὸ γὰρ καὶ· δεῖ δὲ καὶ
 τῆς ἐκείνης προσθεῖναι. τῆς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἴδιον μὲν
 τοῦ πατρὸς ἰδιότητος τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι
 αὐτὸ αὐτοῦ, ἴδιον δὲ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούοντος, μὴ

altero existat. Proinde nemo unquam omnium dixit, Spiritum
 Sanctum ex hypostasi esse Fili, sed Patris.

BESSARIONIS. Non est satis tantum affirmare, verum
 opus est necessitatem quoque addere. Quid enim est causae,
 cur, cum dicimus Spiritum proprium esse Patris, etiam ex
 Patre esse intelligamus? Cum vero audimus Spiritum proprium

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ φησὶν· Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει γνήσιός ἐστι τοῦ πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ· οὗτος οὐκ ἐστὶ κτίσμα οὔτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γέννημα καὶ δύναμις καὶ εἰκὼν ἀληθινὴ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας. καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ· Ἰδιος τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ὢν. καὶ πάλιν· Ἀἷλον ἂν εἴη ὅτι ποιητὴς ὢν ὁ Θεὸς, ἔχει καὶ τὸν δημιουργὸν λόγον οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἴδιον ἑαυτοῦ. καὶ μετὰ πολλὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Οὐκ ἄρα κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, ἀλλὰ μόνος ἴδιος τοῦ πατρὸς.

Idem in eadem oratione ait: „Filius verus natura germanus est Patris, essentiae illius proprius: hic creatura non est, neque factura, sed proprius paternae essentiae foetus et virtus, et paternae essentiae imago vera.“ Rursusque in eadem oratione: „Proprius Patris est Filius in sinu illius existens.“ Et rursus: „Manifestum autem fuerit, cum creator Deus sit, habere et creatorem Verbum non extrinsecum, sed proprium sui ipsius.“ Et post multa in eadem oratione: „Non igitur creatura est Verbum, sed solum proprium Patris.“ Et paucis

τὸν αὐτὸν νοεῖν τρόπον, ὡς ἐξ υἱοῦ δηλαδὴ ἔχον τὸ εἶναι; ἀλλ' ὃν αὐτὸς ἕτερον ἀναπλάττεις ὡς ἐν ὀνείροις κατ' ἐξουσίαν. ὃ γὰρ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπάγεις, ὑπὲρ ἡμῶν μᾶλλον, καὶ κατὰ σαντοῦ λεληθας προκομίζων. ἐνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν ὡκειῶσθαι πατρὶ καὶ υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξεις ζητῶν ὁ διδάσκαλος, τὸ τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι· προάγει, εἰς ταυτὸ φέρειν, καὶ ταυτὸ δύνασθαι καὶ ἄμφω

esse Filii, non eodem modo interpretemur, tanquam et ex Filio videlicet habeat esse? Sed secundum aliam rationem, quam ipse velut in somnis ad arbitrium fingis. Dictum enim Magni Basilii, quod adducis, nobiscum potius facit, et imprudens contra te illud affers. Cum enim unius atque eiusdem rei, nimirum huius quod est Spiritum Sanctum natura cum Patre Filioque coniungi, demonstrationes requirat Doctor, illud quod est ex Patre procedere, et illud Filii dici atque esse, producit, ad idem pertinere, atque idem valere et ambo exi-

καὶ μετ' ὀλίγα ἐν τῷ αὐτῷ· Ἐπειδὴ οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' ἴδιον τῆς οὐσίας τοῦ προσκυνημένου Θεοῦ γέννημα, καὶ γίγνεται ὁ τῆς ἐστίν, δια τοῦτο προσκυνεῖται καὶ Θεὸς πισταίνεται. καὶ μετ' ὀλίγα· Οὐ ξένος, ἀλλὰ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ἴδιος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁρώμεν γὰρ τὸν λόγον αὐτὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα καὶ τῆς οὐσίας ἴδιον, οὐ καὶ ἐστὶν ὁ λόγος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὡςπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔστι ποιῆμα, οὐδὲ ὡς ὁ τῶν ἀνθρώπων λόγος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, εἰς τὸν πατέρα πιστεύει· εἰς γὰρ τὸ ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας πισταίνεται. καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰ γὰρ μὴ ἦν ἴδιον τοῦ

---

interiectis in eadem oratione: „Cum non sit creatura, sed proprius essentiae, quem colimus, Dei foetus, et natura Filius est, proptereaue adoratur, et Deus creditur.“ Et post pauca: „Non alienus, sed paternae essentiae est proprius.“ Et paucis annexis: „Videmus enim Verbum semper existens, et ex eodem, et proprium essentiae, cuius Verbum est.“ Et post pauca: „Quemadmodum noster sermo proprius est ex ipso, et non est creatura, neque quemadmodum hominum sermo.“ Et paucis additis: „Qui credit in Filium, in Patrem credit; in illum enim, qui essentiae paternae proprius est, credit.“ Et

---

οἰούμενος. οὐ γὰρ λέγεται Πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου δῆπον καὶ πνεῖται. σὺ δὲ τὸ ἐπόμενον ἀτοπον καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀντιστροφὴν τοῖς σοῖς λόγοις ἀκολοιθοῦσαν ἐκφεύγειν πειρώμενος, καὶ μὴ σφοδρὰ βουλούμενος τοῖς ἐναντίοις συνηγορεῖς. οὐ γὰρ λέγεται, γίγνεται, τοῦ Πνεύματος ὁ υἱός, ἵνα μὴ πατὴρ αὐτοῦ δοξῇ τὸ Πνεῦμα· ὁμολογῶν δηλαδὴ καὶ αὐτὸς τὰ ἀναφορικά πρὸς ἀντιστρέφοντα λεγέσθαι. ὡς καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος

---

stimans. Cuius enim dicitur Spiritus, ab eo sane et spiratur: tu vero absurdum, quod sequitur, et illud quod necessario recipiatur, estque tuis dictis consentaneum, cum subterfugere coneris, etiamsi valde nolis, adversariis patrocinaris. Non enim, inquis, Filius dicitur Spiritus Sancti, ne Spiritus Pater ipsius esse videatur: etiam tu ipse concedens relativa

πατρός οὐσίας γέννημα ὁ λόγος ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, ἀλλὰ διειστήκει τῇ φύσει ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἥρκει τὸν πατέρα δοῦναι μόνον.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς Κιανονικὰς ἐπιστολῇ, ἣς ἡ ἀρχὴ· "Ὅσον ἡνίασεν ἡμᾶς πρότερον φήμη λυπηρὰ τὰς ἀκοὰς ἡμῶν περιηγήσασα, φησὶν· Ἐπεὶ οὖν ἐστὶν ἀναρχον φῶς ὁ πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ υἱός, φᾶς δὲ καὶ φῶς ἐκάτερον, ὁμοούσιον εἴποιεν ἂν δικαίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμότιμον παραστήσωσιν. οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπειλήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξιν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχει φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.

paucis interiectis: „Nisi enim esset proprium paternae essentiae foetus Verbum, ut irradiatio luminis, sed natura differret Filius a Patre, satis esset Patrem tantundem concedere.“

Magnus Basilius epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor, aures nostras circumsonans“, ait: „Quandoquidem est ergo Pater lumen sine principio: lumen vero genitum Filius, lumen et lumen alterutrum, homousion dixerunt non incongrue, ut naturae aequalem dignitatem demonstrarent. Non enim quae ad invicem sunt cognata, sunt ad invicem homousia, id quod non nemo existimavit, sed tum cum et causa et causatum eiusdem per omnia naturae participant, dicuntur esse homousia.“

ὄνομα ἀναφορικὸν ὄν, ὡς καὶ αὐτὸς ἡ ἐκὼν ἡ ἄκων ὁμολογήσεις, πρὸς τὸν πνέοντα ἀναφέρεσθαι, πνεῖσθαι τε ἐξ ἐκείνου, οὐ καὶ λέγεται Πνεῦμα. τὸ δ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ εἶναι λέγειν τὸ Πνεῦμα, μὴ ἀνάγκᾳ οἰόμενος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἄτοπὸν τι συνάγειν δοκεῖς,

reciprocari. Quemadmodum et nomen Spiritus, cum sit relativum, ut etiam tu velis nolis fateberis, ad spirantem infertur, ab eoque spiratur, cuius et dicitur Spiritus. Existimas autem, cum ex substantia Filii esse Spiritum dicimus, etiam ex persona illius esse minime fateri nos cogi: et ad hoc probandum,

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Μάχεται Ἰουδαϊσμός Ἑλληνισμῷ, γησὶν· Οὐ γὰρ ἀδελφὰ λέγομεν τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ἀλλὰ πατέρα καὶ υἱὸν ὁμολογοῦμεν, τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν· ἐπειδὴ ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς, οὐ προστάγματι ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς γνώσεως γεννηθεὶς.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος εἰς τὸ ῥητόν τὸ, "Ὅταν δὲ ἐλθῇ ὁ Παράκλητος· Οὐκοῦν τῷ εἰπεῖν, ὅτι οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαξεν οὐχ ὁ μονογενὴς τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ τῆς θείας ὑπάρχον οὐσίας τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Idem in oratione cuius illud est principium: „Adversatur Iudaismus Gentilitati“, inquit: „Neque enim cognata dicimus Patrem et Filium; sed Patrem et Filium confitemur, et naturam eandem. Cum sit ex Patre Filius, non iussu factus, sed ex natura progenitus.“

Sanctus Cyrillus in dictum: „Cum venerit Paraclitus“, scribit: „Igitur dicendo, non spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, edocuit non unigenitus mundum, sed ex divina essentia existens Spiritus sanctus.“

οὐκ οἶδ' ὅθεν εἰς τὴν τούτου παράστασιν. οὔτω γὰρ ἔσονται, φῆς, ἐξ ἀλλήλων, ὡς ἐγχωροῦν δηλαδὴ καὶ τὸν υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας λέγεσθαι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἴτι τῆς σῆς διανοίας ἐγὼ στοχάζομαι· οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἀποσαφείς. καίτοι τοῦτ' αὐτὸ τοῦ ἡμετέρου λόγου μέγα μαρτύριον. οὐδέποτε γοῦν οὐδαμοῦ τὸν υἱὸν ἢ τὸν πατέρα εὐρίσεις, οὐ παρὰ τῇ γραφῇ, οὐ παρὰ τοῖς δι-

nescio unde absurdum aliquod videris colligere. Sic enim inquis: Alter ab altero erit: tanquam videlicet fieri possit, ut et Filius ex substantia Spiritus, et propterea etiam ex ipsius hypostasi dicatur; quantum ego coniectura perspicio, et ex tua mente intelligo: nihil enim ipse declaras. Atqui hoc idem nostrae sententiae magnum est argumentum. Siquidem nunquam uspiam reperies, non in sacris litteris, non apud Do-

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, φησὶν· Τὸ γὰρ ἐκ πατρὸς γεγενῆσθαι τὸν υἱὸν, ἀναγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἐκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ὁμοούσιος γὰρ εἶπερ ἐστὶν ἀληθῶς ὁ υἱὸς τῇ πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ φύσιν, καὶ οὐσιωδῶς ἐστίν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Τὸ ἀπειργονοῦν ἄρα παντελῶς οὐδὲν οἰεσθαι τε καὶ φρονεῖν ἀληθῶς, ὡς ἐπείπερ ἡμῖν ἐξ αὐτῆς ἀνέφν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς οὐσίας ὁ υἱὸς, οὐχ ἕτερος ἂν νοοῖτο παρ' αὐτὸν ὑπάρχειν, ὅσον εἰς ταυτότητα φυσικῇν.

Idem in dictum: „Quia descendi de coelo, non ut faciam voluntatem meam“, inquit: „Namque ex Patre genitum fuisse Filium, modis omnibus nos etiam invitos compellet, ut illi consubstantialitatem concedamus.“

Idem libro primo ad Hermiam, ait: „Consubstantialis enim si vere est Filius Patri, ex ipso et in ipso naturaliter et consubstantialiter est.“

Idem libro tertio ad Hermiam: „Nihil itaque impedit, quin existimemus vereque sentiamus ideo, quod cum nobis ex ipsa Dei et Patris essentia Filius ortum habuit, non diversum atque alienum eundem concipi, quantum attinet ad identitatem naturalem.“

δασκάλοις ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας εἶναι λεγόμενον, διὰ τὸ μὴδ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δήπουθεν εἶναι. καίτοι εἰ τὸ ὁμοούσιον μόνον, ὡς ὑμεῖς βούλεσθε, αὕτη ἡ λέξις, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ υἱοῦ ἢ τοῦ πατρὸς λέγω, ἐσήμεναι, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε καὶ τοῦτο ῥηθῆναι. εἰ δὲ μὴδεὶς τῶν ἀγίων

ctores, Filium vel Patrem, qui ex substantia Spiritus dicantur: quia nimirum neque ex hypostasi illius sint. At si solam consubstantialitatem, ut vos vultis, haec vox, Ex substantia, inquam, esse Filii, vel Patris significaret; nil obstaret, quo-

τὸ τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι αὐτὸ, ὅπερ ἐμ-
 ραίνει καὶ τὴν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος ὁμοουσιότητα.
 εἰ γὰρ κατ' ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖος ἐστὶν ὁ περὶ
 δύο τινῶν ὁμοουσιῶν, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον,
 ἦν τὸ πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἦν ἂν
 καὶ ὁ υἱὸς ἴδιος τοῦ πνεύματος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πνεύμα-
 τος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε
 ἐβόηθη παρὰ τινος τῶν Ἀγίων, οὔτε ῥηθήσεται ποτε παρὰ
 τῶν εἰσεβεῖν καὶ ὀρθοδοξεῖν αἰρουμένων. ἡ δὲ τοιαύτη
 ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης ἐστὶν, ἀλλ' ἡ συνάπτουσα
 τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχον φυ-

bonum est; quod palam ostendit et Spiritus erga Filium con-
 substantialitatem. Namque si secundum quandam aliam con-
 substantialitatis rationem, qualis est inter duo consubstantialia,
 in quibus non est alterum per alterum, esset Spiritus
 proprius Filii, et ex substantia Filii, etiam Filius esset
 proprius Spiritus, et ex substantia Spiritus, siquidem si-
 milis consubstantialitas inter se convertitur, quod a nullo
 unquam sancto Patre pronunciatum est, neque unquam ab
 iis qui pietatem colere amant et recta Ecclesiae dogmata
 sectari sibi proponunt, pronunciabitur. Et plane similis con-
 substantialitas consubstantialitas proprie non est, sed quae
 alium alio coniungit, uti per ipsum aut ex ipso naturaliter,

τὸν πατέρα οἰκειότητα νοῶ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ
 πατρὸς ἐκπορεύεται. λέγεται δὲ τοῦ υἱοῦ Πνεῦμα, καθάπερ ὁ
 αὐτὸς ἐν τῷ ὁγδόῳ κεφαλαίῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον γρησιν, ὡς
 κατὰ φύσιν ὁκλειωμένον αὐτῷ. ἔστι δὲ τῶν ἀδυνάτων τὰ τῇ
 φύσει ταυτὰ μὴ καὶ ἀλλήλοις οἰκεῖα εἶναι. οὐ λέγεται δὲ ὁ
 υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ δόξη πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

telligo, quoniam ex Patre procedit. Dicitur autem Spiritus
 Filii, quemadmodum idem ipse Basilius in octavo capite ad Am-
 philochium affirmat, quippe qui ipsi natura coniunctus sit. Nullo
 autem modo fieri potest, ut quae natura eadem sunt, non etiam
 inter se coniuncta existant. Caeterum Filius Spiritus Sancti

σικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, καὶ μαρτυρήσει τοῦτο ἡ ἐνταῦθα κατεστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλείου χρήσις, ἡ προδήλως λέγουσα, μὴ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι. προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις χρήσεσι καὶ ἑτεραι χρήσεις αἱ δηλοῦσαι διὰ τοῦτο εἶναι τὸν υἱὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, ἢν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὥς καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦτο ἐστὶ τῷ υἱῷ ὁμοούσιον, ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστίν. ἔτι δὲ προσεπενεῖρονται ταύταις καὶ ἑτεραι χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι τὸ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοούσιον, διὰ τὸ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ εἶναι αὐτό.

---

et substantialiter existens. Idque suo testimonio comprobabit magnus Basilius, quod hic apponitur, et palam indicat, ea quae fraterno vinculo colligantur consubstantialia non dici. Adnectuntur porro hisce auctoritatibus et aliae quae asserunt, ideo Filium esse consubstantialem Patri, quia ex eius substantia est, ut inde quilibet, si modo vult, dignoscere possit, spiritum propterea esse consubstantialem Filio, quod ex illius substantia est. Adhuc etiam illis aliae adnectuntur auctoritates, quae astruunt Spiritus erga Patrem et Filium consubstantialitatem, quod ex Patre per Filium ille est.

ἄτε τοῦ υἱοῦ πατέρα δεικνύντος τὸν οὐπὲρ ἂν λέγοιτο ὁ υἱός. ὁ δὲ Βέκκος οὗτος ἐκ τῶν ὑγειῶς ἐνταῦθα κατεστρωμένων ῥήσεων, οὐδὲν συνάγει ὑγιές. ἐξελέγχεται μέντοι καὶ παρ' αὐτοῦ λέγων, διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα· οὐ γὰρ ἔσται διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· συμβήσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα. διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε

---

esse non dicitur, ne Spiritus Sanctus Pater esse videatur: quippe Filius Patrem cum ostenderet, cuius diceretur Filius. Verum iste Veccus ex iis, quas hic subiecit, litteris conscriptis sentiētiis, nihil veri colligit. Attamen coarguitur et a se ipso, cum dicat propter consubstantialitatem Spiritum dici Filii: sic enim non erit et ex hypostasi; continget enim ut alter ab

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Καταφλυαροῦσι τινὲς, ὡς μανθάνω, τῆς ἐμῆς ὑπολήψεως, φησὶν· Ὡςπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐκάστου τῶν ἐτέρων ζώων τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγεννημένον, οὕτως ἴδιον Θεοῦ, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῦν ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχή· Αἱ μὲν αἱρέσεις ὅσαι τῆς ἀληθείας ἐπινοήσασαι μανίαν ἑαυταῖς φανερῶν τυγχάνουσι, φησὶν· Ἐπειδὴ γὰρ λόγος ἐστὶν ἴδιος φύσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τε ἐστὶ καὶ ἐν αὐτῷ.

Sanctus Cyrillus oratione ad Nestorium, quae incipit: „Nugantur quidam sicuti cognovi contra existimationem meam“, inquit: „Quemadmodum proprium est hominis, imo et animalis cuiuscunque quod ex ipso secundum naturam prognatum est; ita et proprium Dei quod ex essentia illius ortum habet, et intelligetur et dicetur.“

Magnus Athanasius oratione prima contra Arianos, cuius principium est: „Caeteras quidem haereses transfugas veritatis, et insana dogmata sibi comminiscentes“, habet: „Cum autem Verbum natura proprium sit essentiae Dei, ex illo et in ipso est.“

τῶν ἀπάντων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΛΑΣ. Οὐκ ἀρκεῖ μόνον τὸ φᾶναι· δεῖ δὲ καὶ τὴν ἀνάγκην προσδεῖναι. τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἴδιον μὲν τοῦ πατρὸς λέγοντας τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι αὐτὸ ἀκούειν, ἴδιον δὲ τοῦ υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούοντας, μή

---

altero existat. Proinde nemo unquam omnium dixit, Spiritum Sanctum ex hypostasi esse Fili, sed Patris.

BESSARIONIS. Non est satis tantum affirmare, verum opus est necessitatem quoque addere. Quid enim est causae, cur, cum dicimus Spiritum proprium esse Patris, etiam ex Patre esse intelligamus? Cum vero audimus Spiritum proprium

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ φησὶν· Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει γνήσιός ἐστι τοῦ πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ· οὗτος οὐκ ἐστὶ κτίσμα οὔτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γέννημα καὶ δύναμις καὶ εἰκὼν ἀληθινή τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας. καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ· Ἰδιος τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ὢν. καὶ πάλιν· Ἀἴνον ἂν εἴη ὅτι ποιητὴς ὢν ὁ Θεὸς, ἔχει καὶ τὸν δημιουργὸν λόγον οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἴδιον ἑαυτοῦ. καὶ μετὰ πολλὰ ἐν τῷ αὐτῷ· Οὐκ ἄρα κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, ἀλλὰ μόνος ἴδιος τοῦ πατρὸς.

Idem in eadem oratione ait: „Filius verus natura germanus est Patris, essentiae illius proprius: hic creatura non est, neque factura, sed proprius paternae essentiae foetus et virtus, et paternae essentiae imago vera.“ Rursusque in eadem oratione: „Proprius Patris est Filius in sinu illius existens.“ Et rursus: „Manifestum autem fuerit, cum creator Deus sit, habere et creatorem Verbum non extrinsecum, sed proprium sui ipsius.“ Et post multa in eadem oratione: „Non igitur creatura est Verbum, sed solum proprium Patris.“ Et paucis

---

τὸν αὐτὸν νοεῖν τρόπον, ὡς ἐξ υἱοῦ δηλαδὴ ἔχον τὸ εἶναι· ἀλλ' ὃν αὐτὸς ἕτερον ἀναπλάττεις ὡς ἐν ὀνείροις κατ' ἐξουσίαν. ὃ γὰρ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπάγεις, ὑπὲρ ἡμῶν μᾶλλον, καὶ κατὰ σκευὴν λέληθας προκομίζων. ἐνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν ὡκειῶσθαι πατρὶ καὶ υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξεις ζητῶν ὁ διδάσκαλος, τό τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι προάγει, εἰς ταυτὸ φέρειν, καὶ ταυτὸ δύνασθαι καὶ ἄμφω

---

esse Filii, non eodem modo interpretemur, tanquam et ex Filio videlicet habeat esse? Sed secundum aliam rationem, quam ipse velut in somnis ad arbitrium fingis. Dictum enim Magni Basilii, quod adducis, nobiscum potius facit, et imprudens contra te illud affers. Cum enim unius atque eiusdem rei, nimirum huius quod est Spiritum Sanctum natura cum Patre Filioque coniungi, demonstrationes requirat Doctor, illud quod est ex Patre procedere, et illud Filii dici atque esse, producit, ad idem pertinere, atque idem valere et ambo exi-

καὶ μετ' ὀλίγα ἐν τῷ αὐτῷ· Ἐπειδὴ οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' ἴδιον τῆς οὐσίας τοῦ προσκυνουμένου Θεοῦ γέννημα, καὶ ἠρύσει ὁ υἱὸς ἐστὶ, διὰ τοῦτο προσκυνεῖται καὶ Θεὸς πιστεύεται. καὶ μετ' ὀλίγα· Οὐ ξένος, ἀλλὰ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ἴδιος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁρῶμεν γὰρ τὸν λόγον αἰεὶ ὄντα καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα καὶ τῆς οὐσίας ἴδιον, οὐ καὶ ἔστιν ὁ λόγος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὡςπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔστι ποιήμα, οὐδὲ ὡς ὁ τῶν ἀνθρώπων λόγος. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, εἰς τὸν πατέρα πιστεύει· εἰς γὰρ τὸ ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας πιστεύει. καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰ γὰρ μὴ ἦν ἴδιον τοῦ

---

interiectis in eadem oratione: „Cum non sit creatura, sed proprius essentiae, quem colimus, Dei foetus, et natura Filius est, proptereaue adoratur, et Deus creditur.“ Et post pauca: „Non alienus, sed paternae essentiae est proprius.“ Et paucis annexis: „Videmus enim Verbum semper existens, et ex eodem, et proprium essentiae, cuius Verbum est.“ Et post pauca: „Quemadmodum noster sermo proprius est ex ipso, et non est creatura, neque quemadmodum hominum sermo.“ Et paucis additis: „Qui credit in Filium, in Patrem credit; in illum enim, qui essentiae paternae proprius est, credit.“ Et

---

οιόμενος. οὐ γὰρ λέγεται Πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου δῆπον καὶ πνεῖται. σὺ δὲ τὸ ἐπόμενον ἄτοπον καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀντιστροφὴν τοῖς σοῖς λόγοις ἀκολουθοῦσαν ἐκφεύγειν πειρώμενος, καὶ μὴ σφόδρα βουλόμενος τοῖς ἐναντίοις συνηγορεῖς. οὐ γὰρ λέγεται, φης, τοῦ Πνεύματος ὁ υἱός, ἵνα μὴ πατὴρ αὐτοῦ δόξη τὸ Πνεῦμα· ὁμολογῶν δηλαδὴ καὶ αὐτὸς τὰ ἀναφορικὰ πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεσθαι. ὡς καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος

---

stimans. Cuius enim dicitur Spiritus, ab eo sane et spiratur: tu vero absurdum, quod sequitur, et illud quod necessario reciprocatur, estque tuis dictis consentaneum, cum subterfugere coneris, etiamsi valde nolis, adversariis patrocinaris. Non enim, inquis, Filius dicitur Spiritus Sancti, ne Spiritus Pater ipsius esse videatur: etiam tu ipse concedens relativa

πατρός οὐσίας γέννημα ὁ λόγος ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, ἀλλὰ διειστήκει τῇ φύσει ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἥρκει τὸν πατέρα δοῦναι μόνον.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς Κιωνικὰς ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ· "Ὅσον ἠνίασεν ἡμᾶς πρότερον ἀήμη λυπηρὰ τὰς ἀκοὰς ἡμῶν περιηγήσασα, γησὶν· Ἐπεὶ οὖν ἐστὶν ἀναρχον φῶς ὁ πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ υἱός, φᾶς δὲ καὶ φῶς ἐκότερον, ὁμοούσιον εἴποιεν ἂν δικαίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμότιμον παραστήσωσιν. οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπειλήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξιν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχει φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.

paucis interiectis: „Nisi enim esset proprium paternae essentiae foetus Verbum, ut irradiatio luminis, sed natura differret Filius a Patre, satis esset Patrem tantundem concedere.“

Magnus Basilius epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor, aures nostras circumsonans“, ait: „Quandoquidem est ergo Pater lumen sine principio: lumen vero genitum Filius, lumen et lumen alterutrum, homousion dixerunt non incongrue, ut naturae aequalem dignitatem demonstrarent. Non enim quae ad invicem sunt cognata, sunt ad invicem homousia, id quod non nemo existimavit, sed tum cum et causa et causatum eiusdem per omnia naturae participant, dicuntur esse homousia.“

ὄνομα ἀναφορικὸν ὄν, ὡς καὶ αὐτὸς ἡ ἐκὼν ἡ ἄκων ὁμολογήσεις, πρὸς τὸν πνέοντα ἀναφέρεσθαι, πνεῖσθαι τε ἐξ ἐκείνου, οὐ καὶ λέγεται Πνεῦμα. τὸ δ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ εἶναι λέγειν τὸ Πνεῦμα, μὴ ἀναγκάζειν οἰόμενος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἄτοπόν τι συνάγειν δοκεῖς,

reciprocari. Quemadmodum et nomen Spiritus, cum sit relativum, ut etiam tu velis nolis fateberis, ad spirantem infertur, ab eoque spiratur, cuius et dicitur Spiritus. Existimas autem, cum ex substantia Filii esse Spiritum dicimus, etiam ex persona illius esse minime fateri nos cogi: et ad hoc probandum,

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Μάχεται Ἰουδαϊσμός Ἑλληνισμῷ, γησίῳ· Οὐ γὰρ ἀδελφὰ λέγομεν τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, ἀλλὰ πατέρα καὶ υἱὸν ὁμολογοῦμεν, τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν· ἐπειδὴ ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, οὐ προστάγματι ποιηθεὶς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθεὶς.

Ὁ ἅγιος Κίριλλος εἰς τὸ ῥητόν τὸ, "Ὅταν δὲ Ἐλθῇ ὁ Παράκλητος· Ὑποκῶν τῷ εἰπεῖν, ὅτι οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαξεν οὐχ ὁ μονογενὴς τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ τῆς θείας ὑπάρχον οὐσίας τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Idem in oratione cuius illud est principium: „Adversatur Iudaismus Gentilitati“, inquit: „Neque enim cognata dicimus Patrem et Filium; sed Patrem et Filium confitemur, et naturam eandem. Cum sit ex Patre Filius, non iussu factus, sed ex natura progenitus.“

Sanctus Cyrillus in dictum: „Cum venerit Paraclitus“, scribit: „Igitur dicendo, non spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, edocuit non unigenitus mundum, sed ex divina essentia existens Spiritus sanctus.“

οὐκ οἶδ' ὅθεν εἰς τὴν τούτου παράστασιν. οὕτω γὰρ ἔσονται, φῆς, ἐξ ἀλλήλων, ὡς ἐγχωροῦν δηλαδὴ καὶ τὸν υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας λέγεσθαι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἴτι τῆς σῆς διανοίας ἐγὼ στοχάζομαι· οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἀποσαφεῖς. καίτοι τοῦτ' αὐτὸ τοῦ ἡμετέρου λόγου μέγα μαρτύριον. οὐδέποτε γοῦν οὐδαμοῦ τὸν υἱὸν ἢ τὸν πατέρα εὐρίσκεις, οὐ παρὰ τῇ γραφῇ, οὐ παρὰ τοῖς δι-

nescio unde absurdum aliquod videris colligere. Sic enim inquis: Alter ab altero erit: tanquam videlicet fieri possit, ut et Filius ex substantia Spiritus, et propterea etiam ex ipsius hypostasi dicatur; quantum ego coniectura perspicio, et ex tua mente intelligo: nihil enim ipse declaras. Atqui hoc idem nostrae sententiae magnum est argumentum. Siquidem nunquam uspiam reperies, non in sacris litteris, non apud Do-

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, "Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, φησὶν· Τὸ γὰρ ἐκ πατρὸς γεγεννησθαι τὸν υἱὸν, ἀναγκάσει δὴ πάντως καὶ οὐχ ἐκόντας ἡμᾶς ἀποδοῦναι τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, φησὶν· Ὁμοούσιος γὰρ εἶπερ ἐστὶν ἀληθῶς ὁ υἱὸς τῇ πατρὶ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ φύσιν, καὶ οὐσιωδῶς ἐστίν.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Τὸ ἀπέργον οὖν ἄρα παντελῶς οὐδὲν οἰεσθαι τε καὶ φρονεῖν ἀληθῶς, ὥς ἐπέειπερ ἡμῖν ἐξ αὐτῆς ἀνέφν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς οὐσίας ὁ υἱὸς, οὐχ ἕτερος ἂν νοοῖτο παρ' αὐτὸν ὑπάρχειν, ὅσον εἰς ταυτότητα φυσικῇν.

Idem in dictum: „Quia descendi de coelo, non ut faciam voluntatem meam“, inquit: „Namque ex Patre genitum fuisse Filium, modis omnibus nos etiam invitos compellet, ut illi consubstantialitatem concedamus.“

Idem libro primo ad Hermiam, ait: „Consubstantialis enim si vere est Filius Patri, ex ipso et in ipso naturaliter et consubstantialiter est.“

Idem libro tertio ad Hermiam: „Nihil itaque impedit, quin existimemus vereque sentiamus ideo, quod cum nobis ex ipsa Dei et Patris essentia Filius ortum habuit, non diversum atque alienum eundem concipi, quantum attinet ad identitatem naturalem.“

δασκάλοις ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας εἶναι λεγόμενον, διὰ τὸ μὴδ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δήπουθεν εἶναι. καίτοι εἰ τὸ ὁμοούσιον μόνον, ὥς ὑμεῖς βούλεσθε, αὕτη ἡ λέξις, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ υἱοῦ ἢ τοῦ πατρὸς λέγω, ἐσήμεναι, οὐδὲν ἂν ἐκώλυε καὶ τοῦτο ῥηθῆναι. εἰ δὲ μὴδεις τῶν ἀγίων

ctores, Filium vel Patrem, qui ex substantia Spiritus dicantur: quia nimirum neque ex hypostasi illius sint. At si solam consubstantialitatem, ut vos vultis, haec vox, Ex substantia, inquam, esse Filii, vel Patris significaret; nil obstaret, quo-

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐν οἷς ἐρμηνεύει, τι δῆτα βούλεται τῇ προφητῇ Ζαχαρίᾳ ἢ χρυσῇ λυχνίᾳ καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ λαμπάδιον, φησὶν· Τὸ γὰρ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, οὐσιωδῶς δι' υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ δευτέρῳ τῶν πρὸς Ἑρμειαν· Ἅγιον δὲ πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ Θεοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ προ-
 χεόμενον φυσικῶς, καὶ κατὰπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τῶν στομάτων διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν κατασημαῖνον ὑπαρξιν· οὕτω τε σαφῇ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ὑπάρξεσιν ἰδικαῖς ἰδιότητα τηρῶν, μίαν τε καὶ ὁμοούσιον τὴν ἀπάντων βασιλίδι προσκυνήσεις φύσιν.

Sanctus Maximus in expositione: „Quomodo intelligi debeat apud Zachariam candelabrum aureum, et parva lampas“, haec habet: „Spiritus enim sanctus sicuti natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genitum modo, qui exprimi verbis non potest, ineffabiliter procedens.“

Sanctus Cyrillus libro secundo ad Hermiam: „Sanctum vero Spiritum nuncupabis eum, qui ex Deo Patre per Filium naturaliter effunditur, ut exempli gratia oris respiratio propriam nobis existentiam denotat. Et hac ratione claram et inconfusam trium hypostaseon in suis existentis proprietatem conservans, unam et consubstantialem omnium regiam naturam adorabis.“

ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκήρυξεν, ἀλλ' εἶπον ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἃ μάλιστα τῶν ῥημάτων τὴν τοῦ Πνεύματος σημαίνουσιν ὑπαρξιν. οἱ δὲ δυτικοὶ πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευέσθαι. ἐκ τοῦ υἱοῦ δ' ἂν ἀκούων, εἰ μὴ τὴν τοῦ υἱοῦ

---

minus hoc etiam de illis diceretur. Quod si nemo Sanctorum ex hypostasi Filii esse Spiritum dixit; at ex Filio esse, et a Filio existere fassi sunt. Quae verba maxime existentiam Spiritus significant. Occidentales autem Patres atque Doctores etiam ex Filio procedere affirmant. Ex Filio autem cum audis,

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, ὡς ἐν ἐρωτήσῃ προάγων τὸν λόγον πρὸς τὸν Ἑρμείαν, φησὶν· Τίνος ἴδιον φῶμεν εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; πότερα δὴ μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἢ γοῦν καὶ τοῦ υἱοῦ, ἢ καὶ ἀναμέρους ἑκατέρου, καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἐν ἑκ πατρὸς δι' υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; εἰτα ὁ Ἑρμείας· Οὕτως ἔγωγε φημί. πάλιν ὁ Ἅγιος· Ὁρθῶς, ὡ ἐταῖρε, καὶ σε τῆς ἀγχινοίας ἄγαμαι καὶ ταῖς θεοπνεύστοις γραφαῖς εὖ μάλα συμβαίνουσας τὴν ἐπὶ τῷδε δόξαν εἰρησθαι φημί.

Idem in libro sexto ad Hermiam, uti Hermiam interrogans digerensque orationem, ait: „Cuius proprium dixerimus esse Spiritum sanctum; soliusne Dei et Patris, aut etiam Filii, vel separatim utriusque et amborum, veluti unum ex Patre per Filium propter essentiae identitatem?“ Tum Hermias: „Ita ego dixerim.“ Et Sanctus: „Recte equidem, o amice, et te propter acumen admiror et divinitus inspiratis scripturis de hac re sententiam admodum consonam asseruerim.“

νοήσαις ὑπόστασιν θαῦμα ἂν εἴη. ἢ σύγε οὐδ' ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως εἶπες ἂν εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Νύσσης Γρηγόριος μόνος, καὶ οὗτος ἅπαξ που τῶν ἑαυτοῦ λόγων, Πνεῦμα τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως εἴρηκεν. ἀλλὰ τὸ ἐκ πατρὸς ἀκούων, οὐ πλήρης πᾶσα γραφή, πάντα ἂν μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ πατρὸς ἐνόεις ὑπόστασιν· ὡς σφόδρα γε ταυτὶ παιδικῆς διανοίας. πότερος οὖν ὑμῶν οὐδὲν ὑγιὲς συνάγει, εἴτε αὐτὸς, εἴτε Βέκκος, ὁ λόγος ἀρκεῖ παραστήσαι.

---

ni personam Filii intellexeris, mirum sane sit. Alioquin tu neque ex hypostasi Patris diceres esse Spiritum, nisi Gregorius Nyssenus, et is fere semel, in suis orationibus dixisset, Spiritum ex paterna hypostasi procedere. Verum ex Patre audiens, cuius rei plena est omnis Scriptura, cuncta alia prius, quam hypostasim Patris intelligeres; quam plane puerilis sunt ista mentis. Uter igitur vestrum, tune an Veccus, nihil sani colligat, ratione ipsa satis demonstratum est.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΙΒ'.

Ἐπειδὴ ἀκούοντές τινες τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ
υἱοῦ, λέγουσιν ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἄλλο τὸ ἐκ
τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν, ὥς τὸ υἱὸς ὄνομα
ὑποστατικόν ἐστιν ὄνομα, καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ
ὅλον δηλοῖ τὸν υἱόν, οὐσίαν δηλαδὴ ἐνυπόστατον· εἰς λαμπρὸν
ἐλεγχον τῆς ἀτόπου αὐτῶν ἐπινοίας, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι

INSCRIPTIO DUODECIMA.

Cum nonnulli audientes Spiritum ex substantia Filii esse,
contendant, aliud esse ex substantia, et aliud ex hypostasi,
cum non possint intelligere Filii appellationem nomen esse
hypostaticum, et dicentem ex substantia Filii, totum innuere
Filium, substantiam nempe subsistentiam habentem; ad claris-
simam absurdae huiusce opinionis refutationem, collecta sunt

ΠΑΛΑΜΑΣ. Ὅταν τι μιᾶς οὐσίας ᾗ καὶ ὑποστάσεως,
τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ὅπως δῆποτε τὴν ὑπαρ-
ξιν, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει. καὶ ἀντι-
στρόφως πάλιν· ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ᾗ, καὶ
ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστίν. ὅταν δέ τι μιᾶς μὲν οὐσίας ᾗ,

PALAMAE. Cum aliquid ex una substantia et hypostasi
constat, quod ab illa substantia naturaliter quomodocumque
existentiam habet, ex illa quoque hypostasi eam habet. Et e
contra: quod enim ex illa hypostasi est, etiam ex illa sub-
stantia existit. At vero, cum aliquid unius quidem est sub-

γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν γεννᾶσθαι. ὡμολογημένου γὰρ μίαν εἶναι τὴν ἐκ πατρὸς γέννησιν τοῦ υἱοῦ, πῶς ἐστι διαφέρειν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως; εἰ μή τις βλασφημῶν προδήλως ἐθέλοι λέγειν, ἄλλην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς γέννησιν τοῦ υἱοῦ, ἄλλην δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις χρήσεσιν εἰς συγκρότησιν τῆς αὐτῆς ἐννοίας καὶ χρήσεις ἕτεραι δηλοῦσαι τελείαν οὐσίαν καὶ τέλειον Θεὸν λέγεσθαι τὸν πατέρα, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸν υἱόν, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

---

haec scripto mandata testimonia, quae palam indicant ex substantia Patris Filium generari. Cum enim in confesso sit, unam esse ex Patre Filii generationem, quod discrimen esse poterit inter illud ex substantia, et illud ex hypostasi? Nisi quis aperte in Deum iniurius velit asserere, aliam ex Patris substantia generationem Filii, et aliam ex hypostasi. His praeterea adnectuntur ad eandem sententiam confirmandam, et alia testimonia astruentia, perfectam substantiam et perfectum Deum Patrem dici, et perfectam substantiam Filium, et perfectam substantiam Spiritum sanctum.

οὐ μίᾳς δὲ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλειόνων, τὸ ἐκ τῆς μίᾳς ἐκείνης οὐσίας, οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μίᾳς τινὸς αὐτῶν. ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτη καὶ προσκυνητὴ Τριάς ἡμῶν μία φύσις ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τρισὶν, οὐ πᾶν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον, ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μίᾳς τινὸς αὐτῶν δηλαδὴ τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γὰρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται. οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἐτέρας, ἀλλ' ἐκ

---

stantiae, non unius autem hypostaseos, sed plurium, quod ex illa una substantia, non etiam ex reliquis personis, sed ex una aliqua illarum est. Quoniam igitur suprema atque colenda nostra Trinitas, una constat natura in tribus hypostasibus, non omne quod ex substantia hypostasim habet, ex reliquis personis existit, sed ex una aliqua illarum, paterna videlicet. Ut enim ab illa non sit, fieri non potest. Non igitur et ex alia,

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀρειὸν διαλέξει τῇ γενόμενῃ ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν Συνόδῳ, ἣς ἡ ἀρχή· Τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ ἀπήειν προσεληλυθὼς σὺν τοῖς φιλιτάτοις μου ἀδελφοῖς πρὸς τοὺς ἐμοὶ πειθομένους τοῦ Χριστοῦ δούλους, φησὶν· Οὐκοῦν ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν διὰ τοῦ προφήτου· Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, σημαίνει τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας γέννησιν τοῦ υἱοῦ. καὶ μετ'

Magnus Athanasius in disputatione in Nicaeno Concilio contra Arium, cuius principium est: „Dei providentia abibam comitatus clarissimis meis Fratribus ad desideratos mihi Christi amicos,“ habet: „Itaque Deus dicens ad proprium Filium per Prophetam, Ex utero ante Luciferum genui te, ex paterna essentia generationem Filii notat.“ Et paucis interiectis: „Nulla

---

μόνης, εἶπερ ἐκ μιᾶς. καὶ τοῦτο δῆλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, οὐκέτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, διότι μία μὲν οὐσία ἡ τῶν ἀνθρώπων ἦν, πολλὰ δὲ ὑποστάσεις. ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μιᾶς οὐσῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάιν ἀνδρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ. δυοῖν δὲ ἀνδρῶν ἦδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ Ἐνῶχ ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τοῦ Καῖν. ὁ οὖν Βέκκος οὗτος διατεινόμενος ἐνταῦθα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ

---

sed a sola, siquidem ex una; idque patet in hominibus. Unusquisque enim nostrum ex Adami substantia est, non amplius autem et ex persona illius; quia una est hominum substantia. multae personae. Cum autem a principio una substantia et persona humana constaret; ex una eademque virili substantia et persona Adami productus est Cain. At vero duobus hominibus secundum personas in rerum naturam iam constitutis, Enoch ex substantia quidem Adami, non autem et ex sua persona, sed ex persona solius Cain constabat. Itaque iste Veccus hoc loco asseverans, etiam ex persona Filii esse Spiritum, si-

ὀλίγα· Δι' οὐδὲν ἕτερον γαστέρα ὀνομάζει, ἢ ἵνα παραστήσει αὐτὸν τὸν υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γεγενῆσθαι. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὅταν οὖν φάσκη ἢ γραφῇ, ἐκ γαστρὸς γεγενῆσθαι τὸν υἱόν, τὴν ἐκ τῆς θεϊκῆς ὑποστάσεως γνησιότητα τοῦ υἱοῦ σημαίνει. καὶ μετ' ὀλίγα· Ἦν οὖν υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς γεννηθέντα μανθάνομεν.

---

alia de causa uterum nominat, nisi ut ostendat ipsum Filium ex Patris essentia genitum fuisse.“ Et post pauca: „Cum igitur scriptura dicit, ex utero generatum fuisse Filium, ex divina hypostasi Filii proprietatem denotat.“ Itemque: „Filium ex essentia Dei et Patris generatum accepimus.“

τὸ Πνεῦμα, εἶπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν εἶναι δείκνυσι φρονῶν ὥσπερ οὐσίαν οὕτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τὸν υἱὸν ἢ τὸν πατέρα τελείως ἀθετῶν ὁ τάλας· πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἐκ μόνου τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος δείκνυς. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ρητῶν, ἃ τελείαν θεολογοῦσιν οὐσίαν εἶναι τὸν πατέρα, καὶ τελείαν οὐσίαν τὸν υἱόν, ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπιγινώσκει τῶν τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν πειρᾶται πληθυσμὸν τινα, καὶ διαφορὰν κατ' αὐτὴν ἀγρόνως.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Ὡς σφόδρα γε εἰκότα εἰς τὴν θεολογίαν εἰσάγεται παραδείγματα. τοῦτο ὑμῖν ὁμολογουμένως τῆς

---

quidem, ut asserunt Theologi, est ex natura; ostendit se in ea esse sententia, ut opinetur, unam esse in Deo tanquam substantiam sic et personam; Filium vel Patrem penitus reiciens miser. Et praeterea ex solo Filio existere divinum Spiritum docens; quin etiam ex sententiis, quibus perfectam substantiam esse Patrem, et perfectam substantiam Filium, atque similiter Spiritum Sanctum sacri theologi ostendunt; non unicam et indifferentem trium personarum agnoscit substantiam, sed multitudinem quandam ipsius, ac differentiam imprudenter observare conatur.

BESSARIONIS. Quam valde convenientia exempla in theologiam a vobis introducuntur. Id profecto vobis causa exstat

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ ἀπὸ τῆς Συνόδου τῆς ἐν Ἱεροσολίμοις πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ἐκκλησίαν, ἧς ἡ ἀρχὴ· Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθοῦσιν ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων, εὐρῆται ταῦτα· Οἱ γὰρ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίζαντες γινώσκοντες εἶσι, μὴ κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γέννημα εἶναι τὸν λόγον, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν καὶ ῥίζαν καὶ πηγὴν εἶναι τοῦ υἱοῦ. καὶ μετὰ τινὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ· Ὅθεν εἰ ἦν ἐκ μετουσίας ὁ υἱὸς, καὶ μὴ ἐξ αὐτοῦ οὐσιώδης θεότης καὶ εἰκὼν τοῦ πατρὸς, οὐκ ἂν ἐθεοποίησε θεοποιούμενος καὶ αὐτός.

Idem epistola ex Synodo Hierosolymitana ad Alexandrinam ecclesiam, cuius principium: „Omnibus quidem nobis, qui in unum convenimus ex diversis dioecesibus,“ habentur haec: „Qui enim Arianam haeresim anathematizarunt, agnoscunt non creaturam, sed ex essentia foetum esse Verbum, et essentiam Patris principium, et radicem, et fontem esse Filii.“ Et post nonnulla in eadem epistola: „Unde si esset ex participatione Filius, et non ex ipso essentialis Deitas et imago Patris, nunquam deificasset, deificatus et ipse.“

πλάνης τὸ αἷτιον, ὅτι περὶ τῶν θείων φρονεῖτε ἀνθρώπινα, κἀκεῖ τὰ ἐνταῦθα κατὰ πᾶν ἔλκετε τὸ νοούμενον. ἀλλὰ μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ τοιαῦτα περὶ τῆς ἀπορύητου Τριάδος ἐκείνης φρονεῖν· δεῖ γὰρ αὐτῇ καὶ τὴν μονάδα φιλάττειν, καὶ τὸ ἐνικὸν τῆς θεότητος πρὸς τῇ τῶν προσώπων Τριάδι, ἀλλὰ μὴ εἰς τριθεῖαν ἐκπίπτειν, ὃ τοῖσι ὑμεῖς τοῖς λόγοις κατασκευάζετε. οὐ γὰρ ὥσπερ οἱ τρεῖς ἄνθρωποι τῆς κοινῆς αὐτῶν οὐσίας τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, οὕτω καὶ τὰ θεῖα τῆς

---

erroris, quoniam de divinis humana sapitis, et quae hic sunt iuxta id omne quod intelligi potest, eo transfertis. At enim cavendum, ne sit nefas talia de illa ineffabili Trinitate sentire; oportet enim etiam unitatem, atque singulare Deitatis praeter Trinitatem personarum ipsi servare; non autem in trinos Deos incurrere; quod vos istis rationibus astruitis. Non enim veluti tres homines, communem suam substantiam, humanitatem inter

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Καλῶς ἐποίησας δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σου ζήτησιν, γησὶν περὶ τοῦ υἱοῦ· Οὐκ ἂν εἶη ὁ αὐτὸς υἱὸς καὶ κτίσμα, ἵνα μὴ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξωθεν τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία αὐτοῦ νομιζῇται. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ· Οὐκ ἔξωθεν τις ἐστὶν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισέχθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἔην, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ὡς ὕδατος ἀτμίς.

Magnus Athanasius oratione, quae incipit: „Recte fecisti mihi significans factum a te quaesitum,“ haec habet: „Non erit idem Filius et creatura, ne et ex Deo et extra Deum essentia illius reputaretur.“ Et multis interiectis: „Non extranea est et adventitia Filii essentia; neque ex iis quae non sunt, introducta, sed ex Patris essentia orta est, quemadmodum luminis splendor, et aquae vapor.

Τριάδος πρόσωπα, τῆς θείας οὐσίας· ἀλλ' ἐκείνων μὲν εἶδει, οὐκ ἀριθμῶ ἡ αὐτὴ ἀνθρωπότης ἐστὶ· διὸ καὶ τρεῖς εἰσὶ τῷ ἀριθμῷ ἄνθρωποι. τῇ δὲ θείᾳ Τριάδι ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, εἴτουν θεότης· καὶ διὰ τοῦτο καὶ μία οὐσία καὶ Θεὸς εἰσὶν εἰς ἀριθμῷ, καὶ αὕτη μὲν ὑπερεστῶσα ἐν ταῖς θείαις ἐστὶν ὑποστάσειν, καὶ ἐν ὑπερεστὸς μεθ' ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων. ἡ δὲ ἀνθρωπότης, οὔτε ὑπερεστῶσα ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις, οὔτε ἐν ὑπερεστὸς ἐστὶ μεθ' ἐκάστου ατόμου. ὅθεν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ὄν, οὐ καὶ ἐκ τῆς πάντων ἐστὶν

---

se communicant, sic etiam divinae personae Trinitatis divinam essentiam participant; sed illorum quidem eadem est non numero, sed specie humanitas: idcirco etiam tres numero constant homines. Sacrosanctae autem Trinitati eadem numero est divina essentia, et unus sunt numero Deus; et ipsa quidem in divinis personis subsistit, estque unum subsistens cum singulis personis. Humanitas autem neque est subsistens in particularibus hominibus, neque unum subsistens cum singulis individuis constituit. Ex quo fit, ut quod ex substantia horum

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ καὶ Ἀνομοίῳ διαλέξει φησὶν·
Οὐ γὰρ τὸ μὴ γεννᾶσθαι τὸν Θεὸν τῶν οὐσιῶν αἷτιον, ἀλλ'
ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν αἰτία.

Idem in Orthodoxi et Anomoei colloquio: „Neque enim
non generari substantiarum causa est, sed substantia substan-
tiarum causa.“

ὑποστάσεως· Κάιν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἀβελ οὐσίας
ἢ φύσεως ὦν· ἐκ μὲν τοῦ Ἀδάμ, εἴη ἂν καὶ τῆς ὑποστάσεως,
οὐχ ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας, ἀλλ' ὅτι ὅλως ἐκ τῆς αὐτοῦ
ἐστὶν ὑποστάσεως, αὐτὸν ἐσχηκὼς αἷτιον· ἐκ δὲ τοῦ Ἀβελ τῆς
οὐσίας ὦν, οὐκ ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἴπερ ἡ
τοῦ Ἀβελ ὑπόστασις οὐτ' ἀριθμῷ, ἀλλ' εἶδει μόνον τῆς αὐτῆς
κοινωνεῖ τῷ Ἀδάμ οὐσίας. οὔτε δὲ ὑφ' ἐστῶσαν ἔχει ἐν ἑαυτῷ
τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, οὔτε ἐν ὑφ' ἐστὸς μετὰ τῆς ἑαυτοῦ ὑποστά-
σεως. τὸ δὲ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οὐσίας, καὶ ἐκ
τῆς αὐτῶν ὑποστάσεως, οὐδὲν κωλύει. μᾶλλον δὲ καὶ πᾶσα
ἀνάγκη εἶναι, ταύτης τῆς οὐσίας ἀριθμῷ τῆς αὐτῆς καὶ κοινῆς
οὐσης τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ, ἀλλ' οὐκ εἶδει μόνον κατὰ τὸ
τῶν ἀνθρώπων παράδειγμα, καὶ ἔτι ὑφ' ἐστηκυίας ἐν ταῖς θείαις
ὑποστάσεσι ταύταις, τῇ πατρότητι καὶ υἱότητι λέγω. ὥστ' ἂν

est, non etiam ex persona omnium sit. Etenim Cain, cum ex
substantia seu natura sit Adami atque Abelis: ex Adami qui-
dem natura cum sit, etiam ex illius persona foret; non quia
ex ipsius substantia sit, sed quoniam omnino ex ipsius persona
est, cum ipsum nactus fuerit suam causam. Ex substantia
vero Abelis constans, non etiam ex ipsius persona est; si-
quidem Abelis persona non numero; sed solummodo specie
substantiam cum Adamo participat. Neque vero subsistentem
in se habet suam substantiam; neque unum subsistens cum sua
persona constituit. Quod autem ex Patris et Filii est sub-
stantia; nihil obstat, quominus et ex persona illorum sit. Quin
etiam maxime est necessarium, cum haec substantia Patri ac
Filio, non tantum specie secundum hominum exemplum, sed
eadem numero atque communis existat; et in ipsis praeterea
divinis hypostasibus, paternitate, inquam et filiatione subsistat.

Ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ιγ'. κεφαλαίῳ τῷ περὶ θείων ὀνομάτων, οὗ ἡ ἀρχὴ· Τὸ θεῖον ἀκατάληπτον, φησὶν· Ὅταν γὰρ νοήσω μίαν τῶν ὑποστάσεων, τέλειον Θεὸν αὐτὴν οἶδα, τελείαν οὐσίαν.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν κατ' Εὐνομίου, φησὶν· Ἐως δ' ἂν σιωπῶσι, μὴ λανθανέτωσαν δευτέραν αἰώνων τὴν τοῦ μονογενοῦς οὐσίαν τιθέμενοι.

Damascenus in decimo tertio capite de divinis nominibus, cuius principium: „Deus incomprehensibilis cum sit,“ ait: „Cum enim intellectu apprehendero unam ex hypostasibus, perfectum Deum illam novi, perfectam essentiam.“

Magnus Basilius secundo adversus Eunomium Antirrhetico: „Donec vero silentium servant, haud ignorant se substantiam unigeniti seculis postponere.“

καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῇ τούτου ἀντέπιπτεν ιδιότητι, τῆς αὐτῆς τ' ἀριθμῇ καὶ κατὰ τούτου τῆς οὐσίας κατηγορουμένης ἐκείνης, καὶ ὑπεστάσης ὁμοίως καὶ τούτου. οὐκ οἶδα οὖν τί τὰ ἀνόμοια ταῦτα παραδείγματα βούλεται· ἢ τί δυνατόν συμπεραίνειν ἐκ τούτων. ἀλλ' ἴσως τοιοῦτον ἐστὶν ἅπαξ ἐρίζειν προθεμένη ψυχῇ, καὶ πρὸς τὰ δῆλα ἐνίσταται, καὶ τὴν ἀλήθειαν δυσχεραίνει, οὐκ ὀκνοῦσα καὶ κατὰ μεγάλων κρημνῶν κυβιστᾶν, ἂν μόνον τι δοῶν οἴηται κατ' ἐκείνων, οὓς αὐτῇ μαχομένους ἡγεῖται, οἷος ἐστὶ καὶ ὁ παρὼν λόγος, εἰς τριθεῖαν προδῆλως ἐκπίπτων οἷς

Nescio igitur, quid sibi velint exempla ista discrepantia. Vel quid ex ipsis aliquis concludere queat? At fortassis talis est animus, qui semel concertare constituerit; et perspicuis evidentibusque rebus adversatur, et a veritate abhorret; ut etiam in praerupta horrendaque saxa praecipitare sese non extimescat, dummodo iis nocere se credat, quos sibi adversarios arbitratur; qualis est et praesens argumentatio, quibus hoc in loco agit, aperte in ternarium numerum Deorum decidens. Is

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ιη'. γαὶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· Ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, οἷχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν· οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. πάντως δὲ οὔτε στόμα μέλος, οὔτε προήλυμεν, τὸ πνεῦμα. ἀλλὰ καὶ ὅστωμα θεοπροεπῶς καὶ τὸ πνεῦμα οὐσία ζωῆς ἀγιασμοῦ κυρία.

Idem capite decimo octavo ad Amphilochium: „Ex Deo esse dicitur, non quemadmodum reliqua omnia dicuntur ex Deo esse. sed tanquam ex Deo proveniens, non per generationem uti Filius. sed ut spiritus oris eius. Omnino tamen nec os membrum est, nec flatus resolubilis spiritus, sed et os dicitur prout Deo convenit, et Spiritus essentia vitae, sanctificationis domina.“

ἐνταῦθα γησίιν. ὁ δὲ καὶ ἄνευ τοῦ αἰσχύνεσθαι, ἑτέροις τὸ ἴδιον ἐγκλημα ἐπιγράφεται γέρων. καὶ οἱ μὲν πρὶν μαχόμενοι τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ, ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸ ἀκούοντες ἢ τοῦ υἱοῦ, τὸ μὲν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἀπεδέχοντο, τὸ δὲ ἐκ τῆς γένσεως αὐτῶν, τοῦτο δὲ ἀπρηνοῦντο. νῦν δὲ πόλεμον τοῦτον ἑτερον αὐτῷ πολεμοῦσι· τὸ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας δεχόμενοι, ἀρνούμενοι δὲ τὸ ἐκ τῆς αὐτῶν ὑποστάσεως. οὕτως οὐδέποτε διαλείπει σκάνδαλα ὁ ἐχθρὸς τῇ ἐκκλησίᾳ ἐγείρων· ἃ ἀνάγκη μὲν εἰλθεῖν, οἱαὶ δὲ ὁμῶς δι' οὗ ἐρχεται. καίτοι ἐκείνοις μὲν καὶ τις ἐπῆρχεν ἴσως συγγνώμη, μᾶλλον δ' ἵχνος συγγνώμης,

---

autem et suum ipsius crimen aliis adscribere non erubescit. Et illi sane, qui antea Spiritum Sanctum impugnabant, cum ex Patre vel Filio ipsum esse audirent, illud quidem ex hypostasi admittebant: at ex natura ipsorum esse, hoc vero aspernabantur. Nunc alterum istud bellum cum eo gerunt, cum illud sane ex substantia laudent ac probent, illud ex hypostasi respuant. Ita nunquam intermittit hostis Ecclesiae scandala excitare: quae quidem necesse est evenire, heu tamen illum, ex quo proveniunt! Quanquam illis quidem dicta quaedam, quae ex divinis personis habeant, non tamen et ex substantia

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ Λόγῳ τῷ· Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν φώτων ἡμέρᾳ, φησι· Φοβῇ σὺ τὴν γέννησιν, ἵνα μὴ τι πάθῃ Θεὸς ὁ μὴ πάσχων. ἐγὼ φοβοῦμαι τὴν κτίσιν, ἵνα μὴ Θεὸν ἀπολέσω διὰ τῆς ὕβρεως, καὶ τῆς ἀδίκου κατατομῆς, ἣ τὸν υἱὸν τέμνων ἀπὸ τοῦ πατρὸς, ἣ ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος.

Gregorius Theologus oratione, quae incipit: „Heri splendidam luminum diem,” inquit: „Tu generationem metuis, ne quid patiatur Deus, qui ab omni perperessione alienus est. Ego contra creationem metuo, ne per contumeliam et iniquam sectionem Deus mihi pereat, si vel Filium a Patre, vel Spiritus essentiam a Filio distraxero.”

ἔχουσί τινα προάγειν εἰς μαρτυρίαν, ἐκ μὲν τῶν θείων ὑποστάσεων ὄντα, μὴ μέντοι καὶ τῆς οὐσίας· τούτοις δὲ ποῖα ἔσται παραιτήσεις, ἐκ μὲν τῆς οὐσίας ὁμολογοῦσιν, ἀρνούμενοις δὲ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι, ὧν τὴν αὐτὴν τ' ἀριθμῶν οὐσίαν συντίθενται. οὕτως ἀσύμβατα καὶ ἐαυτοῖς καὶ τῇ ἀληθείᾳ φασί.

---

in testimonium adducere valentibus, forte aliqua venia danda erat, seu potius vestigium veniae. At vero istis ex substantia quidem esse concedentibus, ex personis autem negantibus, quarum eandem numero substantiam fatentur, quaenam erit excusatio? Ita tum a se ipsis, tum a veritate plurimum dissident atque discordant.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΙΓ'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀποτολμῶντες λέγειν τὸ ἀναβλύζειν καὶ προϊέναι καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, μὴ δηλοῦν τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποσιτάτως ὑπάρχειν αὐτὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων διανομὴν, εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἐννοίας ἐξελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἀναβλύζειν καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι τὸν υἱὸν ἐκ πατρὸς. οὐ γὰρ δὴ πον τις ἐρεῖ, ὡς οὐχ ὁ υἱὸς ἐστὶν ὁ ἀναβλύζων καὶ ἐκλάμπων καὶ πεφηνῶς ἐκ πατρὸς οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποσιτάτως, ἀλλὰ τὰ χαρίσματα τοῦ υἱοῦ.

INSCRIPTIO DECIMATERTIA.

Cum sint nonnulli, qui audeant dicere, emanare et progredi et effulgere et apparere ex Filio Spiritum non indicare, illum esse substantialiter et per modum subsistendi ex Filio, sed spiritualium donorum ex ipso distributionem significare; ad huiusce sententiae refutationem collecta sunt haec scripto tradita testimonia, quae plane innuunt emanare, effulgere et apparere Filium ex Patre. Neque enim quispiam asseruerit, non Filium esse qui emanat et effulget et apparet ex Patre essentialiter, et per modum subsistendi, sed munera et dona Filii.

ΠΑΛΑΜΑΣ. Τὸ γεννητῶς ἐκ τινος ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξιν ἔχον, ἐξ αὐτοῦ καὶ προϊέναι λέγεται καὶ ἐκπέμπεσθαι

PALAMAE. Quod per modum generationis seu processio-
nis ab aliquo existit, ab eo quoque procedere ac mitti atque

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ἀντιρρητικῶν· Κοινή πρόσληψις πᾶσιν ὁμοίως Χριστιανοῖς ὑπάρχει, περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν υἱὸν, γεννητὸν ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολάμπαντα. καὶ πάλιν· Ἀγαθοῦ μὲν πατρὸς, ἀγαθοῦ υἱὸς, φωτὸς δὲ τοῦ ἀγεννήτου, φῶς ἐξέλαμψε τὸ αἶδιον.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως· Ὁ δὲ υἱὸς μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ἢ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ περὶ τῆς αἰδιότητος τοῦ υἱοῦ, οὗ ἡ ἀρχή· Πηγὴ σοφίας καὶ ζωῆς καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ Θεός, φησὶν· Ἦν ἄρα τῷ γενήσαντι συναΐδιος ὁ υἱὸς ὥσπερ ἀπὸ τινος πηγῆς τῆς πατρφίας ἀναβλύζων οὐσίας. καὶ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ· Ὁ μὲν γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς προελθὼν, πατέρα εὐθύς ἔδειξε τὸν γενήσαντα. καὶ ἐν ἄλλῳ· Ὡσπερ ὁ πατὴρ ἀναρχος, οὕτω καὶ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθὼν λόγος ἀναρχος. καὶ ἐν

Magnus Basilius in secundo Antirrhethico: „Communis est omnibus pariter Christianis opinio, Filium esse lucem genitam ex ingenita luce resplendentem.“ Et rursus: „Boni quidem Patris bonus Filius, ingeniti vero luminis lumen effulsit sempiternum.“

Idem de differentia essentiae et hypostasis: „Filius solus unigenitus ex ingenito lumine relucens nullam prorsus notionum communicationem secundum proprietatem suam, tam cum Patre quam cum Spiritu sancto habet.“

Sanctus Cyrillus in uno ex capitibus de aeternitate Filii, quod incipit: „Fons sapientiae et vitae vocatur et est Deus,“ inquit: „Erat autem genitori coaeternus Filius, veluti a quodam fonte paterna essentia exiliens.“ Et in alio: „Quemadmodum Pater absque principio est, ita et quod ex essentia illius progreditur Verbum, absque principio est.“ Et in alio:

καὶ ἐκλάμπει· εἴπερ φῶς ἐστὶ, καὶ ὅσα παραπλησία τούτοις.

elucere dicitur, quandoquidem lumen extat, et quaecumque

ἄλλω· Ὁ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας προελθὼν λόγος. καὶ ἐν ἄλλω· Ὁ ἐξ αὐτοῦ προελθὼν ἀχρόνως υἱός. καὶ ἐν ἄλλω· Τὸν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας προελθόντα υἱόν. καὶ ἐν ἄλλω· Ὁ δὲ ἄνω πάντων ἀναβεβηκὼς Θεὸς ἐκλάμπυς ἀμερίστως ἐξ αὐτοῦ τὸν υἱόν. καὶ ἐν ἄλλω· Ὁ πατὴρ ἐξέλαμψεν ἐξ ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν ἀμερίστως καὶ ἀδιαστάτως. καὶ ἐν ἄλλω· Οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀμερίστως ἐκ πατρὸς προελθὼν, χαρακτηρ ἐστὶ τῆς αἰδιώτητος αὐτοῦ. καὶ ἐν ἄλλω· Ὡςπερ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ μερισμὸν ὑπομένει περὶ τὴν οὐσίαν διαφόρους ἐκπέμπον τοὺς ἐν τοῖς χαρίσμασι τρόπους, οὕτω καὶ τὴν γεννητικὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν τις τῶν εὐφρονούντων ἀδικεῖσθαι φήσειεν, ἢ μερισμὸν, ἢ ἀπρόφοιόν τινα παθεῖν, ἓνα καὶ μόνον ἐξ ἑαυτῆς ἐκλάμπυσαν υἱόν. καὶ ἐν ἄλλω· Σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ υἱοῦ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας πρόεισιν. καὶ ἐν ἄλλω· Ποῖον γὰρ πάθος περὶ τὸν ἥλιον ὁρᾶται γινόμενον, ὅτε τίχτει τὸ φῶς; ποῖος συμβαίνει περὶ τὸ πῦρ μερισμός, ὅταν ἐκπέμπει τὸν ἐξ αὐτοῦ φωτισμόν; ἐι

„Ex essentia Patris progrediens Verbum.“ Et in alio: „Qui ex ipso progreditur absque tempore Filius.“ Et in alio: „Qui vero super omnia ascendit Deus, ex semetipso Filium inseparabiliter elucens.“ Et in alio: „Pater ex semetipso Filium inseparabiliter et indivise emisit.“ Et in alio: „Sic et Filius Dei indivise ex Patre promanans character est aeternitatis illius.“ Et in alio: „Quemadmodum Spiritus sanctus, cum variis modis sua munera elargitur, circa essentiam nullam subit divisionem, ita et generativam Dei essentiam, nemo dummodo sano pectore sapiat, aut divisionem aut defluxum aliquem subiisse asseruerit, cum unum et solum ex semetipsa Filium emisit.“ Et in alio: „Quidquid est in existentia Filii ex paterna essentia promanat.“ Et in alio: „Quae enim affectio sive passio circa solem concipitur, cum lumen generat? Quae contingit circa ignem divisio, cum illuminationem quae ex eo est,

---

οὐ μὴν πᾶν τὸ προῖον ἢ ἐκπεμπόμενον ἢ ἐκλάμπων ἐκ τινος,

---

alia his similia. Non tamen omne quod procedit seu mittitur

δὲ ταῦτα γεννᾷ μὲν ἀμερίστως, ἐκπέμπει δὲ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀπαθῶς, οὐ πολλῶ μᾶλλον ὁ τούτων ποιητῆς τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐκπέμπει τὸ ἀπαύγασμα.

Ὁ Στουδίτης ἐν τινι τῶν Ἀναβαθμῶν φησὶν· Ὁ πατήρ γὰρ ἀναρχος, ἐξ οὗ ἔρπυ ὁ υἱὸς ἀρχόνως, καὶ τὸ πνεῦμα σύν-θρονον, σύμμορφον ἐκ πατρὸς συνεκλάμψαν.

Ὁ Δαμασκηνὸς· Σὺ Μήτηρ Θεοῦ ἀσυνδυάστως γεγεννηκυῖα τοῦ ἐξ ἀκηράτου πατρὸς ἐκλάμψαντος.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ, φησὶν· Ἅγιος ὢν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ πατήρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς υἱὸς μονογενῆς ἡγιασθαι λέγεται παρὰ τοῦ πατρὸς, καθὼ πέφηνεν ἄνθρωπος.

Ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Χριστοῦ· Τὸν Θεοῦ μεσίτην καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὰς γραφὰς συγχεῖσθαι φαμέν ἐκ τε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπότητος, τελείως ἐχούσης κατὰ τὸν ἴδιον λόγον,

emittit? Quodsi haec generant quidem indivise, et absque ulla passione, quae ex se sunt, emittunt, annon multo magis eorum opifex suae ipsius naturae fulgorem emisit?”

Studita in uno ex Gradualibus habet: „Pater enim absque principio est, ex quo generatus est Filius absque tempore, et Spiritus eiusdem throni, et eiusdem essentiae, qui ex Patre simul eluxit.“

Damascenus: „Tu Mater Dei absque ulla coniunctione effecta es illius, qui ex incorruptibili Patre eluxit.“

Sanctus Cyrillus oratione ad Valerianum episcopum ait: „Cum sanctus sit secundum naturam quemadmodum et Pater, qui ex eo oritur unigenitus Filius, sanctificari dicitur a Patre, qua homo est.“

Idem: „Christum Dei et hominum mediatorem secundum Scripturas componi dicimus ex nostra humanitate, perfecte admodum se habente secundum propriam rationem, et ex Filio

καὶ ἐξ ἐκείνου γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξιν ἔχει, καὶ

seu elucet ab aliquo, ab ipso quoque per modum generationis

καὶ ἐκ τοῦ πεφηνότος ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν υἱοῦ, τουτέστι τοῦ μονογενοῦς. καὶ πάλιν· "Ἰδιὸν ἐστὶ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, οὔτι που μόνον ἢ λόγος ἐστὶ πεφηνῶς ἐκ πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ νοοῖτο κατ' ἡμᾶς ἄνθρωπος γεγωνός.

Ὁ αὐτός· Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἀρόρητου στόματος ἀρόρητως πεφηνός.

Ὁ μέγας Βασίλειος· Τὸ πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐαυτῷ, ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχει ὡς πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐν τῇ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῃ λόγῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ· Αἱ μὲν αἰρέσεις, ὅσαι τῆς ἀληθείας ἐπινοήσασαι μανίαν ἐαυταῖς, μετὰ πολλὰ ἡρσίν· Τοῖς δὲ μαθηταῖς ὁ Κύριος τὴν θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεικνὺς ἐαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττωτα ἐαυτὸν τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ πνεῦμα καὶ ἔλεγεν, ἐγὼ αὐτὸ ἀπο-

qui ex Deo secundum naturam ortum habuit, hoc est unigenito." Et iterum: „Proprius est Spiritus Filii, non solum quia Verbum est, ex Deo adveniens, sed etiam si a nobis concipiatur ut homo factus."

Idem: „Non alienus est a Dei gloria Spiritus, ex ineffabili ore ineffabiliter progrediens."

Magnus Basilius: „Spiritus sanctus nihil habet in se adscititium, sed ab aeterno omnia possidet uti Spiritus Dei ex eo apparens."

Magnus Athanasius oratione prima contra Arianos, quae incipit: „Haereses quaecunque veritatem apprehenderunt, insaniam sibi," multis additis subdit: „Discipulis vero deitatem et magnitudinem suam ostentans, non minorem semetipsum Spiritu, sed maiorem et aequalem denotans, elargiebatur Spiritum, aiebatque: Ego illum mittam, et ille me glorificabit,

ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ἐστίν. οὗτος δὲ ὁ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας

vel processionis constat, atque in propria persona existit. Iste

στέλλω, καὶ κείνος ἐμὲ δοξάσει, καὶ ὅσα ἀκούσει λαλήσει. καὶ μετὰ τινά, πῶς ἐστὶν ὁ πατήρ μείζων τοῦ υἱοῦ ἐξηγούμενος, ἔφη· Μείζονα ἑαυτοῦ τὸν πατέρα ὁ Κύριος εἶπεν, οὐ μεγέθει τινὶ, οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς γέννησιν. τοῦτο γοῦν τοῖς θέλουσι σκοπεῖν ἀκριβῶς παραστήσει, διὰ τοῦτο μείζονα καὶ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν ῥηθῆναι, διὰ τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος ὑπαρξιν.

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικὰς ἐπιστολῇ, ἣς ἡ ἀρχὴ· Ὅσον ἡνίασεν ἡμᾶς πρότερον φήμη λυπηρὰ τὰς ἀκοὰς ἡμῶν περιηχίσασα, φησὶν· Ἐπεὶ γοῦν ἐστὶν ἀναρχον φῶς ὁ πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ υἱός, φῶς δὲ καὶ φῶς ἑκάτερον ὁμοούσιον εἶπον δικαίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμότιμον παραστήσωσιν. οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπειλίφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἷτιον,

et quaecunque audiet loquetur.“ Et post nonnulla alia, quomodo Pater sit maior Filio explanans, subdit: „Maiorem seipso Dominus Patrem dixit, non magnitudine aut tempore, sed propter ex ipso Patre generationem.“ Hoc itaque qui accurate consideraverit, probe intelliget, maiorem Spiritu Filium pronunciasse, propter Spiritus per Filium existentiam.

Magnus Basilius epistola ad Canonicas, quae incipit: „Quantum nos tristis rumor, aures nostras circumsonans,“ ait: „Quandoquidem est ergo Pater lumen sine principio: lumen vero genitum Filius: lumen et lumen alterutrum homousion dixerunt non incongrue, ut naturae aequalem dignitatem demonstrarent. Non enim quae ad invicem sunt cognata, sunt ad invicem homousia, id quod non nemo existimavit, sed tum

σιγγραφάμενος, τόλμαν ἐγκαλεῖ τοῖς εὐσεβῶς καὶ νουνεχῶς φρονοῦσι, τολμητίας ὧν περὶ τὸ δυσσεβεῖν αὐτός.

autem qui has inscriptiones composuit, eos qui pie prudenterque sentiunt, audaciae atque temeritatis accusat, cum ipse sit audax ad impietatem.

καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου, τὴν ὑπαρξιν ἔχον, τῆς αὐτῆς ὑπάρχει φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίων φησὶ· Διὰ τοῦτο, φησὶν, ὁ Κύριος πρὸς τὸν πατέρα, τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἐστίν, ὡς ἐπ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δημιουργμάτων ἀναγομένης· καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, ὡς ἐκείθεν αὐτῷ τῆς αἰτίας τοῦ δημιουργεῖν καθηκούσης. ὣν δὲ ἡ δύναμις ἴση, ἴση πάντως καὶ ἡ ἐνέργεια. Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. καὶ μετὰ τινά· Τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν πατέρα, οὔτε ἀτελῇ τοῦ πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ υἱοῦ παραδολοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν, ὥστε ἡ δι' υἱοῦ φωνὴ προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

---

cum et causa et causatum eiusdem per omnia naturae participant, dicuntur esse homousia.“

Idem Capite octavo ad Amphilochium: „Ideo dicit Dominus, omnia mea tua sunt, tanquam ad ipsum origo rerum conditarum referenda sit, et tua mea, quod ipsi a Patre condendi auctoritas provenit. Quorum enim aequalis est potentia, horum aequalis est et operatio. Christus siquidem Dei virtus est, et Dei sapientia, et sic omnia per ipsum facta sunt.“ Et paucis annexis: „Patrem per Filium creare neque imperfectam Patris creationem commonstrat, neque Filii imbellem operationem connotat, sed voluntatis coniunctionem exprimit. Quare dictio per Filium primariae causae confessionem habet, non in defectu causae conditricis assumitur.“

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ. Φάθι καὶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς ἐκ πατρὸς προόδου υἱοῦ τε καὶ πνεύματος, ταυτὸν ταῦτα δύναται τὰ ὀνόματα, τὸ τε γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς προΐεναι,

---

BESSARIONIS. Necessitatem quoque afferas, propter quam in Filii et Spiritus ex Patre processu, ista nomina per modum generationis seu processionis procedere et emanare vel scatu-

ΠΡΟΣ ΤΟ ἘΞ ἙΤΕΡΑΣ ΟΥΣΙΑΣ ἢ ΥΠΟΣΤΑΣΕΩΣ.

Ὁ ἅγιος Σωφρόνιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων· Πιστεύω τοῖνυν, μακάριοι, καθάπερ ἀρχῇθεν πεπίστευκα, εἰς ἓνα Θεόν παντοκράτορα, ἀναρχον παντελῶς καὶ αἰδίον, πάντων ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ποιητήν. καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν αἰδίως καὶ ἀπαθῶς ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ οὐκ ἄλλην ἀρχήν, ἣ τὸν πατέρα γινώσκοντα, ἀλλ' οὐδὲ ἄλλοθεν ποθεν, ἣ ἐκ τοῦ πατρός τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, φῶς ἐκ φωτός ὁμοούσιον· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ, συναίδιον. καὶ εἰς ἐν πνεῦμα ἅγιον, τὸ αἰδίως ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός ἐκπορευόμενον, τὸ φῶς καὶ αὐτὸ γνωριζόμενον, καὶ ὃν ἀληθῶς πατὴρ καὶ υἱὸς συναίδιον.

*AD ILLUD QUOD DICITUR, EX ALIENA ESSENTIA ET
HYPOSTASI.*

S. Sophronius patriarcha Hierosolymitanus: „Credo igitur, beati, secundum quod a principio credidi, in unum Deum Patrem omnipotentem sine principio penitus et sempiternum, omnium visibilium atque invisibilium factorem. Et in unum Dominum Iesum Christum Filium Dei unigenitum, qui sempiternae et impatibiliter ex ipso natus est Deo et Patre; et non aliud principium, quam Patrem agnoscentem; sed nec aliunde quam ex Patre ipsam substantiam habet, lumen de lumine consubstantiale, Deum verum de Deo vero consempternum. Et in unum Spiritum sanctum, qui sempiternae de Deo Patre procedit, et lumen et Deum ipsum agnoscendum, vere Patri et Filio consempternum.“

καὶ τὸ ἀναβλύζειν ἢ πηγάζειν, καὶ τάλλα· ἐπὶ δὲ τῆς ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πνεύματος προαγωγῆς, οὐ ταυτόν τὸ πηγάζειν καὶ

rire, caeteraque idem inter se valent; in productione autem Spiritus ex Filio emanare et id genus reliqua, non idem sunt

Ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τῆς ὑπαγορευ-
θειςτος παρ' αὐτοῦ πιστεως, οὐ ἡ ἀρχή· Τοὺς ἢ προληφθέντας
ἐταίς πιστεως ὁμολογίαι, αἱροί· Τινές δὲ τῶν ἀπὸ τῆς δυσσε-
βειας τοῦ Λιβύου Σαβελλίον ὑπόστασιν, καὶ οὐσίαν ταυτὸν
εἶναι ἐπολαμβάνοντες, ἐκεῖθεν ἔλκουνσι τὰς ἀφορμὰς, πρὸς
τὴν κατασκευὴν τῆς ἐαυτῶν βλασφημίας, ἐκ τοῦ ἐγγεγραφεῖν
τῇ πιστεὶ, ὅτι ἐὰν δε τις λέγῃ ἐξ ἐτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως
τον υἱόν, ταύτην ἀναθεματίζει ἡ Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ
Εκκλησία. οὐ γὰρ ταυτὸν εἶπον ἐκεῖ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν.
εἰ γὰρ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουν ἔννοιαν αἱ φωναί, τίς
χρεία ἦν ἐκατέρωθεν; ἀλλὰ δῆλον, ὅτι ὡς τῶν μὲν ἀρνούμενων
το ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ πατρὸς, τῶν δὲ λεγόντων οὔτε
ἐκ τῆς οὐσίας, οὔτε ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς
ἐπιστάσεως, οὕτως ἀμφοτέρω ὡς ἀλλότρια τοῦ Ἐκκλησια-
στικοῦ φρονήματος ἀπηγόρευσαν. ἐπεὶ ὅπου γε τὸ ἐαυτῶν

Magnus Basilii in antigrapho ab eodem editae Fidei, cuius
illud est principium: „Tam illi, qui alia hactenus fidei confes-
sione praeoccupati,“ ait: „Nonnulli ex iis qui impietatem Sa-
bellii Libyci sectantur, hypostasim sive subsistentiam et essen-
tiam idem esse arbitrati, illinc argumenta ad tuendam blasphe-
miam suam trahunt, quod in ea fide ita scriptum est. Si vero
quisquam ex alia essentia vel subsistentia Filium esse dixerit,
hunc anathemate reicit Catholica et Apostolica Ecclesia. Non
enim idem esse dixerunt Patres illi essentiam et subsisten-
tiam. Si enim voces istae unam et eandem significationem ha-
berent, quid alterutrum ponere opus fuisset? Sed liquet ideo
positas, quod cum alii quidem Filium esse ex Patris essentia
negarent, alii vero et ipsi non esse ex Patris essentia dicerent
Filium, sed ex alia quoque esse subsistentia quadam, ita ipsi
utramque opinionem tanquam alienam a sensu ecclesiastico
reiecerunt. Alioqui ubi mentem suam simpliciter declararunt,

τάλλα τῷ ἐκπορεύεσθαι. ἢ διατὶ τὸ μὲν ἐκπορευόμενον καὶ

---

cum procedere. Vel exponas rationem, cur quod procedit,

ἐδήλουν φρόνημα, εἶπον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τὸν υἱόν, οὐκέτι προσθέντες καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ὥστε ἐκεῖνο μὲν ἐπ' ἀθετήσει κεῖται τοῦ πονηροῦ φρονήματος, τοῦτο δὲ φανέρωσιν ἔχει τοῦ σωτηριώδους δόγματος.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Γρηγόριον λόγῳ, οὐ ἡ ἐπιγραφή· "Ὅτι ἡ οὐσία καὶ ὑπόστασις οὐ ταυτὸν ἐστὶ, καὶ τῆς ἀγίας Τριάδος θεολογία. ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτοῦ· Ἐπειδὴ πολλοὶ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ζητοῦντες, φασί· Ζητοῦντες δὲ εἰ ἐκ μόνου τοῦ ἀγίου πνεύματος ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία τὴν ἀρχὴν λαμβάνουσα οὕτω παραγίνεται τοῖς ἀξίοις, πάλιν ὑπὸ τῆς γραφῆς ὁδηγούμεθα εἰς τὸ τῆς χορηγίας τῶν ἀγαθῶν τῶν διὰ τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἐνεργουμένων, ἀρχηγὸν καὶ αἴτιον τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι πιστεύειν. πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, καὶ ἐν αὐτῷ συνεστάναι παρὰ τῆς θείας γραφῆς ἐδιδάχθημεν. ὅταν τοίνυν καὶ πρὸς ἐκείνην ὑψω-

---

ex Patris essentia Filium esse dixerunt, nec adiecerunt ex illius hypostasi. Itaque illud quidem ad reprobandum malum sensum positum est, hoc vero declarationem habet salutaris dogmatis."

Idem ad Gregorium fratrem epistola, de differentia essentiae et hypostasis, non esse eadem, et de sanctae Trinitatis theologia, quae incipit: „Cum multi in mysticis dogmatibus," ait: „Quaerentes vero an ita dignis adsit bonorum suppeditatio, ut quae ex solo Spiritu sancto sumat initium, iterum per Scripturam ducimur et instruimur, ut suppeditationis eorum bonorum, quae Spiritus sanctus in nobis operatur, auctorem et causam unigenitum Deum esse credamus. Per sacram enim scripturam edocti sumus, per ipsum facta esse, et in ipsum consistere omnia. Quando igitur ad illam cogitationem subvehimur, iterum divinitus inspiratae scripturae veluti manu-

---

πηγάζει, οὐ μέντοι καὶ τὸ ἀνάπαλιν; ἀλλὰ μὴ οὕτως ἀπλῶς

---

etiam emanat, non tamen et contra? Non autem ita simpli-

Θῶμεν τὴν ἔννοιαν, πάλιν ὑπὸ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς διδασκόμεθα, ὅτι δι' ἐκείνης μὲν πάντα τῆς δυνάμεως, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγεται, οὐ μὴν οὐδὲ ἐξ ἐκείνης ἀνάρχως· ἀλλὰ τις ἐστὶ δύναμις ἀγεννήτως καὶ ἀνάρχως ὑφ' ἑστώσα, ἣτις ἐστὶν αἰτία τῆς ἀπάντων τῶν ὄντων αἰτίας. ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς δι' οὐ τὰ πάντα, ὧ πάντοτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀχωρίστως συνεπινοεῖται.

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν κατ' Εὐνομίου, φησὶν· Οὐ μὴν ἐπειδὴ πρῶτον ἐνταῦθα τοῦ πνεύματος ὁ Ἀπόστολος ἐμνήσθη, καὶ δεύτερον τοῦ υἱοῦ, καὶ τρίτον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἥδη χρὴ καθόλου νομίζειν, ἀντεστράφθαι τὴν τάξιν. ἀπὸ γὰρ τῆς ἡμετέρας σχέσεως τὴν ἀρχὴν λαβεν, ἐπειδὴ ὑποδεχόμενοι τὰ δῶρα, πρῶτῃ ἐντυγχάνομεν τῷ διανεμόντι, εἶτα ἐννοοῦμεν τὸν ἀποστείλαντα, εἶτα ἄγομεν τὴν ἐνδύμηνσιν ἐπὶ τὴν πηγὴν καὶ αἰτίαν τῶν ἀγαθῶν.

ductione introducti perdocemur, quod per illam quidem potentiam ex eo quod non est ad hoc ut sint, producuntur omnia: non tamen ex illa quidem absque principio producuntur: sed quod sit potentia quaedam ingenua, et sine principio subsistens, quae causa sit ei causae per quam omnia facta sunt. Ex Patre nanque est Filius per quem sunt omnia, cum quo simili Spiritus sanctus semper indivulse consideratur, et coniungitur."

Idem quarto adversus Eunomium libro: „Non ideo tamen, quia hic Apostolus primum Spiritus mentionem facit, postmodum Filii, tum demum Dei et Patris, existimandum est, vel minimum inversum ordinem fuisse; ex nostra siquidem habitudine principium sumpsit. Nanque cum dona accipimus, primum distribuenti contra imus, deinceps mente concipimus mittentem; tandem cogitatione complectimur fontem, et causam bonorum."

συμπέρανε χάριν τοὺς ἀχρωμένους αἰτῶν. εἰ δ' αὐτὸς ἄνευ

citer concludas, quod probandum est, gratis ab auditori-

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου, φησὶν· Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ τῆς κτίσεως πάσης. καὶ μετ' ὀλίγα· Οὐκ ἔστι δὲ τοῦ Θεοῦ ἀγέννητον αἷτιον τοῦ γεννητοῦ, οὐ γὰρ τὸ μὴ γέννασθαι τὸν Θεόν, τῶν οὐσιῶν αἷτιον, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν αἷτία.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θελημα τὸ ἐμὸν, φησὶν· Πᾶν γὰρ εἶδος ἀρετῆς, πηγὴν ὥσπερ τινὰ καὶ ῥίζαν ἔχει τὴν ἀνωτάτω πασῶν οὐσιῶν.

Ὁ μέγας Βασίλειος περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου τῶν κατ' Εὐνομίου λόγων αὐτοῦ, φησὶν· Τὸ παρὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον, πρὸς τὴν πρώτην αἷτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει· ὥστε καὶ πάντα εἰς τὸ εἶναι παρῆχθαι διὰ τοῦ Θεοῦ λόγον πιστεύουμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἷτιον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὅλων, οὐκ ἀφαιρούμεθα.

Magnus Athanasius in Orthodoxi et Anomoei colloquio ait: „Causa est Dei natura et Filii et Spiritus sancti et creationis universae.“ Et paucis additis: „Non autem causa est Dei ingenitum geniti: neque enim non generari Deum essentialium causa est; sed essentia essentialium causa.“

Sanctus Cýrillus expositione in Ioannem in illud: „Descendi de coelo, non ut faciam voluntatem meam,“ ait: „Genus etenim omne virtutis veluti fontem aliquem et originem habet supremam rerum omnium essentiam.“

Magnus Basilius circa finem secundi adversus Eunomium Antirrhethici: „Quod a Filio factum asseritur, ad primam causam refertur; adeo ut licet omnia producta esse a Deo Verbo credamus, nihilominus rerum omnium Deum causam esse non inficiemur.“

ἀποδείξεως λεγων, οἷε τι γενναῖον ποιεῖν, ἐροῦμεν καὶ ἡμεῖς

bus tibi concedi postulans. Sin autem tu nihil probando, tantum dicendo, praeclarum aliquid facere te existimas;

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὸν κατά-
 πλουν τῶν Αἰγυπτίων, οὗ ἡ ἀρχὴ· Τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου
 προσφθέξομαι, γησὶν· Θεὸς γὰρ ἐν τρισὶ τοῖς μεγίστοις
 ἵσταται, αἰτίῳ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ πατρὶ
 λέγω, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι. καὶ μετ' ὀλίγα·
 Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ ἐστι, πλην τῆς ἀγεννη-
 σίας· πάντα δὲ ὅσα τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, πλην τῆς
 νούσης, καὶ τῶν ὅσα σωματικῶς περὶ αὐτοῦ λέγεται διὰ
 τὸν ἐμὸν ἄνθρωπον, καὶ τὴν ἐμὴν σωτηρίαν.

Ὁ μέγας Βασίλειος, ἐν τῷ ις'. τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον·
 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις,
 ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν· ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων
 μία, διὰ υἱοῦ ἐνεργοῦσα καὶ τελειοῦσα ἐν πνεύματι.

Gregorius theologus in Aegyptiorum adventum oratione,
 quae incipit: „Eos qui ab Aegypto venerunt, salutabo,“ dicit:
 „Deus in tribus maximis consistit, in causa, in opificio, in
 perfectione, hoc est in Patre, et Filio, et Spiritu sancto.“ Et
 post pauca: „Quidquid habet Pater, idem excepta gignendi
 ratione Filii est; quidquid item Filius habet, idem quoque Spi-
 ritus sancti est, si filiationem eaque omnia exceperis, quae
 corporea ratione de eo praedicantur, propter me hominem,
 meamque salutem.“

Magnus Basilius in capite decimo sexto ad Amphilochoium:
 „Et nemo me credat tres originales substantias ponere, aut
 Filii operationem imperfectam esse. Principium enim eorum
 quae fiunt, unum est per Filium condens, per Spiritum san-
 ctum perficiens.“

ἀπλῶς οὕτως, ὡς ἐν τῇ τάναντια. καὶ ἴσως πιστευθῶμεθα
 μᾶλλον, καθόσον ἐροῦμεν καὶ βέλτιον. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν κτισμά-
 των ἴσως τοῦθ' εὐρεθήσεται, τὸ πεμπόμενον ἐκ τινος ἢ προῖον

dicemus etiam nos ita simpliciter eorum contraria, quae tu
 asseris; forte etiam maiorem nobis praestabunt fidem, quatenus
 dicemus et melius. Etenim in creaturis id forsitan inveniatur,

Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ ὑπαγορευθέντι ἀντιγράφῳ τῆς Πίστεως· Ἐνα γὰρ οἶδαμεν ἀγέννητον, καὶ μίαν τῶν ὄντων ἀρχήν, τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ταῖς περὶ τοῦ ὁμοίως εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα μαρτυρίαις τῆς γραφῆς κεφαλαίων μὴ· φησὶ· Τί ἐστι Θεός; ἡ πάντων ἀρχὴ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, εἰς Θεὸς ὁ πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα. καὶ γὰρ ὁ λόγος ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς, καὶ τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευτῶς. εἰτα πᾶσα ἡ κτίσις διὰ τοῦ λόγου ἐν πνεύματι συνέστη δημιουργικῶς.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ· Πνεῦμα ἅγιον πνεῦμα ἀληθείας ἐστὶ, ὡς τρίτον παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ. καὶ μετ' ὀλίγα· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατὴρ, οὐδὲ τὸν πατέρα εἰ μὴ ὁ υἱός, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνει.

Idem in antigrapho Fidei ab eodem dictatae: „Unum enim novimus ingenitum, et unum universorum principium Patrem Domini nostri Iesu Christi.“

Magnus Athanasius in testimoniis sacrae Scripturae de simili essentia Patris et Filii et Spiritus sancti, cap. XLVIII, scribit: „Quid est Deus? Omnium principium secundum Apostolum dicentem: unus Deus Pater ex quo omnia. Verbum autem eius ex ipso, nascendi ratione, et Spiritus progrediendi modo existit: deinde universa rerum natura per Verbum et Spiritum creandi ratione constiterunt.“

Sanctus Epiphanius in Ancyroto dicit: „Spiritus sanctus Spiritus veritatis est, tertium a Patre et Filio lumen.“ Et post pauca: „Quo enim modo nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, eodem audeo dicere, neque Spiritum nisi Pater et Filius, ex quo procedit, et ex quo accipit.“

ἢ πηγάζον ἢ ἀναβλύζον, μὴ ἐξ ἐκείνου τὴν ὑπαρξιν ἔχειν· ἐφ'

quod ab aliquo mittitur vel procedit vel emanat seu scaturit,

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή· Τὰ γράμματα τῆς σῆς ἱερᾶς διαθέσεως, γησὶν· Καὶ ὁ μὲν υἱὸς γησὶν, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει· ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, γησὶν.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος, εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε, γησὶν· Ἡ γὰρ ἁγία τε καὶ ὁμοούσιος Τριάς, καὶ ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ ταῖς τῶν προσώπων ποιότησί τε καὶ ιδιότησι διαστέλλεται.

Ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, γησὶν· Οὐ γὰρ δήπου κατὰ μόνην τὴν ὁμοιότητα τῆς οὐσίας ὡς χαρακτηῖρα τὸν υἱὸν ἐν πατρὶ θεωρήσομεν, ἢ αὐτὸν πάλιν ὡς ἀρχέτυπον ἐν υἱῷ τὸν πατέρα, ἀλλ' υἱὸν μὲν, ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γεννητῶς ἐκλάμποντα, καὶ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς ιδιοσυστάτως ὑπάρχοντα καὶ ὑπεριστά Θεὸν λόγον

Magnus Athanasius ad Serapionem epistola, cuius principium: „Reddita est mihi nunc a tua pietate scripta epistola,” ait: „Filius quidem ait: Quae audivi a Patre, haec et loquar in mundum; Spiritus vero ex Filio accipit; ex meo enim accipiet, et annuntiabit vobis.“

Sanctus Cyrillus in dictum: „Creditis in Deum et in me credite,” ait: „Nanque sancta et consubstantialis Trinitas, et nominum diversitatibus et personarum qualitatibus et proprietatibus distinguitur.“

Idem in illud: „Omnia per ipsum facta sunt,” dicit: „Non enim propter solam essentiae similitudinem uti characterem in Patre Filium considerabimus; vel rursus ut exemplar in Filio Patrem: sed Filium quidem ex Patris essentia generationis modo emicantem, et in ipsa et ex ipsa propria sui hypostasi existentem, et subsistentem Deum Verbum excipiemus. Patrem

ὣν ἄλλο ἐστὶ πρᾶγμα τὸ εἶναι, καὶ τὸ πέμπεσθαι ἕτερον. καίτοι γε οὐδὲ ἐπὶ τούτων κατ'ὅλου οὐδὲ διὰ πάντων ἐφαρμόζει τοῦτο

ut non etiam ab ipso existentiam habeat; in quibus aliud est esse et aliud mitti. Quamquam etiam neque ipsis rebus creatis

παραδεξόμεθα· πατέρα δὲ πάλιν ἐν υἱῷ, ὡς ἐν ὁμοουσίῳ γεννήματι συμφυῶς μὲν, κατὰ δὲ μόνην τὴν ἑτερότητα τοῦ εἶναι καὶ νοεῖσθαι, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ μεμερισμένως.

Ὁ αὐτὸς ἐν οἷς ποιεῖται συλλογισμοῖς εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, Ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, φησὶν· Εἰς Θεὸν πατέρα καὶ εἰς υἱὸν μονογενῆ καὶ εἰς ἅγιον πνεῦμα πιστεύοντες, δικαιούμεθα. διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐπιτάττει λέγων, πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. εἴπερ οὖν ὅλως οὐδὲν ἡμῖν εἰσπίσει πρὸς ὄνησιν ἢ τῶν ὀνομάτων διαφορὰ, πατέρα δέ τις εἰπὼν, σημαίνει τὸν υἱόν, καὶ υἱὸν ὀνομάσας αὐτοῦ, μνημονεύει τοῦ πατρὸς· τίς ἦν ἡ χρεια μὴ πρὸς ἐνάδα μᾶλλον, ἀλλ' εἰς τριάδα κελεῦειν βαπτίζεσθαι τοὺς πιστεύοντας; ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν τρεῖς ἀριθμὸν ὁ περὶ τῆς θείας φύσεως ἐκτρέχει λόγος, πρόδηλον δὴ πού πᾶσιν ἐστίν, ἐν ὑποστάσει μὲν ἰδίᾳ τῶν ἀριθμουμένων ἕκαστον εἶναι, τῷ δὲ μηδαμῶθεν ἐξηλλάχθαι

quoque similiter sicut Filio consubstantiali natura quidem uniri, sola vero ea ratione distingui, qua Pater est.“

Idem in syllogismis quos aggerat in dictum illud: „Et Verbum erat apud Deum,“ inquit: „In Deum Patrem, et in Filium unigenitum, et in Spiritum sanctum credentes, salvamur. Idcirco et ipse Salvator suis discipulis praecipiens dixit (Matth. XXVIII. 19): Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Quodsi nihil conducit ad utilitatem nominum diversitas, sed Patrem qui nominans notat Filium, et Filium illius appellans, Patris mentionem inducit; quae erat necessitas, quod non in unitatem sed in Trinitatem potius baptizari fideles voluit? Cum vero in ternarium numerum de divina natura ratio excurrit, manifestum omnibus est, in hypostasi quidem propria enumeratorum singula inesse; nulla vero in re naturae diversitatem admittentes,

τῶν ὀνομάτων. τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πηγάζον ἢ ἀναβλύζον, μὴ καὶ

universe atque per omnia id nominum congruit. Quod enim

τὴν φύσιν, εἰς μίαν ἀναβαίνειν θεότητα καὶ προσκύνῃσιν
ἔχειν τὴν αὐτήν.

Ζήτει ἐν τῷ τρίτῳ τῶν κατ' Εὐνομίου ἐξηγήσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἡσαίου τὸ φάσκον· Κύριος ἀπέσταλκε με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ· ἥτις ἐξηγήσεις δηλοῖ, ὅτι κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Σωτῆρος εἴρηται τοῦτο.

Ζήτει ἐν τῷ λόγῳ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἰουδαϊσμός ἀντίκειται πρὸς Ἑλληνισμόν, ἀναγκαῖα τινὰ εἰς τὸ πρὸς ἀναίρεσιν διαστάσεως τοπικῆς λέγεσθαι τὸ· Θεὸς οὐ προχεῖται, καὶ Θεὸς οὐ πέμπεται.

Ὁ Θεοδώριτος ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας αὐτοῦ, ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι καταστρωννύει τὴν πρὸς τοὺς Ἀφροὺς ἐπιστολὴν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου περὶ τῆς ἐν Ἀριμίνῳ Συνόδου, καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ εὑρεται γεγραμμένον οὕτω· Τίς δὲ τούτοις συνελθεῖν ἐθέλησει ἀνθρώποις, μὴδὲ τὰ ἑαυτῶν ἀποδεχομένοις; οἱ γὰρ ἐν ταῖς ἑαυτῶν

in unam deitatem ascendimus, et eadem adoratione prosequimur.“

Quaerito in tertio adversus Eunomium libro expositionem Magni Basilii in dictum Isaiae, quod continet: „Dominus misit me et Spiritus illius,“ quae indicat illud secundum Christi humanitatem prolatum esse.

Quaerito item in Oratione magni Athanasii, quae incipit: „Iudaismus contraponitur Gentilitati,“ nonnulla necessaria ad refutandum localem distantiam, cum dicit: „Deus non profunditur, et Deus non mittitur.“

Theodoretus Historiae Ecclesiasticae libro secundo epistolam magni Athanasii ad Afros de synodo Ariminensi referens, haec inter alia ex eadem epistola exhibet: „Quis vero istorum sententiae velit accedere, qui nec sua quidem instituta ipsi approbant? Nam qui uti supra diximus, amplius decem fidei

ἐξ ἐκείνου ὑπάρχειν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν εἴποιμεν. ἐπὶ δὲ τῆς

ex aliquo emanat atque instar fontis scatet, ut non etiam ab

δέκα πον καὶ πλέον, καθὰ προείπομεν, Συνόδοις ἄλλοτε ἄλλο γράφοντες, δηλοὶ εἰσιν ἐκάστοις αὐτοὶ κατήγοροι γιγνόμενοι, πάσχουσι δὲ τοῦτο, οἷον καὶ οἱ τότε τῶν Ἰουδαίων πεπόνθασιν. ὥς γὰρ ἐκεῖνοι καταλείψαντες τὴν μόνην πηγὴν τοῦ ζῶντος ὕδατος, ὥρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν, γέγραπται δὲ παρὰ τῷ προφῆτῃ Ἰερεμίας, οὕτως οὗτοι μαχόμενοι πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὥρυξαν ἑαυτοῖς Συνόδους πολλὰς. ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ λόγῳ, ὁ αὐτὸς μέγας Ἀθανάσιος τὸν Σωτῆρα μόνον χορηγόν φησι τοῦ ἁγίου πνεύματος εἶναι, ἐν οἷς λέγει· ὁ δὲ Σωτὴρ τὸ ἔμπαλιν Θεὸς ὢν, καὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αἰεὶ βασιλεύων, τοῦ τε πνεύματος ἁγίου αὐτὸς ὢν χορηγὸς μόνος.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν μιᾷ τῶν πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῶν, φησὶν· Εἰ δὲ ἀδύνατον τοῦτο γε τοῖς ἄφροσι. μένει

formulas — alio nanque tempore aliam ac novam semper componebant — in suis Conciliis conscripserunt, aperte demonstrant, seipsos singula sua reprehendere Concilia, idemque illis quod olim Iudaeis proditoribus accidit. Ut enim illi solo fonte aquae viventis relicto, ut scribit Ieremias propheta, lacus sibi foderrunt, qui non possunt aquam continere: ita isti pugna contra generale Concilium suscepta, sibi multa constituunt Concilia.“ Sed et ipse magnus Athanasius oratione prima contra Arianos Salvatore tantum suppeditare Spiritum sanctum scribit in illis: „Salvator vero vice versa, cum Deus et paterno imperio semper imperet, et sit Spiritus sancti ipse solus suppeditator.“

Magnus Athanasius in una ad Serapionem epistola scribit: „Quodsi id fieri nequit apud insipientes. Manet enim unum-

Θείας Τριάδος, τίς ὁ λόγος, τὸ μὲν ἔχον ἐκ τινος τὸ εἶναι, καὶ ἐξ ἐκείνου πηγάζειν, τὸ δὲ πηγάζον, μὴ καὶ ἐκ τούτου

ipso sit, nescio quomodo dixerim. Atvero in sanctissima trinitate, ubi scaturire et proficisci atque procedere, adhuc autem et mitti unam rem significant, licet quandoque ratione diffi-

γὰρ ἕκαστον ὡς γέγονε, πολλῶ μᾶλλον τὰ ἄνω τῆς κτίσεως αἰδίων ἔχει τὴν διαμονήν, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς ἔστιν ὁ πατήρ πατήρ, καὶ οὐ πάππος, καὶ ὁ υἱὸς υἱὸς ἔστι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ πατήρ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὐκ ἔκγονον τοῦ πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ υἱοῦ.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος, ἐν ᾧ ἐκτίθεται διαλέξει Ὁρθοδόξου καὶ Ἀνομοίου, φησὶν· Τὸ γὰρ πνεῦμα πατέρα οὐκ ἔχει, οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη.

Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ ιγ'. βίβλῳ τῶν Θησαυρῶν, φησὶν· Ποῦ Χριστὸς Ἰουδαίοις προσδιαλεγόμενος· εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω ἐγὼ τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐφ' ἑαυτὸν ἐφ' ὑμᾶς ἢ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. καὶ δάκτυλον ἐνθάδε φησὶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρόπον τινὰ τῆς Θείας οὐσίας ἐκπεφευκός, καὶ φυσικῶς αὐτῆς ἐκκρεμώμενον, ὥσπερ καὶ ὁ δάκτυλος ἐκ τῆς ἀνθρωπείας χειρὸς. βραχίονα μὲν γὰρ καὶ δεξιὰν Θεοῦ

---

quodque uti factum est, multo magis quae supra creationem sunt, perpetuam habent perseverantiam. Nec alio modo sunt, quam quo est Pater Pater, et non avus, et Filius Filius est Dei et non pater spiritus, et Spiritus sanctus Spiritus sanctus, et non nepos Patris neque frater Filii."

Sanctus Maximus in colloquio inter Orthodoxum et Anomoeum habet: „Spiritus siquidem Patrem non habet; neque enim genitus est."

Sanctus Cyrillus libro Thesaurorum decimo tertio habet: „Christus quodam in loco Iudaeos alloquens dixit: Si autem in digito Dei eiicio daemonia, venit ergo in vos regnum Dei (Luc. XI. 20). Digitum hic Dei Spiritum sanctum nominal, qui modo quodam ex substantia Dei emanat, et naturaliter inde dependet, sicut ex humana manu digitus. Brachium enim

---

ὑπάρχειν; ἐφ' ἧς τὸ πιγάζειν καὶ προῖεναι καὶ ἐκπορεύεσθαι, ἐτι δὲ καὶ τὸ πέμπεσθαι ἐν πρᾶγμα σημαίνει, εἰ καὶ ἐνίοτε

---

rant; quae ratio est, ut quod ab aliquo habet esse, ab eo quoque profluat; quod autem profluit, non etiam ab eo existat?

τὸν υἱὸν ἀποκαλοῦσιν αἱ θεῖαι γραφαὶ κατὰ τὸ, ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ καὶ ὁ βραχίον ὁ ἅγιος αὐτοῦ. καὶ πάλιν· Κύριε ὑψηλὸς σου ὁ βραχίον καὶ οὐκ εἰδειςαν, γινῶντες δὲ αἰσχυνθήτωσαν. ὥσπερ οὖν ὁ βραχίον φυσικῶς συνήρμυσται τῷ ὅλῳ σώματι, πάντα ἐνεργῶν ὅσπερ ἂν δόξη τῇ διανοίᾳ, καταχρῆται δὲ συνήθως τῷ δακτύλῳ πρὸς τοῦτο κεχρημένος· οὕτω τὸν μὲν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ἡρμωσμένον, ἔν' οὕτως εἶπω, καὶ ἐμπεφυκότα λογιζόμεθα, ἐν δὲ τῷ υἱῷ φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διῆκον παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, δι' οὗ πάντα χρίων ἀγιάζει. οὐκοῦν οὐκ ἄλλοτριον, οὐδὲ ἀπέξενωμένον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς θείας φύσεως φαίνεται, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ φυσικῶς, ὥσπερ οὖν καὶ ὁ τοῦ σώματος δάκτυλος ἐν τῇ χειρὶ ὁμοφυῆς ὢν αὐτῇ, καὶ ἡ χεὶρ αὐτὴ πάλιν ἐν τῷ σώματι οὐκ ἑτεροοῦστος ὡς πρὸς αὐτὸ τυγχάνουσα. τούτων δὲ ἡμῖν ἐχόντων τῇδε,

---

et dexteram Dei Filium scripturae vocant. Salvavit enim, inquit, dextra eius et brachium sanctum eius; et rursus: Domine sublime est brachium tuum, et nesciverunt: cum vero agnovissent, verecundentur. Quemadmodum igitur brachium totī corpori naturaliter coaptatur, omniaque facit, quae menti videntur, inungere quoque solet, qui digitum ad id usurpat, sic Verbum quidem Dei ex ipso et in ipso Patre naturaliter coaptatum, ut ita dicam, et innatum imaginamur. In Filio vero naturaliter et essentialiter Spiritum sanctum ex Patre provenire credimus, per quem omnia inungens sanctificat. Non est igitur aliud a Deitatis essentia Spiritus, neque extra eam peregrinatur: sed ex ipsa et in ipsa naturaliter, sicut et digitus corporis in manu eiusdem naturae existens, et manus rursus in corpore, non alterius naturae si ad ipsam comparas. Haec

---

διαφέρει τῷ λόγῳ. ὥστε οὐδ' οὗτος ὁ λόγος καλῶς εἴρηται, οὐδὲ φησὶν οὐδὲν ἀναγκαῖον οὐδὲ ὑγιές, ἀκολούθως τοῖς εἰρηλ-

---

Ergo neque ista ratio recte a te dicta est, neque aliquid quoddam sanum atque solidum sit vel necessarium affert. Nimirum nihil

Θεὸς ἄρα τὸ πνεῦμα ἐστὶ καὶ οὐχ ἑτέρως. λέγει πον ψάλλον ὁ μακάριος Δαυὶδ, καὶ τοὺς λόγους ἀνατείνων πρὸς τὸν Θεὸν· ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἕρην, πάρει. ἐὰν ἀναλαίβοιμι τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὁδηγήσει με καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου. ὅτε τοίνυν τὸ πνεῦμα καὶ πρόσωπον ἀποκαλεῖ τοῦ πατρὸς, ὡς ἐξεικονίζον διὰ τῆς θεοπροποῦς ἐνεργείας τὴν ἐξ ἧς ἐστὶν οὐσίαν, ἀποκαλεῖ δὲ καὶ χεῖρα διὰ τὴν ἐνπ-ἀρχουσαν αὐτῷ παντουργὸν δύναμιν· πῶς οὐκ ἂν εἴη Θεός, καὶ κατ' οὐσίαν τῷ πατρὶ συνημμένον, ἐξ αὐτοῦ τε ὃν καὶ ἐν αὐτῷ, ὥσπερ καὶ ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρωπείου σώματος οὐ κεχώρισται, δέδεται δὲ μᾶλλον ἐν αὐτῷ καὶ ἐρρίζωται φνσικῶς.

---

cum ita se habeant, Deus verus certe, et non creatum Spiritus sanctus est. Dicit quodam in loco canticis David concinens, verba ad Deum dirigens: Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in coelum, tu ibi es; si descendero ad infernum, ades; si suscipiam alas meas in mane, et habitabo in extremis maris, etenim ibi manus tua deducet me, et detinebit me dextera tua (Psalm. CXXXVIII, 7 sq.). Cum itaque spiritum faciem Patris appellat, quasi ostendens per ipsam Dei actionem essentiam ex qua est, tum manum propter virtutem omnipotentem, quae ipsi inest; quomodo non erit Deus secundum essentiam, qui ex ipso et in ipso est, non separatus ab eo, quemadmodum et manus non est separata ab humano corpore, sed colligatur potius in ipso, et veluti naturaliter radicata firmatur? "

φοῖς τε καὶ φθάσαι, καὶ μαρτυρῶν καὶ αὐτοῖς τὴν ἴσιν ἑαυτῷ ἀσθενειάν τε καὶ οὐθένειαν.

---

germanis et antecedentibus rationibus respondet, et aequalem illis atque sibi imbecillitatem ac vanitatem testatur.

Clementis Alexandrini de *ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΛΟΓΙΑ*
Lipsae MDCCCLV.

**Papst Nikolaus I. und die byzantinische Staatkirche ab-
ges. Zett.** Berlin 1857.

S. Anselmi Cant. Libri II Cur Deus homo. Berol. 1866.

**Die vortridentialisch-katholische Theologie der
Reformations-Zeitalters aus dem Quellen entge-
stellt.** Berlin 1858.

**ΕΥΧΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΗΛΕΠΕΙΟΥ ΕΚΑΔΙΣΤΑΣΤΗΡΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΥ ΔΕΚΑ.** **Eusebii Pamphili
historiae ecclesiasticae libri decem.** Ceterum
textum collatis qui in Germaniae et Italiae bibliothecis
asservantur codicibus et adhibitis praenotandis rati-
onibus recensuit atque emendavit, latine Henrici Valesii
versionem praesens correctam subiunxit, apparatus criticus
apposuit, indices annexit, praefationem et indices subiit
Hugo Lemmer. Scaphusiae MDCCCLX seq.

Analecta Romana. Kirchengeschichtliche For-
schungen in römischen Bibliotheken u. Archiven.
Schaffhausen 1861.

**Monumenta Vaticana Historiam Ecclesiasticam
Saeculi XVI Illustrantia.** Ex Tabularum Sacrae
Sedis Apostolicae Sacris excerptis, digestis, recensitis,
praefationibusque et indicibus instructis Hugo Lemmer.
Una cum fragmentis Neapolitanis ac Florentinis. Ex
burgi Briggoviae 1861.

Misericordiae Domini. Freiburg 1861.

**Zur Kirchengeschichte des sechszehnten und siebenzehnten Jahr-
hunderts.** Freiburg 1863.

De Leonis Allatii Codicibus, qui Romae in Bibliotheca
Vaticellana asservantur, Schellhammer. Freiburg Brsg.
1864.

100

100

100

100

100

100

